

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Հ Ա Մ Ա Ր

ՆԻԻԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Կեդրոնական Դիւանի արխիւային հարուստ նիւթերու հրատարակութիւնը սկսած է 1934 Յունիսին, «Հայրենիք» ամսագրին մէջ: Գործիչներու եւ մարմիններու նամակներ, շրջաբերականներ, ժողովներու որոշումներ, մարտական առանձին գործերու (Կուկունեան, Խանասոր, Եւն.) կամ գաղտնի բանակցութիւններու (Յարութիւն եւ Տրդատ Փաշա Տատեաններու նամակները) հետ կապուած փաստաթուղթեր, ողբացեալ ընկեր Սիմոն Վրացեանի դասաւորումով, հետգհետէ հրատարակուեցան «Հայրենիք»ի թիւերուն մէջ, նախ իբրեւ յաւելում, եւ ապա՝ մաս կազմելով ամսագրի էջերուն: Ապա նաեւ անոնք հրատարակուեցան առանձին գրքի ձեւին տակ, կազմելով «ԴԻԻԱՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» երկու հատորները (1934 եւ 1938, հրատարակութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէի):

Հ. Յ. Դ. Ընդհ. ժողովներու որոշումներ եւ դիւանական-արխիւային այլ նիւթեր պարբերաբար հրատարակուած են նաեւ Հ. Յ. Դ. օրկան՝ «Դրօշակ»ի համարներուն մէջ: Նոյն բնոյթի այլ նիւթեր կը գտնենք նաեւ 1933էն 1938 Ս. Վրացեանի կողմէ Փարիզ հրատարակուած «Վէժ» հանդէսի էջերուն մէջ («Հին թուղթեր», Ռոստոմի նամակները, Եւն.):

Համաշխարհային Բ. պատերազմը կասեցուց արխիւներու հրատարակութեան այդ թափը, դժբախտաբար երկար ժամանակի համար: Պէտք էր սպասել մինչեւ 1965 Ապրիլ — Մեծ Եղեռնի յիսնամեակը — որպէսզի «Հայրենիք» ամսագիրը վերստին ձեռնարկէր Հ. Յ. Դ. Կեդրոնական Դիւանի նիւթերու աստիճանական հրատարակութեան, այս անգամ կեդրոնանալով Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնի եւ Վիշապի (Պոլիս) Կ. Կոմիտէի այն գրութիւններուն ու նամակներուն վրայ՝ որոնք կը վերաբերին 1915ի ձերբակալութեանց, տեղահանութեանց եւ ջարդերուն: Արխիւային

նիւթերու մասնակի այդ հրատարակութիւնը վերջ գտաւ 1966 Փետրուարին:

Արխիւային բաւական նոյս նիւթ կը պարունակէ նաեւ Ս. Վրացեանի կողմէ 1962ին հրատարակուած «Հին ԹՂԹԵՐ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ» հատորը:

Հ. Յ. Դ. ԺԹ. Ընդհ. ժողովի եւ Հ. Յ. Դ. Բիւրոյի որոշումով, «Հայրենիք» ամսագիրը — ներկայիս եռամսեայ հանդէս — շուտով կը սկսի իր տարեկան չորս թիւերը ամբողջութեամբ յատկացնել Դաշնակցութեան Կեդրոնական Դիւանի արխիւային այլ նիւթերու հրատարակութեան:

Տրուած ըլլալով սակայն կարեւորութիւնը մեր կուսակցութեան արխիւներու հրատարակութեան՝ հայ ժողովուրդի վերջին ութսունամեակի — եւ ի մասնաւորի 1890-1921 տարիներու — ազատագրական պայքարի պատմութեան ամբողջական ծանօթացման եւ շարք մը մասնակի հարցերու պարզաբանման տեսակէտէն, մենք եւս կը ձեռնարկենք արխիւային նիւթերու հրատարակութեան՝ լոյս ընծայելով ամիսը մէկ պրակ, իբրեւ յաւելում «Ճգնաճարաթօրեակ»ի, էջերու առանձին եւ յաջորդական համարակալումով: ՆԻԻԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ այս շարքը, աւելնալով ԴԻԻԱՆի երկու հատորներուն, «Հայրենիք»ներու եւ այլ պարբերաթերթերու մէջ լոյս տեսած ու տակաւին հրատարակելի դիւանական այլ նիւթերուն, յաւելեալ լոյս պիտի տփռէ մեր կուսակցութեան առաջին երեսնամեակի (ապա նաեւ յաջորդող տասնամեակներու) յեղափոխական-ֆալաֆական-հրատարակական գործունէութեան վրայ, խթան հանդիսանալով ու հնարաւորութիւն ընծայելով ներկայ եւ սպառնալի պատմագիրներուն՝ ամբողջական եւ առարկայական գնահատանքը ընելու անոր պատմական մեծ առաջնութեան եւ ներդաստան գործունէութեան:

Հ. Յ. Դ. ԲԻՒՐՈ

**Ա.— ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ ՆՈՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
 ԼԵՌՆԱՎԱՅՐԻ (ԿԻԼԻԿԻԱ), ԿՂԶԻԻ (ԿԻՊՐՈՍ), ԵԳԻՊՏՈՍԻ
 ԵՒ ՈՍԿԵՀԱՆՔԻ (ԻԶՄԻՐ) ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆՑ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ**

1896 — 1905

Մասնաւորաբար 1895էն ետք, երբ Հնչակեաններու կազմակերպած Զէյթունի հապնեայ, քերես անժամանակ, բայց հերոսական ապստամբութիւնը յանգած էր արդէն իր անխուսափելի վայնանին, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը սկսաւ իր հետաքրքրութեան եւ գրադումին առարկայ դարձնել Կիլիկիան՝ շրջանը կազմակերպելու եւ յեղափոխական՝ աւելի պատրաստուած եւ ամբողջութիւն կազմող գործունէութեան կեդրոնի մը վերածելու համար:

Արդէն իսկ 1895-96ին՝ դաշնակցական զանազան գործիչներ — Արմէն Գարօ, Մար-Շիմօն, Մարթին Մուրատեան, Գրիգոր Ներսէսեան եւ ուրիշներ —, իրենց գործունէութեան կեդրոնը դարձուցած Կիպրոսը եւ Ազեմսանդրիան, եւ տեւական կայի մէջ «Դրօշակ» խմբագրութեան և Պոլսոյ Հ. Յ. Դ. Կ. Կումիտէին հետ, կ'առաւմնասիրէին Կիլիկիա գործիչներ եւ զինեալ ուժեր անցնելու եւ շրջանը յեղափոխականօրէն կազմակերպելու կարելիութիւնները: Հ. Յ. Դ. Գ. Ընդհ. Ժողովին (Սոփիա, 1904) Կիլիկիոյ մասին ներկայացուած տեղեկագիր մը կ'ըսէ:— «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը 1895ին առաջին անգամ իր ուշադրութեան առարկայ կը դարձնէ Լեռնավայրը, երբ Արժուարեղը (Զէյթուն) ապստամբութեան դրօշը պարզած էր: Ապստամբութեան ընթացքին կը հանդիպինք ընկերներու, որոնք, Կիպրոսի ամիսը խմբուած, նիւթական եւ բարոյական աջակցութիւն կ'առաջարկէին հնչակեաններուն, որոնք այն առեմ հոն հաստատուած միակ կազմակերպութիւնն էին, բայց կը մերժուէին անոնցմէ:» Իսկ 1896ի վերջաւորութեան զումարուած Հ. Յ. Դ. կովկասեան մարմիններու ռայոնական ժողովի որոշումներուն մէջ կը կարդանք. — «Ժողովը, աչքի առաջ ունենալով Լեռնավայրի անառիկ դիրքը, տեղական ժողովուրդի յեղափոխական ուժը եւ ընդհանրապէս միւս յարմարութիւններն ու առաւելութիւնները, որոշեց

լուրջ ուշադրութիւն դարձնել այդ կէտի վրայ եւ այնտեղ ուղարկել կազմակերպող-զեկավարող մի ուժ».*

1898ին, Բ. Ընդհ. Ժողովին, Կիլիկիոյ կարեւորութիւնը Դաշնակցութեան զեկավարութեան աչքին աւելի եւս շեշտուած կը տեսնենք, քանի Լեռնավայրը կը դառնայ իբրեւ *կեդրոնացման վայր* նկատի առնուած չորս կեդրոններէն մէկը (համագոր՝ Դուրան-Բարձրաւանդակին — Տարօն-Սասուն —, Շամին — վասպարական — եւ Վիշապին — Պոլիս), եւ կ'օժտուի յատուկ Պատասխանատու մարմնով մը:** Մար-Շիմօնը (Միֆայէլ Տէր Մարտիրոսեան, որ 1898ին Կիլիկիա կը մտնէ բայց շուտով կը ձերբակալուի վերակազմեալ Հնչակեաններու մատուցեան հետեւանով), Հրաչը (Թիրեաֆեան), Ռահվերը, Մարթինը, Պուլկարացի Պետօն, Ասլանը — Ռուրէն Զարդարեան, Աշոտ Լեռնը, Առանձարը, Ազասէրը, 1904էն ետք շրջան մը նոյնինքն Սիմօն Զուարեանը (որ վարդանի հետ շուրջ տարուան մը բնական շրջապտոյտ կատարեց Կիլիկիոյ մէջ եւ Միջերկրականի ամերուսն, — Սուէտիա, Քէսապ, Պէյրութ, եւն.)՝ զանազան տարիներ անդամ են եղած Լեռնավայրի Պատասխանատու Կ. Կումիտէին: Իրենցմէ առաջ, 1897ին, Կիլիկիա հաստատուած էր արդէն դաշնակցական այլ գործիչ մը՝ Պանտացին: Աւելի ուշ՝ հոն գործեցին Սարհատ, Արամ, երիտասարդ բրժիշկ Կիլիկեանը, եւ ուրիշներ: Տարիներու ընթացքին, հակառակ ամէն կարգի դժուարութեանց, մատուցութիւններու, ձերբակալութիւններու եւ ժողովուրդի

* Տեսե՛լ Մ. Վարանդեան, — «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութիւն» — Բ. Հատոր, էջ 44-56 (Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եւ Կիլիկիա):

** Տեսե՛լ «Դիւան Հ. Յ. Դաշնակցութեան», Բ. Հատոր, էջ 208-250 (Հ. Յ. Դ. Երկրորդ Ընդհ. Ժողովը):

մտայնութեան՝ որ, Զէյթունի եւ կարգ մը այլ վայրերու բացառութեամբ, չէր յիշեցնէր Սասնոյ եւ վասպուրականի լեռնային շրջաններու հայ գիւղացիութեան բնածին մարտունակութիւնը, կարելի եղաւ ստեղծել կազմակերպական շրջաններ, յառաջացնել մարտական խումբեր, հաստատել հազարակցութեան գաղտնի գծեր:

Հետագային, 1907ին, Հ. Յ. Դ. Դ. Ընդհ. Ժողովը (Վիեննա) միաձայնութեամբ կը ֆաէարկէ Կիլիկիոյ յեղափոխական գործունէութիւնը ծաւալելու եւ զօրացնելու որոշում մը, այդ նպատակին յատկացնելով կարելու պիտո՞ւնէ մը՝ 20.000 ֆրանկ: Տարի մը շանցած, սակայն, վրայ կը հասնէր Օսմանեան Սահմանադրութիւնը:

Համեմատաբար քիչ գրուած է ու խօսուած՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ոսկեհանքի գործունէութեան մասին (Իզմիրի շրջան): Պոլսոյ, անդրկովկասեան կեդրոններու եւ Ատրպատականի կուսակցական-յեղափոխական աշխոյժ գործունէութեան փայլը; Սասնոյ եւ վասպուրականի փետայական սխրագործութիւնները, շուքի մէջ ձգած են կարծես այլ կեդրոններու մէջ տարուած դաւադրական-կազմակերպական լուռ ու հետեւողական աշխատանքները: Եւ սակայն՝ նուիրումի, անճանգահութեան, ֆաջութեան, աֆառի եւ նահատակութեան ինչպիսի՞ շէնդ օրինակներ կը գտնենք նաեւ Եգիպտոսէն ու Կիլիկիայէն մինչեւ Իզմիր, եւ անկէ անդին՝ մինչեւ Պուլկարիա, Ռումանիա եւ այլուր:

Ոսկեհանքի շրջանին մէջ դաշնակցական գործիչներ կը գտնենք 1896-97էն սկսեալ: Պարբերաբար այնտեղ կ'այցելեն կամ մնայուն կերպով կը գործեն Բարան (Գարեգին Խաճակ), Հրաչը (Թիրեաֆեան), Վարդ-Պատրիկը, Աշոտ-Երկաթը եւ ուրիշներ: 1898ին, Հ. Յ. Դ. Բ. Ընդհ. Ժողովը կը գրազէր Ոսկեհանքի եւ ծովեզերեայ այլ կեդրոններու մէջ ցուցանան գործունէութեան հնարաւորութիւններով: Իզմիրեան իրենց գործունէութեան ընթացքին է, որ, հայ մտտիչներու ահարեկման առիթներով, յաջորդաբար ձերբակալուեցան եւ ցկեանս բանտարկութեան դատապարտուեցան Վարդն ու Հրաչը (1902): Աւելի ուշ, 1904-1905ին, Քրիստափորը ինքը, բազմիցս այցելելով Իզմիր, վարեց երոպական հաստատութիւնները, կայարաններն ու կամուրջները օդը հանելու դաւադրական ձեռնարկը, որ պիտի արձագանգէր Նըլսըզի մահափորձին, ե-

թէ դժբախտ պատահարով մը դաւադրական այդ գործունէութիւնը երեւան չեղլէր:***

**

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Եգիպտոսի, Կիպրոսի, Կիլիկիոյ եւ Իզմիրի շրջանի սկզբնական գործունէութեան մասին (1895-1898) կարելու տեղեկութիւններ կրնանք փաղել ԴԻԻԱՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ երկու հատորներուն մէջ հրատարակուած՝ Արմէն Գարոյի, Մար-Շիմօնի, Բարգէն-Սիւնիի եւ վահապի (Ա. Վառմեան) նամակներէն, ընդհանրապէս ուղղուած ժրնեւի՝ «Գրօշակ»ի խմբագրութեան (1896էն սկսեալ՝ Արեւմտեան Բիրօ), ինչպէս նաեւ խմբագրութեան եւ Մելիքի (Յ. Խոսովեան) պատասխան-նամակներէն: Ներկայ խմբագրով մեր հրատարակելիք նամակներու շարքը կու գայ ամբողջացնել մեր ծանօթացումը այդ շրջաններու և տուեալ ժամանակաշրջանի (1896-1905) «փափր պատմութեան», ծանօթացում՝ որ անհրաժեշտ մէկ համգրուանն է Հ. Յ. Դաշնակցութեան ընդհանուր պատմութեան կերտումին:

Այդ նամակները, գրուած զանազան գործիչներու կամ մարմիններու կողմէ, ուղղուած են առաւելաբար Կիպրոսի եւ Եգիպտոսի (Ազեֆսանդրիա) դաշնակցական մարմիններուն, եւ ի մասնաւորի Մարթին (կամ Մարտին) Մուրատեանին, որ նախապէս եղած է այդ մարմիններու պատասխանատու անդամներէն մէկը, 1899ին անցած Ամերիկա, եւ վերադարձած 1902ին՝ Դաշնակցութեան կամէր Ներկայացնող Մարմնի Ֆիլիպի ժողովին (1901) կողմէ նշանակուած ըլլալով Լեռնավայրի Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի անդամ:

Նամակները կու տանք թուականի կարգով և իրենց ամբողջական հարազատութեամբ, եթէ նոյնիսկ անոնցմէ ոմանց մէջ գտնուին կազմակերպական-յեղափոխական գործին հետ անմիջական ազերս չունեցող անկարելուք բաժիններ, կամ զուտ անհատական բնույթի կարծիքներ եւ գնահատանքներ: Լեզուն կը պահենք անփոփոխ. կը կատարենք միայն, ի պահանջել հարկին, ուղղագրական անհրաժեշտ սրբագրութիւններ:

Հ. Յ.

*** Մ. Վարանդեան, — «Հ. Յ. Դ. Պատմութիւն», Ա. հատոր, էջ 450-451:

4 96 — 1

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆԻՆ ԵՒ ՄԻՍԱՔԻՆ

Նամակագիրը, Ս. Այվազեան, ըստ երեւոյթիմ «Սուրբ Գործ» ին փարած անկուսակցական յեղափոխական մըն է, որ կ'ատէ պոռոտախօսներն ու մակարոյծները: Մանր որակումներով կ'արտայայտուի հնչակեան վարիչներու հասցէին, թէ եւ չի վարանիր մաեւ բննադատել դաշնակցական կարգ մը գործիչներ կամ գործելու եղանակներ, հակառակ անոր՝ որ կը գարծակցի — ըստ երեւոյթիմ ամենայն անկեղծութեամբ եւ *ռոմանթիք* նուիրումով — Գաշնակցութեան հետ: Կը կարծենք, որ նամակի թուակամը պէտք է ըլլայ Յունուար 1896 (եւ ոչ 1895՝ թէ եւ յստակօրէն, բայց անպայման թիրիմացութեամբ գրուած), քանի այնտեղ ակնարկութիւն կայ «Դրօշակ»ի մէջ երատարակուած «Դժոխք»ի (Հրայր) նամակներուն (Հրայրի Ա. նամակէն մէջբերումներ կան «Դրօշակ»ի 1895ի թիւ 4ին մէջ. երկրորդ նամակը կը կազմէ թիւ 9ի — 1895 Յուլիս — յաւելուածը):

Միւրեւի ընկերներ Մարթին եւ Միսակ,

Կիւրոս

Ուղարկում եմ այս նամակը Ալեքսանդրիա, Edouard Poste Restante-ի հասցէով եւ կասկածում եմ, թէ ձեր ձեռքը պիտի անցնի՞ թէ ոչ:

Յունուար 10 թուականով ձեր նամակը ինձ շատ եւ շատ ուրախացուց: Գովում եմ ձեր ձեռնարկը եւ սըրտանց մաղթում եմ յաջողութիւն: Մինչ ցայժմ ձեզ նամակ չգրելուս պատճառը ոչ այլ ինչ էր, եթէ (ոչ) Դ.(1) խմբագրութեան դանդաղ վարմունքը: Դաշնակցականների պատգամաւորը, որ հոս եկել էր, նրա հետ պայմանաւորուեցանք, թէ նա կ'երթայ Կիւրոս, թէ իրենց կուսակցութեան պրոպականդայի եւ թէ մեր սիրելի ընկեր Մուրատի հեռքերը որոնելու: Բայց քանիցս անգամներ իրարու հետ թղթակցեցանք այս խընդրոյ մասին. մինչ ցայժմ ոչ մի լուր չեն տուած որոշ: 100 Ֆրանկ նրանց ուղարկել եմ այդ խնդրոյ մասին եւ խոստացել եմ ապագային կրկին ուղարկել:

Ամիս ու կէս առաջ, նրանց մի այլ ընկերը հոս եկաւ եւ նրա հետ բաւական տեսնուելով, նա խոստացաւ ինձ, թէ Դրօշակի խմբագրութեան որոշումները ինձ պիտի գրէր: Ուրիշ քանի մը խնդիրներէ մասին եւս պիտի աշխատէր խմբագրութեան ուղարկութիւնը դարձնել ղէպի Կիւրիկիա:

Այդ պարոնը դնաց ժընեւ եւ իսկոյն զրել էր ինձ, թէ այս օրերս որոշուի պիտի մենէ մէկին Կիւրոս երթալը, եւ խնդրել էր Ամերիկայի ընկերներէս հասցէները իրենց տամ: Գուցէ հոն ալ երթալու միտք ունին

Լղեր: Նաեւ Մարտինի մասին ինչ տեղեկութիւն էին պահանջում: Ես ալ պէտք եղած հասցէները գրեցի իրենց: Նաեւ խնդրում էր թէ ես գրեմ Ամերիկա, մեր ընկերներին, որ միանան դաշնակցականների հետ: Ես էլ գրեցի մեր Սէլեանին մի նամակ եւ գրեցի, թէ Սէլեանը թող դայ Կիւրոս եւ հոն պատուանդան դառնայ դաշնակցականների կողմէն Կիւրիկիոյ հետ հաղորդակցելու: Թերեւս մի փոխադրութեան ապահով կեդրոն հոն կաղմէ Սէլեանը, թէ Ամերիկայի երիտասարդութեան համար եւ թէ դաշնակցականների համար: Լաւազոյն մարդը ներկայացրեցի Դրօշակի խմբագրութեան՝ մեր Սէլեանը: Երկար մի նամակ եւս գրեցի Սէլեանին այդ մասին, եւ ուղարկեցի Դ. խմբագրութեան: Եթէ կը հաւանին իմ նամակի պարունակութիւնը, թող ուղարկեն Սէլեանին եւ խնդրեն որ ընդունի այս իմ առաջարկութիւնը:

Միսակի հասցէն տուի եւ իրենց էլ մի քիչ խիստ նամակ գրեցի, որովհետեւ նրանք էլ յանցաւոր են ներկայ մեր ժողովուրդի տուած զոհողութեան: Նրանք էլ յանցաւոր են, որովհետեւ իրենց ուժի վրայ ապաւինելով, խիստ թույլ կերպիւ վարուեցան այդ խաչադրների պետի հետ: Իբրեւ իրենց նախկին ընկերի, խնայեցին զինքը եւ այժմ ուզում են արդարանալ ասելով, թէ մենք չէինք կարծում Նաղարէկեանը այդքան աւնաղնիւ. ի՞նչ անենք, մեզի փաստեր պակասում է զինքը հրապարակաւ պախարակելու:

Ես իրենց գրեցի, թէ միամտութիւնը ներելի է մինչեւ մի որոշ աստիճան, բայց չափազանց՝ յիմարութիւն է: Դուք պարծենում էք, թէ Կ. Պոլսում ունէք ուժեղ կոմիտէ, որը շարք մը գործերով գովեստի արժանի է: Բայց ձեր ուժեղ կոմիտէի քթին տակ երկու հնչակեան եկաւ եւ ձեր անելիք դործը խայտառակ կերպով անելով(2), հազարաւոր ժողովուրդներ ջարդել տուաւ, լոկ ձեզ հետ մրցելու համար: Եւ դուք կրկին չէիք յուսար եւ ձեր ուժեղ կոմիտէն չկարողացաւ արգելել այդ անպիտաններին այդպիսի մի յիմար դործ: Իմ նամակի աւելի խիստ մասը նրանց, ներկայ Ձէյթունը Հնչակեանների ձեռքում մի երկրորդ Սասուն ըլլալն է: Ես խնդրում էի, թէ Ձէյթունին ուղարկութիւն դարձնեն, եթէ ոչ հայ ժողովուրդը այլ եւս չպիտի ներէ իրեն դործիչներին:

Գրել եմ, — դուք չէք կարող արդարանալ «Դժոխք»ի նամակը ձեր թերթում գրելով, թէ հնչակեանները միմիայն չորս հրացան են ուղարկել Սասուն, չորս հրացանով են օլնել: Ժողովուրդը յիմար չէ, ձեզ պիտի հարցնէ, թէ դուք ի՞նչ էիք շինում պարոններ՝ ժընեւում:

Մի խօսքով, իմ նամակը, կարծում եմ, թէ հաճելի չեկաւ այդ համալսարանական պարոններին, ու-

(1) «Դրօշակ»ի:

(2) Կ'ակնարկէ հաւանաբար 1895 Սեպտեմբերի Հնչակեաններու կազմակերպած Պոլսոյ ցոյցին:

բովանդակում մենք այլևս չենք կարող կուրորէն գործիք դառնալ անոնց ձեռքը: Լոկ դրամ ժողովուրդը համար, այլևս չենք կարող ներկայացնել մեր ընկերները, քիչ գործելու ընկերներ ունինք. եթէ կ'ուզեն սբ. գործի համար կը միանանք, միատեղ կ'աշխատինք, բայց մեր ինքնուրոյնութիւնը կը սահպանենք: Մինչ ցայժմ այդ նամակներին պատասխան չկայ, գուցէ էլ երբեք չուղարկեն: Բայց իմ հոգը չէ: Նա ինձ խնդրում է օգնել. ես էլ նրանց խնդրում եմ միեւնոյն բանը: Կարծեմ, թէ իմ խնդիրքը աւելի անկեղծ է, քան թէ նրանցը: Մենք անձնական շահ մը չունենք:

Ես խնդրում եմ ձեզ, կուսակցութեան հոգիէն հեռու սրահեցէք դուք ձեզ: Ամենուն հետ էլ գործեցէք. գործեցէք իրեւ յեղափոխականներ եւ աւելորդ անուններ պէտք չէ որ կրէք: Բաւական է՝ ժողովուրդին հասկացնէք, թէ դուք յեղափոխականներ էք եւ դնացել էք ժողովուրդի օգտին ծառայելու, մինչեւ իսկ ժողովուրդի համար գոհուելու, ոչ թէ հնչակի պետը հոն պրոպականդա անելու, կամ դաշնակցական կուսակցութիւնը գովարանելու:

Իմ խնդիրքս այս է. ժողովուրդն է իրեն տէրը. նա է, որ պիտի վայելէ զաշխարհ. նրան ուժ տուէք. թող կտարտուին անոնք, որոնք անձնական շահերով են իջել ասպարէզ:

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Յունուար 5/18, Սոֆիա, 1895

Խնդրում եմ նամակ ստանալուդ պատասխանեցէք ինձ: Մուրատի երեւակայած ամբողջ պլանները դուք պէտք է իրականացնէք:

Սպասում եմ ձեր Կիպրոսի հասցէին, որով թէ՛ դրամ ուղարկեմ, թէ՛ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ձեզ տամ: Դուք եւս զրեցէք ինձ:

ՆՈՅՆ

4 96 — 2

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

ԱՂԵՒՍԱՆԴՐԻՈՅ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

29 Յունուար / 9 Փետր. 96, Սոֆիա

Սիրելիք իմ ընկերներ, Ալեքսանդրիա

Ձեր 29/17 Յունուարի նամակն ընդունել եմ: Միեւնոյն օրերը նաեւ Դաշ. խմբագրութիւնից ինձ գրել են մանրամասն, թէ ինչպէս ձեր նամակներն ընդունել են եւ ինչպէս ձեզ հեռագրել են եւ ինչպէս իրենց ընկերներին մին ճամբայ է կէր ձեր մօտը գալու, դրամ ալ հետը բերելով: Կը յուսամ, թէ մինչեւ հիմա եկած ըլլալու է եւ մեր կասկածանքներն ալ անհիմն: Ինձ գրում

են, ի միջի այլոց, թէ Մ. Մ. եւ Մ. Նորսիկեանը Կիպրոս են ուղեւորուել եւ ինձ Կիպրոսի հասցէն են տալիս, որ պէտք եղած օգնութիւնները Կիպրոսի հասցէին ուղարկեմ: Ես, թէ ձեր նամակից, թէ նրանց նամակից այնպէս եմ հասկանում, թէ նրանց եւ ձեր մէջը, ժամանակի վատնումի ու երկարելու պատճառաւ, թիւրիմացութիւն է եղել: Ես ասկից գրել էի արդէն ձեր մասին Մուրատին եւ քո նամակը եւս իրենց էի ուղարկել, թէ ինչքան կարելի է փութով ձեզի հետ միանան: Քանի որ ձեզի հետ չեն միանար սբ. գործը շատ կը վնասուի եւ ուժերուն բաժանուելուն իրենք պատճառ կը դառնան: Արդէն ես նրանց հասկացրել եմ իրենց սխալ քայլը: Ներանք մեծ սխալմունք գործել են ժամանակին հնչակեաններէ բաժնուելով:

Նրանց հետ, — այսինքն խմբագրութեան, — բաւականին վիճել ենք մենք: Ես այն համոզումն ունիմ այժմ, թէ նրանք իրենց թերութիւնները խոստովանելով աւելի ազնիւ կերպիւ խոստանում են ապագային գործել առանց աղմուկի եւ առանց մեծ մեծ պրոպագանդայի: Այժմ մեր Կիլիկիոյ ժողովուրդի մասին պիտի աշխատին իրենց պարտականութիւնը կատարել անթերի. միմիայն խնդրում են մեր աջակցութիւնը:

Ես արդէն ձեզ գրել եմ Սէլեանի մասին նրանց դրած նամակս: Նրանք գրում են, թէ ուղարկել են Սէլեանի հասցէին. նաեւ խմբագրութիւնը մի նամակ աւելացրել է եւ հրաւիրել են զինքը աջակցել սբ. գործին:

Ուստի սիրելի ընկերներ, ես խնդրում եմ, ինչ կ'անէք արէք, ամէն զոհողութիւն արէք, ուժերը մի բաժանէք: Աշխատեցէք համերաշխութեամբ գործել. ամօթ է մեզ, մեզ է: Ժողովուրդի թափած արիւնը մեր խիղճերուն վրայ ծանրանալով, անիծում է ամէն անոնց, որոնք իրենց եսութեանը սանձ չզնելով, չեն միանում դէպի մի ամբողջ ժողովուրդի տառապանքին մի քիչ փոխանք տալու: Այժմ մենք չունինք ոչինչ սեփական: Մեր դադափարն եւս մի ցնորք է, առանց մեր ժողովուրդին: Մենք նրանցով կարող ենք մեր նպատակին հասնիլ: Ուստի, նախ աշխատինք ժողովուրդը փրկել այն ամէն վտանգներէ, ինչ որ սպասուում է նրա թշուառութեանը:

Դաշնակցական կամ հնչակեան անունները մեզ զրուեցնելով զզուեցնում են: Այդ ինքնակոչ անունները երանի թէ չըլլային: Բայց քանի որ այժմ իրենք զիրենք ծնունդ են առել, պէտք է մենք եւս այդ անունների միոյն հետ գործելով, նրանց հետ մնալով, նրանց ուղղենք: Եթէ նրանք իրենց կոչման դաւաճանում են, մենք պատժենք զիրենք: Ամբողջ այդ հընչակեան եւ դաշնակցական պարոնները քանի՞ հոգի են: Չէ՞ մի որ մեզմով են նրանք այդ անունները իւրացրել: Մենք եթէ բարի ենք, կարող ենք զիրենք էլ բարի անել: Հենց սկիզբէն եթէ հնչակի պետի մօտը մնային ազնիւ եւ բարի մարդիկ, հենց նազարբէկ-

եանցի վարժունքը եւս չէր ըլլար այսպէս, ինչպէս է այժմ: Բարի եւ ազնիւ գործիչները հեռանալով այդ պարոնից, նրան ասպարէզը թողուցին ազատ: Կերպով մը նրա վատթարանալուն պատճառ դարձան միեւնոյն բարի մարդիկ: Միեւնոյն, մենք քաջալերեցինք Նապարէկեանցը ժողովուրդի գլխուն խաչապողական դեր կատարելու:

Ուստի այս մարդիկ ինձի ազնիւ են երեւում: Աշխատենք սրանց հետ դործել, քանի որ սեփական ոչինչ չունինք, գոհելու եւս ոչինչ չունինք: Մեզ համար միեւնոյնն է. նրանք երբեք չեն պահանջում, որ գործիչները իրենք դաշնակցական դործեն. իրբեւ յեղափոխական դործելու է, ասում են:

Ուստի մնում է խորհուրդ տալ Մ. Նորսիկեանին՝ Կ. Պոլսի չզնալ, քանի որ Կիպրոս, Կ. Պոլսէն եւս մի պարոն պիտի գայ եղբր, իրբեւ Պոլսոյ ներկայացուցիչ: Ուստի, ձեր եւս փափաքն ալ այդ է, — Կիպրոս մի կեղրոն կազմել: Ամերիկացի ներկայացուցիչները եւ Կ. Պոլսոյ ներկայացուցիչը, դաշնակցականներին ներկայացուցիչը, ամէնքը մի խորհուրդ անելով, ձեզմէ որ մէկը բուն երկրին մէջը կը մտնայ, որ մէկը Կիպրոս կը մնայ, դրամի եւ փոխադրելու կերպերի վրայ խորհելու:

Ես Կիպրոսի կոմիտէի հասցէն ուրիշ տեղեր էլ տուեր եմ. կը յուսամ շուտով դրամ կ'ուղարկեն: Քովս մնացել է 100 Փրանկ, այդ՝ Մուրատի հետքերը որոնելու համար ուղարկուած դրամներէն: Ան ալ պիտի ուղարկէի, բայց մտածեցի, խոհեմութիւն չէ, քանի որ ձեր միութեան մասին դուք ինձ չէք տեղեկացնում: Պէտք է սպասեմ ձեր տալիք հասցէին: Կը յուսամ նամակս ստանալուդ դուք եւս ամէն ինչ կատարելով՝ միութեամբ աշխատում էք: Դուք գրում էք թէ ես եւս իմ բաժինը վէրցնեմ եւ ձեզ աջակցիմ:

Առ այժմ, խնդրում եմ ինձ Կիպրոսի հասցէն ուղարկեցէք, որ կարողանամ աջակցիլ՝ իմ ուժը ներածին չափ, ձեզ:

Սեղմում եմ ձեր ամէն մէկին ձեռքեր՝
Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

4 96 — 3

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ *

Միրելիդ իմ ընկերներ,

Պարոններ, մեր Զէյթունն եւս իւր գէնքերը խոնարհեցուց մեր ամբողջ թշնամիների բռնութեան չկա-

րողանալով (տողալ ?) եւ մենք դեռ նրանց օգնութեան պիտի հասնենք, որովհետեւ մենք ժողովուրդի օգնելու մէջ եւս փնտրում ենք մեր էսը: Մենք կ'ուղենք մեծ բան մը անել եւ փոքրն ալ չենք կարող անել:

Պարոն Միսակը ինձ Կ. Պոլսէն դրել է մանրամասն իրենց առաջիկայ գործունէութեան փրանները և ինքրում է ինձանից, թէ իմ տեսութիւնը եւս յայտնեմ իրեն: Ուստի, ներկայ պայմաների տակ, ես այդ գործունէութեան շեմ հաւանիր: Իմ տալիք խորհուրդս այս է:

Մինչեւ մենք մեր ներքին թշնամիներից չապատուենք, արտաքին թշնամիների հետ չպիտի կրնանք կուռել: Ուստի, ես առաջարկում եմ ինչքան կարելի է ներքին միութեան ուժ դոյացնել, եւ այդ ներքին ուժը դոյացնելու համար ինչ որ պէտք է անել՝ մտածելու ենք նրա մասին: Մենք ունենք ներքին մի թշնամի, որը իր եսամոլ գործունէութեամբ յեղափոխական դործերում, ժողովուրդին աւելի վնաս տուաւ, քան թէ՛ ինչ որ պէտք էր տար: Ուստի, աշխատելու է այդ ինքնակոչ շարաթանի ձայնը կոկորդի մէջ խեղդելով, անուանամոլութեան ախտը մեր ամէն գործիչների սրտերէն արմատախիլ անել. կուսակցական անունները մի կողմ նետելով՝ աշխատել ժողովուրդին իսկական յեղափոխականներ ներկայացնել:

Երբեմն խմբադրութիւնը նիւթ էր սլահանջում հենց ժողովուրդից. ինքը հինգ փարա չէր ծախսում. թէ՛ իր եւ թէ՛ ժողովուրդի թշնամիին գլուխը ջախջախելու համար: Այժմ բաւարան նիւթ կարող է ժողովել հենց Զէյթունից: Զէյթունի ժողովուրդը ատելով ատում է այդ անիծեալ հնչակեանների պետին, որովհետեւ խեղճ ժողովուրդին շարաշար խաբեցին: Իրենց ներկայացուցիչներով, Աւոյի եւ Մարոյի ղնդերով, մեծ-մեծ խոստումներ արեցին եւ ոչինչ չարին: Աստեղ իմ դուշակութիւնը չէ, այլ իսկութիւն մըն է, որ դուք պէտք է մարդիկ ուղարկելով անդ՝ այս ճշմարտութիւնները ժողովուրդին ներկայացնէք: Այդ անպիտանները ահադին դումարներ կորզեցին ժողովուրդէն: Ես ամենավստահութեամբ կ'ասեմ, թէ ոչինչ չեն արած: Բայց երբ զէյթունցիներն ժողովուրդին ներկայացնեն այդ վեց հնչակեան պարոնների արածներն եւ ճշմարտութիւնը երեւան դայ, այն ատեն տեսնենք, թէ այդ խաչագողներն ի՞նչ երեսով ժողովուրդին պիտի ներկայանան այդ անուռով:

Ուստի, այս իմ առաջարկութեանս ուղարկութեան արժանանալուն վստահանալով՝ սպասում եմ նրա իրադրոյժման:

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

* Ուղղուած է Պոլսոյ, Կիպրոսի կամ Աղեփսամորիոյ ըմկերաներուն:

4 96 — 4

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԿԻՊՐՈՍԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

Ինչպէս նախորդներուն, այս նամակին մէջ եւս Ս. Այվազեան ունի դէպքերն ու դէմքերը արժեւորելու իր իւրայատուկ եզրանակը, երբեմն նոյնիսկ՝ բաւական արտաոտ կարծիքներ (օրինակ, հնչակեաններուն ակնարկելով, «... մեզք պէտք է զգուշանանք հեռու մեր ներքին քշմամբներէն, որոնք աւելի կատաղի եւ անագմիւ եմ, ինչքան մեր բուն քշմամբն»): Կա տանք սակայն հարազատութեամբ, հաւատարիմ մնալու համար մեր որդեգրած սկզբունքներն, եւ բացայայտելու համար անկուսակցական բայց յեղափոխական որոշ խաւի մը մօտ այն օրերուն տիրող տեսակետներն ու մտայնութիւնը:

Սիրելիք իմ ընկերներ,

Փետրուար 13 թուականու ձեր մի նամակն ընդունելու ենք, որով մանրամասն նկարագրում էք ձեր Կիպրոս երթալը եւ հոն ձեր դատած ընդունելութիւնները:

Նա շատ ուրախ եմ, փորձերը ձեզ խոհեմացնեն պիտի եւ դուք վերջապէս պիտի համոզուիք, թէ կուսակցական անձնները ինչքան վատ տպաւորութիւն տրեցին մեր ժողովուրդի վրայ: Դուք պիտի ըլլաք առաջին հակառակորդ՝ անուան տակ դործող անձնաւորութիւններու: Նա սրտանց ձեզ ցանկանում եմ, որ դուք կարողանայիք մի անգամ Զէյթուն տաք կոխել եւ հոն պիտի տեսնաք, թէ մեր մոլեռանդ հնչակեանները ինչքան վատ տպաւորութիւն արին ժողովուրդին վրայ:

Սիրելի ընկերներ, դուք խնդրում էք, որ ես իսկոյն ձեզ պատասխանեմ: Արդէն ձեր նամակին շատոնց սպասում էի, եւ ձեր հասցէին: Ուստի քո անուանդ դրամ եմ ուղարկում (100) Ֆրանկ: Եթէ իմ միջոցներս ներէր, աւելացնելով վրան բան մը պիտի ուղարկէի, բայց քանի որ ձեռքս դարձ մը չունիմ, չեմ վաստակի, նիւթական օգնութիւնը ապագային պիտի մնայ: Մենք ունենք հոս մի փոքրիկ ընկերութիւն, որը մինչեւ հիմա հանդանակած գումարէն երկու հարիւր Ֆրանկ Դ. խմբագրութեանը ուղարկել է: Դ. խմբագրութիւնը ինձ տուել է Կիպրոս մի հասցէ, որը ես էլ Անվերս մեր բարեկամներին եմ տուել. յուսամ մինչեւ ցայժմ Անվերսից մի բան ուղարկել եւ այդ հասցէին: Ահա Դ. խմբագրութեան Կիպրոսի կոմիտէի մասին տուած հասցէն. Mr. Touran Carénian, poste restante anglaise, Larnaka, Chypre: Ուստի ապագային այս հասցէին պիտի ուղարկենք մեր հանդանակութիւնները:

Պալով ապագայի ձեր անելիքի մասին, ես խորհուրդ եմ տալիս ձեզ դործել, բայց ոչ անուան տակ. եւ աշխատեցէք Զէյթուն մտնելով, միեւնոյն ղէյթունցիներէ առորագրութեամբ, հնչակի ըրած խաչագո-

ղութիւնները երեւան հանել, առանց ինայելու, և ժողովուրդի դատողութեանը. յանձնել այդ եսամոլ պարոնների արարքը: Ժողովուրդը դիտէ այժմ գնահատել իր բարեկամը եւ չարակամը: Նա ապահով եմ, որ ներանք — այսինքն ղէյթունցիք — ատելով ատում են հնչակեանները եւ ձեզ էլ միեւնոյն աչքով պիտի նայեն: Բայց դուք պէտք է ներկայանաք անձամբ և ներկայացնէք ձեզ, ոչ թէ ձեզմէ բարձր մի կուսակցութիւն:

Եթէ կարելի է, մինչեւ իսկ, առանց գէնքի անոնց ներկայանալու է ձեռնէ մի քանիսը եւ նրանց համակրութիւնը վաստակելու է, նրանց հետ ապրելով, եւ կամաց կամաց հնչակեաններուն հող ըրած ամբողջ ամբարտաւանութիւնները հրապարակաւ պախարակելու է, այնպէս որ այդ թէ՛ նրանց ներկայացուցիչը, թէ՛ նրանց Աւոյի եւ Մարոյի գնդերուն գորապետներուն քաջագործութիւնները, որ հնչակի էջերը լիքն են(1) եւ Հրաչեայի ու Ջալալի քաջագործութեամբը, — (բոլորն ալ լոկ շարլաթանութիւն է, մենք դիտենք ես՝). անոնք բոլորն ալ հրապարակ հանելով, հայ ժողովուրդին աւելի մեծ ծառայութիւն կարող էք տալ, քան թէ ձեր արիւնը զոհելով՝ նրա ազատութեան պատուանդան կը դառնաք: Դուք, պէտք է այդտեղից որոշէք մասնաւոր ընկերներ հոն երթալու համար. մինչեւ մենք հայ ժողովուրդը չենք ազատեր այս տեսակ խաբեքաներից, այս ներքին թշնամիներէց, շատ դժուար կ'ըլլայ անկեղծ եւ իսկական ժողովուրդի բարեկամներին՝ ժողովուրդի համակրանքին արժանանալ:

Հենց այսօր Դ. խմբագրութիւնից նամակ եմ ստացել եւ ինձ դրում են, թէ իրենք մտադիր են մարդ ուղարկելու Զէյթուն. միմիայն այս խնդրոյ համար կարծեմ պիտի ըլլայ:

Պալով այդ զրոյցին, թէ Սուէտիոյ մէջ 1000 մարդ է մտել, դա չափազանց կ'երեւայ ինձի: Ինչ որ այդ անտիրոջից հայ մարդը ձեզ ասել է. չի կրնար այդքան մեծկակ խումբ մը պահպանուիլ: Դա չափազանց է, նրա Մ. Սէլեանի հետ ծանօթ ըլլալուն մի հաւատաք, եւ ոչ ալ այդ վարդապետի հետ: Մ. Սէլեանը ասկէ երեք ամիս (առաջ ?) Կ. Պոլիս էր եւ չեմ կարծեր, թէ Մերսին փոխադրուած ըլլայ: Նա Լոնտոնում այդպիսի ցանկութիւններ ունէր, բայց մենք նրա խօսքերին շատ քիչ կարեւորութիւն ենք տալիս. նա խօսքով աշխատում է, քանդում . . . : Դուք մնալու էք հող մի քիչ ժամանակ եւս, մինչեւ լաւ մը ամէն կողմ ուսումնասիրէք: Կրնայ ըլլալ, որ այդ մարդը ձեր ըսածին պէս բարի մարդ կ'ըլլայ, բայց սպասեցէք Մ. Սէլեանի նամակին՝ եթէ նա ճշմարիտ հող է: Եթէ նրա գիրը չէք ճանաչի, ես քովս ունենալու եմ նրա հին նամակները. գրեցէք որ ուղարկեմ ձեզ: Աճապարելով չըլլայ թէ անձերնիդ վտանդի ենթարկէք,

(1) Մէկ բառ՝ անընթեռնելի:

առանց օւրուտ բերելու մաղի չափ: Թէպէտ դուք երե-
կայ չէք, ներեցէք իմ դիտողութիւններին, բայց մենք
պէտք է դուռը անհնար հենց մեր ներքին թշնամիներէն,
որոնք աւելի կատաղի եւ անաղնիւ են, ինչքան մեր
բուն թշնամին:

Կ. Պոլսէն Մ.ն ինձ գրեց. բայց կը յուսամ մինչ
ցայժմ ձեր մօտը եկած է: Ես նրան գրել եմ Ալեքսան-
դրիա: Ամերիկա շատոնց նամակ դրած չեմ: Դ. խըմ-
բադրութեան միջոցով Մ. Սէլեանին մի նամակ էի
գրել, եւ զինք հրաւիրել էի գալ Կիպրոս եւ շարունակ
հոգ մնալ: Այսօր գրում են ինձ Դ. խմբագրութիւնից,
թէ մի լաւ անգլիախօս ընկեր մօտ օրերս ձեր մօտ պի-
տի գալ, հոգ մնալու: Ես զարմանում եմ, թէ ինչո՞ւ
Սէլեանը չեկաւ, կամ ինչո՞ւ ինձ չպատասխանեց: Այս
օրերս նրան ես կը գրեմ Նիւ Եորք, որ ձեզի ուժ տան,
բայց դուք շտապեցէք հոգ մի քանի մնայուն ընկեր-
ներով կոմիտէ մը կազմել, որ ձեզ ուղարկուած օժան-
գակութիւնները ընդունի եւ հոգ նոր հասած ընկերնե-
րը պատասպարէ:

Սիրելի ընկերներ, մտածեցի ձեզ ուղարկել Մ.
Սէլեանի նամակներից մի հատը, բայց չունիմ եղեր
մօտս. իսկոյն պիտի գրեմ Կ. Պոլիս Սմբատին, որ նա
ձեզ գրէ, թէ Մ. Սէլեանը հոն է մի, կամ ոչ:

Ընդունեցէք իմ հայրական օրհնութիւնները:
Մնամ ձեզ միշտ յաջողութիւն մաղթելով:

Ձերդ՝ Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

17/29 Փետր. 96, Աոֆիս

4 96 — 5

ԷՏՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

96 — 21/ Մարտ. Կ. Պոլիս

Յարգելի ընկեր Պր. Մարթին.

Ձեր Փետր. 6/18 թիւ նամակն զիս հասաւ. որ-
չա՛փ ուրախութիւն, երջանկութիւն երբ կը կարգամ
Ձեր դործունէութեան յաջող ու փայլուն հանգամանք-
ները: Կը յուսամ որ յետ այսու պիտ հանդարտի այն
սիրտը, այն խիղճը որը հրաբորբոք միշտ քաղցած վի-
շապի մը պէս կ'ուզէր կ'լլէր այն ինչ որ հնարաւոր էր.
պիտի հանգարտի կ'ըսեմ Ձեր մեծ ու եռանդալից հո-
գին, զի այժմ մեծ ասպարէզի մը վրայ կարող կը լի-
նիք քաջալերուել միշտ Ձեր կեանքի դժուար հանդա-
մանքներում, որը կարող է այդպիսի երկաթէ կամք
ունեցողը միայն փշրել անցնիլ եւ մանաւանդ յաղթե-
լով քաջալերուել. գործեցիք եւ ահա մեզ կը դանէք

սանդուղին ամէնէն վարը. առաջ դուք մեզ կը նա-
խանձէիք եւ այժմ մենք սկսանք Ձեզ նախանձել. բայց
մի մեղադրէք որ կը նախանձիմ, զի սա բուրբոսին ան-
կեղծ սրտի արտայայտութիւն է:

Գալով Ձեր դործունէութեան մասին՝ այդ տեղ զէնք
անցկացունելը խիստ դժուար կը լինի, ըսած էք. բայց
կայ մի ուշ միջոց, այդ մասին հոս Մ. Ն.ի հետ խօ-
սած ենք. երբ մեր ընկերներէն ոմանք Ամերիկայէն կու
գան, կարող են զէնք միայն 2 հրացան եւ ռեվոլվէր
մը իրենց հետ հանել սանդուղին տակը տեղ շինելով
եւ այլն...: Իսկ այդ տեղէն ներս անցնելը զիտէք ինչ
միջոցաւ լինելը. այսինքն տեղէն բաւական է որ մուռ-
նաճիխ(?) մը հետ մի քիչ յարաբերութիւն ունենաս եւ
լաւ տեսնուիս, ահա նա Ձեզ կը տանի միւս կողմը(1)
ուզած տեղերնիդ: Այդ տեղ մի թուրք երկտասարդ կայ
որը լրտեսի պաշտօն կը վարէ Լարնադայի մէջ. իր հայ-
րը ես Կիպրոս եղած ժամանակէս ամիս մ'առաջ մե-
տած էր եւ այժմ ինքը հօրը պաշտօնը կը վարէ. զգու-
շացէք դրանից: Ժամագործը ինձի մասին ինչ որ կ'ը-
սէ՝ գրել չմոռնաս, նաեւ ասկէ վերջ նամակներդ զրկէ
տեղիս գալն. մարմնի հասցէով որը Ձեզ ծանօթ է,
զի քանի որ մենք բուրբոսին մտած ենք գործի մէջ եւ
նրանց հետ հարկ չկայ ալ եւս անձնականապէս խորհիլ
ու այնպէս շարժիլ, աւելի կասկած կը հրաւիրէ, ինչ-
պէս որ այդ կը պահանջեն նաեւ իրենք եւս:

Այլադեանէն նամակ առի որ կը գրէ, թէ իբր Մ.
Սէլեան Մերսին կը գտնուի եղեր. Ձեզ յանձնարարում
ենք որ Ձեր քայլերում խիստ զգոյշ ըլլաք ու ամէն
մարդ իբրեւ գաղափարակից ընկեր չճանաչէք քանի
նրան չփորձէք գործնական ասպարէզի վրայ: Մ. Սէլ-
եան հոս է եւ թէեւ երթալու խօսք մը կար, բայց տա-
կաւին կը մնայ, զինքը քիչ անգամ կը տեսնեմ:

Ձեզ համար ամենաէական եւ կարեւոր խնդիրը այն
է, որ երկրի ներսը մարդ ունենաք Ձեր անցնելէն ա-
ռաջ, որոնք այն տեղի դիրքին հանգամանաց քաջ ծա-
նօթ ըլլան եւ ահա այս տեղէն հեռահեռէ կ'ելլեն ուղ-
ղակի երթալով Կիլիկիա, ուրկէ միշտ յարաբերութեան
մէջ կը լինին Ձեզ հետ:

Ձեզ սիրալիւր համբոյրներ, սղոյններ մատուցա-
նելով մնամ Ձերդ՝

ԷՏՎԱՐԴ

Յ. Գ.— Բրոնզ նամակը ահա կը զրկեմ. նրանք
հանդիստ են:

Բարեւ կու տաս ամէնուն. Պր. Գրիգորին ըսէ որ
թող գրէ. առանձին կ'ուզէի գրել, ժամանակ չունիմ,
մանաւանդ այսօր խիստ զբաղեալ եմ:

ՆՈՅՆ

(1) Կիլիկիա:

4 96 — 6

Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Սիրելիդ իմ Մարթին.

Բուսական աշխատեցայ, որ ուղղակի քո անուան, բանկի մը միջոցաւ հասցնեմ երկու հարիւր Փրանկ, բայց անկարելի եղաւ: Ուստի, կրկին ուղարկել եմ Դրօշակեաններէ խմբին այդ դումարը եւ կը յուսամ նրանք պիտի աշխատին այդ դումարը ձեզ շուտով հասցընել. ապահով եղէք:

Պարոն Միտակի վարմունքը դէպի դաշնակցականներէ կուսակցութեան, ինչքան էլ անվայել ըլլայ, նրանք այնքան ազնիւ են, որ իմ խնդիրքը պիտի կատարեն եւ այդ դրամները ձեզ կը հասցնեն:

Ամերիկայից մի նամակ եմ ստացել պարոն Աւետիս Սէլեանէ, որը իր մտադրութիւնները ինձ նկարագրելով, նրա փորը կարծում եմ թէ սատանան է մտել: Նա էլ ուղում է, իր խելքին փշած միջոցներով, ժողովուրդի գլխին մի փորձանք եւս աւելացնել:

Այժմ այդ տեսակ կազմակերպութիւններէ ժամանակը չէ, ոչ էլ երկար բարակ քննադատութիւններ անելու, այլ ուղղակի դործելու ժամանակը եկել հասել, եւ անցնում է:

Ափսոս Ամերիկայի երիտասարդութեանը, որ ցնորական ետամուտութեամբ, լոկ առարկութիւններ անելով, իրենց ժամանակը վատնում են եւ չեն նուիրում յեղափոխական դործին: Նաեւ ամօթ է նրանց, որոնք յանդգնում են ժողովուրդի մտքեր թունաւորելով, ուժերը բաժան-բաժան անելու ձգտում են: Ուստի, կը յուսամ, թէ դուք չէք հետեւիր այդ տեսակ ձգտում ունեցող անձնաւորութիւններին, այլ ձեզ ուղեկից ունենալով ձեր խղճերը եւ ժողովուրդի վիճակը ըստ այնմ կը դործէք: Ես չեմ կարող ոչինչ ասել ձեզ, այլ միմիայն յորդորում եմ անկեղծ եւ անձնուէր ըլլալ ժողովուրդի շահերին: Յեղափոխական կոչումը անձնական շահերի հետ յարաբերութիւն չունի: Ափսոս, որ մեր երիտասարդութիւնը ամէնն ալ յեղափոխական են ներկայանում, հենց իրենց կոչումը չեն ճանաչում. բուն իսկ յեղափոխական ասպարէզի մէջ, փնտռում են իրենց ապագայի եսը:

Ձերդ՝ Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

22 Մարտ, 96, Սոփիա

4 96 — 7

Կ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Նամակագիրին ինքնութիւնը մեզի անձնօք է: Նամակի լուսանցին վրայ կը գտնենք մատիտով մակագրութիւն մը, հաւանաբար Մարթինէն.— «Մշեցի պերպէր Միսաէ, երեք եղբայրք. Պաթում»:

2/14 Մայիս 1896, Կ. Պոլիս.

Տիար Մ. Մուրատեան.

Ի Լառնաքա.

Աղնիւ բարեկամ,

Թուականէս քանի մը օր առաջ Ամերիկայէն ընդունած եմ 150 թալէրի փոխարէնի փոխանակագիր մը ձեզ զրկուելու համար. հարկաւ Տիար Յ. Հայկունի այդ մասին ձեզ ալ դրած ըլլալու է. ուստի ներկայիս ներփակեալ կը գտնէք վերոյիշեալին համարժէք չէք (փոխանակագիր) մը (£. Stg. 30. V/-) երեսուն անդլիական ոսկինոց իմ հրամանիս դոր ճիւղ ըրած եմ, արդտեղդ Պանք Օթօմանէն գանձելով՝ ձեր տումարին մէջ կը պարտաւորիք Տիար Յ. Հայկունիի եւ այս դրամը ընդունած ըլլալնիդ նամակաւ տեղեկացնել հաճեցէք յԱմերիկա կամ իրեն կամ եթէ ուրիշ թղթակցի մը որ կը ճանչնաք անդ:

Նոյնպէս կը խնդրեմ որ ընդունած ըլլալնիդ հաճիք երկտողի մը ինձ եւս տեղեկացնել ըստ առեւտրական սկզբանց:

Երբ Ամերիկա ուղէք դրել կարծեմ թէ Տիար Յ. Հայկունիի ատրէսը արդէն գիտնալու էք, որ հետեւեալ կերպով է.

Mr. John B. Haygooni
275 West End Ave. New York N. Y.
U. S. A.

Իսկ իմ հասցէս հետեւեալ կերպով կը գրէք.
G. S. Markar
c/o G. Senekerimian
Bible House
Constantinople

Ձերդ յոյժ յարգանք
Կ. Մ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

4 96 — 8

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Լառնաքա, 9 Մայիս 96

Սիրելի՛ բարեկամ,

Կը զարմանամ որ ցարդ երկտող մը չըրեցիք ձեզ Ձեր հասնելուն մասին: Կ'երեւայ թէ մեզ մոռնալու մտադրութիւն ունիք:

Անցեալ օր ժընեւէն նամակ մը ստացանք, որով մեզ կ'ուզարկէին այն 200 Ֆրանքը զորս Պ. Այվաղեան ուղարկած էր քու անունով. կ'ուզէի հենց այսօր նամակիս հետ քեզ հասցնել այդ դրամը, բայց կարծելով որ մի գուցէ նամակս անվտանգ քո ձեռքը չհասնի, խորհեցայ քեզ իմաց տալ որ առաջին նամակովդ մի որոշ հասցէ ցոյց տաս մեզ որպէսզի կարողանանք ապահովաբերել նամակով մը այդ 200 Ֆրանքը քեզ հասցընել:

Կը խնդրեմ որ հաճիս մի փոքրիկ նեղութիւն կրելով Լառնաքա ուղղես(1) Ս. Մինասով անունով եկած նամակները:

Իմ Պէյրութ երթալս առ այժմ առկախ մնաց, կարելի չեղաւ Չայֆէճիներու միջոցաւ երթալ. պէտք է անցազրով անցնիլ: Այս մասին գրեցինք Պոլիս, որ ինձ համար մի անցազրի ճարեն Պէյրութի համար:

Այսօր կ'ուզէի մի երկար նամակ ուղղել ձեզ մի ուրիշ խնդրի համար, բայց ժամանակ չունիմ, նաև հիմա պիտի մեկնի: Առաջին առթիւ կը գրեմ:

Այս Գորոսիս երկու աչքերը պաղ իմ կողմանէ, ըսէ իրեն որ ձեր մեկնելէն ի վեր հիւանդացայ. թէ ջերմ ունիմ եւ թէ ստամոքսի տկարութիւն: Գուր փոստերնիդ պատուեցիք, բայց զործը թաց է ու թաց:

Միքայէլին համբոյրներս. ըսէ իրեն թող ինձմէ չջաւի, զէպի ինքը միշտ բարեկամական անկեղծ պատգամ մը կը տածեմ. թերեւս նա ասոր հակառակ կը խորհի, ինչ որ ցոյց տուեց իր վերջին բաժանման վայրկենին, բայց կը սխալի իւր տեսութեանը մէջ:

Թէ քու եւ թէ Ներսէսին հասցէին եկած նամակները առանց բացուելու ուղղեցի Աղեքսանդրիս. անշուշտ ցարդ ստացած կը լինիք: Խնդրեմ եթէ այստեղի դործերուն վերաբերեալ բան մը կայ, այդ նամակներուն մէջ մեզ ուղարկեցէք: Գրէ նաեւ թէ Արամէն լուր ունի՞ք:

Պ. Թորոսին եւ բոլոր մեր ընկերաց յատուկ բարեներ:

Համբոյր սեւ աչերուդ

Քոյդ ԳԱՐՕ

Յ. Գ.— Անշուշտ կարդացիք Ապտալի վերջին թիւը. այդ մասին խնդրեմ մի լաւ խորհեցէք եւ մեզ իմացուցէք ձեր կարծիքը, թէ ինչպէս պէտք է ատոր պատասխանել: Արդեօք հո՞գ են տակաւին կեսարացի այն երեք տղայքը, որք հոս եկած էին Հ.երու անունով եւ որք մեր 2 ընկերներուն հետ միասին Հարէշիտան զնացին: Այս մասին զրէ խնդրեմ ինձ:

ՆՈՅՆ

(1) Ժընեւի նամակին մէջ յիշուած էր որ Պ. Մար-Շիսօսին նամակ մը գրած են Սողոմոն Մինասով Խասցեով. անշուշտ այդտեղի փոստը կը սպասէ ցարդ:

ԱՐԱՄ ՕՀԱՆՆԵՍԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նամակագիրին ինքնութիւնը՝ անձանօք: Գրուած է Պոլսէն եւ ուղղուած ամենայն հաւանականութեամբ Կիպրոս կամ Աղեքսանդրիս՝ Մարքիմին եւ ընկերներուն:

7/19 Մայիս 1896, Կ. Պոլիս

Սիրելի ընկերներ,

Անշուշտ լսեցիք Պոլիսի պատահած այդ փոքր դէպքը. ճիշդ Ձեզ նամակ դրելէս մէկ օր վերջը, դիմացը անցայ, տեսայ թէ ձերբաղալութիւններ կ'ընեն. հայրենակիցներէն մէկը զիս տեսնելով ըսաւ թէ՛ շատ մի պտտիր, խնդիրը ինձի պատմելով. ես ալ զնացի տեղս Կետիկ Փաշա, իրիկունը ճաշելէն վերջը խանութ գնացինք, պառկելու. ես ներս մտայ լաթերս կը հանէի, էնիշտէս դուրսը մէկու մը հետ կը խօսէր, այն մարդն ալ միւս օրը պաշտօնի պիտի երթար, կեցիր բարով ընելու էր եկեր. խօսքը վերջացունելէն յետոյ, այն մարդը ձերբաղալեցին. մեր բարեկամը ներս եկաւ յանկարծ. երկու երեք փոլիս, մէկ երկու ալ ուրիշ մարդիկ դուռնէն ներս մտան, սկսեցին վրանիս և սանդուղները նայիլ, ոչինչ չգտան, մինակ սանդուղէն նստակներ եւ պատկերներ դտան. մեզ ալ հետ մէկ տեղ առին զնացին. քովն ալ պախալի խանութ մը կար Չմշկածապցի, անոր խանութն ալ խուզարկեցին. մէջը սենեակներուն մէջ քանի մը մարդ կը կենար, անոնք ալ բերին, ամբողջս եղանք տասնըմէկ մարդ. գիշերը մէկ խարախովէն միւսը տարին բերին: Վերջապէս այն դիշեր երաշխաւոր մը դտնալով ելանք. հետեւեալ առաւօտ, մահալացիներէն վկայազիր մը տուին, գնացինք կառավարութիւն: Ճաղերուն ետեւ մնացինք 8-9 ժամ, յետոյ տասնըմէկ մարդը կանչեցին, սկսեցին հարցումներ ընել. — ինչո՞ւ համար այդչափ մարդ մէկտեղ կը կենաք, հող խան չէ, — մեզի հարցուց: Ըսի թէ աշկերտութիւն կ'ընեմ խանութին մէջ, ուրիշ ալ աշկերտ կայ. անկէ յետոյ նամակները կարգալ տուին. թարգմաններ են. ըսին՝ Ամերիկայէն գալած նամակ մը կայ Միլիտի Սուլտուրեանին, թէ այս տարի դործերը շատ զէջ են, եթէ ասանկ մնայ, բոլորիս վիճակն ալ թշուառ պիտի ըլլայ, երկու տարի ու կէսուայ նամակ, ստորագրութիւնն ալ՝ Արմենակ Տօնապետեան, ըսին թէ այս ի՞նչ գործ է, շիտա՛կը ըսէք. ան ալ պատասխանեց թէ գործարաններու գործերն են: Բայց ես ալ վկայազրին մէջ անունս ճիշդ տուի, հօրդ անունը ի՛նչ է ըսաւ Օհաննէս, մականունն ալ Նալպանտեան. հիմիտիաս ալ անանկ է. ըսին թէ այս ստորագրութիւնը զնող տղան ո՛վ է, պատասխանեցի թէ բարեկամ մը ունէի, հիմա մեռած է: Եւ ըսին թէ անոնց մէջէն

Մկրտիչ Սուլտուրեանը թող կենայ, միւսները թող երթան: Տասներեք օր բանտը պահելէն վերջը առանց հարցաքննութեան աքսոր դրկեցին, 170 ալ ուրիշներ՝ մէկ նաւով, անկէ յետոյ սկսեց ձերբակալութիւնը շատնալ. ճամբայէն անցնողը կը դարձնեն. մեծ դէպքէն վերջն ալ ասանկ եղած չէ, կ'ըսեն: Ես ալ սրճարան մը կը պառկէի, ցորեկները դիմացը կ'անցնէի երբեմն, իսկ տեսնելով որ այդտեղ իմ վրայ շատ կասկածանօք կը նային, գնացի Օրթագլուզ Պեշիկթաշի մօտ: Երեք օր է որ հոս եմ հիմա ու կեցած տեղս լաւ է, բայց մարդ չունիմ. նորէն պիտի երթամ առաջի տեղս. այն օրերը դարձ մը կար, որ պիտի ընէի, բայց այդ դէպքը պատահեցաւ, հիմա ալ մարդ մարդու հետ չի կրնար խօսիլ. հիմա չեմ գիտեր ի՞նչ ընեմ. մարդ չեմ կրնար տեսնել, մէկ օր մը միայն Ազամեանը տեսայ. շատ չկրցայ խօսիլ, Հիմիտիայիս համար խօսեցայ, ըսաւ թէ չեմ գիտեր. կեցած տեղը գիտեմ, բայց երթալը լաւ չէ: Բռնուելուս չեմ վախեր, շատ շատ երկիր պիտի դրկեն: Հոս կը խօսին թէ առաջի ապստամբութեանը նորէն ոտքի ելած է, ստոյգ տեղեկութիւն չկայ, տակաւին Ձեզմէ նամակ ստացած չեմ, չեմ գիտեր թէ Եղուարդի դալած նամակները ով կը ստանայ, ասկէ յետոյ ինծի նամակները Պայպլը Հառազ դրկեցէք, ամերիկացի վարժուհիներուն հայ սպասաւոր մը կայ, նշան ունի, անոր միջոցով ապահովապէս կրնամ ստանալ, անունս ալ Արամ Օհաննէսեան գրեցէք: Հոս ուրիշ սուտ մըն ալ կայ. հայերը կ'ըսեն թէ այս ուրբաթ այլապէս կը չաթ մը պիտի հանեն. երէկ իրիկուն ալ լսեցի թէ Պատրիարքարանի մօտերը դէպք մը պատահած է, իբր թէ մարդ գորկած են, այդ ալ ստոյգ չեմ գիտեր. հիմա հետու եմ, այսօր երթամ նէ կը հասկնամ. այդ տեղ քանի՞ մարդ էք, եւ ինչ ընենէն տեղեկութիւն չունիմ: Եթէ ստոյգ է ապստամբութիւնը, պէտք է առաջին նպատակը յառաջ տանիլ: Պ. Միքայէլի ըսածը շիտակ էր թէ պէտք է պատրաստութիւն տեսնել, որ նորէն առաջի պէս յանկարծակիի չգանք, եւ եթէ մեր լսածը սխալ ալ ըլլայ նէ՛ նորէն պէտք է պատրաստութիւն տեսնենք. վերջապէս օր մը պէտք կ'ըլլայ եւ կը զղջանք եւ(1) շանցնիր. առ այժմ գրածներէս աւելի բան մը չեմ գիտեր, եթէ այս նամակն ալ ապահովապէս բերեմ փոսթա ձգեմ նէ՛ լաւ. հիմա այս պարագային փաշափորթ մը ունենայի նէ որչա՛փ լաւ կը լինէր, բայց ի՛նչ օգուտ այդ մասին, յանցանքը իմս էր. առած մը կայ, կ'ըսեն կեանուրըն սոն ազլի պէնտ օլսա իտի: Ինչ որ է այն ինկըին ժամանակը անցած է: Կը խնդրեմ նամակ առածնուդ պէս անմիջապէս պատասխանէք: Զերմադին բարեւներս ամէնուդ

4 96 — 10

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ՝ Ս. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ
ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Boston, Մայիս 14, 96

Սիրելիւք իմ Մարթին,

Տարօրինակ դատողութիւն եւ հասկացողութիւն ունիք երբեմն: Վերջին նամակդ կարգացած ժամանակս միտքս եկող բոլոր արդարացի եւ ջանջախիչ առարկութիւնները եթէ մի առ մի համբեմ՝ թերթ լեցունելու է: Այս առաջին անգամ չէ որ դուք երբ քիչ մը պոչերնիդ նեղը մնայ՝ անմիջապէս ձեր ամենամանկեղծ ընկերները այնպիսի յիմար կերպով մը կը դատապարտէք որ շուտով դուք ալ կը զղջաք:

Ինչո՞ւ լայն սրտով չէք խորհիր եւ ընդարձակ հայեացք մը չէք ունենար խնդրուց վրայ: Գիտէ՞ք ինչու ըսած ենք թէ եթէ դաշնակցականը հրեշտակ իսկ լինին մեզ պէտք չէ, քանզի մենք չենք ուղած հոս այնպիսի կերպով մը դործել որ Հ.(1) ըրածին պէս միայն մի քանի հարիւր խեղճ ու կրակ եւ մեծաւ մասամբ անկուտ երիտասարդներէ բաղկացեալ կուսակցական բաժանում մը մացնենք, այլ ընթացք մը բռնած ենք որ ժողովուրդի աւելի ահագին մի զանգուածը ի մի կրնայ բերել եւ նաեւ տեղացիներէն ալ համակրանք գրաւելով մեծ օղնութիւն ձեռք ձգել: Նաեւ եթէ երբեք Դ.(2) անունով դործ իսկ երեւան դար, աղմուկի առջեւը առնել, որը անցեալի մէջ անհուն վնաս տուած է՝ զոր դառն փորձով տեսած ենք, գրեթէ անկարելի պիտի լինէր եւ է: Դուք պէտք էր այնչափը գիտնայիք թէ ես պատրաստ եմ սատանայի անունը առնել վրաս, եթէ անով աւելի մեծ ծառայութիւն կրնամ մատուցանել ազդիս: Ամէն անկեղծ դաշնակցական վստահ եմ թէ ինծի պէս պիտի խորհէր Ամերիկայի կազմակերպութեան վերաբերմամբ, ինչպէս երբեմն Դ. հին ծանօթ բարեկամներս ի Պոլիս(3) եւ այլուր կը խորհին: Մեր բուն նպատակը հոս կարելի եղած ամենամեծ ոյժը երեւան բերել է ըստ կարի կարճ ժամանակի մէջ, եւ աւելի մօտէն տեղեակ ըլլալով տեղական պարագայից եւ հրահանգութեան տակ լինելով 15 տարբեր քաղաքաց հայոց լաւագոյն մասէն բաղկացեալ կազմակերպու-

Ձերդ
ՍՐԱՄ ՕՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

- (1) Հնչակեաններու:
- (2) Դաշնակցութեան:
- (3) Դժուար ընթեանի:

(1) Մէկ բառ անընթեանի:

թեան մը՝ կը գործենք ճիշդ ժողովուրդի իրական պահանջին համաձայն. երկար գրելու ժամանակ եւ պարագայ չի ներեր. K. L. Armenին այս մասին գրած նամակէն կրնաք որոշապէս մեր դիրքը հասկնալ, ինչպէս նաև Մ. Ն. ին գրած վերջին նամակէն. դուք ձեր գործունէութեան մէջ ձեր հոս տեղի գործոց ունեցած յարաբերութեան խնդիրը շուտ կը մոռնաք և ամէն ըսուածէ շատ կը նեղուիք(4) (կոր) : Մենք թէև տարբեր և աւելի նպատաւոր կը խորհինք դաշնակցականաց վրայ, բայց անցեալի մէջ բաւական արդարացի պատճառներ ունեցած ենք խստիւ քննադատելու եւ կծու գրելու այս մասին ձեզ : Քովսէպը. Այվազեանի մի նամակն, ինք նոյն չափով կը չափէր Հ. Բ. եւ Դ. Բ. : Մեր Լոնտոնի տպաւորութիւնն ալ ձեզ անծանօթ չէ, նաև իրենց խմբագրութեան հոս գրկած անձին Լոնտոն Հ. կեդրոնը այցելելու լուրը եւ իր մեզ ուրացումը, մեր կազմակերպութեան մասին դադարի պահել պահանջուած բաները հոս հոն յայտնելը, եւն. եւն. : Նաև կան մի քանի կէտեր, ուր բոլորովին տարբեր կը խորհինք մենք. չենք հաւատար յեղ. կազմակերպութեան մը պաշտօնական բերան թերթ ունենալուն. մէկ անհատի պատասխանատուութեան տակ յեղ. դադարի եւ լուր տալ ինչ որ է, բայց պաշտ. օրկան անպէտ եւ վնասակար կը նկատենք : Կը ցաւիմ որ մինչ ցարդ չէք հասկցեր ձեր ընկերները, եւ նահատակաց արիւնը հոսելէ չզարած իսկ, որ ազնուացուցած եւ սրբացուցած է ամէն հայ, փառասէր կուսակցամով մը կը տեսնէք նրա մէջ : Մուրատի ամենասիրելի ընկերը այնչափ շուտ, այսչափ չէ կարող նուստանալ. պէտք է նորա մեզ տուած բարոյական պաշարը յաւիտեան տեւէ : Ուրիշ դաւալ մ'ալ անցեալները Մմբատը եւ պրն. Այվազեանը կը փչին, իբր թէ Պոլսէն խմբագիր մը վարձած ենք զուտ կուսակցական թերթ մը հրատարակելու համար. չեմ գիտեր ուրիշ՝ կը հնարեն այս բաները եւ ուրիշ կ'առնէք ձեր անսպառելի անարդար դատաւարտութիւնները : Ինչ որ է, ճշմարիտ հայրենասիրութեան կրակը թող դաէ ու մաքրէ զմեզ, որ զիրար աւելի լաւ կարենանք հասկնալ եւ սուրբ սիրով միացեալ՝ յաւաջ ընթանանք ամօքելու վշտացեալ հայրենիքը :

Մնամ սիրով, ձերդ
Ս. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

— Պր. Մարթին, այս մէկ նամակը զրկուած էր (բայց) մեզի, գրուած լինելով թէ սեւէ միջոցաւ՝ պր. Մարթինին զրկեցէք :

Ձերդ՝ Լ. Գ. ԱՐՄԷՆ

(4) Դժուար բնթեանի :

4 96 — 11

ՄԱՐ-ՇԻՄՕՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1/13 Յունիս 1896
Լառնաքա

Պ. Մարթին,

Ուղարկում ենք 200 Փրանկ, այն ստակը, որը մեր խմբագրութեան կարգադրութեամբ ձեզ պէտք է հասնէր : Վաղուց ուղարկած կը լինէինք, եթէ լինէին նաևեր, բայց չլինելու պատճառով յետաձգուեցաւ մինչեւ այժմ :

Մի քանի օրէն պիտի մեկնինք այստեղէն. եթէ կարողանամ նամակիդ պատասխանել, կը գրեմ շուտով : Եթէ ոչ, կը ներէք : Միայն այսքանը կ'ասեմ, որ՝ այդ բոլորը մեծամեծ թիւրիմացութիւններ են : Իբրեւ թէ իմ բարձր պէտք է ուղարկէիք : Նամակը շատ խառն է զրուած, չիմացայ, թէ արդեօք Հաջի Նազարէթը դընա՞ց, թէ ոչ : Ես, ուղիղ է, ասել եմ, որ Հաջի Նազարէթը դնայ մինչեւ Բաթում, անկէ մենք կը հողանք, բայց երբեք չեմ ասել, թէ Տ հողի էլ դնան, Դաշնակցութիւնը կը հողայ. ես այդպիսի բան չեմ կարող ասել, քանի որ այնտեղէն համաձայնութիւն չեմ առել :

Պ. Օհանեանցին ասացէք, որ եթէ իմ իրեն տուած աւանդը չէ ուղարկել, թող չտապի :

Ընդունեցէք՝ Մ. ՇԻՄՕՆ

4 96 — 12

ԱՐԱՄ ՕՀԱՆՆԵՍԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԿԻՊՐՈՍԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

13/25 Յունիս 1896
Կ. Պոլիս

Միւրեք ընկերներ,

Ձարմանալի չէ՞ որ մինչեւ այսօր նամակ ստացած չեմ Ձեզմէ : Ամերիկա նամակ գրեցի դալած ժամանակս, անոր պատասխանը եկաւ եւ Ձեզի գրած երեք նամակներուս եւ ոչ մէկին պատասխանը եկաւ, որ ամէնէն շատ վեց օր է. չեմ գիտեր թէ պատճառը ի՞նչ է. ամէն օր կ'երթամ Պայպըլ Հաուզ, կը նայիմ նամակի, չկայ : Անշուշտ լսեցիք Պոլսի այսչափ նեղութիւնները. կախազանը շարունակ կ'ըլլայ. առաջի շաբթուն երեք հատ կախեցին, որուն մէկին հանդիպեցայ, Ձմչկածաղցի էր. երէկ հատ մը նորէն՝ կամուրջին գլուխը. կ'ըսեն թէ դեռ վեց-եօթը հատ կայ որ պիտի կախուին :

Ձերբակալութիւններ շատ կայ ամէն օր. շատեր աքսոր զրկեցին: Նամակս ուշանալուն պատճառը գիտէք, որովհետեւ սպասեցի որ Ձեզմէ նամակ դայ որ պատասխանեմ, բայց չունեցայ այն բարեբախտութիւնը, որ ստանամ Ձեր երկտողերը: Սիրելի ընկերք, ես նորէն մնացի պարապ, Ձեզի գրած վերջին նամակէս երկու օր վերջը նախանտի մը քով աշկերտութեան գործ առի, օրը չորս զր. ամիս մը գործեցի, վերջը չեմ դիտեր ի՛նչ եղաւ, առանց պատճառի դործէս ձգեց, չեմ գիտեր ի՛նչ ընեմ: Դաշնակցականներէն ծանօթ մը չունիմ: Պիտի աշխատիմ վստահելի անձ մը գտնել եւ նամակ մը տալ, դուք գրէք նէ աւելի լաւ պիտի ըլլայ. արդէն հոս որ եկայ, Եղուարդը եւ Աղամեանը կը ճանչնայի, հիմա անոնց երկուքն ալ անյայտ եղան այս զէպքերէն վերջը. ես ալ Կէտիկ Փաշան կը պառկիմ, տղայ մը, մեր հայրենակից, սրճարանի աշկերտ է, օրը կ'առնէ չորս զր., ոչ ինծի կը բաւէ, ոչ անոր. ուրիշներու քով ալ երես չունիմ երթալու, որովհետեւ երեք ամիս կ'ըլլայ, գրպանս տասը փարա չկայ. փուլի փարան պարտք պիտի առնեմ ուրիշէն: Պօղոս աղան գրած էր թէ 300 տուար զրկեցանք 30 տուարէն վերջը. եթէ շիտակ է քանի մը զրշ. զրկեցէք ուտեմ: Բարեկամս շճերբակալէին նէ հողս անկամ չէր. ուրիշ կան քանի մը հատ բարեկամներ, անոնք ալ շատերը պարապ են, շատերն ալ արտասահման դնացին. այսօր ամիս ու կէս է որ թերթն անգամ չեմ ստանար. կը խնդրեմ նամակս առածնուդ պէս պատասխանեցէք, եւ զրեցէք իմ մասին որ մէկ մը ծանօթացունեն ինծի Դ. երը(1), եւ կամ թէ հոս մնալս որչա՞փ օգտակար է, եւ հող ս՞ի մնացեր է. ինծի տեղեկութիւն մը տուէք. ամէն բան կարող էք զրել եթէ նամակը ամերիկեան Պայպըլ Հաուզ գրէք. ես տեղը սորված եմ, կ'երթամ կ'առնեմ. հայերէն չ'ուզիր. անունս ալ Արամ Օհաննէսեան գրեցէք: Ձեզմէ նամակ չառնելուս պատճառաւ նամակ մը Աղեքսանդրիա գրեցի Մարթինին, այնտեղէն ալ լուր մը չելաւ, այսօր նորէն պիտի գրեմ հոն. կարելի է երկու տեղէն, մէկը լուր մը կու տայ: Այսչափս բաւ կը համարեմ, վասնզի գրած տեղս խանութ է, կը կատարեմ: Արդէն ուրիշ գրելիք ալ չունիմ: Ձերմ համբոյններս ամենուդ:

Մնամ ձերդ՝
ԱՐԱՄ ՕՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Ձուռնան ինչո՞ւ նամակ չի գրեր ինծի. այնչափ կը ստիպէր թէ նամակ գրէ, հիմա ես կը գրեմ, դուք չէք գրեր: (2) գուն կեցիր, օր մը անշուշտ կը տեսնեմ. առած մը կայ կ'ըսէ՝ տաղ տաղա խաւուշմագ, ատամ ատամայ խաւուշուր: Այսչափս կը բաւէ:

ՆՈՅՆ

4 96 — 13

ԷԴՈՒԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

26 Յուլիս / 7 Օգոստ. 96, Կ. Պոլիս

Սիրելիդ իմ Մարթին,

Անցեալ օրեր ստացայ Յուլիս 10 թուակիր նամակդ. պատասխանը անմիջապէս չզրկուս միակ պատճառը այն էր որ կը սպասէի Ձեր գրածի համեմատ, ստանալ միւս՝ Կ. Կ.ի նամակի ներփակով եկած նամակները, բայց աւա՛ղ որ ոչինչ չստացանք. ցաւ է ինձ այս օրինակ բաներ պատահելը եւ մեծաւ մասամբ այն պատճառաւ, որ մի պաշտօնական մարմին իւր հասցէին տէրը չէ, կամ աւելի ճիշդը իւր կոչմանը տէրը չէ. այսուհանդերձ ես չեմ հաւատար որ Փրանսական փոսթով գալած նամակ մը կորսուի, եւ կատարելու պատճառներս շատ են. . . . այս դարի մարդկանց վրայ չէ կարելի անսպասան վստահ լինիլ: Տեղը գտնուող Տիգրանը, որ այստեղ Մմբ. անունով էր, նա մի նամակ գրած է տեղիս Կ. Կ.ին իմ մասին ինչ որ դանդառները ըրած է իբրեւ թէ. սակայն այդ խեղճ երիտասարդը նամակը գրած է մի այլ հասցէով, որը դուք ալ չգիտէք. եւ սակայն մի հասցէ երբ Երիպ.ի մէջ մէկը չի գիտեր, նա՛ Տիգրանը որտեղի՞ց գտած կ'ըլլայ եւ այդ հասցէով կ'ուղարկէ. այս բանը իմացի՛ր սիրելիս, Ձեզ համար ամօթ է. մի հասցէ, որը աւելի հաստատուն եւ վստահելի է, դուք չգիտնաք եւ մի խեղճ ու պատիւր երէկուան տհասը գիտնայ: Ձանցառութիւն մի՛ ըներ իմանալու համար այդ հասցէն: Իսկ քո զրկած նամակներու մասին չէ կարելի լուր մնալ, պէտք է գիմես փոսթայի վարչութեան եւ պահանջես նամակդ, երբ տեղը հասած չէ. եւ այդ այս կերպով կը լինի, — մի նամակ կը գրես նոցա, ինծի ալ նամակ մը մէջը ամփոփելով, նաեւ մի նամակ ալ կը գրես ինծի առանձին. ես երբ կը ստանամ նամակը լուր կու տամ նոցա որ երթան նամակը առնեն. նաեւ փոսթայի վարչութեան կը խօսիս որ այս հասցէով երկու նամակներ եւս զրկած եմ, 7 օր պայմանաւ, եթէ չստացուի՝ միւս երկուքն ալ միասին պէտք է ետ դարձնել, իսկ եթէ ստացուի, նոցա ստացազիրները զրկել քեզ. այդ մասին եղած ծախսը մի՛ ինայեր, սա կարեւոր կէտ մ'ըն է:

Գալով քու մասիդ, կը ցաւիմ որ ինայողութեան կերպը երբեք չգիտնալով յիմարաբար կը տուժէք չարաչար. ահա անցեալ տարի նոր գալած ատեններս էր որ զրեցի թէ առանց անկողինի չմնաս, բայց դուն այնչափ խելք ունիս, որ ուրիշինը այլեւս անչահ կ'ըրելի, կարեւորութիւն չես տար ուրիշի ասածին. ինչ որ է, այժմ ես միայն կրնայի ջանալ քու մասին՝ միայն հոս բերելու համար, իսկ ատոր ժամանակը ալ անցած է արդէն, որովհետեւ մինչեւ հոս դաս գոնէ 3-4 շաբաթ

(1) Դաշնակցականները:
(2) Մէկ բառ անընթեռնելի:

կը տեւէ, իսկ այդչափ երկար ժամանակ մնացած չէ մեզ համար արդէն. նաեւ դուն հոս դալով առանց չորս կողմի նայելու ինչապ կ'ուրի մէջ(1), այդ ալ մի քիչ հակառակ է իմ դադարարին. ուստի սղասիր կամ այդ աեղ եթէ կարող ես, կամ որչափ կարելի է շուտով՝ մօտե եղած դրամով մեկնիր Պուլկարիա մեր սիրելի ընկեր Պր. Ա. Կանին(2) մօտ. այն կողմերը դործ դառնելը համեմատաբար դիւրին է եւ կեանքը շատ տաղտուկ չէ որչափ հող, կարող ես այն կողմերը քեզ դադարաբա- կից ընկերներ ալ դառնել եւ պատրաստուել, յարմար ժամանակին դուք ալ խմբովին կը մտնէք սահմանէ մը ներս, ուր կարող կ'ըլլաք վաղուցուան իրձերնիդ իրա- դործել: Տեսնենք այս տեղի պայթումէն յետոյ(1) ի՞նչ պիտի ըլլայ. Պուլկարիա մեր զօրաւոր ցնցումներ կ'ունե- նայ և մերթ երեսին կեղծ դիմակը անցունելով դուարթ կ'ուզէ ձեւանալ, բայց իրականութեան առջեւ բոլորը նոյնն է, այսինքն կործանում, այն ալ անխուսափելի կերպով:

Երկու օր առաջ Պատրիարք Իզմիրլեան հրաժարած է իւր պաշտօնէն. պատճառը այն է որ կառավարութե- նը կ'ուզէ պատասխանատու ճանչնալ Իզմիրլեանին Պու- սոյ մէջ որեւէ ցոյցի մասին. Իզմիրլեանն ալ ի հարկէ այնչափ յիմար չէ, որ մի այդպիսի խենդ ու խելառ պա- տասխանատուութեան տակ ինչայ, ուստի իբրեւ պա- տասխան կառավարութեան իւր հրաժարականը տուեց. այժմ Պուլկարի կողմը երկու օրուան մէջ կրկին 500 մարդ ձերբակալեցին, որոնց բոլորը խեղճ դաւաճացի են, ինչ որ իրենց մեղքին միակ պատճառն է եղեր (իրենց դա- լաճացի լինելը): Կրկին տեղեկացուր ինձ զոնէ Մեր- տինէն ստացուած նամակի պարունակութեան մասին: Ինձ խիստ ցաւ է այդ նամակը չստանալը:

Ընդունիր ընկերական ջերմ համբոյրներս:

Քոյդ՝ ԷՆՈՒԱՐԴ

4 96 — 14

ԷՆՈՒԱՐԴԻ ԵՒ ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Գրուած նայն երկօրեք քուրթիմ վրայ: Թուակամ չկայ: Ըստ բովանդակութեան, ենթադրելի է որ գրուած են Եղուարդի նա- յորդ նամակէն ետք, շատ հաւանաբար Սոփիայէն, Պանֆայի դէպ- քէն ետք:

Սիրելի՛ Մարթին,

Անցեալ օրուան նամակս կը յուսամ ստացար: Պրն. Այվազեանին դրած նամակդ կարդացինք: Ես

(1) Կակնարկաւի հաւանաբար Պանֆայի եւ Սամաթիոյ դէպ- քերու պատրաստութեան:
 (2) Պրն. Այվազեանին (Սոփիա): Տեսնել նամակներ քի 1, 2, 3, 4 եւ 6:

քեզ դրած էի, որ դաս այն ժամանակ, երբ դուն ինձ կը դրէիր 100 Քր.ք. մի տեղ դրկելու մասին: Այժմ, թէեւ այստեղ քեզ համար մշտական գործ տմէն ժամանակ պատրաստ կայ, բայց դալու համար ճանապարհածախ- սը բաւական բարդ հարց մ'է: Դուն քո փաշարարտով կարող ես թրջական որեւէ սահման մը ելլել եւ անկէ վալ Պուլկարիա, որով ճանապարհածախսող մի քիչ կը հարթուի: Ուստի խորհէ այս բոլորի մասին եւ եթէ կարող ես շտապէ վալ հոս, առայժմ անձնական գործով դբաղելու: Իսկ եթէ այդտեղ կը գործես եւ ճանապար- հածախս չունիս, ստիպուած ես մնալ, քանի որ ուրիշ կերպ միջոց չկայ: Ընդարձակ դրէ քո կացութեան մա- սին. Թո՛ղ եւրոպական խոյտառակ պետութիւններով դբաղելու խնդիրը: Մենք մեր արածը անշուշտ պիտենք, հող չէ թէ տիպաւատիան ինչ խաղ կը խաղայ:

Միտաքը ի՞նչ ըրած է, որ գործը կարգի գրած է: Հասցէն մեզ իմացուր եւ դրէ, թէ ի՞նչ մտադիր է ը- նել: Ես այստեղ փոքրիկ գործ մը դատայ. ծախսս եթէ ամբողջ չեմ կարող հայթայթել առ այժմ, քանի մը օ- րէն կը յուսամ, որ սիւտի կարենամ: Մենք ստիպուած ենք, զոնէ երկու-երեք ամիս, մեր անձնականով դբա- ղել, մինչեւ նոր ծրագիր մը երեւան դայ:

Ես այս չափով կը բաւականանամ. Պրն. Այվազ- եանն ալ իր կարգին կը դրէ ահա:

Քոյդ անկեղծ սիրով, մնամ՝
 ԷՆՈՒԱՐԴ

Սիրելի՛ Մարթին,

Նամակդ ստանալու չկրցայ պատասխանել, որով- հետեւ կ'ուզէի, որ Սմբատն ալ գրելով քեզ մի քիչ հան- պարտեցնենք:

Հոս, այժմ լեցուն է դաղթական հայերով: Տեղա- կան ժողովուրդը լաւ ընդունելութիւն է անում հայե- րան. անոնց, որ արհեստաւոր են, դործ են տալիս. կառավարութիւնն էլ օչնում է անոնց, որոնք որ գործ չունին:

Դու, եթէ հող ծախսը չես կարող հանել, եկուր հոս, քու արհեստովդ կարող ես սպրել: Սելանիկի ճամբով հոս կարող ես դալ 50 Քր.ով: Իսկ եթէ չես ուզեր Տաճկաստան անցնել եւ Եւրոպայի վրայով գալ, շատ սուղ կ'ըլլայ: Շողենաւով մինչեւ Պուրկար դալը բաւական երկար է, բայց ամենալաւ ճամբան է:

Ինչ որ գրում ես Ամերիկայի Հայկազեան Միու- թեան մասին, դա ճշմարիտ չէ: Դրօշակեանները ներ- կայացուցիչները Ամերիկայում չըջարեակաւ են հա- նել եւ հերքում են այդ լուրը: Կարծեցեալ Միութիւնը, ասում են, բոլորովին կեղծ է եղել: Հայկազեան Միու- թիւնը իբրեւ թէ պատրաստում է եղել իրեն համար հող Հայաստանում, դաշնակցականները միջոցով:

Մի խօսքով կուսակցական նեղահայեաց մարդիկներն են ամէնն ալ անոնք, որոնք անուան տակ են դործում: Ամէն մի դործիչ աշխատում է իւր կուսակցութիւնն փառաւորել մի յայտնի նպատակով, միշտ առաջ է քշում իւրը: Քանի որ սեփական շահերը ընդհանուրի վրայ տիրապետում են, միշտ այսպէս քառու կը դառնայ հասարակութեան դործերը: Հասարակութեան դործիչներն էլ այսպէս խայտառակ դադարիւրներով ժողովուրդի մտքեր կը սղաորեն:

Քո բարեկամդ՝
Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

4 96 — 15

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Գրուած՝ գիմնական կրող եւ «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն» պաշտօնական մակագրութեամբ քուղթի վրայ:

Ժընեւ, 24 Սեպ. 1896

Մերեւի՛ Մարթին,

Բախտի մէկ քամին ժընեւ նետեց զիս. 4-5 օր է որ հոս կը դանուրիմ:

Այսօր չպիտի կարողանամ երկարօրէն քեզ նկարագրել վերջին արկածներս, միայն սաշափս վերտցիր (առանց ՈՁ ՌՔԻՆ ԲԱՆ ՄՐԸՍԵԼՈՒ, զի թէ այս լուրը մի քիչ տարածուի, ծնողքս կ'ոչնչանան), որ Բանքի խնդրոյն մէջ դանուող Արմէն-Գարօն քո ընկեր այն հին Գարօն է:

Հոս հասնելուս ինձ տուին քո վերջին երկու նամակները (4 Յուլիս եւ 25 Օգոստ.): Առաջինին մէջ կը խօսիս այն մեղի ծանօթ աղտոտ խնդրոյն վրայ՝ Մարտիմօնին ըրած սխալ քայլերը: Կը յիշես, սիրելիս, երբ վերջին օրը ես քեզ կ'ըսէի թէ այս խնդիրը օր մը աւելի սուր կերպարանք պիտի առնէ, եթէ պէտքէն աւելի նշանակութիւն տրուի: Սխալը դործուած է. հիմա ատոր վրայ խօսելով եւ յուզուելով ոչ թէ միայն սխալը չի շտկուել, այլ եւ ի զուր տեղը ժամանակ կը վատնուի:

Ներսիսեանը եւ դուն կը կարծէիք թէ Մարտիմօնին զրաճներուն վրայ հոս ձեր վրայ ուրիշ վազափար մը կազմած լինեն, այդ մասին կը սխալիք. ընդհակառակը հոս աւելի Մարտիմօնի ընթացքը կը քննադատեն իբր անպատեհ եւ անխորհուրդ ընթացք: Այսչափը Ձեզ յայտնեցէս յետոյ կը խնդրեմ, որ մի անգամ ընդմիջտ մոռնաք աստեղ:

Գալով Նալեանի մասին զրաճներուդ, ըսելիքներ

չատ ունիմ. — Ինչպէս կ'երեւայ զուն ալ քո համոզումդ փոխեր ես այդ մասին, Նալեանի անմեղութիւնը կը հաստատես: Առայժմ ես հին համոզմանս վրայ եմ, թէ եւ շատ փափաքելի էր ինձ որ ես ալ քեզ պէս փոխէի կարծիքս, յուսալով որ օր մը մօտէն կը տեղեկանանք եւ թերեւս ես ալ քեզ պէս կը դատեմ այն ատեն: Յամենայն դէպս ես եղած եմ եւ միշտ կը մնամ համակիր Նալեանին, իւր դրացմանց ազնուութեանը վրայ բնաւ կասկած չունիմ, բայց մտածելու ձեւը ինձ մի քիչ խորթ կը թուի:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերուէր այդտեղի հաշուոյն, ես դարմանալով լսեցի որ կ'ըսես թէ 1700 Քրանք պարտք կայ: Ինձ ուղարկուած հաշուոյն մէջ, 462 Քրանք էր յիշուած: Ներսիսեանը Փիլիք վալուճ նոյն բանը հաստատեց ինձ, հիմա ինչպէս կը լինի որ 1700 Քր.ի է բարձրացել: Սխալ մը լինելու է դործին մէջ, թերեւս քեզ ըսած են միայն ծախսին դումարը եւ չեն ըսած առաջուց վճարուած դումարները: Այս մասին խնդրեմ ուշադրութիւն դարձուր եւ անկից յետոյ հոս դրէ որ ըստ այնմ այդ խնդիրը կատարուի:

Պալիս հասնելուս ես արդէն պիտի ուղարկէի այս 462 Քր.ը, դրամը պատրաստ է մեր ընկերներուն մէկի մօտ. երբեքարթի օրը պիտի ուղարկուէր, բայց դործերը շատութեան պատճառաւ մոռցուեցաւ. չորեքշաբթի ցոյցը արդէն մէջտեղ ելաւ, որով դարձեալ ես մնաց այդ խնդիրը: Յամենայն դէպս հաստատ դիտցած եղիր որ այդ դրամը չի կորսուել: Այս մասին շատ վրէ ինձ:

Սմբատին հետ 8 օր միայն տեսնուելու բախտը ունեցայ, սքանչելի տղայ մը դտայ զինքը: Վերջին առած նամակներուս նայելով անվնաս է ցարդ: Եթէ դուն իրմէն նամակ ստանաս անմիջապէս մեզ տեղեկադրէ:

Արմենակը քանի մը անգամ համբուրելու բախտն ունեցայ: Առիւծը ամենափտանդաւոր գործ մը յանձն առած էր, բնաւ լուր չունիմ թէ ինչ ելք ունեցաւ, սա չափս դիտեմ որ այդ գործին գնացողներէն Չը միայն մեռած են իսկ միւս երկուքը հերոսաբար կռուելէն յետոյ յաջողեր են ազատուիլ. տար Աստուած որ այդ երկուսէն մին մեր սիրելի Արմենակը լինէր:

Տուրան Գարինեանին մասին խնդրեմ ինձ դրէ, ո՞ւր է հիմա, հասցէն ի՞նչ է: Թէ հոգ եկած է, սիրոյ համբոյրներս իրեն:

Չմոռնամ ըսելու որ այս վերջի 3 օրուայ մէջ քաղաքականութիւնը բոլորովին փոխուած է. Ֆրանսան, Անգլիան եւ Ռուսիան իրար ձեռք կը կարկառեն Հայաստանը փրկելու համար: Թէ ցարդ եկած հեռագիրները ճիշդ են յուսալու է որ այս վերջին անգամ թափուած արիւնը պիտի պսակէ մեր յոյսերը:

Առայժմ այսչափ: Կարօտոյ համբոյրներս:

Քոյդ՝ ԳԱՐՕ

Կ. ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Ստորագրուած է ֆրանսերէն, յստալօրէն՝ G. Ayzavian: Զի քուիր կալ ունենալ Սոփիայի Ս. Այվազեանին հետ. գիրը տարբեր է: Կու տանք նոյնութեամբ, անփոփոխ ձգելով լեզուական սխալները:

30 Հոկտ. 96, Գահիրէ

Մեծ. Տիրար Մարթին,

Աղեքսանդրիա

Այնիւ ընկերակից իմ,

Ձեզնից բաժնուելով ողջամբ նոյն օրն տեղս հասայ, կանխաւ դործս եղաւ մեր սիրելի ընկերակիցը դտնելու եւ Ձեր ինձ առաջարկութիւնն կատարելու. ստացայ սա պատասխանն թէ այլեւս Աղբալին դործէ հեռու մնալու եմ ըսաւ: Այն պահուն մեծ ցաւ դպացի. որուն պատճառն այս է եղեր. տեղս դտնուող մի շուն հայ պաշտօնեայ իրմէն ուղած է հրամայական կերպով դերք եւ նա ալ մերժած է սոյն վատ անձին առաջարկութիւնն: Հետեւեալ օրն կը դիմէ կառավարութեան Տպարան եւ դանդաղ կը յայտնէ թէ կառավարութեան պաշտօնեայ մը չէ կարելի մի ուրիշ գործի ալ ձեռնարկելու, բողոք կ'ընէ Տեսուչին. երեկոյին՝ երբ մեր բարեկամն պիտի հեռանայ, կը կանչեն եւ իրեն հարցումներ կ'ուղղեն սոյն մասին եւ նա ալ ճշմարտութիւնն կը խօսի, եւ կը ստանայ սա պատասխանն թէ Ձեր հայերն ինչ սորուկ անձեր են որ մի փոքրիկ գործի առթիւ, կ'ուղեն Ձեզ պաշտօնէ ձգելու, եւ այսպիսի մի ժամանակի մէջ. դնա՛ հանդիստ եղիր, մենք մեր գործը դիտենք եւ ոչ ոք չէ կարող մեզ հրամայելու: Սոյն անձն Մալիէի մէջ պաշտօնեայ է(1). իւր անուն եւ մականուն Ձեզ նախորդ նամակ կը գրեմ: Մի քիչ ժամանակ վերջն կրնանք մեր նպատակին հասնելու, Ձեր պատրաստութիւնն տեսէք...: Տեղս դըտնուող հնչակեաններն մի յայտարարութիւն հանած են թէ միապեսն հնչակեան կեդրոնէն դուրս արտաքսուած է: Եւ միանալու Դրօշակեաններուն հետ: Ներկայ հնչակեանք, վերջին ծայր իրենց ազդեցութիւնը լիովին կորուսին քաղաքիս մէջ, եւ կ'անպատուին իրենց բռնած ինը տարուան ընթացքին մէջ, որ նոր անկողնէ ելած են, ներկայ յիմար եւ անասունները: Եթէ Դրօշակեանք միանան սոցա հետ՝ նոյն ժամանակ նոքա ալ իրենց ազդեցութիւնը պիտի կորսնցնեն ժողովուրդի առաջ, որովհետեւ հետզհետէ բոլորին կեդուերը սկսաւ

դուրս դարու. իրենց պատանձեալ բերնովն մէկըմէկու հետ վիճաբանութիւններ կու դան առաջ:

Ձեզ կը ներկայացնեմ մի անձնուէր, մի ընկեր որ կեդրոնին ներկայացնես Դրօշակեաններու, իւր կեանքն կը նուիրէ իւր Աղբին համար, Դրօշակեաններու Ընկերակցութեան, և միշտ պատրաստ է իրենց հրամաններն կատարելու ամենայն սիրով, ուր որ անկ է երթալու, որուն անունն է Տօք. Յակոբեան, ամերիկեան հպատակ, որուն անցեալն մեզ ծանօթ է Կիլիկիայի եւ... բանտ եւ այս ազատուած է, տեղս եկած է. սոյն մասին կը գրէք, եւ իրեն թող զրկեն Գահիրէի թերթերն, նա կըրնայ աւելի օգտակար մի տեղ բռնելու իւր աշխատութեամբ, ոչ թէ ուրիշներու պէս պահել եւ հրատարակ չհանելու, որպէսզի չկարողանան մեծ տեղ գրաւելու ներկայ խառնաշփոթ վիճակին մէջ... Հասցէ Փոստ Բէստանտ. «Տփ. Յակոբեան, Գահիրէ»:

Ինչպէս ինձ պատմեցիք՝ մի ժէօսի քիւրք յեղափոխական տեղք կը դտնուի. սոյն անձն եկած է տեղս. ինչպէս լինելն (միջին հասակ, թուխ պիտեր՝ ոչ շատ եւ ոչ քիչ. դէմքն ոչ ճերմակ եւ ոչ սեւ մի քիչ կարմրութիւն կրէ դէմքին վրայ), եթէ այս անձն է, որ ես կը ճանչնամ, մասնիչ մըն է, որուն բուն անունն է (Անտոն Սիսլեան) կաթոլիկ Սիսլեան Լեւոնի եղբայրն է, որ «Սըր քոմիսէր» է նազիմ Փաշայի քով: Ձգուչացէք, ինքն այնչափ լաւ հայերէն չի դիտեր, իւր տաճկերէն խօսակցութեան ժամանակ, (ուն) բառն երկար կը հնչէ եւ տես թէ նա՞ է: Գաղիերէն քիչ գիտէ: Եթէ ունիք տեղք լաւ դաղիերէն գիտցող, մի ձեռով հետն թող խօսի, անմիջական կրնաք դիտնալ:

Քիչ միջոցիս մէջ պիտի կրնամ Ձեզ այլ եւ այլ լուրեր տալու. տեղիս հնչակեանք սուղի մէջ են, անիծեալ որդիքն Աւերեալ Հայաստանի հիմնադիրք:

Մնամ Ձերդ անկեղծ ընկերակիցդ՝ G. AYVAZIAN

Հասցէ. «Փոստ Բէսթանտ», Գահիրէ

«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԸ
ԿԻՊՐՈՍԻ ԿԱՄ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ՄԱՐՄՆԻՆ
Ընկերներ,

Մարթինի 23 թիւ նամակը ստացած ենք. ասկէ առաջ գրած նամակնիս ցարդ ընդունած կը լինէք: Ինչպէս վաղուց ալ յայտնած ենք, ներկայացուցի-

(1) Եփիփանեան (ձեռագիր մականութիւն):

չը կու գայ հող, նոր մի կնիքով. դուք կարելի եղածին չափ հողը պատրաստեցէք հող :

Եթէ Իզմիր մտնէք, Նալեանի հետ դործի տեսակէտից կապ պէտք չէ որ ունենաք. տեղական ընկերներու խորհրդակցութեամբ այդ բանը կարող էք միայն : — Կտուարտն ալ հոն պիտի երթար : Աշխատեցէք մի խոհեմ միջոցով ներս մտնել եւ ուրիշ ընկերներու համար մուտքը յետոյ ղրկարայնելու :

80 Թերթ պիտի ուղարկենք ասկէ վերջը :

Տուրանը թող իր կապերը Կիլիկիոյ հետ շարունակէ եւ մեզի ալ տեղեկութիւններ այդ մասին հաղորդէ : Բարեւներ ձեզ եւ Տուրանին :

Ոմբ. «Դրօշակ»ի

ժընեւ, 2 Դեկտ. 96

Յ. Գ.— Գահիրէ Թերթ մի ղրկէք. հոն մարդ ունինք :

4 96 — 18

ՇԱՀԷՆ ՖԱՐՀԱՏԻ ՆԱՄԱԿԸ
(ՀԱԻԱՆՕՐԻՆ ՄԱՐԹԻՆԻՆ)

Գահիրէ, 14 Դեկտ. 1896

Ընկեր,

Ստացայ 9 Դեկտ. Թուակիր նամակնիւ : Շնորհակալութիւններս այն շնորհաւորութեանց եւ համակրանաց համար՝ զոր կը յայտնէք մեր նոր կազմակերպութեան մասին :

Մեր կազմակերպութիւնը, ինչպէս զիտէք՝ նոր է, հետեւաբար չէ այնքան մեծ եւ զօրաւոր. սակայն յոյս ունինք թէ՛ պիտի կարենանք ընդլայնել անոր շրջանակը՝ մօտաւոր ժամանակի մը մէջ :

Հոս կը դտնուին Հնչակեաններ, թէ Արփիարեան եւ թէ Նազարբէկեան : Առաջինը աւելի համակրանք կը վայելէ : Իսկ երկրորդը կը ջանայ այլեւայլ հրատարակութիւններով կտարել միւսին վարիլը. բայց չպիտի յաջողի, դէ՞թ ես այնպէս կը կարծեմ, որովհետեւ ժողովուրդը առհասարակ, զգուանք կը յայտնէ այդ մարդուն նկատմամբ. անիկա մեռած է բարոյսովէս, ոչինչ չի կրնար կենդանացնել դանի :

Թաշճեանը, զոր յանձնարարած էիք մեզի, տեսայ եւ յոնձնեցի նամակը : Կը ճանչնայի արդէն ղրնքը, բայց ո՛չ իբրեւ դաշնակցական : Իր խօսքով՝ յեղափոխական մըն է, ինքզինքը կատարելապէս այդ դործին

նուիրած : Տեսնե՞ք թէ ապագային պիտի արդարացնէ՞ իր այդ ըսածները : Մեր խումբերէն մէկուն մէջ պիտի մտցունենք ղրնքը :

Գրեցէք մեզի թէ ի՞նչ վիճակի մէջ է Ձեր կազմակերպութիւնը եւ քանի՞ խումբերէ կը բաղկանայ :

Դրօշակի խմբակրութիւնը իմ հասցէս հաղորդած է Ձեզի. ինչո՞ւ արդեօք ձերինն ալ չհաղորդեց մեզի :

Ձեր ո՛ր տեղ բնակիլնիդ գրեցէք մեզի, սրպէս զի մէկը յանձնարարենք Ձեզի : Տեղերնիդ որոշ կերպով ցոյց տուէք, սրպէս զի ղրկելն ըլլայ դոնել :

Այն երեք անձերու նկատմամբ, որոնք խմբագրութեան ղիմած էին այլեւայլ առաջարկութիւններով, տեղեկութիւն տուէք թէ ի՞նչ դրած էր խմբագրութիւնը Ձեզի : Մեզի ալ զրուած էր անոնց մասին, տեսանք ղրեանք եւ խօսեցանք պէտք եղածը :

Նամակնիդ միշտ ղրկեցէք Poste Restante, Շահէն Ֆարհատի ձեռքը. հասցէները հայերէն մի՛ ղրէք, գաղղիերէնը բաւական է :

Ընկերական բարեւներ :

Ձերդ՝
ՇԱՀԷՆ — ՖԱՐՀԱՏ

4 97 — 1

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԻՆ

Արմէն Գարոյի այս նամակը 1897ին գրուած այն միակ նամակն է, որ կը գտնենք Մարթին Մուրատեանի քղթածրարին մէջ : Այդ տարեթիւին պատկանող այլ գրութիւններ մնացած չեն դժբախտաբար :

Իբրեւ 1896ի վերջերուն եւ 1897ի առաջին ամիսներուն վերաբերեալ եւ աշխատագրական այս շրջանի (Եգիպտոս, Պոլիս, Պուլկարիա, Էւն.) կուսակցական գործունէութեան հետ աղերս ունեցող վաւերագրեր, տեսնել նաեւ Գարեգին Խաչատրեանի (Բարայեան) եւ Ա. Վառամեանի (Վախապ) նամակները՝ ԳԻԻԱՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ Բ. հատորին մէջ, էջ 326էն 333, այսպէ՛ս նաեւ էջ 346-347, 349-351, 355-357, Էւն. :

ժընեւ, 28 Ապրիլ 1897

Սիրելի Մար !

Երկրորդ նամակը (9 Ապր.) ստացայ. կը յանդիմանես զիս լուրթեանս համար եւ ի մասնաւորի դործէն քաջուած լինելուս համար : Մի քանի տողով կ'ողջեմ քեզ յայտնել երկուսին էլ պատճառները առանց մանրամասնութեանց մէջ մտնելու, զի անկարելի պիտի լինի ինձ մի լրովին դադարաւոր տալ քեզ անցածի մասին :

Նախ դանք լուրթեան խնդրին. — կը հաւատա՞ս Մար, այն օրէն ի վեր երբ դժբախտութիւնն ունեցայ

Ժընեւի բարեւոյնին հանդիսատես լինել, այդ օրէն ի վեր ես ոչ մէկին հետ կարող էի թղթակցել, այսինքն չէի ուզեր զի հաստատ համոզուած էի թէ ուզէի գրել՝ իմ տպաւորութիւններս նոյնութեամբ պիտի գրէի, ինչ որ կարող էր աւելի անախորժ գէտըրու առիթ տալ: Այս մտածումս էր միայն որ ինձ կը ստիպէր լռել եւ անպատասխան թողուլ Բորիսին(1) եւ քո նամակները: Եթէ Բորիսն ալ քեզ պէս բարկացած է, համբոյրով մը կը հաշտուինք անշուշտ:

Հիմա գանձ երկրորդ ինդրոյն՝ իմ դործէն քաշուելուս: Սիրելի Մար, թէ Կիպրոսի յիշատակներէն մի քիչ արթուն մնացեր են մօտը, դու լաւ գիտես թէ ես ինչպէս սրտախառնօք կը վարուիմ գէտի նուիրական դործը եւ թէ որչափ խոտապահանջ եմ գէտի յեղափոխականները: Իմ այս սրտախառնութիւնն էր, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, որ զիս ստիպեց ձեռնարկ լինել առժամայէս, մինչեւ որ իմ յուսացած փոփոխութիւնները լինին: Այս խօսքերս սխալ չհասկնա՛ս, յուսացածս մեծ բան մը չէ՛. կ'ուզեմ, կը փափաքիմ միայն անկեղծ յարաբերութիւն մը տեսնել մեր այն ընկերներուն մէջ որը կ'ոչուած են այդ դործին վարիչները լինել. կարծեմ այս կէտը ամէնքին ալ փափաքելի է, եւ ես նորութիւն մը չեմ պահանջեր, բայց թերեւս նորութիւն մ'ըսած կը լինեմ եթէ անկեղծութեամբ քեզ յայտնեմ որ սրբուրդի չհակապատկերը կը ներկայացնէ մեր կաղմակերպութիւնը. այս ընթացքով կամայ կամայ գէտի հնչակեան անկումը կը քայքայ առանց նշմարելու: Ինձ համար շատ դառն է այս ամէնը նկատել եւ հանդիսատես լինել, բայց ուրիշ կերպ չեմ կրնար վարուիլ, չեմ ուզեր ես ալ մասն ունենալ կործանման դործին մէջ, այս ալ մի ծառայութիւն է...

Գալով քեզմէ նեղանալու ինդրին, դա վոյտութիւն չունի, միայն սա ըսեմ որ Պոլսում ունեցած վարմունքդ իմ վրաս չթողուց այն տպաւորութիւնը, ինչ որ Կիպրոսումն էի ստացած. հաւանական է որ սխալուած լինեմ. ասե թէ որչափ անկեղծութեամբ կը յայտնեմ քեզ ունեցած զգացումներս:

Յուսով եմ թէ ասկէ վերջ իրար կը հասկնանք եւ կը լինենք այնպէս ինչպէս Կիպրոսումն էինք:

Բորիսին համբոյրներս. հասցէն ուղարկէ եթէ կարելի է, նոյնպէս Վարդին:

Առայժմ այսչափ. չցաւիս դրածներէս:

Համբոյրներս՝
ԳԱՐՕ

— Եթէ Լեւոնը այդ կողմերն է՝ կարօտոյ համբոյրներս տուր խնդրեմ, եւ ըսէ որ իր հասցէն ուղարկէ. վերջին նամակս անպատասխան թողուց. կ'երեւայ գրած հասցէս սխալ էր:

(1) Սմբատ Խաչատուրեանի կուսակցական ծածկանունը:

4 98 — 1

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ՝
ՍԵՊՈՒՀԻ (ՀՐԱԶ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ)
ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Սեպտեմբ, որ իր յաջորդ նամակները ընդհանրապէս ստորագրած է Ս., ըստ երեւոյթիմ Արեւմտեան Բիւրոյի, Կլիկիոյ գարծիչներուն (Պոնտացի) եւ արտասահմանի մարմիններուն հետ կապ պահող կեդրոնական դեմքն է: Ամենայն հաւանականութեամբ՝ Հրաչ Թիրեաքեանն է, որ 1897-1901 տարիներուն ընդհանրապէս կը գտնուէր Ադեֆասնոպոլիս:

Աղ., 2 Յունիւլ. 98

Սիրելի Մարթին,

Ներփակ կը դրկեմ քեզ երկու Ֆրանսական ոսկու արժէքով մի մանդատ, 1 եւ. ոսկի 540 միլ. է:

Ես վճարաստարար անկարող եղայ հոգ դաւ. զործը վերջացնելուն պէս, ի հարկէ հոս կ'իջնես:

Կը պարմանամ թէ ինչպէս այդքան ժամանակ, հոգ չես կարողացել տեսնել Վահանը. երեւի նա շատ էր դադարած: — Նուսպահանդէսի համար, աշխատեցէք բարձր միասին, համբերաշի կերպով տանիլ. Վահանին առաջտրկը ինչո՞ւ բարձրէն չէ ընդունուած, քանի որ ամենէն խելօք միջոցն է: Քանի հոգ ես, անպատճառ ներքին խնդիրները լաւ մը կարողազրկը. թերեւս ուրիշ անկում հոգ եկող ուշ ժամանակ կը պատահի:

Ես քու նամակդ շատ ուշ, երէկ առաւօտ ստացայ. ինչո՞ւ այդքան ուշացաւ, չլիտեմ, — Հանդէսի մասին կարգացէք «Phare d'Alexandrie(1) et Réforme»-ին մէջ, լաւ բաներ կան հոն դրուած, ուրիշին թարգմանել տուր, քանի որ դուք չէք հասկնար: Գուցէ Կարիճը վաղը հոգ դայ: Բարեւներ հաղորդէ բոլորին, նոյնպէս՝ Պ. Վահանին. նամակն ստացայ, պիտի իրեն պրեմ առանձին՝ յետոյ. լաւ պիտի լինէր, եթէ կարողանար իր գրածի համեմատ կարգադրել:

Համբոյրներով քոյդ՝
ՍԵՊՈՒՀ

4 98 — 2

«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ (ԱՐԵԻՄԸՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Խմբագրութիւն «Դրօշակ»ի
№ 102

Փրնեւ, 13 Օգոստոս, 1898

Մարթինին, Աղեքսանդրիա

Ընկեր,

Ստացանք Աթէնքէն դրած նամակդ, ինչպէս ժամանակին ստացուած է նաեւ Իդմիրէն մեզ ուղղած 24 Յուլիսի գրութիւնդ:

(1) Ֆրանսերէնը շատ դժուար ընթեռնելի:

Կը ցաւինք սրատահածին վրայ, չենք հասկնար սա-
կայն ձեր նամակին հետեւեալ տողը. «Ի՞նչ պիտի ըլ-
լար ատկէ աւելի, քանի որ ամէն դարձ իմ վրայ էր
ծանրացած»: Հետաքրքիր էր իմանալ, թէ միւս ըն-
կերները ի՞նչ կ'ընէին. եւ ա՞յդ է միայն սրատճառը,
թէ ուրիշ պատճառներ ալ կան, այն խորհրդաւոր սրատ-
ճառը, որուն զոհ եղան Ա. (1) եւ իր կիներ (գլխէք որ
մատնութեան մը հետեւանօք Պ. Էն(2) հեռացած են):

Արդէն դրուած է այսօր իսկ Իդմիր եւս, որ
Բ. (3) չպիտի կրնայ վերադառնալ հոն, որովհետեւ ու-
րիշ կէտի մը համար առաջարկած է ինքզինքը եւ ըն-
տըրւած: Ը. Ժ. ը(4) արդէն չզբաղեցաւ այն կէտերով,
որոնց համար ձեռնարկ մը վճռած չէ: Ոսկեհանքին
կարեւորութիւն տրուեցաւ, նախ՝ Գ. եւ Զ. ի(5) յարա-
բերութիւններուն համար եւ երկրորդ՝ դրամականի
մասին: Կարելի չէր բոլոր այդ կարգի կէտերու համար
ընտրութիւններ կատարել, քանի որ քաղաք ընկերները
ներկայ չէին եւ իւրաքանչիւրին տրամադրութիւնը
յայտնի չէր ժողովին: Վերջապէս, այդ խնդիրները ա-
ւելի վերաւ կրնային վճռուել տեղական մարմիններու
հետ խորհրդակցելով: Հետեւաբար Ոսկեհանքի կոմի-
տէին կը մնայ, խորհրդակցելով Արեւմտ. Բիւրոյի
հետ, հրաւիրել այս կամ այն ընկերը: Գրուեցաւ այսօր
հոն, որպէսզի խորհին եւ առաջարկեն: Մինչեւ այդ
ժամանակ մենք ալ հոս կը խորհինք եւ ազատ ընկեր-
ներէն մէկը կ'առաջարկենք անոնց: Դուք ալ հոգ խօ-
սեցէք Պ. Վ. ի հետ, Ոսկեհանքի ընկերներու հետ եւ
միասին պատասխանեցէք:

Ոսկ. կոմիտէի խնդրած 50 ոսկին (1000 Փրանք),
արդէն զրկուած է ձեր անուան դարձուած չէքով, ձեր
հասցէին ուղղուած, պահարանի մը մէջ, recommandée
եղած: Այդ մասին փութալու է կարգադրութիւն մը ը-
նել. կամ նամակը անոնք ստանալով չէքը ձեզ զրկելու
են, որպէսզի դուք անոնց տալիք անուան դարձնէք, եւ
կամ նամակ ուղղելով Անգլ. Փոստէն խնդրելու էք, որ
նամակը հոգ (այսինչ, կամ այնինչ տեղ) զրկուի: Այդ
մասին մեզ ալ տեղեկացուցէք:

Այսօրինակ անպատեհութիւններու չբարեւու հա-
մար, լաւ չէ՞ր լիներ եթէ ապագային դրամը Շաւար-
չին կամ անոր հասցէով զրկուի:

Բարեւներով՝ Խմբ. «Դր.» ի

Յ. Գ. — Դուք ի՞նչ մտադիր էք ընել, կամ ո՞ւր
երթալ:

- (1) Կարելի է նաեւ կարդալ Զ.:
- (2) Պոլսէն:
- (3) Հաւանօքին՝ Բաքա կամ Բաքայեան (Գարեգին Խաժակ):
Թերեւս նաեւ՝ Բորիս (Սմբատ Խաչատուրեան):
- (4) Ընդհանուր ժողովը (կ'ակնարկուի Հ. Յ. Դ. Բ. Ընդհ.
Ժողովին, 1898):
- (5) Դժուար ընթեռնելի. քերես՝ Զ. ի (Զէյթուն — ?):

4 98 — 3

ԻԶՄԻՐԻՆՆԻ ԶԱՐԵՀԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

17 Սեպ., 98, Իդմիր

Սիրելի ընկերներ,

Ստացանք Ձեր վերջին 10 Սեպ. թիւ կրող նամա-
կը, եւ ներփակեալ դտանք Տօքթորին ձեռագիր երկտո-
ղը: Բայց այդ նամակը ծիծաղելի է մեզ համար, եւ
տարակոյս չունինք ձեռակերպութեան տակ դրուած ըլ-
լալուն. մենք ի սկզբան՝ երբ այս խնդիրը մէջտեղ ե-
լաւ, դուշակեցինք թէ «Նաղարէթեանը այս դործին մէջ
առանձին չէ, առաջուց թղթակցած պիտի ըլլայ ան-
շուշտ իրենց այս նպատակը ինչպէս իրագործելու մա-
սին» եւ ահա այսօր մեր դուշակութիւնը ելաւ, ներ-
փակեալ Տօք. ի նամակը Տիւ. ի միջոցաւ ցոյց տուինք
Նաղարէթեանին, «այս, այս նամակին դիրքը Տօք. ին
դիրն է» ըսեր է. առաջ կը խոստովանի թէ ինձի դրողը
Տօք. է, կ'ըսէ. իսկ այժմ բոլորովին կ'ուրանայ, թէ
իրեն այդ նամակը դրողը Տօք. ը չէ, այլ, ուրիշ մըն է
եղեր, հիմա ինքզինքը արդարացնելու համար ճամբայ
կը փնտռէ. Տիւ. ը, կը պահանջէ թէ, քանի որ ան դը-
րած չէ, ուրեմն ցոյց տուր թէ ո՞վ դրած է, «պարտա-
ւոր չեմ ըսելու» կը պատասխանէ, եւ անմիջապէս մա-
տիտով նամակ զրկելով աճադարանօք կ'երթայ փոստը
կը ձգէ. «այս նամակը նորէն Տօք. ի դրուած է» ով զիտէ
ինչ յանդիմանութիւններ կայ նամակի մէջ, թէ իրենց
դաղանիքները դուրս ելան, թէ՛ իրենց յոյսերը ի թե-
րեւ ելան եւայլն... աւելի զարմանալին այն է թէ՛ դի-
մակաւորներէն որոնց որ տուած է մենք իսկոյն հաս-
կըցանք արդէն, Տիւ. ի հետ կապ ունեցող խմբապետին
կը դիմէ «անշուշտ չզիտնալով թէ այդ անձը Տիւ. ի
հետ յարաբերութիւն ունի եւ անոր հետ կապուած է»,
կ'ըսէ թէ Տիւ. ի համար, այդ մարդը խաբեբայ է, ստա-
խօս է, եւ նոր «մարտականներէն» է կարեւորութիւն
մի տար անոր խօսքերուն, եւ քեզի «Դրօշակ» կու տամ
եւայլն... Ինչ որ ըսած է խմբապետը նոյնութեամբ
կու դայ Տիւ. նին կը պատմէ. մենք հիմա դործ ունինք
Նաղարէթեանին հետ եւ պէտք եղածը խորհելով ի գործ
կը դնենք. վաղով Տօք. ի մասին դուք բոլորովին խաբ-
ուած էք եւ կը խաբուիք, այդ մարդը, այս, կեղծ եւ
անբարոյական մէկն է, արդէն ես Պոլսէն զիտեմ, եւ
տեղեակ եմ իրեն ըրած դործերուն եւ սուտ խօսքերուն.
Հոս այդ բաները դրելը աւելորդ կը համարեմ. կարծեմ
հոս բերանացի պատմած եմ ատոր մասին:

Ենթադրենք թէ այդ մարդը «Ձեր լսածով» անկեղծ
ըլլայ, ի՞նչ սրատճառ ունի 10-12 օրինակ զիմակաւոր-
ներէն զրկելու Նաղարէթեանին եւ անոր զրկելու թէ՛

«այդ տեղը ընկերները դժուարած ըլլալով, չեն ուզեր անոնց հետ դործ տեսնել» եւայլն. այս վերի տողերը Տիւզ.նը ինքը կարգացեր է: Եթէ Տիւզ.նը չափազանց յուզուած չըլլար, եւ քիչ մը պաղարիւնութեամբ վարուէր, նամակի ամբողջ գրութիւնը կրնար աչքէ անցունել. սպուշը՝ այդ նամակը Տիւզ.նին ցուցնելով իրեն դրաւոր կ'ուզէ սրպէսզի ձեռքը դործիք ըլլայ եւ ստոր միջոցաւ դործ տեսնայ. ի՞նչ պատճառ ունի բաւական թուով Դ., Մարտ., եւայլն զրկել, սրպէսզի ցրուէ իր ծանօթներուն, կը կարծէ՞ք որ սա միայն Նազարէթեանի դործն է, որովհետեւ Նազարէթեանը «իւր պաղափարով» կրնար դրաւել. Տիւզ.նը իսկոյն անոր եղբուրթիւնը կը պատմէ եւ նամակին այդ տողերը թող կու տայ կարգալու, բայց հիմակ կը տեսնէ որ Տիւզ.նը իրեն հետ ուրիշ կերպ կը վարուի՝ ամէն բան կ'ուրանայ, «այդ նամակը Տօք.ը գրած չէ» կ'ըսէ, սպուշը կը կարծէ թէ սղայ կը խաբէ, մենք կատարելագոյն վստահ ենք թէ՛ Տօք.ը եւ Նազարէթեանը կեղծ, անբարոյական եւ խաբեքայ մարդեր են, եւ պէտք է իսկոյն երկուքն ալ կարգի բերել. մենք արդէն պէտք եղածը խորհելով պիտի ընենք, իսկ դուք ալ հոն պէտք է խտուր պատժէք Տօք.ին, որ ուրիշ անգամ այսպիսի ընթացքի մէջ չըլտանուի. արդէն Նազարէթեանը Տիւզ.ի անակնկալ վարմունքէն դուռնատած, «ես մահէն չեմ վախնար» ըսելով կը մեկնի, շատ հաւանական է Նազարէթեանը կամ ասկէ Ելիստոս պիտի փախչի, եւ կամ ուղղակի մատնութիւն պիտի ընէ, Տիւզ.ի համար. արդէն ինքը կ'ըսէ եղբր թէ՛ Ելիստոս պիտի երթամ. մենք Տիւզ.նին ալ պատուիրեցինք զգոյշ կենալ բոլորովին. առայժմ այս մասին այսչափ տեղեկանալով գրեցինք, ուրիշ ինչ որ կը լսենք իսկոյն կը դրենք Ձեզ: Գալով մեր դործերուն՝ դաւառներու հետ յարաբերութիւնը կը շարունակուի առաջուան պէս: Երկու օր առաջ Հուր Երկաթ քաղաքէն նամակ մը ստացանք, որով մեզմէ մէկը կը հրաւիրեն հոն երթալ իրենց մէջ նոր ծաղած երկպառակութիւնը կարգադրելու. «Երկպառակութիւնը դպրոցական խնդրի համար է»։ Էդուարդը զրկեցինք, այսօր պիտի վերադառնայ. յիշեալ քաղաքի մասին զրեւիք ունինք բաւական. մինչեւ վերադառնայ Էդուարդը կը դրենք պէտք եղածները: Խմ.(1) նամակ ստացանք, Ը. Ժ.ի կարգադրութեան ծրագիրը եւ ուրիշ բրօշուրներ ստացանք, երկու օր առաջ ստացանք նաեւ Տ թիւ թերթերէն մաս մը որ հետզհետէ մաս առ մաս պիտի զրկեն: Գրած են նաեւ Բաֆֆիի դրքերէն շուտով զրկելու (մասին), իսկ ընկերներու մասին կը դրեն, թէ քիչ մ'ալ համբերեցէք պէտք եղած ընկերները պիտի ընտրենք զրկենք, — կ'ըսեն: Մինչեւ ընկերների գալը չենք կրնար դործ մը տեսնել, որովհետեւ արդէն ոյժ չունինք, կարգապահութիւն չունինք: Նախ՝ պէտք է ընկերները դան և իրենց զբաղում մը գտնեն. անկէ վերջը մենք կրնանք

հիմնական դործեր տեսնել, եթէ ոչ, հիմա չենք կրնար բան մը ընել, եւ արդէն ընելն ալ շիտակ չէ: Որոշ կերպով նստելու, խորհելու եւ զրկելու տեղ չունէինք: Դեռ նոր բռնեցինք տունը, ուրտեղ պիտի նստինք պէտք եղածները խորհելու եւ զրկելու: Աճապարելով դործ չենք կրնար տեսնել: Շաւարշի նամակը Էդուարդը տարաւ եղբոր յանձնելու, բարեւ խօսէք իրեն. ինչպէս առաջուց դրած է, թող զգուշանայ ծածկամեկանով նամակ զրկելու հասարակ թուղթի վրայ. արդէն եղբայրը եւ իրենց տունը ահ ու դողի մէջ են եւ նամակն ալ բացուած էր արդէն, ի՞նչպէս կրնայինք զրկել:

Ներփակեալ նամակը Շաւարշի եղբայրը գրած է. Հուր-Երկաթէն ուրիշ մի քանի նամակներով մէկ տեղ եկած էր, չըլտնալով բացինք, բայց չկարգացինք: Հասկցանք, որ Շաւարշին կը վերաբերի, իրեն այսպէս կ'ըսէք: Ըսէք նաեւ իրեն, թէ ի՞նչ ըրաւ դործը, մինչեւ ե՞րբ պիտի սպասենք, թող պատասխան տայ:

Է՛, սիրելի Աշոտ(2) Բաղբատունի, հիմա բոլորովին համոզուեցա՞ր, թէ այդ շուն յոյնի երեսէն քաշեցիր այս բաները եւ հիմա հասկցար խաբուած ըլլալը: Շատ հաւանական է, որ մէկ ոսկիի համար քեզ մատնեցին. այն ատեն դուն բարկանալով կը խօսէիր, թէ պէտք է ամբողջ դրամը տանք, եւ մենք ալ կը հակառակէինք՝ թէ չէ կարելի: Ինչ որ է, այս ալ անցաւ, բայց չըլլար՝ աւելի լաւ էր:

Ձերմայրին բարեկներով՝
ՁԱՐԵ Հ

4 98 — 4

Ս.Ի ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Ձեռագրէն դատելով, նամակագիրը նոյն այդ «Սեպուկ»ն է, որ գրած էր 2 Յունուարի 498-1 նամակը: Աղեքսանդրիայէն ուղղուած է Մարթիին՝ Գահիրէ: Ստորագրուած է Ս.:

Աղեք. 26 Սեպտ. / 7 Հոկտ. 98

Սիրելի Մարթին !

Իւրբատից ստացայ յանձնարարելը. աւելորդ է այդ մասին իրեն հետ տեսնուել: Կը յայտնէ թէ «ուշանալուն պատճառը՝ ձեր մէջէն վնասուեցէք»: Ի՞նչ է արդեօք պատահեր. երեւի Ձհանկիւլից և Շահէնից բան է լսել, ուրիշ կերպ անկարող եմ մեկնելու. Ձհանկիւլի դէպի ինձ տրամադրութիւնից կարող ես հասկանալ. հետաքրքիր էր այդ: Շահէնի հետ ես խնդրը կարգադրեցի անձամբ խօսելով՝ առանձին. նա յետ առաւ

(1) Խմբագրութեանէն («Դրօշակ»):

(2) Մարթիին ծածկանուններէն մէկն էր Աշոտ:

իր սուսած որոշումը — դոնէ այդպէս ըսաւ. մեր յարաբերութիւնները առ այժմ քիչ լաւն են :

Ինչո՞ւ այդքան կը դանդաւար տեղ. ընկերներու դէմ. ո՞վ ըսաւ որ կանոնաւոր կոմիտէ է. նոր պէտք է կազմակերպել : Ներփակեալը Սուրէնին յանձնիր. անոր հետ կարող ես ազատօրէն տեսնել : Բարկանալով կամ վերաւարակելով տեղական մարմինը երեսի վրայ թողուլ՝ լաւ չէ ի հարկէ : Պէտք է կարգադրել կոմիտէական եւ մանաւանդ խմբական դործերը :

Մարի փամփուռներէն փնտոեցի՞ր ու դատօր. եթէ կայ, պէտք է 150-200ի չափ առնել հոս զրկել. նաեւ նայիր թէ փամփուռ լեցնելու դործիքներ կա՞ն. ի՞նչ դնելով, Տ. Welsonի աստիճանակներու համար, փոքր եւ միջին մեծութեամբ :

Նամակ գրեցի՞ր հայրենիքդ. լաւ պիտի լինէր, նպաստաւոր սրտասխան առած ժամանակը, Լեոնափայր անցնիլ ու հոն աշխատիլ մնալ, որքան կարելի է : Գրիր մեզ : Սակայն ծննդափայր զնալուդ՝ լաւ պիտի լինէր, տեղական արդէն զոյութիւն ունեցող մարմինը աւելին հիմնաւոր հողի վրայ դնելով, երթալ շքւնջակաները, ուր մարդկանց պահանջ կայ :

Ոսկեհանքի դործերու համար ամէնքս ալ ոչ նուազ մասհողութեան մէջ ենք. պէտք է աշխատինք մարդիկ մտցնել հոն : Խմբ.ը (1) խոստացել է այդ մասին աշխատիլ ու կարգադրութիւն ընել. դրուած է հոն, որ շատ շշտապէն ու նոր ընկերներուն սպասեն : Օ.ը տակաւին չէ գացած. այդպէս է երեւում նամակներէն. երեւի Պ. Այփպեան(2) իր նախկին սովորութեանը համեմատ իր «véto»ն դրած է այդ հարցի մէջ :

Դուք հող ի՞նչ ըրիք. Նշանի համար Ս.ին կը գրեմ այսօր. շատ ալ բաթրթի մի ըներ. կամաց կամաց կարգին կու դան դործերը : Իմացիր թէ Ջհանկիւլը հոս ու հոն իր վիճակի մասին կու լա՞յ. որովհետեւ Սմ. Բիւրատը իր ինծի դրած նամակին մէջ կը յայտնէր թէ Դաշ.ը հանրածանօթ ընկերները երեսի վրայ թողած է եւ հող չ'ըներ : Արդեօք Գլըճեանի՞, Ջհանկիւլի՞ թէ Ծահէնի նկատմամբ են այդ խօսքերը : Կարո՞ղ ես կողմնակի կերպով, Ջհանկիւլի խօսքերէն լմբռնել ու մեզի իմացնել :

Ջհանկիւլին յայտնիր, որ աթոռներու առթիւ պէտք եղած տեղը իմացնէ, որ յանձնուին տիրոջը :

Ներփակ Զ.ից(3) է. կարգաւուց յետոյ, յետ վերադարձուր :

300 Փ.ը ամբողջովին զրկուեցաւ :
Բարեւներ բոլոր ընկերներու կողմանէ :

Համբոյրներով՝ Ս.

(1) Խմբագրութիւնը (Արեւմտեան Բիւրո) :
(2) Դժուար ընթեռնելի :
(3) Զէյթունից :

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ
— 1890 —

(Fédération Révolutionnaire Arménienne)

1898
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

№ 192 7/19 Հոկտեմբեր, 1898

Մարթինին, Գահիրէ

Սիրելի ընկեր,

Ժամանակին ստացած ենք ինչպէս բացառիկօրէն նոյնպէս եւ Ալեքսանդրիայէն ձեր գրած 2 Սեպտ. դրութիւնը : Զրազմունքները թոյլ չտուին շուտով պատասխանելու, մանաւանդ, որ փութացնող խնդիր մը չկար մէջտեղ :

Շնորհակալ ենք ձեր հաղորդած մանրամասն տեղեկութիւններուն, ինչպէս Ոսկեհանքի, նոյնպէս եւ տեղական դործերուն վերաբերեալ : Զեր տեղեկութիւնները իրենց օգտակար հետեւանքները կրնան շուտով ունենալ, եթէ առանց անմիջաբար յայտնած էք նաեւ շահարկ կողմերուն :

Կը ցուէիք, որ Ընդհ. Ժողովը ընտրութիւն չէր կատարած այդ կէտին(Ո.) (1) համար : Բայց ինչո՞ւ կը մոռնաք, որ Ը. Ժ.ը ընտրութիւններ կատարած է միայն այն կէտերուն համար, ուր կը ծրագրուէր մօտալուտ կամ հեռաւոր ձեռնարկ մը. նոյնիսկ այդ ընտրութիւններն իսկ — թէեւ սահմանափակ շրջանի մը մէջ — թերեւս չգտնուին պահանջներու բարձրութեան վրայ եւ հարկ վրացուի լրացուցիչ ընտրութիւններ կատարել. ուր մնաց ուրեմն միւս կէտերուն համար : Կարելորն այն է, որ Ոսկեհանքի դերը վիճելի չէ այսօր ընկերներու միջեւ, որոչ չափով համաձայնութիւն զոյացած է, եւ կը մնայ դործը ձեռնհաս մարմիններուն՝ հարկ եղածը տնօրինելու :

Մեր կողմէն զիմումներ եղան կարող ընկերներու. մէկը պատրաստ է արդէն, կը մնայ ճամբորդութիւնը սպահովցնելու մասին խորհիլ :

Դուք կը քննադատէք մինչեւ հիմա եղած խարխափումները. մենք ալ համաձայն ենք ձեզ հետ. բայց չէ՞ որ ձեզմէ եւ ձեր ընկերներէն կախուած էր — անդամ մը ուսումնասիրութիւնը տեղին վրայ վերջացնելէն ետք — հին ծրագիրը ձեռք առնելու : Այդ նպատակով Ոսկեհանք մտած էիք դուք, է.ն(2) և այս Բ.ն(3) .

(1) Ոսկեհանք (Իզմիր) :
(2) Հաւանաբար՝ էդուարդ :
(3) Հաւանաբար՝ Բարս (Գ. Խաժակ) :

նոյն բանը դեռ անցեալ տարի մեր կողմէն յիշել արու-
 ւեցաւ ձեզ: Ոչ մէկ ծրարիր եւ որոշում օգուտ չունի,
 եթէ ընկերները իրենց նախաձեռնութիւնը չզննն գոր-
 ծին մէջ եւ փոխանակ մէկ քարով երկու թռչունի ետե-
 ւէն իյնալու, — որ քիչ անգամ կը յաջողի, — մէկ
 հատ մը սպահովապէս որսալու միջոցներ փնտռեն:
 Վերջին նամակէ մը կը տեղեկանանք արդէն, թէ փորձի
 մը ձեռնարկած են. վերջապէս ուրախացանք, որովհե-
 տեւ այնպիսի ատեն մը կը սկսին, երբ ամէնէն աւելի
 քիչ կը սպասուէր:

Վահանի մասին ձեր հաղորդածը ցաւ սուգեց մեզ,
 ո՛չ իրեն վերադրուած խօսքերուն սրտաճառով (այդ
 խօսքերուն քննադատութիւնը կրնայ շատ տարբերիլ,
 եթէ քննուի, թէ ի՛նչ պարապմունքուն մէջ եւ ի՛նչ ան-
 ձերու ուղղուած էին ատենք), այլ անոր համար, որ
 այդ կարգի խնդիրներ կը զբաղեցնեն եւ կ'երկարա-
 կեն ընկերները. պէտք ունինք մենք մտամտիտի աշխա-
 տանքի մը: Դուք կը զարմանաք, որ մենք բողոքողնե-
 րը կոմիտէին զրկած ենք եւ այլ մասին տեղեկացու-
 ցած ամբաստանուած ընկերն ալ, եւ մեր այդ ընթաց-
 քը Դաշնակցութեան ուղիին հակառակ կը դանկէք: Ուղ-
 զակի միջամտութիւն մը եւ խնդիր մը յարուցանելու հա-
 մար մեր կողմէն՝ արտակարգ պատճառ մը պէտք էր,
 որ չկար: Մեզ անձանօթ մարդիկ (բացի մէկէն) մեզ
 կը բողոքեն, Վահանին դէմ տարտալ ու անորոշ ամ-
 բաստանութիւններով: Վահանը Ալեքսանդրիոյ կոմի-
 տէին մէկ անգամն է, եթէ մինչեւ իսկ արտաքոյ կար-
 ղի պատուիրակ մը իսկ լինէր — որ չէ — Դաշնակ-
 ցութեան ծրարին ուղին կը պահանջէր, որ խնդիրը
 նախ քննուէր տեղին վրայ եւ ապա միայն լայն շրջանի
 մը յանձնուէր, եթէ ընկերները (տեղական) անձեռնհաս
 նկատուէին այլ խնդրին լուծում տալու: Մենք ցոյց
 սուէինք այլ բողոքողներուն՝ օրինական ճամբան: Եթէ
 կոմիտէն ուշք չդարձնէր իրենց բողոքներուն վրայ եւ
 կամ անոր միտքն զո՛ր չմնային, այն ատեն կրնային
 դիմել ու աւելի լայն շրջանի մը քննութիւնը պահան-
 ջել: Իսկ մենք մեր կողմէն, ոչ միայն հաղորդեցինք
 Վահանին իրեն դէմ եղած բողոքներու ղոյութիւնը,
 այլ եւ առաջարկեցինք որ ինքը պահանջէ ընկերական
 ատենն մը, այդ խնդիրներուն վերջ մը տալու համար:
 Այս պարագաներուն մէջ ուրիշ կերպով չենք կարող
 վարուել: Մենք կը կարծենք, թէ հաւասարապէս յար-
 դած եղանք երկու կողմին ալ՝ թէ՛ ամբաստանողնե-
 րուն, թէ՛ ամբաստանեալին արժանապատուութիւնը:
 Համեմատեցէք մեր ըսածը Ընդհ. Ժողովի մշակած
 կարգապահութեան կանոններուն հետ (ընկերներու
 արտաքսում):

Լաւ էք ըրեր, որ Գահիրէն զնայիք դործերը կար-
 դադրելու: Մեզ դրուած էր, որ ուրիշ ընկերներ ալ ե-
 կած են նոր դործին համար: Կը յուսանք, որ ցարդ
 յաջող վախճանի մը յանդած լինեն ձեր ջանքերը: Շու-
 տով վերջացնելու է կոմիտէներու վերակազմութեան

դործը, սրպէսդի հնարաւոր լինի Պատգամաւորական
 Ժողովը դումարել եւ ընտրել Ելիպտոսի Կեդր. Կոմի-
 տէն: Այդ ընտրութիւնները, թերեւս վերջ մը զննն
 ղժպահութիւններուն, անհատներու դերը փոխանցելով
 հաւաքական մարմնի մը: Այդ մասին դրուած է նաեւ
 Ալեքսանդրիոյ կոմիտէին: Աւելորդ է ըսել, որ ջանա-
 ւու է քիչ, բայց լաւ ուժերէ կազմել այդ մարմինները:
 Գահիրէի մէջ, ունինք արդէն Սուրէնը եւ Գալֆայեա-
 նը. եթէ մէկ երկու տեղական ուժեր եւս դանուին,
 լուաւոյն կոմիտէներէն մէկը կրնայ կազմուած հա-
 մարուիլ, այնուհետեւ ղժպար չպիտի լինի Կեդրոնա-
 կանին ալ ընտրութիւնը:

Դուք, հարկաւ չէք մնար Ելիպտոս: Գիտենք ու
 կը ճանչնանք ձեզ: Գրեցէք մեզ, թէ ո՞ւր կը նախընտ-
 րէք երթալ. թերեւս եւ որոշում ալ սուած լինէք ցարդ,
 կ'լիլիկեցինք ուն հետ համաձայնութեան մը դալով:

Կը սպասենք ձեր շուտափոյթ պատասխանին:

Ընկերական բարեկենդրով ձեզ եւ բոլոր այդտեղի
 ընկերներուն՝

ԱՐԵՎՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Յ. Գ.— Ձէք մոռնար անչուշտ, Գահիրէի դործե-
 րուն մասին մանրամասն դրել մեզ:

ՆՈՅՆ

4 98 — 6

Ս. Ի (ՍԵՊՏԵՄԵՐ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԵՆ

Աղեքսանդրիա, 3 Նոյ. 98

Սիրելի Մարթին!

Ոսկեհանքէն հետեւեալը կը զրեն եւ կը խնդրեն
 որ պատասխանը իրենց ուղղակի ուղարկես. «Հաճի
 Տային իմբապետներուն մօտ մնացած դրամէն 120
 տճիւի հող դրամ յանձնած է իրեն. այդ դրամը նշա-
 նակուած չէ իր զրկած հաշուեցուցակին մէջ. պէտք է
 մանրամասն դրէ այդ մասին. անցեալ շաբթու առան-
 ձինն իրեն զրած ու հաղորդած ենք ճիշդ հաշիւը՝ ինչ
 որ իրեն կը վերաբերէր»:

Ուրախ եղանք Վ. Էն լսելով տեղիդ Կ. ի վերջնա-
 կան կազմ ստացած լինելը. քանի հող եւ, սիրելիս,
 այդ մարդկանց եռանդ ներշնչիր որ բացակայութեանդ
 ատեն առջի դրութեան մէջ նորէն չընկնին, ինչպէս որ
 եղաւ տարաբախտ Գլըճեանի մահուընէ անմիջապէս
 վերջը, — խմբական դործերու մէջ մանաւանդ ատոնք
 շատ խակ լինելու են. այդ մասին աւելի աշխատիր:
 Եթէ քեզ յաջողուէր միացնել զանէ մէկ կարող եւ ազ-
 դեցիկ անձնաւորութիւն մը, անկէ անդին ա՛լ դործերը
 ինքնին պիտի քայլ առնէին:

Եփրեմեանի կարգադրութիւնը շատ խելօք բան է.

յայտնեցէք իրեն, որ եթէ նոր տեղեկութիւններ եւ ծանօթներ կը յիշէ մի քանի ուրիշ տեղեր ալ, երկրին մէջ, կամ եթէ նոր նամակ ստացած է, ինծի իմացնէ: Իր տուած տեղեկութիւնները հարկ եղած տեղերը զրկած եմ. ծանօթ մարդիկ ճիշդ դատած են եւ շնորհակալութիւն յայտնած: Ուրեմն Եփրեմեանը, առանց դնալիք մարդկանց մասին բան գրելու, իր թղթակցութիւնները լաւ կ'ընէր շարունակել եւ յոյս տալ որ իրենք մոռցած չեն թէ հոգ պիտի տարուի, եւն...

Սուրէնի պահած լռութիւնը այլեւս չի զարմացրնէր. կը ցաւում միայն: Պարիզէն Վահագնը իր մասին տեղեկութիւն կը հարցնէ:

Մեր սիրելի Գալֆային շատ մը բարեւներ. արդեօք հոս իր երկրին հետ բնաւ յարաբերութիւն չի՞ պահեր. լաւ է միշտ երկրի մարդկանց հետ կապեր ունենալ: Կարծեմ երկար ատեն է հայրենիքէն հեռացած է. արդեօք վստահելի անձեր կը ճանչնա՞յ հոն. թող ինծի գրէ, շատ է հարկաւոր:

Գալստի քեզ, Վ. ը այդ ուրախալի լուրը հաղորդեց. երանի թէ յաջողուէր. անցապիւրը քովս է, ապահով եղիւր այդ մասին: Երկրէն լուր մը չեկա՞ւ: Շաւարշը հոս Տաւրոսները(1) կարգալստի եւ քիչ մ'ալ Վ. ին ընթացքը տեսնելով, շատ է զրդուած, ու տաք տաք կը խօսի եւ երբեմն անախորժ խօսքեր կ'ըսէ. անիորձ մ'է. լուր ընկեր լսելով կարող է բուն իր ուղած նպատակին հասնիլ:

Մանիսայի տղայք Զ. ի Կոմ. ին նամակ մը գրած են շատ յարձակողական լեզուով. Կ. ի արժանապատուութեան դպելիք խօսքեր կան: Է. ը(2) հոս զրկեր էր: Յանձնեցինք Շ. ին որ գրէ իր ընկերներուն, որպէսզի այդպիսի սխալ քայլեր չառնեն, թիւրիմացութիւնները պարզեն, եւն.: Մերժեց գրել. — «Նս պիտե՞մ ինչ պէտք է գրել» — կ'ըսէ: Դու ծանօթ ես իրեն. գրիւր որ սխալ եւ շատապ քայլեր չառնէ:

Բարեւներով՝
Ս.

4 98 — 7

ՍՈՒՐԷՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Պ. Մարթինին,

Երթալնէդ ասդին դեռ որոշ տեղեկութիւն մը չստացուեցաւ Ձեր կողմէ. ի՞նչ եղաք: Ե՞րբ պիտի դաք:

Կրնաք հասկնալ թէ Ձեր ներկայութիւնը հոս անկարեւոր չէ:

Ընթերցարանի զրքերուն մասին Ձեզի յանձնա-

(1) Դժուար ընթեռնելի:
(2) Հաւանօրէն՝ էպապոզը, որ կը գործէր Իզմիր (Զմիւռնիս):

րարութիւններ եղած էր. ի հարկէ դուք ջանքերնիդ չէք խնայած. սակայն մինչեւ հիմա տեղեկութիւն մը չտալնուդ միւս ընկերները անցեալ օրեր յարմար կը տեսնէին տեղույդ մարմնին գրելով՝ խնդրել որ, կամ այդտեղի գրքերը հոս զրկեն (եթէ մօտերս պէտք չէ) եւ կամ պէտք եղած միջոցները ցոյց տան կամ գործադրեն, որպէսզի օր առաջ այս տեղի ընթերցատան բանալու գործը գիւրացուի:

Արդ պէտք եղած բոլոր միջոցները գործադրել տալ՝ կամ հարկաւոր եղած տեղեկութիւնները հետերնիդ առնելով բերելը կը խնդրուի:

— Գուցէ այս երեկոյ դարձեալ յարմար տեսնուի տեղույդ ընկերներուն գրել. թէեւ ըստ իս աւելորդ է. այսուհանդերձ դուք ձեր ջանքերը անշուշտ պիտի չխնայէք:

- Բարեւներս Ձեզ եւ Հրատչին:(1)
- Եթէ այսօր կամ վաղը չլաք, իմացնել պատճառը:

Ձերդ՝
ՍՈՒՐԷՆ

4 98 — 8

ՍԵՊՈՒՀԻ (ՀՐԱՁ ԹԻՐԵԱՒԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ
Մ Ա Ր Թ Ի Ն Ի Ն

Աղէքսանդրիա, 15 / 27 Դեկտ., գիշերը(1)

Սիրելի Մարթին !

Երկու նամակներդ ալ ստացած եմ, նոյնպէս եւ Պուլտեյիինը. սրբան սր շատ տրամադրութիւն ունիմ հող գալու, մասնաւորապէս քանի մը խնդիրներու համար, սակայն յառաջիկայ 1 - 2 շաբաթներու մէջ, դու զիտես որ կարեւոր խնդիրներ պիտի ունենանք կարգադրելիք: Պէտք է անսպասճառ վարդապետի գործը վերջացնել. հեռագիր ստացայ ժ-լոյ,(2) «attendre», — սպասել մտքով. տեսնենք ի՞նչ պիտի գրեն, չեմ կարծեր որ բոլորովին մերժեն. դուցէ պայմաններուն մէջ փոփոխութիւն մտցնեն. տեսնենք:

(1) Նամակը ուղղուած ըլլալով Մարթինին՝ Աղեքսանդրիա, աւելի ապահով կը դառնայ որ Ս.ն կամ Սեպուռը ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ Հրաչ Թիրեաֆեանը:

(2) Տարեբիւ չկայ. ըստ բազմադասուքեան՝ պէտք է ըլլայ 1898 Դեկտեմբեր:

(2) Փընելից:

Ներփակը Պոլսեցիին յանձնես, ու յայտնես բերանացի կերպով թէ առայժմ չպիտի կրնայ դալ, սակայն Յունուարի սկիզբները անպատճառ:

Բնագրիկը Այնթապցին, նշանները տուր որ ղերար կրնանք հոս տեսնել. հարկ չկայ որ ուրիշներու հետ տեսակցի. թող բոլորովին դադարի մնայ, եւ ինձ հետ նոյնպէս պէտք է դադարի տեսնուի: Նախ կը տեսնուինք «Քաֆէ Խտիլիալ», այսինքն հոն ղերար կարող ենք դանել, ու յետոյ «Քաֆէ Գարուն»ին(3) կ'երթանք ու ազատօրէն կը խօսակցինք: Դու իրեն պէտք եղածը խօսիր զիս հոս գտնելու համար:

Ներփակ նաեւ կը ղրկեմ կարգ մը Ոսկեհանքէն(4) եկած նամակներ, բոլորն ալ յետ մեզի վերագարծնելու պայմանով: Շաւարշի նամակը, յարմար է որ դու իրեն՝ հոս ուղարկես՝ քանի մը տողերով մէկտեղ:

Անցազիրը կ'ուղարկեմ: Կարիճը շուտով պալու չէ որ անոր հետ ղրկէի, ինչպէս եւ ղրամի խնդիրը կարգադրէի: Սուրէնէն խնդիրը որքան որ հարկաւոր է այդ դործողութիւններուն համար, յետոյ հոս դալու՝ դու իրեն կը ղրկես. կամ կ'ոմիտէն ստացիր, չեմ վիտեր որքան է հարկաւոր: Այնպէս որ եթէ ուրիշ բաներու համար ղրամի կարիք ունենաս, Կոմ.էն ստացիր, յետոյ մենք կը վճարենք: Դուն ալ շատ հող մի կենար, սա կազմակերպական, մանաւանդ խմբական դործերուն քիչ մը կարգադրութիւն սալէն վերջը հասիր հոս:

Ուրախ եղայ որ տղերքը դործի են մտած: Գրեցի Վահանին որ հոգ տանի տղայոց զատ զատ: Տակաւին յարմար առիթ չեմ ունեցած արարական փոստը երթալ եւ նամակը հարցնելու:

Պոնտացիէն(5) նամակ առի. կը գրէ նորերուն համար: Պարոն մէկի համար կը յայտնէ թէ շատ ազգեցիկ մարդ մըն է: Ուրախալի է. Մ.էն(6) տակաւին լուր մը չեկաւ, — տեսնենք այս շաբաթ. բարեւներ Գալֆային, Տօթթորին, Սուրէնին, Արմենակին եւ այլոց:

Համբոյններով՝
ՍԵՊՈՒՀ(7)

Յ. Գ.— Կարգացնել տուր այսօրուայ 15 / 27 «Ճար տ'Ալեքսանտրի»ին մէջ՝ Կրետէն եւ Հայաստանը յօդուածը. մնացածը Վ. Խ.էն կ'իմանաս. կարճ կը կապեմ. անոր դրած եմ:

Ս.

(3) Վերջին բարձր՝ դժուար ընթեանիի:
(4) Իզմիրէն:
(5) Պոնտացիին 1897էն ի վեր կը գործէր Կիլիկիա:
(6) Մարէն (Մար-Շիմօն) որ 1898 նոյեմբերին անցած էր Կիլիկիա:
(7) Շատ աւելի յստակ ստորագրուած — Սեպուհ — քան ԿՅՏ-1 նամակին մէջ:

4 98 — 9

Ս.Ի (ՍԵՊՈՒՀ, ՀՐԱԶ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Աղեքսանդրիա, 25 Դեկտ. 98
Գիշերը

Սիրելի Մարթին!

Այսօր առաւօտուն ստացայ նամակը. այդ ստացաւ Ծ.ի մասին Կարիճի հետ ալ խօսեցայ. հարկաւոր է աւելի ստույգ տեղեկութիւններ հաւաքել. բոլորովին համամիտ եմ քեզ՝ թէ աշխատելու ենք այդ անձէն օգտուել եւ ուղարկել երկիր մինչեւ անպամ. միայն թէ անհրաժեշտ է որ կազմակերպութեան համաձայնութեամբը դործէ. ինչպէս Կարիճը կ'ըսէ՝ այդպիսիներ չեն յօժարիր կախում ունենալու մարմիններէ. բան մը որ նկատի առնելու ենք. ուստի այդ կէտի վրայ ծանրանալու ես, — եթէ վստահութիւն ունենայ Գ.ի եւ դաշնակցական դործիչներու վրայ, եթէ ընդունի երկիր երթալ, կարող եմ օգնել իրեն, այն պայմանով որ սակայն կապ ունենայ տեղական կամ շրջակայ կազմակերպութիւններու հետ, առանց, ի հարկէ դործի տպահովութեան տեսակէտէն, ասդին անդին տարածելու, առանց անշուշտ շատ մարդոց հետ յարաբերութեան մտնելու, ինչ որ ինքն ալ յարմար կը գտնէ: Ուստի վստահութիւնը թող լինի, համոզել ղինքը, կապուել բոլորովին մեզի հետ, մեզի հետ դործելու համար: Թող պատրաստէ տեղեկալիք մը իր ամբողջ դործունէութեան, կը խոստանանք իրեն խիստ դադարի պահել, յայտնելով միայն մեր շրջանի Բիւրոյին. դա կ'ունենայ իր նշանակութիւնը շատ մը տեսակէտներէն: Առ այժմ, լուս ես ըրած մտցնելով տեղական կազմակերպութիւններու մէջ. թող Սուրէնը եւ ուրիշներ, մեկնելէդ վերջը, լուս շարունակեն այդ յարաբերութեան եւ ուսումնասիրութեան դործը: Տեղեկալիք վրայ ուղարկելու դարձուր. դա, եթէ համաձայնի, կարեւոր է: — Գալով քու դործի խնդրին, ղարմանալի է, — վերջին նամակին մէջ՝ Պոնտացին ոչինչ չէ ղրած պայմաններու մասին. թերեւս վերջին, շորեքշաբթի ստանալիք նամակի մէջ ղրած ըլլան: Ուրեմն, նախ, դու հոս պալուդ, հարկաւոր է՝ բոլորովին դադարի մնաս, հայեր չտեսնես, յոյն մը պանդակն իջնես, եւ նոյն վիշերը մեր սենեակը դաս, ժամը 12ին մ'ընոցները, ղիրար գտնելու համար. ինչպէս կ'ուզես ըրէ, կը բաւէ որ մարդ քեզի չնկատէ եւ ես կարողանամ իջած պանդակը դալ ու քեզի տեսնել: Նրկուշաբթի օր եկուր, որ մեկնումի մը պարտաւային իրար հետ խօսելու ժամանակ ունենանք: Դեռ չգիտենք թէ արդեօք Նիթերը(1) պիտի դա՞յ, թէ՛ Միլըրը մէ՞ջն է, թէ՛ եթէ մէջն է, յանձն պիտի առնէ՞. ա-

(1) Շողեհուր անուն:

սանք, ի հարկէ, խնդիրներ են, որոնք երեքշաբթի օր միայն, Ֆրանսական շողենաւին հասած այդ օրը միայն, պիտի պարզուին: Արդ՝ Ֆրանսական շողենաւ մը երեքշաբթի օր կու գայ Մարսէյէն, չորեքշաբթի օր կը մեկնի: Ուրեմն տե՛ս, բոլոր յարմարութիւններն աչքի առաջ ունենալով, օր առաջ մեկնիր, հոս հասնելուդ դադանի մնալու պայմանով:

Վաղը, շաբաթ օր, գէյթունցի երիտասարդ մը հող կու գայ. Կիպրոսէն նոր հասաւ հոս. ժամանակ չունեցանք հետը երկար տեսակցութիւն ունենալու: Քանի որ հող ես, ընդարձակ կերպով հետը խօսիր, Կարիճը(2) միասին, կարելի է օգտուել այդ տղէն: Սմբատ Բիւրատին ծանօթն է, կ'ուզէ հետը տեսնուել. աշխատեցէք ամէն կարելի դիւրութիւնները այդ երիտասարդին տալ, աժան սենեակ մը դտնելով: Եթէ ժամանակին ձեռք հասնի նամակս, եթէ կ'ուզես, կայարան զնա, տղան «սճէմի» է, շատ դժուարութեամբ պիտի կրնայ, հակառակ պարագային, ձեզի գտնել: Անունը Սարգիս Կոստանեան է: Սուրէնին վրայ յանձնարարական ունի:

Քոյդ՝
Ս.

4 99 — 1

Ս.Ի (ՍԵՊՈՒՀ, — ՀՐԱԶ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ)
ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Թուական չունի: Ըստ բովանդակութեան՝ կը յաջորդէ Լալորդ (ԿՅՏ-9) նամակին: Գրուած պէտք է ըլլայ Յունուարի առաջին օրերուն:

Սղեքսանդրիա

Սիրելի Մարթին!

Նամակը նոր տարիին ստացայ. կը դարմանամ թէ ինչո՞ւ պարզ բանը լաւ չես հասկցած. «գաղտնի մնալու ես» ըսելով, կը հասկնայի շողենաւը չհասած եւ հասնելէն վերջը՝ Միլըրի մէջ լինելու պարագաներուն. ի հարկ է, եթէ նաւը ան չլինի. ի՞նչ միտք ծածուկ մնալդ. տունդ չքանդուի, այդքան ալ մարդուն միամիտ կարծել! ինչ որ է, ամենայն դէպս, դնալու պարագային դադանի մնալը ընդունած լինելով փոխադարձ կերպով, եւ քանի որ կասկած ունինք որ կամ Նիթերը դալու չէ այս շաբաթ, եւ կամ եկած պարագային կրնայ պատահիլ որ Միլըրը յանձն չառնէ, իսկ, նկատելով որ այդ միջոցին, մեկնելը անկարելի լինելով, զուր տեղը եկած պիտի լինիս հոս, քանի որ տեղը ալ ինչ որ կարելոր կարգադրելիք դործեր ունիս, սակէ մինչեւ երեքշաբթի օր հող սպասիր:

Եթէ Միլըրը եկաւ ու յարմարուեցաւ, կը հեռագրեմ քեզի, տանդ հասցէով «Bon», այսինքն «լաւ», հակառակ պարագային, կամ նաւը ու Միլըրը չհասնին, կամ զան ու չընդունին, կը հեռագրեմ «mal», այսինքն «վատ». անպատճառ երեքշաբթի երեկոյեան ինչ որ ալ լինի կը հեռագրեմ քեզ. պէտք է պատուիրել հեռալրատան պաշտօնեային, խոստանալով «պախշի», որ եթէ դիչերն ալ հասնի բերէ քեզի. դա շատ կարելոր է. որովհետեւ կրնայ պատահիլ, ծովի ալեկոծութեան պատճառով, շողենաւն ուչ հասնի: Բայց ինչ որ ալ ըլլայ երեքշաբթի երեկոյեան հեռալր մը պիտի ստանաս. մինչեւ անգամ, եթէ անորոշ դրութեան մէջ լինի, հաւանական է որ, եթէ միւս օրուան յետաձուրի, կրկին երեքշաբթի երեկոյեան «լաւ» հեռագրեմ. դալու միջոցիդ, ձերմակեղէն եւ անկողին հետը բեր, դնալուդ կարող ես տանիլ. ընդարձակ կերպով Պոնտոն(1) երէկ դրեցի, մանրամասն և որոշ կերպով պայմանները տուի. 4-5 օր առաջ եւ աւելի արագ դալուն պայմանով. անոնք ժամանակ պիտի ունենան պէտք եղածն ընելու, քանի որ տեղի մաքսատունի խընդիւրը կարգադրուած է, այլեւս պայմաններն մենք ալ կրնանք տալ. բայց աւելի կանոնաւոր ընելու համար, դրեցի իրեն որ, նաւը հոն հասնելուն, տոմսակ մը զրկեն կաֆէճի Ստեփանին (Վոքրին), որը ձեզի կը յանձնէ. հոն պիտի գրած լինի պատրաստ լինելնին կամ ոչ: Ու անկողիններդ եւ տարձանակն ալ՝ նաւովարը յետոյ դուրս կը հանէ. որով նաւովարը զուր տեղը ներս եկած չըլլար. իսկ որեւէ պատճառով, երբ նաւովարը անկարող լինի ներս գալ (փոթորիկ, եւն.), դուրս ելած միջոցիդ, անոնց մարդը, պիտի նշաններսով, առանց կասկած յարուցանելու, յայտնէ քեզի յաջող կամ անյաջող ըլլալը: Անյաջող պարագային, ինչ որ ալ լինի, նաւ կը դառնաս ու Լառնակայ դուրս կ'ելլես, ուր կը մնաս 1½ ամիս, վերջը նոյն նաւով, Պոնտոնէն դարձին մտնել փորձելու համար. իսկ յաջող պարագային, աւելորդ է ըսել, ուրիշ նշաններ ալ ընելով, կը հետեւիս անոր Միլըրին հետ եւ կը մտնես հոն ուր նա կը մտնէ: Ատոնք դիւրին կէտեր են. դալուդ հոս՝ կը խօսինք. խնդիրը նաւուն դալուն կամ Միլըրի ընդունելուն վրայ է. միւսները, իմ կարծիքով, պատրաստ եւ յարմարցուած են: Նամակ չառի Մարսէյէն. այն նաւով, երեքշաբթի օր, եթէ անոնք չգան, կը ստանամ. ես կը յուսամ որ Միլըրը այս անգամ կու գայ. ուրեմն խնդրի կարելոր մասը ընդունիլ տալուն վրայ է: Ծատ մեծ յոյս ունիմ նաեւ որ, այս չորեքշաբթի օր, արարական նաւով, Ֆրանսականին մեկնած օրը, քանի մը (4) ժամ առաջ, Պոնտացիէն պէտք եղած նամակն ալ կը ստանանք: Աւելի՛ լաւ այն ժամանակ:

50 կամ 70-ը չընդունիրս այն է որ եթէ զրով դրուի, 70-ը Ֆրանսերէնի մէջ երկու բառ է, իսկ թուանշանով

(2) Գծուար ընթեռնելի:

(1) Պոնտացիին:

ալ անյարմար է. կարող են 5-ը 7 զրեւլ, կամ 7-ը 5: Bon կամ Mal, լաւ կամ վատ աւելի որոշ կերպով կը պարզեն խնդիրը:

Պաթումէն հեռադիր ստացայ. Վ.ի մասին թող իրենց նամակին ստասեն, — կ'իմացնեն: Տեսնենք Արեւելեան Բիւրօն ինչ կարծիք կը յայտնէ: Արեւմտեան բիւրօն կը յայտնէր որ 10 վանքի շինութիւն, 30 սովետայնեան խակ 60ը Դաշնակցութեան տրամադրութեան տակ (ըլլայ). ես չընդունեցի, — 10ը վանքին, 20-30ը սովետաց, 20 Արեւելեան Բիւրօյին, 50-60ը Լեոնովայրին՝ Փոքր Ասիան ալ, ռազմական մտքով, մէջը հասկընալով: Գրեցի եւ Արեւել. Բ.ին: Ուրեմն այս խնդիրը, հակառակ մեր բոլոր աճապարանքին, մեզմէ անկախ պատճառներով պիտի յետաձգենք: Պիտի ստասենք Արեւել. Բ.ի գրեւիքներուն: Պիտի ընդունին, ատոր տարակոյս չունիմ, միայն կը կարծեմ՝ պայմաններ պիտի դնեն, — ինչ երկիւղ որ Կարիճին յայտնեցի, այն նկատմամբ, պիտի քանի մը փոփոխութիւններ մացնեն, որովհետեւ ժողովարարութիւնը գրեթէ Ռուս.ի մէջ աւելի պիտի(2), ու այդ հանդանակութենէն անպատճառ պակսեցնելով Ռ.ի ընդհ. հասոյթի դումարը, որով Ռ.ի շրջանի (Սասուն եւ Վասպուրական) գործերը կարող են զրկուիլ եւ կաղալ, — այդ մտքով, թերեւս, ու գրեթէ վստահ եմ հիմա՝ թէ պիտի առաջարկեն վանքին ու սովետաց յատկացումէն վերջը, մնացորդը Դշն. տրամադրութեան տակ դնել, — ինչ որ մեր Բիւրօն ալ կ'առաջարկէր: Ներվակ կը գրկեմ Բիւրօյի նամակները, յետոյ կը բերես հետդ:

Շուտով մասնախումբը կը վերջացնէ իր կազմը. խնդիրը այդ սկզբնական քայլին վրայ է: Արդէն ուրիշ գծարարութիւն չկայ: Անպամ մը կազմուելէն վերջը, պիտի ամենայն դիւրութեամբ դործէ: Շատ յոռետես ես, հա՛:

Բարեւներ Կարիճին եւ տղոց:
Համբոյրներով՝
Ս.

4 99 — 2

Ս.Ի (ՀԲԱԶ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Աղեքսանդրիա, 29/9 Յունվ. 99

Սիրելի Մարթին!

Այսօր տեղեկացայ որ Մարտիչէն եկող շուքնաւը ոչ թէ Նիթերը, այլ Սինան է, որու նաւապետը ուրեմն, ինչպէս յայտարարութեան մէջ կարգացի, ուրիշ մարդ է: Չգիտեմք տակաւին թէ արդեօք Միլըրը ասոր մէջն է թէ ոչ. բոլորովին անհաւանական չի թուիր: Ֆրան-

սական բոլոր նաւերու երթեւեկութեանց ցանկին մէջ մինչեւ 3-4 ամիս Նիթերի անունն անպամ չկայ. արդ, կ'ենթադրեմ որ, քանի Նիթերն այլ եւս այս կողմերը դալու չէ, Միլըրը չի կարող բացը(1) մնալ, անպատճառ եւ շուտով ուրիշ նաւու մը մէջ մտած պիտի լինի, բայց խնդիրը կը մնայ ուրեմն այն ատեն, Միլըրի՛ իր մտած նոր նաւի նաւադետին հետ համաձայնիլը, բան մը որ այնքան դիւրութեամբ դուցէ եւ չյաջողուի. ուստի եթէ երբեք Միլըրը դալու լինի ու անկարող ըլլանք ընդունիլ տալ, այդ նոյն պայմաններով, մեզի պիտի մնայ ուրեմն ուրիշ ձեւերու, միջոցներու մասին մտածել: Առ այժմ, մինչեւ Միլըրի խընդիրը ջուրը իյնալը ի հարկէ կ'աշխատինք այս միջոցը, ամէն ջանք թափելով, ձեռքէ չհանել: Չմոռնամ ըտելու որ Քրանտական նաւը հոս, փոխանակ սովորականին համեմատ, երեքշաբթի օրը հասնելու, պիտի հասնի միայն չորեքշաբթի օրը եւ մեկնի հինգշաբթի երեկոյցին, ժամը 4ին. ուրեմն այս պարալային առաւելութիւն մը ունինք որ արաբական փոսթի հասնելէն վերջը, մեր Պ.էն(2) նամակ ստանալէն ետքը, նաւը մէկ օր վերջը պիտի մեկնի: Հեռադրի ուրեմն կարիք չկայ. չորեքշաբթի օրուան երեկոյցեան. երբ հարկ լինի, նոյն մտքով կը շարժիմ:

Ներվակ կը գրկեմ Զ.ի(3) նամակը. այս շաբաթ ես գրելու եմ անոնց. եթէ դու ալ բան մը պիտի գրկես, ինծի հասցուր, միասին գրկենք. պարապ տեղը, դրութեան համար, դուր ծախքեր կրկնակի չընենք: — Կարիճը ի՞նչ կ'ըսէ. եթէ ռուս. նաւի մարդը(4) ընդունի, Կարիճը պատրաստ պիտի լինի՞ մեկնելու եւ Ե՞րբ:

Տեսնենք, թերեւս այս շաբաթ ինչ կը գրեն մեզի: Տեսնուիլդ զէյթունցի տղուն հետ. մենք ժամանակ չունեցանք մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու. նա ծանօթ է եղբւր Օհանեսան Աշոտին. արդեօք ի՞նչ մտադրութիւն ունի. մեր համապումը այն եղաւ որ, կ'ողգէ դուրսը մնալ եւ ներսի վարժարաններու խնդրի (Զ.ի) համար աշխատիլ. բայց տարօրինակ տիպ մը երեւաց, քիչ մը կասկածելի. թերեւս շատ սխալ լինենք. ինչ որ նա ծանօթ է նաեւ Սմբատ Բիւրատի, որու հետ եւ քիչ մը ազդականութիւն ունի. դու ալ ունէ՛իր տեսակցութիւն Բիւրատի հետ. մօտեցիր. մենք անկէ ալ կարող ենք օգտուել. կարծեմ, եթէ մաքուր տղայ է, մենք այս զէյթունցիէն պիտի օգտուինք:

Բիւրօն կը գրէ թէ Պարսկաստան գրած է եւ Ոսկան Հաղարեանի նկատմամբ տեղեկութիւններ պահանջած. թերեւս շուտով հաստատ կերպով պատասխան առնուի: Ի՞նչ կ'ընէ նա հող. կը խօսի՞ թէ սմբած է եւ ինչ շրջաններու մէջ:

(1) Դժուար ընթեռնելի:
(2) Հաւանօրէն՝ Պոնտացիէն:
(3) Հաւանօրէն՝ Զէյթունցի:
(4) Ծածկագրով գրուած:

(2) Մէկ քառ անընթեռնելի:

Աղ. (5) կոմիտէն 50ի չափ ղրինանչան ստացաւ, հոս ծախելու համար, 50 հատ եւս պիտի շուտով ստացուի. թերեւս ստոնցմէ տեղիւ համար ալ ուղարկենք, տեղ-ւոյս Կ.ի(6) հաշուոյն ծախելու համար:

Կը տեսնուի՞ս Վ. Խ.ի հետ. ե՞րբ հոս պիտի դայ: Տղաքը, բժիշկը եւ միւսը դործի մէջ ինչպէ՞ս են. դըժ-դոհուութիւն ունի՞ն:

Գալճան ի՞նչ կ'ընէ: Կ.ի(6) նիստերուն կանանտ-ւոր կերպով կը մասնակցի՞:

Բարեւներով բոլոր ընկերներուն:

Քոյդ՝
Ս.

4 99 — 3

Ս.Ի ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ՝ ԳԱՀԻՐԷ

Աղ. — 11/23 Յունի. 99

Սիրելի Մարթին!

Ներկակ քեզի կը զրկեմ Խմբադրութեան եւ Պ.ի(1) երկու. կտոր նամակները. շուտով դարձուր հոս. պատասխանելիք հարցեր շատ կան. հարկաւոր պիտի ըլլայ. երբորք նամակ մ'ալ Եռուստիանէն է: Յաւալի է որ Արեւելեան Բիւրօն այդպիսի մի պատասխան տրուաւ, որով ոչ միայն խնդիրը երկարածուեց, այլ շատ կը վախնամ թէ չյաջողի. շուտով, Վարդապետին հետ վերջնական կերպով տեսակցութիւն մը ունենալով, մեր պատասխանը պիտի զրկենք Կովկաս. պիտի պահանջենք անպատճառ որ պայմանադրութիւնը հոս կնքուի. դա՛ շատ մը տեսակէտներէ անհրաժեշտ է:

Պ.ի(1) նամակներէն մէկուն մէջ, Մարի նամակը կայ ընդօրինակուած. անկէ զատ, երկու կարճ նամակներ ալ ստացանք, որոնք Բիւրօյին զրկեցի, անցեալ օրեր. խնդրած էին. կարեւոր բաներ չկային, կրկնութիւններ միայն: — Մարի(2) խնդրած բաները՝ մէկ մասը արդէն զրկած եմ, միւսներն ալ շուտով կը կարդալ-րենք եւ կը դոհացնենք: — Ե.ի մասին վրածս, դու ալ կարդացիր, այն ատեն հոս էիր. այնքան ստորնացնող բաներ չկային: Յայտնած էի որ եթէ Կորիւնը կը կարծէ թէ ատրճանակներու խնդրոյ արթիւ Ե.ի բռնած ընթացքի մասին իր զրեւիքը նշանակութիւն կրնայ ու-

նենալ Ե.ի վրայ, քանի մը տող անոր թող դրէ: — Ինչ որ է, երեւի Կորիւնը եւ Ե.ը իրենց մէջ զաղտնի յարա-րեւութիւն կը պահպանեն. Պ.ի նամակէն պիտի հաս-կընաս: — Ե.ը հոս բոլորովին կ'ուրանայ եւ ստախօս կ'անուանէ: Իբր թէ ըսած չէ այն խօսքերը, զոր դու յայտնեցիր ինձի՝ թէ քեզի է նա ըսած: Կորիւնն ալ կ'ուրանայ որ, նամակ չէ վրած Ե.ին. ան նամակը զոր բժիշկին ցոյց էր տուած: — Այս մասին Ե.ին բան չդրես: Լուսթեամբ անցնինք: Պ. ալ կը դրէ արդէն թէ կամաց կամաց Կորիւնը պիտի հեռացնենք: — Բէշեարեանին հետ տեսուեցայ՝ բոլորովին չէ խոստացած, բայց յոյս ունիմ որ պիտի յաջողիմ պէտք եղած թուղ-թը ստանալ անկէ: Հիմակ՝ Նուբարի(3) թաղումի առ-թիւ շատ զբաղուած է. շաբաթ մը վերջը: — Բօրիսը երեւի, շուտով հոս կը հասնի. ան ատեն, մեր գործերը աւելի կարգին կը դնան: Չգիտեմ, Կարիւնը ի՞նչ կը մտածէ. բան չըսիր իր պնալու մասին. նախն մտքը կ'ապահովցնէ թէ շատ վերին է:

Ի՞նչ ըրիր այնթաղցի զործը. Ծնունդը եկաւ ու անցաւ. յարմար ժամանակ չէ թէ եւ, որովհետեւ Իս-կենաէրունէն կը վրեն թէ խոտութիւններ կան, բայց անցալիւր ունեցողի համար վտանգ մը չկայ: — Կար-վազիրը հոգ ամէն բան. օր առաջ մեզի ալ տեղեկու-թիւն տուր, որ հետը տեսնուինք:

Ի՞նչ ըրիք արարկիրցիներու խնդիրը: Թատրոնի խնդիրը ի՞նչ ջրերի վրայ է: Նամակները շուտով յետ վերադարձնել:

Քոյդ համբոյրներով՝
Ս.

4 99 — 4

ԷԴՎԱՐԳԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

2. 13/25 Յունուար 1899

Սիրելի ընկեր Աշտա, (4)

Ստացանք քո 12/1 թուակիր նամակը: Ետ կը ցա-ւինք որ իսկապէս Վահանը(1) տեղի տուած է այդպի-սի միամիտ դասակարգի մը մէջ տղայական ներշնչ-չումներով խանգարելու անոնց հաւատը: Եթէ ժողովի ինչ հետեւանքի հասած ըլլալը կարելի ըլլար մեզ ի-մացնելնիդ, շատ պիտի դոհանայինք:

Շաւարշի մասին՝ մեր վտխանակած քանի մը նա-

(5) Աղեքսանդրիայ:
(6) Կոմիտէի:
(1) Հաւանօրէն՝ Պոնտացիի:
(2) Մարը 1898 Նոյեմբերին անցած էր Կիլիկիա:

(3) Դժուար ընթեանելի:
(4) Մարթիկի ծածկանուններէն մէկն է:

մասններէն, նաեւ իր հետեւած այլ եւ այլ ընթացքէն դատելով համարձակ կրնանք ըսել որ այդ տղան իր ըրած մեղադրանքներուն մէջ ինքն ալ համոզուած է որ սուտ է, սխալ է, բայց իր ամօթը, իր յանցանքը ծածկելու համար զօգ կու տայ հոսհոսի յատուկ պոռչտուքի, հայհոյանքի՝ իր նամակները հայհոյութիւններով լի են, ձեռք անցուր, Աղեքսանդրիոյ Կ.էն ուղէ ու կարգա, կրնաս վերջնական դադարի մը կազմել: Նա ունի իր այդ ընթացքին յատուկ պատճառն ալ, որ պէտք է յայտնի ըլլայ ձեզ: Նա կը դրէր իր եղբորը դեռ 4 ամիսներէն աւելի առաջ որ զործը աղէկ է, որ պարտքերը բոլոր վճարած է, որեւէ տեղ պարտքը մոսացած չէ եւայլն, եւայլն. նաեւ քանի մը անգամ ալ մեր սոսաջարկութեան վրայ, որ տալիքը յանձնէ Վ.ին, մերթ դրեց որ Վ.ին չլստահելուն համար չյանձնեց ու եղբորը դրած է որ տայ, մերթ պիտի քեզ յանձնէ եւ այլն, եւայլն. մենք նկատեցինք նորա հոգու յատկանիշը նաեւ երբ մակոյկի(2) 4 մէծիտը ուղեց առարկել ամօթալի պատրուակով: Ինքը հոս վտանդուած ըլլալուն առթիւ չէ՛ հեռացած երբեք, պարզապէս իր այս տեղի ըսածով՝ փորձի յաջողութեան համար զնաց, ու եթէ յոյսը կարէր պիտի մտնէր բուն դործին մէջ, մինչդեռ յետոյ երեւան եկաւ որ երթալէն անմիջապէս վերջ իր ընտանիքի մասին սկսեց մտածել. նաեւ ինքը իր անձնական զրադման մէջ ձերբակալուած է. առաջին անգամ մըն ալ նոյնպէս իր անձնական կուրուստը հակաձառութեան ելած է իր մէկ ազդականին հետ, որոնք իր խռովիչ ձերբակալել տուած են զինքը: Ինչ որ ալ ըլլայ, բացի ասոնցմէ իր դրած նամակները բոլորովին անվայել, անպատիւ անձի մը յատուկ են. մենք, մասնաւորապէս ես, շատ լաւ հասկցած եմ այժմ նորա հոգու արժէքը: Անցեալ օրուան դրած նամակները զրկած ենք Աղեք. Կ.ին, անոնցմէ մին ինծի ուղղուած է, մին Կ.ին. ինծի դրած նամակով այնքան առաջ կ'երթայ իր պոռչտուքներուն մէջ, որ իրը Աւետիսին սան կործանման պատճառ կը ներկայացնէ. Բարկէնի մահուան իբր թէ ես իմ դասաւընթեամբս, իմ դաւաձանութեամբս պատճառ եղած եմ. այդ առթիւ դրած եմ փոքրիկ երկտող մը եւ մէջը երկտող մըն ալ Աւետիսին ուղղած, հարցունելով թէ ստուշի՞ւ ես պատճառ եղած եմ իր տան կործանման, ու խնդրած եմ Շաւարշէն սրպէսղի զրկելով Ա.ին, պատասխանը ստանայ ու զրկէ ինձ որով կը հաստատուի եւ իր այդ ըսածին ճշմարիտ թէ ոչ՝ ըլլալը. չեմ կարծեր թէ զրկած ըլլայ զայն, բայց նոյն ատեն Կ.ին միջոցաւ Ա.ին դրած եմ առանձին նամակ մը, հասկցուցած խնդիրը, թող կը խնդրեմ ինձ պատասխանէ. նաեւ գրելով Շաւարշին պահանջէ իմ անոր միջոցաւ դրած երկտողս:

Դալով Մասլաք-ճեախան(1) շատ լաւ կը ճանչնայ այդ տղային, բայց ոչ միայն չի վստահացներ, այլ շատ վարպետ խաբերայ մըն է կ'ըսէ. այդ մասին պարտաւորապէս մը կ'ըսէ:

Երազայ մը պատմելով կրնաք դադարի մը կազմել: Թալախի(1) մէջ Կիւլպեցիկեան(1) ընտանիքէն դրամ պահանջած է յանուն յեղափոխութեան, նոքա դրամը խոտոցած են եղեր տալ եթէ իր անկեղծութիւնը հաստատող վաւերապատկերը յոյս տայ, սակայն փոխանակ դրամ հայում տալով դրամը դանձելու, սպառնացած է որ առանց ոչ մի թուղթի իրեն պէտք է տան դրամը, անոնք չեն տուած եւ վճարած ու կառավարութեան իմաց տալով ձերբակալել տուած, որու հետեւանք տարի մը պառկած է, անկէ դացած է տեսնուած Մասլաք-ճեախ(1) եւ ուղած է խորել զայն վիպալի կորզելու փափաքով, սակայն Մաս.ը(1) քանի մը հարցումներով հասկցած է խաբերայ մը ըլլալը, ու ճամբած է. առկէ 2-3 օր թէ աւելի վերջը կը հանդիպի պատուելի(1) մը, որ լաւ կը ճանչնայ եղեր այդ անձին. տեսնելուն պէս կ'ըսէ. «այժմ հո՞ս ես եկած շահատակութիւններդ շարունակելու»: ահա այդ պարտաւորին՝ կը խնդրէ որ սուտ ըլլայ եւ կը խոտոտանայ հեռանալ եւ շուտով կը հեռանայ: Վերջապէս բացի լաւ չներկայացնելէն(3) իբրեւ խաբերայ մը ըլլալը կը շեշտէ ու կը զրուշացնէ զմեզ. նոյնութեամբ ահա գրեցինք ձեզ:

Տեղական դործերնիս կը հարցնես. բայց ի՞նչ դրբենք, շահեկան բան մը չկայ. քանի մը նոր խումբեր(1) կազմուեցան, բաւական առաջանալու վրայ է. միայն թէ սա Հ. Ե.ը մեր ցանկութեան համեմատ ոչ եղաւ ոչ ալ ըլլալիք ունի եթէ հիմէն չնորոգուի. միւս տեղերը լաւ են ու կանոնաւոր: Թերթերու ուշանալը կը վհատեցնէ տղաքները, մինչեւ ցարդ Դեկ. թիւը չենք ստացած. նամակ ալ չենք առներ:

Սերգօն(1) այժմ նոյն իսկ անձնական շահու միտումով մատնութիւն(1) կ'ընէ. իր ընկերը կայ, դիտես, Հախի Եղիան(1), ատոր հետ ձեռք ձեռքի տուած ամէն վատութիւն կ'ընէ եղեր Խախի(1) մէջ. օրերս իրենց զլիմացը մեխանէնի(1) մը բռնուած է, որը իրենց դործն է, կ'ըսուի ամէնուն կողմէ:

Ինչո՞ւ արդեօք մեզի ուղած թերթերնիս չեն զըրկեր, «Հնչակ» չելլե՞ր այժմ. եթէ կարելի է դուն ձեռք անցուր զրկէ ատոնք, «Միութիւն», «Մարտ», «Նոր Կեանք», «Վարդուան Չայն» եւայլն: Բայց չլինի որ այդ տեղուան փոսթը յանձնես...

Համբոյսներով
Ի դիմաց Կ.էին(3)
ԷԴ.

(1) Ծածկագիր:
(2) Դժուար ընթեռնելի:
(3) Կոմիտէի:

Կ 99 — 5

ՄԻՍԱՔԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

13/25 Յունուար 1899 Աղեքսանդրիա

Սիրելի Մարթին,

Կը ներես որ չկրցայ մինչեւ հիմա դրել Ձեզ. եւ արդէն դրելու բան մըն ալ չունիմ: Այստեղի մեր դործերը Աստուծոյ մնացեր են. ցարդ ոչ մէկ խնդիր կարողադրուած չէ. նայինք այս օրերս բան մը պիտի կըրնամք ընել:

Ձեր գործերու մասին կը խնդրեմ որ քիչ մը տեղեկութիւն տաք՝ մասնաւորապէս ներկայացման եւ տղայոց խնդիրներու վրայ: Իմ մեկնելու խնդրին մասին մինչեւ այժմ խօսք չէ եղած. հարկ եղածը մանրամասնօրէն գրեցի Պիւրոյին. պատասխանին պիտի սպասեմ:

Եթէ լուսանկարներդ ստացար հաճէ հատ մը զըրկել մեզ. Աւսթին յատկապէս բարեւէ իմ կողմէս, խընդրելով որ «Շարժում»-ի համար խոստացած ոտանաւորը կամ յօդուածը ղրկէ. կամ Ձեզ յանձնէ, ղրկեցէք ինձ. ես կը ղրկեմ:

Քովդ մնացած գիրքը ղրկէ հետեւեալ հասցէին.

Missak Kouyoumdjian

Poste restante française.

Փալֆային եւ բոլոր ընկերներուն սիրալիր բարեւներ. Շահէնի հետ նոր տեսակցութիւն մը ունեցա՞ր արդեօք:

Բարեւներով՝
ՄԻՍԱՔ

Կ 99 — 6

Ս.Ի (ՀՐԱԶ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Աղեքսանդրիա, 16/28 Յունվ. 97

Սիրելի Մարթին! Նամակդ՝ ներփակեալներովը ստացած եմ: Այսօր կը ղրկեմ Ձ.էն(1) եկած քեզի ուղղուած նամակ մը: — Նոյնպէս նաւահանգստի և Պ.ի(2) երկու կտոր նամակները, Ձ.ի նամակին հետ միասին:

Նկատելով որ Մարն ու Պոնտացին եւ դեռ ուրիշներ կը հակառակին իմ երկիր մանելուն, միւս կողմէն չուզելով արտասահման մնալ, շատ ու շատ եմ ձանձրացած ու սղարապ անդործ պտտելս ալ ինծի ահապին ծանրութիւն մ'է. դրած էի Ձ. որ գոնէ 4-5 ամսուայ համար դնամ հոն մնամ, թերեւս մինչեւ ան տտեն, դուռ մը կը բացուի նաեւ ինծի համար, եւ ներսի ընկերներու տրամադրութիւններն ալ կը փոխուին. մինչեւ անգամ, կը մտածէի Ձ.էն կարելի կը լինի, քանի մը փորձերէն յետոյ, դադանի կամ ուրիշ կերպ անցկենալ ներսերը: Բայց ի հարկէ, նախ՝ փախաքս էր,

աղատուել այս տեղերէն ու Ձ.իոյ մէջ մնալով գոնէ զիս ու դործը համապատասխան կացութեան մը մէջ դրած պիտի լինէի. դրած էի միաժամանակ Ձ. եւ Բիւրոյին: Ահա Ձ.ոց պատասխանը. ինչ որ է, ատ ալ հաւարտական կտորով պատասխան է. ատ օրերուն ընկանք: Չկրտեմ, իմ ալ կացութիւնս ի՞նչ պիտի լինի. գոնէ մի դործ գտնէի ու կը մնայի հոս. թող երթան ուզածնուն պէս՝ կարեն ձեւեն. մարդուն հոգին չեն հասկընար, կարծես փայտ լինեն. հա՛, մտայ ներս ու բռնուցայ, անխոհեմութիւն մը ըրի ու երկիրը տակն ու վրայ եղաւ: Կարծես երեսայ լինէի. այդ ալ անցնինք: Ինչ որ 96 թ.ին էտ.ին կ'ըսէի, ժամանակը կու դայ, զիրար կը հասկնանք, հիմալ, ստիպուած եմ, ընդհանրապէս ըսելու, թէ՛՝ կու դայ մի գեղեցիկ օր, կը մտնեմ երկիր ու ան ատեն՝ զիրար կը հասկնանք: Ասկէ վերջը՝ ես ինձ պիտի ամփոփեմ իմ մէջ ու սպասեմ, քանի որ չունիմ ինծի հասկցող մը: Մարին ըսի, Հալէպ նստած, Վահանին ելեր ուսերէն նամակ մ'է գրեր ու վերաւորական բառեր կ'ուղարկեն իմ հասցէիս, յանձնարարելով որ «Ս.ը թող քամիալարի բաներ չգրէ իրեն, այլ պարզ ու մտածուած», եւն. իսկ Վահանը՝ ինչ ասել կ'ուզի, որ այդ նամակը անմիջապէս թ. ղրկեց. ահա՛՝ քեզ ընկերական յարաբերութիւն: Շուտով Բօրիսը դայ, բոլորովին անոր պիտի յանձնեմ նամակագրական մասը, որպէսզի այդպիսի խօսքերու տեղիք չտամ. այն նամակը՝ որու նկատմամբ խօսքը կ'ընէ Մարը, բարեբախտաբար քոփին առնուած է, ինչպէս բոլոր նամակներուն. ես ալ կարող էի պատասխանել, որ յիմար բաներ նամակներու մէջ չըրէ. բայց ինչ օգուտ: Մինչեւ անգամ Պ.ին ալ երբեմն տեսակ մը իրատական ձեւեր կ'առնէ, նամակ կը ղրկեմ նորերուն, չի յանձներ: Ինչ որ է, հին, վաղեմի ընկեր է, կը մտածեմ, չվերաւորելու է, բայց քիչ մը շատ անհամութիւն է անոնց ալ ըրածը: Կը կարծեմ, ես ալ, որ Բօրիսի դալով, դործերը աւելի կանոնաւոր ընթացք կ'առնեն: — Պ. ինծի գրելէն վերջը, Վ.ին ալ դրած է որ միասին գրեն նամակները. Վ.ը Պ.ի այդ նամակի եւ Մարի դրածներէն ալ իրախոսուած, յայտնեց որ աւելի յարմար է՝ երկրի նամակներն միասին գրեն հոն: Ըսի իրեն որ պատճառը ինքը գիտէ. առաջները կարելի էր; բայց հիմալ՝ ոչ: — Նոյնը գրեցի նաեւ Իսկ.՝ Պ.ին եւ յայտնեցի որ նամակները հաւաքական կերպով ուղղուին, որովհետեւ մինակ չեմ: — Վ.ը Բաթումէն ստացած զրամը ծախսած է, չէին դրած իրեն թէ ուր՞ն է. նա ալ կարծեց թէ՛ իրեն ղրկած են: — Հասցէն Մկրտիչէն անմիջապէս ստացիւր եւ ղրկէ մեզ. շաբաթ մ'է ինչ անոր գրած է, ինչո՞ւ չըրկեց:

Համբոյրներով քոյդ՝
Ս.

(1) Զէյթունէն:
(2) Պոնտացի:

Կ 99 — 7

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆՆԻՆ

27 Յունուար 1899

Մարթինին, Աղեֆսանդրիա

Ընկեր,

Ժամանակին ստացանք ձեր 14/26 Դեկտ. գրու-
թիւնը:

Կիլ.(1) մտնելու եւ ժամանակ մը գոնէ հոն մնա-
լու եւ գործելու համար ձեր եւ Ս.ին միջեւ տեղի ու-
նեցած համաձայնութիւնը ուրախութիւն միայն կրնար
պատճառել: Կը սպասէինք արդէն այդօրինակ քայլի մը
ձեր կողմէն, գիտնալով որ երկար չպիտի տեւէր ձեր
նժդեհութիւնը: Գործելու վայրին ընտրութեան մէջ
նախաստուգութիւնը տալով Կիլ.ի(1), աւելի գործ-
նական գտնուած էք: Խարթ.ի(2) մէջ մեր կազմակեր-
պութիւնը բաւական դօրեղացած է վերջերս եւ վարիչ
ուժերու պէտքը մասնաւորապէս կը դպացուի հոն:
Տրամադրելի ուժերու մուտքը այսօր հարկեցուցիչ է
յատկապէս Կիլ.ի(1) համար, ուր այնքա՛ն գործ կայ
չատ, եւ այնքան քիչ գործիչ, եւ ուր անհրաժեշտ է
արագ քայլերով եւ կուռ շարքերով մտնել՝ ասպարէզի
վրայ հաստատ կողան մը պատրաստելու եւ ունենա-
լու համար օր առաջ:

Ձեր առաջադրած գործը շատ ալ հեռու չէ Խար-
թ.ի(2) գործունէութեան շրջանէն, եւ թերեւս դժուար
չլինի ձեզ, ներս մտնելէն ետք. արդէն այնտեղացիք
մինչեւ Մալթ.(3) տարածած են իրենց ազդեցութիւնը
եւ կը յուսան հոն հաստատուիլ եւ մինչեւ իսկ մինչեւ
Ուլմիս(4) ճամբայ բանալ: Այդ մասին քանի մը հար-
ցեր դրած ենք իրենց եւ կը սպասենք պատասխանին:

Ոսկան Հազարեանը ընկերական առեանով արտաք-
սըւած է Պարսկաստանի մեր ընկերներու շրջանէն: Ծա-
տոնց է որ խնդրած ենք արտաքսուամը վճող ընկերնե-
րու կազմած ատենագրութիւնը, բայց տակաւին չենք
ստացած, թէ ոչ մինչեւ հիմա հրատարակած կը լի-
նէինք: Այդ խնդրի առթիւ դրած ենք արդէն Գահիրէի
Կոմիտէին, նաեւ Վահանին: Ս.ն ալ ծանօթ է այդ պա-
րոնի գործունէութեանը:

Գահիրէի Կոմիտէի նամակին պատասխանուած է:

Ձեր նամակի միւս կէտերու մասին առաջիկային
կը գրուի ձեզ մասնաւոր կերպով:

Բարեկենքով
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

- (1) Կիլիկիա (ծածկագիր):
- (2) Խարթերդ (ծածկագիր):
- (3) Մածկագիր, Խաւսօրէն՝ Մալթիա:
- (4) Մածկագիր:

Կ 99 — 8

Ս.Ի (ՀՐԱՅ) ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆՆԻՆ

Նամակի վերջին մասը կորսուած է, եւ ուրեմն ստորագրու-
թիւնը չկայ: Բայց ձեռագիրը պահածսրար նոյն Ս.ի(6) է:

Ադ. 7/19 / II / 99

Սիրելի Մարթին!

Տեղեկագիրը Բիրոյին զրկեցի երէկ եւ պէտք ե-
ղած տեղեկութիւնները տալով, հրահանգներու մասին
խնդրեցի որ ցոյց տուած ձեւով ընեն: Տեսնենք: Պէտք
է, ինչպէս երկուսին ալ դրած եմ արդէն, Արմենակէն
լրանալին յետ ստանալ մի անգամ. դրամի հաշիւներու
կարգադրութեան խնդիրը հետագային թողնենք:

Ներկա կը զրկեմ իմ հասցէի ստացուած եղբորդ
նամակը. դո՛ւն ես այդպէս կարգադրած:

500 Ֆր. զրկեցի երէկ Քսէնտէրուն, փոստան ա-
ւելի չընդունելով, որքան որ մտադրի էի քանի մը ոս-
կի ալ աւելի ուղարկել:

Կարիճի անտարբերութեան վրայ կը զարմանամ.
կարծես ոչինչ զինքը ներկայիս չի հետաքրքր. հաւա-
սացիք Մարթին, հոս դալուս, ամենալաւ տրամադ-
րութեան մէջ էի. մտադրած էի, ամէն բան միտասին
սանիլ անոր հետ. կարգալ, խորհրդակցիլ եւ մինչեւ
անգամ թղթակցութիւններն ալ անոր միջոցով ընել
տալ. բայց՝ փոխուեցաւ ամբողջովին պատուական
տրամադրութիւնս. քանի մը անգամ առաջաբերեցի որ
մասնաւոր խօսակցութիւն ունենանք եւ ժամադրու-
թիւն տուի. «ի՞նչ պիտի ըսենք, — կը հարցնէ, — հոս
խօսինք». բնաւ կարծես դէպի գործը պահանջուած
յափշտակուող ուղին չկայ, հետաքրքրութիւն բո՛ւն գոր-
ծի վերաբերմամբ. քանի կը մօտենամ իրեն, կարծես
սառ ջուր վրայ կը թափեն. անտարբեր, անհող, կար-
ծես ուրբիչ, աւելի յուրջ մտահոգութիւններ ունենայ:
Արհամարհական վերաբերմունք մը դէպի մեր գործը,
դէպի ընկերը, այնպէս որ շիտակը կը դժուարանամ
անոր բացուելի: Ճիշդն ըսեմ, ես կը փափաքէի ընկեր
ունենալ ինձ հետ, ոչ միայն խօսքերով ժամավաճառ
եղող, խոտացող մարդիկ, այլ գործով, երկրով, ո-
ղեւորուող, յափշտակուող ընկերներ, որոնք եռանդ
բերէին խելքի հետ միասին: Ճշմարիտը, Ռուսաստա-
նի մէջ այնքան կը թուած երիտասարդներ պիտի ուզէին
մեր այս գործերով զբաղուել, մտնել մեր շրջանի մէջ.
Իսկ երբ ես Կարիճին պէս երիտասարդի մը առաջարկ
ընելու ամենալաւ տրամադրութեան մէջ կը գտնուիմ,
իսկ երբ՝ փոխանակ անոր մէջ, այսպիսի առաջարկի
մը հանդէպ, ուրախութիւն, ողբերգութիւն եւ լրջու-
թիւն նկատելու, ընդհակառակը կը տեսնեմ անտար-
բերութիւն, թուլութիւն եւ պաղ վերաբերմունք, բնա-
կանաբար իմ քով ալ չի մնար փափաք այդպիսի անձի

մը հետ պաշտօնակիրը ընկեր լինելու. որովհետեւ ան-
 դործնակիան եւ թերեւս աննպատակաբարձար բան պի-
 տի լինի, բնաւորութեամբ, մտածողութեամբ եւ նոյն
 լսակ զգացումով տարբեր անձերը իրարու մօտ բերել, եւ
 դործակիրը չինել. քանի որ այդպիսի անհամերաշխ բը-
 նաւորութիւնները, շուտով անհամաձայնութիւններ
 մէջընթիւն ունենալով, պիտի սլաղին, դժտուին միմեան-
 ցից: Աւելի լաւ կը նկատեմ նախապէս մարդը ուսում-
 նասիրել, անոր ներքին աշխարհի հողեկան տրամա-
 դրութեանց քնն մը ծանօթանալ եւ ըստ այնմ առնել
 այդ լուրջ քայլը: Դուն ի՞նչ կ'ըսես իմ տատանումնե-
 րու նկատմամբ. լաւ է որ այն մարդիկը որոնք կոչ-
 ուած են աշխարհի ընդարձակ շրջանի մէջ գործելու,
 որոնք պէտք է շատ անդամներ իրարմէ հեռու դանը-
 ւին, որոնք իրարմէ կախուած պիտի լինին, լաւ է որ
 կ'ըսեմ, այդպիսի մարդիկը նախապէս զիրար ճանչ-
 ցած լինեն:

այդ մասին դրած եմ, որ առանց որեւէ վաստի ոչ ոքի
 մասին իրաւունք չունի, կասկածներ չհիման վրայ,
 ծանրանալու:

Ահա խնդրի էութիւնը: Պ. Խ.ը եթէ այդպիսի բան
 մը իբրեւ հաստատ համոզում իմ կողմէս իրեն հաղոր-
 դած լինի, չարաչար սխալուած պիտի լինի:

Չպէտք է մոռնաք, որ եթէ անդամ այդ տեսակ
 դէպք պատահած լինէր, դողութիւն անունը տալը ան-
 տեղի պիտի լինէր, որովհետեւ բարի նախանձախնդրու-
 թիւնից զրգուած այդ բանը մէկն ու մէկը պիտի ըրած
 լինէին:

Բարեկներով
 ՎԱՀԱՆ

4 99 — 10

Ս.Ի ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 24/II/99

4 99 — 9

ՎԱՀԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Աղեք. 20 Փետրվ. 99

Պր. Մարթին,

Ջարմայմամբ կարդացի ձեր բաց նամակը Պ. Վ.
 Խ.ի խօսածներէ մասին: Ահա իմ ընելիքները այդ առ-
 թիւ: Գահիրէի Կ.ի իրերի կորուստը իմանալով ամէն
 մէկը մեզմէ զէպքի մասին կը մտածէր եւ իր եւ ու-
 րիչներու խորհրդածութիւնները կը քննադատէր: Պ.
 Վ. Խ.ի հետ տեսնուելուս ատեն ես եւս իմ կարծիքները
 ու կասկածները յայտնեցի, ինչպէս եւ ամէնքը կ'ը-
 նէին: Ձեր վերաբերմամբ ըսի, որ, աչքի առաջ ունե-
 նալով իր խստապահանջ լինելը, ո՞վ գիտէ, գուցէ եւ
 վերուցած ըլլայ այդ իրերը եւ այդ մասին տեղեկա-
 ցրած լինի խմբադրութեան, նոր կամրտէ կազմելու
 նպատակով:

Այս ենթադրութիւնը եւ ուրիշի մտքէն անցած է
 եղել, սակայն լուի իբրեւ ենթադրութիւն, այն էլ ոչ
 վատ նշանակութիւն ունեցող, այլ աւելի կտրուկ մի-
 ջոց: Սակայն երբեք ես ինձ թոյլ չէի տայ իբրեւ հա-
 մոզում յայտնել Պ. Վ. Խ.ին, եւ չեմ ենթադրում, որ
 նա էլ Ձեզ համարձակէր իբրեւ իմ կողմէս համոզմունք
 յայտնել այդ ենթադրութիւնը: Իմ կողմէս ես վայր-
 կեան մը թոյլ չեմ տուել կարծելու Կոմիտէն կազմող
 մեր բոլոր ընկերներու մասին վատ դիտաւորութեամբ
 այդ բանը ընելու մասին, այլ կամ իբրեւ կատակ,
 միւսներին նախազուրկացնելու անզգուշութեան զէմ,
 կամ Կոմիտէն ցրուելու, որովհետեւ եւ ոչ մէկ վաստ
 չկար այդ մասին, ինչպէս եւ այստեղից Պ. Սեպուհին

Սիրելի Մարթին!

Նամակը ներկայից ձերով միասին ստացայ. կը զար-
 մանամ թէ ինչպէս նախորդ նամակս չես առած. յա-
 ւալի է՝ եթէ կորուսած է. կը խնդրեմ՝ հետաքրքրուի
 իմանալու թէ ինչպէ՞ս եղած է այդ կորուստը: Լաւ չեմ
 յիշեր թէ այդ նամակին մէջ ինչեր էի դրած. մի քանի
 կէտերը միայն կու դայ միտքս. նախ՝ պատասխա-
 նած էի ջու այն նկատումին, որով կը դատապարտէի
 զիս՝ նամակը բացած ըլլալուս համար. կրկնեմ նորէն
 ուրեմն: Սիրելիս, այդ նամակը քուկը լինելը չէի գի-
 տեր, բացած միջոցիս, հաւատա՛ խօսքիս. մտքէս ան-
 դամ չէր կարող անցնել թէ՛ իմ հասցեով ջու նամակը
 պիտի ստանամ. ամերիկական փուլը տեսնելուս պէս՝
 մտածեցի որ Կեղր. Կոմիտէն լինելու է. խօ՛մ գիտես
 որ նամակի կը սպասեմք. երկրորդ՝ որքան որ կ'ըսես
 թէ՛ «քանի նամակիս վրան իմ անունս դրուած կար՝
 ինչո՞ւ բացիր», չեմ հասկնար, որովհետեւ մինչեւ նա-
 մակը քեզի դրկելս, չէի գիտեր որ ծածկոյթին վրայ
 անունը դրուած է եղեր. բա՛յց, զարմանալի բան,
 ինչպէ՞ս եղած է որ ես չեմ նկատած, քանի մը անգամ
 ալ վրան նայած եմ. եթէ իրօք ջու անունը վրան դր-
 ւած է, ան ատեն պիտի ըսեմ թէ՛ անպատճառ ծած-
 կոյթի վարի մասի ձախ կողմը դրուածն է. այլ կ'են-
 թադրէի թէ եղբորդ տան հասցէն է. ինչպէս բոլոր ա-
 մերիկացիները կ'ընեն, թէ եւ նամակի վերի մասին մէջ
 կը գրեն: Ուրեմն ներողութիւն կը խնդրեմ՝ անգի-
 տակցաբար նամակը բաց ընելուս համար. միայն դի-
 տել պիտի տամ թէ՛ այդքան շատ ընկերոջ մը վրայ
 մի՛ կասկածիր, եւ դատապարտեր: Փնտրիր պատ-
 ճառները. ի՞նչ մտքով նամակը՝ Ամերիկայէն եկած,

պիտի բանայի. եթէ գործին վերաբերած ըլլար, ինծի պիտի դրէիր կարծեմ. ուրեմն՝ կը տեսնես որ անիրաւացի էիր կասկածիդ մէջը: Նամակներ կը բացուին, բայց ոչ այսպիսի սլարագաներու եւ պայմաններու մէջ: — Անցնինք! — Երկրորդ կէտը այդ նամակին այն էր, որ կը խնդրէի քեզմէն, ուղարկել չուտով ինծի գրելու դեղէն, եթէ հող դեղարաններու մէջ կը գտնուի. Ծէնօլ — Ըֆթալէին (phénol — phtaléine) է անուանը. հարցուր եւ նայիր. եթէ գտնես, 20-40ի չափ դնիր եւ չուտով ինձ դրկէ. երկրէն կ'ուզեն սոճապարանքով. շատ ուշացաւ արդէն. հոս չկայ առ այժմ. Գալֆայէն ստացիր դրամը՝ ես կը զրկեմ խոլոյն. փոշի պիտի լինի, աշխատիր որ քանակութիւնը շատ ըլլայ, մեծ դեղարաններու մէջ միայն կրնաս գտնել: — Երրորդ կէտը՝ Զէքի միջոցով խտալական անցաւիր մը ձեռք բերել. Նշանին ծանօթ է այդ խնդիրը. նա իրեն համար անոր առաջարկած էր եւ կարելիութիւնը իմացած էր. արդ Նշանին հետ՝ տեսնուեցէք Զէքիին, խօսեցէք: Աւելի լաւ կը լինէր, եթէ խտալական-Ֆըրանսական սահմանադրութեան վրայ գտնուող տեղի մը անունով առնուի անցագիրը, որոնք խտալէրէն անպատճառ ստիպուած չեն դիտնալու. այս հանգամանքը նկատի ունեցիր: Ուրեմն կամ խտալացու անունով անցագիր մը եւ կամ պաշտպանեալ (protégé) գրութեամբ, բայց վերջին պարագային, ջանալու է որ անունը հայկական չլինի, այլ խտալականացուցած. Վահան Մարտիրոսոֆի տեղ՝ Vahambi Martine՝ օրինակի համար. այդ՝ հիւպատոսարանի մարդկանց դործն է, քանի որ կաշառքով պիտի ընեն: Ունեցիր մասնաւոր տեսակցութիւն մը Զէքիին հետ եւ ելքն ինծի ալ իմացուր:

Գալով վերջին նամակիդ, — զարմանալի տղայ մը կը գտնեմ քեզ. ի՞նչ հարկ՝ իմ հանդէպ ալ այդ ընթացքը բռնելու, որովհետեւ աս ու ան վրագ կասկածեր են. ատոր համար գործին չպիտի մասնակցիս եղեր՝ մինչեւ Բօրիսին(1) գալը, — կարծեմ, եթէ հետեւողական կ'ուզես լինել, պիտի ըսէիր՝ մինչեւ այս խնդրի պարզուիլը: — Բայց այդ ալ անհեթեթ բան է. կը հասկնամ քիչ մը՝ թէ հողտեղի գործերուն պաշտօնապէս չես ուզեր մասնակցիլ, եւ նկատուաներդ ես ալ՝ Ժամանակաւոր կերպով, արդարայի կը դտնեմ. բայց ուրիշ գործերու համար, վարմունքդ ինձ կը զարմացնէ, որովհետեւ սխալ է. ես առաջ քու վրայ կասկածեցայ եւ ի՞նչ հանգամանքի մէջ, ան ալ քեզի յայտնած եմ:

Բ.ին զրկած տեղեկագրիս մէջ ալ նոյն ուղղութեամբ շարժուել եմ, եւ անոնց դրած եմ ան ատեն որ քու վրայ ալ միտք չունէր կասկածելը, որովհետեւ շարժառիթներ չկային: Ուրեմն հոս ալ անիրաւ ես. կը տեսնես որ միշտ քեզի յանցաւոր կը հանեմ. մտքէդ կ'անցնես անուշա, թէ՛ այս ինչ աղուոր տղայ է որ ինքզինքը արդար ցոյց տալով՝ ատոր անոր վրայ յան-

ցանք կը գտնէ եւ մեղքը ուրիշին վրայ կը ձլէ: — Այդ ալ անցնինք:

Ներքին կը զրկեմ՝ 2 նամակ — Պ.էն(2) եւ նորերէն:

Այսօր զրկեցի՝ Զէյթունի(3) համար նամակը. պատճէնը քեզի կը զրկեմ վաղը կամ միւս օր. այս պահուս վրաս չէ. սոճապարանօք կը զրկեմ նամակս:

Համբոյրներով
Ս.

- (1) Սմբատ Խաչատրեան, անդամ Արեւմտ. Բիւրոյի:
- (2) Պոնտացիէն:
- (3) Ծածկագիր:

4 99 — 11

Ս. Ի ՆԱՄԱԿԸ

Աղ. 19 / 3 / III / 99

Սիրելի Մարթին!

Գահիրէ

2 օր տաջ նամակ մը քեզի դրած եւ դեղեր խընդրած էի. ուղարկեցի՞ր. վախնամ վաղուան փոստին չկրնամ հասցնել: — Շուտ գտնէ հասցուր՝ եթէ չես զրկած: Զմոռնամ քեզի սա պրելու որ՝ ամէն երեկոյ սովորութիւն ըրէ փոստան հարցնելու, որպէսզի կարեւոր խնդիրներու, որոնք կրնան երբեմն շատ անմիջական ըլլալ, կարողանաս խոլոյն պատասխանել: — Այսօր ներքին կ'ուղարկեմ 5 կտոր նամակներ, չուտ վերադարձուր՝ երեքը:

1) Առաջինը՝ Երուսաղէմէն է. իմացած ըլլալով որ Մարտեանները ի նպաստ Իզմիրեանի հանգանակութիւն մը պիտի ընեն, հարցուցեր էի թէ իրա՞ւ էր այդ թէ Իզմիրեանը նեղութեան մէջ է, յայտնելով որ եթէ ճիշդ լինի, մենք ալ մեր աջակցութիւնը չպիտի խնայէինք այդ բացուելիք հանդանակութեան: Իսկ հակառակ պարագային՝ ընդդիմանալով՝ թոյլ չպիտի տայինք որ մարդիկ՝ հասարակութիւնը այդպիսի պատուականերով շահագործէին. յետոյ օրիորդի նկատմամբ տեղեկութիւն խնդրած էի, թէ ինչո՞ւ մեզի նամակ չի գրեր եւ եղբօրը կենսադրութիւնը, զոր կիսատ թողել է, չի վերջացներ, — ատոր բան չի պատասխաներ եպիսկոպոսը:

2) Երկրի նամակներ. — Լաւ որ (500+400) 900 Քր.ը զրկած եմ: Կը տեսնե՞ս որ նկատուաներս ճիշդ պիտի ելնեն: — Բիւրոյին դրած էի որ նորերուն՝ իրենց կողմէ նամակ մը գրեն եւ մեզի հոս զրկեն. ամիսն անցած է եւ պատասխան չեմ ստացած: Հաւանական է որ

վաղը կամ կիրակի նամակներուս ամբողջին պատասխանը ստանամ :

3) Արբակին(1) նամակն է. մեր ընկերն է՝ այս մասին խօսած ենք. կարգա՛ եւ կարծիքդ յայտնիր : — Շարաթ մը վերջը միայն անոր պատասխանելու եմ : Իմ կարծիքով՝ երկրի ներկայ յեղափ. վիճակը յայտնելու, պարզելու եմ : Գրած էի իրեն որ, քանի որ Ներսէսը Հալէպի նահանգին մէջ էր, շատ յարմար պիտի ըլլար իրեն Ատանա անցնիլը : — Կիլիկիան իրօք երկու փոքրիկ շրջան ունի. Ատանայի եւ Հալէպի. անհրաժեշտ էր որ այս երկու մասերուն մէջ, անպատճառ, մեր կողմէ երկու կարող պատուիրակ ընկերներ գտնուէին. արդ՝ նկատի ունենալով Արբակի պատասխանը եւ տրամադրութիւնը, կ'երեւայ որ անկէ յոյսերնիս կտրելու ենք. թէեւ պէտք է խնդիրը իրեն հասկցնեմ, որ ներկայիս Ատանայի կողմերը իր ներկայութիւնը կարեւոր է, թէ՛ ունենալով պարսկական անցալիք եւ պարսկական ասպրանքներ, Ռուսաստանէն խիստ դիւրութեամբ կարող պիտի լինի Մերսին եւ Ատանա անցնիլ : Որոշ կերպով՝ լաւ չեմ նկատեր, գրել իրեն եւ յայտնել որ չենք ընդունիր իր հրաժարականը : Աւելի յարմար է փափկութեամբ հասկցնել, այսինքն՝ — թէ որ ես իրեն դրութեան մէջ լինէի, չէի տատամսեր եւ կը մտնէի ստանձնած դործիս մէջ, թէ՛ խնդրի փափկութիւնը աչքի առաջ ունենալով, չենք կարող իրեն տրամադրութեան հակառակ որոշել, յայտնելով որ այս դործին համար անհրաժեշտ կը նկատենք նուիրուած տրամադրութիւն եւ ինքնամոռացում, թէ՛ իրեն կը թողնենք որոշումը տալ, քանի որ ընկերական-բարոյական կռուանի վրայ կանգնած ենք : — Ես չեմ կարծեր որ՝ եթէ քիչ մը տրամադրութիւն ունի, մերժէ մեր առաջարկը. իսկ եթէ ընտանեկան խնդիրները աչքան նշանակութիւն ունին անոր համար, որ պիտի մերժէ, ան ալ իր վիտնալիք բանն է. բայց մեզի համար՝ անոր ժամանակաւոր հեռացումն անգամ — այդ կարող է սպաւալին, մշտական դառնալ — մեծ կորուստ պիտի լինի. որովհետեւ կարող, զարգացած եւ փորձառու, լեզուապէտ երիտասարդ մըն է. անոր վրայ ես շատ յոյս դրած էի. պիտի պարզեմ այդ իրեն : Մե՛ղք, եթէ մերժէ : — Շուտով դարձուր նամակները եւ կարծիքներդ յայտնիր :

4) Չորրորդը՝ յանձնել մեր Գալֆայեանին. Սալմաստեանը յանձնեց :

5) Հինգերորդը՝ մեր երկու տղերաց յանձնես՝ զոց :

Համբոյճներով
Ս.

(1) Յովսէփ Միրզայեան, Բ. Ընդի. Ժողովին անգամ ընտրուած Կիլիկիոյ Պատ. Մարմնի, Հրաչի (Ս.) եւ Մարի հետ :

4 99 — 12

Ս.Ի (ՀՐԱԶ) ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 8 Մարտ 99

Սիրելի Մարթին !

Ստացայ վերջապէս նամակները :

Չգիտեմ ինչպէս նամակիդ պատասխանեմ. մտածեցի՝ կարեւորութիւն չտալ քանի մը խօսքերու եւ չըրել, բայց ի վերջոյ ուզեցի բացատրութիւններ տալով, դիտողութիւններ ընել. ուրիշներ՝ արհամարհանքով պիտի վերաբերուէին այս պարագային եւ չպիտի անգամ պատասխանէին : Բաւական խորհրդածելէ վերջ, անհրաժեշտ դատեցի քանի մը խօսք ըսել :

Մարթին ! նամակի բացումի խնդրոյ համար, կրկին կը պնդես եւ հակառակ անկեղծ կերպով յայտնութեանս՝ անվտակցօրէն բացած ըլլալուս համար, կասկած կը յայտնես տակաւին. կորսուած նամակի մէջ՝ կը յիշեմ որ այս խնդրոյ եւ Վ.Ի մասին երկարօրէն դրած էի. վերջին անգամ մ'ալ կ'ըսեմ, — ինձի նուիրական եզոզ բաներու վրայ կ'երգնում, որ նամակը բացած ժամանակս, չէի դիտեր քուկը լինելը. այսքան ստորինալով, երգում ընելէս վերջը, եթէ դեռ պիտի կասկածիս, պիտի խնդրեմ իմ անունս ջընջես քու ընկերներու ցանկէն : Քանի մը անգամ ալ ըսած եմ ընկերներու. երբ իրարու վրայ հաւատք չունենալով, մինչեւ անգամ ստոր ստախօսութիւն ալ կ'ընեն, դործ ունենալու չէ այդպիսի մարդկանց հետ եւ ատենք յարաբերութիւննին դադրեցնելու են. արդ՝ իմ պարագան ալ այս է, Պ. Մարթին, ընկերոջ մը երկու անգամ պնդումին վրայ, տակաւին կը յամառիք նամակի մասին կասկածելու. վերջին անգամ մ'ըլլալով, երգում ալ կ'ընեմ. Հաւատացողի՛ն, ես ալ, անունը բերանս անգամ չեմ առներ ու ընկերական որեւէ յարաբերութիւն իսպառ կը դադրեցնեմ : Քանի որ նամակս սկսայ, պիտի խնդրեմ, ուշադրութեամբ դիս կարդաս, որովհետեւ վերջին նամակս պիտի ըլլայ կարծեմ :

Կը ցաւիմ որ զգաւանք ազդող բնաւորութիւն մ'ունիմ. այս ալ լսեցի ! եւ այդ ալ Մարթինէն : Ջհանկիւլի բողբոջէն դէշ օրինակ մը առնել սկսար. երեւի նոր մօտային կը հետեւիս. Շահէնն ալ հերոսաբար, բարձրերէն կ'արհամարհէ Ս.ը. կարգը քեզի եկաւ՝ երեւի դուն ալ անկեղծութեան ախտէն բռնուիլ սկսար : այդ ո՛րքան վատ ազդող ընթացք մը կամ ուզողութիւն մը բռնած եմ որ զգուանք եմ պատճառած. որովհետեւ երբ զգուանք մը կ'արտայայտուի բուն հասցէին, կը նշանակէ՝ շատ ուժով լինելու է այդ նողկանքի տպաւորութիւնը. շատ բաներ լսեցի այս տարի իմ նկատմամբ, բայց ասիկա դեռ չէի իմացած. թաղա՛ բան :

Մարդիկ պէտք է որ իրենց յայտնած կարծիքները կշռելով յայտնեն. այս անհրաժեշտ է ազնիւ դասա-

կարգին համար. արդ՝ կշռելով յայտնելու համար, մտածել պէտք է. վերջին ժամանակներս չզրտեմ ինչ պատճառներով, ջղային լինե՞լիս թէ տկարութիւնը, կրքոտ դարձուցած են թե՛. դոնէ ես այդպէս նկատած եմ: Ես ալ իբր դիւրազրգիւ մէկը, կրքոտ եմ, բայց իմը՝ բոլորակա՛ն է, եւ անսպասան խօսակցութեան ժամանակ: Որովհետեւ խօսքի միջոցին տեղի ունեցած վիրաւորանքի մը կարելի է թերեւս գիւրութեամբ ներել, բայց դրաւոր կերպով եղածին՝ ո՛չ. պարզ է պատճառը: Խօսակցութեան տաք հոսանքէն մղուած, մարդիկ զիրար կը վիրաւորեն ալ, կը սպաննեն ալ, շատ բնական է. կիրքը՝ հող կը հասկացուի եւ կը բացատրուի: Բայց քանի որ նամակ մը, մտածմունքի արդիւնք է, եւ չունի միւս հանգամանքները, կիրքերէ պէտք է ազատ լինի: Ես ինձ թոյլ չպիտի տայի երբեք, մինչեւ անգամ Ծահէնին դրած անձնական նամակներուս մէջ, նախատական բառ մը գրելու: Կարգա՛, եթէ Ծ.ը տեսնես, իրեն դրած մէկ ընդարձակ նամակս. դժբախտաբար Ծ.ը հոգեբանական հասկացողութիւն չունենալով եւ չար խորհրդատուներ եւս ունենալով, նամակիս բուն հոգին չհասկցաւ եւ մինչեւ անգամ, բոլորովին սպշեցայ, ելաւ դիս նորէն վիրաւորելու՝ երկար նամակով մը, զոր քովս կը պահեմ: Այո՛, Պ. Մարթին, դոնէ նամակի մէջ ես ատանկ բառեր չպիտի գործածէի, որովհետեւ նամակը լուրջ բան է, հոն կիրքը, բարկութիւնը գործ մը ունենալու չեն: Իսկ դալով թէ, քու տեսակէտէն մինչեւ անգամ դատելով, իմ վարմունքը իրօք այդքան զուեւի է, նայինք խնդիրը: Վ.ի(1) մասին է. հազար անգամ ըսած եմ թե՛. դէպի այդ անձը ունեցած վերաբերմունքիս առթիւ. դիտես որ Կովկաս ալ խօսած եմ, Ժ(2) ալ դրած եմ քանիցս, բայց սոսկալի հակառակ եմ ծայրայեղութեան. շատերու ընթացքը այս գործին մէջ արդարացի չէր. ոմանք ուրիշին ձեռքը գործիք եղան. ոմանք կարճ խելքով ու դատողութեամբ, միայն կիրքի ազդեցութեան տակ եւ մոլորմամբ, ոմանք ալ չափազանցութեան մը ղեկով գործը՝ մէկը տասը շինելով: Ի հարկէ չէի կարող այդպիսիներուն համաձայն լինել. ես ալ հակառակ էի անոր. մինչեւ անգամ անձնական ինդիքներ ալ կային, բայց ա՛խր ճշմարտութեան դէմ չէի կրնար խօսիլ: Հակառակ լինելուս պատճառով, չէի կարող անոր քանի մը յատկութիւններն ուրանալ. ատոր համար ալ շատեր զիս չհասկցան այս վարմունքիս մէջ. բայց շատ պարզ էր: Ես մինչեւ անգամ, եթէ հարկ տեսնուի, գրաւոր կերպով ալ իմ կարծիքներս թեր ու դէմ իրեն նկատմամբ՝ Բիւրոյին պիտի դրեմ: Իսկ թէ ինչո՞ւ Վ.ի հետ ես համաձայն չեմ գործելու երբեք. մեր բնավորութիւնները, նկարագրերը տարբեր են, տարբեր են նաեւ մեր վարուեցողութեան եղանակներն ու ձեւերը. նա հին մարդ է. խորամանկ միջոցները ներելի են իրեն համար. վերջապէս իրեն նպատակին հասնելու համար՝ ամէն միջոց օրինաւոր կ'ընդունի: Արդ՝

մեզի հետ անոր դործակցութիւնը աննպատակալարմար եւ մինչեւ անգամ վնասակար կը դառնեմ. բայց դա չէր նշանակեր թէ Վ.ը բանի պէտք չի դար, թէ օլտակար չի կրնար ըլլար. ո՛չ, Պ. Մարթին, Վ.ը կարող է օլտակար ըլլալ իրեն ընկերներուն հետ, եւ ուրիշ երկիրներու մէջ, աւելի արտասահմանի մէջ՝ ի հարկէ. մարդիկ քաջութիւն ունենալու են մինչեւ անգամ թըշնամիին, ոխերիմ թշնամիին առաւելութիւնները չուրանալու. սրտի մեծութիւնը հող է: Արդ, ճիշտ այդ բանը որ «Վ.ին հետ չեմ գործեր եւ հակառակ պարսպային հրաժարականս կու տամ», ըսած եմ, պիտի պատճառներու քննութեան առաջնորդէր թե՛. Այո՛, ճիշտ է որ Վ.ը շատ քիչ մարդկանց հետ կարող է գործել, եւ կը խօստովանիմ որ մեծ պակասութիւններ ալ ունի: Կ'ընդունիմ որ գործիչները նուիրուած, ազնիւ լինելու են, բայց եւ կ'ընդունիմ որ զաղտնապահ ու փորձառու լինելու են. այս 4 յատկութիւնները, Պ. Մարթին, դուք չէք կրնար միշտ գործիչներու վրայ գտնել. բայց այդ չպիտի ստիպէր որ, միւս գործիչները ամէն պարսպայի տակ անպէտք եւ վնասակար ըլլային: Թո՛ղ դաւաճանները եւ սրիկաները բնաւ մուտք չդնեն յեզափ. կազմակերպութեան մէջ. իսկ գործիչներու մաքրացումը, ազնուացումը եւ խտացումը, կեանքը ինքը պիտի բերէ ցանկալի այդ վախճանին: — Դեռ վերջերս, Վ.ի մասին կրկին դրած էի Բ.ին(3) եւ կը յայտնեն անոնք որ մինչեւ Բօրիսի(4) գալը՝ սպասե՛ք. բայց ես ստիպուած չեմ ամէն կարգի մարդոց իմ ամբողջ կարծիքներս յայտնելու, իսկ եթէ չյայտնեմ՝ անկեղծութեան դէմ մեղանշած չպիտի ըլլամ. այդ կախում ունի առաւել կամ նուազ տակտ ունենալէն: — Ես նկատած եմ որ ամէն բան կրքով կը դատես. զլացումներուդ վրայ իշխել չես գիտեր. շատ կասկածոտ ես եւ դիւրազրգիւ. շուտ ոգեւորուող եւ շուտ վհատող: Վերջին նամակս նկատելով այս գրութիւնը, այս ընկերական գիտողութիւնները պարտական կը համարեմ ինձ գրելու թե՛. — Ահնեմ աւելի պաղարիւն, աւելի քննող եւ աւելի լուրջ ուսումնասիրող, մեր կարծիքները զուշանանք շատ շուտ յայտնելէ, մարդիկը, մանաւանդ գործի ընկերները վիրաւորելէն առաջ՝ բազմակողմանի կերպով խորհրդածենք լուեւայն. շատ յամառ չլինենք մեր ամէն կարծիքներու մէջ, ունենանք հանգամանքներու համեմատ մտքի ճկունութիւն, դոհենք ամէն բան օգտակարին համար, միայն թէ մեր օգտակար կարծածը՝ ենթադրական չլինի. մեր սեփական ուժերու սահմանէն անդին չանցնինք, քիչ մը աւելի համեստ եւ նուազ մեծամիտ լինենք: Հետեւինք բոլորս ալ, առանց բացառութեան, այս ուղղութեան, ոչինչ չենք կորսնցներ, կը վաստկինք շատ բան: Այն ատեն մարդիկ զիրար աւելի լաւ, խորը կերպով պիտի ճանչնան եւ աւելի օլտակար անձեր պիտի լինեն: Խօսքս մասնաւորի չէ. նոյնքան թե՛, որքան ինձ համար է: Օրինակ Ծ.ի խըն-

դէրը. եթէ զիս շրջապատող ընկերները աւելի քիչ անձնական խնդիրներով դբադուող մարդիկ լինէին, ո՛չ Շ.ը այդքան առաջ կը քալէր եւ սխա՛լ, դատապարտելի ընթացք մը կ'ունենար եւ ո՛չ ալ գործէն յետ կը մնար. միջնորդ մարդիկը, ես այնպէս կը հասկնամ, որ կրքերը լռեցնելու են եւ ոչ հրահրելու եւ զրդուելու: Վերջին ատենները, հոս, Շ.ի մասին յայտնած կարծիքդ ծանօթ է ինձ. խմբովին խօսեցանք Ձարանիի մէջ. չեմ գիտեր, ի՞նչ բանն է քեզ համոզել տուողը որ ես անիրաւ եղած լինեմ այդ կէտին մէջ ալ. կարող եմ դէպի Շ.ը սխալ վարմունք մը ունենալ. բայց այդ սխալը՝ անպատճառ անարդա՞ր է:

Ապազան պիտի պարզէ բոլոր կիճիւնները. ես արդէն այդ սպաղալին մլրայ դբած եմ յոյսս. ա՛յն ատեն պիտի տեսնենք իրաքանչիւրս մեր սխալները, մեր իրա՛ւ կամ անիրաւ լինելը պիտի ըմբռնենք: Պիտի դայ ժամանակ, որ ինքը Շ.ը պիտի խօստովանի իր ընթացքի վատութիւնը. եթէ քիչ մը անոր մօտ դեռ խիղճ, ջիղ ըսուած բանը կայ, նա պիտի յայտնէ մէկ օր, ինձ նկատմամբ բռնած վարմունքի տղեղութիւնը: Ձեմ պատապարտեր ուրիշները որ խօսքիս չեն հաւատար. պիտի ցաւիմ միայն. բայց սպաղալին աւելի խիստ պիտի լինեմ դէպի այդպիսիները:

Երկու խօսք ալ տեղիդ խնդրոյ առթիւ եւ վերջացուցած պիտի ըլլամ: Ձուր տեղը անհեթեթութիւններու մէջ կ'ընկնես. ես՝ եթէ կասկածեցայ քու մասին, դու գիտես ինչ կէտերու առթիւ. ա) առնել կարդալու. բ) լուծելու կոմիտէն. բայց դեռ հող եղած միջոցիս, քեզ եւ Գալֆային յայտնած էի իմ կարծիքը եւ Բիւրոյին ալ նոյնը դրած էի. չեմ հասկնար, այդ ինչ ընթացք է. երբեք բանաւոր չէ: Գրեցի՞ր Բիւրոյին. շատ լաւ ես ըրեր. պիտի տեսնես որ անոնք ալ պիտի գրեն թէ Ս.ը քու մասին կասկած չէ յայտնած: Ուզածիդ պէս ըրէ՛. ի հարկէ ազատ ես. բայց չես կարող անշուշտ արդիւիւ որ՝ ուրիշներն ալ այդ ուղղութիւնդ անտրամաբանական դտնեն:

Ես վերջին խօսքս ըսի. երբ իրարու վրայ հաւատանք եւ աւելի ազնիւ կարծենք, այն ատեն միայն կարող ենք վերսկսիլ մեր յարաբերութիւնները:

Ս.

Յ. Գ.— Գալֆայի միջոցով, վերադարձուր խընդրեմ, Ձ.ի նամակի պատճէնը, եւ Շ.ի գրուելիք նամակի պատճէնը պատուիր. նամակիկնդ՝ մնաս չունի: Կարեւոր է:

(1) Վահան, ըստ երեւոյթի՝ Եգիպտոսի պատասխանատու ընկերներէն մէկը:
 (2) Ժընեւ:
 (3) Բիւրոյիմ:
 (4) Սմբատ Խաչատուրեան, 1898էն սկսեալ անդամ Արեւմտեան Բիւրոյի:

ՄԻՍԱՔԻ (ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ (1)

Ս.գեքսանդրիա, 28/12 Մարտ 1899

Սիրելի ընկե՛ր,

Ստացայ Մարտ 8 թուակիր նամակդ՝ ինչպէս նաեւ նախորդը, զոր անպատասխանի թողնելուս համար կը մեղադրես զիս: Բայց բարեկամ, Գահիրէէ վերադառնալէս ի վեր այնպիսի մտատանջութիւններու եւ հուզեկան այնպիսի դառն կացութեան մը մատնուած էի, որ դրիչ շարժելու տրամադրութիւն խի չունէի. եւ այս անտանելի վիճակիս պատճառներէն մէկն ալ հարցուցածդ խնդիրներն են, որոնց եւ ոչ մէկուն ուրախալի պատասխան մը չպիտի կրնամ տալ դժբախտաբար: Վրդ.ի խնդրի մասին, Բիւրոյի դրած պատասխանները անշուշտ կարգացած ես, այնուհետեւ Կովկասէն եւ Ժընեւէն բոլորովին անիմաստ առարկութիւններ եղան, որոնցմէ պարզ կը տեսնուի թէ Վահանի եւ Սեպուհի եսական հակառակութիւնը այս խնդրին մէջ ալ դեր խաղացած է եւ իւրաքանչիւրը առանձին հակասական տեղեկատուութեամբ զիմացիներուն միտքերը խճողած են: Գահիրէէ վերադառնալէս ետքը ամօթէս շաբաթներով չկրցայ Վրդ.ի քով երթալ, բայց ի վերջոյ տեսնելով որ անհրաժեշտ է խնդիրը կերպով մը կարգադրել կամ փակել՝ Բիւրոյի առաջարկները ներկայացուցի Վրդ.ին, որ ինչպէս արդէն դուշակած էի, մերժեց. ասոր վրայ հարկ տեսայ երկու կողմի առաջարկներուն միջին տրամադրութեամբ նոր պայմանադիր մը չինել, զոր Յակոբին հետ շարադրեցինք եւ Վրդ. ալ սիրալոյսով ընդունեց: Սակայն երբ մեր աղաներուն ներկայացուցի՝ բոլորովին մերժուեցաւ: Ասոնք կ'ուզեն որ դրամը երկու Բիւրոներուն մէջ բաժնուի եւ անոնց ձեռքով գործածուի:

Եւ դեռ խորհուրդ կու տան որ մտերմանամ Սեպուհիին հետ՝ դործին սիրոյն համար, բայց ի՞նչ կ'արժեն այս տեսակ միջոցներ, երբ դործը իրենց ձեռքն է եւ իրենց քմահաճոյքին համեմատ պիտի ընթանայ, մանաւանդ որ անտանելի եւ անկարելի է ինձ համար բանադրօսիկ մտերմութիւնը:

Վահանի խնդիրը կը մնայ հոն ուր որ էր: Գիտես որ Կոմիտէի մէջ՝ բոլոր դէպքերուն իրականութեանը ծանօթ Յակոբն ու ես միայն կանք. խի միւսները վայրկեանական տպաւորութիւններու տակ՝ խնդրներն ինչ որ փչէ այն կը խօսին. մանաւանդ որ Վահանն ալ լըր սովորական ձեւերով կ'աշխատի «իրեն դէմ բողոքողներուն քիթը ...ը քսել»: Վերջապէս երկուքնիս՝ հակառակ իւր պատճառաբանութիւններուն՝ որոշել տուինք որ բողոքողները կանչուին (ընդ որս եւ Շաւարշը) բերանացի մանրամասն բացատրութիւն պահանջելու եւ ըստ այնմ որոշում մը տալու համար:

Գալով իմ մեկնելուս խնդրին, դեռ Բիւրոյէն պատասխան չառի՝ թէ եւ քանիցս շեշտած էի որ շուտով պատասխանեն: Գիտես որ դործէն ես երբեք չեմ յուսահատած եւ չեմ ալ յուսահատիր՝ բայց դործին դըլուսի կեցողներուն այս ընթացքը, մանաւանդ փառասիրական հակառակութիւնները, փոխադարձ զպայտմները, շա՛տ բարի տրամադրութիւններ կրնան կասեցնել: Մանաւանդ այսպիսի դժուարին հանգամանքներուն մէջ դործին դէժ տեսականապէս պահանջած երաշխաւորութիւնները առանց սպահովելու ճամբայ ելլել՝ լոկ ապարդիւն դոճողութիւն մը կը լինի: Ուստի իմ վերջնական որոշումս կախուած է Բիւրոյի ապիք պատասխանէն այն առաջարկներուս, որոնք արդէն ծանօթ են:

Դեղազրիզ ուշանալուն պատճառը Սեպուհի անհողութիւնը եղած է՝ որ չէ յիշեցուցած Յակոբին. այս անգամ ներփակ կը դրկենք: Յակոբը քանի մը օրէ ի վեր հիւանդ էր՝ հիմա հանգիստ է, փոխադարձաբար կը բարեւէ քեզ:

Բարեւներս Գալֆային, Աւոյին եւ միւս ընկերներուն: Իմտի կէրէկ պիլէսիւզ քի...

ՄԻՍԱՔ

(1) Միսաք Գուլումեան, յեղափոխական ծածկանունով՝ Կարիք, գրական ծածկանունով՝ Աւանձար:

Միսաքի նամակին ետեւ աւելցուած՝ ստորագրութիւնը անոր: Արդեօ՞ք էդ. (էզվարդ):

Շաւարչին նամակները ինչպէս կ'երեւի կորսուած կամ ոչնչացուած են: Այդ տղան հոս բոլորովին վարկէ ինկած, երեսէ ձգուած, յաճախ պոչը կը շարժէ, բայց ոչ ոք կարեւորութիւն չի տար իրեն. իր հայրենակիցներուն մօտ երբեք պատիւ չունի և շատ անգամ կ'երթամ հոն զինքը չեմ տեսներ որեւէ շրջանի մէջ. քաշուած կեանք մը կ'անցընէ:

Քոյդ՝ է՞ր.

4 99 — 14

Ս. Ի (ՀՐԱՉ) ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 24 Մարտ 99

Մարթին!

Վերջին նամակը ստացեր էի ժամանակին. կ'ողորակեմ քեզ ուղած նամակը. հարկ չտեսայ պատճէնը քեզի ուղարկելու: Միրտ չունիմ աստանկ նամակներով ասոր անոր դէմ խօսելու, և խեղաթիւրումներ ալ ընելու քաջութիւնը տակաւին չունիմ. երեւի այդ էր պակաս, որ այդ խնդիրներով ալ զբաղուինք երկար եւ մինչեւ անգամ բառերը խեղաթիւրուած ներկայացը-

նենք: Կը վերադարձնեմ քեզի նամակներդ, որպէսզի այդ կասկածներդ քու մէջը չհաստատուեն:

Աշխարհը զարմանալի է, իսկ մէջի մարդիկը ապշեցնող. չկայ կարծես ոչինչ հաստատ բան, չկայ անկեղծ հաւատ, չկայ մաքուր ընկերակցական ոգի՝ ինչպէս եղբայրը եղբորը հետ. չկան մարտիկներու մէջ ընկերավայել յարաբերութիւն, անձնուրացական անշահախնդիր վերաբերմունք: Հայերը մանաւանդ՝ աւելի տարօրինակ բնաւորութեանց եւ նկարագրերու տէր անձինք են. կասկածոտ, չափազանցող, շուտ յափըլտակուող եւ շուտ յուսահատող, շատ զովող ու շատ բամբասող, են. : Վարակուած ենք բարոյական նոյն ախտերով, մանաւանդ սա սեւ յոռետեսութիւնը դէպի ամէն բաները, ամենէն շատ վնասը կը հասցնէ հոտորակական բարոյականին. եթէ հայերս աւելի քիչ յոռետես ըլլայինք, առանց շատ ալ մեծ լաւատես լինելու, աւելի երջանիկ եւ աւելի բախտաւոր անհատներ թերեւս եղած ըլլայինք: Կը մտածեմ ինձ ու ինձ երբեմն ու շիտակ հաշիւ մը չեմ կրնար տալ. ելքը մութ է, հեռուն՝ ամպոտ: Ետեւդ սեւ, առջեւդ փշոտ... Կը մտածեմ ընկերակախութեան վրայ. փնտռեցի շատերու մէջ, ուղեցի շատերը լաւ ճանչնալ ու ըլլալ բարեկամ. շատերը զիս յուսախաբ ըրին: Ապշեցայ կեանքիս մէջ՝ մանաւանդ յեղափոխական մաքուր ասպարէզի վրայ շատերուն ճանաչելով, բարեկամներ չգտնելուս. դառնացայ, մարդկանց ուրիշ տեսակ դուայ: Աւելի բարի կ'երեւակայէի աշխարհը. շատ սրտերու մօտէն անցայ, շատ զգացումներու մէջէն սիրեցի կենցաղիլ. թեւեր ուղեցի գտնել, նոյն ձայներն հանող, նոյն ներդաշնակութիւնն ունեցող. տաքցնող՝ ընկերական, յուզող, ըմբռնող բնաւորութիւն մը: Ափսո՛ս, չհասկցա՛ն շատերը զիս, խորը շուղեցին ճանչնալ ու դրին շատերը սրտիս ու քիչ մ'ալ ճակտիս վրայ, սեւ բծերու դրոշմէն: Լացի շատ անգամ մարդկանց չարութեանը վրայ. կսկիծներ ներսէս քերելով անցան ու թողուցին զիս մաղձոտութեան մէջ: Դժուար էր ի հարկէ մարդկանց լաւ ճանաչելը. դատապարտե՛մ արդեօք զանոնք. չգիտեմ. թերեւս իմս է յանցանքը. ո՞վ գիտէ, ի՞նչ ձեւ պիտի ըլլար եթէ Աստուծոյն հաւատայի. պիտի ըսէի այն ատեն՝ գոնէ Վերինը գիտէ: Բոլոր յուսախաբութիւններուս մէջ ամենէն շատ զիս յուզողը եւ ցաւ պատճառողը Շահէնի վերաբերմունքն եւ այդ խնդրոյ առթիւ ընկերներու բռնած ընթացքն էր. մարդիկ հոգեբան ըլլալու էին. արդեօք նուազ դժբախտ չպիտի լինէին. թերեւս: Ե՛ս միայն կարող եմ գիտնալ Շ.ի խնդրի ինձի պատճառած հոգեկան տապալակները. ոչինչ չպիտի ըսեմ ալ եւս ոչ մէկին: Թո՛ղ իրաւացի եւ արդար լինին ամէնքն ալ, թող է՛ս լինեմ յանցաւորը, կեղծաւորը, փառասէրը ու գուցէ կեղտոտը: Վնաս չունի:

Բարեւներ՝ Ս.

Կ 99 — 15

Ս.Ի (ՀՐԱԶ) ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 11/23 Ապրիլ 99

Մարթին !

Պիտի ինդրեմ հետեւեալ յանձնարարութիւնս կատարել, եթէ կարելի է. Շահէնին գրած մէկ երկար՝ անձնական նամակիս պատճէնը, կերպով մը ընդօրինակելով, ինծի հասցնէիր. եթէ աշխատիս, դուցէ Ծ.ը յանձնէ զեզի: Հարկաւոր է ինձ այդ նամակս, որովհետեւ տեղեկագիր մը սպարաւաստելու վրայ եմ, ուր ի միջի այլոց Ծ.ի մասին եւս ստիպուած լինելով գրել եւ բացատրութիւններ տալ (ցարդ չեմ տուած), իր դրած նամակներուն հետ, անհրաժեշտ կը նկատեմ նաեւ, իմ իրեն դրած նամակիս պատճէնն ալ ուղարկել: Նախ կը ինդրեմ որ լուրջ վերաբերուիս, այս նամակիս. եթէ ծանրակշիռ չլինէր պարապան, չպիտի ուղէի խօսքս գրեմ: Զուր տեղը կօճէտիս չիազանք իրար հետ. երկուքիս համար ալ ամօթ է. ըմբռնենք իրողութիւնները եւ աւելի դատողութեամբ դործենք:

Ես ինձ չեմ կարող արդարացնել որեւէ կերպով եւ ինծի տրամաբանական բաւարարութիւն մը չեմ կրնար տալ, այս լուրթիւնը, այդպիսի ձեւերու տակ՝ պահելու. կը կրկնեմ՝ երկուքիս համար ալ ամօթ է: Ես չեմ հաւատացած որ դու իրօք այնքան զգուանք զզացած լինես եւ որ այդ զգացումը կը շարունակուի մնալ քու մէջը. կարելի է բողբոջական տպաւորութիւն մը եղած լինի. ուստի՝ այդ բառերուն աւելի դիջող կերպով պիտի նայիմ, յուսալով որ դու պիտի հասկնաս զիս՝ աւելի լաւ, ապագային: Ինչ որ է. այժմու իրերու դրութիւնը շատ նախանձելի չէ: Կը զրկեմ զեզի շատ մը նամակներ, որոնք կը պատկանին վերջերս պատահած ինդրոյ մը: — 1) Սպառնական նամակ, գրուած Կորինի ձեռքով եւ Պ.ին(1) յանձնուած. սա ալ հոս զըրկեց: Անմիջապէս Կոր.ին պարզ(2) նամակ մը գրեցի, մեզմ եւ բարոյական բովանդակութեամբ, ծանրանալով այն կէտի վրայ որ՝ զինքը դրդողներ են եղած, թէ իր վրայ մենք բաւական հաւատ ունէինք, դոնէ այդ քայլին չէինք սպասեր. յայտնելով միանգամայն որ՝ եթէ երկրի մէջ զտնուող մեր ընկերներուն որեւէ վրտանդ մը պատահի, զինքը եւ իր համախոհները պատասխանատու պիտի բռնենք. ու Դ.ը(3) պիտի ունենայ կորովը, այդպիսիներու արժանաւոր պատիժը տալու. շատ մը ցաւակցութիւններէ վերջը որ իրեն պէս երիտասարդ մը, այդպիսի տղեղ եւ կորստաբեր ուղղութեան մը յարած է, յայտարարուած է թէ՛ մինչեւ Մայիս 1ը եթէ այդ սպառնադրին հերքումը շտայ, բոլոր իր պատմութիւնը եւ ընթացքը, զանազան անձանց վկայութիւններով մէկտեղ, առանձին թոռուցիկ մը, գաղտնի կերպով, իբր շրջաբերական, մեր Բիւրոյի կողմէն հրատարակութեան տալով, պիտի ցրուի,

բոլոր յեղափ. մարմիններուն, հնչ. թէ դաշնակ.: Այդ նամակը բաւական երկար դրուած էր, եւ տրամադրութիւն յայտնուած էր, որ Կ.ը լաւ պիտի ընէր եթէ զինքը կերպով մը արդարացնէր եւ բացատրութիւններ տար: Նոյն օրը Կակիծին(4) ալ մտերմական, մասնաւոր նամակ մը գրեցի եւ սրահանջեցի շատ մեղմ լեզուով, որ բացատրութիւն մը տայ: Երկուքին պատասխաններն ալ ներփակ են. Կ.ը(5) վարդեալ ձեւերու տակ կը ջանայ հերքումնագրի նման բան մը գրել, առանց սակայն բուն ինդրին մօտենալու ու դիտմամբ մասնաւոր ինդրներ մէջտեղ կը նետէ, մտքերը աւելի պղտորելու գծով հաշիւներով: Երկուքի նամակներուն մէջ, պիտի նկատես որ, իմ դէմ ընկերները վատ բաներ խօսեր են. Պ. բաւական սխալ քայլ մըն է ըրած որ ատանկ մարդոց հետ այդքան մտերմօրէն է տեսնուած: — Պ.ի նկատմամբ Կ.ի դրածները չափազանցուած են: Գրեցի իսկոյն Պ.ին(1) ու ցաւ յայտնեցի այդ վարմունքի առթիւ. բայց եղածի մասին չխօսիմք: Օր մը, վերջերս, Փափագեան Յակոբը, յանկարծ ինծի կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ սպառնական նամակ գրեր էք մեր ներկայացուցչին ու ատկէ կը բացուի, հետզհետէ, թէ Մարտեաններու հետ ալ յարաբերութիւն ունի Կ.ը(5) եւ անոնք զինքը 1½ տարիէ ի վեր կը նկատեն իբր իրենց հաւատարիմ դործակատարը. Կ.ը(5) ամէն բան անոնց գրած է Պ.ի(1) եւ Ներսէսի մասին, եւ մանրամասն կերպով, այնպէս մը որ այսօր Մարտեանները, շնորհիւ Կորինին, տեղեակ են մեր դաղտնիքներուն: Վախնալու շատ տեղիք չունինք թէեւ, բայց ասոնց եւ Կ.ի այդ քայլը՝ բարոյական տեսակէտէն, քանդուող կը տեսնեմ: Այսօրուայ ստացած Պ.ի(1) նամակէն պիտի նկատես որ Հալէպի Մարտեաններու որոշ հրահանգովը Կ.ը(5) շարժած է: Բարեբախտաբար նորերուն իմաց տուի շուտով եւ ինդրեցի, որ կերպով մը Կ.ի առջեւ տանեն. արդէն Պ.ն ալ կ'իմացնէ թէ բացուած է այդ մասին նորերուն. լաւ որ Կ.ը ատոնց մասին տեղեկութիւն չունի: Երկրորդ առաւելութիւն մը եւս ունինք որ, արդէն Պ.ի հեռացումը Աղ.էն եւ Մերս. (6) դնալը որոշած ըլլալով, մեծ վնաս մը չպիտի կրենք. կը մնայ Ն.ը. հոն է վտանգը. բայց արդեօք Կ.ը եւ իր աջակիցները պիտի համարձակի՞ն այդ քայլը առնելու. կեցցե՛ն Մարտականները. յեղափոխականներ ?թի՛ւ !!! Հապա Ծ.ը, իր սիրելի Կ.ով. անպատճառ նա դարձած լինելու է իր տղան. թէ ոչ նա չէր առնի այդ քայլը: Բիւրոյին սպառնական նամակի մասին տեղեկութիւն տուած էի. բայց վերջին դէպքը՝ ո՛չ. շուտով պիտի դրեմ. քանի՞ անգամ գրեցի ու ինդրեցի որ Բօրիսը(7) շուտով զըրկեն. եթէ հոս ըլլար, թերեւս այս բաներն ալ չէին պատահեր: Պ.(1) շուտով պիտի հեռանայ, ապրանքները(8) ստանալուն պէս. ասկէ վերջը ուղղակի նարեբուս(8) հետ պիտի յարաբերութիւն պահենք: Ես դիտեմ որ, եթէ հոս, քովս մէկը ունենայի, ուրիշ կերպ

կը լինէր դործը. քանի որ Ն.ը եւ Պ. այդ ընթացքը բռնած են ներսը, Վ.ը դուրսը, քանի որ չկայ փոխադարձ վստահութիւն, անշուշտ պիտի պատահին այս ձախողութիւնները: Տեղեկագիրս տալով, հրաժարականս պիտի տամ Բիւրոյին, ու պիտի սպասեմ Բօրիսի դալուն. թող ուրիշները պահեն յարաբերութիւնը. քանի որ բուն, զիս ճանչցող բոլոր ընկերներն ալ անսպաստ կարծիք մ'են կազմած իմ նկատմամբ. տեղեկագիրս պիտի շօշափէ ամէն կէտերը՝ ընդարձակ կերպով, Ն.ի, Պ.ի, Կ.ի եւ Ծ.ի նամակներով եւ իմ նամակներով միասին: Ի՞նչպէս գործեմ, որ զիս շրջապատող ընկերակիցները զիս չեն հասկնար, ու իմ մէջ կը փնտռեն չինովնիկական, դէներալական ձգտումներ. (լսա Վ.ի եւ ուրիշներու յայտարարութեան): Զուր պիտի անցնին իմ ջանքերը, ու թերեւս իմ մնալովս, իմ ընկերները, իմ ներկայութեան պատճառով, զբաղուելով չնչին խնդիրներով ու համբերաշխութեան չլինալով դալ, աւելի վնասակար լինեն քան օլտակար. ի հարկէ այդ ինձ համար շատ ծանր պիտի դայ, բայց ներկայ հանդամանքները զիս կը հարկադրեն այդ ընթացքին: Երբ անցագիր մը ճարեմ, ան ատեն Բիւրոյին կ'առաջարկեմ երկիր երթալու, եթէ ընկերներն ալ համաձայնելու բարի կամեցողութիւնն ունենան. ան ատեն կը մտնեմ բուն գործին մէջ ու կ'ազատիմ այս ողբալի դրութեանէն: Մտածեցի երկար ու բարակ ու այս եղբակացութիւնը միայն յարմար դտայ. պիտի պահանջեմ որ Բօրիսը ամիսէ մը հոս հասնի, դործերու վրտին անցնելու համար. ցաւալի է, շատ վերաւորական ինձ համար այս քայլս. պիտի ոմանք ուրախանան. վնաս չունի. պիտի ունենամ համբերութիւնը, զիմանալու մի քանիսին հեղնական արտայայտութեանց, յոյսս զնեւով միշտ մօտիկ սպաւալին վրայ. թող չկարծեն թէ պիտի ընկճուիմ. պիտի հեռանամ ժամանակաւոր կերպով, աւելի զօրեղ կերպով մասնակցելու համար: Պիտի բաւէ որ պահանջած անցագիրս կարողանամ ձեռք բերել, ու երկիր մտնելով, առանց որոշ մեծ պատասխանատուութեան մը, աւելի հանգարտ սրտով այն ատեն պիտի դործեմ: Տեսնենք. մեծ լիստինք. թող սպաւալն խօսի: — Արդ՝ ներկայ պայմաններու մէջ, ինձի պէտք է աջակցիս: Գիտես որ Վ.ին չեմ կարող ոչինչ յանձնել, բան մը որ քանիցս իրեն ալ յայտնած եմ. Կարիճէն ձեռք քաշելու է. ապչեցուցիչ կերպով փոխուեցաւ. լուռ ու մունջ է, ոչ մէկ գործով չի հետաքրքրուիլի հիմակ. արդ՝ մինչեւ Բօրիսին գալը, պէտք է որ մինակ չլինեմ ես. նախ՝ Ծ.ի նամակի պարունակութիւնը՝ բառ առ բառ ինձի դրիւր. երկրորդ՝ պահանջիւր իրմէն, Լ.ի(9) կողմէն, իր քովը ունեցած իրերը. ա'լ կարելի չէ ատոր մօտ թողնել այդ դոյքերը. ամօթ է բոլորիս համար, որ մարդ մը ուզածն ընէ եւ կամայականութեամբ քովը պահէ Դաշնակցութեան դոյքերը. պարտաւոր եմ շուտով յետ ստանալու, մանաւանդ Իսկ.ի(10) վերջին դէպքե-

րէն ետքը. հաղորդել իրեն, երբ յարմար նկատես, Կ.ի բռնած ընթացքը, ու իրերը յետ ստանալէ վերջը յայտնել իրեն որ ինքն ալ պատասխանատու է՝ եթէ վտանդ մը պատահի մեր ընկերներուն. բայց առ այժմ մի՛ հաղորդել: Կարծեմ Ծ.ն ալ Տամատեանին հոս եղած ժամանակը, շատ բաներ պարզած էր, շատ կը տեսնուէր հետը: Եթէ կարողանայիլ հոս դալ ու հոս ալ խտրել, շատ յարմար դործ մը պիտի ընէիլ. չէ՞ս կըլնար հոս աշխատել կօշկակարի մը մօտ. կամ թէ 1 ամսուայ մը համար մինչեւ Բօրիսի գալը, հոս մնացիլ, մի քանի սովի պիտի ծախսենք. հող չէ. արդէն ես անձնական դործ դտած ըլլալով վերջերս, դսնէ քանի մը ամիս չպիտի ծանրանամ կուսակցական սընտուկին վրայ. առած դրամովս, կարող կը լինեմ քանի մը ամիս, մինչեւ իմ խնդրի պարզուելը, անցագիր ճարելս, ապրուիլ: Որով քու ընելիք ծախքերդ, եւ ան ալ ժամանակաւոր կերպով, մեծ բան չպիտի ըլլան. կը յուսամ որ պիտի յաջողեցնես այս խնդիրները:

Դ. խնդիր.— Տեսնուիլը Ձէքիին հետ. նա տեղիկ իտալական առաջին թարգմանին հետ յարաբերութիւն ունի իմացիլը այդ միջոցով թէ կարելի՞ է արդեօք անոր ձեռքով՝ իտալական սաշտպանեալի անցաթուղթ մը ձեռք ձգել, առանց սակայն հայ մը եղած լինելը հասկցնելու. protégé italien, առանց ազգութիւնը մէջը դրելու, ու հայկական իտալականացուցած անուն մը դնելով, եւ կամ՝ եթէ այս չյաջողի, կարելի չէ՞ր արդեօք, նոյն մարդերու շնորհիւ, բուն իտալացու, բայց իմ նկարագիրով, անցագիր մը չինել տալ, այն պայմանով որ, իբրեւ ծննդավայր նշանակուի Իտալիայի հիւսիսային կողմի դաւառներէն մէկը, որոնք Քրանտիական եւ զուգեբրիական սահմանադրութեան վրայ կը պտուտին, ուրտեղ բնակող իտալացիները լաւ իտալերէն չեն պիտեսար, այլ Քրանտերէն կը խօսին, — եթէ հնարաւորութիւն կայ: Ես հող պիտի գամ, յաջողցնելու այդ թուղթը, դրամ անշուշտ շատ չպէտք է խնայել. մինչեւ 2-300 Քր. կարելի է տալ. ի՞նչ արած: Պէտք եղած գլոյ միջոցներով խօսիլ Ձէքիին հետ:

Տեղական դործերն ի՞նչ եղան. Ե՞րբ կարգին մըտնելու են. գոնէ 5 հողի, հին ու նոր ընկերներ հաւաքուելով, զրէիք Բիւրոյին թէ Կոմ.էն վերակազմած էք ու շարունակէիք բնական ընթացքը տեղական դործերուն:

Բարեկներով՝ Ս.

- (1) Հաւանօրէն՝ Պոնտացիին:
- (2) Դժուար ընթեանիլ:
- (3) Դաշնակցութիւնը:
- (4) Հաւանօրէն՝ ծածկանուն մը:
- (5) Կորիւն:
- (6) Ծածկագիր, — Մերսին:
- (7) Միքառ հաշտութեան:
- (8) Ծածկագիր գրուած:
- (9) Հաւանօրէն՝ Լեռնակայրի (Պատասխանատու Մարմին):
- (10) Խկէնտերունի:

4 99 — 16

Յ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Տ/5/99 Աղեքսանդրիա

Սիրելի՛ս Մարթին,

Գովէդ հեռանալէ յետոյ թէեւ մասնաւոր նամակ մը չէի գրած, սակայն Եփրեմի ուղղեալ նամակներու մէջ միշտ քեզ բարեւած էի. սակայն քու կողմէդ եւ ոչ մի լուր կամ ուղղակի մի բարեւ ալ չստացայ. չեմ դիտեր թէ պատճառը ի՞նչ կարող է ըլլալ: Արդեօ՞ք ինծի հետ ալ խոռվուած էք, կամ թէ մոռացաք զիս: Տօ՛, խօսէ, շուտ խօսէ: Խոստացայ ետ գալու եւ չեկայ, ա՞՞յդ է պատճառը: Եթէ այդ է, շատ դուրին է, քանի որ անտեղը դործունէութիւն մը չկայ, ինչպէս որ կը լսեմ. խօ, դու էլ հոս ե՛կ: Գործունէութիւն չկայ ըսի. այդ կը հասկնամ դործերու ընթացքէն. դուն քաշուած կ'երեւիս, չես ուզեր դործել, սրճարանի մէջ նշանի հետ կը կռուիս (այդպէս չէ՞...): Եփրեմը վերջին երկու նամակներու բնաւ չի պատասխաներ. Սուրէնէն հէշ լուր չկայ. իրաւունք չունի՞մ այդպէս ենթադրելու: Իցի՛ւ թէ ենթադրութեանս հակառակը եղած ըլլայ. դիտե՛ս, որչափ ուրախ պիտի ըլլայի: Կը խնդրեմ կրկին եւ կրկին դրեցէք ինձ ի՛նչ կ'ընէք եւ ինչ կը խորհրդ. արդեօ՞ք այդ պիտի ըլլար մեր մի քանի ամսեայ դործունէութեան դառն եւ տխուր հետեւանքը: Ինչո՞ւ այդ ձեռնպահութիւնը, դործադուրութիւնը և մանաւանդ խորին լուռութիւնը: Գրեցէք որ ես ալ բան մը իմանամ: Արդեօ՞ք այս նամակս ալ առանց պատասխանի պիտի մնայ. չեմ յուսար. դիտեմ թէ սիրտմաշուք պատճառելէ այնքան չես ախորժիր. սակայն ի՛նչ կը նշանակէ Եփրեմի այսքան լուռութիւնը. իրեն հետ չէ՞ք տեսնուիր, արդեօք նամակներս ձեռքը չհասա՞ն. հասցէները, ինչպէս մի անգամ, Օ. եւ Կ. Մաթոսեաններու շնորհիւր գրած էի. ալ չեմ դիտեր, բոլորովին շուարած եմ. Սուրէնը ի՞նչ կ'ընէ. իրեն հետ չե՞ս տեսնուիր. ի՞նչ կ'ընէ. ի՞նչ է իւր դադարները. չ'ուզե՞ր դործել եւ ի՞նչ է պատճառը: Գալֆան հո՞ն է դեռ. գործ մը գտա՞ւ: Արմենակին հետ երբեմն կը տեսնուի՞ս. անոր ընթացքը ի՞նչ է: Հունգարական տոմսակ մը ունէինք, ամառքի թէ զարկեր է. Արմենակին հետ ընկերութեամբ առած էինք, ինքը ուզեց տոմսակը եւ այսօր իրեն զրկեցի. Եփրեմը լուր ունի այդ մասին. սակայն դեռ զինանշաններու հաշիւն ալ չկարդաղրեց, եւ բան մը չըրկեց. Եփրեմը խոստացած էր գանձել եւ ինձ զրկել. եղբայր, շատ կը նեղուիմ սա հաշիւէն. կը խնդրեմ ասոր հաշիւը Արմենակին հետ կարգադրելով ինձ ուղարկէք:

Վերջոպէս անհամբեր նամակնիդ սպասելով՝ աչքերէդ կը պաղնեմ:

Քուկը՝
Յ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

Եփրեմին, Սուրէնին, Գալֆային ընկերական եւ սիրալիր յարգանքներ:

ՆՈՅՆ

4 99 — 17

ՄԻՍԱՔԻ (ԿԱՐԻՃ, ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Բովանդակութեան կը հասկցուի՝ որ Մարթին Մուրատեան Եգիպտոսէն մեկնած է արդէն, հաւանօրէն Մայիսի վերջեր կամ Յունիսի մէջ: Յ. Գալֆայեանի նամակը Մարթինին (499 — 16), Մայիս 8 քուակիր, ուղղուած էր Գահիրէ:

Աղեքսանդրիա, 7 Յուլիս 99

Սիրելի ընկեր,

Ստացայ Յունիս 22 թուակիր նամակդ: Ձեր երթալէն շարաթ մը վերջը ծանրապէս հիւանդանալով անկողին ինկայ, հիմա թէեւ ասպքինած՝ բայց վրաս սաստիկ թուրութիւն մը կը տիրէ:

Նամակիդ երկար չպիտի կրնամ պատասխանել, մանաւանդ որ պատասխանելու նոր բան մը չկայ, արդէն այդ խնդրին վրայ անձամբ շատ խօսած ու խորհրդակցած ենք. եւ ես զարձեալ իմ համոզումներու մէջ հաստատ եմ, կը զարմանամ թէ ինչ նո՞ր բան տեսար կամ լսեցիր որ յանկարծ այդպէս փոխուեցար: Նամակիդ մէջ ի մէջ բերած պատճառաբանութիւնները նոր բաներ չեն՝ ատոնք հոս ալ կրնայիք մտածել: Ինչեւիցէ՝ երանի թէ ես սխալած ըլլամ...:

Իմ երկիր մտնելու խնդրին դալով, ես այդ դիտուութեանէն առ այժմ ետ կեցած եմ եւ այս որոշումը տալէս ի վեր, ինչպէս քեզ ըսած եմ, ամենէն օգտակար գործը ուսանելու համար Եւրոպա գալս տեսնալով՝ զանազան միջոցներու դիմած էի՝ այս մասին հօրս հաւանութիւնը առնելու, ինչ որ արդէն գրեթէ յաջողած է՝ ուստի այս պարագային մէջ երկիր մտնելու անկարելի դարձած է:

Կը ներէք որ երկար չպիտի կրնամ գրել. կը խընդրեմ բարեւներս հաղորդել Կարոյին: Յակոբը փոխադարձաբար կը բարեւէ Ձեզ. Վահագնի(1) խոստացած նամակը դեռ չստացաւ:

Սիրալիր բարեւներով՝
ՄԻՍԱՔԻ

(1) Վահագ Ա. Վառնեանի կուսակցական ծածկանունն էր:

4 99 — 18

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. Կ.Ի ՆԱՄԱԿԸ

Նամակը ուղղուած է Մարթինի՛ն՝ Նիւ Եորք :

Օղոտտ . 17, 1899

Մեծ .

Պ. Մարթին Մուրատեան

Միրելի ընկեր ,

Ժընեւէն եկած նամակ մը կը ծանուցանէ մեզ Ձեր Նիւ Եորք դալը , ուրտեղէն Ձիւզակօ կ'ուզէք եղեր մեկնել : Շատ կը փափաքէինք որ Ձիւզակօ մեկնելէ առաջ անդամ մը մեզ այցելէիք , տեսութիւն մը ընելու համար : Եթէ ուզէք դալ , մեր տան հասցէն է 517 Washington St. (Վաշինկթըն) Փրովիտէնս , Մարկոս Տէր Մանուէլեանի անունին : Կանխաւ մեզ իմացնել հաճեցէք Ձեր կամքը այդ մասին : Ձեր քով դռնուած դրքերը — 228 «Վէրնէր .», 50 «Կարնոյ յեղ .», 90 «Մարգը մարդուն դալլ» , 67 «Երկտասարդները» , 11 զիտական սոյ . եւ համայնքի հրատարակութիւններ՝ անշուշտ կը հաճիք Ձեզ հետ բերել հաս Կեզը . Կոմիտէին յանձնելու համար : Իսկ եթէ չուզէք դալ , այն ատեն հաճեցէք յանձնել Նիւ Եորքի Կոմիտէին , որուն հասցէն է 628 3d Ave., Պ. Թոմմաս Չարչաֆճեանը կը դըռնէք հոն , որ կ'օղնէ Ձեզի այդ մասին : Ձիւզակօ նոր կոմիտէ մը կազմուեր է , որուն հասցէն է 169 N. Halsted St. (Հալսթէտ) Զիգալօ , Իլլ . հարցուցէք Կարապետ Մակարեան եւ Խչոտեան : Անշուշտ Ձեր տպուորութիւնները կը դրէք մեզի եւ կ'աշխատիք Ձեր շըրջանին մէջ հարկաւոր սրտապահանոր ընել : Մի՛ մոռնաք Ձեր հասցէն ղրկելու Ձիւզակոյէն :

Ընկերական բարեւններով՝
Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐ. ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵ

4 99 — 19

ԷԴՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Իզմիր , 29 / 10 Սեպտ . 1899

Միրելիդ իմ Մարթին ,

Մտայած եմ խմբագրութեան միջոցաւ զրկածդ նամակներու ծրարը : Աւելորդ համարեցի ըստ քո դրածին դանոնք քեզ վերադարձնել , քանի որ իմ կարծիքով կարեւոր ոչինչ չէին պարունակեր սպազայի համար : Եթէ պահանջես կը ղրկեմ . մօտս պահած եմ :

Նոյնպէս բոլորովին աւելորդ համարելով մանրամասն պատասխանել քո բոլոր դրածներուդ , մանաւանդ երբ անոնք գրեթէ կրկնուած ու ազաւազուած՝ անցած-

դացած բաներ են , ուստի սաշափ դիտել կու տամ որ՝ ամէն մարդ , այժմ երբ անցեալի դիտակցութիւնը ունի , իր գործերու հաշիւը կրնայ խղճմտօրէն ընել . թող իր խղճին պատասխանէ , հարկ չկայ երկար-բարակ պաշտպանողականի կամ քննադատականի : Նաեւ աւելորդ կը լինի յայտնել , որ սխալ համոզում դոյացուցած ես , — թէ՛ իբր մենք քեզի լքած ու բոլորովին ընկերակցութեան սահմանէն դուրս հանած ենք , որով կը մեղադրես այս նամակովդ : Դուն պիտի ղրտնայիր որ այդպիսի պարագային քեզ բնաւ նամակ չէինք դրեր : Մինչդեռ շատ անդամ մեր նամակները քո կողմանէ անպատասխանի մնալով կը կարծէինք , թէ մեր ըրած արդարացի դիտողութիւնները քո ինքնասիրութիւնը վիրաւորած ըլլալու են : Դուն երկար կը մեղադրես այս անգամ Սեպուհին եւ Վահանին , մինչդեռ քեզմէ առաջ ղրտես կամ ղիտէիր որ ես երկուքին ալ աւելի լաւ ուսումնասիրած էի . ղիտէիր նաեւ թէ Ս .ին տրամադրութիւնը ինձ նկատմամբ ինչ պարագայէ առաջացած էր : Եւ մեր համոզումը , որ այդ եւ ուրիշ խնդիրներու մասին ինչ որ էր տարիներ առաջ ահա այսօր ալ միեւնոյնը լինելով հանդերձ՝ չենք զարմանար քու մեզ հանդէս (ինձ հանդէս ըսել կ'ուզեմ) բանած ընթացքի մասին այն ժամանակ :

Աւոյի կամ Ս .ին ինձ մասին ըրած ղիտողութիւնները , որ մատնանիչ ըրած էիր քո ժամանակին (զբած) մէկ նամակին մէջ , մի՞թէ ղիտնալու չէիր որ անոնք պարզ թիւրիմացութիւններ էին , մի՞թէ կարելի էր ղիտ մեղադրել Աւոյի խնդրոյն մասին : Ես կանդ չեմ առներ նորա յայտնած այն ամբաստանութեանը վրայ՝ որ իբր ես մեղաւոր եղած եմ իր ձերբակալման , ժամադրութիւն մը տուած ենք ու իրար դտած չենք . թէ՛ ես զացած եմ թէ ինքը , բայց կ'երեւի ժամանակը մոռցած ու տարբեր ժամանակ հանդիպելով ժամադրովայրը , ղիրար չենք կըրցած դտնել . ու ստիկա սրտաճառ համարել նորա ձերբակալման , մի՞թէ կարելի է : Ու Աւոյին այն յայտնութիւնը թէ ինք եկած էր իր մեկնելու մասին խորհրդակցելու բացարձակապէս սխալ է : Նորա մեկնելու խօսք կար , բայց ոչ թէ այնքան շուտ (ըլլալիք) կամ որոշուած բան մըն էր : Սակայն նորա ընտանիքով փոխադրելու խօսք կար ու խնդիրը տունը դտնելու վրայ մնացած էր , որ բաւական հեռու գործ էր կրկին՝ եթէ արդէն աչքի առաջ եղած տուն մը (աննեւ) չյաջողէինք : Աւօն ընտանիքով պիտի փոխադրուէր այն տունը ուր մէկ կողմէն ինքը սպահով կը լինէր , միւս կողմէն վտանգուած անձեր հոն կարող պիտի լինէին տպաստոն դտնել , — ահա՛ ինզիրը : Եւ ոչ թէ նա եկած էր ղիտ տեսնելու ու մեկնելու կարողադրութեան մասին մտածելու , քանի դեռ որոշ վտանդ մը չկար անմիջական : Իմ ըսածը հաստատելու համար , թէ որոշ անմիջական վտանգը դեռ հեռու կը կարծուէր եւ ոչ ոքին յայտնի էր , պարզ կը լինի ամէն մարդու , — քանի որ նա զացած էր երբեմն իր եղբոր տունը ու հոն

մնացած, մինչդեռ ինքն ալ, ես ալ գիտէինք՝ որ եթէ գինքը սրտնեւու ըլլային գիւրին պիտի լինէր դալ հոն ձերբակալել գինքը, — որովհետեւ իր եղբորը տունը ամէն մարդու յայտնի էր :

Գալով Ս.ի իմ մասին ըսածին՝ թէ իբր թերութիւն ունեցած եմ իմ վարիչի դործերուն մէջ, ատիկա այնքան առաջ կը տանի զիս որ չեմ կարող ժամանակ յատկացնել ու երկարօրէն պարզել զայն . որովհետեւ զիս այդ մասին մեղադրողները չէին կրնար խորհիլ թէ ես ինչ հանգամանաց մէջ եղած եմ, ու այդ բոլոր օրերուն ինձ վրայ ծանրացող բազմաճիւղ գործերը իրենց տարբեր հանգամանքներով պարզելու է՝ որ կարելի լինի որոշել իմ պատասխանատուութիւնը : Ես երկար դրած եմ իմ ունեցած կեանքս բաժանման վայրկեանէն վերջը, երբ Սեպուհը իմբաւորութեան մէջ էր ու պահանջած էր այդ ինձմէ . ու իմ այդ դրութեամբ հարկ էր որ ինչպիսի մարդը հասկնար, խղճամիտ մարդը զընահատէր եւ ոչ թէ ելլելով առեղծուածներ կցէր ետեւէս, առանց յիշելու որ ուրիշ անդամ այդ քայլը չէր ըրած մինչ աւելի յարմար առիթներ ներկայացած էին իրեն քննադատելու իմ դործը : Ու դուն սակայն, ասոնք առանց հասկնալու, քու մատը փաթաթած քու մասին իմ ըրած դիտողութեանս դէմ իբր պաշտպանողական դործածեցիր, մինչդեռ ինձ նկատմամբ այդ դիտողութիւնները, եթէ իրաւացի ալ ըլլային, չէին կըրնար մեղմացնել քու մասին իմ կամ մեր ըրած դիտողութիւնը :

Այսպէս՝ այս անձնական, դրեթէ անցած խնդիրներուն մասին աւելորդ է կէտ առ կէտ ծանրանալ, աւելորդ է նոյնպէս իմ կարծիքը յայտնել այն մասին, որ երեսխալական ընթացքով մը Շաւարշին նման անձի մը ձեռքը փաստեր տուիք մեր անձին դէմ գինուելու : Ես գիտէի մասամբ որ այդ կարգի անձինք իրենց փաստերը մեր մտերիմ ընկերներ կոչուողներէն կը ստանան, որոնք իրենց անհամաձայնութեանց պարագաներուն ալ ու ձախ կը պատմեն՝ կրքէ մղուած :

Այժմ ամէն բան վերջացած է, հոս մեր դործերը ըստ ամենայնի կարգաւոր վիճակի մէջ են . աւելի նախանձելին այն է որ ժամանակէ մը ի վեր մեր շրջակայքի ընկերները մենք ճանչցանք, իրենք ալ մեզ ճանաչեցին ու այժմ գիտակցաբար կը շարունակուի գործը, ամէն մարդ իր ուսին վրայ դրուած պատասխանատուութիւնը լաւ ճանչնալով ու իր շրջանի ընկերքը դիտարւով, առանց երեւակայական տեսութիւններու՝ բուն գործին գիտակցելով կ'ընթանան : Այս ըսելէ վերջ կը մնայ քեզի ալ իբր ընկեր խօսիլ այն ինչ որ կրնաս ընել քո այժմեան գիրքիդ մէջ, — ինչ որ պիտի կատարած ըլլաս օգտակարագոյն գործ մը, այն է որ ջանաս նախ մեր տեղին յարմար նախապատրաստութիւն ունեցող նուիրուած երիտասարդներ (գտնել), որոնք դիւրութիւնը ունենան նոյնիսկ հոս անձնական գործ գտնելու . այդպիսի գէթ 2-3 անձեր մղես դէպի այս

քաղաքը, որ դալով հոս գործ մը գտնեն եւ արահով վիճակի մէջ կարենան ապագայ կազմակերպութեան ղուխը կանգնիլ ու գործը նպաստաւոր հանգամանքներով առաջ տանիլ . — բայց այս մտքերը առանց ասոնց յայտնելու, միայն իրենց անձի օգտակարութիւնը այս քաղաքին մէջ մատնանշելով, պէտք է մղես գանոնք հոս :

Երկրորդ ընկերք՝ ամէն քաղաքացիներէն նուիրուած անձեր մղես դէպի իրենց հայրենիքը, որոնք ե՛ւ յեղափոխական գաղափարներով օժտուած լինելով նպատեն սպառազ ընդհանուր կազմակերպութեան հաստատուելուն : Նաեւ այդտեղի մարմինը կարելիին չափ համոզել, որ իրենց ձեռք բերած նիւթական միջոցը երկրի մէջ կէտին հետ յարաբերութեան մէջ մըլտնելով՝ յատկացնեն անոնց ձեռք առած գործունէութեանց : Օրինակ՝ հոս արդէն դարձած է կարելոր կեդրոն մը սպառազի տեսակէտէն, կոչուած է, իր գիրքին բերմամբ, մեծ դեր կատարելու . ուրեմն պիտի շատ պէտք ունենայ նիւթականի եւ այժմեանից ալ շատ կարիք ունի արդէն . որովհետեւ շնորհիւ իր ստանձնած պաշտօնին, եւ շնորհիւ տեղական հանգամանաց այժմեան բարդութեան, նիւթական ձեռք բերելու (դրամական խնդրով՝ ըսել կ'ուզեմ) չի կրնար զբաղուիլ : Քանի որ եթէ այդ խնդիրը ձեռք առնելու ըլլայ միւս խնդրին, միւս ծրարին ըսել կ'ուզեմ, յաջողութիւնը կրնայ վտանգի ենթարկուիլ : Ուստի հարկաւոր է այստեղ կամաց — կամաց ներքին յարմարագոյն ուժերով պարենաւորել, միւս կողմէ ալ ներսերու գործը՝ կազմակերպութեան ծրարիւրը յաջողցնել : Կը հաւատացնեմ որ եթէ քիչ մը ջանքեր լինին մենք կ'ունենանք ամբողջ լայնածաւալ կազմակերպութիւն մը, գիտակցական ու դործնական հողի վրայ դրուած եւ ոչ թէ նախորդ Հնչ . կազմակերպութեան նման լոկ յուզման եւ անուանական . . . :

Այս մասին դուն գիտես որ մեր դուրսի ընկերները խիստ անյարմարութիւններ ունին, որովհետեւ նոքա իբր յեղափոխական գործիչներ թէ գեղարուութիւն ունին ներս մտնելու եւ երկար ժամանակ մնալու՝ քանի որ յայտնուած են մասամբ, եւ թէ բոլորովին անյարմար են հոս դալով անձնական գործ մը գտնելու եւ այդպիսով օգտակար լինելու : Ահա այս է գլխաւոր պատճառը որ քեզի կը դիմեմ ընկերներ ձարելու եւ գործի մղելու համար : Իմ համոզումս եղած է, որ այդ երկրի(1) հանք մը պիտի լինէր յեղափոխական երիտասարդներ արտադրելու, երիտասարդներ որոնք բուն երկրէն լինելով՝ շատ մը հանգամանքներով իրենց գիրքի շնորհիւ մեծ դեր կատարելու կոչուած կրնային ունենալ, եւ ծառայել : Նոյնպէս իմ համոզումս աւելի շեշտուած է այդ կէտի վրայ՝ երբ նկատած եմ այդ երկրի(1) երիտասարդութեան մերթ սխալ առաջնորդուելը, մերթ ալ յուսահատեցնող պատճառներու ծագումը :

Այժմ դուք միացած քանի մը դադարաբախից
դործնական ու փորձառու, ազնիւ եւ խիստ անաչառ
անձերու հետ, կարող էք ներկայ պարագային կատա-
րել վերոյիշեալ ըսածներս, որ շատ մեծ նշանակութիւն
ունին: Ասիկա կը յիշես որ ժամանակին ալ մեր ու Մու-
րատին ծրագիրն էր: Այսօր դործերու բերմամբ ահա
կրկին կը զգացուի ինքնին այդ ծրագրի անհրաժեշտու-
թիւնը: Տեղեկութիւններ տալ չմոռնաս այդտեղի մա-
սին:

Բարեկենդրով,
Քոյդ՝ ԷԴ.

(1) Կ'ակնարկուի Ամերիկային (Ա. Մ. Ն.):

4 99 — 20

Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նամակագիրը — Արմենակ Լեւոնեան — ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ
ոչ մեր յեղափոխական պատմութեան մէջ ծանօթ Աշոտ-Երկաթը,
որ նամակի քուակագնէ շուրջ երկու տարի ետք, Հ. Յ. Դ. կամփը
ներկայացնող մարմնի Գիլիպէի ժողովին (1901), պիտի նշանակ-
ուէր անգամ Լեւոնակայի Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի՝
Մարքիճի, Հրաչի եւ Պուլկարացի Պետոյի հետ: Հետագայ դէպ-
քերը սակայն տարբեր ձեւով տնօրինեցին այդ մարմնի ճակատա-
գիրը.— Պետոն քուրք-մակեդոնական կոչումներուն ընթացքին ձեռ-
բակալուեցաւ եւ կախաղան հանուեցաւ. Հրաչը Իզմիրի մէջ ձեռ-
բակալուեցաւ 1902ին եւ բանտ մնաց մինչեւ Օսմ. Սահմանադրու-
թիւն. Աշոտ-Երկաթ կազմակերպական աշխատանքներէն գերադա-
սեց յեղափոխական կենդանի գործը ու անցաւ Ալսլաք (բնիկ Ալս-
լաքցի էր ինք), իր մեծ նախորդներուն՝ Սերաբի եւ Գուրգէնի
հետքերով քալելու (Երկաթի մասին կարգալ՝ Ռուբէն, «Հայ Յե-
ղափոխականի մը Յիշատակները», Ե. հատոր): Մարքիճն 1902ի
վերջերը միայն վերադարձաւ Ադիսանդրիա եւ վարեց Լեւոնակա-
յի Պատ. մարմնի գործերը՝ Ազատերի, Առանձարի (Կարիճ, Մի-
սաք) եւ Վահրամի հետ:

Նամակը տարեթիւ չունի, բայց բացայայտօրէն 1899ին է գրը-
ւած, երբ Մարքիճն դեռ նոր էր վերադարձած Ամերիկա:

987, Parker St.
Raxbury (Mass.)

Սեպտեմբեր

Սիրելի Մարթին,

Ստորագրութիւնս տեսնելէդ վերջ թերեւս յիշես
զիս. երբ կը մեկնէիր ես ոչ-կուսակցական անձ մըն
էի. այժմ դադարաբախից ենք:

Ձեր Կեդր. Կոմիտէին գրած նամակի մէջ հոս գոր-
ծիչ մը գալու խնդրին վրայ սխալ կը խորհէք: Դուք
կը կարծէք թէ հարկ չկայ որ մէկը գայ. ընդհակա-
ռակն տեսնուայ մը համար մեր ամենաաղղկեղիկ եւ
ճանօթ ընկերներէն մին հոս գալու է: Ահա թէ ինչու

Ալֆայականներ վեց հատ անդործ մարդիկ ունին (չորս
պատուելի եւ երկու ուրիշ); որոնք հոս-հոն կը պտտին
եւ մեր մասին սուտ լուրեր տարածելով ժողովուրդը
իրենց կողմ կը յարեն: Արդէն դիտես թէ ժողովուրդը
տրամաբանելու կարողութիւն չունի: Արդ մեր կողմէն
ալ մէկը ըլլալու է որ չըջի եւ քարոզէ յեղափոխու-
թիւն, եւ այդ անձը եթէ դուրսէն ըլլայ, արտասահ-
մանէն եկած, աւելի աղղկեցութիւն կը թողու: Մենք
պէտք է ժողովուրդը յեղափոխական դարձնենք եւ ա-
տոր համար ալ դործիչի պէտք ունինք:

Պրն. Կէօլճիւքեանի մասին հարցուցած էիք. այդ
պարտը թէեւ ուսեալ բայց փոփոխամիտ է նոյնիսկ իր
անձնական գործոց մէջ. սակայն դուն ջանաս իր սխալ-
ները իրեն ըմբռնել տալ:

Եթէ գործիչ մը գայ այս աշնան եւ ձմեռը, մենք
Ամերիկայի հայոց մեծ մասը մեր կողմ կը ձգենք եւ
նիւթական տեսակէտէ ալ շատ կ'օգտուինք: Արդ կը
յուսամ թէ դուն ալ առանձին կը դրես Արեւմտեան
Բիւրոյին այս խնդրոյ առթիւ եւ մէկու մը դալուն
պէտքը իրենց կը բացատրես: Մենք բոլորս ալ դործա-
ւորներ ենք. տասը ժամ աշխատելէ ետք՝ շատ քիչ
կրնանք ուրիշ գործով զբաղիլ: Արդէն շարժումը սկը-
սած է: Դէպի յառաջը իմութիւն, դէպի զարգացում, —
հինչ նոր կ'ամբողջենք կազմուած են այս տարուայ մէջ.
Եթէ զօրաւոր մղում մը տանք մեծ ուժ կրնանք դոյա-
ցնել հոս: Գրէ շուտով. դրէ որ մեղի կարող մէկը զըր-
կեն, դէթ վեց ամիս հոս կենայ եւ վերադառնայ: Պուլ-
կարիա լեցուն են մեր կարող ընկերներ. ինչո՞ւ անոնց
մէկը հոս չգայ: Նոյնիսկ Բիւրոյի անդամներէն մէկը
— Արմէն Գաբօն — եթէ վայ՝ վնաս չենք ընեն: Փոր-
ձով պիտի տեսնես թէ ըսածներս շատ ճիշդ են. մա-
նուանդ եթէ այս կողմերը դանուխ պիտի հասկնաս
թէ որքան պէտք ունինք դործիչի մը:

Սիրալիբ բարեկենդրով,

Ձերո՛

Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

Յ. Գ.— Բարեկենդրս յիշէ Պրն. Խչոյեանին եւ միւս
ընկերներուն:

4 99 — 21

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. Կ. Ի ՆԱՄԱԿԸ

Սեպտ. 18, 99

Dash. Central Committee
283 P. O. Box
Prov. R. I.

Սիրելի Մարթին!

Ձեր Սեպտ. 1 ամսաթիւ նամակը ստացած ենք:
Ժընեւէն Պետո անունով մարդ եկած չէ: Պ. Չարչաֆ-

ձեան Սեպտ. Յին հոս էր, երբ Ձեր նամակը ստացանք: — «Եթէ, ըսաւ, մեր Նիւ Եորքի ընկերները հակառակորդի գիմակով իր հետ վիճարանութեան մտեր են, ատրկա միայն ըրած են իր կարծիքները իմանալու համար. իսկ իրենք արդէն համոզուած յեղափոխականներ են»: Եթէ հետաքրքրուած չեն երկրի նկատմամբ Ձեզի հարցումներ ընելու, ատ ալ մեր կարծիքով իրենց Ձեզ նկատմամբ որեւէ տեղեկութիւն չունենալն է: Ինչ սր է, այդ մասին աւելի երկար գրելու պէտքը չենք տեսներ:

Պետրոս Կէլճիկեան ժամանակին հնչակեան էր, ճղեց, եւ այս կողմերէն հեռացաւ. իր ինչ ըլլալը չենք գիտեր, միայն թէ անցեալին մէջ իր քանի մը գործերով եւս այնքան լաւ տպաւորութիւն ձգած չէ. դուք տեսնելու ու փորձելու էք զինքը, բայց կարեւոր դադարն ինքնիք մի՛ վստահիք:

Հոս, տեղական ներքին կանոնադրի համեմատ է որ կամիտներ կը կազմուին, եւ ամէնն ալ, երբ անդամ ընդունուին, հաւատար իրաւունքներ կը վայելեն: Քանի որ հոս զբամական ու գաղափարական դործ միայն կայ, այնքան ալ զանազան շրջանակներու բաժնելու հարկը տեսնուած չէ ցարդ: Ձինուորներու համար ասանձին կարգադրութիւններ կ'ընենք որ մտաւորական ու զինուորական հարկաւոր պաշարը ստանան: 15 կոմիտէներ կան այսօր, որոնց 4ը այս տարի կազմուեցան, եւ բնակոնսարար մեր թիւը բաւական աճած է անցեալ տարուան վրայ: Ձեզի գրուած թիւը անգամներու նկատմամբ, անճիշտ է. ատկէ շատ աւելի ենք: Գրեցէք Ձեր տպաւորութիւնները երկրի ու Եւրոպայի ընդհանուր դործերու մասին: Մենք Ձեզ հոս հրաւիրեցինք, որպէսզի ընդհանուր դործերուն եւ ժընեւի ընկերներու վրայով բերանացի տեղեկութիւններ հաղորդէիք, որով նոր քաջալերութիւն մը պիտի տայիք մեզի, բայց չհկաք. հիմա կրնա՞ք ակնկալել որ դէթ նամակով պրէք Ձեր փորձառութիւնները ու տպաւորութիւնները: Այս ասոցիւրը դրողը զձեզ կը ճանչնայ երբ դնացիք այս տեղէն. հին ընկերոջ մըն է որ կը դրենք, եւ անշուշտ կը հաճիք գոհացնել այդ պահանջը: Չանացէք Ձիզակոյի կոմիտէի զօրացնել եւ շրջականները կոմիտէներ կազմել: Ձեր կոմիտէի (Ձիզակո) հասցէին հարկաւ «Դրօշակ» բերել կու տաք. իսկ յաւելուած եթէ դայ, կը զրկենք: Ձեր տարած գրքերը եթէ ծախէք, հաճեցէք մեզի իմացնել: Նիւ Եորքի գըրքերէն մաս մը զրկուած է մեզի: Ընկերական բարեւներով:

Ի դիմ. Հ. Յ. Դաշ. Ամեր. Կեդր. Կոմիտէի
Քարտուղար՝ ԲԱԲԳԻՆ

Յ. Գ.— Բոլոր ընկերներուն բարեւներ:

Կ 99 — 22

ՎԱՐԴՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1899 Սեպտ. 20, Վարնա

Յարգելի Պարոն Մարթին,

Այո, Ձեր նամակը ստացել ենք, բայց Բարան(1) ինձի խնդրած էր որ իր նամակները ստանամ եւ պահեմ, մինչեւ որ ինքը ժամանակ ունենար ինձնից խընդրելու: Դորա համար էլ մինչեւ հիմա դուք պատասխան չէք ստացել: Ձեր առաջարկը կ'ընդունինք, ուղարկեցէք, եթէ յարմար եղաւ կը սպաղրենք:

ՎԱՐԳՕ

(1) Բարս, Բարսյեան, — Գարեգին Խաճակի կուսակցական ծածկանունը:

Կ 99 — 23

Ա. Ս. ԼԵԻՈՆԵԱՆԻ (ԱՇՈՏ-ԵՐԿԱԹ) ՆԱՄԱԿԸ

987, Parker St.
Raxbury (Mass.)

Հոկտ. 3

Սիրելի Մարթին,

Նամակը ժամանակին ընդունած եմ: Քեզի հետ համամիտ եմ թէ Հայաստան աւելի գործիչի պէտք կայ քան թէ հոս, եւ ճիշտ այդ պատճառաւ է որ մէկու մը պէտք կը դրանք: Եթէ մէկը հոս դայ՝ ասկէ երթացողներ շատ կ'ըլլան: Ես մտադիր եմ երթալ, երկար ատենէ ի վեր փափաքս եղած է այդ, բայց հոս անկազմ ձեզ հեռանալ չեմ ուզած. կը քայքայուի, վախցած եմ, եւ այդ զիս հոս պահած է: Եթէ դործիչ մը դայ ես պատրաստ եմ վազն իսկ հեռանալ Ամերիկայէն. շատ որոշ կը տեսնեմ թէ դործի ասպարէզը ինձ պարտք կայ կառարելիք: Թերեւս շատերն ալ ինձ պէս կը մտածեն: Մէկ խօսքով դործիչի մը հոս դալը անհրաժեշտ է եւ երանի թէ մինչեւ հիմա եկած ըլլար: Եղիպտոսէն աւելի կարեւոր ասպարէզ է Ամերիկան, թէեւ Եղիպտոս ալ իր մօտաւորութեան պատճառով տարբեր նշանակութիւն ունի:

Հող եղողները ջանքերնիդ միացուցէք՝ գործելու. հրապարակային ժողովներ մեծ ազդեցութիւն կը թողուն. երբեմն հրապարակային ժողովներ ըրէք. այդ կողմի հայութիւնը թմրած է եւ պէտք է ցնցել: Երանի թէ կարենայինք իրար տեսնել. ներքին խնդիրներու մասին մանր ու մուկ տեղեկութիւններ կրնայիք հաղորդել ինձ՝ որոնք օգտակար կ'ըլլային կոմիտէները քաջալերելու համար:

Ներքակ շրջաբերականը, թերթի մասին, տեղույդ կոմիտէին յանձնէ:

Բարեւներով, ձերդ՝
Ա. Ս. ԼԵԻՈՆԵԱՆ

Կ 99 — 24

Ս. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Պոսթոն, Հոկ. 7 / 99

Սիրելի բարեկամ,

Ստացայ նամակդ եւ ստիպողական դործով մը Նիւ Եորք դայած ըլլալով, երկու օր առաջ վերադարձայ եւ կը պատասխանեմ:

Շիրվանը ձեր ըսած վաճառականով՝ Իսկէնտէր եւ Արշակ Խան Գողոյեանցին հետ չեկաւ, այլ առանձինն գալուն պարազաները չեմ գիտեր. Կիւրին կարգացեր է. թէ՛ իր Կիւրինի կեանքին և թէ՛ հոս գալու պարագաներուն նկատմամբ ոեւէ մի կիւրինցին ի Շիրակօ կամ այլուր կրնայ աւելի ընդարձակ եւ ճշգրիտ տեղեկութիւններ տալ. կան քանի մը թուղթեր ձեր պահանջածներէն, հոս ու հոն, ուր որ գտնուած եմ անցեալի մէջ. միայն վերջերս տեղափոխուած գիրք մը բռնելու վրայ եմ:

Շիրվանը իր սղաննուած ժամանակները 26-27 տարեկանի չափ էր կարծեմ: Անձնագէտ ես հակառակ եմ Շիրվանի անուան յեղափոխ. կոչուած թերթերու մէջ յիշուիլը. ասիկա ձեր կարծեաց այնչափ հակառակ է որ նամակով միաջո բացատրելով ձեզ համոզել անկարելի է, մասնաւոր թէ ինչ-ինչ պատճառներով պարագաները չեն ներեր. երբ այս կողմերը դաս, կը տեսնուինք:

Ձեմ յիշեր նաեւ թէ ի՞նչ պարագայի մէջ դրած եմ խիստ նամակ մը ձեզ, երբ կրկին կարգած եւ սխալ դանեմ, ներողութիւն կը խնդրեմ:

Այլազեանին հետ թղթակցած չունիմ. հասցէն չեմ գիտեր. իմ կրօնական հակամիտութիւնը իրեն գիրք չէր դար. եթէ դուն հասցէն գտնես ինձ ալ իմացուր:

Կը խնդրեմ որ եթէ որոշած էք անպատճառ թերթի մէջ հրատարակել տալ Շիրվանի կենսագրութիւնը, հաճիք իր ընկերներուն անունը կէտադրութեամբ կամ միայն գիր մը գնելով անցնիլ: Գառն, դառն, խիստ շատ դառն են Շիրվանի մահուան պարազաները: Ազգ. անբուժելի ախտի հրէշային մի երեւոյթ, եւ ազգ մը որ մէկ Մուրատի դէմ 20 Տ. կամ Ծ. կրնայ ծնանիլ, պատճառ ունի ողբալու եւ դերի մնալու: Ա՛խ, բարեկամ, սիրտս ի խորս խոցուած է, անկարելի է եւ չեմ ուզեր տող մը անգամ գրել թէ՛ տեսութիւն ընել դանազան խնդրոց վրայ եւն. եւն... Մնամ տեսնուելու յոյսով:

Ձերդ՝
Ս. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Յ. Գ.— Երբ մօտերս որեւէ մի թուղթ ձեռքս անցնի կը շնորհակամ. յետ դործածելոյ կը վերադարձնէք:

Կ 99 — 25

ԱՇՈՏ-ԵՐԿԱԹԻ (Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ

987, Parker St.
Raxbury (Mass.)

Հոկտ. 18

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ իր ժամանակին ստացած եմ: Արեան դաշտ երթալու ծրագիրս կիսկատար է, եւ ձիւղ ատոր համար էր սր քեզի դրեցի այդ մասին: Որովհետեւ դործի ներկայ ընթացքը լիովին չեմ գիտեր, տակաւին չեմ կրցած որոշել թէ Հայաստանի ո՛ր մասի մէջ դործելս օլտակար կրնայ ըլլալ: Բողջ եւ Մուշ ինձ ծանօթ են իրենց ամէն կէտերովը. գիտեմ ժողովրդի սովորութիւնները, ոամիկ լեզուն, ճամբաները եւ վերջապէս ունիմ ծանօթներ: Բայց թէ ո՞րտեղ, անծանօթ տեղ թէ ծանօթ տեղ օլտակար կրնամ ըլլալ, այդ թերեւս դուն կրնաս քու փորձառութեամբք բացատրել:

Ուրիշ մի կէտ (1) դործունէութեան տեղ ընտրած է Կիլիկիա. սակայն ես շատ չեմ ցանկար այդ մասի մէջ դործել ինչ ինչ պատճառներով, որոնց գլխաւորն է թէ Կիլիկիացիք բարքով ու վարքով խիստ շատ կը տարբերին Հայաստանի հայերէն եւ ես իրենց վարուց անտեղեակ՝ բաւական ատեն եւ ոչ մի դործ պիտի կրնամ տեսնել եւ թերեւս վնասակար ալ ըլլամ: Ու չեմ գիտեր թէ կրնամ տեղի մասին ընտրութիւն ընել թէ ուր որ զրկուիմ հոն երթալու եմ: Արեւմտեան Իււրոպին ալ գրեցի անցողակի կերպով փափաքս: Ես չէի ուզեր որ Կեդր. Կոմիտէն գիտնայ խնդիրը մինչեւ վերջնական կարգադրութիւնը, զի չեմ ուզեր սր լուրը տարածուի: ԱյլՔայականներ սոսկալի թշնամի են ինձ եւ եթէ լսեն, խնդիրը կը գէշնայ: Գիտես անոնց մատնութիւնները:

Տարիէ մը ի վեր քանի մը ընկերներ գիմած են Կեդր. Կոմիտէին, որ գրեցի գրիկ: Կիլիկիոյ Կեդր. Կոմիտէին գիմեցինք այդ առթիւ, կէս մերժողական պատասխան առինք: Իսկ Կեդր. Կոմիտէին ձեր դրած նամակէն կը հասկնամ թէ պահանջ կայ, եւ այդ ընկերներ (որոնք մեր ամենագործօն եւ զոհող ընկերներն են) պատրաստ են ոեւէ ատեն մեկնիլ, ուստի եթէ կըրնաս տեղ պատրաստել անոնց համար՝ դրէ Կեդր. Կոմիտէին այդ մասին: Ընկերներէն մին առաջնակարգ դերձակ է, կրնայ իր խաղաղ դործիչ ապրիլ եւ կը խորհիմ թէ Կիլիկիա երթալու յարմար է: Արդէն ինք վերջերս ալ ինձ գիմած է նամակով մը եւ թղթակցութեան մէջ եմ իր հետ այդ մասին: Ձեր կարծիքին կը սպասեմ:

Բարգէնը մեր Կեդր. Կոմիտէի ատենապետն է (Պրն. Մարկոս Տէր Մանուէլեան, չմշկածապցի): Կեդր. Կոմիտէին դրած նամակիդ մէջ այնպէս ցոյց կու տաս

որպէս թէ դադանիքներ երեւան հանած ենք: Ձեր դրած խնդիրներուն, օրինակ՝ Դաշնակցութեան ուժերը վան, Սասուն եւ Կիլիկիա համախմբուելու մասին Կեդր. Կոմիտէին երբեք բան չլինի: միայն Ձեր նամակէն տեղեկացանք այլ, եւ ուստի ուրիշ աղբիւրէ սարածուած ըլլալու է լուրը: Իսկ Կիլիկիա մէկը զրկելը ուղէինք չուղէինք երեւան պիտի զար, զի մենք ընտրողական սկզբունքով կազմուած ենք:

Կը յուսամ թէ վերի խնդիրներուն մանրամասն կերպով կարծիքը կը յայտնես:

Բաբեաներով, ձերդ՝
Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

(1) Մէկ կամ երկու բառ, հաւանօրէն անուս մը, անընթեռնիլ:

4 99 — 26

ԱՇՈՏ-ԵՐԿԱԹԻ (Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ

987, Parker St.
Raxbury (Mass.)

Հսկտ. 29

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ ընդունեցի: Երթալ փափաքող ընկերներէն մէկը առաջնակարգ դերձակ է. պատրաստ է իր ծախքովը երթալ եւ իբրեւ խաղաղ արհեստաւոր Երկրի ուսուցիչ մասին մէջ գործել. միւսները արհեստ չունին (մէկը մեքենագործ է, սակայն արժէք չունի թուրքիոյ համար). բոլորն ալ իրենց ծախքով երթալու պատրաստ են:

Իսկ իմ մասին պալով, թերեւս շատ լաւ կ'ըլլար դործով մը զբաղել եւ դործել յայտնի հրապարակի վերայ, մարդոց մէջ մտնել ելլել: Համոզելու բաւական ձիւք ունիմ: Սակայն խնդիրը կը դժուարանայ երբ ի նկատի կ'առնեմ թէ արհեստ չեմ գիտեր եւ թուրքիոյ մէջ միայն երկու գործ կրնամ ընել, — դասատուութիւն եւ կամ վաճառականութիւն: Այս վերջնոյն փորձառութիւնը չունիմ. դրամագլուխ ալ կը պահանջէ:

Այս ամէնը ձեզի պարզելէս ետք կը մնայ որ խորհիք եւ ինձ թելադրէք թէ ինչ կրնամ ընել հոն կամ թէ ո՛րը օգտակար է, — գաղտնի գործի՞ ըլլալ թէ հրապարակի վրայ գտնուիլ: Իմ ապահովութիւնս եւ հանդիսատս բնաւ ի նկատի մի առնէք, միայն ինձ խօսեցէք գործի տեսակէտէն: Օգտակարը եթէ կենացս իսկ կը վնասէ՝ պատրաստ եմ զայն ընդգրկելու:

Երէկ Բիւրոյէն նամակ մը ընդունեցինք որ կը գրէ թէ գործիչը պատրաստ է պալու. վաղը դրամ պիտի

զրկեմ ասկէ հեռալքով՝ որ ճամբայ ելլէ: Այս լուրը շատ ուրախացուց զիս:

Դուք եթէ այս կողմերը դաք, տարակոյս չունիմ թէ դործ կը գտնէք: Եթէ չեմ սխալիր լաստրութիւն զլիտէք. եթէ այդպէս է իմ դործած դործարանիս մէջ կրնամ դործ առնել ձեզի ուսէ ատեն որ վաք:

Կը մնամ բարեկենքով,
Ձերդ՝
Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

4 99 — 27

ՄԻՍԱՔԻ (ԿԱՐԻՃ, ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Յիւլիս, 2 Նոյեմ. 99

Սիրելի Մարթին,

Ժընեւէն դրած նամակիդ, զոր հիւանդութեան անկողնի մէջ ստացայ՝ պատասխանեցի, բայց այնուհետեւ՝ չլիտեմ ինչ պատճառով քեզմէ ուսէ նամակ չըստացայ: Սակայն ես դարձեալ հետաքրքրուելով քու վիճակիդ՝ Ժընեւէն հասցէդ բերել տուի՝ եւ ահա այս նամակը կը գրեմ: Եթէ այս անգամ ալ չպատասխանես, պապայիդ...

Ինչպէս քեզ դրած էի, երկրի եւ այլ դործերը չյաջողելէ յետոյ, հօրս վիճակներ ընելով վերջապէս յաջողեցայ հաւանութիւնը առնել՝ ուսանելու համար Եւրոպա գալու: Առ այժմ հետեւելիք ճիւղս դեռ չեմ ընտրած՝ բայց աչքի առջեւ ունիմ անասնաբուժութիւնը. եւ որովհետեւ այս ճիւղին յարմար վարժարան չկայ հոս, ամիսէ մը Գերմանիա պիտի անցնիմ:

Գու վիճակիդ մասին տեղեկութիւններ առնել կը փափաքեմ, ուստի կը խնդրեմ որ ընդարձակ նամակով մը փափաքս պահանջես:

Շատ հետաքրքիր եմ նոյնպէս Ամերիկայի հայ դաղթականութեան եւ մասնաւորապէս յեզ. տարրին գործունէութեան մասին ստույգ տեղեկութիւններ ստանալու. թերթերը շատ վարդազոյն կը ներկայացնեն՝ բայց կը վախնամ թէ՛ տաւուրին առածին պէս չըլլայ:

Թերեւս մինչեւ նամակիդ հոս հասնիլը ես մեկնած կ'ըլլամ՝ բայց չի կորսուիր. ամէն պարապայի մէջ շուտ պատասխանես լաւ կը լինի:

Սիրալիբ համբոյրներով
ՄԻՍԱՔ

Missak Kouyoumdjian
11, Universitatstrasse IV
(Suisse) Zurich

Տակը աւելցուած՝
Համբոյրներ՝
ԱՂԱՍԻՐ

Կ 99 — 28

ԱՐՄԵՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ժընեւ, 8 Նոյեմբեր 99

Սիրելի Մարթին,

Շիջակոյից զրած նամակդ ստացայ, կը շտապեմ պատասխանել եւ լուսանկարիս համար տուած խօսքս կատարել: Վա՛յ թէ այս անգամ էլ չուզարկէի. ով գիտէ որչափ պիտի քիաֆիւր քիաֆիար ընէիր իմ հասոյցէին:

Ներսիսեանից մի նամակ ստացայ այս օրերս. իւր դործից քաշուելուն համար երկարօրէն զրած է, պիտի պատասխանեմ իրեն եւ մի գուցէ կարողանամ իրեն համոզել, որ իրեն բերած փաստերը շատ էլ իրաւացի չեն:

Ամիս ու կէսէն աւելի է որ Գերմանիայից վերադարձեր եմ եւ քննութիւններս յաջողութեամբ անցուցի: Իսկ դու ինչ հալի հետ ես, կուտուզ Մարթինս. կը զրեւ թէ արդէն մի կօշիկի դործարանում գործ գտեր ես. արդեօք ունի՞ս բաւական ազատ ժամանակ ջո այն ծրագիրը իրագործելու համար: Յամենայն դէպս պապա Մարթինը լինելդ չես մոռնար. ինձ կը թուի թէ այդ մթնոլորտում մի քիչ դժուար պիտի լինի մի գործնական բան ձեռնարկել. անիրաւ երկիրը այնչափ հեռու է մայր երկրէն եւ այնչափ տարբեր սլաճաններում, որ շատ էլ անընական չէ տեսնել՝ ամերիկացի հայ յեղափոխական տարրը միայն ճառերով գործ կրնայ տանիլ: Այս խօսքերս թող քեզ չյուսահատեցնեն. մի քիչ համբերութեամբ եւ մանաւանդ ընկերների լաւ ընտրութեամբ միշտ կարելի է հասնիլ նպատակի:

Մարթին, քեզմէ մի բան կ'ուզէի խնդրել. արդեօք չէ՞ր կարող այդտեղ ջո եղած տեղումդ ինձ ամերիկական հպատակ լինել տալ եւ ինձ համար մի փաստաւոր հանել: Ինձ համար որ կ'ըսեմ, իմ ճիշդ անունովս ու մականունովս կ'ուզեմ ըսել. թէ կ'ուզես ես քեզ կ'ուզարկեմ իմ ունեցած թղթերս եւ պէտք եղած տեղեկութիւնները: Նաեւ մի հարցում. իմացիր թէ ինչ թղթեր կը պահանջեն, եւ երկրորդ ինչ ու ինչ բաներ կը զրեն անցազրին վրայ, օրինակ հասակը, մազերը, եւն., եւն., սոցա բոլոր մանրամասնութիւնները ինձ գրէ որ նրա համեմատ քեզ ինչ որ պէտք է ուզարկեմ: Միայն մասին բնաւ մի մտածեր, ես այս տեղից մի կերպ կ'ուզարկեմ քեզ պէտք եղածը, միայն հոգ տանիս որ հպատակութեան թուղթը եւ անցազրի բոլորովին կարգին լինին ինձ համար: Լեզուն էլ ոչինչ, ես արդէն այս օրերս պիտի սկսիմ անգլերէն դասեր առնել եւ կը յուսամ թէ շուտով պէտք եղածին չափ կը սովորիմ:

Քեզ տեսնեմ Մարթինս, թէ ինձ էլ եաւճի շինես, աղա ես ու աղա:

Այսօրուայ համար այսչափ. կը խոստանամ շուտ շուտ գրել, եթէ դուն էլ չպապանձիս Զաքարիայի պէս. ներփակ կ'ուզարկեմ լուսանկարս, բայց վզիդ սլաճք կը զնեմ որ դուն էլ հանել տաս եւ ինձ ուզարկես:

Կարօտոյ համբոյրներով
ԳԱՐՕ

Հասցէս միշտ նոյնն է.
G. Pasdermadjian
à l'Université
Genève

Կ 99 — 29

ՄԻՍԱՔԻ (ԿԱՐԻՃ, ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ

ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Յիւրիս, 13 Նոյեմբեր, 1899

Սիրելի Մարթին,

Նոյ. 2 թուակիր նամակ մը զրած էի քեզ, զոր կը յուսամ թէ ստացած ես:

Այսօր ալ ուրախութեամբ ստացայ Հոկտ. 18 թուակիր առաջին նամակդ, զոր Աղեքսանդրիայէն հոս զրկած էին:

Նամակդ սկսած ես ժընեւ դանուածդ միջոցին մեր մէջ փոխանակուած նամակներու մասին բացատրութիւններ տալով: Այդ խնդրի մասին չարժեք երկար ծանրանալ, քանի որ՝ թիւրիմացութեան տեղի տալիք որեւէ կարեւոր կէտ չկար մեր զրածներուն մէջ. ես ոչ մի ժամանակ դէմ չեմ եղած ջո երկիր մտնալու դիտաւորութեանդ, եւ ես ալ երբեք երկիր չմտնալու վերջնական որոշում չեմ տուած: Լոկ իրերու ներկայ անորոշ գրութիւնն էր որ ինչպէս քեզ Ամերիկա, այնպէս ալ զիս հոս նետեց: Ո՞վ գիտէ թերեւս այս առժամանակեայ ձեռնպահութիւնը ունենայ իր օգուտները ապաղայի գործունէութեան համար:

Շատ ուրախ եմ որ Ամերիկայի մէջ գործելու պարարտ հող դտած էք. ինչպէս անցեալ նամակիս մէջ ալ զրած եմ՝ անցեալի յուսախաբութիւնը զիս այնքան յոռետես ըրած է, որ թերթերու մէջ Ամերիկայի հայ դաղթականութեան արտակարգ շարժման ու գործունէութեան լուրերը թմբուկի առածին կասկածը կը ներշնչէին ինձի: Ուստի Ձեր նամակը կրկին ուրախութիւն պատճառեց ինձ՝ այս կասկածը փարատելով: Քանի որ նպաստաւոր միջավայր եւ զիւրութիւններ ունիս՝ կրցածիդ չափ աշխատէ, արդէն գիտես արտասահմանի գործունէութեան համար այն ամենայնուար եւ օգտակար ծրագիրը, որ Եգիպտոսի մէջ մեր

երկար խօսակցութեանց նիւթ եղած է: Գտնել մաքուր եւ ընդունակ տղաք, քիչ շատ պատրաստել դաննք եւ զրկել իրենց հայրենիքները՝ իրենց կարողութիւններուն համեմատ դժուար գործունէութեան որոշ ծրարելիքներով, որով քիչ-քիչ կազմակերպական ընդհանուր ցանց մը կը կազմուի: Իսկ եթէ կարելի է դրամական եւ բարոյական աւելի մեծ ոյժեր պատրաստել, այն ատեն աւելի լաւ. ո՞վ գիտէ թերեւս ակնկալուածէն շատ աւելի շուտ ներկայանայ այն օրը՝ երբ դարձեալ միասին ստպարէզ կ'իջնենք՝ իրագործելու այն ծրարելիքները, զորոնք միասին դժեցինք: Չկարծես երբեք թէ Եւրոպա դալով մոռցանք մեր ցաւերն ու պարտքերը, ընդհակառակը կրնամ ըսել թէ հոս աւելի խոր կը զգանք ազդային ցաւը՝ եւ աւելի սաստիկ կը տանջէ մեզ որեւէ կերպով օգտակար լինելու տենչը: Եթէ ողջ մնացինք՝ ապագան ամէն բան կը սպարզէ:

Բօրիսի(1) հետ մեր տեսակցութեան մասին տեղեկութիւն կ'ուղես: Բօրիսը մեր մեկնելէն բաւական առաջ Եգիպտոս հասնելով, երկար տեսակցելու առիթ ունեցանք: Ամէն մանրամասնութիւն երկարօրէն զրել աւելորդ է՝ քանի որ արդէն ինքնին կրնաք զուշակել զանոնք՝ խնդրին մօտէն տեղեկ լինելով: Միայն ինչ որ իր մասին կրնամ ըսել՝ սա՛ է թէ մեր տեսած բոլոր գործիչներուն մէջ անհամեմատ կերպով լաւն է՝ մանաւանդ իր մտածելու մեծ կարողութեամբը: Թէեւ ինչ-ինչ կէտերու մէջ դադարի տարբերութիւն ունեցանք՝ բայց իրեն հետ կարելի էր կատարելապէս համաձայնիլ: Եթէ աւելի առաջ եկած լինէր, շատ հաւանական է որ մենք երկիր մտած կը լինէինք. ինքն ալ այս բանը հասկնալով՝ շատ ցաւեցաւ որ ժամանակին չէր եկած: Հիմա թէ՛ տեղական գործերու եւ թէ՛ միւս մարմինի(2) գործերուն կը հսկէ. Վահանը հեռացաւ, այժմ Ժընեւ է:

Հոս դալու ատեն Ժընեւէն անցանք՝ բայց օր մը միւսին մնալով շատ երկար չլըցանք տեսակցիլ եւ արդէն երկար տեսակցութիւն մըն ալ անօգուտ էր, քանի որ առայժմ ձեռքէս ելած է երկիր մտնալու պատեհութիւնը:

Ձեռ տեղեկացուցած թէ Ամերիկայի մէջ մերոնք աւելի զօրաւոր են թէ՞ Մարտականները: Նազարբէյի Հնչակն ալ յարութիւն առաւ, տեսնենք ան ինչ պիտի ընէ: Կը խնդրեմ որ յաճախ գրելով ընդարձակ տեղեկութիւններու հետ տեղական թերթերէն ալ զրկէք: Նոյ. 2 թուականաւ Դաւիթին ալ նամակ գրած եմ՝ իր նախապէս առած (Փէհլիվանեանի) հասցէին. չգիտեմ ստացա՞ւ թէ ոչ:

Համբոյրներ
ՄԻՍԱԲ

Հասցէս՝
Missak Kouyoumdjian
11, Universitatstrasse IV
(Suisse) Zurich

Յ. Գ.— Ըստ աստղաբաշխներու զուշակութեան այս զիշեր աշխարհը պիտի կործանէր՝ բայց փառք Աստուծոյ բան մը չպատահեցաւ եւ ողջ առողջ արթնացանք: Իբր ուրախալի տարօրինակութիւն մը մոռցայ հաղորդելու քեզ որ Աւօն (Նաղաշեանը) հիմա Գահրէի կոմիտէին անդամ է, այս փոփոխութեան պատճառ եղած է Ժընեւէն Արմէն Գարոյի իրեն գրած յանդիմանական մէկ նամակը: Լուսանկարչութիւնը ձգած է եւ կ'աշխատակցի «Արշալոյս» թերթին, որով բաւական օգտակար կ'ըլլայ, թերթը թէեւ նոր բայց շատ կը կարգացուի՝ ես ալ երբեմն կը գրեմ «Առանձար» ստորագրութեամբ: Մի մոռնար հասկնալ եւ զրել թէ «Շարժում»ի մէջ զրածններս ինչ ընդունելութիւն գրած են Ամերիկա:

ՆՈՅՆ

(1) Բօրիս, — Միքատ Խաչատուրեան, անգամ Արեւմտեան Բիւրոյի:

(2) Կ'ակնարկուի, ամենայն հաւանականութեամբ, Կիլիկիոյ Պատասխանատու Մարմինն:

4 99 — 30

ԱՂԱՍԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

14 Նոյեմբեր 99, Յիւրիի

Սիրելի Մարթին,

Աղքատներու զրկած նամակներդ հոս ստացանք. մօրեղբայրս զբամբ դանձած է:

Երկու ամիս է որ հոս եկած եմ Միւսաքլին հետ, ուսանելու նպատակով, թէեւ դեռ չեմ որոշած վերջնականապէս թէ ինչի՛ պիտի հետեւիմ:

Եգիպտոսի վրայ ուզած էիր որ գրեմ. կ'երեւայ դեռ յոյսդ չես կտրեր Փէլլահներու երկրէն: Վահանը մօտաւորապէս երեք ամիս է որ մեկնած է, հիմա Ժընեւ կը գտնուի. Բօրիսը Աղքատներու է, բայց մինչեւ մեր Եգիպտոսէն ելլալը գործի մը չէր սկսած. կ'ուզէր մէկ-երկու ամիս սպասել, միջալայրը ճանչնալ ու յետոյ սկսիլ գործի. այնպէս որ քու մեկնած ժամանակդ ինչ որ էր Եգիպտոսը նոյնն էր նաեւ մեր մեկնած ժամանակը: Բօրիսի կարողութիւնը անվիճելի է. տեսած գործիչներու մէջ ամենէն կարողը զայն գտած եմ, բայց չեմ կարծեր որ եգիպտացիները փոխուին անոր ազդեցութեամբը. որովհետեւ բոլորովին Փէլլահ են դարձեր արդէն անոնք. Աստուծոյ հրեշտակներն ալ բան մը չեն կրնար ընել. շատ լաւ կը ճանչնաս կոմիտէի անդամներն ալ, կոմիտէի անդամ չեղողներն ալ. կը կարծե՞ս որ անոնք փոփոխութիւն մը կրեն. ես չեմ հաւատար: Խուճաբերու մէջ միայն տղաքներ կը գտնուին. այդ տղաքները պատրաստելով երկիր զրկելը ամենէն յաջողը կրնայ ըլլալ Եգիպտոսի համար: Ըսած-

ներս Աղեքսանդրիայի կը վերաբերին. Գահիրէ չեմ վիտեր. միայն մեկնելէ առաջ իմացանք որ Գահիրէի կոմիտէն վերակազմուեր է ու սկսեր է աշխատիլ:

Երկիր մտնալու համար երէկ իրիկուն Միսաքին հետ բաւական խօսեցանք. իր քեզի դրած նամակէն արդէն կը հասկնաս թէ երկիր մտնալու ծրագրէն ետ չէ կեցած, այլ քիչ մը յետաձգած: Իսկ ես, այդ բանը չեմ կրնար ընել այսօր. ինչ պատճառով որ ալ բացարձեւ այդ անկարելիութիւնը ինծի համար, նշանակութիւն չունենար քեզի համար. կամ քի տկարութիւն պիտի ըսես. կ'ընդունիմ. ինչ պատճառներ որ այսօր իրեւ արդէն կը տեսնամ՝ անցեալին մէջ անշուշտ անոնց նման պատճառներ կրնային դռնուիլ, բայց այն ժամանակուան կամ քի զօրութիւնս զօրաւոր էր եւ արդեւ ընդերը իրենց ուժը կը կորսնցնէին, բայց այսօր այդ ուժը չկայ մէջս, կը խոստովանիմ այդ:

Ուսանողական շրջան մը պիտի անցընեմ, թերեւ հոս, բայց կը մտածեմ հետեւիլ այն տեսակ ճիւղի, որ անպատճառ 4-5 տարի չպահանջէ, այլ այնպէս մը ըլլայ որ ուզած ժամանակս, մէկ կամ երկու տարի վերջը ձգել կարողանամ, առանց վնաս մը կրելու:

Հասցէս Միսաքի տուածն է:

Քուկդ
Յ. ԱՂԱՍԷՐ

4 99 — 31

ԿԱՐԻՃԻ (ՄԻՍԱՔ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ)

ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Սիրելի Մարթին,

Նոյ. 14 թուակիր նամակդ այսօր ստացայ. մեր նախորդ նամակները անշուշտ ստացած ես:

Շատ ուրախ եմ որ Ամերիկայի մէջ թէ՛ անձնական եւ թէ՛ յեղափոխական դործով յաջողութիւն գտած էք: Անշուշտ չես զլանար մեզի ալ տեղեկութիւններ տալ ապագային ունենալիք յաջողութիւններուդ եւ այլ պարզաներու մասին:

Թերթ ուզած էի, եթէ կրնաս «Հայրենիք» և «Ձայն Հայրենեաց» զրկել շատ չնորհակալ կ'ըլլանք:

Եթէ «Անախտ» կը կարդաք, կը տեսնէք որ հոս-հոսապետ Չօպանեան կը շարունակէ իր վայրահաշու-թիւնները յեղափոխականներու դէմ: Ու ցաւալի է որ անոր գրածներուն կարեւորութիւն տուողներ ալ կան. ուստի կարելի եղածին չափ պէտք է աշխատիլ՝ այդ կարգի իմաստակներու ազդեցութիւնը ոչնչացնելու. երէկ ընդարձակ յօդուած մը զրկեցի «Մարտում»ին, որու մէջ փաստերու հիման վրայ զորս դու պատուիրեցեր վերէն վար լուսցի Չօպանեանը: Եթէ հոն «Մարտում» չի ստացուիր՝ անպատճառ ուրիշ տեղէ մը ձեռք ձգելով կարդա այդ յօդուածս, ու կարծիքդ յայտնէ. նոյնպէս եւ ուրիշ ընթերցողներու վրայ ըրած ազդե-

ցութիւնը: «Դրօշակ» ալ յօդուածներու լաւ շարք մը կը հրատարակէ «Ամբոխային տրամաբանութիւն», որ լաւ կ'ազդէ ընթերցողներուն վրայ. ինչպէս նաեւ Ղարիբի թերթօնները: Որչափ ալ թղթի դործով զբաղելու ժամանակ չըլլայ, ժողովուրդին մէջ այն տեսակ թիւրիմացութիւններ մտած են, որ դանոնք գրելով միայն կարելի է ջնջել. գրիչը դեռ շատ դործ կրնայ ընել:

Հ. Ամերիկայի համար ժընեւէն զրկուած ներկայ-յայտցիչին ով ըլլալը չես գրած, երբ յայտնուի անշուշտ կը հաղորդես:

Այս անգամ երկար գրելու նիւթ ու առիթ չկայ. երբ պատասխանդ ստանամ դարձեալ կը գրեմ:

Հասցէս այնպէս մը գրեր ես, որ ճիշդ մեր փոշոցի եօխուշին ձեռն է առեր:

Համբոյրներով
ԿԱՐԻՃ(1)

28 Նոյ. 99, Յիւրիխ

(1) Ձեռագրի կատարեալ նոյնութիւնը եւ Միսաքի նախորդ նամակներուն եզած ակնարկութիւնը անգամ մը եւս ցոյց կու տան՝ որ Կարիքը պարզապէս յեղափոխական ծածկանունն է Միսաք Գոյուսեանին, գրական անունով՝ Առանձար (տեսնել Կ99 — 29, Յ. Գ.):

4 99 — 32

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. Կ. Ի ՆԱՄԱԿԸ

Box 283, Prov. R. I.

Դեկտ. 14, 99

Սիրելի Մարթին,

Քարթը ստացանք: Շատ ուրախ պիտի ըլլայինք եթէ կարելի ըլլար քու ներկայութիւնդ Պատղամաւորական ժողովին իրադործել: Կը սպասենք որ դէթ Ձեր անձնական փորձառութիւններէն կարծիքներ ու թեւադրութիւններ զրկէք ժողովին, եւ վստահ ենք թէ չպիտի ուշանաք զրկելու: Ուրիշ բան մը: Մենք կը ջանանք զՁեզ Կեդր. Կոմիտէի անդամ ընտրել տալ անպատճառ, բայց չենք գիտեր թէ այս կողմերը գալ կը հաճի՞ք: Անշուշտ դործ մը կրնանք դտնել ձեզի համար, միայն թէ դուք այս կողմերը գաք, եւ կը խորհինք թէ օգտակար պիտի ըլլայ Ձեր ներկայութիւնը մեր կողմերը: Ի՞նչ է կարծիքդ, քանի որ Ամերիկա կը մնաս, չե՞ս ուզեր Կեդր. Կոմիտէի անդամ ըլլալ, որով աւելի դործօն դեր մը կատարած կ'ըլլաս: Այս նամակը առնելէ վերջ փութա պատասխանել թէ պիտի ընդունի՞ս Կեդր. Կոմիտէի անդամութիւնը, որ ըստ այնմ շարժինք: Ձեր տեղեկագիրը, զէնքի դրամը եւն. դեռ չստացանք, անշուշտ կը զրկէք շուտով:

Բարեւներով
Հ. Յ. Դ. ԱՄ. ԿԵՂԻՐ. ԿՈՄԻՏԷ

4 99 — 33

ԷԴՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ

Իզմիր, 11/29 Դեկտ. 1899

Սիրելիք իմ Մարթին,

Երէկ ստացայ Նոյ. 26 թուակիրդ: Կը տեսնես որ ուշ հասած է ինձ: Ձլինի մեղադրես զիս թէ ուշ կը պատասխանեմ:

Քս դրածները սիրտս ուրախութեամբ լեցուց, կարծես թէ բոլորովին մեռած էի եւ նոր ոգի, նոր սիրտ եկաւ վրաս, որովհետեւ ընկերներու — այն ալ լաւ ընկերներու — պէտքը մեզ համար չափազանց վաղի եղած է ժամանակէ մը ի վեր:

Այժմ առաջին առթիւ կու գամ ըսելու, որ ատոնցմէ 3ը (Արմենակը(1) եւ երկու դերձակ(1)ները) կարող էք առանց վարանման ճամբայ(1) հանել: Միայն թէ մօտերը դէթ 75 ոսկոյ չափ դրամ ըլլայ հոս ելլենքէն վերջ, որով կարենան աղատ ու անկախ դործ բռնել եւ հաստատուիլ: Եթէ իրենց դրամը այդքան չի հասնիր, կրնաք հայթայթել ատկէ: Երկրորդ, տեղական անցադիր(1) անհրաժեշտ է, որով նոյնիսկ կրնան բոլորովին աղատ դալ հոս. ըստ իս ատիկա միակ եւ լաւ միջոց մըն է ապահովութեան(1) համար հետապային: Այս առթիւ կրկին Եգիպտոս(1) ալ կը գրեմ, որ եթէ իրենց նախկին միջոցը կը պահեն անմիջապէս իմացնեն քեզ: Այդ միջոցը գիտես արդէն Կարիֆին(1) առաջարկուեցաւ ժամանակ մը: Նաեւ հոստեղի մակոյկավարը(1) այժմ ճաւի(1) մէջ կ'աշխատի. ուստի, վաղուքն սկըսեալ կ'աշխատիմ ասկէ ալ միջոց մը ձարելու մասին, եթէ հնար լինի անմիջապէս այդ բանը կը գրեմ քեզ: Դուք ջանալու էք որ ատոնք Բարեկենդանէն մէկ երկու շաբաթ առաջ հոս հասնին անպատճառ:

Այստեղ ատոնց համար շատ հող կոյ մշակելու, եթէ միայն կարենան իրենց առանձին անկախ զիրքերը բռնել:

Այլազեանին հասցէն S. Ayvasian Soffia/Bulgarie ես կը գրեմ քո յանձնարարածները, ինչպէս որ ժամանակին ալ գրած եմ քո ինձ դրածը: Սակայն ինքը համակիր չէ Շար-ին(2) և չ'ուզեր կարծեմ, որ անոր մէջ լոյս տեսնէ Մուբատի կենսագրութիւնը: Հակառակութեան պատճառը թէեւ ինձ յայտնած չէ, սակայն թերեւս գիտես որ դեռ նոր հրատարակուելուն ինքը ինձ դրած էր քանի մը աննպաստ տողեր Վարդայի(1) մասին:

Իմ լուսանկարս ես հոս հանած չունիմ եւ եթէ ասկէ մեկնելու(1) լինեմ, այն ատեն կը հանեմ կը զրկեմ:

Ուզած նամակներու մասին ես անպատճառ չէի ընդգիծացած որ ինձ մօտ մնայ. քեզի գրած էի որ եթէ ուզես կը զրկեմ. սակայն իմ կարծիքով՝ եթէ ատանկ բաները մեր մտքին ու սրտին մէջ մնալով մեզ դէպի

ուղիղին առաջնորդեն միակ նպաստաւորն է քան թէ գրութիւնները պահելը. բայց քանի որ կ'ուզես ահա կը զրկեմ:

Ես կը զարմանամ որ մենք իրար չենք կրնար հասկընալ, բայց վերջապէս չեմ ուզեր քրքրել հին հարցեր, որոնք աւելի կրնան ընկերականութեան կապերը թուլացնել քան թէ ամրացնել եւ օգուտ առաջացնել. թերեւս կու գայ օր մը, որ աւելի լաւ կը հասկնանք զիրար:

Այդտեղ եկողը ոչ թէ Վահանը այլ Վահան(3) է, որպէս ինձ կ'իմացնեն այս անգամ Ոմբ.էն քո նամակին հետ: Այս անձը միակ ու յարմարն է այդտեղի եւ նոյն իսկ ամէն տեղի ու ամէն դործի համար: Իր զարգացումը թէ՛ դործնական փորձառութեամբ եւ թէ՛ հայկական անցեալ ու ներկայ կեանքով օժտուած է. դժբախտաբար այդպիսիք քիչ են մեր դործիչ ընկերներու շարքին մէջ. ահա ատոնց թիւն է որ պէտք է շատցնել...

Եկողները իրենց հետ թող բերեն երկուական լաւ ատրճանակներ, մէկ-մէկ փոքր և մէկ-մէկ մեծ. ատոնք հոս դուրս հանելը դժուարին չէ, երբ մանաւանդ հետադայ մասնաւոր նամակովս կ'իմացնեմ, թէ ինչ միջոցով պէտք է հոս դուրս ելլեն(1). իսկ դրամի մասին ըսածս աչքի առաջ ունեցէք:

Համբույրներով ձերք է՞.

- (1) Մածկագրով գրուած:
- (2) Հաւաքօրէն՝ «Շարժում»:
- (3) Ա. Վաւանքը:

4 99 — 34

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
— 1890 —

(Fédération Révolutionnaire Arménienne)

1898

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

№ 182

Ժընև, 29 Դեկտեմբեր 1899

Պարոն Մարթինին

Շիքակօ

Ընկեր,

Ձեր նամակները իր ժամանակին ստացած ենք. չպատասխանելուս գլխաւոր պատճառը Վահաբի դէպի Ամերիկա ճանապարհուելն էր, որ եւ հաւանականօրէն արդէն տեղ է հասեր եւ բայոնական ժողովին կը մասնակցի:

Ձեր ուղարկած 50 Ֆր. եւ անդլիական լրագիրներու կտորները ստացանք: — 20 օրինակ «Իրօշակ»ի փոխարէն այսուհետեւ 30 կ'ուղարկենք: — Իսկ ինչ կը վերաբերի Ամերիկայի դաշնակցական կոմիտէներու ընդհանուր դործունէութեանը եւ այլ կուսակցական եւ յեղափոխական դործերին, այդ բոլորի մասին ի հարկէ կը մտածէք մեր ընկեր Վահագրի եւ կոմիտէներու փոխադարձ խորհրդակցութեամբ:

Սերորի մահը եւ այլ զինակիր խմբերու անակնկալ ընդհարումները, հաւատացած ենք, եւ ձեզ վերայ շատ վատ տպաւորութիւն թողուցին, սակայն ներկայ պարագաներու մէջ զինակիր խմբերու անհրաժեշտութիւնը միայն խտրելով, կեղծաւոր կամ վախկոտ յեղափոխականներն են որ կը յանդգնին հերքել, մեր կարծիքով պէտք է հաշտուել իրականութեան հետ եւ աշխատել աւելի յաջող եւ աւելի ապահով առաջ երթալ, յեղափոխական փշոտ բայց միակ փրկող ճանապարհով: — Մեր ընկերները թող երբեք չմոռնան, որ երբ մի խումբ ընդհարման է հանդիպում, այդ չէ նշանակում որ նա մի քանի անգամ դերը յաջողութեամբ չէ կատարել, — նոյն դժի վրայ: Հակառակ դէպքում միայն ապուշները կարող են շարունակ ձեռք չվերցնել մի միջոցից, որ միշտ կապուած է վտանդի հետ:

Ընկերական ջերմ բարեկներով՝
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԴՐՈՇԱԿ»Ի
ԱՐԵՒՄՏ. ԲԻՒՐՈ

4 00 — 1

ԱՇՈՏ-ԵՐԿԱԹԻ ՆԱՄԱԿԸ

995 Parker St.
Raxbury (Mass.)

Յունվ. 2, 1900

Սիրելի Մարթին,

Իրօք որ պէտք էր Պատու. Ժողովէն անմիջապէս յետոյ դրէի քեզ. սակայն անկէ ի վեր դրազած եմ եղեր Պ. Ա. Վաւմեան (Ժընեւէն եկած մեր ընկերը) հոս հոն տանիլ եւ ծանօթացնել:

Պատու. Ժողովը բաւական լուրջ խնդիրներու ձեռք դարկաւ. անոնց մասին կ'իմանաք, երբ ստենագրութիւնը ձեզ հասնի: Ձեր զրկած խնդիրներէն զինուորական կրթութեան խնդիրը ընդհանուր համաձայնութեամբ ընդունուեցաւ: Ձանքեր պիտի ըլլան աւելի թնդանօթածիւղ խումբերու մէջ հայեր մտցունել: Այդ մասին արդէն ձեռնարկած ենք դիւրութիւններ ձեռք բերելու: Կարեւոր որոշում մըն ալ մեզ ամերիկացիներուն ծանօթացնելն է. այս մասին ալ Պ. Վաւմեանի հետ հոս կ'աշխատինք: Եթէ կարողանանք մի քիչ հաստատուն հող գտնել մեր ոտքը դնելու (եթէ համակիր-

ներու շրջան մը կրնանք կազմել) այն ատեն մտադիր ենք քուսպացիներուն նման պաշտօնական երեսօթ տալ մեր կազմակերպութեան: Թերեւս դուք հող կրնաք բան մը ընել այս տեսակէտէ, այսինքն հայ վաճառականներու, բժիշկներու, ուսուցիչներու եւ ազգեցիկ ամերիկացիներու միջոցով ամերիկացիներէ դրամական շրջան մը կազմել:

Ժողովը նաեւ լաւ դտաւ մէկ քանի կոմիտէներէ եկած այն թելադրութիւնը, թէ նուազահանդէսներ, խնճոյքներ, պարահանդէսներ եւն. սարքուին, ի նըպաստ Հ. Յ. Դաշնակցութեան: Ձոնացէք այդ մասին ալ:

Պզտիկ բայց կարեւոր խնդիր մըն ալ. լեցինք թէ Արսէն Վարդ. Վեհունի Շիքակոյէն ընտրուած է իբր տեղական հովիւ: Այդ պորտաբոյժը ո'ւր դացած է խաւնակութիւն ձգած է եւ ժողովուրդին շատ լիսասակար եղած. արդ ամէն ջանք մի խնայէք ժողովուրդը համոզելու որ այդ ձրիակերը հող ոտք չկոխէ: Աւելի լաւն ու դործունեան կրնաք ունենալ. նաեւ թէ Արսէն վարդապետ եւ ոչ մի տեսակէտէ օգտակար կրնայ ըլլալ: Կը յուսամ թէ այս մասին ալ հող պիտի տանիք:

Բարեկներով ձերդ՝
Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

Յ. Գ.— Պրն. Վաւմեան ըսի առանց ձեզ իմացունելու թէ ո'վ է. անտարալոյս կը յիշէք Վահագր (Խըմբագրութեան անդամ). ինքն իսկ է որ հոս Վաւմեան անունով կը ճանչցուի:

ՆՈՅՆ

4 00 — 2

ԷԴՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ոսկ.(1) 21/2 Յունուար 1900

Սիրելիդ խմ Մարթին,

Անցեալ օր նամակիդ պատասխանելով, քանի մը կէտերը բաց էի թողած, հետագայ նամակովս լրացնելու մտօք: Այսօր առիթը ներկայացած է գրելու արդէն:

Ինչպէս որ ըսած էի, տղայոց երեքը (Արմեալը և երկու դերձակները)(2), կարող էք առանց ժամանակ կորսնցնելու փախալ հանել Մարսէլի գծով(2). միայն թէ ո՞ր օր, ո՞ր նաւով մեկնելիք(2) պէտք է մէկ փոստ առաջ իմացնեն մեզ:

Այստեղ դուրս հանելու(2) մեր միջոցները(2) ապահով են. կարող ենք առանց մախը հարցաքննուելու դուրս բերել(2). բարօլան(2) է հետեւեալը.—

Երբ նաւը խարսխէ հոս(2), իրենք նախն տախտակամածի(2) վրայ մէկ-մէկ քաշկիմակ(2) ձեռքե-

բը, իրենց փալթոններուն օձիքը(2) բռնած կը լինեն. մեր մակոյկավարը վիզը կարմիր քաշկիմակ(2) մը կապած(2) կը մօտենայ իրենց(2) եւ կ'ըսէ. «Կօշ»(2). Իրենք կը սրտատախանեն թէ «կ'ուզենք որ նշանը(2) տեսնենք» ու նա իր վզին կարմիր քաշկիմակը(2) կը ցուցնէ, որով իրենք բոլորովին ապահով կը լինեն եւ անոր խորհուրդը լսելով կը շարժին: Առ այս պարտք կը համարենք ըսել որ իրենց հետ անկողին(2) եթէ ունենան, քիչ մը դժուար պիտի ըլլայ դուրս բերել(2): Ուստի կարող են երեքը(2) միայն մէկ անկողին(2) ունենալ: Իսկ մէկ-մէկ պակաս(2) սպահովաբար կրնան ունենալ՝ որ առանց դժուարութեան կարելի է զայն բերել իրենց հետ: Այս պատմանները կէտ առ կէտ գրել եւ իրենց(2) յանձնելու է որ չլինի թէ որեւէ չփոթութիւն մը ծագի:

Անաբարկոյս զանց ընելու չէ տեղւոյն քաղաքացիական փաստաբանի քղքերը(2) ունենալ. ատոնք անհրաժեշտ են մանաւանդ հետազային: Իսկ մէկ-մէկ ատրմանակ(2) փոքր եւ մէկ-մէկ ալ մեծ(2), 100ական փամփուշտով, վրանիմ առած(2) կրնան դուրս գալ(2). զիտես որ հոս չկայ ատոնցմէ եւ շատ ալ կարելիք ունինք, մանաւանդ պիտի ունենանք աւելի վերջը: — Դրամի մասին անցեալ դրածս նկատի ունեցէք, այդ խնդիրը կարեւոր է. եթէ երեքը(2) 100 ոս. ունենան լաւ է, որով հոս(2) որեւէ նեղութիւն չեն կրեր:

Աւելորդ պիտի լինի ըսել, որ իրենց քամբորդութիւնը(2) պէտք է ծածուկ մնայ ընդհանրապէս, իսկ հոս գալերնիմ(2) խիստ գաղտնի(2) մասնաւորապէս: Եթէ սպասահին այնպիսի հանգիստմաներ, որոնց կեդծել(2) անկարելի ըլլայ, դէթ կրնան յայտնել որ իրենք Եգիպտոս կամ Յունաստան կ'երթան(2). մէկ խօսքով չպէտք է պիտոնայ թէ անոնք ուր եւ ինչ գործով կ'երթան(2):

Եթէ ըլլան այնպիսի բաներ, որոնք կը խորհիք թէ մեզ պիտի(2) կրնայ գալ եւ կրնան վրանիմ առած դուրս(2) բերել կրնաք զրկել(2):

Գուն չես իմացներ թէ մեր նախկին ընկերները(2) ի՞նչ գրութեան մէջ են, ի՞նչ ընթացքի կը հետեւին, օր. Վահանը, Սելեանը(2), եւայլն եւ կամ թէ Ջէյքունի հերոսները(2) ի՞նչ վարմունք ունին ընդհանրապէս եւ կամ մասնաւորապէս քեզ հետ: Ատոնց մասին շատ հետաքրքիր եմ իմանալու. զրիք ինձ:

Եթէ հետազային գրելիք ունենամ կը գրեմ թէ ոչ կը սպասեմ քո պատասխանին շուտ. որքան շուտ՝ այնքան լաւ է, մի՛ մոռնար:

Համբոյրներով քոյգ՝
է.Գ.

(1) Ոսկեհամբ (Իզմիր):
(2) Ծածկագիր:
(3) Ծածկագիր: Կ'ակնարկուի հաւանորէն հնչակեաններուն:

4 00 — 3

ԱՌԱՆՁԱՐԻ (ԿԱՐԻՃ) ՆԱՄԱԿԸ

Յիւրիս, 20 Յունուար 1900

Սիրելի Մարթին,

Յունուար 7 թուակիր նամակդ երէկ առտու ստացայ. շնորհակալ համը փախցուցիր պատասխանդ այսչափ ուշացնելով, բայց ինչ որ է, քանի որ բաւական դործ տեսած ես, կը ներեմ այս անգամ, սակայն չլրկնուելու պայմանով:

Ամերիկայի սրտադամաւորական ժողովին զրկածդ տեղեկագրերը կարգացրի, շատ լաւ էր. ըստ իս պէտք է մեծ կարեւորութիւն տալ զինամարզական խմբերու, ասոնք սպառային շատ մեծ օգուտներ կրնան ունենալ: Գիտես որ քաջասրտութիւնն ու տոկունութիւնը չէ որ կը պակսին մեր ժողովուրդին, այլ դէնքը վարժութիւնը, առանց որու անկարելի է իր սպասամբ ժողովուրդը՝ ընդհանուր մեծ կռիւներ մղել թշնամիին դէմ: Այդ խմբերու կրթութիւնը աւելի լուրջ զարգացում մը պիտի ստանար, եթէ կարենայինք տարին քանի մը անգամ (կամ դէթ անգամ մը) զանազան քաղաքներու մէջ դտնուած խմբերը մէկտեղ հաւաքելով՝ կարող ռազմապէտի մը հսկողութեամբ պատերազմական ընդհանուր վարժութիւններ ընել (զորօրինակ, յարձակողական եւ պաշտպանողական կռիւներ եւն.), անշուշտ եթէ տեղական կառավարութեան կողմէ այս մասին որեւէ արդէք մը չկայ եւ միեւնոյն ատեն եթէ խմբերու անդամներուն անձնական դործերը կը ներեն: Նոյնպէս լաւ մտածած էք սպառային ընդհ. սպասամբութեան մը միջոցին պէտք դալիք արհեստներ սորվելու համար ընդունակ տղաք որոշել, ասոնց մէջ պէտք չէ մոռնալ կարեւոր արհեստ մըն ալ — զինադործութիւն:

Ես տեղեկութիւններ ուզած էի նաեւ «Մարտական»ներու մասին, բայց բան մը չես գրած, անոնք ի՞նչ կ'ընեն, ուրիշ ձեռնարկութիւններ ալ ունի՞ն թէ ամբողջ դործունէութիւննին Գաշնակցութեան դէմ հաշիւն է: Պուլկարիայի զէնքերու խնդրի մասին մենք ալ դեռ որոշ ու մանրամասն տեղեկութիւններ չունինք, բայց ինչպէս կ'իմանանք ցաւալի դէպքը ստոյգ է, կը զարմանամ թէ ինչպէս այդչափ իրերը կը ծախուին ու մերոնք բանը բանէն անցնելէ ետքը միայն լուր կ'ունենան:

«Շարժում»ի մէջ Զօպանին ու ուրիշներու դէմ դըրածներս իրաւ որ օգուտ մը չունին՝ անոնց յարձակումներուն առաջը առնելու, բայց ես ալ արդէն այդ նպատակով չէ որ կը գրեմ: Կան շատ մը խնդրին անտեղեկ միամիտներ, — ու ասոնք դժբախտաբար փոքրամասնութիւն մը չեն — որոնք այդ վատերու գրութիւնները կարգաւով կ'աղղուին, եւ ահա այս ազդե-

յութեան առաջըը առնելու համար է որ կը դրեմ. դործին յաջողութեան համար այս ալ շատ կարեւոր է: Այսուհետեւ «Շարժում»ի մէջ ամէն անգամ կանոնաւորապէս պիտի պատասխանեմ եղած յարձակումներուն, դուք ալ աշխատեցէք «Շարժում»ը կարելի եղածին չափ տարածել. անձամբ տեսար որ թերթի մը մէջ հրատարակուած մեզ աննպատակ նամակ մը որչափ մեծ արդէլք եղաւ դործիդ: «Ձայն Հայրենեաց» չենք ստանար, ժամանակ մը Դաւիթը կը զրկէր, դադրեցուց:

Պատգամաւորական ժողովի որոշումներուն մասին անշուշտ չես մտնար մեզ դրելու:

Քեզ նորութիւն մըն ալ հաղորդեմ: Ինչպէս գիտես հայրս սկիզբէն ի վեր հակառակ էր Եւրոպա դալուս եւ կ'ուզէր որ առեւտրական գործի մէջ մտնեմ: Անցեալները դարձեալ դրած էր որ կամ Պաղատա վերադառնամ եւ կամ Նիւ Եորք երթամ Կիւլլապի էֆ. Կիւլլապիէնկեանի քով: Սակայն ես կ'ուզեմ նախ եւ առաջ դերմաներէնը սորվիլ եւ միւս կողմէն՝ կը վախնամ որ Ամերիկա երթալով պիտի կապուիմ մնամ գործին մէջ ու ասկէ զատ չպիտի կրնամ ազատօրէն հոն գործել, որովհետեւ ինչպէս զիտէք այդ մարդիկը Տաճկաստանի մէջ ընդարձակ գործ ունենալուն՝ նոյն իսկ արտասահմանի մէջ ալ կը վախնան յեղ. գործերու մասնակցելու ու իրենց շուրջը դնուածներն ալ կ'արգիլեն: Ուստի հօրս պատասխանեցի որ տեղէս չեմ շարժուիր մինչեւ որ դերմաներէնը չսորվիմ, ու ասոր համար ալ դեռ 1½ տարի մնալս անհրաժեշտ է, անկէ յետոյ պատրաստ եմ ուզած տեղը երթալու: Դեռ պատասխան չառի, բայց այս օրերս կը ստանամ. եթէ շատ նեղը մնամ, պիտի ստիպուիմ, դոնէ մինչեւ աշուն մնալէ ետքը, Ամերիկա դալ: Այս մասին քու կարծիքդ ի՞նչ է, խնդրեմ կարելի եղածին չափ շուտ իմացուր: Եթէ վաճապին հետ տեսակցիս, այս մասին անոր ալ խորհուրդ հարցուր:

«Արշալոյս» ուզած ես. կարդալու բան չէ, լոկ տեղական թերթ մըն է, վերջին թիւերը այսօր կը զրկեմ քեզ, եթէ հաւնեցար կը շարունակեմ:

Այս շաբաթ «Շարժում»ի մէջ մէկ յօդուածս լոյս պիտի տեսնէ, ասոր հերոսներէն մէկն ալ դուն ես: Իմացուր ինձ թէ հոն ինչ տպաւորութիւն պիտի ընէ:

Աղասէրը կը բարեւէ:

Սիրալիր համբոյրներով
սպասող պատասխանիդ՝
ԿԱՐԻՃ

Յ. Գ.— Քեզ հասցէ դրելու նեղութեանցն ազատելու համար տպուած հասցէներ կը զրկեմ, պահարանին վերայ կը փակցնես, կը զրկես:

ՆՈՅՆ

4 00 — 4

Ա. ՎՈՒՄԵԱՆԻ (ՎԱՀԱՊ) ՆԱՄԱԿԸ

Արեւմտեան Բիւրոյի որոշումով, նոյն Մարմնի անգամներէն՝ Ա. Վաւմեանը 1899ի վերջերը անցած էր Ամերիկա, իբրեւ գործիչ:

Պոսթըն, 24 Յունուար 1900

Սիրելի՛ Մարթին,

Երկու զրութիւններդ ալ ժամանակին առի. շուտով չպատասխանելուս պատճառը, գոնէ մէկը, գուշակած էիր, — դբադած ըլլալս. երկրորդը՝ սրող բան մը կարենալ զրեւն էր գնացողներու մասին:

Այս խնդիրը ամենէն կարեւորն է այստեղի համար: Եթէ կարելի ըլլար գէթ գործիչներ պատրաստել, գէթ մէկ կամ երկու, պանդուխտ հանած ամէն կէտի համար, մեծ գործ պիտի ըլլար: Դժբախտաբար տարբեր տարբեր վայրերէ քիչ կան, եւ երկրորդ՝ ուսեալներն ալ ամենէն անպիտաններն են մէջերնին, շատ քիչ բացառութեամբ:

Գալով մերիկներուն, Լեւոնեանի(1) հոն երթալը ես յարմար չեմ դտներ, անոր ուժերուն աւելի պատշաճ է իր հայրենիքը, ուր այնքա՛ն պահանջ կը զգացուի: Ոսկեհանքի արդի գործերուն համար ուրիշ տեղացիներ ալ կարելի է գտնել. այն երկուքէն զատ, որոնք արդէն խօսք տուած են — որոնք միջակ ու անիրգձ են տակաւին — կայ լաւ ուժ մը որ ես տակաւին ժընեւ եղած ատենս արդէն յօժարած էր երթալ: Խօսքս Լեւոն Սարգսեանի մասին է, որ եռանդուն եւ բուսական զարգացած ու քիչ մը յանդուգն, ինչպէս կը հաստատեն, երիտասարդ մըն է: Հիմա Ֆիլիպպէ է: Ձեմ գիտեր թէ Ոսկեհանքը դրած է Բիւրոն թէ ոչ. այսօր ես յիշեցուցի իրենց: Եթէ յաջողին անոր գործ մը յաջողցնել հոն, Ոսկեհանքի խնդիրը տարուան մը համար գէթ լուծուած կրնանք համարել: Դուն ալ դրէ այդ մասին էդ.ին(2). ես ինքս կը զրէի, խոստացած ալ եմ, բայց ժամանակ չունիմ: Յայտնէ էդ.ին իմ ջերմագին բարեներո, եւ շնորհակալութիւնս իր յարատեւութեան համար: Ես ինքս յոյսեր ունիմ այդ գծին վրայ. պէտք է աշխատիլ անդուլ: Չափազանց ուրախ եմ որ դուն ալ տրամադիր կ'երեւիս անցնելու: Պէտք է կռուիլ արդեւեղներու դէմ և ճամբայ բանալ. շա՛տ ուշացանք հոն: Ես վախնամ որ մեր հակառակորդներու անորակիւ աբարքները հնարաւոր չընեն յարատեւ եւ լուրջ գործ մը կատարելու ծովի գծով:

Ձէնքերու մասին հարցուցած էիր: Ճիշդ է որ զեղծում մը եղած է. պահելու պաշտօն ունեցողները մաս մը ծախած են. քննութիւնը կը կատարուի — եթէ միայն վերջացած չէ — եւ յանցաւորները կը ստանան իրենց պատիժը: Հակառակորդները բորբոքեցին խնդիր-

ըը, նախ՝ Վարդը եւ ապա Բիւրոն անուանարկելու դիտումով: Հիմա որ պարզուեցաւ, խոստովանեցան, որ հասարակ զեղծում մը միայն տեղի ունեցած է, ընողներն ալ դաշնակցականներ չեն (գործիչներ): Իրաւունքի վերջին թղթակցութիւնը (նամակ Սօֆիայէն) իրենց նախապէս թքածին լրդումն էր:

**Բարեւներ՝
ՎԱՀԱՊ**

- (1) Ա. Ս. Լեւոնեան (Աշոտ Երկաթ):
- (2) Եղվարդիմ (Իգմիր):

4 00 — 5

ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹԻ ՆԱՄԱԿԸ

995 Parker St.
Raxbury (Mass.)

Յունիւլ. 25, 00

Սիրելի Մարթին,

Նամակներդ ընդունած եմ: Տկար եմ քիչ մը և շատ մը դործերով բեռնաւարուած. այդ պատճառաւ չկրցի անմիջապէս պատասխանել:

Պ. Վոսմեան քեզի պիտի դրէր, թերեւս այսօր դրեց:

Պ. Վոսմեանի հետ երկար խորհրդակցելէ վերջ այն եզրակացութեան եկանք, թէ դերձակ ընկերը եւ միւսը երթան Ոսկեհանք իսկ ես մի ուրիշ տեղ: Պ. Վոսմեան կ'ըսէ թէ արդէն Պուլկարիայէն մի լաւ գործացած երկտասարդ պիտի մեկնի Ոսկեհանք, եւ ուրեմն ասկէ երկու ալ երթան կը բաւէ, իսկ ես երթալու եմ տեղ մը, ուր աւելի օգտակար կրնամ դառնալ: Այդ տեղը որոշած ենք զրեթէ. եւ ուստի իմ Ոսկեհանք երթալու խնդիրը կը դոցուի: Այս մասին Պրն. Վոսմեան քեզի պիտի դրէ: Իսկ միւսներու մասին գրեցի Կեդր. Կոմիտէին. պիտի ջանանք կարելի եղածին չափ շուտով կարգադրել:

Շատ ուրախ եմ որ յաջող ելք մը ունեցան բանակցութիւնները. ընկերներէն երկուքն ալ չափէ դուրս ուրախ պիտի զգան, երբ լսեն: Պիտի ջանամ շուտով քեզի դրել եւ սէտք եղածը հաղորդել մեր կարգադրութիւններու մասին. բայց այսօր կարճ պիտի գրեմ, վասնզի ութը նամակներ ունիմ գրելիք:

Անցեալ կիրակի հրատարակային ժողով ունեցանք եւ հանդանակութիւն ըրինք, զէնքի դրամ, սակայն Վոսնեցի Արմենական մը հանդանակութեան մասը խոստեց եւ դուրսէն գրեթէ բան չկրցինք հաւաքել: Արդիւնքը 130 տոլարի մօտ եղաւ:

**Բարեւներով ձերի՝
Ա. Ս. ԼԵՒՈՆԵԱՆ**

4 00 — 6

ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹԻ ՆԱՄԱԿԸ

8 Plants Ave.
Raxbury (Mass.)

Մարտ 4

Սիրելի Մարթին,

Հասցէս փոխուած է: Շիքակոյի կոմիտէի զրկած չէքը ընդունած եմ (տակաւին չեմ դանձած) եւ ընկալալիքը զրկեցի որ Կեդր. Կոմիտէն կնքէ զրկէ. թերեւս ստացած կ'ըլլաք:

Պրն. Վարդ Մանուչակ տեսակցած է Պրն. Վոսմեանի հետ. վերջինս ալ յարմար կը տեսնէ որ երթայ, և Վարդին յայտնած է թէ պէտք է ամիսէ մը պատրաստ դառնուի: Վարդ նամակով մը ինձ կը յայտնէ թէ լաւ կ'ըլլայ իր երթալը մինչեւ Յունիսի վերջերը, յետաձգումի սա պատճառներով.— Ա.— 120 տոլարի չափ առնելիք ունի դուրսը եւ հաղիւ կարողանայ դանձել: Բ.— Ինք այժմ 13 տոլար շաբաթական կ'առնէ եւ իր դործը մինչեւ Յուլիս կը տեւէ. այդ միջոցին պիտի կըրնայ աւելցունել 100-150 տոլար, որ իրբեւ դրամադրուի ծառայէ իրեն հոն: Գ.— Այժմ կանխիկ դրամ չունի քանի մը շաբաթ առաջ իր մօր (վերջին անգամ ըլլալով) կը զրկէ 250 տոլար եւ կը յայտարարէ թէ ասկէ վերջ ո'չ նամակ պիտի դրէ իրենց եւ ոչ ալ դրամ զրկէ, թէ ինք մի հետու տեղ պիտի երթայ:

Դուն ի՞նչ կը խորհիս, աճապարե՞նք զրկելու, թէ Պրն. Վարդի պատճառները բանաւոր են եւ սէտք է սպասել:

Երկրորդ անձնաւորութիւնը դերձակ բարեկամ մը ունի. կրնայ մէկ քանի շաբաթէն անոր քով սորվիլ:

Իսկ իմ մասին Պրն. Վոսմեան մի այլ կարծիք կը յայտնէ. ան կ'ըսէ որ ես երթամ մի այլ ուղղութեամբ (աւելի քրտաբնակ նահանգներ ուր աւելի օգտակար կրնամ ըլլալ քիւրտերէն դիտնալուս եւ քանի մը ուրիշ յարմարութիւններու համար) եւ թէ Ոսկեհանք պիտի երթայ Պուլկարիայէն մի ուրիշ երկտասարդ, որը իմ տեղս կրնայ բռնել: Ես Պրն. Վոսմեանի կարծիքը բանաւոր կը դառնեմ եւ թէ մօտերս պիտի մեկնէի, բայց դժբախտութիւն մը հանդիպեցաւ: Հայրս որ երկար ատեն դործած է իրր անյայտ դործիչ, այժմ Ռուսիա փախած է երեսի վրայ թողուլ բաւական մեծ ընտանիք մը եւ ես ստիպուած եմ հայրս եւ ընտանիքի այն մասը որ Հայաստան մնացած են գատ-գատ հողալ: Այժմ կը ջանամ կերպով մը հօրս գործ մը գտնել Ռուսաստանի մէջ ու անկէ վերջ մեկնիլ. թերեւս ես ալ մինչեւ Յուլիս հաղիւ մեկնիմ:

Գործերը հոս բաւական լաւ կ'երթան, հալառակ Մարտականներու ի դործ դրած միջոցներուն:

Ուրախութեամբ լսեցի թէ հող ալ կ'աճի: Պրն. Վառմեան Նիւ Եորք է քանի մը դործեր կարողադրելու համար:

Բարեկենդիւ ձերդ՝
Ա. Մ. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

4 00 — 7

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նիւ Եորք, 7 Մարտ 1900

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ առի եւ կը փութամ պատասխանել, վախճանով որ չըլլայ թէ այս կամ այն դործի ետեւէն ինչ կ'աճի՝ նամակիդ կարեւոր կէտերը ուշանան զոհարում ստանալէ:

Նախ ըսեմ որ Ոսկ.(1) դնացող ընկերներու խնդրերը երեսի վրայ մնացած է. մէկը հոս էր, եկաւ յատկապէս տեսնուեցայ հետը, երկար խօսեցայ. մարդը արդէն պատրաստ է, բայց դժբախտաբար դրամը պատրաստ է: Մինչեւ Մայիս ժամանակ ուզեց իր առնելիքները հաւաքելու, եւ քիչ մըն ալ իր շահածէն պահելու: Գործի նոր սկսած է. բաւական ազէկ կը շահի: Կը մնայ երկրորդը — որ դրամ չունի, եւ որ միւսակ կարելի է ձամբայ հանել, որովհետեւ արհեստաւորը ինքը է, այլ առաջինն է, եւ ա'ս' դրամ ալ չունի: Կը խորհիմ ասոր մասին:

Գալով ընդհանուր գիտողութեանդ թէ յուսահատուած ըլլամ հոսկէ մարդ հանելէ — չեմ յիշեր թէ ինչ գրած եմ որ այդ տպագրութիւնը գործած է վրադ: Ես դեռ յուսահատած չեմ, որովհետեւ շատ բան ալ չէի սպասեր Ամերիկայէն: Մարդիկ կան — ինկատի ունիմ — բայց պատրաստ ուժեր չեն. մէկէն ի մէկ ներս նետել կարելի է: Կը խորհիմ այնպիսի վայրեր մըտցնել նախ՝ որ քիչ մը վարժուին գործնական յեղափոխութեան մէջ: Այդ կէտերը դտնելու է եւ հոն քշելու է նախ ժամանակ մը:

Կարիճի դալը ուրախացուց ինծի. անոր տեղը հաս չէր (չիտես թէ ուր կը բազմայինք որ երթար), բայց Յիւրիս մնալէն հազար անգամ նախամեծար կը սեպեմ որ հոս դար: Կիւլպէնկեանները ազդեցիկ են. հոս կընայ եթէ անոր վրայ ազդել — դրամակսն շրջան մը քեզի: Անկէ դատ կընայ օգտակար ըլլալ երբ յաջողինք հայ—ամերիկեան յանձնաժողով մը կազմել հայկական խնդիրները յուզելու եւ կամ երբ փորձենք ամերիկացիներէն դրամ հաւաքելու Դաշնակցութեան համար (այս մասին առայժմ լռութիւն պահէ):

Ձեր տեղական դործերու մասին վհատած կը խօսիս: Քիչ մը կը հասկնամ պատճառները: Ընտրանք ներս առէք ՆՈՐ ընկերներ, պատահածը մի խօթէք: Ձէզոքանալու ժամանակը է. համբերութեամբ դործէ, անկեղծ ու դործօն տարրերը աւելցուր, միւսները ինքնին կը ձղեն կ'ելլան:

Էտ.ի(2) նամակը ներփակ ես կը դարձնեմ:

Գեւ ես ալ չկրցայ գրել իրեն: Նախորդ անգամ զբաժներս հարկաւ հազարդեցիք իրեն:

Հսկ տարէք որ «Հայրենիք»ը շատ տարածուի, նախ պրոպագանտայի համար, երկրորդ ծախքը դոցեղու:

Քոյդ՝

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

(1) Ոսկեհամբ (կզմիր):

(2) Էզվարդի:

4 00 — 8

ԱՌԱՆՁԱՐԻ (ԿԱՐԻՃ) ՆԱՄԱԿԸ

Յիւրիս, 15 Մարտ 1900

Սիրելի Մարթին,

Փետր. 20 թուակիր նամակը ստացայ: Հազարգած տեղեկութիւններուդ եւ մանաւանդ Ամերիկայի պատգամ ժողովի որոշումներուն շատ ուրախ եմ: Անշուշտ հետեզհետէ մեզ կը հազարգես նաեւ այդ որոշումներուն զործադրութեան մանրամասնութիւնները:

Բայց մասնաւոր զոհանակութիւն մը պատճառեց ինձ՝ երկիր երթալու որոշում տուողներու մասին հազարգածդ լուրը: Այս շարժումին պէտք է ոյժ տալ: Երէկ Ազգաբնակչութեան Գալֆայէն նամակ առի. երկրի զանազան կէտերու մասին շատ յուսատու լուրեր կը հազարգէ, ամէն տեղ ժողովուրդը ինքնաբերաբար կը զինուի, կը կազմակերպուի: Շատ միտթարական է մանաւանդ Կեսարիոյ կողմերու կացութիւնը, երիտասարդութիւնը տենդոտ դործունէութեան մը սկսած է, խումբեր կազմուած են, շարունակ զէնք կը գնեն: Սակայն ինչ օգուտ որ չկան կարող զինավարժներ, որոնք կարողանան այդ տրամադրութենէն օգտուելով, եղած ոյժերը միացնելով որոշ ծրագրի մը շուրջը զօրաւոր կազմակերպութիւն մը գոյացնեն: Թանկագին առիթ մըն է որ ձեռքէ կը փախցուի. եթէ այս անգամ ալ չկընանք մեր ոյժերէն օգտուելով լուրը դործ մը պատրաստել, իմ կարծիքով ա'լ կ'որած ենք: Ճշմարիտ սիրելիս, մարդու սիրտ կ'արիւնի, երբ կը տեսնէ որ երկրի ժողովուրդը զինք շրջապատող զժողովային պայման-

ներու մէջ դործելու, շարժելու պատրաստակամութիւնն
 կը յայտնէ եւ մեր արտասահմանի հայութիւնը, զար-
 դացած երկրասարդութիւնը մանուաւոր չ'ուզեր օղ-
 նութեան ձեռք կարկառել անոնց: Գիտես որ Ոսկեհան-
 քէն տղայ մը զրկուած էր ծննդավայրս, հիմա յարա-
 բերութիւնները խզուելուն պատճառով ոսկեհանքիք
 ստիպուած են ետ կանչել այդ տղան: Ի՛նչ պէտք է ը-
 նել չեմ դիտեր, խեղճ Գաշնակցութենէն ամէն բան
 պահանջելու իրաւունք չունինք. անոր ոյժերը հաղիւ
 կ'օղտեն միւս կէտերուն. մենք տաճկահայ երիտա-
 սարդներս պէտք է մտածենք այս բաները եւ միջոց մը
 խորհինք. մեր զարդացած զասակարդը, հոս հոսներու
 զոռելի խմբակը բարոյապէս մեռած է մեզի համար,
 դործը կը մնայ դարձեալ զաւառացի համեստ տղայոց:

Չե՞ս կրնար այս կէտերը բացատրելով ու պարզե-
 լով տեղւոյդ պարտաճանաչ երիտասարդութեան, դոր-
 ծիչներ ճարել, Կեսարիոյ, Սեբաստիայի, Եոզկաթի,
 Տիւրքանակերտի եւ այլ տեղերու համար: Այս կէտերու
 վրայ դործի հիմքը արդէն գրուած է, կարող ոյժեր կը
 պահանջուին ղեկավարելու համար: Այդ կողմերը
 չկա՞ն արդեօք կենսարացիներ, որոնք յօժարութիւն ու-
 նենան երկիր մտնելով դործելու: Այս խնդիրը Վահա-
 պին ալ յայտնէ եւ աշխատեցէք մի կէտը կարգադրել.
 Եթէ Ամերիկա չդանուին այդպիսի տղաք, ուրիշ տե-
 դեր բնաւ չեն դանուիր: Սակայն այս պաշտօնները
 պէտք է յանձնել որոշ չափով պատրաստութիւն, աչա-
 րջութիւն ու խորհելու կարողութիւն ունեցող տղա-
 յոց, հակառակ պարազային աւելի աղետալի կը լինի:
 Այս մասին քու պատասխանիդ կը սպասեմ. Գալֆան
 համբոյրներ զրկած էր քեզ:

Հօրմէս պատասխանն առի, կ'ուզէ որ հոս մնալով
 ընթացքս աւարտեմ: Առ այժմ մտադիր եմ բնական
 դիտութիւններու հետեւիլ: Բայց շիտակը հայրենիքին
 այս լքուած վիճակը ինձ հանդատութիւն չի տար, միւս
 կողմէ ներկայ պարագաներու մէջ անկարելի է ինձ
 յայտնապէս երկիր մտնել. չվրտեմ ի՞նչ ընել: Դուն
 հոգ երկար պիտի մնա՞ս, ըստ իս լաւ կ'ընես, եթէ շու-
 տով երկիր վերադառնաս:

«Հայրենիք»ները ստացայ: Բարբառունիդ ալ եր-
 կար նամակ մը գրած էր ինձ, բայց այսօր չպիտի կա-
 բենամ պատասխանել, բարեւ խօսէ:

«Շարժում»ին մէջ «Գորտ յեղափոխականները»
 վերնադրով յօդուածս անշուշտ կարդացիք, գրէ, թէ
 ի՞նչ տպաւորութիւն ըրաւ հոգ եւ եթէ «Ձայն Ստա-
 մոքսի»ն այդ մասին բան մը գրեց՝ խնդրեմ հաղորդէ
 ինձ:

Այս անգամ աւելի գրելու ժամանակ չունիմ. կը
 սպասեմ պատասխանիդ:

Սիրալիբ համբոյրներով
 ԿԱՐԻՃ

4 00 — 9

Ա. ՎՈՍՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նիւ Եորք, 31 Մարտ 1900

Սիրելի Մարթին,

Շատոնց է որ նամակդ առած եմ. թէեւ պատաս-
 խանը կ'ուշացնեմ քիչ մը, զբաղած ըլլալուս պատճա-
 րով, բայց զբաժներուդ դոհացում տուած եմ:

Աւոյնն աներձալին մասին յայտարարութիւնը
 նոյն շարժուն իսկ տրուեցաւ եւ ժամանակ մը դեռ կը
 շարունակուի: Աղքատներուդ դրադարանին կը զրկենք
 եղբք, բայց հասցէն ուղիղ չէր. շտկել տրուեցաւ, վեր-
 ջին թիւերը զրկուեցան, եւ ասկէ ետք կանոնաւորա-
 պէս երկու շարժը անգամ մը կը ստանան:

Դերձակին հետ տեսնուեցայ կրկին անգամ. ոչ
 մէկ դժուարութիւն կը հանէ. կը ցաւի միայն որ քանի
 մը ամիս առաջ իմաց տրուած չէր իրեն. 250 տոլար
 դրամ զրկած է եղբք այն ատեն իր եղբօրը, բան մը որ
 կրնար մերժել: Հիմա խեղճ ստիպուած է թէ՛ իր առ-
 նելիքները հաւաքել եւ թէ՛ իր վաստակը խնայել, ճամ-
 բու ծախք ու լիւքը դրամաւորուի մը ունենալու հա-
 մար հոն: Ինքը շատ աղէկ կը վաստակի հիմա եւ մինչեւ
 Յուլիս կը յուսայ ձեռքը բան մը ունենալ: Յուլիսին
 ան է որ միւս ընկերը բան մը չունի կարծեմ. այս օ-
 րերս որոշապէս կ'իմանամ այդ մասին: Իսկ Էդ. ի(1)
 դրածով իրենց ճամբու ծախքէն զատ 180ական տոլար
 դրամ ունենալու են, դեռ երկ-երկու ատրճանակ ալ
 կ'ուզէ որ հետերնին բերեն: Չեմ դիտեր Կեդք. Կոմի-
 տէն պիտի նպաստէ՞ անոնց, եթէ դրամինն պակսի.
 այս կէտը կ'երեւի թէ տակաւին ի նկատի առած չեն,
 Էդ. ի(1) դրածներուն ծանօթ չըլլալուն: Այս քանի
 օրս ես կ'անցնեմ Պրոլիտէնս եւ առիթ կ'ունենամ հան-
 դամանօրէն խօսելու անոնց հետ: Այս դիտողութիւնն
 ընկու կը հարկադրուիմ անկէ որ դերձակին գրած էին
 թէ պատրաստուէ շուտով, եւ քիչ էր մնացեր տղան
 դործը ձգէր ելլար: Այս մասին վերստին կը դրեմ քեզ
 կամ ուղղակի Էդ. ին:

Վ. Շահէնին ի՞նչ ընելու եկած է հոգ: Ի՛նչ կէտե-
 բու մասին որ կը խօսի նշանակէ կարճ եւ հաղորդէ
 ինձի: Ողորմելիին մէկն է. ոխ մը ունի սիրտը, բայց
 չեմ դիտեր ի՞նչ է. կ'երեւի թէ Պարսկաստանի մէջ
 սիրտը այրեք է բանէ մը: Խեղճուկը Ուսթրի ժողովէն
 խաղք խայտառակ եղած դուրս ելաւ եւ չամչցաւ ալ
 ստելու թերթին մէջ, երբ «Հայրենիք»ը երեւան հանեց
 դործը: Այդքան եթէ քաջ էր, ինչո՞ւ ժողովէն ետք,
 երբ ինքը պարծենցեր էր թէ շատ բաներ կրնայ ըսել
 եւ ինձի պապանձեցնել, եւ Ուսթրի մեր ընկերները
 պատրաստակամութիւն յայտնած էին որ կա՛մ իրենք
 եւ կամ ես ինքս կ'ընդունինք ուզած տեղը, ուզած մար-
 դոց ներկայութեանը պատասխանը տալու իրեն. — ին-
 չո՞ւ խոյս տուաւ եւ լռեց:

Մարդ միայն զգուանք ու դարչանք կրնայ զգալ այդ մարդոց անունը անգամ բերանն առնելու կամ թղթի վրայ դրելու: Գործը եթէ սուրբ չըլլար իրապէս, կ'արժէր թքնել ու անցնիլ:

Քոյդ՝
Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

(1) Էդվարդի:

4 00 — 10

ԷԴՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ

20/2 Ապրիլ 00

Սիրելի Մարթին,

Մարտ 7 թուակիր նամակը ստացայ. Վահագլին կարգադրութեան ըսելիք մը չէի ունենար, եթէ սակայն Սարգիսեան(1) պարոնը իրապէս իր կամ իրենց առաջարկութեան ու մեր ալ համաձայնութեամբ զըրկուէր. սակայն կը տեսնես որ արդէն ջուրը ինկած խնդիր մըն ալ ատ է եղած. մինչեւ ցարդ այնպիսի կարեւոր կէտ մը՝ որպէս այս կէտն է՝ թողուլ անօգ վիճակի մէջ մեզ շատ կը զայրացնէ: Ես դիտելով կարգ մը այսպիսի բաներ, սրոնք մինչեւ ցարդ վերջ չունեցան, դիմեցի քեզ որ ուրոյն կերպով ջանայիր ընկերներ հասցնել հոս. ինքս արդէն պիտի մեկնիմ դէպի Գեորգի(1), ուր այնքան կարեւոր է. դէ՞թ առաիճան մը ոգեւորելու կարգաւորութեան մղել տեղական ոյժերը, եւ յետոյ զեռ շատ աւելի կարեւոր կը զգամ ինքզինքս աւելի խորքը քափանցել(1): Այստեղի այս ամուլ վիճակը որ երթալով կը քայքայէ կազմակերպութեան ոգեւորութիւնն ու հուստը, զիս կը տառապեցնէ եւ չկրնալով գիմանալ, միւս կողմէն դարման մը ընել, որոշած էի շուտով ուղեւորիլ, ինչ որ հարկ եղած տեղերն ալ իմացուցած եմ: Այս մասին կը կարօտիմ նիւթականի, որը կը մտածէի ինչ կերպով ալ ըլլար ձեռք բերել սակէ. մինչդեռ դրսի ընկերները մէկ կողմէն մեզ օգնելէ հրաժարելով՝ միւս կողմէն ալ չեն վարանիր իրենց խիստ միջոցներու դիմելու հակառակութիւններն յայտնելէ: Այսպիսի անել դրութեան մէջ բեկբեկ սրտով միտիթարութիւն ունէի քո խոստման համեմատ ատոնց սպասելու. կը յուսամ սակայն որ շուտով պիտի իրաւործուի քո խոստումը, թէեւ չեմ կրնար չյայտնել որ եկողները նիւթական լաւ պայմաններու մէջ ըլլալը անհրաժեշտ է զրեթէ, քանի որ այս քաղաքին դիրքը կը տրամադրէ մշտական գործ առաջացնելու համար անձնական ապահովութիւնները երաշխաւորել ու այնպէս նետուիլ գործին գիրկը: Արդ ջանացէք ատոնց շուտով ճամբու դնել:

Ըսածներս թէ ատրճանակ թող բերեն չմոռցուի, եւ նոյնիսկ ամէն մէկը 3-4ական հատ առնեն հետերնին. հոս կրնանք սպառել. պահանջողներ շատ են եւ չպտնուիլը պիտես: Ատրճանակները ըլլալու են S.W.ի

փոքր տեսակները, ամէն մէկուն համար դէթ 50ական քարթուլ: Նաեւ եթէ կարող են լաւ «մուշամպա» մը բերել լաւ կը լինի, որը անհրաժեշտ է զրեթէ ինձ համար գոնէ, երբ կը մեկնիմ: Ասիկա եւս լաւ տեսակը ըլլայ. ես պիտի առաջարկէի, որ կարգ մը ասպատակներու համար գործածելի կարեւոր իրեր ալ ըլլար հետները, որոնց երբ որ ալ ըլլայ շատ զգալի կարեւորութիւնը պիտի յայտնուի շուտով: Բարոյաներու մասին փոփոխութիւն մը չկայ, միայն թէ անհրաժեշտ է որ ժամանակ առաջ իմացուի մեզ իրենց մեկնելը թէ ե՞րբ կը մեկնին, նաեւ նամակ ստանալու համար նախապէս հասցէ որոշելու են, որ մենք եւս իրենց պրենք իրենց ճամբորդութեան մէջ (Մարտէյլ կամ Լոնտոն իրենց հասցնելու համար). բացի այդ իրենք պարտին մինչեւ վերջին նաւահանգիստէն ուղղակի նաւ նստիլը (հոս դալու համար) առաջ նամակ գրեն եւ իրենք մեր բարօրան կրկինեմ թէ՛ այս ընթացքը պիտի բռնենք նաւին մէջ, այս դիրքով պիտի մնանք սպասելով մակոյկաւարին որը դալու է եւ մեզ մեր այդ դիրքին մէջ գտնելով ըսելու է օրինակ սա. եւ մենք այսուէս պատասխանելով իրար վստահելու ենք եւսայն: Այժմ հասկցար թէ ինչ ըսել կ'ուզենք. պիտի իրենք մեր յայտնած բարօրան կրկինեմ իրենց մեզի ուղղած գրութեան մէջ, որպէսզի վուցէ մեր կողմէն մոռցուած կամ իրենց կողմէն սխալ ըմբռնուած կէտեր եթէ կան՝ շտկուին վերջին պարագային:

Վահագլը(2) հաւատացած եմ որ շատ օւրտակար ըլլայ այդ տեղ. ես տարի մը առաջ առաջարկած էի որ հոն ատանկ մէկը երթայ եւ այսօր ուրախ եմ, որ վերջապէս այդ կէտը յարմար գործիչը գտաւ: Պետրոսեանի կամ Վահէի ընթացքը զարմանալի չէ ինձ. ատոնք իրական վտանգէն խուսափող բնաւորութեամբ, հանդատաւէտ կեանքի վարժ լինելով, միւս կողմէն իրենց այդտեղի դիրքը տրամադրելով իրենց անձերն ալ յեղափոխութեան նուիրելու որը եւ անտարակոյս ժողովուրդը պիտի ընէր, ուստի իրենք այդ դրութեան պատուաւոր դուրս ելլելու համար սկսեցին

. . . . (3) կողմը անցնիլ. բան մը որ յայտնի ցոյց կու տար Պետրոսեանը 94-95ի սկիզբներում, երբ Լոնտոն նոր ծրագիր կազմելու, նոր կուսակցութիւն ստեղծելու ելլելով, այնքան ոգեւորութեամբ կուսակցութեան գլուխը անցաւ. °. ° բան մը որ Մուրատի մահուամբը եւ մեր բռնած դիրքէն խախտուեցաւ ու այժմ մնացին իրենց բուն իսկ դիրքին յայտնի վիճակին վերայ, այն է՝ կուկուի դերը կատարել ազատ երկրի մէջ առանց մտածելու որ կրնային իրենք հրաշքներ գործել, եթէ միայն անձնադուրսութեան զաղափարը զարգացած ըլլար իրենց մէջ, եթէ միայն անձնուրացութիւն ունենային, — բան մը՝ որ միակն է յեղ. ըլլալու համար: Կը ցաւիմ որ երկար չես զրեր ատոնց մասին. ես շատ կը հետաքրքրուիմ ատոնցմով. Շաւարշը եւ իր խմբակը, Մէհըր եւ կամ ատոնց կարգը ե-

դողները առհասարակ ի՞նչ ընթացք ունին հող, ասոնց մասին դրեա ինձ երկրորդ նամակովդ: Նաեւ զուն կամ Մխաբը ի՞նչ դործի էք, որքա՞ն շահաւէտ է դործերը- նիդ կամ ո՞ր քաղաքի մէջ էք, ո՞վ կայ հետերնիդ, քիչ մը երկար դրես ոչէ՛չ չէ՛, դատարար մը կը կազմէինք:

Փետայիդ մահուան մասին քեզմէ իմանալով շատ կը ցաւիմ. խեղճերը ի՞նչ պիտի ընեն, ո՞ւր պիտի մը- նան. իմացար անտարակոյս եւ Աւոյին երկու զաւա- կաց՝ Արմենակին եւ Մաքրուհիին մահուան լուրը. որ- քա՞ն կը ճմլուի սիրտս ատոնց մահուան մասին, չեմ կարող պատմել. իրապէս անծանօթէ մը իմանալով՝ չկրցի իրենց դժբախտ ծնողաց նամակ իսկ դրել եւ հի- մա ալ ձեռքս չի բռնեք նամակ գրելու:

Շուարչը հոս ջանաց իստանուկիւ բայց չյաջողե- ցաւ, բոլորովին երեսէ ինկած շուն դարձած է իր հայ- բենակիցներուն առջեւ. սակայն ատոնց մէջ զիտես որ դատարարական մարդ չկայ. եւ այս վերջերս կ'իմա- նամ որ յեղ-ը իրենց անձնականին ծառայեցնելու ջա- նացողներ կ'ուզեն օգտուիլ, մեր հակառակորդներու հետ միանալ կամ նոր կուսակցութիւն կազմելու քո- ղին տակ. ի հարկէ ատոնք իրենց սաղմին մէջ — եթէ կարելի է «սաղմ» անուանել — կը մեռնին. ատոնք ծը- նունդ են մեր բռնած հանդարտութեան ընթացքին. ե- թէ հոս դործէինք պահանջուածին համեմատ, այսինքն դործունէութիւննիս չ'ընդմիջուեր երբեք, չէր կարելի յուսալ որ կրնային այդ կարգի թղուկներ երեւան դալ նոյնիսկ:

Իմացածիս նայելով Շուարչը իր քոյրերը հող պի- տի բերէ ամուսնացնելու համար. լաւ կ'ընէ եթէ հե- ոանայ ասկէ, եթէ ոչ ինձ կը թուի թէ իր վրայ վճռա- կան դործ մը կատարելու պիտի ստիպէ մեզ, երբ հոս դործի սկսինք. որովհետեւ մեր դրամ հանդանակելը իր փորին ցաւն է եւ ոմանք — ինչպէս իմ ալ կարծիքս եւ կասկածս է — կը կարծեն նոյնիսկ մասնութիւն ալ կը սպասուի իրմէն:

Վահային նամակ դրելու ըլլա՞ս՝ ինձմէ իմացուր իրեն թէ եթէ մեզի հետ յարաբերութիւն պահէր զէ՛չ չէր ըլլար. կարելի է որ կրնայինք օգտուիլ իրարմէ. եթէ մասնաւոր պատճառ մը չունի այդ բանը ընելու, թող գրէ մեզ այնպէս ինչպէս դուն կը հասցնես քո նամակը մեզ:

Եթէ նամակ գրէք, ձեր հասցէն նամակնուդ վրայ մի մոռնաք յիշելու:

Համբոյրներով ձերդ՝
ԷԴ.

Մխաբին մի մոռնար փոխադարձ բարեկներս. եղ- բորդ ալ:

- (1) Ծածկագիր:
- (2) Ա. Վաւեանը:
- (3) Մէկ բառ անընթեռնելի (արգեօ՛ք էս-էռնեբու):

4 00 — 11

ՄԻՍԱՔԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ, ԿԱՐԻՃ) ՆԱՄԱԿԸ

Յիւրիս, 5 Ապրիլ 1900

Սիրելի Մարթին,

Մարտ 7 թուակիր նամակդ եւ շրկածդ «Ձայն ստամոքսի»ները ստացայ. անշուշտ դուն ալ իմ նա- խորդ նամակս ստացած ես:

Փետայիդ մահուան լուրը ինձ ալ վիշտ պատճա- ուեց, բայց սիրելիս վիշտերը մեզ համար ալ սովորա- կան բան մը դարձած լինելով, պէտք է երկար մտա- ծել ու մտատանջիլ: Գրովդ եւ զաւակներուն հող տա- նելու պարտականութիւնը միայն քու վրայ չի ծան- բանար. եղբայրդ ազդային դործերու չի խառնուիր, դոնէ այդ պարտականութիւնը թող ստանձնէ:

Պիթճեանի յօդուածներուն պատասխանել կը յանձ- նարարես ինձ: Սիրելիս, այդ ապուշին գրածները կամ աւելի ճիշդ պատուէլիական ճոռոմբանութիւնները սկիզբէն ի վեր ջղերուս կը դպչին, այնպէս որ հազիւ կրցայ այդ յօդուածը ծայրէ ի ծայր կարգալ: Փաս- տերը այնքան ապուշ կերպով խեղաթիւրուած են որ ամէն խելքը դուրսը ընթերցող եթէ «Դրօշակ»ի յօդ- ուածին հետ համեմատէ զայն, ակնբերել պիտի տես- նէ թէ ինչ մարդու հետ դործ ունի: Այդպիսի գրու- թեան մը չ'արժեք պատասխանել, մանաւանդ որ ար- դէն բաւական ժամանակ անցած լինելով, հիմա ելլել պատասխան մը հրատարակել արտաքոյ կարգի կարե-ւ որութիւն մը տալ պիտի նշանակէ այդ ողորմելին: Արդէն ինչպէս գուշակած եմ, այդ ապուշները իրենց ապուշութեան երեսէն պիտի կորսուին:

Նախորդ նամակովս պարզած խնդիրս անշուշտ նկատողութեան առած ես ու կ'աշխատիս երկիր զրկը-ւելու յարմար տղաք դտնել: Արդիւնքը կը խնդրեմ ինձ հաղորդել: Առ այժմ ուրիշ գրելիք չունիմ, երբ նա- մակդ ստանամ դարձեալ կը գրեմ:

«Հայրենիք»ին պիտի գրեմ այսուհետեւ. թերթը բաւական լուսացած է Վահային հող հասնելէն ի վեր:

Համբոյրներով՝
ՄԻՍԱՔ

4 00 — 12

ՄԻՍԱՔԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ, ԿԱՐԻՃ) ՆԱՄԱԿԸ

16 Ապրիլ 1900, Յիւրիս

Սիրելի Մարթին,

Մարտ 26 թուակիրդ անցեալ շաբաթ ստացայ. ար- դէն քանի մը օր առաջ նամակ մը գրած էի քեզ:

Երկիր զրկուելիք տղայոց մասին գրածներդ շատ

ձիշդ են, այսուհետեւ պէտք է խիստ ընտրութիւն ընել գլխանանք, եւ ամէն մի դործիչի իր կարողութեան ու փորձառութեան համեմատ պաշտօն յանձնենք, որպէս զի անցեալի սխալները դարձեալ չկրկնուին: Գալֆայէն քանի մը օր առաջ նամակ աւելի, երկրի կացութեան եւ կառավարութեան բռնած ընթացքին մասին բաւական հետաքրքրաշարժ տեղեկութիւններ կը հաղորդէ: Գիտես որ Կեսարացիներու մեծ մասը առեւտրական մարդեր լինելով, ստիպուած են շարունակ դանազան տեղեր երթեւեկել: Կառավարութիւնը այժմ խստիւ արդիւրած է այս երթեւեկութիւնը, այնպէս որ հետզհետէ առեւտուրը կանու առնելով, տնտեսական տագնապի կը մատնուին հայերը. միւս կողմէ կառավարութիւնը թուրք եւ յոյն վաճառականները կը քաջալերէ եւ կ'աշխատի առեւտուրը անոնց ձեռքը կեդրոնացնել: Այս պայմաններու մէջ նոյնիսկ տեղացի ջոջերը յուսահատած յեղափոխութեան կողմը կը հակին. բայց ինչ օրուս որ կազմակերպչական կարող ոյժեր կը պակսին, այս բոլոր նպաստաւոր երեւոյթներէն օրտուելով ընդհանուր լուրջ դործ մը պատրաստելու համար: Օրինակ մեր գիւղին մէջ կան եղբեր քանի մը կարող տղաք, բայց ասոնք ալ յետին ծայր չքաւորութեան մատնուած, օրական հացի մտմտութէն անելին բանով մը զբաղելու միջոց չունին:

Սիրելիս երբ այսքան նպաստաւոր պայմաններու քով՝ այս քանի մը անյաղթելի դժուարութիւնները կը տեսնեմ, այնպիսի ուսահատութիւն մը կը պատէ վիս, որ մտածելու կարողութիւնս իսկ կը կորսնցնեմ: Ըստ իս միշտ անիրականանալի ցնորք մը պիտի մնայ ընդհանուր զօրեղ ասպտամբութիւն մը պատրաստելու ծրագիրը, որչափ ատեն որ մեր բարոյական ու նիւթական աղբիւրները այսքան վտիտ են: Պէտք եղածին չափ մարդ չունինք, այսինքն այնպիսի կարող մարդեր, որոնք այս բոլոր աննպաստ պայմանները հարթելու եւ ոչինչէն դործ մը ստեղծելու հսկայ ոյժը ունենային: Միւս կողմէ դրամ ալ չունինք, որպէսզի ցերեցան ոյժերը հաւաքուելով եւ յուսահատաբար դործէն քաշուած անհատները եւանդաւորուելով, ընդհանուր ոյժ մը կազմել կարելի լինէր: Կտոր բրդուճ 4-5ական Փլբանկներու կամ տոլարներով հաւաքուած դրամները կը նմանին ջրի այն փոքրիկ առուին, որ դեռ արտը չհասած կը ծծուի ու կը ցամքի: Մեր աղատութեան այս վիթխարի դործը գլուխ հանելու համար մի անդամէն խոշոր դրամադուլիս մը (առնուազն քանի մը հարիւր հազար ոսկի) ճարել անհրաժեշտ է, ապա թէ ոչ ապագային մեր ընելիք բոլոր դործերն ալ անցեալին պէս մասնակի եւ վաղանցուկ բաներ պիտի լինեն, որքան ալ զոհողութիւն եւ ջանք թափուի: Մեր հարուստներէն յոյս չկայ. Նիւ Նորքի մէջ կազմուած յանձնաժողովը թո՛ղ աշխատի օտարներէն բան մը փրցնել. Գուբարցիները կրցան Ամերիկայի մէջ մեծ փոխառութիւն կնքել, արդեօք Հայերը չե՞ն կրնար նոյն բանը

յաջողցնել. ըստ իս անկարելի չէ, պէտք է միայն ազդեցիկ մարդեր ձեռք անցնել գլխանալ:

Իմ Ամերիկա դալուս մասին դրածներդ կարուցի, բայց ինչպէս առաջ ալ դրած էի, այդտեղ ես այնպէս պիտի կաշկանդուլմ, որ ոչ մի օգտակարութիւն չպիտի կրնամ ունենալ: Աւելի լաւ է հոս մնալ եւ դէթ բարոյապէս քիչ մը պատրաստուել, մինչեւ նայինք պարսպանները ի՞նչ կը տնօրինեն:

Ինչպէս նախորդ նամակովս յայտնած էի, չ'արժեր Պիթճեանի ճոռոմաբանութիւններուն պատասխանել: Բայց «Հայրենիք»ին աշխատակցիլ կը խոստանամ:

Դաւթի մասին դրածէդ բան մը չհասկցայ, քիչ մը մանրամասն դրէիլ, որ ես ալ կարողանայի կարծիքս յայտնել: Ես նախապէս իրեն խորհուրդ տուած էի որ աշխատի արհեստ մը ձեռք բերել, բայց ինք աւելի յարմար կը տեսնէր խանութի մէջ ծառայել եւ ապագայի համար մեծամեծ յոյսեր կը յայտնէր:

Կ'իմանամ թէ Նշանը ժընեկէն Ոսկեհանք դրկուած է, արդեօք այս մասին տեղեկութիւն մը ունի՞ս: «Իրօչակ»ի վերջին յաւելուածը ի՞նչ տպաւորութիւն ըրաւ հոդ. դրէ ինձ եւ ամէն կողմէ մանրամասն տեղեկութիւն տուր:

Համբոյսներով՝
ՄԻՍԱԿ

Յ. Գ.— «Հայրենիք»ները ստացած եմ:

4 00 — 13

ԷԴՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ

Իզմիր, 10/23 Մայիս 1900 թ.

Սիրելիդ իմ Մարթին,

Մեր անցեալ թղթակցութենէ վերջ բան մը չգրեցիր: Թէ ի՞նչ եղաւ ծանօթ խնդիրը, ո՞ւր մնաց եւ ի՞նչ պիտի լինի. գիտես թէ մեզ համար անմիջական նշանակութիւն ունի. ուստի միթէ՞ փութալու չէիր անմիջական գլխաւորութեան մէջ պահել մեզ այդ խնդրոյ հետ: Ամէն պարագայի մէջ, սա կէտը կրկնելու ենք որ տղաքները ցամաքայ իյնալէ առաջ(1), անհրաժեշտ է որ իմացնեն այն բարօրաց(1), որ մենք դրած ենք եւ իրենք պիտի դործածեն. սրովհետեւ կրնայ ըլլալ որ կամ սխալ հասկցուած բաներ կը լինին, կամ մեր կողմէն տուածնիս մոռցուած կը լինի, անհրաժեշտ է իրենց ըմբռնած կերպով իմացնելին, որպէսզի մենք այդ կերպով վարուինք:

Իսկ ասոնց փութալը(1) որքան կարեւոր ըլլալը արդէն նախապէս ալ դրած եմ. ուրեմն աւնայարել(1) հարկ է:

Ա. Լեռնեանը(2) արդեօք արդէն գացած է իր ընտրած տեղը թէ նա էլ ասոնց նման կը մնայ տակաւին

իր գիրքին մէջ՝ որքան լաւ ըրած կ'ըլլայիք, եթէ նա այն ատեն բոլորովին պատրաստ էր շրկուելու. քամբէիք հոս(1). Ինչ որ է, անցած բանին վրայ չխօսինք: Այժմ ես յոյս ունիմ որ ձեր նամակը արդէն շուտով կը ստանամ, որով ամէն ինչ պարզուած կը լինի: Գիտես թէ այդ տեղի անցքերը որքան կը հետաքրքրեն զիս եւ որքան կարեւոր է զազափար կազմել մեր նախկին ընկերաց ներկայ տժգոյն ընթացքին մասին. թէ որքան կը հետաքրքրուիմ սա Պետրոսեան, Վահէ եւ այդ կարգի անձանց մասին տեղեկանալ, մանաւանդ փափաքելի էր որ հասկնայինք թէ սա Զէյթունի հերոսներէն ո՞րը մնացած է այս, ո՞րը այն եւ ո՞րը միւս կողմը: Շաւարչը եւ իր ընկերները հո՞րէ են. ատոնք ո՞ր կողմը անցած են. իսկ ձէքը, Սիմոնը եւ այլն այժմ ո՞ր են, ի՞նչ են. ասոնց մասին տեղեկութիւն ունենալու ես, դրէր ինձ. հասցէդ ձեռքի տակ չունիմ. ուստի եղբորդ հասցէով կը գրկեմ:

Այս կողմերը ողբերգութիւնը երթալով կը նուազի. պատճառը մեր անդործութիւնն է. պէտք է որ ներքին քայլերը սկսինք, սպա թէ ոչ աղուաներուն միջոց եւ քաջալերութիւն տուած կը լինինք կենդանի մարմիններ կտցահարելու:

Այս թիւ Վ.ին(3) ալ նամակ մը գրեցինք, որ նա եւս փութացնէ իր Զանքերով ատոնց քայլերը(1): Իր հասցէն գիտե՞ս, կը գրկես:

Ի՞նչ էլք ունեցաւ Զեր Պատգամաւորական Ժողովը(1) կամ առհասարակ ի՞նչպէս կ'ընթանան դործերը. «Գրօշակ» յաւելուածները ի՞նչ արդիւնք ունեցան հող եւ ի՞նչ տարբերութիւն կը տեսնէք այժմ:

Մուրատի մասին միթէ՞ ցարդ բան մը չէ գրուած այդտեղի թերթերուն մէջ, կամ առհասարակ այդտեղի թերթերը ի՞նչ ազդեցութիւն ունին գիտակից կամ պարզամիտ դասուն վրայ: Քանի՞ թերթեր կան. «Հայք» չի՞ հրատարակուիր:

Մեր հայրենակիցները ի՞նչ գիրքի մէջ են. Վահանեան Կարապետ, եղբայրը եւ այլն, այդ դասակարգը՝ Աճոթեան եւ Սարիեան Յովհաննէս են. , ատոնց մասին ալ փոքրիկ տեղեկութիւններ տուր կը խնդրեմ, եթէ դոնէ ժամանակդ կը ներէ գրէ ինձ քիչ մը. դուն ի՞նչ կ'ընես, կը դործե՞ս, եւ դործերը ինչպէ՞ս են, դործ կա՞յ:

Միտաքը ո՞ր է, ի՞նչ ըրաւ. իր գեղուհին բերել տուա՞ւ երկրէն:

Մուրատի յիշատակին դրածնիդ ո՞րը մնաց: Այլ՝ ազգեանէն շատոնց է որ նամակ չեմ առած, կայ մօտ 8 ամիսէն աւելի՝ որ լուր չունիմ եւ ես ալ չեմ գրեր:

Համբոյրներով քոյդ՝
Է.Գ.

4 00 — 14

Ա. ՎՈՒԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

283 P. O. B. Providence, R. I.

6 Յուլիս 1900

Սիրելի Մարթին,

Շիրակոյէն եւ Cudahyէն դրած նամակներդ ստած եմ ժամանակին: Պատասխանը ուշացուցի, նպատաւոր եւ վերջնական բան մը հաղորդել կարենալու համար:

Գնացողներէն մէկը արդէն պատրաստ է. պէտք եղած դումարն ունի: Գրուած է իրեն որ կարելի եղածին չափ շուտով հրաժեշտը տայ եւ դայ հոս, ուր իւրի վերաբերեալ քանի մը բաներ սորվեցնելու է, ճամբու դնելէ առաջ: Կը յուսամ թէ մինչեւ ամիս մը — ամենէն ուշ — այդ ընկերը (դերձակն է) կրնայ մեկնիլ: Գալով միւսին, ան կուտ մը չունի եւ անկէ դատ՝ ընտանեկան նոր հողերու ենթակայ է: Եթէ այդպէս ալ չըլլար, նորէն դժուար թէ Կեդր. Կոմիտէէն ճամբու ծախք եւ աւելորդ դրամ (պահանջուածին չափ, այսինքն մօտ 200 տոլար) կարելի ըլլար ուզել: Սկզբունքով որոշուած է որ վնասողները իրենց ծախքով մեկնին: Ժամանակին քանի մը փորձեր եղած են եւ գրեթէ ամէնքն ալ անյաջող: Ատկէ զատ դացող ընկերը անհրաժեշտ եւ անխուսափելի գործ մը ընելու չերթար, որ Կեդր. Կոմիտէն իբր բացառութիւն մը յարդէր, Ռսկեհանքի(1) կոմիտէին առաջարկին վրայ:

Թող երթայ դերձակը, կը Զանանք ուրիշ մըն ալ ետեւէն գրկել: Ես կը յուսամ թէ պիտի կարենանք բուսական ուժեր երկիր հասնել մինչեւ մէկ տարի:

Գալով Պրն. Լեւոնեանին — հակառակ չէի անոր երթալուն, թէեւ ուրիշ տեղ մը յարմարագոյն պիտի ըլլար, բայց անոր ալ ընտանեկան պարագաները կ'ընտանեցան յանկարծ: Ամիս մը կամ երկու ամիսէն հազիւ որք բան մը կրնայ գիտցնել այդ մասին:

Ես կատարելապէս կ'ըմբռնեմ քու անհամբերութիւնդ եւ էդ.ին(2) անապարանքը: Շատը գնաց, քիչը մնաց: Ես կը յուսամ թէ դործերը կարգի կը մտնեն շուտով: Միայն կը կրկնեմ, ինչ որ քեզի բերանացի ալ ըսած եմ, Ամ.(3) Բիւրոյէն չէիք կրնար եւ հիմա ալ չէք կրնար ընդհ. Ժողովի որոշումներէն դուրս բաներ պահանջել: Աւելորդ կը նկատեմ երկար բացատրութիւններու մէջ մտնել: Գործին շահն ի նկատի առնելով, հետեւեալ գործնական խորհուրդը կու տամ քեզի, ինչպէս պիտի գրեմ նաեւ էդ.ին, քանի մը օրէն: Այս աշնան պիտի դումարուի Դ.Կ.Ն.Մ.ի(4) համագումար ժողովը: Գիտես որ այդ մարմինը իրաւունք ունի ի բացակայութեան ընդհ. Ժողովի, գործունէութեան

(1) Ծածկագիր:
(2) Ա. Լեւոնեան՝ Աշոտ երկաթը:
(3) Վահագիմ (Ա. Վահան):

ծրադրին մէջ փոփոխութիւններ մտցնելու, եւայլն: Արդ՝ նպատաւոր վայրկեան է. տեղեկագիր մը կազմէ եւ զրկէ կա՛մ ուղղակի Ա.Մ. Բիւրոյին, կամ ինծի, ես ալ հարկաւոր դիտողութիւններ կցելով (եթէ հարկ ըլլայ) Բիւրոյի միջոցով ներկայացնենք Դ.Կ.Ն.Մ.ի ժողովին:

Ես չափազանց ուրախ եմ որ Կարիճն ալ զղջացած է Եւրոպա դալուն. եղածն եղած է. գործելու ժամանակն անցած չէ, եւ կը մնայ որ հասուն խորհրդածութեամբ երկուքը ալ դռնոսք երկիրը, գործնական քայլ մը ընել տալու, մարմին եւ արիւն տալու ձեր ծրադրին:

Էդ.ին(2) պիտի դրեմ — ինչպէս ըսի — մանրամասնօրէն: Դուն ալ նայէ որ դրամ ինայես, եւ ճամբուէ ծախքը օր առաջ պատրաստես ու մեկնիս. որքան շուտ ըլլաս գործի ասպարէզին վրայ, այնքան շատ իրաւունքներ կ'ունենաս քննադատելու եւ գոհացում պահանջելու: Կը ներես որ երկար չեմ դրեր, զբաղած ըլլալուն:

Կը հարցնես իմ մասին ալ. իրաւ որ ես ալ չեմ դիտեր, թէ տակաւին որքան կը մնամ. խնդիրը կախուած է թէ՛ տեղական եւ թէ՛ ընդհանուր գործերու ընթացքէն: Կը կարծեմ որ կը մնամ հոս մինչեւ դէթ վերջ մը դռնէն «պատուոյ ատեննի» և այլ խնդիրները, մինչեւ համերաշխութեան գետին մը սրուշուի երկու կուսակցութիւններուն միջեւ, եւ մինչեւ որ հոս կ'ոմիտէներու գործունէութեան աւելի արդիւնաւոր ընթացք մը դրոշմուի հայրենիքին օւնելու դրամով ալ, մարդով ալ:

Կը յուսամ թէ իրար կը տեսնենք անվամ մըն ալ: Դուն անպատճառ հոս դալու ես մեկնելէդ առաջ քանի մը բաներ սորվելու, որ պէտք պիտի դան քեզի:

Այստեղի գործերը օր առուր առաջդիմելու վրայ են, եւ կը յուսամ թէ մինչեւ մէկ տարի շատ բան կը փոխուի:

Էդ.ի(2) նամակը (վարոյալինը) անզամ մը զրկէ. արտադրած եմ թէն, բայց լաւ է որ բաղգատեմ նորէն:

Քուկու՛

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

- (1) Իզմիր:
- (2) Կ'ակնարկուի Իզմիրի Էդվարդին:
- (3) Արեւմտեան:
- (4) Դաշնակցութեան կամքը ներկայացնող Մարմին (Հ. Յ. Գ. Չրդ Ընդի. Ժողովի որոշմամբ՝ երկու Բիւրոներու եւ չորս Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէներու ներկայացուցիչներէն բաղկացած Հ. Յ. Գ. Գերագոյն հարկուրդը):

4 00 — 15

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Լին, 30 Օդ. 1900

Սիրելի Մարթին,

Յուլիս 18ի նամակը ժամանակին առի: Էդ.ին(1) նամակը ներփակ կը վերադարձնեմ:

Ընկերներէն մէկը ամսուս Տին ճամբայ ելաւ եւ մինչեւ հիմա հասած ըլլալու է ժընեւ, ուր խորհուրդ տուի երթայ սպասէ: Թէ աւելորդ ծախքեր չ'ընեն Մարտիլի մէջ եւ թէ բերան բերնի կը խօսի մերոնց հետ եւ կենդանի խօսք կը տանի Էդ.ին(1):

Վերջինիս կրկին անզամ գրեցի, որ իր պատուէրները ու պայմանները կրկնէ, որպէսզի չփոթութիւն մը չծաւի:

Ատրճանակ հոսկէ պիտի տայինք, բայց դացողը ժամանակին չէր դիմած դանձապահին, որուն քով հաւաքուած էր այդ առթիւ կատարուած մասնաւոր հանդանակութեան մը արդիւնքը:

Ուրիշ դացող չ'ըլլալուն, ստիպուեցայ գրել որ Քլարնտոնի երկու ատրճանակ դնեն, մէկը փոքր եւ միւսը մեծ, լաւ տեսակէն, 100ական վամփուշտ: Շարաթ դրամը կը ճամբենք սակէ:

Չմոռնամ ըսել, որ իւզի եւ պայթուցիկի մասին դիտցածնիս սորվեցուցինք. մնացածը ժընեւ կը լրացունէ:

Էդ.ին(1) գրեցի ես, դուն ալ յիշեցուր, երբ իրեն դրես, որ կամաց կամաց վարժեցնէ գործին նորեկը. անփորձ է, ի գուր չ'անցնին եղած ջանքերն ու ծախքերը:

Ի՞նչպէս է հիմա վիճակդ. չապաքինեցա՞ր դեռ. տղաքը ի՞նչ կ'ընեն:

Բարեւներ քեզի ու անոնց
Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

Յ. Գ.— Կը խոստանամ երկար դրել, երբ ժամանակ ունենամ. չահեկան բաներ կան բաւական:

Լեւոնեանի հասցէով դրէ ինծի: Ժամանակ մը Պոսթըն պիտի մնամ:

(1) Էդվարդին (Իզմիր):

4 00 — 16

ՄԻՍԱՔԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ, ԿԱՐԻՃ) ՆԱՄԱԿԸ

Յիւրիս, 28 Սեպտ. 1900

Սիրելի Մարթին,

Երկարատեւ լռութիւնդ անմեկնելի մնացած էր ինձ համար եւ նոյնիսկ քու մասիդ տեղեկութիւն ուղած էի Սեպտեմբեր(1), որ նոյնպէս քեզմէ լուր չ'ունենալը կը զրէր: Արդ փոխանակ ես դայրանալու քեզ դէմ վերջին

նամակս անպատասխան թողնելու համար, դուն հայհոյելու կ'եննես. ինչ որ է փառք որ սղջ առողջ ես եղեր: Վերջին քանի մը ամսուան մէջ կրած ցաւերդ ինձ ալ ցաւ պատճառեցին, բայց ի՞նչ արած, հայուն բաժինը հիմա ցաւն ու դատնութիւնն են: Նիւթական որեւէ մամուռ չունենալով հանդերձ, հաւատա որ ես ալ հոգեկան շատ աննկարարելի կացութեան մէջ կը ղտնուիմ, այնպէս որ երբեմն կը փորձուիմ նոյնիսկ երանի կարգալ անտարբերներուն: Ամիս մը առաջ ցուցահանդէսը այցելելու համար Փարիզ երթալով քսան օր հոն մնացի, ցուցահանդէսէն աւելի զիս կը հետաքրքրէր Փարիզի հայ սեանողութեան եւ մանաւանդ Զօպանեան եւ Ընկ.թեան վիճակը: Ուրիշ անպատասխան կը յետաձգեմ նկարարելու քեզ բարոյական այն սուկալի անկումը, անտարբերութիւնն ու լրբութիւնը, ուր այդ խմբակը անեղանելի կերպով մխրձուած է: Այսքան միայն կը յայտնեմ որ այսուհետեւ ամենափոքր կարեւորութիւն մը իսկ չունին ինձ համար այդ ինկածներու արարքներն ու զրուածքները:

Ուրիշ սեւէ նորութիւն չունիմ հաղորդելու քեզ. Գալթայեանէն ալ երկար ժամանակէ ի վեր նամակ չեմ ստանար, պատճառը դեռ չեմ կրցած հասկնալ: Դուն տեղեկութիւններ տուր տեղական դործերու եւ այն շահեկան բաներու մասին, սրտնց կ'ակնարկես:

Դաշնակցութեան Մ.ի(2) արտակարգ ժողովին ներկայացնելիք տեղեկաւորիդ կմախքը պատրաստել կ'առաջարկես ինձ: Ծրարածք Տ կէտերու կէսը աւելորդ է ըստ իս: Քանի որ ընդհ. ժողով չպիտի դաժարուի եւ այս արտակարգ հաւաքումին զլխուոր զբաղումը դործունէութեան էական խնդիրները պիտի լինեն, պէտք է տեղեկաւորը ճաշակել, այլ պէտք է ծանրանալ միմիայն կարեւոր կէտերու վրայ: Այս ուղղութեամբ համառօտ ծրարելը մը ներփակ կը զրկեմ քեզ, ատոր վրայէն պէտք եղածը կրնաս դրի առնել եւ մէկու մը սրբազրել տալէ յետոյ արտագրել ու զրկել: Գլխաւորապէս ծանրացիր Կիլիկիայի հարցին վրայ, պաշտպանէ մեր ցամաքային գծի ծրարելը, որու մասին այնքան անպատասխան խօսակցած ենք, իսկ Վահանի վրայ անհատական չնչին խնդիրներու յիշատակութիւնն անգամ ընել չ'արժեք: Մարը(3) ամիսներ առաջ ձերբակալուած է ու մինչեւ հիմա կարծեմ բանտն է, Սեպուհը(1) իբր պաղտնիք հաղորդած էր ինձ այս բանը, ուստի ինձմէ իմացած մի լինիր:

Վաղուց ի վեր թերթ ալ չես զրկեր. եթէ կարելի է Վահային վրէ թող մեզ այս տարուան սիկզբէն «Հայրենիք» ի բոլոր թիւերը զրկէ եւ այսուհետեւ ալ շարունակաբար ուղարկէ:

Այսօր այսչափ, նամակդ ստանալէ յետոյ ընդարձակ կը գրեմ. մենք ալ 10 օր յետոյ, ուսանողական ընդհ. ժողով ունինք հոս, Եւրոպայի ամէն կողմերէն

պատգամաւորներ կու գան, այս մասին ալ տեղեկութիւններ կը հաղորդեմ քեզ:

Կարօտալին համբոյրներով՝
ՄԻՍԱԲ

Յ. Գ.— Դաւիթէն ալ երկար ատենէ ի վեր նամակ չեմ ստանար. եթէ իր մասին լուրեր ունիս հաղորդէ:

ՆՈՅՆ

«Դրօշակ»ի յաւելումները ի՞նչ ազդեցութիւն ըրին հոգ. պատուոյ ատենանի ազմուկները ի՞նչ հետեւանք ունեցան:

(1) Հրաչ (Թիրեաֆեան):
(2) Կ'ակնարկուի Դաշնակցութեան Կառքը Ներկայացնող Մարմինը:
(3) Մար-Շիմօնը (Միֆայէլ Տէր Մարտիրոսեան), այդ բուկաններուն՝ Հրաչի հետ անդամ Կիլիկիոյ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի, որ, ինչպէս տեսանք արդէն, Կիլիկիա անցած էր 1898 Նոյեմբերի վերջերը:

4 00 — 17

ԿՄԱ.ԽԲ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ

Միսաֆի (Սաանձար, Կարիք) ձեռագրով, կցուած՝ Մարքիմի նուագրութեամբ 28 Սեպտեմբերի նամակին (400-16):

1. Կիլիկիան, իբրեւ յեղափ. դործունէութեան համար ամենալարմար վայր, թէ՛ իր ղերքով, թէ՛ բւնակիչներու տրամադրութեամբ:
2. Այդ վայրի մէջ դործ սկսելու համար ցարդ Դաշնակցութեան ըրած փորձերը եւ անոնց անյաջողութեան պատճառները. (դործիչներու երկրի վիճակին ու պայմաններուն անտեղեկ լինելը, սխալ ծրարելը մը եւ փաստեր. Կիպրոսի կոմիտէին ձախողութիւնները):
3. Ընդհ. ժողովին յետոյ Եգիպտոսի մէջ մեր տեսակցութիւնները Պատասխանատու Մարմինն հետ: Մեր ծրարելը, որ արդէն վաղուց արժարձուած է Ռսիկանցի եւ Կարմիր Բերդի կոմիտէներուն կողմէ:
4. Ամփոփ կերպով պարզել այդ ծրարելը. (Քանի որ վերջին ապստամբութիւններէն ի վեր՝ թուրք կառավարութիւնը մեծ խտուրթիւններ ձեռք առած է կիլիկիան նաւահանգիստներու մէջ եւ այսպիսով ուղղակի նաւահանգիստներէն ներս մտնող դործիչներու վէժ մահաբիւն վտանգներ կան եւ միւս կողմէ տեղացի ժողովուրդն ալ հնչակեաններու խաբէրայութիւններուն երեսէն չափազանց կասկածոտ ու զուշաւոր դարձած՝ վտահուրթիւն չի ցուցներ անմիջապէս ներս մտնող դործիչներուն, պէտք է դործունէութեան

ծրազիրը փոխել, եւ նաւահանգիստներէն միայն կասկածէ զերծ տեղացիները մտցնելու աշխատելով՝ գըլլաւոր ոյժը տալ ցամաքային ճանապարհին, ուր հազարակեցութիւնները անհամեմատ աւելի դիւրին են: Այս մասին իբր փաստ ի մէջ բերել անցեալին մէջ այդ կողմի կամիտէներու ըրած փորձերը, որոնք յաջողութիւն չդատան, օժանդակութիւն չդատնելուն պատճառով: Կարմիր Բերդի դիւր երկնցնել մինչեւ Կեսարիա, որ իր դիրքով շատ մեծ դիւրութիւններ ունի հազարակեցելու Կիլիկիոյ հետ: Միւս կողմէ, Կեսարիա իր բազմաթիւ զինավարժ ու աշխոյժ հայ զիւղերով, կըրնայ մեծ օգնութիւն հասցնել Կիլիկիոյ ապստամբութեան միջոցին թէ՛ պաշտպանողական եւ թէ՛ յարձակողական ոյժերով: (Չմոռնալ յիշելու որ Կեսարիան իբրեւ առեւտրական կեդրոն զէթուցիներու եւ հաճրնցիներու եւ իր Ս. Կարապետի վանքով, ուր ուխտագնացութեան պատրուակով ամէն տարի անարգել կըրնայ հաւաքուիլ Կիլիկիոյ եւ Փոքր Հայքի զանազան կողմերէն ահալին բազմութիւն, մեծ առաւելութիւններ ունի): Յիշել նոյնպէս կատորածներէն ի վեր՝ այդ կողմի ժողովրդի նպաստաւոր արամազրութիւնն ու ինքնարեւական պատրաստութիւնները):

4 00 — 18

ԷԴՎԱՐԳԻ ՆԱՄԱԿԸ

Իդմիր, Սեպ. 24 / 7 Հոկ. 1900 թ.

Սիրելիդ իմ Մարթին,
 Քանի մը որ առաջ ստացայ ըս Սեպտեմբեր 7 թուակիրը: Հոս եկող(1) անձը դեռ չէ հասած(1) եւ կը սպասուի որ Մարտիլէն(1) այսօր վաղը կը գրէ իր ուղեւորութեան(1) մասին: Թէ որքան մխիթարութիւն է առնուած քայլերը կրնաս երեւակայել անտարակոյս՝ կը յուսանք որ ներկայիս դումարուելիք ժողովը մէկ կողմէն(2), ատոնց քայլերն ալ միւս կողմէն, մոռցնել պիտի տան մեզ այնքան տխուր ու ալլանդակ յիշատակները որ թողուցին այս 1½ սեւ տարիները: Մինչեւ Դ. Կ. Ներկայացնող Մարմնի դումարուելին ու վերջանալը յառաջ տարէք ձեր գեղեցիկ քայլերը որ շատ բան կըրնան խոստանալ, շատ բան կրնան խոստանալ՝ որ սակայն սկեպտիկ անհատներ չեն կրնար երբեք մոգերնէն անցնել ու անոնց իրադարձման պահուն պիտի չլսին չլսորին: Պատրաստելու մի վայրկեան անգամ մի կորուցնցնէք այն անձերը՝ որոնք ոյժ մը կրնան կազմել մեր գեթուարին գործին մէջ, եթէ ոչ այժմ գէթ ապագայի յոյսովը:

Մենք արդէն պատրաստած ենք տեղոյս տեղեկագրութիւնը եւ շուտով կը դրկենք պատկանեալին: Այդ տեղեկագիրը շատ մոնրամասն է եւ կը պատկերէ ամբողջ շրջանիս դիրքը, կացութիւնը, ժողովուրդը, վեր-

ջինիս միճակը, արամազրութիւնը, գէտի մեզ ունեցած հակումները եւայլն, եւայլն: Միւս մասին մէջ բացատրուած է ընդհ. ժողովէն ստղին ունեցած կամիտէիս ներքին կացութիւնը, անպատմաստութիւնը, անոր ամբողջական պատճառները, եւայլն, եւայլն: Երբորդի մը մէջ բացատրուած են մեր ամբողջ հայեացքները, կարծիքները, նկատողութիւններն ու առաջարկները... Վերջապէս տեղեկագիր մը որ յստակ ու մեկին կերպով կը պահանջէ մէկ բան — գործ, գործի համար գործադրող ոյժ եւ ասոր համար ալ ճիւղ մը, պէտք եղած գործողութիւնները ընելով, շարժուն միճակի մէջ դնելու համար այս կէտը. այս առաջարկը երկու բանի մէջ կը կայանայ — կամ ընդունիլ այս կէտը դրամական խնդրով գեղեցնելու, կամ Կիլ(3) խնդրով. երկուքին համար ալ առանձին առանձին անհրաժեշտ պահանջները մատնանիչ ընելով՝ անոնց գործադրութեան լուծումն է, որ կը պահանջուի:

Պէտք է այդտեղ աշխատիք որ ի հարկին պահանջեն, եթէ ժողովը առարկէ թէ «պէտք եղած ոյժերը կը պահպան» . այն ատեն դուք բաւարարութիւն տաք այդ պահանջին ու տեղ չթողուք անոր այդ առարկութեան:

Չ.ն(4) առաջ ինչ գրութեան մէջ որ էր նոյնն է, միայն այժմ բոլորովին քաշուած գրեթէ եւ շատ քիչ կը հետաքրքրուի մեր խնդրով: Տեղեկագիրը առանձինս դրած եմ. մտածիր... Տիւղ.ը հոս է եւ կօշիկ կը ծախէ, բայց սպրուստը չի կրնար հանել: Այստեղի անգործութիւնը խանդարած է ամէն կարգ ու սարք եւ յաճախ տխուր երեւոյթներ կ'ընծայէ նոյնիսկ մեր ներքին շրջանին մէջ. պատճառը ըսի արդէն՝ անգործութիւնն է:

Մասլթ.(1) եւս նոյն վհատած եւ զանդաղ ընթացքը կը ցուցնէ. իր անգործութեան հետեւանօք՝ շատ մեղմադճոտ դարձած է. բայց արդէն ես այդ մարդուն վրայ տեսնուելէս վերջն ալ լաւ դադափար չունեցայ: Ի՞նչ կը նշանակէ յեղ. ըլլալ, կամիտէի անդամակցութիւն ընդունիլ, յեղ. դրամով ապրիլ եւ պայման գնել «սա գործը կրնամ ընել, սա ոչ...»: Այս տեսակ պայմանները կրնան առաջին բողբէն շեղել մարդուս ուղիղ հայեցակէտը եւ խանդարել վստահութիւնը: Ուրիշ շատ մը բաներու մէջ ալ այս մարդուն խճրճող դատայ. օր. գործ կը նայի ինքը ու ինձմէ կը խնդրէ բարեխօսել իրեն համար, ես ալ կը ջանամ տեղ մը դասատուութեան պաշտօն ճարել ու երբ յարմար առիթը կը ներկայանայ՝ չ'երթար եւ երկու օր վերջ կրկին կու դայ «սա ինչին խօսիլ հաճէիր մի անգամ ինձ այսինչ գործը տալու համար...»: Այսպիսի անվերջ առաջարկներ: Մանաւանդ զարմանալին որ ատոնք կը կարծեն թէ եթէ նիւթական տկարութիւն մը ունենան՝ ալ իրենց առջեւ մոմ պիտի վառէ ամէն մարդ: Մարդս թշուառութեան ենթարկուելով թէ՛ ազնուութեան կը վարժուի եւ թէ խորամանկ յաւակնոտութեան՝ կարծելով որ ինքը ամենաբարձր անձնաւորութիւնն է եւ իր միակ թերութիւնը իր նիւթական անձուկ վիճակն է. սա սխալ

կարծիք է եւ հակառակ ալ է համեստութեան՝ երբ մանաւանդ կ'արտայայտուի այդ իրենց սեփական բերանով :

Այլապէս ընթացքին մի՛ զարմանար, կրնայ իր վրդափիշ հանդամանքները ունենալ, սրով գրեթէ ինկած է մեկուսի վիճակի մէջ. վաղուց տարին անցած է արդէն որ դրած նամակիւ չէ պատասխանած եւ ես ալ չեմ գրեր իրեն : Ամէն մարդ բնաւորութիւն մը ունի եւ այս մարդը ամենէն տարօրինակ բնաւորութիւնը կը կրէ :

Միտքը ամուսնացած է արդէն : Իր աները մինչեւ Մարտիլի մէջ տարած յանձնած է իր նշանածը եւ վերադարձած է հոս : Զե՞ս զարմանար Միտքին վրայ . որքան հաստատամիտ կամք ունի իր վայելքներու մասին, եւ որքան թոյլ պտուկացաւ իր այս շաւիղին մէջ, ուր ժամանակ մը ատաշնորդել կը յաւակնէր մեզի . որքան անամօթութիւն նոյն իր այդ ընկերներուն առջեւ թողուլ գործը եւ ընտրել կեանքի ճանապարհը . եւ որքան արհամարհանք էր իրարէս այդ դէպի մեզ ու մեր ընթացքը, երբ նա մեզ իր նշանուածքին տարաւ ուր միամիտ ուրախութեամբ մը յանձն առինք ներկայանալու, անսալու իրեն :

Ամերիկեան ատրճանակը հոս շատ կը փնտռուի . Զանացէք ատոնցմէ եկողներուն հետ հասցնել մեզ :

Նշանը հոս չէ եկած եւ չի կրնար գալ, քանի որ իր գոյնը ցուցուց :

«Շարժում»-ի մէջ գրողներուն մասին կը հարցնես, ատոնք մեզ հետ յարաբերութիւն ունին թէեւ, բայց նկարագրէ զուրկ անձեր են, շողոմարարներու խումբին կը պատկանին, որ քամիի ազդեցութեան ենթակայ են :

Քս հիւանդութիւնը ինչպէ՞ս առաջացած էր, ուրախ եմ ազատուելուդ շա՛տ : Եղբայրդ մօտդ էր անտարակոյս . երանի քեզ որ դոնէ եղբայր մը ունիս մօտդ : Ինչպէ՞ս է քո կամ եղբորդ գործը, ի՞նչ կ'ընես դուն, ո՞ւր կ'աշխատիս :

Ի՞նչ եղաւ սղաւոր քոյրդ իր դաւակներով, ո՞ւր եւ ի՞նչ վիճակի մէջ է :

Կարիճը ո՞ւր է այժմ, գիտե՞ս տեղը : Այդ անձէն չէի՞նք կրնար ապահով հասցէ մը առնել Պաղատաի՞ ուր իմ ազգականներս իբր աքսորեալներ կը գտնուին, հասկնալու համար ատոնց վիճակը : Եթէ գիտես տեղը, գրէ իրեն եւ խնդրէ այս մասին : Այդ տեղի մեր մօտիկ տղաներէն ի՞նչ լուր ունիս, — Սարիեան Յովհաննէս, Սէրգիս, կրամ իր ազգականները՝ Գրիգէս, հայրը ո՞ւր են, ի՞նչ կ'ընեն, նաեւ մեր Մկրտիչ, Յովհաննէս ո՞ւր են . ատոնց հայրը վերջերս իմացայ՝ մեռեր է, խիղճ եղաւ իրենց :

Բաւ գրեմ, մի ուշացնէր նամակդ :

Ջերմաջերմ համբոյրներով մնամ քոյդ՝
ԷԴ .

Յ. Գ. — Իւրաքանչիւր նամակիդ մէջ հասցէդ յիշես :

ՆՈՅՆ

- (1) Ծածկագիր :
- (2) Կ'ակնարկուի Դաշն. կամքը ներկայացնող Մարմնի ժողովի :
- (3) Կիլիկիոյ (ծածկագիր) :
- (4) Անընթեռնելի տառ, արդեօ՞ք Զ :

4 00 — 19

ԿԱՐԻՃԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ

Մեր սկզբունքին համաձայն՝ կու տանք նոյնութեամբ, հակառակ Արփիարեանի եւ Չոպանեանի հասցէին կարգ մը ծայրայեղ արտայայտութիւններու :

Յիւրիս, 4 Նոյ. 1900

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ քանի մը օր առաջ ստացայ, եւ այսօր Կիւրակէ՛ սենեակիս մէջ առանձնացած կը սպասախանեմ քեզ :

Հնչակեաններու խլրտումներու մասին զրածներդ կարգացի, ինչպէս նաեւ ներփակ զրկածդ «հրուէր»ը : Այդ ապուշները ինչ ալ ընեն՝ անպարձ կերպով կորսուած ու մեռած են, եւ անոնց հետ միութեան սեւէ փորձ ըստ իս աւելորդ եւ վատնդաւոր է : Որովհետեւ ինչպէս ամէն տեղ մեր աչքերով տեսանք, անոնք հայութեան բարոյսովէս ամենէն ինկած եւ մտաւորապէս ամենէն այլանդակուած տարրերն են : Ասոր ամենապերճախօս ապացոյցն է Արփիարի եւ Լ. Մկրտչեանի պէս բախտախնդիր սրիկաներու՝ ամբողջ այդ կուսակցութիւնը իրենց քմահաճոյքին անձնական շահերուն համաձայն կառավարելը : Այդ Արփիար հրէշին անցեալ մութ կեանքին մօտէն ծանօթանալու առիթը ունեցայ հոս վերջերս : Պարսկաստանէն Դոկտ. Թիւրեաքեանը ընտանիքով հոս եկած էր դաւակները դպրոց դնելու նպատակով : Հոս քանի մը ամիսներ մնաց՝ իբրեւ հայրենակից ծանօթացայ հետը եւ առիթ ունեցանք շատ անգամ ժամերով մտերմօրէն տեսակցելու : «Դրօշակ»-ի յաւելուածին յայտնութիւնները հաստատելէ յետոյ դեռ այնպիսի սոսկալի բաներ պատմեց, որ այդ շան դեռ ապրիլը ուղղակի հայութեան համար նախատինք է : Տեսնելով որ Դոկտ.ը ինչ-ինչ պատճառներով կը վախնար այդ յայտնութիւնները այժմէն հրատարակութեան տալ, խնդրեցի իրեն որ գէթ դրի անցընէ զանոնք ապագայ պատմութեան համար եւ ինք ալ համոզուելով խոստացաւ կատարել : Արդ մենք ամենեւին ուշադրութիւն չզարձնելով այդպիսի ազգակործան հրէշի մը գործիք եղող վատերուն ու ապուշներուն՝ պէտք է մեր ամբողջ իւրեք կեդրոնացնենք մեր գործին վրայ : Ինչ-

պէս «Անահիտ»ի վերջին թիւէն տեղեկացած կը լինին Արփիարի ազգարիկ Չօպանեանը այժմ շատ նեղ վրաւթեան մէջ ինկած է: «Նար Կեանք»ի հետ դժտած է, և միւս կողմէ իմանալով որ Դաշնակցութիւնը պատրաստութիւն կը տեսնէ Փարիզի մէջ Ֆրանսերէն թերթ մը հրատարակել՝ նշանաւոր Ֆրանսացի պրոզներու աշխատակցութեամբ՝ հայկական խնդիրը Եւրոպային ծանօթացնելու նպատակով(1)՝ մեր Փարիզ եղած միջոցին Չօպանեան միջնորդները դրած էր Քրիստափորի հետ առակցելու համար, բայց Քրիստափորը զայրոյթով մերժած էր: Յետոյ կերպով մը յաջողեք է ներկայանալ եւ յայտնելով, թէ Դաշնակցութեան նկատմամբ իր բոլոր գրածները լոկ սխալ հասկացողութեան արդիւնք են, խնդրեր էր որ այդ անցեալը մոռնալով՝ իրենց ցոյց տրուի, թէ ինչ ուղղութեամբ պէտք է գրել այսուհետեւ յեղափոխութեան օգտակար լինելու համար: Ի հարկէ դժուար չէր գուշակել այդ զեղչի բուն պատճառը, որ ոչ այլ ինչ էր՝ եթէ ոչ իր ազդարտուած անունը մտքել եւ հրատարակուելիք թերթի խմբագրութեան մէջ պաշտօն մը ձեռք բերել՝ իր բաւական ժամանակէ ի վեր անօթի փորը կշտացնելու համար: Քրիստափորը պէտք եղած պատասխանը տալէ յետոյ, «Դորօշակ»ի վերջին թիւին մէջ ալ հրատարակած էր «Մոլորեցնողները» յօդուածը, որ այդ առթիւ զըրուած է:

Ահա՛ սիրելիս այն խայտառակ վիճակը, որուն պիտի ենթարկուին վերջիվերջոյ մեր բոլոր հակառակորդները, որովհետեւ ինչպէս ժողովրդական առածը շատ ճիշդ կ'ըսէ. «Ստախօսին ճրարը մինչեւ վերջալոյս կը վառի»:

Այժմ դանք բուն խնդրին:

Ամերիկայի յեղափոխական գործունէութեան մասին հազարաւոր լուրերը մեծ ուրախութիւն կը պատճառեն ինձ: Ինչպէս սկիզբէն ի վեր դրած եմ, պէտք է բոլոր ոյժով աշխատիլ մղում տալ երկիր մասնելու հոսանքին, որովհետեւ հոն միայն կ'արդիւնաւորին լու ոյժերը: Իւզեր չինելու համար նախապատրաստական ձեռնարկները անշուշտ անհրաժեշտ են, միայն թէ սորվողները երկրին մէջ պիտի կրնան՞ դանել պէտք եղած նիւթերը: Վերջապէս սիրելիս աշխատեցէ՛ք, ժամանակը թանկ է մեզ համար, մարդ կը սոսկայ երբ աղաւազայ բարեպատեհ առիթի մը հայ ժողովուրդը անպատրաստ կ'երեւակայէ: Կոտորածներու խայտառակութիւնը այլեւս պէտք չէ կրկնուի, եւ այս նպատակին համար պէտք է ամէն կարելի եղած միջոց գործադրել: Տեղուոյ պատու. ժողովի կողմէ բացումը որոշուած բիւրոյի մասին ոչ մի լուր չես հաղորդեր, բացուեցա՞ւ եւ ինչպէ՞ս կ'երթայ գործը:

Ես ալ հոս կրցածիս չափ կ'աշխատիմ օգտակար լինել Գործին նիւթական եւ այլ միջոցներով: Վերջերս լմանալով որ Կարմիր Բերդի կոմիտէի անդամներէն մէկը Բէյրութ կը գտնուի այժմ՝ կրցայ թղթակցու-

թիւն հաստատել հետը, ինք Կեսարիայէն կու դայ, ուր բաւական ժամանակ մնացեր է: Մանրամասն տեղեկութիւններ մեր կողմերու մասին, երբ ստանամ կը հաղորդեմ քեզ: Այս տղան կը յուսամ թէ Կիլիկիայի գործին կրնայ օգտակար լինել:

Ես ծրագրիրներս բոլորովին փոխած եմ, կ'աշխատիմ օր առաջ գործս վերջացնելով հեռանալ Եւրոպայէն: Այս ձմեռ հոս անցընելէ յետոյ զարնան պիտի երթամ Բեյճիքա, վաճառականական ակադեմիա մտնելու. չըջանը երկու տարի է: Այսպիսով թէ՛ գործնական բան մը սորված կը լինեմ, եւ թէ՛ շուտ կ'աւարտեմ: Հաւատա՛՛ զըրուեցայ այս կեանքէն:

Աղաւթը քանի մը օր առաջ Գերմանիայի Միւնխէն քաղաքը երթալով՝ տեղւոյն պոլիտեխնիկը ընդունուեցաւ, մեքենագործութեան կը հետեւի: Բարեւներդ կը հաղորդեմ իրեն:

Դաւիթի անձնական գործը ի՞նչպէս է, յեղափոխական գործին կը նպատէ՞ թէ դեռ Ծահէնի գրաբանութիւններուն ազդեցութեան տակ է:

Առայժմ այսչափ. սիրալիք համբոյրներով՝

Մ. ԿԱՐԻՃ

Յ. Գ.— Վահագնի ու Դոկտորին մասին ալ տեղեկութիւն տուր: Արմէն Գարօն ալ վերջերս Ամերիկա եկաւ, ի՞նչ կ'ընէ:

ՆՈՅՆ

(1) Կ'ակնարկուի Pro Armenia-ին:

4 00 — 20

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

86 Essex st., Boston Mass.

10 Նոյ. 1900

Սիրելի Մարթին,

Երկու նամակներդ ալ, 20 Հոկտ. եւ 6 Սեպտ., ժամանակին առած եմ: Չպատասխանելուս համար իրաւունք ունիս նեղանալու: Արդարանալու պղտիկ իրաւունք մըն ալ ես ունիմ. «Հայրեմիք»ը հոս փոխադրելով, խմբագրութիւնը ստանձնել խնդրեցին ինձմէ, եւ չմերժեցի: «Հայրեմիք»ն ալ այսօր հոգ միջոց մըն է փրօփականտի համար, եւ ձեռքէ փախցնելու չէր: Բայց խմբագրութիւնը ծանրացուց բնականաբար բեռըս, մանաւանդ առաջին երկու ամիսը: Հիմա գործը կարգի մտած է ու ասկէ ետք կը յուսամ ամէն պահանջի ալ գոհացում տալ: Հրատ. ժողովներու եւ կոմիտէներու այցելութեան համար արամապրելի ունիմ Ուր-

բաթէն մինչեւ երկուշաբթի, ասիկէ աւելի ո՛րեւէ քաղաք մը մնալը աւելորդ է ինքնին:

Այս մասը գոցելու համար հարցնեմ, թէ «Հայրենիք»-ը կը ստանա՞ւ թէ ոչ: Եթէ չէ, շուտ զրէ, զրկեմ քեզի՝ վճարելու մասին մի՛ խորհիր, երբ ունենաս այն ատեն. աւելորդ թիւեր շատ ունինք:

Պատարասածդ տեղեկաւորը ՇՈՒՏՈՎ զրկէ ինձի, ես ալ իմօ պատրաստելու վրայ եմ, երկուքը միասին կը զրկեմ երթալ:

Կիպրոսի կոմիտէին հասցէն չեմ գիտեր: Գալով որբանոցին, հետեւեալն է.— Orphelinat Arménien, NICOSIA, Cyprus — անօրէնին անունն է Mr. VAHAN KURKJIAN:

Վարդը (դերձակը)(1) բաւական ուշացաւ. Մարտիլիայէն մեկնած է Սեպտ.ի վերջերը. լուր չունիմ տակաւին տուն հասած ըլլալուն մասին:

Գրէ ինձի թէ հող ո՛վ է որ պատրաստ է երկիր երթալու: Ես ալ տեղեկութիւն հաւաքեմ ու աշխատինք ատոր համար:

Մանչեսթրի գործէն խելքս բան չհասաւ դեռ. նամակ ալ առի երկու օր առաջ, բայց արդ յիշատակութիւն մը կար կիլիկեցիներուն մասին: Եթէ անոնց նամակը քովդ է, զրկէ աչքէ անցընեմ: Գալով տուր թորին, հաւաստ չունիմ վրան. պատճառները ինձմէ ազէ կ'իտես դուն: Ֆիլատելֆիայէն ձայն ծպտուն չելաւ մինչեւ հիմա. թերթ ալ զրկուեցաւ Կեդր. Կոմիտէի կողմէ, բաց զիր ալ զրուեցաւ — պատասխան չկայ, ու գաղբեցուցին:

Թերթ զրկելու գործը ասիկէ ետք թերեւս «Հայրենիք»-ի խմբագրութիւնը ստանձնէ, որպէսզի կանոնաւորութեամբ կատարուի: Առաջարկած եմ Կեդր. Կոմիտէին, եթէ ընդունի լաւ. կոմիտէ չեղած տեղերը թող 25 սէնթ զրկեն տարեկան, ու կանոնաւորապէս ստանան:

Մեր գործերը բաւական լաւ կ'երթան, դէթ փրփուկանտայի մասը: Երկու օր առաջ ալ չըջաբերական մը ստացայ Բիւրոյէն, որով կ'իմացնէին Դաշնակցութեան հաշուով Ֆրանսերէն կիսամսեայ հանդէսի մը հրատարակութիւնը, որուն պիտի մասնակցին Ֆրանսայի ամէնէն համակրելի եւ նշանաւոր հրատարակաւորները, Անդլիայէն՝ ձէյմս Պրայս, նաեւ Իտալիայէն եւայլն(2): ԳԱՂՏՆԻՔ պահելու է Դաշնակցութեան հաշուով հրատարակուելը: Թերթը լոյս պիտի տեսնէ Նոյ. 10ին. «Հայրենիք»-ի մէջ պիտի ջանամ ծանօթացնել: Այս մեծ քայլ մըն է մեզի համար. եւ պէտք է զիտել, թէ վերջերս Եւրոպայի մէջ մեզի նկատմամբ եղած համակրութիւնը օրէ օր աւելնալու վրայ է:

Գալով քեզի, ես շատ կը փախաբէի որ այս կողմերը գայիր դուն: Գործի համար Պրն. Լեւոնեանը արգէն պրծմ է եղեր ժամանակին, որ երբ դաս, քիչ մը ամբողջանայ, գործ անպատճառ կը պտուի, ինչորիւր այն է,

թէ դուն ո՛րքան շուտ պիտի վարժուի քեզմէ պահանջուածը գոհացուցիչ կերպով կատարելու: Նոյնը կը կրկնէ հիմա ալ: Այս օրերս սակայն իրենց գործարանին մէջ նոր մեթոտ մը մտցնելով, դժուարացուցին գործերը: Մպասէ, քանի մը օրէն կրկին կը գրեմ գործիւք մասին, երբ Պրն. Լեւոնեանը որոշ գաղափար մը ինքն ալ կազմէ այդ մեթոտին վրայ:

Անակնկալ մը քեզի համար, բայց չեմ ըսեր, վախնալով որ նամակս ուրիշներուն ձեռք անցնի: Երբ լուր աւնեմ, որ տակաւին հող ես ու նամակս ստացած, այն ատեն կը զրեմ:

Քուկդ՝
Ա. Վ.

(1) Վարդ Մանուշակ (Յակոբ Աբրահամեան), որ Ամերիկայէն գացած էր Իգիթր, իբրեւ գործիչ:
(2) Կ'ակնարկուի Փարիզի Pro Armenia-ին:

4 00 — 21

ԿԱՐԻՃԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ

Յիւրիլիս, 15 Դեկտ. 1900

Սիրելի Մարթին,

Դեկտ. 3 թուակիր նամակդ ստացայ: Քու տեղեկաւորը ժընեւ ստացուած է. անցեալ օր Արեւմտեան Բիւրոն նամակով մը ինձ կը յայտնէր թէ ներքին ինձ կը զրկէ այդ տեղեկաւորը, իմ կարծիքներս ու գիտութիւններս անոր կցելու համար: Սակայն տեղեկաւորը նամակին մէջ չէր, երեւի մոռցած էին ներքինիւ, զրեցի որ զրկեն: Երբ ստանամ, աչքէ անցնելով իմ կարծիքներս ու տեսութիւններս ալ կը կցեմ անոր, այսպիսով առանձին տեղեկաւոր մը ներկայացնելու հարկ չի մնար: Բայց սիրելիս, ինչպէս ասիկէ առաջ քանի մը անգամներ զրոյս եմ քեզ, այդ տեսակ ծրարիւրները իրապէս գործադրելու համար զրամական առատ միջոցներ պէտք են: Կարմիր Բերդի մեր կոմիտէի ընկերներէն մէկը, որ դեռ վերջերս Կեսարիա եղած է, ժողովուրդին գործելու պատրաստակամութիւնը յայտնելով հանդերձ՝ չափազանց աղքատութիւնը կը նկարագրէ: Ուրեմն երկրի ժողովուրդը նիւթական որեւէ միջոց զուրկ է, ու բացի անձնազոհութենէ ուրիշ բան չի կրնար ընել: Բայց մենք բազմաթիւ փորձերով տեսանք որ միմիայն անձնազոհութեամբ գործը չի քայլեր, ընդարձակ կազմակերպութիւն մը, լուրջ նախապատրաստութիւններ եւ ժողովուրդը զինելու ամենակարեւոր հարցը զրամով միայն կրնան զլուսի դալ: Իսկ ո՞ւր է այդ զրամը. ո՛չ ունինք եւ ոչ ալ ունենալու յոյս կայ:

1-5-10-50 Ֆրանկներով կամ դոլարներով հաւաքուած դումարները՝ գործի սահանջներուն հետ համեմատելով այնքան չնչին են, որ ամանով թափուած ջրի պէս ամէն անգամ կէս ճամբան կը ցամքին ու ջաղացքը չեն կրնար գործնել: Մեզի մէկ անգամէն խոշոր գումար մը պէտք է, առանց ատոր իմ կարծիքով չենք կրնար երբեք խոշոր գործ մը կատարել ու այսպէս հազիւ թէ յեղափոխութեան անունը կը սահմանենք: Պէտք է ամէն բանէ առաջ այդպիսի գումար մը ձեռք ձգելու ճարը խորհիլ. կամ պետական փոստաներ գործնելով, կամ հարուստ տաճիկներու աները մտնելով եւ կամ ուրիշ միջոցով մը:

«Հայրենիք»ները այսօր ստացայ: Արդէն ասկէ առաջ իրար ետեւէ երկու յօդուած զրկած էի, որոնք անշուշտ մինչեւ հիմա հրատարակուած են: Թէեւ շատ դժուար է, բայց պիտի աշխատիմ կարելի եղածին չափ յաճախ գրել «Հայրենիք»ին. արդէն մի քանի յօդուածներու ծրագրերը կազմած եմ: «Հայրենիք»ը շատ կը հաւնիմ, Վ.ի(1) հոգ գալէն ի վեր շատ բարուօքած է, արտասահմանի ամենէն շնորհքով թերթն է: «Շարժում»ին չեմ գրեր, որովհետեւ յօդուածներս տաղաբական անճոռնի սխալներով կ'աղաւաղէ, եւ ասկէ զատ հասած յօդուածը կը տպէ, առանց ընտրութեան: Թիրեաքեանի հետ ունեցած տեսակցութիւնս պէտք է զազանի մնայ, որովհետեւ ինք վերջին ծայր դուրջ է որ իր անունը չյեղեղուի թերթերու մէջ: Պուլիս կապեր ունի, կը վախճայ: «Հայրենիք»ի մէջ բրոշուրի մը յայտարարութիւնը կարգացի. Ինկըրսոլի Բարոզը. եթէ կրնաս տակէ հատ մը գնելով ինձ զրկէ: «Ձայն Ստամբուլի»ն ի՞նչ ջուրի վրայ է, դեռ բաժանորդներ ունի՞. ո՞րը շատ կը ծախուի, «Հայրենիք»-ը թէ սա. այս մասին տեղեկութիւն տուր:

Դաւիթը ի՞նչ գործով կը զբաղի եւ նիւթական կառուցութիւնը ինչպէ՞ս է. գրէ ինձ:

Բու անձնական դժբախտութիւններդ ցաւ պատճառեցին ինձ. բայց սիրելիս պէտք է տոկալ, ուրիշ ճար չկայ: Մեր ճակատագիրը առայժմ դժբախտութիւն է, թէ՛ ընտանեկան եւ թէ՛ ազգային տեսակէտով:

Զինամարզական խմբերուն ոյժ տուէք, ամենակարեւոր գործը դա է ըստ իս. եւ գրէ ինձ թէ մօտաւորացէ քանի՞ այսպիսի խմբեր գոյութիւն ունին եւ անգամներու թիւը ո՞րչափի կը հասնի:

Այսօր ուրիշ գրելիք չունենալով մնամ

Համբույրներով՝
ԿԱՐԻՃ

Յ. Գ.— Աղաւթը Միւնխէն (Գերմանիա) է, հիմա մեքենագրութիւն կը սորվի:

4 0 1 — 1

Յ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1901 Բուսականէն՝ Մարթին Մուրատեանի քղթածրարին մէջ կը գտնենք Յ. Գալֆայեանի (Վահրամ) եւ Կարիքի (Ասանաւր) այս երկու նամակները միայն:

Աղեքսանդրիա 7/20 Ապրիլ 1901

Սիրելի Մարթին,

Սեպուհին(1) ուղղեալ մի նամակդ ելաւ, եկաւ ձեզի ծանօթ(2) Գալֆայեանին զրպանը ինկաւ: Պիտի զարմանաս, թերեւս պիտի զայրանաս եւ մէկու մը յատուկ նամակը բանալու մէջ անպարկեշտութեան վճիռը պիտի արձակես: Չէ, սիրելի ընկեր, (եթէ երբեք ներելի է ինձ քեզի այդպէս յորջորջելու) Սեպուհը(1) երեք շաբաթ է ի վեր մեկնած է զէպի Պուլիարիա եւ տեղական գործերը ինձի յանձնելով իր հասցէին եկող նամակները բանալու զիս արտօնած է: Հասկնալի է ուրեմն թէ նամակդ բանալով ո՞րեւէ անպարկեշտ գործ մը ըրած չեմ: Սակայն կատակդ մէկդի: Արդեօք ինչո՞ւ ես մեզի ծանօթ (քու խօսքդ) Գալֆայեան մը կ'ըլլամ կոր: Արդեօք տեղերու եւ կամ ժամանակի հեռաւորութիւնը եւ երկարութիւնը ընկերակցութիւնը ծանօթութեան կը փոխէ կոր: Չեմ գիտեր: — Միայն այսքանը կը յիշեմ, թէ երբ ասկից կը մեկնէիր, կարծեմ հասցէս յուշատետրիդ մէջ ալ արձանագրեցիր, կ'երեւի թէ բոլորովին մոռնալու պայմանաւ, վասնզի ոչ մի նամակիդ, ոչ մի լուրիդ չարժանացայ, թէեւ անկէ անդին երկու տարիներ ալ անցած ըլլան: Մաշէշ...

Տեղույդ լուրերու մասին բան մը գրել հարկ չեմ տեսներ, միայն կը բաւականանամ ըսելու, թէ Ամերիկայի հայոց մէջ հասարակական կեանքը սուելի դուրսացած է քան արտասահմանի ուրիշ հայ գաղթականութեան մէջ, մինչեւ իսկ ամերիկեան թերթերու մէջ Մուրատեանի քանի մը բանախօսութեանց լուրերը կը կարգայի, առանց գիտնալու թէ նա մեր բարեկամ Մարթինն է: Կը շնորհաւորեմ ձեզ եւ ձեր ջանքերուն յաջողութիւն կը մաղթեմ:

Գահիրէի մեր ծանօթ կոմիտէին գոյցուած գոյքերու մասին կը հարցնես: Շիտակը ըսելով թէ որեւէ ճշմարտութիւն մը երեւան չելաւ: Կը յիշես անշուշտ թէ ան տաններ Կիպրոսէն Մարդար Գալֆայեանը Գահիրէ հասած էր, որուն սրաշուն յանձնած էինք մի քանի կասկածուած մարդիկը լրտեսելու համար: Անոր պաշտօնը ու կարծիքը սա է, թէ յիշեալ դուքերը Նշանը գողնալով Մուլիթար փաշային ծախած ըլլայ: Ինքը կը պնդէ թէ մեր չանթան Մուլիթարին տունը տեսնողներ եղած են եւ մինչեւ իսկ մարդը (20) ոսկիի փոխարէն բերել եւ յանձնելը խոստացած է, սակայն զբաժանական եւ այլ պատճառներով բանակցութիւնը ընդհատուած կամ խզուած է: Ինչ սոսկալի բան: Գոցենք:

(1) Ա. Վասմեալ:

Աւսոյն մասին կը հարցնէք: Ինչ որ կը լսեմ վիճակը ցաւալի է: Հիւանդութեանը պատճառաւ չի կըրնար աշխատել եւ հետեւաբար աղքատի կողմանէ անպատճառ նեղ դրութեան մէջ ըլլալու է: Աւելի որոշ կերպով չեմ գիտեր, թէ իր նիւթական ազդեւորները սրտնք են եւ ինչպէ՞ս կ'ապրի:

Ողբացեալ Վազգէնի ձեռագրութեամբ հայկական երգերու ճոխ հաւաքածոյի մը տպագրութեան պայմանները կը հարցնես: Նախ պէտք է լսեմ թէ Մնտիկեաններուն տպարանը շատոնց դոցուած եւ տառերը եւ մեքենաները ուրիշներուն ծախուած է: Այդպիսի բազմաթիւ Ֆորմաներէ բազկացեալ մի գիրքը տպագրելու ամենէն յարմար տպարանը տեղս նոր հաստատուած «Արաք» հայկական տպարանն է, որու վարչութեան հետ այդ մասին երկար բարակ տեսութիւններ ունեցայ: Ահաւաստիկ պայմանները, զոր պէտք է ուշադրութեան առնել: 1) Գիրքը եթէ գրածիդ համաձայն 750-800 էրեսներէ բազկացեալ է, ըսել է որ 45-50 հատ ութածալ (այսինքն 16 էրեսներէ բազկացեալ) Ֆորմա պէտք է ըլլայ, որու 1500 օրինակի համար կ'ուզեն 180 դուրուշ ողջ: Ուրեմն ենթադրելով թէ 50 Ֆորմա պիտի ըլլայ 1500 գիրքին համար պիտի վճարէք (90) եգիպտական սակի կամ ամերիկեան դրամով (450) թալէր: 2) Թուղթը բաւական գեղեցիկ է, որու ինչպէս նաեւ տպագրութեան մասին ձեզ գաղափար մը տալու համար նոյն տպարանէն առաջին անգամ լոյս տեսած հայերէն գիրք մը այս փոսթով ձեզ զրկած եմ: Ասիկա առաջին տպագրութիւնն է, որ փորձառութիւնը մի քանի պակասները չտկել տուած է եւ կը յուսամ թէ այս անգամ աւելի մաքուր տպեն: 3) Որքա՞ն ժամանակի մէջ տպագրութիւնը կը լմնայ: Շաբաթը պիտի կրնան 2 Ֆորմա տպել. ուրեմն միշտ ենթադրելով թէ 50 Ֆորմա պիտի ըլլայ, 25 շաբաթէն պիտի կրնան ամբողջ գիրքը տպագրել: 4) Կազմի ծախքը իրենց վրայ է, եւ պիտի ըլլայ թղթակազմ, ճիշդ ձեզ զրկուած գիրքին կազմովը, եւ վերջապէս վճարման պայմանին դալով, իրենք խոտացան գիրքութիւններ ընծայել, այնպէս որ, թէեւ 40 անգլ. սակի միայն թուղթի ծախսն է. բայց կանխիկ եթէ կարողանաք 150 թալէրի չափ վճարուած մը ունենալ, կը յուսամ թէ մնացեալը գիրքերու վաճառումէն առաջին անգամ վճարելու պայմանաւ պիտի ընդունին: Գալով տպագրութեան տառերու տեսակին, ձեզ զրկուած գիրքին տառերը կը բաւեն երգարանին տպագրութեան, իսկ եթէ ուզէք որ գրքին յառաջաբանին կամ ասոր նման լիւքս տառերով տպագրել տալ՝ կրնան շուտով բերել տալ, արդէն շատ տեսակ տառեր ունին, ինչպէս ձեզ զրկուած գրքին մէջ գրուած օրինակէն կը հասկնաք. սակայն ասոնցմէ ամենն ալ գիրք տպագրելու բաւական քանակութեամբ չեն դնուիր: Պէտք չէ անշուշտ կրկնել թէ 450 թալէրը 1500 օրինակի գրքին է. իսկ եթէ 2000 օրինակ կ'ուզէք, այն ատեն ձեզի աւելի շահաւոր կրնայ ըլլալ, կրնամ ըսել թէ 500 թալէրով

տպելու հաւանութիւն ցոյց տան. միայն պէտք է որ կանխիկ 200-250 թալէր վճարէք: Ուստի նկատի ունենալով թէ ձեզ զրկուած գիրքին ճիշդ քառասպատիկ մեծութեամբը գիրք մը (5) զըշ. ողջ գրամի, այսինքն 25 սէնթի պիտի գայ, կը կարծեմ թէ այնքան ալ սուղ չպիտի երեւի ձեզ: Աւելին, դուք կը մտածէք եւ առաջին աթիւ ինծի գրեցէք:

Կը վերջացնեմ սիրալիւ բարեւներով:

Քուկը՝
Յ. Ա. ԳԱԼՃԱՅԵԱՆ

Հասցէ՝
H. A. Kalfaian
Poste française

- (1) Հրաչ Թիրեաֆեան:
- (2) Նամակին մէջ ստորագծուած:

4 0 1 — 2

ԿԱՐԻՃԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Ֆրայբուրգ, 29 Մայիս 1901

Սիրելի Մարթինի թիւֆէնի,

Ապրիլ 3 թուակիր նամակիդ բաւական ժամանակէ ի վեր ստացած եմ, բայց համարաբան մը ընդունուելու համար վերջերս տեղէ տեղ թափառելու չկրցայ պատասխանել:

Նամակ չըրելուս համար ըրած մեղադրանքդ բորոյթին անհիմն է, որովհետեւ բոլոր նամակներուդ պատասխանած եմ եւ նախկին հասցէիդ դրած վերջին նամակովս ալ հարկ եղած տեղեկութիւնները տուած էի ժողովին զրկած տեղեկագրիս մասին:

Ես առանձին տեղեկագիր մը չըրկեցի, այլ քու տեղեկագրիդ կցեցի իմ կարծիքներս ու տեսութիւններս, որոնք քու տեղեկագրիդ չափ ընդարձակ բան մը եղան:

Իւրօրյի պատգամաւորը (Քրիստափորը) ժողովի երթալու ժամանակ(1) Յիւրիսէն անցնելով անձամբ ալ խօսեցանք. ինք կ'ուզէր խոստում առնել ինձմէ որ երկիր կ'երթամ եթէ մեր ծրագիրը ընդունուի: Պատասխանեցի թէ պատրաստ եմ անձամբ դործի երթալու, եթէ մեր ծրագիրը ընդունուի եւ եթէ Դաշնակցութիւնը հարկ եղած նիւթական միջոցները կարողանայ մեզ հայթայթել:

Քրիստափորի հետ վերադարձին կրկին տեսակցեցանք Յիւրիս: Ժողովը ինքզինքը ձեռնհաս չէ համարէր տակտիկայի հարցերու մասին նոր որոշումներ տալու, այլ միմիայն դրամական միջոցներու մասին խորհրդակցեցէ: Հիմա քանի մը հողի ընտրուած են փող հանգանակելու համար, այդ նպատակով Քրիստափորն ալ քանի մը ամիսէն Կովկաս պիտի երթայ. ինծի ըսաւ

որ պէտք է սպասենք այս ձեռնարկութեան արդիւնքին, ուրիշ կախուած է ամէն բան: Մինչեւ 6-7 ամիս ամէն բան կը սարգուի:

Ի՞նչ կ'ըսես, եթէ զբամուկան միջոցներ ճարուին, եւ եթէ երկրէն նպաստաւոր տեղեկութիւններ ստանամ, պիտի երթամ գործելու: Ազատէրն ալ փափաք կը յայտնէ միասին գալու, Բօրիսն ալ կ'ուզենք մեզ հետ կապել: Դուն ալ փրօքիներու ժողովէ, սրատրաստուէ որ հեռագրելուս պէս գաս. ի՞նչ կ'ըսես:

Վահագային(2) շատ բարեւեներս յիշէ, հիմա հոս համարարան մտած եւ կանոնաւոր ուսանող դարձած լինելով, զբաղում շատ ունիմ, այնպէս որ մինչեւ արձակուրդները «Հայրենիք»ին բան չեմ կրնար զրկել: Իայց Յուլիսէն յետոյ եթէ նիւթ գտնեմ կը զրեմ: Հասարակական գիտութիւններ կը սորվիմ:

Դաւիթէն ի՞նչ խարտը, թղթակցութիւնը ինձի հետ ինչո՞ւ խղեց, պատճառը հասկցիր: «Հայրենիք»ները կանոնաւորապէս կը ստանանք. կը խնդրեմ եթէ ձեռքը անցնի երբեմն ալ «Չայն Ստամբուլ»էն զրկէ, տեսնեմ ինչ գուռնա կը փչէ:

Պաշտատի բանտարկեալի մասին հարցնելով պատասխանը կը հաղորդեմ Ոսկեհանք(3):

Այսօր այսչափ, տեղեկութիւններ գրէ այդ կողմերու գործերէն:

Համբոյրներով՝
Մ. ԿԱՐԻՃ

Հասցէս՝

38, Scheffelstrasse, 38
Freiburg i. / B.

(1) Դաշնակցութեան Կարէն Ներկայացնող Մարմնի ժողով, Ֆիլիպէ, 1901 (ուր վերջնական ձեւ ստացաւ «Փոքրիկ»ի ծրագիրը, Քրիստափորի ղեկավարութեամբ):

(2) Ա. Վաւեան:

(3) Իզմիր:

4 02 — 1

ԵՊՈՒԱՐԳԻ ՆԱՄԱԿԸ

Իզմիր, 16/29 Մարտ 1902

Սիրելիւք իմ Մարթին!

Այսօր տխուր վայրկեաններու տղաւորութեան տակ հարկ կը զգամ քեզ ալ քանի մը տող ուղղելու:

Մարդկանց թախծութիւնները թոխչք կու տան իւրեանց երեւակայութեանց սուբալու անեղբ անհունութեան մէջ, զիրենք սիրտիող սիրտ մը, իրենց վըշտակցող հոգի մը, իրենց հառաչանաց արձագանգող ձայն մը, շշուկ մը գտնելու, խօսելու, ըսելու, ունկընդերելու: Դժբախտաբար մեր երեւակայութեան գաշտը բաւական ամայի է այդ մասին, ուր եթէ ... կտամ(1) էակի մը խրախուսիչ մէկ շշուկն ալ լսուի, բաւական

պիտի համարուի անհուն մխիթարութիւն առթելու մեզ: Սիրտս բեկուած, հոգիս զալկացած, մահացուցիչ հոլ մը կ'ացնի ամբողջ էութեանս վրայէն: Չեմ գիտեր թէ ո՛ւր եմ եւ ի՞նչ եմ: Աշխարհ մթնցած զնտանի մը երեւոյթը կ'ընծայէ աչացոս, ուր մեկամաղձս էակի մը նման յաճախ ինքզինքս թեթեւցած կը գտնեմ ու չեմ կրնար ինքզինքիս հաշիւ տալ, թէ ի՞նչ ահաւոր, անդրնդային վիճակ է այս՝ ուր հոգիս ակամայ կը սուզի, կը թաւալի...

Յաճախ յանդուզն խորհուրդներ կու գան կը պաշարեն ամբողջ էութիւնս, ու ջգային բուռն ցնցումներով, մահուան անկողնէն զարթնածի մը պէս կ'ուզեմ կապանքներս խորտակել ու դուրս գալ այս հեղձուցիչ, այս սղաննոց, այս մահառիթ, տխուր մթնոլորտէն. դուրս գալ ու ցոյց տալ կամաւոր կոյրերուն այն բոլոր անմտութիւնները, եռականութենէ առաջացած փոքրուութիւնները, հակասութիւնները, որոնք մարդուս նկարագրի կը ցածցնեն ու խիղճը կը մեռցնեն, որոնք անկեղծ մարդկանց զայրոյթէն տարբեր բան չեն ներշնչեր, ցոյց տալ հասկցնելու համար թէ ո՛րքան սխալ բան է անհատի մը պատուին, անձի մը արժանապատուութեան հետ խաղ խաղալ, քմահաճոյքներու էութարկելով զայն:

Է՛հ, Մարթին, վիճակ մը բաժին եղած է ինձ՝ որ ան ալ ոչ սքէ չ'ըմբռնուիր, չի ճանչցուիր, ու եթէ վաղը ճանչցուի իսկ ուչ պիտի ըլլայ այլեւս, որովհետեւ մարդկային եսը, այն որքը սը հոգին կը տկարացնէ, երբ արդարութիւնը ուրանալու կը հարկադրէ մարդուն՝ զայն, այդ եսը բարձր բռնելու սնամիտ խորհուրդով: Ու այն շատերն ալ որոնք անկախ այդ եսէն, անկախ ամէն զգացումէ, սոսկ ճշմարտութիւնը կը հետապնդեն՝ աւա՛ղ, որ անոնք ալ միջոց ու պատեհութիւն, զիրք ու հանդամանք չպիտի ունենան անոր խեղամտելու, անոր տեղեկանալու եւ իրենց գաղափարը յայտնելու, իրենց դատաստանը ընելու:

Դժբախտ արարածներ ենք մենք, սիրելի՛ս, չափազանց դժբախտ. ափսո՛ս, որ մինչեւ ցարդ չենք դիտցած ազատութեան ճամբուն մէջ անկախօրէն մտածել, անկախօրէն խորհիլ ու անկախ գործել: Մենք դեռ կեանքի այն սանդուխներուն ենք, ուր մարդս իր բուն զոհողութեան ոգիով իր դժբախտութիւնը կը հիւսէ, ուր նա իր դժոխքը կը սրտաբաստէ նոյնիսկ իր անկեղծ մտածման, իր սիրոյ զգացման, իր գաղափարի պաշտպանման թափով...: Դարերու մտորքը իր երեւակայութեան, իր զլացումներու զերին եղած է, մերթ աստուածներ եւ մերթ իշխաններ ստեղծելով իր զլխին, զերուած է նա մերթ իր թոյլ հոգով իր ստեղծած նախապաշարումներէն, ու մերթ իր մօլի զգացմանց անհեթեթութիւններէն...: Ու այդ մարդը մինչեւ օրս ալ կը խարխափի բոլոր այն երեւոյթներուն մէջ, ուր զգացմունքը միայն կը գործէ ու սիրտը իր ցնորքներուն հետամտելով՝ իր թեւերը լայն կը բանայ տեղ մը հաս-

նիլ կարծելով: Հաղար անպամ խաբուած է մարդկու-
թիւնը իր ստեղծած աստուածներէն եւ սակայն դեռ
հազարաւոր անպամներ ալ խաբուելու տրամադիր կ'ե-
րեւի նա: Հաղար ու բիւր անդամներ մուրրուած, տա-
տանուած է այն իր երեւակայութեան անհեթեթ ստեղ-
ծադործութիւններէն եւ սակայն դեռ բիւրաւոր ան-
գամներ ալ պիտի մուրրուի, պիտի դուրուի, պիտի տա-
տանուի մինչեւ վերջնայէս գիտութեան լոյսը իր կիզիչ
ճառագայթներով կու գայ այրել չորցնելու այն բոլոր
ցնորքները, որ անյիշատակ դարերէ ի վեր մարդկային
սիրտը պարուրած են ու դեռ եւս կը գերեն զայն:

Մենք յեղափոխական անուկնի տակ ապրող արա-
բաճներս, որ ամէն բանէ աւելի սրտի, դրացումի մար-
դերն ենք ու մեզ համար զազափար մը, իտէպլ մը,
պաշտամունք մը կողմած ենք եւ որուն իրականացու-
մին սիրտը տուրբուած ուղի մը ընարած ենք ու կը
քալենք հոն թառամեցնելով, մահացնելով ամբողջ մեր
էութիւնը, չունինք սակայն ազատ խորհելու, ազատ
մտածելու, ազատ դատելու ազատութիւնը, թէեւ ա-
զատութիւնը ինքնին մեր իտէպլն, մեր քարոզը, մեր
կեանքի միակ հետասպնդող նպատակը ըլլայ: չունինք,
որովհետեւ իսկ եւ իսկ անկախ մարդեր չենք, անկաշ-
կանդ հոյի չունինք ու մենք մեզմէ իսկ թոյլ կու
տանք որ հոն ալ սուշ անցնին քիչ մը աւելի ճարպիկ-
ները, քիչ մը աւելի խորադէտները, ու զօրանան, ի-
բաւունքներ ձեռք բերեն եւ մեր գլխին իբր իշխան-անց-
նին, միայն մեզ հրամայելու, մեզի, մեր կամքին, մեր
կեանքին ու դազափարին վրայ իշխելու... Ու վա՛յ ա-
նոր, որ համարձակի իր ազատ զազափարը ունենալ,
որ հակառակ ըլլայ իր՝ հզօրին գազափարին, կամ ա-
նոր կամքին, քիմքին... Ու ահա այդ ժամանակ մարդ-
կային բոլոր ստորնութիւնները, բոլոր քսութիւնները,
բոլոր հրէշութիւնները դուրս կը թափին խեղդելու այդ
ճայնը, որ անսիրտժ հնչած է իրեն:

Այսպիսի երեւոյթը յեղափոխական կեանքին մէջ ես
կը կարծեմ ըլլայ է՛ն սնամիտը, է՛ն ցնորամիտը, է՛ն ե-
պերելին ու է՛ն անշահը: Բարձր ու վսեմ դործի մէջ
փոքր ետութիւններ, տղեղութիւններ, զրպարութիւն-
ներ՝ անոր հանդէպ որ իրենց իրենց ընկերն էր, սուտ
ու յիմար յերիւրանքներ՝ որոնք երեւակայել իսկ դըժ-
ւար է, զգուշի հակասութիւն մըն է... Ժողովուրդի
մը ազատութեան համար մղուած նուիրական սասարէ-
զին՝ ետական նեխած քիմքեր, փառասիրական տենչե-
րու ծառայած նկրտումներ՝ որոնք սկզբունքը կը թու-
լացնեն ու գազափարի վեհութիւնը կը նոսրացնեն,
այո՛ւ, մարդկային է՛ն աղտոտ, է՛ն ցնորական մէկ վե-
ճակը կը պարզեն: Ու մաքուր հողիները չեն կրնար
ապրիլ, շնչել հոն. հոն կը ծնի գայրոյթի այն գոռում
գոչումը, այն անեղ զլացմունքներու թափը, որ կը
փչրէ այդ մաքուր գործին բոլոր սինլըրը, անճահ շա-
հատակները ու վերջնայէս տեղի կու տայ նոր, մաքուր
մթնալորտի մը, ուր միայն գործը իր ճշմարիտ պաշտ-

պանները գտնելով՝ անսայթաք սուշ կ'ընթանայ,
հասնելու համար իր նախընտրած ուխտիսը...

Գիտեմ թէ այս տողերը դառանցանքի մը տպու-
րութիւնը պիտի ներգործեն քո վրայ, սիրելիս, քանի
որ չես գիտեր ու չես ալ կրնար գիտնալ, երեւակայել
այն պարապան ուր կը դռնուիմ, այն վիճակը ուր սու-
ղուած եմ, այն դառն վայրկեանները, որ պաշարած են
զիս ու այսպէս՝ բալորովին իրենց ազդեցութեան տակ
ատած են զիս: Դուն չես կրնար երեւակայել զայն ու ես
ալ ոչինչ չեմ կրնար գրել քեզ, խորհելով որ անկարելի
է այսպիսի տողերով, այսպիսի դրչով բան հասկցնել:
Ուստի թող սարգային սիրտս խօսի ու պարզէ այն ար-
եան լիճը, զոր կը խմէ իր թոքերուն մէջ: Այսքանով
պիտի բաւականանամ առայժմ, սիրելի Մարթին. որ-
քան քիչ գրեմ, որքան քիչ խօսիմ, այնքան լաւ համա-
րէ առայժմ, մինչեւ որ մեր սրտերը իրար մօտենան ու
իրարու խօսին:

Ներփակեալները, այն պարապային, որ դուն չկր-
նաս ինձ համար 60-70 տարի շտի դրամ հասցնելու
միջոցը ունենալ, զրկէ ատոնց, գուցէ անոնք կ'ունենան
եւ կը զրկեն՝ ազատելով զիս այս խեղդող մթնալորտէն:

Այլ մարդկանցից զրամ խնդրել իրաւ մահուան
շտի ծանր է ինձ, ամօթէս կը մեռնիմ, բայց ի՛նչ արած,
այստեղի սնուակէն ինձ համար դրամ ուղելլ աւելի
ծանր է, քանի որ արհամարհելով արհամարհել կ'իյնայ
ինձ այն արարածը, որը ճարպիկ է ամէն ինչ իր քմանց
ծառայեցնելու, ամէն ինչ իր եսին գործածելու ու ամէն
բան իր ազդեցութեան ենթարկելու:

Հա՞րկ է արդեօք յիշել, որ փոխանակ երկիր եր-
թալու, փոխանակ Լեոնալայր մեկնելու, շնորհիւ մեր
ընկեր Սեպ(2) անուանեալ արարածի՝ կասկածոտու-
թեան, վայրահաջութեան, այժմ հոգ գալու տրամա-
դրուած եմ:

Մօտ ամիս ու կէսէն աւելի է որ բոլորովին խլած
եմ յարաբերութիւնս, ու խնդրած էի ժքնեւէն, և այդ-
տեղ՝ Վահարէն(3), որպէսզի ձեռնհաս մէկը զրկուէր.
դէթ կարգ մը թիւրիմացութիւններ, որոնք հաւատա-
ցած եմ թէ ծանր հետեւանքներ պիտի առաջացնեն, կը
մաքուէին, կը հարթուէին ու ամէն ոք իր ինչ ըլլալը
կը հասկնար: Սակայն Վահարը իր սովորութեան հա-
մեմատ տարին մէկ անգամ կը պատասխանէ, իսկ ժը-
նեւէն ալ նամակով մը իմացուցին, որ Լ.ը(4) կու գայ
եւ կը տեսնուի, որը սակայն գալուն ինկաւ Սեպ.ին(1)
ազդեցութեան ներքոյ ու բնաւ չտեսնուեցաւ ինձ հետ:
Ես ալ չեմ ստիպեր արդէն որ տեսնուի եւ ոչ իսկ հաս-
կըցուցի որ ես գիտեմ իր գալը, իր հոս ժամանելը:

Այժմ կամք Տեան օրհնեալ եղիցի. «Կեչտիք սու
տէքէնին քէրիմէթինտէն»...

Որքան կարելի է շուտ դրելու ես ինձ եւ այս դրամը
իմ միակ ազատիլս է. հակառակ պարապային կորած
եմ այստեղ, գիտցած եզիր:

Միւս նամակներուն հասցէները չեմ գիտեր, ատուր

համար քեզի զրկեցի որ հասցնես տեղերը: Սերոբ Մհի. Ահարոնեան Ուստր կը դանուի, կրնաս սեւէ մէկին զրկել հասցնելու համար, բայց դուն ալ երկտող մը դրէ ու իմացուր որ դադանի պահէն:

Մարդիսը քեզ ծանօթ է արգէն. թերեւս այժմ ալ լին կը դանուի:

Հասցէս յիշած եմ միւս նամակներուն մէջ եւ պարզած, թէ զրամը ինչպէ՞ս պէտք է հասցնել ինձ: Գուն ալ քու կողմէդ ծանօթութիւն տուր:

Ընկերական ջերմ համբոյրներով,

Քոյդ՝
ԷԴՈՒԱՐԴ

(1) Մէկ բառ անբնօրէն:

(2) Մածկազիր. — կ'ակնարկուի հաւաքօրէն՝ Հրաչիմ (Անպուհ):

(3) Արշակ Վառձեան:

(4) Ա. Կոնստան (Չոտս Երկաթ):

4 02 — 2

ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹԻ ՆԱՄԱԿԸ

Իզմիր, Ապրիլ 15 1902

Սիրելի՛ Մարթին,

Պրն. Վառձեանէն իմացած կ'ըլլաս սպասով հոս հասնելու:

Գալէս ի վեր տխուր իրողութիւններով շրջապատուած եմ եւ խիստ դառնացած:

Էդ.(1) կարգ մը յիմարութիւններով ստիպած է տեղական ընկերները հեռացման վճիռը տալ եւ ես ալ համաձայնեցայ անոնց հետ երկար քննելէ եւ վիճելէ ետք: Գրեթէ մինչեւ այսօր այդ խնդրով զբաղած եմ եղեր: Կարճ մը պատմեմ եղելութիւնը:

Էդ.(1) վիրաւորական ծանր խօսքեր կ'ըսէ ընկերներէն. քանիներուն, ամանց նոյնիսկ կը հայհոյէ: Ինք պիտի մեկնէր ասկէ, ատոր համար ալ դոյքերը, որ մշեցիլի մը քովը կը պահուէին, ուրիշ ընկերոջ մը կը յանձնարարուի պէտք եղած ատեն առնել եւ այդպէս ալ կը յայտնուի մշեցիլին: Օրին մէկը Էդ.(1) կը ներկայանայ մշեցիլին ու կ'ըսէ. «Գոյքերը ինձմէ գտտ ոչ ոքի պիտի տաս»: Նոյն կամ հետեւեալ օրը վերջին մարդը (Չոհրայ որ քեզի անծանօթ ընկեր մըն է) մշեցիլին քով կ'երթայ. մշեցիլն կը հարցնէ թէ ի՞նչ պատահած է որ Էդ.(1) եկաւ հրամայեց որ դոյքերը իրմէ դատ ոչ ոքի տամ: Չոհրայ կը բարկանայ եւ կը հրամայէ մշեցիլին, որ դոյքերը Էդ.ին(1) չտայ եւ կու դայ եղածը միւս ընկերներուն կը պատմէ: Էդ.ին(1) կը հարցուի թէ ինչո՞ւ այդպէս պատուիրած է մշեցիլին. կ'ըսէ, «որովհետեւ ձեր վրայ վստահութիւն չունիմ»: Ասոր բացատրութիւն կը պահանջուի. սչինչ չի տար: Խնդիրը ասկէ կը կնճատուի:

Ժընեւ էի, զրեցիլն հոն, փութացի դալ հոս կարգադրել: Եկայ, Էդ.ին(1) հետ տեսնուեցայ, կարգ մը խնդիրներ բորբոքողն ուրացաւ: Նեղ գրութեանց մէջ ինկայ. կամ այն էր հաւատալ Էդ.ին(1) եւ ստիպու համարել Պարհատը, իր կիներ, Չոհրայը եւ Վարդը եւ կամ վերջիններուն հաւատալ: Բայց յամառութեամբ մը երկու կողմին ալ չհաւատալ տուի, խնդիրը իր հիմէն հասկնալու, խտրողին համոզուելու համար:

Էդ.ին(1) հետ ունեցած երկրորդ տեսակցութենէ մը վերջ կարողացայ Էդ.ին(1) մէկ քանի փոքրիկ սուտերը բռնել եւ տեղեկանալ իմ գլխուս խաղալիք մէկ խաղին: Սուտերը մէկ կողմ կը թողուամ, միայն պատմեմ իր խաղը որ պիտի խաղար: — Ինձի ըսաւ թէ կարգ մը մշեցիլներ կան, որոնք քովերնին գրամ ունին, եւ չեն ուզեր ներկայ վարչութեան յանձնել. եթէ անոնց դրամները չյանձնուին, կը թուլնան եւ կը քայքայուին: Յետոյ առաջարկեց որ, զրամները դանձէ՛ ինձ յանձնէ, ես ալ ընկալադրեր տամ որ մշեցիլներուն տայ: Ըսի իրեն թէ, դեռ ատեն մը տեղական գործերուն չպիտի խառնուիմ: Ըսաւ, հապա թողո՞ւնք որ քայքայեն: Ըսի, կրնան ատեն մըն ալ սպասել:

Իր քովէն մեկնելէն քառուրդ ժամ ետք, մէկը ինձի պատմեց, թէ Էդ.(1) մշեցիլներուն պարծենցած է, թէ կրկին ամէն ինչ իրեն յանձնուած է եւ թէ զրամները իրեն յանձնուած են ու ինք ընկալադրեր պիտի տայ իրենց: Սոսկացի, զգացի թէ ուզեր է իմ միամտութիւնս շահաւործել, լուի իր դիրքը հաստատելու համար: Նոյն օրը երեկոյեան, նոյն պատմութիւնը ուրիշ աղբիւրէ մըն ալ լսեցի: Ալ կը բաւէր. խղեցի յարաբերութիւններս:

Ներկայիս քեզմէ հարցնելիք մը ունիմ: Լսեցի թէ օրին մէկը դանակ քաշած է եղեր քու վրայ. իրմէ հարցուցի՞ ուրացաւ: Այժմ կը խնդրեմ ինձ դրէ. լսածս ստո՞յգ է, իրօք դանակ քաշե՞ր է վրայ: Լուի հետաքրքրութիւնս յարեցնելու համար կ'ուզեմ իմանալ:

Գործի տեսակէտէն, դեռ նոր սկսած ենք ծրագրել, մօտերս կը ձեռնարկենք թերեւս: Յաջորդ շաբթու Պրն. Վառձեանին կը գրեմ դործի մասին, անկէ կը տեղեկանաս մանրամասնութիւններուն:

Էդ.ին(1) պատճառաւ կապերը հոս մի քիչ խախտեցան, ջանացինք ամբարայնուել սակայն. Տեղական ուժերը (մշեցոց խումբերէն զատ) Էդ.ին(1) դրդամբ մի քիչ հակառակութիւն ցոյց կու տան: Տեսայ զիրենք, խօսեցայ, համոզեցի, բայց թէական մնաց խնդիրը:

Եթէ այդ ուժերը այսպէս ջլատուած չըլլային, հիմա դործի սկսած էինք: Բայց ինչ որ է առանց անոնց ալ սրոշած ենք գործել: Գործը պիտի հաւաքէ իր շուրջը պէտք եղած ուժերը:

Բարեւներս քեզի եւ ընկերներուն:

Համբոյրներով՝
ԵՐԿԱԹ

(1) Էդվարդ:

4 02 — 3

ԷՒՎԱՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹԻՆ

Նամակի ստորագրութիւնը կարելի է կարդալ ՍԻՊ, ինչ որ առաջին առթիւ եմքադրել կու տայ թէ գրողը Սեպուհն է (Հրաչ Թիրեաճեանը): Սակայն ձեռագիրը, բովանդակութիւնը եւ ոճը յստակ կը դարձնեն՝ որ գրողը էդվարդն է կամ էդուարդը: Աւելին՝ 402—5 նամակին մէջ, Իզմիրի ընկերները կը խօսին ՍԻՍԱԿի մասին որ, գրութեանէն դատելով, ուրիշ մէկը չէ եթէ ոչ միեւնոյն էդվարդը: Ասկէ կ'եզրակացնենք՝ որ, ամենայն հաւանակաւորութեամբ, ներկայ նամակի ստորագրութիւնը պէտք է ըլլայ ՍԻՍԱԿ (արագ աւ կրճատ գրուած, ՍԻՊի նման):

Իսկ թէ ո՞վ է Իզմիրի ընկերներուն համար Սիսակ անունով անցնող այս էդուարդը կամ էդվարդը (երկու ձեւերն ալ գործածուած են իր եւ ուրիշներու նամակներուն մէջ), որ, ըստ էրեւոյթին, 1902ին արդէն կինգ տարուան անցեալ ունէր Ոսկեհանքի մէջ եւ որ, տեղական Մարմնի որոշումով եւ Լեռնավայրի Պատասխանատու կեդր. Կոմիտէի անդամ Աշոտ Երկաթի հաստատումով, կը հեռացուէր միեւնոյն քուականին (այս մասին տեսնել նաեւ «Երկաթի յուշատարը», — Ռուբէն, Ե. հատոր, էջ 143), — կը դժուարանամք ճշդել: Կապ ունի՞ր արդեօք վառարանի Քեմալիեանին հետ, որ 1905ին գոհուեցաւ Քրիստափորի հետ, ուսման փորձի պահուն: «Իրօշակ»ի 1905 Ապրիլի համարը, գումարով Քրիստափորի մահը, իր Բ. էջին վրայ, սեւ շքագծի մէջ, կը գրէ նաեւ.— «Մարտ 4ին, Սօֆիայի մէջ, ուսման պայթիւնի մը զոհ դնաց մեր ընկեր էՆՈՒՍՐԻՆԷ, գործօն անդամ դաշնակցական կարեւորագոյն ժամկիներէն մէկուն (կ'ակնարկուի անշուշտ Գ. ընդհ. ժողովի ընտրած Յուզական Մարմնին, — Հ. Տ.): Քահանայի մը կարեւոր ճանգամանքներու պատճառով, մենք առ այժմ անկարող ենք զետեղել «Իրօշակ»ի էջերուն մէջ անոր կենսագրութիւնն ու պատկերը: Այդ պիտի թողուի սպազային»:

«Ապագային», դժբախտաբար, ոչինչ կը գտնենք էդուարդի մասին: Ուստի անորոշութիւնը կը մնայ: Այդ անորոշութիւնը կ'աւելցնայ միայն էՆՈՒՍՐԻՆԷ ստորագրութիւնը կրող ստացագրի մը պատճառաւ, 20 Մարտ 1905 քուակիր, գոր կը գտնենք Մարտին Մուրատեանի քուակիրուն մէջ, եւ ուր կ'ըստի՝ «ի հաշիւ Իզմիրի բանտարկեալ ընկերներու զրկուելիք գումարի մնացորդին՝ ստացած եմ Պ. Մարտինէն 48 տրախի: էՆՈՒՍՐԻՆԷ: Արդ Քրիստափորի եւ Վ. Քեմալիեանի մահը տեղի ունեցաւ 1905 Մարտ 4ին, կամ նոր տամարով՝ Մարտ 17ին, ուստի բոլոր պարագաներուն՝ Մարտ 20էն (ստացագրի քուականէն) առաջ:

Մնացած են արդեօք էդուարդի ժամանակակից իզմիրցիներ, կամ այլ տեղ գրաւոր ռեւէ յիշատակութիւն կա՞յ անոր մասին, — կ'անգիտանամք: Արիւսային այլ քղթածրարներու հրատարակութիւնը հաւանորէն հետագային յաւելեալ լոյս սփռէ անոր ինքնութեան վրայ:

Պր. Ա. Ս. Լ. ին(1)

Ձեր Ապրիլ 13/26ի տողերը շատ ուշ հասած է իմ ձեռքս, թուականէն 12 օր վերջը:

Ձեր ինձ ուղղած վիրաւորանքներուն, որ ժամանակէ մը ի վեր անտարբեր դարձուցած էին զիս, չպիտի յանձն առնէի պատասխանել, եթէ սակայն չմտածէի թէ՛ տխուր իրողութիւններու դէմ յանդիման կը դառնուիմ, որոնց այլեւս վերջ մը տալ անհրաժեշտ է:

Ամէն տեսակ ուղղակի պատասխանատուութիւններէ հեռու դառնուած ըլլալով, նախորդիւ ինդրած էի պաղատագրին, որպէսզի ազատ թողնէիք զիս ձեր այդ անտեղի յարձակումներէն...

Այսօր կը տեսնեմ, թէ սուելի առաջ դացած էք ձեր այդ յարձակումներուն մէջ, ինչ որ սեւէ միտք չունեցող անտեղի վիրաւորանք մ'է իմ անձիս դէմ շարունակուած:

Ինչպէ՞ս ցարդ հոս ու հոն դարբնուած սուտերու, զրպարտութեանց, այն ալ ստոր սուտերու, զազրեկի զրպարտութեանց հանդէպ լուռ եւ անտարբեր մնացի, նոյնպէս ալ այժմ եւ միշտ կրնայի խուլ ու մունջ ձեւանալ, եթէ սակայն ձեր ընթացքէն եւ անոր հետեւութիւններէն բացարձակ համոզում չգոյացնէի, թէ իմ այդ լուռութիւնս կրնայ ամէն բանի ծառայել բացի գործը փրկելէ, որով եւ իմ վրայ ալ անուղղակի ահարկու պատասխանատուութիւններ պիտի ծանրացնէ:

Ձեր հոս հասնելէն առաջ դուք, Պրն. Լեւոնեան, հեռուէն իսկ զիտակցած էիք, կը կարծեմ, իմ բացայայտ իրաւունքը ձեր այժմեան ընկեր անուանած տիւրը արարածին տեղույս կաղմակերպութենէն հեռացման պահանջն, խեղդելու համար այդ նոյն արարածի առած քայլերուն ամբողջ հրէշայնութիւնը, անոր խաղցած խաղերուն աններելի, անխոստովանելի պճուճ հանդամանքները, մանուածապատ, ցածհուլի, ստորնացուցիչ, դեռ նմանը չտեսնուած դարձուածքներով, ինքը իրեն զիրք մը ստեղծելու սին պատրանքէն թելադրուած, իր ընկեր անուանածները խաբած-խաբխաբած ու իր եսի փրկումին ծառայեցուցած, գործին վտանգը պարսպանած եւ վերջապէս ամէն տեսակ զազրեկի, միտքէ դուրս միջոցներ խորհած, հնարած ու գործած ըլլալու մութ հոգեկանութիւնը...

Դուք զիտակցած էիք այս ամենուն երբ դեռ հեռուն էիք եւ տեսաք ձեր աչքերով եւ ըմբռնեցիք միանգամայն, թէ այդպիսի կացութեան մը հանդէպ որպիսի զուշաւորութեամբ վարուած էի ես այդ պաշտօնական անուան տակ հրապարակ ելած բոլորիս պատիւը արատաւորող արարքները մեղմել, չբժեղել, սահմանափակել, չարծարծելու համար:

Ու դուք ականատես եղաք դեռ սուելին:

Երբ մարդուն սիրտն ու հոգին բլբլտող այդ ճիւղալային արարքները նուիրագործուեցան, որբազործուեցան է՛ւ ձեր մասնակցութեամբ, որուն ոչ միայն լուել յանձն առի, այլեւ մէկէ շատ աւելի փորձեր ըրի իրաւունք եւ հաստատութիւն տալ՝ կեղծելով միամիտներուն, որպէսզի յեղափոխական անունը — որով հինգ տարի ապրած էի հոս — չազարտուէր, չցեխտոէր, որը սակայն շնորհիւ ձեր... ընթացքին իր նպատակէն չեղեցաւ, շուրջ ինկաւ:

Այսպիսի պարագային բոլորովին ազատ թողի ձեզ շարունակել գործածել ձեր ամբողջ խելքի ու մտքի պաշարը՝ զայրացած ու վայրագօրէն յօտել, խոչտանդելու զիս, ու գործը՝ ձեր ընկերով առաջացուցած անկումէն փրկել:

Ու այսպէս, ինքնակամ ինքնասպանութեամբ, տա-

բօրինակ, դուրսն անհրաժեշտ էր բերեց շտեմնուած զոհ մը դատնալով, իբր իրաւացի յանցաւոր մը՝ արժանի ձեր դատապարտութեան, մնացի ձեր առաջ, որպէսզի ձեր մոլեզին յարձակումներով աղէկ մը մեղացնէիք ձեր խիղճը, ձեր զգացմունքները, ձեր հոգին, ձեր բանականութիւնը ու այսպէս երկու օր վերջը առանց խղճի, առանց զգացմունքի, առանց բանականութեան, մերկ ու անպաշտպան, «լալ ու կճրակ առամաց» իբր միակրօն ունենալով, նստէիք դործի աւերակներուն վրայ ձեր մերկութիւնը ողբալով, ձեր խելքի նմոյշը պարզէիք աշխարհին...

Ձեր այս տմարդի յարձակումներուն ոչ թէ դիմադրել — որովհետեւ ոչինչ չէիք ներկայացներ՝ ոչ մի ոյժ, ո՛չ բարոյական և ո՛չ ալ նիւթական, ո՛չ իրաւունքի եւ ոչ ալ արդարութեան, որուն դիմադրել յանձն առնէի — այլ սոսկ արհամարհական ակնարկով մը դիտէի ձեզ ձեր տեղը ցոյց տալ: Բայց չըրի ու լռեցի, որովհետեւ ընկերական պատուոյ նախանձախնդրութիւնը տարբեր արմատներ ունէր իմ մէջ, որոնք մէկէն ի մէկ չէի կրնար կտրել նետել իմ սրտէն եւ որովհետեւ ևս իմ պատիւս այդ կերպով պաշտպանել չէի ըմբռնած: Լռեցի, որպէսզի այդ ազատա արշաւանքէն խուստիւսով ըլլայի, լռեցի, որպէսզի ինքզինքս որեւէ նրժարի չենթարկէի հոն. լռեցի, որպէսզի քանդուած այդ դազերէն քայլերուն մէջ դոյզն մասն ու բաժինը չունենայի, չհրաւիրէի ինձ վրայ, եւ լռեցի որ ձեր եւ ձեզ հաւատացողներուն յոյսերը վերջ գտնէին ու յեղ. մաքուր հրապարակին վրայ կատարուող այս քրտմնելի տեսարանը իր բոլոր լրացուցիչ մասերով կատարեալ ըլլար. ու եղաւ ու պէտք եղած դասերը թելադրեց առ որ անկէք, ու այժմ միայն ու միայն պարտաւորութեան մը խնդիրը դրուած է բոլոր անոնց առաջ, որոնք մասնակցեցան կամ հետեւեցան անոր, եւ որոնք եթէ քէիկ մը անկեղծ զգացմունք պահած են իրենց սրտին խորքը, խոստովանելու քաջութիւնը ունենան իրենց ընթացքի այս ազեխարչ հետեւանքները, եւ իրենց քուտրանները քաշուելով թողուն որ դործը այս ահաւոր անդունդէն փրկելու մեզ վիճակուած պարտքը կատարելու հետամտինք ու մեր հրահրած անուղղակի պատասխանատուութիւններէն ալ զէթ մասամբ ազատուելու միջոցութիւնն ու խղճի հանդիսոր գտնենք:

Դժբախտաբար այն անկեղծ խոստովանութիւնը դեռ եւս չեմ տեսներ ձեզ մօտ, ինչ որ միակ փրկարար երեւոյթը պիտի ըլլար: Դուք ընդհակառակը ձեր այս տողերով ոլորուն ճանապարհներու կը դիմէք դործը քանդելու միտում վերադրելով ինձ... Կը կարծէի թէ պիտի կարենայիք ըմբռնել իմ այդ լռութիւնս, որ իմ ներքին խառնուածքի կամ հոգեկան յատկութիւններու երեւոյթներէն կ'առաջանար: Դուք փոխանակ ուղղամտորէն բացատրելու իմ այդ ամէն կերպով տեղի տալս, ընդհակառակը չէք ուզեր անոր իրողութիւնը ընդունիլ ու ձեր անյաջող քայլերը իմ թելադրանքնե-

րուս կ'ուզէք վերադրել, որը կարծես թէ համարձակ ընել անկարող ըլլայի:

Դուք, Պրն. Լեւոնեան, ձեր ընկերներուն նախաքայլերուն անտեղեակ մնացած էիք երեւի կամ թէ չէ փառաւորապէս խաբած էին ձեզ, որով ձեր ընթացքին մէջ այնպիսի հակասութիւններու ենթարկուեցաք, որ անկարելի դարձուցիք ինքզինքնիդ ձեր կուշումին ծառայեցնելու:

Ու այսպէս՝ ձեր ընկերներու դործածած տղեկ միջոցները դուք ալ պարտաւոր համարեցիք ընդօրինակել եւ անոնցմով ուղղել ձեր քայլերը, զորս յեղ. մարմնի կամ անհատի մը համար պատուաբեր չըլլալով, ձեզ ձեր ներկայ վիճակին մասանց ու ձեր ետեւէն դործն ալ դէպի անկում առաջնորդուեցաւ:

Այն բոլոր պատուով, յեղ. կրակով լեցուն սրտերը, որոնք յանձնարարուեցան սոսի մը պալ ձեզ մօտ դործի լրջամտութիւն, ուշիմութիւն յուսալով, իրենց առաջին քայլերուն մէջ յուսախար ըլլալէ աւելի, անխորտակելի զէնքեր ստացան ձեզմէ, ձեզ այս եւ իրական ասպարէզին վրայ իբր անարդարութեան ակոյտաններ ընդունելով, ձեր գլուխները ճշմարտութեան առջեւ խոնարհեցնելէ աւելի՝ ձեզ ձեր երած տեղերը վերադարձնել իրենց առաջին պարտքը համարեցին:

Ու դուք գլուխնիդ կորցրած անգունդի խորէն չէք փարանիր, չէք դազրի բղաւելու, որ է՛ս կը թելադրեմ ատանց, որ զործը զիտմամբ քանդել կ'ուզեմ...

Բաւ է այլեւս, ամօ՛թ է մեզ ամէնքիս համար ալ. վերջ տանք այս ստորնացուցիչ կործանարար ընթացքին:

Այս դործը մեզմէ ոչ սքինն է եւ մեզմէ ոչ ոք իրաւունք ունի դայն իր քմածին ետին ծառայեցնելու:

Մեզմէ իւրաքանչիւրը թող ինք իր վրայ անդրադառնալով խորհի, թէ ի՞նչ ըրաւ մինչ ի՞նչ պարտէր ընել, կամ ի՞նչ պարտի ընել ասկէ վերջ կամ ի՞նչ մընացած է ընել իրեն այժմ:

Եւ այսպէս, խնդիրները, որ այս դայնը ստացած են, պէտք է ամէն նկատումէ հետո պատգուութեամբ մտածել տայ մեզմէ ամէն մէկին, թէ իսկ եւ իսկ ի՞նչ կերպով կը փրկուի այն ու այդ փրկումին համար պէտք ըլլալիք զոհողութիւնը զէթ իբր վերջին պարտականութիւն մեզմէ իւրաքանչիւրը սիրայօժտար յանձն առնէ ու ժամ առաջ իր դիրքը որոշէ:

Ես չեմ հաւատար, որ մտքերու ներկայ խառնաշփոթութիւնը կրնայ ցարդ շարունակուած ուղղութեամբ հարթուիլ եւ մաքրուել, ընդհակառակը այդ կերպով քել վերջը անկարելի պիտի ըլլայ հաւատքի քանդումին առաջը առնել եւ դործ մը տեսնել:

Բացի այս, ժողովուրդին անպաշտպանութիւնը մեծ վտանգ մը պիտի ըլլայ ձեզ, որոնք մեր թերութիւնները, մեր հակասութիւնները վարակել միջբրտպի նման պիտի տարածեն եւ սպառնան ամբողջ կուսակցութեան բարոյականին: Ըմբռնելու ենք վերջապէս,

Թէ սխալը սխալով դարձանելը սխալ է եւ սխալն ալ՝ վտանգ կ'ենթադրէ:

Հետեւաբար այս կացութիւնը փրկելու միակ միջոցը արդար ըմբռնումն է, որ կրնայ մտքերը խաղաղեցնել եւ կողմակերպութեան անաչառ ըմբռնումին եւ անոր բարոյական անկաշկանդ վերաբերումին մասին լուրջ պաշտօնաբար ներշնչել եւ ապագայ վտանգի որեւէ սերմ չթողուլ իր մէջ:

Արդ, գործը իր ներկայ յիմնակէն բարձրացնելու համար, ճակատագրորէն իմ վրայ պարտականութիւն մը ծանրացած կը պահեմ, որ իմ հինգ տարուայ այս սեղի դոյութեամբս անխուսափելի կը դարձնէ զիս՝ հրաժարիլ անկէ կամ լքել զայն:

Ձեր ընկերներէն երկուքը իրենց յեղափոխականի բարոյականը ազարտած են տեղական խումբերուն առջեւ: Վերջերս կ'իմանամ, որ անոնք իրենց խնդրանքներով՝ շնորհիւ իրենց ոչ-խելացի ընթացքին, կառայութեան կողմէ ալ վտանգուած են: Հետեւաբար անոնց պահել շարունակելը թէ՛ սխալ է եւ թէ յանցանք:

Ֆարհատին առաջացուցած այս բոլոր խայտառակութիւնները իր վրայ անհրաժեշտ պարտք եւ պահանջ կը դնեն կամովին ձեզ հեռանալ ասկէ՝ թողլով, որ իր բացած վէրքերը դարձանելու մեզ ինկած բաժինը կատարելու հետամտինք ժամ տուալ:

Այս է իմ վերջին կարծիքս ու առաջարկս ձեզ:
Լաւ մտածեցէ՛ք: Մեր բոլոր քայլերը ինամքով կ'արձանագրուին. խելքի զանք:

Ձեր յարգանք՝
ՍԻՍԱԿ

3/16 Մայիս 1902
Ի քաղաքին

Յ. Գ.— Եթէ շարունակէք յամառիլ ձեր ընթացքին մէջ, պաշտօնապէս պիտի խօսիմ ձեզ հետ, ինչ որ Բիւրոյին ալ պիտի գրեմ իմ այդ որոշումս:

(1) Արմենակ Ս. Լեոնեանին (Աշուտ Երկաթ):

4 02 — 4 ԵՒՎԱՐԳԻ ՆԱՄԱԿԸ՝ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Իգմիրէն՝ Էդվարդի գրած այս նամակի տարեթիւը կրնայ կարգացուիլ նաեւ 1901 (յստակ չէ գրուած): Ըստ բովանդակութեան, ան կը պատկանի սակայն 1902ին (տեսնել Աշուտ Երկաթի նամակը — 402 -2 — եւ «Երկաթի յուշատետրը», — Ռուրէն, Ե. հատոր, էջ 143):

Իգմիր, 13/26 Մայիս 1902

Սիրելիք իմ Մարթին,
Ապրիլ 28 թուակիրդ ստացայ: Ձեռն կրնար երեւակայիլ զգացած շնորհակալութիւնս ցոյց տուած ընկերական անկացութեանդ առթիւ:

Այս պարագային երկար չեմ կրնար գրել քեզ, պարզաներս ալ չեն նպատակ դրելու: Մտադիր էի դոնէ քու առջեւ այս տեղի անցքերու մասին: Սակայն հարկ չկայ. առ այժմ ներքին կը ղեկավարեմ իմ այստեղուաններուն զբաղմունքներուն հետ, որուն մէջ կը զբաղուիմ ինչ պարտականութիւններս, որուն մէջ կը զբաղուիմ ինչ պարտականութիւններս: Այդ տողերէն կրնաս բաւական զաւարտար կազմել այս տեղի յաջորդական կացութեան մասին, եւ ըմբռնել թէ վերջերս իմ վրայ ճակատագրորէն ինչ պարտականութիւններս ծաղած են, որոնց մէջ՝ ինքնաբերաբար այս տեղը ձեզ հեռանալու անկաշկանի դարձած:

Իմ բոլոր ընթացքիս մէջ գործը, անոր օգտակարաբար եւ իրականութիւնը մտածելով շարժած եմ եւ կը շարժիմ: Հոգս ըրած չեմ թէ շատեր ի՞նչ կը մտածեն կամ ինչպէ՞ս կը մեկնեն իմ այդ ընթացքս:

Վահարին ընկերական բարեւոյ յիշելէ վերջ ըսէ իրեն, որ թող ներքէ իրեն չպատասխանելու համար: Միայն խնդիրք մը որ ունիմ իրեն, — այն է՝ մէկ կողմէ թողե՛րու վկայութեանց վրայ դատաստան ընելէ խուսափելէ վերջ՝ կրկին թողե՛րու վկայութեան վրայ իմ մասին դատաստան ընելէ եւս խուսափելու էր: Ինձ համար ցանկալին՝ միայն ու միայն ճշմարտութեան վրայ զազափար կազմել ու ապա դատաստան ընելն է, որը սրբան ալ ծանր եղած է՝ ինձ համար ամենաթեթեւ կերպով կրնամ վերցնել, հակառակ պարագային սխալ ըմբռնումները ցու, հակասական դատողութիւնները զայրոյթ եւ անտեղի դատաստանները արհամարհանք կրնան պատճառել ինձ: Ամէն անոնք, որ զիս իրենց ընկեր անուանած են, պէտք է ընկերաբար վարուին ինձ հետ: Կը կրկնեմ՝ ճշմարտութիւնը կրնայ այնքան խոնարհեցնել զիս, որ իմ ամբողջ էութիւնս կրնամ միշտ զսհել: Վահարին զբառ սա տողերը իրենց արտաքին ըմբռնումով, ինձ խորհիլ տուին, թէ այսպիսի փոփոխ պարագայի մը մէջ պարտք մը կար իմ վրայ՝ չափազանց խոհեմ ըլլալ: Ու իր նամակէն առաջ նոյն մտածումները ներքին իմաստով ըմբռնելով իմ պարտքըս կատարեցի, այսինքն գործը եւ միայն գործը մը մտածելով իմ ամբողջութիւնս զոհեցի արդէն: Այսօր կը տեսնեմ թէ այդ զոհողութիւնս սչինչի չի ծառայելու աւելի գործն ալ անդունդին եզրը հասցուց, այնպէս որ վտանգը հետզհետէ ընդարձակ համեմատութիւններ առնելու կը սպառնայ: Ասոր համար ես անգամ մը եւս իմ գերիս վերադառնալ ինձ պարտք համարեցի ու գրեցի վերջին (ներփակած) տողերս, որպէսզի այժմ իրենք հարկ եղած զոհողութիւնը ընեն, քանի որ այդ զոհողութեան բաժինը այժմ իրենց ինկաւ: Այժմ քեզ չպիտի կրնայ ըմբռնել այն ընթացքը որ ունեցայ իմ այս յիմնակիս մէջ, բայց հեռու չէ ապագան, երբ ամէն ինչ յստակօրէն պիտի պարզէ այս ու շատերուն աչքը բանայ: Դուն մի դանդաղիւր գրելէ ինձ, մասնաւոր առանց վերապահումի գրելէ: Մենք այնպիսի ընկերներ ենք, որ ինչպէս նեղը ինկած մը Աստուծոյ կը դիմէ, մենք իրար սրտերու, իրարու անկեղծութեան ղիմելու

պէտք ունինք: Դուն պիտեա թէ երբեք բարեկամներով նպաստաւորուած մարտիկներ չենք մենք, յենուած ենք սոսկ մեր պաշտօններուն, մեր բմբունած ճշմարտութիւններուն վրայ: այլ ճշմարտութիւններն ալ զըստազարար երբեմն նպաստաւորուածները պիտեն խեղապիւրել եւ օգտուել: Ու հոն եթէ միտիթարութիւն մը կը մնայ մեզ՝ այն ալ մեր խղճի հանդարտութիւնն է...

Սեպ.ը(1) պէտք է այլեւս ասկէ հեռանայ եւ սպա պիտի յայտնեմ թէ գործը դեռ ի՞նչ զահուցութիւններ կը պահանջէ անկէ: Եթէ դուրսի ընկերները կրցին ցարդ ըմբռնել զիս կը կարծեմ իմ այդ առաջիկայ կարծիքներուս յայտնութեանց կամ յուզմանց տեղի չպիտի մնայ: Իսկ եթէ չեն ըմբռնած, կը յուսամ պիտի ըմբռնեն ու սոսկ գործի օգուտը մտածելով այսօրուան ինձ առաջարկածնին Սեպ.ին(1) պիտի ընեն, իրեն յարմար միջավայր գտնելու համար: Լ. Պ. Կ. Կ.ի(2) մէջ անոր դերը միշտ փնտախար պիտի ըլլայ: Պէտք է սոսկի թողու հեռանայ այդ շրջանէն. այս է եղած իմ իրեն հետ յարաբերութեանս խզման միտքը եւ այս է իմ այժմեան համարումս:

Եթէ մեր ընկերները գործի օգուտը կը մտածեն եւ ոչ թէ այս ու այն անձին ետ փրկելու ջանքեր կը հետապնդեն, պէտք է ըմբռնեն այս կէտերը եւ գործի օգտին համաձայն վարուին:

Համբոյրներով քոյգ՝
Է.Վ.Ա.ՐԴ

Յ. Գ.— Մտոցայ ըսելու որ Վ.ը(3) քանի մը օրէ ի վեր ձերբակալուած է արդէն եւ ինքը իր մօտ գտնուած թղթերու փաստերուն տակ չէ կրցած ուրանալ իր ինքնութիւնը:

Յայտնի չէ թէ Հիւսպատոսը ի՞նչ ընթացք պիտի բռնէ, թէեւ իմացած ենք, որ ազատելու կը ջանայ: Է.Գ.

(1) Սեպուհը (Հրայ Թիրեաֆեանը):
(2) Լեոնավայրի Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի:
(3) Վարդը — Վարդ-Մանուշակ — բուն անունով՝ Յակոբ Աբրահամեան, — Իզմիրի պատասխանատու գործիչներէն մէկը, Ամերիկայէն եկած:

4 02 — 5

ԻԶՄԻՐԷՆ՝ ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Իզմիր, 1902 Յունիս 10

Սիրելի Աշտու(1),

Ձեր Իզմիրէն հեռանալը արդիւնաւոր հետեւանք չբերաւ. արդեօք դո՞ւք էիք այստեղի «Գարբիէլ և Միքայէլները»: Այստեղ արեւ չկայ, մարած է ինքնին, որովհետեւ կամայականութիւնը քայքայեց, քանդեց ամէն ինչ, ամէն սրբութիւն, պատիւ: Ժողովուրդը կը յուսահատի, մատնիչները ազատ կը պատին. ի՞նչ վի-

ճակ է սա: Ա՛հ, բարեկամս, ի՞նչ ընենք, դուն ըսէ սիրելիս, ինչպէ՞ս ընենք. այստեղ մէկը բերել եմ, մէկը՝ իբրեւ մարմին, չեմ հասկնար ի՞նչ մարդ է. ի՞նչ միջոցով որ ղիմեցինք իրեն, սպառնալիքներ տեղացուց. կ'ուզեն որ պէտք է իրենց ուզածին պէս շարժինք, անպատճառ պէտք է հնազանդինք: Սիրելիս, եթէ օրէնք է սա, ըսէք մեզի՝ այդպէս ընենք: Երբ կը տեսնենք ետականութիւն, փառամոլութիւն, չբողոքե՞նք այս սպորտի ընթացքին դէմ: Պաղատաւին կը խնդրեմ եղբայր, ձեզմէ, ի՞նչ միջոցներով վերջ տալ այս խայտառակութեան: Եթէ ոչ, պիտի ստիպուենք ուրիշ միջոցով վերջ տալ... ուրիշ ճարը չկայ: Կ'երգնում որ ամենէն յարմարագոյնն է: Մենք զբեցինք Պիւրոյն. գրեթէ անլսելի կը դառնայ վերջերս, կը դրեն մեզի՝ համաձայնութեան դանք ու վերջ տանք: Մենք կը բողոքենք թէ սա մարդոց հետ համաձայնութիւնը անկարելի բան է, մենք կը յայտարարենք թէ այս մարդը իբրեւ վարիչ, բարձր մարմին չի՛ կրնար ըլլալ հոս. որովհետեւ այս մարդը կ'ուզէ, միշտ կ'ուզէ իրեն կամքին հնազանդեցնել. իրեն կըքոտ բնաւորութիւնը, եսամոլութիւնը չափէ դուրս է. այս մարդը կամ հեռացնել այստեղէն կամ բոլոր պաշտօնական թուղթերը պըն. Սիսակին(2) յանձնել որպէսզի օր առաջ գործի սկսուի: Եթէ կ'ուզեն, զրկեն ուրիշ ընկերներ ալ: Բարեկամ, որչափ կարելի է կ'աղաչեմ շուտ ըլլայ եթէ բան մը կրնաք ընել. տեղուս կազմակերպութեան սըրբութիւնը, փառքը, պատիւը կորսուած, ոտնակոխ եղած է: Մենք խնդրեցինք նախ՝ ընկերական տեսանլսող չեղաւ, սակայն ինչ որ ալ ըլլայ իրաւունքը մեր կողմն է. մենք չենք կրնար ժողովուրդի ամբողջ իրաւունքները ոտնակոխ ընել. մենք պիտի պաշտպանենք մինչեւ վերջ արդարութիւնը. արդէն այս մարդիկը առաջին քայլերէն յայտնի եղան. տեղական խումբերու առանց համաձայնութեան, գործի սկսան, մէկը ձերբակալուեցաւ, գործը բոլորովին քանդուեցաւ. փառք, պատիւ չմնաց. մինակ իրենցմէ մէկ հողի մնացած է. միւս երկուքը պացին. մնացողին անունն ալ Փարիսա է. շատ պէշ վիճակ է մեր գրութիւնը. համբերութիւնը մեր կողմէ հատած է ալ: Ի սէ՛ր գործի կը խնդրենք անմիջապէս դարմանը: Դուք պիտի ըսէք թէ շատ ծայրայեղ կը մտածենք. ո՛չ, բարեկամ, մենք իրաւունքը կը պաշտպանենք. կրնաք քննել: Այս անգամ Պրն. Սիսակը(2) ինձի հետ թուղթ զրկեց վարժապետին, պատասխանը հետեւեալ օրը ստանալու պայմանաւ. ես դացի հետեւեալ օրը, անանկ կոչու, փրած պատասխաններ՝ որ երբեք մարդ չ'ախորժիր. համբերութիւնս չափէ դուրս էր. թէ որ ուրիշ մը ըլլար իմ տեղս անկարելի բան էր որ համբերէր. բայց ինձի պատուիրուած էր թէ երբեք չզիմադարձեմ: Ատոր համար՝ զսպեցի ինքզինքս: Սիսակին(2) դէմ ի՞նչ անվայել բռներ կը գործածէր. «Ան արդէն նստիլ փարա ուտելու վարժուած է» կ'ըսէր: Սիսակը(2) մէթէ ինչո՞վ մե-

դաւոր է. ամբողջ հինդ տարի է կը պոռար «դո'րծ», — լսող չկար. ի՞նչ ընէր: Ինքը, արդէն, վարժապետ ըստուած մարդը, իրտուրակի պէս ամբողջ տարիներ անտարբեր, անհող կը նստէր, բանի մը չէր խառնուեր. հիմա ելեր միւսին թելադրութեամբ կը քննադատէ Սիւտակին(2): Անհամբեր կը սպասեմ ձեր պատասխանին, եթէ ոչ մենք կը դիմենք մեր միջոցներին: Սիրելի՛ Աւշոս, շուտ կը սպասեմ. զիտեմ թէ անտարբեր չես մնար. դո՛ւ պիտի դարձանես մեր վէրքերը: «Որոտում» խմբի խմբապետը արդէն դու զիտես ի՞նչ սրտի տէր մարդ է. ան քու հողիդ կ'ստէ, քու ճակատէդ կը համբուրէ թէ որ կարգադրելու ըլլաս: Շուտափո՛յթ, դործի սիրոյն:

Ընդունեցէք յարգանքներս. ընկերական ջերմ համբույրներ:

Մնամ ձերդ՝
Նախկին «Որոտում» խմբի խմբապետ՝
Կօշկակար վարպետ՝ ՕՀԱՆՆԻՄ

«Որոտում» խումբը քապատայի եղաւ հիմա. հաս ըլլաս տեսնե՛ս, ամէն մէկը մէկ-մէկ առիւծներ են:

Յ. Գ. 1.— Դեռ շատ բաներ ունիմ զրելիք տեղւոյս նոր զապրելի կացութեան մասին. մեծ հատորներ կ'ըլլայ: Ամբողջ 5 տարի մեծ-մեծ յոյսերով կ'սպրէինք. անմիջապէս քայքայում յաջորդեց:

Յ. Գ. 2.— Յիշէ՛ զիս, պարոն Աւշոս, միշտ յիշէ՛. ս'հ, զիրար ե՞րբ պիտի տեսնենք. կարօտիւ կը համբուրեմ, միշտ կը յիշեմ ձեզ:

(1) Մարքիսի ծածկանուններէն մէկը:
(2) Բովանդակութենէն դատելով, Սիւսկը պետք է ըլլայ էդ-վարդի ծածկանունը:

4 02 — 6

Յ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆԻ (ՎԱՀՐԱՄ) ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 5 Յուլիս 1902

Սիրելի Մարթին,

Պիտի ներես անշուշտ որ քու վերջին նամակիդ իր ժամանակին չկարողացայ պատասխանել:

Լսած ըլլալու ես որ Լեռնալայրի արտաքին յարաբերութիւնները, տարիէ աւելի ժամանակէ մ'իվեր ես կը վարեմ: Ոսկեհանքի մէջ տեղի ունեցած եւ դեռ վերջնականապէս չանհետացած միջադէպերը կրնան ցաւ պատճառել մեզի, բայց երբեք մեր առաջադրած նպատակէն մեզ չեղեցնել: Էդ.ի(1) մասին քու կարծիքներդ եւ առաջարկած կարգադրութիւններդ ինձի ալ ծանօթ են. բայց կը կարծեմ որ խնդիրը մօտէն քննելով կարծիքներդ պիտի կրնան փոփոխութիւններ կրել: Վստահ եմ որ համաձայն ենք սա զլիաւոր եւ կենսական կէտի մէջ, թէ այդպիսի առաւել կամ նուազ տխուր միջադէպերը պէտք չէ բնաւ դործի բուն վա-

րէն քեզ հեռուները պահեն, մանաւանդ այնպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր քու ներկայութիւնդ անհրաժեշտ դարձած է: Այսօր դժբախտաբար աւելի զրելու ժամանակ չունիմ, բայց ուրախ եմ քեզ վստահեցնելու թէ Լ.ի(2) դործը խնամուած եւ տաքտիկաւոր պործունեութեամբ մը յուսալի արդարայի մը հեռապատկերը կը ներկայացնէ: Շտապի՛ր քայլերդ եւ մեկնելուդ պահուն իմացուր նաեւ Կարիճին, ճամբայ երած ըլլալուդ մասին: Աշխատիր Ամ.(3) Կ. Կ.էն պահանջուած 2500 տուրքը ամբողջութեամբ հոս փոխադրել տալու, եթէ այսքան դուժար մը կարելի չէ ստանալ, խնդիր չէ, սրճափ կարելի ըլլայ այնքանը զրկել տալ կ'աշխատիս, ապահո՛յ եմ որ ամերիկացիք յետոյ մեր պահանջածէն աւելին տալու ինքնարուխ փափաքը պիտի ունենան:

Այստեղ փոխադրուելիք դրամի համար, Յարհատին դրամին պէս, ուրիշի հասցէներու հարկ չկայ, ուղղակի իմ հասցէիս կը զրկէք: Դրամը դանձելու համար սրեւէ դժուարութեան չպիտի հանդիպիմ:

Ձերմ համբույրներ
Յ. Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

Հասցէս՝

Haroutioun Kalfaian
Poste française
Alexandria -- Egypt

- (1) Էդվարդի կամ էդուարդի:
- (2) Լեռնավայրի:
- (3) Ամերիկայի:

4 02 — 7

ՎԱՀՐԱՄԻ (Յ. Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ

Նամակագիրը սկսած է ստորագրել Յ. Ա. ..., յար եւ նման նախորդ՝ 402-6 նամակի ստորագրութեան: Ապա՝ այդ երկու տառերուն վրայ կազմած է մեծ Վ. մը եւ շարունակած՝ ՎԱՀՐԱՄ: Ձեռագիրը ապահովաբար միեւնոյնն է: Պարզ է ուրեմն՝ որ վահրամը ծածկանունն է Յ. Ա. Գալֆայեանի:

Վահրամի մասին կարդալ Մ. Վարանդեանի «Հ. Յ. Գաղնակցութեան Պատմութիւն»ը, Բ. հատոր, էջ 46-47, ինչպէս նաեւ այս հրատարակութեան 499-20 նամակի ծանօթագրութիւնը: Վահրամն էր որ, 1899էն 1902, Հրաչի Ազեմանգրիայէն իզմիր մեկնուժէն ետք (ուր ան առաւելաբար գրագրութեան բռնի կանգնակութեան գործով եւ ձերբակալուեցաւ 1902ին, Մատթ. Պալէօգրեանի տնօրէն ետք), կը պահէր Լեռնավայրի Պատասխանատու Մարմնի կապը՝ Արեւմտեան Բիւրոյին եւ իզմիրի ու Կիլիկիոյ մարմիններուն եւ ընկերներուն հետ:

Աղեքսանդրիա, 7 Սեպտ. 1902

Սիրելի Մարթին,

Օգոստ. 17 թուակիր նամակդ ստացայ:

Ամերիկացուոց օժանդակութեան խնդիրը յաջող կերպով կարգադրելուդ լուրը մեծ ուրախութիւն պատճառեց ինձ: Վստահ կրնանք ըլլալ ուրեմն որ Լեռնավայրը իր դործերու նախնական քայլերուն՝ անհրաժեշտ միջոցի մը տիրացած ըլլալով, յառաջդիմութեան յու-

սալի ճամբու մէջ մտած է: Հոս մանրամասնութիւններու մտնելու հարկ չեմ տեսներ, այստեղ զարուզ մանրամասնօրէն կը խօսինք: Միայն կը ցաւիմ որ ճամբորդութիւնդ յետաձգեր ես Կարիճին հոն հասնելուն, մինչդեռ նա դեռ ժընեկ կը գտնուէր եւ ամսոյս 13ին պիտի կրնայ ճամբայ ելլել, Եւրոպայէն Ամերիկա մեկնող նաւերուն ամսակները ամիսներ առաջ ծախուած, վերջացած ըլլալուն պատճառաւ: Չեմ դիտեր թէ ատկեալ իմանալով հանդերձ արդեօ՞ք դարձեալ պիտի սպասես հոն, որով Հոկտ. ի վերջերը մինակ այստեղ պիտի կրնաս գտնուել այս հաշուով: Սիրելի Մարթին, շտապելու ես. դէթ այս աշնան կարգադրուելիք շտապըր՝ ծեր կան: Քու ներկայութիւնդ ալ անհրաժեշտ է, եթէ դեռ հոն կը գտնուիս, շտապիր ուրեմն:

Գործին սաղմերը գտնուող ամէն տեղերու հետ կանոնաւոր յարաբերութեան մէջ եմ: Առաւել քան երբեք ժամանակն է խոհեմ եւ հեռատես գործունէութեամբ որչ շրջանակները իրարու կապելու, եւ կեդրոնացման վայրերուն մէջ սկսելու հիմերը դնել ապրատամբական(1) գործին՝ աչքի առջեւ ունենալով երկրի ներկայ վիճակը, ժողովուրդին արդի տրամադրութիւնները, օգտուելով անցեալի փորձերէն: Ա. բերդ(2) մտնելու միջոցը տարիէ ի վեր մեր ձեռքն է, չկրցանք զործադրել, մեր առաջին զործը այդ պիտի ըլլայ, երբ Ռահվերը մտնայ Ս. բերդ(3). Միջնաբերդ(3) հաստատուելու միջոցները այնքան ալ դժուար չեն: Խորվիրապցիք(3) վերջերս որսը խոստումներ կ'ընէին այդ տեղւոյն հետ յարաբերութիւններ հաստատելու. Բարձրբերդի(3) կողմէն ալ կրնանք դիւրութեամբ մտնենալ: Գալով Բերդակին(3), Ս. ր(4) քանի անգամներ հոն այցելած է. շտապ ձեռնարկան յոյսեր տուած է այնտեղ զործի սկսելու ապահով միջոցներու վրայ. այնտեղացի աւազակի մը հետ յարաբերութիւններ հաստատած է: Վերջերս այդ աւազակին գրամական աջակցութիւններ ալ եղան՝ մէջտեղի կապերը աւելի ամրացնելու համար: Ֆոնուզ՝ Տէր Մարտիրոսը(1) սենին: Մարդը թախանձանօք զինագործ(1) մը կ'ուզէ: Ասլանը Հովիտ(3) փոխադրելու ջանքեր կային. չեմ դիտեր որ Ռահվերը որքա՞ն պիտի յաջողի: Աւելի մանրամասնութեանց մասին հոս կը խօսինք:

Ոսկեհանքի գործերը, թէեւ նոր-նոր բարդութիւններ անպակաս, բայց վերջանալու մօտ են: 2 շաբաթէն ի՛նչ փախճանի որ պիտի յանդի, կրնայ հասցուիլ:

Համբոյրներ
ՎԱՀՐԱՄ

Աւոյին փոխադարձ բարեւններս:

ՆՈՅՆ

(1) Ծածկագիր:
(2) Արծուաբերդ (Ձէյթուն):
(3) Կիլիկեան կեդրոններու կուսակցական ահուներ:
(4) Սեպուքը (Հրաչ):

4 02 — 8

ԿԱՐԻՃԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ

Նամակը ուղղուած է Մարքիճին, որ Ամերիկայէն վերադարձած է արդէն եւ կը գտնուի ժընեկ:

Փարիզ, 31 Հոկտ. 1902

Սիրելի՛ Մարթին,

Նամակդ երէկ ստացայ, ասկէ առաջ քարտ մը ղրկելով քեզի քանի մը յանձնարարութիւններ ըրած էի, կը յուսամ թէ կատարած կ'ըլլաս:

Նամակդ թէեւ հակասութիւններով լի, սակայն չզարմացուց զիս, որովհետեւ մտքիդ կարճատես ու հապճեղ ուղղութիւնը արդէն պէտք եղածին չափ ճանչցած եմ:

Նամակիդ վերի տողերուն մէջ բացատրելով թէ հիմա ամենայարմար ժամանակն է Հայաստան անցնելու, կը շտապեցնես զիս, իսկ վերջաբանին մէջ կը բուռն կերպով կը յայտնես թէ «ներկայ վիճակին մէջ քու Սասունը զնալու մտադրութենէդ պէտք է բոլորովին հրաժարիս եւ կապուիս Կիլիկիոյ գործին հետ»: Պաշ իւսքիւնէ, բայց այդ երկու առաջարկներդ ի՛նչ կը հաշտեցնես իրարու հետ: Հոս գտնուած միջոցիդ ալ միեւնոյն անխմտա ու անհասկանալի խորհուրդը կու տայիք եւ իմ անկեղծութեանս վերաբերմամբ աններելի կասկածներ կը յայտնէիք, երբ ես խմբադրութեանս տուած տեղեկութիւններէն զո՞հ չմնալով թիֆլիս նամակ գրեցի: Արդ՝ երէկ իրիկուն հեռապիւր մը ստացայ թիֆլիսէն՝ Աղասէրէն, իմ առած ծածկաղբիս համեմատ կը յայտնէ, թէ իրենց երկիր մտնելու խնդիրը ջուրը ինկած է եւ մանրամասնութիւնները նամակով հաղորդած է: Հիմա ի՛նչ կ'ընես, եթէ քու խորհուրդիդ անսալով անմիջապէս՝ առանց տեղեկութեան սպասելու ելնէի Կովկաս երթայի, հետեւանքը ի՛նչ պիտի լինէր: Դու կը կարծես թէ ով որ քիչ մը հեռատեսութեամբ քայլ կ'ուզէ փոխել անկեղծ չէ, այլ ան է միայն անկեղծ, ով որ առանց առջեւն ու ետեւը մտածելու, առանց սլայմաններն ու սլարաւանները կը շարժուի գործի ասպարէզը կը նետուի: Ծտա անգամներ բացատրեցի բայց չկրցայ հասկցնել քեզ, թէ մեր նպատակը պէտք է ըլլայ օգտակար հանդիսանալ եւ ոչ թէ գործի մէջ մտնել, լոկ մտած ըլլալու համար:

Գալով Կիլիկիայի գործին միանալու առաջարկիդ, անշուշտ չես մոռցած՝ որ այդ մասին ալ հարկ եղածը խօսած եմ քեզի: Դարձեալ կրկնեմ. Կիլիկիայի գործին ես այն ժամանակ միայն կը հաւատամ, երբ յստակօրէն պարզուի այդ երկրին արդի վիճակը, ժողովուրդին, բառին բուն նշանակութեամբ ժողովուրդին եւ ոչ թէ քանի մը խուճաբերու կամ անհատներու՝ տրամադրութիւնը գործին վերաբերմամբ եւ յաջողութեան համար անհրաժեշտ եղած նիւթական միջոցներու ա-

պահովումը: Վերոյիշեալ տեղեկութիւնները՝ արգէն պայմանաւորուեցանք որ դուն երթաս, քննես եւ հաղորդես: Գալով նիւթական միջոցներուն՝ ինչպէս պիտես, մեր միակ յոյսը Ոսկեհանքի եւ Կոյկասի հանդարտութեանց վրայ էր, հիմա նամակէդ կը տեղեկանամ որ երկուքն ալ հաւասարապէս ձախող անցած եւ ազիտալի ու կաղմակերպական տեսակէտով իսկ վհատեցուցիչ հետեւանք ունեցած են: Հետեւաբար պէտք է գրէիր թէ դրամական ի՞նչ նոր ազդելու դատած էք, քանի որ՝ ինչպէս Ամբերիկա ալ միշտ կը պնդէ՝ Կիլիկիոյ դործը ամէն բանէ առաջ մեծաքանակ դումարի մը կը կարօտի: Իսկ եթէ առանց դրամական ապահովութեան, յայտնիս սպաւալ անորոշ ակնկալութիւններու վրայ գնելով դործի պիտի սկսինք, ես անկեղծօրէն պէտք է ըսեմ որ հիմակուրէն ձեռքս կը լուսամ այդ դործէն: Ես յեղափոխական դործին վրայ քեզմէ քիչ մը աւելի տարբեր աչքով կը նայիմ եւ ընաւ եւ ոչ մէկ բողբէ չեմ կրնար մտնալ, որ մենք մարդկային կեանքերու, ամբողջ ազգի մը ճակատադրին հետ կը խաղանք: Ուստի լմ կարծիքովս չենք կրնար սրեւէ կերպով արդարանալ, եթէ առանց պատրաստութեան՝ այսօր 7 տարի ետքը ելլենք կրկնենք հնչակեաններու աշխատի փորձերը, զորս մենք իսկ կը դատապարտենք:

Կը գրես թէ շուտով ժընեւ եկուք, լամբարութեան դործերուն օղնելու համար: Քեզի ըսած էի եւ նորէն կը կրկնեմ, որ եթէ ես օր մը Կիլիկիա պիտի երթամ, մեծ անխոհեմութիւն է թուղթի դործերու համար դալ ժընեւ՝ հրատարակի վրայ իբր յեղափոխական ճանչցուի: Այս մասին բաւական անպօրէժ եղանք մինչեւ հիմա, բայց դէթ ասիէ ետքը պէտք է զուշանալ: Երբ ես իբր լեզու մարդ կրնամ ներս մտնել, լմ ընտանեկան յարաբերութիւններուս ու կապերուս շնորհիւ՝ լաւ դէպք մը ունենալ եւ ամենաբարձր շրջաններու վրայ իսկ ազդել, ի՞նչ խելքով ելլեմ ինքզինքս այնպիսի վիճակի մը ենթարկեմ, որ ստիպուած ըլլամ դադարնի մտնել երկիր, դադարնի ապրիլ հոն եւ հետեւաբար 1/10ը իսկ չկրնալ ընել այն դործին, զոր լեզու պայմաններու մէջ կրնամ ընել: Ահա միմիայն այս պատճառով է որ չեմ ուզեր ժընեւ դալ ու մնալ, ապա թէ ոչ ինծի համար: շատ ախորժելի դործ մըն է ժընեւի դործը:

Նամակիս ձեւը քիչ մը խիստ պիտի երեւնայ քեզի, բայց ընաւ մտքէդ մի՛ անցըներ թէ քեզ վշտացնելու որեւէ դիտում ունեցած ըլլամ: Այս դրածներս քեզի ընկերաբար բացատրեցի երբ դեռ միասին էինք, սակայն դարմանքով տեսայ որ դուն չես կրնար համարուիլ: Իսկ ես ինչ որ ալ ըլլայ տարբեր կերպով չեմ կրնար մտածել ու դործել. ես ալ քեզի հետ մէկտեղ շատ մեծ սիրով կ'ընդունէի «եթէ բան մը չենք կրնար ընել, գոնէ կրնանք պատուով մեռնիլ» սկզբունքը, պայմանով սակայն որ ժողովուրդն ալ այդ վճռական որոշումին ընկերանար: Բայց աւելորդ է ըսել թէ մեր ժողովուրդը դեռ շատ ստրուկ, շատ տափակ ու իր

այս դժոխային կացութեան մէջ իսկ շատ կենսասէր է այդ հերոսական նշանաբանը ընդգրկելու համար: Ան իր սիրալոյսով կամ ակամայ թափած արեան ամէն մէկ կաթիլէն, տուած ամէն մէկ փարայէն անմիջական, զրական, շօշափելի օգուտ մը կը սպասէ ու այդ օգուտը, շահը երբ ուշանայ, դժգոհութիւնները, հայհոյութիւնները եւ վհատութիւնը կը փութացնէ:

Եթէ դեռ առարկութիւն մը ունիս այս դրածներու գէժ, ընկերական անկեղծութեամբ բացէ ի բաց գրէ եւ եթէ կը սխալիմ ցոյց տուր սխալներս:

Ես առայժմ պիտի սպասեմ Աղասէրի նամակին, մինչեւ այդ նամակը չստանամ, չեմ կրնար վերջնական որոշում մը տալ: Ետբարժ մը կը հասնի նամակը: Թէեւ այս սպասողական վիճակը ինծի համար ալ անտանելի է, բայց ի՞նչ կրնամ ընել, լաւ է հիմա քիչ մը նեղուիլ եւ խելօք քայլ մը տանել, քան թէ ապագային թէ՛ իմ անձին եւ թէ՛ գործին վնասել:

Մերալի բարեւներ քեզի, Սիմոնին(1) եւ Խաչատուրին(2):

Մ. ԿԱՐԻՃ

- (1) Զաւարեան:
- (2) Մարութեան (Ակնուցի):

4 0 2 — 9

Փարիզ, 1 Նոյ. 1902

Սիրելի Մարթին,

Այս բողբէիս ստացայ Հոկտ. 31 թուակիր նամակդ, որու տխուր պարտականութիւնը աւելի եւս տխրեցուց ու յուսահատեցուց զիս: Քանի որ Պալեօզի տէրօրիտուր եզրուատի տղան է եւ Սեպուհին(1) ով ըլլալը լաւ կը ճանչնայ, շատ հաւանական է որ տանջանքի տակ յայտնած ըլլայ անոր սրանքի ցոյցին մէջ կատարած դերը: Այդ պարագային Սեպուհին(1) համար անխուսափելի պիտի ըլլայ կախաղանի պատիժը:

Ինչպէս երէկուան նամակիս մէջ գրած էի, ես առայժմ պիտի սպասեմ Աղասէրին նամակին, որ 6-7 օրէն կը հասնի, քանի որ Յ օր առաջ գրած է: Ինծի համար անհրաժեշտ է իմանալ թէ ի՞նչ պատճառով ջուրը ինկած է իրենց Սասուն երթալու խնդիրը եւ թէ հիմա ի՞նչ մտադիր են ընել: Այս վերջին ազիտալի դէպքերը կը պարտաւորեն զիս ամենամեծ շրջահայեցութեամբ ու հեռատեսութեամբ շարժիլ ու այլեւս խախտու դեռնի վրայ չկոխել: Ես վստահ եմ որ տէրօրին այս ձախող գէպքը մեր ակնկալածին բոլորովին հակառակ ազդեցութիւնը պիտի ունենայ միւս հարուստներուն վրայ եւ այսչափ դժգոհութեան փոխարէն՝ ձեռքերնիս բան մը չպիտի անցնի:

Գալով քու հոս գալու առաջարկիդ, ըստ իս բոլորովին աւելորդ է թէ՛ ձամբուղ երկարութիւնը եւ թէ ճանապարհածախքը կրկնապատկել, քանի որ ամէն պէտք եղածը արգէն խօսած լմնցուցած ենք եւ եթէ

նորութիւններ ալ ըլլան նամակով կրնանք խորհրդակցել: Ստակայն եթէ դուն անհրաժեշտ կը նկատես, կրնաս դալ:

Իմ ժընեւէն մեկնելէս յետոյ Գալֆայեանը(2) 25 Փրանկ զրկած է M. Gasparian հասցէին. այդ գումարը պէտք է զրկել L. Chatissjan Zieblandstrasse 8/III m. Munchen հասցէին. խնդրեմ յիշեցուր Սիմոնին որ շուտով զրկէ:

Ղրկած գրքերը եւ Սերոբի կենսագրութիւնը ստացայ. շնորհակալ եմ:

Փրովիտէնս Նահիկեանէն նամակ առի, Ուտորի ժողովին մէջ 500 տուրք հանգանակեր են, խօսեր է Կօհիէն: Հնչակեանները շատ աշխատեր են ժողովը խանգարել: Ժողովատարան մտած ժամանակ Կօհիէին վրայ յարձակելով ուղեր են ծեծել, սակայն դաշնակցականները զետին տապալելը են յարձակողները: Այս ալ ուրիշ ցաւ, տուններն իրակ է ինկեր, մենք ներսը իրար կը բզկտենք:

Սիմոնին ըսէ, եթէ «Ռորշակ»ի յաջորդ թիւին համար տեղ ունին, Մաքսիմ Գորկիի մէկ սիրուն գրքուածքը ունիմ, այս օրեր թարգմանելով զրկեմ:

Բարեւներ բոլորիդ:

Մ. ԿԱՐԻՃ

Յ. Գ.— Ստաունէն նոր նամակ չկա՞յ, Լեւոնեանը(3) հասե՞ր է. խնդրեմ գրէ:

ՆՈՅՆ

- (1) Հրաչ Թիրեախեան:
- (2) Աղեքսանդրիոյ Վահրամը (Յ. Գալֆայեան):
- (3) Աշոտ Երկաթը:

4 02 — 10

Ա. ՎՈՒՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Պոսթըն, Նոյ. 14, 1902

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ առի. կը փութամ երկտողով մը պատասխանել:

Նախ չհասկցայ Կարիճի «դարմանուիլը». ի՞նչ ունէր, ծովի հիւանդութիւնն թէ ուրիշ ցաւ մը:

Ինչ որ ալ ըլլայ, սաչափը ի նկատի ունեցիր, որ դրդես Կարիճը շուտով ժընեւ գալու եւ գործի ձեռնարկելու: Բիւրոյին պրած անցեալ նամակովս արդէն թելադրած եմ, որ Կարիճը յատկապէս երկու բանով դբաղեցնեն.

1) Ընդհ. ժողովի պատրաստութիւն (թղթեր պատրաստել եւ Մեծ Քաղաք(1) երթալ Արեւելեան Բիւրոն ալ համոզելու), եւ

2) Ամերիկայի համար յարմար մէկը գտնել, համոզել եւ ճամբայ հանել շուտով:

Թողնելու չէ որ ճիւղները կարենան ամբանալ հոս. արդէն եկողները բան մը չկրցան ընել, բայց վերջա-

պէս բոլորովին չէզոքացնելու է անոնք, որ ստիպուած ըլլան կա՛մ միարանիլ մեզի հետ, կա՛մ խանութիւն գոցել:

Յ.ի(2) ձերբակալումը գիտէի. ինքն է պատասխանատուն, բայց մենք ալ ենք պատասխանատու, երբ գինքը միմակ ձեռքինք: Վերջ մը դնելու է այդ սխտեմին, եւ ասոր համար ալ ընդհ. ժողով մը անհրաժեշտ է: Դուն ալ, միանալով Վահրամի հետ, պաշտօնական առաջարկ դրէք:

Ուրիշ խնդիր մը: Զանացէք ամենէն ուշ մինչեւ Դեկտ. 20ը հոս հասցնել տեղեկագիր մը Կիլիկիոյ դործունէութեան մասին: Զեր ունեցած տեղեկութիւնները, եղած առաջգիմութիւնները, ձեր յոյսերը եւն., եւն.: Զմոռնաք:

Հոս լուր կայ, բաւական ստոյգ է, թէ քանի մը հնչակեաններ կը պատրաստուին Կիլիկիա մտնելու: Լուր տուէք ներսը, որ աշաւուրջ ըլլան. կրնան վտանգել մեզ:

Քուկդ՝ ՎԱՀԱՊ

- (1) Մեծ Քաղաք, — Թիֆլիզի կաւակցական անունը:
- (2) Ֆարսաւ:

4 02 — 11

Ա. ՎՈՒՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Յետ գրութեան դատելով («Համբարներ քեզի ու Վահրամի») նամակը ուղարկած է Աղեքսանդրիա, ուր, ժընեւէն գալով, կը գտնուի Մարթինը: Մարթին ընտրուած էր Կիլիկիոյ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի անգամ՝ Դաշնակցութեան Կամէր Ներկայացնող Մարմնի Ֆիլիպէի ժողովին (1901): Աղեքսանդրիա գալով, ան փաստօրէն ձեռք առաւ այդ Մարմնի գեղը, քանի Պետրոս Սերէմեանը նահատակուած էր Մակեդոնիոյ մէջ, Հրաչը՝ ձերբակալուած եւ Աշոտ Երկաթ՝ գործունէութեան նոր վայր ընտրած (Այլաք): Մարթինի անմիջական գործակիցները եղան Վահրամը (Ա. Յ. Գալֆայեան), Կարիճը (Ասանձար, Յ. Գալստեան) եւ Ազատը՝ Կովկասէն իր վերադարձին: Մարթին առաջին աթիւ գրագեցաւ դրամական խնդրի կարգադրութեամբ՝ Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէի եւ Արեւմտեան Բիւրոյի հետ: (Տեսնել այս մասին՝ Մ. Վարանդեան «Հ. Յ. Դ. Պատմութիւն», Բ. հատոր, էջ 47):

Պոսթըն, Դեկտ. 5, 1902

Սիրելի Մարթին,

Ժընեւէն դրածդ ընդարձակ նամակդ առի. շնորհակալ եմ, շա՛տ շնորհակալ տուածդ տեղեկութիւններուն համար:

Կարգ մը գործերու անկերպարան վիճակը յուսահատեցնելու չէ մեզ. լաւ գիտնալու ես որ մեզի պէս ժողովրդի մը մէջ բարոյական հիմունքներու վրայ միայն հաստատուած կազմակերպութիւն մը ամենէն դժուարին եւ ամենէն բարձր գործն է որ կրնայ յաջողուիլ: Եթէ 12 տարի կրցեր ենք եօլա գնալ, ան ալ շատ մեծ բան է: Մի կարծեր թէ մակեդոնացիներու

կամ յոյներու գործերը աւելի վարդապոյն երեւնալուն՝ լաւագոյն ալ եղած են: Ես կը կարծեմ թէ աւելի գէշ ալ եղած են:

Ստրկութենէ ելած ժողովուրդները մեքստէ զուրկ են, անկարող են որոշ եւ նպատակայարմար(1) եղանակով մը վարելու իրենց գործերը. մեր զլխաւոր պահասն ալ հող եղած է: Ուժեր շատ ունինք, բայց տարտըղնուած են: Եւ մէյ մըն ալ՝ ճիշդ է որ մեր գործերն ալ տարտղնած ենք: Ես ալ կ'ընդունիմ, որ մեր բոլոր ուշադրութիւնը երկու կէտերու վրայ կեդրոնացնենք, շատ է, քիչ չէ:

Այդ ալ պիտի ըլլայ մեր առաջիկայ ընդհ. ժողովին գործը:

Չեմ գիտեր իմ նամակս ո՞ւր է հասեր թէ դուն չես կարդացեր — բայց ես ընդարձակ ու պատճառաբանեալ նամակ մը գրած եմ Բիւրոյին՝ ընդհ. ժողով դումարելու անհրաժեշտութեան մասին:

Նոյն հարցը պիտի դնել տամ պատգ. ժողովին մէջ, որ պիտի դումարուի Դեկտ. 24ի իրիկունը եւ պիտի տեւէ մինչեւ Դեկտ. 27 Շաբաթ իրիկուն: Այդ խնդիրը հաւանական է որ ուրիշ ընկերով մը ձեռքով յարուցանել տամ եւ անցընել տամ օրակարգը, որպէսզի տարբեր մեկնութիւններու տեղի չտայ: Այդ մասին անհող եղիր:

Դուք ալ հողից զօրը գրէք, դուն ու Վահրամը միասին, եւ օրինակ մըն ալ զրկեցէք Արեւելեան Բիւրոյին: Մենք ալ մեր առաջարկին պատճէնը Արեւելեան Բիւրոյին կը զրկենք ուղղակի հասցէով մը:

Գալով «Փրօ Արմենիա» եւ «Իրօշակ»ի համար եղած ծախքերուն, ես ալ չէի գիտեր թէ այդքան գումարի մը հասած է: Ես կը խորհէի թէ մասնաւոր հաւակրողներու(1) միջոցով կը հայթայթուի եւ ոչ թէ Կովկասի հաւաքուած դումարներէն: Ատոր առջեւը առնելու է. ես պիտի բողոքեմ խստիւ, իմ առաջիկայ նամակիս մէջ, երբ նախորդիս պատասխանն ստացած ըլլամ:

Գալով Կիլիկիոյ գործերուն, դուն անհող եղիր եւ վստահ(1) եղիր իմ խոստումիս վրան: Երկիր մանող ընկերներու հետ կատակ ընել չեմ սիրեր ես. Լեոնեանին(2) խօսք տուինք եւ կատարեցինք մեր խոստումը մեր կարողութեան չափով. միեւնոյնը քու նկատմամբդ, քանի որ անձերու հետ կապուած չէ խնդիրը. մենք խօսք տուած ենք, վստահ ըլլալով եւ հաւատալով(1) ձեռնարկուած գործին:

500 տոլար արդէն զրկուած է քու անունովդ Վահրամին, երբ այդ դումարը ստացած ըլլալուդ լուրն առնենք, 500 եւս պատրաստ է: Այդ մասին պատգ. ժողովի մէջ եւս որոշում կ'անցընենք. հաւանական է որ առայժմ 1/3ը ձեզի եւ 2/3ը Ս.ին(3) զրկենք, քիչ ետք, ամբողջը ձեզի դարձնելով, երբ վստահ ըլլանք որ անդին ուրիշ ազբերներէ զրկուելի սկսած է:

Ձանացէք դուք խնդիրը որոշ կէտի(1) մը հասցը-

նել, անգամ մը սկսեցէք ԶէնՔեմիսի փոխադրութեան գործին, այն տեսն կը տեսնէք թէ որքան դրամ կարելի պիտի ըլլայ փոխադրել ձեզի եւ անընդհատօրէն: Զ.ը(4) միշտ աւելի վստահութիւն(1) կը ներշնչէ, մտ(1) է, ուստի շա՛տ աւելի դիւրիմ(1) է գործին հաւատացնել տալ ու դրամ ուզել:

Ես տեղեկադրի մասին գրած էի Վահրամին ալ եւ կը յուսամ թէ ան կարենայ բան մը հասցնել փութով մինչեւ Դեկտ. 24ի կամ 25ի օրը: Շա՛տ ազէկ պիտի ըլլայ:

Միայն թէ ընկերներուն՝ քիչ մը ստիպուած պիտի ըլլանք թաքցնել Ծ.ի(5) ձերբակալումը եւ կնիքին բացակայութեան պատճառը:

Դուք մի լքանիք, վստահ եղէք ու առա՛ջ, ձեզի դրամ ալ, ընկեր ալ կը հասցնենք:

Կը յիշես ես խօսեցայ քեզի Յարութիւնի մասին (Նէջմէ), որ կ'ուզէր Ատանա(6) փոխադրուիլ: Այդ մասին մի՛ մոռնար զրեւու ինձի, որպէսզի անմիջապէս ճամբայ հանենք:

Վահագն ալ քանի մը ակնարկութիւններ ըրաւ, բայց որոշ բան մը չպատասխանեցի. ի՛նչ է քու կարծիքդ. կրնա՞յ ձեզի սէտք դալ հող: Իր յաւակնտութիւնը գործը կ'աւերէ:

Վահրամին օգնական դասող ընկերը ի՞նչպէս է, պիտի կրնա՞յ շարունակել Վահրամին բացակայութեանը: Բայց հիմա Վահրամը հեռանալու չէ այդ շրջանէն, մինչեւ որ նոր ուժեր գան ու դուք կազմակերպուիք: Դուն մինակ մնացող չես:

Համբոյրներ քեզի եւ Վահրամին:

Վ. (ՎԱՀԱՊ)

- (1) Նամակից մէջ ստորագծուած բառեր:
- (2) Աշոտ Երկաթից:
- (3) Արդեօ՛՛՛ Սեպուհից (Հրաչ Թիրեա՛՛՛եան). Հրաչ Իգմիրի բանտէ Էր արդե՛՛՛: Հաւանաբար ճանի՛՛ Սասուն:
- (4) Հաւանօրէ՛՛՛՛ Ջէյթունը:
- (5) Հաւանօրէ՛՛՛՛ Պարիստի:
- (6) Մածկազիր:

4 02 — 12

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Պոսթըն, Դեկտ. 12, 1902

Սիրելիս,

Մարտէյլէն դրածդ նամակն ալ առի. կը յուսամ թէ դուն ալ իմ Աղեքսանդրիա ուղղած առաջին նամակս ստացած ըլլալու ես ցարդ:

Հնչակեաններու միջեւ տեղի ունեցած նոր պառակտումը լսած կ'ըլլաս հարկաւ «Հայրենիք»էն, թիւ 176: Այդ իրողութեան ցաւալի հետեւանքները դարձանելու յոյսով աճապարքեր են քանի մը հողի Կիլիկիա մտցնելու: Քանի մը օր առաջ մնաք բարօրի խնճոյքը ըրած են Փրօզիտէնսի մէջ:

Գացողներն են .

1. Շահէն Սէֆէրեան (Միւս)
2. Ասլան Էլմասեան
3. Սմբատ Ռատիկեան
4. Կարօ (Կարծեմ սա ալ ժիրայրի եւ միւսներու հետ անդամ մը դռնուած է Կիլ .)
5. Մարտիրոս Տէր Յովհաննէսեան, Նիհար, բարձրահասակ, խարտեալ :

Ասոնց մէկ-երկուքը այս քանի օր է հոս կը դանդաղին, եւ կ'ըսուի թէ շուտով կը մեկնին :

Ասոնց ճամբու ծախքը հողալու համար Փրովիանտի «Քալանով» հանդանակութենէն մնացած ապառիկի (միայն \$1700 դանձուած է եղեր) հաշուին \$1000 ալ կը հաւաքեն :

Ասոնց ուղեցոյցը պիտի ըլլայ խորբերդցի Խաթըրնի(1) Թաթօն, որ երկու-երեք շաբաթ առաջ Ամերիկայէն մեկնեցաւ : Թաթօն ասոնց պիտի սպասէ Կիլիքի(1) մէջ եւ անկէ պիտի անցընէ Կիլիկիոյ կամ Սուրիոյ ծովեզերքը :

Այս տեղեկութիւնները տալէս ետք, հարկ չեմ սեպեր անձերն ալ ծանօթացնել — քեզի ծանօթ են ամէնքն ալ : Բոլորն ալ անձկամիտ, գրեթէ տղէտ եւ ինչ որ ցաւալին է՝ վերջին ծայր կուտակցամով եւ մեզի դէմ առելութեամբ լեցուած մարդիկ :

Ասոնք եթէ անգամ մը յաջողին մտնել Կիլիկիա, ամէն խոյտառակութիւն յուսալի է ասոնցմէ : Իրենց ընելիքի մասին պազափար կրնայ տալ հետեւեալը : Հին հնչակեան Պաղտասար Խալաքճեանը, որ բողոքողներէն է, խոստովանեցաւ ինծի, թէ Ձիթճեանը կը փափաքի եւ կը թելադրէ եղեր որ քանի մը հողի մտցնեն երկիր, աղմուկ մը հանեն տեղ մը, որպէսզի ժողովուրդին ուշադրութիւնը դրսեւն, ըսելով թէ «կը գործեն մարդիկը, ներսը մարդ ունին» :

Ձիթճեան եւ իր համախոհները հասկցեր են որ Դաշնակցութիւնը Ամերիկայի մէջ իր յաջողութիւնը կը պարտի երկրի մէջ գործ ունենալուն : Ուստի, իրենք ալ չկորսուելու համար այդ միջոցը ձեռք պիտի առնեն :

Թէ դացողներու նկարագիրը եթէ նկատի առնենք, թէ պետերու այս անխոստովանելի շարժառիթը, եւ թէ իրենց հիմնական երկպառակումը, որ խոյտառակած է զիրենք հոսարակութեան ուղիին՝ եւ որը մտացնել տալն ալ շարժառիթներէն մէկն է այս արշաւանքին — այս ամէնը զիս այն համոզմունքին կը բերէ որ այդ մարդիկը վնասակար պիտի ըլլան հայ դատին(1), եթէ սոք դնելու ըլլան Կիլիկիա : Ալ չեմ ըսեր թէ ինչ փորձանքներ ընդունակ են բերելու տեղացի ժողովուրդին վրայ :

Այս բոլորը նկատի ունենալով, իմ թելադրութիւնս է որ ամէն պարկեշտ(1) միջոց ձեռք առնելու էք արգելելու համար որ ասոնք նախ՝ չկրնան մտնել Կիլիկիա, երկրորդ՝ եթէ անկարելի եղաւ այդ, ամէն միջոց գործ դնել որ չէզոքանան(1) ասոնք, յարարերու-

թեան չկրնան մտնել տեղացի ժողովուրդին հետ, եւ ետ դառնալ(1) ստիպուին :

Այս թելադրութիւնները կ'ընեմ երկար մտածելէ ետք, որովհետեւ համոզուած եմ՝ ոչ միայն անոնք արգելք պիտի ըլլան մեր գործունէութեան, — սա հոպս չէր, եթէ իրենք մեզմէ աղէկ բան մը կարենային ընել հոն, — այլ պիտի վնասեն թէ՛ յեղափոխութեան վարկին եւ թէ՛ ընդհանրապէս յեղափոխութիւն : Ժամանակէ մը ի վեր հանդարտած երկրին մէջ նորէն խուզարկութիւններ, կասկածներ, եւ ասոնք մեծապէս պիտի վնասեն հարազատ յեղափոխական գործին :

Հնչակեաններու այս ըրածը Փարս մըն է, ժողովուրդին դրպանը պարպելու համար տարի մըն ալ . . .

«Կիլիկեցիներու» կը մնայ այս աղէտին առջեւն աննելու միջոցները խորհիլ ու գործադրել : Մէկը խորհուրդ տուաւ Վահագը ճամբել ետեւուն . իմ կարծիքով օգտակար չէր կրնար ըլլալ սա . ոճիք մը կրնայ տեղի ունենալ, եւ վերջապէս ծանօթ ըլլալուն, աւելի զուշացուցիչ միջոցներ ձեռք կրնան առնել : Իմ կարծիքով աւելի լաւ է անոնց անձաօթ(1) ընկերներու միջոցով հետեւիլ անոնց շարժումներուն եւ գործադրել խորհուած միջոցները :

Գալով Կիլ . ընելիք օդնութեան, վստահ եղէք որ միջոցներ չպիտի խնայուին ձեզի : Այս «արշաւանքը» աւելի եւս պիտի գրգռէ ընկերները շահագրգռուելու ձեզմով, կը բաւէ որ նպատակայարմար գործունէութիւն ցոյց տրուի : Պատրաստ դրամ շատ ունինք հիմա, որ տրամադրելի կը սահենք մինչեւ պատգ . ժողովը : Արդէն զրկուած \$500 տոյարին (103 անգլ . ոսկիի) ընկարգիրը չստացուեցաւ դեռ :

Ընդհ . ժողովը պումարելու մասին ձեր կողմէն հաւաքական դիմում ընելու չմտնաք :

Հոս ալ մենք պիտի փորձենք նոյնը, ջանալու ենք որ մինչեւ աշուն այս բոլոր գործերը կարգադրուին :

Վահագմէն տակուին նամակ չառի . արդեօք բացակա՞յ է քաղաքէն :

Ինչպէ՞ս է նոր ընկերը :

Շատ ու շատ բարեւեներ ընկերներու կողմէն ձեզի ու ձեր յաջողութեան համար :

Անվատ եղէք, առժամեայ ու վաղանցուկ ձախողութիւններէ մի՛ ընկճուիք, եւ քալեցէ՛ք . մենք ալ ձեզի հետ ենք :

Շուտ-շուտ գրեցէք :

Իզմիրի տոյց երեքին ալ (Վարդին, Էդուարդին եւ Յարհատին) դրամ զրկուեցաւ 20ական տոյար : Նորէն կը զրկենք դարձեալ : Դիմում ալ պիտի ընենք կրկին եւ կրկին :
Համբոյրներով
ՎԱՀԱԲ

Յ. Գ. — «Հայրենիք» կրնա՞ք Կիլիկիա զրկել . լաւ կ'ըլլայ :

(1) նամակին մէջ ստորագծուած :

4 02 — 13

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Լիսն, 14 Դեկտ. 1902

Սիրելի Մարթին,

Նամակդ ստացայ. շատ սնհամբեր կը սպասէինք քեզմէ լուր մը տանելու: Գարրիէլին դրածդ նամակը շատ լաւ ազդեցութիւն թողուց. երանի թէ շաբաթ մը առաջ, մեր հանդանակութենէն առաջ հասած լինէր: Անշուշտ «Հայրենիք»ի մէջ կարգացած կը լինես որ նոյ. 30ին հրատարակային ժողովը ըրինք եւ 600 տուար հանդանակեցինք. ասոր վրայ հաշուելու է մեր պատկերները հասոյթը եւ 850 տուարը շաբա եկամուտ մը կ'ունենայ մեր կոմիտէն: Այս համեմատութեամբ ամէն տեղ ալ շատ յաջող են հանդանակութիւնները. «Հայրենիք»էն կ'իմանաս հետզհետէ:

Նամակովդ ըրած թելադրութիւններդ կը ջանանք իրականացնել, եթէ երբեմն այդ տեսակ գործնական առաջարկներ ընես շատ օգտակար կը լինի. պիտի առաջարկենք որ բոլորս սիքիզմ լինինք եւ հաւաքաբար մէկ կուտակցութեան քուէ տանք, փոխարինութիւն պահանջելով:

Պատգամաւորական ժողովի հրաւերները եկած են, պիտի հաւաքուինք սովորական օրերին: Տիքը վերջապէս եկաւ միացաւ, բայց Միսակ դեռ եկած չէ, կնկան խնդիրը պատճառարանելով. կը ջանանք:

Միութեան խնդիրը կը ցաւիմ որ նորէն պիտի ձգուի. չգիտեմ հնչակեան նոր արհաւիրքներէն լուր ունի՞ս. այս շաբաթ երկու նոր հնչակ եկաւ, մին նորերէն եւ մին հիներէն. շատ ծանր տպաւորութիւն թողած է, — խառնակութիւն, լքում, իրար զգզգել, ինչ որ կ'երեւակայես. քանի մը շաբաթ է արգէն՝ ո՛չ ժողով կ'ընեն ո՛չ բան, ինչ պիտի լինի չենք գիտեր. ա՛խ սիրելիս, այսպիսիները հե՞տ է միութիւն, շատ հեռու է կ'երեւի. ամփոփենք մեր ուժեր եւ ամէն բան հոն է. անոնց յոյս դատարի է. երանի՜ թէ մեզ հանդարտ թողնէին, մեզ չխանդարէին:

Վիճարանութեան նիւթ մը ծագեցաւ մեր վերջին ժողովի մէջ պատգամաւորական ժողովին հարց տանելու համար. մեր ընկերներէն ոմանք կը կարծեն որ բոնի դրամ հաւաքել օգտակար է եւ շարունակելու է. ես եւ մի քանիներն հակառակ ենք. հաւանաբար հոն ալ հարց ծաղի, բայց շատ գէշ դրութիւն է այդ. հերիք չէ՞ մեր այդ անդին ընկերները գրամի, լսի յիմար դրամի զո՞ տանք. ի՞նչ կը խորհիս, լաւ է դադրեցնել ջանաք, փորձերը երբեք օգտակարութիւն տուած չեն մինչեւ հիմա. ո՞ր ատեն օգտուեցանք:

Աստուր իր տեղ, այսինքն իր գործած տեղ ձգեց. կը գործէ, լաւ է, հոգ մի ըներ, կը ջանանք մեր շքեղանքներն մօտեցնել. երկիր դրամ զրկեց կարծեմ, բայց ի՛նչքան շեմ գիտեր. շեմ ուզեր այդ խնդիրները մասին շատ խօսիլ, որ շքանրանայ վրաս գրամի խնդիր:

Պատկերները կը յուսամ որ տէրերին տուած ես: Երէկ 25 հատ օրացոյցներէն զրկեցի. հոս 10 սենթի ծախեցինք. ջանացէք ծախել. հատ մը կրնաս տուր Գարրիէլին եւ հատ մըն ալ Երուսաղէմ զրկէ, եթէ կը ծախուի նորէն ուզէ, շատ շինել տուինք այս անգամ, 3000 հատ:

Երգարանները կը յուսամ որ կը ջանաք տարածել. Գարրիէլ բաւական յաջող է. եթէ կը տեսնաս, կը խնդրեմ որ յանձնարարես սրն. Գալֆայեանին: Գահրէէն Շամլեանը եւ «Արշալոյս»ի խմբադիրը ուզած էին. Գարրիէլը ցոյց տուի որ անկէ առնեն, աւելի լաւ է որ մէկ մարդու հետ կապուած լինիմ:

Այս շաբթուն շատ դրազուած էի. միտակ մնացի. օրացոյցները ծրարներ կը շինէի, ահապէս բան էր. հերոսութենէ մը աւելի աշխատեցի:

Բոլորս լաւ ենք, սովորականի պէս կ'անցնենք. չգիտեմ ինչ վերջ պիտի ունենանք:

Գոնէ երկու շաբաթը անգամ մը զրէ ուր ալ որ լինիս:

Տղայք բոլոր կը բարեւեն, միշտ կը լեցուին սենեակս:

Մտադրեանին լուր տուած չէ՞ր երթալուդ մասին. երթալէդ չորս շաբաթ յետոյ ինձմէ հարցուց:

Կարօտալի համբոյրներն՝
ՀՄԱՅԵԱԿ

4 02 — 14

ԱՌԷՆԻՔԷՆ՝ ՏԻԳՐԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Բիրէ, 30 Դեկտ. 1902

Սիրելիս Աշոտ(1),

Շաբաթ օր հոս հասած եմ. երէկ ալ Պ. Տոքթորեանի հետ տեսնուեցայ, բայց զարմանալի կերպով բանէ մը տեղեկութիւն չունի իմ դալուս հարցի մասին. ուստի հարկ դատեցի ներկայս դրել շուտով պատասխան տանալու յոյսով:

Ձեր զրկած դրամը հետեւեալ կերպով գործածած եմ —

15 Փր. անցադիր
30 տոմս շոգենաւի
7,50 ճամտան մը
4,50 մէկ ֆանէլա

Վարդոյի, Յակոբ Աղամեանի, Տէր Սարգիս Ղարիպեանի ունեցած պարտքս

14

71

Իսկ մնացեալ

29 լէվը

100

15 օրուան շրջանին մէջ ծախսած ըլլալով, այսօր վըրտս սանթիմ մը չունիմ. ուստի խնդրեմ այս նամակը ստանալուդ պէս իմ մասին շուտով տնօրինութիւն մը ըրէք, որպէսզի Յունաստանի մէջ չտուայտիմ: Եթէ երկար մնալ հարկ պիտի ըլլայ(2), խնդրեմ 40 Փր. զրկեցէք, որպէսզի Ելիպտոս անցնիմ առ այժմ դործ մը գտնելու համար, իսկ եթէ միւսը(2) չուտով պիտի իրականանայ, այն ատեն կրկին աճասպարեցէք զրեւ հետեւեալ հասցէին՝

Pirée HOTEL ATHENES,
pour Serko Yakoub

ՏԻԳՐԱՆ

Գ. Ե.— Հակառակ պարագային, Ձեր զրկելիք 40 Փր.ը պիտի դործածեմ ճամբու. և մինչեւ այն օրը բրած պարտքերուս վճարման:

ՆՈՅՆ

- (1) Մարթինի ծածկանուններէն մէկը:
- (2) Նամակին մէջ ստորագծուած:

4 03 — 1

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ՝ ՀՄԱՅԵԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1903, Յունուար 12, Լին

Միրելի՛ Մարթին,

Ասկէ առաջ քեզի գրած եմ. ալ որեւէ բան մը չունիմ զրկելիք մինչեւ գրածիս պատասխան չստանամ: Անշուշտ մեր դործերի մասին տեղեակ կը լինիս թերթերին հետեւելով:

Պատգամաւորական Ժողովի մասին ալ անշուշտ ընդարձակ կը տեղեկանաս. չգիտեմ սովորութիւն կա՞յ, արձանագրութիւն կը զրկե՞ն այդ տեղեր:

Միայն այսքան ըսեմ որ շատ լաւ է եւ մեծ յառաջգիւղութիւն կայ համեմատելով նախկին տարիներին. շատ լաւ որոշումներ ունեցանք, եթէ դործադրուին:

Աստուր լաւ է, կը գործէ. տակաւին բնաւ դրամ վճարած չէ. կը մտածեմ օրերս յիշեցնել անպամ մը:

Սեպտեմբեր 27ին գրած եմ Երուսաղէմ եւ երզնաւորան մըն ալ զրկած եմ. մինչեւ հիմա լուր մը չստացայ. կը խնդրեմ ներփակեալը զրկես իրեն անպատճառ:

Կը յուսամ որ երզնաւորաններ եւ օրացոյցներ բաւական կը ծախուին հող. եթէ կ'ուզէք զրեցէք որ նարէն զրկեմ: Այստեղ 2500 օրինակ սպառեցաւ:

Բարեւներով՝ ՀՄԱՅԵԱԿ

Յ. Գ.— Պ. Գալֆայեան, եթէ Պ. Մարթին հող չէ, կը խնդրեմ, որ Երուսաղէմի նամակը դուք հաճիք ուղարկել:

ՆՈՅՆ

4 03 — 2

ԻԶՄԻՐԷՆ՝ ԳԵՂԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Ձմիւռնիս, 1/14 / I / 1903

Աշոտին!

Ստացանք Ձեր Դեկտ. 31 եւ 21/8 Յունով. թուակիրները:

Տ. Յ. մասին մեր անցեալով գրածը պիտի կրկնենք այստեղ նոյնը եւ Ձեզի համար:

Ինչպէս կը զրէք, պատրաստ եղող ընկերոջ հասնելու մտնելէն եւ տեղաօրօտելէն յետոյ ուրիշ ընկերներու զալտեան մասին կը խորհնք: Ամենէն ծանրակշիռ պարագան Ձեր երկու նամակներով յիշածն է, — ընկեր մը ներս տանելու խնդիրը:

Թոյլ տուէք, սիրելի ընկեր, ըսել թէ մենք եթէ ոչ Ձեզմէ աւելի դոնէ Ձեզի չափ ծանր կը կշռենք ընկեր մը ապահով կերպով ներս տանելը, ասոր համար է որ մեր պատասխանը ուշացուցինք եւ դեռ ալ պիտի ուշանայ. շարաթէ մը վերջ կարող պիտի ըլլանք վերջնական «այո» կամ «ոչ»ը զրեւ Ձեզ:

Նաւալարի սոյն խնդիրը մտածել պիտի տայ մեզի թէ նմանօրինակ խնդիրներ մեզ թոյլ չեն տար մտածելու թէ բաղմոյս փորձուած միջոց մը կրնար միշտ յաջող լինիլ:

Միջոցը որ պիտի դործածենք՝ մեր այդտեղի ընկերները պիտեն արդէն. Տ. Յ. հոսկէ մեկնելու ատեն այդ միջոցը դործածեց, ինչպէս նաեւ մեր երկու տ.ական(1) ձեռնարկներու առթիւ, եւ Վահէն եւ շատ մը ուրիշ ծանօթ եւ անծանօթ ընկերներ. ասոնք կը կարծենք բացորոշ ասպարեցներ ըլլան նաւալարներու ճկունութեան. բայց ինչպէս ամէն դործ ասիկա ալ կրնայ իր անակնկալները ունենալ:

Բանտարկեալներու համար զրկուելիք գրամը հոգացուած է կ'ըսէք. նոյնը եւ Վահայը զրեց Ամերիկայէն(2):

Տեղ. խմբ. կազմ. մէջ, յառաջիկայ տ.ական(1) ձեռնարկին համար գործածուելիք երեք անձ կայ:

Հաստեղը իբրեւ վստահելի գէնք(2) մէկ հաս կայ. Տ հարուածեայ մը: Քաղաքին մէջ գինաւաճառ մը բուն Smith Wesson մը ունի, եթէ սակայն մինչեւ մեր գրամ ստանալը չծախէ. ասոնցմէ զատ պէտք ունինք անհրաժեշտօրէն երկու հատի. Ժամանակին մեր ընկեր Արամին գրած էինք այդ մասին, արտասահմանի մէջ մեզ ծանօթ ընկերոջ մը հասցէն ալ տալով:

Ձեր մասնաւոր ուշադրութիւնը պիտի խնդրէինք այս մասին. հոստեղի գէնքը ծախու տանելու եւ նաւալարի եւն. ծախքերու համար զրկուելիք գրամէն զատ, դուք միւս երկու գէնքերու գրամը փոխանակ մեզի զրկելու, Ժամանակ չկորսնցնելու համար ուղղակի Մար-

սիլլա գրեցէք հետեւեալ հասցէին՝ Mr. V. Ghazarian
Messageries Maritimes. № 2 Marseille - France. գրելով
թէ Գեղամը գրած է եւն. : Ձէնքերը սնայաճառ 8 հար-
աւածեալ լինին, քանի որ մանաւանդ պէտք մէջ տարբե-
բաթին չկայ, (100) տկան փամփուշտով և մէկ մէկ
հաս մակագին տեղի. մենք այստեղ շատ ապահով
մէջոց ունինք ներս ասնելու համար գանձեր: 2 զէնքե-
րու համար գրելել Մարտիլիա 160 Փրանս:

Ձեր պատ. սպասելով, մնանք յարգանքներով,

Ձերդ՝
ԳԵՂԱՄ

(1) Տ.ը՝ ծածկագրով. հաւածօրէն ըսել կ'ուզէ՝ տեղորական:
(2) Ծածկագիր:

4 03 — 3

ԳԵՂԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ ԵՒ
ՏԻԳՐԱՆԻՆ

Ձմեռանիս, 8/21 / I / 903

Աշոտին եւ Տիգրանին,

Աղեքսանդրայէին նամակ մը ստացանք, որով ի
միջի ալլոց լմացանք Ձեր երկուքին հոգ լինելը եւ մա-
նաւանդ Տ.ի հոս զարւ. ըրած պատրաստութիւնները:
Աւելորդ կը համարենք այստեղ կրկնել Ձեր մասին թէ՛
Աղեքս. եւ թէ՛ Վառնա մեր նամակներու պարունակու-
թիւնը, քանի որ ստացած էք դանձր ժամանակին:
Տ.ը(1) անշուշտ իր ձեռքակալումէն զատ մի քիչ կա-
րեւորութիւն պիտի տայ եւ մեր վտանգումը մասին:

Իր ձեռքակալումէն յետոյ — ինչ որ անկասկած
ենք, — անպատճառ մենք եւս պիտի վտանգուինք եւ
այս՝ իր պատճառաւ միմիայն:

Ըստ Ձեր Աղեքս. զբոժ նամակին, Տ.էն զատ միւս
ընկերոջ զարտեսան կը սպասենք: Կարգադրութիւններ
ըրած ենք արդէն ներս ընդունելու համար յիշեալ ըն-
կերը: Ձեր նամակին կը սպասենք աւելի երկար գրելու
համար միջոցներու մասին:

Բարեկներով՝
ԳԵՂԱՄ

Յ. Գ. — Տ.ի հոս զարւ. պատրաստութիւնները իր
նաւաւարներու գրած նամակով ալ տեղեկացանք:

ՆՈՅՆ

(1) Տիգրան, — ըստ երեսոյթիս Աթենք գտնուող ընկեր մը
(տեսնել 402—14ը, իր կողմէ գրուած՝ Փիրեայէն), որ կը պատ-
րաստուի իզմիր անցնելու:

4 03 — 4

ՎԱՀՐԱՄԻ (Յ. ԳԱՆՓԱՅԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ

Ալեքսանդրիա, 22 Յունիս. 903

Միքելի՛ Մարթին,

Կը յուսամ թէ անոց ապահով ու հանգիստ հասած
կը լինես ցորդ:

Ամերիկայի Կ. Կ.էն նամակ ստացայ, որուն ներ-
փակեալ էր £103ի չէք մը քու հրամանիդ: Մեր հե-
ռապիրը եւ Բիւրոյին մէկ նամակը, որ յայտնելով թէ
Կ.ցի(1) բարեկամ մը պիտի օղնէ Լ.ին(2), թելադրու-
թիւն ըրած է \$2000 յատկացնել Լ.ին(2). կարգացուեր
է Պատգ. Ժողովին մէջ եւ ժողովը միաձայնութեամբ
սրուշեր յիշեալ դումարը անմիջապէս արամադրելի ընել
Լ.ի Պ.(3) Մարմնոյն: Այս դումարին մէջն է նախորդ
գրկուած \$500ը. եւ ուրեմն զրկուած չէքէն զատ պի-
տի զրկեն 1000 տորսր եւս անմիջապէս երբ կը սահան-
ջուի:

Ձէքին ստացուած ըլլալուն եւ այլ կարեւոր հար-
ցերու մասին կը գրեմ Վահարին:

Արեւմուտքը(4) 4000 Փր.նոց չէք մը եւս զրկած է.
գանձեցի եւ £250 Օսմ. Պանք աէքօ ըրի:

Թոփալեանը(5) £100 եւս զրկած է, խնդրելով որ
չուտով պատասխանեն: Մեր լուսիքներ(5) շատ շարա-
զուշակ կ'երեւի եւ սարսափը(5) կը բաղձապատուի:
Ատոր ապացոյց է նաեւ Սիվրիսարեանի(5) վերջերս
գրած մէկ նամակը, որով կը յայտնեն թէ իրենք երբեք
չեն ըսած որ կը մերժեն, այլ պատրաստ են, միայն
խօսելու գիւրութիւն մը տան: Գրած ենք, ըսեր են,
Պուլի. եւ Ելիպտ., որ ձեռքներուն հետ կարգադ-
րեն: Այս հիմերուն վրայ յարմար նկատեցի Անդրա-
նիկը եւ Չոհրապը Գահիրէ(5) զրկել եւ բանակցու-
թեան մտնել Թոփ.ի(5) եւ Սիվր.ներու(5) հետ: Ան-
գլանիկը երէկ մեկնած է Մինիէ. վերադարձին կանգ
պիտի առնէ Գահիրէ(5). Չոհրապը հոն պիտի միանայ
իրեն. իրենց համար պէտք եղած քղթերը(5) կը պատ-
րաստուին(5): Կը յուսամ որ յաջողին:

Յ.Տ.Օ.Յ.էն(6) այս շարաթ նամակ ստացայ: Մարդ
ներս առնելու(5) մասին գեա կարգադրութիւն մը չեն
ըրած, միջոցներուն ապահովութեան մասին հաստատ
համոզում գոյացնելու կ'աշխատին եղեր: Միւս կողմէն
Տիգրանի մասին իրենց նախորդ գրութեան վրայ կը
պնդեն: Այսօր իրենց պիտի գրեմ եւ իրողութիւնը հաս-
կըցնելով պիտի հրահանգեմ որ փոխեն իրենց կարծի-
քը. միայն չեմ պիտեթ թէ արդի Տիգրանը քու վրայ
ի՞նչ ապաւորութիւն ձգած է. նախնական քայլերը «խո-
րէն եկաւ» եղաւ, որ ի հարկէ ներկայ կրիտիկական
րոպէներու մէջ երբեք ներելի չէ: Եթէ ներս(5) ալ
այդ պիտի ըլլայ իր ընթացքը, աւելի լաւ է որ առաջ
չերթանք եւ նոր վնասներու եւ զսոցութեանց չեն-

Թարկուինք. զինք հրահանգելով հանդերձ որոշ վըստահութիւն կազմելու ես որ իր դիրքին մարդը պիտի ըլլա՞յ:

Տղերքը Մարսէլլէն գէնֆ(5) եւ ասկից ալ դրամ(5) կ'ուզեն. կը գրես իրենց Stephen Ռիչարտ պրիքիշ փոսթ օֆֆիս(5), որ թերեւս յիշողութենէդ վրիպած ըլլայ: Նկատի ունենալու ես որ Տիգրանը հոն հասնելուն անտարա քայլեր առած է: Վերջապէս Տիգրանին մտնելը(5) այս հաշուով 10-15 օրուան կարօտ է ու այսքան ժամանակ քու այնտեղ սպասելը աննպատակայարմար, վասնզի հնչ.Ները(5) այստեղ լուրջ քայլեր առնելու սկսեր են դրամ հանգանակելու համար: Միջոցներ կան գործադրուելիք. քու ներկայութիւնդ ալ պէտք պիտի զգանք. աշխատելու ես որ այնտեղի գործը հաստատ եւ որոշ հիմերու վրայ դրամ ճամբայ ելլես:

Աղատէրը 2 օր առաջ հասաւ. դեռ մանրամասնաբար չկրցայ տեսնուիլ. Կարիճէն այսօր նամակ ստացայ. Լ.ի(2) գործերու մասին Աղատէրին հետ կարգադրութեան դաշերնիս կը յանձնարարէ:

Կը յուսամ թէ կապուինք: Պ. Տոքթորեանին բարեւներս:

Համբոյրներ՝
ՎԱՀՐԱՄ

Յ. Գ.— Կիպրոսէն(5) Արամէն դեռ նամակ չեմ ստացեր:

- (1) Արդեօֆ կիլիկեցի:
- (2) Լեոնավայր (Կիլիկիա):
- (3) Լեոնավայրի Պատասխանատու Մարմին:
- (4) Արեւմտեան Բիւրոն:
- (5) Ծածկագիր:
- (6) Ընթացիկ ծածկագրին հետ կապ չունի. ըստ բովանգակութեան՝ կ'ակնարկուի Իզմիրի:

4 03 — 5

ԱԹԷՆՔԷՆ՝ ՍՄԲԱՏԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Fabrique de Parapluies et Ombrelles

Z. TSIMONIDIS

147-151, Rue d'Eole - Rue Eurepides, 14-18
Athènes

Athènes, le 27 Յունուար 1903

Սիրելի՛ ընկեր,

Այերէօնէն յլած գրութիւնդ ստացեր եմ. արդարեւ մեծ ցաւ պատճառեց մեր բաժանումը առանց անսութեան, բայց ի՛նչ օգուտ որ պարագաները այնպէս բերին. կը յուսամ թէ առողջ էք. Ձեր յանձնարարութեան համաձայն երէկ ժողով դումարելով պէտք եղած

կարգադրութիւնն ըրինք. տեղւոյդ կոմիտէին հետ յարաբերութեան մտնելով, ցարդ եղած դրամն եւս զրկելով՝ կը յուսամ թէ յետ այսու կանոնադրութեան կարգին կու գան գործերը. սոյն թուով կը ստանաք նաեւ Ձեր հասցէին եկած երկու ծրարներ: Պ. Տիգրանը եւ ընկերները լաւ լինելով կը բարեւեն:

Ընդունեցէք ընկերական յարգանքներս՝
ՍՄԲԱՏ

4 03 — 6

ՎԱՀՐԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Աղեքսանդրիա, 28 Յունվ. 1903

Սիրելի Մարթին,

Քարթը եւ 24 թիւ նամակդ միտսին ստացայ: Այսուհետեւ քարթ մի՛ գրեր, ճիշդ չէ. մանաւանդ որ փոսթին մէջ հայ ցրուիչներ կան:

Ոսկ.էն(1) երկրորդ նամակ մ'եւս ստացայ, առաջինը զոր նոյնպէս մեկնելէդ վերջ ստացած եմ, ջեզի զրկած էի իմ նախորդ նամակիս ներփակելով, կը յուսամ թէ ցարդ ստացեր ես: Վերջին նամակն ալ ներփակեալ քեզ կը զրկեմ: Ոսկ.ի(1) տղաները դարձեալ կը յամառին իրենց որոշմանը մէջ եւ ցաւ ալ կը յայտնեն որ իրենց կարծիքներուն կարեւորութիւն չի տըրւիր. Տ.ի(2) ներկայութիւնը, կ'ըսեն, իրեն ալ մեզի ալ վտանդներ կը սպառնայ: Այս պարագայի մէջ Տ.ին(2) զրկուիլը, ըստ իս, ճիշդ չէ, մինչեւ որ նորանք համոզուին, կանխաւ, կամ Տ.ը(2) երբեք զըրկելու չէ: Չօրօք բան չէ կարելի ըլլալ. յետոյ վտանգի մը գոյութեան պարագային պատասխանատուութիւնը մեր վրայ պիտի բարդեն: Միւս կողմէն Տ.ին(2) տղայութիւններն ալ հետզհետէ ծայր կու տան. այս գլխու տէր մարդերու վրայ ես այնքան ալ վստահութիւն չեմ ունենար: Դեռ ճամբայ չելած իր բոլոր մեծ-փոքր կապերուն լուրեր տուած է.— կու դա՛մ կո՛ր. լսեցէ՛ք: Եթէ երկրացիք համոզուին եւ հրաւիրեն, դա ուրիշ հարց է. ուստի այս օրուան փոսթով ես կը գրեմ, դուն ալ անկից գրէ՛ եւ եթէ դարձեալ յամառին իրենց կարծիքներուն մէջ, ըստ իս, կ'առնես եւ հոս կը վերադառնաս. թերեւս Լեոնավայրի որոշ չըջանի մը մէջ օգտակար դառնայ: Այստեղ կ'որոշենք Անդրանիկի ինքերը:

Արամէն նամակ ստացայ, թաթոն մտած է Մարսէլլէն ուղղակի Պէյրութ. ամերիկացիք դեռ Մարսէլլ կը սպասեն եւ մօտերս պիտի հասնին Բիպր(3): Եռտով երկու նամակ կը զրկեմ մին Պէյրութ(4) եւ միւսը Կարաւան. անկից փոսթ պիտի ձգուի Թուրամճեանի հասցէին. պարունակութիւնը յայտնելու հարկ չկայ. կառավարութեան իմացած ըլլալը պարզօր, եւ ոտք

կոխած չկոխած օձիքը ձեռք պիտի տան: Ապահով եմ որ այս նամակները իրենց օղուտը պիտի ունենան եւ հրահանգ պիտի տամ Սամ.ին որ Թաթոն ետ մղէ Պէյ-րուքէն(4) . ի հարկին մեր Ս. բերդի ընկերը, որ վերջերս հոն եկած է զրկէ Պէյրուք(4) . Սամ.ը այդ բաներուն մէջ շատ ճարպիկ է, նա զլուխ կ'ելլէ: Արամը իր դերը շատ լաւ կը կատարէ. նոր հրահանգ տուած եմ որ սպասէ եւ հետեւի մեծ զբուշուորութեամբ:

Այս տեղացւոց ծրարները ոտքը ինկաւ եւ այս օրերս ջուրն ալ իյնալով սոսկալի պիտի խայտառակուին: Ամբողջ դործերը օրը օրին մեզ ծանօթ են, ինչպէս նաեւ պահպանողք, որ ամենաստույգ տեղեկութիւնները կը ստանան: Պերճ, Էնֆրէճեան եւ Վահէ Բարթողին դացեր են եւ զրեթէ վանուեր են: Տիգրան վաշան զրած նամակին կառավարութեան յանձներ է. Կառ.ն ալ գլխած է Առաջնորդին: Վարդ.ին(4) հետ երէկ միատեղ էինք, նա ալ Սմբատ Բիւրատէն իմացեր է եւ կը բարկանայ: Այսքան. սիրտը պիտի պահէ, սպասով եղի՛ր, մի՛ վախնար. ինչպէս ըսած եմ, բան մը չեն կըրնար ընել եւ ընել չենք տար, խնդիրը առանց մեր գործերը վտանգելու շարիքին առջեւը առնելու մէջ կը կայանայ. անոր մէջ ալ վստահ եղիր որ յաջողած ենք:

Չօհրապը վերադարձաւ Գահիրէէն. Անդրանիկը նորէն Մինիէ դնաց Գահիրէէն: Թէեւ զբաղանք արդիւնք մը չունեցաւ, բայց շուտով պիտի ունենայ. Սիվրի-ս.ը(5) ժընեւ պիտի երթայ եւ անկից ալ ի հարկէ չպիտի ուզեն բանակցիլ եւ հոս պիտի վերադառնայ: Եթէ երեք հարիւրով(4) ուղէինք զօհանալ. դործը պիտի լմննար, բայց 1/3ը զեղչեցինք 600էն: Թոփ.ը(4) նոյնպէս ժընեւ վերջնականապէս պիտի կարգադրէ կ'երեւի: Հարկ եղածները այս շաբթու Բ.ին(6) կը գրուին: Բ.էն(6) նոր նամակ չեմ ստացեր:

Աղտակըրը դեռ հոս է. որոշ տրամադրութիւններ ցոյց կու տայ կապուելու մեղի հետ: Վերադարձիդ կը կարգադրենք:

Անցեալ շաբթու Բիւրոյին գրածս նամակին քորին ստած եմ:

Համբոյրներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

Յ. Գ. - Անկից դէպի Լեոն. փոխադրութեան միջոցներուն վրայ հետազօտութիւններուն մէջ հարցս'ըր նաեւ թէ որոշ քանակութեամբ ուժանակ(4) կը գտնուի՞ եւ քիւնն ի՞նչ արժէքով:

ՆՈՅՆ

(1) Ոսկեհանգ (Իզմիր):
(2) Տիգրան (տե՛ս նախորդ նամակները):
(3) Ծածկագիր. հաւանօրէն առաջին տառը պետք է ըլլայ Կ (Կիպրոս ?):
(4) Ծածկագիր:
(5) Ծածկագիր. հաւանօրէն՝ Սիվրիսարեան:
(6) Բիւրօ:

4 03 — 7

ԳԵՂԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ

Չմիւռնիա, 16/29 / I / 1903

Աշոտին եւ Տիգրանին,
Ստացանք Ձեր նամակը, անմիջապէս կը պատասխանենք.

Տ.ի(1) հոս պալու մասին տաւնիցս դրելէ յետոյ մենք անկարող ենք այլեւս պատասխանել Ձեզ:

Ինչ բառերով բացատրենք Ձեր բռնած յամառ ընթացքը, քանի որ հիմնական օրէնք մը նոյնիսկ յարկու բարի տրամադրութիւնը չէք ցուցներ: Ներեցէք որ այսքան վայրագ կը խօսինք:

Մենք մինչեւ հիմա աշխատեցանք մեր դրութիւնը կարելի եղածին չափ հասկցնել Ձեզի, բայց ցաւօք կը յայտնենք թէ՛ դուք ոչ մէկ ջանք կատարեցիք ըմբռնելու համար զայն: Տ.ի հոս պալուտը անկարելի է կըրկնակ տեսակէտով.

1.- Ոչ մէկ ընկեր համաձայն է անոր ներկայութեանը.

2.- Անխոհեմութիւններու է՛ն մեծը պիտի ըլլար:

Կը սիրենք յուսալ որ մեր այս նամակի իսկական պարունակութիւնը պիտի կրնայ ըմբռնուիլ, այլապէս անկարող պիտի ըլլանք մեր յարաբերութիւնը շարունակել:

Բարեւներով՝ ԳԵՂԱՄ

(1) Տիգրան:

4 03 — 8

ՎԱՀՐԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ

Աղեքսանդրիա, 30 / I / 1903

Սիրելի Մարթին,

2 օր առաջ զրկած նամակս կը հաստատեմ. ցարդ ստացած կ'ըլլաս:

Բ.էն երէկ նամակ ստացայ, ջոջերէն նոր 2-3 հողի եւս հասցէներ ցոյց տուած են դիմելու համար: Այս իրիկուն Աւօն եւ Չարեհը պիտի պային եւ նամակներուն անհրաժեշտ մէկ մասը պիտի կարգադրէինք. թերեւս անձրեւի պատճառաւ չեկան: Վաղը առաւօտ կը սպասեմ եւ կը յուսամ որ մէկ մասը զրկենք:

Հնչակեան ձեռնարկներու մասին նախորդովս լուր տուած եմ: Ամերիկայէն եկողներէն մին յարաբերութեան մէջ մտած է մեր Աբրոյին հետ՝ իրեն ցոյց տըրւելիք մէկը դաշուեհասար ընելու համար: Աբրոն ինծի լուրը բերաւ եւ ես հրահանգեցի իրեն որպէսզի ո'ւր եւ որ ո'ւ վրայ պիտի կատարուի հասկնայ: Այսօր մինչեւ կէսօր կը յուսամ թէ հասկնանք:

Տուքթոր եւ Արզուհան իմ հայրենակից Կիւլպէնկեաններուն գացելու եւ ծանօթ քեզիս հիմնելու պատգրատակին տակ գրամ պահանջեր են. որոշ խոստում մը առած են. հետեւանքը հասկնալու հետաքրքիր եմ. կ'երեւի թէ ժամանակը կը մօտենայ հրատարակելու, եթէ համոզուինք որ այդպէս քեզիս պահանջները պիտի աւանտեսին. իսկ եթէ ոչինչ պիտի կրնան ընել, այն տանն աներեւոյթ կերպով դործելը աւելի նպատակաշարժար է: Արզէն Արարչին եղած առաջարկը, որ յիմար եւ ազգական ծրարներ մըն է, փաստ մըն է որ անյաջող են, ինչպէս ամէն կողմէն տեղեկութիւններ կը ստանամ. ի մէջ այլոց Ալեքսան Էֆ.ին հետ տեսնուեցայ, ամէն բան պատմեց: Կան անհրաժեշտ դործեր, որուն կատարմանը մարդ պէտք է, որ չունինք, եւ կը դարձանամ երբ դրեալ թէ միտքս ամփոփելով եւ ուրիշ դործերով չզբաղուելով միայն տեղեկալորին ետեւը իյնամ: Չեմ պիտեմ որ այսպէս կենսական եւ միւս կողմէն քանզի ձեռնարկները չհարկանելու դործը ո՞վ պիտի ընէ:

Պէշր.ի եւ Կար.ի(1) նամակները երկու օր առաջ գրուած են: Սամ.ին հրահանգ՝ որ ամէն կերպով աշխատի Թաթային ստքը անկից սահեցնելու: Արամին գրուած է որ զուգուրեմաբ հետեւի եւ մանրամասնօրէն տեղեկալորէ:

Տ.ին(2) գործի համար Ոսկեհանք(3) գրած եմ թէ՛ Տ.ին(2) մտնելը(4) հոս գտնուող բոլոր ընկերներու խորհրդակցութեամբ կատարուած կարգադրութեան մը հետեւանքն է, թէ՛ անոր շնորհակցութիւնը այս ծրարին ընդունելին յեղաշրջման եւ հետեւարար նոր կարգադրութիւններու համար ժամանակներու կորստեան պատճառ պիտի գտնայ, թէ անոր կասկածելի վիճակն ալ նկատի առնուած է. լաւ մտածելով իրենց վերջնական որոշումները ուղղակի հաղորդեն քեզ: Անոնց նամակներն ալ արդէն քեզի գրուած եմ. անոնց կողմէն ստանալիք պատասխանն ալ նկատի առնելով կարգադրութիւն մը կ'ընես եւ առանց երկար եւս սպասելու կը վերադառնաս, այստեղի եւ երկրի դործերն ալ անմիջական պահանջներ աւելին:

Բ.էն(5) նոր գրամ շատացայ եւ ստանալուս կը կասկածիմ. ցարդ զրկուածը իրենց ստացածին կէսն է. կը կասկածիմ եւ կը վախնամ որ միւս կէսը արդէն դնաց: Գրած նամակիս կը խոստանան անմիջապէս պատասխանել:

Ներկապ նամակը Ամերիկայէն Խորէնեանն է:
Նոր լուրերուդ կը սպասեմ:

Համբոյրներ
ՎԱՀՐԱՄ

(1) Պէշրուքի եւ Կարաւանի:
(2) Տիգրան:
(3) Իգմիր:
(4) Ծածկագիր:
(5) Բիւրոյէն:

ՏԻԳՐԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Յուն. 27 / 9 Փետր., Բերկ

Արեւիկա Աշտա,

Երէկ Տուքթորեանը հոս եկաւ, ինձմով 6 անգամի ներկայութեամբ ժողով գումարեցինք. միւսով մէկ անգամ պակաս էր. ժողովը շատ կանոնաւոր դնաց, ուրիշ կից ամէնը գոհ մնացին եւ կատարելապէս ուրախացան:

Նախ դրամներու հաշիւը պահանջուեցաւ ժողովին մէջ, ուրիշ հասկցանք թէ 56 տրախմի ամսավճարներէն եւ 64 տրախմի ալ նուիրահաւաքութեանէ դոյացած է. որոշուեցաւ ըստ Ձեր թելագրութեան Աղեքսանդրիոյ կոմիտէին հետ հաղորդակցել եւ ամսավճարներէ դոյացած 56 տրախմին անմիջապէս հող զրկել եւ ընկալողի պահանջել, ինչպէս նաեւ կանոնաւորարար վճարել յետ այսօրիկ ամսավճարները, ինչ որ մինչեւ ցարդ տարբեր պարագաներու տակ չէր հաւաքուած:

Հակառակ իմ պնդումներուս, թէ 64 տրախմի ալ հող զրկէին, մերժուեցաւ, եւ որոշեցին առիկա իրմբարկութեան զրկել. բանէն դուրս եկաւ որ Տուքթորեանը չուզէր կոր խմբապետութեան հետ թղթակցութեանէ դադարել, ուստի լաւ պիտի ըլլայ, եթէ Պ. Գալֆայեան(1) իր թղթակցութիւններուն մէջ պիտի նշուի կան վերակայութիւն մը պահէ...:

Իբր դանձապէտ ընտրեցին Պաղտասարը. դուք մոռցած չէք ըլլար զինքը... Երէկ մինչեւ երեկոյ, ուրախ էր, սուր-սուր կը ծախսէր կոր: Ստեփանը սակից անցնող կնոջ ըրած ծախսերուն փոխարեքը պահանջեց հաւաքուած դրամներէն, եւ հակառակեցայ, որով որոշեցին կա'մ տրիկնոջ զրկել եւ կամ իրենց մէջ հաւաքելով Ստեփանը գոհացնել:

Ձեր երթալէն վերջը երկու նամակ եկած է եղեր, անոնք ալ Ձեզի պիտի զրկուին փութով, թէեւ դուք պարունակութեան մինչեւ ցարդ տեղեկացած կ'ըլլաք:

Այսքանը առ այժմ բաւ համարելով, կ'անցնիմ Իգմիրէն Եկող ճամբորդներու մասին: Կը պատմուի թէ Պետրոսը 101 տարի կերեր է, ոմանք ալ կ'ըսեն թէ Պոլիս զրկուեր է. միւսներու մասին բան չի պատմուիր. Պատրիարքին համար ալ մեռեր է կ'ըսեն. չեմ դիտեր թէ վերը գրածներս որքան ստոյգ են, սակայն ամէն պարագայի մէջ ուրախ պիտի ըլլանք եթէ մեզ լուսաբանէք:

Առ այժմ Պաղտասարին մօտ կ'աշխատիմ կոր, տեսնեք յետոյ ինչ կ'ըլլայ:

Պիտի ինքզինի որ հնչեբու շարժումներուն վրայ, ինձի մանրամասն տեղեկութիւններ տայիք, որոնց մասին շատ հետաքրքիր եմ:

Իզմիրէն ի՞նչ նորութիւններ կան, կը յուսամ թէ

ինձի կը գրէք, հաւանաբար հոգ իրենց ընկերներուն
դրած են, անոնցմէ շատ բան կարելի է հասկնալ:

Ամէն օր ասանեակներով մարդիկ կու դան, Ամե-
րիկա գաղթելու համար. վերջը ո՞ւր պիտի երթայ չեմ
զիտեր, սիրա խշխշացնող իրողութիւններ են, եթէ ա-
նոնց քաշածները պատմեմ:

Մակեդոնիոյ մասին, մեր կարծիքները կ'իրակա-
նանան. յոյները որչէր են պուլկարներուն արդէլք
գտնուալ, իրենց յեղափոխականներէն մէկը հոս եկած
է կամաւոր կը գրէ, կատալորութիւնը առ այժմ որ-
դիւնց տեսնենք յետոյ ի՞նչ պիտի ընեն...:

Վասն ինչ որ գրէք ինձի տեղեկացուցէք, ես գեւ
իրենց չլրեցի, բայց զիտասուրութիւն ունիմ վազը ան-
պատճառ գրելու: Կը յուսամ թէ դուք ալ ինձ շուտով
կը գրէք, որով մնամ:

Համբոյրներով՝
ՏԻԳՐԱՆ

Ընկերներուն յարգանքներ:

ՆՅՅՆ

(1) Վահրամբ:

4 03 — 10

ՏԻԳՐԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Փետր. 6/19, Բիրք

Սիրելիս Աշոտ(1)

Իմ գրած նամակս մինչեւ ցարդ ստացած կ'ըլլաք,
որով Ձեր առաջին նամակին մեծագոյն մասամբ արդէն
պատասխանած եմ:

Ներկայ նամակով պիտի գրեմ այն ինզորոց մասին,
սրանք նորութիւն են:

1.— Արշակի եւ ընկերոջ հոս եկած ատեն իզմիրցի
Ստեփան անուն նաւալարին (18) ասան ութը տրախ-
միլի ատրճանակ մը կը ծախեն. պէտք է հասկնալ թէ,
այդ գէնքերը որո՞ն սեփականութիւնն էին...:

2.— Իզմիրէն եկող յոյն մը, որ բանտէն ելած է
եղեր, Մարգարէն հոս նամակ մը բերած էր, որով Ար-
մէնը կ'ըսէ եղեր թէ 3-4 օսկի որեւէ միջոցով իրեն
զրկուի... Կը կասկածինք թէ նամակը Մանիկեանին
ձեռքը ինկած ըլլայ, որովհետեւ յոյն կորսնցուցի կ'ը-
սէ կոր... ահա թէ յոյնը ի՞նչ պատմէ.— Երբ Պետրոսը
կը բռնուի, անցալիւրը Արմէնէն 10 օր առաջուան վի-
զան կը կրէ եղեր, ուստի օստիկանութիւնը կը կաս-
կածի եւ Արմէնը որ Ասանա զրկուեր է եղեր, Տարոս-
նէն ետ կը դարձնեն, կը բերեն Իզմիր. շատ կը նեղեն,
բայց բան մը չեն հասկնար, ուստի դատաւարութեան
մէջ ազատ կ'արձակուի, դարձեալ աքորուելու հա-
մար: Ֆ.ի(2) եւ տիկնոջ անունները Ազնիւ եւ Հայկ
Սիրաբեան է եղեր. Ձեր դրածին պէս Ֆ.ն բերդարդե-

լութեան դատաւարաւած է, իսկ տիկնոջ Ռուսոս-
տան պիտի ճամբեն ելեր. միւս ազատ արձակուողներն
են Արմէնը եւ... Վահէն, իմ կարծիքով. յոյն Մինաս
կ'ըսէ կոր, այս մասին դուք աւելի լաւ պէտք է զիտ-
նաք: Ֆ.ն լաթ լուացող կնոջ հետ գուրս նամակ ճամ-
բած է, բայց նամակը բռնուեր է. լաթ լուացողին հար-
ցուցեր են, — չեմ զիտեր կը պատասխանէ. իսկ նա-
մակն ալ շիֆոսայով(3) դրուած է եղեր, որով կատա-
վարութիւնը բան չի հասկնար:

3.— Պալեօղլին աղան Սըրբո պէյը եւրոպա անցեր
է. թաղանջի մը կ'իմանամ թէ գրամին ինզիրը կար-
գաղթելու համար արտասահման գացած է:

4.— Պիտի ինզրէի որ հիմերուհի հրատարակած
«Հնչակ»ը եթէ լայս տեսած է, մեղի Ծ հատի չափ զըր-
կէիք սա մարդոց բերանը զոցելու, սրովհետեւ կը պըն-
զեն թէ հինը չպիտի հրատարակուի:

5.— Կ'իմանամ թէ «Արարեր» անուն թերթ մը ե-
լած է հոս, պիտի ինզրէի որ ինձի ալ զրկէիք:

6.— Ձեր յանձնարարած տեղը նամակ զրեցի, բայց
եւ այնպէս, Ձեր գրած հասցէն որոշ չկրնալ կարդա-
լուս՝ չեմ զիտեր թէ ձեռքը պիտի հասնի՞: Վ.օլո՝ ոչ թէ
Աթէնքի մօտ, այլ տեղէն 24 ժամ հետու է, ան ալ նա-
ւով. Յունաստանի հիւսիսային արեւմտեան կողմը նա-
ւահանդիստ մըն է, երթալ գալ 20 Քր. ծախք մը կ'ըլ-
լայ. այս մասին Ձեր հրահանգներուն կը սպասեմ, չու-
սով պատասխանեցէք:

7.— Կ'աշխատիմ դարձեալ նոյն տեղը, ո՛չ դո՛հ եմ,
ոչ ալ դժժուհ. տեսնենք ի՞նչ կ'ըլլայ:

Հնչ.երու(4) մասին տեղեկութիւն ինզրած էի, կը
յուսամ թէ կը պատասխանէք: Մանիկեանը ինչպէս կ'ե-
րեւայ նոր ձեռնարկութիւններու վրայ մեծ յոյսեր
ունի:

Յատաջիկայ երեքշաբթի նաւ կայ հոգիկից, ուստի
նոյն օրը մեր պարոնին կը սպասեմ. այդ մասին ան-
հոգ եղէք:

Իիճ Լեւոնը հոս եկած է, եկած օրը ձերբակալուե-
ցու, Աղեքսանդրիոյ մէջ մեծկակ զողութեան մը մեղ-
սակից ըլլալուն համար. ո՞ր աստիճան ստոյգ է, չեմ
զիտեր. բայց ազատ արձակուեցաւ. զրեցէք ինձի թէ
մեր վերաբերմամբ ինչպէ՞ս էր հոգ:

Ինչպէս կ'երեւայ Սմբատի եւ Յակոբի դատաւար-
ութիւնները յետաձգուած են. մարդուն ըսածին նայե-
լով, դեռ մէջից Պետրոսն ալ դատաւարութիւն կրած
չէ, ինչպէս նաեւ Մէնէմէնցի Յոյհաննէսը:

Սպասելով Ձեր պատասխանին,

Համբոյրներով՝
ՏԻԳՐԱՆ

Յ. Գ.— Հոս եկողի մը հետ 2 օխս պղուր ճամ-
բեցէք, մեր Պաղտատարը կը փոփաքի կոր, որով ես
ալ խոստացայ Ձեզի գրել:

ՆՅՅՆ

Իմ պահարաններուս պէս «Մըռը» պահարան
զործածեցէք, Ձեր պահարաններուն վրայէն ամէն ինչ
կը կարգացուի կոր :

ՆՈՅՆ

- (1) Մատիտով, այլ ձեռագրով մը, փակագծի մէջ աւելցուած է (Մարքիմ) :
- (2) Հաւածորէն՝ Պարիատ :
- (3) Նամակին մէջ ստորագծուած. կը նշանակէ ծածկագիր :
- (4) Հնչակեաններու :

4 03 — 11

ՏԻԳՐԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Փետր. 23, Բիրէ

Սիրելիս Աշոտ,

Վ՛ուրջ պահի եւ Ձեր ըսած մարդուն հետ տեսնուեցայ, իր վրայ շատ աննպաստ վաղափար մը կազմեցի, ահա թէ ինչն՞ :

Թաթուլ Մոմճեան թեքիրտաղացի է, միջնահասակ, ոչ գէր, 35-38նոց մարդ մըն է, ինքը Թեքիրտաղի նախկին վարժապետ Մոմճեանի տղան է եղեր, որը հիմա կօշիկի խալիպ շինելով կը զբաղի եղեր. երկու եղբայր ունի, մին Պոլիս յանձնակատար, միւսը՝ հայրենիքը, հօրը գործին : Շատ կանուխէն Պոլիս եկած է եւ 1884էն վերջը Պոլիս եկած «Հայաստան» անուն թերթ մը կ'երթայ փոստէն կ'առնէ եւ կը ցրուէ եղեր. իսկ անկից յետոյ ո՛չ հնչակեան, ո՛չ ալ Դաշնակցութեան պատկանած է, լեզուն բերնին մէջ դարձող մարդ է, բայց խիստ շաղափան : Երբ Վ՛ուրջ պահի, բնական էր որ առաջին անգամ անոր հետ տեսնուէի, զիս տարին անոր մօտ, երկու զոյգ կօշիկ ունէր ձեռքը, կ'աշխատէր. ըսի՞ թէ կօշիկար է ինքը :

Երբ իրեն հարցուցի իր դրած նամակի մասին, բառ առ բառ իրեն թողունք որ խօսի. «Հա՛, հոս պարսկահպատակ հայ մը կայ, ուրմիացի Յակոբ Պարեազտար անուն. այս տղան Կիլիկիոյ լեռները, ձորերը լաւ գիտնալուն, զրեցի խմբադուրութեան, որպէսզի այդ տղան հոն զրկեն. բայց խմբադուրութեան դրած նամակին մէջ կ'ըսէին, որ մարդը իր ճամբու ծախքը ինք պէտք է հողայ. ես կը կարծեմ որ ճամբու ծախք ունեցողը մարդու չի գիմեր, անկից վերջը կասկածոտ ըլլալով, նամակէն հետեւութիւններ հանելով չդրեցի : Է՛հ, այդ տղան պէս ես ալ կ'երթամ՝ քանի հայ ենք» : Արդ, պարսկաստանցի Յակոբ ըսուած տղան 2 տարի կամ 1½ տարի առաջ, Մանիսայի մէջ շատ մը խայտառակութիւններ ընելէն յետոյ, «եթէ դրամ չտաք տաճիկ կ'ըլլամ» ի սպառնալիքով, դրամ առած է տեղացիներէն. իր անձին նկատմամբ ազտոտ միջոցներ դորձածող մարդու մը բարոյականին վրայ ո՞րքան կարելի է վստահել :

Խմբադուրութեան նամակը կարգացի. 21 Սեպտեմբեր թուականը կը կրէ, պաշտան սալմա բան մ'է... : Ըսի որ ես դացած էի մասնաւորապէս ուժանակի խընդիբը ստուգելու. «Հա՛, ըսաւ, ինպաց, — բան մը չէ պատրաստելը, ըսաւ, հարիւրին 75 բորակ, 25ը ածուխի եւ ալքոլի խոսնուրդ է վառողը, իսկ նոյն պատրաստութեամբ՝ բայց հարիւրին 75 սնդիկ ըլլալու պայմանաւ, ուժանակ է» — կ'ըսէ. կը հարցնեմ թէ բոքիօֆ կերպով ուսած է. ո՛չ, կ'ըսէ, զրքի մէջ կարգացեր եմ : Փորձ ըրած ես, կ'ըսեմ. այո՛, կ'ըսէ : Պատրոյգի մասին կը հարցնեմ, որի պատրաստութիւնը ուրիշ տեղ տեսած էի, շա՛տ շա՛տ գիւրին բան է, կ'ըսէ. յետոյ կը սկսի երկար բացատրութիւններ տալ իր աղայութեան ըրած շահատակութիւններուն վրայ : Մարդէ չեմ խաբուիր, — կ'ըսէ. հիմա տե՛ս, — կ'ըսէ, — ես շատ լաւ գիւրք մը շինած ըլլալով ինծի, մինչեւ որ որոշ ապահովութիւններ չառնեմ, զործս չեմ ձգեր, — կ'ըսէ : Իրմէ կը խնդրեմ որ արդեօք կարելի՞ է մինչեւ վաղը երկուսէն ալ նմոյշ մը պատրաստել. շա՛տ գիւրին է, — կ'ըսէ. երեկոյեան ժամադրութիւն կ'որոշենք եւ կը բաժնուինք :

Խանութիւն մէջ ունեցած կօշիկները եւ զործիքները ամէնը մէկէն (3) երեք ոսկի հազիւ թէ կ'արժեն, երեք հատ դանարիա ունի խանութիւն մէջ, իւրաքանչիւրը երկ-երկու ոսկի կ'արժեն, կ'ըսէ, աս ինծի Մարսիլիա կը տանի, անիկա Կիւրոս կը տանի ըսելով, խըլալներ կ'ընէ : Ինչպէս կ'երեւայ՝ հօրը դրած է թէ, իր վիճակը շատ լաւ է. հայրը նամակ մը դրած է որը կարգացի, խիստ լեզու կը զործածէ եւ կ'ըսէ թէ 7-8 տարիներէ ի վեր արտասահմանի մէջ ի՞նչ ըրած է, մինչ անգին ութ ոսկի տուրք ունի, պարտքեր ունի, եւ կը ստիպէ որ իր կարողութիւնը կէս առ կէս գրէ :

Գիշերը հայոց սրճարանը ժամադրութեան տեղը կու գայ. սնդիկ չէ գասած : Չտուին, բայց մինչեւ վաղը անպատճառ կ'ընեմ, — կ'ըսէ. պատրոյգի մասին կը հարցնեմ, ան շատ գիւրին է, — կ'ըսէ. որքան ալ գիւրին ըլլայ, ատիկա արգելիչ նութեք չունենալուն պէտք է պատրաստէք, — կ'ըսեմ : Շատ լաւ, — կ'ըսէ, կը մեկնի :

Երկրորդ օրը, կէսօրին պիտի մեկնիմ ըսած էի, բայց տղաքը չթողուցին զիս, այսօր մնացի՛ր ըսելով : Երեք անգամ կ'երթամ, չեմ դաներ : Յետոյ լուր կը ձգեմ որ նոյն օրը չպիտի մեկնիմ. ուստի, խանութ մը կար մօտերը, հոն եմ, — կ'ըսեմ. կէսօրէ վերջ ժամը 2ին տղան կը զրկէ զիս կը կանչէ, կ'երթամ խանութ. 4 հողի կայ խանութը. կ'ըսէ թէ անկարելի պիտի ըլլայ պատրաստել, — սնդիկ չեն տար, — կ'ըսէ. մի՞ւսը, — կ'ըսեմ. Հհասկնալ կը ձեւացնէ : 2 ժամ կը սպասեմ որ միւսները մեկնին, յետոյ պատրոյգը ի՞նչ եղաւ, — կ'ըսեմ, — ատիկա շատ լաւ չգիտնալուս, բաղադրութիւնը չեմ գիտեր(1), բայց պիտի աշխատիմ սորվիլ, — կ'ըսէ. ես արդէն երբ խմբադուրութեան զրեցի,

հոն դործիչ ըլլալու համար էր. երբ ինծի հարցուցին, թէ ուժանակ կրնամ՞ շինել, կը յարմարցնենք ըսի, կ'ըսէ. առիկա երկրորդական էր, կ'ըսէ. բայց եւ այնպէս ես երկուքն ալ պիտի շինեմ եւ զրկեմ, — կ'ըսէ : Լա՛ւ, — կը պատասխանեմ . . . :

Ինքը անհաղորդ և լիրբ ըլլալուն (թէեւ ես բան մը չտեսայ, բայց երբ բոլորը կը վստահեցնեն կոր, պատճառ մը չունինք չհաւատալու), բոլորին հետ դժուարեմ է, ամենէն անկեղծ մարդուն շնչին խնդրոյ համար հայհոյած եւ իր շուրջը, ամբողջ Վօլօն հակառակորդ չինած է : Ինքը իբրեւ տօլանորքի համբաւաւոր է եղեր Աթէնքի մէջ . Կարապետ Մատոյեանէ 200 տրախմի կ'տանէ «խանութ պիտի բանամ» ըսելով եւ շունչը Վօլօ կ'առնէ . շատ աշխատեք է Լեւոն Պէօրէկճեան ըստածը եւս տօլանորմիչ ընել, բայց չէ յաջողեր, յիշեալ Մատոյեանը միշտ կը գրէ եղեր որ փարան տայ, բայց չի տար. եղեր : Տեղական ընկերները (ընկեր կ'ըսեմ, յետոյ պիտի բացատրեմ) բոլորն ալ կ'ատեն եւ իբր խաչադող եւ շառլաքաւն կ'ընդունին : Իմ կողմած կարծիքս սա է . ուժանակ-մուժանակ չի կրնար շինել այդ մարդը, իսկ եթէ իբր դործիչ . . . չեմ գիտեր, որ անհատական կեանքին մէջ այդքան կեղտոտ եղող մէկը, որքան մաքուր կ'ըլլայ հանրային խնդրոյ մէջ . . . այդ մասին դուք գիտէք . հասցէն ալ գիտէք, եթէ ես բան մը ստանամ իրմէ, կը տեղեկաւորեմ : Ճամբու ծախքս եղաւ 35 տրախմի, 18 նաւու, իսկ 17ն ալ ես ծախսեցի, այս մասին շուտով կարգադրութիւն մը ըրէք, որովհետեւ հոս ինծի հետ կասկածով(1) կը վերաբերուին . . . :

60 Ժամ մնացի Վօլօ . այդ միջոցին մէջ շատերու հետ խօսեցայ եւ համակիր չըջանակ մը ստեղծեցի, վերջին գիշերը հայոց սրճարանին մէջ գրեթէ 20 հոգիի ներկայութեամբ խօսեցայ, հայուն ունեցած պարտաւորութեանց վրայ, 13 հոգի խումբ մը կազմելու առաջարկս ընդունեցան . նախ խահվէճին, Մեղքոն Ասատուբեան, որը ամենէն ազդեցիկն է, պիտի աշխատիմ, ըսաւ . յետոյ Նազարէթ Լուսինեանի ընկերներէն մէկը, ձեռքը գետինը դարկաւ, «թէկող շատ վնասած ըլլամ, բայց եւ այնպէս մինչեւ հիմա աշխատեք եմ, կրկին պիտի աշխատիմ» ըսաւ (ասոր Կալաթայի մէջ ունեցած խանութը բոլոր կողպատած են) : Երկար չընեմ, խումբը կազմուեցաւ «Արշակունեանց» խումբ անունով, ոմանք մէկ, ոմանք երկու տրախմի ամսովճարով : Աղքատ մը 50 լեպտա ալ ինծի գրեցէք, — ըսաւ . որոշեցինք 2 ամիսը անգամ մը հաշիւ տալ, իսկ ամիսը անգամ մը ժողով ընել . 3 թերթի պէտք կայ . գանձակետը սրճարանատէրը եղաւ, իսկ թղթակցողը Խաչիկ Խանդատեան : Թղթակցութիւն պէտք է ընել սա հասցէով . Hat. Hanzadian, Fabrique de Tabac de Mr. S. Saporta, Volo - Grèce. իսկ թերթերը սա հասցէին . Café Armenien, Volo, Melkon Assadourian : Թաթուլին թերթը գրկելը եւ խմբագրութեան(1) թղթակցութիւնը թող գաղբի, ինչպէս գրեցի քարթ-փոսթալով մը խմբագր-

ութեան եւ ըսած էի, որ Եղիպտոսէն առանց նամակ ստանալու նամակ չգրեն . հետեւաբար պէտք եղածը գրեցէք իրենց : Իմ կարծիքով լաւ պիտի ըլլայ Վօլոյի առաջին նախարարութիւնը ուղղակի խմբագրութեան գրկեն, յետոյ խմբագրութիւնը դարձեալ գրութեամբ մը Աթէնքի հետ թող կապէ . միայն դուք գրեցէք ժընեւ որպէսզի թերթերը հասցէին գրկեն, սխալմամբ հասցէն ես չէի գրած, իրենց գրեցէք Café հասցէն . կը յուսամ թէ չէք մոռնար : Անկարելի է նկարագրել տղոց համակրութիւնը, մեկնած օրս կը ստիպեն որ մինչեւ Կիրակի գէթ մնամ, մին ճամբու ուտելիք կը բերէ, միւսը՝ պտուղ . շուքեաւ երեք հոգի եկան, սըրճարանապետը, Լուսինեանի ընկերը եւ քէմախի խումբ խահվէճի մը : Մինչեւ վերջը խոստացան միութիւնը անխախտ պահել, սրճարանը ըսաւ որ եթէ առաջին անգամ շուտով գրուի թերթին մէջ, մենք շուտով 40 հոգի կ'ըլլանք ըսաւ . դուք գրեցէք խմբագրութեան, որպէսզի կանոնաւոր եւ շուտով հրատարակեն նախարարութիւնները :

Հիմա կ'ուզեմ գիտնալ թէ սա նամակով (4) չորս նամակ եղաւ կը գրեմ, գրեցէք թէ չորսն ալ ստացած էք : Ինչպէս նախանձը ամէն տեղ աւեր կը դործէ, հոս ալ սկսաւ զոյ ըլլալ : Թորդոմի մշտնջենական ինծի հետ տեսնուելը, եւ Վօլօ դնալս, ինչպէս նաեւ Հայկից եկած նամակները դադտնի պահելս, նախանձը շարժեց Պ . Ստեփանին . անգամ մը վրաս յարձակեցաւ սա բռնաբար, թէ ինչ շատ-շատ բարձր մարդիկ տեսած է ինքը, թէ իմ մտածածս քէմեֆը կը մտածէ եւս . : Ինծի համար շատ դիւրին էր ապրտակելը, բայց առանց բառ մը փոխանակելու, Ձեզի խորհուրդ հարցնել հարկ դատեցի . երէկ ալ երբ հոս եկայ, քովս չեկաւ, մինչդեռ իրարու հետ բան մը չունէինք . որովհետեւ ես բան մը ըսած չէի, իր ըսածներուն փոխարէն : Ատկից գատ, վերոյիշեալ բաները ինծի ըսելէն յետոյ, մենք երկար ժամանակ իրարու հետ համակրութեամբ վերաբերուեցանք . ես ալ, ինչ որ բնական էր, երէկ գիշեր պանդակը պտտեցայ . տեսնեք թէ այսօր քովս կու գա՞յ :

Արմենակին 5 Փրանքը, գրած եմ որ Ձեզի տան . ստէք : Նախկին նամակովս երկու փախտականներու մասին խօսած էի, ինչպէս կ'երեւայ մին Մանիկեանը իր ճանկը ձգեր է եւ ճամբու ծախքը կու տայ որպէսզի հոն գան, երկու հնչ-երուս(1) հետ այս վերջիններն ալ . բանէն դուրս եկաւ, որ հեռագրի կը սպասեն եղեր հող գարու . . . եւ հիմա կու գան : Ձեր գրած նամակով շատ հետեւութիւններ կարելի է հանել . ինչ որ է : Մին, այն որ Մանիկեանի ճանկը չէ ինկած, Թորոս կ'ըսուի : Ա՛խ, արդեօք ե՞րբ Մաշլաքը պիտի համբուրեմ, — կ'ըսէ կոր . Պ . Գալֆայեանն ալ կը ճանչնայ կոր . շուտով իրենց մօտ գացէք : Շուտով պատասխանի կը սպասեմ :

Համբուրներս բոլորիդ ալ՝
ՏԻԳՐԱՆ

(1) նամակին մէջ ստորագծուած :

4 03 — 12

ՍՄԲԱՏԻ ՆԱՄԱԿԸ

Աթէնք, 24 Փետրուար 1903

Սիրելի Մարթին,

Ձեր երկտողն ստացած եմ: Ձեր որոշման համաձայն, տեղւոյս խմբի կազմութիւնը հաստատելով տեղւոյդ կամիտէին յայտնած ենք, ուղարկելով նաեւ ցարդ դոյացած դրամը. բայց վալով տեղական պատահական ծախքերու դրամի հարկը զգալի ըլլալով, տեղւոյդ կոմիտէին տեղեկադրեցի, որ դէթ մօտաւորապէս 10 կամ 15 սակի շտի դրամ գտնուի տեղս. առ այդ դուք եւս Ձեր վազափարը յայտնեցէք: Չմիւռնիոյ բանտէն նամակներ ստացած եմ որ դրամ կը պահանջեն շուտափոյթ, հետեւապէս փութացուցէք. դէթ երկու հարիւրի մօտ Փրնք. զրկել որ հիւպատոսի միջոցաւ ուղարկեմ Յակոբ Աբրահամեանի(1) հասցէին, Ֆարհատի եւ Յեղիօֆի(2) եւայլն բանտարկեալ մեր ընկերաց: Ֆարհատէն եւս նամակ ստացած եմ բանտէն, որ նոյնը կը կրկնէ, դրամ պահանջելով: Պ. Տիգրանը եւս Վօլօ մեկնեցաւ, բայց դեռ պատասխան մը չառի իրմէն. միայն իր ներկայանալի անձնաւորութենէն մի քարթ ստացայ, որով կը յայտնէր իրենց անհամաձայնութիւնը եւ տեղէն մեկնելը. տակաւին Տիգրանը տեսած չեմ: Ինքը արդէն Ձեզ գրած լինելու է Պաղտասարին քովէն ելնելը եւ տեղէդ արդէն դրամ պահանջած է, որովհետեւ տեղս պարտքով դրամ վերցուցած է եւ գործը ձգելով բնականաբար ապրելու դրամ հարկաւոր է մինչ ցնոր տնօրէնութիւն: Խնդրեմ մի ուշացնէք դրամ ուղարկել բանտը զրկելու համար:

Ընկերական համբոյրներով
Ձերդ՝ ՍՄԲԱՏ

(1) Վարդ Մանուշակի բուն անունը:
 (2) Պայէօգեանի առաքելիչը:

4 03 — 13

ՏԻԳՐԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1903 Փետր. 15/28, Բիրէ

Սիրելիս Աշոտ,

Վերջապէ՛ս... երկար սպասումէ վերջ կը ստանամ Ձեր 25 Փետր. թուակիրը. նախկին երկու նամակներդ ալ արդէն ստացած եմ եւ զատ-զատ պատասխանած. կու դամ հիմա պատասխանել Ձեր 25 թուակիրին:

Ձեր վերջի գրութեան համեմատ գնացի չօգնաւ, բայց, երբ Պրն.ը չգտայ, հողին սուրբս վկայեց որ ձախորդութիւն մը պատահած է. սակայն ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ, սրպէսզի գործը չզաղրի, եթէ յարմար դատէք եւ մինակս կ'երթամ Իզմիր, գործը շարունակելու հա-

մար, տեղացիներուն հետ որեւէ յարաբերութիւն չունենալու պայմանաւ(1): Եթէ ստոր համաձայն էք, կը կարծեմ որ ինծի մինակ երկու ահարեկիչ պէտք պիտի ըլլայ, եթէ այդ պէտքն ալ կարող էք լեցնել, գրեցէք եւ անմիջապէս Ձեր դատած միջոցով ճամբայ կ'ելլեմ. ես կը կարծեմ թէ առանց իրենց աջակցութեան եթէ հոն դործ մը յաջողցնենք, որոշ կերպով պիտի զիջին: Ամէն պարագայի Ձեր շուտափոյթ պատասխանին կը սպասեմ:

Պ. Վահրամի դրամ նամակը կարգացի, շատ լաւ գրուած էր, միշտ այդպէս, նոյն ոճով գրուելը կը կարծեմ թէ օղտակար պիտի ըլլայ:

Հնչ.երու մասին աւելի բան մը չէի յուսար, ծակ խալաւորէն բարակ ալիւր չելլար, կ'ըսէր պապս. առտիկա շատ ճիշդ է... Այսօր Ղազարոս էքմէքեան անուն հնչ.եան մը իր Լեւոն ընկերով, Թրիէստէէն հասնան եւ Մանիկեանին դացին, դեռ չտեսնուեցայ իրենց հետ, այս զիշեր կը տեսնուիմ. տեսնենք... Ամերիկայէն կու դան եղեր:

Իզմիրէն եկած նամակները միշտ պիտի արհամարհեմ, բայց աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ Արշակին բնաւ չիմացնէք հոս ըլլալս:

Վօլոյէն նամակ ստացայ. զիս կը հրաւիրեն Վօլօ, որպէսզի տեսնուինք, բայց մինչեւ ցարդ, դրամի կը սպասէի. հիմա շուտով սակից ծախսս կ'աւնեմ եւ կը մեկնիմ Վօլօ այսօր վաղը. հոնկից կը գրեմ մանրամասնութիւնները մեր տեսակցութեան եւ կը վերադառնամ. կը յուսամ թէ մինչեւ այն ատեն, արդէն պատասխանած կ'ըլլաք այս նամակիս:

10 օրէ գործէս ելած եմ, բանուլֆ ծախեմ պիտի, եթէ մեր ընկերոջ հետ համաձայնինք. 10 օրուան մէջ ընկերներէ փոխ առի ապրեցայ: Յետոյ կը վճարեմ: Գործէս ելլալու պատճառը այն է որ, քօղի տակ հասկըցուց թէ աւելորդ շատ ծախքեր կ'ըլլան եղեր, եւ ինծի ստանի պէտք էր ընել:

Թորոզմը երեքշաբթի օր հասած էր եւ Մանիկեանի(1) վացած, նոյն զիշերը իրեն հետ տեսնուեցայ եւ յաջորդաբար ամէն օր, մինչեւ զիշեր. երէկ մեկնեցաւ Պուլկարիա: Եթէ Ձեր նամակը, դէթ երէկ առաւօտ ստացած ըլլայի, թող չէի տար, բայց ի՞նչ կարելի է ընել, նամակը այսօր ստացայ եւ այն ալ ժամը 4ին. սակայն մասնաւոր նախազայցումով իրեն առաջարկեցի հող դալ, բայց ինքը առարկեց թէ հող ընկեր չունի եւ ապրելու միջոցներ չկան. ես չուզեցի լռել Գրգոյին հող ըլլալը, պաշտօնապէս(1) վիտցած չըլլալու. ուստի անիկա դացած է: Թէեւ Պուլկարիա գնալը չուզեց ժողովրդին զիտցնել, բայց փորձառու գործիչ Պ. Մանիկեանի բաց բերանութեամբ, ամէն տեղ տարածուեցաւ. ահա՛ հնչ.եան գործիչները: Ինքն ալ փիլշման եզաւ անոր ըսելուն ամա, ըսած եղաւ:

Իմ կարծիքովս լաւ պիտի ըլլայ, եթէ իմացուի բոլոր կարեւոր մարմիններուն որ եթէ գործիչ մը սակից

անցնի, մեր տղոց զլմէ, չերթալով Մանիկեանի պէս- ներու, որպէսզի անոնք ալ հնչեան է ըսելով չյոխոր- տան:

Համբոյրներ Պ.Պ. Վահրամին, Մաշլաքին եւ Ձեզի:

ՏԻԳՐԱՆ

17 Փետրուար

Ինչպէս «Շարժում»ի նամակատուիէն հասկցայ, Իզմիրի տղոց բոլոր թղթերը Վարդոյին ղրկելու են:

Այլ առակ լուարուք: Իզմիրէն երկու նամակ ստա- ցած է Տոքթորեանը, որոնց մին Ֆ.էն(2), մէկն ալ Յակոբէն(3), Ֆ.ն կ'ըսէ որ կէս զնամակ մէջ է 100 օրէ ի վեր. սաղ ըլլան բարեկամները որ օգնութիւն մը չըն- ձեռեցին, կ'ըսէ. յետոյ զազիւրէն հեռագիր մը գրած է սա բովանդակութեամբ. Արդէն դատապարտուած ամերիկահպատակի մը աջակցութիւն ընել: Հեռագիրը Վառամեանին համար ըլլալուն, Յ4 տրախմի ծախսով հեռագիրը գարկեր է, ես՝ աւելորդ էր, ըսի, բայց չեմ զիտեր թէ դուք ի՞նչ կարծիք ունիք: Միւս Յակոբին նամակը ինծի չուղեց կարգաւ. 4 երես էր, ստիպեցի զինքը որ Ձեզի մանրամասնօրէն գրէ. դրամ կ'ուզէ ե- ղեր շատ եւ շուտ. ըսի որ Ձեռն պահանջէ. ան ալ զի- տաւորութիւն ունէր իմբարութեան գրելու. տեսնենք ինչ կ'ընէ: Մանրամասնութիւնները ինծի գրեցէք:

ՏԻԳՐԱՆ

- (1) Նամակին մէջ ստորագծուած:
- (2) Հաւանօրէն՝ Յարիատէն:
- (3) Հաւանօրէն՝ Յակոբ Արքայապետէն (Վարդ Մանուշակ):

4 03 — 14

Նամակագիրը՝ անորշ (ստորագրուած է Յ.), ձեռագիրը՝ անձաօք: Վարդի անուն չկայ: Ուզուած է Մարքիսին, որու ծածկանուններէն մէկն է Բ. Բերուսի: Ըստ երեւոյթի գրուած է Կիլիկիայէն կամ յեզպոնիսկան այլ կեդրոնէ մը:

Սիրելի Բ. Բերուսի,

Փետր. 17 թուակիր նամակիս ու քարթիս պարու- նակութիւնը կը հաստատեմ. Ձեր Փետր. 18 թուակիրն ալ ընդունեցի:

Ինչպէս գրած եմ, տղան անցեալ մէսածրքիով զրկած եմ. այդ ինզրի մասին նոյն պնդումներով կը մ'ամ: Ատոնք շատ կարեւոր բաներ մը չեն մեր գոյ- ծի(1) ներկայ վիճակի հոգեբուն առջեւ:

Հնչեմբէն(1) հոս մտնող երիտասարդը իւր դուր- սը գտնուած միջոցին իւր եւ ընկերներու ջանքովը բա- ւական իրական ձեռնտուութեան խոստումներ հասցու- ցեր է ներսի(1) բուն մեր ընկերներու(1) ականջին, եւ քանի որ մերիներն(1) ալ արդէն երկար առեւնէ ի վեր կը գանգատին Ձեր դանդաղ եւ միսթիք գործելուն հա-

մար (այնպիսի գործելու եղանակ մ'որ իրենց աչքին լճացեալ վիճակ մը կը թուի), կը խորհիմ թէ գործերը եթէ այս ընթացքով շարունակեն լաւ արդիւնքներ չպիտի տան, դոնէ Ձեր երեւակայածէն տարբեր ձեւեր պիտի առնուն: Վստահ եղէք թէ ներսի(1) մեր ընկեր- ները(1) սեւէ արուեստակեալ յարաբերութենէ խաբ- ուելու վիճակի մէջ չեն, սակայն այդ մասին կ'ուզեմ Ձեզի վստահութիւն մը ներշնչել, թէ իրական օգնու- թիւն մը կանխող մի գործադրութիւն հակառակ տար- րին կողմէ (երբ դուք թեւեռնիդ ծալած կը կենաք կամ այնպէս կը թուիք) կրնայ գրաւել զիրենք:

Քանի անգամ Ռահվերը(1) գրեց Ձեզի թէ որքան կարեւորութիւն կը վերցնէ անձնական տեսակցութիւն մը. դուք երկու կամ երեք անգամներ դրած էիք ատոր մասին, սակայն յարդ չկրցանք որոշ եզրակացութիւն մը լսել: Գիտէ՞ք թէ որքան կարեւոր է մեր առջեւ գտնուած ժամանակը: Այս տարուայ միջազգային քաղ(1) դէպքը նախատինք կարգաց սամոյլ հայ յե- ր. քեան(1), չտեսնալով զիրենք անցեալ եօթը տար- ուայ մէջ ազգը(1) պատրաստ վիճակի մը բերած:

Կիլիկիայ(1) մէջ մեր վաղուան գործելու եղանա- կին վերաբերեալ բլաններ(1) եթէ ունիք՝ կը ծածկէք մեզմէ. չգիտեմ արդեօք թէ որո՞ւ պիտի յայտնէք ներսը(1), եթէ հարկ զգաք: Այդ բաները դոնէ ինձ յայտնելէ միշտ կը զգուշանաք, յիշեցնելով նոյնիսկ յեղ. զին.(1) հողի սկզբունքները, վարդապետելով նոյն սկզբանց ներշնչած ընդարձակ վստահութիւնը.— Սիրելիներ, կարծեմ այդ հոգին, սկզբունքները եւ վըս- տահութիւնը հասկնալու համար արտասահմանի մէջ սպրած լինելու հարկ չկայ, կարծեմ նոյն իսկ ներսի- ներս(1) կեանքին անհրաժեշտ մի մասը կը կազմեն ա- նոնք, կամ նոյնիսկ ներսի(1) պարագաներն են այդ բա- ները թելադրող եւ ստեղծողները: Մի խօսքով դուք ա- ւելի կը պարտիք ներսին(1) վստահիլ քան ան Ձեզի:

Ձեր նամակովը կը գրէիք թէ ներս(1) դալու ըն- կերը(1) արդէն պատրաստ է. լա՛ւ, վերջին նամակովս գրած էի թէ ինչպիսի վստահելի ճամբով մը տղան զրկեր եմ եւ թէ նոյն վստահելի ճամբով մերիներէն(1) սեւէ մէկը պիտի ընդունիմ(1). այդ մասին կարգա- դրութիւնները վերջացուցեր եմ. ի՞նչ եղաք, ինչո՞ւ կ'ուշանաք:

Երանի թէ զգայիք կամ կարենայիք երեւակայել, թէ Կիլիկ.(1) փրկութեան ցանցակերպը հիւսելու հա- մար առիթները պարբերական կարուստներով կը ներ- կայանան մեր առջեւ եւ մենք կը դանդաղինք միայն ա- տոնց անցքը դիտելով: Վաղը Մակեդ.(1) ինզիրը պի- տի վերջանայ եւ Թ. կառ.-քիւնը(1) իւր բոլոր ուժը պիտի թափէ մեր վրայ դեռ մենք մեր բոյները չչինած (արդէն կառավ.քիւնը(1) շատոնց հասկցեր է որ մեր ինզրի վիճակը միայն Կիլիկ.էն(1)էն պիտի ծագի իրեն համար, կը պատրաստուի հոն): Կաթաղիկուսի(1) գոր- ծը վերջանալէ առաջ մեր ցանցերը պէտք է հիւսուած

լինին որ առաջին առիթով կաշկանդենք զայն մեր լաբերու մէջ, որպէսզի չկարենայ հոն ալ քաջադործել այն սոսկալիօրէն ազգաւոր(1) եւ ազգամատնող(1) դործերը, որով ամբողջ համայնք մը ոչնչացեր է: Չպիտի ուշանաք կարծեմ կայսութեան բոլոր թուելի անթիւ կէտերը մտածելով՝ օչնելու մօտենալով ներսի(1) նիւթապէս ու բարոյապէս: Այստեղէն մտնել(1) ուղող պէտք է թրքերէն զխոնայ կամ լաւ թրքերէն զխոցողի մը ընկերանայ, վարպետ շարժումներով չմտնելով այդ լեզուն չզխոնալը. պէտք է լաւ չիք հազուած ըլլայ (այն մարդիկը որք զինք պիտի մտցնեն(1) չիք սպաներ(1) են), թուրքի Ֆէս հագած պիտի լինի զլուխը եւ հափազանց արեւելեան քաղաքավարութեամբ պիտի վարուի. սուտերու կանոնաւոր շարք մը յերկրած պիտի լինի իւր արտասահմանի մէջ ունեցած արհեստի մասին, հարուստ չցուցնելով ինքզինք (զիչերանց երկու քուրֆ(1), նաւային սպաներ(1) պիտի առնեն զինք օտար նաւէն եւ պիտի բերեն օսմ.(1) պահականաւը, հոն պիտի հլուրնկալեն մինչեւ ցերեկ եւ առտուն լոյսով դուրս պիտի հանեն իբր թէ իրենց քաղաքէն մի բարեկամն էր եւ նաւը զուարճանալու համար տարած են զինք. կը տեսնէք շատ ապահով(1) է եւ պատուաւոր: Եթէ այս անգամով մեր ընկերներէն(1) ներս(1) մտնելու երկու կարեւորներ ներկայանան շատ յարմար պիտի լինի. թէ ի՞նչը — ահա — Այդրի Ը. Ե. 2ին մեր Չասկի վագանը(1) պիտի լինի. կը յուսանք թէ այս տարի 21 օր տեւողութիւն ունենայ, այդ ժամանակամիջոցին եւ կրնամ հայրենիք(1) երթալ եւ գալ, եկող ընկերները(1) շատ ապահով(1) կրնամ տանիլ, որովհետեւ ճամբու վրայ վտանգաւոր կայան(1) քաղաքներու մէջ ծանօթներ կամ ազգականներ ունիմ: Երկրորդ հոն անձամբ կը խորհիմք(1) այժմէական խնդիրներու եւ գործերու վրայ, ինչ որ մեր եւ Ձեր առաջին խորհածն է: Միայն աս անտեղութիւնը այս անգամ դուք դարմանեցէք, այսինքն՝ իմ աս մի քանի ամսուայ մէջ ծախսելու գրամս մի քանի միջոցով ուշացաւ. եկող(1) անձը թող իրմէ առաջ հոս իւր ծախսի դրամը հանած լինի Յամ. Պանքի վրայով: Ես ի վիճակի չեմ նիւթապէս իրեն օչնելու:

Հոս(1) թերթերու չզալուն համար մեր(1) այս տեղի ընկերները(1) շատ կը նեղանան, այն աստիճան որ Ծընել(1) բողոքելու կ'ենեն:

Լաւ կը լինի եթէ հոս գանուող անձի մը վրայ հանէք գրամը, քանի որ եկողը(1) պիտի ծածկուի:

Համբոյրներ՝
Յ.

Յ. Գ. — Ռ.Տ.Ն(2) նամակ մ'առի, հանդիս է. անձ. տեսակցութեան անհրաժեշտութիւնը կը կրկնէ, նաեւ կը հարցնէ թէ Գալֆան(3) ո՞ւր է, ինչո՞ւ չի գրեր:

Կարծեմ Պրն. Ք. Բերունի դուք պիտի լինիք Սեպուհը(4), եթէ այդպէս է ուրախանանք Ձեր փրկութեան համար:

Կարեւոր. — Անտիոքէն(1) այս տարի դէպի Ձեր կողմ արտածուեր է 300,000 սանտր(1) եւ դեռ պիտի արտածուի. կը տեսնաք որքան մեծ քանակութիւն մ'է. նմայնները պիտի ուզարկեն, միայն թէ վաճառականի մը հասցէ տուէք որ ուղղակի Իսկէն-էն(5) հոն զրկեն:

Մեր ընկերները(1) հոս հասնելէ առաջ մի ուշանաք դոնէ երկու նամակներ վերջին գրած հասցէսով ինձ հասցնել, ընդարձակ: Հասցէն.

Անանը. Mr. Ներսէս Պաղտոյեան(1)
Մնացածները նոյնը:

Հաստ եւ օտար ծայրով մը գրած եմ, սակայն զիրս կրնաք ճանչնալ ընդհանուր ձեւերէն:

ՆՅՅ

- (1) Ծածկագիր:
- (2) Հաւանորէն՝ Ռեմկերէն:
- (3) Ծածկագիր. կ'ակնարկուի հաւանորէն՝ Աղեքսանդրիոյ վահրամիմ (Յ. Գալֆանի):
- (4) Ծածկագիր. նամակագիրը, Մարթիքը անձամբ չեանջնալով, գայն հաւանորէն կը շփոթէ Հրաչիմ հետ, գոր բանտէն ազատուած կը կարծէ:
- (5) Ծածկագիր. Իսկէնտէրունէն:

4 03 — 15

Նամակը ուղղուած է Մարթիմիմ: Ք. Բ. ի ֆով, այլ ձեռագրով մը, փակագծի մէջ աւելցուած է (Մարթիմ): Գորող հաւանորէն նոյն Յ.Ն է, որ գրած էր նախորդ՝ 403—15 նամակը: Ստորագրուած է, ծածկագրով, ՅՈՒԱՆ: Յեղափոխական կեդանուր մը անշուշտ: Ձեռագիրը, սակայն, բաւական տարբեր է նախորդի ձեռագրէն, հաւանաբար այն պատճառով՝ որ նախորդ գրուած էր «հաստ եւ օտար» գրչով մը, ինչպէս կ'ըսուէր նամակի յետ գրութեան մէջ: Բովանդակութենէն դատելով, բժշկական ռուսաճող մըն է ՅՈՒԱՆը: Կը գրէ ուրեմն, շատ հաւանորէն, Պէյրութէն:

903, Մարտ 23

Սիրելի Ք. Բ.,

Ձեր 6 Մարտ թուակիրը առած էի. ցարդ չգրեցի սպասելով Ձեր երրորդ մի նամակին կամ զալիք ընկերիմ(1): Ոչ մին կրցայ ընդունիլ: Ներս(1) առնելու պատրաստած միջոցս յետին աստիճանն ապահով է եւ առ այժմ կը կենայ, սեւէ փոփոխութիւն եթէ առաջ գայ, Ձեզի անշուշտ կը գրեմ: Այդ միջոցէն կարծեմ կրնաք հասկնալ որ հոս կարողացեր եմ բաւական գօրաւոր ընկերներ(1) ունենալ: Մի քանի շաբաթ վերջ հոս(1) պիտի կազմենք(1) զբեթէ պաշտօնական մի կոմիտէ(1), որը մօտ ապագայի մը մէջ պիտի կատարէ հոս(1) ամէն ինչ որ կարելի է ծովեղբէսայ այս(1) գիրքը: Ներկայիս արդէն բաւական բաներ կ'ընէ: Իւր

սպողայի դործերը շատ կարեւոր են, որու մասին կըրնանք դադարախոսել տալ, եթէ մի քանի պայմաններ յարգարուին:

Տղուն համար կը հարցնէք թէ ո՞ր դնաց: Այս հարցումը հարկաւ անոր համար կ'ընէք որ հետապնդէք իրենց եւ արգիլէք, որ ներս մտնեն: Լաւ կը դնահատեմ Ձեր այդ նախանձախնդրութիւնը: Լաւ, խօսիմ.— Տըզան Եզիպտոս պայեր է եւ այդ տեղէն վերադարձեր է Կիպրոս(1): Երկու անգամ այդ տեղէն ինձ դրած է որ անմիջապէս նիւթապէս եւ բարոյապէս մեզի(1) պիտի օգնեն, միայն թէ յանձն առնենք ներսը(1) դործել մեր ուզած ձեւովը եւ անկախ: Չմոռնամ ըսելու թէ այս տղան եւ իւր ընկերը, յետին աստիճանի անձնուէր եւ անկեղծ երիտասարդներ են եւ անխախտ կը հաւատանք թէ կ'ուզեն որ իրենց կուսակ. քիւմը(1) ինչ որ ալ խորհի ներսի(1) եղբայրները օգտուին այդ դորութեանէն: Եւ տղան եւս դարձուցի համոզելով որ իրենց ներս(1) անցնիլը նոյնիակ հայրենիքի(1) շահին վնասարեր էր եւ այդ առթիւ հարկաւ ստիպուած էի յայտնելու թէ ներսը(1) տեղային մարմիններ(1) կան դործող. եթէ ուրանայի այդպիսի մի բանի դոյութիւնը, որպէ՞ս կրնայի արդիւրէլ այնքան անխախտ համոզումով առաջ քայլող մէկը. եթէ թող տայի որ անցնէր աւելի անդին մեծապէս անտեղութիւններու պիտի հանդիպէինք, քանզի տղան կրնար իւր հայրենիքին մէջ վերակենդանութիւն տալ այն հին հնչ. խումբերու(1), որոնց ինք պատկաններ էր ատենօք եւ որոնց հետ դործեր ալ էր: Առանց համոզման եւ յուսատու եզանակին անկարելի էր ինձ իւր հետքին վրայ վերադարձնել զինք, քանի որ Կիլիկիոյ(1) միակ անցըր այս տեղը չէ: Հակառակութիւն ալ չէի կարող ցոյց տալ, քանզի այն ատեն սպարէզ դրաւելու եւ ուղղակի դիմադրելու համար Գաշն. Կեան(1) հետ՝ ներս(1) պիտի խուժէին աւելի բազմաթիւ: Ուստի մասամբ յոռի ցուցնելով եւ մասամբ ալ ներսը(1) բան մը ներկայացնելով կրցայ համոզել զինք որ ետ դառնայ, միանգամայն խոստանալով որ իւր եւ իրեն մօտ ընկերներու բոլոր դորովը պիտի վանայ որ Հնչ. ներս(1) ունէ մէկը ներս(1) շանցնի, քանի որ այդտեղի շահերուն այնքան պիտի վնասեն, միայն թէ դրսէն(1) պիտի օգնեն սրբան կրնան: Հիմա իւր տարրի օգնութեան տեսական ըլլալուն վրայ վստահելով Ամերիկա(1) չէ գացած եւ գացեր է իւր ընկերի հետ Կիպրոս(1), քանիցս դրած էր ինձ, սակայն միայն անգամ մը պատասխանեցի, ան ալ խուսափողական: Հիմա այս մարդիկը կը դեպերին Կիլիկիոյ(1) շուրջը եւ եթէ վազը կամ միւս օրը հասկնան թէ մենք իրենց հետ չպիտի դործենք կամ հակառակ տարրին կը պատկանինք, անշուշտ պիտի ճգնին ներս(1) անցնելու. թողունք որ մեր ներսի(1) ընկերները եթէ ունէ միջոցով հասկնան թէ այսպիսի դործողներ կ'ուզեն ներկայանալ իրենց, բայց կ'արգիլուին իմ կամ Ձեր կողմէ, դուք որ այսքան դանդաղ կը պտուիք դէպի ներսի(1) դործը: Միշտ կը

դանդաղիք յառաջանալու մէջ զրական եւ նիւթական մի ճամբով:

Մերելիներ, դործելու ձեւը այս չէ եւ այս կերպով չէք կրնար Կիլիկիոյ(1)՝ մեր վերջին յուսակէտին՝ դռները հնչ. ներս(1) առջեւ փակելով բանիները դըրպանել: Ատոնց ներս(1) մտնելը միայն կրնանք արգիլել ներսի մարմինները(1) դորացնելով, փախաները(1) բռնելով եւ այնքան լայն ու հաստատ արմատանալով ներսը(1)՝ որ նորեկ եկող մէկը չկարենայ արմատ բռնելու, շուտով չորնայ: Քանի անգամ դրեցի Ձեզի անձնական տեսակցութեան մասին, մինչդեռ դուք ցարդ դանդաղեցաք միայն Ձեզի ծանօթ պատճառներով: Ահա այսօր եւս երբ հնչ.(1) դործիչները ամ առած են մեր դռները, երբ ընդհանուր քաղաքական խնդիրները այնքան տարօրինակ ձեւեր մը կ'առնեն, դուք դեռ կը դանդաղիք: Առջի օր լսեցի թէ Շամի մէջ քուրբան յառաջանալուն համար, այս տեղի հետ յարաբերութիւնը ընդհատուեր է. եթէ քիչ մ'ալ ուշանաք նաեւ կարելի է որ քարանթինայի ենթարկուի Համայնի(1) ճամբան եւս: Այն ատեն ցամաքային անցըր կը փակուի եկող ընկերներ(1) համար, զոր ես(1) պիտի տանէի(1) անձամբ Հովիտ(2), մինչդեռ ծովային ճամբով Կարաւան(1) արդէն այդ — մեզ ծանօթ յեղ.(1) մը տանիլը — չափազանց վտանգաւոր կամ անկարելի է: Եւ դուք դեռ կ'ուշանաք: Քալով մեր ներսի(1) դործերուն, նախ Ձեր հարցումներուն պատասխանեմ. եթէ ժողովը(1) պիտի գումարենք Հովիտ(1), հոն ամէն բան կարելի է ամենայն դիւրութեամբ, միայն թէ Յուլիսին մէջ կրնայ ըլլալ. այդ չափազանց կարեւոր է, սակայն առջին կարգադրուելու ժամանակ ունեցող բան մ'է: Մեր առջեւ անմիջական անհրաժեշտութիւն ունեցող քանի մը խնդիրներ կան, որոնց որոշումները արդէն շատոնց տրուած էին եւ որոնց մի քանիներու ալ Ռահվերը(1) ինքնին վերահասու եղաւ: Լսեցէք: «Հէր կէօնիւլտէ պիր արսլան եսթար»: — Մեր ընկերներ(1) ալ իրենց յեղ.(1) անմեղ արժանապատուութիւնն ունէին, կ'ուզէին յեղ. քեան(1) ասպարէզին վրայ քիչ մ'աւելի հալարտ ներկայանալ. կ'ուզէին որ շատ մը բաներ, որք միայն դրամի պէտքին վրայ յենուած էին, միայն իրենց դրպանի ծախքովը կատարուէին ու վերջանային դրսի(1) եղբայրներու ձեռնտուութեան առաջ: Սակայն անդու՞թ որականութիւնը շատ կանուխ լսեց մեր կարեւորագոյն ոյժերէն քանիները եւ մենք շրտուեցանք յարգելի մի մասամբ, սակայն ժամանակի երկարութեան ձգելով ինչ որ կ'ուզէինք աւելի կարճ միջոցի մը մէջ դործել, ուղեցինք մեր յեղ. ի(1) հպարտ արժանապատուութիւնը պահել: Սակայն եկուր տես որ պարագաները կը փոխուին, հնչ. ներս(1) օր առաջ խուժելը դէպի մեր դռները, եւրոպական քաղաքականութեան (մանաւանդ անդլիական) այնքան մի փոփոխութիւնը կը ստիպեն մեզ փոխելու մեր ընթացքը, մէկդի թողով մեծասրտութեան ունէ փքացած նկատում: Մենք մեր

յեղ.(1) արժանատուութիւնը ոտքի տակ կ'առնենք, քանի որ հայրեմիֆի(1) շահը կը պահանջէ այսօր դործել մեր բոլոր զօրովը, կու դանք օգնութիւն մուրալու Ձեզմէ, եղբայրներէ, նոյն իսկ այսօր :

Դեռ Յուլիսին 4 ամիս կայ. այդ ժամանակամիջոցին շատ սլարտականութիւններ ունինք կատարելու եւ կրնանք: Ես որոշեցի Ասլրիլի սկսիղըները ամսուան մը համար օգել դպրոցը(1) եւ երթալ հայրեմիֆ(1), Հնվիտ(1), այդ անմիջական խնդիրներու կարգադրութեան համար. բժշկաւթիւնը(1) ինձ համար միջոց մ'է եւ ոչ թէ խոտալ, կրնամ նոյնիսկ դայն վերջնակա-նապէս ձգել, երբ խոտալ՝ հայրեմիֆի(1) շահը պահանջէ: Այդ կարեւոր խնդիրներն են՝ (Ա) Կարաւանը (Խսֆ.)(1) կապել Հովիտի (Այն.)(1) հետ կարեւոր եւ պատուաւոր մի ջորեպանով(1), որ մեր հողեհատոր ընկերներէն(1) մին պիտի լինի. (Բ) Ատանան(1) կապել Հովիտի(1) հետ նոյն սերտիւ եւ ապահովութեամբ, նոյնպէս Անտոն(1), Մարաշ(1) եւ Արծուարերդ(1), իսկ Կիւրիին(1), Սիվաս(1) եւ Կեսարիա(1), եթէ հարկ լինին, յոյս ունիմ առանց մի կարեւոր ծախքի կապել: (Գ) Յուլիսի ժողովին(1) պարադաները, տեղը(1) հիմակուրնէ սլարտաստել եւ ապահովել: (Դ) Գնել մի քանի (10-15) գիւղերական(1) մարդիկներ(1), զոր ապահով քուրք(1) սլաշտօնեայ մը խոտացած էր վերցընել Հովիտի զին.(1) մթերանոցէն եւ այլ շատ մը քիչ կամ շատ կարեւոր սակայն անհրաժեշտ խնդիրներ, Յուլիսին թողլով շատ աւելի կարեւոր խնդիրներ եւ առանց պիւտճէներու կարգադրութիւնը, որոնք վիթխարի բաներ են:

(Ա) եւ (Բ) խնդիրներու կարգադրութեան համար, որոնք այսօր իսկ պէտք է վերջանան, անհրաժեշտ է առնուաղն 100 անգլիական օսկի. (այդ տեղերը կապել(1) կը նշանակէ գէնֆի(1) եւ մարդու(1) փոխադրութեան համար ապահովել վերջնականապէս). (Գ) խնդրի կարգադրութեան համար ալ առ այժմ 50 անգլ. ըսել է երթալու համար պէտք է 150 անգլիական օսկի, այս դրամը կը հասցնէք, առաջին փոսթով անգլ. կամ աւստրիական կամ շատ ուշ եթէ լինի՝ Մարտ 31 Ը. Ե. Փրանսական փոսթով recommandé:

Եթէ իմ վրայ՝ այնքան մի դուժար յանձնելու չափ վստահութիւն առած էք արդէն, լաւ, հոս կ'ուղարկէք recommandé մի նամակով նոյն դուժարի մի չէք պանֆ օքթօմանի(1) վրայ. այսպէս լաւ է, կասկած չյարուցանելու համար. ես թէեւ մեծ վաճառականներ կը ճանչնամ, սակայն գիտեն թէ ուսանողի(1) մը դրամը 5-10 օսկիով կու գայ: Իսկ եթէ իմ վրայ դեռ չէք առած նոյնքանի մի վստահութիւն, չեմ մեղադրեր Ձեր դրականութիւնը (միայն Ձեր ներսի ընկերը(1)), այլ պէտք է իմ ժամանումէ առաջ հասցնէք նոյն դուժարը Ռահվերին(1), սակայն այդ կերպն ալ իւր անպատշաճութիւններն ունի, նոյն քաղաքի մէջ միջնակ իսկ 50 անգլ. հանել Ռ.ի(1) վրայ բաւական փայլուն բան մը կը լինի,

սակայն դոնէ այդ 50ը հոն(1) հասած վայրկեանիս պէտք է եւ միւս 50ն ալ մի քանի օր ետք, միւս 50ն ալ հետեւելով ստանց: Անցլնելու ժամանակ չունինք. ամէն առթիւ պիտի յանձնարարէի Ձեզի հոս ինձ հասցնել որ կրնամ այստեղէն տանելու գիւրին միջոցներ հոլալ. հասցէս թէ՛ նամակի եւ թէ չէքի՝ Ներսէս Մ. Պաղտայեան(1), նոյն յարկի բժշկ.(1) ճիւղին մէջ: Այս հասցէն ես կրնամ դանձել:

Կը յուսամ թէ այս առիթով առանց յապաղումի կամ երկդիմի պատասխաններու մեր յոյսը ի դերեւ չէք հաներ եւ չէք ստիպեր մեզ տարբեր միջոցներու գիտելու: Նաեւ նոյն նամակով կը զրէք թէ Կարաւանին(1) մէջ բժիշկի(1) հետ տեսնուիմ. — առանձինս թէ Ձեր հոն դրկածին հետ. առաջինը բաւական կը ճանչնամ արդէն: Առաջին փոսթով դալու ընկերը(1) ալ կը հասցնէք, որ եթէ Համայնի(1) զիծը չդոցուած կարենայ ժամանել հոս անձամբ տանիմ զինք Հովիտ(1):

Դուք ս'ով էք. Ձեր վերը Վմ.ի(3) զիրէն բաւական տարբեր է եւ լեղուն՝ չափազանց. եթէ յաջորդ նամակով Վմ.ի(3) մի ձեռագիր երկտողը ներփակէք բաւական բաներ ունիմ ներսի(1) եւ հաստեղի մասին գրելու:

Եթէ զիս ուշացնէք կամ արդիւնք դրամի չհասնելովը կանուխ, այն առեւն գիտցէք որ բաւական ժամանակ եւ առիթներ կ'որսնցուցած պիտի լինէք:

Համբույրներ՝
ՅՕԼԱՆ

Յ. Գ.— Այս նամակը կը գրեմ զիշերուայ ժամը 11ին, փոսթին հասցնելու համար եւ այնպիսի նեղ առեւն մը, որ երկու օր ետք պիտի ունենանք այս ճիւղի մէջ ամենակարեւոր մի գասի երկու տարուայ վերջնական ըննութիւնը: Ընկերներս նստած կ'աշխատին, ես՝ այս բաներով:

(1) Ծածկագիր:
(2) Ծածկագիր. կուսակց. տեղանուն — Այնթապ:
(3) Վահրամ (Յ. Գալփայեան):

4 03 — 16

ՎՐԷԺԻ (ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ) Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ
ՆԱՄԱԿԸ ԿԻԼԻԿԻՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻՆ

24 Մարտ 1903թ., Վրէժ.

Կիլիկիոյ Կեդրոնական Կոմիտէին.

Սիրելի բնակիչներ,
Մտացանք Ձեր Փետրուար 20 թուակիր նամակը, ու ահա շտապում ենք պատասխանել:
Ձեր առաջարկը ուրֆայի Կարապետ Գէորգեանի վերաբերմամբ աչքի առաջ կ'ունենանք. նա այժմ այս-

անդ է եւ ունի որոշ զբաղմունք. եթէ երկրից պահանջ լինի, մենք անմիջապէս կ'ուղարկենք, իսկ առանց երկրում գործող մեր ընկերներին համաձայնութեան մենք չենք կարող ուղարկել:

Իսկ գալով այն խնդրին, որ Կոմիտէի՝ ի նկատի ունենալով երկու Բիւրոներ թուլութիւնը, առաջարկում է եւ անհրաժեշտ է համարում ընդհանուր ժողով ունենալ, պէտք է ասենք, որ արդէն այդ պահանջը զբացում է նաեւ մեղանում, ինչպէս եւ Կովկասում, եւ շատ հաւանական է, ինչպէս գրում են մեր ընկերները, այդ ժողովը կը լինի հենց այս դարնանը:

Ներփակ ուղարկուածները անմիջապէս հասցրեցինք իրենց տեղը:

Շատ ուրախալի է, որ Ձեր շրջանում գործը յաջողութեամբ առաջ է տարւում եւ մանաւանդ, կանոնաւոր: Մեղանում էլ լաւ է եւ մեծ յոյսեր ունենք: Վերջին ժամանակներս առանձին շարժում եւ հետաքրքրութիւն է նկատւում, նամանաւանդ դաւառնեքում:

Շարունակէք Ձեր թղթակցութիւնները:

Ընկերական բարեւներով՝
Հ. Յ. Դ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ
ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
(կնիք)

4 03 — 17

ՊԵՅՐՈՒԹԵՆ՝ Յ. Ի (ՅՕԼԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ
ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Անուան քով (Բ. Բերուհի), փակագծի մէջ, տարբեր ձեռագրով, աւելցուած է (Մարթին):

903, Մարտ 30 Բշ.

Սիրելի Բ. Բերուհի,

Ձեր 6 Մարտ թուակիրն ութ օր առաջ պատասխաններ էի. նոյն նամակիս պարունակութիւնը կը հաստատեմ: Ձեր Մարտ 25 թուակիրն ալ ընդունած եմ ներփակեալ Փրանս. մանտափոսթի չէքով, որու պարունակութիւնը դանձելու ժամանակ հաղիւ թէ Գշ. կրնանք ունենալ: Ձեր Մարտ 6 թուակիրէն ես հասկցեր էի, թէ ժողովի(1) վայրին համար «հող» ըսելով Հովիտը(1) կ'ուզէք հասկցնել ըստ այնմ ես ալ նախորդ նամակով հաստատեր էի այդ եւ երբ ու որպէս: Սակայն Ձեր Մարտ 25ով կը պարզէք թէ Պէյրութի(1) մէջ լինելու համար կը խօսիք. լաւ, հաս(1) ալ կարելի է եւ շատ դիւրին. սակայն, այնպիսով շատ նոր խնդիրներ կը ներկայանան մեր առջեւ: (Ա) Եթէ այդ ժողովը(1) պիտի կազմեն ընկերներ Հովիտէն, Կարաւանէն, Սահմանաբերդէն եւ Ատանայէն(1), այդ հոս կատարելու ի՞նչ

հարկ, շատ դիւրութեամբ եւ աւելի քիչ ծախսով մը կրնանք Հովիտի(1) մէջ կատարել, հաշուելով միանգամայն թէ հոն պիտի գտնուին նաեւ դրսէն(1) եկող մի քանի ընկերներ(1), որ այդ շրջաններու մէջ պիտի մընան մշտապէս: Այդ պարագային կրնանք Կիւրիսէն(1) ալ մէկը հոս ունենալ: Այդ մարդը(1) միայն կրնայ Կիւրիսէն(1) հարաւային արեւելեան բաժնի խնդիրներու այժմէական լուծում եւ որոշումներ տալ. այդ խնդիրներու լուծումը արդէն բաւական մի մասամբ շատոնց եղած է. միայն, ինչպէս նախորդով դրած եմ, գործադրութեան նիւթական միջոցին վրայ կը սպասուի: Իսկ եթէ այդ ժողովը(1) պիտի լուծելով վճռէ Լեռնավայրի(1) ընդհանուր եւ կարեւորագոյն խնդիրները, այն ատեն փութամ ըսելու թէ առ այժմ չ'արժեք այդպիսի մի ձեռնարկ ընել, քանզի այդպիսով պիտի արագօրէն մտածելու ջանանք այնպիսի տեղերու(1) եւ խնդիրներու վրայ՝ որոնց համար շատ երկար պատրաստութիւններու կը կարօտինք եւ հաղիւ թէ ամբան մէջ կրնանք ընել: (Բ) Եթէ նախորդ նամակովս յիշածս դուրսը կամ իմ եւ կամ Ռահվերի(1) վրայ իմ հոն հասնելուս Հովիտ(1) պատրաստ չ'ընտրուի յայտնուած խնդիրներու անմիջական կարգադրութեան համար, այն ատեն իմ շարք մը վերջ Հովիտ(1) երթալու շատ քիչ օդուտ պիտի ունենայ, թող որ տանելու(1) համար սեւէ մարդ(1) մը չեկաւ ցարդ. եթէ այն կարեւոր շահերը չ'ունենամ առջեւ, իմ երթալը(1) բաւական անտեղութիւններ ունի, այն ատեն պիտի յետաձգեմ երթալս մինչեւ 3 ամիս ետքը: (Գ) Այդ ժողովի(1) տեղի ունենալուն շատ կը փափաքիմ, սակայն անկէ առաջ միթէ մեր առջեւը չ'ունի՞նք Ատանայէն Ուլիթա(1) քաշուած դժին արեւելքը եւ հարաւը ինկող կէտերը(1) սերտ հաղորդակցութեամբ(1) կապելու խնդիրները: Հակառակ տարրի մարդիկը ներս(1) չ'ձգելու համար կը կարօտինք կարեւոր մարդիկ ունենալ հոս, Լաքափա, Կարաւան, Մերսին(1) եւ աւելի կարեւորագոյնը՝ այդ կէտերէ դէպի կեդրոնները(1) տանող մարմաները(1) վաղն իսկ բռնել. Հովիտէն(1) դէպի Անտիոք, Կարաւան, Ատանա եւ Մարաշ(1) տանող ճամբաներու մէջ այսօր կրնանք կարեւոր եւ յարգուելի ջարեպաններ(1) ունենալ, ինչ որ մեզի համար չափազանց անհրաժեշտ է այսօր, հակառակ տարրի մարդոց անցքը արդիւլելու համար, մեր անձի(1), զէնքի(1) եւ այլն փոխադրութիւնը(1) ապահոված ունենալու համար: Առ այժմ դրածս զէնք(1) դնելու խնդիրը եթէ ի բաց ձգենք, զոնէ այդ ջարեպաններու(1) խնդրին համար Հովիտիցները(1) կը կարօտին 150 անդլիական լիրայի. այդ՝ ինչպէս դրած եմ՝ եթէ ինձ հասցնէք մինչեւ Ապրիլ 3 Ը. Ե. (Եթէ իմ վրայ այդքան մի դուրսը հաւատալու վստահութիւնը առած էք ցարդ) հոս կամ եթէ վստահեցնէք ինձ թէ մինչեւ Ապրիլ 15 Ռահվերի(1) պիտի հասցնէք կասկած չ'տուող միջոցներով կամ մաս առ մաս. այն ատեն ես պիտի մեկնիմ հայրենիք(1) Ապ-

րիլ 4ին: Եթէ կ'ուզէք որ նոյն բաներու կարգադրութեան համար ես երթամ(1), յիշածս պայմաններու համեմատ շարժեցէք մինչեւ Ապրիլ 3. Եթէ երթալ(1) հարկ լինի, միայն 4ին կրնամ ընել, անկէ անդին ոչ: Եթէ այդ բանին կը հաւանիք դրեցէք նաեւ Իսֆ.(2) բժշկին եւ մերիքին(1), որ տեսակցինք հոն, — հակառակ պարագային ես որոշեմ եմ չերթալ: Եթէ կ'ուզէք որ անշուշտ հոս(1) դումարենք ժողովը(1), գրեցէք բոլորին որ գամ(1), նաեւ մի ուշացնէք գալու ընկ. ներք(1): Կ'ազաչեմ Ձեզի յեղ. գարծի(1) շահին համար որ քիչ մ'աւելի արագ գործէք, քիչ մ'աւելի բաց վարուելք իմ հետ, քիչ մ'աւելի պարզէք դրսի(1) մերիններու կարողութիւնը եւ տրամադրութիւնը. Ռ.ը(3) արդէն բաւական հասկցաւ ներք(1):

Պրն. Բ. Բ., Ձեր դիրք Վ.մ.ի(4) գրին կը նմանի. եթէ այդպէս է պատճառ մը կա՞ր ծածկուելու: Անշուշտ Ձեր կողմէն չորեքշաբթի մեկնող Ֆրանս. փոստով զրկեցէք պատասխանը:

Համբոյրներ՝
Յ.

- (1) Մածկագիր: — Հովիտ՝ Այնթապ, Կարաւան՝ Իսկենտրուն, Սահմանաքերդ՝ հաւանօրէն Մարաշ:
- (2) Իսկենտրուն:
- (3) Ռահվերը:
- (4) Վահրամի:

4 03 — 18

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՆ՝ ՀՄԱՅՆԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Ապրիլ 16, Լին

Սիրելի Մարթին,

Այսօր հինգշաբթի է, անցեալ ուրբաթ ստացայ Աւոյի հոգ հասնելէն յետոյ խիստ խուճապով եւ անխորհուրդ (չես վշտանար անշուշտ) գրածդ նամակ. անմիջապէս Փրովիտենս զրկեցի անոնց խորհուրդն ալ առնելու. կը սպասէի որ շուտով կը պատասխանեն եւ անցեալ երեքշաբթուայ փոստին կը հասցնեմ, բայց լուր չառի. նորէն գրեցի ու տակաւին լուր առած չեմ. առանց անոնց կարծիքը առնելու՝ այսօր ինքնազուխ կը զրկեմ 15 (տասնըհինգ) անգլիական ոսկիի չէք մը, ինչ որ պատրաստ դրամ կար եւ դանձուած էր քովս Աւոյի անունով. կը խնդրեմ որ անմիջապէս պատասխանես, որ ես պատասխանատուութենէ զերծ մնամ:

Նամակիդ դէշ ածականներ գործածեցի եւ եթէ ետ զրկելու լինէի, պիտի տեսնէիր որ իրաւացի էր դրածս. ինչ մտածումներ է որ ունիս. ի՞նչ ըսել է թէ «կը սպասէիք որ Աւօն մեռնէր եւ դրամ զրկէիք». շատ կը

ցաւիմ, մի՞թէ այդչափ ալ անզիտակ մեկնեցար այստեղի ընկերներէն. դոնէ մէկն ալ չկա՞ր որ այդ հրէշալին մտածումէն զերծ մնար. չեմ ուզեր երկար դրել այդ մասին, չուզեմ քեզ պէս ուրիշներ վշտացնել, միայն կ'ըսեմ, — մենք կը սպասէինք որ ամբողջը հաւաքուէր, միեւնոյն ժամանակ Աւօն որոշ տեղ մը լինէր. տակաւին մինչեւ հիմա կոմիտէներէն կէսէն լուր առնուած չէ. վստահ եմ թէ փրովիտենսցիներն ալ նամակիդ ծանրութեան տակ ուշացուցին իրենց պատասխանը: Ուրիշ առթիւ կը զրկեմ մանրամասն հաշիւ: Գիտե՞ս Վաւմ(1) ինչ ըսաւ երբ պատմեցի իրեն նամակիդ մասին. «Կարծես հոն բնաւ դրամ չկար ու դրամի համար մարդը անօգնական պիտի մնար»:

Ասկէ առաջ զրկած եմ 25 նորէն օրացոյց եւ 20 ալ երգարան. կը յուսամ ստացած կը լինիք եւ կը պատասխանէք. շաբթուս կը զրկեմ պատկերներէն: Միշտ նկատի ունեցէք հատածներ եւ պէտք եղածներ նորէն ուզել. երգարանէն կամ միւսներէն. դրամը հոգ չէ. բաժնեցէք ձրի՝ փրովիտենստի համար:

Բարեկամներէս մին Վօնցեսքըր(2) հրացան մը նուիրեց կոմիտէին, որպէսզի եթէ եկող լինի՝ զըրկենք. կրնա՞ք ընդունիլ. այդ տեղի կառավարութիւն չ'ա՞րդիւր. գրէ այդ մասին:

Մօտերս Լօրենսէն ընկեր մը պիտի գայ՝ Սիրական Պօյաճեան. կ'ուզէ ստանց Կ. Կոմիտէի հաւանութեան եւ նոյնիսկ անոր դէմ հակառակութեան դալ. կը ճանաչես անշուշտ, — Պօղիկ եւ քանի մը ուրիշներ շատ ախուր դուեր կը լարեն նախ Կեդր. Կոմիտէի դէմ, վասնզի իրենք չընտրուեցան, երկրորդ՝ Վաւմեանի դէմ վասնզի իրենց տեղ չի տար. այս Կիրակի ընկերական ատեան պիտի ունենանք. շատ անտեղի է իրենց ըսածներ եւ միայն մութ անկիւններ կը(3). մեր նպատակն է որ այն ալ արգիլենք,(4) վտանգէն զգուշանալով:

Ընկերները ընդհանրապէս շատ լաւ են եւ աշխատելու պատրաստ. ժողովներու եւ հանգանակութիւններու մասին «Հայրենիք» կը կարգաս անշուշտ:

Շատեր կը փափաքին մեկնիլ ասկէ, նոյնիսկ Ռըստիկ, Նահիկեան Յովհաննէս, բարեկամդ Դերձակեան, զոր չէիր կրցած ճանաչել. առանց որեւէ նկատումի ըսեմ որ այդ մարդ անկեղծութեան նշոյլ չունի մօտը. լաւ կանչած ես, թող գայ կը տեսնես:

Աստուրի հետ տակաւին բան մը ըրած չեմ: Նորսիկեանի կիներ մանչ մը ունեցաւ. զրազուած էր:

Բոլոր կը բարեւեն:

ՀՄԱՅՆԱԿ

- (1) Ա. Վաւմեանը:
- (2) Անուն մը. դժուար ընթեանելի:
- (3) Մէկ բառ անընթեանելի:
- (4) Մէկ բառ անընթեանելի:

4 03 — 19

ԻԶՄԻՐԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ ՆԱՄԱԿԸ

ԼԵՆԻՆԱՎԱՅՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ Կ. Կ. ԻՆ

Ձ.(1), 12/25 / II / 1903

Ընկերներ՝,

Ստացանք Ձեր 9, 16 եւ 22 Ապրիլ թուակիրները. ներփակեալը իր ընկալազրով հասցէին զրկեցինք: Հաւրիւր յիտուն (150) Փր.ը դանձեցինք:

Մենք պատրաստ ենք. դրամը զրկեցէք ջոջ Մերկեր Մերկերեանին(2), բայց հետեւեալի վրայ լաւ ուշադրութիւն ըրէք:

Ձոջը(2) դրամը պէտք է ստանայ մեր այս նամակին պատասխանը ստանալնէս երեք (3) օր վերջ եւ կամ աւելի լաւ է ըսել՝ դուք կը գրէք թէ ո՞ր օրը պիտի զրկէք ջոջին(2) դրամը:

Յարգալից բարեկներով՝
ԳԵՂԱՄ ՎԱՐՊԵՏ
ՍՈՒՐԵՆ ԳՈՒՐԳԷՆ

Յ. Գ.— Նամակները սակէ վերջ աւելի սերտ գրեցէք:

ՆՈՅՆՔ

- (1) Զմիւռեիս:
- (2) Ծածկագիր:

4 03 — 20

ՊԵՅՐՈՒԹԷՆ՝ ՌԱՀՎԵՐԻ ԵՒ ՅՕԼԱՆԻ

ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Ծալլուած՝ կրկնակ քուրք. առաջին էջին վրայ գրած է Ռահվերը, միւս երեք էջերուն վրայ՝ Յօլանը: Ք. Բերունի անուան վրայ, տարբեր ձեռագրով, փակագծի մէջ աւելցուած է (Մարթին):

Ռահվերը, Կիլիկիոյ Պատասխանատու Մարմնի կարգադրութեամբ, 1900էն ի վեր կը գործէր Կիլիկիոյ եւ Սուրիոյ մէջ: Իր մասին կարդալ՝ Մ. վարանդեան, «Հ. Յ. Գ. Պատմութիւն», Բ. հար., էջ 46-48:

5 / 5 / 903, Պէյրութ

Միրեյլի՝ Ք. Բերունի,

Յօլանի նամակին միջոցով զրկած 2 նամակներդ ստացած եմ, ու ահա, աճապարանքով կը պատասխանեմ, հապճեպ պատրաստութեամբ տեղեկագիր մը ուղարկելով Պատ. Մարմիններու արտակարգ ժողովին:

Փոստը պիտի մեկնի կէս ժամ ետքը, ու ես հազիւ աւարտած տեղեկագիրը, թերի ի հարկէ, կ'աճապարեմ կտրել Փրանս. փոստէն զիս բաժնող 1/2 ժամուան ճամբան:

Այդ Արսլանի մասին Յօլանի գրածները ուշիւ կարգա՛ եւ փութացուցէք մեր ժողովին(1) եւ ջորեպաններու(1) խնդիրը: Լրացուցէք մնացեալ գումարը:

Յաջորդիւ՝ աւելի երկար:

Համբոյրիւ քոյէ՛
ՌԱՀՎԵՐ

Միրեյլի՝ Ք. Բերունի,

Ձեզի հարցուցեր էի Վահէի(1) ո՛ւր դանուելուն եւ իր ընկերներու շարժումներուն վրայ. միայն պատասխաններ էիք թէ «Վահէ(1) իւր մօր հետ Եւրոպա մեկնեցաւ եւ իրեններու վրայ հսկելու մարդ չունինք Կիպրոսի(1) մէջ»: Ահա այսպէս պէտք է լինել ? — Խաբուներ էք. — Մարդը Կիպրոս(1) կը գտնուի իւր շուրջ բոլորած՝ ունեցած անձերը: Երեք ամիս առաջ ներս(1) մտնող հնչ.ը(1) ետ ճամբելու համար որքա՛ն աշխատեցայ, դուք լաւ գիտէք. այս մասնաճիւղի տաժանելի դրաղումներուն մէջ նոյն իսկ ամբողջ շաբաթներ իրեն համար վատնեցի, թողունք ի դուր վատնուած դրամները: Ահա այսօր ուրիշ հնչ.(1) մ'ալ, նախկինէն շատ աւելի կարող եւ ճարպիկ հոս մտաւ(1), սա (Արսլան = Միմա Էլմասեան) նախկին Կիլիկեան հնչ.ներու(1) մէջ ծանօթ մարդ մ'է եւ չափազանց տեղեակ ներսի(1) անցեալ եւ ներկայ բոլոր հնչ.ներու(1), կարող է իւր նախկին ծանօթներու եւ երբեմնի ունեցած դիրքին շնորհիւ վերակենդանութիւն տալ մեռած հնչ.(1) համայնքին, ՄԱՆԱԻԱՆԻ Ս-ԲԵՐԴԻ ԵՒ Ա-ԲԵՐԴԻ ՄԷՁ(2) (քանի որ մարդը մարաշցի(1) է): Միշտ յիշեցէք թէ մենք հնչ.(1) մոխիրներու մէջ է որ հողերը կը հերկենք եւ մինչեւ որ այսինչ աստիճանի զօրանանք վտանգն ունինք յանկարծակի ծիրերու հանդիպելու: Այս մարդը մասամբ մեզի դործակցիլ կ'առաջարկէ եւ մեծ մասամբ ալ բացէն կը սպառնայ իւր հիններէն մարմիններ կազմել մեզի դէմ, իւր ետեւէն անմիջապէս մտնելու 5-10 մարդիկ արդէն պատրաստած ունի Կիպրոսի(1) մէջ: Խնդիրը յոյժ ծանրակշիւ ձեւ մը կ'առնու: Ասոնք արդիւլելու համար հարկ եղած ամենարուան միջոցներու պիտի դիմենք, որոնց ամենախաբըն է Ռահվերի(1) վերստին Դաշտ(1) երթալ գալը: Այս մասին կատարեալ անգիտակ ձեւացէք եւ լուս մնացէք, որովհետեւ մենք մարդոց երբեք չենք ներկայացած իբր դաշն.(1) ոյժեր, այլ իբր ներսի(1) մարդիկ, որք կը մերժեն դրսի(1) սեւէ կուսակցական յարաբերում:

Դառնանք Ձեզի, քանի՛ցս դրած ենք որ օր մը առաջ ճղինք ներսի(1) մեր կազմակերպութիւնները(1) դռնէ այն աստիճանի զօրացնել որ կարողանան այսպիսի խառնակիչներէ ասպհոլուած լինել, իրենք եւ բոլոր ժողովուրդը: Ահա հոս դէմ առ դէմ ենք մեծամեծ վնասներուն եւ վտանգներուն՝ Կիլիկիան(1) կատարեալ սերտած չլինելու, տարբեր մարմիններու(1) յարաբերութիւնները միացուցած չլինելու, եւ կարեւոր

նամբաներու(1) հաղորդակցութեանց տիրած չլինելու հետեանքով (Ռ.ը(3) չէ՞ր կրնար պատիւ եւ սերտել անցեալ Յ տարիներու մէջ, ի՞նչ կը պահպէր արդեօք) : Մարդիկը արծուի պէս կը դառնան Կիլիկիոյ(1) շուրջը բողմաթիւ, եւ արհամարհելի հակառակորդներ ալ չեն : Ո՞ւր էք : Մեր ընդ. ժողովը(1) ո՞ւր մնաց, կորանցնելու վայրկեան մը կա՞յ : Ներս(1) մտնելու անձերը անմիջապէս պատրաստեցէք եւ հասցուցէք : Զարեպաններու(1) խնդիրը մենք Ռ.ի(3) հետ կարգադրելու սկսած ենք, պիտո՞ճէի պահանջած գումարի միւս մասերն ալ պատրաստ եղէք հասցնելու : Փութացուցէք մեր ժողովը(1) . կենալու ատենը չէ :

Հիմակ կը հասկնաք թէ մեծ սխալ մ'ըրած էք ժամանակին պարպելով Կիպրոսի(1) կայանը . անհրաժեշտ է այլեւս Կիպրոս(1) մարդիկ ունենանի՞ր :

**Համբոյրներով՝
ՅՕԼԱՆ**

- (1) Ծածկագիր :
- (2) Նամակին մէջ ստորագծուած . Ս-բերդ (Սահմանաբերդ) եւ Ա-բերդ (Արժուաբերդ)՝ կուսակց. տեղամուկներ :
- (3) Ռակիւր :

4 03 — 21

ՌԱՀՎԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

11 / 5 / 903

Սիրելի Ք. Բերունի,

Ղրկածս ապահովագրեալ նամակը, Վահրամի բացակայութեանը հող, փոստը մնացած ըլլալը կը դրէք : Յաւալի է որ, Վահրամ, դնալէ առաջ այդ դործը կարգադրած չէ : Ինչ որ է, եղածը եղած է, ուստի, այսօր, Փրանս . փոստով, հող, Փրանս . փոստին նամակ մը գրեցի եւ հոս, փոստի կողմէ վաւերացնել տալով պիտի զրկեմ : Այդ նամակին մէջ գրած եմ թէ, «Վ. Մարտիրոսօֆ(1) հասցէով զրկածս նամակը, նոյն անձին բացակայութեան պատճառով, յանձնեցէք Պրն . Կ. Aghasser» : Ուստի, բարեւելով Պրն . Աղասէրին, կը խընդրէք որ առնէ Փրանս . փոստէն եւ Զեզի յանձնէ : Ապահովագրեալ նամակին հետ քարթ-փոստալ մ'ալ գրած եմ Զեզի, ծանուցանող թէ, տեղեկագիրը եւ Զեզի դրածնիս մի կարեւոր նամակ, ապահովագրուած կը զրկեմ :

Նամակի բովանդակութիւնը կրնաք հասկնալ, կարգալով ներկայ նամակովս ներփակ զրկածս Վահրամի նամակը : Իսկ տեղեկագիրը, ժամանակ չունիմ գէթ շատ համառօտ մէկ բովանդակութիւնը փոստին կարենալ հասցնելու : Յոյս ունիմ, թէ Փրանս . փոստին

զրկածս նամակէն ետքը, առանց դժուարութեան Պրն . Կ. Aghasserի ներկայանալուն պիտի յանձնեն, որը կրնաք կարդալ, Զեր նամակը առնել եւ տեղեկագիրը զրկել Վահրամին, այս նամակին հետ :

Աւելորդ է կրկնել թէ՛ պէտք է փութալ, քանի որ այդ խմբակը իր անհաշիւ քայլերով կրնայ վտանգել Լեոն . ի(2) կացութիւնը, կառավարութեան ուշը դրաւել տալով :

Բարեւներ մերիններուն եւ Զեզի :

**Համբոյրներ՝
ՌԱՀՎԵՐ**

- (1) Ծածկագիր (ըստ Երեւոյրին վահրամի մէկ ծածկանունը) :
- (2) Լեոնավայրի (Կիլիկիոյ) :

4 03 — 22

ՌԱՀՎԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Անքուակիր : Ըստ բովանդակութեան՝ գրուած է նախորդ՝ 403—21 նամակէն ետք :

Սիրեցեալ Մարթին,

Ներփակեալ նամակը կարդալէ ետքը, Վահրամին զրկէ : Զեր կարծիքն ալ մի մոռնար հաղորդելու ինձ :

Ներփակեալ հաշուեցոյցը, զոր սանրներու խնդրին կը վերաբերի, տուէք սանրներուն հետ այն վաճառականին, որուն միջոցաւ պիտի դործէք : Սանրներու խնդիրը կարեւոր ըլլալը դրուած է արդէն : Այդ միակ միջոցն է, Անտիոքի(1) գիւղերը ձեռք աջնելու (այսինքն Սուէտիա(1)), որոնք մեր սպագայի ապառամբական(1) վայրերէն են : Այս գործը միջոցն է այդ ժողովուրդը մեր կողմը շահելու :

Երբ նամակը առնէք, մի մոռնաք սանրները ազատելու փոստէն, միւսնոյն, Կ. Aghasserի հասցէին զըրկուած :

Նախորդ նամակս, որ դարձեալ Աղասէրի հասցէին գրած էի, անշուշտ Զեր ձեռքը հասաւ եւ դնալով ազատեցիք սպահովագրեալ զրկածս տեղեկագիրը : Գրած էի այդ նամակին մէջ, թէ Փրանսական փոստի տնօրէնին նամակ մը ուղղելով խնդրած էի իրմէ որ, V. Mardirossoff հասցէով զրկածս նամակը յանձնէ Կ. Aghasserին, քանի որ բացակայ է պ. Վ. (2) :

Ձեռնէ նամակ չառի տակաւին, արդեօք նամակը կրցա՞ք յանձն առնել թէ ոչ : Գրեցէք ասոր պատասխանին հետ :

Զեր ընդարձակ նամակին կը սպասենք ժողովի(1) մասին, քանի որ երկար հոս սպասելով շատ ծախս պիտի ընենք, ու մանաւանդ դրամէն աւելի ժամանակ կը վատնենք :

Սանրները զբոսը կը գրէ, թէ առանց ժամանակ կորսնցնելու դործի թող սկսին եւ քանի 100,000 հաս որ կը պահանջեն թող գրեն: Եթէ այս խնդիրը գուր չկարգադրէք, այն ատեն Յօլան յառաջիկայ Հոկտեմբերին իւր արձակուրդէն ամբս մը այդ դործին յատկացնել եւ Եղիպտոս հանդիպել պիտի ստիպուի:

4 03 — 24

ԲԱՀՎԵՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՊԱՏ. ՄԱՐՄԻՆ

8 Յունիս 03, Պէյրուս

ԲԱՀՎԵՐ

Սիրելի՛ ընկերներ,

- (1) Ծածկագիր:
- (2) վահրամ:

4 03 — 23

Գրուած «Հայրենիք» շաբաթաբերքի պաշտօնաբարոյքի վրայ:

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Boston, Mass. Յունիս 5, 1903

Սիրելի Մարթին,

Քանի մը օր առաջ նամակ մը դրած եմ ձեզի. հարկաւ ստացած ըլլալու ես:

Այսօր կը փութամ քեզի երկու խնդրի մասին ալ գրել:

M. Abersam, Poste restante Française
Beyrouth, Syrie

Այս հասցէն տուող անձ մը Գ. Քէշիշեան(1) անուն, Պէյրուսէն, «Հայրենիք» ուղարկէ: Կը գրկենք ժամանակէ մը ի վեր: Ո՞վ է այդ հասցէն ծանօթ է ինծի. կարծեմ առաջներն ալ տեսած ըլլալու եմ:

Փորթլանտի (Մէյն) մեր ընկերներէն մէկը, Թարէոս Գալստեան, հիմա Լառնաքա (Կիպրոս) կը գլուխուրդէ. թերթ ուղարկէ, զրկեցինք: Յարաբերութիւն մշակեցէք հետը, աղէտ աղայ է, բայց կրնայ օգտակար ըլլալ թերեւս: Զգուշացե՛ք անոր եղբորմէն(1)՝ Մանուկ Գալստեանէն, — շահամուլ մէկն է եւ խիստ ալ փառասէր:

Հասցէն՝

Tateos B. Kaloostian
Larnaca, Cyprus

Ինչո՞ւ է չես գրեր տեղիդ դործերու մասին: Փարիսեցիները ի՞նչ կ'ընեն հող. լուրեր տուր: Զեր լուրքիւնը(1) դէ՛ չ կ'աղղէ. դէ՛ թ Կեղբ. Կոմիտէին գրելու էիք:

Ինչպէ՞ս է Աւօն. ինչո՞ւ տող մը չգրեց: Դրամը անի՞րք:

Համբողջներով
Ա. Վ.

Ստացած ենք Ձեր 27 եւ 29 Մայիս թուակիրները:

Կը ցուենք որ չկրցեր ենք հասկցնել նպատակը այն դործին, որը առաջարկած ենք եւ կը պաշտպանենք: Նախ այդ դործը ընտանիքի հետ հաշիւ չունի. դաւով Ա. Լեւոնի(1) պարազային, ատիկա մեր առաջարկած եղանակէն հիմնովին տարբեր է: Եթէ արդէն այդ դործը հաստատուած լինէր, Ա. Լեւոնի դրամ տալու բնաւ պէտք չպիտի լինէր: Կը բաւէր որ Ա. Լեւոն Արծրբոյի(2) մէջ խանութ մը վարձէր. մենք կը զրկէինք իրեն (արդէն հոն շատ կը սպառի) 2-3 հազ արածա, նա կը սպառէր եւ հետզհետէ նորը կը զրկուէր: Այսպէս ալ 40-50 սակիի դումարէն ոչ աւելի կը սպասէր Ա. Լեւոնի քով, բայց այդ իրեն տեսակ մը աւանդ պիտի ըլլար, քանզի ինք միայն ծախող մը պիտի ըլլար եւ ոչ աւելի, սպառածին համեմատ առ 70 բան մը առնելով իրեն յանձնակատար: Բնաւ իրաւունք պիտի չունենար այդ ապրանքին դաշելու ու եթէ շահը քիչ ըլլար, ինք պիտի ջանար սպառումը շտայնելու:

Կարծեմ այս պարազային բուրբովին յայտնի է, թէ՛ ապրանք պիտի չտանք, այլ ապրանքը ծախելու, սպառելու գործը, պաշտօնը պիտի տանք գարծիչին, իբր գրագում, որմէ ալ պիտի հայթայթէ իր ապրուստը, իր ձեռնհասութեան համեմատ քիչ կամ շատ:

Այնքան կատարեալ հաշուուած պիտի սկսի ու շարունակուի այս գործը, որ դրուած դրամադրուիւր յիշուած նպատակին ծառայելէ դատ, պիտի կրնայ աւելնալ իսկ փոքր առ փոքր, տարուէ տարի:

Ա. Լեւոն իր ընտանիքը պահելու լ'նչ խնդիր կը յարուցանէ չենք հասկնար, քանի որ ինք ամուսնացած է, իսկ հայրը ողջ է: Ընտանիքը իր միայն թեթեւ օժանդակութեանը կարօտ կրնայ նկատուիլ եւ ոչ աւելի: Տէօվլէթի նամակը արդէն ցոյց կու տայ, թէ անհամաձայն են իրարու հետ եւ թէ ամուսնութեան խնդիր մը կայ: Այդ նամակին համար կանխաւ բան մը դրած չըլլալուդ՝ այրեցինք, ուստի չենք կրնար ետ զրկել: Ա. Լեւոնի զրկուելիք նամակը այնքան յայտնի կ'երեւայ, որ չենք կրնար զրկել զայն, ուստի ետ կը դարձնենք Ձեզի, աւելի նօսր բայց փորձուած դեղով մը գրելու եւ զրկելու նախորդ աս երկու հասցէներէն միոյն, — Տիգրան Թահմիզեանի(1) շնորհիւ եւ կամ ուղղակի (աւելի լաւ է) Նշան Սարգիսեան(3): Իմ նամակը վերջին հասցէին ուղղեցի: Տէօվլէթին նամակ չգրեցի, որովհետեւ հասցէ չունիմ եւ գինք ալ չեմ ճանչնար: Իմ Ս.բերդ(4) եղած միջոցիս նա կարա-

(1) Բնագրին մէջ՝ ստորագծուած:

լան(5) կը դառնուէր: Այս գործը զարձեալ անձամբ այցելելով կրնայ կարգադրուիլ, եթէ շատ լարուած չեն իրարու դէմ:

Այս տարի եթէ Արծ.բերդ(2) երթամ, կրնամ հոն տեղի ուսուցիչներէն մի քանիսը մեզի հետ կապել. այդ բանը անցեալ տարի ալ կարելի էր, բայց խոհեմութիւն սեպեցի միայն իբր իր աղբը սիրող լաւ հայ մը ներկայանալ եւ ոչ յեղ. մը: Ուստի, այդ մասին Ձեր կարծիքը հաղորդեցէք: Անցեալ տարի ուսուցիչի մը հետ տեսնուեցայ, որ անկեղծաբար եւ մտերմաբար խօսեցաւ իրենց կարծիքը եւ առաջարկեց յաջորդ օրը հետու տեղ մը երթալ եւ իր միւս պաշտօնակիցներուն հետ ալ տեսնուիլ, բայց յետոյ երկուստեք խոհեմութիւն համարեցինք այդ չկատարել: Դիւրին է ինձ համար հոն նոյն իսկ կոմիտէ(3) մը կազմել, բայց հաղորդակցութենէ, թղթակցութենէ խիստ կը քաշուին, այնպէս որ պէտք պիտի ունենանք իրենց մէկ վստահելի մարդուն բերանացի հաղորդել ամէն ինչ, եթէ կատարեալ ջորեպան մը չունենանք, թերեւս եթէ ունենանք իսկ: Ատկէ զատ, չեն ուզեր բնաւ որ Արծ.բերդի(2) անունը իսկ յիշուի դուրսը, ուր մնաց տեղեկութիւններ տալ:

Տօբթ. Աբգար Տէր Մարգարեանը անպատճառ գտէք (անդլիական կամ գերմանական հիւանդանոցները նայեցէք), եւ զինքը պատրաստեցէք: Արդէն համակիր է Դ.թեան(6) Այս պարունը կարեւոր սթ մը կը լինի մեր Դաշտի կազմակերպութեան:

Մարթին(7) հոգ ալ կայ, կրնաք արաբական հետիոտն զինուորներու ձեռքէն փամփուշտ(3) գտնել առնել, բայց այն տեսակինը, որը տակէն (եային տակի երկաթը) դէպի վար հրելով վրան փամփուշտի(3) տեղը կը բացուի, միեւնոյն ատեն ներսը գտնուածը դուրս նետելով, ու փամփուշտը(3) դրուելէ ետքը, նոյն երկաթը տեղը, կոթին վարի կողմը հաստատելով կամ սեղմելով կը դոցուի: Այս գործողութիւնը կատարելով արդէն շնիկը (խօրող կամ թէթիկ) կամ բլթակը որ քափսիլին զարնելու եւ բռնկցնելու պաշտօնը ունի, քաշուած է ինքնիրեն, կը մնայ միայն տակի եայը (բլթակը իջեցնելու պաշտօնը ունի) քաշել եւ կը պայթի: Այդ մարթինը(7) ճիշդ մեր ուզածն է կամ թրք. գորփինն(3) է: Ատոնց փամփուշտները(3) վերստին լեցընելու գործիքը կատարելապէս կը յարմարի կամ ճիշդ մեր ուզածն է:

Պ. Վարաժնունի, որի մասին զրեցի 2 Յունիս թրուակիր նամակովս, խնդրեց մենէ համառօտ զիր մը Լ.վայրի(8) մասին, որպէսզի իր հետ տանելով Ամերիկա, հոն ներկայացնէ եւ Լ.վայրի(8) վրայ ուշադրութիւններն հրաւիրէ եւայլն: Այսպիսի բան մը կրնաք իր օգուտները ունենալ, ուստի զրեցի համառօտ բան մը, որ անձամբ պիտի ներկայացնէ Ամերիկայի Կ.Կ.ին: Ներփակ կը զրկեմ անար սեւազրութիւնը, որպէսզի պարունակութեանը տեղեակ ըլլաք, եւ կը խնդրեմ որ կարգալէ յետոյ վերադարձնէք: Ինձ համար

հետաքրքրական է գիտնալ, թէ այսպիսի պարագաներու մէջ ինչպէս պէտք է վարուիլ:

Ասլան մեկնեցաւ դէպի ներս: Ասոր ներս մտնելուն յօժար չեն իր հովիտցի ընկերները Մովսէս(3) եւ Տիգրան(3), որք այժմ Բիրտ(3) կը դառնուին: Ասոնք Ձեր թով մնալու են, մի հրապարակէք:

Սեպուհի(9) վիճակի մասին մտաւանջ եմ, ի՞նչ եղաւ:

Գրեցէք եւ տճապարել տուէք որպէսզի Յունիսի 25ին հոս մեր բժշկ. ուսանողներու արձակուրդին հետ կարենանք ժողովի(3) սկսիլ:

Վահրամի(3) գալուստը խոյսն իմացուցէք մեզի: Նամակնիդ երբ ծանր ըլլայ, այսինքն ուշադրութիւն պրտուելու չափ, եւ կամ եթէ միայն ինձ պատկանելի լինի, զրկեցէք նախկին հասցէով (Ք. Կ. Փրանս. փոստ), իսկ հասարակ ծանրութեամբ կամ ապահովադրեալ նամակները այժմեան հասցէին:

Մարթինը(3) եւ կամ ուրիշ անոնք որ ներս(3) պիտի գան(3), լաւ է որ Վահրամի(3) գալուն պէս աճապարեն մտնել(3):

Եթէ շատ ուշանայ կրնայ խանդարել ժամանակի կարգադրութիւնը, քանզի կան խնդիրներ որ այս ինչ ատեն կրնան կարգադրուիլ, բայց ուրիշ որեւէ ատեն ոչ, մինչեւ յաջորդ տարուայ նոյն ատենը:

Չափազանց ցաւեցայ այն պարագային, որ Ս.բերդի(4) մէջ մերինները իրարու հակառակ ընթացք մը ունին եւ այդ, շնորհիւ Ա. Լեւոնի անզաղանապահութեան, որով յայտներ է օժանդակութեան խնդիրը: Ա. Լեւոն Արծ.բերդ(2) մեկնելու ատեն միւսը ներկայացուցած էր Ձեզի իբր ընկեր, անոր հետ թղթակցութեան սկսե՞ր էիք: Եթէ ոչ, ինչպէ՞ս կրցեր է գիտնալ Ձեր հասցէն:

Սպասելով անձամբ երկար ու երկար տեսակցելու ու բերանացի տալու բացատրութիւններ, որոնք թղթին յանձնելու կը զգուշանամ, առ այժմ, փոստին հասցնելու համար կը փակեմ, ջերմապին համբոյրներ զրկելով Ձեր ամէնուզ խոհուն ճակտին, ընկերներու եւ իմ կողմէ:

Յօժարակամ Ձերդ՝
ՌԱՀՎԵՐ

(1) Ա. Լեւոն Սամուէլի մասին տեսնել՝ Մ. Վարանգեան, «Հ. Յ. Դ. Պատմութիւն», Բ. հտր., էջ 47-48:
(2) Արծուաբերդ (Ձեյթուն):
(3) Մածկագիր:
(4) Սահմանաբերդ (Մարաշ):
(5) Իսկեմետբուն (Ալեքսանդրէթ):
(6) Դաշնակցութեան:
(7) Մածկագիր (գեմփ տեսակ):
(8) Լեւոնավայրի (Կիլիկիոյ):
(9) Մածկագիր (Հրաշի):

4 03 — 25

ՄԱՐՍԵՅՈՒՆ՝ Վ. ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մարտի 11, 9 Յնս. 03

Սիրելի ընկեր Մարթին,

Երիտասարդ Սամուէլը եկաւ ու մեկնեցաւ:

Ձորեքշաբթի հասաւ եւ Հինգշաբթի իրիկուան մեկնեցաւ:

Սամուէլը համակրելի տղայ մը երեւցաւ ինձ, նաեւ անկեղծ ընկեր մը. ես կը հաւատամ որ նա ուր ալ ըլլայ չի մոռնար իր հայ մարդու պարտաւորութիւնները: Նա տեսնուողելով էր դնում այդ հեռաւոր աշխարհը. Իր սիրտը ու միտքը հոն տառապանքի աշխարհի տառապողներուն հետ է:

Սամուէլին ասկից մեկնած օրը, այսինքն Հինգշաբթի 4 Յնս. Ամերիկայէն ու Ժընևէն եկող երկու ընկերներ ձղրկեան եւ Բօյաճեան մեկնեցան դէպի ձեզ՝ Ալեքսանդրիա. կը յուսամ որ մինչեւ ցարդ արդէն վաղուց հասած են:

Վահրամը դեռ չեկաւ եւ ո՞վ գիտէ թէ Մարտի 11-ով է անցնելու. նա այդ մասին քեզ դրած է միթէ. ես երջանիկ պիտի լինէի եթէ առիթ ունենայի իր ձեռքը սեղմելու:

Գործի մասին ինչ յանձնարարութիւն ալ ընես գիտես որ հաճութեամբ կատարելու պատրաստ եմ, ալ ինչո՞ւ կանխաւ հարցում ես անում:

Մեր ընկերներէն մէկը ատենօք հոս մարթինի հըրացան մը թողած է, որուն այսօր մինչեւ անգամ չեմ յիշեր անունը, միթէ՞ չէր կարելի որ այդ հրացանը զրկէի հող, ատկից թերեւս դուք աւելի յարմար տեղ մը կը զրկէիք:

Գիտես Ալեքսանդրիայէն զրկածդ առաջին նամակին չպատասխանեցի անոր համար որ հասցէ տուած չէիր, կը յուսամ որ ատոր համար չես մեղադրեր զիս: Ընկերական ջերմ համբոյրներով,

Քո՛ւ՝ Վ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

4 03 — 26

Վ. ԹԱԴՈՍԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Յունիս 20, Գահիրէ

Սիրելի ընկերս պ. Մարթին,

Ինչպէս հոս եղած ժամանակդ ձեզի յայտնեցի, սրտիս ցաւ է թէ Խմբագրութիւնը մինչեւ այսօր անպատասխան թողուցած է իմ որոշ նպատակիս նկատմամբ զրած նամակս:

Եւ այդ ինզիրը որոշ մի յուզիչ հանգամանք առաւ.

տեղիս Կոմիտէն ալ նամակ զրելով խմբագրութեան՝ մի որոշ պատասխան ստանալու համար. հիմա ինչպէս զիտէք Կոմիտէի երկու անձինք հեռացան եւ տեղիս զործերը յանձնուեցաւ ենթակոմիտէին, եւ Կոմիտէի դոյութեան ժամանակ որեւիցէ պատասխան չստացանք. սակայն այս շաբթուան փոստայով ստացանք մի որոշ պատասխան՝ թէ պ. Տրդատեանի Վիշապ(1) քաղաքը երթալու փորձը յանձնուեցաւ Պ. Մարթինին, երբ պարագաները ներկայանան պիտի դործադրուի:

Ուրեմն, սիրելի ընկեր, քանի որ այդ զործը ձեզի է յանձնուած, կը խնդրեմ որ արագօրէն նպատակս իրականացնելու՝ օր առաջ աշխատութեան ջանքերը չինայէք. եւ այս խնդրոյ առթիւ շուտ եւ շատ թղթակցեցէք ինձի հետ: Սիրալի բարեւներս ձեզի եւ բոլոր ընկերներուս, մանաւանդ պ. Գրքոյին եւ Զաւէնին:

ՎԱԶԱՐՇԱԿ ԹԱԹՈՍԵԱՆ

(1) Կ. Պոլսոյ կուսակցական անուններէն մէկը:

4 03 — 27

ՀՄԱՅՆԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ

1903 Յունիս 13, Լին

Սիրելի Մարթին,

Յունիս 26 թուարեալ նամակդ ստացայ. վերջապէս դրեցիր. կը սպասէի որ այստեղէն հեռանալովդ մտածումներդ ալ չպիտի հեռացնես եւ երբեմն դրես: Ինչեւէ, դուն գիտես:

Սիրելի Աւոյի մահը շատ ծանր տպուորութիւն թողուց բոլորիս վրայ, բոլոր զինք ճանչցողներ շատ ցաւ զգացին. ինձ համար ուրիշ ցաւալի կէտ մըն ալ այն էր՝ որ ես պաշտօնիս բերմամբ (Կ. Կոմիտէի դանձապահ) յանձն առած էի անոր հաշիւներուն նայել, բայց կարողացած չէի պէտք եղած ատեն խորհիլ որ անոր աչք ճամբան կը մնար. ա՛խ սիրտ ծակող խօսք. դրամի համար ալ այս տեսակ խղճահարութիւն ունենալ. բայց սիրելիս, դուն շատ լաւ ծանօթ ես այս տեղի քարասիրտներուն, գիտես թէ ինչեր կան, ես ի՛նչ կարող էի ընել. չէ՞ որ պատասխաններու պիտի սպասէի, որոնց մեծ մասը դեռ հիմա նոյնիսկ ստացուած չեն. զիս արդարացնելու ջանք չեմ ուզեր ընել. շատ կը ցաւիմ այդ կէտին համար ալ:

Անոր հաշիւ ամբողջ ճիշդ հիմա Կ. Կոմիտէի գիււանին կը զրկեմ, ձեզի պիտի ուղարկեն. պակաս մնացածը որ ինձմէ կը պահանջուի՝ երգարաններու հաշուին վար դիր, ամբողջին մէկէն ընկալազիր մը զրկէ տեղւոյդ. Կ. Կոմիտէի անունով, կարծեմ աւելի լաւ է.

աւելցած զբամբ պարզ է որ իր ընտանեաց զրկելու է. տատր մասին խօսելն խի աւելորդ է. ես կը մտածեմ նոյնիսկ աւելի ալ զրկել:

Կը յուսամ որ զբամբներս կ'ընես:

Աւուրի մասին զբամբն չէ թէ ձեզմէ զոհուածներն էր, այլ ուղղակի միջամտութիւն՝ որ չլինի թէ ոչ բարեկամներ ուրիշ դոյն տան. տակաւին որոշ արդիւնք մը ստացուած չէ, երբ եղաւ՝ կը խորհինք Փանոս Ծորիկեանին Բայիֆ փաշա (չարչին խառնէճի) ջանացէք միջամտել:

Երգարաններու խնդիր՝ կարծեմ ես սխալ եմ. 10 հատ լինելու է զրկածս. երկու տեղ զրած էի, այսինքն՝ զրկածներու ցանկ եւ ծախու մէկ տեղ 10 էր, իսկ միւս տեղ՝ 20. ըսել է 10 լինելու է. 20 հատ ալ հիմա կը կը զրկեմ, կը լինի 30. Եթէ սպառելու մօտ կը լինի ինչօ՞ւ շուսով չէք ուղեր. այս տեղէն այդ տեղ ես կը բնամ մարդարեանալ. աւելորդ կը համարեմ ջանքերդ խնդրել այդ մասին: Զրկած եմ նաեւ 50 հատ պատկերներէն, անշուշտ առած ես. պատկերներ եւ օրացոյցներ շատ կան դեռ, եթէ զբամբով կարելի չէ ծախել, ձրի ալ տալու է լալ իրողականտայի համար. Գահիրէ Գահանճեանին ալ զրկած եմ ասոնք, եւ երբտրան:

Գարբիլէ անձամբ յանձնեց նախկին հաշիւներ, հոս է այժմ. չորհակալ եմ:

Միրականը մասնաւորապէս անհամաձայն է տեղւոյս Կ. Կոմիտէի հետ, ասկէ մեկնած է. միւսը խեղճ տղայ է. չէ՞ որ Կ. Կոմիտէն ձեզ որեւէ բան ըսած չէ անոր մասին. կարգ մը շուրթներ(1) մը կը հանեն, հոս ետք կը քեն. Պօղիկ, Ռւստիկ, Նահիկեան, Յովհաննէս, Դերձակեան եւ կարգ մը ուրիշներ ամէն ջանք կը թափեն Կ. Կոմիտէի աղբեցութիւնը կտորելու, իրենց հեղինակութիւնը(2): Մօտերս Նահիկեան Յովհաննէսն ալ ճամբայ պիտի ելլէ, բայց այն կարծեմ հող չի վար. չէ՞ որ Վանի դործիչ բանան է, հոն կ'ուզէ մտնել: Այս սպուշներ կը կարծեն որ այն տեղի ժողովուրդ մժղիկ եւ ճանձիկ կը խաղցնեն. հող ալ չեն ընէր որ ուրիշներու պատճառ կը լինին. չեն դիտեր որ այն տեղերի խեղճ գիւղացիներ զիրենք խաղալիք կը դարձնեն:

Երբեմն զրէ կարեւոր բաները: Հոս շատ նոր նոր հնչակեան խայտառակութիւններ կան: Թերթերը կը տեսնես անշուշտ, ժողովուրդը շատ յուզուած է, բուրբ մէկ ջուրով կը լուսայ, մանաւանդ երբ այդ շան որդիները (քո բառը է) զիրենք արգարացնելու համար խեղաթիւրումներ կ'ընեն: Աստուր հոս չէ. ուրիշ տեղ 10 տարեբով կը գործէ: Պարտք կը մնայ դեռ: Անգամ եղաւ մեզի:

ՀՄԱՅԵԱԿ

(1) Մէկ բառ անընթեռնելի:
(2) Մէկ բառ անընթեռնելի:

4 03 — 28

Ս. Պ. Ի ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1903, 20 Օդ., Լիբանան

Սիրելի Մարթին,

Մեր Ազգայնապաշտպան մեկնած ժամանակ հիւանդ էիր, «մնաք բարով» մը անգամ չկրցինք ընել: Կը յուսամ մինչեւ հիմա տառջացար: Մենք շարաթէ մը ի վեր Լիբանան կը դանուկնք: Կարելի է երկու շաբաթ եւս մնանք, մինչեւ ջորեպանին վալը. զբամբն մասին զրած ենք Կ. Կոմիտէին. անշուշտ պէտք եղած կարողութիւնը կ'ընէք:

Սիրելի Մարթին, քեզի փոքրիկ սրտմութիւն մը ընեմ Կիպրոսէն. պարաս կը շատ ժամանակը կարգաւ պատմութեան դերակատարը Կիպրոսի վերակազմեալներէն մի անձարակ խաչապող. Կիպրոսէն մեկնած օրերնիս՝ նաւահանդիստին մօտ հանդիպեցաւ. դեռ հեռուէն զարած ժամանակ, մեր մօտ մի ծեր խարբերդի կար, որին տունը կեցանք շաբաթ մը, քանի մը խօսքով պատմեց այդ պարտին ինչ ըլլալը. ալ հասկըցայ թէ մեր Արամին պատմած մարդն է: Հող եղած ժամանակնիս Արամը պատմած էր մեզի այդ մարդու մասին. անմիջապէս մտքիս մէջ երկու կեղծ անուններ որոշեցի: Խոչադողը կեղծ ծիծաղով մը մեզ մօտեցաւ. ընդհանուր «բարեւ ձեզ» մը ըսելէն վերջ, ձեռքը մեզ երկնցուց՝ «բարի էք եկել»: Մենք եւս փոխադարձ ձեռք տուինք: Մեր անունները հարցուց, արդէն որոշած անուններս տուի առանց ժամանակ տալու Յարութիւնին: «Ո՛ւր կ'երթաք», ըսաւ: «Մարտիլիս», պատասխանեցի: Բայց կ'երեւի դո՛ւ չմնաց տուած պատասխաններէս: Խնդրեց որ վայրկեան մը առանձին խօսինք, «ամենայն սիրով», պատասխանեցի: Սկսեցինք ես եւ ինք կամայ-կամայ քալել. քալած միջոցնիս մի ճառ խօսեցաւ: Սիրելի Մարթին, եթէ շատ ճառախօս լսած չըլլայի, անպատճառ ոտքերս դեռնէն պիտի կտրէք: Ահա թէ ինչպէս սխեց.

«Բարեկամս, կը տեսնեմ թէ կասկածատ կը վերաբերիք դէպի զիս եւ դուցէ նեղացաք հարցուփորձէս, բայց իմ սրտտականութիւնս է. ոչ թէ միայն իմ պարտականութիւնս, այլ ամէն հայու պարտականութիւնն է օրնել իրարու, անկեղծ վերաբերել մէկգմէկու հետ. բայց կը տեսնամ թէ դուք կ'ուզէք ինձմէն պահել. ես զիտեմ, դուք Մարտիլիս չէք երթար, ձեր մասին ինձ զրած են Ամերիկայէն եւ Լոնտոնէն. ձեր անուններն ալ զրած էին Ամերիկայէն, բայց նամակը քովս չէ հիմա. ես հոս չէի. երկու շաբաթ է ի վեր ուրիշ քաղաք կը գտնուէի. եթէ հոս ըլլայի, ձեր անունները ցոյց կու տայի ձեզի»: Առանց ընդմիջելու թողուցի, մեր հայրենասէրը իր ճառը վերջացուց. կարգը իմ էր հիմա: Ես ըսի որ մեր անունները ճիշդ են, միայն եթէ

կարելի է՝ ըստք, Ամերիկայէն եւ Լոնտոնէն ի՞նչ դըր-
 ւած էր մեր մասին: Ուղեց ուրիշ խօսք ձգել մէջտեղ: Բայց արդէն ծուգակը ինկած էր: Պնդեցի թէ ի՞նչ դըր-
 ւած էր, վերջապէս կարող եղաւ սուտ մը շինել, ըսե-
 լով թէ դրած էին որ ձեզ պէտք եղած օղնութիւնը ը-
 նեմ: «Ֆարեհամ, — ըսի, — կ'երեւի քու ծանօթներդ,
 որոնք դրած են քեզ Ամերիկայէն եւ Լոնտոնէն, մար-
 դարէացած են, քանի որ առկից երեք շաբաթ առաջ մեր
 միտքէն անդամ անցած չէր հոս գալ. իսկ ինչպէս կ'ե-
 բուէր՝ քու ծանօթներդ, որոնք անշուշտ մեր ալ բարե-
 կամները ըլլալու են, երկու ամիս առաջ խորհած են
 մեր Կիպրոս գալու մասին»: Ուրիշ հարցում ալ ըրի,
 թէ մեր մասին գրողներու անունը կարելի՞ է ըսել:
 Ի՞նչ պատասխանէ լաւ է. — «Ինչո՞ւ դուք ձեր ճիշդ օ-
 նունները չէք ուղեր տալ, ես ալ անոնց անունները չեմ
 ըսեր: Ինչ որ է, ձեռքը այդ, — ըսաւ, — Ամերիկա
 ի՞նչ կուսակցութեան կը պատկանէիք»: «Ձեզք էինք»,
 ըսի: «Ասլանը կը ճանչնա՞ք», ըսաւ: «Ո՞ր Ասլա-
 նը, — ըսի, — այն Ասլանը որ Ձէյթուն կուսած է.
 անդամ մը միայն տեսած եմ Ամերիկայ», ըսի: «Հի-
 մա հոս է», ըսաւ: Ժամանակ չկար, մնաք բարով ըսե-
 լով մեկնեցայ: Այսպէս քառորդ ժամ մը քաշելով խօ-
 սած էինք: Այս մարդուկին խօսածէն յայտնի է որ Ա-
 մերիկայէն մեր անուններն ու դէմքի նկարագրութիւնը
 անգամ ըրած են: Ծանարով դաշնակցական կը փնտռեն
 նաւահանդիստներուն մէջ: Չեմ դիտեր ի՞նչ պիտի ը-
 նեն: Ասլանը Կիպրոս ԲԷՓ կ'ընէ հիմա: Քիչ մըն ալ
 մեր նաւէն ելլելը դրեմ. նախ ըսեմ որ նաւուն բոլոր
 ճամբորդները թուրքեր էին. մենք երրորդ գամարան
 առած էինք. հոն ալ թուրքեր կային. կը հարցնէին ո՞ւր
 պիտի երթաք, «Մարսիլիա» կ'ըլլար մեր պատասխա-
 նը: Մեր գլխարկները հանած չէինք նաւուն մէջ. գըլ-
 խարկով մնացինք մինչեւ վերջին օրը, անանկ որ մարդ
 կարող չէր կասկածիլ: Նաւահանդիստ հասնելունս՝
 անմիջապէս նամակ մը գրեցինք որոշուած մարդուն
 խաիվանիին միջոցաւ: Հոս միջանկեալ ըսեմ որ խաիվա-
 նին Աղասէրին ըսած տրապիզոնցի Ստեփանն էր: Մեր
 նամակին պատասխանը եկաւ որ քանի մը օր պէտք է
 սպասէք նաւուն մէջ, Փրանսական նաւերը հոս շաբաթ
 մը կը սպասեն: Արդէն ամբողջ օրը մնացինք նաւուն
 մէջ: Գամարայէն կ'ուզէին մեզ դուրս հանել, ըսելով
 թէ ձեր ժամանակը լրացեր է: Մեր նաւուն մէջ մանա-
 ւանդ կէտորան մնալը լաւ չէր. խաիվանիին հետ հա-
 մաձայնեցանք երկու ոսկիի մեզ ապահով դուրս հանե-
 լու. այնպէս ալ եղաւ: Մեր գլխարկները փոխեցինք,
 քաւֆայի գլխարկ դրինք. քաւֆաների հետ, մէկ ալ
 խաիվանին, եօթը հոգի մակոյի նստանք, փառաւորա-
 պէս դուրս ելանք: Մեզ մէկ-մէկ Փրանսացիի անուն
 դրին: Ոստիւով խնդալով գացինք մինչեւ այն մարդուն
 տունը, որ մեզ պիտի հանէր նաւէն. քիչ վերջը տունէն
 կառքով մեկնեցանք Լիբանան: Ընկերները չորսական
 ոսկի սակարկած են եղեր այն մարդուն հետ, միայն

նաւէն դուրս հանելու համար, թէպէտ մենք երկու ս-
 կիով միայն դուրս ելանք. բայց այն մարդը սյահանջեց
 ամբողջ դրամը. ընկերները ստիպուած եղան տալ, քա-
 նի որ այն մարդուն միջոցաւ կը դործեն մեր ընկեր-
 ները. երկրորդ՝ կարելի չէ հակառակ երթալ. կարելի
 է մատնէ նոյնիսկ: Եւ վերջապէս ընկերները կարգադ-
 րած էին 6 ոսկիի, 1 ոսկի ալ կառքի եւ այլ ծախս ը-
 րած եմ՝ ըսած էր: Երկուք ալ խաիվանիին տուած էինք,
 ընդամէնը՝ 9 ոսկի՝ միայն նաւէն դուրս ելլելու, Լի-
 բանան երթալու համար: Եթէ դիտցած ըլլայինք ուղ-
 զակի Լիբանան կ'երթայինք, այն ժամանակ երկու ոս-
 կիով միայն ազատած կ'ըլլայինք: Ամենէն ապահով
 միջոցն է մեր երած միջոցը: Ես կը խորհիմ թէ դէ՛ չըլ-
 լար եթէ խաիվանիին հետ համաձայնիք. կարելի է նոյն
 իսկ աւելի պակաս դնով կը հանէ մեր մարդիկը. թէ՛
 դրամը պակաս եւ թէ՛ ապահով: Եթէ մեզմէ վերջը դա-
 լողներ ըլլան, նոյն նաւով, կարող են վստահիլ խաի-
 վանիին՝ զիրենք ապահով դուրս հանելու. դուրս ելլա-
 լէն վերջը ուղղակի Լիբանան կարող են երթալ կառքով
 կամ շողեկառքով: Պէտք է ստեղծել այնպիսի միջոց-
 ներ, որ աղայինք սմարաների ձեռքէն. ասոնք մարդը
 կը կողոպտեն. այդ մեր դործին չի դար ի հարկէ: Է՛,
 զլուսից ցաւցուցի, այնպէս չէ՞. արդէն առաջ ալ ըսի
 որ պարապ եղած ժամանակը կարգա՛:

Բարեւներս տիկինին եւ բոլոր ընկերներուն:

Ս. Պ.

Յ. Գ.— Ամերիկայէն եթէ նամակ եկաւ զրկեցէք.
 մէկ ալ, կը յիշե՞ս, ինձ հասցէ մը տուիր, այդ հաս-
 ցէն ալ նայէ, եթէ նամակ եկած է, ա՛ռ:

ՆՈՅՆ

4 03 — 29

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

903, 16/29 Սեպտեմբերի Ի Գահիրէ

Սիրելի՛ ընկեր, Պարոն Մարթին,
 Ըստ խոստմանս ահա կը պատասխանեմ Ձեզ. մեկ-
 նումիս մասին խորհրդակցեցայ Պրն. Արտաւազգի եւ
 Պրն. Հանէսեանի հետ. երկուքն ալ իրենց կողմէ քա-
 ջալերեցին այդ նպատակը, ես արդէն ատոր հակառակը
 չէի մտածեր, ու չպիտի մտածեմ ալ, եթէ կարելի ըլ-
 լայ հարթել կարգ մը հաշիւներ, որոնք իմ անձնակա-
 նիս կը վերաբերին բացարձակապէս:
 Ըսեմ Ձեզ ընկերս, ինչպէս դուք ալ դիտէք, 6-7 ա-
 միսներէ ի վեր անգործութեան դատապարտուած եմ,
 եւ որու հետեւանօք մօտաւորապէս 10 ոսկի պարտքի
 տակ ինկած ըլլալս չզարմացնէ Ձեզ. այս պարտքը վը-
 ճարելու համար Պրն. Հանէսեանի հետ թէեւ շատ մտա-

ծեցինք, բայց որեւէ ելք չկարողացանք գտնել, իսկ մեկնումիս համար Աղեքսանդրիոյ Կոմիտէին փոխառութեան առաջարկ մը ընել աւելի քան երբեք անհեթեթ կը դռնեմ: Մտածեցինք նոյնպէս առնելիքը որոնք առանց բան մը ըսելու հեռանալ Գահիրէէն, բայց կարելի չէ, որովհետեւ բացի չեզոք անձերէ, ընկերներս ալ խարած պիտի ըլլամ, որոնք ի վիճակի չեն ինձմէ չպահանջելու իրենց առնելիքները. ուրեմն կը մնայ ինձ նորէն անհատապէս կարգադրելու ջանալ վերսյիշեալ խնդիրը, (որ այնքան ալ հեշտ չէ), եւ որմէ յետոյ պիտի կրնամ մեկնիլ հանդիստ սրտով:

Եթէ ի նկատի չառնենք յիշեալ խնդիրը, կը մնան Ձեզմէ կախում ունեցող մի քանի կարեւոր պարագաներ, որոնց մասին եթէ հաճիք կրնաք պատասխանել ինձ իսկոյն: Ա.) Աղեքսանդրիոյ Կոմիտէն, իմ անվրտանեղ Իզմիր մուտքս կ'ապահովէ՞ թէ ոչ: Բ.) Եթէ անյաջող պարագաներու բերմամբ անկարելի ըլլայ մանեղ, մի այլ նաւահանդիստ (զոր օր. Բիրէա) երթալու եւ հոն սպասելու (յնոր տնօրինութիւն), պէտք եղած նիւթականը կը տրամադրէ՞: Գ.) Կարելիութիւն ունի՞ Կոմիտէի ինձ մօտաւորապէս գիտցնելու թէ Իզմիրի մէջ իմ ապրուստիս համար որչափ դրամ պիտի յատկացուի, քանի որ ես չպիտի դրողիմ իմ անձնական պէտքիս համար: Դ.) Ինձ դէնք մը տալու պիտի հաճի՞: Ահա՛ ամբողջութիւնը իմ առաջարկներուս, որոնց մէջ գուցէ դուք աւելորդ հարցասիրութիւններ եւս գտնէք, բայց մի մեղադրէք զիս, որովհետեւ յեղափոխական լուրջ եւ գործնական քայլը առաջին անգամն է որ պիտի առնեմ, եւ մինչեւ հիմա գտնուած շրջանակս ինքնին անտեղեակ ըլլալով քիչ թէ շատ կարեւոր գործանութիւններու մասին ընդունուած կանոններէն, ինձ ալ չէ կարողացած տալ պէտք եղած տեղեկութիւնները:

Պարոն Մարթին, անձամբ տեսայ Յովսէփ Թէրզեան անուն երիտասարդը, որ Մարտիլէն Նաիրի ընկերակցել էր ձեզ եւ որուն հետ հաշիւ մը ունիք: Խօսեցայ ծանօթ հաշուոյ մասին. ինք խոստացաւ մինչեւ յառաջիկայ Հոկ. 1 վճարել, մինչ այդ եթէ չտոանաք, դրեցէք ինձ, ես վերստին կ'սեղեմ, ինք կ'աշխատի եւ պատճառ չունի չվճարելու իր պարտքը:

Ընդունեցէք ընկերական ջերմ բարեւներս, եւ հաղորդեցէք պարոն Յարութիւնին, պրն. Արամին եւ Պրն. Արշակին. բոլորի ընկերասիրութենէն ալ խորապէս շնորհակալ եմ:

Ընկեր Ձեր
ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Հասցէս՝
Garabed Ayvazian
Poste - Restante, Caire -- Egypte

4 03 — 30

ՅՕԼԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ՝ ՌԱՀՎԵՐԻՆ

903, Հոկ. 24, Պէյրութ

Սիրելիս Ռ.

16/8 նամակդ առի:

Մեր դործերուն վրայ տեղեկութիւն տալը անձնական տեսակցութեան վերապահեր ես. շա՛տ լաւ. կարօտ էի հիմակ եւս մասամբ լսելու. այնքան տարտամ են ընթացքները: Ներս մտնելու(1) խնդիրը ճիշդ հինին պէս սպահով է եւ կանոնաւոր. եթէ մտնել(1) ուզողներ գտնուի: Այդ խնդրին մասին քիչ մը ետք աւելի ընդարձակ պիտի դրեմ:

Քու ներս մտնելը(1) դիւրին է, մեզի ոչ մէկ ծանրութիւն տուին: Հոս եկող մեր ընկերներէն(1) մին՝ ցարդ ետ գնաց Նոր Աշխարհ (Ամերիկա(1)): Լիբանան եւ հոս կատարելապէս հանդարտ է եւ խաղաղ, Ձեր մեծ տարածայնութեամբ լսածը մեծ խնդիր մը չէ եղած երբեք, հոս մի քանի մարդոց սպաննութիւնը միայն (7-8):

Գուրբան դեռ կը ճարակի բոլոր Ծածի, Հալէպի եւ Մուսուլի նահանգներու մէջ. սահմանները (այս քաղաքներու մէջ ալ ներկայ է) Թարապուս, Լաթաքիա, Իսքէնտէրուն, Քիլիս, Այնթապ (օրը 7-8 մեռնող), Մալաթիա, Պերէճիկ, Ուրֆա, Մուսուլ:

Օճնիկի(1) զրկուած դրամը միայն (20) քսան սթերլին է եւ ոչ թէ 25, եւ հասած է:

Հոս մենք թէեւ մարդ(1) ունինք ոեւէ ընկերներս(1) առնելու համար, սակայն այդ մարդ(1) բուն մեր ընկեր(1) չլինելով եւ միայն շահու համար այս խնդիրը կատարելով շատ սուղի կը ծախէ մեզի (թէեւ սպահովութիւնն ալ կատարեալ է). եթէ շատ շահ չցուցնենք մարդուն, մեզի հաւատարիմ չի մնար. այս բոլոր կէտերը նկատի առնելով նոր ուղղութիւն մը առնել կ'առաջարկենք դրսի ընկերներու(1), (այս քանիցս ես արդէն զբաւ եմ.— Աղեքսանդրիայի եւ Մարսիլիայի մէջ գտնուող Գ. գործիչները(2) թող Մեսաժրի(1) եւ աւստրիական նաւերու գահվէճիներու(1) հետ սակարկեն, դոնէ հպելի մէկերու հետ. հոս(1) եկող ընկերը նաւատի(1) հազուստով ուղղակի դուրս հանելու(1) համար, առանց քաղաքը ոեւէ մէկու հետ (միջնորդի հետ) տեսնուելու: Յամաք էլլել վերջ կապը նստեցնել եւ ուղղակի լեռ(1) տանիլ, այս միջոցով առ առաւելն մարդ(1)—գլուխ 1½ Քրանսականով կը վերջանայ խնդիրը եւ չափազանց ալ սպահով կը լինի խնդիրը: Մենք այս տեղի պաշտօնեաներս(1) թէեւ այնքան ծանր դնով կրնանք ինչպէս առաջ եւ միշտ մարդ(1) փոխադրել տալ, սակայն անկարելի(1) է գեմ(1) փոխադրել տալ. եթէ այս գործը գահվէճիներու(1) ձեռքով ընելով այնքան մի շահով գիրենք

մեզի կապենք, գեմքի(1) փոխադրութիւնը առ այժմ քիչ-քիչ ասոնց ձեռքով շատ դիւրին կը լինի: Այս խոսքերը մի ուշացնէք, զէթ դոնէ դու պարագաները հասկըցող մարդ, ճնշէ:

Հոս հիմակ մեր քոյր կայ Իգմիրի ընկերներէն Խաչիկ Սէրտարեան(1) անունով երիտասարդը. ո՛ր աստիճանի վտասհելի է, թող գրեն մեզ պաշտօնապէս: Կ'ուզէ մեր կողմերը երթալ. բաւական գորգացած կ'երեւայ: Կ'րոտէ թէ իրեն հայրենակից Յ-Ա երիտասարդներ պիտի Այնթապի գոլէնը(1) երթային ուսանելու եւ դործելու համար, ո՛ր աստիճանի ճիշդ է, եւ եղա՞ւ:

Այստեղը(1) շատ կարեւոր է. պէտք է Դ. ընկեր(3) մը միշտ դաշն(1) գործերով զբաղող եւ տարբեր գործ չունենող՝ աչքը բաց նստի:

Սիրականի(1) եւ միւսին բավոյները(1), եթէ դու Փրանս. Գաւով(1) կու գաս, դու եւ կամ ընկեր(1) մը միասին թող բերէ, գահվէհիին(1) քով թող ձգէ, կ'առնուի, այսպէս կ'ուզեն:

Մեր ժամանակին խօսած սուլիչները(1) առնելու չմոռնաս: Ներսէսը(1) եւ Յագուպը(1) հոս եկան ուսանելու. առաջինը անկարող եղաւ բժշկութեան(1) մըտնելու, եկուր որ հետոյ միասին տանիս. հոն այնքան կարօտ ենք իրեն, մինչդեռ չ'ուզեր երթալ: Իստիստ-բուհի(1) հասցէն զրկէ: Շուտ եկուր:

Հոս մինակ մնացող ընկերը(1) Պրն. Սիրականը(1) կ'ուզենք զրկել Հովիտ(1): Զորեպանը(1) պատրաստ է. ես մտածեցի թէ ան(1) հասնիլը իրեն լաւ կը լինէր, կամ մի ընկեր(1) ալ կը հասնէր իրեն ընկերաւալու(1), որով ծախքը կը կիսուէր:

Եթէ անմիջապէս առանց Ձեր հասնելուն սպասելու երթալուն կը հաւանիք, հեռագրեցէք (Պէյրութ Քիւլիյէ, Մուրատեան) ԱՅՈ՛: Եթէ կ'ուզէք որ Ձեզի սպասէ եւ կենայ, հեռագրեցէք (Պէյրութ Քիւլիյէ, Մուրատեան) Ո՛Չ:

ՅՈՒԱՆ

- (1) Ծածկագիր:
- (2) Ծածկագիր. — դաշնակցական գործիչները:
- (3) Ծածկագիր. — դաշնակցական ընկեր:

4 03 — 31

ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԻՍԱՔԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

903, Հոկ. 29, Հելուան

Յարգելի ընկե՛ր, Պ. Մարթին,
Պ. Արամը Հինդլարթի առաւօտ ժամանակին հասաւ Գահիրէ, որուն ընկերանալովս՝ պէտք եղած գործերը կարգադրեցինք, եւ այսօր ալ Պ. Արտաւազըին հետ, երեկոյեան մօտիկ զնացինք տղթորին: Արամը նամակին տեղեկացնելով, երբ կարգաց, ճիշդ իմ կար-

ծիքս յայտնեց, թէ պէտքը չունէր մինչեւ իսկ այսպէս նամակի մը: Վերջապէս անմիջական կերպով որոշեց կարգադրել առաւօտ շուտով հիւանդանոցի խնդիրը, որ շարաթ առաւօտ 10ին հիւանդանոց պիտի դնանք, բը-ժիշկը հոն պիտի գայ եւ ընկերակցութեամբ օրերասիտնի առաջին մասերը պիտի սկսին: Ատիկ զատ խոստացաւ մինչեւ իսկ որ երբ հիւանդանոցի մէջ որեւէ հիւանդի գրողած ըլլայ, հիւանդները թողել պիտի տայ ու ասոր սկսիլ պիտի տայ: Ուստի մեծ յոյս ունինք թէ 20-25 օրէն կը բժշկուի: Եւ երբ բուն դործունէութեան սկսին, նորէն մանրամասն կը տեղեկացնեմ: Ընդունած եմ յանձնած 2 երգարանները. հիմա 16 երգարան կ'ըլլայ, բայց չեմ յիշեր թէ պատկերներն քանի՞ հատ էին, 10 էր թէ 15 հատ էր: Հիմա մօտիկ ժամանակէն կը զրկեմ ամբողջովին, ինչու որ մէկ մասը ապառիկ կը մնայ:

Գալով միւս ապրանքներու մասին, ապրանքներուն տէրը հիմա հոս եկաւ, թէեւ Զակապիկէն ուղղակի հոգ պիտի պայ եղեր, բայց ուրիշ գործ մը ունենալուն համար, ստիպուած Երկուշաբթի օրը պիտի իջնէ. ուստի Երկուշաբթի օրէն սկսեալ 9էն 12ը Քաֆէ Սանթրալ սպասեցէք մէկզմէկու:

Հիմա գանք իմ խնդրիս շուրջ. բաւական օր է որ կ'իջնամ կ'ելլամ: Այն ընկերոջ համար որ ծանօթութիւններ տուած էիր գործի մասին, զժբախտաբար մինչեւ ցարդ յուսախար մնացած եմ: Այսօր մօրս հետ պնացինք Թօփալեանին որեւէ դործ մը խնդրելու. ինչ ինչ խօսակցութենէ յետոյ ըսաւ, թէ դուն ժամ առաջ Ամբերիկա պիտի երթայիր, ինչո՞ւ հոս ես, ես նկարագրեցի դրամական անձուկ վիճակս. նա կարծիք յայտնեց՝ մաս մը ես գտնամ ու մնացածը ինք ամբողջացնէ. ես պարզապէս հեղնեցի, առայժմ իմ կողմէս չեմ կրնար գտնել, ինչու որ հիւանդութեան համար ծախքի ենթարկուած եմ. ինք առաջարկեց թէ հասկցիր կանոնաւոր կերպով որ ո՛րքան ծախք կ'ըլլայ մինչեւ Պոսթոն. ինք ալ տեղեկութիւն առնելով ամբողջովին վճարելու կամ ճարելու ստանձնեց, բայց հակառակը Պ. Արտաւազը ու տղթորը հակառակեցան իմ Ամբերիկա երթալուն, նկատի ունենալով քրոջս հիւանդութիւնը: Հիմա չեմ գիտեր ո՛ր կողմը երթամ. բայց այժմ մնալու որոշում տալու վրայ եմ:

Յարգանքներ ու բարեւներ տիկին Մուրբիկին, Պ. Գալֆայեանին, Պ. Միսաքին, զեզ ու ամէն համահասար ընկերներու: Արամն ալ իւր բարեւները կը հագորդէ:

Մնամ յարգանօք
ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Յ. Գ.— Արամին հասցէին զրուելիք նամակը պէտք է իմ հասցէին գրէք. միմիայն վրան յիշեցնելու է՝ Արամին յանձնելի:

ՆՈՅՆ

4 03 — 32

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

03, 18/31 Հոկ., Ի Գահիրէ

Սիրելի Մարթին,

Ստացայ 28 Հոկտեմբեր թուակիրդ. Սամոս կղզիի ճանապարհով մեկնիլը ես ալ նպատակադարձար կը դտնեմ եւ հետեւաբար խօսք ալ կու տամ մեկնիլ այդ դժով, եթէ Բիրէայէն Սամոս անցնելու կառավարական արգելքներ չկան, իսկ ինչ կը վերաբերի Սամոսէն մինչեւ Պուճա ըլլալիք լեռնային ճանապարհորդութեան, այդ ինձ համար ոչ մի կարեւորութիւն չունի, միայն Պուճայէն քաղաք իջնելու առեւն պէտք է ըսել, թէ ընկերներու օգնութեան կամ աւելի ճիշդ ներկայութեան կը կարօտիմ, որովհետեւ առանձին քաղաք իջնելէ անմիջապէս յետոյ չպիտի կրնամ ընկերները դանկ, ինչպէս որ դատած է եղել արդէն զրկուած երկտասարդը:

Ուրեմն ամէն պարագայի մէջ ջանացէք աճապարանօք կարգադրել պէտք եղածը, պարտքիս թէ ճանապարհորդութեանս նկատմամբ, որպէսզի Ի զուր չսպասեմ Գահիրէի մէջ, որովհետեւ ինչպէս նախորդել ալ դրեցի՝ ինձ համար անկարելի է սպասելը, հարկ մը որ եթէ ներկայանայ 1-2 ամսուայ համար՝ այն առեւն իսպառ պիտի հրաժարիմ մեկնելէ:

Զմոռնամ հարցնելէ ձեզմէ այս մասին եւս, «Ներս դնալու համար մի ուրիշ միջոց ալ կայ, որուն դործադրութիւնը Ձեր անհատական ճարտիկութենէն կախուած է» կ'ըսէք. ի՞նչ բանի մասին պէտք է եղել ճարտիկութիւնը օրէք առաջ դադող պարօնին, քանի որ իր նամակէն քաղուած տեղեկութեան մէջ որեւէ ճարտիկութիւն չկայ, ես դոնէ նկարագրուած միջոցին մէջ ճարտիկութեան արժանի բան մը չեմ դտներ, եթէ տարբեր պարտադաներ եւս չկան. իսկ եթէ կան եւ ճարտիկութեան կը կարօտին, ըսէք ինձ առանց վերապահումի, ապահով ըլլալով որ խուսափող չեմ:

Նամակս երկու օր յետաձգելուս պատճառը Ձեր յանձնարարութիւնն էր. Օշին Եսայեան ըսուած անձնաւորութիւնը շատերէ հարցուցի, մեծաւ մասամբ կիպրոսաբնակ անձերէ, բայց ամենէն ալ առած թեր ու դէմ կամ բացասական պատասխաններս այն եզրակացութեան կը հասցնեն ինձ, թէ Գահիրէ այդպիսի անձնաւորութիւն մը չկայ: Միակ հաւանականութեան մօտիկ տեղեկութիւնը տուաւ կելիպոլսեցի երկտասարդ մը, անոր ըսելով՝ Օշին Եսայեան անձը ամիսներ առաջ Գահիրէ եղած է բայց հիմա ո՛չ, եւ արդ ուր ըլլալուն մասին ինք ալ տեղեկութիւն չունի: Ուրիշներ

ալ ըսին թէ Օշին Եսայեան կեղծ անուն մը լինելու է, որովհետեւ Կիպրոսի մէջ թէեւ Եսայեան կայ, բայց Օշին երբեք:

Փիլաւեանի խնդիրը մեր միջոցաւ յանձնուեց Կոմիտէին եւ Վաղարշն ալ անորոշ ժամանակով հեռացուեցաւ ընկերակցութենէ: Պատասխանեցէք վերջնականապէս եւ անյատաղ:

Բարեւներով Ձերդ՝
ԿԱՐԱՊԵՏ

4 03 — 33

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Գահիրէ, 5 Նոյ. 1903

Սիրելի՛ Մարթին,

Երկու նամակներդ ստացած եմ: Ներփակ կ'ուղարկեմ Այվաղեանին ստացազիրը, որուն յանձնեցի Ձեր ուղարկած 10 ոսկին, որպէսզի ամբողջ ունեցած պարտքերու խնդիրը կարգադրէ եւ այլ եւս ամսակա՛նով պարտք վճարելու խնդիր չմնայ: Ես կ'ուզէի թէեւ 7-8 ոսկիով վերջացնել խնդիրը, բայց անգամ մը որ դուն ալ գրած էիր իրեն 10 ոսկի զրկած ըլլալդ, անկէ ետք ալ բնականաբար անկարելի էր պակասով վերջացնել: Ձինքը ճամբու կը դնեմ ուրբաթ օր կէսօրէն յետոյ ժամը 3-15ի թռէնով եւ Աղեքսանդրիա կը հասնի զիչերը ժամը 9ը քառորդ անցած: Մնացածը ա՛լ ձեր զիտնալիք խնդիրն է. անշուշտ չէք մոռնար ճամբայ ելլալը եւ յաջող կամ անյաջող մուտքը իմացնել ինձի:

Աղեքսանդրիոյ մասին տուած տեղեկութիւններդ դո՛ւ թողուցին զիս, կը յուսամ որ մինչեւ այս տողերը կարգացած ատենդ, հող ամէն բան վերջնականապէս կարգադրուած կ'ըլլայ արդէն: Յունաստան անշուշտ դրեցիք մինչեւ հիմա եւ անհամբեր կը սպասեմ անոր արդիւնքին: Քանի որ Այվաղեանը Յունաստանէն պիտի անցնի, ըսէք իրեն որ բերանացի խօսի ուր որ պէտք է եւ արդիւնքը տեղեկացնէ:

Երկրի դործերուն մասին ալ մի մոռնաք երբեմն երբեմն տեղեկութիւններ հաղորդել մեզի: Ընդհ. Ժողովի մասին նոր լուր մը ունեցա՞ք: Հող չէ թէ Ընդհ. Ժողովը ուշանայ, մենք առաջուց կը պատրաստենք ամէն բան ու վերջը կը սպասենք:

Պըն. Տիգրան Պէկեանին դրուեցաւ որ մենէ պիտի ստանայ «Իրօշակ»ը. եթէ կարելի ըլլայ իրմէն օրտուել, առիթը չենք փախցնէր, մի՛ վախնար:

Ռահվերը բարեւէ եւ ներողութիւն խնդրէ իմ կողմէս խոստումս չկարենալ կատարելուս համար. չարահանց զբաղած եմ եւ զինքը մեկնած կը կարծէի արդէն:

Թող հասցեն տայ ինձի որպէսզի դրեմ իրեն, կամ էթէ կ'ուզէք Ձեզի կը դրեմ ու կ'իմացնէք իրեն:

Գալֆային շատ բարեւ. մեռա՞ւ, ի՞նչ եղաւ որ ձայնը ձոյնը ելած չունի:

Բարեւներով:

Ձերդ՝
ԱՐՏԱԻԱՁԴ

4 03 — 34

ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԻՍԱՔԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

7 Նոյ. 1903, Հելուան

Յարգելի ընկե՛ր Պ. Մարթին,

Բաւական ժամանակ է կը սպասէի ձեր նամակին. ինչ որ դրած էիք թէ այսինչ ընկերն պիտի դայ, բայց դժբախտաբար մինչեւ օրս որեւէ անձնաւորութիւն չէ եկած: Անշուշտ դուք յանցաւոր չէք, որովհետեւ նա խոստացած է եւ դուք տեղեկացուցած էք:

Ինչպէս առաջի նամակովս յայտնած էի, թէ Թօփաւեանը այսպէս յոյս մը տուաւ, Հինդշաբթի օրն դիմեցի պատասխան առնելու. ընդունած էր եւ ուրախ տպաւորութեան տակ ըսաւ՝ թէ դուն ալ աշխատէ որ մէկ մասը ճարես, եւ դնալէդ երեք օր առաջ եկուր որպէսզի նամակը գրեմ, Աղեքսանդրիա երթալով տոմսակն ստանաս:

Հետեւաբար հոս սկսայ դործերս կարգադրել, եւ յառաջիկայ 16ին երկուշաբթի օր պիտի իջնեմ Աղեքսանդրիա, որպէսզի չորեքշաբթի օր մեկնիմ: Բայց այս չորեքշաբթի օրուանն, ժամանակ մը առաջ էր. հիմա չեմ դիտեր թէ նո՞յնն է, ինդրեմ լաւ մը հասկնաս ու անմիջապէս տեղեկացնես: Անշուշտ կը ներէք համարձակութեանս, ինչու որ ձանձրութիւններս ըստ բաւականի կ'ըլլան կոր:

Արամն բաւականին առողջ է, Պ. Այլապեանը թող պատմէ տեսածին պէս. երեքշաբթի օր պիտի երթամ, որովհետեւ այս կիրակի վերջին կիրակիս է Հելուան մնալուս. իսկ յառաջիկայ կիրակի վիճակահանութիւնը տեղի պիտի ունենայ, ստոր համար երեքշաբթի պիտի երթամ Արամին:

Նամակս վերջացնելով կը սպասեմ անմիջական պատասխանիդ:

Կը բարեւենք ամբողջ ընտանեօք, նաեւ բարեւնիս հազորդէք տիկինին, Պ. Գալֆայեանին, Արամին, Պ. Մխաթին եւ այլ ընկերներու:

Մնամ յարգանք՝
ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

4 03 — 35

ԱՐԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գահիրէ, 11 Նոյ. 1903

Յարգելի՛ Պ. Մարթին,

Ստացայ ձեր Նոյ. 10 թուակիրը, որով նամակս ուղացնելուս համար ինձ կը պատասպարտէիք. սակայն դժբախտաբար կարգ մը պատճառներով դաս առնելու ինդիրը քանի մը օր ուշանալով, չուզեցի նախքան դասին սկսիլս նամակ գրել. քանի որ արդէն ուրիշ գրելիք մը չէի կրնար ունենալ:

Արդ հոս դալէս երկու օր վերջ Պ. Նշանը դտայ. ինք շատ ազնիւ մէկն է, ամէն զոհողութիւն յանձն կ'առնէ կոր, միայն թէ չ'ուզեր խանութին մէջ դաս տալ, պատճառը՝ որ իրեն սորվեցնողին երդում է ըրեր որ ինք ուրիշը չ'պիտի սորվեցնէ: Արդ որովհետեւ խանութին մէջ ուրիշ հայ մը եւ իր խանութին դիմաց իրեն հայրենակից հայեր կան եղէր, չ'ուզեր եղեր որ անոնք դիտնան ինձ կորել սորվեցնելը. նոյնիսկ չ'ուզեր իր եղբայրը վիտնայ: Ուստի բնական է որ ես ալ յարմար տեղ մը չունէի որ դար դաս տար. Պ. Մխաթեանին հետ ելանք սենեակ մը փնտռեցինք, որ թէ՛ ես բնակէի եւ թէ՛ իրմէ գիշերները հոն դաս առնէի. ան ալ անկարելի եղաւ, չ'գտանք: Բարեբախտաբար Աստիկը(1) եւ Փիլաւեանը առաջարկեցին որ իրենց սենեակը երթամ. այս առթիւ Պ. Նշանի համաձայնութիւնը առնելով, իր երթալ-գալուն թրէնի ծախքը հողալ խոստացայ, վասնզի քալելով 1-1½ ժամուայ տեղ է, եւ մի քիչ արտաքոյ կարգի ծախքեր ալ ունեցայ պործիքին վերաբերեալ: Այս իրիկուն առջի դասը պիտի առնեմ, իսկ աշխատելուս մասին ինք ըսաւ որ քանի որ շուտ սորվի կ'ուզես, պէտք է որ դաս առնելէդ վերջ հետեւեալ օրը առանձին վարժութիւն ընես քանի մը ժամեր. երբ որ կը նեղուիս, ըսաւ, խանութը եկուր ինձ օգնէ:

Գալով Համբոյի մասին, հոն պացող ընկերը Համբոյին դիւրութեամբ կրնայ գտնել հետեւեալ միջոցներով: Բէշլումալնըլար չարշուսքէն վար Շէյքան չարշուն կ'ելլէ, հոն Խուսուճեան եղբայրներուն մաղազան կը հարցնէ, որ մանիֆաքարայի մեծ մաղազա մըն է. այնտեղ մշեցի հաճի Աւոյին տղան հաճի Համբոն կամ Համբարձումը կը հարցնէ, որու խանութը արդէն շատ մօտ է, շուտով ցոյց կու տան: Աւելի ապահովութեան համար՝ բացի մշեցիէ ուրիշ ոչ ոքի չհարցնէ, նոյնիսկ Խուսուճեաններուն մաղազան առանց հարցնելու կարող է շատ դիւրութեամբ գտնել. օրինակ, երբ որ Բէշլումալնըլար չարշուսքէն դէպի Շէյքան չարշուն պիտի երթայ, թէ՛ ճամբու վրայ եւ թէ՛ վաճառատուներու առջեւները շատ մը մշեցիներու պիտի հանդիպի. այն ժամանակ առանց կասկածելու կարող է հանդիպած մշեցիին հարցնել: Բոլորն ալ գիտեն եւ

շուտով ցոյց կու տան: Ինք 24-25 տարեկան է, ինձմէ քիչ մը բարձր, երեսը քիչ մը ծաղկաւ է, Ֆէս կը դնէ եւ մեզ պէս կը հապնի: Իրեն երբ կը մօտենայ, շուտով իմ խոհական անունն թող տայ, որպէսզի դիմացինը դիտանայ թէ եկողը ո՛վ է եւ ըստ այնմ վարուի:

Իսկ բնական է որ Համբոյի միջոցաւ պնդողը մեր ընկերները տեսնել պիտի ուզէ. այն ժամանակ, իրենց խոհական անուններով կրնայ դտնել սապէս, — Սիւրբիտարեանին մագաղան Միւրան Շահինեան եւ իր ընկերը Գէորգ, որուն մականունը չեմ յիշեր. բնական է՝ Համբոյէ գտա ուրիշի չի հարցնէր:

Սիրալիր բարեկներով՝
ԱՐԱՄ

Յ. Գ.— Միւս նամակը դեղադործէն է, կարգացէք եւ եթէ կարելի է գրեցէք թէ ի՞նչ պատասխանեմ. ասիկա երկրորդն է որ կը գրէ: Նախկին դրածին արդէն չեմ պատասխանած Պ. Մխաբին խոստմանը վրայ. անշուշտ ցարդ պացած պտած եւ պէտք եղածը խօսած է իր առնելիք քայլի մասին, վասնզի նա ալ վերջապէս սպասողական դրութեան մէջ է:

Արամը կատարելապէս առողջացած է. հաւանական է 8-10 օրէն ելլէ հիւանդանոցէն:

ՆՈՅՆ

(1) Կարելի է նաեւ կարգալ Ռստիկը կամ Ըստիկը:

4 03 — 36

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ՝ ԴԱԻԻԹԻ ՆԱՄԱԿԸ

Philadelphia - Pa., Նոյ. 30, 1903

Սիրելիս Մարթին,

Անբացատրելի բերկրութեամբ գրկեցի նամակդ եւ չորսիդ լուսանկարը, այս առաւօտ: Սկսելէ առաջ ըսեմ՝ որ այս տողերը քեզի կը դրեմ Night Schoolի մէջ, ուր անգլերէն կը դասախօսեմ շաբաթը 3 դիշեր ու այսպէսով օրավասնիկին գէթ մէկ մասը կը հանեմ: Ինչպէս կը տեսնես, նամակի թուղթ չէ դործածածս, զի չէի կարծեր ատեն պիտի ունենամ հոս գրելու, անշուշտ ասոր կարեւորութիւն չես տար: «Ֆանթապիլիէ քլթիւր, Փուլուս մաֆիլ»ը հոս չ'անցնիր...: Ի սրտէ ուրախ եմ որ Տոքթ.ը մեկնած է արդէն: Ա՛խ Մարթին, ես քեզ ի՛նչ ասեմ որ դու ի՛նչ հասկանաս. հաւատա՛ որ սիրտս կտորած է ամէն մի կերպով, ըլլա՛յ անձնական, ըլլա՛յ ազգային. առաջինը այնչափ հոգս չէ, որովհետեւ ինչպէս որ ըլլայ այս կ'անցնի եւ անկէ գտա վերջապէս ինչ որ ալ ըլլայ չի բազդատուիր վերջնոյն հետ: Հրաշին այսպէս ըլլալուն ի սրտէ կը ցաւիմ. չգիտեմ որ անկէ՞ դժ է գէպի դործը, բայց այդ չ'արգարացնէր իր

այսքան տարուան ցոյց տուած անգործունէութիւնը, չէնէ ինչո՞ւ համար այսպէս ըլլար Կիլիկիան. մանաւանդ ա՛յս պարագային, երբ երկրին վիճակը անտանելի դարձած է եւ գարնան արիւն թափելու, մէկ խօսքով Ս. (1) շրջանին մէջ կուրու բռնկելու կամայ թէ ակամայ վախը կայ: Ի՛նչ որ է, ես ասոնք կ'ըսեմ ոչ թէ Հրաջը կամ այսինչը-այնինչը քննադատելու նպատակով, ո՛չ, ես հեռու եմ անկէ, անոր ատենը չէ հիմա. այլ կ'ըսեմ որովհետեւ քանի կը խորհիմ անցած տարիներու վրայ՝ այնքան սիրտս կը վշտի: Այո՛, դրսէ դուրս ականջիւ հասաւ այն լուրը որ դուն երկիր մը տած չես դեռ, եւ թերեւս ինչպէս որ կ'ըսես՝ ամանք կը մեղադրեն ալ, թէեւ ես բան մը լսած չեմ այդ մասին: Բայց վնաս չունի. դիտես որ խօսողները շարունակ կը խօսին, ծանօթ ըլլան թէ չըլլան խնդրոյն. հետեւարար դու դործդ պիտի կը վարուէ այնպէս ինչ որ գործին շահերը կը պահանջեն. եւ ես իմ կողմանէ կ'աւելցնեմ որ դուրս ըլլաս, Մարթինս, ստանձնածդ գերը ծանր է եւ պատասխանատու. այնպէս շարժէ որ սպառազին որեւէ բիծ չբերես վրայ: Ասոնք կը գրեմ որովհետեւ անկեղծօրէն կը սիրեմ քեզ, եւ քեզի դալիք որեւէ մի բան, ըլլայ այն պատուարեր թէ հակառակը, անոր համեմատ պիտի ուրախացնէ կամ տրամեցնէ ինձ. եւ դու վստահ ես ասոր, այնպէս չէ՞: Գիտցած եզիր որ ես միշտ Կիլիկեան(2) պահանջներուն կողմն եմ եւ ձեռքէս եկածը չպիտի զլանամ. ասոր վստահ եզիր: Ինձի պէս քանի մը ընկերներ ալ կան եւ եթէ դպրոցիս խնդիրը չըլլար, ես կ'երթայի Մասաչուսէթս(2), ուր աւելի լայն շրջանակ մը կարելի է յառաջ բերել Կիլիկիոյ շահերը զօրաւորապէս պաշտպանելու եւ մէկ խօսքով նիւթապէս ալ օգնելու: Այս տարուայ դասերս խիստ շատ են եւ ամենադժուար տարին է, որ եթէ յաջողութեամբ անցնեմ՝ միւս տարին կ'ըլլայ վերջինը, սակայն աւելի դիւրին ըլլալով՝ պիտի կարենամ աւելի օգտակար լինել գործին: Յամենայն դէպս Ֆիլայի(3) Կոմիտէն ինչպէս պիտես ամենալաւերէն է եւ որչափ որ հոս եմ կրնամ ընկերներուս ուշադրութիւնը Կիլիկիոյ կողմը հրաւիրել: Շատ խօսելիք ունիմ քեզի, բայց հոս աւելի երկարել չեմ կրնար, թէ՛ թուղթս կը հատնի արդէն եւ թէ ժամանակս լրացաւ եւ կը փակեմ նամակս: Աղասէրին երբ գրես, շատ բարեւս խօսէ, ինչպէս նաեւ Մխաբին եւ Գալֆայեանին, որ քովդ է անշուշտ:

Համբոյներով՝
ԴԱԻԻԹ

Միշտ այս հասցեով գրէ եւ նամակներդ թիւով ըրէ որ եթէ երբեք մի բան պատահի անմիջապէս դիտնամ.

D. M. Garibian
Phila - Dental College

(1) Սասուն:
(2) Բնագրին մէջ՝ ստորագրուած:
(3) Ֆիլատիֆիոյ (Ա. Մ. Ն.):

4 03 — 37

ԻԶՄԻՐԵՆ՝ Վ. ԷՏԿԱՐԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ձեռագիրը 403 - 29 եւ 403 - 32 նամակներու ձեռագիրն է: Ամենայն հաւանականութեամբ, ուրեմն, Վ. Էտկարը ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ ոչ Գառիբիւրի Կարապետ Այվազեանը, որ անցած է արդէն Ոսկեհամ (Իզմիր): Այդ կը հաստատուի նաեւ 405 - 1 նամակով:

903, 12/25 Դեկ., Իզմիր

Սիրելի՛ Մարթին,

Ինչպէս տեսաք անշուշտ 1-2 օր առաջ Ձեզի ուղղուած հաւաքական նամակէն, այստեղի տղայոց իրական վիճակը ու իրենց մտածումները շատ տարբեր են ինձ ըսուածէն. երբ ես այդտեղ եղած ժամանակս ապրուստի միջոցները վերայ հարց դրի, այնքան ալ հաճելի չեղեալ, բայց արի տես որ այդ մասին ես շատ ուղիղ եւ որոշ մտածած եմ եղեր:

Մեր յաճախակի տեսակցութիւններուն մէջ նոյնիսկ Անգրանիկի բերանով անուղղակի կերպով հասկացուցին որ չպիտի կարողանան իմ սէտքերս հոգալ. յարմար դատուեցաւ զբամազը իմ մը սահանջել Ձեզմէ՛ զորք մը սկսելու ու զբամազն արդիւնքովը ապրելու համար: Այդ մասին արդէն զբամազ եմ նախորդել, ներկայիս ալ նոյնը կրկնելով կը խնդրեմ որ անմիջական կարգադրութեան նայիս եւ մանաւանդ շուտով ինձ լուր տայէք Ձեր հաւաքական որոշումը, որպէսզի ես ալ իմ գիրքս ու վիճակս կարողանամ որոշել:

Դրամ հանգանակել Իզմիրի կամ Մանիսայի մէջ բնակին անկարելի է. այդ 150 ոսկեոյ ցանկը մոռցէք միանգամ ընդմիջու. հազիւ 30-40 ոսկի դուռար մը դուրս ելէք է Մանիսայէն, այն ալ այսպէս թէ այնպէս ծախսուել է, եւ իրենք զբամազ կը կարօտին:

Ենթահաւոր նոր տարի եւ ջերմագին բարեւներ:

Ընկերդ՝ Վ. ԷՏԿԱՐ

Յ. Գ. 1.— Ինձ տուէք ձեր մասնաւոր հասցէն, եւ պատասխանեցէք ըստ հետեւելոյն՝

Stephen Richard pour V. E. Smyrne

Յ. Գ. 2.— Ծնողացմէս եկած նամակները հաճեցէք ինձ զբերել նոյն հասցէով: Անշուշտ չէք մոռնար օր. Հայկանոյշի մասին ինձ տեղեկացնել:

ՆՈՅՆ

4 04 — 1

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՅԷՆ՝ ԹԱՓԱՌԻԿԻ ՆԱՄԱԿԸ

1904 թուականէն՝ երկու նամակներ միայն կը գտնենք Մարթին Մուրատեանի քղթածրարին մէջ:

Առաջինը — ներկայ նամակը — հաւանաբար ուղղուած է իրեն՝ Մարթինին, որ ուրեմն կը գտնուի Իզմիր (Ոսկեհամ), որ բանտարկուած էր Ֆարհատը: Այդպէս ենթադրել կու տայ նաեւ Յուզակն Մարմնի նամակը (404 - 2), որ ուղղուած է Մարթինին եւ Էտկարին (արդ՝ 12/25 Դեկտեմբեր 1903ի իր 403-37 նամակը Էտկար գրած էր Իզմիրէն): 1904ի ընթացքին Մարթինի Իզմիր գտնուելուն մասին կը վկայեն նաեւ Քրիստափորի 1905 Փետրուար 1 եւ 19 թուակիր նամակները:

Պետք է ենթադրել՝ որ, Սոփիայի Գ. Ընդի. Ժողովէն ետք (Փետրուար 1904), Մարթին, նորընտիր Յուզակն Մարմնի կարգադրութեամբ, անցած է Ոսկեհամ՝ մասնակցելու համար «ռուբային» ծրագիրներու նախապատրաստութեան (Իզմիրը պիտի արձագանգէր Ելլուզի ուսմանը՝ ուժանակով օդը համելով երոսպական դրամատուները, փոստը, մաքսատուները, կամուրջները, եւն.: Այս մասին տեսնել՝ Մ. Վարանդեան, «Հ. Յ. Գ. Պատմութիւն», Ա. հտր. էջ 450-451): Իզմիրի ծրագիրները ձայնագրեցան երոսպացի յեղափոխական ժողովի եւ Տիգրան Նալբանդեանի ձեռքակալով:

Իսկ թէ ո՞րք է «Թափառիկ»ը, որոշ չէ: Ձեռագիրը կը յիշեցնէ Վահրամիսը (Յ. Գալֆայեան):

Աղեքս., 9 Դեկտ. 1904

Սիրելի՛ ընկեր,

Ներքին նամակը, խնդրեմ, ապահով բանտը Ֆարհատին ձեռքը հասցուցէք:

Վարդանը(1) ծոց հասած է ապահով: Մարհատը տակաւին Յուն. կը գտնուի: Արծուարեբը(2) վրայ գին. այժ կեզրոնացնել սկսած է թրք. կառավարութիւնը. կասկածելի մի բան կայ:

Տեղական գործերը լաւ են, շուտով կը սկսինք հրատարակել շաբաթաթերթ մը «Հորիզոն» անունով:

Ընկերական բարեւներով՝
ԹԱՓԱՌԻԿ

(1) Խանասորի վարդանը, որ Զուարթեանի հետ բնակակց շրջապատոյսի էր Էլած Կիլիկիա եւ Սուրիա:
(2) Ձեյթուն:

ՅՈՒՅԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Լիս(1), 12 Դեկտ. 904 թ.

Սիրելի Մարթին եւ Իզմար,

Համաձայն Յ. Մ.(2) որոշման կրկին փոխադրուած է Ձեզ 500 Փր. (արդէն ուղարկուածի՝ Հետ ընդամէնը՝ 800), առաջարկելով Ձեզ՝ ինքներդ ընտրութիւն

անէջ Ձեր ո՛ւր դնալու խնդրում, որովհետեւ այստեղ, մեզ մօտ, ոյժերի կարիք չունինք առայժմ:

Մենք, ի նկատի ունենալով անմիջական գործի շահը եւ նրա շտապ բնուարութիւնը՝ ո՛չ ժամանակ եւ ոչ էլ հնարաւորութիւն ունէինք մանրամասն քննութեան մէջ մտնելու կատարուած ազեղ եւ տխուր իրաւանցումները իսկական պատկերը դուրս բերելու եւ իւրաքանչիւրի պատասխանատուութեան չափն ու սահմանը որոշելու համար:

Միակ մեզ զեկալար ունենալով գործերի արդի դրութիւնը եւ նրանց շահը, որ միշտ զերիշխող պիտի լինի մեր անձնական ցանկութիւնների եւ տրամադրութեան վերայ, ցաւում ենք, որ ուրիշ որոշում տալ անկարող եղանք:

Ընկերական բարեւեներով եւ համբույրներով՝

ՅՈՒՅ. ՄԱՐՄԻՆ
(Կնիք)

(1) Կ. Պալալ կուսակց. անուններէն մէկը:
(2) Յուցական Մարմնի (յատուկ մարմին՝ ընտրուած Հ. Յ. Գ. Յրդ Ընդի. ժողովէն, Քրիստափորի զեկալարութեամբ գլուխ հանելու համար ելլողի եւ իզմիրի «ռումբային» ծրագիրները):

4 05 — 1

ԷՏԿԱՐԻ (Կ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ) ՆԱՄԱԿԸ

Գահիրէ, 5 Յունուար 905

Սիրելի Մարթին,

Աղեքսանդրիա հասնելէս ետք տիկին Սուրբիկի հետ տեսնուելով խնդրեցի որ իրեղէններդ պատրաստեն որպէսզի զրկեմ: Բայց տողթ. Բալայեանի տուած մի նոր տեղեկութեան համեմատ — Լեռնավայր երթալ կամ չերթալուդ մասին — հարկ կը համարեմ հարցնել զեզմէ թէ տակաւին երկար պիտի մնա՞ս հող, թէ ոչ: Եթէ պիտի մնաս ինձ յայտնի շուտով, որպէսզի իսկոյն զրկեմ իրեղէններդ. հակառակ պարագային այսինքն եթէ կամ հոս պիտի գաս եւ կամ մի ուրիշ տեղ մեկնիս, ի զուր չուղարկեմ:

Ես առողջ չեմ գլար ինքզինքս. շուտով պիտի դեմեմ բժշկի, տակաւին ոչ մի ընկերի հետ չտեսնուեցի: Ընդունիր բարեւներս եւ հաղորդիր Սարհատին ու Կարոյին, եթէ այգտեղ են:

ԷՏԿԱՐ

Հասցէս՝
G. Ayvazian
Poste - Restante, Caire (Egypte)

Գրքերս առի տիկին Աշոտէն, ամէնը միանգամէն պիտի ծախեմ:

4 05 — 2

ԷՏԿԱՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Գահիրէ, 1 Փետրուար 905

Սիրելի Մարթին,

Ստացայ նամակդ. հաղուտներդ՝ ըստ քս կարգադրութեան պիտի թողում եղած տեղը ցնոր տնօրինութիւն: Շնորհակալութեամբ ընդունելով քս տուած ընկերական խորհուրդը իմ ժընեւ մեկնելու մասին, ցաւօք կը յայտնեմ չկրնալ համաձայնիլս: Ես բացարձակօրէն իմ արժանապատուութեան դէմ կը նկատեմ այդ առաջարկը. Ոսկեհանքէն ի զուր ու առանց հակադրական պատճառով մը դուրս ելլելէ յետոյ, Բիւրոն անշուշտ մեղաւոր չէ իր (այդ վերջին) առաջարկով, սակայն ես ալ մեղաւոր չեմ իմ շընդունելով: Մէկ խօսքով ես չեմ ընդունիր որ ընկերները հետ վարուին իբրեւ մեքենաների. ես կը սիրեմ, կը պաշտեմ յեզափոխական գործը, բայց կը դնամ այնպիսի վայրեր, ուր վստահ եմ իրական գործի յաջողութեան. այլապէս կը համբերեմ մինչեւ այդպիսի առիթ մը ներկայանայ:

Տողթ. Նէվրուզը քննեց ինձ. նրա ասելով՝ փայծաղս կը ցաւի ու ստամոքսի բորբոքում ստացել եմ. դեզ տուաւ: Բայց արդիւնք՝ ոչ: «Հանգստի ոչետք ունիս», կ'ըսէ, ի հարկէ առանց զիտնալու թէ իմ գըրպանս սրբան փող կայ, իր կարծած հանգստութիւնը ձեռք բերելու համար: Գրիբ Լեռնին թող ծանօթանայ Սիվրիսարըյի պաշտօնեաներէն Գրիգոր Տէր Մինասեանի հետ, առանց միւսնի միջամտութեան(1). անոր միջոցաւ պիտի կրնայ ծանօթանալ եւ Գրիգոր Խանձեանի հետ. ասոնք իրենց ձեռքի տակն ունին ուրիշ լաւ տղաներ:

Տեսնուեցայ Մարի հետ. բաւական առողջացել է. տեսնուեցայ նմանապէս Արշակի եղբոր Հայկի հետ, (որ Ոսկեհանք պիտի մեկնի)(1): Տեղական վիճակի մասին, կարծեմ էլէնը(2) կամ Լեռնը գրել էին իրեն: Տեսայ «Հորիզոն»ը. բաւական ընդարձակ ծաւալով ու թոյլ կազմով թերթ մը:

Եզրիպտոսի օրուայ նորութիւնն է «Վարդոյի(3) բաց նամակները ուղղեալ գաղնակցական ընկերներին»: Հա՞րկ է ըսել թէ այդ բաց նամակները իւր քսեցին մեր հակառակորդների հացին: Ազատ բեմի մէջ կարգացի քննադատական մը այդ նամակների առթիւ, որը գըրլատելով Վարդոյի(3) ուշացած ճամբատախօսութիւնը, կու գար անգամ մըն ալ շեշտելու թէ հնչակեանները աւելի լաւ կը մտածէին ուրեմն որ կանխաւ կը հակառակէին Սասնոյ գործունէութեան: Գեղեցիկ վատտ, — Վարդոյի շնորհիւ:

4 05 — 4

Աշխատանքի հետ չեմ թղթակցել ու յառաջելային ալ միտք չունիմ թղթակցելու:
Ընդունիր անկեղծ բարեւներս. հաղորդելը նոյնը Սարհատին եւ Կարոյին: Բարեւներ մասնաւորապէս Յարութիւնին:

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

19 Փետրվ. 905, Ֆիլիպպէ:

Մնամ ընկերդ՝
ԷՏԿԱՐ

Հասցէս նոյնն է:

Սիրելի Մարթի՛ն, քո ուզած վկայականդ արդէն ուղարկուել է Բիւրոյին. միտքը այն է՝ որ դու քո անյաջողութեամբ Ոսկեհանքում իսկապէս գոհ ես հանգիստացել այնտեղի մի-երկու անձնաւորութիւններէ անտանձ ամբարտաւանութեան, որ մեզ տեղիք չես տուել դժգոհ լինելու քեզնից եւ որ մենք կարծում ենք, որ Ոսկեհանքի դէպքը բնորոշ չէ քեզ համար ու դու անկասկած կարող ես օգտակար լինել երկրում:
Միամիտ եղի՛ր ուրեմն: Յաջողութի՛ւն:

- (1) Բնագրին մէջ ստորագծուած:
- (2) Բրիտափոքի ծածկանունը:
- (3) Վարդ-Պատրիկեան, Պալքաններու գլխաւոր գործիչներէն մէկը, որ հետագային, 1907ի 4րդ. Ընդի. Ժողովին, արտաքսուեցաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերէն:

Ձերմ բարեւներով՝
ԷԼԼԷՆ

4 05 — 3

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

1 Փետրվ. 905, Ֆիլիպպէ

Սիրելի Մարթին՝!

Նամակդ ստացայ եւ իսկոյն դրեցի Ծագիկի(1) ընկերներին քո ուզած տեղեկութիւնները եւ վկայութիւնը պաշտօնապէս հաղորդելու ում հարկաւոր է: Յոյս ունիմ, որ նրանք կամ արդէն մի բան արած են եւ կամ շուտով ինձ կը դրեն այստեղից հարկաւորը անելու համար: Ինքս չուզեցի Մարմնու(2) կողմից դրել՝ ստանց միւս ընկերներէ համաձայնութիւնը ունենալու:

Ձգիտեմ Լեւոնին դրած ինչ նամակում են քեզ վերադրուած Ոսկեհանքի(3) անախորժ դէպքերը: Դա, երեւի, թիւրիմացութիւն է: Յամենայն դէպս ես այդպիսի մի կարծիքի մասին տեղեկութիւն չունիմ եւ ինքս էլ Լեւոնին դրած խորհրդատու մի նամակում, որքան յիշում եմ, քեզ անուանել եմ «գոհ» Ոսկեհանքեան ամբարտաւանութեան:

Որքան վատ եղաւ Ոսկեհանքից քո հեռանալը դործի տեսակէտից, բայց անձնականիդ համար շնորհաւորում եմ սպասուելիք այդտեղից եւ ցանկանում եմ յաջողութիւն ու մի փոքր էլ բախտ՝ դործունէութեանդ նոր վայրում:

Ձերմ բարեւներս Կարոյին:

Համբոյրներով
Քա ԷԼԼԷՆ(4)

4 05 — 5

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԱՐԹԻՆԻՆ

Նամակի բովանդակութենէն (վերջին պարբերութիւն) յայտնի կ'ըլլայ՝ որ այս նամակը գրուած է նախորդէն ետք, քէն կը կրէ միեւնոյն քուսականը (գրուած չըլլալով հանդերձ միեւնոյն քաղաքէն): Թուականի անուշադրութեան սխալ մը՝ հաւանաբար: Կրնայ գրուած ըլլալ միւսէն օր մը ետք:

Վստահօրէն Բրիտափոքի վերջին նամակներէն մէկն է Մարթինին ուղղուած այս գրութիւնը: Ամիս մը չանցած՝ Հայ Յեղափոխութեան Դարբինն ու անկիւն Առաջնորդը ի՛նքզ զոհ պիտի երթար Կարմիր Սուլթանը ահաբեկելու սահմանում նոր առաքելու փորձարկումին, Վիտոշի լացիին՝ Սոփիայի մօտ:

19 Փետրվար 905, Սօֆիա

Սիրելի Մարթին՝,

Ստացայ 12/25 Փետրվ. դրածդ, ուր հարցնում ես «մասնապէս ընկեր ուժանակի-զէնքի դործածութեան փորձերու մէջ» այստեղ դանուակու մասին: Դա թիւրիմացութիւն է. այդպիսի մասնազէտ այստեղ չկայ, իսկ եղածները ձեզնից աւել չգիտեն: Ուրեմն իմ կողմից այդ մասին, դժբախտաբար, ոչինչ չեմ կարող ասել:

Վերջերս Վառնա Արթաքիին ներկայացել է մէկը՝ ապրանք ուղելով: Ենթադրեցինք՝ թէ ձեր կողմից է. ինչո՞ւ է ք առանց նամակի մարդ ուղարկում, յանձնարարութիւններ անում. դա ունի շատ անյարմարութիւններ: Եթէ չենք սխալուած մեր ենթադրութեան

- (1) Կրճատումը Կոստանդնուպոլիսի, Պոլսոյ շրջանի կուսակցական անուններէն մէկը:
- (2) Յուցական Մարմնի, որու անգամ էր Բրիտափոքը:
- (3) Իզմիրի:
- (4) Բրիտափոք Միֆայէլեանի կուսակցական անունը:

մէջ՝ թէ մարդը ձեր կողմից է եղել, ուրեմն կը ներէք մեզ՝ եթէ խնդրենք, որ ապագայում երբեք առանց նամակի յանձնարարութիւններ չանէք:

Գրել էի քեզ մեր Մարմնու(1) կողմից քս վերաբերմամբ Բիւրոյին ուղարկած վկայութեան մասին: Ստացած կը լինես, յոյսով եմ: Գրել էի նոյն հասցէին, ինչ ներկայ նամակը — Jean Jacob:

Ձերմ բարեւներով՝
ԷԼԼԷՆ

(1) Կ'ակնարկուի Սոփիայի (1904 Փետրուար) Ընդհ. Ժողովին կողմէ ընտրուած Յուցական Մարմնին:

4 05 — 6

Վ. ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

V. Ghazarian
Rue des Phocéens N° 36
Marseille

Մարտէլ, 7 Ապրիլ 905

Սիրելի Մարթին,

Եթէ աւելի կանուխ գիտնայի հասցէդ, աւելի կանուխ կը գրէի քեզի:

Սարհատին անհասկանալի լռութիւնը, ստիպեց զիս փնտռել ուրիշ միջոց, տեղեկութիւն ստանալու վերջին զրկածներուս վիճակին վրայ, որուն համար գիմեցի ժընեւ եւ ինձ տուին քս հասցէն:

Լեոնովայրի(1) համար իմ քովս էին հետեւեալները. երկու ելեքտրական մեքենաներ, երեք նաղանի եւ երեք մասուղէրի ատրճանակներ՝ փամփուշտներով, 2 վօլտ-մեար, մէկ պրիզմ-թելեմեար, մէկ զանգակ եւ 4 կապ րէվօլվէրներու համար. այս ամէնը Սարհատին հրամանին վրայ զրկուած են իրեն՝ անցեալ ամսուայ 16ին:

Այս ապրանքները յանձնուած են հոս Mess. Vazquez et Murtra փոխադրական ընկերութեան, հոգ Աթէնք կամ Բիրէ ստանալու իրենց ներկայացուցիչ Mons. Démitrius Zoulasէն:

Ասկէ դատ՝ ես յանձնած էի ուրիշ տուի մը դիւրափառ նիւթեր Մէսաթըրի Մարիթիմ Ընկերութեան «Saghalién» անուն նաւու գահվէճուն:

Սարհատը մինչեւ ցարդ հակառակ իմ թախանձանքներուն եւ կրկնակի գրութիւններուն չզատասխանեց եւ ես աւելի ու աւելի մտաւանջ եմ այդ մասին: Արդ կը խնդրեմ քեզմէ, տեսնես Սարհատին եւ միամտող երկտող մը իսկոյն հասցնես:

Հակառակ պարագային եթէ Սարհատը մեկնած է առանց ապրանքները ստանալու, իմաց տո՛ւր չուտով՝ որ հոս պէտք եղածը կարողաբեմ որ ապրանքները յանձնուին քեզի:

Որչափ շուտ գրես, այնքան դու՛րս կը մնամ:
Ընկերական սիրով ըր բարեւներով,

Քո՛ Վ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Յ. Գ. — Աւելորդ չէ ըսել որ ապրանքները բեւցուած են Մէսաթըրի «Saghalién» վրայ, որ մեկնած է ասկէ 16 Մարտին. connaissanceներու մէկ օրինակը քովս է, եթէ հարկ է՝ ըսէ որ զրկեմ:

Վ. Ղ.

(1) Կիլիկիայ Պատ. Մարմնին:

4 05 — 7

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
— 1890 —

(Fédération Révolutionnaire Arménienne)

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ
Ժընեվ — Genève

1905 Ապր. 20

Մարտինին, Աթէնք

Ընկեր,

Յոյն-մակեդոնական Կոմիտէի հետ ոչ մի յարաբերութեան մէջ մտնել չի կարելի պաշտօնական հողի վրայ, այս պատճառով աւելորդ ենք համարում եւ վկայական ուղարկելը: Պէտք է պարզօրէն յայտնել նրանց մեր կարծիքը յոյն-բուլղարական թշնամութիւնների առթիւ, պէտք է քարոզել նրանց համերաշխութեան անհրաժեշտութիւնը՝ ընդհանուր թշնամու դէմ:

Էտարտը թող մի առժամանակ դայ Բուլղարիա, կ'ապրի կամ Սոփիայում կամ Ֆիլիպէ:

Ընկերական բարեւներով

ԱՐԵՒՄՏ. ԲԻՒՐՈ

Յ. Գ. — Ի՞նչ եղաւ վարդանը:

Կ 17 — 1

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ՀԱՆԸՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մարքիճի քղաժողովին մէջ կը գտնենք նաեւ այս նամակը — վերջինը — գրուած Արտ. Հանըմեանի կողմէ, 1917ին:

Թէ ի՛նչ գործունէութիւն ունեցաւ Մարքիճը 1905էն մինչեւ 1917, քերեսս նաեւ 1917էն ետք՝ մեզի կը մնայ փաստօրէն անծանօթ: Լ. Յ. Դ. Կեդրոնական Արխիւէն այլ փաստաթուղթերու հրատարակութիւնը հետագային հաւանօրէն յաւելեալ լոյս սփռէ Հայ Յեղափոխութեան գրեթէ «անծանօթ» այս գինուորի կեանքին ու գործունէութեան վրայ:

Ներկայիս մեր տրամադրութեան տակ ունինք մէկ փաստաթուղթ միայն, որ ենթադրել կու տայ քէ Մարքիճի ի վերջոյ անցաւ Կիլիկիա եւ առնուազն քանի մը տարի գործեց այնտեղ, — «ներս»ը, ինչպէս կը սիրէին ըսել շրջանի գործօս ընկերները:

Այդ փաստաթուղթը բողոքագիր մըն է, ուղղուած Դաշտի (հաւանօրէն՝ Դաշտային Կիլիկիա, Ատանայի շրջան) վարիչ ընկերներու կողմէ «դաշնակցական ընկերներու», եւ որ ընդվզում կը յայտնէ վիեճակային Լ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհ. Ժողովին մէջ պաշտօնապէս ընդունուած ընկերվարական ծրագրին դէմ: Ստորագրողներէն մէկն է Մարքիճը:

Ներկայ նամակէն ետք, իբրեւ յաւելուած Մարքիճի Մուրադեանի քղաժողովին, կու տանք նաեւ այդ բողոքագիրը՝ ամբողջութեամբ (ինչպէս ըրինք միշտ՝ բոլոր նամակներու հրատարակութեան ընթացքին): Պատմութիւնը անծանօթ չէ: Գիտենք՝ որ, մասնատրաքար արեւմտահայ Մարմիններն ու ընկերները, եւ մա՛նաւանդ սկզբնական շրջանին, հաշտ աչքով չնայեցան ընկերվարութեան յարումին, այն յստակ համոզումով՝ որ երկրի մէջ գործնական-յեղափոխական այլ աշխատանքներ ունէր Դաշնակցութիւնը, բաւական հեռու՝ ընկերային տեսութիւններէն եւ ռուսական աշխարհի միջազգային-յեղափոխական մթնոլորտէն:

Ժամանակաւոր յուզումներն ու կրֆերը սակայն շուտով խաղաղեցան, եւ Լ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իր բոլոր մարմիններով, ընկերներով, նուիրեալներու փաղանգով՝ շարունակեց իր անխոնջ պայքարը, հայ ազգի ազատագրութեան Դատի արիւնտ պատմէշին վրայ:

Լ. Յ.

Պոսթըն, 10 Յունիս 1917

Մերելի՛ Մարթին,

Նամակդ զիս յանկարծակիի բերաւ՝ թէեւ զիտէի որ այս կողմերը կը դանուխս: Երեւակայէ, ես քեզ մեռած կը կարծէի: Հոս դալէս վերջ զիպուածով իմացայ որ Մարթին անունով մէկը կ'ապրէ եղբր Ամերիկայի մէջ՝ բայց չկրցի որոշապէս ճշգրէ թէ մե՞ր Մարթինն ես կամ ուրիշ մի ոմն Մարթին: Ինչ եւ է, շատ-շատ ուրախ եմ քեզ վերադանելուս եւ յոյս ունիմ շուտով կը տեսնուինք իրարու հետ:

Նամակիդ անմիջապէս չկրցի սրտասխանել՝ որովհետեւ դեռ կարգալու գրեթէ ժամանակ չունեցած՝ ստիպուեցայ Նիւ Եորք երթալ կրկին, ուսկից երէկ զիչեր միայն վերադարձայ:

Յտուածիկայ շարաթ օր շատ հաւանականաբար հոս

եմ. բայց կերակի չեմ կարծեր: Շարաթ կէսօրէն վերջ մինչեւ ժամը 7 ինձի կընտա դտնել «Հայրենիք»ի դրասենեակը եւ կամ Ազգ. Միութեան Օֆիսը, Ուաշինթոն թըն փողոց, Old South Building, Թիւ 405 սենեակը: Եթէ պատահի որ շարաթ օրը պարտաւորուիմ Նիւ Եորք երթալ՝ քեզ լուր մը կը ձգեմ:

Սպասելով որ քեզ մօտէն տեսնելու հաճոյքը ունենամ,

Ընկերական սիրալիւ բարեւներով՝

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ՀԱՆԸՄԵԱՆ

ՅԱՒԵՂՈՒԱԾ ՄԱՐԹԻՆԻ ԹՂԹԱԾՐԱՐԻՆ

Տպագրեալ, մեծ թուղթի վրայ, երկու երես:

ՌԻՂՂԵԱԿ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ

Ընկերներ՝,

Մենք Լեոնաւայրի (Երկիր) շրջանի Դաշնակցական ընկերներս ստանալով «Դրօշակ»ի Մայիսի համարը, ամբողջովին նուիրուած Լ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհանուր Ժողովի որոշումներու տեղեկագրութեանը, ինչպէս նաեւ ստանալով նոյն Ընդհանուր Ժողովի արձանագրութիւնը, միանգամայն ստանալով դրասոր եւ բերանացի մեր պատգամաւոր ընկեր X-ի ղեկուցումը, որով կը յայտնէր թէ իրեն իբրեւ մեր պատգամաւոր իրաւունք չէ տրուած Ընդհանուր Ժողովին մէջ ձայն ունենալու. միւս կողմէն արձանագրութեան մէջ տեսնելով Լեոնաւայրի կողմէ ձայն նշանակուած, որը անշուշտ չէր կընար վաւերական եղած ըլլալ, քանի որ մեր իրական պատգամաւորի ձայնը չէր այն, իւրաքանչիւրս ամենամեծ ուշադրութեամբ ուսումնասիրելով Ընդհ. Ժողովի ծանրակշիւ որոշումները, որոնք բոլորովին նոր հողի վրայ կը դնեն Դաշնակցութեան քաղաքական դաւանանքը եւ աշխարհահայեացքը եւ իբրեւ հետեւութիւն նաեւ կաղմակերպութեան գործունէութիւնը, այս նպատակաւ դումարեալ ժողովներու մեր վերջին նիստին մէջ հասանք հետեւեալ եզրակացութեան և տուինք հետեւեալ որոշումները.

Ա.— Կը բողոքենք մեր շրջանի ձայնը չընդունուելուն դէմ. քանի որ ի՛նչ որ ալ ըլլայ մեր արգի ուժերուն կարեւորութիւնը Լեոնաւայրի մէջ՝ համեմատութեամբ ուրիշ տեղերու յեղափոխական ուժերու կաղմակերպական կամ թուական կարեւորութեանը, այնու ամենայնիւ իբր գործունէութեան խիստ կարեւոր վայրի մը ձայնը, պէտք էր ունենար իր առանձին կշիռը եւ նշանակութիւնը, մանաւանդ այնպիսի Ընդհանուր Ժողովի մը մէջ, որ Լ. Յ. Դաշնակցութեան ոգիին եւ ուղղութեանը մէջ այնքան հիմնական փոփոխութիւններ կը ձգտէր մտցնել:

Բ.— Մենք հիմնուելով Դաշնակցութիւնը անցեալին մէջ ղեկավարող հիմնական սկզբունքներուն վրայ, որոնք իսկուպէս պատշաճ են մեր երկրի եւ ընդհանուր Տաճկահայաստանի քաղաքական, տնտեսական եւ ազգապահպան արդի պայմաններուն, ինչպէս նաեւ ընդունելով եւ պաշտպանելով հայկական առանձին հարցի մը դոյուլթիւնը Տաճկահայաստանի մէջ, իբր ազգայնական հայրենասիրական հարց, որու շուրջը բոլորուած եւ բոլորուելու էին հետզհետէ հայ ժողովուրդի ամէն խաւերը, առանց դասակարգային խտրութիւններու, որոնք անպայմանօրէն անհաշտ են մեր ժողովուրդի արդի կացութեանը, երբ հայ անունը կրող ամէն անհատ անխորիք ենթակայ է հալածանքի եւ անտանելի բռնաբարութեանց եւ երբ մեր ազգային դոյուլթիւնն իսկ յայտնապէս ի վտանգի է, բոլորովին տարօրինակ կը դոնենք Հ. Յ. Դաշնակցութեան ի պաշտօնէ, Սօցիալիստ կուսակցութեան մը վերածումը եւ միջազգային սօցիալիստական կազմակերպութեան հետ կապուելը ու խառնուելը, եւ ինքզինքը հայ աշխատաւոր դասակարգի կուսակցութիւնը յայտարարելով դասակարգային միասակար եւ ազգակործան խտրութիւններու սկիզբ դնելը հայ ժողովուրդի զանազան տարրերու միջեւ, որոց շահերը թերեւս հեռի են որոշապէս իրարմէ տարբեր եւ իրարու հակառակ ըլլալէ, այլ ընդհակառակը մի եւ անբաժան են, հաւասարապէս վտանգուած ըլլալով բռնակալ բէժիմի եւ թիւրք կառավարութեան այլեւս աշխարհածանօթ հայաշինջ քաղաքականութեան առաջ:

Մենք բողոքելով այս կէտը շոշափող բոլոր որոշումներու դէմ, կը մնանք հաստատապէս կառչած Հ. Յ. Դաշնակցութեան մինչեւ ցարդ ունեցած յեղափոխական ուղղութեան եւ դաւանանքին, մերժելով սօցիալիստ յեղափոխականութիւնը առնուադն իբր կանխահաս եւ վնասակար տաճկահայ ժողովուրդի արդի կացութեանը եւ հանգամանքներուն հանդէպ, եւ չենք կրնար համակերպիլ բնաւ կամոնագրի մէջ մտցուած այն տրամադրութեան, թէ իւրաքանչիւր ոք որ կ'ուզէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան անդամակցիլ, պէտք է ամբողջովին ընդունի կուսակցութեան ծրագիրը եւ տաքտիքը: Մենք չենք ծանրանար կովկասեան գարծուկէտքեան նախագծի վրայ զոր զնահատել կամ քննադատել մեր ձեռնհասութեան վեր է, ըստ որում մենք բաւականաչափ տեղեակ չենք անդրկովկասեան հայ կեանքի իրական պայմաններուն ու պահանջներուն: Բայց մենք խորապէս կը զարմանանք որ ի՞նչպէս մեր կողմակասեան եղբայրները եւ ընկերները նոյն համեստութիւնը չեն ունեցած խոստովանելու իրենք ալ փոխադարձաբար թէ չեն ճանչնար զէթ մեզի չափ մեր երկրի պահանջները եւ պայմանները. եւ օգտուելով, ինչպէս կ'երեւի Ընդհանուր Ժողովին մասնակցող տաճկահայերու թուրութեան, անփորձառութեան կամ համակերպող տրամադրութիւններէն, ուզած են իրենց կար-

ծեցեալ պահանջներուն վրայ չափել ե՛ւ մեր պէտքերը եւ ըստ այնմ բոլորովին արուեստական եւ բռնազբօսիկ կերպով սօցիալիզմը պատուատել մեր կեանքի պայմաններուն հետ եւ այն ուղղութեամբ ալ, աւելի կամ նուազ չափով, փոխել տաճկահայ գործունէութեան ուղղութիւնը: Մենք արդարեւ անջատման չենք վափաքիր, բայց եթէ ճիշդ է թէ Դաշնակցութեան Միութիւնը կրնար պահպանուիլ միմիայն այն դնով որ մենք բռնի սօցիալիստ դառնայինք, եւ տաճկահայ գործելակերպը այսպէս յեղաշրջուէր, ապա ուրեմն մենք չենք վարանիր յայտարարելու թէ այլ պարապային լաւագոյն էր որ անջատումը տեղի ունենար, քանի որ տաճկահայ եւ կողիստահայ կեանքի պայմանները այլչափ խորապէս իրարմէ կը տարբերին եղեր: Սախմանները չեն ջնջուիր յեղափոխական ներկայացուցիչներու հանդիսաւոր մէկ սրտումով կամ «Գրօշակ»ի էջերուն մէջ պաշտօնական յայտարարութեամբ մը: Գձուձ ու ճոռոձ հատուածամորթեան ամբարիշտ ողին չէ որ մեզի կը թելադրէ այս հաւաստումը. այլ ճշմարտութեան սէրը, կեանքի իրականութիւնը:

Արդարեւ եթէ ճիշդ է թէ Կոյկասի հասարակական կեանքը այնքան հատուցած է որ այդ տեղ նպատակաշարմար կը դառնայ սօցիալիստական ուղղութեամբ գործունէութիւնը, ապա ուրեմն սահմանները չեն ջնջուած այլ ընդհակառակը աւելի եւս բաժնուած են իւրարմէ, քանի որ տաճկահայ կեանքի դեռ նախնական եւ խիստ յետամնաց գրութեան մէջ սօցիալիստական ս'եւէ պահանջ տակաւին ծնունդ առած չէ այնտեղ: Միւս կողմէ եթէ երբեք ճիշդ է այն տարածայնութիւնը, որի համաձայն իբր թէ սօցիալիզմը միմիայն Կոյկասի պիտի վերապահուի եւ տաճկահայ գործունէութիւնը ըստ առաջնոյն պիտի շարունակուի ազգայնական հոգի վրայ, ինչո՞ւ ուրեմն կը պահանջուի որ ամէն զաշնակցական ինքզինքը սօցիալիստ յայտարարէ, ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը ինքզինքը աշխատաւորներու կուսակցութիւն կ'անուանէ, քանի որ իր գործունէութեան կարեւորագոյն մասը կը կազմէ տաճկահայկական գործունէութիւնը: Եթէ կ'առարկուի թէ սօցիալիզմը պէտք է ընդունինք օտար ցեղերու համերաշխութիւնը դիւրացնելու համար, այդ մասին մենք կը ստասխանենք. այդ համերաշխութեան գաղափարը, Դաշնակցութիւնը խիստ կանուխէն ընդունած էր եւ այդ ուղղութեամբ աշխատութիւններ անցեալին մէջ պակաս եղած չեն: Սօցիալիզմը չէ որ առաջին անգամ պիտի մղէ մեզի այդպիսի համերաշխութեան մը, երբ մեր դրացի ազգերը այնչափ ազէտ են որ սօցիալիզմի վրայ ո'եւէ գաղափար չունին եւ անոր անունը անգամ անծանօթ է իրենց:

Գ.— Մենք ցաւելով կը տեսնենք վերջապէս որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ. Ընդհանուր Ժողովը մերժած է Հնչակեան կեզրոնի առաջարկը ի մասին Հայ Յեղ. Կուսակցութիւններու քօնկրէի զոր ամէն պարապայի

կ'արժէր փորձել, ըստ սրում այդ քօնկրէն, յաջողութեան պարտադային կարող էր յանդէլ հայ յեղափոխական գլխաւոր կուսակցութիւններէ միութեան կամ դէժ համերաշխ գործակցութեան, որու այնչափ սրտեռանդ կը փափաքի ամբողջ հայ ժողովուրդը: Յամենայն դէպս Հայ Յեղափոխական կուսակցութիւններու միութեան կամ համերաշխութեան խնդիրը մեզ անհունապէս աւելի կը շահագրգռէ քան օտար տեղերու մէջ մեզ անձանօթ ենթադրեալ կազմակերպութիւններու հետ համերաշխութիւնը: Մենք այստեղ ամէն քայլափոխի կը հանդիպինք Հնչակեան հատուածներու, որոց հետ տեղւոյն վրայ համերաշխութեամբ գործել անկարելի է, քանի որ գործերակերպի մասին անոնց եւ մեր պատասխանատու մարմիններու տուած հրահանգները ու պատուէրները աւելի կամ նուազ կը տարբերին իրարմէ: Այն ատեն միայն տեղւոյն վրայ համերաշխ գործունէութիւն կարելի կ'ըլլայ, երբ արտասահմանի պիւրոնները եւ կեդրոնները գործերակերպի մասին որոշ համաձայնութեան մը յանդած ըլլան եւ որուն համեմատ հրահանգներ ղրկեն երկրի ընկերներուն, եւ այս օգտակար արդիւնքը ձեռք կը բերուի քօնկրէով:

Վերոյիշեալ կէտերուն մէջ կը կայանան ահա մեր գիտողութիւնները Գրդ. Ընդհանուր Ժողովի կազմին եւ որոշումներուն վերաբերութեամբ եւ խորապէս կը ջաւինք որ զանցառելի եւ երկրորդական կէտեր չեն ատնք, այլ էապէս ծանրակշիռ եւ ամենակենսական խնդիրներ: Այս հանդամանքներուն մէջ մեզի անկարելի լինելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներկայ փոփոխեալ

ծրադրի եւ տաքտիքայի համաձայն գործել, մեզի հետ կապուած ունենալով Հովտի, Սորչի, Հեղեղատի եւ Կարմիր-Լեռի ընկերներուն հաւանութիւնը այս խիստ կարեւոր հարցերու վերաբերմամբ, մենք Լեռնավայրի ընկերներս պահելով հանդերձ մեր Դաշնակցական անունը եւ առանձին կազմակերպութիւնը, կը մնանք բողոքող Ընդհանուր Ժողովի վերոյիշեալ որոշումներու դէմ. մեր այս վերապահ եւ սպասողական դիրքը կը պահենք մինչեւ յառաջիկայ Ծրդ. Ընդհանուր Ժողովը, որու պատմութեամբ բարեբախտաբար որոշուած է ո'չ աւելի ուշ քան տարի մը (1908ի սկիզբը) եւ որպէս զի մեր վերեւ որոշած հայեցակէտները լրջօրէն նկատողութեան առնուին եւ յարգուին, այժմէն մեր կողմէ լիազօր իրաւունքներ կու տանք մեր պատգամաւոր Մ.ի եւ ընկեր Շ.ի, մինչեւ այդ ատեն մեր անունով կատարելու այն ամէն բանակցութիւնները եւ ձեռք առնելու այն բոլոր միջոցները, որոնք կը ձգտին մեզ հասցնել այդ նպատակին:

Ի զիմաց Հ. Յ. Դ. Դաշտի վարիչ ընկերներու
 ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՄԱՅԻԼ ԱՏՈՄ
 ՌՈՒՇՏԻ ԹՈՎՄԱՍ ԱՇՈՏ ՄԱՐԹԻՆ
 Հովտի Ընկերներու լիազօր
 ՇԱՀՈՒՆԵԱՆ

Դաշտ, 1/14 Դեկտեմբեր 1907

Բ.— ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐԸ

1920 - 22

Հետագայ 26 գրութիւնները կը կազմեն ողբացեալ ընկեր Մինաս Վերածինի թղթածրարին այն մասը՝ որ ներկայիս ունինք մեր տրամադրութեան տակ: Անոնք կը վերաբերին — բացառութեամբը Արմէն Գարոյի երկու նամակներուն — Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան 1920-21 տարիներու կիլիկեան եւ Հայկական Միջագետքի գործունէութեան. գործունէութիւն մը՝ որու կեդրոնական դէմքերէն մէկն էր ինքը՝ Մինաս Վերածինը, իբրեւ անդամ Հ. Յ. Դ. Լեռնավայրի (Կիլիկիոյ) կեդրոնական Կամիտէին եւ շրջուն գործիչ: Մարթին Մուրատեանի թղթածրարի հրատարակութենէն ետք, Վերածինի թուղթերը կու գան մասնակի լոյս սփռել նաեւ աշխարհագրական միեւնոյն շրջանին մէջ, բայց ժամանակագրականօրէն նախորդ շրջանէն 15-20 տարիներ ետք, մեր կուսակցութեան տարած աշխատանքներուն վրայ:

Ծանօթ անուն մըն է Մինաս Վերածինը, մասնաւորաբար ամերիկահայութեան համար: Անոր կենսագրական գիծերը կու տայ ողբացեալ Գարբիէլ Լագեան՝ իր «Դէմքեր հայ ազատագրական շարժումէն» գրքին մէջ (Գահիրէ, 1949. էջ 380-386):

Բուն անունով՝ Մինաս Գասապեան, Մինաս Վերածին ծնած է Պարտիզակ, 1882ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ, բայց 14-15 տարեկանին անցած է Պուլկարիա՝ իր մօրեղբօր մօտ: 1900ին կ'անցնի ժընեւէն, ուր կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը: Կ'երթայ Լոնտոն, ուր կը մնայ բազմաթիւ տարիներ, ուսանելով եւ աշխատելով միաժամանակ: Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք կը վերադառնայ իր ծննդավայրը: Պոլսոյ մէջ կը ծանօթանայ Սիմոն Զուարեանին, որուն հետ 1909ի ձմեռը կ'այցելեն Պարտիզակ: Մինաս Վերածին կը նամբարդէ նախ՝ դէպի Կովկասեան Հայաստան, ապա՝ Փոքր Ասիա, Կէլվէ, Պրուսա, Քէօքսիիա, եւն. ուսումնասիրելով հայ գաղութները: Լոյս կ'ընծայէ իր «Հայերը Նիկոմիդիոյ գաւառին մէջ» գիրքը, զոր գրախօսած է Յ. Շահրիկեան:

Վերածին կը վարէ նաեւ ուսուցչական պաշտօններ: 1915ին, երբ տնօրէն էր Էսկի Շէհիրի վարժարանին, կը կանչուի զինուորական ծառայութեան: Կը սերբակալուի եւ երեք տարի կը մնայ Գոնիայի բանտը: Կ'ազատուի զինադադարին, որմէ ետք կ'առնէ *Վերածին*

կեղծանունը: Ունեցած է նաեւ կուսակցական այլ ծածկանուն մը՝ Ֆարիատ (չշփոթել Իզմիրի Ֆարիատին հետ):

1918էն մինչեւ 1920ի վերջերը՝ Մինաս Վերածին կը գործէ Կիլիկիոյ մէջ: Զուտ կուսակցական եւ գործիչային աշխատանքներու կողքին՝ ան կը վարէ նաեւ խմբագրութիւնը «Կիլիկիա» թերթին: Իբրեւ Լեռնավայրի պատգամաւոր՝ 1919ի ամառը կը մասնակցի Հ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհ. Ժողովին (Երեւան): 1920 Օգոստոսին, Վերածին վնասական դեր կ'ունենայ նաեւ Կիլիկիոյ հայկական ինքնավարութեան հռչակման եւ այդ առթիւ ծաւալած ռազմական գործողութիւններուն մէջ:

1921 Հոկտեմբերի ֆրանկեւթուրք ամօթալի համաձայնութենէն եւ Կիլիկիոյ պարպումէն ետք՝ Վերածին, որ արդէն Պոլիս անցած էր, վերջնականապէս կը փոխադրուի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ, ուր շրջան մը մաս կը կազմէ «Հայրենիք» օրաթերթի խմբագրութեան, կը ստորագրէ տոմսեր՝ *Մեզու Շնորհալի* ստորագրութեամբ, ապա նաեւ կը հրատարակէ «Ամերիկահայ Տարեգիրք»ը, եւն.: Հրապարակագրութիւնը կը դառնայ Վերածինի կեանքին անբաժան մասը:

1938ին կ'այցելէ Լիբանան եւ Սուրիա, տեսնելու համար իր հարազատները: Ամերիկա վերադարձին՝ կը հաստատուի Քալիֆորնիա, ուր կը վարէ «Ասպարէզ»ի խմբագրութիւնը, մինչեւ իր մահը (1945 Մայիս 26, Սան Ֆրանսիսկո):

Իր կեանքի վերջին տարիներուն, մեր ողբացեալ ընկերը Ամերիկայի մէջ սեռնարկած էր գրաւոր ու բանաւոր խանդավառ փարոզութեան մը՝ ի նպաստ Համագայիւնի Պէյրութի ձեմարանին:

**

Նամակները թուագրած ենք 1էն 26, Մ. Վ. վերտառութեամբ, ժամանակագրական կարգով: Պահպանուած է ամբողջական հարազատութեան սկզբունքը: Ինչպէս նախորդ շարքին մէջ, այստեղ եւս կու տանք անհրաժեշտ տեղեկութիւններն ու ենթադրութիւնները (անձերու, վայրերու թէ դէպքերու մասին)՝ *մեր հնարաւորութիւններու սահմաններուն մէջ*:

Մ. Վ. 1

ԿԻԼԻԿԻՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՍԻՍԻ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Զինամշան կրող պաշտօնական թուղթի վրայ. ձեռագիր:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
1 8 9 0

ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ
Թիւ 142

Ատանա, 8 Մարտ 1920

Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Սխի կոմիտէին

Ընկերներ,

Վահկայէն 25 Փետրուար թուակիր եւ «Ենթակոմիտէ»ի կողմէ «Թաթուլ» ստորապրութիւնով նամակ մը ստացած ենք: Այս նամակին մէջ պարզուած է փոխաբերարար՝ տեղին ինքնապաշտպանութեան աննախանձելի վիճակը, ինչ որ ճիշդ է, միայն մենք տեղեկութիւն չունինք թէ Վահկայի մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կենտրոնը որ հոն ընկերներ կան, ընդ որս ընկեր Տօքթ. Լօթիկեան, որուն նամակ գրած էինք ասկէ առաջ, բայց ոեւէ պատասխան չենք ստացած ցայսօր:

Ուստի կը խնդրենք Կոմիտէէդ որ քննէ եւ իմանայ թէ ո՛վ է նամակագիրը, ինչո՞ւ «Ենթակոմիտէ» անունով կը ստորագրէ եւ իրապէս ի՞նչ կ'ըսէ:

Մեր Ֆիզիքական գոյութեան համար լայն ձեռնարկներ կ'ըլլան դուրսը եւ մենք պատճառներ ունինք հաւատարմութէ անոնք պիտի արգիւնաւորուին: Մտաբաշխ հեռագիր ուղղուած է Կաթողիկոսին՝ ստորագրուած տեղին յարանուանութեանց պետերէն, այն իմաստով թէ հանգարտութիւնը կատարեալ է եւ թէ Ֆրանսացիներու կողմէ Մարաշը վերագրուելու փորձ մը լաւ հետեւանքներ պիտի չունենայ հայերու համար: Արտասահմանի մէջ մեծ զրգոտմ կայ Թուրքիոյ դէմ, Պոլսոյ մէջ խիստ ճնշում ի գործ կը դրուի Բ. Դրանի վրայ արգիլել տալու համար սարքուած կոտորածները, սակայն ամէն պարագայի տակ «Մենք մեզի պէտք է օգնենք, որպէսզի Աստուած ալ մեզի օգնէ»:

Կը սպասենք ձեր լուրերուն եւ կ'ուղարկենք մեր ընկերական բարեւները:

Ի դիմաց

Հ. Յ. Դ. Կիլիկիոյ Կեդրոնական Կոմիտէի՝
ՏՕԲԹ. ԱՐԱՄ Մ. ՎԵՐԱԾԻՆ
(Կնիք)

Մ. Վ. 2

ԳՐԻԳՈՐ ԱԶԻՐԵԱՆԻ ՅԱՆՁՆԱՐԱԿԱՆ
ՆԱՄԱԿԸ՝ ՄԻՍԱԲ ԱԶԻՐԵԱՆԻՆ

Ատանայի Հայկ. Որբանոցի պաշտօնաթուղթի վրայ. ձեռագիր:

ՀԱՅԿ. ՈՐԲԱՆՈՅԻ
ՈՐԲԱՆՆԱՄ ՄԱՐՄԻՆ
ԱՏԱՆԱ

Ատանա, 18 Մարտ 1920

Մեծապատիւ

Տիար Մ. Աղիրեան

Սիս

Այսօր Դաշնակցութեան հետը զրկուած նամակս կը հաստատեմ: Ահա այս նամակովս Ձեզ կը ներկայացնեմ Տիար Մ. Վերածինը՝ որ Դաշնակցական Կուսակցութեան գլխաւոր եւ ծանօթ գործիչներէն մին է. թէեւ ունիմ եւ անձնական բարեկամութիւն, սակայն այն տեսակէտէն աւելի, իբրեւ անձնուէր ազգային գործիչ պիտի ներկայացնեմ Ձեզի, եւ պիտի լսեմ որ պէտք է օգտուիք իրմէ: Ինք առ այժմ Սիս պիտի մնայ: Այս ատեններս պէտք էր որ այսպէս կարող, եռանդուն եւ անձնուէր գործիչ մը գտնուէր հոն. վստահ եմ Տիար Վերածին մեծապէս օգտակար պիտի լինի Ձեր շրջանակին: Թէեւ աւելորդ է իսկ գրել, սակայն պէտք է որ իւր հանգիստը հոգաք հոն. ինչպէս ուրիշ շատեր՝ Տիար Վերածինն ալ Սիս ինքզինքը պանդուխտ չէ, այլ տեղացի զգայ ու հոգ չունենայ անձնական հանգիստին համար:

Եղբօրս Դաշնակցութեան ալ տուր այս նամակը եւ ընտանեօք հիւրասիրեցէք յարգելի Վերածինը:

Բարեւներով, եղբայրդ՝
ԳՐ. ԱԶԻՐԵԱՆ

Մ. Վ. 3

«Տեղեկատուութիւն» խորագրուած հետեւեալ գրութիւնը ուղղուած է, ամենայն հաւանականութեամբ, Կիլիկիոյ Կեդր. Կոմիտէին՝ խումբ մը հայ ոստիկաններու, կամ բարձր պաշտօնատարի մը ընթացքին հետեւելու պարտականութիւն ունեցող յանձնարարի մը կողմէ: Զորս ստորագրութիւններէն երկուք բաւական յստակօրէն ընթեռնելի են. «Հայկեան»ը կրնայ նաեւ կարդացուի «Հայիկեան» կամ «Կայիկեան». չորրորդը բացարձակապէս անընթեռնելի է:

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ

Ա.— Պէտք է զգածին չափ չի կրնար պաշտպանել կամ աւելի չ'ուզեր պաշտպանել Հայ Ոստիկանութեան իրաւունքները հանգէպ թուրք ոստիկանապետին եւ քննիչին (զազիացի):

Բ.— Միշտ կը ջանայ հայ դոմլուէրներու «բրեսթիֆ»ը վար պահել, փոխանակ հակառակը ընդզրկելու. սբու հետեւանօք ի հարկէ կը տուժէ ամբողջ կողմը:

Գ.— Որպէսզէ թուրք սատրիկանապետին հետ գրժտութեան մի անբաղձալի պարապայ չտեղծուի՝ միշտ կը ջանայ ամենալաւ յարաբերութիւն մշակել սատրիկանապետին հետ, որն ինքզինքը իսկական օչնականը կը համարէ: Ինչ որ՝ բոլորովին հակառակը կը դործէին իր նախորդները:

Դ.— Կարգ մը գործերու մէջ իրեն փառք մը համարեք է հայ պաշտօնեաներու մասին աննպաստ տեղեկութիւններ տալ իր դերադաս Մարմիններուն, որոնք երբեք տեղի չեն ունեցած:

Ե.— Հայ Ոստիկանութեան ոչ մէկ ատեն իր բարոյական աջակցութիւնը չէ բերած, գոնէ քաջալերելու համար զանոնք:

Զ.— Իր բացակայութեան միջոցին եւ կամ հիւանդութեան պարադային պաշտօնապէս չի բարեհաճիր իրեն տեղ հայ մը ձգել՝ որ փոխարինարար պաշտօնավարէ, եւ բնականաբար աւիթէն օգտուելով՝ հեթանոս Միւտիրը իրեն իրաւունք կու տայ ըստ քմահաճոյից շարժելու:

Է.— Կ'ուզէ միշտ եւ ամէն պարապայ մէջ ինքնաբերաբար գործել՝ առանց զնահատելու համագործակցութեան եւ կամ խորհրդակցութեան աւելի քան օգտաւէտ արժէքը:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ.— Համագործակցութեան եւ աւելի քան ուժեղ հեղինակութեան զգացումներով գրած մեր ներկայ դրութիւնը Զեզ կը ներկայացնենք զուտ Հայ Ոստիկանութեան կազմը ուժեղցնելու և հեղինակաւոր դարձնելու գործին մէջ քայլ մը առած ըլլալու մտօք:

ԱՐՄԵՆԱԿ ՊԵԿԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ՖԷԼԻՔԵԱՆ Յ. Խ. ՀԱՅԿԵԱՆ

Ատանա, 19-5-20

Մ. Վ. 4

ՊՈԼՍԵՆ՝ Լ. ՄՕԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
Մ. ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Նամակագիրը Կիլիկիոյ Կեդր. Կոմիտէէն որոշ յանձնարարութիւններով անցած է Պոլիս, խօսելու Պոլսոյ Կ. Կոմիտէին եւ կապ հաստատելու Հ. Յ. Դ. Բիւրոյին հետ (Երեւան): Կը տեղեկագրէ իր առաջելութեան արդիւնքը: Ձեռագիր, չորս էջ:

2 Յուլիս 920, Կ. Պոլիս

Մերելի՛ Մինաս,

Դալէս ի վեր սեւէ կարելիութիւն չունեցայ քեզ դրել այն յանձնարարութեանց մասին որ եղած էր ինձի, որովհետեւ ինչպէս գիտես չէի ուզեր նամակս վը-

տահիլ փոսթի, եւ զժրտաբար հակառակ նոյն իսկ «Ճակատամարտ»ի մէջ ըրած յայտարարութեանս՝ սեւէ ճամբորդ չլտայ որ հող վար, անոր միջոցով ձեզի նամակս զրեղու համար:

Տառերու խնդիրը.— Հոս եկածին պէս Շաւարշին(1) հետ տեսնուեցայ Փրանս. տառերուն համար, դորս արդէն յանձնարարած ես եղեր. անկէ յետոյ տառերը վերջացան ու առնուեցան եւ ընկ. Եփրեմեանի յանձնուեցան որ ձեզի բերէ, մնացորդ զբամն ալ անոր են յանձներ:

Քիշէներ.— «Կիլիկիա»ի համար ըլլէ՛լ մը պատրաստութեան զիմումներ կատարեցի փորպորիչներու մօտ: Քիշէն խիստ սուղ կը պատրաստեն, այսպէս.— պղինձի վրայ որ զիմացիուն է եւ երկար առեն առանց աւրուելու կը դիմանայ, լաւագոյնն է, այնպէս որ «Կիլիկիա»ի ներկայ ըլլէ՛ն՝ այսինքն թէ զերբը եւ թէ լեռները, ծովը եւն. միասին 16 ոսկի թղթի կը պատրաստեն. առանց լեռներու եւ միւս մասերուն, այլ միայն զիրերը՝ 10 ոսկի: Իսկ զինկի վրայ որ չի դիմանար եղեր եւ կը գործածուի եղեր միայն պատկերներու համար (մէկ-երկու անգամ դրուելու), կը պատրաստեն 4-5 ոսկի: Առանց յանձնարարելու՝ ուզեցի անգամ մը ձեզի հարցնել թէ ո՛ր տեսակէն կ'ուզէք, որպէսզի ըստ այնմ պատրաստել տամ: Այս մասին կը սպասեմ նամակիդ:

* * * Պօյաճեանի մասին ձեր տուած հրահանգները հոս հաղորդեցի, եւ իր մասին ստացած տեղեկութիւններուս համաձայն անիկա չէ այն մարդը զոր մենք կը փնտռենք, անիկա կանոնաւոր բանակի մէջ դործող զինուորական մըն է որ բնաւ երբեք չի յարմարիլ տեղւոյն գործողութեանց: Արդէն ինքը հոս զբած է որ ինք չի կրնար Կիլիկիա երթալ, որովհետեւ նախ կանոնաւոր բանակով միայն կը գործէ, եւ եթէ հնարաւորութիւն ունենայ՝ Հայաստան պիտի երթայ:

Խնդիրը այսպէս ըլլալով՝ հոս Կ. Կ. ի մօտ պէտք եղածը խօսեցայ որպէսզի Երեւան գրեն մասնաւոր կերպով մէկը զրկելու համար: Հոս երբ ընկ. Ամատունիի հետ կը խօսէի, ինչ որ միջնեւ վերջը նոյն տեսակէտին վրայ մնաց, ան կ'ըսէր թէ մենք հայերս սեւէ քաղաք. հետապնդութիւն չունենալով Կիլիկիայի մէջ՝ պէտք չէ նման գործունէութիւն մը ունենանք հոն, մանաւանդ որ, կ'ըսէր ան, ցարդ հետապնդուած սխալ քաղաքականութիւնն էր որ առաջ բերած է ներկայ կացութիւնը: Իրեն կ'առարկէի որ այսպէս կամ այնպէս 150-200,000 հայու կեանքի փրկութիւնը կը պահանջէ որ ամէն զնով մենք աշխատինք զանոնք փրկելու համար: Բայց սոփեստութիւնը թոյլ չէր տար հակնալու այն ամէնը ինչ որ ես կ'ըսէի ու կ'առարկէի, եւ մինչեւ վերջը կը հակառակէր ինձի եւ համամիտ չէր որ մասնաւոր մէկը զրկուի հող: Ու այս ամէնուն հետեւանքով՝ այս մեր առաջարկին համար միայն չոր ու ցամաք նամակ մը դրուեցաւ այստեղէն Պիւրոյին, պար-

զատկա իրբեւ միջնորդ Կիլիկիոյ Կ. Կ.ին, հաղորդելով անոր առաջարկը: Եւ շէի կրնար եւ ոեւէ հանգամանք չունէի այդ ուղղութեամբ մասնաւոր նամակ մը զրեղու Պիւրոյին, ու միանդամայն այն իրաւասութիւնը՝ որ հոգ Կ.Կ. իր ժողովին մէջ ինծի տուած էր մինչեւ Երեւան երթալու համար այս նպատակով, ոեւէ զրաւոր մնալու չունէի այդ յանձնարարութիւնը զլուխ հանելու համար: Ինծի կը մնար ձեզի հաղորդել այս սլարագան եւ սպասել ձեր հրահանգներուն. կը ցաւիմ միւսին սր ինծի միայն այժմ կարելիութիւն կը ներկայանայ ձեզի զրեղու:

Եւ չեմ կրնար իմ ցաւս չյայտնել նաեւ այն սլաղ ու անտարբեր ընդունելութեան որ այստեղի Կ.Կ.ը ըրաւ Կիլիկիայի կացութեան համար ձեռք առնուելիք ոեւէ միջոցի համար: Այն փոքր հետաքրքրութիւնը որ վերջերս ունեցան, այն ալ առաջ եկաւ վերջին անցուզարձեւումն հետեւանքով (զինադարարի կնքում, անկախութեան հռչակում Ամանոսի մէջ, եւն.) երբ Տիկ. Եսայեան հոս ժամանած էր, բայց այդ հետաքրքրութիւնը եղաւ զուտ սղոտանական ու զրեթէ անհետեւանք:

* Կիլ. պատուիրակութենէն Տիկ. Եսայեան մէկ քանի օր առաջ մէկնեցաւ Ղեզլի Փարիզ, իսկ Պ. Հերեան արդէն հոդ ժամանած ըլլալու է ցարդ, իր հետ ունենալով որոշ զուտար մը՝ ազլ. մարմիններէն տրամադրուած:

Պալքաններէն ընկ. Մ. Պետրոսեան հոս եկաւ անցեալ օր, անոր հաղորդածին համեմատ՝ Սօֆիայի ազլ. մարմինները հոս հայկ. պանքայի (Թագաւոր Սուքիասեանի) միջոցով Կիլիկիայի համար զրկած են 200,000 լէյ, իսկ Վառնայինն ալ 100,000 լէյ:

* «Կիլիկիա»ները շատ անկանոն կու գան հոս, մինչեւ հիմա զրեթէ մէկ անգամ ստացանք, ան ալ 2-3 թիւ հազիւ:

* Ընկ. Եփրեմեանն ալ մէկ քանի օրէն ճամբայ կ'ելլէ, իրեն յանձնեցինք զու քարտէսներդ ալ որ հետը պիտի բերէ:

* Անանկալան. — Ա...նի(2) մասին քու յանձնարարութիւններդ կատարեցի, այս մասին ձերինները արդէն մանրամասն զրած են նամակի մը մէջ, զոր Եփրեմեանին յանձնեցի քեզի տալու համար. այդ նամակէն կ'իմանաս մանրամասնութիւնները ինքրին: Մայրիկդ, քոյրիկդ՝ օր. Նուարդը, եղբայրդ շատ հանգիստ են ու առողջ: Միշտ կ'այցելենք իրենց ու միշտ ալ կարօտով կը խօսին քու մասիդ: Պետրոսը զեռ հոս է, կը խնդրեմ որ աշխատիք Պետրոսի Վահագնի վրայ ունեցած դրամն ալ գանձելու, որովհետեւ «Ճակատամարտ»ի զործակալութենէն Պետրոսի վրայ եղած հաշիւը (80-90 սակի) զեռ կը մնայ, ու հոս վարչութենէն կը գանգատին. Պետրոսը ըսած է եղեր որ Կիլիկիայէն իրեն 100 սակի պիտի դայ «Ճակատամարտ»ի, թող անոր

հետ հաշուեն, որով մինչեւ այդ ցրամը չգանձուի՝ «Ճակատամարտ»ի ցրամը անդանձելի պիտի մնայ:

* Տօքթ. Ա. Հայրանեանը տեսայ, լսեցի ձեր վերջին ժողովի Ա. Նիսուի մասին: Ի՞նչպէս են ընկերները, տօքթ. Մնացականեանը, տօքթ. Հ. Գրիգորեանը, ընկ. Ե. Պալիկեանը, տօքթ. Վ. Գրիգորեանը: Թերթը ի՞նչպէս կ'երթայ, ո՞վ կ'աշխատի հետը, վարչութեան համար մէկը առի՞ք, Տիգրանը Մերսինէն հոդ. եկա՞ւ, Վալդանը ի՞նչ կ'ընէ: Բոլոր ընկերները իմ կողմէ համբուրէ եւ ջերմապին բարեւներս հաղորդէ, ու ինչպէս քեզի նոյնպէս նաեւ մեր ընկերներուն կը մաղթեմ յաջողութիւն:

Կը սպասեմ նամակներուդ ու «Կիլիկիա»ներուդ:

Ձերմ համբոյրներով
Լ. ՄՕԶԵԱՆ

Յ. Գ.— Հոս գալէս մի քանի օր առաջ տօքթ. Ա. լրամը Փարիզ մէկիներ է բժշկութիւնը կատարելաւորածելու համար:

(1) Ե. Միսաքեան, այդ օրերուն՝ խմբագիր «Ճակատամարտ»ի:
(2) Նոյնութեամբ՝ բնագրէն:

Մ. Վ. 5

ԵՐՈՒԱՆԻ ՊՈՒԼՏՈՒՔԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած է մատիտով, բայց խնամուած ձեռագրով:

Յարգելի ընկեր վերածին,

Երէկ չորս ընկերներով (ձիաւոր) Չօթլու գիւղը գացինք խուզարկութեան, ընկ. Վարդանի հրամանին համեմատ: Կէմիսիւրէլի եւ Չօթլուի մէջտեղ գտնուած բլուրին վրայ յառաջացած միջոցնիս գիւղէն նմարուելով, գիւղացիք ձիերով, սայլերով և հետեւակ 25-30 հոգիի շարի թողուցին փախան: Թէեւ ուղեցինք ետեւ մնացողներուն վրայ յարձակիլ, բայց զառիվար ըլլալուն անկարելի էր ձիերը քշել: Հետեւաբար, քիչ մը կրակելէ ետք, մտանք գիւղ. քանի մը ժամ տուներու մէջ փնտռուքներ ընելէ յետոյ չորս սագերով դարձանք Ազարձա աղարակը: Սագերէն մէկը ընկերներուն կողմէ Ձեզի կը նուիրուի. կը խնդրենք ընդունիլ զայն:

Անհրաժեշտ է որ աւելցնեմ թէ Չօթլու գիւղին վերայ առասպելներով կը խօսուէր եւ բաւականին ուժեղ թրքական կեդրոն մը կը նկատուէր: Բայց ինչպէս կ'երեւի՝ մեր ընկերներու կանխօրք գիւղին սահմաններուն վրայ յայտնումին հետեւանքով գիւղացիք արդէն տեղափոխուելի սկսած էին:

Այսպէս, կուսակցական պղտիկ փառասիրութեամբ

մը կը յիշատակենք մեր այս առաջին յաջողութիւնները, եւ կը յուսանք հետզհետէ արդարացնել մեր վրայ դրուած յոյսերը:

Այսօր ազայոց մէկ մասը յիշեալ գիւղը դնաց աւարներ բերելու:

Երէկ երեկոյ մեր բացակայութեան ընկ. Վարդանը եւ Արմազանեանը եկեր են մեր մօտ. ազայք խանդավառուած են:

27/7/920

Ազարճա

Ընկերական յարդանքներով՝
ԵՐՈՒԱՆԻ ՊՈՒԼՏՈՒՓԵԱՆ

Յ. Գ. — Ապտօղլու դռնուած միջոցնու Քափուլու կոչուած գիւղն ալ արդէն այս կերպով մտած էինք: Մանրամասնութիւնները ընկեր Վազարչակէն կը լսէք:

ՆՈՅՆ

Մ. Վ. 6

Ե. ՊԶՏԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նախորդ եւ ներկայ նամակներէն ի յայտ կու գայ՝ որ Կիլիկիոյ Կեդր. Կոմիտէն ձեռնարկած է թէ՛ ինքնապաշտպանութեան, եւ թէ պատժական-վրէժխնդրական բնոյթ ունեցող մարտական ձեռնարկներու, Մ. Վերածինի եւ Վարդանի (որու ինքնուրոյնը կը մնայ անձամբ) գործնական դեկավարութեամբ:

Գրուած է մատիտով:

Ատանա, 2/8/920

Ընկեր Վերածին,

Կիրակի քու սպասարանքը դրկեցի, — 10 սարկ աւանակներու արկերով. կը յուսամ առած ըլլալու ես: Նորութիւն չկայ: Այդ գործի (յետաձգուած) մանրամասնութեան մասին տակաւին ընկ. Տօքթ. Գրիգորեանի հետ չտեսնուեցայ: Ձեր դործունէութիւնը ղէշ չէ եղեր. միայն թէ ուշադրութիւն ըրէք որպէսզի Դաշտի ցորենի արտերը չվառին:

Ուժի մասին. — Չանկալեան այսօր Ատանայէն մեկնեցաւ դէպի Թաշճի: Կարծեմ վաղը քու քովդ պիտի դայ Արար. քէօյլու եւ մօտակայ թուրք գիւղերու մասին խորհրդակցելու համար: Եթէ ուժի պէտք ունիս, կարծեմ թէ քեզի կրնայ այդ շարժման համար ուժ տրամագրել:

Գրաբերս՝ Յակոբ ազա Անուշիկեան (Աճար Ակոր) Ապտօղլու իր բոլոր ցանուածքը կորսնցուցած է: Պէտք եղած աջակցութիւնը չզլանա՞ք. այդտեղ եւ հոս մեզի պէտք կ'ըլլայ. ընկ. Գորեպինին ալ պատուիրէ:

Հոն դանուող բոլոր կողմը ընկերներուն բարեկեցութեան: Թող պզտիկ անյաջողութիւններէ չյուսալքուին. սպազան մեզի համար վախուճ է: Այսօրուան անթելը

ի միջի այլոց կ'ըսէ. — «Հայերը արեւելեան Անատոլուի մէջ շատ մեծ վնասներ պատճառած են Թաթարներուն. նոյնպէս Յոյները Ռղաշէհի(1) 100 քրլմեթր դէպի հիւսիս առաջացեր են: Մ. Քեմալն ալ, յուսահատելով, Գոնիայի կուսակալը Կ. Պոլիս՝ կեդրոնական կառավարութեան զրկած է, իր ուժերը ցրուելու մասին համաձայնութեան մը պալու համար»: Գործունէութեան(2) առիթը ձեռքէ մի վախցնէք:

Մնամ ընկերական բարեկենցիկ,

Քոյլ՝
Ե. ՊԶՏԻԿԵԱՆ

(1) Կարեւի է նաեւ կարգալ Աղաշէհի, Աղաշէհի կամ Ոգաշէհի:

(2) Մէկ բառ անընթեռնելի (հաւանօրէն չորս տառով):

Մ. Վ. 7

ԿԱՐԱՊԵՏ ԶԱՎՈՒՇԻ ԿՈԶԸ

Խմորատիպ, մէկ էջի վրայ:

ԿՈԶ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳԻՆ

Կիլիկեան Միջագետքի հարաւային մասի հայ ոյժերու անունով, Կիլիկեան հարաւային Միջագետքը հրոշակած եմ ինքնավար՝ Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ: Մենք սրտովին կը բաղձանք ասպետական Ֆրանսայի բացարձակ պաշտպանութիւնը վայելել: Ինչ հաշաւէր աղբը Ֆրանսան(1) է: Մենք վայելած ենք անոր պաշտպանութիւնը: Մեր ինքնավարութեան պաշտպանութիւնը ազնիւ եւ վեհանձն Ֆրանսային կը յանձնենք վստահօրէն:

Մեր ոյժերու անունով պաշտօնապէս կը յայտարարեմ թէ Միջագետքի բոլոր ոյժերուն մէջ կայ կատարեալ համալործակցութիւն: Բոլոր ոյժերն ալ փոխադարձաբար իւրացուցած են մէկ մէկու յայտարարած Աքթը:

Կիլիկիոյ հայութիւնը առանց կուսակցական, յարանուանական խտրութեան, բոլոր հայ ոյժերուն կամքին պարտաւոր է հպատակիլ համալործակցելու համար: Ո՛չ մի երկրայութիւն:

Միացի'ր, հայ ժողովուրդ:

Կիլ. Միջ. հարաւի հայ ոյժերու
հրամանատար՝
ԿԱՐԱՊԵՏ ԶԱՎՈՒՇ

3 Օգոստոս 1920
Կիլ. Միջ.

(1) Բնագրին մէջ ընդգծուած բառեր:

Մ. Վ. 8

ԺԱՄԿՈՉԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՎԵՐԱԾԻՆԻ

Գժուար ընթեռնելի ձեռագրով (մանիշակագոյն մատիտով)՝ գրուած խմորատիպ կՈՉԻն ետեւի երեսին վրայ (տես Մ. Վ. 7)։ Ժամկոչեան կը գրէ, ամենայն հաւանականութեամբ, Ս. Գ. Հնչակեան կուսակցութեան անունով, յարելով Դաշնակցութեան ինքնավարութեան պահանջին, եւ միաժամանակ քննադատելով Վերակազմեալ Հնչակեաններու կեցուածքը (ըստ երեւոյթին՝ անլուրջ)։ Վերի կՈՉը, ուրեմն, Հնչակեան կուսակցութեան կողմէ միասնականութեան ժւթ մըն է (միշտ դատելով ներկայ նամակի բովանդակութենէն)։

Գեղեցիկ յայտերը — ախտ՝ — երկար պիտի չտեւէին։ «Ասպետական» Ֆրանսան օտէ կայլ պիտի չառնէր կիլիկեան Հայաստանի մը ստեղծման ուղղութեամբ։ 1922ի սկիզբը, ան բոլորովին պիտի լէր կիլիկիան, Մ. Գեմալի ուժերուն դիմաց՝ իր ամօքալի պարտութեամբ։ Հայերը վերստին պիտի մնային տառնման, պիտի ենթարկուէին նոր ջարդերու, եւ ապաստան պիտի գտնէին մերձակայ արաբական եիւրընկալ երկիրներուն մէջ միայն։

Յարգելի Պ. Վերածին,

Ձեր Աքթը լսեցինք։ Թէեւ բաղձալի էր միասնաբար ընել, բայց քանի որ եղած էր, մեր կուսակցութիւնը որոշեց ոյժ տալ եւ շարժումը չմեղցնել։ Դժբախտաբար Վերակազմեալները իրենց յայտարարութիւնով խնդիրը (1) վերածեցին։ Ինչ որ է, այդ կացութիւնը փրկելու համար մենք ալ ստիպուած այս կոչը հանեցինք, քանզի ժողովուրդը կը կարծէր թէ կուսակցութիւնները բաժնուած են եւ որով բոլորովին վատ տրամադրութիւն [պիտի ունենար] (2) ամէնուն նկատմամբ։

Երէկ ժամը 3ին բոլոր Ազգ. թեանց (3) ներկայացուցիչները, կուսակցութիւնները եւ բոլոր յարանուանութիւններէն դացին կառավարութիւն եւ պահանջեցին հայկ. կառավ. (4)։ Պրէմիոն եւ Տիւֆրէօ (5) համամիտ՝ Փարիզ հեռագրեցին։ Բաղաքը դրօշազարդուեցաւ։

Այսօր Ֆրանսա ընդունա պիտի երթայ (6)։ Անոնց մի երեւիք։

Այստեղի մեր ոյժերու պետը Միսաք Չափուշն է. կրնաք իրեն հետ խորհրդակցել։ Մեզ տեղեակ պահեցէք միշտ։

Գոյգ
ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ (7)

(1) Գժուար ընթեռնելի. հաւանօրէն՝ կատակի։
(2) Փակագծի մէջ առնուած երկու բառերը բնագրին մէջ չըկան։ Աւելցուցած ենք մենք՝ իմաստը ամբողջացնելու համար։
(3) Այդպէս է գրուած։ Կրնայ ըլլալ Ազգութեանց կամ թերեւ՝ Ազգ. Իշխանութեանց։
(4) Կարելի է նաեւ կարդալ բանակ. բայց ամենայն հաւանականութեամբ՝ պէտք է ըլլայ հայկ. կառավ. (արութիւն)։
(5) Կարելի է նաեւ կարդալ Տիւֆնէն, Տիւֆնէն կամ Տիւֆլէն։
(6) Գժուար ընթեռնելի. հաւանօրէն՝ Գարաթալ։
(7) Ստորագրութեան մէջ կայ նաեւ անունը, գրեթէ անընթեռնելի, բայց որ կը սկսի Բ., Թ. կամ Բ. սկզբնատառով։

Մ. Վ. 9

Մատիտով գրուած, բնական անխնամ (հաւանօրէն՝ հապնպով), եւ անստորագիր։ Թուական դրուած չէ, բայց ըստ բովանդակութեան՝ պէտք է գրուած ըլլայ Յ Օգոստոսին (1920)։ Ըստ երեւոյթին գրուած է Ատանայի պատասխանատու ընկերներէն մէկուն կողմէ, եւ ուղղուած՝ Վերածինին։ Ձեռագիրը չի նմանիր Վերածինի ստացած միւս նամակներէն որեւէ մէկուն ձեռագրին։

Սիրելիս,

Գործը սկսում է ընթացք տանել։ Յայտարարութիւնները ցրուեցին թէ աղլային եւ թէ օտար չըջանակներում։ Թերթերը վաղը պիտի աղագրեն եւ հինդաբթի Ատանան իր արձագանդը պիտի տայ, օրէ օր ընդլայնելով։ Գերադոյն Խորհուրդը իրեն համարեց կատարուած փաստի դէմ կտանդած, սակայն իւրացրեց ու աճա իր որոշումները, որ պիտի դործադրուեն անմիջապէս։

1) Այդտեղում գտնուած բոլոր կուսակցութեանց ուժերը համախմբուած են, դառնում աղլային, եւ Աքթը ստանում է աղլային բնոյթ։ Այդ առթիւ բոլոր կուսակցութիւնները ստացան համապատասխան հրահանգներ, փոխանցելու համար տեղիւ իրենց ներկայացուցիչներին։ Հետեւաբար, իր այդ յայտնում եմ քեզ միւսների հետ խորհրդակցելու եւ դործադրելու սոյն հրահանգը։

2) Անմիջապէս լուր տրուեց Մերսին՝ իսկոյն Տէօրթ-Յօլ հրահանգել նոյն Աքթը հռչակելու եւ միանալու ձեզ։ Մերսինից՝ ամէն տեղ արտաքին աշխարհին պիտի հեռագրուի եղած Աքթը։

3) Ատանան հինդաբթի դրօշակազարդուում է եւ այսպիսով իր դիրքը ճշգրտւած, ճնշումներ չլինելու պարագային Աքթը հռչակելու համար։

Աճա՛ սիրելիս եղածը։ Օրէ օր պէտք եղածը կը տեղեկացնեմ քեզ։ Յայտարարութեանը արած տպաւորութիւնը առաջին ընդհանր շարժումները եղաւ մեր չըջանակից դուրս բոլորին համար, սակայն ժամէ ժամ սկսեցին հաշտուել. պայմանների հետ ու կամաց-կամաց խանդավառութիւնը ծայր է տալիս։ Նս վստահ եմ թէ լաւ պիտի ընթանայ ամէն ինչ։ Մեր բարեկամների դիրքը առայժմ պարզ չէ, սակայն տպաւորութիւնը զէշ չի երեւում։ Վաղը, թերթերի հրատարակումով, թերեւ շատ բան պարզուի։

Հա՛, չմոռնամ դրել, որ վաղը (չորեքշաբթի 4/8ին) Ֆրանսիական մի ջոկատ Capitaine Condéի (1) ղեկավարութեամբ Գարա-դաղ (2) պիտի երթայ. աշխատեցէք ճամբաների վրայ չերեւալ, որպէսզի հանդիպումից խոյս տաք։

Աճա առայժմ ընդհանուր դրութիւնը։ Գործը սկսուեց. այլեւս շարունակելուց բացի ուրիշ հնար չկայ։ Աշխատիր տղաների բարոյականը բարձր պահել. ապագան մերն է։

Ի՞նչ է Չաքըճի հանած յայտարարութիւնը: Չըլլայ որ անլուրջ բան անէք. միացրէք բոլոր ուժերը: Կմբադրական գործերը կ'երթան, միամիտ մնա': Աշխատիր աղաներին յաճախ քաղաք չուղարկել. կարող են վտանգուել այստեղ: Սուրհանդակի համար թող զայ մէկ հոյլ միայն:

- (1) Կարելի է նաև կարգալ Confé կամ Conté:
- (2) Կարելի է նաև կարգալ Գարա-Դաշ (տեսնել Մ. Վ. Յ նամակ, ծանօթագրութիւն Քիւ 6):

Մ. Վ. 10

ՎԱՀՐԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ

Հակառակ ձեռագրի եւ ստորագրութեան որոշ նմանութիւններուն, կը զգուշանաք երթադրել թէ այս նամակը ստորագրողը Լեռնապայքի երբեմնի Պատասխանատու Մարմնի անդամ Վահրամը կրնայ ըլլալ (Յ. Ա. Գալփայեանը, — տեսնել Մարքիւն Մուրատեանի քղբածրարը), քանի անոր հետագայ (1905էն ետք) կեանքին ու գործունէութեան մասին ներկայիս որեւէ փաստաթուղթ չունինք մեր տրամադրութեան տակ:

Մերելի՛ Վերածինս,

Քու այդ խիզախ ժեսքի հանդէպ, մարդիկ պահ մը սահմակեցան՝ չկարենալով մճուպէս մօտենալ այն քաղաքական ճշգրիտ հասողութեան, որուն դու բարձրացար այնքան՝ զիտակցաբար ու առնայլօրէն...: Նոյն իսկ մեր շրջանակներու մէջ վարանտո հողիներու յայտնութիւնը՝ շատ ծրիծաղելի երեւոյթ մը պարզեց ինքնին, Վերածինս:

Ես համոզուած եմ սակայն թէ ուսումնասիրութիւններուդ հետ դու ինքդ ալ պատմութեան պիտի անցնիս:

Մի քանի օր յետոյ տրամադրութիւնները փոխուեցան սակայն: Պաշտօնական շրջանակներու լուս վերաբերումը՝ քու զեղեցիկ աքթի հանդէպ, դէմքերն ու զերբերը հիմնովին փոխեց...: Մարդիկ վերջապէս ըմբռնեցին թէ՛ քիչ յետոյ արդէն շատ ուշ պիտի մնացած ըլլային՝ օգտագործելու համար քո պատմական ըրոպէն:

Միջցեղային Քրիստոնեայ Արտակարգ Մարմնի յայտարարութիւնը «Կիլիկիա»-ի մէջ կը կարդաս:

Երէկ, թրք. գորանոցի դրաման փորձը դառնօրէն իլիթեցաւ. վերադարձումի յոյսը դեռ բոլորովին չէ՛ մեռած սակայն:

Յանձնարարութիւններդ բոլորը կատարեր եմ արդէն, Վերածինս:

Գրէ՛ երբ սրեւէ կարդադրութիւն կամ թելադրութիւն ստանաս ընելիք:

Ընկերական բարեններով
Քայլ եղբայրօրէն՝
ՎԱՀՐԱՄ

6 Օգոստոս 920, Առանա

Մ. Վ. 11

Գ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մեծայարդ ընկ. Մինաս Վերածին,

Երկու օր է որ քաղաք կը մնանք. թէեւ ուշացանք բայց զժրխատաբար մեր ձեռքը չէր եւ պատճառներ կային. կը թուեմ պատճառները:

Յրանսական իշխանութիւնը կը հրամայէ որ Պ. Վերածինի եւ Չաքըճի խումբերը զինաթափ ըլլան եւ մեզ յանձնուին. ժողովուրդի մէջ այն զրոյցը կար որ իբր թէ խումբին հրամայողները զնդակահար պիտի ըլլան, բայց այս առաւօտ Պ. Շիշմանեանը ինձ ցոյց տուաւ այդ հրամանը որուն մէջ կ'ըսէ որ, Պ. Վերածինի եւ Չաքըճի խումբերը քաղաք մտած կամ դուրս ելած ատեննին զինաթափ պիտի ըլլան. կրկին Շիշմանեանի կ'առաջարկուի թէ Դաշտի զինուած ուժը ետ կանչէ եւ ինքը «սիրով կը գործադրեմ» կ'ըսէ եւ միայն իւր պաշտօնական զինուորներէն 20 զինուոր ետ կը կանչէ եւ քառասունն ալ Ապտի Օզլի կը զրկէ Պ. Չանկալեանի տրամադրութեան տակ. երբ իրեն կ'ըսուի թէ ինչու՞ զինած ժողովուրդը ետ չես կանչեր, ինքը կ'ըսէ որ ես անոնց ոչ կրնամ հրամայել եւ ոչ կրնամ ետ կանչել, այդ մարդիկը անկախութիւն հռչակած են. (ես ամբողջովին եմ): Հոս ամբողջ քրիստոնեայ զանդուածը այլեւս չի կրնար հանդուրժել այս քաղաքականութեան եւ ահա ստիպուած այդպէս ըրաւ որ արդէն իւր սեփական իրաւունքն է. աղբային միութեան ըրածը լսած ըլլալու էք որ հոս ալ տեղւոյն վրայ անկախութիւն հռչակեցին, թէեւ շատ դժուարութիւններու հանդիպեցան բայց դեռ ըլլալիքը անորոշ է. մերոնք դեռ կ'աշխատին եւ այս երեկոյ վերջնական եղբայրացութեան մը պիտի դան եւ ինձ պիտի հաղորդեն թէ մենք ի՞նչ դիրք պիտի բռնենք քաղաքէն դուրս կամ ներս. ընկ. Տօք.ները այս երեկոյեան մեզի ուղեգիծ մը պիտի տան: Առ այժմ մեր խումբը պէտք է մնայ իւր տեղը առանց գործողութիւն ցոյց տալու ցնոր տնօրինութիւն: Հնչակեանները իրենց ուժերը մեր տրամադրութեան տակ կը դնեն եւ արդէն այդպէս ալ դրեցին Ագարձայ. նոր ուժերը շուտով պիտի հասնին եթէ կարգադրութիւններ նպաստաւորեն: Կրկին հիմա Շիշմանեանը ինձ ուղած է. չեմ պիտեք պատճառը. ես վաղը առաւօտ պիտի կրնամ դալ, օթոմօպիլով: Խստութիւնը չափազանց խիստ է. քաղաք զինուած մարդ զրկել իսպառ արդիւնեցէք: Անցուդարձի մասին զինուորը չտեղեկանայ որ խումբը չցրուի Փրանսացիներէն վախնալով:

Մնամ յարգանք
Ձերդ ընկերաբար
Գ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

7 - 8 - 920
Առանա

Մ. Վ. 12

ՎԱՀԱՆ ԱՐԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Յարգելի Պ. Վերածին,

Երէկ իրիկուն ուշ ատեն հոս հասանք. մենք այն յուսով էինք թէ մի դուպէ մեր պէտքերն հոս կրնանք գտնել, բայց ցաւալի է ըսել որ չարաչար սխալած ենք. մեզի հետ բերած ցորենը որ Մէսիսի ջրաղացքի մէջ ալիւր պիտի շինէինք, դժբախտաբար այն ալ կանգ աւած է:

Արդ կը խնդրեմ, եթէ կարելի է մեզի դէժ կէս ջուալ ալիւր եւ մի քիչ իւղ եթէ ունիք տուէք, մինչեւ մերինը գոյ. այն ատեն անմիջապէս կը վերադարձնենք:

Կրկին կը խնդրեմ. 40 հոգի ենք, մեզի մի քիչ օգնեցէք մինչեւ դէժ վազն իրիկուն. արդէն կը սպասեմ Չանդապեանի որ ըստայնմ ձեզի հետ յարաբերութեան պիտի մտնենք ու միասնաբար պիտի տանինք այս ճապարկաւորութիւնը:

Կը յուսամ թէ չպիտի մերժէք. կանխաւ երախտադրութիւն կը բերեմ ձեզի եւ ընկերներուդ:

Ընկերական ջերմ բարեւանքով կը փակեմ տողերս: Ձերդ պաշտօնարարից ընկեր՝

Սերժան
ՎԱՀԱՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

7 - 8 - 920
Ապրիլի

Մ. Վ. 13

ՀԱԼԸՊՃԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գործածուած թուղթը, մեխանք եւ ձեռագիրը շատ նման են Մ. Վ. 11 նամակին: Կարելի է ենթադրել ուրեմն՝ որ Հալըպնեան եւ Գ. Մարգարեան նոյն անձերն են: Սակայն երկու նամակները (Մ. Վ. 11 եւ Մ. Վ. 13) նոյն թուականը կը կրեն. առաջինին մէջ Չաքընի անունը գրուած է Գ-ով, իսկ ներկայ գրութեան մէջ՝ Գ-ով. գգալի է նաեւ ոճի տարբերութիւն մը (ներկայ գրութեան հայերէնը համեմատաբար բարձրարակ է): Ուստի դժուար է ապահով որեւէ եզրակացութեան յանգիլ:

Ընկեր Վերածին,

Նախորդ նամակներս ստացած ըլլալու ես: Անկից ի վեր տեղի ունեցած դէպքերը հետեւեալներն են. Օղոստոս 4ին Միջնեղալին Խորհուրդը հռչակեց Կիլիկիոյ քրիստոնէական ինքնավարութիւնը, ներկայանալով Պրէմոնին հանդիսուոր յիշատակադրով մը որը հրատարակուած է թերթերուն մէջ: Ֆրանսացիները այն օրը ի ներքուստ համակիր իսկ արտաքուստ հակառակ կ'երեւէին այդ Աքթին: Այն օրը ոչ մէկ միջադէպ տեղի

չունեցաւ եւ Պատրիարքութիւնը բաժնուեցաւ քաղաքավար վերաբերմունքով: Կուրդին եւ Փարիզի հեռադրուեցաւ նոյն օր եւ նոյն օրը Կուրօ պատասխանեց որը վեհաժողովին հաղորդած է Աքթը իր կողմէ նպաստաւոր կարծիքով (avec avis favorable de ma part) Օղոստոս 5ին: Կառավարութիւն կազմուեցաւ եւ ներկայանալով կառավարատուն՝ նախ գրաւեց օտար կանաւունը եւ 3 ժամուայ համար արգելադրուեց ստորիկանապետը, նոյնպէս ժանտարմըրին եւ ժանտարմըրիի հրամանատարը. գրաւուեցաւ նաեւ Վալիի պաշտօնատունը ուր վալին կը բացակայէր: Թեւէֆոն եղաւ իրեն որ կառավարատուն չգոյ: Յետոյ կառավարութիւնը (քրիստոնէական) որուն 6 նախարարները հայ, մէկը ասորի, մէկը յոյն, եւ մէկը Ֆելլաճ էին, ներկայացաւ Պրէմոնին փոխանցում պահանջելու համար: Ֆելլաճ ու յոյն նախարարները կը բացակայէին. Պրէմոն կ'ընդդիմանայ, մերինները կը պնդեն եւ ի վերջոյ զօրավարին հրամանով 2 վայրկեան կը տրուի շէնքէն դուրս ելլելու համար: Մերինները կ'ըսեն որ սուրիք հարուածներով միայն կարելի է զրենք դուրս հանել, սուրիսուր զինուորներ ներս կը մտնեն եւ սուրի առջեւն դուրս կը քշեն: Ասոր վրայ զօրավարը յայտարարութիւն հանեց որուն մէկ օրինակը կը զրկեմ քեզի:

Հիմա կառավարութիւն կայ տարբեր շէնքի մէջ: Արդ. Խորհուրդ մը կազմուեցաւ երէկ պիշեր որ տեսակ մը Սահմանադիր ժողով է: Գործերը կը շարունակուին, Փրանսացիները դեռ ծայրայեղ միջոցներու չը դիմեցին: Այսուհանդերձ դուրսի խուճերուն հանդէպ դէշ վերաբերում կայ: Բու խուճիք եւ Չապընիին խուճըր զինաթափ ընելու հրաման ելած է: Կարելի եղածին չափ Փրանսացիներու հետ բախում ունենալէ պէտք է զուշանալ: Սուր շրջանը տեսնենք մինչեւ ե'րբ կը տեւէ. թէեւ շրջանին սուր ըլլալն ալ յայտնի չէ, սակայն զօրավարին յայտարարութիւնը խիստ ու նարգական էր: Բեզի անգամ մըն ալ կը կրկնեմ՝ քաղաք չգա'ն մերինները եւ զզուշանան Փրանսացիներու հետ չփուճ ունենալէ:

ՀԱԼԸՊՃԵԱՆ

7 - 8 - 920

Յ. Գ.— Կառավարութեան կազմութեանն տուջ եւ ինքնավարութեան հռչակումէն յետոյ էր որ Պրէմոնը ըսած էր անպաշտօն կերպով թէ Վերածինը զզուշանայ մեզի հետ բախում ունենալէ, եթէ Փր. զինուոր անցնի այդ կողմերը. ներողամիտ կ'ըլլաս որ à tort et à travers պրեցի, ժամանակ չունէի եւ լուր տանելու համար մինչեւ վերջին ժամ սպասեցի:

ՆՈՅՆ

Մ. Կ. 14

ՀԱԼԸՊՃԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Միրենյի Վերածին,

Այստեղ էրերը աշխարհի վիճակ ստացան որ կարելի չէ լուրջ դործ տեսնել առանց ընդդիմութեան բախելու: Առջի օր երեք հայ հոգեւոր պետերը Զօրավարին ներկայացան, որ յայտարարած է թէ հայկ. կառավարութիւնը ս'ը շէնքին մէջ որ նկատ դումարէ՝ անմիջապէս կը պաշարէ շէնքը եւ կը ձերբակալէ. Տաճարեանի հետ արգէն յարարերութիւնները խղւած են եւ միմիայն հոգեւոր պետերն են որ կապը կը պահեն:

Այժմ ընդհանուր տրամադրութիւնը ան է որ Միջպետքի բոլոր խումբերը Հաճընի խումբերուն միանան ու Միս անցնելով հոգ հոգակեն անկախութիւնը. կառավարութիւնն ալ հոգ կը փոխադրուի: Տրամադրութիւնները ըստ այնմ կը պատրաստէք եւ եթէ կըրուողի պէտք ունենաք մեզի կ'իմացնէք: Զանազէք մեր աղաքը չցրուել. շարժման հրահանգը կը ստանաք կամ մեզմէ կամ կառավարութենէն: Միւս կուսակցութիւնները արգէն այլ ուղղութեամբ քայլեր առած են:

Համբոյրներով՝
ՀԱԼԸՊՃԵԱՆ

9 - 8 - 920

Մ. Կ. 15

Հաշուական կարճ գրութիւն մը, Մ. Վերածին ստորագրութեամբ, մատիտով, նամակի կէտ քուղքի վրայ:

Յրահատական	70	հատ	2½	դրշ.էն	175
Գերմանական	15	հատ	7½	դրշ.էն	112½
Թուսական	15	հատ	5	դրշ.էն	75
					362½

Մեծ. Սաչօ Ալա,

Հաճեցէք 27 կառքի համար երեքական ոսկի վճարել եւ 100 կրակուած փամփուշտի համար 362½ դրշ. դրամ: Ամէնը՝ 84 ոսկի եւ 62½ դրշ. դրամ:

Այս առթիւ յարգանքներ:

Ձերդ՝ Մ. Վերածին

14 Օգոստոս 1920

Հայկ. Միջպետք

Մ. Կ. 16

Գ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մեծայարգ ընկ. Մ. Վերածին,

Դասն կակիծով սպացինք ընկ. Աւետիսի արկածը, որուն յուղարկուորութիւնը պիտի կատարենք այսօր ժամը 3-30ին: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իւր հերոսներու ցանկին վրայ մէկ մը եւս կը բարդէ, որոնք խոչալի ճամբուն զահուած են եւ վրէժ բառը իբր ժառանգ փոխանցած են ողջ ընկերներու. նոյնը կ'ըլլայ նաեւ ընկ. Աւետիսինը. ցաւը դառն է, բայց նպատակը սուրբ:

Պ. Պրէմանի յայտարարութիւնը, որ Պ. Շիշմանեանը թարգման կ'ըլլայ իւրացնելով, շատ ցաւալի է որ իւր կողմէ ոչ թէ կրճատած այլ բողոքապատկած է՝ ըսելով թէ Դաշտի գանուած ղինուած բոլոր ուժերը եթէ չգան, հակառակ պարաղային զնդակահար պիտի ըլլան: Իսկ մեր մեկնելու պարաղան՝ իբր թէ շարժք օր անկից դուրս պիտի գայ բոլոր ուժը Հաճըն մեկնելու համար: Երէկ կէսօրէն առաջ ժամագրութիւն մը տուած էի Հաճնոյ օգնական ուժերու սպայակոյտին. այն համազման եկայ թէ դժուար է բաւարար ուժը մէջբերել, սակայն ամէն զնով կ'աշխատին որ ընեն ինչ որ նոյնը բրած են Ս. Դ. Հնչակեանները՝ ըսելով թէ 300 զինուոր կը տրամադրենք եւ ահա կու գայ պարպան որ խօսքէն դործի պիտի անցուի, մէկ հատ չկայ մէջտեղ. կ'երեւայ մեր ներկայացուցչին ալ, անոնց պէս, խօսք ըլլալու համար ըսած ըլլալու է: Բայց եւ այնպէս երբ ինծի հարցնող եղաւ, ես ըսի՝ անպաշտօն կերպով կ'ըսեմ մօտաւորապէս 40-60 զինուոր թերեւս տրամադրուի: Գալով իմ ուշանալուս մասին ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իմ հիւանդ ըլլալս է, սոսկալի տաքութիւն կու գայ վրաս եւ փորհարութիւն ունիմ. չափէն աւելի ուժապատ եղայ այս երկու օրուան մէջ. կ'աշխատիմ որ ժամ մը առաջ վերադառնամ, թէեւ բժիշկները կ'ըսեն որ հանգիստի պէտք ունիս:

Մնամ յարգանք քոյդ ընկ.
Գ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

18 - 8 - 920, Ատանա

Յ. Գ. — Եթէ կրնաս մէկ մը Երէցեանին մօտ գնա եւ տեսնուէ. երէկ երեկոյ այնպէս ըսաւ Երէցեանը: Թէ՛ շատ կարեւոր բաներ ունիմ ըսելու: ՆՈՅՆ.

Մ. Կ. 17

ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Մատիտով գրուած, հապնեպով, փոքր կտոր մը քուղքի վրայ:

Տիար Վերածին,

Ագնիւ Պ.

Այդ կողմերը հրացանաձգութիւն կ'ըլլայ կոր. ու-

րո՞ւ պէ՞մ է կամ թէ՛ տղքե՛ր են. լի ու լի տեղեկութիւն մը տուր. ի հարկին մեր կողմէն եթէ՛ ուժի պէտք ունենաք դարձեալ տեղեկացուր :

Յարգանք
Զերդ՝ ԳՐԻԳՈՐ

20 - 8 - 920

Ապտոզլի

Մ. Վ. — 18

ՀԱԼԸՊՃԵԱՆԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Կապոյտ մեխանով, փոքր կտոր մը թուղթի վրայ :

Ընկեր Վերածին,

Իմացանք Գաբուլուի ղէպըը : Օղնական ուժ անմիջապէս կը հասնի. եթէ՛ ձեր դէրքը վտանդուած կը զզաք, Աքարճա քաղուեցէք, հոն կը հրահանգենք : Կեղը. Կոմիտէն նկատի առաւ ձեր խումբին միացման խնդիրը եւ պիտի դրէ հարկ եղածը :

ՀԱԼԸՊՃԵԱՆ

21 - 8 - 920

Ատանա

Մ. Վ. — 19

ԿԻԼԻԿԻՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱՄԱԿԸ

Զինանշան կրող պաշտօնական թուղթի վրայ :

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
1 8 9 0

ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Թիւ 290

Պոստոս 23, 1920

Սէրէլի՛ Ընկեր Վերածին,

Այսօր խալ Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան հրահրով բոլոր քաղաքական կուսակցութիւնները իրենց ներկայացուցիչներն ձեռնարկ վերջնական եզրակացութեան եկան արշաւանքի մասին : Վաղը, երկուշաբթի, 750 կամաւորներ, որոնց մէջն է նաեւ մեր խումբը — 100 հողի — Ապարճա պիտի խմբուին : Մենք խոստացել ենք թէ՛ այլ ժողովում եւ թէ՛ Պ. Տամատեանին, որ մեր խումբը պիտի միանայ եւ ճանապարհուի ղէպի Սիւ :

Դու պէտք է ամէն ջանք դործ գնես, որ տղաները չցրուին : Այս գործի յաջող լուծումից է կախուած մեր ազգ. շահերի այս կամ այն կերպ դասաւորուելը : Այս գործի մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պիտի ցոյց տայ, որ ինքը իրական արժէք ունի : Լաւ ղիտցիր, որ եթէ մեր խոստումը զրժենք, մեր մինչեւ այսօր արածները,

ցոյց տուած դործունէութիւնը ջուրը ձգած կը լինենք : Թէ՛ Կ. Կոմիտէն եւ թէ՛ Ժամանակաւոր կառավարութիւնը մեծ յոյսեր ունին քո վրայ : Եթէ՛ մեր խումբը շմխնայ Հաճնոյ արշաւանքին, կը մնաս պատասխանատու թէ՛ մեր առաջ եւ թէ՛ բոլոր նրանց առաջ, որ ամուր փարած են այլ արշաւանքին եւ դրանից են սպասում ամէն բան :

Սիրում ենք հաւատալ որ սչ մի դժուարութիւն, ոչ մի սպառնալիք չպիտի կարողանան ստիպելու քեզ՝ տեղի աւալ եւ ցրել խումբը : Հ. Յ. Դաշնակցութեան դրօշակը միշտ պիտի բարձր պահենք. եւ կը հրահանգենք քեզ, որպէս մեր ամէնից լաւագոյն եւ զիտակից ընկերը, որ վերջին մի ճիշդով աշխատիս մեր կուսակցութեան մասնակցութիւնը այս գործի մէջ լաւագոյն կերպով մէջ բերելու :

Ընկեր Շմաւան Փատոյեանը պիտի մեկնի խմբի հետ : Նրան յանձնիր ամէն բան ու վաղն խալ խումբը Ապարճա տանելուց յետոյ՝ Ատանա եկ :

Ընկերական ջերմ բարեւներով
ի դիմաց Հ. Յ. Դ. Կիլիկիոյ Կ. Կոմիտէի
ՀԱԼԸՊՃԵԱՆ ՏՕԲԹ. ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ
(Կնիք)

Մ. Վ. — 20

ՎԵՐԱԾԻՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՄԵՐՍԻՆԻ ԶԻՆ. ԿԱՌԱՎԱՐԻԶԻՆ

Ֆրանսերէնը պահուած է անփոփոխ :

Monsieur le Capitaine Coulet(1)
Gouverneur du Sandjak de Mersine

En Ville

M. le Gouverneur,

Je vous pris de vouloir bien me pardonner que, étant déjà indisposé et faute de convenience(2) du bateau d'aujourd'hui, je ne pourrais pas partir ce soir.

Mais je suis prêt de me vous présenter chaque jour sous la garantie de l'Union Nationale Arménienne de Mersine et partir par le premier bateau qui touchera notre port.

Veillez agréer, Monsieur le Gouverneur, mes dévouements les plus distingués.

M. VERADZINE

Mersine, le 8 Septembre 1920

(1) Կարելի է ցաւ կարդալ Coulet :

(2) Պահած եմ անփոփոխ : Ֆրանսերէն լեզուն նման բառ չունի : Պիտի ըլլայ հաւանօրէն՝ convenance :

Մ. Վ. — 21

ՀԱՅԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Գրուած Grand Hôtel d'Orientի պաշտօնական քուղբի վըրայ: Արևուած է քստ երեւոյթիմ Պոլիս՝ ուր անցած է արդէն Մինաս վերածին:

Պէյրութ, 13 Սեպտեմբեր 1920

Սիրելի՛ Մինաս,

Վերջին օրերում, դէպքերը այնպէս թաւալելոր ընթացան, որ հակառակ ցանկութեանս, Ատանայից մեկնեցայ առանց քեզ տեսնել կարողանալու: Եւ եթէ այսօր մեր վանեցի տղաները չզային ինձ տեսնելու ու վերջին անգիւրը պատմելու, քո Պոլիս անցնելու լուրը նորէն չզլիտի իմանայի: Տարօրինակ է Ատանայում մեր ընկերի բռնած դիրքը. ահա մի ամիս եղաւ, որ հեռացել եմ ու մինչեւ այժմ ոչ մի բան չեմ ստացել, դոնէ այնտեղի ու այստեղի գործերը իրար յարմարեցնելու համար: Այլ լուծութիւնը շատ լաւ բան չէր գուշակում արդէն, եւ իրօք անցեալ օրը անձնական մի նամակից, շատ լակոնիկ կերպով գրուած, իմացայ որ գործերը շատ լաւ չեն երթար հոն. յոյսները դրել են այստեղի մեր բանակցութիւնների վրայ, ու յուսահատութիւն չպատճառելու համար ոչինչ չեն դրում: Ma foi!, եթէ Ատանան իւր յոյսը այստեղի բանակցութիւնների վրայ է դրել, կարելի է այժմ գուշակել, որ ապագան շատ էլ փայլուն չպիտի լինի: Հազար անգամ պոռացինք հոն, որ այս գիւնադիտական ձեռնարկները որքան էլ անհրաժեշտ լինեն, այնուամենայնիւ երկրորդական պլանի վրայ պիտի թողնել, մեր յոյսը պիտի դնել սեփական ու իրական գործունէութեան վըրայ. բայց ինչ անես, որ այս երկրում անհնարին է ակտիւ որեւէ բան անել, ատաղձ դոյութիւն չունի: Աստուած՝ իմ, այս ի՛նչ նեխած մթնոլորտ է, այս կիլիկեան իրականութիւն կոչուածը: Նոյն բանը կրկնուեց եւ այստեղ, ուր գործերը շատ էլ լաւ չեն երթար, թող որ արդէն ես սկիզբից էլ սրանից աւելի չէի սպասում. բնական է որ Ատանայում նրանց ցոյց տուած վերաբերմունքը պիտի կրկնուէր եւ այստեղ: Այս երկու կենտրոնները տարբեր քաղաքականութեան խոմ չպիտի հետեւէին: Անպաշտօն տեսակցութիւնների մէջ, որ մէկից աւելի անգամներ ունեցանք, շատ սիրալիր, բարեացակամ, որոնք սակայն գործնականի մէջ սանթիւմ չարժեն: Բացի դրանից, մեր այստեղի գործերի մէջ, շատ վատ դեր խաղաց նաեւ մեր Սահակ ախպարը, որը այժմ Չահլէ է նստած. Եւրօպայից բերած իւր փարաների վրայ «կը հանդստանայ», մինչ այնտեղ, Ատանայում, մի քանի սոկու համար սատկում են մերօրնք: Դրամը իրեն են յանձներ ու ինքը իւր ձեռքով պիտի բաժնէ եղեր չբաւորներին. թող այդ տարազիր-

ները առայժմ սատկին այնտեղ անօթութիւնից, այդ ոչինչ, ինքը մինչեւ չկազմուրուի չի կրնար երթալ. ո՛նց կ'ուզես որ դնայ եղբայր, խեղճ մարդը այնքան աշխատեց ազգին համար, որ այժմ հողին ելլելու վրայ է. ու չի քաշուիր օրն ի բուն քննադատելու ասոր-անոր: Ինչ կը վերաբերի մեր գործին, իւր յարաբերութիւնները շատ լաւ են մեր բարեկամների հետ, այնպէս որ ի վիճակի էր խոսյն գործերնիս յաջողնելու, բայց այդ մասին լսել իսկ չուզեց, այլ նոյնիսկ, այդ էլ երէկ յայտնեցին ինձ, ջանքեր է գործադրել մեզ չէ-գործացնելու համար: Քանի անգամներ տեսնուեցայ հեռու, անհնարին է որեւէ բան հասկացնել, իւր տրամաբանութիւնը տրամագծօրէն հակառակն է Ատանայում տիրող մտայնութեանը: Ամէն անգամ խօսելիս հետը, մի խօսք ունի միայն «ողա՛ս, մենք պարտուոր ենք միայն ու միայն համակերպելու»: շան բնաւորութիւն, — գլխիւ գարնողի ձեռքերը լցիւր: Ու չի թաքցնում որ ինքը այդ ուղղութեամբ մասնաւոր ջանքեր է գործադրում: Վերջին տեսակցութեանս մէջ շատ խիստ դանդաւեցայ. ի՛նչ անես, այլեւս համբերութիւնս վերջացաւ ու բաւական ստան կերպով բաժանուեցինք իրարից: Այլ շան որդիները առիթը ներկայացած են համարում՝ աղբ. իշխանութիւն, Պատ.(1) ներկայացուցչութիւն, եւայլն ի սպառ տապալել ու դեկը իրենց ձեռքն անցընել. ու առայժմ, թերեւս նոյնիսկ յաջողին:

Կուղուլլիի դէպքը շատ վատ ազդեց վրաս, յատկապէս ճանչցած տղաները՝ Աւետիս շաւուշ, Վաղարշակ եւայլն, ին՝ղճ աղերք, արժէ՞ր արդեօք այդ ների(2) համար: Բայց ի՛նչ անես, մեր բռնած դիրքն էլ անխուսափելի չարիք էր, ուրիշ կերպ՝ անհնար: Բայց պիտես, սրանից յետոյ, ճիշդն ասած, ես հէջ տրամադիր չեմ, որ մենք առաջուայ էն երեքով գործը շարունակենք. միեւնոյնն է, արդիւնքը բացարձակ զերօ պիտի լինի: Պրատոնիկ կերպով ամէն ինչ կարելի է անել, սալ մեր համաձայնութիւնը իւրաքանչիւր ոչ միասակար ձեռնարկի, ու միայն այդքան: Չեմ դիտեր Ատանայում մեր ընկերը ի՛նչ են մտածում այժմ, բայց յոյս ունեմ, որ դասը խրատական լինի: Այստեղ գալուն իմացայ, որ Եգիպտոսի մեր մարմնի մօտ նորէն դրամ ունինք Ամերիկայից եկած. շատ շտապեցնող մի հեռագիր սուսի, որ դրամը անմիջապէս փոխադրեն, հակառակ դէպքում սպառնալով ինքս երթալ, առնելու համար. բարեբախտաբար այս անգամ արագ շարժուեցին ու անցեալի պէս ամիսներով քովերնին չպահեցին: Հեռագրիս պատասխանը առի, որ ընկերով մը միջոցաւ երէկ ճանապարհեցին:

Ատանայի մեր գործերն էլ ինձ շատ են զբաղեցընում: Գիտես արդէն, որ Գալըպէսանը Փիլիպպայէս նոյնիսկ անկարող է թերթի աշխատանքը տանելու. անհրաժեշտ է այդ մասին լուրը մտածել, ի՛նչ է տրամադիր անելու Պոլիսը, ընկ. Վանարեանը ինչո՞ւ տեղից չի շարժոււմ, եղբայր այդքան անտարբերութիւն

այլեւս շատ է: Այժմ փառք Ալլահին, վտանգ էլ գոյութիւն չունի այլեւս, նոր ուժեր են անհրաժեշտ, եթէ չենք ուզում մեր սրտեստիժը ի սպառ թաղել: Գիտես արդէն, որ Տիգրանն ու ես վաղուց պիտի հեռացած լինէինք, բայց ս'ոնց թողնես հեռանաս այս պայմաններում: Միւսները թերեւս ծանօթ չեն իրականութեան, սակայն դուն եւ Լեւոնը յոյս ունեմ, որ ամուր կ'ալած այդ դործին անպայման բան մը կ'ընէք: Թող որ գրելու իսկ աւելորդ է, որովհետեւ ինձնից աւելի լաւ գիտէք մեր պայմանները: Տպարանի խնդիրն էլ պիտի հետամուտ լինել, այժմ նիւթապէս սպահով ենք որոշ չափով, կրնանք բան մը ընել: Հիմա անհնար է փոխադրել ի հարկէ, սակայն եթէ այդտեղ դործի ձեռնարկուի, մինչեւ յաջողուիլը, արդէն փոխադրութեան պայմաններն էլ կը լաւանան, յոյս ունեմ:

Փարիզ, Եղիպտոս դրեցի ես մանրամասնօրէն, այդտեղ ու Երեւան էլ դուն կ'ընես ի հարկէ:

Ստուսինն հոս է, հիւանդ պատկու՞մ. այդ տղայի հետ էլ չըլտեմ ի՞նչ անել: Առողջանալուց յետոյ, անոր Եղիպտոս երթալը այլեւս միտք չունի, ամենայնպէս կրկին Ատանա դառնալն է կարծում եմ:

Ես մի վերջին անգամ նորէն գլխում ըրի երէկ իմ դործի համար, եթէ այս անգամ էլ չյաջողուի, չորեքշաբթի նաւ կ'առնեմ դէպի Մերսին, je m'en fiche en fin de compte: Ի՛նչ ուզում է թող այն էլ լինի: Գրի՛ր Ատանա:

Լաւ բարեւներ քեզ ու Լեւոնին՝

ՀԱՅԿ

(1) Արդեօ՛ք Պատուիրակութեան (Ազգային): Կարելի է կարգալ նաեւ Պարս: (2) Բառ մը՝ անընթեանի:

Մ. Վ. — 22

ՀԱՅԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Հայկի այս երկրորդ նամակի ընթերցումէն աւելի ես բացայայտ կը դատեմ՝ որ նամակագիրը կիլիկիոյ պատասխանատու ընկերներէն է, ու ժամանակաւոր կերպով կը գտնուի Պէյրութ՝ քաղաքական խօսակցութիւններ ունենալու համար: Փրանսական հոգատար իշխանութեանց հետ: Նամակը անգամ մը եւս բացայայտ կը դարձնէ փրանս. պետութեան ժխտական կեցումը՝ «Հայկական կիլիկիոյ» կազմութեան նկատմամբ:

Պէյրութ, 17 Սեպտ. 1920

Սիրելի Մինաս,

Մի քանի օր առաջ արդէն քեզ ընդարձակ դրեցի, ու այժմ երբ իմ դործը ի սպառ վերջացաւ այստեղ

(փակադէլի մէջ առեմ, որ շատ անհառունակ դործունէսութիւն էր) կը ցանկանայի Ատանա ճանապարհելուց առաջ արդիւնքը քեզ յայտնել, գիտակ պահելու համար այդտեղ կեզր. Կոմիտէին ու մեր շրջանակներին ընդհանրապէս:

Վերջապէս ինձ յաջողուեց Յ օր առաջ, հակառակ կաթաղիկոսի դարձադարձ միջոցներին, ունկնդրութիւն ունենալ Haut-Commissariat(1), ուր մի ժամից աւելի տեւող այդ տեսակցութեան մէջ, եղած առաջարկներն ու խորհուրդները չափազանց կաթեղորիկ(2) էին, որը հակառակ անակնկալ չլինելուն, այնուամենայնիւ սպաւորութիւնը շատ ծանր էր:

Ահա համառօտ կերպով դրանց իմաստը: Սան-Ռէմոյի որոշումը կիլիկիոյ մասին անփոփոխ է. հաշտութիւնը Թուրքիոյ հետ ստորագրուեց այդ պայմաններէ համաձայն, ու Քրանսիացիք ստիպուած են յարգել իրենց ստորագրութիւնը ու վերահաստատել թրքական գերիշխանութիւնը Ատանա-Թարսուս-Մերսին, Սիս, Մարաշ, Հաճըն եւայլն, յանձնելով իրենց երկրի դեկալարութեան դրոշմը եւ հեռանալով այդ հողամասերէ: Դիպլոմաթիք ամէն միջոց, փոխելու համար այդ որոշումը, կը լինի բացարձակապէս ապարդիւն ու ժամանակի վատնում, որովհետեւ որոշումը անդառնալի է: Հետեւորար մեզ, հայերիս, կը մնայ Յ միջոց — (միշտ իրենց խօսքերն է, որ դրում եմ):

1. Համաձայնել թուրք գերիշխանութեան հետ, ոչ մի ընդդիմութիւն չանել անոր վերահաստատման ժամանակ: Չեն թաքցնում, որ հայերը այդ ռեժիմի տակ արքայութեան մէջ պիտի չզղան ինքզինքնին, թուրք կասալարութեան սիստեմը իրենց նոյնքան ծանօթ է որքան մեզ, գիտեն ինչ ասել է թուրքի հպատակ լինել: Հայերու վերաբերմամբ Թուրքիոյ կողմից քաղաքական-անտեսական ճնշում միշտ պիտի գոյութիւն ունենայ զժբախտաբար: Ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ հայերու հետ անցեալի պէս գէշ պիտի վարուեն, սակայն մասսայական ջարդ չեն կարող անել, որովհետեւ իրենք հեռու չեն մեզմէ, եւ յանուն խաղաղութեան դաշնադրի, յանձնառու են իրրեւ ամենամօտիկ դաշնակից պետութիւնը, պաշտպանել փոքրամասնութեանց շահերը (լաւ կը լսե՞ս, փոքրամասնութեան շահերի պաշտպանութիւնը կայանում է ուրեմն միայն մասսայական ջարդը արդիւնէլուց, այն էլ ի հարկէ եթէ ժամանակին հասնեն): Այդ պարագային (առաջին կէտի մասին է խօսքը) խորհուրդ չեն տալիս, որ մինչեւ այժմ կիլիկիոյ մէջ աչքի ընկնող հայերը, որոնք այսպէս կամ այն կերպ թուրքի դէմ են գործել, կուսակցութեան չՖեր, ազգ. միութեան անդամներ, եւայլն, եւայլն, այլեւս մնան թրք. կիլիկիոյ մէջ. իսկ եթէ կ'ուզեն անպայման մնալ, սպա թող այդ անհատները անուանացանկը իրենց տանք, որոնց կեանքի եւ կայքի ապահովութեան garantie(3) կը պահանջեն թուրք կասալարութիւնից:

2. Իրենք երկիրը ձգելուն, թող հայութիւնն էլ իրենց հետ դադթէ, երբեք արդեւ չպիտի հանդիսանան այլ ընդհակառակը սիրով ցոյց կը տան ամէն տեսակ օժանդակութիւններ :

3. Պատերազմել թուրքիոյ հետ, վանել այդ վերահաստատուած նոր ուժերը եւ հուշակել Կիլիկիան անկախ, եթէ մեր ուժերը կը ներեն այդպիսի մի գործի ձեռնարկելու, սակայն այդ գործին սկսելէն առաջ՝ հայութիւնը թող համոզուած լինի, որ իրենցից մեզ բացարձակապէս ոչ մի օժանդակութիւն չպիտի դայ, ինչպէս արդէն յայտնեցին. այդ պարագային եւս ստիպուած են կրկին յարգել իրենց ստորագրութիւնը ու ձգել երկիրը եւ հեռանալ մեզ թողնելով թուրքին հետ դէմ առ դէմ : Այդ ժամանակ այլեւս կոտորած չէ, այլ կամօրին հուշակուած պատերազմ, ուր ի հարկէ իրենց փոքրամասնութեանց պաշտպանի դերի մասին այլեւս չի կարող խօսք լինել :

Այս յայտարարութիւնները անելուց առաջ արդէն մի քանի անգամներ կրկնեց թէ, որովհետեւ բոլորէն շատ կրթիկ(Ա) է մեզ համար, ինչպէս եւ ճակատագրական, այդ պատճառով ինքը եզու բացարձակապէս անկեղծ եւ պարզեց ամբողջ իրականութիւնը, որքան էլ որ սեւ լինի այդ, որպէսզի մենք ժամանակ ունենանք լուրջ կերպով անդրադառնալու այս խնդիրներին վրայ ու այնպիսի եզրակացութեան դալու, որ մեր Փիլիքական դոյութիւնը մի անգամ եւս խնդրոյ առարկայ չզատնայ եւ բացի այդ որպէսզի մենք երեւակայական յոյսեր չունենանք իրենց վրայ, որպէսզի սպազայում խորը հիասթափութիւններ չենթարկուենք, եւայլն, եւայլն :

Այս սկսեց մի շարք խորհուրդներ տալ, յայտնելով նախ, որ դադթի մասին շատ չմտածենք, որովհետեւ մի անգամ երբ հայութիւնը դատարկեց կիլիկեան այդ հողամասերը, երկրորդ անգամ այլեւս հոն դառնալը կամ որեւէ ձգտում այդ հողերի վրայ երազ է, հետեւաբար դադթել այդ տեղերէն, հայութեան համար կը նշանակէ վերջնականապէս թաղել Կիլիկեան հարցը : Թուրքիոյ հետ պատերազմել նաեւ՝ կը նշանակէ դիմել մի շատ վտանգաւոր aventureի(Յ), իբր թէ իրենց շատ լաւ ծանօթ է մեր ուժերը, ինչպէս եւ թուրքերի, հետեւաբար միտք չունի այդ արդէն առանց այն էլ տանջուած ժողովրդի բեկորներին մի անգամ եւս վտանգի առաջ դնել, նամանաւանդ որ, ինչպէս կրկնեց, իրենք եւ ոչ մի օժանդակութիւն պիտի ցոյց տան այդ պարագային : Հետեւաբար մեզ կը մնայ միայն առաջին կէտը, այն է՝ հղատակուել թուրք գերիշխանութեան ցաւալի է ի հարկէ, սակայն պէտք է համբերութիւնը ունենալ տանելու բոլոր բարոյական ու Փիլիքական տանջանքները մի տարի, 5 տարի թէ 15 տարի չդիտեմ, մինչեւ որ մեզ համար էլ արեւը ծագէ, որովհետեւ՝ թուրքիան, միեւնոյնն է, դատարարուած է մահուան, չի կարող այլեւս երկար դիմանալ :

Ահա սիրելիս այն բոլորը ինչ անցեալ օրը լսեցի եւ որի բուն իմաստը, առանց իմ կողմից որեւէ commentaire(6) աւելացնելու, յայտնեցի քեզ : Ինքը էլ լաւ տեսնում ես, թէ որպիսի զիլեմի(7) առջեւ ենք կանգնել ու ի՞նչ ձեռով պիտի դուրս դալ այս բոլորի տակից, որպէսզի չտուժենք շարաշար կերպով : Իրօք որ այս վերջիչած 3 solutionները(8) ունենք մեր առջեւ, սակայն ո՞րը ընտրել : Դուռն ինքը էլ լաւ կը յիշես, որ մի պարզ proclamation(9) հրատարակելու համար տեղական թուրքերու հետ միասին, քանի մը ամիս առաջ, որպիսի՛ ուժեղ բնազդիմութեան հանդիպեց ժողովրդի կողմից : Հետեւաբար մտածել մի բոլոր, որ այս ժողովուրդը կարող է նոր պայմաններ յարմարուել ու վերլուծել թրքական լծին Լնթարկուել՝ դժուար է ի հարկէ : Նոյնիսկ եթէ ղեկավար տարբը այդ եզրակացութեան դայ, ես վախնամ որ վերջին բոլորի ժողովրդի ընդվզումն առջեւ գտնուենք, որից կարող ես երեւակայել ի հարկէ թէ որպիսի՛ անարշի(10) պիտի յառաջ դայ ու ամէն ինչ տակն ու վրայ սնի :

Կողմակերպուած որեւէ լուրջ զիմադրութիւն էլ իմ խելքին շատ չի պտուտում, որովհետեւ այս անիծուած Կիլիկիոյ հայութիւնը պոռոտախօսութիւնից բացի ուրիշ բան չըլտէ անել, առողջ դոյութիւն չունի, որի վրայ կարելի լինի յոյս դնել. ուրիշ բան է ի հարկէ՝ եթէ զբէն լուրջ ուժեր երկիր գան, բայց մեր արտասահմանի վրայ ունեցած հատան էլ օրէ օր աւելի է նուազում : Իսկ դադթի մասին չեմ խօսում, այդ տարիւ դիտես իմ կարծիքը : Ես առայժմ որեւէ եղրակացութեան չեկայ, չգիտեմ ի հարկէ մերկները Ատանայում ի՞նչ են մտածում կամ ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն : Ի՞նչ էլ որ լինի, այնուամենայնիւ պատասխանատուութիւնը այս անգամ աւելի խոշոր է, պէտք չէ à la légère(11) վերցնել խնդիրը : Հետաքրքիր է ձեր, տեղից Կեղը. Կամիտէի եւ ընդհանրապէս Պալսոյ չըջանի կարծիքը : Այդ մասին անպայման գրեցէք Ատանա. յոյս ունեմ, որ ժամանակ կ'ունենանք ստանալու :

Կաթողիկոսի կարծիքները ուղեցի շօշալիկ, որոնք շատ փոփոխական են. այդ մարդուն ես աւելի խելացի կը կարծէի քան ինչ որ է : Ատանա նամակներ էր գրել Haut Commissariatում տեսակցութիւն ունենալուց յետոյ, սակայն նամակները անպատասխան են մնացել, որից չափազանց դժգոհ է : Ինձ հետ ընդհանրապէս réservé(12) է : Իսկ Ատանա չի ուզում զնալ վախնալով վատ ընդունելութիւնից : Բայց ամէն պարագայի տակ այդ մարդու հոն գալը առ այժմ միաստակար չի կարող լինել, սակայն կրնան գործերը այնպիսի ընթացք ստանալ, որ ընդհակառակը թերեւս օգտակար լինի :

Ես սպասում եմ առաջին նաւին, վաղը-միւս օրը անպայման կ'երթամ, եթէ Կարա-թաշի ճամբան բաց գտնեմ շատ լաւ կը լինի, որովհետեւ վերջին օրերս այստեղ լուրջ տարածայնութիւններ կան, իսկ անցեալ օրը Haut-Commissariatում յայտնեցին՝ որ Ատանան

նախկինի պէս նորէն կոխները թատերաւայր է դարձել:

**Լաւ բարեւներ քեզ եւ Լեւոնին՝
ՀԱՅԿ.**

- (1) Բարձր-Յոմիսէրուքիւն, — Արեւիկի փրանս. հոգատար բարձրագոյն իշխանութիւնը (Պէյրութ):
- (2) Բացարձակ, վեհական (փրանս. բառ):
- (3) Ապահովութիւն:
- (4) Ճգնաժամային (փրանս. բառ):
- (5) Արկածային դրութիւն:
- (6) Մեկնաբանութիւն:
- (7) Երկընտրանք (փրանս. բառ):
- (8) Լուծում:
- (9) Յայտարարութիւն:
- (10) Անիշխանութիւն (փրանս. բառ):
- (11) Թեքեօրէն:
- (12) Վերապահ:

Մ. Վ. — 23

Մինաս Վերածինի թուղթերուն մէջ կը գտնենք նաեւ հետեւեալ ստացագիրը (ձեռագիր, սեւ մելանով).—

Հոկտեմբեր 10-11, 920

Ստացազէր

Ստացել եմ, ընկեր Վերածինից (13½) տաս երեք ու կէս ոսկի թրք. թղթազրամ, Հաճնոյ արշաւախմբի պէնսիւններին բաժնեկու. (ճաշի համար):

**Արշաւախմբի հարկւրապետ
ՅԱԿՈՒ ԽԱՉԻԿԵԱՆ**

Մ. Վ. — 24

ԿԻԼԻԿԻՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵՅԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած է Կիլիկիայ Կեդր. կոմիտէի պաշտօնաբարդի վրայ: Վերջին բառը կ'աւարտի էջի վերջին տողին վերջաւորութեան: Ստորագրութիւն չկայ: Կրճա ըլլալ որ գոյաթիւն ունեցած ըլլալ հրկրորդ թերթ մը, այժմ կորսուած:

№ 368

Ատանա, 4 Յունուար 921

Ընկեր Մ. Վերածին,
Կ. Պոլիս

Ընկե՛ր,

Ստացանք անցեալ Նոյեմբեր 21 թուակիր Ձեր նամակը: Ստուգեցինք որ Մերսինի կոմիտէի կողմէ ձեզի 50. ել. ոսկի վճարուած ըլլալու պարագան, անհիմն է եւ հետեւանք թիւրիմացութեան մը, որ այժմ լուսաբանուած է եւ հաստատուած որ Ձեզի այդպիսի վճարում մը չէ եղած:

Մերսինի Ձեզի հասնելէն Ձեր ստացած 450 ոսկի թղթազրամի եւ զՁեզ միշտ Կ. Կ.ի անդամ նկատելու յայտարարութիւնը, Կիլ. Կ. Կոմիտէիս խորհրդակցութեանց նիւթ վարձու եւ միաձայնութեամբ որոշեց հետեւեալը.

«Նկատելով որ ընկեր Մ. Վերածինի հեռացման միջոցին, Եղիպտոս անցնելու որոշ յանձնարարութիւններ ըրած էր իրեն՝ Մարմինս, եւ այդ ուղղութեամբ ընկեր Վերածին, մինչեւ անցեալ Հոկտեմբեր, աշխատութիւններ կատարած էր, պահելով Կիլ. Կ. Կ.ի դործիչի հանգամանքը, նկատելով որ Կ.Կ.իս այդ առթիւ պարտ նամակը մինչ այդ թուականը հազիւ ստացած է՛ր ըլլալ ընկեր Վերածին, որով իր Եղիպտոս մեկնիլը աւելորդ կը նկատուէր, Մարմինս միաձայնութեամբ որոշեց մինչ Հոկտեմբերի վերջը վճարել իր ոռճիկները, ինչպէս նաեւ Ատանայէն Պոլիս իր ճանապարհածախսը: Այդ թուականէն յետոյ պարտ նկատել ընկերը»:

Մ. Վ. — 25

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Մ. Վերածին կը գտնուի արդէն Միացեալ Նահանգներ եւ կ'աշխատակցի «Հայրենիք»ին: Հայաստանի Հանրապետութեան Ուշիկթընի դեսպան Արմէն Գարոյի այս նամակը գրուած է Հայաստանի խորհրդայնացումէն եւ Փետրուարեան դեպքերէն ետք, 1920-21ի տխուր իրադարձութիւններուն գրեթէ անմիջական տպաւորութեան տակ, եւ կ'արտայայտէ անշուշտ զուտ անհատական մտածումներ:

Այս նամակը հրատարակուած է 1946ի «Հայրենիք» տարեգիրք-տօնացոյցին մէջ (էջ 194-197): Ներկայ տեքստ անուած է բընագրէն:

Վաշինգթոն, 9 Դեկ. 1921

Սիրելի Վերածին,

Նախ իմ complimentներս(1) քու Մեղու Շնորհալի կճոցներուն համար. քանի կ'երթայ այնքան համով կը դառնայ թերթին այդ մասը. «Կուտ կուտանը» եւ Օտեանի մասին ըրածդ առաջարկը all right(2) էին:

Այս վերջին շարքներս կանոնաւոր կը հետեւիմ Հին(3) Վ. Ահարոնեանի թղթակցութիւնները հետաքրքրելի են իբրեւ information(4), բայց ես քեզ խորհուրդ պիտի տայի իրեն պրէլ որ շատ քաջքուքներով չգրազուի. օրինակ՝ Յ. Թումանեանի մասին մի քիչ չափէն աւելի էր քաջքած:

Եւ առհասարակ ես այն կարծիքի եմ որ մեր մամուլը շատ զբաղուելու չէ անցեալ տարուայ տխուր դէպքերով. ներքին կիրքերը պրոպեգանդիստ չկայ, դայիքի մասին մտածենք եւ ելք մը դտնենք իրար հասկընալու, որ հնարաւոր դառնայ դարձեալ իրար մօտ հաւաքել մեր ժողովուրդի բոլոր actif(5) ուժերը: Մի քանի խօսքով քացատրեմ միտքս:

Բուշեւիզմ, սոցիալիզմ եւ մի շարք ուրիշ իզմերը մեր մտաւորականներուն դիւստն մէջ դոյուսթիւն ունին միայն եւ մեր իրականութիւնը բոլորովին խորթ է այս բոլորին, հետեւաբար թողնենք այդ իզմերը իրենց տեղը մնան եւ դանք մեր էական խնդրին, որը ամէն հայու սրտին մօտիկ է՝ հայ ժողովուրդի ֆիզիքական դոյուսթիւնը եւ անոր ազատ ապրելու տարրական պահանջին բաւարարութիւն տալու խնդիրը: Ինձ կը թուի թէ հնարաւոր է այս հարցին շուրջ իրար հասկնալ եթէ մեր պարոն մտաւորականները իրենց capriceները(6) մէկ կողմ թողուն:

Ինչպէս կը լսենք, Մոսկուայէն եկող Հայաստանի նոր-փրկիչները եւս, ինչպէս նախորդ Դաշնակցական կառավարութիւնը, եկել են այն եղրակացութեան թէ Հայաստան ըստած երկիրը այնքան յետամնաց է տընտեսական եւ քաղաքակրթական տեսակէտից որ ներկայ պայմաններուն մէջ անհնարին է գրադուիլ այդ իզմերով, հակառակ մեր պարոն մտաւորականներուն բուն ցանկութեանը. եւ յակամայիս լծուել են ամենատարրական աշխատանքին՝ ժողովուրդին հացն ապահովել եւ չթողուլ որ թուրքն ու թաթարը մեզ կատորեն: Այս երեք տարիներու դառն փորձերն էին հարկաւոր մեր ազաներուն մեծամիտ ուղեղներուն մէջ մի քիչ bon sens(7) մտցնելու, սա է ցաւալին մեր իրականութեանը մէջ: Տասնեակ հազարաւոր համարաբանականներու սերունդ մ'ունինք եւ հազիւ մի քանի տասնեակ հաւասարակչիւ մարդիկ: Ինչ որ է, սղրալով չենք կրնար փոխել այս տխուր կացութիւնը, մինչեւ այս անհաւասարակչիւ սերունդը չհեռանայ ասպարէզէն, մենք մեզ չենք դռնելու, եւ դրս համար ժամանակ է հարկաւոր: Իսկ մինչ այդ մենք ընկերքներ ունինք, եւ իմ կարծիքով ժամանակն եկած է լուրջ քայլեր առնելու այդ ուղղութեամբ. առաջին՝ ամէն կերպ աշխատիլ չխորացնել այն բաժանումները եւ ստորաբաժանումները որոնք ստեղծուեցան մեր ժողովուրդի դանազան խաւերուն մէջ մեր անհարազատ մտաւորականներու քեֆին համար եւ ի վնաս մեր դորձին, Արեւմտահայ-Արեւելահայ, Աշխատաւոր եւ ոչ-Աշխատաւորներ, Էսէններ(8) եւ Սոցիալ-Դեմոկրատներ, էլ ս'ը մէկը յիշեմ. ասոնք բոլորը որ մազեւ մէջէն երեք գոյնի նիւթ դուրս կու գայ, առաջին՝ հողի դոյն ունեցող մեծ մասսայ մը, բուն հայ ժողովուրդը, պատմութեան ինէրսիով մեզ հասած իւր բացասական եւ դրական կողմերովը. երկրորդ՝ կարմիր արիւն ունեցող փոքրաթիւ մտաւորականներու խումբ մը, որոնք կ'ապրին մեր իրականութեան վիտակցութեամբը եւ այս փոքրաթիւ սերունդն էր որ հայ ազատագրութեան դարբնօղն եղաւ. յետոյ՝ մեծաթիւ բայց բազմադոյն մտաւորականութիւն մը, որը ձեռքերը ճէպը դրած անտարբեր հանդիսատեսն էր՝ վերջին 20-30 տարուայ մեր պատմութեանը եւ այսօր մէջ է ընկած իշխանութեան հատը առած (Նուսրաբէն մինչեւ Միսանիկեան մէջը առած):

Ինձ համար անսպասելի չէր այն ինչ որ կատարուեց 1921ին. ճիշդ մէկ տարի առաջ այս տխուր դէպքերէն՝ կը զգայի որ այս հերիսայի հոտին վազող նորադոյն շերտաւորները թափելու էին մեր այսքան դժուարութեամբ եկած հերիսան, խեղճ Խրիմեան Հայրիկին ակնարկած հերիսան: Թողնենք ապագայ սերունդին սրտելու թէ ով ո՛ր չափով մեղաւոր էր այս կատարուած դժբախտութեանց համար եւ սկսինք նորէն մեր հերիսայի մասին մտածելու:

Նամակս երկարիլ սկսաւ. կարճը կապեմ:

Առանց ռուսական actif(5) աջակցութեանը մենք հնարաւորութիւն չենք ունենար, դռնէ կիսով չափ իրականացնելու մեր ազգային իտեալը՝ ունենալ սեփական հայրենիք մը, անկախ կամ թէկուզ կիսանկախ, սր մեր ժողովուրդը հնարաւորութիւն ունենայ իւր հարալ աշխատանքով ապրելու, հեռու թրքական սուրէն ու հուրէն: Այս տեսակէտէն մեր նրեւանի կարմրաւոր արայարները շատ աւելի réaլ(9) հողի վրայ են կանգնած... Եղածը եղաւ, Մոսկուան մեր հերն անիծեց «ընկեր» Գարապէթիւրի միջոցաւ: Ներկայիս Մոսկուան «բարեկամ» է Անդորայի հեռ, բայց այս բարեկամութիւնը կարող է 24 ժամուայ մէջ ազդէսիլ(10) թշնամութեան փոխուիլ եւ օրին մէկը աչքերնիս պիտի բաննք եւ տեսնենք որ «ընկեր» Լենինը հայկական պահանջները ձեռք առած Անդորայէն բաւարարութիւն է պահանջելու: Պատմութեան ա. ու բ.ը այդ կ'ըսէ, եւ այդ օրը շատ մօտիկ է իմ կարծիքովս:

Արդեօք մենք պատրաստ ենք այդ դրութենէն օգտուելու համար.— ինչպէս կը տեսնեմ՝ ոչ: Պարսկաստան, Պոլլիս եղողները դեւ կ'ապրին Փետրուարեան օրերու անմիջական տղաւորութեան ստի. դռնէ մենք՝ աւելի հեռուն եղողներս աշխատինք հնար եղած չափով ասարկայօրէն մօտենալու ստեղծուած կացութեանը: Նախ խոտաւորանելու ենք մեր այն սխալը՝ որ բարձի թողի էլինք ըրած Ռուսական facteurի(11) նշանակութիւնը մեր վերջին 3 տարուայ դործունէութեանց ընթացքին եւ լուրջ վերադնահատութեան ենթարկել լուր այն facteurները(11), որոնց անմիջական դործակցութեամբը միայն լուծուելու է մեր հարցը: Երկրորդ ծաղրելու է թէ՛ մերոնց եւ թէ՛ բուշեւիչներու այն հոս-հոսութիւնները, ինչ կը վերաբերի ընկերաբանական այն պոստալիստութիւններուն՝ որ մօտայի կարգ են անցած: Երրորդ՝ ամենախիստ քննադատութեան նիւթ լինելու է մեր այն լեւանիթներուն ընթացքը (Նուսր, Պատրիարք եւ բոլոր պահպանողական տարրերը), որով անոնք 3 տարի շարունակ փորձեցին երկու հատուածի բաժանել մեր կոտորակուած փոքրաթիւ ժողովուրդը:

Սոսքին կարճը ըսի բայց էլի երկար դուրս եկաւ: Աւելի սղմեմ միտքս՝ Միացեալ Անկախ Հայաստան, ուսս պետութեան անմիջական պաշտպանութեամբ եւ բարեկամ զաշնակից պետութեանց բարոյական եւ նիւ-

հուս, միևս կողմէ Գրդ Ընդհ. Ժողովի մասին զեկուցում մը յետաձգելը աննպատակաշարժար է, ուստի ներկայ Շրջաբերականը իր պնդումն է նկատել:

Ընկերներ,

Թ.րդ Պատվամատուցական Ժողովը կարեւոր էր անոր համար որ կը գումարուէր Հայ Ժողովուրդի պատմութեան ամէնէն ճշմարտագոյն շրջանէ մը յետոյ, կարեւոր էր, ի շարս այլոց, եւ անոր համար որ կը գումարուէր Ազատ Հայաստանի առաջին մայրաքաղաքին մէջ, որուն իրականացման համար Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ամբողջ երեսուն տարի կռուած, պայքարած եւ անհամար զոհուած թիւները ըրած էր: Ազատ ու Անկախ Հայաստանի ազատ մայրաքաղաքին խորհրդարանի շէնքին մէջ ուրեմն առաջին անգամ ըլլալով Դաշնակցութիւնը կը գումարուէր այն Ընդհ. Ժողովը, որ պիտի տար հիմնական որոշումներ թէ՛ մեր կազմակերպութեան եւ թէ՛ Հայ Ժողովուրդին համար:

Սակայն Ընդհ. Ժողովը չկրցաւ անդրադառնալ այն բոլոր հարցերուն, որոնք իր օրակարգի նիւթը կը կազմէին. ստատոսն այն էր որ օրակարգը կազմուած էր այն նախատեսութեամբ, թէ մինչեւ Օգոստոս 15 որ նշանակուած էր Ժողովի գումարման օր՝ Հաշտութեան Համաժողովը արդէն Հայաստանի սահմանները ճշգրտելու հոգատարութեան խնդիրը լուծած կ'ըլլար: Դժբախտաբար այդ նախատեսութիւնը չէր իրականացած, որով քանի մը կարեւոր նիւթեր յետաձգուեցան յառաջիկայ Թ.րդ Ընդհ. Ժողովին, որ պիտի գումարուէր Հայաստանի Միջազգային — իրաւական դիրքը ճշդուելէ անմիջապէս յետոյ:

Մինչեւ Ընդհ. Ժողովի ընդունած բանաձեւերուն եւ որոշումներուն հրատարակութիւնը Բիւրոյին կողմէ, Կեդր. Կոմիտէն յարմար կը դատէ հետեւեալ ամփոփումը տալ մարմիններուն:

1.— Կուսակցութեան նուազագոյն ծրագրի միայն քաղաքական մասը, որ կը վերաբերէր Տաճկահայաստանի եւ նախկին Ռուսահայաստանի ինքնավարութեան նկատմամբ պահանջներու՝ չեղեալ համարուած է եւ ամբողջական ծրագրի վերաքննութիւնը յետաձգուած է յաջորդ Ընդհ. Ժողովին:

Ասոր փոխարէն Հ. Յ. Դ. Գրդ Ընդհ. Ժողովը հանդիսաւորապէս կը նուիրագործէ անկախ եւ միացեալ Հայաստանի յայտարարութիւնը եւ անոր ամբողջացման եւ զարգացման կը ձգտի բոլոր գորութեամբ, ժողովրդավար Հանրապետութեան հիման վրայ:

Պէտք է աւելցնել եւ այն որ արտաքին քաղաքականութեան բանաձեւի Բ. յօդուածը կ'ըսէ. «Հայաստանի սահմանները որոշելու խնդրում արտաքին քաղաքականութիւնը պէտք է զեկալարուի այն ծրագրով, որ 1919 Յունիսի 14ին ներկայացուած է Փարիզի հաշտութեան Համագումարին»:

2.— Պօզոս Նուպարի պատուիրակներուն հետ բանակցելու համար զրուեցան հետեւեալ հիմքերը — Ա.— Երկու պատուիրակութիւնները միացնելով կազմել մէկ պատուիրակութիւն. պատուիրակութեան պետը պէտք է զեկալարուի Հայաստանի հանրապետութեան հրահանգներով եւ պատասխանատու է անոր առջեւ: Բ.— Թէ՛ Հայաստանի հանրապետութեան սահմաններուն մէջ եւ թէ՛ հանրապետութեան սահմաններէն դուրս նշանակել լրացուցիչ ընտրութիւններ: Գ.— Կառավարութեան անդամներու կէսէն ոչ պակասը կը նշանակուի արեւմտահայերէ:

3.— Որոշուած է որ Դաշնակցութիւնը ըլլայ զուտ ազգային կուսակցութիւն եւ առայժմ մուտ չգործեն անոր մէջ ոչ հայ տարրեր:

4.— Որոշուած է թոյլատրել Հայաստանի մէջ գերամալլիսի մուտքը, մանաւանդ Հայ գրամալլիսի:

5.— Ձեռնած են նախկին Արեւելեան եւ Հայաստանի Բիւրոնները եւ այժմ կայ մէկ Կեդր. Գործադիր մարմին, որ կը կառուի Հ. Յ. Բիւրօ եւ կը միաւորէ իր վրայ նախորդ բիւրոններու պաշտօնները: Բիւրօն կը մտայ Հայաստանի Մայրաքաղաքին մէջ:

6.— Կազմուած է գաղտնական տետան մը, որ կը քննէ բոլոր հին եւ նոր գատերը, որոնք կու դան կուցական խողովակով Կեդր. Կոմիտէներու միջոցաւ:

7.— Որոշուած է Կեդր. օրկան մը ստեղծել որ աշտայատիչը պիտի ըլլայ Բիւրոյի ուղղութեան եւ քաղաքականութեան: Բ.— «Դրօշակ»ը պիտի ըլլայ կուսակցութեան գիտական-պարբերական օրկանը: Գ.— Պիտի ձեռնարկուի հրատարակել «Դաշնակցութեան մատենաշար» անունով գիրքեր, զրքոյկներ տեսական խնդիրներու, ինչպէս նաեւ Հայրենիքի տնտեսական, ընկերային եւ այլ հարցերու ուսումնասիրութեան շուրջ: Դ.— Պիտի հիմնուի կուսակցութեան կեդրոնական տպարան մը:

8.— Պիտի կարգաւորուին կուսակցութեան գիւտնաթղթերը եւ կազմուի թանգարան. այս առթիւ կը հրահանգուին կուսակցական բոլոր մարմինները, կազմակերպութիւններն ու անհատ ընկերները, որ թէ՛ արխիւի եւ թէ՛ թանգարանի վերաբերեալ բոլոր նիւթերը հուարեն եւ տրամադրեն զարծադիր գերագոյն մարմնին:

9.— Դաշնակցութեան պատմութիւնը զրեւու գործը յանձնուած է ընկերներ Վրացեանի, Ռուբէնի եւ Վարանդեանի: Բ.— Մինչեւ 1922ը պիտի հրատարակուի հատորի մը մէջ Դաշնակցութեան պատմութիւնը լայն զանդուածներուն համար, մատչելի զներով:

10.— 1920ին հանգիստար կերպով պիտի տօնուի Հ. Յ. Դ. եան երեսնամեակը: Բ.— Այս տօնին համար

պիտի որոշուի օր եւ այդ օրը բոլոր վայրերու մէջ պիտի կազմակերպուին հանդէսներ: Գ. — 1922ին Հայաստանի մայրաքաղաքին մէջ արձան պիտի կանգնուի ազատութեան համար զոհուած բոլոր ընկերներու համար: Արձանին համար այժմէն պիտի քաղուի ընդհանրական համար: Հիմակուընէ պիտի յայտարարուի մրցում լուսպոյն արձանի համար եւ պիտի ընտրուի հեղինակուոր եւ մատահելի արուեստաղէտներէ քննիչ մարմին մը: Դ. — Մինչեւ 1922ին Հայաստանի մայրաքաղաքին մէջ պիտի ստեղծուի Հ. Յ. Դ. Պանթէոն եւ այնտեղ պիտի փոխադրուին Հայաստանէն զուրս թաղուած կուսակցութեան ղեկավար ընկերներու ամբիւնները: Ե. — Ազատութեան արձանի հանդանակութեան կազմակերպումը եւ ղեկավարութիւնը յանձնուած է Ամերիկայի Կեղը. Կոմիտէին:

Ահա, Բնիկները, գլխուոր զիծերը դործնական այն խնդիրներուն, որոնք կը շահագրգռեն մեր բոլոր մարմիններն ու ընկերները: Մինչեւ ընդունուած որոշումը՝ բանաձևերու հրատարակութիւնը՝ Կեղը. Կոմիտէն այսչափ կրնայ տեղեկացնել ձեզ:

Ամէն Դաշնակցական անհատ միանգամ ընդմիջապիտի ըմբռնէ, թէ ինք կապ ունի եւ մասն է այն կազմակերպութեան, որուն պատմութիւնը նոյնինքն հայ ժողովրդի պատմութիւնն է:

Այս անգամ ալ Զրդ. Բնդհ. Ժողովը չսայթաքեցաւ այն ուղիէն, որուն հետեւեր էին նախորդ ժողովները, ան ղեկավարուեցաւ կուսակցական աւանդութիւններէն որոնք արմատ դրած էին մեր ընկերներուն մէջ: Ան մնաց համբերաշխ եւ կուռ, եւ այն ակնկալութիւնները

զոր կը անուցանէին մեր հակառակորդները տեսնելու համար Դաշնակցութիւնը պատակտուած, բարեբախտաբար հայ ժողովուրդին համար՝ բնու շիրականացան: Դաշնակցութիւնը զուրս ելաւ իր Բնդհ. Ժողովէն աւելի ուժեղ քան երբեք:

Զրդ. Բնդհ. Ժողովը իր ընկերական ողջոյնները ուղարկելով մեր պատգամաւորին միջոցով մեզ բոլորիս, կը մտղթէ որ մենք ըլլանք տարտաճանաչ եւ գիտակից ընկերներ կուսակցութեան համար ու կազմենք խիտ ու ամբակուռ շարքեր հայ ժողովուրդին մէջ մեր պատմական զերը ու հետապնդած նպատակները իրականացնելու համար: Մենք մտահ ենք որ Կիլիկիայի շրջանի բոլոր մարմիններն ու ընկերները կը գիտակցին ասոր եւ կը շարժին այնպէս, ինչպէս կը թելադրեն մեզ մեր անցեալ դործունէութեան ու ներկայ ժամանակներու հրամայական պահանջները:

Ընկերական բարեւաններով

Հ. Յ. Դ. Կիլիկիոյ Կե՛րթ. ԿՈՄԻՏԷ (Կնիք)

Ատաւա, Մարտ 1920

(1) Տիգրան Ծամիուր (բուն մականունով՝ Ամսեան), յեղափոխական գործունէութեան մէջ ծանօթ քան՝ Ֆէրիտ ձեմիլ անունով, որ 1921 փետրուար 18ին երեւանի մէջ սպանուեցաւ պուշեիկներու զնգակով, հայկական եռագոյնը խորհրդարանի շէնքի քակատին հաստատելու պահուն:
 (2) Ինքը՝ Մինաս վերածինը:

Գ.— ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹԵՐ ՊՈԼՍՈՅ ՇՐՋԱՆԻ

ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ — ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵՆԷՆ

(1890 - 1914)

Իր կազմութեան առաջին իսկ տարիէն սկսեալ՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը իր կազմակերպչական գործունէութեան կեդրոններէն մէկը դարձուց Օսմանեան Պետութեան մայրաքաղաքը: Իր աշխատանքները տանելով բոլորովին գաղտնի՝ Դաշնակցութեան Պոլսոյ անդրանիկ լիագործը, Յովհաննէս Եուսուփեան (Մելիք), 1891էն մինչեւ 1895 կը գործէր «լռիկ-մնջիկ, համբերութեամբ, առանց տենդի ու անապարանքի, կը մղէր իր քարոզչութիւնը Պոլսոյ գետնայարկերուն մէջ, գրանանաչ երիտասարդութեան շարքերում, եւ 3-4 տարուան ընթացքին կըրցաւ ստեղծել գաղափարական ընտիր գործիչներու փաղանգ մը, կեդրոնական ուժեղ մարմին մը իր կոմիտէներով ու ենթակոմիտէներով, որոնցմէ եղան Օննիկ Դերձակեան (Վաւան), Բաբկէն Սիւնի, Զարմայր (Վարդգէս Սէրէնկիւլեան), Արտաշէս Դեւեան (Եգիպտացի), Յակոբ Գարակտօգեան (Զաւէն), Յարութիւն Գեղեցեան (Փասալ), Վաւ Բենտիքեան, Սարգիս Մինասեան, եւ այլն, շատերը կեդրոնական վարժարանէն»: Բայց նաեւ՝ «Յովհաննէս Եուսուփեան հմուտ ձեռքով պատրաստեց շարք մը յանդուգն ահաբեկիչներ, որոնք օր ցերեկով, բազմամարդ փողոցներուն մէջ կը զարնէին դաւանանքները եւ կ'անհետանային: Այդպէս, 1895ին մին միւսին ետեւէն սպաննուեցան կեդրոնական կոմիտէի կողմէ մահուան դատապարտուած առաջնակարգ հայազգի լրտես ու մտանիչներ, ոստիկան-կոմիտէր Հանի Տիգրան, վիրաբոյժ Թիւթիւնցեկ, կարգալոյժ վարդապետ Մամբրէ եւ ուրիշներ, որոնք օսմ. ոսկիներէն հրապուրուած, դարձեր էին Նազըմ Փաշայի հաւատարիմ գործակալներ եւ անոր ձեռքը կը մատնէին ու բանտերու մէջ կը փտեցնէին բուն յեղափոխական գործիչներուն հետ նաեւ բազմաքիւ անմեղներ»: (Մէջբերումները՝ Մ. Վարանդեանի «Հ. Յ. Դ. Պատմութիւն»էն, Ա. հատոր, էջ 157-158):

1895ի աշնան Եուսուփեան կը ձգէր Պոլիսը, ուր պաշտօնապէս կը գործէր արդէն Վիշապի կեդրոնական կոմիտէն (Եուսուփեան կ'անցնէր ժընեւ, ապա Ամերիկա, ուր սկիզբ կը դնէր Միացեալ Նահանգներու դաշնակցական կազմակերպութեան): Իբրեւ կուսակցութեան լիագործ իրեն կը յաջորդէր Արշակ Վաւանը (բուն անունով՝ Օննիկ Դերձակեան, կուսակցական ծածկանունով՝ Վահապ), որ այնտեղ կը մնար մինչեւ 1896 Նոյեմբերի վերջերը (մատնութեան մը հետեւանումով՝ Վաւանն ծպտուած կ'անցնէր Պուլկարիա, անկէ ժընեւ՝ 1897ին, եւ աւելի ուշ, 1899ին, Ամերիկա՝ ուր, Եուսուփեանէն ետք, ինք պիտի գործէր երկար տարիներ, մինչեւ Օսմանեան Մահամազրութեան հռչակումը): Պոլսոյ Վաւանական շրջանին կը պատկանի Օսմանեան դրամատան գրաւման ձեռնարկը, — մեծագոյններէն մէկը Հ. Յ. Դաշնակցութեան ցուցական-մարտական արարքներուն, — որուն ընթացքին պիտի նահատակուէր գրեթէ պատանի հերոսը՝ գրաւող խումբի ղեկավար Բաբկէն Սիւնին, եւ ուր առաջին անգամ պիտի ճանչցուէին հետագայ ղեկավար ուժեր՝ Արմէն Գարօն եւ Հրաչ Թիրեաֆեանը:

1898ին, Հ. Յ. Դաշնակցութեան երկրորդ Ընդհ. ժողովը նշոյց ուժեղու կեդրոնացման եւ յեղափոխական գործունէութեան չորս գլխաւոր շրջաններ, զանոնք օժտելով Ընդհ. ժողովէն իսկ ընտրուած եւ մօտադրապէս երկու բնորոններուն համագործ իրաւասութիւններ վայելող Մարմիններով (Պատասխանատու կեդրոնական կոմիտէներ): Կեդրոնական այդ չորս շրջաններն էին՝ Բարձրաւանդակը (Տարօն, Սասուն, Ախլաթ), Վասպուրականը, Լեռնավայրը (Կիլիկիա) եւ Կողումաղիկը կամ Վիշապը (Կ. Պոլիս): Կողումաղիկի Պատասխանատու Մարմինն անդամ ընտրուեցան՝ Աշոտ, Բաբա (Գարեգին Էսթանկ) եւ Կարէն:

Աւելի ուշ, երբ 1904ի երրորդ Ընդհ. ժողովը (Սո-

Ֆիա) որոշեց վերսկսել ցուցական գործողութիւններուն վիշապի եւ Ոսկեհանքի (Իզմիր) մէջ, Պոլիսը վերըստին դարձաւ յեղափոխական դաւադրական գործունէութեան տեղալի կեդրոն: Թէեւ հիմնականին մէջ Սուլթանի դէմ ծրագրուած ահաբեկչական արարքի նախապատրաստութիւնները վարողը Ընդհ. Ժողովին կողմէ ընտրուած Յուցա-տեոտրական Մարմինն էր՝ Գրիստափորի գլխաւորութեամբ, բայց տեղւոյն վրայ դաւադրական ծրագիրներու գործնականացման համար աշխատողները Պոլսոյ ընկերներն էին առաւելաբար:

Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, Պոլսոյ ազգային կեանքը ընդհանրապէս եւ մեր կազմակերպութեան գործունէութիւնը մասնաւորաբար՝ սկսան ապրիլ բարգաւաճման ու ծաւալման շրջան մը՝ ստեղծուած համեմատաբար ազատ պայմաններուն բերումով: Պոլիսը դարձաւ Դաշնակցութեան արեւմտեան հատուածի խորհրդարանական եւ յարաբերական աշխոյժ գործունէութեան գլխաւոր կեդրոնը: Դերերը շրջուած էին: Ցարական ոստիկանութեան հետապնդումներէն խուսափողները ապաստան կը գտնէին սահմանադրական Թուրքիոյ գլխաւոր կեդրոններուն մէջ: Պոլիս կը մնային կամ որոշ ժամանակով այնտեղ կը հանդիպէին Դաշնակցութեան ամենէն ակնաւոր դէմքերէն՝ Յարութիւն Շահրիկեանը, Ակնունին, Գարեգին հաժակը, Սիմոն Զուարեանը, Ռուբէն Զարդարեանը, Արմէն Գարօն, Մշոյ Գեղամը (Տէր Կարապետեան), Վանայ Սարգիսը (Բարսեղեան) եւ շատ ուրիշներ: Վառնայի 5րդ. Ընդհ. Ժողովէն ետք (1909), Պոլիսը կը դառնար նաեւ կեդրոնը Հ. Յ. Դաշնակցութեան կարեւորագոյն Մարմիններու, — Արեւմտեան Բիւրօ, Ինքնապաշտպանութեան կեդրոնական Մարմին, Հայաստանի Բիւրոյի Պոլսոյ Հատուած, եւն.: Այդ բոլորի կողքին կը շարունակէր գործել Վիշապի Պատասխանատու կեդրոնական Կոմիտէն: 1911ի 6րդ. Ընդհ. Ժողովը եւ 1912ի Հ. Յ. Դ. Խորհուրդի ժողովը գումարուեցան Պոլսոյ մէջ:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոլսոյ շրջանի գործու-

նէութեան վրայ որոշ լոյս կը սփռեն Մեյիֆի (Յ. Եւտուֆեան), Վահապի (Ա. Վառմեան) եւ Բաբկէն Սիւնիի նամակները՝ «Դիւան Հ. Յ. Դաշնակցութեան» երկու հատորներուն մէջ(1), ինչպէս նաեւ «Դրօշակ»ներու մէջ հրատարակուած բազմաթիւ նամակները («Նամակ Պոլսէն»ներու շարքը), քղթակցութիւններն ու Պոլսոյ Կ. Կոմիտէի վնասագրերը: 1914-15 տարիներու կուսակցական գործունէութեան շուրջ տեղեկութիւններ կարելի է նաեւ փառել՝ «Հայրենիք» ամսագրի 1965ի քիւնտրուն մէջ հրատարակուած նամակներէն:

Ստորեւ՝ կու տանք Պոլսոյ Պատասխանատու (կամ Վիշապի) կեդրոնական Կոմիտէի այն շրջաբերականներն ու փաստաթուղթերը, զորս ներկայիս ունին մեր տրամադրութեան տակ: Անոնցմէ մաս մը հրատարակուած է, օրին, «Դրօշակ»ներուն մէջ, կամ, հետագային, «Դիւան»ի երկու հատորներուն մէջ. կու տանք սակայն վերստին՝ նիւթի ամբողջականութիւնը ըստ կարելոյն ապահովելու տրամադրութեամբ: Կարեւոր մէկ մասը, քէեւ սպագրուած վիճակով զրկուած է կուսակցական Մարմիններուն, բայց արտաքին հրատարակութեան ցարդ արժանացած չէ:

Կը պահենք ժամանակագրական կարգը եւ ամբողջական հարազատութեան սկզբունքը:

Եւ կը սկսինք 1890 Յուլիսին, Հնչակեաններու եւ Արմենականներու համագործակցութեամբ կազմակերպուած Գում-գափուի ցոյցէն անմիջապէս ետք հրատարակուած՝ «Հնչակ»ի քռուցիկ մէկ քիւէն: Գում-գափուի ցոյցը Պոլսոյ յեղափոխական գործունէութեան դրսեւորուած առաջին արտայայտութիւնն է փաստօրէն:

Հ. Տ:

(1) Տեսնել ի մասնաւորի՝ Ա. հատոր, — էջ 131-137, 150-161, 220-230, 235-256, 272-282, 304-306, 326-329, 332-335, 347-354, 374-376, 382-385. եւ Բ. հատոր, — էջ 274-275, 279-285, 288-290, 299-307, 311-321, 329-331, 349-351, 355-358, 363-365, 373-381, 386-390, 393-394, 398-409:

Պ — 1

«ՀՆՁԱԿ»Ի ԹԻՌՈՒՑԻԿ ԹԵՐԹԻ
ԳՈՒՄ-ԳԱՓՈՒԻ ՅՈՅՑԻՆ ԱՌԹԻԻ

Տպուած՝ 44x28 սմ. մեծ քուղքի մը վրայ, երկու երես:

Ա. երես՝

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԳԱՅԻՆ ԱՐԻՒՆԱՀԵՂ ՅՈՅՑԸ
Կ. ՊՈԼՍՈՒՄ

Օգոստոս 1 - 20 Յուլիս, 1890.

Ահա՛ եւ ԳՈՐԾԸ, որ տարիներից ի վեր այնպիսի սրտատրոփ կերպով սպասում եւ ըզձում էր հայ մարդը:

Ահա՛ եւ կենդանի, վսեմ ու յանդուղն յեղափոխական խօսքը վերածուած իրեն համապատասխան կենդանի, վսեմ ու յանդուղն գործի:

15 Յուլիսը բացում է նոր դարադուլի հայոց պատմութեան մէջ, մկրտելով այդ դարադուլիը հայկական արիւնով: Եւ այդ դարադուլի պատմութեան առաջին էջերը արիւնստ տառերով կ'արձանագրեն հայերի նահատակութիւնն ու նրանց սուրբ պատերազմի սկիզբը յանուն ազատութեան:

15 Յուլիսը, երբ հայ մարդն առաջին անգամ դիտակցարար հոսեցնել տուեց իր արիւնը յանուն իր բարօրութեան ու ազատութեան, նմանում է այն արշալոյսին, երբ արեւելեան երկիրնքն արիւնստոյն կրակով է վառուած, սրպէս հրդեհ, խոտանալով պայծառ օր:

15 Յուլիսին բանասերներն Բիւզանդիոնում առաջին անգամ հայերի ձեռքը վեհարար ծածանեցաւ յեղափոխական կարմիր դրօշակը, իրբեւ աւետիս հայ ժողովրդի ապագայ երանութեան եւ մահատու նշան թիւրքական բռնապետութեան ու հայկական ստրկութեան:

Ոտքի՛ է կանգնում, ոտքի՛ է կանգնում հայ ժողովուրդը — վեհ, քաջ ու խրոխտատեսիլ, եւ մարտական բարձր դոճիւնով հանդիսանում դէմ առ դէմ իր վայրենի թշնամուն եւ իր ստակատանջ կուրծքը դէմ տալով կրակին, ազատութեան անունը տալիս եւ նզովում ստրկութիւնը երկար դարերի ընթացքում անդադոր աճող թունալի, ժահրոտ ու խիստ նզովքով:

Եւ հայ ժողովուրդը սկսում է իր ԳՈՐԾԸ, սկսում է ազատութեան պատերազմը ո՛չ իրբեւ հօտ խառն ու անկարգ, առանց հովիւի, ո՛չ իրբեւ բուռն հողմ, որ հեռուից հասնելով, կառադարար յուզում, փրփրեցնում, ալեկոծում է ծովը, կործանում նաւեր եւ յետոյ անհետ դադարում: — Ո՛չ:

Այլ նա, բանիմաց յեղափոխականների ղեկավարութեամբ, սկսում է իր վսեմ մարտը կանխապէս վրձնած՝ թէ ինչ պիտի լինի իր այդ օրուայ նպատակը, թէ ինչ կերպարանք պիտի կրէ իր այդ օրուայ առաջին յեղափոխական ցոյցը եւ թէ ինչ միջոցների պիտի դիմել, եթէ թշնամին արդէլք հանդիսանայ:

Իր նախապիծը — նա իրադործեց. իր այդ օրուայ նպատակին — նա հասաւ, եւ իր ցոյցին տալով վեհ, խրոխտ, փառաւոր, բազմամարդ կերպարանք, նա գիտցաւ ապացուցել գործով, որ կայ հայ յեղափոխական Կուսակցութիւն, որը հաստատ ու ճիշդ ուղղութեամբ գործում է եւ արին աջակից ու ընկեր է նոյն ինքը՝ ժողովուրդը:

Պատրիարքական մայր եկեղեցու զանդակներն զօղանջիւնը նա ծառայեցրեց նրանց իսկական նպատակին. — փոխարէն աղօթքի, նա այդ զօղանջիւնով պատերազմի կանչեց: Ճշմարտութեան թարգման ու ազատաշունչ տառերանութեամբ նա, իր առաջնորդներից մէկի շրթներով, Բիւզանդիոնի երկնքի տակ, բիւրաւոր բազմութեան առջեւ յայտարարեց ամբողջ հայ ժողովրդի թշուառութիւնը, նրա պահանջները ներկայացրեց, էջողումի նշանաւոր շարժման տռիթով նախադժուած այդ օրուայ մեծ ցոյցի իմաստը բացատրեց, հայ «կառավարիչ» մարմինների ստորութիւնն ու ստրկութիւնը հայ բանուղի կոչուացած ձեռով ապակեց եւ թիւրք կառավարութեան վայրենի բռնութիւններն ու հարձանքները սեւամած գոյներով մերկացրեց:

Այդուհետեւ նա թիւրքահայերի «պետին», վախկատ պատրիարքին, գուրս հանեց մութ անկիւնից, ուր նա թաքնուած էր փախչելով, եւ հրամայեց նրան երթալ միտոն սուլթանին եւ ներկայացնելով այդ ատենաբանութեան դրաւոր պատճէնը, պահանջել Բիւզանդիոնի բռնապետից հայ ժողովուրդին հանդիստ ու բարօրութիւն:

Իայց ի՛նչ. նրա ճանապարհը կտրեցին թիւրքական զօրքերը եւ նա, որ վճռել էր ամենայն արդէլք խորտակել, թիւրքի հարուածներին նա մահատու հարուածներով պատասխանեց, բոցն ու սուտը, աղաղակն ու պայթիւնը միախառնուեցան, մինչդեռ այդ սոսկալի ու արիւնահեղ ընդհարման ժամանակ

«Լուի իրըր փարոս մէկ աւետաբեր,

«Նրա դրօշակն այնտեղ մենակ ծածանում...»

Եւ նա, Կ. Պոլսի հայ բանող ժողովուրդը, ոչ միայն իր յախուռն բազմութեամբ, իր մեծ ցոյցով, ո՛չ միայն այն ազատաշունչ ատենաբանութեամբ, այլ եւ, երբ հարկը եղաւ, ազատութեան բիւրաձայն աղաղակներով, այլ եւ սեփական արիւնով, ամբողջ աշխարհի յանդիման, վաւերացրեց իր իրաւացի պահանջները, յայտարարելով նրանց սուլթանին եւ դրան վկայ ունենալով ամբողջ Եւրոպային:

Այդ մեծ ցոյցի նախաձեռնողները լուրջ ու բանիմաց կերպով իրագործեցին այն միտքը, որ յայտնել էինք «Հնչակ»ի այն տարուայ Յուլիս ամսի համարում Կարինի եւ Հայաստանի միւս արիւնահեղ շարժումների առթիւ: Մեր յայտնած միտքը հետեւեալն էր. «Ամէն մէկ ընդհարում թիւրքական զօրքերի հետ, ամէն մի կռիւ, ամէն մէկ ընդդիմութիւն կամ յարձակում նրանց վրայ պիտք է կանխապէս սրուուած ու տրամարան-

ուսած լինի, այնքա է կանխապէս նախադժուած լինի»:

Այդ մտքի դործողութեան փայլուն օրինակ յայտնուեցաւ Կ. Պոլսի մեծ ցոյցը:

Եւ թո՛ղ, ուրեմն, հայ յեղափոխական Կուսակցութիւնը հայ ժողովրդի հետ միասին շարունակէ նմանօրինակ ցոյցերով ու շարժումներով հարկ եղած ժամանակը թնդեցնել զսոսոյ Ռիզափոխունի եւ որբ Հայաստանի օգը: Թո՛ղ այդպիսի միջոցներով, պատերազմ յայտարարած բնասպետութեան դէմ, նա վերակենդանութիւն տայ հայկական տկարացած ոգուն, արխացնէ հայի սիրտը, սպաստութեան ու բարօրութեան համար հայի ունեցած ծարաւն աւելի սաստկացնէ, դրդո՛՛է նրա թմբած սլին: Թո՛ղ այդպիսի կենդանի բարձր օրինակներով եւ մի եւ նոյն ժամանակ միշտ յեղափոխական սլոխերը կազմակերպելով, շարունակէ իր մարտը մինչ այն մեծ օրը, երբ միանգամից ամբողջ Հայաստանը կը ժայթքէ իր կրակն ու լաւան, որպէս վուրկան(1):

Թո՛ղ Կ. Պոլսի արիւնահեղ ցոյցը, այդ մեծ շարժումը լինի պատերազմի առաջին նշանը, մեծահնչիւն կոչնակը, որի ձայնին թիւրքահայ, ռուսահայ, պարսկահայ միանգամայն արձագանդ տան, ներկայ լինելով այնտեղ, ուր պատերազմի դաշտն է:

Եւ այն ժամանակ թո՛ղ զողջ զառոյ պառաւ մարդակերը, թո՛ղ փրփրի նրա բերանը կատաղութիւնից եւ մոլեկնացած՝ հրամաններ արձակէ. «Սեղդե՛՛լ, ճընչե՛՛լ հայկական շարժումները»: Թո՛ղ եռան ու զուրս վիժեն նրա բռնապետական բոլոր սլոխերը. — դա կը լինի հայի սարկական շղթաների կտորամասն օրը եւ նրա ազատութեան երանելի աւետիսը:

Կեցցէ՛ հայ ժողովուրդ:

Կեցցէ՛ հայ յեղափոխական Կուսակցութիւն:

Խմբ. «ՀնՁԱԿի».

(1) Հրաբուխ (Փրանս. բառ):

Բ. Երես՝

ՏԱՍՆԵՐՎԻՆՔ ՅՈՒԿԻՍ

(Սեփական թղթակցից)

Կ. Պոլիս, 15 Յուլիս 1890.

Այսօր, կիրակի, հայ յեղափոխական դործոց պատմութեան համար շատ նշանաւոր օր մ'եղաւ: Այսօր ա՛յն օրն եղաւ, որ հայ դաւաճացի ժողովուրդը աարբճանակներ եւ սուրեր ի ձեռին, սուլթանի զթին տակ յեղափոխական կարմիր դրօշակը բարձրացնելով, կտորելու սկսաւ առաջին անգամ:

Այսօր առաւօտեան ժամերգութիւնն արդէն նոր էր սկսած, գունդազունը գաւառացի հայեր ահազին բողմութեամբ կը դիմէին արդէն պատրիարքական մայր եկեղեցին ի Գուճ-Գափու: Իւղարբերից աւետարանն զեռ նոր էր կարգացուած, երբ ժողովրդեան մէջէն մի

ձայն յայտնեց հասարակութեան թէ՛ «Հայե՛ր, բան մը պիտի կարդացուի, մտիկ արէ՛ք»: Ի սրտատխան բացասական եւ «չը կարդացուի» խօսքերը լսուեցան քահանայից դասէն: Յանկարծ բէվօրլէրի պայթիւն մը լսուեցաւ. եկեղեցւոյն մէջ, եւ պատրիարք ու այլ վարդապետք ու քահանայք սկսան պահարաններէն փախիլ: Ժողովուրդը խանդիւռուն դուրս խուժեց եկեղեցիէն եւ սկսաւ պատրիարքին հետեւիլ. սակայն Սուրէն արդէն անյայտ տեղերով պատրիարքարանի մի մութ սենեակ տպաստանած էր: Հայպարաւոր բողմութիւն եկեղեցւոյն բակին մէջ ժողոված, հնչեցնել կը տար եկեղեցւոյն դանդաղները, սրի ձայնէն մօտակայ թաղերէն ուրիշ հաղարուտները ալ ղլմեցին եւ մտան եկեղեցին ու իր առջեւի փողոցը: Աննկարագրելի էր այդ բողմութիւնը: Խանդարներով ու բէվօրլէրներով ղլնուած այդ հոծ բողմութիւնը յանկարծ դիմեց պատրիարքարան, ուր կը փնտռէր պատրիարքին: Առաջին անգամ նորան չգտնալով, տակն ու վրայ արին պատրիարքարանը, ապակիներ, դռներ կտորատեցին եւ զանդակներու ձայնը ուրիշներ ալ կը համախմբէր: Այլուեղ ատենաբանութիւն մը եղաւ, որոյ մէջ ամենաճիշտը դոյնելով կը ներկայացուի Հայաստանի ներկայ տապալապի եւ աղէտալի վիճակը, կատալարութեան անասելի խտուրթիւնը ու բռնութիւնը եւ հայ ժողովրդի բարօրութեան պահանջը(*): Այդ ատենաբանութենէն յետոյ զրդոխէրդի մը առաջին տողերը կ'երգէին, երբ նորեկ ժողովուրդը գնաց միացաւ. պատրիարքարանի մէջ եղողներին հետ: Մինչ այդ ժամանակ պատրիարքն կը փրնտոնէին, որ և գտնելով, թեւերուն մէջ առնելով, զուրս երան պատրիարքարանէն եւ սկսան երթալ սուլթանին: Կը տանէին պատրիարքն սուլթանին այն մտօք, որ այնտեղ ժողովրդեան առջեւ պատրիարքը սուլթանին ներկայացնէ վերոյիշեալ ատենաբանութեան պատճառով պատճէնը եւ հայ ժողովրդի պահանջին հարկ եղած բուսարութիւն ուղէ սուլթանէն: Այլ եւս պատրիարքը պիտի յայտարարէր թէ՛ հայ ժողովուրդը վերջին աստիճան թշուառութեանց հասած ըլլալով, ուրիշ միջոց չի գտներ, եթէ ոչ այսպիսի ժողովրդային ցոյցով պահանջել բարօրութիւն ու հանգիստ: Եւ այսպէս Յ—4000 ժողովուրդ կը հետեւէր պատրիարքին. աորճանակները փողոցին մէջ կը պայթէին եւ խանդիւռուն ամբոխը զարհուրելի կերպարանք մը կը կրէր: Ոստիկանութիւնը փողոցներուն անկիւնները կանգնած էր եւ հաստատապէս դուռակիլ կը տար, որ կը վախնար չափուելու, ժողովրդի հետ, որովհետեւ իրենք սակաւ էին, կը սպասէին թերեւս օգնութեանց: Գուճ-Գափուի լայն մի փողոցի վրայ յոյն դեղալիսմառի խանութի մէջ պատրիարքը պահ մը ապաստանեցաւ: Խանութի երկաթէ փեղկերը

(*) Այդ ատենաբանութիւնը կարճ ժամանակից յետոյ մենք կը հրատարակենք:

Ծ. Հ. Խ.

դոցուած էին, դուսն ալ դոցուեցաւ եւ ժողովուրդը, որ անչափ դժուարութեամբ Խորէնին պատրիարքարանէն հանած էր, կարծելով, որ պատրիարքը պէտք էր փախիլ այդտեղէն եւ թեքեաւ նոյն մտօք ալ այդ տեղը գլխեց, սկսեցաւ ահագին շփոթութեամբ, տորճանակներու ձայներով, աղաղակներով, դեղատան պատուհաններն ու փեղկերը ամբողջովին կոտրել, ջարդել եւ պատրիարքն կրկին բռնուեցաւ եւ կառք մը բերուելով եւ նորան մէջը նստացնելով, սկսան յառաջանալ: Երբ մի քանի քայլ առաջ դնացին, մի փողոցի անկիւնէն բազմաթիւ զօրքեր հասնելով, հրամայուեցաւ այդ զօրքերին դարնել: Առաջին յարձակումը տեղի ունեցաւ զօրքերէն, որոնք հրացանին հակառակ կողմէն եւ սուրներով յարձակեցան ժողովուրդին վրայ: Պատրիարքին սպաստանեցին մի յոյն սան մէջ: Անկարագրելի է այդ կռիւը հայերի եւ թիւրք զօրքի մէջ: Գուճ-Գափուճ 6-7 դլխաւոր փողոցներ պատերազմի դաշտ դարձած էին: Յեղափոխական կարմիր զբօշակը առաջին անգամ մայրաքաղաքիս մէջ կը պարզուէր: Ի տես այդ պանծալի զբօշին շատ ու շատ հայեր, որոնք սկզբէն սչինչ տեղեկութիւն ունէին, վաղեցին առին տորճանակներն, դաշոյններն, բէլովիէներն եւ այլն եւ միացան գլխաւոր խմբին հետ: Տեսնելու էր այդ խորխոր ու խնդախ հայ ժողովրդին ընթացքը. գէնքեր ի ձեռին նոքա կը վազէին գասալիք զինուորներու ետեւէն, որոնցմէ շատերն Ֆէսերնին և հրացաններն կորսնցուցած՝ ապաստանելու համար կը գլխէին պահակատուն, ուր սմանք չհասած վայր կ'ընթացին հայր գէնքէ վիրաւոր կամ սպանեալ: Հայերը բաւական վնաս պատճառեցին թիւրք զինուորներուն, որոնցմէ առայժմ, թէեւ հաստատ տեղեկութիւնք դեռ կը պակսին յապախ 5-6 սպանուած եւ բազմաթիւ վիրաւորուած են: Մի բարձրաստիճան թիւրք սպայ, որը ձիով նոք հասած էր կուռ վայրը, մահացու կերպով կը վիրաւորուի: Կարապետ անուն հայ լրտես, որ իր արհեստին մէջ այստեղ մեծ դեր կը խաղար եւ շատ հայերու աչքը սնկած կար անոր վրայ, կռուին մէջ կը սպանուի: Հայերն ալ թիւրքերուն շփ սպանուած ունեն եւ բաւական վիրաւորեալներ: Բազմաթիւ ձերբակալութիւնք կան հայոցմէ, վանեցի, մշեցի, սեբաստացի և Բոստանթոյի, գրեթէ ամէնք բանող գասակարգէն. կան նաեւ շատեր ո'չ բանող գասակարգէն եւ Կ. Պոլսոյ կըթուած շրջաններուն պատկանեալք: Կ'ըսուի թէ ձերբակալեալներուն անուններն ամենէ առաջ եւրոպական հրեշտոտտարանի անձանց ձեռամբ կը դրուին նկեր եւ յետոյ Եստիկանատան:

Ժամի մը շփ տեւեց այդ կռիւը, որոյ տեսքը սարսափելի էր: Առաջին անգամն էր, որ մայրաքաղաքիս մէջ ստիկաններու եւ զօրքին հետ հայերն այդպիսի արիւնհասէղ կռիւ կ'ունենային զինու զօրութեամբ: Միայն նորանոր թիւրքական զօրքեր հասնելով, մեծ դժուարութեամբ հագիւ կարելի եղաւ ցրուել հայերի խմբերը: Սպանուածներն ու վիրաւորեալներն

վերուցին ասրին փողոցներէն: Գուճ-Գափուճ պաշարման վիճակի մէջ է. ստիկանք ու զինուորք անդադար կը շրջեն փողոցներու մէջ: Մեծ եպարքոս Բեամիլ վաշա եւ ուրիշ վաշաներ, ամէն դործ մէկդի թողած, այսօրուան նշանաւոր զէպքի առիթով նիստեր կ'ընեն: Սուլթանը եւ Բ. Գուլը շատ յուզուած եւ վախկոտ դրութեան մէջ կը գտնուին:

Հիւսիսատարանի եւ Դեսպանատանց պաշտօնեայք այսօր խմբովին Բ. Գուլը երթալով տեսակցութիւններ ունեցան մեծ եպարքոսին հետ: Չնայելով որ այսօրուէն սկսեալ 4 օր թիւրքաց Գուլպան Պայրամի տօն է եւ պաշտամունքը ամբողջովին փակ, այսուհանգերձ հաստատ ազրիւրէ յայտնի է, որ Բ. Գուլը եւ Ոստիկանատուեր վաղը պիտի բաց ըլլան: Այսօրուայ հայոց յախուռն շարժման մեծ նշանակութիւն կը տրուի պաշտօնական շրջաններէ:

Հայոց լրագրաց գրասենեակներն թիւրք պաշտօնեաներով լիքն են: Չափազանց յուզում ու շփոթութիւն կը տիրէ հայ ժողովրդեան ամէն խաւերի մէջ: Հայոց ընդհանուր արամազբութիւնը կատաղութիւն է կառափարութեան դէմ եւ կը դրան, որ իրենք ալ ոյժ մ'են եւ կրնան իրենց դասն իրենց արիւնով պաշտպանել, քանի որ մեծ օրինակով մը այդ ապացուցին:

Կուէն 4-5 ժամ յետոյ սուլթանի կողմէն մի փաշա պատրիարքի ջով երթալով, զօրքերի առաջնորդութեամբ ասրեր են ի պատրիարքարան, ուրկէ կրկին նոյն կերպով երկաթուղոյ կայարանն առաջնորդուեր եւ անգի Մաքր դիւղ իւր տունն: Պատրիարքարան սրահին մէջ գտնուող սուլթանի վերջերս նուիրած օսմ. թուղբան եւ պատկերը կտոր-կտոր ըրած են:

Միւսնոյն ժամանակ երբ այստեղ մեծ ցոյցը կ'ըլլայ, Կ. Պոլսէն մի քանի ժամ հեռաւորութեան վրայ գաւառների հեռագրական թեքերն կտրատուած կը դըտնան: Կառավարութեան սարսափը մեծ կ'ըլլայ. — չիցէ՛ թէ գաւառներն ալ շարժման մէջ են եւ ինք լուր մը չի կրնար ունենալ...

Կ. Պոլիս, 17 յուլիս, 1890.

Ա.Մ.Ս.Չ ՄԱՆՈՒԿ՝ բաղէշցի, ԶԲ ՀԱՆԿԻՐ ՅՈՎ ՀԱՆՆԵՅԻՍ՝ սեբաստացի եւ վանեցի մը, որոյ անուն դեռ յայտնի չէ, — ահա աղատութեան երեք նահատակներն, սպանեալ այս կիրակուան մեծ ցոյցին ժամանակ: ԵՐԵՎ ՀԱՐԻՐ ՏՄՍՆ (*) ձերբակալութիւնք կան հայոցմէ մինչեւ այսօր եւ տակաւին կը շարունակուին: Վանեցի Հաճի Յարութիւն աղային սենեակը խուզարկելով շատ մը «Հնչակ», Բաֆֆիի դործեր եւ յիտուն ոսկի գտնուած են, որոց ամէնն ալ գրաւուեցան: Հաճի աղան այժմ Երլտըզն է: Խուզարկութիւնք անթիւ են:

(*) Օրոս. 3 (22 յուլ.) հեռագրի համեմատ՝ ՎԵՑ ՀԱՐԻՐ:

Պ — 2

ՄԱՀԱՓՈՐՁ ԱՇԸԳԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ԴԷՄ

Իննսունհարյուր քուականներու Պոլսոյ յեղափոխականներու ծառայութեան և նաեւ 1894 Մարտին Աշըգեան Պատրիարքի դէմ կատարուած մահափորձը: Այդ մասին կը կարդանք «Դրօշակ»ի 1894 տարուան 7րդ համարին մէջ, էջ 7 (Մարտ 1894):—

Պոլսոյ մենք ստացանք այս բողոքիս:—

Կիւրաակի, ամսոյս 13ին Գում-Գոպուրի եկեղեցուց զուրս եկած ատեն՝ Աշըգեանի վրայ Յ անգամ ատրճանակ պարսպուած է, սակայն չէ վիրաւորած: Արձակուող 22-23 տարեկան երիտասարդ է, միջահասակ. ինքը կիւրսոցի է, անվրահարտակ, անունը՝ Յակոբ: Մանրամասնութիւնները չուսով:

Եւ իբրք, հետագայ քանի մը գրութիւններն ու նամակները, քաղուած դարձեալ «Դրօշակ»ներէն, կը վերաբերին այդ դէպքին եւ անոր հետեւանքներուն ու անդրադարձներուն:

Պ — 3

ԳԱՐԵԳԻՆ ԽԱԺԱԿԻ ՅՕԳՈՒԱԾԸ ԱՇԸԳԵԱՆԻ ԴԷՊՔԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

«Դրօշակ»ի 1894 Մայիսի քիւ Տ համարէն առնուած այս գրութիւնը կու տանք ամբողջութեամբ, իբրիւ հարազատ արտայայտութիւն օրուան մտածելակերպին եւ յեղափոխական քարոզութեան: Յօդուածը անստորագիր է, բայց կը պատկանի Գարեգին Խաժակի գրչին:

ՎԵՐՋԻՆ ԴԷՊՔԻ ԱՌԻԹԻ

Մայիս, 1894 թ.

Մարտ ամսի 13ին Յակոբ անունով մի երիտասարդ փորձեց սպանել Աշըգեան պատրիարքին. փորձն անյաջող էր:

Սա առաջին դէպքը չէ. հայ ժողովուրդը շատ անգամ եւ տարբեր ձեւերով է յայտնել Սրբազանին իր բողոքը, բայց միշտ անլսելի է մնացել նրա արդար ձայնը:

Ազգաբնակութեան խուլ, ճնշուած բողոքի հետ միաժամանակ՝ տեղի է ունեցել եւ ծայրայեղ, տեսութիւտական փորձ.— ընթերցողներն անշուշտ յիշում են Յուլիս 15ի(1) յայտնի դրոշմը: Աշըգեանը չխրատուեց. համարելով այդ դրոշմ իբրեւ արդիւնք օտար խառնակիչ տարրերի, յոյսը դնելով նազըմ-բէյի աշտուրը ստիկաններին վերայ, նա աւելի մեծ եռանդով շարունակեց իր զզուելի արարքները: Բայց ահա զուրս եկաւ ժողովրդի խաւերից նրա զաւակներից մէկը — Յակովբը, որն արտայայտելի հանդիսացաւ ժողովրդի եռացող բողոքներին:

Ի՞նչ է այս փաստը: Ո՞վքեր են այդ Աշըգեանը եւ

իր նմանները, ի՞նչ բանի են զրանք ձգտում, յանուն ս՞ր սկզբունքի են զրանք ոտնատակ տալիս ժողովրդի ամենատուրը, անձեռնմխելի իրաւունքները:

Տաճկական բռնակալ կառավարութիւնը ժողովրդի թշնամին է. այստեղ սչ մի կասկած չկայ. ամէն մի բռնակալութիւն թշնամի է աշխատաւոր ժողովրդին եւ պէ՛տք է լինի: Նա պէ՛տք է աշխատի քայքայուած սրահէլ նրա նիւթականը, մութ խաւար թաղաւորեցնել նրա մտաւոր աշխարհում. փշայածութիւն, լիտիութիւն, լրտեսութիւն, զողովրդի եւ այլ հազար ու մի ախտեր սերմանել նրա բարոյական կեանքում, որ ինքը կարողանայ հաստատ ու անսասան մնալ, որ ինքը կարողանայ հող ունենալ իր ոտքերի տակ: Ժողովրդական կեանքի այդ երեք կողմերից որն էլ զարդանայ՝ վնաս, սպանիչ, մահացու վնաս է բռնակալութեան: «Ազգ՞ում էք ժողովուրդը պահել հնազանդութեան մէջ, դուրս է իր յիշատակարանում՝ Բիշկէնն, ազատացրէ՛ք նրան եւ մի՛շտ աղքատ սրահեցէք»: Ինչո՞ւ ժողովրդի նիւթական բարօրութիւնը դէմ է բռնակալութեան: — Պարզ է. սրտի հետեւ միշտ նիւթական հարստութեան հետեւում է ու թէ՛ շուտ մտաւոր եւ բարոյական հարստութիւն: Եւ ուր կայ մտաւոր ու բարոյական զարգացում՝ այնտեղ չի կարող երկար դիմանալ որեւէ բռնակալութիւն. զարգացած մարդը չի թողնի, որ իրեն կեղեքեն տասանորդով, պիտահարկով, ուղղակի եւ անուղղակի բազմաթիւ հարկերով, զինուորական տուրքով, «գիշըրէրէսի»ով եւ այլն:

Մտաւոր եւ նիւթական հարստութիւնը ժողովրդի կեանքում անքակտելի կերպով կապուած են իրար. մէկը կայ՝ կայ եւ միւրը: Եւ եթէ բռնակալութիւնը կատաղի թշնամի է հանդիսանում այդ Փակտորներին(2), դա պարզ է ամէնքի համար: Բայց ինչո՞ւ են դէմ ժողովրդին Աշըգեանները, Սիմոն բէյերը, Պողոս եպիսկոպոսները, Վանի եւ Էրզրումի փողատէր վաչխառունները ու զուեղ զուեղ լրտեսները: Ի՞նչ են ուզում զրանք ժողովրդից: Ինչո՞ւ մէկը յանուն «ազգային Առաքելական Մ. եկեղեցու», միւրը յանուն «ազգային եւ ժողովրդական սիրոյ եւ բարօրութեան», երրորդը յանուն «խոհմութեան» եւ այլն՝ հնազանդութիւն են քարոզում տանջուած ու տանջուող, ուժասպառ ժողովրդին: Ի՞նչն է զրգում զրանց դէպի այդ ստոր վարմունքը: Ի՞նչն է ստիպում Աշըգեան պատրիարքին դրել ամենաստոր ու զզուելի բովանդակութեամբ չըջարեթականներ, այս, այն «առաքելական հայագաւան» եկեղեցում խօսել շնամայել քարոզներ. վերջապէս ի՞նչն է ստիպում այս կամ այն դաւառի վաչխառու ազաներին «նորհակալութեան թղթեր» կազմել եւ ուղարկել, մատնել տէրութեան իր համաքաղաքացիներին, իր ծանօթներին, մինչեւ խկ արիւնակից բարեկամներին. ամբողջ աշխարհի առաջ աւազակ, խառնակիչ եւ մարդասպան հրատարակել ամէն մի յեղափոխական դործչի:

Ինչո՞ւ : — Որովհետեւ նրանց նեղ, խմբական շահն այդ է պահանջում : Ինչո՞ւ են դալն ու դայլը մութ դիշերներ սրնում , ինչո՞ւ են ջրի պղտոր ժամանակ ձուկ սրտաբու դարս դալիս : — Արհեստի շահն է այդ պահանջում :

Բանակալ է կառավարութիւնը , աղէտ է ժողովուրդը , խեղճ , աղքատ է նա , աւելի շուտով կը հարստանան , աւելի հեշտ կը կարողանան փառք պատուի տիրանալ , շքանշաններ ստանալ ժողովրդի այդ ցեղերը :

Երուսաղէմի Յարութիւն պատրիարքի մի քարոզը , որի մասին զրեւ էինք մեր անցեալ համարներից մէկում , քարոզչին արժանացրեց մեծ եպարքոսի տեսութեանը եւ Սուլթանի ամենաողորմածաբար շարտած սակիներին : Աշրղեան պատրիարքը եւ Սիմոն բէյը ազգային ժողովը փակեցին . նրանք եւս արժանացան դեղին մետաղի մի քանի կտորներին : Մտանում է մի ստաբաքարը հայ այս կամ այն մեղաւոր կամ անմեղ մարդուն , — նա եւս ստանում է փող . . . Մի՛շտ փող : Եւ այդ փողը նման է այն սակիներին , որ տէրը ողորմածաբար անում է շան տուաջ , իսկ շունը հաւատարմաբար պաշտպանում է նրա կայքը :

Աշրղեանի նման մի հոգեւորական քար պցեց Կրօնական ժողովի վերայ , փակեց նրան , սրտհետեւ ալտարեղ կար մի ուրիշ բնապետական ձգտում . այսուհետեւ նա մենակ կամ իր դողակից ընկերներով կը կառավարէ ժողովրդին , մենակ կը կազուպէ :

Իրաճրէ՛ք աշքերդ վէպի Վան , էրզրում : Մուշ , Երզնկա . . . Ովքե՞ր են այդ բազմաթիւ լրտեսները : Համարեա բոլորն էլ մեծ եւ փոքր վաշխառուները , ժողովրդի այդ աղբուկները : Նրանք մտանում են , նրանք սուտ վկայութիւններ են տալիս , նրանք զրպարտում , մեղադրում են այս եւ այն ողորմելի դիւղացուն , խեղճ արհեստաւորին իբրեւ յեղափոխականներ , որ դուր պան վալիին , որ այս կամ այն կապալը էժան ձեռք ձգեն , որ իրենց հնարովի հրէշաւոր մուրհակները սաղացնեն : Ատանց փաշայի կամ դաշլիի քաղցր աչքն իր վերայ դարձնելու , նրանք չեն կարող անել այն դարհուրելի քանակութեամբ կատարուող ոճիրները , որ տեղի են ունենում այսօր : Բռնակալութիւնը մութ , խաւար դիշեր է , որի մէջ վաշխառուն եւ լրտեսը , էֆէնտին ու բէյը , պատրիարքն ու եպիսկոպոսը հանդիստ ու լիտահ կաջող են գողանալ , կողոպտել , ծծել ժողովրդի արիւնը , որքան ուղում են :

Օ՛ , նրանք շատ լաւ են դուռ , որ ամէն մի յեղափոխական իրենց մահացու թշնամին է : Նրանք լա՛ւ են դուռ , որ այդ մտացող յեղափոխութիւնն իրենց համար լաւ բան չի խոստանում : Եւ դուք ուղում էք , որ այդ հրէշներն օյնե՞ն յեղափոխական դործին :

Ո՛չ , դրանք չեն կարող օյնել . դրանք յեղափոխութեան կատաղի թշնամիներն են եւ աւելի վտանգաւոր , քան տաճիկ բաշիբոզուկ վարչութիւնը , որովհետեւ դրանք շատ անգամ զինուած են լինում ազգութեան ,

եկեղեցու , կրօնքի սրբութեան , խահուածեան եւ այլ գէնքերով , սրտհետեւ դրանք գիտեն յաճախ խարեւ աղէտ ժողովրդին : Սով է Վանում , էրզրումում , սով է ամէն կողմ : Բազմաթիւ մանր ու խոշոր վաշխառուներ ժամանակը հասել է , նրանք էլ իրենց տառամները սրել եւ սրսի են սպասում : Այժմ արգէն տաճիկ վարչութիւնը կրախառնաբար պիտի վարձատրի այդ վաշխասու լրտեսներին եւ բռնակալութեան փառհիմքը պաշտպանող ազգուկներին : Եւ ահա արւում է նրանց ազատ աստաբէջ ամբարները լցնել հազարաւոր վութ ցորենով եւ շխուած դներով ծախել :

Բացւում է մի տեղ մի խալալի սլաշտօն . խալոյն նստեցնում են մի մատնիչ լրտեսի , որ ի արիւտեր իր սրած բոլոր ծառայութիւնների , ծծի ուժասպառ ժողովրդի արիւնը :

Ամէն կողմ աղբուկներ , մատնիչներ , լրտեսներ , Աշրղեաններ , բէյեր ու էֆէնտիներ . ծծեցէ՛ք , ծծեցէ՛ք ժողովրդի արիւնը , սրտհետեւ մտանում է ձեր վերջը , հասնում է ձեր օրհասը : Յեղափոխութեան սուր սուսերը ձեր գլխին է եւ արգէն վալլում է : Վա՛յ ձեզ . . .

Բայց ի՞նչ վայ . դրանք գիտե՛ն հանդամանքներին յարմարուել : Տեսաք , տաճիկ բռնակալութեան կործանման հետեւեալ օրն եւ եթ նրանք կը հանդիտանան ջատագույ , պաշտպան կատարուած իրողութեան եւ այստեղ եւս կ'աշխատեն որոնել իրենց անհատական օղուտը :

Ընթերցող , կարդացե՛լ ես «Լուսաղէմին» վէպը . յիշի՛ր Հաջի Խրիստոյին : Նա մտանում էր յեղափոխական դործիչներին , իսկ երբ յաղթութիւնն անցաւ վերջիններիս կողմը , ուղեւորուած ընկել էր յաղթական պօրքերի առաջն իբրեւ յեղափոխական , իբրեւ դործիչ . . .

Հայ յեղափոխականը չպիտի խարուի դրանցից . նա չպէտք է կանգ առնի . թշնամի են դրանք մեղ այսօր , աւելի վտանգաւոր թշնամի կը լինեն տաճիկ բռնակալութեան անկումից յետոյ : Այդ մարդկանց համար սրբութիւն չկայ : Նրանց միակ սրբութիւնն իրենց գրքուպանն է եւ իրենց հանդիտո կեանքը :

Իրանցից էին այն հայ մատնիչները , որոնք ընկան Վանում տեղական մասնախմբի դաշոյնի հարուածից , դրանցից է դնդակահար եղած ոէս Կրպոն , դրանցից են Թադրիբաշեանը , որ հազիւ առողջացաւ իր ստացած վէրքից , Տէր Պողոսեանը , որ ազատուեց յեղափոխական գնդակից . դրանցից է Աշրղեանը , որի վերայ փորձեց երիտասարդ Յակոբն իր ատրճանակի հարուածները : Ոչի՛նչ . այդ յաջողուեց , մի ուրիշը կը յաջողուի :

Առա՛ջ գնա՛ , յեղափոխական դործիչ , — այդ է ուղիդ ճանապարհը . ո՛վ ժողովրդի թշնամին է , նա պէտք է ընկնի . ի՛նչ ջօղով էլ ծածկուած լինի նա՛ մեղ համար միեւնոյն է . եկեղեցական է նա թէ աշխարհական , էֆէնտի է , թէ բէյ կամ փաշա , — փոյթ չէ՛ նա պիտի մեանի :

Յակոբը ժողովրդի դաւակն էր, նա ինքնուրոյն, անկախ յեզրափոխական էր, նա ժողովրդի անկաշառ, ինքնամէր զիտակցութեան արասյայտիչն էր եւ նրա առաջին փորձը Աշղղեանի, ժողովրդի ցեցերից այդ ամենամեծի վերայ եղաւ :

Դա է միակ ուղիղ ճանապարհը, դա է ամենում մեզ դէպի նպատակ :

(1) Կ'ակնարկուի անկասկած Գում-Գափուի ցոյցին (Յուլիս 1890. — տե'ս Պ1) :

(2) Ազդակներուն (Փրանս. բառ) :

Պ — 4

Յ. ԵՌԻՍՈՒՖԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ «ԴՐՕՇԱԿ»ԻՆ

Այս եւ յաջորդող «Նամակ Պոլսից»ները (մինչեւ 1895ի աշու-նը) կը պատկանին Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոլսոյ յիպոթ անկա-յացուցիչ Յովհաննէս Երսուփեանի (կը գրուի նաեւ Իսուփեան) գրչին: Ներկայ նամակը առնուած է «Դրօշակ»ի 1894 Մայիսի Բիւ Տ համարէն եւ կը վերաբերի Աշղղեան Պատրիարքի ահաբեկման փորձին :

ՆԱՄԱԿ ՊՈԼՍԻՅ

«Դրօշակ»ի ընթերցողներն իմացան, որ Մարտի 13ին Կիւրտիկի օրը, պատարադէն ետքը դաւաճան Աշղղեանի անձի վրայ սարսութեան փորձ եղաւ, բայց անյաջող: Այս փորձը սարսափահար բրաւ Սուլթան Համիտ եւ սիրտը դող ելաւ, վախնալով որ յանդուգն յեզրափոխականի զնդակը եւ նրա դաշոյնը վաղը կընայ իւր եւ իւր պաշտօնեաներու սիրտը մխուել, իւր սիրե-լիներու արիւնը հոսեցնել, իւր վրէժը լուծել՝ արեան դէմ արիւն հոսեցնելով: Եւ թիւրք բռնապետութիւնը, քանիցս նկատած ենք, օր աւուր կ'արադացնէ իր բռ-նութիւններով, հալածանքներով, բանտերով ու կա-խաղաններով այդ ցանկալի ժամը, որի համար յեզրա-փոխականը կ'աշխատի զիշեր ցորեկ եւ կը սպասէ սրտաարտի :

Թիւրք բռնապետութիւնը, հետեւելով իր խայտա-ռակ քաղաքականութեանը, կ'ուզէ հաւատացնել, թէ հայ ժողովուրդն ապահով ու երջանիկ կ'ապրի, իսկ այն քանի մը խռովարարները հացկատակ, բախտա-խնդիր, սինլքոր օտարահապատակներ են, որ կը մոլորե-ցընեն իր միամիտ ու հաւատարիմ հապտակները եւ եր-բեմն երբեմն յուզումներ եւ անկարգութիւններ յառաջ կը բերեն: Թիւրք կառավարութիւնն այս սնդամ ալ շնորհակց իր դժած ճամբէն եւ վայրկեան մը ուզեց մո-լորեցունել Եւրոպայի հանրային կարծիքը եւ մամուլը յաջողեցաւ :

Աստիկանութեան նախարարն իսկոյն իր լրտեսնե-րու, ստտիկաններու ու պաշտօնեաներու բերնով ամէն ուրեք լուր տարածեց, թէ Աշղղեանի վերայ փորձ ա-նողը անգլիահապտակ է եւ կիւրոսցի: Այս լուրը հա-զարուեցաւ թէ՛ հայ եւ թէ՛ օտարազրի թերթերուն: Աստիկանապետի այս սրամիտ (իրենց խելքով) արար-քը երկար չտեւեց. շուտով ստուգուեց, որ այդ երկ-տասարդը ո՛չ անգլիահապտակ է եւ ոչ օտարահապ-տակ, այլ «իր հաւատարիմ, դո՛հ ու երջանիկ» հռչակ-ուած հայ հապտակներէն է: Սպուշ կառավարութիւնը կը կարծէ, թէ եւրոպական մամուլը եւ հանրային կար-ծիքը խաբելով ու մոլորեցնելով պիտի յաջողի իր քայ-քայուած, կազմալուծուած պետութիւնը պահպանել եւ հայկական խնդիրը խեղդել: Կառավարութիւնը կամաւ կուրանալով՝ կը յուսայ կուրացնել եւ մեծ պետու-թիւնները, սրտնք իր եւ իր ժողովրդի վիճակը աւելի լաւ զիտեն ու իրմէն լաւ կը տեսնեն. բայց եթէ կը լռեն, այդ ոչ թէ կը հաւատան իրեն, այլ սրովհետեւ իրենց շահն առայժմ կը պահանջէ լռել, անտարբեր ձեւանալ եւ շահաչործել քայքայուած Թիւրքիան եւ Թիւրքիոյ ժողովուրդն անխտրապէս: Բայց այդ ալ երկար չի տեւել շնորհիւ յեզրափոխութեան հսկայաքայլ տարածման ու դարդացման: Բայց դառնանք անգլիա-հապտակ հրատարակուած Յակոբին :

Յակոբը դուտարիւն թիւրքահապտակ է, Կեսարիա ծնած եւ աշխտեղի դպրոցէն ելած: Բաւական բարե-կիրթ, խելացի, ընթերցասէր 22-23 տարեկան համակ-րելի երիտասարդ մ'է: Արհեստաւոր է եւ Կետիկ-Փաշա շաքարադործի մը քով կ'աշխատէր երկար ատեն: Վար-պետը շատ դո՛հ էր իրմէն եւ Յակոբի խորհուրդներէն կը շահուէր միշտ :

Վերջին օրերը Յակոբոսը շատ մտազբաղ կ'երեւար, իր դէմքի վրայ պարզ կը տեսնուէր հող մը, ցաւ մը կ'երեւէր, որ ներսը բան մը կը կատարուէր, բայց թէ ինչ՝ ոչ ոք չէր տէր, սմանք հիւանդ կը կարծէին, իսկ սմանք սիրահարուած :

Փետրուարի 24ին, Վարդանանց տօնի օրը, հրա-տարակուեց անամօթ եւ դաւաճան Աշղղեանի պատ-րիարքական շրջաբերականը, ուղղած բոլոր դաւառա-կան առաջնորդներուն, տեղապահներուն, պատրիար-քական փոխանորդներուն եւ վանահայրերուն: Պոլիս մի յուզում առաջ բերաւ անգէտ դատու մէջ, իսկ հաս-կացող դատու համար մտադաշտի նշանակութիւն չունե-ցաւ, որովհետեւ շունը պատիւ ունի այսօր, Աշղղեան չունի. շուն մը հաջի թէ Աշղղեան՝ մի եւ նոյն է: Եւ այս ոչ միայն հայու համար, այլ եւ օտարի՝ յոյնի, բուլղարի, մինչեւ իսկ թիւրքի: Հայ ազգը Աշղղեանին չի ճանչնար իբրեւ պատրիարք եւ իր ներկայացուցիչ-միայն բռնապետութիւնն է՝ որ այդ գիտնալով հան-դերձ՝ Աշղղեանը կը պահէ, կ'ընդունի, որովհետեւ իր նպատակներուն հասնելու համար կը վախնայ, թէ առ-կէ աւելի լաւ դործիք մը չգտնէ :

Տխրահաշակ չըջարեքականէն 15 օր առաջ դաւաճան Աշըղեանը կայսերական պալատ կը կանչուի եւ իրմէն բացատրութիւն կը պահանջուի դաւաճաններում պատահած յուզումները համար: Իրեն կ'ըսուի, թէ խռովութիւնները երթալով փոխանակ նուազելու՝ կը շատանան, կը տարածուին եւ այսօր համարեա ամէնուրեք խռովութիւններ, ընդհարումներ տեղի կ'ունենան (եւ այս ըսողներ միաժամանակ կը յայտարարեն, թէ շնորհիւ Ողորմած Սուլթանի ամէն տեղ խաղաղութիւն կը տիրէ): Կ'երեւի թէ հոս, Պոլսէն, հարուստ հայեր կ'օգնեն, կը քաջալերեն դադանապէս, ապա թէ՛ ի՞նչպէս կրնայ ազքատ ժողովուրդ մը այսքան նեղութեանց դիմանալէն դատ, ասպատակաց խմբեր կազմել, զէնք, ուզմամթերք ձեռք բերել ու խռովութիւններ յարուցանել: Դաւաճան Աշըղեանը փոխանակ պատեհութեանէն օգտուելու, ժողովրդի ցաւերի մասին խօսելու, կը սկսի տերեւի պէս դողալ, լեզուն խորը կ'իջնայ եւ կըմկըմալով կ'ըսէ «Ի՛նչ դիտեմ, ի՛նչ դիտեմ, ես ձեռքէս եկածը կ'ընեմ, ասկէ աւելի ի՞նչ կրնամ ընել»:

Այս տեսակցութիւնը ժամ մը կը տեւէ. փոխադարձ համաձայնութեամբ կ'որոշուի նպովք, անէծք կարգաւ հայ եկեղեցիներու մէջ, բայց ետքը կը խորհեն եւ կը խմբադրեն այս չարագուշակ չըջարեքականը, որի հրատարակութեան օրէն սկսան ձեռքադրութիւններն եւ բանտարկութիւններն, որոնց թիւը մի քանի շաբթու մէջ հարիւրէն կ'անցնի. դաւաճաններու մէջ կատարուածները յայտնի չէ: Աշըղեանի «դող ու դողակիցը» մատնիչ Սիմոն բէյն է, որի զէմ ժողովուրդը նոյնչափ դայրացած, յուզուած է, որչափ անոր ընկեր Աշըղեանի զէմ:

Ժողովրդի զժգոհութեան ու յուզման արտայայտիչը եղաւ Յակոբը իր փորձով, որն, ինչպէս գիտէք, անյաջող եղաւ: Այս անյաջողութիւնը ծանր տպաւորութիւն թողուց եւ իւրաքանչիւրի բերնէն կը լսուէր. «Ան շունը չստակեցաւ, շունը կենդանի մնաց... Ե՞րբ պիտի ազատուենք աղորմէն եւ Սիմէոն բէյէն»:

Այդ անյաջողութիւնը մի մեծ սուղ էր: Յակոբը երեք անգամ ուղած է ատրճանակը պարպել, բայց կրակ չէ առած, որովհետեւ ըէփովէրի շէշը ներս է մտած եղեր. երրորդ փորձէն հասկեք է բանը եւ երբ ուզեր է շէշը քաշել, 2 հոգի՝ Ջանիկ անունով դերձակ մը եւ հիւանդանոցի պաշտօնեայ Մոստիճեանը յարձակուած են վրան, երիտասարդին ձեռքալալած եւ յանձնած ոստիկանութեան: Աշըղեանը կը մարի, կ'իյնայ: Ձեռքալալութեան ժամանակ Յակոբը պարզութեամբ կ'ըսէ. «Հող չէ, թող ես ձեռքալալուիմ, բայց շունը պիտի մեռնէ, որովհետեւ եթէ ինձ չյաջողուց, ընկերներուս կը յաջողի»:

Յակոբին 3 օր շարունակ սոսկալի տանջանքներու են ենթարկած եւ այն աստիճանի, որ ազատուելու համար իր քանի մը ընկերներու անունները տուեր է: Ինչպէս Յակոբը, այնպէս էլ ընկերները, խոստովանած են,

որ իրենք վճռած էին Աշըղեանն սպաննել, որովհետեւ այն օրէն որ Աշըղեան պատրիարք եղաւ, հայ աղբի վիճակ օր աւուր ծանրացաւ ու զէջացաւ, որովհետեւ իրենց վիճակը նա չէր յայտնէր Սուլթանին ու դարման չէր ինչդեր:

Յակոբի փորձէն մինչեւ այժմ անհաշիւ ձեռքալալութիւններ եղած են: Անգլիացի մը անցեալները շատ իրաւացի նկատեց, թէ այս ինչէ՛ր կ'ըլլայ, Պոլսոյ մէջ հայերը կորան պարզապէս:

Հնչակի թղթակցի հաղորդած լուրը՝ թէ Յակոբն իրեն Հնչակեան է յայտարարած՝ ճիշդ չէ: Յակոբ ինքնուրոյն է եւ դորձած է բոլորովին անկախ:

Պ — 5

ՄԱՔՍՈՒՏ ՍԻՄՈՆ ՊԵՅԻ ՏԵՌՈՐԸ(1)

«Դրօշակ»ի նոյն համարին մէջ (1894 Մայիս, Բիւ 8, էջ 8) կը կարդանք:—

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ Կ. ՊՈԼՍԻՅ

Ամսոյս 10ին Երեքշաբթի, Ղալաթիա Խուլիար խանի մէջ սպաննութեան փորձ մը կատարուեցաւ Մաքսուտ Սիմոն պէյի վրայ: Սիմոն պէյ իր գրասենեակ դացած տտեն երկու հոգի վրան կը յարձակին, որոնցմէ մէկը ըէփովէր կը պարպէ վրան, իսկ միւսը դաշոյնի երկու հարուած կու տայ եւ կը փախչին: Բէփովէրի ձայնի վրայ մարդիկ կը հասնին եւ յեղափոխականները կը ձեռքալալեն: Սիմոն պէյ արիւնաթաթախ դրասենեակ կը փոխադրեն: Օղնութեան հասած բժիշկներէն ոմանք վէրքերը մահացու կը դանեն, իսկ ոմանք սպրեւու յոյսեր կու տան: Բժիշկները դնդակները չեն կրցած հանել: Երեկոյին լուր տարածուեց թէ մեռաւ, բայց սրքան ստոյգ է Սիմոն պէյի մահը, տակաւին չստուգուեցաւ: Նոյն օրն իսկ քանի մը կասկածեղիներու տուններ խուզարկուեցան եւ քանի մը հոգի ձեռքալալուեցան:

(1) Աշըղեան Պատրիարքի գլխաւոր գործակիցներէն, բուրք պետութեան ծախուած անձ մը՝ ըստ Եուսուփեանի Պ4 եւ Պ6 նամակներուն:

Պ — 6

ԵՌԻՍՈՒՖԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ «ԴՐՕՇԱԿ»ԻՆ

Անստրազիք, ինչպէս Եուսուփեանի բոլոր նամակները՝ «Դրօշակ»ի 1894-95ի քիւրուն մէջ: Առած ենք «Դրօշակ»ի 1894 Յուլիսի 9րդ. համարէն (էջ 2-3):

«Մինչեւ դեւին դժոխքը չցուցնես, արքայութիւնը չի ճանչնար» կ'ըսէ հայկական առածը: Դաւաճան Ա-

չըղեանը մինչեւ Յակոբոսի բէլօլլէրի փողը չտեսաւ, մինչեւ մահուան երկիւղը չզգաց իր լէշի վրայ եւ մահը չտեսաւ իր առջեւ, իր պարտքը չյիշեց:

Դէպքի հետեւեալ օրն իսկ իր հրաժարականը ուղարկեց դատական դործոց նախարարին, բայց չընդունուեցաւ: Քանի մը օրէն ետքը թիկնապահներով, լրտեսներով, ծպտեալ ոստիկաններով շրջապատուած՝ նա գնաց նախարարին անձամբ մատուցանելու հրաժարականը:

Դատական դործոց նախարարը աշխատած է համոզել զինքը ետ առնել իր հրաժարականը եւ կարելորութիւն չտալ ամենեւին Յակոբոսի դէպքին, մանաւանդ որ կառավարութիւնը պատրիարքի անձը եւ տունը ամէն կերպ պիտի պաշտպանէ. եւ հարկաւոր միջոցներն արդէն ձեռք տնտեսած են: Չմոռնամ ասել, որ դէպքի հետեւեալ օրն իսկ Նազըմ բէյի — այժմ փաշա — կարողաբար երկու զինուոր հրացաններով պատրիարքի տան մուտքը կը սահպանեն ներսի կողմէն, իսկ դուրսէն ծպտեալ լրտեսներ պահպան շուներու նման տան շուրջը աշուրը կը հսկեն եւ մէկու մը վըրայ ամենապզտիկ կասկած նկատածին պէս՝ մարդը կը ձերբակալեն եւ կ'առաջնորդեն ոստիկանատուն, ոտքէն գլուխ կը խուզարկեն, երկար բարակ հարցաքննութեան ենթարկելէն ետքը միայն մարդը ազատ կը թողուն: Յարգ աշպխի դէպքեր շատ անգամ կրկնուած են, այնպէս որ մարդիկ որեւէ կասկածէ զերծ ըլլալու համար հարկադրուած են, եթէ ճամբան պատրիարքի տան մօտով է, ուրիշ ճամբով, պտոյտներ անելով, իրենց ուղած տեղը երթալու:

Չնայելով կառավարութեան տրուած ամէն սպառնալիցութեան, Աշըղեան սարսափահար կը սնդէ իր հրաժարականի միայ: Նախարարը վերջապէս կը խոստանայ հրաժարականը Բ. Դուռն ուղարկել:

Աշըղեան Բ. Դուռն հրաւիրուած լինելով, Մեծ Եպրքոսը նոյնը կ'առաջարկէ, ինչ որ դատական դործոց նախարարը, բայց Աշըղեան ոչ մի կերպով չի համոզուիր՝ յիշելով Յակոբոսի խօսքերը. «Հոգ չէ, եթէ ինձ չյաջողուեց քեզ սպաննել, ընկերներուս մէկուն պիտի յաջողուի» եւ կ'աղաչէ, որ իրեն թողնեն Արմաշու վանքը քաշուիլ եւ «հոն ազօթել վասն թանկադին կենաց վեհափառ կայսեր»:

Եպարքոսին հրաժարականը մատուցած օրէն ի վեր այլ եւս բոլորովին հրաժարեցաւ պատրիարքութենէն եւ ոչ մէկ դօրծի ոչ կը խառնուէր ու ոչ կը ստորագրէր:

Ոստիկանութեան նախարարը եւ Սիմոն բէյ ամէն ջանք ըրին ետ առնել տալ Աշըղեանին հրաժարականը, դարձեալ չյաջողեցան: Ան ատեն Սիմոն բէյի կարողաբար սկսաւ պատրիարքական բոլոր դօրծերը վարել փոխանորդ ձեւով: Բայց ձեւովս չի կարողանալ երկար չկրցաւ վարել այդ պաշ-

տօնը, որովհետեւ յեղափոխականներն անստորագիր նամակաւ մը սպառնացին իրեն եւս սպաննել, եթէ չարունակէ ստանձնած պաշտօնը եւ անմիջապէս չհրաժարի: Ձեւովս չի կարողանալ անմիջապէս իր հրաժարականը եւ պատրիարքական կնիքը ու թուղթերը կը յանձնէ կրօնական ժողովոյ քարտուղար Փահլավանեանին, որը եւ կը վարէ այժմ պատրիարքական դօրծը, իսկ ինքը կը քաշուի Սամաթիա, իր սեփական տունը:

Ամսէ մը ի վեր դադարած են բոլոր ժողովները, ի միջի այլոց եւ սպորէն ընտրուած կրօնական ժողովը:

Յակոբոսը, որ փորձեց սպաննել դաւաճան Աշըղեանին, ինչպէս յայտնի է, ձերբակալուեց եւ անազուրոյն տանջանքներու ենթարկուեց: Յակոբոսի կրած տանջանքներն ամենաքաջառօղջ եւ երկաթի կամք ունեցողին անգամ կը մահացնէին ու կը սպաննէին, ո՛ւր մնաց թէ Յակոբոսի պէս թույլ եւ տկարկազմ մէկուն: Յակոբոսը այդ տանջանքներէն հիւանդացաւ եւ անցեալ շաբաթ հոլին աւանդեց: Նահատակի մարմնի հետ ինչպէս վարուեցան դադանները, յայտնի չէ, որովհետեւ մարմինը չյանձնեցին պատրիարքարանին:

Թող թիւրք բռնապետութիւնը շարունակէ իւր ամարդի, մարդախուշ վարմունքը հայ յեղափոխականներու հետ, բայց թող մտած ըլլայ որ այդ ալ երկար չի տեւիլ, որ անմարդասիրական, դազանական վարմունքը հայ յեղափոխականներու թիւը չնուազցնէ չէ եւ յեղափոխութեան շինասելէն դատ, պիտի բազմացնէ անոնց թիւը, պիտի արծարծէ, ծաւալէ ու զօրացնէ յեղափոխութիւնը եւ իր սեփական կործանումն արտադրանք: Թիւրք կառավարութիւնը տանջեց, չարչարեց, խուտանդեց Յակոբոսի մարմինը, բայց, անոր հոլին անմահ է եւ կ'ապրի իւր սիրեցեալ ընկերներուն մէջ, անոր յիշատակն անջինջ պիտի մնայ բոլոր յեղափոխականներու սրտին մէջ: Իսկ այն սուրբ դօրծը, որուն Յակոբոսը նուիրեց իր անձը, պիտի շարունակեն իր հաւատարիմ ընկերները եւ պիտի լուծեն Յակոբոսի եւ իր ընկերներու արդար վրէժը:

Սիմոն բէյի մահուան լուրը շատուզուեցաւ: Այդ առթիւ մօտ 200 ձերբակալութիւն եղան, բայց բուն դօրծիչները՝ Տիգրանը և Լեւոնը, որոնց անունները սովորական տանջանքներով կորոզեցին Սիմոն բէյի սպաննողներէն, չկրցին տակաւին ձերբակալել: Տիգրանի ծնողքը, եղբայրները, փեսաները, ազգականները եւ ընկերները բոլորը ձերբակալուեցան:

Թիւրք կառավարութիւնը դատեց վերջապէս Սիմոն բէյի վիրաւորիչներուն. Ալլահը դատաստան համարէ: Դատարանը դատասպարտեց մահուան թաղէնուր եւ Ստեփանը որպէս սպաննիչներ, իսկ ոսկերիչ Ստեփանը եւ խահֆէճի Համբարձուժը — բանտարկութեան: Չերբակալուածներէն շատերը արձակուեցան, բայց մօտ 100 հոգի տակաւին բանտն են:

Պ — 7

ԼՐՏԵՍ ԱՐՏԱՇԷՍԻ ԱՀԱԲԵԿՈՒՄԸ

«Դրօշակ»ի 1895ի Յրդ. համարի (Յունիս) առաջին էջին վրայ կը կարդանք. —

ԼՐՏԵՍ ԱՐՏԱՇԷՍԻ ՍՊԱՆՆՈՒՄԸ

Կ. Պոլսի Կոմիտէի սրտամամբ մտահի դատապարտու-
ւեցաւ լրտես Արտաշէսը: Վճիռը զործադրուեցաւ ամե-
նայն յաջողութեամբ:

Միեւնոյն համարի «Նամակ Պոլսից»ը կու տայ Կեդրոնական
Կոմիտէի վճռին պատճառարարութիւնը եւ այլ մանրամասնութիւն-
ներ. —

ՆԱՄԱԿ ՊՈԼՍԻՑ

Արտաշէսը բնիկ պոլսեցի էր եւ ստտիկանութեան
լրտես ու յայտնի մատնիչ:

Լրտես Արտաշէսը իր շահատակութեան պիտաւոր
ասպարէզ ընտրած էր խեղճերու, արհեստաւոր եւ մշակ
դասակարգի հասարակութիւնը, որուն կը հետապնդէր
ամէն տեղ, սրճարաններու մէջ, թէ արհեստանոցները,
հանրային զուարճութեան վայրերէն սկսած մինչեւ
խաներու մութ անկիւնները, ուր կ'ապաստանի պան-
դուխտ հայաստանցիներ: Իրբեւ մասնապէս լրտես, իր
զործին տէրն էր այդ դարչելին եւ յոյժ վտանգաւոր,
որովհետեւ հոգեբանութիւնը միջոց ընտրած էր իր
քրտմանիւ ձեռնարկութեան մէջ: Մնզամ մը, որ իր
որսին հոտը կ'առնէր, ա'լ անիկա կորսուած էր. շատ
հեռուէն արդէն կը նետէր իր թակարգին անտանիւ
պարանները: Կը սկսէր խօսակցութիւն մը, անվերջ,
ուր իր խօսակցին սիրտը կը ջանար դրաւել նախ, ջա-
նալով շահագրգռուել այն ամէն շնչին բաներով, որ ա-
նոր սիրելի ըլլալ կը թուին: Խեղճ մարդուն սիրտը կը
տաքնայ կամայ կամայ վատահոգի Արտաշէսին վրայ,
մինչեւ լրտեսը իր ճարտար հարցումներով հեռուն կը
տանի անխորձ մարդը, դէպի անոր դործերը, դէպի
հայրենիքը եւ վերջապէս դէպի անոր սրտին խորքերը,
անոր հոգուն թաքտոցը սպրդելու համար... Եւ պար-
զամխտ պանդուխտ հայաստանցիները՝ խաբուելով
գարչելի լրտեսի քաղցր, անոյշ լեզուէն, կը բացէին,
զազունիքներ կը հազորդէին, յայտնութիւններ կ'անէին
եւ հետեւեալ օրը կամ քանի մը օր յետոյ կ'երթային
բանտերու, մութ ու խոնաւ բանտերու մէջ քաւելու ի-
րենց մեղքերը, առանց հասկանալու թէ իրենց մատ-
նողը, ձերբակալել տուողը իրենց բարեկամ Արտաշէսն
էր: Եւ եթէ սլզակի կասկած մըն ալ ունէին, այն էլ կը
փարատէր դժոխքի ծնունդ Արտաշէսը իր բանտային
այցելութիւններով, կեղծ միտթարութիւններով, սուտ
կարեկցութիւններով:

Լրտես Արտաշէսն երբեմն կատաղի յեղափոխական
մը կը դառնար իրեն որտեղուն առջեւ. պոլսեցիներուն
յատուկ պոռոտախօսութեամբ եւ կեղծ ողբերգութեամբ

շանթեր կ'արձակէր թուրք բռնակալութեան դէմ, ա-
նոր դարչութիւնները կը ներկայացնէր պերճախօս կեր-
պով, ինքզինքն ալ յաճախ զոհ մը ներկայացնելով այդ
հարտասարութիւններուն, կոկորդիլոսի արցունքներ
կը թափէր իր թշուառ եղբայրներուն վրան, եւ երկնքի
օդնութիւնը սպառած համարելով, յեղափոխութեան
վրայ մտանանիչ կ'ընէր, իրբեւ միջոցի մը, որ ամէ-
նուն ալ ազատութիւն պիտի պարզեւէր:

Ինչպէս շահատար խեղճ մարդը, երբ այդ համոզ-
ուած տանջուած կեղծող դարչելին վրայանէն յեղափո-
խական թերթ մը հանէր եւ կու տար իր խօսակցին,
պաղատելով, որ ան ալ ուրիշներուն տար, որպէսզի
սուրբ դարձը արազ յառաջվիմէ: Քանի մը օրէն ետքը
բանտերը նորէն կը լեցուէին բազմաթիւ զոհերով, ս-
րտնց բոլոր յանցանքը միամտութիւնն էր եղած:

Մասնապէս լրտեսի այլ յատկութիւններն ու ա-
նոց ճարտար կիրառութիւնները չէին կարող վերլուել
ստտիկանութեան նախարարի օգնական արխանկազ
Հիւսնի պէյէն: Արտաշէսը շատ շուտով սկսաւ զնա-
հատուիլ եւ աչնպիսի դիրք մը դրաւել զազունի ստտի-
կանութեան նախարարութեան մէջ, որ շատ ու շատ
թուրքերու ալ նախանձը սկսաւ շարժիլ:

Լրտես Արտաշէսի շահատակութիւններ վերջապէս
աչքի գարկին, երբ մանաւանդ զոհերն սկսան օրէ օր
աւելի բազմանալ. բան մը, որ նպատուց վերջապէս
այդ պժղովի գործին հեղինակը որոնելու եւ զտնելու:

Լրտեսի այդ ստոր գործունէութիւնը մանրամաս-
նօրէն տեղեկագրուեցաւ ու ներկայացուեցաւ «Հ. Յ.
Գահակցութեան» Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէին, որ
եւ իր Մարտ ամսու նիստերէն մէկուն մէջ՝

Ի նկատի ունենալով, թէ լրտես Արտաշէսը պաղտ-
նի ստտիկանութեան մէջ յայտնի, յարգուած, ճարպիկ
եւ վատահոգի լրտես մըն է, որու ի սրտունէ լրտեսու-
թիւնը անվիճելի կերպով կը հաստատուի բազմաթիւ
փաստերով եւ իրողութիւններով, առանց սարակոյսի
հետք մը թողնելու:

Ի նկատի առնելով, որ լրտես Արտաշէսի ձեռքով
բազմաթիւ ձերբակալութիւններ, խուզարկութիւններ,
բանտարկութիւններ, մատնութիւններ տեղի ունեցան,
մանաւանդ սկսեալ այս տարուայ Յունուար ամսէն, ս-
րտնց միակ յանցարար ըլլալը վկանելով կը հաստատ-
ուի:

Ի նկատի ունենալով, որ կեղծ յեղափոխական ձե-
ւանալով, բազմաթիւ միամիտներ խորած եւ դաւած
է, նոյնիսկ յեղափոխական թերթեր տալով եւ խուզար-
կութեանց ժամանակ բոլորովին անմեղ մարդոց բնա-
կարանները յեղափոխական թերթեր ձգած եւ անմեղ
մարդոց բանտարկութեան, դատապարտութեան եւ աք-
սորման հեղինակ ըլլալը ու յանցաւորութիւնն կը հաս-
տատուի բազմաթիւ փաստերով եւ վկայութիւններով:

Ի նկատի ունենալով, որ լրտես, մատնիչ Արտաշէ-
սը շնորհիւ իր ընդունակութեան, ճարպիկութեան,

դարգացման եւ սրամտութեան (յաակութիւններ, որոնցմէ կատարելագոյնս գործի են թուրք լրանները), վերջերս կատարեալ պատուհաս մը եղած էր հայ հասարակութեան համար,

Լրտես Արտաշէսը մահուան դատապարտեց

եւ այդ վճռի դործադրութիւնը յանձնեց իր իրաւասութեան ներքեւ գտնուող խմբերէն Թ.ի ահաբեկիչներուն:

Լրտես Արտաշէսի մահուան վճիռը ահարեկիչները ամենայն յաջողութեամբ կատարեցին Ապրիլի 3ին, Երկուշաբթի երեկոյեան ժամը 7ին Ղարաթիա փողոցի մը մէջ:

Մինչդեռ լրտես Արտաշէսը մահամերձ վերաւորուած, գաշտինի վէրքերէն մահուան տագնապը մէջ գետինը կը տապալակէր, ոտիկանութիւնը փութաց օդնութեան եւ մեր սիրելին հիւանդանոց փոխադրեց, ուր եւ քանի մը ժամ ետքը իր սեւ հոլին Սուլթան Համլուգին աւանդեց:

Իր աւանդական սովորութեան համեմատ ոտիկանութիւնը բազմաթիւ մարդիկ ձերբակալեց, իբր ոճրի հեղինակ, ի միջի այլոց նորէն ձերբակալեց այն 8-10 անձերը, որոնց ամիս մը առաջ բանտարկել տուած էր լրտես Արտաշէսը, բայց 15 օր բանտարկութենէն ետքը անպարտ արձակուած էին: Զնայելով բազմաթիւ ձերբակալութիւններուն, ոչ մէկուան վրայ կըցան սպառնալի նշան մը գտնել:

Մահուան վճիռը դործադրող ահաբեկիչները՝ շքանշան վեհապետ սուլթանի, ազատ կը շնորհէր քաղաքի մէջ:

Պ — Յ

ԱՊՐԻԼ 3Ի ՅՈՅՅԸ ԲԵՐԱՅԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՅԻՆ ՄԷՁ

Այս եւ յաջորդ քրդակցութիւնները, երկուքն ալ առեւած «Իրօշակի» 1895 Յունիսի համարէն (թիւ 7), կու տամք իբրեւ վկայութիւն՝ այն օրերու Պոլսոյ յեղափոխական խմբաւորութիւն, ինչպէս նաեւ իզմիրեան Պատրիարքի նկատմամբ գոյութիւն ունեցող համաժողովրդական համակրանքին:

ԱՊՐԻԼ 3Ի ՅՈՅՅԸ ԲԵՐԱՅԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՅԻՆ ՄԷՁ

Պոլսի մէջ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէին մեռելոցի տօները. ժողովուրդը դունդադունդ կը դիմէ արուարձաններուն մէջ գտնուած ծանօթ դերեզմանոցները, ուր ամբողջ սերունդներ կը հանդիսանան անվրդով, եւ որոնք կը ներկայանան իբր յուշարարներ պատմական անձերու եւ անցքերու:

Այդ օրը, Ապրիլի 3ին, Զատիկի մեռելոցին երկուշաբթին, խուռն բազմութիւն մը դրաւած էր Բերայի հայոց հռչակաւոր դերեզմանոցը, — հռչակաւոր այն կարգ մը ծանօթ խնդիրներու շնորհիւ, որ ծագեցան

ժամանակի Աղբալին Վարչութեան ու կառավարութեան միջեւ, — որուն մատարան մէջ տիրանուն եպիսկոպոս մը, Բարթոլոմէոս Պուրասյի վոնտուած առաջնորդը, անդ պատարագելու հրաւիրուած էր: Պատարադի աւարտումէն ետքը, հին սովորութեան մը համաձայն, հալեհանդուտի պաշտօն մը պիտի կատարուէր դերեզմանոցին շրջափակին մէջ ամփոփուած նահատակի մը շիրմին վրան: Իր ունայնամտութեամբ ալ ծաղրելի ու գոլուելի եղած եպիսկոպոսը ռասիկաններ կը հրաւիրէ կարգ պահպանելու՝ Թաիօրի առաջնախումբ առեն: Ժողովուրդը, արդէն յուզուած գերեզմանոցին յարուցած պատմական յիշատակներովը, կը վրդովի եպիսկոպոսին այդ անվստահութենէն եւ խորապէս վշտացած այդ վերաւորանքէն, կը սկսի աղաղակել՝ թէ իրենք թուրքերէն պէտք չունին դաս տանելու հայ արարողութեան մը պատշաճ յարգանքն ընծայելու համար եւ խօսքը դարձի փոխելով, կը հրեն, կը հրմշտիկեն ոտիկաններն ու ղինուորները եւ բռնի կը հեռացնեն:

Արարողութիւնը հազիւ վերջացած՝ ժողովուրդը կը սկսի իր ուրախութեան եւ սովորական դուարձութեան անձնատուրը բլլալ: Ամէն կողմէն կը լսուին հրադէններու պայթիւն, ուխտապնացութիւններու առեն աւանդական անհրաժեշտ եղած բան մը, սովորութիւն, որ յոյներն ալ կը պահեն սիրով: Սակայն ոտիկանները, որոնք ամէն պայթիւն յեղափոխական շարժման մը բռնկելը կը կարծեն, ահ ու սարսափի մէջ կ'իյնան: Հրադէններու երեւումը հայ ձեռքերու մէջ զայրոյթ կը պատճառէ, մանաւանդ իբր կ'անցնին, երբ դաշնակցական քաջարի երիտասարդի մը ձեռքին մէջ կը նշմարին ընտիր ուղիւղեր մը: Յեղափոխական մը ձերբակալելու, բռնելու յոյսով ոտիկանները միահամուռ կը խուսեն երիտասարդին վրան, բայց հաշիւը սխալ եղած էր, ժողովուրդը ի նկատի առած չէին, այն ուժը, որ օրէ օր սպառնալից դերք մը կը ստանայ իր կեղեքիչներուն հանդէպ: Կատաղութեան, զայրոյթի աղաղակ մըն է, որ կը բրդի ամէն կողմէն: — «Ո՞վ իրաւունք տուաւ ձեզ դալու, քիթերնիդ խոթելու մեր դուարձութիւններուն մէջ, կը դուռայ խլացնող ձայն մը ամբոխին մէջէն, մենք օր մը օրանց ձեր պայրամներուն խառնուած, արդեւք եղա՞ծ ենք»: — «Ա՞դ ինչ լրբութիւն է, կը պողար հուժկու կոկորդ մը, ինչո՞ւ յոյներն իրաւունք ունին դէնք արձակելու եւ մենք ո՛չ, հէ՞, ինչո՞ւ»: Եւ ափոց մըն է կը սկսի: Թուրքի կոյր, տղէտ մոլեռանդութեան, ոտիկանները զաղրելի լըրբութեան դէմ կուտակուած դարչանքն եւ մաղձը կը պոռթկան սրտերէն: Ժողովուրդին աչքին ալ բան մը չ'երեւար, ամէնքն ալ միահամուռ կ'իյնան ոտիկաններուն ու ղինուորներուն վրան, ոչ միայն ազատելու երիտասարդն, որ քաջաբար կ'ընդդիմանար, այլ եւ դաս մը տալու այդ կոպիտ պաշտօնեաներուն:

Ամբոխի կատաղութեան առջեւ շուտով ընկրկեցան ոտիկանները ու ղինուորները. իրենցմէ մէկը այդ մի-

Նոցին կը փորձէ դուրս ելլալ դերեզմանատնէն, մերձակայ զօրանոցէն օգնութիւն պահանջելու համար, յաղթ մշեցի մը, դաշնակցական, կը հասնի ետքէն ու կռուի մէկ հարուածով դետին կը փռէ զինուորը:

Մինչ սուգին՝ դերեզմանոցին մէջ, դործն այդ կերպարանքը կը ստանար, անդին՝ Բերայի զօրանոցներուն մէջ, ուր ընդհարման լուրը հասած էր արդէն, մեծամեծ պատրաստութիւններ կը տեսնին, իսկոյն խեղդելու համար այդ նոր աստամբուութիւնը: Կէս ժամ չանցած, 500 զինուորներ վազէ վազ կը հասնին եւ կը պաշարեն դերեզմանոցը չորս կողմէն, մինչ հետէ սերիչ մաս մը ներս կը մտնէ խռովութիւնը զսպելու համար սուրիններով: Բայց ալ ուշ էր. սուրիններուն տեսքը եւ զօրքի շատութիւնը ժողովուրդը չվստիցնելէ զատ, աւելի եւս կը կատողեցնէ: Ճակատ ճակտի, կռիւր կը սկսի, մեծամեծ համեմատութիւններ առնել սպանումով: Ժողովուրդը կը դիմադրէ ամէն կարելի միջոցներով. մինչ սմանք քարերով կը յարձակուին զօրքին վըրան, աւելի յանդուգներ զինուորներու ձեռքէն սուրիններ կը խլին եւ անոնցմով կը վիրաւորին...

Կռուողներու աղաղակը, տղաքներուն ու կիներուն վայնասունը, զինուորներուն զալուստը փոնիր(1) մը կը ձգէ վերին Բերայի մէջ: Ո՞վ գիտէ զործը ինչ աղետալի կերպարանք կրնար ստանալ, եթէ այդ միջոցին չանցնէր դերեզմանոցին մօտէն ռուսական դեսպանը, որ թուրքերուն այդ յիմարութիւնն ալ դարմանելու կը փութայ, իսկոյն յայտնել ասլով պէտք եղած չըջանակներուն, որ զուշանան նոր Սասուն մըն ալ Պոլսի մէջ առաջ բերելէն: Բարձրագոյն եկած հրամանի մը համեմատ, յոգնած զինուորները ետ կը կանչուին, դերեզմանոցը կը բացուի եւ ժողովուրդին թոյլ կը տրուի ցրուելու:

Այս դէպքը շատ մեծ սպաւորութիւն առաջ բերաւ հասարակութեան վրայ. կռուարութիւնը աչք վախացնելու համար քանի մը ձերբակալութիւններ կատարեց հետեւեալ օրը, բայց նոյն օրն էր, որ մարդ մը յաղթական կերպով կը մտնէր Բերայի հայոց թաղ-խորհրդարանը եւ սուրին մը յանձնելով տոննապետին, կը խնդրէր, որ պաշտօնապէս իր տիրոջը վերադարձնէ, «որովհետեւ, կ'ըսէ, հիմա ալ պէտք չունիմ, իսկ պէտք եղած ատեն նորէն կրնամ ձեռք անցընել»:

Սուլթանն այնքան շարացած էր այս անցքէն, որ հրամայեց հետեւեալ օրն իսկ արձակել իր պալատի մէջ պաշտօնավարող հայերը (սպասուոր, խոհարար եւ այլն):

Այսպիսով նշանաւոր օր կը մնայ Ապրիլի 3ը, ժողովրդային դիտակցութեան ինքնաբերաբար արտայայտութեան հետզհետէ յաճախ կրկնուող դէպքերէն մէկը, որոնք միահամուռ ազգային յեղափոխութեան պատրաստիչները պիտի ըլլան մօտիկ ապագային մէջ:

Պ — 9

ՄԱՅԻՍԻ 11Ի ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՅՈՅՅԸ

Յոյզերու եւ յոյսերու, խանդավառութեան օր մը եղաւ Համբարձման Հինգշաբթին:

Առտու կանուխ, ամէն կողմէն, հետիտան, ձիով, շոգեկառքով, խառն բաղմութիւն մը կը դիմէր Ս. Փրկչի հիւանդանոցը, ուր յառաջագոյն հրատարակուած սղղարարութեան մը համեմատ, պատրիարքը հանդիսաւոր պատարագ պիտի մատուցանէր:

Համբարձման տօնը կատարելու առնչը չէր միայն, որ այդ մօտ 20,000 հայերը կը քաշէր, կը բերէր հո'ն, այլ իրենց ներքին յուզումներուն ելք մը տալու, իրենց արժանի պատրիարքին բերնէն մխիթարութեան խօսք մը լսելու, իրենց հայրենիքին բախտը վճռող աւետիք մը զօղնալու անոր բերնէն.— ահա այդ էր, որ կը մղէր ստուար ամբոխը դէպի հիւանդանոցի դաշտ ու պարտէզը, որ աւելի քան չորս տարիէն ի վեր ժողովրդի անկեղծ ուրախութեան ձայն մը հնչած չէր:

Դեռ առտուն իսկ ոգեւորութիւնն այնքան ուժգին էր, որ ամբոխէն մաս մը ուղեց վար առնել եւ բղիկ բղիկ ընել օճանեան դրօշակը, որ կը ծածանէր հիւանդանոցին դրան վերեւ եւ հաղու քանի մը «տէրատէրներու» ու «խոհամներու» միջնորդութեան շնորհիւ այդ դիտաւորութիւնը դործ չըրուեցաւ:

Պատարագն սկսած է. փոքրիկ եկեղեցիին տարածութեան տասնապատիկ աւելի բաղմութիւն լեցուած է դուրսը. ո՞վ է, որ կը լսէ պատարագը. «ամէն»ներ կը թնդան յանկարծ առաջին շարքերէն, որոնք հետըզհետէ մեծ մեծ ալիքներով կը կրկնուին բոլոր ետեւի շարքերուն մէջ, երբ պատրիարքը մողթանքներ կ'ընէ մարդասիրական զաղափարներով լեցուն իր քարոզչի վերջը:

Ժողովուրդը չի հասկնար անոր ըսածը, որովհետեւ, չի լսեր. բայց կ'ըմբռնէ զըացումով, երեւակայութեամբ:

Պատարագի արարողութիւնը լմնցած է. պատրիարքը չըջապատուած եկեղեցականներով ու ժողովներու անդամներով, կը յառաջանայ դէպի հիւանդանոց: Մափեր ու կեցցէները կ'սրտտան, համբոյրներ կը թըռչին պատրիարքի ձեռքերուն, կուրծքին, քղանցքին: Յանպարտաստից թափօր մը կը կազմուի, որ կ'առաջնորդէ պատրիարքին յաղթական գնացքի մը պէս. ոգեւորութեան ծայրագոյն աստիճանը կը հասնի, երբ յանկարծ ամբոխին մէջ հուժկու ձեռքեր կարմիր խաչով ճերմակ դրօշակներ կը ծածանեն. հազարաւոր բերաններ, հազարաւոր ձեռքեր մուկեպին կեցցէներով ու ծափերով դաշտը կը թնդացնէին: Զըացումները, որ շատոնց ի վեր կաշկանգած էին, ազատ թռիչք մը ստացան եւ անհուն ոգեւորութեամբ, սրտի խորքերէն, վիշ-

(1) Իրարանցում, խուճապ (Փրանս. բառ):

տերու մէջ կոչուացած ձայներ կը հնչեցնեն ազգային նշանաւոր երգեր: Խուճր մը ասղին «Մայր Արաքսի»ն կ'երգէր խանդավառ եւ տխուր, հոս ուրիշներ՝ երկտասարդ, կատաղի հնչիւններով «Ձայնը հնչեց էրզրումի լեռներէն» կ'որոտացնեն. մինչ անդին ծեր պանդուխտներ «Ծրժեռնակը» կը փորձեն իրենց խոսքով ձայներով: Այդ ընդհանուր խանդավառութիւնը մոլեգնութեան փոխակերպուեալ, երբ յաղթանակ մ'չեցիներ «Հերիք որդեակ»ը սկսան:

Այդ միջոցին պատրիարքը, որ մտած էր յիմարանոցը այցելելու, դուրս կ'եկնէ եւ դէպի որբերու վարժարանը կ'ուղղէ իր քայլերը: Պատրիարքը նորէն տեսնելով, ամբոյր «կեցցէ Իզմիրեան» ազգակեց, բայց շուտով «կեցցէ Հայաստանը» խեղդեց բոլոր դուռները: Այլ վախ չմնաց. այդ միակ բառը ելեկտրացուց ժողովուրդը, թաշկինակ, դաւադան, դլխարկ կը տատանին օդին մէջ. Փէսը դեանէ դետին կը պատրուուի, դաւադաններու ծայրը մշեցիի նախասն արախչինը կը բարձրանայ: Դրօշակները արդէն կը սկսին ծածանիլ եւ յանպատրաստից ճատախօսներ կը բարձրանան ուսերու, աթոսներու վրայ, որոնք Սասունը կը յիշեցնեն եւ «կեցցէ Յեղափոխութիւն», «կեցցեն դաշնակցականները», «կեցցեն հնչակեանները», «անկցի Սուլթան Համիդ» կը պոսան: Վարդապետ մը այդ միջոցին փորձեց համոզելու ամբոյրը, որ քիչ մը խոհեմ դանուին եւ իրենց դրացիներէն չափաւորեն. երկտասարդները ձեռքերնուն վրան բարձրացուցին խեղճ մարդը եւ «կեցցէ Հայաստանով» դոցեցին անոր բերանը, թող չաւարով, որ իր խօսքը շարունակէ. հայր սուրբը ինքն ալ բռնկեցաւ եւ համոզելու տեղ, համոզուած եւս դարձաւ:

Երբ ժամ մը ետքը պատրիարքը վարժարանէն ետ կը դառնար ճաշարան մտնելու, երկու մշեցի կիներ դբան ասջեւ կեցած «Ազնիւ ընկերը» նուազեցին սրինդի վրայ: Յուզումներէն յոգնած, պատրիարքը քաշուեցաւ քիչ մը հանդստանալու: Ժողովուրդը այլ եւս զործ չունէր հիւանդանոցին մէջ. «տղայք, պարտէզ» ազգակը ամէնքն ալ հաստատութեան դիմացի պարտէզը մղեց: Ամբոյրը հոն խուճած միջոցին, դրան մօտ հանդիպեցաւ բանտէն նոր ազատուող արեւորդ քահանայի մը, որ իր կերկեր ձայնը կը միացնէր անոնց կեցցէներուն: Ժողովուրդը յուզուած, ծերուկը չըջապատեցին եւ սկսան համբոյրներ տեղալ անոր թոռած ոյտերուն, մօրուքին եւ ձեռներուն: Քիչ մը ետքը նորընծայ մը եկաւ պատրիարքին կողմէն յորդորելու որ քիչ մը չափաւորեն իրենց խանդը եւ ցոյցերը: Նորընծան պարտէզին մէջ, աղբիւրին քով կայնեցաւ, սպասելով որ լռութիւնը հաստատուի. վերջապէս քիչ մը հանդարտեցան եւ տէր հայրը սկսաւ խօսել, բայց ի՞նչ... Սըրբազանի կողմէն յայտնեց՝ որ շատ ուրախ է տեսնելով հայերը այդպէս սիրով, բայց կը փափաքի, որ այդ սէրը ոչ թէ ժամանակաւոր, այլ յաւիտենական ըլլայ

եւ հաստատուն: Ծափերն ու կեցցէները կը միջակէտէին տէր հօր խօսքերը:

Թափօրներ վերստին սկսան կաղմուել, ծեր, տղայ, երկտասարդ, ծառի ոտեր ձեռքերնին, դրօշակներով արդէն սկսան իրենց երգեցիկ դնացքները պարտէզին շուրջը, մինչ ներսը հիւանդանոցին մէջ, ուր կը ճաշէր պատրիարքը, բազմաթիւ հրաւիրեալներու հետ, կենացներ կ'առաջարկուէին եւ ատենաբանութիւններ ու ճառեր կը խօսուէին, ո՛չ անմասն դուրսը տիրող խանդավառութենէն:

Երեկոյեան դէմ, պատրիարքին մեկնելէն ետքը, ցոյցերը ոչ միայն չնուազեցան, այլ աւելի եւս սաստկացան: Ոստիկանութիւնը փորձեց երկտասարդ մը ձեռքակալելու, բայց ամբոյրը խլեց անոր ձեռքէն. հետեւանքն այն եղաւ, որ խոհեմութիւն համարեցին բընու չմիջամտելու. բայց բազմաթիւ լրատներու շնորհիւ կրցան նշանակել շատերու անուններ. հետեւեալ օրն իսկ 50 հողի շափ ձեռքակալուեցան եւ տակաւին ձերբակալութիւնները կը շարունակուին եւ շատերը կը փնտռուին:

Այդ օրը թէեւ, ինչպէս ըսինք, ոստիկանութիւնը խոհեմութեամբ չմիջամտեց, վախնալով հակառակ պարագային մեծ կոտորածի մը հանդիսավայր անել Փրիչի պարտէզը, բայց ամենայն աշայրջութեամբ հետեւեց եւ նշանակեց ցոյցի առաջնորդները, որոնց թիւը, կ'ըսուի, 500էն աւելի է:

Ծպտեալ ոստիկաններու եւ լրատներու թիւը նոյնպէս հարիւրներու կը հասնէր. ոստիկանութեան նախարար Նազըմ փաշան եւս ծպտեալ հոն էր: Բազմաթիւ հեծեալ ոստիկաններ եւս պարտէզի շուրջը բլուրներու վրայ անթաքթ աչքերով կը հսկէին:

Եթէ այդ ցոյցի հետ ժողովուրդը միացնէր եւ գործը, բոլիկ բոլիկ անէր ոստիկանները, կոտորէր հարիւրաւոր լրատները, սպաննէր նոյնիսկ ծպտեալ արիւնարբու Նազըմ փաշան, աւելի դժ պիտի ըլլայինք: Այժմ գործելու ժամանակն է, դործով, արիւնով ցոյց անելու է եւ ոչ թէ վերսկսելու է մեր վաղամեռիկ տըխրայիշատակ սահմանազրական-ճպոտի ցոյցերը...

Պ — 10

ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԻ ԱՀԱԲԵԿՈՒՄԸ

«Դրօշակ»ի 1895ի 7րդ. համարի (Յուլիս) առաջին էջին վրայ կը կարդանք.—

ՊՈԼԻՍ-ԿՈՄԻՍԵՐ ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԻ ՍՊԱՆՆՈՒՄԸ

Սոֆիայից մեզ հեռագրում են.—
Յունիսի 2ին (ն. տ.), երեկոյեան ժամը 8ին, Կ.

Պոլսում գաղնակցական մի ահաբեկչի ձեռքով սպաննուեցաւ նշանաւոր պոլիս-կոմիտէր(1) ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԼ: Չարնոզը ազատ եւ սպրահով է: Ընդհանուր սարսափ կառավարչական շրջաններում եւ մեծ ուրախութիւն ու խանդավառութիւն ժողովրդի մէջ: Մանրամասնութիւնը նամակով:

(1) Փոլիս-ֆոմիսէր (commissaire de police), — ոստիկանապետ:

Յաջորդ՝ Տրդ. Խամարիմ մէշ (Յուլիս) կը գտնենք Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէի պաշտօնական ամբաստանագիրն ու վճռագիրը:—

ՈՍՏԻԿԱՆ ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Կեդրոնական Կոմիտէի Մայիս Դի, ՅԱրդ նիտտին մէջ՝ քննութեան ենթարկուելով այն մանրամասն տեղեկագրերը, որոնք կազմուած էին նշանաւոր հայ ոստիկան կոմիտէր հաճի Տիգրանի ամենազճուճ գործունէութեան մասին, տեսնուեցաւ որ

Հաճի Տիգրանը, որդի Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիի նախկին լուսարարի մը, բաւական տախ ծառայած է նոյն տեղ հօրը պաշտօնով, ժամանակ մը սպասաւորած է նոյն եկեղեցիին քարոզչին Յովսէփ վարդ. Այվաղեանի քով, եւ ապա ընդունած է սարկաւաղութեան կարգը:

Ոստանով մը, որ այնքան սովորական է մեր մէջ, եկեղեցական կոչման պատրաստուող այդ դարչելին, իր ընդունակութիւններուն աւելի յարմար կը գտնէ՝ ինքզինքը նուիրել զգուշի գործի մը, որ շատ աւելի շահաւոր կրնար ըլլալ իրեն, այն է լրտեսութեան:

Եւ հաշիւը սխալ ըրած չէր:

Տիգրանն՝ ի բնէ արդէն խօսու, օրամիտ, ճարպիկ, առաջին օրէն յաջողութիւն զտաւ իր նոր ընդլրկած ասպարէզին մէջ, ու այնքան սէտք պիտի ունենար հիմա իր ընդարձակ ծանօթութիւններուն, Ղալաթիոյ եւ Բերայի հայերուն, մասնաւոր կրթուած դասակարգին, որոնց հանդիպելու եւ ճանաչուլու շատ առիթներ ունեցած էր Ղալաթիոյ եկեղեցիին ու խորհրդարանին մէջ, ուր կը գումարուէին Աղլալին ժողովի նիտերը, ուր տեղի կ'ունենային այլ եւ այլ խորհուրդներու գումարումները, ուր կը գտնուէր Աղլալին Մատենադարանը, ուր վերջապէս, իր վարդապետի սենեակին մէջ, յաճախ տեսած էր այդ դէմքերը:

Իր գործունէութիւնը թէեւ բանուկ, բայց աչքի չէր զարկած տակաւին, երբ վրայ հասաւ տէր Սուքիասի սպանութեան փորձը Մայր եկեղեցիին մէջ: Այդ օրը հաճի Տիգրան հոն կը գտնուէր իր պաշտօնին բերմամբ. ճանչցաւ երեք ահաբեկիչները եւ կառավարութեան մատնեց անոնք:

Այնուհետեւ ա'լ բացուած էր իր ճամբան. ոստիկանութեան նախարարի մասնաւոր ուշադրութեան արժանացաւ հիմա, ո'չ միայն իր մասնաւոր յատկութիւններով, որոնք գնահատելի էին լրտեսութեան գործին համար, այլ եւ իր կատարած այդ նողկալի արարքով, որ իր գործունէութեան առաջին շրջանին զլուխ դործոյն եղաւ:

Ժողովրդին համար պատուհաս մը եւ ոստիկանութեան համար դիւտ մը եղաւ հաճի Տիգրան. առաջին անգամն ըլլալով՝ Նազըմ փաշա անոր անձին մէջ գտաւ գործին մարդը. եւ հաճի Տիգրան շուտով ոստիկան եւ ապա ոստիկան-կոմիտէրի աստիճանը բարձրացաւ:

Ալ անկէ ետքը հաճի Տիգրանի մտաւր ոստիկանութեան ամէն գործի մէջ կարելի էր տեսնել:

Սուղարկութիւն մը հարկ էր ընելու հայու մը տան մէջ, Պոլսի ս'րեւէ թաղ մը, անոր ցայտունքներով, առաջնորդութեամբ ու մասնակցութեամբ կը կատարուէր: Յամառ բանտարկեալ մը սէտք էր խօստովանեցնել, հաճի Տիգրանի ճարտարութեանն էր, որ զիմում կ'ընէին: Յեղափոխականներ սրալու կամ պատահամբ գտնուած հետքեր բանալու եւ գտնուի հետապնդելու գործ մը կար, սարկաւաղութեան վիժած հաճի Տիգրանն էր, որուն կը յանձնուէր այդ դժուարին ու փափուկ գործը: Կը ծպտուէր, ինչպէս ոչ ոք փորձած էր իրմէ տառ. կեղծ ծամերով, կեղծ մօրուքով, մուրացկանի հարուստով, կառապանի տարապով, ջրհանկիրի նման, վերջապէս այն ամէն կերպով, որով կրնար մուտք ունենալ ժողովրդի այլ եւ այլ խտերուն մէջ: Տիգրան յոյնիլ չէր պիտեք. իր ամբողջ մտաւոր կարողութիւնները լարած՝ անձնատուր էր եղած իր գործին, ուր թուրք ոստիկաններու համբաւեալ իշային տխմարութիւնը կատարեալ ասպարէզ մը կը բանար իրեն, առանց մըրցորդի:

Թուրք ոստիկանութիւնը մինչեւ հիմա ունեցած չէր հաճի Տիգրանին նման հետախոյզ մը:

— Ուստի Կեդրոնական Կոմիտէն իր վերոյիշեալ Մայիս Դի ՅԱր նոտին մէջ՝

Ի նկատ տունելով, որ ոստիկան-կոմիտէր հաճի Տիգրանին վերապրած բոլոր յանցանքները՝ իբրեւ լրտեսի, իրբեւ մատնչի, իրբեւ կառավարութեան գործիք-պաշտօնեայի, անոր հնգամեայ (1890-1895) գաղրելի գործունէութեան շրջանին մէջ, կատարելապէս կը հաստատուին տեղական կոմիտէներու ներկայացուցած տեղեկարարութիւնը եւ մատնիչ հաճի Տիգրանի գահարուն անձնական վկայութիւններով,

Ոստիկան-կոմիտէր հաճի Տիգրանը մահուան դատապարտեց

Եւ վճռին գործադրութիւնը յանձնեց Ռուսր կոմիտէի Թ-եան խմբի ահաբեկիչներուն:

— Մինչդեռ ահաբեկիչները կը հետեւին հաճի Տիգրանին, պատեհ առիթ մը որոնելով վճիռն ի դործ

դնելու, դատաստարտեալը նոր յանցանք մըն ալ աւել-
ցուց իր բազմաթիւ ոճիրներուն. Համբարձման տօնին
(Մայիս 11) ժողովրդային ինքնաբառի ցոյցին մասնակ-
ցողներէն 70 հոգիի ձերբակալումը, դէպք մը, որ կըը-
նար շատ ծանր հետեւանքներ ունենալ, եթէ միայն ու-
տիկանութիւնը չփութար օր առաջ արձակելու այդ
մարդիկը, նոր խոսվութեան եւ աւելի մեծ դժուարու-
թեան առիթ չտարու համար:

— Վերջապէս Մայիս 21 (Յունիս 2)ին երեկոյեան
ժամը Տին ահաբեկիչները կը հասնին Տիւրքանին ետե-
ւէն Բերայի մէջ, իր տան մօտերը: Ահաբեկիչներէն
մէկը երեք անգամ կը պարպէ ռէվօլվէրը մատնչին վը-
րան, երրորդ հարուածին Տիւրքան, որ սարսափած էր,
ինքզինքը կը դանկ եւ ինքն ալ իր ռէվօլվէրը կը քաշէ
ու կ'արձակէ: Գնդակը կը վրիպի. ահաբեկիչներու
չորրորդ զննակը կը ջախջախէ հաճի Տիւրքանի կրակը,
ու լեզուն կը կտրէ. մատնիչը դեռտին կը տատալի, ցաւի
ստիկալի ճիչ մը արձակելով:

Ոստիկանները, որոնց պահակը մնալին գործադրու-
թեան վայրէն քանի մը քայլ միայն հեռուն կը դանուէր,
լսելով ռէվօլվէրի պայթոցները, խոհեմաթիւն կը հա-
մարին երեւան չելլալ եւ սպասել քիչ մը, մինչեւ որ
ահաբեկիչները կ'անհետին եւ մինչ ամբողջ իրենցմէ
առաջ խոթած էր մատնչին հողեփարքին վկայ դանուե-
լու:

Ամէնքն ալ կը կարծէին, թէ մեռած է հաճի Տիւր-
քան, ինչպէս նոյն օրը զրուեցաւ Սոֆիայի մեր թըղ-
թակցին: Տիւրքան մեռած չէ տակաւին, սակայն բժիշկ-
ները չեն յուսար թէ կ'ապրի:

Եթէ առողջանայ իսկ՝ իր ջախջախուած ծնօտով,
իր թլուտա լեզուով, իր խեղուած, սոսկում դէմքով
յաւիտենական դատաստարտութիւն մը պիտի ըլլայ բո-
լոր իր նմաններուն եւ մարմնացեալ պատժի մը սար-
սափը, որ Դամակլէսի սուրին պէս պիտի կախուած մը-
նայ անոնց զլիտուն վերեւ:

— Հաճի Տիւրքան՝ անկարող խօսելուն, զսղոցուն
ձեռքով այնչափ միայն կրցաւ զրել թղթի մը վրան, որ
Համբարձման տօնին օրը իր մատնութեամբ բանտար-
կուածներուն մէջ, որոնք ազատ արձակուած էին,
պէտք է որոնել ահաբեկիչները:

Բայց ի դո՛ւր. անմեղ մարդիկ միայն կրցան ձեր-
բակալել. մինչ ահաբեկիչները, որոնք մճիւղը գործ
գրին, ազատ եւ սպասով են, շնորհիւ վեհափառ Սուլ-
թանին, եւ նոր նմանօրինակ վճիռներ զօրծաղբելու
հրամաններու կը սպասեն:

— Մատնիչը դեռ չմեռաւ, բայց սոսկալի վիճակի
մէջ է. քանիցս ինչբաժ է, որ զինքը թունաւորեն: Կո-
կորդը ծակած եւ անունը անկէ կը լեցնին. անունչն է
կաթ եւ սպուր: Սոսկալի կը տանջուի:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 11

ՊՈԼՍԱՅ Կ. Կ. Ի ԱԶԴԸ

«Դրօշակ»ի 1895ի Տրդ. համարի մէջ (Յուլիս) կը կարգանք
(էջ 8).—

Ա Զ Դ

Վերջերս լսելով, թէ շատերը Դաշնակցութեան ա-
նունով նուէրներ եւ պարբերական վճարներ հանդանա-
կած են տանց այդ դամարները հասցնելու ուր որ
անկ է, ասով կ'աղղարարենք մեր շրջանին մէջ գտնուող
բոլոր խմբերուն, համակրողներուն եւ ընթերցողնե-
րուն, որ երբ Դաշնակցութեան անունով իրենց վճա-
րած դամարները հրատարակուած չափանէն իրենց վը-
ճարած թուականէն ետք լոյս տեսնող «Դրօշակ»ի երեք-
չորս թիւերուն մէջ, զիստան թէ այդ դամարները չեն
մտած Կեդրոնական Կոմիտէի անունը: Ստիպողաբար
կ'առաջարկենք, որ վճարողները փութան այդ պարտ-
պային մէջ զիմել «Դրօշակ»ի խմբադրութեան, ման-
րամասն յայտնելով հաստարակաց զրամը իւրացնող
մարդու անունը, մականունը, արհեստը եւ հասցէն,
որպէսզի Կեդրոնական Կոմիտէն եւս այդ մասին հարկ
եղածը ի դործ զնէ:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 12

ՎԻՐԱԲՈՅԹ ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԵՎԻ ԱՀԱԲԵԿՈՒՄԸ

«Դրօշակ»ի միւլտոյն համարի (1895 Յուլիս, թիւ 8) առաջին
էջին վրայ կը կարգանք.—

ՄԱՏՆԻՉ ՎԻՐԱԲՈՅԹ ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԵՎԻ ԶԱՐԿՈՒՄՆ

Սոֆիայից մեղ հեռագրում են.—

Յանիսի 23ին (ն. ա.) երեկոյեան ժամը 9ին Կ.
Պոլսում դաշնակցականները զարկեցին նշանաւոր ՄԱՏ-
ՆԻՉ վիրաբոյժ ԹիԻԹԻԻՆՃԻԵՎԻՆ: Մատնիչը մերձ ի
մահ է: Ահաբեկիչները սպաս են: Ժողովրդի ողբու-
րութիւնը անաւճման է: Անուհաման է նոյնպէս թիւրք
կառավարութեան սարսափը: Կառավարչական շրջան-
ներ ի մէջ ընդհանուր յուզում: Մանրամասնութիւնները
նամակով:

Յաջորդ համարին մէջ (թիւ 9, Յուլիս 1895) կը գտնենք Կեդ-
րոնական Կոմիտէի դատապարտութեան տեղեկագիրը.—

ԴԱՒԱԶԱՆ Մ. ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԵՎԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Կեդրոնական Կոմիտէն Մայիս 7ի իր ՅԵՐԳ նիստին
մէջ, ուր հաւաքական վճիռ մը դամարուած էր քանի
մը անձերու նկատմամբ (այդ նիստին մէջ էր, որ հաճի
Տիւրքանի մահուան վճիռը արձակուեցաւ), քննութեան

էնթարիկեց եւ վերահասու եղաւ այն տղազիր ստուգարաններուն (document) եւ մանրամասն տեղեկագրերուն, որոնք ներկայացուած էին նախկին յեղափոխականի մը, դաւաճան Մկրտիչ Թիւթիւնճիեվի կեանքի եւ վերջին երեք տարիներու հանրածանօթ գործունէութեան մասին :

Ուստի, ի նկատ առնելով, որ վերաբոյժ Մկրտիչ Թիւթիւնճիեվ ոչ միայն դասակից մը եղած է յեղափոխական բանակէն, այլ եւ կարեւոր գաղտնիքներ երեւան հանած եւ իր նախկին յեղափոխական ընկերները մատնած է, եւ թուրք ստախանութեան ձեռքը հզօր ու անարդ գործիք մը եղած է հայ յեղափոխականի սնունն ազարտող,

Կեդրոնական Կոմիտէն միաձայն մահուան դատապարտեց դաւաճան Մկրտիչ Թիւթիւնճիեվը,

Վճռին դործադրութիւնը յանձնելով Զոհ Կոմիտէին ահաբեկիչներու գնդին :

— Յունիս 11 (ն. տ. 23), Կիրակի երեկոյեան ժամը 9ին Թիւթիւնճիեվ զիշերհաղուստով նստած էր իր տան առջեւ (Կէտիկ փաշայի թաղ) եւ կը խօսակցէր իր անցեցիներուն եւ զրացիներուն հետ, որոնք խնուած էին փողոցին մէջ քիչ մը մաքուր օդ ծծելու եւ զրօնելու համար: Յանկարծ երկու ահաբեկիչներ, ջրհանկիրի հաղուստով ծագած, որոնք երկար ժամանակ է վեր կը հետապնդէին Թիւթիւնճիեվը, կանգ կ'առնեն դաւաճանին զիմաց, եւ անոնցմէ մէկը պաղարիւնով իր ատրճանակը քաշելով կ'արձակէ անոր վրան: Վերջինս ցաւի ճիւղով աջ կողմին վրան կ'ընայ, մինչ անդին փողոցին մէջ դանուակ մարդիկ փախչող փախչողի կ'ըլլան:

Նոյն միջոցին զափթիէ մը եւ սասիկան մը, որոնք պատահամբ կը դանուակէին մէկը փողոցին վերին եւ միւսը ներքին ծայրը, կծիկը կը ղինեն, երբ ստորճանակի ձայնը կը լսեն:

Երկրորդ ահաբեկիչը այդ միջոցին կ'արձակէր իր ատրճանակն ալ, եւ երկուքը միասին կը սկսին հեռանալ, իրենց գործն աւարտած համարելով:

Կէտիկ փաշայի ոստիկանութեան պահակը շատ մօտ է վճռին դործադրութեան վայրին, սակայն ոստիկանները, երբ Թիւթիւնճիեվի գորնուելուն լուրն առին, ոչ միայն չիտեթացին օղնութեան հասնելու, այլ մինչեւ անգամ քիչ մը ուշացան զիտմամբ, ահաբեկիչներուն հետ դէմ դէմ չլսանուելու համար:

Դաւաճանը զայնող քաջերն արդէն բաւական հեռացած էին, երբ ոստիկանները՝ միանալով զիշերապահներու եւ փողոցի մէջ պատահած մարդերու, սիրտ ըրին վերջապէս անոնց հետքով երթալու:

Ահաբեկիչները, «Թաւուղ-պաղար»էն անցան «Մահ-մուտ-փաշա» եւ արդէն հասած էին «Մարբուճճիները», երբ հալածողներու խումբը, որ զլորուող ձիւնի դընդակի պէս, հետզհետ ստուաբացած էր, աւելի ու աւելի կը մօտենայ ահաբեկիչներուն: Բաղմաթիւ ոստի-

կաններ եւ զիշերապահներ, բաղմութենէ քաջալերուած, կը ջոկուէին հալածող խմբէն, եւ հայհոյանքներով կը զիմեն ահաբեկիչներու վրայ, ա'լ վերջապէս ձերբակալելու յուսով: Վճռական վայրկեանը հասած էր. «Մարբուճճիներէն» անդին իրենց զրութիւնն աւելի պիտի դժուարանար եւ ահա երկու քաջերը յանդուդն փորձ մը փորձեցին. ետ դարձան եւ «Սապոնճի» խանին փողոցին մէջ կրակ տուին հալածողներուն վրան: Փորձը սքանչելի արդիւնք ունեցաւ, առաջին գնդակն արդէն բաւեց ցերուցան ընել այդ վախիտ խլէզներու խումբը:

Երկու վայրկեան ետքը փողոցը պարպուած էր եւ երկու ահաբեկիչները «Հասիճիլար»ի կողմէն հանդարտ ու անվախ իրենց ճամբան շարունակեցին:

Թիւթիւնճիեվ ծանրապէս վիրաւորուած էր. դընդակներէն մէկ միտուած էր ստորին որովայնի մէջ, ուրիշ անհնարին եղաւ հանել, իսկ միւսը արդրը ծակած անցած էր:

Վճռին դործադրութեան զիշերն իսկ ոստիկանութեան նախարարի օգնական Հիւսի պէյը անձամբ եկաւ հարցաքննելու վիրաւորեալը. իսկ Նազրմ փաշա խորապէս յուզուած իր հաւատարիմ ու կարող պաշտօնեային զլուխն եկած դժբախտութեան վրայ, ծանօթ վիրաբոյժ Գոմպուր օղլուն զրկեց վիրաւորեալը դարձանելու եւ մահուան ճանկէն ազատելու:

Ռոտիկանութեան համար անգնահատելի ստացում մըն էր այդ դաւաճանը, եւ զարմանալի չէ, որ անոր զարնուելը երկու յեղափոխականի ձեռքով մեծ յուզում առաջ բերաւ բոլոր շրջանակներուն մէջ եւ անմիջապէս հեռադրուեցաւ եւրոպական թերթերուն:

Սաֆիայի վրայով մեր զրկած հեռադրին մէջ ըսուած էր թէ մահամերձ է Թիւթիւնճիեվ, եւ իրօք երկու շարաթ շարաչար տանջուելէ եւ մահուան դէմ մաքառելէ ետքը, վերջապէս սասիկեցաւ Յունիս 27ին:

Մուլթանը սաստիկ կատաղած Թիւթիւնճիեվի անձին դէմ կատարուած այս փորձին, որ երրորդն էր իր տեսակին մէջ (Արտաշէս, Հաճի Տիգրան), քանի մը ամփաներու միջոցին, խիստ հրամաններ տուաւ Նազրմ փաշային վճռին դործադրիչներն որոնելու եւ պատժելու: Անթիւ ձերբակալութիւններ ամէն թաղերու մէջ:

Ռոտիկանութիւնը բան մը ըրած ըլլալու համար ձերբակալեց խեղճ ջրհանկիր մը, որ ո'չ Թիւթիւնճիեվ կրցաւ ճանչնալ եւ ոչ այն գինեպանը, որուն խանութիւն մէջ վճռին գործադրութեան նախընթաց զիշերը երկու ահաբեկիչները երեւցած էին: Բայց ոստիկանութեան համար պատուի խնդիր մըն էր ձերբակալել դոնէ անոնցմէ մէկը, եւ ահա այլ եւ այլ սպանալիքներով ստորադրել տուին զինեպանին թուղթ մը, որով ինքը կը վկայէր թէ ձերբակալուած ջրհանկիրը երկու ահաբեկիչներէն մէկն էր: Այդ խայտառակ գործն անամօթարար պաշտօնապէս ծանուցուեցաւ, թէեւ առաջուց զիտէին թէ ո'չ սք պիտի հաւատար:

Ջրհանկիրի հազուստով ծագուած երկու անարե-
կիչներն ալ ապահով ու ազատ են իրենց նախկին տա-
րազին մէջ:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 13

ՊՈԼՍՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ ԲԱՅ ՆԱՄԱԿԸ

«ՀՆՁԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

1895ի «Դրօշակ»ի 10րդ. համարի (Օգոստոս) վերջին էջին
վրայ կը գտնենք հետեւեալ բաց նամակը.—

Չարմանքով կարգացինք «Հնչակ»ի թիւ 9ի մէջ Կ.
Պոլսէն զրկուած լուր մը, որուն համաձայն իրր թէ
Հնչակեանները վարկած ըլլան դաւաճան Թիւթիւնճիե-
վը, մինչդեռ Դաշնակցութեանս Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական
Կոմիտէին նախադրոյն որոշումով եւ տեղական կոմի-
տէներէն՝ «Ձօհ»ի անարեկիչներուն ձեռքով ի դարձ
զրուեցաւ անոր մահուան վճիռը:

Չժանրոնալով այն կէտին վրան, թէ Յեղափոխու-
թեան տեսակէտէն կարեւորութենէ ի սպառ զուրկ է
յեղափոխական ս'րեւէ արարքի մը այս կամ այն Կու-
սակցութեան ձեռքով կատարուած ըլլալը, — սաչափ
միայն կ'ուզենք դիտել տալ, որ թէ՛ Դաշնակցութեան
Կ. Պոլսի Կեդրոնական Կոմիտէիս եւ թէ՛ Հնչակեան
Կուսակցութեան Պոլսի մասնաճիւղին համար պատուա-
բեր չեն կրնար ըլլալ երբե՛ք այդօրինակ սխալներ ու
թիւրիմացութիւնները: Ուստի կը յուսանք թէ «Հնչա-
կ»ի խմբագրութիւնը պիտի վուժթայ իր սխալն ուղղե-
լու ստուգապոյն աղբիւրներէ առնուած անմիջական տե-
ղեկութիւններով:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 14

ՄԱՏՆԻՉ ՄԱՄԲՐԷԻ ԱՀԱԲԵԿՈՒՄԸ

«Դրօշակ»ի 1895 տարուան 11րդ. համարի (Օգոստոս) վերջին
էջին վրայ կը կարդանք.—

ՀԱՆՐԱԾԱՆՕԹ ՄԱՏՆԻՉ ՄԱՄԲՐԷԻ ԶԱՐԿՈՒՄԸ

Սոփիայից մեզ հեռագրում են.—

Օգոստոսի 3ին (ն. տ.), զիշերը ժամը 2ին Կ. Պոլ-
սում դաշնակցական երկու անարեկիչներ զարկեցին
թատրոնից դուրս եկած ժամանակ նախկին յեղափո-
խական, նախկին վարդապետ, դաւաճան եւ հանրածա-
նօթ մասնիչ ՄԱՄԲՐԷԻՆ: Վիրաւորուած է եւ մէկ ոս-
տիկան: Ահարեկիչները ազատ են: Մանրամասնութիւ-
նը նամակով:

Այս հեռագիրը, որ ստացանք ամսիս 6ին (ն. տ.),
անմիջապէս ապագրելով առանձին թղթիկներ Վրայ,
ցրուեցինք:

«Դրօշակ»ի յաջորդ համարով (1895 Սեպտեմբեր, թիւ 12) կը
տրուի կեդրոնական Կոմիտէի պաշտօնական տեղեկագիրը.—

ԴԱԽԱՃԱՆ ՄԱՄԲՐԷԻ ԿԱՐԳԱԼՈՅԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Կ. Պոլսի Կ. Կոմիտէի Յունիս 10ի 67րդ նիստին
մէջ, — որ յատկապէս դաւաճուած էր քանի մը դա-
ւաճան յեղափոխականներու վերաբերեալ ստուգարան-
ները քննութեան ենթարկելու, 90 թուի մասնութիւն-
րուն մէջ անոնց խաղացած դերը ճշդելու համար, —
կարդացուեցան նաեւ Մամբրէ կարգալոյժ վարդապե-
տին կատարած դաւաճանութեան եւ մասնութեան վե-
րաբերեալ թղթերը եւ անոր վերջին հինգ տարիներու
զրուելի դործունէութեան մասին տեղական կոմիտէնե-
րու կողմէն կազմուած տեղեկագրերը, որոնցմէ սեւ-
նուեցաւ, որ

Մամբրէ, աշխարհական անունով Ալեքսան, նախ-
կին սարկաւազ՝ էջմիածնի միտաբանութեան, ապա
վարդապետութեան կոչուած Բաղրեւանդի Ս. Յով-
հաննէս վանքին մէջ, առաջին օրէն ճանչցուած է իր
չբնագրաւորներէն, իրր դիւրագրելու, հեշտամով եւ
անախառ մարդ մը, որ իր կրքերուն դոհացում տալու
համար, միջոցներու մէջ խորութիւն զնեւ չէր գիտեր:

Վարդապետութեան առաջին ամիսներուն մէջ իր
քանի մը պոռտոտիօս քարոզներուն շնորհիւ աժան ժո-
ղովրդականութիւն մը վաստակեցաւ, մանաւանդ Տրա-
պիզոնի մէջ խօսած մէկ յանդուգն բանախօսութենէն
ետքը, որ ինքզինքը յանձնարարեց իր կարմիր յեղա-
փոխական մը:

Ալ մոռցուեցաւ իր նախկին կեանքը, լի անբարոյս-
կան արարքներով, եւ յեղափոխական խմբեր միամտա-
բար հաւատ ընծայելով անոր այդ անամէջ բառերուն,
խելամուռ ըրին այդ ողորմելին իրենց վարչական
պաշտնիքներուն:

Վրայ հասաւ 1890 թ. Յունիս 15ը, դործի եւ փորձի
թուական մը, որ մաղեց ու զոեց այդ դործիչներուն
խումբը, բուն յեղափոխականները անջատելով միայն
այդ անունը շահագործողներէն: Վախկոտներն ու դը-
ճուճները իրենց դիմակները դրին Նազըմին ոտքը, ա-
նոր խորագէտ վեհանձնութեան դիմում ընելով, իրենց
ողորմելի կեանքին քանի մը անվառուեակ տարիներ ալ
աւելցնելու եւ մէկ-երկու ոսկի մուրալու համար զեւ-
նաքարչ:

Մամբրէ իր վրայ եղած կասկածները ցրելու նպա-
տակով Բաղրեւանդ զնաց, իր վանքը. բայց հոն հան-
դիստ չտուին իրեն. իր նախկին քարոզները մոռցուած
չէին եւ ոստիկանութիւնն աւելի հիմնաւոր սկսաւ հա-

մարել իր կասկածները Մամբրէի վրայ: Քիչ օր ետքը Մամբրէն հարկադրուեցաւ Պալիս վերադառնալ:

Չեբրակալութիւններու թուականը բացուած էր. սատիկանութիւնն անխոնջ խուզարկութիւններ կը կատարէր Յուլիս 15ի հեղինակները գտնելու համար: Իսկ միւս կողմէն պատրիարքարանն անկարող էր ոչ միայն իր կրօնակիցները պաշտպանելու, այլ նոյն խոկ կրօնաւորները:

Նազըմ Աշըղեանէն հօգոր էր:

Մամբրէն առաջին կողմը հակեցաւ. պատրուակ մը պէտք էր. այդ ալ գտաւ. խմբադրեց ազգաբարձիք մը, իբր «Հնչակ»եան մասնաժողովին կողմէն իրեն ուղղուած, որով մահ կը սպառնային իրեն, եթէ չարուհակէր իր գաւազրութիւնները անոնց՝ «Հնչակ»եաններու դէմ:

1890 Սեպտեմբեր 9ին իրիկունը գաւազանը այդ նամակով կը ներկայանար սատիկանութեան նախարարին՝ Նազըմ պէյին եւ անոր օգնութիւնը հայցելով, փոխարէն ամէն աջակցութիւն կը խոստանար իր կողմէն կառավարութեան թշնամիները որսալու գործին մէջ:

Նազըմ պէյի ուրախութեան չափ չկար. նոյն դիշեր իր տունն հիւրընկալելով, ամէն մեծարանքներ ըրաւ անոր, եւ հետեւեալ աւտուն առաջնորդել տուաւ զինքը սատիկանութեան դուռը հարցաքննիչ գատաւորին առջեւ բացատրելու իր դիտածը:

Այդ առաջին հարցաքննութեան մէջ Մամբրէ շատ բան բացատրեց, շատ անուշներ տուաւ, բաց ըրաւ աւելի մեծ բան մը. խոստացաւ ցանկ մը պատրաստել իր կասկածելի համարած անձերուն, վաւերական թղթերու վկայութեամբ հաստատուած: Եւ Մամբրէն այնչափ խղճմտութեամբ կատարած է իր այդ խոստումը, որ հարցաքննիչ գատաւորին առջեւ իբր յանցապարտ մը ներկայանալու երկրորդ հարկի մը մէջ չէ դնուեր, բան մը, որով կ'ապացուցուի միայն մէկ հարցաքննութեան մը զոյութիւնը սատիկանութեան պաշտօնատան մէջ: Մամբրէ այնուհետեւ գործեր է իբր պաղտնի սատիկանութեան անկախ պաշտօնեայ, անմիջաբար Նազըմ պէյի հետ յարաբերութիւն հաստատելով:

Այդ առաջին հարցաքննութենէն ետքը Մամբրէ 100 օսմ. սկիւ ստացաւ իբր քաջախերութիւն:

Անկէ ետքն է, որ Մամբրէ Մուրատին անունով Ֆրանսիական փոստան ստացուած նամակները տարաւ յանձնեց սատիկանութեան, այդ նամակները յանձնէ անուանէ կը նշանակէին քանի մը անձեր եւ կը յիշատակէին նոյնպիսի իրողութիւններ, որոնք նպատակեցին պարզելու յեղափոխական կազմակերպութեան մասին թուրք սատիկանութեան քանի մը ենթադրութիւնները:

Հարցաքննութեան մէջ յիշատակած ցանկը Մամբրէ հետզհետէ լրացուց, եւ մատնեց ով որ կրցաւ: Իր դերը չլմնցաւ ատով. անպամ մը դայթիւնէն ետքը ա'լ չփորձեց ոտքի ելլալու: Մոռցաւ ամէն բան, ինչ որ սուրբ

էր, իր եկեղեցին սատիկանութեան դուռն էր հիմա. իրեն պաշտօնն համարեց ոչ միայն քիչ շատ աչքի զարնող անձեր իբր կասկածելի երեւցնել, այլ եւ խեղճ ու անտէր մարդիկ շահագործել բանա նետելու սպառնալիքով կամ՝ բանտէն ազատելու խոստումով:

Իր շահատակութեան սուղաբէզն եղած էր Իւսկիւտար արուարձանը, ուր ամէնքն ալ կը դադային այդ լիրբ ու անխիղճ վարդապետէն, որ անդամ մը եկեղեցական կոչումէն զրկուած, ալ ազատ կը կարծէր ինքզինքն իր կրօնքուն անձնատուր ըլլալու, անպատիժ մնալու յուսով:

Մամբրէն տրեան ծարաւ գաւազանի մարմնացումն էր, որ իր նկատմամբ սիրտը կը պապայէր ամէն տեղ, սատիկաններու եւ լրտեսներու ընկերակցութեամբ:

Ժաղափուրդը վաղուց արդէն իր վճիռը տուած էր: Ուտի,

Ի նկատ առնելով, որ Մամբրէն գաւազանած է իր յեղափոխական ուխտին,

Ի նկատ առնելով, որ իր կուսակցութեան վերաբերեալ դադանի նամակներ սատիկանութեան յանձնած է եւ իր ընկերները մատնած է,

Ի նկատ առնելով, որ Մամբրէն իր անօրինակելի արարքը վայրկենական վախի մը ազդեցութեան ներքեւ կատարած չըլլալէն զատ, դործօն մատնիչ մը եղած է հինգ տարիէ ի վեր, տառնեակ ընտանիքներու անկման եւ հարիւրաւոր անմեղներու դժբախտութեան սրտճառ ըլլալով,

Ի նկատ առնելով, որ Մամբրէն իր լիրբ, ամբարտաւան ու անբարոյական վարմունքով դայթակողութիւն եղած է ժողովրդին մէջ, անոր ամենէն նուիրական զգացմունքները վիրաւորելով,

Կեղրանական Կոմիտէն Յունիս 10ի իր 67րդ նստին մէջ

Միաձայն մահուան դատապարտեց գաւազան Մամբրէ կարգալոյծ վարդապետ Պէնլեանը,

Վճռին դործադրութիւնն յանձնելով Ռուժբ Կամիւտէի Ա. խմբի տհաքեկիչներուն. եւ միանգամայն վրձուեց սոյն Տեղեկագրին հետ հրատարակութեան տալ նաեւ պատճէնները անոյ առաջին հարցաքննութեան, եւ հնչակեաններուն անունով խմբադրուած ազգաբարձիքին:

**

Վճռին դործադրութիւնը շուրջաւ. Յուլիս 22ին, Ծարաթի գիշեր, Իւսկիւտար Պէյլերի պարտեղը տանկիւրէն ներկայացում կար. ամէն ազգէ հոն բազմութիւն մը ներկայ էր. հոն էր նաեւ Մամբրէ, երկու ծպտեալ լըրտեսներու հետ: Ժամը 2ին ներկայացումը վերջացած էր եւ ամբոխը սկսած էր ցրուել խումբ խումբ: Դուրս ելաւ եւ Մամբրէն իր ընկերներու հետ, զժողճ թերեւս, որ այդ գիշեր օրս մը չկրցաւ դանել. նախորդ ներկայացումի մը միջոցին անձանօթ ձայներ սուլած էին

Համիլիէ քայլերով. Մամբրէ կը յուսար այս անգամ անձամբ հսկել եւ դանել սուլդանները: Սակայն հազիւ քանի մը քայլ ըրած էր ղէպի պարտէզին գուռը, երբ երկու ահաբեկիչները կը անկուլին իր առջեւ եւ մէկը կ'արձակէ իր ռեյօլիերը: Դուաճանը ստակալի մռնչիւնով մը դեռին տապալեցաւ. զնոյնը խորտակած էր սղնայարը, ծակած երիկամուռը եւ կողաշարին մէջ մխուած էր:

Ռեյօլիերի ձայնը եւ դուաճանին դեռին թաւայելն աննկարազրելի իրարանցում եւ վախ պատճառեց. ժողովուրդը փախչող փախչողի էր. ոստիկաններն ու գինուարները մէկ ակնթարթի մէջ անյայտ եղան:

Անգին ահաբեկիչները կ'ընթանային անվրդով, երբ լրտես մը պատահամբ ղէմերնին կ'ելլայ. ահաբեկիչը զնոյն մըն ալ անոր կը զրկէ. թուրքը դեռին կ'ընթայ:

Մամբրէ մնաց իր ինկած տեղը, մինչև որ ոստիկանները սիրտ առնելով, վերջապէս վերադարձան, երբ ապահով եղան որ ա'լ ահաբեկիչները հեռացած էին, եւ շալիկով տարին իր տուն:

Դուաճանը չորս օր հազիւ կրցաւ ապրիլ եւ չարատանջուելէ ետքը, Յուլիս 26ին, Չորեքշաբթի սատկեցաւ, խոր սուղի մէջ ձգելով Նաղըմ փաշան:

Մամբրէի մահը մեծ յուզում առաջ բերաւ ամէն ըրջանակներուն մէջ:

Ոստիկանութիւնը մեծամեծ ճիւղեր կ'ընէ հեղինակները որսնելու, ուստի բաղմաթիւ ձերբակալութիւններ կատարեց սպարդիւն. ցարդ ձերբակալուած են մօտ 150 հոգի, բոլորը անմեղ մարդիկ: Կ'ըսուի թէ բանտարկեալներուն ստակալի՝ չըտած, աներեւակայելի տանջանքներ կու տան զաղանիքներ կորուցելու համար: Իսկ ահաբեկիչներն ապահով ու ապառ են շնորհիւ սուլթանին, որոնք կ'ըսուի թէ աննրեւոյթ սղիներու փոխուած են...

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 15

ԹՌՈՒՑԻԿ ԹԵՐԹ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷԻՆ

№ 1
24 Սեպ. 95

№ 1
24 Սեպ. 95

Հայ եղբայրներ՝ եւ քոյրեր՝,
Հայութիւնը ճգնաժամի մէջ է:
Հնչակեաններուն ձեռքով կազմակերպուած Սեպտեմբեր 18ի խաղաղ Յոյցը(1), որով կ'ուղէին Մայր Հայրենիքի ահեղապէս անտանելի վիճակը վերջին անգամ հաւաքաբար պարզել թուրք կառավարութեան եւ Եւրոպայի առջեւ, — այդ ցոյցը կոտորածի եւ անմիտ ու զազանային վրէժխնդրութեան առիթ մը եղաւ թուրք

բռնապետութեան համար. ոստիկանութիւնը ինքն էր որ գինեց ու զրդոնց հայերուն ղէմ մտայրաքաղաքիս սօփթաներն ու թուրք խուժանը:

Ա'լ համբերութեան չափն ու սահմանն անցած է. երբ կառավարութիւն մը կը խորէ մեղ ու Եւրոպան տւելի քան տասնոյն տարիէ ի վեր, երբ կառավարութիւն մը լրբաբար կ'ուրանայ Ստոտնի ջարդը եւ կը խաղցնէ Եւրոպան տասներեք ամիս անընդհատ, երբ կառավարութիւն մը նոր Սառուհներ կը ստեղծէ Երզնկայի, Կամախի, Շապին — Գարահոսարի եւ Հարատանի բոլոր անկիւններուն մէջ եւ նոյնիսկ Պոլսի մէջ Եւրոպայի աչքին տռչեւ բնաջինջ ընել կը ջանայ իր տարրական իրաւունքները պահանջող ժողովուրդ մը — ալ ինչ կը սպասէք այդպիսի կառավարութեան մը: Ո՛չ, ալ անցաւ խոտամուռի ժամանակը, ալ չխարտինք մենք սին խոտամուռերով եւ անարժէք թղթերով, իրական զործ մը սկսեք է մեղ. ապահովութեան եւրոպական երաշխիք մը թուրքերուն հայկործան սխաւմին ղէմ: Թո՛ղ զուր շանցնի հերոսներուն եւ Պոլսի փողոցներուն մէջ ինկած անմեղ դահերուն արխար, դահեր որոնց գիտկները Մարմարայի խորերէն բողբօ ու վրէժ կը պահանջին:

Ձխարուինք խոտամուռերէն. մինչև որ մեր պահանջներուն եւրոպական պետութիւններու կողմէն զուսացում չարտէ, խստիւ կը հրամայենք որ ամէն մարդ զոյգ իր խանութը, ոչ ոք ելլայ իր պատասպարանէն, ոչ ոք իր զէնքը մար զնէ, որովհետեւ նորոնոր ջարդերու պատգաստութիւններ կը տեսնուին թուրք խուժանին մէջ, որուն ղէմ կառավարութիւնը, եթէ ուղէ իսկ՝ որ յիմարութիւն է հաւատալ՝ անզօր է մեղ պաշտպանելու:

Եղբայրներ՝ եւ քոյրեր՝,

Հասած է վայրկեանը, երբ պիտի ապացուցանէք, որ լատաղոյն կը համարիք գիւցաղիաբար մեռնիլ, քան վատարար փճանալ Մոնկոլիոյ անապատներէն փախած մարդակերպ զազաններուն ճիրաններուն մէջ:

ՄԱ՛Հ կամ ԿԵԱՆՔ:

Վո՛յ անոր որ չ'աջակցիր յեղափոխական բանակին: Կեցցէ՛ Յեղափոխութիւն:

(1) Կ'ակնարկուի Պապը-Ալիի ցոյցին:

ՄԱՆՈՒԹ.— Միեւնոյն (թիւ 1, 24 Սեպտ. 1895ի) բողոքիկ բնիքը սպուած է նաեւ «Հ. Յ. Դ. Դիւան»ի Ա. հատրիմ մէջ, էջ 220-221: Ծանօթագրութիւն մը կը յայտնէ՝ թէ «Դիւան»ի մէջ յոյս տեսածը հարգատ է քննարկի, մինչ «Դրօշակ»ի հրատարակութեան մէջ տեղ գտած են որոշ փոփոխութիւններ եւ յապաւումներ: Բաղդատելով երկու թէքութիւնը, կը գտնենք նետեւալ չնչին տարբերութիւնները միայն.—

ա) «Դիւան»ի մէջ կը կարդանք՝ «զրգուց հայերուն ղէմ մտայրաքաղաքիս տաքիւրներն ու թուրք խուժանը»: «Դրօշակ» կը գրէ՝ «մայրաքաղաքիս սօփթաներն ու թուրք խուժանը»:

բ) «Դիւան»ի հրատարակութիւնը, «Ա՛լ համբերութեան չափն

ու սահմանն անցած է» նախադասութեան հետ, կ'անցնի նոր տողի:

դ) «Դիւան»ի թէքսթին մէջ, «Ձխարուէ'նք խոստումներէն» նախադասութիւնը գրուած է՝ «Ձխարուէ'նք սին խոստումներէն», եւ կապուած է նախորդ պարբերութեան: Նոր պարբերութիւնը կը սկսի՝ «Մինչև որ մեր պահանջներուն եւրոպական պետութիւններուն կողմէ...» նախադասութեամբ:

դ) «Հասած է վայրկեանը, երբ...» նախադասութիւնը, ըստ «Դիւան»ի հրատարակութեան, կը գործածէ յոգնակի ա. դէմքը, — «պիտի սպասուցանենք» եւ ոչ՝ «պիտի սպասուցանէք», ինչպէս «Դրօշակ»ին մէջ:

Լ) Յաջորդ նախադասութիւնը, «Դիւան»ին մէջ, հետեւեալն է. — «Վա՛յ անոր, որ խոյս կու տայ զբամով կամ զործով աջակցել յեղափոխական բանակին»: Մինչ «Դրօշակ»ին մէջ եղած է՝ «Վա՛յ անոր որ չ'աջակցիր յեղափոխական բանակին»:

Թուուցիկ քերթի բնագիրը, ըստ «Դիւան»ին, եղած է յօտնարարի, եւ կը պատկանի Յ. Եռսուֆեանի գրչին:

Ստորեւ նաեւ՝ Պոլսոյ Կ. Կոմիտէի թիւ 2 Բուուցիկ քերթը, 1 Նոյեմբեր 1895ի. —

ԹՒՌՈՒՑԻԿ ԹԵՐԹ
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՈԼՍԻ
ԿԵՂՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻՆ

№ 2

1 Նոյեմբեր 95

Հայե՛ր,

Պատրաստուող նորանոր ջարդերը, որոնց դէմ կը զուլաչանքինք մենք Սեպտ. 24ի մեր թուուցիկով, ահա՛ստեղի մերկութեամբ իրականացան. թուրք-մոնղոլական խժովութիւնն յաւերժացաւ արիւնահեղ տրամներով ամէն տեղ ուր հայը իր խելքով ու իր հարստութեամբ պերակշիւր դիրք մը զբաւած էր այդ հեշտասէր մոնղոլներու առջեւ: Անապատի այդ դաւաճներուն արիւնախանձ մոլեռանդութիւնը, անասնական կիրքերը, աւարի տենչը պատրաստ դործիք մը եղան թուրք բռնակալութեան ձեռքը բնաջինջ, արմատախիլ ընելու հասթիւնը, բարենորոգումներու ծրագրին վաւերացման առաջին օրն իսկ:

Այն չարաբախտ օրէն, Սեպտ. 18էն ի վեր, երբ անհեռատես, անըմբռնելի ըլլալու աստիճան ազոտտ կուսակցական հաշիւներ դահափթեցին անպատրաստ հայերն անհաւասար պայքարի մը մէջ(1), այն կանխահաս եւ վիժած ցոյցէն ետքը, որ պատճառ եղաւ այնքան կտրիճներու ու անմեղներու արիւնը սպարդիւն թափուելուն, — դեռ կան անխիղճ մարդիկ, որոնք սլքտալով ժողովուրդին մէջ՝ երես ունին պնդելու դեռ թէ այդ նախճիրներուն շնորհիւ է որ բարենորոգումներն ընդունուած են եւ սկսած են իրազործուիլ:

Ի՞նչ հեղուկութիւն: Այո՛, ընդունուած են հո՛ն, Տրապիզոնի մէջ, ուր աւելի քան երեք հազար հողի ընտրանք անողորմարար խողխողեցան, Երզնկայի մէջ, ուր մօտ երկու հարիւր հողի մեռան չարաչար, ասդին Աքսարի մէջ: անդին Կարնոյ, Մուշի, Բաղէշի, Պայա-

դիտի, Բաբերդի, Մարաշի, Սեբաստիոյ, Տիգրանակերտի մէջ, ուր կոտորածներն ու աւարառութիւնն իրարու ետեւէ կը յաջորդեն, — բոլոր այն վայրերուն մէջ, ուր պիտի ծաւալէին բարենորոգումներու կարծեցեալ բարիքները:

Բայց այդ ծրագրերը, որ իր ամբողջին մէջ արդէն սղորմելի էր, այսօր իր կրած չարափոխութիւններով իսկ ակններե ի վեր կը հանէ թուրք բռնակալութեան բռնելիք ընթացքը: Վերցուած է ընդհանուր մուսուլմանը. այնքան աքսորականներ ու վաղթականներ չախտի վերադառնան իրենց հայրենիքը: Երբեք չ'աւազու պիտի կլլէ Հայաստանի տուրքերը, ուրեմն մնաք-բարսի՛ մերքին բարդաւաճում: Չկայ եւրոպական քոնթրոլ Հայաստանի մէջ, եւ թուրքերը խելքերին փչած ժամանակ պիտի կոտորեն խաղաղ ժողովուրդը, պատրուակելով որ հայերը զբաւած են մուսուլմանները, թէեւ ասոնք իրենց մոլեռանդութեան մէջ կրցան զանազանել կաթաւիլը հայ լուսաւորչակունէն, օտարահոգատակ հայը ուսայէն:

Բա՛ւ է, ալ բա՛ւ է, հայե՛ր, ցորչափ ձեր անաւորութեամբ չկրցաք խահմ ու ուղղամիտ ձայնը վանազանել ետամոլներու ամբարտաւան պոռչտուքէն: Սթափեցէք ալ, այդ ամէնը, ծրագրի, ընդհանուր ներում, ամէնքն ալ պատրանք են, հաշտութիւն չի կըրնար ըլլոր մեր և արիւնարբու Համիտին միջեւ: Ի՞նչ, արզարութի՞ւն կը սրահանջէք այդ մարդէն, որուն ձեռքը թաթախուած է Սասունի, Կամախի, Տրապիզոնի, Կարնի, Բաբերդի, Երզնկայի, Բաղէշի նահատակներուն արիւնին մէջ: Չէքն ու Պահրին չէ՞ն որ շքանչան կը ստանան, Եսափերներն ու Թահսինները չէ՞ն որ անպատիժ կը մնան. ո՞ւր են, ի՞նչ եղան Պոլսի եւ Տրապիզոնի գահիճներն ու աւարառուները:

Մի՛ յուսահատիք, հայեր. հայ ազգը շատ աւելի մեծ կոտորածներ ունեցած է անցեալին մէջ, մի՛ կորսընցեցէք ձեր պաղարկելութիւնը. տեսէք, ձեր տմարդ թշնամին իր տնտեսական անկումին կը մօտենայ. մինչ մէկ կողմէն Օսմ. Պանքան սնանկանալու վրայ է, անդին կառավարութիւնն այնչափ անճար մնացեր է որ, Եւրոպայի մէջ, իր աղաւթած զենքերը աւստրիական դիւրազակի ներքեւ գրաւուած կը մնան նաւահանգստին մէջ, որովհետեւ դանձարանը զբամ չունի անոնց զինը վճարելու:

Արիւնքէ՛ք, հայե՛ր, մի՛ վհատիք. թուրքը քաջ է վատին դէմ միայն. զինուեցէ՛ք ինչով որ կրնաք. օրինակ ձեզ Չէյթուն. պատրաստուեցէ՛ք, յամառ, յարատեւ եւ խելամտօրէն ուղղուած ճիգերով վերականգնելու ձեր բարոյական ու Ֆիզիքական ուժի հմայքը ամբողջ աշխարհի առջեւ, վրէժն առնելու անթիւ նահատակներուն, ջախջախելու այդ իժի դուրքը, խորտակելու բռնակալի դահլ, անոր փրատակներուն վրայ բարձրացնելով հպատակ, հարստահարուած ազգերուն ազատութեան դրօշակը:

Մահ կամ կեանք:

Կեցցէ՛ Հայաստան, կեցցէ՛ յեղափոխութիւն:

Կ. Պոլիս, հայկական ազատ տպարան

(1) Կ'ակնարկուի Հնչակեաններու կազմակերպած Պապը Ալիի ցոյցին:

Պ — 16

ԱՀԱՔԵԿԻԶՆԵՐԻ ԿՈՒԻՒԸ

Այս խորագրով՝ կը կարդանք «Դրօշակ»ի 1896 տարուան 13րդ համարին մէջ (10 Մայիս), առաջին էջ.—

Այլրիւ 16/28ին, երեքաբթի օրը, Կ. Պոլսում, դաշնակցական ահաբեկիչներ խմբի եւ ոստիկանութեան մէջ ընդհարում է տեղի ունեցել Ղալաթիայի Քարաքէօյ հրապարակի վրայ: Ոստիկաններէ մէկը տեղն ու տեղը սպաննուած է, միւսները՝ վիրաւորուած: Սպաննուին ու վիրաւորներն ազատ են: Ձերբակալուած են երկու ուրիշ հոգի:

Մանրամասնութիւնները հետեւեալ համարում:

Յաջորդ (քիւ 14, 1 Յունիս 1896) համարին մէջ կը գտնենք դէպքին մանրամասն նկարագրութիւնը: Անստորագիր է: Կրնայ պատկանիլ Ա. Վուսմանի կամ Յ. Գարակեօզեանի (Զաւէն, ահապ վիշապի Կ. Կամսուկի) գրչին.—

ԱՀԱՔԵԿԻԶՆԵՐԻ ԿՈՒԻՒԸ

(ՆԱՄԱԿ ՊՈԼՍԻՅ)

16/28 Այլրիւ, 96 թ.

Պոլիս, այդ ահ ու սարսափի քաղաքը, Այլրիւ 16ին հանդիսատես եղաւ յեղափոխական նշանաւոր դէպքի մը սուլթանի լիբր կառավարութեան դէմ. այդ դէպքը եկաւ կրկին ցնցել պաշտպանութեան մայրաքաղաքը եւ սպառնալի ժողովրդին մեռելային թմրութիւնը: Նոյն օրը ժամը Տին «Դաշնակցութեան» ահաբեկիչները Ղալաթիա, Քարաքէօյի հրապարակին վրայ թիւրք ոստիկանութեան դէմ կատաղաբար կը կռուէին ճիշդ հոն, ուր շարաթ մը առաջ իրենց մէկ արիասիրտ ընկերը քաջութեան եւ յանդուժեան սպացոյց մը տուած էր:

Նոյն Շահապազի ծանօթ դէպքէն վերջը Քարաքէօյը ոստիկանական խիստ հսկողութեան տակ առնուած էր: Դաշնակցական ահաբեկիչներ այդ կողմերը միշտ ման կու գային. ասոնցմէ մէկը երբ Եհնի-խանի — ուր Շահապազի գրասենեակը կը գտնուի — սանդուխէն վեր կ'ըլնէր, ոստիկան մը յանկարծ կասկածելով կ'ուզէ բռնել եւ կեցնել. կտրիճ երիտասարդը խկոյն աջով կը քաշէ առաջին ատրճանակը, բայց սուրի հարուած մը կը թռցնէ զայն. այն ատեն կը քաշէ երկրորդը եւ զնդակի մէկ հարուածով այդ յանդուգն ոստիկանին դանկը կը տարտոյնէ: Ընկերները կայծակի պէս կը հասնին, կուր

ծառայ կը ստանայ, ոստիկան եւ ժողովուրդ լեղասպանա խոյս կու տան ահաբեկիչներու վրէժինդրը զընդակներուն առջեւէն: Այդ խուճապի միջոցին մեր հերոսները հանդարտութեամբ Մոմհանէի ճամբան կը բռնեն: Արդէն փողոցները դատարկուած, յոյներ իրենց սովորութեան համեմատ, խանութներու ծակերէն աթոռներ, դուռըններ կը նետեն փոխաստականներուն առջեւ, անոնց անցքը դժուարացնելու համար, սակայն մեր հերոսները կը պարտաւորին այդ սպիկարներուն պատասխանել ատրճանակով: Վերջապէս տեսնելով, որ աւելի առաջ երթալ անհնար է՝ ետ կը դառնան. թիւրք բռնակիր մը կ'ուզէ բռնել զանոնք, այլ վիրաւոր կ'իյնայ: Դարձեալ Քարաքէօյ կու գան, ուր միշտ նոյն սարսափը կը տիրէր. ահաբեկիչներէն մին շուարած կը հարկադրուի իր ընկերներէն բաժնուիլ եւ Խաւարխանէն անցնելով կ'անհետանայ:

Չմշկածաղցի Կարապետ առանձին հրապարակին վրայ կը վաղէ, քարամանցի յոյն մը անոր մօտեցած ետեւէն պիտի բռնէր զայն, եթէ ատրճանակի զնդակ մը խկոյն չհեռացնէր այդ անպիտանը. զնդակը արձակող ահաբեկիչը կը միտնայ Կարապետին: Սակայն Կարապետ հակառակ իր ընկերոջ թախանձանաց կը բաժնուի անկէ եւ զինեանի մը նկուզին մէջ կը բռնուի: Բռնուած է նաեւ թէքիրտաղցի Լեւոն:

Ոստիկանը տեղն ու տեղը մեռած էր, իսկ մնացածները վիրաւորուած: Բուն սպաննողները եւ վիրաւորողները ազատ են եւ կը սպասեն պատեհ ժամուն:

Երբ ահաբեկիչները կը հեռանան, ժանդարմներ, ոստիկաններ, լրտեսներ, որոնք պահ մը առաջ շան պէս անյայտ անկիւններ սպաստանած էին, դուրս կ'ելլեն եւ հոն տան դործաւորներու բահերն ու բրիչներն առնելով կը յարձակին այդ երկու ձերբակալուածներու վրայ եւ իրենց մոնկոլական բոլոր զազանութիւնովը կը սկսին ծեծել անխնայ, այնպէս որ երբ պահականց հասած էին, հէք երիտասարդները արեան զանդուածներ դարձած էին: Ժողովուրդը սարսափահար այդ հակամարդկային տեսարանին առջեւ, կը սկսի բողբոջի ձայն բարձրացնել ոստիկանութեան զազանութեան դէմ:

Այդ զինացնական կուրծ խորունկ տպաւորութիւնը գործեց հանրութեան մտքին վրայ, որ կը կարծէր թէ ոստիկանութեան անգթութեան շնորհիւ, յեղափոխականները այլեւս դոյութիւն չունին: Յեղափոխական դործունէութիւնը ընդհանուր երկիրը մը առաջ բերած է հասարակութեան վրայ, մանաւանդ հայ հարուստներու վրայ, որոնք կատարելապէս կ'ըմբռնեն այլեւս իրենց կացութեան դժնդակութիւնը: Մեր հարուստները կը կարծէին թէ, կամ այնպէս կը ձեւացնէին, հաւաքուած դրամները խաբեբաներու կամ ոստիկանութեան ձեռք կը հասնին, սակայն Քարաքէօյի դէպքը սղբու հերքում մը եղաւ այդ սխալ եւ շահախնդիր կարծիքին. այլեւս զգացումի տէր ամէն մարդ հա-

մագուած է թէ՛ յեղափոխական գործին նուիրուած լուծման ժողովուրդը կը սպառազինէ իրեն վայրենի թշնամիին դէմ: Սակայն մեծամասնութիւնը այնքան անաթառ ու անխելից, այնքան ընչաքաղց է, որ կը նախընտրէ զաշույնի հարուածի մը դոհ դնալ, քան թէ չնչին դուժար մը նուիրել սպառութեան գործին, որ միակ փրկութեան առաջնորդն է բողոքաբար հայ ժողովրդին:

Այդ կարգի հարուստներուն կեանքը մեզի համար հելլէի շալի նշանակութիւն չունի եւ ամենապղտիկ խզնի խալթ մը անդամ չի տանջեր մեզ, եթէ ամէնքն ալ մէկ ջրով վերնան:

**

Կայսերական իրատէ մ'եղած էր տան օրէն փախըստականները ձերբակալելու համար, սակայն ստտիկանները հայերու մօտենալէ կը վախնան: Տեղ-տեղ միայն ընչաքաղցութենէ կամ անօթութենէ մղուած լրտեսներ քանի մը հայեր ձերբակալելով դանոնք լաւ մը կողոպտելէ ու քանի մ'օր պահելէ վերջ արձակած են: Տակաւին կարեւոր ձերբակալութիւն մը եղած չէ: Լիտի սուլթանին այս իրատէն ալ միւսներուն վրայ սլտտի աւելնայ: Պատահական ձերբակալութիւններ կ'ընեն, կ'անարգեն, կը ծեծեն հայերը. այս ամէնը անշուշտ օր մը իրենց սլտտի դառնայ:

**

Առաջին անգամը չէ, որ «Դաշնակցութեան» ահաբեկիչները ստտիկանութեան հետ գործ կ'ունենան. ամէն ատեն յեղափոխական սուրբ անունը անազարտ պահեցին այդ անձնուրաց հողիները, միշտ դէմ դրին եւ կոտեցան: Անոնց ցցուցած անվեհեր յանդիմութիւնը պաշտելի է:

Որքան կառավարութիւնը ինկած կը կարծէ հայութիւնը, նոյնքան նա կը բարձրանայ. թիւը ու հարստութիւնը կը պակսին հետզհետէ, բայց հասարակ ժողովուրդին մէջ կը խմորուի բարոյական այնպիսի ոյժ մը, որ անարկու կը դառնայ: Ներկայ հայկական կեանքը կը ծնի այնպիսի անձնութեան մը, որու դէմ շատ անգոր են պոստիկ ստտիկանութեան բոլոր միջոցները: Հայութիւնը յեղափոխութեան մարմնացումը կը ներկայացնէ այսօր:

Ամէն մարդ կարծես ահամայ, գորաւոր հասանքէ մը մղեալ, կ'ուզէ նետուիլ յեղափոխական կրկէսին մէջ: Բանտ, աննջանք ու աքսոր մեր յաջողութեան կը նպաստեն, վերջին կոտորածները աւելի արմատացուցին հայերուն մէջ յեղափոխական ոգին: Այլեւս մահը դառն չ'երեւիր մեզի, կախաղանին վրայ արհամարհանքով կը նայինք:

*

Ձերբակալութեանց վերջին գրադմունքը վայրկենապէս ընդհատել տուած է մեր պատրիարքին հրաժարեցման խնդիրը: Այս խնդրով ամենէն աւելի զբաղողն է հիմա Բերայի կառավարիչը, որ կը յուսայ երկրորդ մէջ առանձին տեղ մը դրուել, ինչպէս ստտիկանութեան նախարարը եւ Պեչիկթաշի Հասան փաշան: Այդ մարդուն կարծիքն է թէ՛ քանի սր կարելի չեղաւ պատրիարքը հրաժարեցնել, պէտք է հրաժարեցնել ժողովականները եւ այդպէս կարելի կ'ըլլայ լուրջաբար ու ժառուար ընել աննկուն պատրիարքը(1): Բերայի կառավարիչը գաւթ է կ'ըսուի իրեն հաւատարիմ հայեր ու անոնց բերնովը ջանազիր է շնչել ժողովականներուն, որ կ'իջնէ քակուած շուանի պէս, մէկիկ մէկիկ քաշուին:

Չենք կարծեր որ մեր ժողովականներն այնչափ վատագի ըլլան եւ թոյլ տան, որ Բերայի կառավարիչ մը իր շահերուն թելադրութեամբը, յաղթանակ տանի պատրիարքարանի դէմ:

Չենք կարծեր որ մեր ժողովականներն այնչափ վատագի ըլլան եւ թոյլ տան, որ Բերայի կառավարիչ մը իր շահերուն թելադրութեամբը, յաղթանակ տանի պատրիարքարանի դէմ:

(1) Կ'ակնարկուի Մատթէոս Իգմիրլեան պատրիարքին:

Պ — 17

ԱՀԱԲԵԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Գրօշակ»ի 1896ի 15րդ. համարի (15 Յունիս) առաջին էջին վրայ կը կարդանք ահաբեկչական երկու այլ աթթերու մասին: Կը սպաննուին ոստիկանապետ Մարգարը եւ մայր եկեղեցիի լուսարար՝ լրտես Յովհաննէսը:

ՏԵՌՈՐԻՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. ՊՈԼՍՈՒՄ

Մայիսի 16/28ին, Երեկոյեան ժամը 7ին (ը. ե.), դաշնակցական ահաբեկիչները Գումդափուի բողոքածրոխ հրապարակին վրայ դնդակի հարուածով գետին տապալեցին հոշակաւոր դաւաճան փոլիս-քոմիսէր ՄԱՐԳԱՐԸ: Սարսափը եւ միանգամայն ուրախութիւնը ընդհանուր է: Ահաբեկիչները ազատ են:

Մարգարը Նազըմի աչքին լսյան էր եւ Պոլսոյ լըր-տեսութեան ամենէն հզօր նեցուկը: Առաջին անգամ այս գործերին էր, որ կին լրտեսներ կազմելու գաղափարը յղացաւ եւ գործադրեց:

**

Մայիսի 27/8ին, ժամը 7½ին (ը. ե.), դաշնակցական ահաբեկիչներէն մէկը, Գումդափու սրճարանի մը մէջ դաշուհահար սպաննեց վաղեմի լրտես, Մայր եկեղեցիի լուսարար վանեցի ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԸ, որ 1890էն է վեր մատնէլի ստոր դերը կը կատարէր: Ոստիկանները վրայ կը հասնին, կը սկսի կատաղի կռիւ, ահաբեկիչը հերոսաբար կը մեռնի՝ նախապէս քանի մը լիտի ոստիկաններու կեանքը վերցնելէ յետոյ:

Պ — 18

ՊՈԼՍԷՆ ՆԱՄԱԿ՝ «ԴՐՕՇԱԿ»ԻՆ

«Դրօշակ»ի նոյն համարին մէջ գտնեցուած այս նամակը (էջ 114-115) կ'անցրադատնայ ահաբեկչական գործողութիւններուն եւ կոչ կ'ընէ Պոլսահայութեան՝ իր բարոյական կորովը բարձր բըռնելու:

ՆԱՄԱԿ ՊՈԼՍԷՑ

23/4 Մայիս, 96 թ.

Մեռած Պոլիսը սկսեց յուզուել Դաշնակցութեան ահաբեկիչներուն յանդուզն գործերով. դաշնակցականները յոգնիլ ու վհասիլ չեն գիտեր:

Գարաքէօյի հերոսական դէպքին դրեթէ հաւատարմորժ մ'եղաւ Գուճգափուլինը: Գուճգափուլի ամենէն մարդաշատ հրատարակին վրայ ցերեկով ոստիկան-քոմիսէր Մարգար զարնուեցաւ: Մարգար Գուճգափուլի ցոյցին տանն սարաննուած լրտես ասորի Կարապետին հօրեղբոր սրկին էր: Բոլոր ժողովուրդը հիացումով կը խօսի ահաբեկիչին սառնասիրտ արիութեան վրայ: Ասաբըճանտիկի երկու գնդակները Նաղմբի սիրելիին վրայ արձակելէ վերջ, հերոսը քանի մը վայրկեան սպասած է գիտելու համար գետինը փոռուած դաւաճան զոհը: Այդ միջոցին մէկը չէ համարձակած մօտենալ սպաննողին՝ որ տեսնելով թէ Մարգար անշարժ ինկած է, սկսեց է հեռանալ, իր ետեւ թողնելով սարսափի անբացատրելի ազդեցութիւն մը: Պանութները անմիջապէս սկսեց եւ փախուել ու ամէն մարդ փախիլ:

Եղիա Շահրազ Գարաքէօյի վերջին դէպքէն ի վեր իր անձին զոյւթեանը դէմ վտանգ տեսնելով, իր Պաս գիւղէ տանը մէջ փախուած կը մնայ լրտեսներով ու խրուածներով շրջապատուած: Հիմա կը զոռոյ անոնց անունէն խօսի, զորոնք երբեմն արհամարհած էր: Անշուշտ իր ականջին կը հասնին «Դաշնակցութեան» ատըրճանակներու ձայները եւ երբեք չէ կարող մոռանալ որ մեր պատուիրակը լրտեսել տուած ու ահաբեկիչը մատնել ուզած էր: Եղիա Շահրազ երեք հարիւր սակի զլաշաւ տալ հարարաւոր հայերու կեանքին պաշտպանութեանը համար, մինչդեռ Գարաքէօյի մէջ սպաննուած ոստիկանին ընտանիքին 500 ոսկի տուաւ. դաւաճանը իր դրամով կը կերակրէ աղբակիցներու արիւնին ծարաւները: Այդ վատ հարուստը թերեւս բոլորովին սնանկանալէ յետոյ կեանքէն ալ զրկուի. դրամ մը, որ հանրային օգտին համար չի գործածուիր՝ ազիտարեք է ժողովուրդին: Երբ այնքան ազնիւ եւ օգտակար կեանքեր հետզհետէ կը վերնան, մարդկային խիղճը չի ներեր, որ այդպիսի ապիկար դրամատէրերը ժողովրդին արգար վատակը անհող կերպով վայելեն:

**

Բերայի մէջ հայ կին մը տեսնելով, որ իրենց զի-

մացի տունը ոստիկաններէ պաշարուած է՝ վախէն կը մեռնի:

Կեղրոնականի աշակերտ մը վերջերս բոլորովին սնտեղի կերպով սլառահարար ձերբակալուած է: Սեղճը վախէն, բանտի խստութենէն ու ցուրտէն թոքախտ եղած, ամենամանր վիճակի մէջ անկողին ինկած է. դուցէ քանի մը օրէն հայրենիքի նահատակներուն քով երթայ հանգչիլ, իր հետ տանելով ո՛վ գիտէ, ի՛նչ յոյսեր: Ո՞վ կրնայ ապահովեցնել, թէ վաղը սուլթանի դազանութիւնը չպիտի յօշոտէ ուրիշ շատ մը մարդկային բարօրութեան երազներով փթթած մատաղ հողիներ. ո՞վ գիտէ՝ թէ ինչեր կը սպասեն մեր ծաղիկ սերունդին բաշխօրօգուկի դազանանոցներուն մէջ:

Փողոցին մէջ կը քալես եւ եթէ ոստիկան մը դաւաճացի ըլլալը կուտես կը կեցնէ քեզ. վրադ լաւ մը խուզարկելով՝ քսակդ ու ժամացոյցդ առնելէ վերջ, բանտ կը դրկէ: Այսպէս ամէն օր, հարիւրաւորներ կը ձերբակալուին ու ի՛նչ կ'ըլլան, մարդ չդիտէ. բանտերը լեցուած են հայերով, ողջ մարդերով լեցուն սլարկեր ծովը կը նետուին Մարմարայի հոսանքին մէջ... Այս ամէնը քաղաքակիրթ ազգերու անխղճ ներկայացուցիչներու աչքին առջեւ տեղի կ'ունենայ: Պատրիարք ու վարչութիւն արուականներ են միայն. չենք գիտեր թէ իրենք իստա՞հ են արդեօք իրենց դոյութեանը:

Եւ ահա այս բոլորին մէջէն կը բորձրանայ յեղափոխութեան արիւնտ սուրը, որ դաւաճաններուն զըլխուն շողալէ յետոյ պիտի մխուի վերջապէս թշնամիին կուրծքը: Հա՛յ ժողովուրդ, արտասուալի աչքերդ յուսալից անոր դարձուր, նա է քո սպաւնէդ ու փրկութիւնդ. դնա՛ փնտռել քո խաղաղութիւնդ ու ազատութիւնդ անոր դրօշին տակ ու զովացիր անկէց կաթիլթած արիւնով: Արեւելքէն Կոստանդիանոսի երեւցած խաչն է անիկա, դուն ա՛լ անով պիտի յաղթես. այդ սուրին ամուր փարէ ու պաշտէ դայն: Մարդկային պատիւդ ոտնակոխ եղաւ. այլեւս ժամանակ չէ մեր աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելու. դուն կը մեռնիս ամէն օր չարաշար ու զաւնութեան բաժակին վերջին կաթիլը քամելով: Լաւ չէ՞ միթէ, որ սուրը մերկացնես, քաջութիւնով մեռնիս ու յիշատակդ պաշտելի ընես:

Չա՛րկ, մի՛ վախար մահէն, ուր մահ չկայ՝ հոն կեանք ալ չկայ, բնութեան եւ պատմութեան անժըխտելի օրէնքն է այս: Մեր թշնամին արեան հեղեղներու մէջ ընկղմած չարատանջ հողեկարքի յուսահատական ճիւղեր կ'ընէ միայն. նա քեզմէ շատ աւելի տկար է: Մի՛րա առ, հայ ժողովուրդ, քու բարոյական բոլոր ուժերովդ հետեւէ մեր նահատակ ընկերներու գծած շաւղին եւ վերջին ուղիքի հարուածդ տուր փտտած, որդնոտած բռնակալութեան խարխուլ կուրծքին եւ փո՛ք դայն գետին Գողիաթի անշնչացած դիակին պէս:

Տուր ձեռքդ եղբայր, եղբայր ենք մենք...

Յառա՛ջ, հայ կորիճ, մի՛ նայիր ետեւդ, զա՛րկ ու անցիր:

Պ — 19

ՊՈՂՍՈՅ Կ. Կ. Ի ԹՌՈՒՑԻԿ ԹԵՐԹԸ՝
ԵՐԿՈՒ ԱՀԱԲԵԿԻԶՆԵՐՈՒ
ԿԱԽԱՂԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԱՌԹԻԻ

Իր 1896 Յունիսի թիւ 16 համարի առաջին էջին վրայ, սեւ շքանակի մէջ, «Իրօշակ» կը գուժէ դաշնակցական երկու ահաբեկիչներու՝ Գեորգի եւ Յովսէփի կախազան բարձրացման լուրը։

Կ Ա Խ Ա Ղ Ա Ն

Յունիս 3/15ին, երկուշաբթի առտուն կանուխ, ժամը 3.45 (ե.), դաշնակցական երկու անձնուրացներ, ոտոտութոցի Գեորգի եւ չմշկածաղցի Յովսէփ Պոլսոյ մէջ կախազան բարձրացան, յիշաներու, պէյերու եւ ոստիկաններու ներկայութեան: Առաջինը կախուեցաւ, Պոլիս, Բարմաք-զափուի բարձունքին վրայ, երկրորդը Կալաթա կամուրջին զլուխը:

Դիակները երկար ատեն կախ մնացին հասարակութեան աչքին առջեւ:

Երկու երիտասարդներն ալ՝ մինչեւ կախազանին գազաթը՝ անխռով մնացին. իրենց դէմքը մահապարտի աժգունութիւնը չունէր. ժպտուն էին եւ արհամարհոտ: Վերջին խօսքը, որ թուա իրենց հողուն խորէն, «ԿԵՅՅԻ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» եղաւ:

Ստորեւ կաւ տանք նաեւ Կեդրոնական Կոմիտէի «ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ» կոչը, հրատարակուած Պոլսոյ Կ. Կ. Ի թիւ 9 Քառօցիկ Քերթով (19 Յունիս 1896):

ԹՌՈՒՑԻԿ ԹԵՐԹ
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈՂՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՒ

№ 9
19 Յունիս 1896

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Առաջին անգամը չէ որ քու Յեզափոխական դաւակներուդ նահատակուելը կը տեսնես ազատութեան սեղանին վրայ. մի՛ վհատիր, այլ ցնծութեամբ ծափահարէ զանոնք: Երկուշաբթի առաւօտ կախազանին վրայ ճօճացող դաշնակցականներու դիակները սուլթանին բռնակալութեան մահազդներն էին:

Ստրկածին, արինախոտմ Համիդը, իր անզօր կատաղութեան մէջ, — երբ անկարող եղաւ ոստիկան թաղիլ բուն սպաննիչը ձեռք ձգելու, — այդ երկու քաջերէն ուղեց առնել իր վրէժը:

Երկուքն ալ հաւատարիմ իրենց նշանորտնին, անվեհեր դիմադրուեցին մահը, — Գեորգի ծիծաղեցաւ կախազանին առջեւ, ու Յովսէփ մերժելով քահանան ու դահիճը, ձեռքովը վզին անցուց շուանը «ԿԵՅՅԻ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» աղաղակելով: Իրենց վերջին խօսքը յաւիտենական անէծք մ'եղաւ, Համիդին՝ Չարութեան այդ մարմնացումին դէմ:

Հրէշը մոտցաւ որ այդ երկու քաջերը իրենց եղբական մահով հազարաւոր վարանողներու կամք պիտի տային, տկարներու սյօ, եւ վրէժի մոլեղին զլացումով պիտի ձուլէին բոլոր սրտերը:

Թո՛ղ լուէ եւրօպացին, իր ստոր եւ անարդ լուծութիւնը յեզափոխականի սուրը միայն պիտի լուզէ:

Բայց քաղաքացին զայրացաւ արդարի արիւնը տեսնելով, Յեզափոխականը կառուցեցաւ, եւ իր ընկերոջ վրէժը ուխտեց իր սրտին մէջ:

Ընկերնե՛ր, մեր ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ անշունչ դիակներուն առջեւ չկորսնցնենք մեր սրտերիւնութիւնը. մեր սուղը Մայր-Հայաստանի ահաւոր սուղին չնչին մէկ մասն է միայն: Չկորսնցնենք մեր սրտերիւնութիւնը, շեշտակի եւ ջախջախիչ կերպով ուղղելու համար մեր վերջին հարուածը բռնակալի դիւտն:

Արցունք ու յարդանք մեր քաջերու շիրմին, մա՛հ դաւաճաններու, մա՛հ բռնակալին:

ԿԵՅՅԻ՛, ԿԵՅՅԻ՛, ԿԵՅՅԻ՛ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ:

Կ. ՊՈՂՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՒ

Պ — 20

ՆՈՐ ԿԱԽԱՂԱՆԵՐ

«Իրօշակ»ի յաջորդ համարի (15 Յունիս 1896, թիւ 17) առաջին էջին վրայ, սեւ շքանակի մէջ, դրուած են նկարները կախազանի արժանացած ահաբեկիչներ՝ Յովսէփի, Գեորգի եւ Գաբրիելի: Ապա դրուած է նաեւ գայժը՝ Գարեգինի եւ Գալուստի կախազան բարձրացման:

Կ Ա Խ Ա Ղ Ա Ն

Պոլսոյ եղեռնադատ, լաւ եւս եղեռնադործ ատենի որոշումով եւ մարդակեր սուլթանի իրատէով կախազան հանուեցան նոր երկու անձնուրաց յեզափոխականներ ալ: Մէկը Պրուսայի Չէնկիլէր դիւլէն եւ Իւսկիւտար պարտիզպանութիւն ընող Թօֆուսեան ԳԱՐԵԳԻՆ, միւսը կօշկակար՝ Ասատուրեան ԳԱԼՈՒՍՏ. առաջինը կ'ամբաստանուէր տարի մը առաջ՝ ետզատացի մասնիչ եւ դաւաճան Սենեքերիմի եւ երկրորդը՝ նոյնպէս ետզատացի մասնիչ Համբարձումի սպաննիչ:

Երկուքն ալ կախուեցան Գարաբէջօյի կամուրջին Պոլսոյ կողմը. առաջինը Յունիս 12/24ին, երկրորդը 19/1ին:

Պ — 21

ՄԱՏՆԻՉ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻ (ՕՆՆԻԿ) ՏԵՌՈՐԸ (1)
ԵՒ ԱՀԱԲԵԿԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԲԱՊՈՒՃԵԱՆԻ
ՄԱՀԸ

Առնուած «Իրօշակ»ի 15 Օգոստոս 1896ի համարէն (թիւ 19, առաջին էջ):

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ

Ժամանակը անցաւ, սակայն չմարեցաւ այն օրերու յիշատակը: Անհամար ձերբակալութիւններէ, բանտերէ

ու աքսորներէ վերջ կառավարութիւնն ու հարուստներ մեռած կը կարծէին յեղափոխական ոյժը Պոլսոյ մէջ եւ կը պատրաստուէին ազատ շունչ քաշել: Շահբազը, այդ ստոր արարածը, յանդիմանեցաւ յեղափոխութեան դէմ դաւաճանել. սողացող հայ լրտեսներ ամէն կողմ կը վրտային. հարկ էր սարուափեցնել անոնց, հարկ էր սպառնալուստներ արձակել, որ «Դաշնակցութիւնը» թեւատարած կը հակէ եւ արծուի աչքերով կը զիտէ իր շուրջը անցած գարձածները:

Չորս անհաբեկիչներու Գարաքէօյի հերոսական կռիւր եւ անոնց եղբրական մահը յաւիտենական դատարարութիւնն եղան վաշխառու ելլալին: Այնուհետեւ ուրիշներ կայծակի արազութիւնով դետին գլուրեցին լրտես Մարգարը, որոյ գոյութիւնը յեղափոխական մարմնոյն խոշոր արատ մ'էր: Իրերու այսքան արագ յաջողութիւնը դէպքերը, դեռ ցանկալի ազդեցութիւնը չէին ըրած. վատութեան սերմը ցած հողիներու մէջ միշտ գոյութիւն ունէր. հարկ էր, որ արեւնոտ սուրը շողար նաեւ անոնց գլխուն:

90 թուականին լուսարար Օննիկի ըրածները, նոր մատնութիւնով մը, աւելի ծանրակշիռ կերպարանք կը ստանային: Այս անպիտանը համարձակած էր Մայր-Եկեղեցին ազատանած անհաբեկիչը կառավարութեան մասնել, որու վրայ կառավարութիւնը Գուճգափուրի փողոցները ձիւտոր ու հետեւակ զինուորներով լեցուց եւ հայերը սարսափով սկսան յիշել 86ի եւ 90ի օրերը:

Օննիկ մատնած եւ հետեւարար մահուան դատարարուած էր: Վայրագ զինուորներու ներկայութիւնը արհամարհելի էր, երբ ընկերական վրէժխնդրութեան ձայնն էր, որ կը հնչէր: Այդ ձայնը արձագանգ գտաւ ժողովրդեան հարազատ գաւակի մը սրտին մէջ, որ ձգելով կօշկակարի մուրճն ու դադնոցը, զէնքը ձեռին նետուեցաւ սպարէզ արդար վրէժխնդրութեամբ բորբոքած սիրտը զովացնելու համար:

Իրիկուն մըն էր: Օննիկ զինեալուն մը նստած, ալքովի գոլորչիներուն մէջ կ'ուզէր խեղդել իր խղճի խայթը. դուրսը ոտիկաններ եւ զինուորներ սպառազէն՝ ամայացած փողոցներու մէջ կը դեղերէին, սրճարանները դատարկուած եւ բոլոր կասկածելի կամ ըստ երեւոյթին անգործ մարդիկ ձերբակալուած էին: Զիրու անընդհատ դափրտոցը, զէնքերու շաշխնը, նոյնիսկ իրենց տուններուն մէջ երկշոտ քաղքենիներու սիրտը գող կը հանէին: Օննիկ հակառակ այնքան հակողութեան, դարձեալ անսպասով կը զբար ինքզինքը եւ կը սոսկար Դաշնակցութեան:

Կօշկակար Մարտիրոս իր քաջութեան նախատինք համարելով մութին մէջ զարնել հայրենիքի դաւաճան մը, որոշեց օր ցերեկով, հասարակութեան աչքին առջեւ պատժել վատը. ուստի արհամարհելով լիւր սուլթանին ծառաները, անցաւ անոնց վրահակին մէջէն ու մտաւ զինեալուն: Մինչդեռ մասնիչը գլուխը օղիի դա-

ւտթին վրայ կախած կը մտմտար, յանկարծ դաշոյնի երեք հուժու հարուածներ զիտապատ դետին կը վրանն զինքը:

Մարտիրոսը դաւաճանի դիակը իր ոտքին տակ վտելէ յետոյ, առանց շփոթելու, ատրճանակը ձեռքը սեղմած՝ դուրս սլացաւ եւ առաջին հանդիպած ոտիկանն ու զինուորը երկու գնդակով դետին տապալեց: Ճամբան բաց էր, Մարտիրոս հեռացաւ եւ բաց տան մը դռնէն ներս մտաւ: Տնեցիք տեսնելով օտարոտի արիննաշաղախ երիտասարդը, սկսան աղաղակել: Զիւտոր զօրքեր այդ միջոցին պաշարեր էին բնակարանը. անհաբեկիչը կատաղի առիւծի պէս խոյացաւ անոնց վրայ եւ մէկը գլորելէ ետքը կրկին խոյս տուաւ: Հալածումը սոսկալի էր: Ամէն կողմէ «անձնատուր ելլի՛ր» կը պոռային. ինչ սր քաջերու համար այդ բառը գոյութիւն չունի: Զիւտորները խիստ մօտեցած էին, ատրճանակին մէջ գնդակ մը միայն մնացած էր. «Ես ձեզի պէսնեւրուն անձնատուր չեմ ըլլար» գոչեց խրոխտ անհաբեկիչը եւ վերջին գնդակն ալ իր բերնին մէջ պարպեց ու մեռաւ հերոսի նման, նախընտրելով վայրկեանական վեհանձն մահը թրքաց բարբարոսական անլուր շարժարանքներէն եւ գաղանթութիւններէն:

Այս գեղջուկ հողի յիշատակը հիացմունքով կը լեցնէ ամէն յեղափոխականի սիրտը:

(1) Տեսնել Պ17:

Պ — 22

«ՊԱՆՔ ՕԹՕՄԱՆ» ԵՒ ՍԱՄԱԹԻԱ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէի որոշմամբ եւ Արեւմտեան Բիւրոյի («Դրօշակ»ի խմբագրութիւն) հաւանութեամբ, 1896 Օգոստոս 14ին Պոլսոյ յեղափոխական կազմակերպութիւնը պոռթկաց: Նոյն օրը, եւ գրեթէ միեւնոյն ժամուռ, Օսմանեան մայրաքաղաքին մէջ ծայր տուին Հայոց նորագոյն պատմութեան մէջ արդէն իսկ իրենց արժանաւոր տեղը գտած՝ ցուցական-յարձակողական գործողութիւնները, — Օսմանեան Դրամատան գրաւումը եւ Սամաթիոյ կոիւնքը, — ինչպէս նաեւ, բազմաթիւ այլ քաղերու մէջ՝ սր քորք գինուորները ու խումանը անխնայ կ'ուզէին կոտորել հայ անգէն ազգաբնակչութիւնը՝ պաշտպանողական կոիւնքը:

Մեր նպատակը չէ մանրամասն պատմականը կամ նկարագրութիւնը ընել յեղափոխական հանրածանօթ այդ աթերուն, որոնց մասին շատ գրուած է արդէն (տեսնել ի մասնաւորի՝ Մ. Վարանդեանի «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութիւն»ը, Ա. հատոր, Տրդ. գլուխ, էջ 155-176, — Արմէն Գարոյի յուշերը իր «Ապրուած Օրեր»ուն մէջ, եւ «Դրօշակ»ի 1896-97ի համարներուն մէջ տեղ գտած մեծ թիւով քղթակցութիւնները, նաեւտակ ընկերներու Բարկէն Սիւնի, Խաչիկ Գնունի, Սուրէն (Արտաշէս Անդրեասեան), Արտաշէս Միսաքեան եւ ուրիշներ — կենսագրականները, եւն.): Կը բաւականամբ տալով նոյն օրերուն «Դրօշակ»ի մէջ տեղ գտած կարգ մը հետազոտութիւնները, ինչպէս նաեւ կոիւնքու նախօրեակին եւ անոնց յաջորդող օրերուն Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէի ցրուած շրջաբերականներն ու քառուցիկները:

Եւ առաջին առթիւ՝ անս թէ ինչ կը գրէ «Դրօշակ», 1896 Սեպտեմբեր 3ի եւ Սեպտեմբեր 15ի իր 20րդ. եւ 21րդ. համար-նեբուն մէջ, առաջին էջի վրայ։—

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ Կ. ՊՈԼՍՈՒՄ ԱՐԻՒՆԱՀԵՂ ԿՈՒՒՆԵՐ

ՍԵՓԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ
(Սոփիայի վրայով)

31/19 Օգոս., 96 թ.

Ապտամբութիւն է Պոլսում։ Դաշնակցականները գրաւել են Օսմանեան բանկը, կոտորելով զինուորներին եւ պահապաններին։ Սպառնացել են օղը բարձրացնել բանկը, եթէ դեպքանները բաւարարութիւն չտան հո-յերի պահանջներին։ Երկար բանակցութիւններից յե-տոյ ուստաց դեպքանատունը խոստացել է կատարել Կոմիտէի պահանջած կէտերը, ինչպէս եւ բանկի մէջ գտնուողների պահանջութիւնը։ Ուսմբը զինուած դուրս է եկել բանկից եւ գէնքը պահպանելով մտել է անզլի-կան նաւը։

Քաղաքի գանազան մասերում դաշնակցական միւս խմբերը գլխադրել են զինուորների ու խուժանի յար-ձակման։ Բաղմաթիւ տաճիկներ են կոտորուել։ Տա-ճիկները յարձակուել են անպաշտպան թաղերի վրայ եւ սոսկալի կոտորած արել։

Դրութիւնը սոսկալի է։

1/20 Սեպտեմ., 96 թ.

Զինուորները եւ խուժանը շարունակում են կոտո-րածը։ Մերոնք գլխադրում են ուռմբերով։

Դաշնակցական Կեղրոնտական Կոմիտէն սպառնացել է թափել իր ամբողջ ոյժը, եթէ անգէնների կոտորա-ծը շարունակուի։ Դեպքանները խոստիւ են միջամտել եւ կառավարութիւնը խիստ միջոցներ է ձեռք առել։ Ման-րամասնութիւնները նամակով։

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԲԱՆԿԻ ԳՐԱԻՌԻՄԸ

ԲԱՆԿԸ ԳՐԱԻՌՆԵՐԻ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ
(Ներկայացրած ֆրանսերէն լեզուով)

Մեր պահանջներն են.

1. Ապահովել միջազգային միջամտութեամբ ամ-բողջ երկրի խաղաղութիւնը։
 2. Ընդունել բոլոր պահանջները, որ դրել է Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պորտոյ Կենտրոնական Կոմիտէն։
 3. Մեր դէմ ոյժ գործ չդնել։
 4. Կեանքի կատարեալ պահանջութիւն թէ՛ բանկի մէջ գտնուողների եւ թէ՛ քաղաքի այլ մասերում խառ-նակութեանց մէջ մասնակցողների։
- Բանկի շարժական կայքը, գրամբ կը մնան անզխաս

մինչեւ մեր պահանջների գործադրութիւնը։ Հակառակ դէպքում բոլոր թղթերը, գրամբ կ'ոչնչացնենք եւ մենք էլ ծառայողների հետ միասին բանկի փլատակ-ները տակ կը գտնենք մեր մահը։

Մենք ստիպուած ենք զիմել այս ծայրայեղ մի-ջոցներին։

Դա մարդկութեան դատապարտելի անտարբերու-թիւնն է, որ մեզ հասցրել է այս աստիճանին։

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵՂԻՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՅԻՉՆԵՐ

ՍԵՓԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ
(Բալգարիայից 10ին)

Միաժամանակ բանկի գրաւման հետ, վճռած էինք ջարդ տալ քաղաքի գանազան մասերում, իսկ միւս տե-ղերում պաշտպանողական զիբք բռնել։

Սամաթիա թաղում մեր կռիւը տեւեց 11 ժամ։ Կոտորուած են բաւական հայեր։ Տաճիկների կորուստը աւելի է՝ մօտ 1500։

Բարալին ուժրակոծուեցաւ, որտեղ առաջին յար-ձակումից 20 տաճիկ է սպանուել։

Պատքէօյում տաճիկների յարձակման գլխադրում էինք ուռմբերով. կոտորածը երկու կողմից էլ մեծ է։ Ղալթաթասարային կից տներից 3 օր շարունակ ուռմբեր էինք նետում։

Ղալթաթան եւ Բերան մինչեւ այսօր դոց են։

**

(Մարտէլից 13ին)

Պոլսէն Մարտէլ ժամանող փախտակահանների պատ-մածին նայելով, գործը շատ մեծ կերպարանք առած է։ Տաճիկների կորուստը սպասածէն շատ աւել է(*)։ Սամաթիայէն ու Ղալթաթայէն զինուորներու եւ տաճիկ խուժանի զիակները անընդհատ սայլերով կը կրէին։

ՄԵՐ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ ՄԱՐՍԷՅԼՈՒՄ

Ամսոյս ճին Մարտէլ հասաւ «Ժիրոնդ» նաւը, որի մէջ էին գտնուած Օսմանեան բանկը գրաւող մեր հե-րոսները։ Մարտէլի հայ երիտասարդութիւնը պատ-րաստուել էր լաւ ընդունելութիւն անելու, ինչպէս եւ Պարիզի հայ գաղութը հայ ուսանողութեան հետ միա-սին, բայց Ֆրանսիական ներկայ ստոր կառավարու-տըանները ուղղակի բանա տարուեցան, որտեղ են մին-

(*) Ինչպէս յայտնի է, «Նիւ Եօրք Հեբալը» 450 է հաշւում սպանուած զինուորները թիւը, «Դէլի-Նիւա» 400 եւ «Տան» թղթակցին նայելով, զինուորական հի-ւանդանոցներում մօտ 500 վիրաւոր զինուոր կան։ Թեան մի անբացատրելի կարգադրութեան շնորհիւ Մանթի. խմբ.

չէւ այսօր: Չնայելով անընդհատ դիմումներին, թէ բանաւարկեալները եւ թէ Պարլիլի հայ դպրութի խիստ բողոքներին ու Ֆրանսիական մամուլի լուսագոյն մասի կատարի յարձակումներին, նրանք դեռ մնում են անուշ ժամանակով, անյայտ պատճառներով: Ահա ձեզ դիպումատիայի տուած ազնիւ խոստումները իրազոր-ծումը...

Հաւատացած են, որ ազատութիւն տալուց յետոյ, Ֆրանսիական կառավարութիւնը թոյլ չի տալ տղերանց մնալ իր հողում:

Պ — 24

ՊՈՒՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵԻ
ՇՐՋԱՒԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Հետեւեալ երկու շքաբերկանները, Հ. Յ. Դ. Պոլսի Կեդրո-նական Կոմիտէ ստորագրութեամբ, ցրուած են Օգոստոս 14ի կրի-նքերէ անմիջապէս առաջ:

Աստիճան տպուած է քրքրեղով, եւ սահմանուած է Պոլսոյ քուրթ ազգաբնակչութեան:

Երկրորդը հրատարակուած է հայերէն, փրանսերէն եւ քրքրե-րէն, եւ ուղարկուած է միջազգային հաճախի կարծիքին:

Ա.— Քեզ ենք դիմում սրանով, աաճիկ ժողո-ւմ'ւրդ, եւ ոչ թէ այն պատճառով, որ երկիւղ ենք կրում քեզանից, կամ այլ եւ այլ միտումներ ունենք. — ո՛չ, մենք արհամարհանքով ենք նայում մահուան ե-րեսին, — քո կառավարութիւնն է մեզ այդ սուլորդը: Մենք դիմում ենք քեզ միայն մի նպատակով՝ յայտնե-լու քեզ, որ քո դէմ մենք ոչինչ չունենք: Դարերից ի վեր մեր հայրերը ու պապերն ապրում էին քեզ հետ հաշտ ու խաղաղ, ունենալով մի հայրենիք ու ընդհա-նուր նպատակներ: Սակայն այս վերջին ժամանակնե-րը, ոճիրներով ստեղծուած քո կառավարութիւնը սկսեց խռովութիւններ սերմանել մեր մէջ, որպէս զի աւելի մեծ դիւրութեամբ խեղդի եւ քեզ, եւ մեզ: Դու չհաս-կացար, ժողովուրդ, այս դիւախան քաղաքականու-թիւնը եւ մեր եղբայրների արեան մէջ թաթախուած՝ դու մեղասկից դոնուեցար այդ դազրելի ոճրադործու-թեան: Բայց թող քաջ յայտնի լինի քեզ, որ մեր կրիւր ոչ թէ քո դէմ է, այլ քո կառավարութեան. դրա դէմ են կուռւմ եւ քո լուսւոյն զուակները, որոնք կառա-վարչական ներկայ ձեւերում իրենց հանգստութիւնը միմիայն Բոսֆորի սրբնթաց ալիքների մէջ են դանդաղ: Մտածի՛ր, ժողովուրդ, ո՛վ է քո թշնամին եւ ով քո բարեկամը:

Բ.— Մենք անուշ բողոքեցինք Եւրոպային թիւրք բռնապետութեան դէմ, բայց մեր բողոքները, որ օրի-նական էին, սխտեմարար մերժուեցան:

Սուլթան Համիտ արեւնահեղ վրէժխնդրութեամբ պատասխանեց մեզ:

Տեսաւ Եւրոպան այս ահուելի ոճիրը եւ լսեց:

Ո՛չ միայն դահլիճի ձեռքը չբռնեց, այլ եւ մեզ լըր-բարբար համակերպութեան հարկադրեց:

Մեզ նախատեցին՝ մեր մարդկային իրաւունքը զլա-նալով մեզ, եւ մեր ազգային պատիւը ցմահ խոցեցին՝ մեր արեան մէջ մեր բողոքի ձայնը խեղդել ջանալով:

Մեր արիւնով սրբազործուած մեր պահանջներուն կու դայ հիմա միանալու եւ սրբազան վրէժի սեւեռուն դաղաւիարը, որ սեւ ուրուականի պէս արձանացած է մեր աչքերուն առջեւ:

«Իրաւունքը զօրաւորին է» ըսաւ մեզի Եւրոպան՝ իր մահաօրիժ անտարբերութեամբ, եւ մենք, տկար-ներս, մարդկային իրաւունքներէ զրկուածներս, հար-կադրուած ենք դիտութեանը դիմելու՝ որոնելով ամէն միջոց, փշրելու համար սուլթանի դարչելի լուծը. ա՛լ չենք կրնար հանդուրժել:

Դիւանադիրտական խաղերու ժամանակն ա՛լ ան-ցած է:

Մեր հարիւր հազար նահատակներուն թախած ա-րիւնը մեզի իրաւունք կու տայ ազատութիւն պահան-ջելու:

Մեր թշնամիներուն տարածած բոլոր նենգամիտ զրոյցներուն հակառակ՝ մենք խնդրած ենք եւ հիմա ալ կը խնդրենք միմիայն անհրաժեշտը, այսինքն՝

1. Նշանակել ծաղումով եւ ազդութեամբ եւրո-պացի բարձրագոյն կոմիտար մը՝ Հայաստանի համար, ընտրուած վեց մեծ տէրութիւններու կողմէն:

2. Վալիները, միւթէսարըրֆները եւ զայմագամ-ները(1) պիտի նշանակէ բարձր կոմիտարը եւ Սուլ-թանը պիտի վաւերացնէ:

3. Եւրոպացի սպաներու հրամանատարութեան ներքեւ պիտի կազմակերպուի տեղական ազգերէն մի-լիցիտ, ժանտարմա եւ ոստիկանութիւն:

4. Դատական բարենորոգումներ՝ Եւրոպական սխտեմով:

5. Կրօնի, կրթութեան եւ մամուլի կատարեալ ա-զատութիւն:

6. Երկրի հասոյթներու երեք քառորդ մասը պի-տի յատկացուի տեղական պէտքերուն:

7. Յետեւեալ հարկերը ջնջել:

8. Հինգ տարի հարկէ ազատել, եւ հետեւեալ հինգ տարիներու պետութեան վճարելիք հարկը գոր-ծածէլ վերջին խռովութեանց պատճառած վնասները փոխարինելու:

9. Հայերէն գրաւուած անշարժ կայքերը անմի-ջապէս վերադարձնել տէրերուն:

10. Բոլոր հայ դպրութիւններուն ազատ վերա-դարձ:

11. Ընդհանուր ներում հայ քաղաքական յանցա-ւորներուն:

12. Եւրոպական տէրութիւններու ներկայացուցիչ-ներէն առժամեայ յանձնաժողով մը կազմել, որ Հա-յաստանի գլխաւոր քաղաքներէն մէկուն մէջ հաստատ-

ուելով պիտի հսկէ վերսյիշեալ յօդուածներու գործադրութեան(2) :

Կը կրկնենք, ո՛չ մէկ զսհողութեան առջեւ կանդ պիտի առնենք մեր նպատակին հասնելու համար :

Այսուհետեւ ազատ կը համարինք ինքզինքնիս ամէն պատասխանատուութենէ :

Կանխաւ կ'ողբանք ամէն անոնց կորուստը — տեղացի թէ օտարական, որոնք զո՛հ պիտի ըլլան ընդհանուր շփոթութեան : Կը ցաւինք, սակայն ընդհանուր դժբախտութեան առջեւ մասնաւոր սուղը իմաստ չունի :

Մենք կը մեռնինք, զիտենք. բայց յեղափոխութիւնը, որ հայ ժողովրդի մինչեւ սակարները թափանցած է, պիտի շարունակէ սպառնալ Սուլթաններու դահին, ցորչափ մեր մարդկային իրաւունքները ձեռք չըրենք եւ ցորչափ կենդանի մնայ վերջին հայը :

(1) Բնագրին մէջ՝ «գաիմմէգամները» :
(2) Բնագրին մէջ՝ «գործածութեան» :

Պ — 24

ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵԻ ԹՌՈՒՅԻԿ ԹԵՐԹԸ

«Թուրքիկ քերք» թիւ 11, 25 Սեպտեմբեր 1896ի, հրատարակուած հայերէն եւ ֆրանսերէն: Ուզողուած է միշտագային հանրային կարծիքին, եւ ի մասնաւորի՝ եւրոպական դիւանագիտական շերտնակներուն ու Պետութեանց :

Հայերէնէն ետք՝ կու տանք նաեւ ֆրանսերէնը, որու տպագրեալ պատճէնը եւս ունինք մեր տրամադրութեան տակ :

ԹՌՈՒՅԻԿ ԹԵՐԹ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ

№ 11, 25 Սեպտ. 1896

Ձեռք ենք զիմում, զո՛ւր, զիտլումատներ, քաղաքագէտներ, ազգերի տէրեր, պատմութիւն անողներ, մեր բողոքող նախատինքով լիքը խօսքը ամէնից առաջ ձեռք ենք ուղղում :

Ի՞նչ արիք դուք, երբ տաճիկ ամբոխի սրիկայ մասը, զօրքի, սատիկանութեան հետ միասին ձեռք-ձեռքի տուած, մայրաքաղաքի փողոցներով թափառելիս հայ բանուորը, հայ վաճառականը, հայ քահանան, հայ ինտելիգենտն էր որոնում ու տեղն ու տեղը, ձեռք աչքի առաջ, օր ցերեկով անպատմելի դժոխային տանջանքներ տալով՝ մաս-մաս անում . . .

Դուք զիտէիք, որ Պոլսի զանազան թաղերում, — ամբողջ Պոլսում, — նոյնանման տեսարաններ էին տեղի ունենում. բայց իրենց կատարելութեանը հասցըրած. անմեղ հայերի անմեղ արիւնսով էին ներկուում ամբողջ Պոլսի փողոցները, աները, խաներն ու խանութները — անկիւն չէր մնացել, որ արիւնսով չտուր-

ուէր. մահն էր, որ իր սեւ թեւերը տարածել էր դժոխացած Պոլսի վրայ . . .

Մտածեցի՞ք արդեօք բռնել արեան մէջ շաղախուած արիւնսով պատած սուրը, զսպել արիւնհարբու, արիւնածարաւ, վայրազ զազանը : Ո՛չ, դուք միայն միջոցներ ձեռք առաք՝ բոլորը միասին, որպէսզի դարերի ընթացքում կեղեքող-հարածողը ազատ մնայ՝ զլուխը բարձրացրած սարկի հասցրած վնասից : — Դուք այդ վնասը պակասացնել ջանացիք՝ — այդ վնասը ձեռք սեփական վնասն էր որովհետեւ : Փոխանակ արիւնը կանգնեցնելու, անմեղներին օյնութեան հասնելու, դուք կէս զիշկերով, արեան հեղեղներին միջով հերոսներ թփոխ վաղեցիք ու կրկին գիպլումատիական խաղերով, զանազան խոտորմներ տալով բանկը ազատել փութացիք . . . Իսկ այնտեղ ամէնուրեք տաճիկը իր դործն էր տեսնում, հազարաւոր անմեղներին արեան հետ կանանց ու երեխաների անմեղ արիւնը խոտնելով : Այդ դուք տեսնում էիք ու լուռ մնում, չնայելով աղնիւ խօսքին, որ վեց այսպէս ասած մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչներդ ի գիմաց Մարտիմովի, ծնկաչօք տուել էիք բանկի հերոսներին կոտորածը կանգնեցնել խոտանալով, հայկական դատի, հայ ժողովրդի շահերը առաջ բերելով . . . Սաբեցի՞ք :

Այդ էին պահանջում ձեզից ձեռք պաշտօնական պարտականութիւնները, ո՞րք էին պահանջում վերջապէս ձեռք մարդկային պարտականութիւնները :

Մի՞թէ արդարեւ քաղաքական կեանքի մէջ ամենատարրական մարդկային պարտաճանաչութիւնն անգամ բացակայում է ու եւրոպական ազգերը իրենց ներկայացուցիչներով չեն կոչուած դէթ որոշ չափով կարգ ու կանոն մացնել այնտեղ, ուր դժոխք է տիրում . . .

Եթէ հազարաւոր անմեղներ ի սր ու արցունքը, ամբողջ մարդկութեանը դիմած նրանց օղնութեան ճիչ ու աղաղակը ձեռք սրտին ոչինչ չի ասում ու դուք ընդունակ էք այդ բոլորին ստանաբոտութեամբ նայելու, հեռացէ՛ք, — մի՛ վրդովէք մեր զազանացած խիղճն ու միտքը . . .

Եթէ այս անգամ էլ հայ ժողովրդի անմեղ արիւնը ի դուր թափուած լինի, եթէ այս անգամը վերջինը չլինի, մօտակայ ահուելի կոտոր համար մեղ մասածել կը մնայ նորանոր միջոցներին, տարրեր ձեւի ու ծաւալի մասին, որից վնասուողները յամենայն դէպս միայն մենք չենք լինի . . . Ինչ կը լինի, թող լինի . . . Բայց եւ այնպէս մեր դրդուած խիղճի ու մտքի, մեր արիւնսով պատած աչքերի առաջ մի բարոյականացած անբարոյական միտք է անցնում, որը մեզ վրայ սարսուռ է բերում . . .

Եթէ հայը իրաւունք չունի խաղաղ, մարդավայել կեանք վարելու, այդ իրաւունքից նա կ'աշխատի զրկել եւ իր բոլոր թշնամիներին . . .

Եթէ արցունք, — թո՛ղ ուրեմն արցունք . . .

Թ Ռ Ո Ի Յ Ի Կ Թ Ե Ր Թ

Հ Ա Յ Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Խ Ա Կ Ա Ն

Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Կ Պ Ա Լ Ս Ի

Կ Ե Դ Ր Ո Ն Ա Կ Ա Ն Կ Օ Մ Ի Տ Ե Ի

PROCLAMATION

DU

COMITÉ CENTRAL DE CONSTANTINOPLE

DE LA

FÉDÉRATION RÉVOLUTIONNAIRE ARMÉNIENNE

dite DASCHNAKTZOUTHIOUN

C'est à vous, diplomates, politiciens, maîtres des nations, c'est à vous que nous adressons ces mots pleins de reproches et d'insultes.

Qu'avez-vous fait lorsque des fanatiques et des brigands turcs, soutenus par la police et les soldats, pourchassaient de malheureux Arméniens: ouvriers ou marchands, prêtres ou lettrés, les traquaient comme des bêtes féroces et sous vos yeux, en plein jour, les massacraient avec les raffinements de supplices les plus infernaux! Qu'avez-vous fait?

Vous saviez que ces horreurs se répétaient dans tous les quartiers de Constantinople. Les rues, les khans, les maisons et les magasins étaient souillés du sang des innocents. Partout du sang! Partout la terreur et la mort! C'était le règne de l'enfer.

Avez-vous, comme c'était votre devoir, cherché à arrêter le couteau de l'assassin? Non! Vous n'avez pensé qu'à sauvegarder les intérêts du tyran, à rendre vains les efforts du peuple écrasé essayant de briser ses chaînes. Et pourquoi protéger le despote contre l'opprimé? Parce que c'était votre intérêt, parce que ces pertes causées par notre peuple, ces pertes subies par le tyran vous touchaient, vous aussi, Européens. L'intérêt l'a emporté sur la justice!

Au lieu d'arrêter l'effusion du sang, au lieu de porter secours aux malheureux martyrs, vous vous êtes empressés d'accourir dans la nuit, à travers des mares de sang, auprès des héros, et, grâce à vos menées diplo-

matiques, à vos promesses également diplomatiques, vous avez sauvé la Banque, c'est-à-dire la caisse.

Cependant le Turc accomplissait à son aise son œuvre de carnage, mêlant le plus pur sang des femmes et des enfants à celui de milliers d'innocents. Vous avez tout vu et vous avez toujours gardé le silence! Vous n'avez pas tenu compte de la parole d'honneur donnée, à genoux, à nos héros, par Maximoff, le délégué des six soi-disant grandes puissances, qui promit à nos martyrs d'arrêter les massacres et de veiller aux intérêts de la nation.

Soyez fiers de nous avoir trompés!

La connaissance du plus élémentaire des devoirs humains sera-t-elle encore longtemps exclue de la vie politique et les nations européennes ne mettront-elles pas bientôt un terme à ces tueries, en introduisant, au moins dans une certaine mesure, l'ordre et la justice là où règnent l'anarchie et l'arbitre(1) ?

Vos devoirs officiels vous le défendent-ils ?

Si les armes des innocents et leurs cris de détresse ne vous touchent pas et si vous êtes capables de regarder toutes ces horreurs de sang-froid, eh bien, éloignez-vous ! Ne troublez pas notre âme et notre esprit, devenus féroces à la fin de tant de souffrances et de tant de perfidies.

Si cette fois encore tant de sang est inutilement répandu, nous chercherons d'autres moyens plus efficaces. Nous préparerons un autre plan d'action, mieux combiné, et qui atteindra plus sûrement son but et nous n'en subirons pas seuls les conséquences... Quoiqu'il arrive, tant pis ! Et cependant, devant notre conscience et notre esprit exaspérés, devant nos regards chargés de haine, se déroule un projet criminel, désormais moralisé, qui nous fait frissonner malgré nous...

Si les Arméniens n'ont pas le droit de mener une vie paisible et tranquille, ils s'efforceront d'arracher ce droit à tous leurs ennemis !

Hodie mihi — cras tibi ! ...

(1) Այստեղ, ինչպէս ամբողջ գրութեան մէջ, անվտիպիս պահած ենք բնագիրը: Լեզուական թերութիւնները սրբագրած չենք:

Պ — 25

ՊՈԼՍՈՅ Կ. Կ.Ի ԱԶԴԱՐԱՐԱԳԻՐԸ՝
ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆՅ
ԴԵՍՊԱՆՆԵՐՈՒՆ

Հրատարակ հանուած է, ամենայն հաւանականութեամբ, Պ24ով տրուած «Թռուցիկ թերթ»էն մէկ կամ երկու շաբաթ ետք: Բնագիրը շունինք: Կ'տանենք «Դրօշակ»ի 1896ի 24րդ. համարէն (17 Հոկտեմբեր 1896):

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՑ ԿԵԴ. ԿՈՄԻՏԵԻ
ԱԶԳԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Տէ՛ր,

Զերբակալութիւնները կը շարունակուին, անարգարութեան ատեանները լիովին կը կատարեն իրենց հայաջինջ պարտականութիւնը. գնտանները լեցուած են հաղարաւոր անմեղներով, որոնց միակ յանցանքն է հայ ըլլալին:

Եւ իբր թէ քողցը եւ համաճարակները բաւ չէին, այժմ ամենէն զարհուրելի տանջանքները վերապահուած են բանտարկեալներուն: Մինչդեռ բովանդակ հայութիւնը խմբովին կը հալածուի, բուն շարագործները, վայրենի քիւրտերը ոչ միայն չեն պատժուիր, այլ նաեւ թաղերու ապահովութեան հողը յանձնուած է անոնց: Ի՛նչ հեզուութիւն:

Հակառակ մեծ վէճի խոստումներուն եւ ապահովութիւններուն, հակառակ վալիներուն ուղարկուած համբաւաւոր շրջաբերականին, նորէն Ակնի կոտորածը պայթեցու քողաքակիրթ աշխարհի եւ Դահիճ-Համիտի վայրագ քողաքականութեան աչքին առջեւ:

Օգոստոս 14/26ի մեր յայտարարութիւնը եւ նոյն ամսուայ 16/28ի(1) մեր ազդարարալերը արձակելէ յետոյ համբերութեամբ կը սպասէինք մեր տարաբախտ հայրենիքի սրբազան դատին նկատմամբ եւրոպական դիւանապետութեան բռնելիք նոր ուղղութեան:

Շատ լաւ գիտէինք, թէ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ հնար չէր ազդեցիկ բարենորոգումներ կատարել, սակայն կը սպասէինք զոնէ առ այժմ մեղմացուցիչ միջոցներով վերքերը փակել, նորանոր գազանութիւններու առջեւ առնել, անմեղները պաշտպանել եւ միաժամանակ գաղթականութիւնը արդիւլէ՛լ՝ որ ձմեռ ատենով պատճառ պիտի ըլլայ այդ շուարած թշուառներու մեծ մասին ակներեւ մահուան:

Աւա՛ղ, ոչ մէկ միջոց, բացի, թերեւս, Թօփհանէի ռումբերու ցուցահանդէսէն՝ մահմետականներու մոլեռանդութիւնը աւելի բարբոքելու համար:

Մենք պարտականութիւն կը համարինք վերջին անգամ ըլլալով՝ ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել թէ վտանգաւոր խաղ է ազդի մը ճակատադրին հետ խաղալ, ազդի մը, որ աւելի հին է եւ աւելի քողաքակիրթ, քան իր խողխողիչները եւ որ իր դարաւոր համբերութեանը վերջին ծայրը հասած է: Սպառնալիք մը չէ աս, այլ պատմական օրէնք մը, զոր կարելի չէ անդունել:

Մենք, դործի մարդիկս, մենք միշտ դործը խօսքէն նախամեծար սեպած ենք: Մեր վերջնական խօսքը կարգացիք արդէն մեր շրջաբերականին մէջ:

**

Յ. Գ.— Պարտք կը համարինք բացարձակապէս չերքել նաեւ այն, թէ Դաշնակցականները երբեք չեն

մտադրած Պոլսոյ դեպքանատուները օդը հանել, ինչպէս կը տարածայնեն հայատեաց թերթերը: Այդ լուրին անհեթեթութիւնը այնքան պարզ է, որ տարակույս չի վերցնէր, որովհետեւ մինչեւ հիմա, մենք միշտ պղտիկ յոյս մը տածած ենք հայկական զորքերուն մէջ եւրոպական միջամտութեան մասին:

(1) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ ՊՅՅով տրուած Բ. շրջաբերականը, ուզուած դիւանագետներուն:

Պ — 26

«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԱԶԴԸ

«Դրօշակ»ի 30 Ապրիլ 1897ի (Թիւ 7) համարի վերջին էջիմ վրայ կը կարդանք.—

Ա. Զ. Դ.

Պոլիս՝ Խոսուիւղ բնակող երկու պարսկահայատակ եղբայրներ՝ ԵՐՈՒԱՆԴԻ ԵՒ ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ԹՈՒՂ-ԼԱՃԵԱՆ, որոնք Օգոստոս 14ին Խոսուիւղի եկեղեցին զրկուած «Դաշնակցութեան» ատրճանակներէն երկու հատ Սմիթ-Վիստըն իւրացուցած էին, մերժեցին վերադարձնել ատոնք Վառնայի Կոմիտէին, լրբարար աւարկելով՝ թէ ազդին սպրանքն են ատոնք եւ ոչ ոք իրաւունք ունի ետ պահանջելու իրենցմէ:

Նոյն երուանդ Թուղաճեանը այդ տապնապալի միջոցին փախտտականի մը համար «Դաշնակցութեան» կողմէն իրեն յանձնուած երկու օսմ. ոսկին եւս կողորդն անցուցած է, մէկ մէճիտ միայն աւելով պատկանեալ տեղը: Այդ դրամն ալ կը մերժուի այժմ հատուցանելու, այն առարկութեամբ՝ թէ վերջին դէպքին հետեւանքով մեծամեծ վնասներ կրած են, թէեւ շուսյտութեան համար դրամ չի պակսիր իրենց:

Այս ամենալիբր արարքը հրատարակելով՝ կը հրաւիրենք հասարակութիւնը իր զղուանքով եւ արհամարհանքով հալածելու այդ երկուքը եւ ատոնց նմանները, որոնք չեն խցճար սեփականելու ժողովրդին՝ յանուն յեղափոխութեան իր արիւն-քրտինքոյ նուիրած լուծմաները:

**

Այս առթիւ հրաւէր կը կարգանք ամէն անոնց, որ «Դաշնակցութեան» պատկանած ռումբ, դաշոյն, աւտրճանակ, դնդակներ կամ որեւէ իր վերջին դէպքին առթիւ իրենց քով մնացած ունին կամ տեղ մը պահած են՝ փութան մանրամասնօրէն հաղորդել Խմբազրութեանս, որպէսզի պատշաճ դատուած եղանակով աւնուին եւ յանձնուին «Դաշնակցութեան» տեղական կոմիտէներուն:

Պ — 27

ԱՀԱՔԵԿԶԱԿԱՆ ՆՈՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՁ

Մեծ պետութեանց անտարբերութեան եւ սուլքանական կառավարութեան նորանոր հայածանկներուն դիմաց, Պոլսոյ կեդր. կոմիտեն կ'որոշէ, ըստ երեւոյթին, անաբեկչական նոր աքթերով ցնցել բռնապետութիւնն ու միջազգային հանրային կարծիքը: «Դրօշակ»ի 1897 Սեպտեմբերի թիւ 11 համարին մէջ լոյս տեսած քղբակցութեան մը կը քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները 6 Օգոստոս (նոր տոմարով՝ 18 Օգոստոս) 1897ին կատարուած սիւսիսի կողմէն այդ գործողութիւններուն մասին, դժբախտաբար անցած ընդհանուր սամար անյաջող:

ՏԵՌՈՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլիս, 9/21 Օգոստ.

Նոյն օրն իսկ հեռագրեցինք ձեզ այն երեք տեսութեան դործողութիւններու մասին, որոնք Կ. Պոլիսի կեդր. կոմիտէի որոշումով ի դործ դրուեցան 6/18 Օգ. Չորեքշաբթի:

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԱՆՔԻՆ ՄԷՁ

Օգոստ. 6ին որոշուած ժամուն, որ թրքական Դն էր, կէսօրէն ետք, Դաշնակցութեան ահաբեկիչներէն մէկը ուժանակի ծրարը ձեռքին՝ կը մտնէ Օսմանեան պանքի դռնէն ներս, եւ սանդուխներէն վեր կը բարձրանայ դրամարկի դրասանեակը մտնելու եւ պանքը օդ թոցնելու: Պահապաններն անմիջապէս կ'սկսեցին զինքնազէտելու եւ քանի մը հարցումներ ընելէ ետք, կ'ուզեն ձերբակալել զինքը: Ահաբեկիչը պազարիւնը չի կորսնցնէր. կը փորձէ իսկոյն ծրարին պատրոյզը վառել ձեռքի սիկառով, սակայն պահապաններէն մէկը հարուած մը տալով ձեռքին՝ սիկառը կը ձգէ դետին: Անվախ հերոսը կը քաշէ մէջքէն տարճանակը եւ կ'ուզէ իրեն համար ճամբայ բանալ, բայց պանքի ստիկանները միջոց չեն տար, կը յարձակին վրան, կը կաշկանդեն եւ կը տանին մերձակայ պահականոցը:

ԿԱԼԱԹԱ - ՍԷՐԱՅԻ ԱՌՁԵՒ

Ճիշդ նոյն վայրկենին՝ Բերայի երկու ահաբեկիչներ իրենց վրայ առած պարտքը կատարելու հաստատ որոշումով կ'երթան Կալաթա-Սէրայի սուղեւ: Որոշու-

մին համեմատ ասոնցմէ մէկը ուսմբը պիտի պայթեցրնէր սուլայատակին վրայ եւ երբ այդ պայթումին հետեւանքով զինուորներ ու ստիկաններ դուրս թափէին, երկրորդը իր կարգին պիտի նետէր իր ուսմբը այդ վիշտալիչներու խումբին մէջ: Ռուսը չպայթեցաւ անյայտ պատճառով: Ներկայ գտնուող ստիկաններն ու զինուորները կատարաբար յարձակեցան խեղճ տղուն վրայ եւ կտոր կտոր ըրին:

Երկրորդ ահաբեկիչը, որ քիչ մը հեռուն կը սպասէր, նշմարուած էր արդէն. կը հարածեն եւ կը պաշարեն զինքը: Ահաբեկիչը իր ոչվօլվերով երեք անգամ կրակ կ'ընէ, սակայն առանց մէկու մը վնասել յաջողելու՝ կը ձերբակալուի:

Բ. ԴՐԱՆ ՄԷՁ

Բոլորովին անակնկալ պարագաներու հետեւանքով ժամը ճիշդ 7 եւ 48 վայրկեան անցած՝ ուժանակի ծրարը կը պայթի ստալին յարկը «Թէշրիֆաթի» սենեակներու քով ստիկալի ձայնով ու ահուկի ցնցումով, որ շատեր երկրաշարժ կարծեք են հեռուէն:

Պայթումին հետեւանքով մէկ քանի սենեակներ կը քակրախն, սանդուխները կը փչուուին, հոն գտնուողներուն մէկ մասը անմիջապէս կը սպաննուի ու շատեր ալ կը վերաւորուին: Պայթումէն անմիջապէս վերջը հըրդէն կը սկսի. վերի յարկերէն շատ մը մարդիկ ինքզինքնին պատուհաններէն վար կը նետեն ազատուելու նպատակով, բայց անոնց ալ զանազան անդամները կը կտորախն, մէկ քանիներու ձեռքը, ուրիշներու ոտքը... Հըրդէն կը տեւէ երկու ժամ ու ամէն կողմէն, նոյնիսկ Բերայէն, թաղային ու զինուորական ջրհանները կը փութացնէին հրդեհին վայրը:

Երբ սարսափելի պայթումը կը լսուի, ստիկաններ, զինուորներ ու անոնց հետ սօֆթաներն ու խուժանը կը վազեն դէպի Բ. Դուռը, անմիջապէս դուռները կը դոցեն յանցաւորը բռնելու համար. բայց մեր տղաքը ժամանակին դուրս ելած էին արդէն եւ տակաւին հրդեհը չմարած՝ անոնք իրենց գործերնուն կուլին անցած կ'աշխատէին հանգիստ, բոլորովին ապահով: Ոստիկանութիւնը կատրած՝ այդ տղաքը կը վնասէ. ամէն ջանք դործ կը զնէ յանցաւորը զանելու, բայց յաջողելու եւ ոչ մէկ յոյս կրնայ ունենալ:

Սանութները դէպքէն անմիջապէս ետքը կը փակուին: Ժողովուրդը կը վազէ դէպի տունները: Զինուորները թէ Պոլիս եւ թէ Բերա դուրս կը թափին պահականոցներէն՝ խիստ հսկողութիւն ընելու համար: Ոստիկանութիւնը՝ արդէն նախապէս ստացած հրամանին համաձայն՝ շատ զուշուրեմաբ կը վերաբերի դէպի ժողովուրդը, որեւէ թշնամական արարք չի գործադր-

ուր հայերու նկատմամբ. հայ թաղերու մէջ խիստ հակադրութիւն կը կատարուի: Թուրք խուժանը անշուշտ այս վիճակէն զտճ չէր կրնար ըլլալ եւ իրաւ ալ իրենց զէմքերուն վրայ կը տեսնուէր լուրջ տիրութիւն մը. ամէնքն ալ զլիսիկոր, հանդարա էին. այդ իրիկունը Բերայի թաղերուն մէջ տաճիկ պողաւմաճառներ եւ այդ դասին պատկանող մարդիկ ամենեւին չերեւցան:

Ոստիկանութիւնը սարսափը չընդհանրացնելու եւ երոպացոց մտքերը գրգռման վիճակի մէջ չզահեկու համար՝ Բերայի բոլոր խոնութները բռնի բանալ տըլու եւ ստիպեց ժողովուրդը, որ իր գործերով զբաղի, իրրեւ թէ բան մը եղած չըլլար:

ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹՅՆՆԵՐ

Ձերբակալութիւններն սկսան, բայց ո՛չ ծայրայեղ սասակութեամբ, ինչպէս անցեալ տարի պատահեցաւ: Նոյնիսկ ձերբակալութիւնները դադանի, առանց ազմուկի ընելու ջանքեր կ'ընէ ոստիկանութիւնը. Չորեքշաբթի զիշեր (6 Օգ.) 20ի չափ հայեր կէտիկ-Փաշայի կողմէն կ'անցընեն Գում-Գափու տանելու համար եւ, որպէսզի ոտքի ձայները չլսուին, ձերբակալուածներուն կոշիկները կը հանեն:

Բերայի մէջ, Ֆէրիտիյէի կողմը, տուն մը կը խուզարկեն, բայց որեւէ բան չեն գտներ: Գում-Գափուի մէջ ալ կը խուզարկեն դէպքի պահուն Բարձրագոյն Գուռը գտնուող հայ սեղանուորի մը տունը. աւելորդ է ըսել թէ յղեցութիւններն վրայ կ'երթայ:

Նոյն օրը կեդր. Կոմիտէիս կողմէն վեց դեսպաններուն տրուեցաւ յայտարարութիւն մը, որ զիմում ընելով հանգերձ եւրոպական աղղերու մարգասիրական դըպցումներուն, կը յիշեցնէր ցարդ տրուած խոստումներուն անգործադրելի մնալը եւ կը սպառնար անարկու ծրագրի մը իրագործումով, որուն միայն նախըրգանքն էին անցեալ տարուան դէպքերը:

Յայտարարութիւնը կը վերջանար հետեւեալ տողերով. «Մենք կը պահանջենք որ... տիրող բռնութեան եւ անսանձ կամայականութեան փոխարէն՝ օրէնքը թաղաւորէ:

«Մենք կը պահանջենք ինչ որ անհրաժեշտ է լոկ իրրեւ մարդ աղղելու համար եւ երբեք պիտի չդադրինք զօրծելէ, մինչեւ չիրականանան մեր այս արդար, իրաւացի եւ մեր նահատակ եղբայրներու արիւնով նուիրագործուած պահանջները»:

ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆՈՐ ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ արդէն վերոյիշեալ քղթակցութեան, այս յայտարարագիրը եւրոպական վեց պետութեանց յետպաներուն յանձնուած է ահաբեկչական գործողութիւններու օրն իսկ՝ 6/18 Օգոստոս 1897ին: Ժամանակագրական տեսակէտէ բոլորովին ճիշդ չէ ուրեմն — կամ առեւտրական շատ սնորոշ է — «Դիւան Հ. Յ. Դաշնակցութեան» Բ. հատորի 111րդ. էջին մէջ եղած այն հաստատումը՝ թէ «Հ. Յ. Դ. Պոլսի կենտր. Կոմիտէն այս յայտարարութիւնը հրատարակեց բանկի դէպքից յետոյ»:

Կու տամք նաեւ փրանսերէն բնագիրը, որու պատճէնը ունինք:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ

Երկար ու ձիւր տարիներու ընթացքին մէջ անխնայ կը հոսէր հայու արիւնը, կ'առեւանդուէր հայ կիներ, կը պղծուէր հայու սրբութիւնը, եւ հայը անկարող բողոքելու կը լռէր ու արիւն արցունք կուլ տալով կը տանէր այլ ամէնը...

Վերջապէս կատարուող անդթութիւններու լուրը հասաւ եւրոպական զիւանադէտներու ականջը ու անոնց գրադմունքի նիւթ դարձաւ. սակայն փոխանակ բարեւոքելու անոր անտանելի գրութիւնը ա'լ աւելի վատթարացաւ. անլուր խժովութիւններու յաջորդեցին վերէն նախադուած եւ ծրագրուած ընդհանուր ջարդ, կռողսպառ, տանջանք ու բռնութիւն եւ այն ինչ որ կը կատարուէր զիշերային մթութեան մէջ, այժմ օր ցերեկով, արեւու լուսին, Եւրոպայի ներկայացուցիչներուն աչքին առջեւ...

Արիւնաքամ, ուժասպառ, մենք դեռ չէինք կորսնցուցած մեր յոյսն ու հաւատքը, մենք դեռ կը սպասէինք, կը յուսայինք. կը յուսայինք որ եթէ մարտիրոս հայ ժողովրդի լացն ու կոծը կը լսէ Եւրոպայի ժողովուրդը, անշուշտ անոր օգնութեան ձեռք կը կարկառէ, կարկառել կու տայ: «Կաթիլ կաթիլ ջուրը ապառաժը կը ճաթեցնէ» կ'ըսեն, հայի արեան անվերջ հեղեղները չի՞ պիտի շարժեն Եւրոպայի դուրը...

Բայց պատրանք է եղեր այս ամէնը եւ դուցէ Եւրոպայի պղատունտական ուշադրութիւնն էր պատճառ, որ սպաննանոց դարձուց հայի երկիրը, հարիւր հազարաւոր անմեղ նահատակներու արիւնով ներկուեցաւ անոր սարն ու ձորը, քարն ու խտրը, որքերու ու այրիացածներու աղիոզորմ մըմունջն ու հեծկլտանքը մինչեւ երկինք բարձրացան...: Բայց եւ այս ամէնը չբաւեց Եւրոպայի ընացած խիղճը արթնցնել, անոր դուրը շարժել...:

Տեսաւ հայ ժողովուրդը իր առջեւ բացուած ահաբեկի անդունդը, որ կուլ կու տար իր հազարաւոր որդիները, եւ որ կը սպառնար ամբողջ հայութեան գերեզմանը դառնալ: Նա սթափեցաւ, համակ բողոք դարձաւ եւ իր բողոքի արտայայտութիւնը Օգոստոս 14ը եղաւ:

Այդիկէ ետքը ամէն մարդ կը սպասէր որ ա՛լ վերջ կը տրուի հայի տառապանքին, ա՛լ բաւ կը համարուի անոր թափած արիւնը եւ վերջապէս գործադրութեան կը զրուի հայկական բարենորոգմանց տիրահամբաւ ու շարչրկուած ծրագիրը:

Անցաւ հարձանքներով ու տառապանքներով լեցուն ամբողջ մէկ տարի, սակայն գարձեալ յուսախաբութիւն: Զկատարուեցան մեզի տրուած խոստումները եւ նոյն իսկ մտապաշտեան տալ ուղուեցաւ հայկական դատը: Իսկ մենք անկարող մտնալու մեր եղբայրներու թափած արիւնը, անկարող տանելու ներկայ զժոխային դրութիւնը, ճարահատ, նորէն հրատարակ կու դանք եւ կը ձեռնարկենք գործադրելու ինչ որ նախադրացուցած էինք Օգոստոս 14ի գէպքէն վերջ:

Աստիճակով ստիպուած են այն ծրագրին, որ Մեծ-Մարդասպանի ծրագրէն աւելի ահարկու է եւ որ մեզ ալ սարսուռ կ'ազդէ...:

Ա՛լ բաւ է, զթացէ՛ք, քրիստոնեայ եւ մարդասէ՛ր Եւրոպայի ժողովուրդներ. ինչո՞ւ կը թողուք իճանալու ազդ մը որ իր հնութեամբ, զարգացումով եւ բարոյականով անհամեմատ աւելի բարձր է զինքը չըջարտող եւ իրեն տիրող տարրերէն: Գթացէ՛ք անանց որ սրբախոզխոզ եւ թաղամահ կը կորսուին: Գթացէ՛ք այն անմեղներուն որ բանտերու ու աքսորներու մէջ կը տառապին, զթացէ՛ք այն թշուառ որբերուն որ ձեր դաւաճանքներուն պէս հօր ու մօր պէտք ունին, զթացէ՛ք այն կոյսերուն որ ձեր դատարաններուն պէս պատիւի պէտք ունին, զթացէ՛ք այս գերութեան, ստրկութեան լուծի տակ ապրող ժողովուրդին որ ազատութեան պէտք ունի եւ որ կը տառապի միմիայն քրիստոնեայ ըլլալուն համար:

Աւելորդ կը համարինք մէկիկ մէկիկ հոս յիշել նորէն մեր պահանջները, քանի որ անոնք ձեր ուշադրութեան քանիցս ներկայացուած են:

Մենք կը պահանջենք որ չանարգուի հայի պատիւը, չպղծուին անոր սրբութիւնները, չյտնուարկուի անոր դառն քրտինքի արդար արդիւնքը ու տիրող բռնութեան ու անսանձ կամայականութեան փոխարէն՝ օրէնքը միայն թաղաւորէ:

Մենք կը պահանջենք ինչ որ անհրաժեշտ է լսի իրբեւ մարդ ապրելու համար եւ երբեք չպիտի դադրինք գործելէ, մինչեւ չիրականանան մեր այս արդար, իրաւացի եւ մեր նահատակ եղբայրներու արիւնով նուիրազործուած պահանջները:

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

PROCLAMATION

DE LA

FÉDÉRATION RÉVOLUTIONNAIRE ARMÉNIENNE

(COMITÉ CENTRAL DE CONSTANTINOPLE)

Pendant le cours de longues et pénibles années le sang de l'Arménien a été versé, la femme arménienne enlevée, tout ce qu'il y avait de sacré profané et l'Arménien réduit à l'impuissance d'en appeler(1), s'est résigné à garder le silence.

Le bruit des atrocités commises est enfin parvenu aux oreilles des hommes d'Etats de l'Europe, ils en ont fait le sujet de leurs débats, mais cet état intolérable au lieu de s'améliorer n'a fait qu'empirer. Une oppression systématique commandée par en haut n'a pas manqué de succéder! **meurtre, rapt, torture, violence** et enfin tout ce qui par le passé avait eu lieu dans l'obscurité se commet au grand jour sous les yeux même des consuls de cette Europe, qui dans le traité de Berlin garantissait la vie, la sécurité et la parfaite tranquillité en Arménie...

Saignés à blanc, épuisés, nous n'avions pas cependant perdu tout espoir, nous nous flattions que si le gémissement du peuple arménien martyrisé parvenait aux oreilles des Peuples de l'Europe, une main secourable nous serait tendue. L'eau qui tombe goutte à goutte perce le rocher, est-ce que les flots du sang arménien répandus à torrent ne pourront pas émouvoir l'Europe? Mais c'était une déception amère, et peut-être c'est l'attention purement platonique de l'Europe qui a excité au carnage nos cruels oppresseurs. La patrie de l'Arménien a été transformée en une immense boucherie, monts et vallées ont été teints du sang des martyrs et le cri navrant des veuves et des orphelins monta jusqu'aux cieus...

Mais tout cela même ne suffit pas à réveiller la conscience endormie de l'Europe et lui rappeler la miséricorde chrétienne.

C'est alors que le peuple arménien s'est rendu compte de l'abime entrouvert sous ses pas qui engloutissait ses meilleurs enfants et qui menaçait de se refermer sur lui en un immense tombeau. Il eut un frisson de réveil et son réveil fut la manifestation du 14/26 Août 1896. Dès lors nous étions dans la juste attente de voir le terme de nos misères, nous espérions que tant de sang versé aurait suffit et qu'enfin serait mis en vigueur ce projet de réforme martyrisé et de triste mémoire dont on avait tant bercé les Arméniens.

Une année d'angoisse et d'anxiété, une longue année de persécution et de martyres, une année de nouvelles déceptions vient de s'écouler. Sont restées lettres mortes les promesses qui nous ont été prodiguées et l'on a même tenté de condamner à l'oubli la cause arménienne.

Quant à nous, il nous est impossible d'oublier le sang qu'ont répandu nos frères, il nous est impossible de supporter plus longtemps cet enfer. Réduits à cette extrémité, nous entrons dérechef en scène résolus à exécuter ce que nous vous avons fait entrevoir à la suite des événements du 14/26 Août 1896.

Ce sont les préliminaires du projet qui est autrement terrible que celui du Grand-Assassin, projet dont l'idée même nous remplit de terreur...

Qu'il suffise donc, ô peuples de l'Europe civilisée, humaine, chrétienne! Pourquoi, laisser anéantir un peuple qui par son antiquité, par son développement moral et intellectuel est incomparablement supérieur aux éléments qui l'entourent et le dominant. Ayez pitié de ceux qui meurent assomés et à la pointe de l'épée. Ayez pitié de ceux qui languissent au fond des cachots, ayez pitié des vierges qui à l'égal de vos filles ont droit de conserver leur honneur, ayez pitié des orphelins qui à l'égal des vôtres ont besoin de père et de mère, ayez pitié d'un peuple qui gémit entre les fers et au milieu de l'esclavage, pour qui la liberté est une condition et qui ne souffre que pour le doux nom du Christ.

Il est superflu d'énumérer ici nos justes réclamations, du moment qu'elles vous ont été exposées plus d'une fois.

L'honneur de l'Arménien ne doit pas être foulé aux pieds, tout ce qu'il a de sacré ne doit pas être frustré du fruit juste de ses labeurs pénibles. Tous ce que nous voulons, ce sont des garanties pour la vie. la fortune et l'honneur, tout ce que nous voulons, c'est que la loi règne au lieu de la tyrannie et de l'arbitraire absolue.

Nous ne demandons que ce qui est nécessaire pour

vivre en homme, nous ne cesserons jamais d'agir tant qu'il ne sera pas donné pleine satisfaction aux réclamations légitimes sanctifiées par le sang des martyrs nos frères.

COMITÉ CENTRAL DE CONSTANTINOPLE

(1) Այստեղ եւս՝ փրանսերէն ամբողջ բնագիրը պահած ենք անփոփոխ, հակառակ լեզուական քերութիւններուն:

Պ — 29

ԶԱԻԿՆԻ (ՅԱԿՈՒ ԳԱՐԱԿԵՕԶԵԱՆ)

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՄԱՀԸ

«Դրօշակ»ի 1 Հոկտեմբեր 1897ի համարով (N° 12), Հ. Յ. Դ. Պալտոյ Կեդրոն. Կոմիտէն կը գուժէ հերոսական մահը իր անդամներէն՝ Զաւէնի (Յակոբ Գարակէօզեան).—

ՅԱԿՈՒ ԳԱՐԱԿԵՕԶԵԱՆ

(ԶԱԻԿՆ)

Անհուն հսկիծով կու գանք յայտնել սիրելի ընկերոջ մը հերոսական մահը:

Օդոստոս 12/24ի առաւուն, ժամը 9ին, մատնութեան մը շնորհիւ իր տան մէջ պաշարուելով՝ Զաւէն չուզեց անձնատուր ըլլալ, կրակ ըրաւ սուտիկաններուն վրայ եւ իր վերջին զնգակով՝ վերջ տուաւ իր մատաղ կեանքին:

Յեղափոխութիւնը Զաւէնի անձին մէջ շիտակ դործիչ մը կորսնցուց, բայց անոր հերոսական մահը նոր ստպացոյց մըն ալ բերաւ յեղափոխական իրէջալի անայլ լայլ վեհութեանը:

Կ. ՊՈԼՄԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 30

ԱՀԱԲԵԿՈՒՄ

«Դրօշակ»ի 1902ի 10րդ. համարին մէջ (Սեպտ.), էջ, 160, կը կարդանք հետեւեալը.—

ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՏԻԺ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրօյի 1896 թուակիր եւ վերջերս Կ. Պալտոյ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի վճռի համաձայն՝ Ապրիլի 10ին Բաթում քաղաքում տեւորի ենթարկուեց Երզնկայի էրկան զիւղացի, 28 տարեկան, սափրիչ Մելքոն Քէօսէեան, որը 1896 թ. ի վեր Դաշնակցութեան պատկանող 10 հրացաններ իւրացրել եւ անյայտացել էր: Ահաբեկիչները ազատ են:

Պ — 31

ԱՀԱՐԵԿՈՒՄ

«Ղրօշակ»ի 1903ի Դրդ. համարին մէջ (Օգոստոս), էջ 112, կը կարդանք հետեւեալը.—

ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՏԻԺ

Պալտայ Կեղերոնական Կոմիտէի վճռադրով՝ Պուրկուտի 28 սնտուկ ղէնքի դարձին մէջ գլխաւոր յանցաւոր ճանչցուած եւ դատաւարարուած Կարապետ Մարտիրոսեանը տեսարի ենթարկուեցաւ՝ ուսումնական Գալաֆաթ քաղաքին մէջ: Տեսորիտը ապառ է:

Պ — 32

ՊՈԼՍՈՅ ԵՒ ԻԶՄԻՐԻ ՌՄԲԱՅԻՆ ԾՐԱԳԻՐՆԵՐԸ

1905ի իր Տրդ. համարի յաւելուածին, ինչպէս նաեւ յաջորդող համարներուն մէջ, «Ղրօշակ» լուրի ձեռով կաւ տայ Նըլարզի մահափորձը հազարողոց հեռագիրներն ու քղթակցութիւնները, կ'անդրադառնայ ղէպէին՝ «Ռուսքը Նըլարզի մօտ» խորագրուած յօդուածով մը, սակայն լուր կ'անցնի մահափորձի իսկական կազմակերպիչներու անուան վրայէն: Գրդ. (Սեպտեմբերի) թիւով, ան կաւ տայ նաեւ օտար թերթերէ քաղաւած մանրամասնութիւններ պնդիմացի ժորիսի եւ Տիգրան Նալպանտեանի ձերբակալումով երեւան հանուած՝ Իզմիրի ումբայի զաւարտութեան մասին (տեսնել այս մասին՝ Մ. վարսնդեան, «Հ. Յ. Դ. Պատմութիւն», Ա. հտր., էջ 450):

Թէ՛ Պալտայ (մահափորձ Սուլթանի անձին դէմ) եւ քէ Իզմիրի (Եւրոպական հաստատութիւնները ուժանակով պայթեցնելու ծրագիր) ումբային ծրագիրներն աւ պատրաստութիւնները գործն էին Հ. Յ. Դաշնակցութեան Յրդ. Ընդհ. ժողովէն (Սոֆիա, 1904) Բրիտափորի գլխաւորութեամբ ընտրուած Յուգական Մարմնին: Ծրագիրները, գէթ իրենց սկզբունքով, ընդունուած էին արդէն Յրդ. Ընդհ. ժողովին կողմէ, եւ պարզ է ուրեմն՝ որ Արեւմտեան Բիւրոն («Ղրօշակ»ի խմբագրութիւնը) չէր կրնար տեղեկ չըլլալ քէ որո՞նք են զաւարտութեանց կազմակերպիչները: Այդ ուզուածութեամբ «Ղրօշակ»ի պահած ամիսներու լուրքիւնը կը բացատրուի ուրեմն՝ վիշապի եւ Ռսկեհանքի ընկերներու սպառնալուքեան մտահոգութեամբը միայն:

Շատ բան գրուած է Նըլարզի մահափորձին մասին, որ անյաջող եղաւ Մեծ Մարդասպանը՝ Համիտը սպաննելու տեսակէտէն, բայց որու պատրաստութեան գոհ գնաց Դաշնակցութեան Մեծ Մարդակերտը՝ Բրիտափորը (Վաւաշապուհի ֆէնտիրեանի հետ): Համեմատաբար էիչ ժանօք ենք ստիպան Ռսկեհանքի (Իզմիր) որմբային զաւարտութեան: «Ղրօշակ»ի 1905ի Գրդ. համարէն քաղելով, կաւ տանք հետեւեալ մանրամասնութիւնները:

Ա.— ԵՐԼՏԸԶԻ ՄԱՀԱՓՈՐԶԻՆ ԱՌԹԻԻ

Մարտէլի Le Semaphore թերթի իրազեկ թղթակիցը ի միջի այլոց հետեւեալն է գրում Կ. Պոլսից.

Կասկածները կարող են ընկնել երեք տարբերի վարայ, — թիւրք բարենորոգիչներին, հայկական կոմիտէ-

ներին եւ մակեդոնական ներքին կոմիտէի վրայ: Հայերը եւ բուլղարները փորձուած մարզիկ են ուսմբերի դործածութեան մէջ. հայերը սպառնացել են այլ 1896 թուին, երբ նրանք օր ցերեկով, դրաւեցին Բանկ Օտոմանը, որ նրանք օղը պիտի ցնդեցնէին, եթէ անսպասելի կերպով շահատակուէր իրենց պարապլուխը: Ինչ վերաբերուած է երիտասարդ թիւրքերին, նրանք անյնդունակ են թուում լմբունելու եւ դործադրելու մի փորձ՝ ուսմբի կամ դժոխային մեքենայի միջոցով:

Բ.— ԻԶՄԻՐԻ ՌՄԲԱՅԻՆ ԾՐԱԳԻՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

Frankfurter Zeitungին գրում են Չմիւռնիայից, 16 Օգոստոսի.

Ռատիկանութիւնը բաց արաւ հայկական մի դաւանդար թիւն, որը եթէ յաջողէր իրադործուէլ, մի քանի հազար մարզիկային զոհեր պիտի պատճառէր: Ամբողջ քաղաքը յուզման մէջ է: Գտնուած են 140 ուսմբեր եւ դժոխային մեքենաներ, մեծ քանակութեամբ թոյն եւ մանրամասն նախադիժներ, որոնցից երեւում է, որ Սեպտեմբերի 1ին զարհուրելի ծրագիրը պիտի իրադործուէր: Քաղաքի ջուրը պիտի թունաւորուէր, դազի աղբիւրը պիտի պայթէր եւ ապա մթութեան մէջ բնջար հիւպատոտարանները, բանկերը, եկեղեցիները, հասարակական հիմնարկութիւնները օղը պիտի ցնդէին:

Կ. Պոլս, կիրակի.

Չերբակալուած հայերից մօտ 20 հոգի կը բերուեն բարձր քննիչ տտեանի առջեւ: Այլ քննութիւնը պէտք է հաւատարմանայ՝ կա՞յ արդեօք սեւէ կապ սուլթանի ղէմ եղած սպանութեան փորձի եւ Չմիւռնիայի դաւադրութեան միջեւ: Հասարակութեան բոլոր դասակարգերը գրազուած են Չմիւռնիայում արուած զիւտով: Կարծում են, որ ուժանակային ուսմբեր են թաքցըրուած ուրիշ քաղաքներում եւս, նոյնպէս Կ. Պոլսում: Նըլարզի իշխանութիւնները այն աստիճան մտատանջ են այլ շշուկների եւ Չմիւռնիայ դաւադրութեան պատճառով, որ չեն կարող զրադուէլ պետական դործերով, որոնք երկար ժամանակից ի վեր առկախ են մնացել:

Reuter

Die Zeitին գրում են Կ. Պոլսից, 20 Օգոստոսի.

Չմիւռնիայում բացուած հայկական դաւադրութիւնը յուզմունք է յարուցանում ոչ միայն Նըլարզում, այլ եւ գիւտանազիտական շրջաններում, որովհետեւ նա մի նշան է, որ Նըլարզի սպանութեան փորձը մէկ մասն է միայն եղել լայն ճիւղաւորուած մի դաւադրութեան:

Սեպտեմբերի 1ի համար ընդարձակ եւ խիստ միջոցներ են ձեռք առնուում: Լուր կայ, թէ Նըլարզը

պէտք է իսպառ կղզիացրուի շուրջանակի մի սարիսպով եւ թէ սահմանակից թաղերը պիտի աւերուին :

Կ. Պոլիս, 20 Օգոստոսի .

Հայկական դաւադրութեան բացումը Չմիւռնիսյում մեծ սարսափ է տարածել ամբողջ օսմանեան կայսրութեան վրայ : Դաւադրութեան հետքը գտել է մի յոյն վաճառական, Ադրէ Պրօսօպապա անունով :

Daily Mail

«Temps»ին հեռագրում են .

Ոստիկանութիւնը, խուզարկելով, գտաւ Չմիւռնիսյում 115 ուսմբ, 3 դժոխային մեքենայ, ուժանակի մեծ քանակութիւն եւ ուրիշ սլայթուցիկ նիւթեր : Կարծում են, որ բաց են արել ընդարձակ մի դաւադրութիւն : Բռնուած նամակներից կրեւում է, որ Օգոստոսի 31ին, սուլթանի գահակալութեան տարեդարձին՝ կառավարական պալատը, հիւպատոսարանները և բանկերը օդը պիտի ցնդէին : Իմացել են, որ հայկական կոմիտէն վարձել է մի փոքրիկ խանութ, որտեղից սկան կարող էր տարուել դէպի բանկը, ինչպէս որ մակեդոնացիք արել էին Սալոնիկում : Գննութիւնը դեռ շարունակուում է . 40 հոգի ձերբակալուած են : Անցադիրները բիւրոն եւ կայսրանները ենթարկուած են խիստ հսկողութեան : Հայկական թաղը գրաւուած է զօրքերով : Մեծ յուզմունք է տիրում քաղաքի մէջ : Նրկիւղ են կրում կոտորածներէրից :

Die Zeitին հեռագրում են .

Որովհետեւ ժորիսը չէր ուզում ոչ մի ցուցմունք տալ Բելգիական դեսպանին — չնայած որ նրան խօստանում էին բոլորովին անպատիւ ու ազատ թողնել, — նրա այժմեան խոստովանութիւնը հետեւանք է երեւում տաճկական սղղեցութիւններին :

Պ — 33

ԱՀԱԲԵԿՈՒՄ

«Իրօշակ»ի 1908ի 2րդ. համարի (Փետրուար) 31րդ. էջին վերայ կը կարդանք Յակոբ Զէրչեանի ահաբեկման լուրը .—

Տ Ե Ռ Ո Ր

Ատենէ մը ի վեր յայանի լրտեսութեամբ պարսպող եւ անընդհատ այս նպատակով Պուլիարիայէն Պոլիս ու Պոլսէն Պուլիարիա երթեւեկող Յակոբ Զէրչեան անուն բնիկ Ֆիլիպեցի հայը, գործակալ՝ ոստիկանութեան պետ Վառլֆ Կաշայի եւ յանցագործ՝ իր մատ-

նութիւններով ու լրտեսական տենդոտ գործունէութեամբ՝ մահուան դատապարտուեցաւ մեր սրտումով եւ վճիռը գործադրուեցաւ Ֆիլիպէի մէջ 1907 Հոկտեմբեր 4/17ին :

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈԼՍՈՅ ՄԱՐՄԻՆ

Պ — 34

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄԻՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Յայտարարութիւնը, Օսմանեան Սահմանադրութեան հոչակումէն անմիջապէս ետք, ուղարկուած է Բ. Դրան, դեսպաններուն եւ բոլոր յեղափոխական կազմակերպութիւններուն՝ գտնագն յիշուներով : Կը քաղնք «Իրօշակ»ի 1908 Յուլիսի 7րդ. համարէն .—

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Պոլսոյ Գործադիր Մարմինը յայտարարում է .—

Որ նա պահանջում է լուրջ երաշխաւորութիւն Սահմանադրութեան գործադրութեան,

Որ ինքը պաշտպանելու է իր բոլոր ուժերով Փարիզի 1907 թուի ջոնկրէի սրտումները, որ կազմուած էր Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան, Երիտասարդութիւնը և այլ յեղափոխական կազմակերպութիւններին ներկայացուցիչներէրից :

Յեղափոխական շրջաններում՝ վստահութիւն չկայ դէպի Ապտիւլ Համիտը, որի գահընկէցութիւնն է որոշուած Փարիզի ջոնկրէում : Բոլոր մարտական կազմակերպութիւններին կռիւը կը վերսկսուի իր ամբողջ թափով, եթէ համիտեան կառավարութիւնը չուզենայ դոհացում տալ Օսմանեան կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներին ձգտումներին եւ մանաւանդ եթէ նա փորձէ կրկնել 1876 թուի խարբեայութիւնը :

Պ — 35

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄԻՆԻ 30 ՅՈՒԼԻՍ 1908Ի ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

Առնուած է տպագրեալ քննարկն : Մեծ քերթ, մէկ երես :

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ընկերներ ,

Ազատագրական շարժման առաջին յաղթանակը, արդիւնք տարիներին չարքաւ աշխատանքի, անբաւ զոհերի եւ յեղափոխական արիւնոտ կռիւներին, տարուած է .— Օսմանեան կայսրութեան մի ծայրից միւսը հըն-

չում է Ազատութեան, Հաւատարութեան, Եղբայրութեան կոչը: Երէկեան Հանրաբանտը վերածուած է ազատաչունչ երկրի: Մտայլ, երկչոտ դէմքերի տեղ երեւում են բերկրալից աչքեր: Ըուտթեան փոխարէն թաղաւորում է շարժում: ասելութեան ու քէնի աւերակները վրայ փչում է սիրոյ շունչը: Եւ ժողովրդական ամենազօրախոտ խուերն անգամ, սոփոր ստրկի համակերպութեան, անտեղեակ ազատութեան վայելքին, շարժում, ծփում են ինչպէս փոթորկուած ալիքներ, նախանշանը քաղաքական աւելի երջանիկ օրերի:

Հանրային կեանքը կերպարանափոխուած է, — փոփոցներում այլեւս չկայ երէկեան բռնապետութեան սոսկաբեր դորձակալը, — Գաղտնի Լրատուութիւնը: Բանտերը դատարկուած են: Ազատութեան մարտիկները, ենթակայ քաղաքական բռնատրկութեան դժոխային ռեժիմի, ազատ օդումն են, դրկախառնուած ժողովրդի հետ, որին նրանք ա՛յնքան անձնուիրաբար ծառայեցին:

«Ի՛նչ ու ի բանս» դոճոզները իրանք են գնում բանտերը: Արտասուքատարածողները իրանք են սղրում: Շքազարդ փաշաներն ու մինիստրները, երէկեան ամենակարող տէրերը արքունիքի, կառավարութեան եւ երկրի, սողում են Յեղափոխութեան սաքերի տակ, փախուստ տալիս ժողովրդական ցամառ ճանկերից: Դերերը փոխուած են, եւ սկսուած է մի աւերմունք այն բոլորի, ինչ Յունիսի 10ին, շնորհիւ բռնապետական ռեժիմի, նկատուում էր անստան, անփոփոխ, յաւիտենական իսկ:

Սակայն լայնատարած բերկրանքի ընթացքում, — ցաւ է ասել, եւ չենք թաքցնում, — հին ռեժիմի յիշատակներից սարսափած ժողովուրդների տարբեր խուերից դուրս են թռչում ստրակուսանքի եւ երկիւղի տխուր բացականչութիւններ՝ «Երկար պիտի տեւ՞ արդեօք» — անարգալից խօսքեր նորաբողբ Ազատութեան համար, թոյն՝ յեղափոխական անդամների յաղթութեան, խօսքեր, որոնք ռեժիմի տարբերի ուժը կարող են կազմել, հիմքը նրանց քաղաքական նենդ ծրագրիներին:

Յեղափոխական ընկերներ, Դուք, որ ազատագրման գործի ու աշխատանքի ամբողջ գիտակցութիւնն ունէք, պարսաւոր էք, առանց ժամ կորցնելու, ըմբոստանալ այդ տատանման ու թերահաւատութեան դէմ ձեր ամբողջ ոյժով, ձեր ձեռքերի տակ եղած բոլոր միջոցներով: — Մի երկիր, — ասացէք ամէն տեղ ու ամէնքին, — ուր այսքան դոճեր տուեց ազատագրութեան Հայ ժողովուրդը իր քսանամեայ կռուով ու զոհերով, Մակեդոնիան՝ իր լաւակազմ պայքարով, Արաբիան՝ իր հուժկու ապստամբութեամբ, եւ Երիտասարդ-թիւրքիան՝ իր լաւագոյն անդամների ողբերգական կորստեամբ, ուր ամբողջ պատմութիւնն ու կեանքը վերածուած էին համատարած տանջանքի, լացի ու անէծքի, — չէ կարող, իրա-

ւունք չունի ենթարկուել թերահաւատութեան եւ տատանման, եւ կանչած պիտի մնայ, մանաւանդ յաղթութեան այս յուսատու օրերին, իր ոյժի եւ կռուի հպարտ գիտակցութեան վրայ, տէրը՝ իր ապագայի, անօրինոյժ՝ իր բախտի:

Ազատութիւնը արեամբ գնեցինք: Արեամբ էլ կը պաշտպանենք, եթէ տխուր հարկը ներկայանայ: Նամերն է: Ոչ ոք նրան յետ խել չէ կարող, որովհետեւ ոչ ոք իր կամքով չէ շնորհէ: — Սա պիտի լինի հաւաքանալը ամբողջ ազգայնակութեան, խորարմատ համոզումը այն բոլոր ազգերի, որոնց այսօրուան անասման ցնծութիւնը՝ երէկեան անասման տանջանքի արձագանգն է միայն:

Սրտասպնդուած առաջին յաղթանակի այս խրատութիւնը փաստով, ոգեւորուած բռնալուծը թօթափող բոլոր ազգերի համերաշխութեան մեծ պաղափարով, յափշտակուած տարբեր ցեղերի ու կրօնների, բայց նոյն ցաւերին ենթակայ 24 միլիոն ազգաբնակչութեան վաղուան երջանակութեան հսկայ հեռանկարով, լի յարգանքով դէպի նահատակ զոհերը, որոնք իրանց ծանօթ ու անծանօթ դամբարաններից խրախուսանքի դասեր են տալիս, — մնանք ամուր մեր յաղթավայրի վրայ, մընանք անասան, աներկբայ, լի անճկուն կամքով, հըպարտ այն գիտակցութեամբ, որ Ազատութեան դրօշակը տնկուած է երկրի ծոցի մէջ մեր աշխատանքով, եւ նրան խել, պոկել, վայր դլորել, չէ կարող քաղաքական ոչ մի մանէօվր, ոչ մի քմահաճոյք, ոչ մի խորպիս ոյժ:

Սա պիտի լինի, Ընկերներ, ձեր քարոզի, պրոպագանդի, ձեր ներշնչումների այսօրուան հիմնաքարը, ձեր ոգեւորութեան ու ազդեցութեան գլխաւոր նպատակակէտը:

Պայքարով, հաւատով ու համերաշխութեամբ ազատամարտի վտանգաւոր պտոյտներն անցանք: Արեան հովիտները մեր յետին են: Մեր առջեւ, մերձաւոր հորիզոնի վրայ, Ազատութեան արշալոյսն է փայլատակում: Արիւնստ կռուի բողբներին՝ վհատութիւն չճանաչեցինք, նրան չպիտի ճանաչենք, եւ չենք ճանաչի այս դրաւիչ օրերին, երբ երէկեան հակայեղափոխականներն անգամ, մեծից մինչեւ փոքրը, իրանց կրծքին Յեղափոխութեան որբանկարն են կրում, դունաւոր ժապաւէնը՝ Ազատութեան, Հաւատարութեան եւ Եղբայրութեան, մի նոր ու անապառ աղբիւր պաղափարական պայքարի:

ԿԵՅՅԷ՛ ԶԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹԻՒՆԸ, ԿԵՅՅԷ՛ ԱԶԳԵՐԻ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆԸ:

ԿԵՅՅԵ՛Ն ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԱԾ ԹԻՒՐԴԻԱՅԻ ԲՈՂՈՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Կ. Պալիս, 30 Յուլիս 1908

Պ — 36

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Համաձայն «Դրոշակ»ի 1908 Օգոստոսի համարին (թիւ 8), այս յայտարարութիւնը հրապարակ հանուած է 2 Օգոստոս 1908ին: Տպագրեալ բնագրին տակ, գոր ունիմք, կը կարդանք «3 Օգոստոս 1900»: Տպագրական սխալը ակնհայտ է: Նիւթը՝ ինքը՝ կու գայ փաստիլ որ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը հոչակուելէն ետք միայն կրնայ գրուած ըլլալ ան:

Կու տանք ստորի, ըստ տպագրեալ բնագրին.—

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հայրենակիցներ՝,

Տառնեակ տարիներ տանջակից ձեզի ու բախտակից ձեր արիւնտա ճակատազրին, մենք չչուածանեցինք ձեզ ու չմտցանք ձեր ասանաղանքը. բողոքը մեր ատամներուն տակ ու աղատութեան բոցը մեր կուրծքին՝ նետուեցանք ամենէն անգութ սրայքարին մէջ եւ յարձակումը կրկնեցինք անգուլ, անզաղար՝ Բոնակալութեան սարխապներուն եւ անոնց անողոք բերդապահներուն դէմ:

Ինչպէս մեզմէ սխալի անթիւ դիւցազներ ու անհամար կտրիճներ, — բայց մենք չյուսահատեցանք:

Մեզի դէմ զինուեցան խաւարի ու մահուան բոլոր պօրութիւնները, եւ, անօթութիւն ու բանտ, կախաղան ու դերեղման, նոյն խիւ հարազատ եղբոր արհամարհանքն ու թերահաւատ լքումը շրջապատեցին մեզ ամէն կողմէ. — եւ սակայն շարունակեցինք մենք կռիւր:

Ազատութեան Գաղափարը մնաց անտասան եւ Յաղթութեան հուսալքը՝ անխոցելի մեր շարքերուն մէջ:

Եւ մեր Գաղափարը յաղթանակեց ու մեր Հաւատքը կը ծաղկիլ անա:

Դեռ երէկ բազմաթիւ էին անոնք որ կը քարկոծէին մեր յայն ու մեր զոհողութիւնը. դեռ երէկ հազարաւորներ էին մեր հակառակորդները՝ որ կը տարակուսէին մեր պարծունէութեան ու մեր անձնագոհութեան վրայ:

Եւ երբ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ հաւատարիմ Համերաշխութեան եւ Ազգերու եղբայրութեան իր հիմնական սկզբունքներուն, արհամարհելով այնքան արդեւ ու բազմադիմի դժուարութիւններ, վերջապէս կը յաջողէր ներկայ տարուան սկիզբները հայ եւ թուրք ընդդիմադիր տարրերու Քոնկրէն դումարել Փարիզի մէջ, ի՛նչ հալածանք, ի՛նչ նախատինք եւ կրքերու ի՛նչ փութորիկ իր դէմ անարժան հակառակորդներու կողմէ:

Եւ անա Այսօրը կու դայ վկայել թէ պարսպ վատնուած չէ ո՛չ մեր արիւնը, ո՛չ մեր ճիւղը, ո՛չ մեր անձնուելութիւնը:

Այսօրը կու դայ վկայել թէ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ մրակը հայ կազմակերպութեանց մէջ, ստեղծելով

Թուրքիոյ բոլոր հարստահարուող ու իրաւազուրկ տարւերուն ներկայ զինակցութիւնը՝ ո՛չ միայն նորաստեց պատմական այս փառաւոր զարպիլուն բացման, այլ եւ հիմը դրաւ մեծ ու ստեղծագործութեամբ յղի ապագայի մը:

Թող ուրեմն անհետանան ինքնակալութեան բոլոր վատնանս մնացորդները ժողովուրդներու զիտակցական գարթնումին եւ եղբայրական դաշնակցութեան առջեւն:

Թող ուրեմն Արդարութեան, Ազատութեան եւ Իրաւահասարակութեան զազափարը դրաւէ՛ աւելի ու աւելի թուրքիոյ բոլոր ազգերը:

Թող ուրեմն մեր արիւնն ու արցունքը խեղդէ՛ Բոնաւորները եւ լայնատարած Երկրին բոլոր անկիւններն ու միլիոնաւոր շրթունքներէն բարձրացող ցնծութեան, ազատութեան եւ սիրոյ աղաղակները դատապարտութիւնը, դերեղմանն ըլլան սեւ Անցեալին:

Եւ թող Հ. Յ. Դաշնակցութեան՝ Ազատութիւն, Արդարութիւն եւ Ազգերու Համերաշխութիւն նշանաբանը, նշանաբանն ըլլայ նաեւ Երկրին բոլոր ազատասէր դաւակներուն, արիւնաքամ բոլո՛ր աշխատաւոր ժողովուրդներուն:

Կեցցէ՛ Յեզափոխական Գաղափարը,

Կեցցէ՛ն ազատ ժողովուրդները եւ ազատ Հայրենիքը:

Կեցցէ՛ Հայ Յեզ. Դաշնակցութիւնը:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ

Կ. Պոլիս, 3 Օգոստոս 1900(1)

(1) Տե՛ս վերի բացատրագիրը:

Պ — 37

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄՆԻ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ

1908 Օգոստոսին՝ Պոլսոյ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէն հրապարակ համաձայն է՝ ետեւեալ երկու շրջաբերակները եւ: Առաջինը ճեքիմ-կազմակերպական բնոյթ ունի, եւ կը կրէ, նախորդին նման, 3 Օգոստոս 1908 քուսակնը: Երկրորդ շրջաբերակնը կը վերաբերի Դաշնակցութեան անմիջական պահանջներուն՝ սահմանադրական Թուրքիոյ կառավարութեան: Թուական չի կրեր, բայց ամենայն հաւանականութեամբ հրապարակ ելած է 1908 Օգոստոսին:

Ա.— Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմինը, նկատի ունենալով սահմանադրական կարգերու ներմուծմամբ ստեղծուած նոր պայմանները, կը յայտարարէ հետեւեալը.

Ա) Այն բոլոր ընկերները, որոնք կը պատկանէին Կազմակերպութեան, բայց բանտարկուած կամ արտոր-

ուած էին, այժմ ազատ ըլլալով, պէտք է շտապեն անմիջապէս մտնել պատկանեալ խմբերու կամ կոմիտէներու մէջ:

Բ) Բոլոր խմբերն ու կոմիտէները պէտք է վերահազմուին՝ համաձայն Դաշնակցութեան «Կանոնադրի» (որոնց օրինակները կրնան խնդրուիլ Արեւմտեան Բլուրոյէն կամ Կեդրոնական Կոմիտէներէն):

Գ) Կուսակցութեան մարմինները հրամայական պարտք ունին, առանց յատուցելու, ձեռնարկել մարտական ու քաղաքական խմբերու կազմութեան, իրադրութիւնը համար այն ձեռնարկները, որոնք կրնան ծրարուիլ Պատասխանատու Մարմիններու կամ Կեդրոնական Կոմիտէներու կողմէ:

Դ) Ձեղձումներու ու թիւրիմացութիւններու տեղիք չտալու համար, բոլոր մարմինները պարտաւոր են ղեկավարուել «Կանոնադրով», թէ իրենց ներքին յարաբերութիւններու, թէ սեւէ ձեռնարկներու մէջ, եւ թէ դրամական հարցերու վերաբերմամբ:

Առիթէն կ'օգտուինք յիշեցնելու բոլոր ընկերներուն, որ համաձայն Ընդհանուր Ժողովի շնորհած ցանկութեան, Կազմակերպութեան շարքերու մէջ չպիտի կամ քայլերով կրնան արատ բերել Դաշնակցութեան տնտեսն եւ հմայքին: Ընդհակառակը, անչիտակ եւ Կազմակերպութեան տնտեսը շահադրժեւում միտումներ ունեցող անձինք, ս'վքեր եւ ըլլան, պիտի հեռացուին կազմակերպութեան շարքերէն:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Կ. Պոլիս, 3 Օգոստոս 1908

Բ. — Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատասխանատու Կոմիտէն Տաճկաստանի հայ Ժողովրդին բացառիկ վիճակը ի նկատի ունենալով, շրջաբերական յայտարարութիւնով մը կը պահանջէ սահմանադրական կառավարութենէն հետեւեալ միջոցներու իրագործումը.

- 1) Ազատ երթեկեկում հայկական նահանգներու մէջ:
- 2) Վերադարձումը հայ զիւղացիներու հողերուն, որոնք վերջին ժամանակներս գրաւուած էին:
- 3) Ձեռնած 1895-1908 տարիներու ընթացքին մէջ հայ Ժողովրդի վէժ ստեղծուած հարաժողական միջոցներուն:
- 4) Ազատ արձակումը քաղաքական հայ բանտարկեալներուն եւ վերագարձ քաղաքական բոլոր քստրեալներուն:
- 5) Վերադարձ հայ դաղթականներուն, որոնց թիւը կ'անցնի 90 հազարը:

Ասոնցմէ զատ Դաշնակցութիւնը, որ թիւրքիոյ մէջ կը գործէ 18 տարիներէ ի վեր, որոշած է միւս ազգու-

թիւններու պատկանող կուսակցութիւններուն հետ համերաշխարար ի դորձ դնել բոլոր իր ուժը, ձեռք բերելու համար կատարեալ ազատութիւն ընտրութիւններու տանն եւ սահմանադրութեան վերաքննութիւն վարչական ազակեղրոնացման ուղղութիւնով:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Պ — 38

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻ
ՆԱԽԱԶԳՈՒՇԱՅՈՒՄԸ

Անուած «Դրօշակ»ի 1908 Օգոստոսի համարէն.—

Յուելով կ'ըսենք, որ մեր կոմիտէներու հասած տեղեկութիւնները ալեզ եւ սասրին երեւոյթի մը գոյութիւնը կը հաստատեն, որուն վէժ յաճախ բողոքած են Յեղափոխական կազմակերպութիւնները: Անբարեխիղճ, շահատէր եւ առիթէն օգտուելու ընդունակ անձեր՝ մայրաքաղաքիս եւ գուցէ դաւաճներու մէջ ալ, սկսած են իրենք զիրենք Դաշնակցական ներկայացնել, այս կամ այն կոմիտէի պատկանող եւ սոյն անունին տակ կը համարձակին գիմումներ ընել, դրամ պահանջել եւ նոյն իսկ սպանալիքներ ընել քաղաքացիներուն: Կազմակերպութիւնը վճռած է իր սաղմին մէջ իսկ խեղդել սոյնօրինակ վեղձումները, թոյլ չտալ որեւէ խաբէութեան արարք, եւ իր կանոնադրին վրայ յենած՝ կը յայտարարէ.

- 1) Դաշնակցութեան անունով խաբեբայութիւն ընտրները պատասխանատուութեան պիտի կանչուին:
- 2) Դաշնակցութեան անունով դրամաշորթութիւն ընողները, ս'վ որ ալ ըլլան, խտտորէն պիտի հալածուին:
- 3) Դաշնակցութեան անունով սպանալիքներ ընտրները իրր վեղձարար անխնայ կերպով պիտի պատժուին:

Այս առիթով ի գիտութիւն ամբողջ հայ Ժողովուրդին կը ծանուցանենք, որ այս տեսակ դէպքերու ժամանակ իրենց պանդասները անմիջապէս մեր կոմիտէներուն հաղորդեն:

Կը սիրենք յուսալ, որ այս նախադգուշացումը պիտի կրնայ այդ խաբեբաները սանձել. հակառակ պարագային ստիպուած պիտի ըլլանք ամենախիստ միջոցներու կիրառմանը գիմել, պահպանելու համար Յեղափոխութեան անունը միշտ մաքուր, անբիծ եւ վստահելի:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Կ. Պոլիս, 8/21 Օգոստոս 1908

Պ — 39

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ՝ ՍԱՀՄԱՆԱ-
ԴՐԱԿԱՆ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵՆԷՆ

«Իրօշակ»ը, իր Սեպտ. — Հոկտեմբեր 1908ի միացեալ քիւով (9-10), կու տայ Հ. Յ. Դ. Ներկայացուցիչներու կորիստերդ»իմ անունով Օսմանեան պետութեան ներկայացուած հետեւեալ պաշտօնական պահանջները (1 Սեպտեմբեր 1908 բուականով).—

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ

Առանց շեղելու մեր «Ծրարի» հիմնական սկզբունքներէն, որոնց համաձայն՝ հասարակութեանց մէջ տիրող ներկայ շարիքները վերջնականապէս կ'ոչնչանան ընկերակցական կարգերու հաստատումով, երբ տնտեսական կեանքի հիմը կը կազմէ աշխատանքը եւ արդիւնարեւութեան բարիքները կը յատկացուին միմիայն անոր ստեղծարարման մէջ մասնակցողներուն.

Հիմք ընդունելով՝ որ մարդկային անհատի, ինչպէս ազգային ու կրօնական միութիւններու ազատութիւնն ու հաւասարութիւնը անկապտելի իրաւունք է եւ պէտք է ապահովուի, առանց այդ ազատութիւններու եւ համայնքներու թուին նայելու.

Համոզուած՝ որ ամէն մէկ պետութեան եւ մանաւանդ Օսմանեան կայսրութեան նման բողոքակեցող երկրի մը քաղաքական լուսաւոյն կազմը Ֆէտէրատիֆ-ապակեղրոնական ձեւն է, երբ աշխարհադարձական-տնտեսական ազգադրական ուրոյն զիմպիլիտ ռենցոզ բոլոր շրջանները պիտի վայելեն ներքին վարչական-օրէնսդրական ինքնավարութիւն, որը առաւել եւս ներգաշնակօրէն կ'ուժեղացնէ ու կ'ամրապնդէ պետական ամբողջ կազմը.

Գիտակցելով նոյնպէս, որ այդ նպատակներուն կարելի է հասնիլ աստիճանաբար, արմատական ռամկավար բարեփոխութիւններու միջոցով, եւ համերաշխ գործակցութեամբ հարեւան ազգերու եւ միւս կուսակցութիւններու հետ, այլեւ ցանկալով ապահովել նոր ռեֆորմ՝ անբաղձալի ցնցումներէ,

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ներկայիս եւ Օսմանեան պարլամենտի առաջին նստաշրջաններուն համար կ'առաջարկէ ասորեւ առաջադրուած՝ անհրաժեշտ եւ ներկայ իրականութենէն թելադրուած պահանջները:

Կը յուսանք, որ այս «Պահանջները» կարող պիտի ըլլան ծառայել իբրեւ համերաշխ գործակցութեան հիմք բոլոր քաղաքական կուսակցութիւններու համար — թիւրք, յոյն, հայ, մակեդոն, արաբ, ալբանացի, զիւրք եւլին, — որոնք կը ձգտին, ինչպէս մենք, ամրապնդել Սահմանադրական նոր ռեֆորմ եւ առաջնորդել ընդհանուր հայրենիքը զէպի Ազատութիւն, ազգերու Հաւասարութիւն եւ հանուր Եղբայրութիւն:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԵՏԵՐ

1) Օսմանեան կայսրութիւնը, քանի կ'ունենայ Սահմանադրական ռամկավար ռեֆորմ, պիտի ճանաչուի անկախ ու ամբողջական:

2) Թիւրքաց շայատտանը կը կազմէ կայսրութեան անբաժան մասը եւ կը վարէ իր տեղական գործերը, հիմնուած ապակեղրոնացման սխառմի վրայ, սրմէ հաւասար կերպով պիտի օգտուին երկրի մէջ ազրող բոլոր ազգերը:

3) Օսմանեան կեղրոնական կառավարութիւնը, հիմնուած ժողովրդական ներկայացուցչութեան սխառմի վրայ, կը վարէ պետութեան ընդհանուր գործերը, — արտաքին քաղաքականութիւն, զօրք, դրամ, մաքս, երկաթուղի, պոստ-հեռուղի եւլին, տեղական միւս ֆոնկիտիոնները թողնելով շրջաններուն:

4) Պարլամենտական, դասատանական եւ տեղային վարչական բոլոր մարմինները պիտի ընտրուին ընդհանուր, հաւասար, պաշտի եւ համեմատական ձայնատուութեան սկզբունքով: Այս սկզբունքը կը դարձադրուի բոլոր ազգերու եւ կրօններու համար հաւասարապէս:

ՎԻՎԱՅԵԹՆԵՐՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆԻՔԸ

5) Վիւայէթները կը վայելեն՝ տեղական գործերը վարելու մէջ լայն ինքնավարութիւն: Նոյնը համայնքները՝ համայնական գործերու մէջ:

Վիւայէթներուն, կազաններուն, համայնքներուն եւ քաղաքային վարչութիւններուն կը վերապահուին՝ ա) Ճանապարհները, բ) Ժողովրդական առողջապահութիւնը, գ) Կրթական գործը, դ) Զբարաշխութիւնը, ե) Տեղական ոստիկանութիւնը, զ) Տեխնիկական, զիւլատնտեսական եւ այլ զիտելիքներ թարածումը եւլին:

Վիւայէթներու եկամուտին մէկ որոշ մասը (20—25%) կը ծախուի տեղական պէտքերու համար, իրաւասու մարմիններու միջոցով:

6) Բայի վալիներէ, միւթասարքներէ, լսթինաֆի միւստայի-ուսումիներէ եւ բէյիներէ, տեղական միացած բոլոր պաշտօնեաները կ'ընտրուին համապատասխան խորհուրդներու կազմէն:

7) Վիւայէթներու սահմանները որոշելու տառն, հակառակ հին ռեֆորմի գործ դրած սկզբունքին, պէտք է նկատի առնել ազգայնակցութեան տեղադրական ու մշակութային առանձնայատկութիւնները, ըստ կարելուայ միաձայլ համախորհմաներ կազմելու համար:

ԻՐԱՒՈՒՆԻՔՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ

8) Կատարեալ հաւասարութիւն բոլոր ազգերու եւ կրօնական համայնքներու: Ոչնչացումն դասակարգային կերպարանք ունեցող բոլոր առանձնաշնորհումներու:

Այլեւայլ ազդութիւններու ներկայացուցիչներու մասնակցութիւնը պետական պաշտօններէ մէջ, կեդրոնական թէ տեղական, պիտի դործազրուի համեմատական չափով: Նոյնը կառավարութեան հովանոյն տակ զտնուող հիմնարկութիւններուն մէջ:

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

- 9) Ա) Սահմանադրութեան վերաքննութիւնը ապակեզրոնացման մաքրով:
- Բ) Մինխարութեան պատասխանատուութիւն օրէնսդիր ժողովի առջեւ:
- Գ) Գահակալը կ'երկուի, զօրքի հետ միասին, հաւատարմութիւն եւ անխախտ պահպանումն Սահմանադրութեան:
- Դ) Վերացումն վերին ժողովի (Այանի):

ԾԱՆՕԹ.— ա) Մինչեւ այդ՝ Այանի անդամները պիտի ընտրուին շրջանային խորհուրդներու կողմէ:

բ) Առաջին նստաշրջանի համար՝ Այանի անդամներու ցանկի պատրաստութիւնը կը յանձնուի պարլամենտին:

ե) Փոփոխումն այժմեան ընտրողական սխառէմի՝ մայնելով ընդհանուր ձայնատուութիւն:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԶՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

10) Անխախտ պահպանումն խօսքի, մամուլի, խղճի, ժողովներու, դործազուլներու ազատութեան: — Անձեռնմխելիութիւն անձի, բնակարանի, նամակագրութեան: Ազատութիւն տեղափոխութեան: Վերացումն ներքին անցադրերու:

ԳՊՐՈՑՆԵՐ ԵՒ ԼԵԶՈՒ

- 11) Ընդհանուր, պարտազիր եւ ձրի սկզբնական ստուծ:
- Կրթական-մշակութային դործի կատարեալ ազատութիւն:
- Բոլոր անասկի զպրոցներու իրաւատութեան հաւատարմութիւն:
- Դասատուութիւն մայրենի լեզուով՝ ազգային զպրոցներու մէջ:
- Պետական լեզուի ուսուցումն շարքի տարուանէ:
- Թիւրքական զպրոցներու մէջ տեղական լեզուներու դասատուութիւնը պարտաւորական է, նոյն տարուանէ:

12) Մշակութային — զպրոցական նպատակներու յատկացում իւրտէն բաժանել առանձին ազգութիւններու միջեւ, համաձայն ազգաբնակչութեան թուի: Գործազրութիւնը պիտի թողուի յատկապէս այլ նպատակի համար ընտրուած մարմիններուն:

13) Պետական լեզուն պարտաւորական է. բոլոր պաշտօնեաներու համար պարտաւորական է, բացի պետական լեզուէ, իմանալ նաեւ տեղական ազգաբնակչութեան լեզուն:

ԾԱՆՕԹ.— Պետական լեզուի հետ միասին տեղական լեզուի գործածութիւնը դատարաններու, վարչական հիմնարկութիւններու մէջ: Պաշտօնական յայտարարութիւններու եւ ազգերու համար եւս տեղական լեզուները պարտաւորեցուցիչ են:

ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ

14) Դատարաններու հիմնական վերակազմութիւն: Զրի դատավարութիւն:

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ

15) Հաւատարմութիւն զինուորազրութեան՝ Պետութեան բոլոր ազգութիւններու համար, առանց կրօնի խտրութեան: Զինուորական ծառայութեան տեւողութիւնը, ներկայ պայմաններու մէջ, իջեցնել երկու տարուան:

ԾԱՆՕԹ.— Տեղական գործառնքը պիտի ծառայեն, խաղաղ ժամանակ, իրենց մերձաւոր վայրերուն մէջ: Աւելացում գինուորներու ամաքոշակի: Անմիջական վերացումն Համիդիէ գրեղներու:

ՊԱՇՏՕՆԵԱՆՆԵՐ

16) Պետական պաշտօնեաների թուի նուազեցումն: Պահպանեցումն բարձր պաշտօնեաներու ամսաթոշակներու եւ օրէնսդրական սահմանափակումն maximumի: Մանր պաշտօնեաներու ամսաթոշակի յաւելումն:

ԾԱՆՕԹ.— Բոլոր պաշտօնեաներու պատասխանատուութիւնը ընդլայնուր դատարանի առջեւ:

ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑ

17) Ապահովել, պետութեան հաշուով, հողի որոշ տարածութիւն ամէն մի զիւզացուն: Պետական եւ արքունական հողերը դարձնել համայնքներու սեփականութիւն:

18) Հողերէն օդատելու իրաւունքը կը պատկանի աշխատաւորներուն, աշխատաւորական սկզբունքներով: Իւրաքանչիւր աշխատաւոր իրաւունք ունի այնչափով հող մշակելու, որ կարողանայ, առանց ուրիշ աշխատանքը շահադործելու, բաւարարութիւն տալ իր եւ իր ընտանիքի սպառողական պահանջներուն:

19) Համայնքէ ընտրուած մարմիններու կարգադրութեանը կը յանձնուին համայնական ընդհանուր նըշանակութիւն ունեցող պետիւններն (անտառներ, արօտներ) ու ջրերը (շարժոյթ, ձկնորսութիւն) եւ ատոնցմէ ստացուող եկամուտները կը դործազրութիւն համայնքի մշակութային ձեռնարկներու համար:

20) Հանքերը, ինչպէս եւ արտաքոյ կարգի արժէք ունեցող բնական ալլ հարստութիւնները կը համարուին պետական սեփականութիւն, եւ անոնց եկամուտներու որոշ մասը կը գործադրուի տեղական համաժողովրդական-մշակութային նպատակներու համար:

ՏՈՒՐՔԵՐ

21) Հարկային սխառէմի հիմնական դոփոխութիւն:

ԾԱՆՕԹ.— Ներկայ պայմաններու մէջ, անմիջապէս պակեցընել աշարը, սահմանափակելով բերքի 1/15օվ, ազնամը 1/3օվ: Յետամնաց տուրքերը չպիտի գանձուին: Վերացումն ճանապարհային, Հիմագի, գաղթականային եւ այլ մանր տուրքերու: Վերացումն դատաստանական փուլերու ելին:

Անմիջական վերացումն օլամի, բեգարի եւ այլ չվարձատրուող աշխատանքներու:

22) Աստիճանական տուրք եկամուտի եւ ժառանգութեան: Հարկէ բոլորովին ազատել որոշ չափէ պահաս եկամուտ ունեցողները:

ԿՐԵԴԻՏ

23) Պետական ամենամատչելի կրեդիտ:

24) Պետական ապահովագրութիւն երաշտի, կորուստի, մորեխի, հեղեղի եւ այլ պատահարներու դէմ:

ա) Աշխատանքի ժամերու որոշումն բանուորներու համար, թէ քաղաքներու եւ թէ գիւղերու մէջ: Առողջապահական տեսակէտէ առանձնապէս վտանգաւոր եւ վնասակար գործերու համար աւելի պակաս:

բ) Վերցնել կանոնաց եւ երեխաներու պիշերային աշխատանքը: Կանայք ազատ պիտի ըլլան աշխատանքէ՝ ծննդաբերութենէ վեց շաբաթ յետոյ: Արգիլել երեխաներու աշխատանքը մինչեւ 15 տարեկան հասակը, իսկ 15էն մինչեւ 18 տարեկան հասակը՝ սահմանափակել օրական 6 ժամով: Վերցնել պայմանաժամէ դուրս աշխատանքը: Արգիլել տուղանքի ձեւի տակ օրափարձի նուազեցումը:

գ) Կիրականօրեսայ լիակատար հանգստութիւն, ամէն մի կրօնի պատկանողներուն, իրենց կրօնի յատուկ շարաթական կիւրակէ օրերը:

26) Բանուորներու ապահովագրումն՝ գժբախտ պատահարներու, հիւանդութեան, ծերութեան եւ անաշխատութեան դէմ, պետութեան եւ գործատէրերու հաշուով:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

1 Սեպտեմբեր 1908

Կ. Պալիս

Պ — 40

ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Միջկուսակցական համերաշխութեան եւ գործակցութեան ճիւղերը, Պոլսահայոց մէջ, մանաւանդ սահմանադրական շրջանին, գոյութիւն ունեցած են՝ գրեթէ տեւական կերպով: Իբրեւ մասնակի փաստ՝ կը տանք «Դրօշակ» 1910ի Ա. համարէն (էջ 15) առնուած հետեւեալ յայտարարութիւնները.—

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎ

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ Զ. ՆԻՍՏԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Համերաշխութեան ժողովս, նկատելով որ կուսակցական եւ կուսակցականներու ձեռքով հրատարակուող կարգ մը թերթեր անուանարկիչ ընթացք կը բռնեն իրարու եւ քաղաքական կուսակցութեանց նկատմամբ, միտձայնութեամբ որոշեց՝

Յանձնարարել այդ թերթերուն՝ դադարեցնել անուանարկիչ եւ խիստ յարձուկանները, սահմանափակուելով լոկ սկզբունքային ֆինանսատուութեանց մէջ:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ Ս. Դ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍ. ՏԱՃԿ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԳՐՈՆ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

ՎԵՐԱԿԱԶՄԵԱԼ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐ. ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԿՈՒՍ. ՊՈԼՍՈՅ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿՈՒՍ. ԿԵԳՐ. ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԵՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

17/30 Հօկա. 1909, Պոլիս

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ԺԱ. ՆԻՍՏԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Համերաշխութեան ժողովս, ի նկատի ունենալով, որ հայ ազգի դանաղան խաւերուն մէջ կարծիք դոյապած է՝ թէ հայ կուսակցութիւններէն ոմանք հակահրօնական քարոզութիւններ կ'ընեն, որոշեց յայտարարել՝ որ այդ կուսակցութիւնները, իբրեւ քաղաքական կուսակցութիւններ, իրենց ծրարքին մէջ չունին ո՛չ կրօնական եւ ոչ ալ հակակրօնական քարոզութիւն ընելու սեռէ պահանջ:

Հետեւարար կուսակցութիւններու կողմէ կրօնական կամ հակակրօնական արտայայտութիւնները պէտք չէ վերադրել կուսակցութեան, այլ համարել պահանջ անհատական գործ, որուն համար անհատները պատասխանատու են իրենց պատկանեալ կուսակցութիւններուն:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ Ս. Դ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍ. ՏԱՃԿ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԳՐՈՆ. ԿՈՄԻՏԵ

ՎԵՐԱԿԱԶՄԵԱԼ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՊՈԼՍՈՅ ՎԱՐՉՈՒԹԻՆ

18 Նոյեմբեր 1909, Պոլիս

Պ — 41

ՄԻԶԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԵՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻՆ

Համերաշխութեան եւ միջկուսակցական գործակցութեան ճիշդ կը շարունակուին: Հետագայ փաստաթուղթը մէկ էջի վրայ (17x26 սմ.) տպագրուած թուղթի վրայ է, վերի խորագրով:—

ՆԻՍ ժԹ. — ԻԵ.

Միջկուսակցական Համերաշխութեան Ժողովը, որուն կը մասնակցին Հ. Յ. Դաշնակցութեան, Սօսիալ Դեմօքրատիկ Հնչակեան եւ Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեանց Կ. Պոլսոյ Մարմիններու ներկայացուցիչները, մշակած եւ միաձայնութեամբ ընդունած են հետեւեալ կէտերը:—

Ա. Յօդուած.— Կուսակցութիւնները յանձնառու կ'ըլլան երկրին Սահմանադրութեան սպառնացող սեւէ յետադէմ հոսանքի դէմ պայքարել միասնաբար:

Բ. Յօդ.— Կուսակցութիւնները միահամուռ ջանքերով պիտի ձգտին դարձապէս թուրքիոյ բաղկացուցիչ տարրերուն միջեւ համերաշխութեան ուղին, աշարքը կերպով հսկելով որ յետադիմականները չյաջողին բախումներ յատուցել բերել սղագային եւ կրօնական հազի վրայ:

Գ. Յօդ.— Կուսակցութիւնները ամէն կերպով պէտք է ջանան պաշտպանել ժողովուրդը՝ ջարդի, թաւանի եւ համանման աղէտներու դէմ, այլ մասին անկուսակցական հրահրելով երկրին բոլոր սահմանադրական տարրերը:

Դ. Յօդ.— Ինքնապաշտպանութեան դործը կուսակցութիւնները պիտի վարեն միասնաբար, կազմակերպելով ինքնապաշտպան Մարմիններ անկուսակցական հողի վրայ, ժողովուրդի բոլոր կենսունակ եւ շարտաւորուած տարրերէն, անկախ՝ անոնց քաղաքական եւ ընկերային համոզումներէն:

Ե. Յօդ.— Կուսակցութիւնները միահամուռ կերպով պիտի պայքարին ս'եւէ հակաժողովրդային հոսանքի դէմ, ս'ը կողմէն ալ ըլլայ այն:

Զ. Յօդ.— Կուսակցութիւնները ազատ ըլլալով հանդերձ իրենց սեփական գաղափարները արտայայտելու եւ տարածելու, յանձն կ'առնեն արդէն ըլլալ իրարու փրօփականութիւն ու դործունէութեան՝ ապօրէն միջոցներով:

Է. Յօդ.— Կուսակցութիւնները կ'ընդունին Միջկուսակցական Իրաւարար Ատենաներու անհրաժեշտութիւնը թէ՛ Կ. Պոլսոյ մէջ եւ թէ՛ դաւառները:

Ը. Յօդ.— Այս ատենները պիտի քննեն եւ կարգադրեն կուսակցութիւններու միջեւ կուսակցական հողի վրայ ծաղած վէճերն ու տարաձայնութիւնները:

Թ. Յօդ.— Միջկուսակցական Իրաւարար ատենաները կը կազմուին հետեւեալ կերպով:—

Ամբաստանող եւ ամբաստանեալ կողմերը՝ կ'ընտրեն երկուքական կամ երեքական հօլի, որոնք մէկտեղ գալով կ'ընտրեն ուրիշ մը իրենց նախագահ: Այս ձեւով կազմուած Ատենան լիցիւնները պարտադիր են՝ երբ միաձայնութեամբ են արուած. իսկ մեծամասնութեամբ արուած վճիռէ մը զժողով կողմը կրնայ խնդրին վերաքննութիւնը պահանջել, նոյն եղանակով նոր Ատենան մը կազմելով՝ կա՛մ տեղւոյն վրայ եւ կա՛մ ուրիշ վայրի մը մէջ:

Ատենանի անդամ կրնան ընտրուել նաեւ այնպիսի անձեր, որոնք սեւէ կուսակցութեան չեն պատկանիր:

Ատենանը առաջին անգամ լի կրնայ ուրիշ վայրի մէջ կազմուիլ՝ երկու կողմերու միասնաբարձ համաձայնութեամբ:

Պատիժները կը սահմանուին Ատենաներու կողմէն եւ կը գործադրուին զատապարտեալին պատկանած Կուսակցութեան միջոցաւ:

Համերաշխութեան ժողովին մշակած սոյն համաձայնութիւնը ընդունելով կը վաւերացնենք:

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Մարմնի ներկայացուցիչներ

Վեր. Հնչակեան Կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Վարչութեան ներկայացուցիչներ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէի ներկայացուցիչներ:

1910 Ապրիլ 13/26 Կ. Պոլիս

Պ — 42

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆՑ ՅԱՅՏԱԳԻՐ

Տպագրուած այս թուղթը անթուակիր է, բայց ապահովաբար կը պատկանի սահմանադրական տարիներուն: Կու տանք իրեն վաւերաթուղթ՝ 1909-1913 տարիներու պոլսահայ մեր Մարմիններն ու ընկերները յուզող հիմնական հարցերու մասին:—

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Պոլսի պատասխանատու մարմնիս նախաձեռնութեամբ, մայրաքաղաքիս զանազան հայաշատ թաղերուն մէջ պիտի կազմակերպուին հրատարակային ատենախօսութիւններ, քաղաքական ու տնտեսական այլեւայլ հարցերու նուիրուած: Ի միջի այլոց՝ ատենախօսութեան նիւթ պիտի կազմեն հետեւեալներ.

1.— Համերաշխութեան խնդիրը եւ Փարիզի Գոնկրէն.

2.— Յեղափոխութիւնը եւ Սահմանադրութեան հաստատումը Թուրքիոյ մէջ.

- 3.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործունէութիւնը (սրտամական տկնարկ) .
- 4.— Ի՞նչ է Սահմանադրութիւնը եւ անոր հիմնական սկզբունքները .
- 5.— Ազգերու հաւասարութեան սկզբունքը եւ պետական իրաւակարգ .
- 6.— Երկրի արդի անտեսական եւ քաղաքական վիճակը .
- 7.— Բարլամենթական ընտրողական պայքարը եւ ընտրութեան սխալեմներ .
- 8.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագիրը եւ թաքթիքը .
- 9.— Սօցիալիստական վարդապետութեան հիմունքը .
- 10.— Կովկասահայերու վերջին շարժումները .
- 11.— Գործադուլներ եւ աշխատաւորական կողմակերպութիւններ .
- 12.— Յեղափոխական դէմքեր (մեր շարժումներէն) .
- 13.— Ազակեղրոնացման խնդիրը եւ կուսակցութիւնները թուրքիոյ մէջ .
- 14.— Ի՞նչպէս կը դանձուին տուրքերը : Ուղղակի եւ անուղղակի տուրքեր .
- 15.— Հողային հարցը : Թուրքիոյ հողատիրութեան ձեւերը .
- 16.— Թուրքիոյ մէջ սպորտ ազգերու վիճակագրութիւնը .
- 17.— Ի՞նչ է յեղափոխութիւնը : Հայ յեղափոխութեան պատճառները .
- 18.— Ի՞նչպէս պէտք է սպահովել Սահմանադրութիւնը .
- 19.— Հիմնադիր ժողով եւ օրէնդիր ժողով .
- 20.— Ռուսական յեղափոխութիւնը եւ անոր դըլ-խաւոր էջերը .
- 21.— Մլապետութեան եւ ժողովրդապետութեան կռիւրը Պարսկաստանի մէջ .
- 22.— Աշխատանքի եւ Կապիտալի կռիւրը .
- 23.— Կրօնի եւ Պետութեան յարաբերութիւնը .
- 24.— Ազդայնութիւնը եւ Կրօնը . — Լուսաւորչական, Կաթոլիկ ու Բողոքական Հայերու մերձեցում .
- 25.— Հայկական գաւառների կարիքները .
- 26.— Ի՞նչ է Ֆեաբրասիոնը .
- 27.— Լեզուի խնդիրը Պետութեան մէջ .
- 28.— Հայ կնոջ վիճակը մահմետական երկիրներու մէջ .
- 29.— Մակեդոնական խնդիրը : Անոր լուսաւորչութեամբը :

Ատենախօսութեանց տեղն ու օրը կը յայտարարուի առանձին՝ թէ՛ մամուլի միջոցով եւ թէ՛ ազդերով :

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Պ — 43

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԿԵԴՐ. ՄԱՐՄԻՆԻ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

1912ի Սեպտեմբերին Պոլսոյ մէջ գումարուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան հորիւրդը ունեցած է, ըստ երեւոյթին, արտակարգ բայց խորհրդակցական բնոյթ : Պալլանեան պատերազմին, ինչպէս նաեւ իրքիստի ազգայնամոլ քաղաքականութեան հետեւանքով, քրքահայութիւնը ինքզինքը վերստին վտանգուած կը զգար . ուստի հորիւրդը յառաջացուցած է ինքնապաշտպանութեան կեդրոնական Մարմին մը : Այդ Մարմինը — այդ ի յայտ կու գայ նաեւ յաջորդ՝ Պ43 փաստաթուղթէն — 1912 Սեպտեմբերին մինչեւ 7րդ. Ընդի. ժողովը (1913 Օգոստոս) եղած է փաստօրէն Դաշնակցութեան թուրքիոյ գերագոյն մարմինը, գործնականին մէջ իր վրայ վերցնելով նաեւ Արեւմտեան Բիւրոյի իրաւասութիւններն ու պարտականութիւնները :

Հետագայ շրջաբերականը անթուակիր է, բայց հրապարակ համուած է, ամենայն հաւանականութեամբ, 1912ի վերջին ամիսներուն (տպագրեալ, երեւուկէս էջ) :

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

(ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ)

Ընկերներ ,

Ինչպէս գիտէք Սեպտեմբերին Պոլսոյ մէջ հրապարակուեցաւ Պորհուրդը : Սակայն, կանոնադրով պահանջուած ներկայացուցիչներու թիւը լրացած չըլլալուն պատճառով, ներկայ եղողները հարկադրուած եղան այս ժողովը համարել ոչ թէ՛ Իրաւասու Պորհուրդ, այլ Արտակարգ ժողով, գումարուած ներկայ բացառիկ պայմաններու մէջ :

Ժողովին կը մասնակցէին ներկայացուցիչներ 12 ձայնով եւ 7 ընկերներ խորհրդակցական ձայնով :

Արտակարգ ժողովի օրակարգին մէջ կային, ի միջի այլոց, հետեւեալ էական հարցերը .

- 1) Քաղաքական ներկայ կացութիւնը :
- 2) Ինքնապաշտպանութեան խնդիրը :
- 3) Մարտական խումբեր :
- 4) Յարաբերութիւն երկրի մէջ գրացի ժողովուրդներու հետ :
- 5) Պրոպագանդ հայկական դատի շուրջը :
- 6) Պարլամենտական ընտրութիւններու հարցը :
- 7) Մասնակցութիւն ազդային հիմնարկութիւններու մէջ :
- 8) Կազմակերպական այլեւայլ խնդիրներ :

Ժողովը ընկանաբար կը կամենար այս խնդիրներու վերաբերեալ որոշումներէն զէթ քաղուածներ հարդրել մեր բոլոր մարմիններուն : Սակայն քաղաքական զէպքերը այնպէս արագ պահանջուեցին եւ կեանքը այնքան փոթորկեցաւ պատերազմի պատճառով, որ մենք, առ այժմ, նպատակալարմար չենք համարեր այդ

որոշումներու ցրուումը մեր մարմիններուն: Յոյս ունինք որ կազմակերպական շրջանները համամիտ պիտի ըլլան մեզի հետ:

Այդ պատճառով կը բաւականանանք կցել այդ նամակին մէկ քանի քաղուածներ միայն, որոնք անմիջապէս կապ ունին ընթացիկ զէպքերու հետ:

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նկատելով որ սպաննութիւնները հայարնակ պատճեններու մէջ առայժմ, զէթ արտաքուստ, աւագակային բնօրէի ունին եւ արտայայտութիւն են հակասահմանադրական եւ յեղափոխութեան օրով քիչ թէ շատ ճշուած տարրերու ճիշդութիւն, վերականգնելու համար իրենց նախկին, տիրապետող դիրքը:

Նկատելով որ աւագակային յարձակումները ծաւալ ստանալով անխուսափելիօրէն առաջ պիտի բերեն անխթանութիւն երկրին մէջ:

Նկատելով որ այս շարժումը, մութ ուժերու ջանքերով, կը սպառնայ ցեղային-կրօնական կերպարանք ստանալ:

Ժողովը կը հրահանուի

1) Կոխել միշտ՝ ձեռք ձեռքի տուած Սահմանադրական եւ սերիշ շահագրգռուած տարրերու հետ եւ ամէն ջանք դործ գնել որ շարժումը չկորսնցնէ իր հանրային, համապետական բնօրէի:

2) Եւ եթէ այս կռուի ընթացքին մէջ, աննպաստ հանգամանքներու պատճառով, փոքրաթիւ դաշնակիցները դանենք այլ տարրերու մէջ, կամ թէ ստիպուած ըլլանք բոլորովին առանձին մնալ եւ միայնակ դործել, այնու ամենայնիւ կռուի պիտի վարենք իր խկական դրօշի տակ:

Այդ ընդհանուր ելակէտը ընդունելով, Արտակարգ Ժողովը, իրրեւ ճշող կէտեր, ընդունեց հետեւեալը:

ա) Պատասխանել հայկական նահանգներու մէջ տեղի ունեցող սննդի բնութեան, ըլլան ասոնք անհատական թէ խմբական:

բ) Ուղղել հակահարուածը թէ՛ սննդաբաններուն եւ թէ՛ անոնց մեղսակիցներուն դէմ:

գ) Աշխատել սահմանափակել դործողութեան վայրերը:

(1)

ե) Աշխատել կռուին տալ անկուսակցական ու արտադրային կերպարանք:

ԾԱՆՕԹ.— Գրուած անխուսափելի կացութեան առջեւ, ժողովը որոշեց, իրրեւ առաջին քայլ, հրահանգել պատշաճ շրջաններու տեղական մարմիններուն, մարտական խումբեր դուրս բերել:

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ ՄԱՐՄԻՆ

Ինքնապաշտպանութեան դործը կազմակերպելու ու ղեկավարելու համար որոշուեցաւ,

1.— Կազմել Ինքնապաշտպանութեան Ղեկավար Մարմին, բաղկացած վեց հոգիէ, որոնց մէջ մէկ քանի ձեռնհաս զինուորական ուժեր:

2.— Ղեկավար Մարմինը կը կազմէ երկրի մէջ զինուորական շտաբներ, տեղական ուժեր:

3.— Ամէն մէկ շրջանի համար կ'ընտրուի գլխաւոր հրամանատար: Այդ ընտրութիւնը կը կատարէ Ղեկավար Մարմինը՝ տեղական Կեդրոնական Կոմիտէի հետ համաձայնութեամբ:

4.— Զինուորական դործունէութեան ընթացքին մէջ հրամանատար ընկերը պարտաւոր է, կարեւոր հարցերու համար, խորհրդակցել վայրի ձեռնհաս մարմիններու կամ ընկերներու հետ: Անհամաձայնութեան պարագային վերջին խօսքը կը պատկանի հրամանատար ընկերոջ, իր պատասխանատուութեամբ:

5.— Իրաւունք տալ Ղեկավար Մարմնոյն, դործը բարգաւաճ պարագային, հրաւիրել նոր ուժեր:

ԾԱՆՕԹ.— Ինքնապաշտպանութեան քայլը մարմինները, թէ՛ ղեկավար եւ թէ տեղական, պէտք է գործեն ներկայ որոշումներու սահմանին մէջ եւ անոնց ուղղութեամբ:

ՀՐԱՀԱՆԳ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Աչքի առջեւ ունենալով երկրի անսովոր տագնապը, որու հանդէպ հրամայական կը պահանջ մեր ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան դործը:

Նաեւ, ցանկալով Կուսակցութեան աշխատանքի եւ միջոցներու գլխաւոր մասը ծառայեցնել ժողովուրդի պաշտպանութեան պէտքերուն:

Արտակարգ Ժողովը որոշեց յայտնել Կուսակցական բոլոր Մարմիններուն, հետեւեալը, իրը ընդհանուր հրահանու առաջիկայ դործունէութեան:

«Ուշադրութեան անելով երկրի եւ Հայ ժողովուրդի տագնապալից կացութիւնը, ժողովը ղեկավարուելով 1909ի Ընդհ. ժողովի դած հրահանգներով, կ'առաջարկէ մեր քաղաքական մարմիններուն այնպիսի դիրքի մէջ մտնել, որ կարողանան յաջողութեամբ ծառայել ինքնապաշտպանութեան եւ սահմանադրութեան դործին:

«Մանրամասներու որոշումը, համաձայն իւրաքանչիւր վայրի տեղական պայմաններուն, կը թողուի իրենց՝ Մարմիններուն»:

Նկատի ունենալով երկրի մէջ խաղաղութեան խանգարումը, Ինք. Մարմինը ղեմեց Կեդր. Կառավարու-

Թեան որպէսզի օրինակաւ բոլոր ձեւակերպութիւնները պահելով, հայկական շրջաններու մէջ կողմուին պահակներ, պետական ղէնքերով գինուած, որոնց պարտականութիւնը պիտի ըլլայ պահպանել Սահմանադրութիւնը: Վերջին օրերս կառավարութիւնը զգալով որ առանց այլապիսի պահակներու զօւար պիտի ըլլայ կարգը պահպանել եւ ապահովութիւն ունենալ, ինքն ալ տրամադիր է նոյն ուղղութեամբ քայլեր ընել: Կը խնդրենք ձեզի, որ դուք ձեր շրջանին մէջ նոյն մտքով ղիմումներ ընէք եւ ոչ մէկ ջանք խնայէք դործադրել տալու այդ միջոցը, որ լաւագոյնն է ներկայ պարագաներուն տակ:

Կարեւոր է, ինչպէս Պոլսոյ մէջ, նոյնպէս եւ դաւառները, ղինուած պահակներ դուրս բերել, որպէս զի՝ մինչեւ խառնաշրջանի անցնիլը, մեր ժողովուրդին ապահովութիւնը, ըստ կարելոյն, պահպանուած ըլլայ: Այդ ուղղութիւնով կը դործէ Ինք. Կեդր. Մարմինը:

Յանձնարարելով ձեր յատուկ ուշադրութեան վերի որոշումները, կը խնդրենք մեզ տեղեակ պահել ձեր շրջանի անցած դարձումներուն:

Ընկերական բարեկներով
Ի. Կ. ՄԱՐՄԻՆ

(1) Բնագրին մէջ՝ մէկ տող պարագ (դ. կէտը չկայ):

Պ — 44

ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵԻ
ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

1913 Յուլիսին գրուած այս շրջաբերականը վերստին կ'ակնարկէ Ինքնապաշտպանութեան Մարմնին, ինչպէս նաեւ Երդ. Ընդի. Ժողովին, որու շուտափոյժ գումարումը դիւրին եւ նպատակաշարժար չի գտներ Պոլսոյ Կեդր. Կոմիտէն: Շրջաբերականը տրուած է մէկ քուղրի վրայ, երկու երես:

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ

Ընկերներ,

Անցեալ տարի արդէն կողմալուծեալ վիճակի մէջ էին Արեւելեան եւ Արեւմտեան Պիւրոները, երբ Կուսակցութեան Խորհուրդը հրաւիրուեցաւ զուգործել եւ շարք մը կարեւոր հարցերու մասին որոշում կայացընել: Այդ հրաւերը օրինական պայմաններու մէջ կատարուած չըլլալով Խորհուրդը կողմուել իրուստու Մարմինները ներկայացուցիչ չունեցան, ուստի, եւ հրաւերին պատասխանող եւ հաւաքուող ընկերներու զուգործումը կրեց միմիայն ընկերներու խորհրդակցական ժողովի հանգամանք:

Այդ Խորհրդակցական Ժողովէն ծնունդ առած Ի. Մ. քը իր հետ առնելով մէկ քանի ընկերներ եւս, ստիպուած եղաւ բացառիկ կերպով ստանձնել եւ վարել Արեւմտեան Պիւրոյի պարտականութիւնը:

Աչքի առաջ ունենալով պատերազմը, քաղաքական բարդութիւնները, երկրի մէջ տիրող պայմանները եւ Կուսակցութեան կողմակերպական անմխիթար վիճակը, հրամայողական պահանջ մըն էր Ընդհ. Ժողովի զուգործումը:

Բայց Ընդհ. Ժողովը իր անուան ու կոչումին համարտատարան ըլլալու, անոր որոշումները իրապէս կուսակցութիւնէն բխած հեղինակութիւնը ստանալու համար՝ աւելի քան երբեք անհրաժեշտ էր որ օրինական պայմանները լրացուէին, այսինքն Ընդհ. Ժողովի որոշման ենթարկուելիք բոլոր հարցերը նախ կուսակցութեան շարքերուն հարցուելով խումբերուն, ապա իւրաքանչիւր Կեդր. Կոմիտէական շրջանի Շրջանային Ժողովներու քննութեանը ենթարկուէին, Շրջանային Ժողովները առաջնորդուէին իրենց շրջանի կուսակցական շարքերու կարծիքներով եւ եղբակցութիւններով եւ Ընդհ. Ժողովին մասնակցելիք պատգամաւորներն ալ Ընդհ. Ժողովին բերէին իրենց պատկանած Շրջանային Ժողովներու պատճառարանեալ եզրակացութիւններն ու կարծիքները:

Վերջին երկու Ընդհ. Ժողովներու զուգործումները տեղի էին ունեցած առանց այս պայմանները լրացուելու եւ հետեւարար ժողովներու կազմն ու որոշումները կուսակցութեան կենտրոնակութիւնը ներկայացնելէ հետո՛ւ էին: Աչքի առաջ ունենալով այս անմխիթար վիճակը, Զ. քը Ընդհ. Ժողովը որոշած եւ ցանկութիւն էր յայտնած, որպէսզի Է. քը Ընդհ. Ժողովի զուգործումը կատարուի օրինական պայմանները լրացուելով:

Այս անգամ Ընդհ. Ժողովի հրաւերը ստացուեցաւ Յունիս 15ին, զուգործման թուականը սահմանուած է Օգոստոս 15ին: Աչքի առաջ ունենալով հրաւերի եւ զուգործումի թուականները, մեզ կը թուի որ այս անգամ ալ անհնար է այդ ժամանակամիջոցի մէջ հարցերը շարքերու քննութեանը ենթարկել, անոնց դիտակցական հաստն եզրակացութիւնները ստանալ, Շրջանային Ժողովներ կազմել, սարբերուող հայեացքներու հոսանքները պատկերացնել: Այս պայմաններուն մէջ, ո՛չ միայն կասկածելի է Ընդհ. Ժողովի յիշուած թուականին զուգործուելու հնարաւորութիւնը, այլ եւ զուգործուի իսկ, տրուելիք որոշումները մասնակցող ընկերներու միմիայն անձնական հայեացքներու դրոշմը պիտի կրեն. ուստի եւ Ժողովը չպիտի համապատասխանէ իր անուան ու կոչման:

Մեզ կը թուի որ այս անմխիթար երեւոյթը հետեւանքն է Կուսակցութեան կողմակերպական վիճակին, կողմակերպուած շարքերու եւ անոնց կուսակցական-ծրագրային, յեղափոխական դատախարակութեան պա-

կասութեանը: Գլխակից եւ կազմակերպուած շարքերով օժտուած Կուսակցութեան ծր համար անհնար է վերածուել այսպիսի վիճակի:

Անուանական վիճակի է վերածուած — չնչին բացառութիւններով, Կուսակցական Մարմիններու գոյութիւնն ու գործունէութիւնը: Յուսակնութիւնը չունինք քննադատի եւ վատաւորի դերը ստանձնելու: Այս տըխուր վիճակը առաջացնող պատճառներու մէջ զուցէ իւրաքանչիւրս մեր պատասխանատուութեան բաժինը ունինք: Մեր նպատակը պատասխանատուներ փնտռել չէ, առայլ չէ սր իրերու վիճակին դարձան պիտի տարուի: Այս մեր գլխումով միայն մէկ նպատակ ենք ունեցած — Կազմակերպական կեանքին վրայ իրենց իրաւասութիւններովն ու պարտականութիւններովը է՛ն պատասխանատու կոչուած ունեցող բոլոր Կեդրոնական Կոմիտէներու ուշադրութեան ներկայացնել՝ թէ այս գրութիւնը կարող չէ շարունակուել, առանց Կուսակցութեան զոյսութիւնը վստահելու:

Կեանքը իւր անյետաձգելի պահանջներն ու հրատարակող հարցերը ունի, որոնց պատասխանել, լուծել, բաւականութիւն տալ Կուսակցութեան վրասակցութեանէն, հասունութեանէն, կազմակերպուած շարքերէն ու դարձունէութեանէն է կախուած, հակառակ պարագային կը զարկինք զոյսութեան իրաւունք ունենալէ: Անհրաժեշտ է ցնցել եւ ցնցուել կեանք տալու համար այն Կուսակցութեանը՝ որ լաւազոյն յիշատակներ եւ դիւցազնական պատմութիւն ունի: Եթէ ընկերներ՝ լքած շըլլալու համար ասպարէզը, այս կամ այն Մարմնի անունով կը շարունակեն իրենց անհատական աշխատանքը ի վարձ դնել, այլ մեզ իրաւունք չի տար մնալու անտարբեր կամ կրաւորական դերի մէջ:

Պարտք համարեցինք դիմել բոլոր դիտակից ընկերներուն ու Մարմիններուն, կոչ ընել անոնց իղճին ու զլացումներուն նախաձեռնութիւնը ունենալու համար իմբական, շրջանակային, շրջանային ժողովներ կազմելու եւ կուսակցական կեանքը վերանորոգելու միջոցները փնտռելու, գտնելու եւ իրագործելու:

Միայն այլ պարագային իրաւունք կ'ունենանք պահանջելու որ դուժարելի Ընդհանուր Ժողովը ընկերական հաւաքովի, անհատական կարծիքներու ու վճիռներու բնովը շունենայ եւ իրականացնէ ներկայացնէ Կուսակցութեան միտակցական պարձունէութեան, պճուած ու դժելիք ուղղութեան, հաշուետուութեան ու պատասխանատուութեան վրասակցական որոշումներն ու կամքը:

Ընկերական բարեւեներով

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Պ — 45

ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Վիշապի (Պոլսոյ շրջան) Տրդ. շրջանային ժողովէն ընտրուած նոր Կեդր. Կոմիտէն իր թելադրանքներն ու կրահանգները կաւ տայ շրջանի կոմիտէներուն եւ ընկերներուն: Շրջաբերակներ տարած է մէկ բուզքի վրայ, մէկ երես:

Հ. Յ. Դ. ՎԻՇԱՊԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ (ԹԻԻ 1)

Հ. Յ. Դ. ՎԻՇԱՊԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Ընկերներ,

Հ. Յ. Դ. Վիշապի Ե. րդ Շրջանային Ժողովը — դամարուած Օդոսսոս 1-10 — բնորոգ Շրջանի Կեդր. Կոմիտէն՝ որ ձեռնարկած է իրեն վստահուած պարտականութեան:

Այս առաջին շրջաբերակներով Կեդր. Կոմիտէն այժաք կը զգայ հետեւեալ անմիջական յանձնարարութիւններն ընել Շրջանի Մարմիններուն եւ ընկերներուն.

1) Գումարելով տեղական-ընկերական ընդհ. ժողովներ՝ կարգալ ժողովի առեւտրութեան ամփոփումը եւ անոր բովանդակութիւնն ու թելադրութիւնները նկատի առնելով՝ բնգառաջ երթալ անոնց:

2) Զեռնարկել տեղական Մարմիններու ընտրութեան, համաձայն ներքին կանոնադրի տրամադրութեան եւ այնպիսի ընկերներէ՝ որոնք ըլլան վիտակ իրենց ստանձնելիք պարտականութեան եւ ընդունակ ու տրամադրի՝ ստեղծադործ աշխատանք կատարելու, առանց կեանքի գփուարութեանց առջեւ ընկրկելու:

3) Լրջորէն ձեռնարկել շարքերու վերակազմութեան գործին եւ տեղական կազմերը գնել ինքնամփոփ բայց սեղմ ու կուռ վիճակի մը մէջ:

4) Գլխաւոր ուշադրութիւն դարձնել պիւտճէի մասին՝ որ Կեդր. Կոմիտէին յանձնուած պարտականութեանց լրացման էական սատարներէն մէկն է:

Յանձնելով այս ամէնը ընկերներու լուրջ ուշադրութեան՝ կը յայտնենք նաեւ այն՝ որ Կեդր. Կոմիտէն ամէն ջանք ի դարձ պիտի ընէ սերտ եւ տեսական յարաբերութիւն պահել Շրջանի Մարմիններուն հետ, եւ զանոնք դիտակ պահել Շրջանի եւ Կազմակերպութեան կեանքին եւ առհասարակ ազդային ու պետական կեանքի անցուղարձեւումն:

Շուտով կը վերադառնայ Ընդհ. Ժողովի մեր պատգամաւորը՝ որ իր կարգին նոր եւ շահեկան պարտականութիւն մը պիտի ընծայէ անշուշտ Մարմիններուն հաղորդելու աւելի ուշադրաւ տեղեկութիւններ

կազմակերպական կեանքէն: Այս խնդիրը նպատակով կեցր. կամօրէն յարմար տեսաւ որ շրջիկ ընկերը մէկ-երկու շաբաթ յետոյ ելլէ Շրջանի Մարմիններու այցելութեան, որպէսզի ինք եւս անձամբ ծանօթանայ Ընդհ. Ժողովի որոշումներուն:

Իսոյց այս բոլորէն առաջ՝ կարեւոր է մեր անդա-կան կազմերը դնել մեր վաւիաքած եւ թելադրած վի-ճակին մէջ, որպէսզի մեր բոլոր աշխատանքներն ու յարարերութիւնները ներդաշնակելու հնարաւորու-թիւնն ունենանք:

Վատահելով ձեր աշխատութիւններուն՝

Ընկերական բարեւնեւով
Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1913 Սեպտ. 1

Պ — 46

«ՕԳՆԵՆՔ ՍԱՍՈՒՆԻ»
ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ ԹԻՌԻՑԻԿԸ

Կ'առաջադրուի հաստատել Սասնոյ եւ Տարօնի համար դպրոցական յատուկ փոնտ՝ որպէսզի Սիւնոն Զաւարեանի անունին (շրջանին մէջ երկրագործական վարժարան մը բանալու համար):

ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԸ

«ՕԳՆԵՆՔ ՍԱՍՈՒՆԻ»

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՖՈՆՏ ՅԱՆՈՒՆ ԶԱՒԱՐԵԱՆԻ

«Օգնենք Սասունը» Յանձնախումբս, իբրեւ խորին յարգանք իր ողբացեալ անդամակցի յիշատակին՝ նուիրական սխալքը կը սեպէ՝ իրեն եղած գլխումբին վրայ, ստանձնել Զաւարեանի անունով կազմուած ֆոնտի մասնախումբի հոլն ալ:

Յանձնախումբս պահելով դպրոցական ֆոնտին ինքնութիւնը՝ իբրեւ առանձին դործ, կը նկատէ զայն որպէս լրացուցիչ մաս որդէն սկսուած աշխատանքին:

Մեր անդամակցի հողին, ամբողջովին տողորուած Սասունի եւ Տարօնի գիւղական, կրթական սկզանջ-ներով, կը ձգտէր մէկ կողմէ նոր ձեւով աշխատանք ստեղծել գիւղացիին համար, եւ միւս կողմէ՝ լոյս ու նոր հասկացողութիւն մտցնել անոր մէջ՝ կրթական միջոցներով:

Այս բազմանքին յաջողութեան համար՝ անհրաժեշտ պայմաններն էին՝ նիւթական եւ մտաւոր աշխատանք, որպէսզի ձեռք եւ միտք գործէին միասնաբար, գիւղա-կան կեանքի մէջ:

Արդ, «Օգնենք Սասունը» Յանձնախումբս ընդու-նելով «Զաւարեան Դպրոցական Ֆոնտ»ի վարչական հո-դը, հրապարակ կու գայ յայտարարելու թէ ցանկացող է որ ինքնաշորքոր սկսուած շարժումը աւելի ծաւալի

հանրային շրջաններուն մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ, գտնէ որոշ ժամանակէ ետքը, ունենալ բաւականաչափ պատար մը, բանալու համար Տարօն-Սասունի մէջ գիւ-ղանտեսական տիպար վարժարանը:

Յանձնախումբս, այդ սղիով ըմբռնած իր ողբացեալ անդամակցին ցանկութիւններն ու տրամադրու-թիւնները՝ Տարօն-Սասունի համար, խորին համոզումն ունի թէ հանրութիւնը աւելի մեծ ուժ տալով արդէն սկսուած շարժումին, պիտի դիւրացնէ իրականացումը «Զաւարեան Դպրոցական Ֆոնտ»ի, ի նպաստ Տարօն-Սասունի գիւղական ժողովրդին:

«ՕԳՆԵՆՔ ՍԱՍՈՒՆԻ»
ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԸ

Պոլիս, 913 Դեկտ. 10

Յանձնախումբի գանձապահին հասցէն՝

Dr. K. ZARFDJIAN
Péra, Rue Chichli № 10
Constantinople

Պ — 47

ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԵՈՒԹԻՒՆ

Միջկուսակցական համագործակցութեան եւ համերաշխու-թեան երկրը շարունակուած են նաեւ 1912 եւ 1913 տարիներուն, մասնաւորաբար Պալքանեան պատերազմի բռնկումէն եւ, 1913ին, բարեօրոգութեանց եւ հայկական գաւառներու ներքին ինքնավա-րութեան պահանջներու աւելի այժմէական ու սուր բնոյթ ստա-նալէն ետ: Հետագայ երկու փաստաբուզքերէն առաջինը կը վե-րաբերի Իգմիքի շրջանին (1913 Օգոստոս), եւ երկրորդը՝ Պոլսոյ (1913 Հոկտեմբեր): Դաշնակցութեան անունով երկրորդ յայտա-րարագրին տակ ստորագրող Արեւմտեան Բիւրոն է, որու կեդրոնը դարձած էր Պոլիսը՝ Ե. Ընդի. Ժողովի որոշմամբ:

Ե՛ւ այդ յայտարարագրին, ե՛ւ յաջորդ, Պ47 փաստաբուզքին ընդմէջէն, յստակ կերպով կը տեսնուին կացութեան վատթարաց-ման առթած մտահոգութիւնները, ինչպէս նաեւ տարակարծու-թիւններն ու, որոշ չափով, մտքերու շփոթը՝ Օսմանեան երեսփա-լսանական ընտրութեանց առթիւ արգելաբանիչ գիրքին կապակ-ցութեամբ:

Ա.— ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱՅԻՆ ՀԱՄԵՐԱՇԵՈՒԹԻՒՆ
ԻՋՄԻՐԻ ՄԷՋ

ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐ ՌԻՂՂՈՒՄ ԻՋՄԻՐԻ ԾՐՋԱՆԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

Հայրենակիցներ՝,

Ներշնչուած այն մեծ պարտականութեամբ, որ դրուած է հայութեան բոլոր հատուածներու վրայ՝ քաղաքական ներկայ բացառիկ կացութեան հանդէպ, եւ մասնաւոր խրատուած այն դառն փորձերէն, որոնք անցեալին մէջ այնքան ոյժեր վատնել տուին, Իզմիրի

երեք հայ քաղաքական կուսակցութիւններու տեղական Մարմինները՝

Դաշնակցութեան Իզմիրի Կոմիտէն
Հնչակեան Իզմիրի Մասնաճիւղը եւ
Սահմանադիր-Ռամկավար Ակումբը

խորհրդակցական շարք մը ժողովներէ վերջ՝ որոշեցին համերաշխութեան գալ, միմեանց ձեռք մեկնել եւ համախմբուել Հայկական դատի շուրջը, միասնաբար աշխատելու եւ ներդաշնակ դործելու համար :

Միջկուսակցային այս համերաշխութիւն նպատակն է՝ բոլոր ոյժերը ի սպաս դնել Հայկական տաղնապին, որուն լուծումը օգտակար է նոյնիսկ պետական շահերու համար, ամէն ջանք դարձնել վերցնելու մէջտեղէն այն բոլոր մանր, սպարզիւն ու մնաստկար կախները, որոնք տարիներ ու տարիներ պառակտման եւ հետեւարար սյօթիւր ամբողջն մատնման պատճառ եղան, անկեղծօրէն ձգտել համերաշխութեան մէջ դնել հայ հասարակութեան չէզոք խտերը, որպէսզի կարող ըլլանք՝ ընդհանուր համաձայնութեամբ՝ կուսակցական եւ արտակուսակցական, արդիւնաւոր կերպով ծառայել արդարին կենտրոնական շահերուն, Օրմ. Սահմանադրական ռեժիմի ամրապնդման եւ մեր ժողովուրդի վտանգուած ապահովութեանը, — մեծագոյն ցաւը, որ՝ իրերու տխուր բերմամբ՝ ծառայած է ամբողջ հայութեան առջեւ :

Միջկուսակցական Մարմինը որոշած է յատուկ Կանոնադրով ճշդել ներկայ համաձայնութեան նպատակը, ներքին փոխադարձ յարաբերութիւններու սահմանները, որպէսզի կարելի ըլլայ ներքին պառակտումներու եւ թրեւրմացութեանց առաջին աննել ու ներդաշնակութիւն մտցնել բոլոր աշխատութիւններու մէջ, կուսակցական կամ հանրային, որոնց կէտ նպատակը պիտի ըլլայ՝ ծառայել Երկրի ժողովուրդին եւ անոր իրաւունքներուն ամրապնդման :

Համերաշխութեան այս ձեռնարկն է, որ հաճոյքով կու գանք յայտարարել Իզմիրի շրջանի բոլոր կուսակցական մարմիններուն եւ մանաւանդ հայ հասարակութեան, որը, խորունկ հաւատք ունինք, անխառն բերկրանքով պիտի ընդունի քաղաքական հայ մարմիններու՝ երկար տեսնէ ի վեր փոփոքուած այս մերձեցումը եւ համագործակցութիւնը :

Կը սիրենք հաւատալ, որ այդ բերկրանքի հետ միասին, չէզոք հասարակութեան զանազան խտերու ներկայացուցիչները, կուսակցական բոլոր շրջանները, ինչպէս նաեւ ազգային բոլոր հիմնարկութիւններու ղեկավարները անկեղծութեան, շիտակ վերաբերումի եւ քաղաքացիական պարտականութեան սպասուածքներ պիտի տան, ուժանորէն անկեղծութեան այս նոր շարժման, որ ուրիշ շատ տեղեր արդէն սկսած եւ մարմնացած է : Այլ եւս ոչ մի դաւ, ոչ մի շարմիր շուրջ, ոչ ալ քայքայիչ յոռետեսութիւն : Ժողովրդական դատի թշնամիներ պիտի նկատուին բոլոր անոնք, կուսակցական թէ չէզոք,

որոնք զրդուած անձնական շահերէ եւ կամ տարուած յետին մտքերով՝ կը փորձեն խանգարել կամ կասեցնել այս սքրայան շարժումը :

Ու այդ հաւատով եւ յստով՝

Կ'ողջունենք համերաշխական սիրուն ձեռնարկները Եզրիպոստ, Կիլիկիա, Վասպուրական, Պալքան եւ այլուր, որոնք այս շարժման անդրանիկ օրինակատուները եղան, արժանի մեր համակրանքին ու աջակցութեան :

Կ'ողջունենք սոյն նպատակով Իզմիրի մէջ սկսած հանրային շարժումը եւ հաւատ ունինք, որ հակառակ աննպատակ գուպալիպութիւններու, ան պիտի աճի, մեծնայ եւ եթէ ոչ այսօր, պէթ վաղը պիտի տայ իր կազմուրիչ սրտուղները :

Կ'ողջունենք Մայր Երկրի ցաւատանջ ժողովուրդը, որ ակնկէտ կը սպասէ իր հեռաւոր ու բախտաւոր եղբայրներու աջակցութեանն ու համակրանքին եւ հրապարակով կը խոստանանք՝ անոր ի սպաս դնել այս շրջանի բոլոր ուժերը, բարոյական եւ նիւթական, իբրեւ արտասոյստութիւն մեր կուսակցական եւ ազգային պարտականութեան :

Յարգանք հայ ժողովուրդի արդար դատին,

Յարգանք Հայ Դատին նուիրուած համերաշխութեան :

ԱՌԺԱՄԵԱՅ ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՅԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆ ԻԶՄԻՐԻ

Իզմիր, 1913 Օգոստոս

Բ. — ԲԱՂԱՅԱԿԱՆ ՀԱՅ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆԸ

ՅԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐ

Սորապէս ներշնչուած այն մեծ պարտականութեանէն, որ հայ ժողովուրդի կացութիւնը կը զնէ քաղաքական կուսակցութիւններու մրայ, եւ համոզուած՝ թէ որքան կարեւորութիւն ունի քաղաքական բոլոր ուժերու ներդաշնակ գործակցութիւնը պետական եւ հանրային կեանքի ներկայ օրերուն, Հայ Կուսակցութիւններու ձեռնհաս Մարմինները.—

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրոն, Ս. Դ. Հնչակ. Կուսակց. Տանկ. Կեդր. Վարիչ Մարմինը, Սահմանադիր Ռամկավարներու Կեդրոն. Ակումբը, եւ Վերակազմեալ Հնչակեան Կեդրոնի վարչութիւնը շարք մը խորհրդակցական ժողովներէ ետք, որոշեցին՝

Ա) Միասնաբար եւ ձեռք ձեռքի դործել Հայկական Բարենորոգումներու իրականացման համար :

Բ) Համաձայնութեամբ շարժել Ազգային Ներկայացուցչական Մարմիններու մէջ :

Գ) Համերաշխօրէն ընթանալ Երեսփոխանական

ընտրութեանց եւ Պարլամենտական խնդիրներու մէջ: Հարցեր, որոնք կենսական են ու այժմէական, եւ կը պահանջեն քաղաքական ուժերու խելացի համադրութիւն:

Միջկուսակցական այս համերաշխութեան կէտ նպատակն է՝ բոլոր ուժերը ի սպաս գնել Հայկական Բարենորոգումներուն, որոնց իրականացումը դերապանցապէս անհրաժեշտ է թէ՛ ժողովուրդի եւ թէ՛ պետութեան շահերու տեսակէտէն, ջանք ու աշխատանք չինսպել մէջնողէն վերցնելու բոլոր սին ու վնասակար վէճերն ու ընդհարումները, որոնք տարիներ տարիներ պատակածան եւ հետեւաբար ուժերու ամուլ վատնումի պատճառ են եղած, անկեղծօրէն ձգտել համերաշխական այս շարժման, կապելու հայ հասարակութեան անկուսակցական շրջանները, որպէսզի բոլոր կենսունակ եւ շինարար ուժերը, բոլոր հասանքները կարող ըլլան ծառայելու գլխաւոր նպատակին, — Երկրին եւ հայ ժողովուրդին՝ անոր սահմանադրական եւ արդարեւ իրաւունքներու ամբաստանման համար:

Համերաշխական ներկայ շարժումը, — պէտք է շեշտել, — չի սահմանափակուիր կուսակցական շրջանակով: Ան կը ձգտի այս աշխատանքին կապել չէզոք հասարակութեան զանազան խաւերը, իր այլ եւ այլ հիմնարկութիւններով. ուստի կը սիրենք յուսալ, թէ այս ճամբուն վրայ պիտի չհանդիպինք արգելքի կամ չկամութեան, քանի որ այս շարժումն ու իր նպատակը կուսակցական չեն, այլ համաժողովրդական, նոյնքան սիրելի չէզոք հասարակութեան, որքան եւ կուսակցական շարքերուն համար:

Միջկուսակցական ժողովը որոշած է Ներքին Կանանդրով մը մանրամասնել ներկայ համաձայնութեան նպատակը, կուսակցական փոխադարձ յարաբերութիւններու սահմանները, միջկուսակցական Միջնորդ Ատեաններու դերը, որպէսզի կարելի ըլլայ պատակաւորութեանց մէջ: Այդ մանրամասնութիւնները կը հաղորդուին տեղական Մարմիններուն, կուսակցական ճամբով, որպէսզի ամէն տեղ՝ կազմակերպական շարքերը ընթանան այն շարժով, որ կը համապատասխանէ համերաշխութեան ուղւոյն եւ նպատակին:

Համամտութեան եւ բերկրանքի այն բուն արտայայտութիւնները, որոնցմով հասարակութիւնը ամիսներ ստաջ ողջունեց համերաշխութեան մասնակի ձեռնարկները Երկրի ներքը եւ Գողութիւններու մէջ, իրաւունք կու տան մեզ հաւատարմութիւն, թէ քաղաքական Հայ Կուսակցութեանց ղեկավար Մարմիններու ներկայ յայտարարութիւնը, — նոր ու զօրեղ նախադրութեամբ մը համերաշխական շարժման, — պիտի դնէ ջերմ, անկեղծ եւ զօրծնական ընդունելութիւն թէ՛ կուսակցական եւ թէ՛ արտակուսակցական խաւերու մէջ: Այլեւս ոչ մէկ երկրխմութիւն, ոչ ալ քայքայիչ յրակետու-

թիւն: Ընդհակառակը: Այս շարժումը, որուն իրագործման փուլաց փափաքող է հայ ժողովուրդը, պէտք է իր արգէն փշոտ ճամբուն վրայ դնէ բոլորին կողմէ — կուսակցական թէ չէզոք, մտաւորական թէ աշխատաւոր, վաճառական թէ արհեստաւոր — անկեղծ համակրանք, յարգանք ու զօրծնական աջակցութիւն:

Ու այլ հաւատքով՝

Կ'ողջունենք համազօրծակցութեան շարժումը, որ այս օրինակ համաձայնութեամբ շարկապելով քաղաքական Հայ Կուսակցութիւններու ղեկավար Մարմինները, կը խոտանայ արքածել զայն ընդհանուր վրայ:

Կ'ողջունենք մասնաւոր Երկրի բազմապառ ժողովուրդը, որ անկեղծ կը սպասէ իր դարձն ուժերու ներգաշնակ աշխատանքին եւ որուն հանդէպ՝ ներկայ համերաշխութիւնը քաղաքական յարգանքի նոր ապացոյց մըն է, քովալքելի ու խոտամնալից:

Յարգանք Միջկուսակցական համազօրծակցութեան:

Յարգանք հայ ժողովուրդին, որուն պիտի ծառայեն բոլոր կուսակցութիւնները:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրօ
Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Տանկ. Կեդր. Վարիչ Մարմին
Սահմանադիր Ռամկավար. Կեդր. Ակումբ
Վերականգնել Հնչակ. Կեդրոնի Վարչութիւն

1913 Հոկտեմբեր, Կ. Պոլիս

Պ — 48

ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ
ԵՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

Տպագրուած, չորս մեծադիր էջի վրայ: 1914 Մարտ 26 թուակիր (Կարմոյ Տրդ. Ընդի. Ժողովէն քանի մը ամիս առջ միայն): Անփոփ պատմական մը՝ գաղափար կու տայ օրուան ազգային եւ կուսակցական մտածողութիւններուն, ինչպէս նաեւ մտքերու եւ տրամադրութիւններու քառսին մասին:

Հ. Յ. Դ. ՎԵՇԱՊԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

ԵՐՋԱԲԵՐԱՅՊԱՆ ՆԱՄԱԿ (ԹԻՒ 6)

Հ. Յ. Դ. ՎԵՇԱՊԻ ԵՐՋԱՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ

Ընկերներ,

Նախորդ մէկ-երկու շրջաբերականներով ճշգրտէնք ձեր աշխատանքներու սահմանը ընտրութեանց դարձին մէջ, խոտանալով կայութեան մէջ առաջանալիք փոփոխութեան հետ նաեւ Կուսակցութեան բուն ներքը վերջնական գիւրքը հաղորդել իր ատենին:

Այն օրէն ասդին սակայն, տեղի ունեցած անցու-

դարձերը ո՛վ յնքան հակասական եւ իրերու ընթացքը ո՛վ յնքան արագ վերլիպայրումներու եւ այլափոխութեանց ենթարկուեցան որ՝ կարելի չէր օրը օրին որոշ տեղեկութիւններ հազարդել, առանց մտքերու շփոթութեանց տեղի տալու :

Այժմ ալ, երբ խնդիրը — նպատաւոր թէ աննպատ — վերջին փուլի մը մէջ մտած է, զժուար պիտի ըլլար անոր մանրամասն պատմութիւնն ընել, որ, ըսենք, ոչինչ ունի իր մէջ միխթարական : Այդ մանրամասնութիւնները, մեր քննադատութիւններովն ու եզրակացութիւններովը հանդերձ, պահելով յառաջիկայ Շրջանային եւ Ընդհանուր Ժողովներուն, այս անգամ կու գանք Ընտրական Խնդիրին գլխաւոր անցքերը միայն պատմել, առանց խորհրդածութիւններու, իրերու դնահատութիւնն ու եզրակացութիւնը ձգելով ձեզ, որ անշուշտ կը բերէք Շրջ. Ժողովին :

Վերջին Ընդհ. Ժողովին որոշումը Օսմ. Խորհրդարանի ընտրութեանց մասնակցութեան հարցին վերաբերմամբ հետեւեալն է .

«Նկատելով որ Խորհրդարանը այն ասպարէզն է, ուր հնարաւոր է օրէնսդրական ճամբով, աստիճանաբար եւ սխտեմատիկօրէն հետապնդել Հայաստանի բարեկարգութեան համար մեր նուազագոյն պահանջներուն իրագործումը .

«Նկատելով որ Օսմ. Խորհրդարանին մէջ ցեղերու համեմատական ներկայացուցչութեան սկզբունքը ամենէն հասունցած եւ հրատապ խնդիրն է պետական բարենորոգումներու շարքին .

«Ընդհ. Ժողովը կ'որոշէ

«Համերաշխօրէն ազգային կուսակցութիւններուն եւ Ազգ. Կեդր. Վարչութեան հետ, Թուրք Կառավարութեան պահանջել ընտրական օրէնքներու բարեփոխում մը, ապահովելու համար հայ Ժողովուրդին իր թուին համաձայն ներկայացուցչութիւն մը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ : Մերժումի պարսպային՝ համազգային բոլիտ հռչակել խորհրդարանական առաջիկայ ընտրութիւններուն դէմ» :

Համաձայն այս որոշման, նախ քան Կառավարութեան հետ բանակցութեան մտնելը առաջադրուած այս հարցին շուրջ, Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ յաջողուեցաւ ընդունիլ տալ Ազգ. Կեդրոնական Վարչութեան եւ այլ ազգ. քաղաքական հայ կուսակցութեանց՝ երկու կարեւոր սկզբունքներ — ազգային եւ համեմատական ընտրութեանց պահանջ : Ըսենք անմիջապէս որ, ազգային ընդհ. համերաշխութեան յաջողութիւնն ու յարատեւութիւնն ալ ուղղակի արդիւնքն է մեր Կուսակցութեան ջանքերուն :

Վերոյիշեալ սկզբունքներուն վրայ ներկայացուեցաւ Պատրիարքարանի ծանօթ թղթերը եւ բանակցութեան սկսուեցաւ : Նոր Պատրիարքը գալուսն, ինքն եւս համամիտ դրուած պահանջներուն՝ աւելի կարուկ դիրք բռնելու կողմը զանուեցաւ : Բայց երբ ներկայացուած

սկզբունքային առաջարկները շրջանակներու Կառավարութեան, — խոստանալով հանդերձ մինչեւ 18-20 աթոռ տալ, — Պատրիարքարանի եւ Կուսակցութեանց միակամ համաձայնութեամբ՝ որոշուեցաւ ձեռնարկ մնալ, ցարձափ դոհացում չի արուելր առաջարկներուն :

Այս որոշման հետեւանքով էր որ Գաւառի Հայութիւնը, մէկ-բերան, ձեռնարկութեան կողմնակից արտայայտուեցաւ :

Մինչեւ հոս իրերու ընթացքը լաւ էր ու տրամաբանական :

Բանակցութեանց ընդհատման ժամանակամիջոցին՝ մէկ կողմէ կառավարութիւնը ընտրութիւնները կատարելով սկսաւ նաեւ նուազեցնել թիւը այն վայրերուն՝ ուրկէ հայ երեսփոխաններ կարելի պիտի ըլլար տալ 18-20 թիւը լրացնելու համար, միւս կողմէ՝ սկսաւ սակաւ յաջողցնել Իթթիհատական հայերու ընտրութիւնը :

Միտժամանակ ազգային ներքին կեանքին մէջ անձնական դանապան հաշիւներով եւ յետին մտքերով տարուած տարրեր, — Վարչութեան, Ազգային Ժողովի թէ այլ խաւերու մէջ, — ամէն ջանք ու էնթրիկ սկսան թափել խանգարելու համար ձեռնարկութեան շուրջ զոյժութիւն ունեցող ներդաշնակութիւնը, աշխատելով ամէն գնով սկսիլ բանակցութիւնները՝ ի հաշիւ մասնակցութեան : Զեռնպահութեան դէմ պայքարելու համար յատկապէս կաշառուած թերթ մը սկսաւ հրատարակուիլ, իրեն ձայնակից ունենալով տեղական միւս յետագիմական թերթերը : Պատրիարքի անձնական վերաբերմունքն ալ — թերադրուած ազգ-վաճառական դասին — սկսաւ նպատաւոր դառնալ «մասնակցական» ներսն :

Ստեղծուած այս պայմաններուն մէջ հազիւ կարելի եղաւ կացութիւնը պահել իր գանուած վիճակին մէջ, պատճառարանելով Բարենորոգման Հարցին վերջացած ըլլալը :

Աւելորդ է ըսել, ազգային այս ներքին պատկերը անծանօթ չէր նաեւ տիրող կուսակցութեան, — Իթթիհատին, — որ հեռզհետէ նախապէս իր յանձն առած պայմաններն ալ զանց կ'ընէր :

Մինչ այս, մինչ այն՝ Բարենորոգման Հարցին վերջացած ըլլալու լուրը հրատարակ եկաւ : Այդ օրէն՝ մասնակցութեան կուսակիցները աւելի անպատկառ ձեւով սկսան արտայայտուիլ, մանաւանդ որ Պոլիս եւ այլուր երկրորդ կարգի ընտրութիւնները կատարուած ըլլալով՝ Իթթիհատի կողմէ «մէջոյուս նշանակուելու» ախորժակներն էր որ սրուած էին այժմ Պոլսոյ մէջ :

Կազմակերպութեան Զեռնասա Մարմինը նկատի առնելով իրերու վիճակը, ինքն ալ հակեցաւ բանակցութեանց վերսկսման կողմը՝ հետեւեալ պայմաններով .

1) Միջկուսակցական Մարմնի եւ Պատրիարքարանի հետ եղած համերաշխութիւնը պահելու համար՝ կը

Համաձայնումը որ Պատրիարքը, Ընտրական Յանձնա-
ժողովին հետ՝ սկսի նախապատրաստական բանակցու-
թիւնները կառավարութեան հետ, ընտրութեանց շուրջ:
Բանակցութիւնները սկսել, սակայն չի նշանակեր մաս-
նակցել ընտրութեան, այլ միայն ճշգիւ նախապատրաս-
տական կէտերը:

2) Ընտրական Յանձնաժողովը՝ Պատրիարքին հետ՝
չպիտի չեզի երբեք Միջկուսակցական Մարմնի եւ
Վարչութեան ընդունած պայմաններէն. այսինքն՝ ա)
18-20 մէկուս. բ) Թեկնածուները պիտի ներկայացնէ
Պատրիարքարանը. գ) Բաշխումը պիտի կատարուի հա-
յերու որոշած վայրերու մէջ. դ) Կառավարութիւնը
յանձն պիտի առնէ համեմատական եւ ազդ. ընտրու-
թեան մասին օրինաւրիժ մը ներկայացնել յառաջիկայ
Փարլամէնթին:

Ձեր Կեզը. Կոմիտէն դէմ էր բանակցութեանց վե-
րըսկման, քանի մը հիմնական տեսակէտներով, որոնց
մէջ. 1) Որովհետեւ զաւտաներու ժողովուրդը մղուած
է եւ ջնքմ կուսակցի՝ ձեռնպահութեան, մինչ ներկայիս
Կառավարութիւնը արամազիր չէ դոհացում տալու ե-
ղած պահանջին՝ ստեղծելով բանակցութեան վերակըս-
ման համար պատուարեր զեաին մը. 2) Որովհետեւ
Բարենորոգման Հարցին ամենակարեւոր մասը կը մը-
նայ — իրադրծումը. 3) Որովհետեւ շատ տեղեր առա-
ջին կարգի ընտրութիւնները լրացած են, որով ընտրու-
թեան խնդիր չի մնար, այլ նշանակուելու:

Ինչպէս բսինք, առանց բանակցութեան վերսկսու-
մը արդարացնող պատուարեր սեւէ հիմ ըլլալու, վե-
րըսկուեցաւ բանակցութեան: Ու զժբրխտարբար պար-
զուեցաւ այն որ՝ Իթթիհատը — սրովհետեւ այս ան-
գամ տիրող կուսակցութեան հետ անզի ունեցաւ բա-
նակցութիւնը, չնայելով որ Պատրիարքարանը առաջին
անգամ Կառավարութեան հետ սկսած էր իր բանակ-
ցութիւնը — ոչ միայն «ազգային» եւ «համեմատական»
ընտրութեանց խօսքն անդամ չուղեց լսել, այլ եւ նա-
խապէս խոստացուած 18-20 աթոսները իջեցուց 11-13ի,
անոնց ալ 4-5ը Իթթիհատական հայեր ըլլալու պայմա-
նով:

Այս իրողութեան վրայ, գարձեալ ձեռնպահութեան
լուրը չըջան ընել սկսաւ ազգային եւ կուսակցական
չըջանակներու մէջ. ու նորէն խնդիրը դրուեցաւ սե-
զանի վրայ: Մասնակցականներու եւ թեկնածուներու
կարեւոր թիւ մըն ալ Այդլային Վարչութեան մէջ զբա-
նուելուն՝ անիկա սկիզբէն ի վեր — հակառակ արուած
խոստումին թէ լսի ընդհանուր սկզբունքներու պաշտ-
պանութեան շուրջն է որ պիտի զարծէ, զուտ ընտրա-
կան դարձը յանձնելով Գազ. Կուսակցութեանց եւ Վար-
չութեան ու Յարանուանութեանց ներկայացուցիչներէն
կազմուած Ընտրական Յանձնախումբին — ձգտեցաւ
միջամտել ընտրական դարձին, ստանձութիւններ դոր-
ծելով Յանձնախումբի իրաւասութեանց մէջ: Այս տար-
րին համամիտ ըլլալով Պատրիարքն ալ, հակառակ

ստեղծուած աննորստ պայմաններուն, մասնակցելու
կամ չմասնակցելու հարցը Ազգ. Վարչութեան խոր-
հրդակցութեան եւ որոշման ուղեց ենթարկել կրկին:
Առաջին ժողովի մը մէջ՝ մասնակցութեան դէմ եղող-
ներուն թիւը մէկ աւելի եղաւ, որով երկրորդ ժողովի
մը վերապահուեցաւ հարցին վերջնական լուծումը. այդ
յաջորդ ժողովի վերջին պահուն ալ անսպասելիօրէն
մեկնեցան Վարչութեան անդամ երկու զաշնակցական
ընկերներ, որով երկու հասանքները հաւասար ձայնե-
րու բաժնուեցան:

Այս անորոշութիւնը շահագործեց Պատրիարքը ի
նպաստ իր անձնական տրամադրութիւններուն եւ առանց
սեւէ ժողովի ու նայնիսկ Գաւառներու կարծիքն առնե-
լու՝ մասնակցութեան խոստում տուաւ Իթթիհատին,
իր կարգին խոստանալով Ազգ. Վարչութեան եւ Ազգ.
ժողովին թէ՛ 16 աթոս պիտի ազահովէ, որոնց 12ը
Պատրիարքարանի կողմէ ցոյց արուածներուն, մնաց-
եալ չորսը — արզէն ընտրուած եւ ընտրուելու վրայ —
Իթթիհատական հայերու: Այս յանձնառութենէն դատ՝
զրժելով արուած խոստումը եւ դուրս դալով իր Պատ-
րիարքական բարոյական դերէն՝ ինք անձամբ նշանա-
կեց Գաւառ թեկնածուները, առանց սեւէ ժողովի կար-
ծիքն առնելու:

Այս կրկին երեւոյթներուն առջեւ, Քաղաքական
Կուսակցութեանց մէջ հաւաքարար ձեռնպահ մնալու
միտքն սկսաւ արժարծուիլ եւ խորհրդակցութեան ա-
ռարկայ գտնալ Միջկուսակցական Համբարշխական
ժողովին մէջ:

Բայց այս բոլոր իրադարձութեանց ընթացքին մեր
Կուսակցութիւնն ալ ինքն իր մէջ — անօրինակ երեւոյթ
Գաշնակցութեան կեանքին մէջ — երկուութեան մը
մէջ էր: Արեւմտեան Բիւրոն եւս երկու որոշ հոսանք
կը ներկայացնէր մասնակցութեան եւ ձեռնպահութեան
կողմնակից, զրեթէ հաւասար ձայներով: Այս էր պատ-
ճառը այն կարգ մը հակառակական արտայայտութիւննե-
րուն՝ որ տեղի ունեցան մեր պատասխանատու ըն-
կերներու կողմէ, ընտրական այս տխուր իրադարձու-
թեանց առիթով:

Որպէսզի Կուսակցութեան ղեկըն ու Միջկուսակ-
ցական ժողովին տանելիք սխտասխանն ըլլար որոշ,
պէտք տեսնուեցաւ, — թէեւ քիչ մը ուշ — դիմել Կու-
սակցութեան Կեզը. Կոմիտէներու կարծիքին: Եկած
պատասխաններուն բացարձակ մեծամասնութիւնը ըլ-
լալով դէմ Մասնակցութեան՝ Բիւրոն որոշապէս յայ-
տարարեց Միջկուսակցական Մարմնին առջեւ այս պա-
բաղան եւ բոլոր Կուսակցութիւններու անունով յայ-
տարարուեցաւ ձեռնպահութիւն՝ առանց ընկեր-թեկ-
նածուներ տալու: Այս յայտարարութեան ճնշման տակ՝
Վարչութեան անդամներն ալ հանդիսաւոր խոստում
տուին իրենց թեկնածուները պիտի ըլլային չէզոք տար-
բերէ, նշանակուելով Գաւառային ժողովներու, Յա-

րանուանութեանց եւ Կուսակցութեան ներկայացուցիչներու փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Ըստ երեւոյթին ընտրական կնճիռը վերջացած էր: Բայց ահա նոր կնճոտութիւն մը եւս՝ երբ Վանի եւ Կարնոյ ազգային մարմինները եւ Դաշն. Կեդր. Մարմինները կը ներկայացնէին ընկեր թեկնածուներ, պնդելով անոնց մասին: Վանի Մարմինը սկիզբէն խկ կուսակցացուցէ մասնակցելու կողմնակից ըլլալով, կը պնդէր իր տեսակէտին վրայ. իսկ Հ. Բիւրոն(1) կուսակցացուցէ մասնակցելու մասին չպնդելով՝ կ'առաջարկէր զաշնակցական ընկերներու ընտրութեան արդեւք ըլլալ՝ երբ Գաւառի Ազգային եւ Կուսակցական Մարմիններու կողմէ առաջարկուէին: Այս իրողութիւնը, որ Կուսակցութեան կարգապահական աւանդութեանց եւ Ընդհ. Ժողովի տուած որոշման անհամարատասխան կը պահենք, Կուսակցութիւնը զրու անախորժ գրութեան մը մէջ, տոբիթ զատնալով՝ հակադաշնակցական նոր եւ ախտաւոր արշաւանքի մը:

Այս երեւոյթին առջեւ, Արեւմտ. Բիւրոն, մէք կարծիքով, Կուսակցութեան Կեդրոնական Մարմիններու մեծամասնութեան ձայնը հարկադրելու տեղ Վանի եւ Կարնոյ, այս անախորժ կացութեանէն զուրս զարու ելքը պահել փորձեց անպաշտօն հողի վրայ թեյադրելով միւս Կուսակցութեանց որ իրենք եւս մէկ-երկու տթոռ ունենան, խոտանալով աշակցիլ իրենց այդ բանին մէջ, ինչ որ չմերժուեցաւ, քանի որ միւս Կուսակցութիւնները արդէն սկիզբի օրէն իրենց խորքին մէջ մասնակցութեան կողմն էին ու կը լռէին՝ միայն հանրային կարծիքին առջեւ տեղի տալով:

Պատրիարքը, որ քննադատելի սխալը զօրծեց ինքնազուլի մասնակցութեան խոտուածը տալով — անշուշտ Գաղ. Կուսակցութեանց ձեռքէն ընտրական արգար իրաւունքը իլելու զխոտումնաւոր նախընթաց մը ստեղծելու եւ մշտտեւ պայքար մը բանալու նկատումներով — այս նոր երեւոյթով մէկ կողմէ իր առած քայլին պատասխանատու հանգամանքը փորձեց մոռցընել տալ, մտքերը տարբեր ուղղութեան վրայ կեդրոնացնելով եւ շոյելով Պոլսոյ ամբոխին տրամաշարութիւնները, միւս կողմէ՝ տոնձգութիւններ ընելով ժողովուրդին իրաւունքներուն մէջ, ըստ կամս զանազան թեկնածուներ նշանակելով, ջնջելով կամ տեղափոխելով, հակառակ խնդրոյ առարկայ Գաւառներու ցանկութեան: Պէտք է ըսել սակայն որ, հակառակ Պատրիարքարանի հրահանգին, Գաւառի ժողովուրդը, նոյն իսկ Պոլսոյ քիին տակ, իր 13, 14 կամ 20 քուէներով միայն պատուեց Պատրիարքական այդ հրահանգը, որ ժողովուրդին զիտակցութեան եւ զպացումներուն զէմ ուղղուած բան մըն էր:

Կացութիւնը այժմ այս վիճակին մէջ է. այսինքն՝ Կարնոյ եւ Վանի Դաշնակցական եւ Ազգային Մարմինները կը պնդեն իրենց նշանակած զաշնակցական թեկնածուներուն վրայ. իսկ Պատրիարքն ալ իթթիհատին

ներկայացուցած իր ցանկին վրայ: Յայտնի չէ թէ ինչ վախճան պիտի ունենայ ընտրական կնճիռին այս վերջին փուլը, որուն վերաբերմամբ, ինչպէս ըսինք, մենք կը մնանք քննադատողի դիրքին մէջ, վերապահելով մեր լռելիքները Շրջանային եւ Ընդհ. Ժողովներուն:

Կարեւոր կը նկատենք նաեւ աւելցնել այն որ՝ միտնդամայն զբարարութիւն է Դաշնակցութեան վերադրուած այն միտումները, որոնց համաձայն իբրեւ թէ ան միւս Կուսակցութիւնները զրկելով կամ խարբելով աթոսի ուղած ըլլայ տիրանալ: Ինչպէս կը տեսնուի, խնդիրը սոսկ ներքին տարակարծութեան մը շուրջն է. այլապէս Դաշնակցութիւնը եթէ հաւաքարար սկիզբի օրէն մասնակցութեան պաղտիարին կողմն ըլլար, այսօր 8-10 տթոռ ապահով պիտի ունենար Օսմ. Սորհրդարանին մէջ: Ընդհ. Ժողովի ծանօթ որոշման գրոյթինէն կամ անոր հրապարակային յայտարարութեան յետոյ սակայն՝ միտնդամայն աւելորդ կը նկատենք հարցին մօտենալ ըստ էութեան. մենք այս խնդիրին կը նայինք կուսակցական կարգապահութեան եւ բարոյական հմայքին պահպանման տեսակէտէն, ազգային եւ կուսակցական արժանապատուութեան եւ իրաւունքներու պաշտպանութեան տեսակէտէն:

Ընկերական բարեւներով
Հ. Յ. Դ. ՎԻՇԱՊԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1914 Մարտ 26

Յ. Գ. — Ներկայ Շրջաբերականէն մեր Մարմիններուն կը զրկենք միայն մէկ-մէկ օրինակ, խմբական կամ ընկերական ժողովներու առջեւ անոր ընթերցման պէտքը զպացուելու պարագային, Մարմնի մէկ անդամին կողմէ պէտք է տեղի ունենայ այդ ընթերցումը:

(1) Հայաստանի Բիւրո:

Պ — 49

ՎԻՇԱՊԻ (ՊՈԼՍՈՅ ՇՐՋԱՆԻ)
Զ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (1914)

Հրատարակուած 13 էջոց փոքր գրքոյով (սօս 13x19 սմ.):

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ի Մ
Հ.Յ.Դ. ՎԻՇԱՊԻ Զ.ՐԴ. ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ
ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐՈՒՆ
(Գուճարուած 1914 Յունիս 19 — Յ Յունիս)

Ժողովին կազմը. — Հ. Յ. Դ. Ը. րդ Ընդհ. Ժողովի մօտալուստ պուճարումին պատճառով՝ Վիշապի Կեդր. Կոմիտէն նախաձեռնած էր Շրջանային Ժողովը զուճարելու նախատեսուած ժամանակէն շուրջ մէկուկէս

ամիս տասջ, հարկ եզածը հրահանգելով իրաւասութի խորհրդակցական ձայն ունեցող բոլոր շրջաններուն :

Համաձայն Շրջանի կանոնադրին եւ աւանդութիւններուն, ինչպէս նաեւ նախորդ Շրջ. Ժողովով Կեդր. Կոմիտէի եզած յանձնարարութեանց, ի մասին մարմիններու նիւթական ցենզի լրացման անհրաժեշտութեան, — Ց մարմիններ կ'ունենային իրաւասու ձայն :

Վերոյիշեալ Ց իրաւասու Շրջաններն ալ Ժողովին վայրը զրկեցին իրենց պատգամաւորները, իսկ խորհրդակցական ձայնով մասնակցեցան երեք շրջաններ՝ 3 պատգամաւորով : Ասանցմէ զուրս մասնակցեցան Կեդր. Կոմիտէն 1 իրաւասու ձայնով, ինչպէս նաեւ Կեդր. Կոմիտէի մնացեալ ընկերներն ու հրաւիրուած ընկերներ՝ խորհրդակցական ձայնով :

Ժողովները ընդհանրապէս գումարուեցան՝ 7-9 իրաւասու պատգամաւորներու, 2-3 խորհրդակցական ձայն ունեցող պատգամաւորներու եւ 4-7 հրաւիրուած ընկերներու ներկայութեամբ :

Բացակայ շրջաններէն շատեր իրենց բացակայութիւնը կը պատճառարանէին գիւղական եւ գարոցական աշխատանքներով . ինչ որ եկաւ իր կարգին հաստատել այն պարտւան թէ՛ մեր Շրջանի Շրջ. Ժողովի գումարման յարմարագոյն ժամանակը Օգոստոս 1-16ն է :

Պատգամաւորներու ընտրութեան մասին.— Անցնելով ներկայացող պատգամաւորներու վկայագրերու քննութեանը՝ դիտուեցաւ որ յարգուած է թէ՛ եւ ընտրական հիմնական կանոնը՝ 2/3ի սկզբունքի կիրառութեամբը, սակայն տեղ-տեղ քուէատուփը նոյն օրուան մէջ կարելի չէ եզած բանալ՝ բացակայութեանց պատճառով անհնար ըլլալով քուէներ կեդրոնացնել : Այս իրողութիւնը արդիւնք է թէ՛ եւ տեղական կարգ մը անխուսափելի պատճառներու, — գաշտային աշխատանք, պատերազմ. դրութիւն եւն . —, սակայն Ժողովը հարկադրուեցաւ արձանագրել հետեւեալ պարտաւիր հրահանգը .

«Քուէարկութիւնները պէտք է տեղի ունենան միեւնոյն օրուան եւ միեւնոյն ժողովին մէջ : Նախընտրելի է՝ անյաջողութեան պարագային երկրորդ ժողով գումարելով՝ նոր քուէարկութիւն կատարել, որուն արդիւնքը վերջնական եւ վաւերական կ'ըլլայ, փոխանակ քուէարկութեան տալու արաւթողովային ձեւ եւ քուէարկութիւն կատարելու մէկէ աւելի օրերու ընթացքին : Յաջորդ Շրջ. Ժողովին վրայ պարտականութիւն կը դրուի այս պարագան խիստ ուշադրութեան տանել՝ վկայագրերու ստուգման պահուն» :

Ընդի. Ժողովի օրակարգի նկատառութիւն.— Դիւանական կարգ մը ընթացիկ աշխատանքներու լրացումէն յետոյ, — յանձնարարութեամբ ընտրութիւններ եւն . —, Շրջ. Ժողովը անմիջապէս անցաւ Ընդհ. Ժողովի օրակարգի նկատառութեան, նախ լսելով Շրջանի

նախորդ պատգամաւորը եւ իր նիստերուն մեծագոյն մասը յատկացնելով առաջադրուած օրակարգին, նկատելով որ Ընդհ. Ժողովի գումարման օրերը կը մօտենան : Այս մասին տրուած որոշումները առանձին հրատարակելով՝ կը կցուի ներկայ ամիսփոսմին(1) : Այս որոշումներու կարգին՝ Շրջ. Ժողովը ուշադրութեան առաւ նախորդ Ընդհ. Ժողովի գումարման հետ կապուած ինչ-ինչ թերութիւններ, այդ առթիւ իր եզրակացութիւնը առանձնապէս յանձնելով գումարելի Ընդհ. Ժողովի նկատառութեան :

Տեղեկատուութիւն Երջանի Մարմիններու, Երջիկի եւ Կեդր. Կոմիտէի.— Ժողովը լսելով Շրջանի պատգամաւորներու տեղեկարբերութիւնները՝ իրենց պատկան կազմերու մասին եւ քաղելով անոնցմէ զանազան լուսաբանութիւններ, ինչպէս նաեւ լսելով Կեդր. Կոմիտէի կարծիքը անոնցմէ իւրաքանչիւրի մասին, ըրաւ առանձին նկատողութիւններ՝ պարտականութիւն յանձնելով Կեդր. Կոմիտէին՝ հազորդել այդ վրտողութիւնները պատկանեալ կազմերուն :

Կարգաւով Շրջիկ-ընկերոջ տեղեկագիրը՝ Ժողովը փաստացի տեղեկութեանց մասը պակաս գտաւ անկէ, ինչ որ զլխաւոր տեղը գրաւած պէտք էր ըլլար հոն : Ժողովին կարծիքով՝ տեղեկագիրը նախադժի մը տպաւորութիւն կը թողու աւելի :

Կ. Կոմիտէն եւս ըրաւ իր գրաւոր տեղեկարբերութիւնը՝ քննադատօրէն մօտենալով իր եւ Շրջանի աշխատանքներուն միանգամայն, ընդունելով զանոնք մէկը միւսէն անբաժան . ու ցորչափ Շրջանը չյայտնուի կուսակցական պարտականութեանց եւ աշխատանքներու ըմբռնումի բարձրութեամբ՝ եկող-դացող Կեդր. Կոմիտէները նորատուար տեղեկարբերութիւններ ընելու վիճակին մէջ չպիտի գտնուին : Տիրող այս պայմաններուն մէջ՝ անցնող տարեշրջանին Կուսակցութեան ծոցին մէջ երեւան եկած յուզումները՝ փարլամէնթական ծանօթ իրադարձութեանց առիթով՝ հանդարտ աշխատանքի մը հնարաւորութեանց վրկեցին թէ՛ զինք եւ թէ շրջանները : Նիւթական պատկերը նոյնպէս նախանձելի չէ, որովհետեւ նախատեսուած շուրջ 27,000 զրշ. մուտքին դէմ հաղիւ 18,000 զրշ. ստացած է, ինչ որ իր կարգին խանդաւրած է նորմալ աշխատանքը : Կեդր. Կոմիտէն իր տեղեկագրով կը յայտնէր նաեւ որ յառաջիկայ տարեշրջանին արդիւնաւոր գործունէութեան մը հիմը գնելու կանխամտածութեամբ՝ պատրաստած է խումբերու ինքնապարպացման եւ դասախօս-ընկերներու ինքնապատրաստութեան համար ուղեգրիծներ, ինչպէս նաեւ Քօօբերաթիլի կանոնադիր, երեքն ալ հրատարակելի վիճակի մէջ : Կեդր. Կոմիտէն տուաւ նաեւ տեղեկութիւններ՝ մարմնամարզական եւ որսորդական(2) աշխատանքներու մասին մէջ, բերելով թուանշաններ :

Ժողովը արտայայտուելով Կեդր. Կոմիտէի գործունէութեան շուրջ, արձանագրեց հետեւեալը.—

1) Կեդր. Կոմիտէի գործունէութիւնը, տրուած պայմաններուն մէջ քառարար նկատելով հանգերձ, դիտելի է որ ա) Կեդր. Կոմիտէն իր ներքին տարակարծութեանց պատճառով աւելի վիճարանական ժողովներ ունեցած է՝ քան օրկանական աշխատանքի ժողովներ:

2) Կուսակցական ընդհանուր կեանքին եւ գործերուն ու իր փոխ-յարաբերութեանց մէջ՝ Կեդր. Կոմիտէն պարտաւոր է կարելի միջոցները գործադրել իր իրաւասութեան սահմանին մէջ իր ուժն ու ինքնութիւնը պահելով:

Պիւտնէ.— Տեղեկաբերութիւնը Հաշուեքննիչի.— Հաշուեքննիչ Մարմինը քննած եւ վաւերացուցած ըլլալով Կեդր. Կոմիտէի հաշիւները, յայտնեց որ Մարմինները չեն լրացուցած Երջ. Ժողովէն նախատեսուած պիւտնէն, 27,000ի տեղ հազիւ 18,000 հայթայթելով, իսկ Կեդր. Կոմիտէն իր ծախսերուն վերաբերմամբ մընացած է իրեն տրուած իրաւասութեան սահմանին մէջ ունեցած է 2,200 դրշ.ի չնախատեսուած ծախք մը թէեւ, բայց այդ դումարը ելքին համար դժուած քանակին հետ համապատասխան եղած է:

Հաշուեքննիչ Յանձնախումբը ներկայացուց նաեւ յառաջիկայ տարեշրջանի պիւտնէն՝ պէտքն զբացնելով շուրջ 30,000 դրշ. մուտքի մը անխուսափելիութեանը, որ բաշխած էր Երջ. Մարմիններու վրայ: Ելքի բաժնին մէջ նախատեսած էր Հաշուեքննիչը՝ Երջանի փոփոխանալ-լիւանական ծախքերուն հետ նաեւ՝ Կուսակցութեան Կեդր. Արկղին վճարելի դումարները, որոնք անյետաձգելիօրէն պիտի գործադրուին, ինչպէս նաեւ Ընդհ. Ժողովին զնալիք երկու պատգամաւորներու ծախքերու հայթայթման պէտքը:

Այս պիւտնէն հետ՝ Հաշուեքննիչը Ժողովին կը բերէր քանի մը յարակից առաջարկներ:

Երջ. Ժողովը կարծիքներու փոխանակութենէ յետոյ՝ իւրացնելով Հաշուեքննիչի ներկայացուցած պիւտնէն իր յարակից առաջարկներով, սուսա հետեւեալ որոշումները.—

1) Կը պարտադրուի յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէն՝ պատրաստ 3,600 դրշ.ի դումարը պարբերաբար վճարել Բիւրոյին՝ նախորդ տարուան սակի փոխարէն: Նոյնպէս՝ պարբերաբար դանձելով ԶարիՖեանէն(3) 7,000 դրշ. վերագործնել Բիւրոյին՝ ի հաշիւ նախորդ տարուան հանդանակութեան մնացորդին: Յառաջիկայ տարեշրջանի համար պիւտնէով նախատեսուած սակը սրբաբերաբար վճարել Բիւրոյին, ջանալով ելեւմուտքին մէջ համաշափութիւն պահպանել:

2) Ընդունելով Հաշուեքննիչի բաշխման ձեւը՝ կը յանձնարարուի Կեդր. Կոմիտէին՝ մնալ նոյն սահմաններու մէջ եւ դուրս չլալ անկէ, ինչպէս նաեւ կը թելադրէ փնտռել հատոյթի նորադրուներ — երեկոյթ, դաշտահանդէս-եւրն:

3) Կեդր. Կոմիտէին վրայ պարտականութիւն կը

դրուի իր վայրին մէջ ապրող նիւթալէս գոհացուցիչ պայմաններուն մէջ գտնուող ընկերներու ամսավճարներուն դումարը համապատասխան քանակի մը մէջ զնել՝ անոնց նիւթակա պայմաններուն հետ բաղդատմամբ:

4) Միաձայնութեամբ կը ջնջուի Երջիկի դրութիւնը եւ կը պահուի մնայուն քարտուղարի այժմեան ձեւը: Կը պարտաւորուին Կեդր. Կոմիտէն եւ ձեռնհաս ընկերները, ըստ յարմարութեան՝ այցելել Երջանի կազմերուն:

Երջանակային գումարումներ.— Առաջնորդուելով այն դադափարէն, որ մէկ կողմէ Երջիկի վերացումը, միւս կողմէ՝ Մարմիններու մէջ սեփական նախաձեռնութեան եւ աշխատանքի ողբի արծարծումը անհրաժեշտ կը դարձնեն այդ պէտքերուն գոհացում տուող համապատասխան օրկաններու ստեղծումը, Երջ. Ժողովը որոշեց.—

1) Բաժնէլ Վիշապի շրջանը քանի մը շրջանակներու եւ ընդունիլ Երջանակային ժողովներու դումարման պարտադիր կարեւորութիւնը՝ տարուան մէջ զէթ մէկ-երկու անգամ:

2) Իւրաքանչիւր Երջանակի տեղական կազմերը կը պահեն փոխադարձ յարաբերութիւններ՝ զուտ Երջանակային խնդիրներու շուրջ:

3) Երջանակային Ժողովները կը դումարուին Կեդր. Կոմիտէի հրահրով, անոր մէկ անգամին ներկայութեամբ եւ կանխապատրաստուած որոշ օրակարգի մը համաձայն՝ որ կը վերաբերի Երջանակային խնդիրներու:

4) Երջանակային բաժանումները պիտի կատարէ Կեդր. Կոմիտէն, նայելով աշխարհադրական եւ այլ պայմաններուն:

Ներքին կանոնագրի վերաքննութեան առաջարկի մասին.— Մէկ-երկու Մարմիններու կողմէ առաջարկ եղած էր թէեւ այս մասին, սակայն Ժողովը նկատելով որ փոփոխութեան առաջարկին հետ փոփոխելի կէտերու մասին ոչ մէկ տեսակէտ եւ մանրամասնութիւն յղուած էր. միւս կողմէ՝ Կուսակցութեան Ընդհ. Ժողովի օրակարգին մէջ դրուած է նաեւ Ընդհ. Կանոնադրի մշակման հարցը, որուն բովանդակելիք ընդհանուր սկզբունքներուն եւ տրամադրութեանց է որ պէտք է համաձայնեցուի Երջանի կանոնադրը՝ անժամանակ նկատուեցաւ այդ խնդրով զբաղելը:

Կարմիր կաշի խումբեր.— Երջ. Ժողովը դիտելով որ տեղ-տեղ սկսած են ծնունդ առնել Կարմիր կաշի խումբեր, որոնց գործունէութիւնն ու Մարմիններու հետ ունենալիք փոխ-յարաբերութիւնը որոշ ուղղութեան մը ենթարկելու անհրաժեշտութիւնը կը ներկայանայ, կարծիքներու փոխանակութենէ յետոյ որոշուեցաւ.

1) Կարմիր կաշի խումբերը կը պահուին իբր ուրոյն Միութիւններ, անջատ Կուսակցութենէն, բայց

տեղական Դաշնակցական Մարմիններու հովանաւորութեան եւ հսկողութեան տակ, որոնց պարտականութիւններէն մէկը պիտի ըլլայ մշտական յարաբերութեան մէջ ըլլալ յիշեալ Միութիւններուն հետ: Կարմիր Պաշտի խումբերու անդամավճարներէ դոյտցած հասոյթին 50%ը կը տրուի տեղական Դաշնակցական Մարմինին, մնացածը եւ բացառիկ հասոյթները Կեդր. Կոմիտէի ցուցմունքներուն համաձայն գործածուելով Կարմիր Պաշտի համար նախատեսուած նպատակներուն:

2) Կեդր. Կոմիտէին կը յանձնարարուի այս ընդհանուր ուղղութեան սահմանին մէջ պատրաստել ամփոփ կանոնադիր՝ Կարմիր Պաշտերու համար:

Շրջանի կազմակերպութեան ուժեղացում.— Տեղական-կազմակերպական աշխատանքներու կանոնաւորում ելլն.— Այս մասին նախորդ Շրջան. Ժողովներէն տրուած որոշումները իւրացնելով եւ անոնց գործադրութիւնը յանձնարարելով՝ Շրջ. Ժողովը հետեւեալ հրահանգ-որոշումներուն անշեղ գործադրութիւնը կը պարտադրէ.

1) Պմբական Ժողովները դարձնել պարտաւորիչ եւ հերթական, տեղական ընդհ. Ժողովներու գումարումը յարմարցնելով տեղական պայմաններուն:

2) Պմբական թէ ընդհ. Ժողովներու գումարումէն առաջ, Մարմինները պարտաւոր են նախապատրաստուիլ եւ ըստ այնմ ներկայանալ Ժողովներուն, զանոնք ամլութեան չլատարարուելու համար:

3) Շրջ. Ժողովին մասնակցող պատգամաւորները գործած մասնակցութիւն պիտի ունենան տեղական կազմերուն մէջ, անդամակցելով անոնց:

4) Տեղական դաշնակցական ուսուցիչները գործածել փրօփականտի, դաստիարակչական աշխատանքներու մէջ՝ առանց վարչական դեր եւ աշխատանք տալու անոնց եւ առանց տեղական Մարմիններու մէջ մտցնելու զանոնք:

5) Դասախօսութիւններուն տալ խմբական բնոյթ եւ սորվեցնելու ձեւ, առանց ընդհանուր փրօփականտի վերածելու աշխատանքը, որ պէտք է կրէ աւելի մըջնային աշխատանքի բնոյթ: Համեմատաբար կարող ընկերները պէտք է ցրուել զանազան խումբերու մէջ՝ յատկապէս պարապելու համար այդ խումբերու կուսակցական-յեղափոխական դաստիարակութեամբը: Այս դասախօսութեանց ընթացքին միշտ պարզէն ղէպի բարդը երթալ, տալով նախ մեր յեղափոխական անցեալի մասին ծանօթութիւններ, մեր հերոսներու կեանքէն տեղեկութիւններ եւ աստիճանաբար անցնիլ տեսական հարցերուն: Այս աշխատանքին համար ունենալ որոշ ուղեցոյց (տե՛ս Կեդր. Կոմիտէի պատրաստածները):

6) Պարտադիր դարձնել «Դրօշակ»ի բաժանորդագրութիւնը բոլոր խումբերուն համար եւ անոր ընթերցումը՝ Ժողովներու մէջ թէ անհատաբար: Զանալ որ՝ տեղական ամէն կազմ ունենայ իր «Դրօշակ»ի հաւա-

քածոն: Ունենալ զուտ կուսակցական ամփոփ գրադարան՝ ընկերներու կուսակցական մտաւոր դաստիարակութեան իրր աղբիւր:

7) Ընկերներու մէջ հրահրել սորվելու ողին, ինքնօրնութեամբ պարապելու օգտակարութեան դազափարը եւ արմատախիլ ընել այն մտայնութիւնը, որով կ'առաջնորդուին յաճախ ընկերներէն շատեր՝ սպասելով ամէն բան իրենցմէ դուրս, առանց իրենց սեփական, շօշափելի աշխատանքը բերելու եւ թերութիւնները տեսնելու իրենց իսկ մէջ:

8) Վերցնել տիւմբներու մէջէն զանազան կարգի խաղերը եւ ջտնալ որ ընկերները հեռու մնան մոլութիւններէ: Զուտ մտաւոր աշխատանքին ընկերացնելու համար գործնական հաճոյքներն ալ, անպայման ուժ տալ մարմնամարզական եւ որսորդական խումբերու կազմութեան, սարքել ամառնային կիրակնօրեայ պլատոյաներ, սարքել երեկոյթ-հանդէսներ, միշտ առաջնորդուելով Կուսակցութեան շինարար ուղին եւ նպատակներէն:

9) Տեսական-դաստիարակական աշխատանքներուն մէջ գործածել ուսանող ընկերները եւ պարտադիր աշխատանք յանձնել անոնց:

10) Հարցարաններու միջոցով տալ նիւթեր՝ շարքերու մտամարզանքին համար եւ պարբերական վիճակացոյցներով տեղեկութիւններ քաղել կատարուած աշխատանքի մասին եւ կազմել ընդհանուր վիճակացոյց, որ Շրջանակային Ժողովին կը ներկայացուի Կեդր. Կոմիտէին կողմէ:

11) Անշեղ եւ ճշգրիտ գործադրութիւն ներքին կանոնադրին, կուսակցական աշխատանքներու եւ պարտականութեանց անխափան կիրառութիւն սպահովելու համար:

Բանուորական Միութիւններ և Քօօփերաքիվներ.— Շրջ. Ժողովը դիտելով որ աշխատաւորական գետնի վրայ Շրջանին մէջ շօշափելի աշխատանք չէ թափուած, իր նկատողութիւններուն հետ, յառաջիկայ տարեշրջանի գործունէութեան համար կը յանձնարարէ նախորդ Շրջ. Ժողովի որոշումը ուղեգրի ընդունիլ.— այն է՝

1) Ստեղծել տեղական Մարմիններու կողքին առանձին յանձնախումբեր՝ որոնց գործն ըլլայ միմիայն տնտեսական կազմակերպութեան հետապնդումը:

2) Նկատի ունենալով տեղական պայմանները՝ անոնց համեմատ աշխատիլ որ բանուորական-արհեստակցական միութիւնները ունենան անկուսակցական, իսկ քօօրերաթիվները՝ կուսակցական (կուսակցական՝ գործին ղեկը դաշնակցական ընկերներու ձեռքը պահելու եւ քայքայումի վտանգէն ազատելու առումով), միշտ աչքէ չվրիպեցնելով որ կուսակցութիւնը քանի ընդարձակէ իր տնտեսական-աշխատաւորական միութեանց կազմակերպումը, քանի ամբապնդէ իր կուսակցական կապերը նոյն միութեանց հետ, այնքան

աւելի ընդլայնած կ'ըլլայ իր քաղաքական գործունէութեան խորիսխն ալ եւ այնքան աւելի ուժեղ կ'ըլլայ իր քաղաքական գործունէութեան յենակէտը:

Աշակերտութեան եւ ուսանողութեան հանդէպ.— Երջ. Ժողովը բաժնելով եւ իւրացնելով վերջնութեւն Երջ. Ժողովի որոշումը՝ դայն անգամ մըն ալ իր շարքերուն, մասնաւորապէս Մարմիններուն ուշադրութեան կը յանձնէ, զիտելով որ այդ մասին շեղումներ տեղի կ'ունենան:

Մեկնելով Կուսակցութեան աշխարհահայեացքէն՝ որ կը թերադրէ կրթական գործը հեռու պահել դասակարգային շահագործումներէ. կ'որոշէ.—

1) Պաշտպանելով ապագասակարգային տեսակէտը կրթական գործին մէջ, օրինական ամէն միջոցներով պայքարել աղայական յետադիմական աղբեղութեանց եւ սոսնձգութեանց դէմ, վարժարաններէն ներս թոյլ չտալով որ կրթական գործը ծառայեցուի անոր շահերուն:

2) Վարժարաններէն ներս, — ըլլան անոնք նախակրթարաններ թէ բարձրագոյն վարժարաններ —, կուսակցական ոչ մէկ կազմ եւ փրօփականտ առաջացնել:

3) Եօթնամեայ Իտատիններու բարձր կարգերու աշակերտները առնել միայն շարքերուն մէջ, պարտադիր չընելով անոնց վարչական գործօն դեր ու աշխատանք:

4) Զարկ տալ խնդրոյ առարկայ կարգերուն ինքնազարգացման՝ տեսական-գիտական հարցերու շուրջ դասախօսութիւններ սարքելով:

5) Յանձնարարել դաշնակցական բոլոր ուսուցիչներուն ըլլալ իրենց պարտականութեան մարդը, հետեւիլ եւ օգտուիլ մանկավարժական գիտական աշխարհի առաջխաղացութիւններէն:

Առեւտրական պոլիտեքնոլոգիա.— Պոլիտեքնոլոգիան տնտեսական պատճառներու, հակառակ իր տարերային բնաւորութեան, թէեւ կը ծառայեցուի իբր ազդակ՝ նաեւ թուրք ազդայնութեան զարթնումի եւ ամբապնդումի գաղափարին հետապնդութեան ի նըպաստ, բայց ցորչափ այդ շարժումը կը մնայ տեսական եւ բարոյական գետնի վրայ եւ օրինաւորութեան մէջ, մեզի կ'իյնայ տարածել այն գաղափարը, որ համադրժակցութեամբ հակազդող միջոցներ ձեռք առնեն նաեւ այն տարրերը՝ որոնց դէմ կ'ուղղուի այդ շարժումը: Բողոքել այն բոլոր երեւոյթներուն դէմ, որոնք օրինաւորութեան ճամբէն շեղելով՝ բռնութեանց դուռ կը բանան:

Դատական խնդիր.— Երջ. Ժողովը իր օրակարգին մէջ ունէր դատական խնդիրներ, որոնց մէջ նաեւ Երբջիկի եւ մէկ քանի ընկերներու հետ կապուած խնդիր մը: Այս մասին Ժողովը կատարելով հարկ եղած քննութիւնը, տուաւ իր որոշումը, որ կը հաղորդուի իր ատենին Մարմիններուն եւ պատկանեալ տեղերը:

Կեդր. Կոմիտէի ընտրութիւն.— Երջ. Ժողովը վերջացնելով օրակարգի նիւթ կազմող բոլոր խնդիրները՝

գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրեց նոր Կեդր. Կոմիտէն, — բաղկացած եօթը ընկերներէ —, եւ օրինաւորապէս փակուած յայտարարեց նիստերը:

Ընկերական բարեւններով
Հ. Յ. Դ. ՎԻՇԱՊԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

1914 Յուլիս 16

(1) Կցուած այդ շահեկան մասը մեր տրամադրութեան տակ չունինք դժբախտաբար:

(2) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ «մարտական» եւ «անարեւելան» ըսելու պատկերաւոր ձեւեր:

(3) Հաւանաբար Կ. Կոմիտէին ենթակայ շրջանի մը կամ Մարմնի մը կուսակցական անունը:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ

Հետեւեալ ցամաքը, գրուած Հ. Յ. Դ. Գուրապէլիցի ենթակոմիտէին (Ատարազարի շրջան) կողմէ, գաղափար մը կու տայ Պոլսոյ շրջանի մեր կազմակերպութեան ընկերային գործունէութեան մասին՝ ի պաշտպանութիւն գործաւոր դասակարգի շահերուն: Ան ուղղուած է գործարանատէր Աւետիս Կարապետեանին: Գրուած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինանշան կրող պաշտօնաբարձրի վրայ, երկու երես:

1908, Դեկտ. 3/16
№ 11

Մեծապատիւ

Աւետիս էֆ. Կարապետեան

Տիա՛ր,

Նոյեմբեր 9/22 կիրակի իրիկունը, ի ներկայութեան Ատարազարի ներկայացուցիչը ընկեր Սիոակ եւ Ժիրայրի եւ տեղույս Հնչակեան կուսակցութեան Վարչական Ժողովոյ, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գուրապէլիցի տեղական ենթակոմիտէն՝ ձեռք հետ բաւական երկար բանակցութենէ յետոյ համաձայնեցանք ու պայմանաւորուեցանք սա երկու գլխաւոր կէտերուն վրայ.— Ա) Գործաւորուհիք առհասարակ 10 ժամ պէտք է աշխատին. Բ) Մանարանատէրը ընդհանուր գործաւորուհիներու սովորական օրականներուն վրայ տասնական փարայի յաւելում ընէ:

Նոյն օրէն սկսեալ գործաւորուհիք յարգելով այս պայմաններն, օրական 10 ժամ կ'աշխատին առանց դանդախի, այլ սակայն կը ցաւինք ըսելու որ մանաւանդապէս կողմանէ չի յարգուիր իւր խոստումն, ու գործաւորուհեաց մէկ մասին օրական տասը փարայի յաւելումը կը զլացուի. եւ ասիկա կ'ըլլայ նոյնիսկ ձեռք եղբոր Մ. Մարտիրոս էֆէնտի կողմէ, որը կը խոստո-

վանի ալ թէ ձեր պատուէրի համեմատ է որ կը շար-
ժի... :

Ենթակոմիտէս, մանարանի միակ եւ լիազօր տէրն
ձեր ազնուութիւնը միայն ճանչնալով, փոխանակ Մ.
Մարտիրոս էֆէնտին ստիպելու, ներկայիւս ահա ձեզ
կը գիմենք որպէսզի պարտ ու պատշաճն տնօրինելով՝
զեկուցանէք յիշեալին որ սասնկ չնչին բաներով չզրա-
զեցնէ զմեզ ու նոյնիսկ չտախպէ տարբեր միջոցներով
գործադրել տալ խոտոացուած ու ընդունուած պայ-
մաններն :

Նաեւ գիտէք անչուշտ թէ ենթակոմիտէիս նախա-
ձեռնութեամբ Մանարանի Գործաւորուհեաց Միութիւն
մը կազմուած է ու այս Միութեան իրատ քիչ բացա-
ռութեամբ անդամակցած են գրեթէ բոլոր գործաւոր-
ուհիք, եւ որոնք սիրայօժար յանձնառու եղած են ի-
րենց օրավարձէն՝ զրուչէն մէկ վարա յատկացնել այդ
միութեան : Ընկերակցական Միութիւնն նկատելով որ
իւրաքանչիւր գործաւորուհի իր ստացած դրամն կամ
ոսկի կամ մէծիտ ըլլալուն երբ անգամ մը տուն տանի
ու իր սէտքերուն յատկացնէ (որը արդէն բնաւ չի բա-
ւեր) այլեւս անկարելի պիտի ըլլայ վերոգրեալ բաժինն

վճարել Ընկերակցական Միութեան՝ գիմած են ենթա-
կոմիտէիս որպէսզի ուղղակի մանարանէն գանձենք ի-
րենց այս մասնավճարներն՝ ի հաշիւ իրենց օրավար-
ձերուն : Սակայն Մ. Մարտիրոս էֆէնտին կարգ մը
բոլորովին անտեղի պատճառներ ներկայացնելով՝ կը
հակառակի, որով գործաւորուհեաց այս միութեան
քայքայման ցանկացող ու աշխատող ըլլալն կը մատ-
նէ... : Այս մասին ալ յիշեալին պատշաճ հրահանգներ
տալերնիզ կը խնդրենք, ձեզ հանգէպ մինչեւ ցարդ
փորձով ցուցուած մեր բարեկամութիւնն չխախտելու
համար :

Եւ որպէսզի, կամ անպիտուութեամբ եւ կամ թիւրի-
մացութեամբ, այս տեսակ չնչին պատճառներով ան-
համաձայնութիւններ տեղի չունենան մանարանին
շուրջը, աւելի լաւ կ'ըլլայ որ դուք անձամբ դաք ու
կարգադրէք այս խնդիրներն ու միանգամայն զրաւոր
կերպով հաստատէք խոտոացուած պայմաններն՝ որը
սպաւառ անտեղութեանց առաջը առնելու միակ եւ
գլխաւոր միջոցն է :

Յարգալից բարեւներով մնամք սպասող ձեր պա-
տասխանին ,

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՂ. ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷ
ԳՈՒՐՏՊԷԼԷՆԻ

Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ե Ս Ա Յ Ե Ա Ն Ի Թ ՈՒ Ղ Թ Ե Ր Ը

1908 - 1919

Սփիւռփի հայութեան, յատկապէս Եգիպտոսի մեր գաղութին, լաւ ծանօթ է Ստեփան Եսայեանի աւուները: Ան հանչցուած է մասնաւորաբար՝ իբրեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Եգիպտոսի ծառայուն կազմակերպութեան եթէ ոչ սկզբնական հիմնադիրներէն, գէթ տասնամեակներու անխոնջ, ամբաստի եւ գաղափարապաշտ դեկավարներէն մէկը, ինչպէս նաեւ իբրեւ գլխաւոր հիմնադիրներէն մին՝ Հայ կրթական եւ Հրատարակչական Համագրային Բնկերութեան:

Կենսագրական հետեւեալ ամփոփ գծերը կը քննարկեն Գ. Լազեանի «Դէմքեր հայ ազատագրական շարժումէն» հատորէն (էջ 346-355):

Ստեփան Եսայեան ծնած է 1880ին, Կեսարիոյ շրջանի Կերմիր արանին մէջ: Հայրը, շրջանին մէջ ծանօթու յարգուած արքայապետ Սերովքէ Եսայեանը, կը մեռնի 1893ին: Ստեփան կ'աւարտէ գիւղի վարժարանը, բայց առաւելաբար ինքնաշխատութեամբ է որ սովորէ կը բերէ բարարար հմտութիւն՝ քանի մը լեզուներու —, եւ ի մասնաւորի հայերէնի եւ հայոց պատմութեան մէջ: Տակաւին գրեթէ պատանի, քանի մը տարի ուսուցչութիւն կ'ընէ Կերմիրի մէջ:

1899ին Ստեփան Եսայեան կը փոխադրուի Ադեմ-ճանգրիս, ուր, յաջորդ տարին իսկ, կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը: Այնտեղ, քանի մը տարիներու ընթացքին, առիթ կ'ունենայ ծանօթանալու Հրաչի (Թիրեաֆեան), Վահագն Տաթևեանին, բժիշկ Կարապետ Փաշայեանին, ապա նաեւ Սիմոն Զաւարեանին (որ Կիլիկիա եւ Պէրսիոս իր կատարած ուղեւորութեան ընթացքին կը հանդիպի նաեւ Եգիպտոս): Այս մեծ նշանակութեամբ շունչով թրծուած՝ Եգիպտոսէն հիմա Երիտասարդ դաշնակցականներ (Մկրտիչ Եփրեմեան, Պողոս Քէհեայեան, Սեդրակ Պալբեան, Տիգրան Եսայեան եւ Ստեփան Եսայեան) 1905ին կ'որոշեն անցնիլ Երկիր, իբրեւ յեղափոխական գործելու համար:

Անյաջող երկու փորձերէ ետք՝ Ստեփան Եսայեանը 1906ի ամառը կը յաջողի ոտք դնել Իզմիր: Թարմ էր տակաւին յիշատակը Ռակեանի 1905ի դարադրական պատրաստութիւններուն, որոնք երեւան էին ելած ժողովի, ապա նաեւ Տիգրան Նալպանտեանի սերբակալութեան իբր հետեւանք: Թուրք ոստիկանութիւնը կը հըս-

կէր աշարուրջ: Եսայեան կը ստիպուի երկու ամիս պահուրտած մնալ, ապա նաեւ՝ հեռանալ Իզմիրէն: Ատեն մը կը մնայ Սոնդուրու գիւղը (Այտըն—Զիվրիլ երկաթուղագծին վրայ), եւ վերջապէս, 1907 Յունիսին, կը յաջողի անցնիլ իր ծննդավայրը՝ Կերմիր: Այնտեղ եւս, մօտ մէկ տարի, ան կը գործէ ընդլայնակեայ՝ տեւաբար ենթակայ ոստիկանութեան հետապնդումներուն:

Օսմանեան Սահմանադրութեան շրջանին՝ Ստեփան Եսայեանը կը հանդիսանայ Կեսարիոյ շրջանի դաշնակցական կազմակերպութեան գլխաւոր գործիչներէն մէկը: Ան պարտականութիւններ կը ստանձնէ Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմինն կողմէ, որուն հետ ունեցած է երկար թղթակցութիւններ: Իր նամակներուն մէջ, Եսայեան կը հայտարարէ փաստացի տեղեկութիւններ՝ Սահմանադրութեամբ ստեղծուած նոր կացութեան մասին, եւ տեւաբար շեշտ կը դնէ ժողովուրդի զինման անհրաժեշտութեան վրայ: Ինք եւս լայն չափերով կը սատարէ Կեսարիոյ շրջանի կազմակերպութեան եւ զինումին: Իր «Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ» գրքին մէջ, Արշակ Ալպոյանեան, մէջբերելով այդ շրջանը այցելած հայ եկեղեցականի մը խօսքերը, հայ կուսակցութեանց գոյութեան, մասնաւորաբար՝ դաշնակցական եւ հնչակեան զինեալ խումբերու աշարուրջ հսկողութեան կը վերագրէ «հայաշատ այդ քաղաքի Ատանայէն շատ աւելի չարագոյն տեսակէն սպանդանոցի մը» վերածուած չլլալը:

1909ի վերջերը՝ Ստեփան Եսայեան Պոլսոյ վրայով կը վերադառնայ Եգիպտոս, ուր շուտով կը դառնայ դաշնակցական կազմակերպութեան սիւնը: 1911ին պաշտօնի կ'ընդունուի Մանթաշեան Հաստատութեան մէջ, որու Գահիրէի ճիւղին տնօրէնութիւնը կը վարէ ամբողջ քսան տարի՝ 1920էն մինչեւ իր մահը: Կամուսնանայ 1914ին: 1915էն 1921 կը վարէ «Յուսաբեր»ը. առաւելաբար Ստեփան Եսայեանի ջանքերուն շնորհիւ է՝ որ, «Յուսաբեր»ի սեփականատէր Լալայեանցի մահէն ետք, անոր այրին թերթը կը փոխանցէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան: 1919ին կ'այցելէ նաեւ Փարիզ, խորհրդակցութիւններ ունենալու Հայաստանի Հանրապետութեան պատուիրակներուն՝ Ա. Ահարոնեանի եւ բժ. Հ. Օհանջանեանի հետ:

Հակառակ իր կեանքի վերջին տասնամեակին ունեցած լուրջ անհանգստութեանց, Ստեփան Եսայեան մինչեւ վերջ ալ մնաց հանրային եւ կուսակցական ծառայութեան պատնէշին վրայ՝ իրբեւ անխոնջ գործող ու հաւատաւոր դաշնակցական: 1928ին, բժ. Հ. Օհանջանեանի, Լ. Շանթի, Ն. Աղբալեանի, Գ. Իփեկեանի, Մ. Խաչատուրեանի, Ս. եւ Յ. Պալլբենաներուն եւ Ս. Մալխասեանի հետ, ան մաս կազմեց Համագայիցի հիմնադիր ժողովին եւ մարմնին: Մաս կազմեց նաեւ Գահիրէի Թեմական եւ Գաղափական ժողովներուն:

Մեռաւ 1940 Փետրուար 20ին, իր չտեսած բայց պաշտած հայրենիքին՝ Հայաստանի կաթոռը սրտին:

Նամակներու այս շարքը կը վերաբերի առաւելաբար Ստեփան Եսայեանի Կեսարիոյ գործունէութեան (1908-1909), եւ որոշ չափով լոյս կը սփռէ շրջանի կազմակերպական աշխատանքներուն, Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնին հետ յարաբերութեանց, ինչպէս նաեւ, ընդհանրապէս, շրջանի եւ ժամանակաշրջանի մտահոգութեան եւ մտածելակերպին վրայ: Գանի մը նամակներ միայն կը պատկանին յաջորդող՝ 1911-1919 տարիներուն:

Հ. Տ.

Ա. Ե. Ի

ԻԶՄԻՐԷՆ՝ ՊԵՏՐՈՍ ԲԱԲԱԶԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Հաւատարիմ մեր սկզբունքին, անփոփոխ պահած եմք պարունակութիւնն ու լեզուն, կատարելով ուղղագրական եւ կետադրական փոփոխութիւններ միայն: Հակառակ իր ճատային եւ չափազանցուած ներքողական բնոյթին, նամակը ապացոյց մըն է Սահմանադրութեան առաջին տարիներուն Հ. Յ. Դաշնակցութեան նկատմամբ ծաւալած համաժողովրդական համակրանքին եւ խանդավառութեան, նոյնիսկ անոնց կողմէ՝ արանք, իրենց իսկ խոստովանութեամբ (եւ անոնցմէ կը թուի ըլլալ Պ. Բարազեանը), տակաւին քանի մը ամիս առաջ ամենայնիստ մեղադրանքներն ու քրեանադատութիւնները կ'ազդէին անոր հասցէին:

Անփոփոխ պահած եմք նաեւ մականունի ուղղագրութիւնը:

Գրուած է սեւ մելանով, նամակի զծառք գալց թուղթի վրայ (ընթացիկ չափ, — 21x27 սմ.), չարս երես:

Օդոս. 15/28/908, Զմիւռնիա

Սիրելի ընկեր,

Օգոս. 4/17 թուակիր դրութիւնդ երէկ երեկոյ թովմասէն ստանալով՝ անոր մէջ պարունակուածներուն վերահասու եղայ: Նոյնպէս ստացած եմ ասկէ ամիսներ առաջ ինձ ուղղած նամակդ, որուն անմիջապէս թէեւ կ'ուզէի պատասխանել, բայց դժբաղդաբար եւ բարեբաղդաբար նոյն օրը Իզմիրէն հեռանալու վիճակին մէջ ըլլալուս՝ ստիպուեցայ զայն անպատասխանի թողուլ ցարդ: Կը ցաւիմ որ Իզմիրէն երկու ամիս բացակայելուս հետեւանքով տխուր ենթադրութեանց ենթակայ ըրի քեզ: Ինչ որ է. կեանքի մէջ երբեմն կը պատահին այնպիսի անակնկալներ, որոնք նախապէս թէեւ ցաւ կը պատճառեն, բայց յետոյ հիմնական բարեբախտութեանց աղբիւրը կ'ըլլան: Իմ երկու

ամսուան բացակայութիւնս եւս ոչ թէ միայն անօդուտ շանցու, այլ Սահմանադրութեանն բուրյովին տարբեր — ընկերային օգտակարութիւններ ունեցաւ: Դեռ Իզմիր չվերադարձած տեսայ, որ իրերը շափազանցապէս յաջող դրութեան մէջ են. բացի ներուած ու ապականուած նշուածներէն, միւս բոլոր երկիրներուն մէջ Դաշնակցութեան բացարձակած աստուածացուժը կը փառարանեն: Դեռ այն ատեն Սահմանադրութեան հոտը անզամ չկար, եւ սակայն հաստատապէս համոզուեցայ որ եղած զնահատական ներբողներն ու պաշտամունքները շատ քիչ են Դաշնակցութեան նկատմամբ. հետեւաբար քու դատողութեանդ կը թողում եղբակացին, թէ ասկէ առաջ Դաշնակցութիւնը վարկաբեկող տարածաշուկութիւններն ու անհատները որքան իրաւացի ու արդարացի էին: Կը ցաւիմ, ընկեր, որ ասկէ ամիսներ առաջ քեզ ուղղած նամակովս՝ անհիմն, սուտ եւ սխալ տարածաշուկութիւններ իբր ճշմարիտ իրականութիւն հաղորդեցի քեզ: Ծոշարելի եւ անժխտելի ապացոյցներ կան հաստատող որ այս վերջին երեք տարիներէն ի վեր՝ բացի տեղւոյս Վազգէնէն ու Վարդանէն (սրճադործ) եւ միւս քննադատող սրկաններէն, ոչ մի ազոտտ պարապայ ունեցած է Դաշնակցութիւնը իր շարքերուն մէջ: Տարբեր հարց մ'է այն՝ որ Դաշնակցութիւնը ասկէ ամիսներ առաջ Վանի, Մուշի եւ յարակից երկիրներու մէջ ձախողուածքներ կրեց. — ասկէ չէ կարելի դատաւարտելի հետքեր հետեւցունել:

Տեղէս բացակայելէս շատ յետոյ երբ իմացայ Սահմանադրութեան իրադրծուելը, դեռ Իզմիր չեկած Կ. Պոլիս անցայ, ուր երթեկեկող ճանապարհորդներու մասին ոչ մի դժուարութիւն չըլլալը իմ անձնական փորձովս հաստատեցի: Ստույթիւն, ոստիկանական — խաֆիէական ճնշում, լրտեսական հետապնդումներ, խորթ ու խոժոռ նայուածքներ, բռնակալական դադան

արարքներ. — ասոնք բոլորը այժմ երեւակայական ցնորքներու կարգ անցած են. այժմ բռնակալութիւն չկայ, այլ Հ. Յ. Դաշնակցութիւն կայ որ իր վեհաժողովով կը ճառագայթէ, հաւասարացէս ամենուն վերայ սիրելով ու պարզելով իր տարիներու զոհողութեամբ ձեռք բերած երջանկութիւնները: Ասով չի վերջանար սակայն: Ժողովուրդը — հայ, թուրք, յոյն եւ հրեայ, նոյնպէս՝ ուսու, վրացի, պարսիկ եւ արաբ սպառնած են Դաշնակցութեան եւ զեռ շատ ու անասման բարեքներ կը սպասեն անկէ, համոզուած ըլլալով որ միայն Դաշնակցութիւնն է այն ազգիւրը, զեռը, հեղեղը ու հասանքը, որ իրեն հետ կը բերէ անասման ու անվերջ բարեքներ, ինկածները կանգնելու, կաշկանդուածները, զերիները ազատելու եւ մեռելները կենդանացնելու համար: Այս սրբազործումին, այս կենդանացումին եւ այս եղբայրացումներուն առջեւ ասպարէզ պզտորդները — դաւաճանները, ուխտադրութիւնները, դատաւիճակները — այլեւս իրենց բարոյական մահը տեսնելու ամենօրեայ պատիժը ունին: Այժմ Դաշնակցութիւնը բացարձակ տէրն է ասպարէզին, անոր ներկայ վարժունէութիւններն են՝ Ժողովուրդը զինել, ամբողջ Ժողովուրդին դադարեցնել ու կազմակերպել հանրային բոլոր գոտակարգերը, պարտցնելուն մեծ մղում տալ. Թատրոններ եւ լսարաններ կազմակերպել, մամալը սրբազործել մաքրագործուած օգոտաչառ հրատարակութիւններով, արհեստակցական ու զործաւորական միութիւններ կազմակերպել՝ աշխատաւոր բայց իրաւագուրկ գասակարգերու իրաւունքները պաշտպանելու համար:

Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքն է ազգերու եղբայրացումը, սոցիալիզմը, որով նա ձգտած է ու յաջողած է ասկէ ատրի մ'ատաջ թուրք երկու յեղափոխական կուսակցութիւններու (որոնցմէ մին է Ահմէտ Բիգուչի եւ միւսը իշխան Սապահէտօնի կուսակցութիւնը) հետ զործակցական համեմատութիւններ զօրյացնել, որուն ջանքերով ու աշխատութիւններով է որ ձեռք բերուեցաւ Թուրքիոյ ներկայ աղատութեան Սահմանադրութիւնը: Կ. Պոլսոյ մէջ 5 օր մնացի, շատ մը ատենախօսութիւններու ներկայ եղայ: Աւերաթի առթիւ Սէլամըքի արտոգոլութիւնը դիտելու համար Եւրոպա — եզեմական բայց կրկնակի պարխսպներով շրջապատուած վայրը վացի, տեսայ իր պատկերին երբեք չնմանող Թապաւորը, որմէ օր մը յետոյ սիրտ ու միտք ցընցող հանդիսութիւններու տպաւորութեան տակ ճնշուած՝ վերադարձայ Իզմիր: Հոս եւս ճառախօսութիւններու ներկայ եղայ: Թէ՛ Կ. Պոլսոյ եւ թէ՛ տեղւոյս թուրք կոմիտէներու ներկայացուցիչները հրապարակաւ յայտնեցին, թէ Թուրքիոյ ներկայ երջանկութիւնը միայն Հ. Յ. Դաշնակցութեան կը պարտի ամէն օսմանցի. նոյնպէս յայտարարեցին թէ իրենց զարգացումը եւ ներկայ հայրենասիրական ողջամիտ գիտակցութիւնը միմիայն Հ. Յ. Դաշնակցութեան բարձր ու ան-

նման դատախարակութեան արգիւնքն է: Կեցցէ՛ հայ Ժողովուրդը, որ իր մէջէն ղիւցաղն Դաշնակցութիւնը ծնաւ: Այլեւս բանէ մը տարակուսելու, կասկածելու հարկ չկայ, հանդիստ եղի՛ր՝ ընկեր. ա՛խ երանի թէ կարողանայիր Իզմիր վալ, իրար հետ ձեռք ձեռքի կուտայինք, ու չէլը դըջար հոս զալուզ համար: Խնդրեմ եթէ կարելիութիւններ ունիս, ջանա՛ շուտով Իզմիր դալու. իրար պակասը լրացնել կ'աշխատինք հոս, մեր սահմանին մէջ: Նամակս ստանալուէ շուտով պատասխանէ եւ յայտնէ Իզմիր վալիք օրը. կը յուսամ թէ եթէ անմիջապէս ատկէ ճամբայ ելլես, շաբաթէ մը հոս հասած կ'ընաս ըլլալ. վստահ եղիր, քեզ հիւրասիրելու համար պատրաստակամութիւններ չեն պակիր ինձ:

Հասցէս է — Իզմիրտէ, Էրմէնի Մահալլէսի՝ Չուքուր սոքազընտա № 10 խանէտէ Պետրոս Բաբազեան: Այսպէսով սովորաբար եւ շուտ կը ստանամ զրկելիք նամակը եւ դուցէ՛ քեզ ալ:

Ներկայ վրութեանս հետ մէկտեղ փոթին — հասցէիդ — յանձնեցի բաքէթ մը, որուն մէջ գրած եմ «Ռազմիկ», «Իրօշակ», տեղական թերթերէն «Արշալոյս» մը. ասոնք կարգալով պիտի կրնաս հասկնալ թէ ինչ է Դաշնակցութեան աշխարհահայեացքը եւ հիմաւուան բռնած դիրքը. կը ցուցիմ որ ներկայ քեզի փութացնել ուղեւուս՝ միջոց եւ հնարաւորութիւն չունեցայ զազդերէն թերթեր եւս զրկելու քեզի. այլեւս մտազիր ալ չեմ ֆրանսերէն թերթեր ձարելու, քանի որ լիայոյս եմ Իզմիր դալուդ:

Ընդունէ ջերմ ու կարօտալիք բարեւներս:

Քոյդ
ՊԵՏՐՈՍ ԲԱԲԱԶԵԱՆ

Ս. Ե. 2

ՀԱԼԵՊԷՆ՝ ԱՐՇԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Արշակ (մականունը եւ ինքնուրիշ մեզի անձանք) կը թուի ըլլալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կիլիկիոյ գործիչներէն մէկը, հաւանօրէն՝ Եգիպտոսէն ծանօթ Ստ. Եսայեանի: Տեղեկութիւններ կուտայ — շատ աւելի գուսպ լեզուով էան նախորդ Պ. Բաբազեանը — Օսմանեան Սահմանադրութեան հաստատման պարագաներուն եւ Դաշնակցութեան խաղացած բայտարոշ դերին մասին (Փարիզի հորիդաժաղով):

Նոյն չափի եւ նոյն տիպի նամակի թուրքի վրայ, երբէ էջ, մանիշակագոյն մեկանով:

908 Օգոստոս 16/29, Հալէպ

Սիրելի Ստեփան

Ուրախութեամբ ստացած լինելով Ձեր երկու նամակներն, ահա կը պատասխանեմ եւ կը ջանամ ըստ կարելւոյն զոհացում տալ հետաքրքրութեանդ:

Սիրելիս երկար բարակ չպիտի դրեմ Ձեզի, յուսալով որ մինչեւ հիմա Պալսոյ թերթերէն բաւական բան իմացած կը լինիք, միայն կ'ուզէի սա պարագան շեշտել թէ՛ կը սխալիք կարծելով թէ Սահմանադրութիւնը Սուլթանը շնորհած է դարձեալ խաղ մը խաղալու համար, այլ ճնշման տակ խոնարհած է: Թէ ինչպէ՛ս:

1907 Դեկտ. ամսոյն Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ի մի գումարելով օսմանեան բոլոր ընդդիմադիր յեղափոխական կուսակցութիւնները Փարիզի մէջ Քոնկրէ մը գումարեց եւ կարգ մը սրուումներ տուաւ, որ ժամանակին Քոնկրէի որոշման յայտարարութիւնները հանելով ամէն լեզուէ ջրուեցին: Կ'ուզէի հայերէնը զրկել Ձեզի, սակայն հիմա ձեռքիս տակ չունիմ, այս անգամ կը զրկեմ Ձեզի թուրքերէնը, որ կարգալով պաշտօնար մը պիտի կազմէք: Եւ ահա այդ Քոնկրէի արդիւնքն էր որ Մակեդոնիոյ մէջ զինուորական հրամանատար Շեմսի փաշան սպաննուեցաւ թուրք յեղի. սպայի մը կողմէ: Հարկըսպետ Նիպոլի պէյ առաջին անգամ ըլլալով սպասամբութեան դրօշ կը պարզէ, որուն անմիջապէս օգնութեան կը հասնի էնպէր պէյ, եւ յետոյ ամբողջ մակեդոնական թուրք բանակը, եւ հետագրաւ Համիտ աղային 24 ժամ պայմանաժամ կու տան՝ կա՛մ Սահմանադրութիւնը ընդունիլ եւ կամ անմիջապէս Պալսոյ վրայ քալելով բռնի ուժով իրենք պիտի կատարեն ամէն ինչ: Եւ ահա այդ բանակի սպառնալիքի արդիւնքն է որ այս ազատութիւնը կը վայելենք: Կարծեմ բուսական զաղափար մը ստացաք: Ամբողջ եւրոպացիք եւ թուրք յեղափոխականներ Դաշնակցութիւնը կը փառաբանեն, որ այսպիսի կարեւոր խնդիր մը գլուխ հանեց:

Թուէս երկու օր յետոյ կը մեկնիմ դէպի Ատանա եւ կը խոստանամ անիչ Ձեզի կարգ մը ծրարելի եւ այլ բրոշիւրներ զրկել: Այս անգամ կը զրկեմ Ձեզի 1 «Դրօշակ», 1 «Հայրենիք», 2 թուրքերէն բրոշիւր եւ 1 Փարիզի Քոնկրէի յայտարարութիւնը՝ թուրքերէն. ասոնք ստանալու անմիջապէս իմացուր ինձ հետեւեալ հասցեով — Ատանատա, Թաշ մաղաղատա Յարութիւն էֆ. Թուրքաճեան. վասթասը իլէ Աբրահամ աղայ: Նամակը ստանալու անմիջապէս պէտք եղած ծրագրերներ, բրոշիւրներ եւ կարգ մը թերթերով միասին կարեւոր տեղեկութիւններ կու տամ:

Գալով քո խնդրին արդէն Բիւրոն քեզ համար (300) երեք հարկը Փրանք զրկած էր, որը Սեղրակին մօտ կը սպասէ. երէկ նամակ մը գրեցի եւ պահանջեցի որ անմիջապէս զրկեն քեզի. նոյնպէս Ատանա երթալու անմիջապէս Բիւրոյին ալ նամակ պիտի դրեմ, որ Եւրպատոս զրեն՝ որ դրամդ անմիջապէս զրկեն: Միայն կը ցաւիմ ըսելու որ տակէ աւելի դրամ չպիտի կարողանաս ստանալ, քանի որ հիմա ազատութիւն է, ամէն մարդ կարող է ազատութեամբ աշխատիլ: 909 Յունուար 1ին երրորդ Ընդհ. Ժողովը պիտի ըլլայ Դաշնակցութեան(1). կ'ուզէի այդ մասին թերազրութիւններ ընել. սակայն հիմա շատ զբաղուած ըլլալուս, կը խոս-

տանամ Ատանայէն ընել այդ բանը: Խնդրեմ համարօտ զրեւուս համար ներողամիտ եղէք:

Ձերմ համբոյրներով
ԱՐՇԱԿ

Յ. Գ. — Տիգրանին զրեցի որ ծրարներդ Մերսին բրոշը աղուն հասցեով զրկէ. եթէ կ'ուզես Մերսին նամակ մը զրէ որ ստանալուն անմիջապէս քեզի զրկէ:

ՆՈՅՆ

(1) Իրականուքեան մէջ, Հ. Յ. Դ. 5րդ Ընդհ. Ժողովն էր որ տեղի ունեցաւ 1909 Սեպտեմբրին, Վասնա:

Ա. Ե. Յ

ՏՕԻԹ. ՍՈՒՐԷՆ ՆՇԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մեկանով, նամակի 20x25,5 սմ. չափի գծաւոր սովորական մէկ թերթ թուրքի վրայ, երկու երես:

1908 Օդոստ. 26, Մատէն

Մեծ. Ստեփան էֆ. Եսայեան,

Սիրելի՛ ընկեր, սաացայ Ձեր Օդոստ. 19 թուակիր պատուականը եւ պարունակութեան տեղեկացայ: «Ռապիլի» եթէ ունիք, զրկեցէք Գարեգին էֆ.ին հետ: Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն կազմելու ձեռնարկած էք. լա՛ւ. ինչո՞ւ ուղղակի նպատակին չէք դիմեր եւ չէք թղթակցիւր Պալսոյ Հ. Յ. Դաշնակցութեան տեղական կոմիտէին հետ: Ես այստեղէն նամակ մը գրեցի Պոլիս, ուղղակի «Հ. Յ. Դաշնակցութեան տեղական կոմիտէ» հասցեով. եթէ հասնի՝ լաւ. որոշ հասցէ մը չեմ զրտեր, դուք հարցուցէք եւ բուն հասցէն դոնելով ինձ ալ տեղեկացուցէք: Վերջին Ընդհ. Ժողովի որոշումները, թերթեր եւ կազմակերպական հրահանգներ ուզեցի. այս մասին Պէյրութ ալ գրեցի, անպատճառ պատաստան մը կը ստանամ: Արդեւք մը ունի՞ք բուն կազմակերպութիւն մը ընելու համար: Ես Սվազ չկըրցայ երթալ. առ այժմ Պոլիս դրած նամակիս պատասխանը կը սպասեմ: Եթէ հարկ ըլլայ Կեսարիա ալ կու դամ: Վերջապէս աշխատեցէք առիթէն օգուտ քաղել. քաղաքական կազմակերպութիւն մը միշտ օգուտներ կ'ունենայ ասիլէ վերջ. Ուսումնասիրաց Ընկերութիւնը, թէեւ շատ կարեւոր, սակայն այս պարագային երկրորդական կը համարուի: Աղբերու կամ յեղափոխութիւններու պատմութիւնները կը վկայեն, որ քաղաքական փոփոխութիւններու սկիզբը միշտ վտանգներով եւ անակնկալներով լեցուն կ'ըլլայ. — այժմ թուրքիոյ պահպանողական տարրը գլուխը կորուսած վիճակի մէջ է, կրնայ ուշաթափիլ եւ reaction մը յառաջ գալ, ինչպէս որ եղաւ եւ կ'ըլլայ տակաւին Ռու-

սիրոյ եւ Պարսկաստանի մէջ: Սնոր համար, պէտք է մենք արթուն կենանք. յեղափոխական կազմակերպութիւնը առանց սահմանափակելու սղրայի շրջանակին մէջ՝ պէտք է ընդհանուր պոյն մը առլ, բրտղականո ընելով թուրք, հոյ եւ յոյն ժողովուրդի մէջ: Աւելի կարեւորութիւն տալու է թուրք զինուորական շրջանակը կազմակերպելու, անոնք աւելի լաւ արամազրութիւններ ունին այս մասին, քանի որ հին ռեժիմին վերջին մահացու հարուածը տուողը օսմանեան բանակը եղաւ: Կը տեսնեմ որ հոս ալ ընդհանրապէս զինուորականներն է որ աւելի կարեւորութիւն կու տան գործին: Կեսարիա զալիք ժէօն-թուրքերու մասին կը խօսիք. եթէ զան աւելի օգտակար կ'ըլլան:

Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն մը կազմելու համար մի մտանք մեր բարեկամ բժիշկները պործի մէջ առնելու. եթէ ես ալ հոն ըլլայի աւելի լաւ կրնայինք գործել. դուք չեմ կարծեր որ ամէն օր Կեսարիա երթալու զալու առիթ ունենաք, ինչ որ անհրաժեշտ է:

Վերջապէս նախորդ գրած նամակս դարձեալ ձեր նկատողութեան կը յանձնեմ եւ կը կրկնեմ. — Ուսումնասիրացի հեռ միտանկ զիմեցէք նաեւ Պոլսոյ Հ. Յ. Դ. տեղական կոմիտէին եւ ըստ այնմ վարուեցէք: Ի՞նչ կ'ընեն մեր կէս համակիր բարեկամները, տակաւին վարանելու պատճառ մը ունի՞ն: Բրտղականո ըրէք ոչ թէ գաղանի, ալլ ամսվոհներու, բեմբու վրայ ելէք. եթէ այն ալ չընէք ի՞նչ նշանակութիւն կ'ունենայ մամուլոյ, խօսքի եւ հաւաքումներու աղատութիւնը: Ձանք զանց մի ընէք. խօսեցէք Յովհաննէս, Վահան, Մինաս, Լեւոն, Արսէն էֆէնտիներու հետ, եւ ինձ ալ հաճեցէք տեղեկացնել: Եթէ Յովհաննէս էֆ.ին զիւղերը դայ, թող հոս դայ տեսակցինք: Բարեկելով կը մնամ

Ձերդ՝
ՏՕԲԹ. ՍՈՒՐԷՆ Յ. ՆՇԱՆԵԱՆ

Ա. Ե. 4

ԳԱՐԱՀԱԼԼՈՅԷՆ ՆԱՄԱԿ
ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Ստորագրութիւնը՝ անընթեռնելի: Կրնայ ըլլալ՝ Պ. Բ. Կեսմիկեան կամ Կիւմիւշեան: Լեզուն՝ հնաքոյր: Գրուած է սեւ մեյլանով, նամակի երկրորդ գծաւոր թուղթի վրայ (սովորական չափ), երեք երես:

Գարահալլը, 8 Սեպտ. 1908

Մեծապատիւ
Ստեփան էֆ. Ս. Եսայեան
Կերմիր

Սեպտ. 1 թիւ Կրպ. Սահակեանի ինձ ուղարկած նամակին մէջ ձեր գրութիւնը կարդացի. այնու զրկըլած թերթերն եւս ստացայ շնորհակալութեամբ: Կը

խնդրեմ որ հետզհետէ նոյնպէս զրկելու շնորհն ընէք: Պատ. ձեր հարցմանց. —

1. — «Ի՞նչ եմ անք երկու ժողովուրդներուն յարաբերութիւնները» . — Թէպէտեւ լուռ, իրենց վաղեմի յարաբերութիւնները տեւական, ի ցոյցս սիրով: Առայժմ բռնարարութեամբ զաղարած պահանջատէրք կը պահանջեն իւրեանց առնելիք, ոչ ցամամբ, վերին աստիճան երկմիտ: Կը զիտեն զապագայն եւ կը սպասեն զործողութեան:

2. — «Կերեւա՞ն արդեօք յետադէմ տարրեր՝ ճրգտող խանգարելու այդ յարաբերութիւնները» . — Են եւ հաւանական. — որոնք որ մի գիւղի մէջ զապիւն եւ հրամայական զիրք բռնած էին, որոնք որ իբր բարեխրական արարք հիւրընկալութեան իջեաններու շնորհիւ շրջակայից մենձ աղաներու եւ կառավարական ուեէ պաշտօնէից բարեկամական պատիւներու արժանացած էին՝ որով կարողանային իրենց անվայել եւ անարգար արարքն հարթել, որոնք որ ուսերուն վրայ մարթին, մէջքերինն ատրճանակ եւ զաշոյն կրելու համարձակութիւն ունենալով՝ ցամամբ իրենց առաջարկն ու խնդիրքը կատարել տալու սովորած էին, որոնք որ կառավարական փոքր պաշտօն ստանձնած էին կեդրոնէն հեռու, եւ զիւղերու մէջ իբր կառավարչական ազդեցութիւն բանեցնելով՝ հէք-հիւք արարքներու շահով կը շատանային. — ահա՛ ասոնք եւ զեռ ասոնց նըմանները ի սրտէ գժղոհ են: Օրինակներ. —

ա) Բուժատիկին զիւղի բնակիչներէն մի քանի խայտառակ եւ սրիկաներ, որոնք կը պատկանին տեղւոյն մենձ աղայից եւ խայտառակ զաշունակիր դասուց, ահա կը զրկուեն զիւղի բնակիչները, մի քանին ծեծելով, ոճանց հայհոյելով, եւն. , որպէս թէ խառնակութիւն եւ ջարդ ծաղեցնելով Ազատութիւնը սլիաի տապալեն: Այս գէպքը թէպէտեւ թէ կառավարութեան եւ թէ Ետղատի Առաջնորդութեան իմաց արուած է եւ անմիջապէս ստաիկան եւ զօրք եւ յիննապէտ զրկուած է հոն, բայց Իթթիհատի ժողով մը կազմակերպուելով՝ նոյն սրիկաներու ձերբակալումը զանց ըրած են: Առնուած վերջին լուրին նայելով, Առաջնորդ Ս. Հայրը տեղւոյն Տէր Խորէն քահանայէն բացատրութիւն ուղելով՝ կրկին բողբած է:

բ) Նոյնիսկ Պողազլեանի մէջ Օսման Գատի էմին էֆ.ի որդին մի երիտասարդի վրայ յարձակելով կ'ուղէ լաւ ծեծել. հաղիւ թէ աղատեր են նորա ճանկերէն: Ականատես թուրքերէն եւ ոչ մին չէ ուղեր միջամտել եւ նորա տնամօթութիւնը յանդիմանել: Այս մասին կառավարութիւնը անտարբեր է եւ չ'ուղեր որ հասարակութիւնը անցեալ զիսպաց վրայ իրենց պանդատը բարձրացնեն. մէկ-երկու անգամ պատրաստուած հեռագիրները զրկել չեն տար, իբր թէ զբացնութեան մէջ լաւ արդիւնք չի յարաբերիր՝ առարկելով: Վերջին գէպքի վրայ, Սեւանիկ, Պոլիս, Ետղատ եւ Կեսարիա հեռագիրներ զրկուած է, բայց ի՞նչ արդիւնք պոյտնալը չի-

մտայնք: Կարծեմ ի դուր կը ձգարին որ վաղեմի ուժերը վերահաստատուի: Բայց պաշտօնէութեամբ դուրս, այսինքն գիւղերը գնացող պաշտօնեաներէն մին, դատարանի գործակատար Սալիմ էֆ. դեռ մէկ օր առաջ մեր գիւղը եկած էր. մի քանի հարցի ի պատասխան՝ «Մի՛ յուսաք թէ բան մը կը լինի. ահա հիմակուանէ գործը առջի վիճակն ստացաւ. հասարակութեան ձայնը անլսելի է, եւ ամէն բան ըստ կամայ կը շարունակուի եւ սլախի...» կը քաբողէր: Ինչն յանդիմանութիւն մը կրեց. բայց միտմիտ ժողովրդեան զաղափարը եւ համազօր կը խանդարուի եւ համարձակութիւնը կը կտորի: Զանոնք ուղղելու համար քարոզչութեան մը կարեւորութիւնը կը դուշակեմ: Մինչեւ հիմա Եողզատէն ձայն մը անդամ լուսած չէ, — ոչ այցելու եւ ոչ լրարեր. չեմ գիտեր թէ անոնք եւս անտարբեր կը մընան: Վերջապէս Պօղոսեան կառավարութեան լաւ յանդիմանութեան կը կարօտի. ըստ այնմ՝ ձեր ակումբի կազմանէ առ Եողզատի Առաջնորդութիւն առաջարկութիւն մը եթէ յարմար դատուի օլուտէ դերձ չի մնար:

Յ.— «Ի՞նչ եմ հայ ազգաբնակչութեան տրամադրութիւնները հանդէպ Հայ Յեղափոխութեան».— Որոշ դաշափոր եւ կամք չեն կրնար յայտնել. այժմեան վիճակաւ՝ ո՛չ ջանք եւ ո՛չ մի բան, արդէն ի վերայ յիշուածներէն կ'եղբակայուի...: Ըստ Թովմայի տեսնելով պիտի հուսատան. գործելու մասին խթանի կը կարօտին:

Ահա այս կողմերուն վիճակն: Ասկէց աւելին դրելու հարկ չտեսնելով՝ մնամ յարգանօք

(Մտորագրութիւն)

Ա. Ե. 5

**ԱՏԱՆԱՅԵՆ՝ ԱՐՇԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՍԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ**

Ընթացիկ չափի (20,5x26 սմ.) նամակի գծաւոր մէկ քերթ քուրթի վրայ, սեւ-մանիշակագոյն մելանով, երկու երես:

908 Սեպտ. 26, Ատանա

Սիրելի Ստեփան,

Ժամանակին ստացած էի 908 Օգոս. 29 թուակիրդ. ներողութիւն որ ժամանակին չկրցի պատասխանել՝ դործով մը Մերսին մեկնած ըլլալու համար:

Մերսին տեսնուեցայ աղբակահիզ Պ. Գրիգոր Ելանճեանի հետ. յայտնեց որ Եողզատեանէ ստացած է ծրարներդ եւ նամակ մը. նամակը զրկած է քեզի սա-

կայն ծրարներն ոչ, եւ կարծեմ ծրարները զրկելու ալ մտադիր չէ. ստիպեցի որ անպատճառ զրկէ. խոստացաւ, սակայն չգիտեմ թէ խոստումը կը յարգէ՞ թէ ոչ:

Կը ջաւլիմ որ Եղիպտոսէն դեռ որեւէ բան... ստացած չէք. ես նորէն նամակ գրեցի եւ ստիպեցի, սակայն դեռ որեւէ պատասխան չստացայ. եթէ դուք ստանալու ըլլաք, խնդրեմ անմիջապէս իմացուցէք: Այսօր կարճ տեսակցութիւն մը աւնեցայ հայրենակիցիդ Պ. Արամի հետ որ մեկնեցաւ Պէյրութ, բաւական տեղեկութիւն առի. կը ջաւլիմ որ գործերը շատ դանդաղ կ'երթան Եղբւ. հիմա գործելու ժամանակ է. եթէ ուզէք Պ. Սուրէնի հետ շատ գործ կրնաք տեսնալ. շատ յանկալի է որ առանց ժամանակ կորսնցնելու ժողովուրդը խնայողապաշտութեան պատրաստէք:

Գտրով բոշիւրներու եւ թերթերու, կրնաք ուղղակի Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնայն գիմել, քանի որ Զուարեանն ալ հոն է: «Յառաջ»ի զրադարանի ամբողջ հրատարակութիւնը անկից կը ստանաք, նոյնիսկ «Ռազմիկ» եւ «Զանգակ». միայն թէ ղիմեցէք եւ պահանջեցէք: Հասցէն է, — Պ. Ակնունի, Փաստ Ռէսթանթ Ծրանոսէզ, Պոլսոյ Բէրս: Իսկ ես այսօր պիտի գրեմ Ժընեւ որ ուղղակի Ձեր հասցէին զրկեն «Դրօշակ» եւ «Դրօշակ»ի հրատարակութիւնը. միայն թէ դուք եւս ղիմեցէք: Կը զարմանամ որ շատ անտարբեր կը գտնուելք. թերեւ Ձեր անձուկ վիճակն է պատճառը:

Ես երբեք մտադրութիւն չունիմ այդ կողմերը գալու. հոս իմ անձնական գործովս պիտի գրադիմ, այսինքն նալ պիտի կտրեմ. լրածիս նայելով Կեսարիա այս կազմերէն կու գայ եղեր նալ. պիտի խնդրէի որ ղրները լաւ մը հասկնաւ, եւ մէկ օխայի համար ի՛նչ ճամբու ծախք կ'ըլլայ, ստանք մանրամասնօրէն գրես. եթէ կ'ուզես քեզի կը զրկեմ եւ հող կը ծախես. իսկ եթէ դու չես աղեր, Կեսարիա եղբայրս կայ, որ կարծեմ կաթոլիկներու գարսը վարժապետ է (Կարապետ Քէհեայեան). տեսնուելի հետը եւ կարգադրութիւն մը ըրէք. հաւանականութիւն կայ որ Յարութիւն էֆ. Գալֆայեանը(1) այս կողմերը գայ. եթէ գայ՝ պիտի աշխատիմ Կեսարիոյ կողմերը զրկել:

Պ. Սուրէնին մասնաւոր բարեւներս:
Այս փոթով կը զրկեմ Ձեզի երկու հատ «Դրօշակ», Օղոտտուի թիւը:

Ձերմ համբոյրներով

ԱՐՇԱԿ(2)

(1) Անկասկած՝ Կիլիկիոյ երբեմնի Պատասխանատու Մարմնի քարտաղար վարարը: Տեսնել Մարթիկի քրքածրարը, ի մասնաւորի՝ Կ02—7, էջ 79—80:

(2) Նամակի բովանդակութեան կ'եղբակացնեմ (տես վարէն 7րդ տող) որ նամակագիր Արշակի մակնունն է Քէհեայեան:

Ա. Ե. 6

ՍՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻՆ

Մեր ունեցածը, նամակի երկօրեք քուղթի վրայ՝ երեք երես, կը բուր ըլլալ սեւագրութիւն մը: Թէեւ գրուած է սեւ մելանով, բայց կը կրէ բազմաթիւ ջնջումներ եւ սրբագրութիւններ: Ստորագրութիւն եւ քուակառ չունի: Նամակին տակ, աղբացեալ վ. նաւասարգեանի ձեռագրով, աւելցուած է երկու տող, ուր կ'ըսուի.

«Այս նամակը գրուած պիտի լինի 1908 Մեպտ. 16/29ին: Տե'ս Կ. Պոլսի Պատասխանատու Մարմնի 1908 Հոկտ. 1/14 նամակը: 15 / VII / 40, Գահիրէ, վ. Ն.»

Եւ իրօք, յաջորդ՝ Ա. Ե. 7 նամակը կը քուր ըլլալ ասոր պատասխանը:

Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնոյն Պոլլս

Յարգելի ընկերներ,

Ստացած ենք Ձեր ուղարկած երկու շրջաբերական նամակները, նոյնպէս ծրարկներն ու կանոնադրները: Ահաւասիկ Ձեր ուղարկած անգլերէն թիւնները:

Ա. Մեր շրջանի ժողովուրդներու յարաբերութիւնները մեծ տարբերութիւն մը չեն կրած նոր կարգերէց յետոյ: Յոյները կը շարունակեն միշտ չարամբուութեամբ ու անտարբերութեամբ վերաբերուիլ նոր Ռէժիմի դէմ: Նրոնք երբեք չեն ուզեր հաշտուիլ նոր կարգերու հետ, կը կարծեն թէ Սահմանադրութիւնը իրենց ձեռնադր պիտի չըլլայ երբեք: Այդ ցաւալի երեւոյթը պէտք է նկատել արդիւնք՝ որչափ իրենց աւանդական հակառակութեան ու նախանձի հայերուս հանդէպ, նոյնչափ եւ վերջին տրուած դէշ օրինակին: Պոլսոյ յոյն մամուլին ու պատրիարքարանին բռնած ընթացքը անշուշտ ծանօթ է ձեզ, հաս ալ իրենց Առաջնորդարանին կամ ազգայինի դատակարարին կողմանէ ոչ մի ձեռնարկ չէ եղած մինչեւ հիմա հասկցնելու հասարակութեան՝ Սահմանադրութեան օգտակար հանդամները: Եւ ցորչափ շարունակէ այդ ընթացքը, յոյն հասարակութիւնը միշտ անտարբեր պիտի մնայ մեր բարեկամութեան եւ համերաշխութեան կողքուն: Գալով թուրք ազլարնակութեան, ընդհանուր առմամբ լաւ տրամադրութեան մէջ է հանդէպ Սահմանադրութեան, սակայն շատ տկար է տակաւին անոր զիտակցութիւնը: Նա ոչ մի դադարիչ չունի ազատական կարգերու մասին, նախապատրաստուած չէր եւ մինչեւ իսկ կրնամ ըսել անակնկալ մ'եղաւ իրեն այդ, եւ կարգ մը թուրքեր ընդունելով հանդերձ հին Ռէժիմի ախտաւորութիւնը եւ նորին առաւելութիւնները դազանի ցաւ մը կը զգան կարծելով, թէ եղածը՝ աւելի քրիստոնեաներու համար է քան իրենց համար, միապետութեան տապալման մէջ թրջութեան տկարացում կ'ենթադրեն: Բայց

այսպէս թէ այնպէս կարելի է յուսալ որ շուտով կը օչընչանան այդ նախապաշարութիւնները, եթէ թուրք կրօնականներ ու մտաւորականներ աշխատին այդ հողին վրայ: Պէտք է որ երիտասարդ թուրքերը ցրուին դատաներու մտացուած անկիւնները, բարբախտ մղեն, արթնցնեն ու մշակեն հասարակ ժողովրդեան զիտակցութիւնը: Կետարիա եկած մի երկու սղաններ տակաւին սրեւէ պործի մը չձեռնարկեցին: Հաւանօրէն շատ շուտով պիտի ճանչնայ թուրք ժողովուրդը Սահմանադրութեան ուղին, երեւոյթները այդպէս ցոյց կու տան:

Բ. Բանտերուն մէջ քաղաքական յանցաւոր չէ մնացեր: Արդէն Ե-Յ հաս իբր թէ քաղաքական յանցանքով դատապարտուածներ կային, անոնք ազատուեցան եւ վերադարձան իրենց ընտանիքներուն մօտ:

Գ. Հին Ռէժիմի պարծակալներ չեն երեւիր առայժմ քաղաքին մէջ: Թէպէտեւ կարելի չէ հաւատալ որ անոնցմէ չկան, մինչեւ իսկ մի քանի շարաթ առաջ նրանք սկսած էին սրտը կերպով ցոյց տալ իրենց պայտօթիւնը, սակայն Եէյի Իպրահիմ կողմէ սրիկային երկրորդ անգամ բանտարկուելը բաւական նպաստաւոր աղբեցութիւն ըրաւ մտքերու վրայ: Այժմ չեմ կարծեր որ այդօրինակ մութ տարրեր համարձակին դուրս դալ իրենց խորքերէն, մանաւանդ որ նորեկ կառավարիչը լաւ մտասուցութիւն կը ներշնչէ այդ մասին: Քաղաքը այսպէս, բայց կան յետընկած վայրեր որ անողակաս են ցաւալի դէպքեր: Պողտլլիան դաւառակէն իտուր դէպքերու լուրեր կու գան: Բաւական բնորոշ է վերջերս Ռումուիկին զիւղի մէջ պատահածը, որուն մասին Եողաթտի առաջնորդը բողբոքած է արդէն Պոլլս: Նոյնպէս Պողալլիանի միւս զիւղերու մէջ պտտող կարգ մը թահալլապար կամ ուրիշ պաշտօնեաներ մտքերը կը պղտորեն եղեր, իբր թէ բան մըն ալ պիտի չըլլայ եւ հին Ռէժիմը պիտի վերահաստատուի: Հարկ է որ այդ մասին կտրուի տնօրինութիւն մը ըլլայ, աղբու յանդիմանութեամբ Պողալլիանի կառավարութեան: Պէտք է անյատկալ ուշադրութիւն դարձնէք Պողալլիանի կառավարութեան վիճակին վրայ:

Կ. Մեր շրջանի դաշնակցական անդամներու թիւը շատ սահմանափակ է, մինչեւ անցեալ տարի ոչ մի կազմակերպութիւն չէր եղած, եւ այժմ ալ հազիւ ենթակոմիտէի մը թւոյն կը հասնի անոր թիւը, բայց յուսով եմ որ շուտով կը դարդանայ պործը:

Ն. Դաշնակցութիւնը հոս պէտք եղած բարձրութիւնը ձեռք բերելու համար, հոս պէտք կայ կազմակերպող եւ բրորականութիւն ընկերներու. ասոնց պէտքը անմիջական է եւ անյետաձգելի: Հոս կը սպասեմ մի քանի ընկերներու, որոնք պիտի դային Եգիպտոսէն, սակայն մինչեւ օրս չեն եկած: Անոնք ալ ապահովաբար մօտերս կու գան, սակայն ես կ'առաջարկեմ որ ընկեր Չարդարեանը դէթ մի քանի շարթուան համար հոս գայ: Մեծամեծ արդիւնք կու տայ հոս անոր ներկայու-

թիւնը թէ՛ կազմակերպութեան տեսակէտով եւ թէ՛ երեսփոխանական ընտրութեանց տեսակէտով: Ժողովուրդը քաղաքականապէս շատ խաղ է, նա պէտք ունի առաջնորդող, ուղղութիւն տուող սյօթերու, մանաւանդ երեսփ. ընտրութիւնք կը մօտենան. Կեսարիան ունի մատանջող հարց մ'ալ, դաշնակցական ընտրելի մը չզօյւթիւնն է. չունինք մէկը որ կարող ըլլայ պէտք եղած կերպով պաշտպանել մեր սկզբունքները Խորհրդարանի մէջ:

Ա. Ե. 7

Հ. Յ. Դ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Միաբերք պաշտօնաթուղթի վրայ (21,5x28 սմ.) երկու երես: Գրուած սեւ մելանով: Ստորագրուած է «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ Պատասխ. Մարմին», եւ կնիք չի կրեր: Նոյնն է պարագան Պատ. Մարմնի եետագայ բոլոր նամակներուն (ուղղուած Ստ. Եսայեանին):

ՀԱՅ ՅՆՆԱԿՅՈՒԹԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ
 — 1890 —
 FÉDÉRATION RÉVOLUTIONNAIRE ARMÉNIENNE
 DASCHNAKTZOUTIOUN

Կ. ՊՈԼՍ
 ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ
 1908 թ. 2 հոկտ. 1/11
 Կ. ՊՈԼՍ
 CONSTANTINOPLE

Կարգ. Բ. Մարտի
Մարտի - Տեղ. Գր.

1908 Հոկտ. 1/14

Սիրելի ընկեր Եսայեան

Կեսարիա, Կերմիր Գիւղ

Ստացած ենք ձեր 16/29 թուակիրը. դո՛հ ենք ձեր տուած անկեկութիւններէն:

Դժբախտորար այս պահուստ մեր բոլոր տրամադրելի ուժերը դրաւուած են հոս կամ ալլուր աւելի անհրաժեշտ ու անյետաձգելի աշխատանքով, այնպէս որ դժուար է մեղի պահանջուած ընկեր մը տրամադրել ձեր շրջանին: Գո՛հ պիտի ըլլայինք՝ եթէ Եզրիտոսէն՝ լաւազոյն ընկերներ հասատուէին ձեր կողմերը եւ, առանց ծանրանալու կազմակերպութեան վրայ նիւթապէս, ջանային պատրաստել ու կազմակերպել Կեսարիոյ շրջանը՝ որ շատ կարօտութիւններ ունի այս ուղղութեամբ: Յաւալի է որ դեռ ձեր քաղաքին մէջ չունինք ո՛չ մէկ կազմակերպութիւն, ոչ իսկ կանոնաւոր իւր մը մը: Ասկէ առաջ Թաւրոս գիւղէն Սարգիս Աթմաճառեան եւ մէկ երկու ուրիշ անուններ դիմում ըրած էին մեզի՝ բաղձանք յայտնելով կազմակերպուելու եւ ուղած էին հրահանգ: Իրենց զրկեցինք ծրարիլը եւ կա-

նոնալիլը, միաժամանակ ցոյց տալով ձեր հասցէն եւ թելադրելով բանակցութեան մասնէլ ձեզի հետ: Անշուշտ ցարդ մտած կ'ըլլաք յարաբերութեան մէջ եւ ընթացք տուած անոնց բաղձանքներուն:

Ընկեր Ջարդարեան նոյնպէս դրաւուած է հոս հարկեցուցիչ գործերով ու աշխատանքով, այնպէս որ հակառակ իր եւ մեր ցանկութեան, անհնար է իրեն՝ ընդունիլ առայժմ ձեր հրահանգը:

Աշխատեցէք քաղաքին մէջ առաջ բերել կազմակերպութիւն՝ լաւազոյն երիտասարդութիւնը եւ մաքուր տարրերը կապելով մեր կուսակցութեան հետ. կարծենք հոն պիտի գտնէք նաեւ հինէն մնացած հատուկոր դաշնակցականներ կամ համակիրներ՝ մտաւորական դասակարգին մէջ: Աչքի առջեւ ունեցէք առաւելագոյն ուսանողութիւնը:

Խորհրդարանական ընտրութեանց մասին չէք զրեր ոչինչ. հետաքրքիր էր իմանալ թէ որո՞նք կը ներկայացուին իրրեւ. քանիտա(1) հայերէն եւ որո՞նց յաջողութեան ամենէն աւելի հաւանականութիւն կայ: Կեսարիոյ համար մեր թեկնածուն Արսէն էֆէնտի Գալֆայեանն է՝ որուն յաջողութեանը համար մղեցէք պրօպակնտա եւ ամէն ջանք:

Սպասելով ձեր լաւազոյն ու նորազոյն լուրերուն, կը մնանք ընկերական բարեւանքով՝

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
 Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽ. ՄԱՐՄՆԻ

Մեր հասցէն՝ նամակի համար՝
 ՄԿՐՏԻՉ ԷՖ. ՊՕՂՈՍՈՅ
 Ըշիր էֆէնտի խոն
 Յանձնելի
 ՄԱՆԻՇԱԿԻՆ Կ. Պոլիս
 (Նոյնը թուրքերէն)

Հետադրի համար՝
 Աւրան, Սազըղ աղաճ թիւ 2, Պէյօղլի

(1) Ֆրանսերէն բառ, — քեկնածու:

Ա. Ե. 8

ՏՕՒԹ. ՍՈՒՐԵՆ Յ. ՆՇԱՆԵԱՆԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Գրուած մանիշակագոյն մելանով, նամակի գծաւոր կէս-քերք-քուղթի վրայ (13x20 սմ.) մէկ երես:

1908 Հոկտ. 3, Պուրուն Գըլլա

Մեծ. Ստեփան էֆ. Եսայեան,

Ես Պոլսոյ Տեղական Կոմիտէն ստացայ թերթ, կանոնադիր-ծրարիլը. եւ «նուազազոյն պահանջներ» զորս Պուրուն Գըլլա ձգեցի, որ ամենէն յարմար տեղն է կազմակերպութեան համար: Հաճեցէք զրկել պրօ-

չիւր, թերթ եւ զիրք որ կարենան բացատրել Հ. Յ. Դաշնակցութեան սկզբունքները: Ես երկրորդ անգամ մըն ալ պիտի դամ հասանելու զուրկ ալ կեսարիա բան մը ըրած էք ցարդ: Պորէն ինձ կը հարցնեն ձեր մասին. ես ալ պէտք եղածը զրեցի եւ Տեղեկազար մըն ալ զրկեցի:

Նամակաբերին յանձնեցէք թերթեր, մասնաւորապէս «Դրօշակ» եւ ուրիշ ինչ որ յարմար դատէք նոր սկսած կազմակերպութեան մը համար. ես ալ 25-30 օրէն կեսարիա կու գամ, ձեռք կեսարիա պիտի անցընեմ: Յովհաննէս էֆ. ին յամակապէս բարեւներ:

Ձերդ
ՏՈՒԹ. ՍՈՒՐԻՆ Յ. ՆՇԱՆԵԱՆ

Ա. Ե. 9

ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻՆ

Պատասխանն է Ս. Ե. 7ին: Գրուած է սեւ մեխանով, նամակի պարզ թուղթի վրայ, երկու երես: Ամենայն հաւանականութեամբ՝ կը ներկայացնէ զրկուած նամակի սեւագրութիւնը կամ արտագրուած պատճենը: Թուական եւ ստորագրութիւն կը պակսին: Ըստ բովանդակութեան, պէտք է գրուած ըլլայ 1908 Հոկտեմբերին (Ս. Ե. 12էն դատելով՝ Հոկտ. 15/28ին):

Կերմիր

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ
Պատասխանատու Մարմնոյն

Յարդելի՛ ընկերներ,

Շնորհակալութեամբ ստացայ ձեր 1/24 Հոկտ. թուակիրը: Կը փութամ պատասխանել: Նախորդ նամակաւ տեղեկութիւններ տուած էի քաղաքին եւ շրջակայ զիւղերու բաւական ծանր կացութեան վրայ. ներկայիս ըստ երեւոյթին բաւական հանգստացած են մըտքերը, հետզհետէ նուազելու վրայ է ռէաֆսիոնի հաւանականութիւնը: Ժողովուրդին վրայ վերջին երեւոյթներու հետեւանքով կը տեսնուի զինուելու լաւ տրամադրութիւն մը, բայց զժրտախտարար զէնքի չզոյութեան պատճառաւ չենք կարող գոհացում տալ այդ մասին եղած զիմումներուն: Յանկալի է, որ կարողանայինք օգտուել այդ պատեհութեան զինուելու համար ժողովուրդը: Նախորդ նամակաւ զրած էի այդ մտքնորէն կը շեշտեմ, որ անհրաժեշտ է զէնք ստանալու միջոցներու մասին մտածելով, զիւրութիւններ ցոյց տալ: Ժողովուրդը տրամադիր է ամէն զնով զէնք ձեռք բերել, նկատի ունեցէք խնդրեմ այդ կէտը: Կեսարիոյ համար ներկայիս մէջ անհրաժեշտ են զէնք եւ կազմակերպութիւն: Մինչեւ ցարդ եթէ կարելի չեղաւ պահանջուած բարձրութեան հասցունել հոս Դաշնակցու-

թիւնը, չպէտք է ենթադրել որ այս մտքը աշխատանք չէ եղած, եւ կամ ժողովուրդը անտրամադիր է, այլ այն-բացառիկ զիրքը որու մէջ կը դառնուի կեսարիան: Նոր կարգերի հրատարակութիւնից յետոյ ամէն տեղ քիչ թէ շատ ցնցուեցաւ ժողովուրդը, եւ կրցաւ արտայայտել իւր անբախտութիւնը, բայց հոս այժմս իսկ նման ցոյցեր վատ պիտի մեկնուէին մեր թուրք հասարակութեան կողմէ: Ատոր համար կարելի չ'ըլլար մեզ հրատարակային դործունէութիւն ունենալ, միայն ատոր համար մենք պէտք կ'ունենանք բրտականանախթներու, որոնք այդ մտքը աշխատէին ժողովրդական խաւերու մէջ: Ես կրկին եւ կրկին զիմեցի եղբայրս ընկերներուն, բայց տակաւին դրական պատասխաններ չեմ ստացած: Առայժմ կեսարիոյ եւ թալատու ընկերներէն մի ժողով կազմեցինք, որոնք խորհրդակցարար կը զրադին տեղական կազմակերպութեան հարցով: Այդ մասին հետզհետէ տեղեկութիւններ կը հաղորդեմ, միայն այժմէն կը հաւատարացնեմ ձեզ որ մօտ ժամանակուայ մէջ կ'ունենանք մեր կանոնաւոր մարմինները: Հինէն մնացած ընկերներ եւ համակիրներ դրեթէ չկան, եղածները անցեալ տարուայ մէջ մտած են, եւ նոր կարգերու հրատարակութիւնը մեծ պոհանջ գնելով մեր վրայ, (1) զգալի պէտք ունինք Դաշնակցութեան հրատարակութիւններուն, զորս կարելի է վճարումով ցրուել ժողովուրդին:

Գալով խորհրդարանական ընտրութեանց, արդէն սկսած են եւ շուտով կը վերջանան, շրջակաները աւարտած են իրենց երկրորդ կարգի ընտրութիւնները, եւ մինչեւ իսկ Տէվէլուի շրջանը ըրած իւր երեսօխտաններու ընտրութիւնը: Հոգ 14ի վրայ 7 քուէն առած է մեր ընտրելի Գալֆայեանը:

(1) Բնագրին մէջ այսպէս է:

Ա. Ե. 10

ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ
ՆԱՄԱԿԸ

Պաշտօնաթուղթի վրայ, սեւ մեխանով, մէկ երես (տե՛ս Ա. Ե. 7):

1908 Հոկտ. 7/20

Սիրելի ընկեր Ստեփան Եսայեան

Կերմիր Գեղ — Կեսարիա

Էֆքէրէ շիւղէն Տր. Խաչիկ Տէօյլէթեանէ մեր ստացած նամակի մը համաձայն, յանձնարարեցինք որ յիշեալը ձեռնարկէ թէ՛ իր զիւղին եւ թէ՛ կեսարիոյ մէջ կազմակերպութեան, ինչպէս որ ինք եւս տրամադրութիւն յայտնած էր: Ուստի, բարի եղէք դուք եւս յս-

րարբերութեան մէջ մտնել իր հետ եւ դործակցարար առաջ բերել հարկ եղած ուժերը:

Կը յուսանք թէ արդէն յարբերութեան մէջ մտած էք թալասի մեր ընկերներուն հետ:

Քանի մը օր առաջ նոյնպէս նամակ մը ստացանք Կեսարիայէն՝ «դաշնակցական անդամ, Նիզակ» ստորագրութեամբ, որուն անձը մեղի ծանօթ չէ. նկատի ունենալով մանաւանդ որ իր նամակով կարգ մը փափուկ հարցեր ալ շօշափած է՝ չուզեցինք պատասխանել. թող որ չունէինք առանձին հասցէ մըն ալ: Հաճեցէք, եթէ կարող էք, իմանալ թէ ո՞վ է այս անձը եւ իմացնել մեզի:

Ընկերական բարեւներով
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽ. ՄԱՐՄԻՆ

Ս. Ե. 11

ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Թղթածրարին մէջ գտնուածը, ամենայն հաւանականութեամբ, արտագրուած պատճենն է բուն նամակին: Կը կրէ քուակոն եւ ստորագրութիւն: Սեւ մեղան, ընթացիկ չափի նամակի միաքերք գծաւոր քուղք, մէկ երես եւ քանի մը տող:

Պատասխանն է Ս. Ե. 10 նամակին:

20 Հոկտ. 908
Կարմիր — Կեսարիա

Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Կ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնոյն.

Յարգելի ընկերներ, շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր 7/20 թուակիրը:

Էֆքէրէի կազմակերպութեանը արդէն ձեռնարկուած էր ասկէ առաջ, միայն Տոքթէօր Տէվլէթեանը միջի սպասող զիրք էր բռնած, իւր ըրած դիմումին պատասխանը սպասելով: Երեւի վերէն թեւադրուած ըլլաւ փափաքը զինքը կը մղէր ատոր: Այժմ ուրախալի է որ Ձեր տուած պատասխանին վրայ աւելի յաջող արդիւնքներ ձեռք պիտի բերենք յիշեալ զիւղին մէջ, որը կարեւոր վայր մըն է իւր հայաշատութեամբը, եւ բժիշկը բաւական լաւ ոյժ մ'է հոն:

Այժմ մեր կանոնաւոր խումբերու թիւը հասած է 18ի, որոնցմէ 15ը քաղաքի մէջ եւ 3ը թալաս, եւ օրըստօրէ աճելու վրայ է ընկերներու թիւը: Թէ՛ այդ խումբերը վարելու եւ թէ՛ կազմակերպութիւնը բաղձացուած բարձրութեան հասցունելու համար, առժամեայ տեղական Կամիտէ մը կազմեցինք, որը յուսով եմ որ լաւապէս պիտի կարողանայ իրականացնել Կեսարիոյ վրայ դրուած յոյսերը: Հետեւաբար, հաճեցէք յարբերութիւն պահել նոյն մարմնոյն հետ, կազմակերպական դործերու համար (առայժմ իմ հասցէով): Ուղարկեցէք նաեւ մեզ Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ «Յա-

ռաջ» դրադարանի հրատարակութիւնները: Նոյնպէս 15-20 ծրագիր ու կանոնադիր, նախապէս ուղարկուածները սպասած են՝ ասղին-անղին զրկուելով: Ձեր յիշած «Նիզակը» Յակոբ ձէպիտէլիեանն է, որու արած խնդիրը եթէ կարող էք, կարծեմ բաւական նպատաւոր է մեր շրջանի զինման դործին մէջ: Առայժմ քաղաքի դրութիւնը բաւական հանդարտ է, եւ վութով յառաջ կը տարուին ընտրական դործողութիւնները: Թուրք թեկնածու Բիֆթի պէյլի զէմ եղած հակառակութիւնը բաւական սուր հանդամանք է ստացել վերջերս, եւ կը կարծուի թէ անոր ընտրութիւնը պիտի ձախողի: Գալով մեր թեկնածուին, ինչպէս նախորդ նամակաւս ալ գրած էի, յաջողութեան մեծաւոյն հաւանականութիւնը ունինք, եւ այս օրերս եթէ ընտրութիւնները պիտի վերջանան, եթէ ի նպաստ մեզ ըլլայ՝ էլքը հետագրաւ կը տեղեկացնեմ Ձեզ:

Երկար զրկու ժամանակ չունենալով, կը սղասեմ Ձեր նամակին:

ՍՏԵՓԱՆ ԵՍՍՅԵԱՆ

Ս. Ե. 12

ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած պաշտօնաքուղքի վրայ, հաւանօրէն սկզբնապէս սեւ, ներկայիս սրճագոյն-մանիշակագոյնի գարճոյ մեխոնով, սեղմ երկու երես: Պատասխանն է Ս. Ե. 9ից:

1908 Հոկտ. 28

Սիրելի ընկեր Ս. Եսայեան

Կերմիր — Կեսարիա

Կը պատասխանենք ձեր 15/28 թուակիրին: Ուրախ ենք որ վերջին շաբաթներու մէջ քիչ մը ամէն տեղ կուտակուած քաղաքական խաւարը փարատած է, ինչպէս դուք եւս կը հաստատեցէք ձեր վրութեամբ: Արդէն այս մասին մենք հոս բոլոր կարելին ի գործ դրինք՝ ազդելու համար կառավարութեան վրայ:

Բայց եւ այնպէս իրաւունք ունիք շուտով կոնակ չգարձնելու ինքնադաշտպանութենէն, որ ի հարկին պիտի ապահովէ մեր ժողովուրդի կեանքին հետ՝ նաեւ Սահմանադրութիւնը: Եւ որպէսզի այս գործը տեւական եւ գործնական հողի վրայ դրուի, մենք այժմ կ'աշխատինք ոյժ տալ ամէն կողմ կազմելու ընկերակցութիւններ եւ անոնց միջոցով ստեղծելու՝ տեղւոյն վերայ, զէնքի շուկաներ: Անհրաժեշտ է որ դուք եւս յաջողք նոյն նպատակով քով քովի բերել մէկ քանի մեզի համակիր վաճառականներ եւ անոնց հայթայթած դրամադրութիւնով դործի ձեռնարկել: Գործ մըն է ասիկա որ թէ՛ շահաբեր է եւ թէ՛ օգտախնդիր, բաւական է որ մեր կազմակերպութիւնը միմիայն բարոյական քոնթրոլ մը ստանձնէ, պահանջելով որ հայթայթուած գէն-

քերը ըլլան մաքուր եւ ծախուին չափաւոր գներով: Եթէ կազմուի ձեր շրջանին մէջ նման ընկերութիւն մը, ինչպէս կազմուած է սերիշ շատ տեղեր, այն ատեն մենք նոյն ընկերութեան կու տանք մեր բարոյական օժանդակութիւնը եւ գործին բոլոր յարմարութիւնները:

Իսկ հարկ չկայ ձեզի յիշեցնելու անդամ մը եւս թէ ինքնապաշտպանութիւնը անհնար է՝ առանց կազմակերպութեան. ժողովուրդը պէտք է զիտնայ ասիկա եւ ըմբռնէ: Ուրախ ենք որ ձեր տեղեկութիւնները յոյս կը ներշնչեն արդէն ձեզի՝ շուտով այդ կազմակերպութիւնն եւս իրականացած տեսնելու:

Ամէն պարագայի սակ, սակայն, ձեր տեղական պայմանները կը հարկադրեն ձեզ ըլլալ միշտ խոհական եւ շրջահայեաց, որպէսզի մէկ կողմէն անտեղի կասկածներ չարթնան մեր թուրք հայրենակիցներու մէջ, միւս կողմէն ձեր աշխատանքը դառնայ արդասաւոր ու հիմնական: Միշտ պէտք է նկատի ունենալ միջավայրի հասարակութեան մտաւորական միջավայրը, մանքալիքէն(1), եւ ըստ այնմ շարժիլ: Ինչպէս կը տեսնենք, նոյնիսկ Թալաւի մեր ընկերներուն եւ ձեր միջեւ թաքթիքի տարակարծութիւն կայ, ինչ որ մանաւանդ ձեր շրջանի ներկայ փափուկ եւ հստակ կազմութեան միջոցին կրնայ օգտակար ըլլալ գործին: Մենք, ի հարկէ, ամենէն աւելի իրաւունք ունինք ձեզմէ պահանջելու բարոյական դոհարութեան մեծ չափը:

Հրատարակութիւններու գործը ամբողջովին յանձնած ենք «Արծիւ»-ի մեր ընկերներուն, քանի որ անկարելի էր ձեզի անոնցմով պարզելու: Պէտք է հետզհետէ վարժեցնել մեր հասարակութիւնը՝ որ զիտնայ իր պարզացման միջոցները, ըլլան անոնք նրբազան թէ բարոյական, ինք հայթայթել: Ուստի, պէտք է զիմէք այս մասին միշտ «Արծիւ»-ի:

Կը խնդրենք որ ամէն աշխատութիւն յանձն առնէք հայերու քուէները չցրուել եւ կեդրոնացնել մէկ հայ թեկնածուի վրայ, որպէսզի Կեսարիան եւս զոր չեթալ միւս գաւառներու սխալին, զրկուելով ամէն հայ թեկնածուէ: Մի կարծէք որ թուրքերու ձայները միշտ ցրուած պիտի ըլլան, ընդհակառակը, պիտի տեսնէք որ վերջնական ընտրութեան միջոցին անոնք պիտի կեդրոնանան, ինչպէս բազմաթիւ օրինակներով ցոյց տուին այլ տեղեր: Թուրք վատահամբաւ թեկնածուներու, օրինակ ձեր յիշած Բիֆաթ պէյի դէմ, նախ անհրաժեշտ է տեղէն բողոքել՝ ժողովուրդի, հայ թէ թուրք, ստորագրութեամբ. հակառակ պարագային, կարող են հայերը միմեկին բողոքել: Առանց ասոր՝ դժուար է մեր միջամտութիւնը արդարացնել եւ կշիռք տալ անոր:

Ընկերական բարեւներով՝

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

(1) Ֆրանսերէն բառ, — մտայնութիւն:

Ս. Ե. 13

ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Գրուած նամակի գծաւոր երկքերք քուրքի մը առաջին քերքի երկու երեսներուն վրայ: Հաւանօրէն սեւագրութիւնն է: Կը կրէ ազմաթիւ սրագրութիւններ: Ստորագրութիւն չկայ:

7 Նոյեմբեր 908, Կեսարիա

Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Կ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնոյն

Սիրելի ընկերներ, ստացեր եմ Ձեր 15/28 թուակիրը:

Ընտրութիւնները վերջացան, ձեզի համար անընդամտ եղաւ ելքը, որուն մէջ քիչ դեր չխաղաց անկանոնութիւնը: Կեսարիան իւր երկու գաւառակներով ունէր ընդամենը 101 Բ. կարգի ընտրող, որոնցմէ 22 հայ, 7 յոյն եւ մնացածը թուրք: Ընտրուող երեսօտխոններն են Գրդղղը Հաճը Ղատըմ Հօճա՝ մուլեռանդ կրօնաւոր մը՝ 54 քուէով եւ Իմամգատէ Էօմէր էֆէնտի, տղէտ պուրժուա մը, 30 քուէով: Ինչպէս կը տեսնաք թուրքերը այնչափ ալ կեդրոնացած չէին, բայց թէ մենք ինչու չյաջողեցանք ահաւաստի պատճառները: Ասոնցմէ անմիջապէս յետոյ շատ քուէ ստացող եղաւ մեր թեկնածուն, 24 քուէով:

Ա. Յոյն պատրիարքարանը մտաւորապէս ամիս մը առաջ շրջաբերական մը ուղարկած էր հոս, բայց յոյները չուղեցին ձեզի հետ համերաշխիլ, հակառակ որ իրենք քանտիտա չուենին. արդեւնք սոսկալի մուլեռանդութեան մը, որով ստիպուեցայ ուղղել Ձեզ իմ երկու հեռաղորդները: Հակառակ ատոր անդուլ անգաղար աշխատելով անոնց հինդէն հաստատ խոստում առինք, որ ձեզի պիտի տային իրենց քուէն, բայց քուէարկութիւնից յետոյ դուրս եկաւ որ ստած են:

Բ. Կային նաեւ թուրք ընտրողներ, որոնք երդումով կը խոստանային ձեզի իրենց քուէն. ասոնցմէ մին, որը գրեւ չի գիտեր եղեր, ընտրութեան օրը մի ուրիշ թուրքի գրեւ կու տայ իւր քուէաթուղթը, եւ յետոյ վստահ լինելու համար կ'երթայ կարգացնել կու տայ միւֆթիին: Այս վերջինը այժմ կը վկայէ թէ այդ քուէաթուղթը բոլորովին հակառակն էր ընտրողին մըտքին, այսինքն Արսէն Գալֆայեանի անունը չէր գրուած. հետեւարար միւսներն ալ այդ տեսակ կասկածներ կու տան ձեզի: Չմոռնամ ըսելու թէ միւֆթին պատրաստ է հաստատապէս վկայել հիմա, կ'ըսէ որ ժողովին մէջ ձայն չհանեց, անոր համար որ հաւանական կռիւէ մը կը վախնար:

Գ. Իմամգատէին մարդիկը հեռաւոր տեղերու

բացակայ ընտրողներուն տեղ ուրիշ մարդիկ տանելով ժողովին մէջ եւ վիճակելով թէ սրանք բուն ընտրողներն են, քուէ տալ տուած են կարգ մը մարդոց :

Գ. Յիշեալ Գըզըլը հօճան ընտրողներուն մէկ մասը իրեն տունը բերել տալով, կրօնական երգում ընել տուած է անոնց, որ իրեն ցոյց տուած մարդոց տան քուէնին: Ինչպէս զիտէք այս երգումին առջեւ թուրքերը կը մտնան ամէն ինչ :

Այս վերջին երկու պարագաները բացարձակապէս օրէնքի հակառակ եղած ըլլալով, տեղիս թուրք եւ հայ խումբի մը կողմանէ հեռադրու բողոքած են թէ՛ կուսակալին եւ թէ՛ Պուլիս: Պուլիսը տակաւին չարատարանեց, կուսակալն ալ ասորտամ հրահանգ մը ուղարկած է (քննեցէք եւ Ձեր միտքը յայտնեցէք), այլ չափ միտն: Բողոքողները սակայն չեն ընկրկած եւ հաստատ փաստեր ունին՝ ընթացք տալու համար իրենց բողոքին, եթէ թրքական արգարութիւնը կամենայ զօրծ տեսնալ: Միւս կողմէ կատարարիչը, որ զգուելի տեսակէն երկգիմի եւ հայատեաց մարդ մը ըլլալը արդէն զուրս տուաւ, երէկ փութով ճամբայ հանեց երեսփոխանները, կարծելով թէ ասով պիտի խեղդէ ժողովուրդին սրամտութիւնը:

Ս. Ե. 14

ԱՐՇԱԿԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Ընթացիկ շափի (21.5x28 սմ.) նամակի գծաւոր քուէքի վըրայ, սեւ մելանով գրուած: Մէկ քերթ, երկու երես:

908 Նոյ. 10, Ատանա

Մերեւի Ստեփան

Թէպէտեւ ժամանակին ստացած էի 908 Հոկ. 4 թուակիրը, սակայն անմիջապէս զօրծով մը տեղէն մեկնած ըլլալուս պատճառաւ չկարողացայ անմիջապէս պատասխանել. անչուտ ներողամիտ կը դանուիք:

Բոլոր զրամները ուշադրութեանս առարկայ դարձան, եւ շատ ալ իրատացի էք: Եթէ զիտնայիք ես եւս որքան կը փափաքէի անում մը զալ քովդ. պէտք էր վատահ ըլլայիր թէ եթէ կարելի լինէր՝ առանց վայրկեան մը կորսնցնելու անմիջապէս պատրաստ էի զալ մանուաւոր որ մայրս, քոյրս եւ քեռայրս եւս շատ կը ստիպեն որ անպատճառ անդամ մը երթամ հայրենիք, բոյց ստիպուած անոնց եւս ժիտակակ պատասխան տուի, որովհետեւ նիւթական խիստ անձուկ վիճակի մէջ կը գտնուիմ. շատ նեղութիւններ քաշեցի, նոյնիսկ նալի խնդիրս, ջուրը կ'իջնաք, սակայն երկու աղջիկ ընկերներու միջոցաւ հազիւ կարողացայ պզտիկ գրամս-վերով մը կարգադրել. եւ այս օրերս գործի պիտի սկսիմ, կարծեմ աղնուութեանս վրայ վատահ էք. եթէ բարեկամներէ իմ հարգարութեան կարգադրութեան խնդիր մը լինէր, առանց Ձեր զրեւուն կը լինէի սրուն այնպէս ցանկացող եմ:

Պարտք կը զգամ յայտնելու, թէ դեռ շատ մը փորձութիւններէ... կարծեմ պիտի անցնինք. եւ ասոր համար ինքնապաշտպանութեան հարցը ամենակենսական եւ անյետաձգելի պահանջ մը դարձած է մեզի համար:

Արդեօք ի՞նչ կը խորհիք զուրք, պէտք եղած միջոցներուն կը զիմէ՞ք. մեր հարուստ ջուջ աղաները դարձեալ իրենց քսակին բերանը պինդ պոցած են, պէտք է հասկնանք վատնողը, եւ եթէ կարելի է հանդանակութեան մը ձեռնարկէք, եւ եթէ պատրաստ զբամ լինի այնպէս կը կարծեմ թէ միջոցներ չեն պակսիր ուղած զէնքերնիւր տոնելու ինքնապաշտպանութեան համար. ասոր համար չըլլայ թէ կազմակերպութեան վրայ յոյս զնէք որ թող օղնէ եւսայն, ինքնապաշտպանութեան համար բացարձակապէս կը մերժէ սեւէ օղնութիւն, եւ մանուաւոր մեր կողմէ եւս կատարեալ անխղճութիւն պիտի լինէր օղնութիւն խնդրել, երբ անդին երկիր աւելի ստիպողական պահանջներ կան, որ կենաց եւ մահու խնդիր է. եթէ պէտք եղած միջոցները չխորհուին բոլորովին պիտի կորսուին. ամէն ջանք մի խնայեր հանդանակութիւնը յաջոյցնելու համար:

Տիրանի մասին զրամները թէպէտեւ արդարացի են, սակայն սիրելի՛ Ստեփանս, ընկերակցութեան մէջ այլ պիտի խնդիրներ կարեւորութիւն չունին: Ի՞նչ ընենք, ասոր ալ բնութիւնը այդպէս է. սակայն երբեք ներքին չէ. որ նամակը անպատասխանի թողուք, պէտք է պատասխանէք եւ զպայնէք իրեն: Սեղբակէն նամակ առի՞ք, ի՞նչ պատասխանեց. մնացեալ հաշիւը կարգադրե՞ց. զրէ շուտով:

Ձերմ համբոյրներով
ԱՐՇԱԿ(1)

Յ. Գ. — Խնդրեմ եթէ միջոց ունիս նալի վերաբերեալ զրամներուս առթիւ մանրամասնութեամբ զրէ:

Արտէն էՖ.ի(2) յաջողութեան համար պէտք եղած ջանքն չզլանա՛ք:

ՆՈՅՆ

(1) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ Արշակ Բէկեայեան (տես Ս. Ե. 5):

(2) Արտէն Գալփայեան, Օսմանեան երեսփոխանական ընտրութիւններուն Հ. Յ. Դաշնակցութեան քեկնածու՝ կեսարիոյ շրջանէն՝ ըստ երեւոյթի՝ նամակագիրը անտեղիակ է կեսարիոյ շրջանի երեսփոխանական ընտրութիւնները հայոց աննպաստ կերպով վերաջացած ըլլալէն:

Ա. Ե. 15

ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Պաշտօնարարի վրայ, սեւ մեյանով, երկու երես:

1908 Նոյմ. 13/26

Հ. Յ. Գ. Կեսարիայ Կամիտէին

Ընկերներ

Ուրախութեամբ կը տեղեկանանք ընկեր Նստեցանի Հակոբ Չի թատկիրէն թէ արդէն կազմուած է ձեր առժամեայ կամիտէն եւ գործի ձեռնարկած: Հաստատելով ձեր կողմը, կը ցանկանք կենսայից գործունէութիւն եւ բեղմնաւոր աշխատանք:

Տարակից շունինք թէ ձեր առաջին պարտաւորութիւններէն մէկը պիտի նկատէք սերտ ու բնկերական յարարելութիւն պահպանել տեղական բոլոր խումբերուն հետ, արթնցնելով անոնց մէջ ինքնագործունէութեան սրբի եւ կազմակերպական կապը ու ժողովներով թէ՛ ձեր եւ թէ՛ շարքերուն մէջ փոխադարձաբար:

Մեկտանով, ձեր ջանքերուն եւ ետանդուն գործունէութեան շնորհիւ՝ կազմակերպութիւնը շուտով պիտի ընդգրկէ Կեսարիայ հայութեան շատագոյն տարրերը, եւ մենք շարունակ աշխատանք սղջանելու կազմակերպական օրինաւոր բնարտութեամբ գործի կանչուած Կամիտէն կամ Կեղբնական Կամիտէն:

Համաձայն ընկեր Նստեցանի յանձնարարութեան՝ այս փաստով արդէն կը զրկենք Դնական օրինակ ծրարներ ու կանոնադիր ստիտական հասցէով, մինչեւ որ ընդունինք ձեր պաշտօնական հասցէն:

Գարտ կազմակերպական հրատարակութեանց՝ պրոչիւր, պատկեր ու բաց-նամակ, պիտի ինդրէինք որ զիմէիք ուղղակի «Արծիւ» դրատան ընկերներուն, սրանց միայն յանձնուած է փաճառման գործը:

Ինչպէս կ'երեւի երեսնութիւններէն, Կեսարիայ մէջ եւս ընտրական գործունէութիւնը վերջացած է մեզի համար աննպաստ եզրանակով մը: Պէտք է աւելցնել որ բնարտական զեղծումներն ու կանոնադրանքութիւնները շախմատանց շատ են եւ մենք ստիպուած ենք յիշատակողի մը ներկայացնել Սորհրդարանին՝ իրենք բողոք: Հետեւաբար, բարի եղէք մեզի հաղորդել այդ կողմի վաւերական ու մանրամասն փաստեր՝ եթէ պատահած են ձեր վաղըն մէջ եւ եթէ պիտի անոնց մասին: Անհրաժեշտաբար պէտք է միաժամանակ հասարակութեան կողմէն ներկայացնել բողոք թէ՛ կոտորուածութեան եւ թէ՛ Պատրիարքարանին, թուրքիւնով փաստա-

ցի կերպով ու մանրամասնօրէն կատարուած ապօրինութիւնները:

Սեղմելով ձեր ձեռքը եւ դարձեալ մաղթելով յաջողութիւն, կը մնանք բնկերական բարեւեներով:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽ. ՄԱՐՄՆԻ

Ա. Ե. 16

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՍՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած է Հ. Յ. Գ. Պայտյ Պատ. Մարմնի երկու պաշտօնարարի վրայ (քուագրուած 1 եւ 2), առաջինը երկու եւ երկրորդը՝ մէկ երես: Հասանորէն սկզբնապէս սեւ, միայնը ներկայիս դարձած է քաց-սրնագոյն:

1908 Նոյմ. 26

Յարգելի ընկեր Նստեցան

Կեսարիա

Յաջորդաբար ստացած ենք ձեր երեք նամակներն ալ, այս ամառան թուականներով (1), սրանց մէջ զբլխաւարապէս թուարկած էիք ընտրական զեղծումները: Գոհ եմք ձեր առած փաստերէն եւ կը ջանանք օգտուել անոնցմէ, ազատել եղէք: Ուրախ ենք որ թուրքերն եւս միտցած են հայերու հետ՝ բողոքին մէջ. պէտք է աշխատիք ժողովրդական այդ բողոքը թուրքներէ շուտ, ինչ որ մեծապէս սեփ պիտի տայ այսուհ մեր ձեռք սուսած միջոցներուն: Հատկապէս է որ քանի մը օրէն հարկաւորուած ըլլանք Պոլսոյ մէջ կազմակերպելու մեծ միթիւնի մը՝ բողոքելու համար ամբողջ հայութեան կողմէ՝ դաւանելու մէջ կատարուած ընտրական զեղծումներուն եւ անաբարութեանց զէմ:

Ինքնադաշտպանութեան համար պատրաստ ենք ձեզի հայթայթել տարր կրտսկանոց տարձանակներ՝ որքան ուղէք, բաւական է որ փոխադրութեան զիծն ու միջոցները դուք ճշդէք, ներկայացնելով մեզի հարկաւոր հանգամանքները: Տասը կրտսկանոցներէն դուրս խորհարդ չենք ասր որ սրբիզ զէնքեր նախընտրէք: Արդեօք մեծ ծախսը՝ կարօտ է որ ընկեր մը ճամբայ հանէք յատուկ այս նպատակով գէպի Եզմիր — քանի որ Պոլսէն աւելի մօտ է անիկա ձեզի եւ կը ներկայացնէ աւելի զբեռութիւններ —, որ պիտի տան մեր ընկերները ամէն զահացում ձեզի: Եթէ համաձայն էք այս առաջարկութեան, առանց այլեւս ժամանակ վատնելու, նշանակուած ընկերը ճամբայ զրէք զէպի Եզմիր, որ հասնելէ ետք կը դունէ ընկեր Հայիկ Բաթարանեանը եւ անոր միջոցով կը ներկայանայ Կամիտէին, ներկայացնելով իր կողմին իր պահանջները:

Նոյժ. 13/26 թուականով դարձելով ձեր անուան զրկուած է 15ական օրինակ ծրուայի ու կանոնադիր, որոնք անկասկած մինչև հիմա ստացած կ'ըլլաք: Եթէ այս անգամ ալ կորսուած են դժբախտաբար, հարկադրուած պիտի ըլլանք նորեր զրկելու՝ եթէ բարի ըլլաք իմացնել միայն մեզի:

Ձեր քաղաքի Ֆրանսական վարժարանի երկու հայ սաներ՝ Կարապետ Չիչէկեան եւ Մկրտիչ Գազանճեան սիրալիր եւ ազնիւ զգացումներով լեցուն նամակ մը ուղղած էին մեզի որոնց յայանեցինք մեր շնորհակալութիւնը, խնդրելով իրենցմէ կապ հաստատել աեղւոյն մարմնոյն հետ: Վստահ ենք որ ձեր ուշադրութիւնը կը դարձնէք այս պատանիներուն վրայ եւ կ'աշխատիք թէ՛ ձեր ղաղափարական թելադրութիւններով, թէ՛ ձեր հրատարակութեանց միջոցով բարոյապէս ներգործել անոնց հոգեկան կազմութեանը վրայ: Ուսանողութիւնը այն շրջանն է, որուն ամենէն աւելի ուշադրութիւն պարձնելու են մեր գործիչները:

Հակառակ ձեր խոստումին, մինչև այժմ նորակազմ Կոմիտէն տակաւին պաշտօնական յարաբերութեան մէջ չ'մտաւ մեզի հետ: Անշուշտ ընտրական պայքարը խլեց ձեզմէ բաւական ժամանակ եւ արդէք եղաւ զուտ կազմակերպական աշխատութեանց: Բնական է որ այդպէս ըլլար եւ դուք ուրիշ կերպ չէիք կրնար վարուիլ: Այժմ՝ որ ձեր միտքը աւելի խաղաղ է, կը յուսանք այլևս ձեր բոլոր ուժերը կը տրամադրէք կազմակերպական ներքին շարժունէութեան, խումբերու կազմաւորման եւ կապակցութեան, ինչպէս նաեւ կուսակցական յարաբերութեանց կանոնաւորութեանը: Եւ որքան կազմակերպութեան ներքին ուժը աւելնայ՝ նոյնքան ալ ձեր պարտականութիւնները կը սկսին թեթեւալ, որովհետեւ աշխատանքի բաժանումը եւ հաւաքական գործը կը դիւրացնէ սկզբնական շրջանի դժուարութիւնները:

Թալասի ընկերներուն ապահովարար կ'այցելէք յաճախ եւ ձեր փորձառութեամբն ու խոհական թելադրութիւններովը անոնց գործելու ընթացքը կ'ուղղէք: Գիտէք թէ գործիչին համար կայ միակ մէկ բան, — դառնալ համակրական կեդրոն մը՝ կապելու համար տեղական բոլոր ուժերը կազմակերպութեան հետ: Բընական է որ պատահին ընկերներու մէջ հայեացքներու տարբերութիւն, քննադատութիւն, տարակարծութիւններ, եւ անտարակոյս անհրաժեշտ են նոյնխիսկ սասնք՝ կենսունակութեան տեսակէտով, որոնցմէ պէտք չէ ո՛չ սրտնեղիլ, ո՛չ ցրտանալ, եւ ոչ ալ դժգոհիլ, այլ զանոնք ծառայեցնել միմիայն յօդուտ ինքնազիտակցութեան եւ կազմակերպական արդիւնաւորութեան:

Լաւ ըլլա՞ր արդեօք որ առժամեայ Կոմիտէն կազմէք ենթակոմիտէներու եւ մէկ քանի նոյն վայրին մէջ զանուոզ մնացեալ խումբերու ներկայացուցիչներէն, որպէսզի յառաջիկային բոլոր ընկերները գոհ ըլլան եւ դժգոհութիւններ չ'ծագին: Անշուշտ թելադրութիւն

մըն է միայն ասիկա, որուն հետեւիլ կամ ոչ ձեզի կը մնայ՝ համաձայն տեղական պայմաններուն:

Կոմիտէի կազմութենէն ետք այլևս աւելորդ կ'ըլլայ մեզի՝ այլևայլ խումբերու հետ յարաբերութիւն պահել, համաձայն կանոնադրի՝ որուն տրամադրութիւնները Կոմիտէն կը բացատրէ բոլոր խումբերուն:

Ընկերական բարեւանքով

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈԼՍՈՑ ՊԱՏԱՍԽ. ՄԱՐՄԻՆ

(1) Այդ գրութիւնները կը պակսին Սո. Եսայեանի բզբա-
ծրաբէն:

Ա. Ե. 17

ԲԺԻՇԿ ԽԱԶԻԿ ՏԷՅՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նամակի միաքերք գծաւոր քուրքի վրայ. ընթացիկ չափ:
Գրուած է սև մելանով, մէկ երես:

Էֆքէրէ, 1 Դեկ. 908

Մեծայարկ

Պ. Ստեփան Եսայեան

Կեսարիա

Սիրելի ընկեր,

Ձեր 28 Նոյ. թուակիր նամակը ինչպէս նաեւ պրո-
չիւրները ստացայ, մի քանի օրուայ մէջ կը յուսամ կը սպառի. իմ սղասած պրոչիւրներս չեն ընդհանրապէս:
Ատոնցմէ մէկ մասը Պէրէկեսի թողուցի, մի քանի օրէն
հաշիւը ձեզ կ'ուղարկեմ:

Տրդատ եպիսկոպոսի գործիչները ողի ի բռնի պրո-
պակնտ կը մղեն Դաշնակցութեան դէմ ի Պէրէկեսի,
սակայն խնդրը իմանալով անմիջապէս պէտք եղածը
կարգադրեցի: Աւետիքեան խումբերը կազմակերպելը
յոնձն տուաւ եւ սպառայ ընկերներու մի քանիներու
ներկայութեանը ամէն բան խոստացաւ ընել: Ասով հետ
մէկտեղ թէ՛ հաճի Ստեփան ազան եւ թէ՛ ես միշտ հը-
կող աչք մ'ունինք վրան:

Վանքը սպասուած ընկերը դեռ ժամանած չէ. այդ
մասին տեղեկութիւն տուր եւ պէտք եղածը եթէ գինքը
տեսնես տնօրինէ:

Էֆքէրէի կազմակերպութիւնը աւելի լուրջ հան-
դամանք մը ստացած է. պաշտօնականութիւն ստանա-
լու համար Կեսարիոյ կեդրոնին պիտի գլխենք ան-
շուշտ, կամ այդ մասին ի՞նչ հրահանգ պիտի տաք, ի-
մացուցէք:

Մնամ(1)
ԽԱԶԻԿ ՏԷՅՕՎԼԷԹԵԱՆ

(1) Անընթեռնելի:

Ա. Ե. 18

ԷՎԷՐԷԿԻ ՆՈՐԱԿԱԶՄ ՄԱՐՄՆԻ
ՆԱՄԱԿԸ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Գրուած մտեղիակազոյն մեկանով, ճամախի երկքերք թուղթի (զծաւոր. ընթացիկ չափ) ա. եւ դ. երեսներուն վրայ:
Միակ գրութիւնն է՝ ուղղուած «Կեսարիոյ Կեդր. Կոմիտե»ին:
Կեներալընեմք քէ ԿԼԵՐՈՆԿԿԱՆ բառը գրուած է քիւրիմացաբար:

Տ Դեկ. 908, Ֆէնէսէ

Պատ. Տիարք

Անդամք Վարչ. Խորհրդոյ
Կեդր. Կոմիտէի
Հ. Յ. Կուսակցութեան

Կեսարիոյ

Արդէն կազմակերպութեան մը պէտքն զգալի էր տեղւոյս համար, Ձեր թելադրութիւններն փութացուցին այլ գէպքը:

Ըստ ծրագրի կազմակերպեցինք մեր ենթակոմիտէն իրրեւ շինանաղիւր Անդամք: Այս հիման վրայ կը սկսինք մեր պաշտօնին՝ ողջունելով գէպ իրրեւ ընկերակից եւ գործակից եղբայր, վստահելով Դաշնակցութեան աջակցութեան:

Առ այժմ մեր միակ եւ անմիջական պէտքն է պաշտպանողութեան խնդիրը. ուստի առաջին առթիւ հաճեցէ՛ք փութացնել պատասխանը մեր հետեւեալ հարցմանց.

- Ա. Ի՞նչ տեսակներ ունիք եւ սրքա՞ն կրնաք տրամադրել մեր խումբին.
- Բ. Ի՞նչ են ձեր պայմաններն ու միջոցները.
- Գ. Պիտի կրնա՞ք ուժանակ տալ մեզ որքան ուղենք. ի՞նչ են զիներն ու պայմանները, փոխադրութեան կերպը եւլն.
- Դ. Ներկայացուցի՞չ պիտի դա՞յ եւ ե՞րբ եւ ի՞նչ պիտի ըլլան մեր նախնական պատրաստութիւններն մինչեւ նոյնին ժամանումը:

Տիարք, պէտք կը տեսնենք շեշտել, թէ մեր գըլխաւոր եւ անմիջական պէտքն է ուժանակի խնդիրը, հետեւաբար այլ մասին մեզ ընձեռուած զիւրութիւնները պիտի ըլլան Պատ. Կոմիտէի մեզ ընելիք ձեռնուածութեանց ամենէն գլխաւորը եւ էականը. հետեւաբար կը խնդրենք որ այս մասին շնորհ ընէք ընձեռել պէտք եղած զիւրութիւնները:

Մեր կազմակերպութեան լրացման համար պէտք կը զգանք ներկայացուցիչ մ'ունենալ մեր քով իբրեւ ա-

ռաջնորդ. այս մասին հաճեցէ՛ք իմացնել Վարչութեան կարգադրութիւն:

Սպասելով Ձեր անմիջական հրահանգներուն

Մնամք անկեղծ եւ համակիր զգացումներով

Ի ԴԻՄՍՅ

ՆՈՐԱԿԱԶՄ ՎԱՐՉ. ՄԱՐՄՆՈՅ ԷՎԷՐԷԿԻ
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ս. ՏՕՆԻԿԵԱՆ
Ս. Ե. ՔԷԼԼԷՃԵԱՆ
ՏՕՔԹ. Կ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՔԷՕԼԷՅԵԱՆ
ՄԷՐԿԷՐՈՍ Յ. ԱՃՈՒԿԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Յ. Գ.— Հաճեցէ՛ք ճշգրէլ մեր թղթակցութեանց պարազանները: Դուք ձեր գրութիւնները ուղղեցէ՛ք Սարգիս Քէլլէճեանի:

Ա. Ե. 19

ԲԺ. ԽԱԶԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մեկանով, ճամախի երկքերք թուղթի (ընթացիկ չափ) ա. եւ դ. երեսներուն վրայ:

Էֆքէրէ, 16 Դեկ. 908

Մեծապատիւ

Ստեփան Էֆ. Եսայեան

Կեսարիա

Սիւրելի ընկեր,

Անցեալները երեքշաբթի եւ չորեքշաբթի շատ սպասեցի ձեզ Կեսարիա, բայց կը ցաւիմ որ չկրցայ տեսնուիլ:

Ս. Կ.(1) վանքի դպրոցին մէջ աշակերանները շատ սքանչելի կազմակերպութեամբ մը յեղափոխութիւն յարուցին դպրոցին հին ծերունի գրութեան պաշտօնէութեան գէմ. մենք ալ մերոյսանն պէտք եղած խրատները տուինք եւ ի հարկին զիրենք գործնականապէս ամէն կերպով պաշտպանել խոստացանք, քաջալերեցինք. վերջապէս մանրամասնութիւնները երկար բարակ են, յաջողութիւնը կատարեալ եղաւ! Կը տեսնէք, կամաց կամաց ամէն կողմէն ինքնագիտակցութիւնն է որ կ'արթննայ: Աղէկ նշաններ են ասոնք:

Շրջակայից կազմակերպութեան գործը լաւ կ'երթայ, պատրաստ կան, միմիայն պաշտօնական հանգամանք ստանալու համար կը սպասուի. այլ մասին ի՞նչ նոր հրահանգ ստացաք կամ ի՞նչ ունիք մեզ խօսելու, գրեցէ՛ք: Կուսակցութիւններու միութեան լուրեր կը

լուսին. պաշտօնական ինչ ունիս իմացուք: Գիրքերէն մէկ մասը մեզի ետ գրկում էլ, ուր հաշիւէն որչափ կը պահանջես նէ Ղազկերան թիւրքի Եֆէնտիէն կրնաք ստանալ, գրած եմ իրեն:

Այս շարժու Կեսարիա չլիտի կարենամ իջնել, հետեւարար չլիտի կրնանք տեսակցիլ, բայտ որում այսօր կամ վաղը երկար նամակ մը գրելով ընդհանուր կերպով տեղեկութիւններ տար:

Մեզի «Դրօշակ» գրկէ մի քանի հատ:

Մնամ յարգանք՝
ԽԱՉԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

(1) Հաւանօրէմ՝ Սուրբ Կարապետ (Կեսարիոյ):

Ա. Ե. 20

ԲՃԻՇԿ ԽԱՉԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Գրուած սեր մէյանով, Բաղնիսի դճարարուով նամակի փոքր բուլբի վրայ (15x20,5 սմ):
Նոյնը եւ՝ յաջորդը (Ս. Ե. 21):

ԻՖքէրէ, 18 Դեկ. 908

Մեծ.

Ստեփան Էֆ. Եսայեան

Միրելի ընկեր,

16 թուակիր նամակս կը հառատուեմ: Խնդրած էի ձեզմէ անդամագրութեան հրահանգներ եւ կամ այլ պաշտօնական գիր. մենք այդ պատճառներով անդործ մնացած ենք. ուստի, խնդրեմ, եթէ դեռ շատ պիտի սպասենք յայանեցէք պատճառները, որպէսզի ըստ այնմ վարուինք:

Ղազկերանէն կը յուսամ դանձեցիք ձեր գիրքերու պաշտօնական արժէքը: Նամակով մը յայանեցէք ձեր Պատասխանատու Մարմնէն ստացած հրահանգները:

Մնամ ձերգ՝
ԽԱՉԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Ա. Ե. 21

ԲՃԻՇԿ Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

ԻՖքէրէ, 19 Դեկ. 1908

Մեծ.

Ստեփան Էֆ. Եսայեան

Կեսարիա

Այլ խնէքս կտրեց օր նամակներով չլիտի կարենամ լսելի ընել ձայնս: Ա՛յս, բարեկամս, չլիտեմ ինչ՞ուս

սանկ կ'ըլլայ կոր: Խնդրեմ ձեր որինուար մտադր կամ պաշտօնական գիրքը ինչպէ՞ս պիտի ճշգրտի, բռնէք: Եթէ բերանացի հրահանգներ ունիք, առէք: Եթէ գրատուր՝ նոյնպէս, եւ եթէ, յոյս ետ, դեռ ձեզի սրեւէ իրատասութիւն արուած չէ, այդ ալ հասկնանք: Մինչեւ հիմա շատանց Պատասխանատու Մարմնոյն հետ կը թղթակցիլ: Սա կէտը միայն սէպէ է գիտնալ՝ որ երիտասարդութիւնը բռնել, կենայ, գտնել շատ դժուար է. հետեւարար դժուար կայութեան մէջ կը գտնուիմ: Ինչո՞ւ սոյնպէս կ'ընէք կար. խնդրեմ նամակս ստանալուդ, ստորագրութեան համար տեսարակ կամ այլ գրութիւն՝ ինչ որ է գրկեցէք, կամ չէ նէ պարզապէս մետակերպութիւններուն վերահասու րէք զմեզ:

Մնամ սպասող՝
ԽԱՉԻԿ

Ա. Ե. 22

ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏ. ՄԱՐՄՆԻ ՂԱՄԱԿԸ
ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Պաշտօնաբաղբի վրայ, սեր մէյանով, երկու նրբա:

1908 Դեկտ. 25

Հ. Յ. Դ. Կեսարիոյ ինթակամիտէին

Քննիչներս,

Կը պատասխանենք ձեր Դեկտ. 12/25 ամսաթիւին. Եստ զո՞հ ենք օր՝ շնորհիւ ընկերներու աշխատութեան, վրայժակեցողութիւնը կ'առնէ իր բազմալի ծառայք ձեր շնորհի մէջ: Հաճոյքով կը սպասենք նորակազմ կենթայոմիտէի տեղեկագրին:

Ձէնքի գիւրտութեանց եւ այլ այս կարգի յարակից խնդիրներու մասին ոչինչ կրնանք ըսել՝ Բաղնիսեցի ընկերներու կազմէն: Հարկ է այս կէտերը կարգադրել անձամբ եւ տեղւոյն վրայ. մենք տարակոյս չունինք թէ Բաղնիսեցի ընկերները չեն դրանար բոլոր իրենց կարելին՝ օգտակար ըլլալու ձեզի:

Հանածայն ձեր ցանկութեան, այս փոստով իսկ ձեր հասցէին համբայ կը հանենք 100 հատ կամիտէտեան փրօնի, 20 հատ խմբատետր եւ 2 սրակ իմբակուն ընկալարի, ինչպէս նաեւ 100 օրինակ Սեպտ. եւ Հոկտ. թիւացեալ «Դրօշակ»ի համարէն: Ի՞ գէպ, կը խնդրենք, որ «Դրօշակ»ի հարցը կարգադրէք տեղէ ետք ուղղակի փրնեւի հետ, տուլով ձեր հասցէն եւ նշանակելով ձեր ազամ համարներու թիւը. առով թերթերը թէ՛ շուտ կը ստանաք, թէ՛ շիտթութիւններ տեղի չեն ունենար եւ թէ՛ մանաւանդ փոստի կրկնակի ծախս չի վճարուիր՝ բոլորովին աւերաբ. տեղը: Նոյնպէս կը խնդրենք որ

«Ֆրոչուկ»ներու բաժնեկիները դանձեք կանոնաւորաբար եւ հաշիւները պահէք առանձինն, ներկայացնելու համար Բիւրոյին տանձին:

Գլխէք թէ կգերականութիւնը գասակարգ մըն է, որուն գոյութեան հակառակ ենք մենք սկզբունքով, հետեւաբար, մանաւանդ այժմ ոչ մէկ կերպով կրնանք համակարծիք բլլալ որ մեր ընկերներէն ռեւէ մէկը նախընտրէ այդ ասպարէզին մէջ գաղափարական դործունէութիւն փորձել: Ամէն պարագայի տակ, կողմնակից բլլալով նաև խզճի ազդեցութեան՝ ընկեր Եզրիտէեան կարող է հետեւել իր կոչման:

Մեր Սերաստիոյ Մարմնին հասցէն է՝

Արամ Երանոսեան
ուսուցիչ Արամեան վարժարանի
Կեսարիա

Յատկապէս ձեր ուշադրութիւնը պիտի խնդրէինք Եզրիտի շրջանին նկատմամբ, որուն դործունէութեան միայ մեծ ներգրծութիւն կարող է աւենալ ձեր տաք յարաբերութիւնը այնտեղի Մարմնին ու ընկերներուն հետ:

Ընկերական բարեւաններով
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Կ. ՊՈՒՍՈՅ ՊԱՏՄՍՆ. ՄԱՐՄԻՆ

Ա. Ե. 23

ՎԱԶԳԻՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Փակելու համար Ստ. Եսայեանի 1908ի քղթածքարը, կու տամք ՎԱԶԳԻՆ ստորագրուած այս նամակը՝ որ, քէեւ քուական չի կրեր, բայց ըստ բովանդակութեան կը պատկանի 1908ի ամբան կամ աշնան ամիսներուն: Գրողի ինքնուրուիւնը մեզի անձանք է: Գրուած է մանիշակագոյն մեկանով, նամակի ընթացիկ միաքերք քուղքի վրայ, երկու երես:

Մատիտով մակագրուած է՝ «Այս նամակը, ըստ երեւոյթին, գրուած է 1908ին: Վ. Նաւասարդեան 30/III/40»:

Մեծ. Ստեփան էֆ. Եսայեան

Ձեռն նամակ չտացայ: Կը ցաւիմ որ շատ հեռու եմ: Ի՞նչ կ'ընէք, ի՞նչ նոր հրահանգներ կու տայ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: Այս 2-3 ամսուայ ժամանակամիջոցը միշտ եւ երեսփ. Ժողովի դումարուելը անստգիւտ առիթ մ'է ժողովուրդը կազմակերպելու. սակէ վերջ դեռ պէտք պիտի ունենաք զօրաւոր կազմակերպութեան մը: Աշխատեցէք կեդրոն մը կազմել ի Կեսարիա որեւէ ռամկալարական սկզբունքով, որպէսզի պէտք եղած ժամանակ, անակնկալներու առջեւ չըտնուինք: Ես այսպէս կ'առաջարկեմ ընկերներուն.

1. Ձեռք տանել ղպրոցներու վարչութիւնը. — բոլորովին վտարել զործէ այն ամէն թաղական կամ գրացի հողաբարձութիւնները որք ոչ թէ իրենց արժանիքին այլ իրենց հարստութեան կամ կառավարութեան հատարումը բլլալուն համար կը պաշտօնավարեն:

2. Կազմակերպել ժողովուրդը քաղաքին մէջ եւ գիւղերուն, որպէսզի երեսփոխաններու ընտրութեան միջոցին կարելի բլլայ ցանկացած քուէներու առաւելութիւնները ձեռք ձգել, եւ այս միջոցաւ է որ ժողովուրդի ձայնը գերակշիւ պարեցութիւն մը կրնայ ունենալ:

3. Կազմակերպութեան միջոցաւ լսարաններ(1) հաստատել, եւ միշտ քարոզել, յեղափոխութեան վարկը աւելի բարձրացնելու եւ ժողովուրդեան միութեան եւ սյլատիւթեան պաշտարները աւելի յառաջ տանելու համար:

4. Հատուակ ընթերցատուններ եւ զարկ տալ ընկերվարական (Socialiste Revolutionaire) (2) գաղափարներու, որովհետեւ այդ է սողաղան եւ դոնէ առ այժմ այդպէս կը պահանջէ ընդհանուրի շահը, եւ մեր կազմակերպութեան սկզբունքը:

5. Դազմարներու ամբողջութիւնը միութեան մէջ պահելու եւ կազմալուծութենէ պաշտանալու համար, միշտ հողաբարեկցիլ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կլիկիայ կեդրոնին հետ, եթէ կարելի է:

Այս գաղափարները ի գլուխ հանելու համար, որոշ վարչական ժողովներ հաստատել, որոշ թակիկներ ծրարել պէտք է: Եթէ հիմա չզործենք, շատ կը տուժենք եւ մեր սկզբունքին դէմ կը զործենք: Եթէ պէտք բլլայ ես ալ կու գամ ձեր մօտ: Այժմ Սվազ պիտի երթամ, թէեւ զործ ունիմ սակայն մասնաւորապէս ընկերներու հետ տեսակցելու կ'երթամ: Ձեր քով եղած դրքերը ցրուեցէք, առէք ամէնուն թող կարդան: Այստեղէն նամակ կը գրեմ Մոյ(3), նոր հրատարակութիւններ եւ թերթեր բերել տալու համար: Դուք ալ գրեցէք Ոսկէհանը որպէսզի գիրք զրկեն: Գիներն ալ պէտք է վճարենք, որովհետեւ Դաշնակցութեան բրոպականտի գերը լրացած բլլալուն, պէտք չէ որ ձրի գիրք եւ թերթ զրկուի: Կը սպասեմ Ձեր նամակին: Յովհաննէս էֆէնտին եթէ այս կազմերը դայ, թող անգամ մը Մատէն հանդիպի: Նամակը փոստով զրկեցէք որպէսզի շուտ դայ:

Բարեւելով կը մնամ
Ձերդ
ՎԱԶԳԻՆ

(1) Բնագրին մէջ ստորագծուած:
(2) Գրուած փրանսերէնով, — Յեղափոխական Ընկերվարական:
(3) Ալեքսանտրէթի (Իսկէնտէրուն) ծածկանունը:

Ս. Ե. 24

ԲԺ. ԽԱԶԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելամով, նամակի գծաւոր փոքր չափի (15x20,5 սմ.) երկու անգատ քուղթի վրայ (իւրաքանչիւրը մէկ երես) :

Նայնը եւ յաջորդը՝ Ս. Ե. 25 :

Էֆքէրէ, 1 Յունուար 1909

Մեծապատիւ.

Ստեփան Էֆ. Եսայեան,

Շնորհաւոր Նոր Տարի !!!

Սիրելի ընկեր,

Ձեր Դեկտ. 20 թուակիր հրահանգներու յենլով կազմեցինք տեղւոյս առժամանակեայ ենթակոմիտէն : Տեղեկաւորներն յաջորդով :

Ծննդեան երկրորդ կամ երրորդ օրը պիտի ընենք բացումը մեր հաստիակաց ձրի ընթերցատան, որն որ կհաւուորման վիճակի մէջ է :

Պէլէկէսին դեռ խումբերու կազմութեան վիճակի մէջ կը դռնուի եւ կը յուսամ որ այս շաբթու վերջը պիտի ընտրէ իւր առժամեայ ենթակոմիտէն :

Այսօր կ'իջնեմ Մանճըսըն, ուր պատրաստ կան եւրեք խումբեր. անոնք յօժարեալամ պատրաստ են մեզի հետ համերաշխաբար ընտրել մնայուն ենթակոմիտէն, իսկ Պէլէկէսին պիտի ունենայ իւր առանձին ենթակոմիտէն :

Աւետիքեանը հոն կ'աշխատի երկտասարդները կրթել ու պատրաստել. այս ընթացքով մեր շրջակաները դահապուրջ արդիւնք պիտի տան :

Մօտերս տեղս ժամանած են Ատանայէն ընկ. Գրիգոր Սառաճեան եւ Կարապետ Բարազեան. այս վերջինը պիտի աշխատի մարտական խումբ մը պատրաստել : Առաջինը կարծեմ ձեզի ծանօթ ըլլալու է դոնէ յանձնարարականով :

Մեր ընթերցատան համար անմիջապէս կը կարօտինք «Դրօշակ»ի, «Ռազմիկ»ի եւ «Ազգակ»ի, նաեւ Բաֆֆիի ամբողջ դործերուն. Ահարսնեանէն մի քանի կտոր, դաշնակցական նշանաւոր պետերու եւ հերոսներու կենսագրութեան, որոնց ընարութեան ձեր անձնական աջակցութիւնը կը խնդրենք եւ, կը սիրենք յուսալ, որ ձեր ունեցած դիւրութիւններով առաջին առթիւ մեր պահանջները պիտի փութաք լրացնել, որոնց փութաբէտքին համար անմիջական վճարումներ ընելու պատրաստ ենք, ըստ սրում, սոյն կէտերուն ձեր ներող ուշադրունքը կը հրաւիրենք :

Ընթերցատան բացման համար աջակութիւնը պիտի խնդրենք Նղիսեանի. իսկ եթէ ձեր կողմէն յօժարիք

զալ, միտան ընկեր ֆանտաստեր, հանդէսնիս աւելի փայլ մը պիտի ստանայ :

Կը յուսամ սակայն այդ օրէն տաաջ ձեզ տեսնել քաղաք :

Տեղս ժամանող ընկերք Ստասճեան եւ Բարազեան բնիկ էֆքէրէցի են եւ կը դռնուէին յԱտանա պանդըխտութեամբ, սիրով սղջուհեցին տեղւոյս մէջ ուսուցող ենթակոմիտէն եւ անմիջապէս սկսան աջակցիլ. իրենց զալուստը բարի ազդեցութիւններ բերու մեզ :

Ի դիմաց

Առժամեայ ենթակոմիտէին Էֆքէրէի

Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Ս. Ե. 25

ԲԺ. Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Էֆքէրէ, 3 Յունուար 1909

Մեծապատիւ.

Ստեփան Էֆ. Եսայեան

Սիրելի ընկեր,

Ստացայ Ձեր 2 թուակիրը, ինչպէս «Ազգակ»ները ու շրջարեւոտները, որոնց համար խորին շնորհակալութիւն :

Երէկ Մանճըսընի խումբերէն եկած էին, որոնք կը յայտարարէին թէ իրենք պիտի կարենան ենթակոմիտէ մը ընտրելու շափ խումբեր ունենալ : Եւ իրենց խրատ տուի առ այժմ երեք խումբերով մնալ, ապագային ընտրողարար լուրջ խումբեր կազմելու սպասելով. հետեւաբար կը տեսնեմ թէ անոնք ինչպէս որ ըլլայ առանձին ենթակոմիտէ ընտրելու իրաւունք պիտի ունենան :

Պէլէկէսեցիք նոյնպէս շատ չանցած ենթակոմիտէ պիտի ունենան, եւ արդէն իրենց մէջ ընտրած են ենթակոմիտէնին, առժամեայ :

Մենք մեր կարգին առժամեայ ենթակոմիտէնիս ընտրեցինք : Եթէ անապարէինք՝ ցարդ երեք զիւղերը 200 անգամներ պիտի ներկայացնէին, բայց մենք ընտրողարար կողմակերպուելը կը նախընտրենք. վերջապէս այս երեք դիւղերու մէջ միութեան խնդիր մը առկա կայ կամիտէ ընտրելու մտայն. միւս կողմէն դուք կ'աճապարէք շրջանային տեղեկագրերու պատրաստութեան գործին, ահա թէ ժամանակի սղութիւնը որ ատիճանի կը շուարեցնէ մեզ :

Սոյն պարագաներու տակ պիտի ստիպուինք մեր ընթերցատան բացումը յետաձգել եւ պարապիլ վերոյիշեալ հարցերով :

Ուրախ եմ որ փափաք եւ կամեցողութիւն կը յայտնէք մեզ այցելելու համար. եթէ կարելի է յետաձգեցէք ձեր այցելութիւնը, քանի որ մենք ալ ստիպեալ յետաձգեցինք մեր ընթերցատան բացումը (այս վերջին պարագան իմ անձնական հսկողութեանս կարօտելուն համար):

Բացման հանդէսէն 2 օր առաջ իմաց կու տամ Ձեզի եւ անշուշտ բարեկամներոյ հանդերձ կը հրամայէք:

Մեզի տրուած ժամանակամիջոցը մեզ շուարման մասնեց. այսօր հաճի Ստեփան աղայի հետ շրջակաները պիտի այցելենք, նայինք միութեան խնդիրը ինչ էլք պիտի ունենայ. ասոկէ կախուած ունի ինքնորոշութեան գործը:

Ձեր շրջաբերականին վերջին մասը, այն է, յիշեալ ժամանակամիջոցին տեղեկագիրը չտուող խումբերու կազմակերպութենէն դուրս համարուելու խնդիրը, տարօրինակ կը թուի ինծի... հաճեցէք այս մասին բացատրութիւն չնորհել:

Մաղթելով Ձեզ յաջողութիւն մ'նամ Ձերը՝
ԽԱԶԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Նզիտէան քաջառօջ է եւ կ'աշխատի:
Տօքթորին յատուկ բարեւեներ. ո՞ր աստղերու տակ էր...:

Ա. Ե. 26

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած սեւ-սրճագոյն մելանով, պաշտօնաթուղթի վրայ, մէկ երես եւ 8 տող:

1909 Յունուար 12/25

Ընկեր Եսայեանի

Կեսարիա

Կը պատասխանենք ձեր Դեկտ. 20 թուակիր դրութեան: Ընկեր Սիրական Մօսկիչեան եւ Մելիք Տաղըճեան մինչեւ այս պահուստ տակաւին չեն հասած հոս կամ չեն տեսնուած մեզի հետ: Եթէ հասնին՝ կու տանք իրենց բարոյական ամէն աջակցութիւն:

Եթէ դատարանի միջոցով ապացուցուած են ընտրական ղեղձումները եւ այս մասին հոս Խորհրդարանին մէջ ներկայացուի հարկ եղած քննութիւնը, ապահով եղէք թէ մեր ընկերները ցոյց կու տան ամէն հոգածութիւն եւ ուշադրութիւն՝ խնդիրին:

Դ. Ընդհ. Ժողովի ատենադրութեան հրատարակուած ամփոփումէն զժբարխտարար չունինք մեր արամադրութեան տակ. այս, ինչպէս նաեւ Ե. Ընդհ. Ժողովի հարցերուն համար, հարկ է դիմել ուղղակի ժընեւ.՝ Բիւրօյին:

Հակասակ ձեր նախորդ նամակներով ըրած խոստման՝ տակաւին տեղական Կոմիտէի կազմը մեզի հետ պաշտօնական յարաբերութեան մէջ չմտաւ: Արդեօք նոր զժուարութեա՞նց բարեցաք, որոնք յապաղում պատճառեցին կազմաւորման: Անշուշտ ստիպողութեան պատճառ չկայ. լաւ է ուշ, բայց հիմնական ու կատարեալ: Կը յուսանք որ մինչեւ հիմա արդէն լուրջ տեսակցութիւններ եւ խորհրդակցութիւններ ունեցած էք Թալասի ընկերներուն հետ՝ որոնց դադափարները եւ ձգտումները կը թուին մեզի բուական հասուն:

Սուրէն՝ Նշանեան ստորագրութեամբ նամակ մը՝ ուղղուած ընկեր Ձուարեանի, կ'իմացնէ թէ մեկնած էք էլվերէկ՝ կազմակերպելու համար նոյն շրջանը: Կը յուսանք թէ մինչեւ հիմա վերադարձած կ'ըլլաք արդէն արդիւնաւորապէս:

Բարի եղէք նոյն ընկերոջ հաղորդելու թէ կանանց յատուկ կանոնադիր մը չունինք առայժմ. հաւանաբար այս մասին աւելի հիմնաւոր որոշումներ պիտի տրուին յատուկ կայ Ընդհ. Ժողովին մէջ՝ որ պիտի գումարուի դարնան մէջ: Հիմա կուհիմա հաճեցէք բուականանալ մեր ընդհանուր օրէնքներով:

Յոյն յեղափոխական կոմիտէ կազմուած չէ. կան միայն քաղաքական խմբակցութիւններ՝ որոնք որոշ գոյն չունին կամ աւելի ճիշդը, կը գործեն պատրիարքական քաղաքականութեամբ:

Ընկերական բարեւեներով
Հ. Յ. Դ. Կ. ՊՈԼՍՈՅ
ՊԱՏԱՍԽ. ՄԱՐՄԻՆ

Ա. Ե. 27

ԲԺ. ԽԱԶԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելանով, ցամախի փոքր չափի երկրորդ քուղթի մը ա. եւ դ. երեսներուն վրայ:

Էֆքէրէ, 15 Յունուար, 1909

Մեծ.

Ստեփան էֆ. Եսայեան
Կեսարիա

Սիրելի ընկեր,

Երեքշաբթի օր բացում չկատարեցինք ձեր չկարենալ դալուն համար:

Վերջնականապէս մեր բացումը տեղի պիտի ունենայ այս կիրակի օր. հետեւաբար հրամայեցէք եկէք, եթէ կարելի է ուրիշ կարող խօսող ընկերներ ալ միասին բերէք:

Վանքէն դասատուներ խոստացած են մասնակցիլ: Պիտի դռնուին նաեւ աշակերտները:

Փանոս էֆենտին իւր քեմանով եթէ կարելի է միասին բերէք, հանդէսին աւելի փայլ մը տալու համար: Փանոս էֆենտին կարծեմ ընկերներէն է. անպատճառ այդ մասին կարգազրուիլուն մը ըրէք:

Մեր բացման հանդէսը փայլուն ընելու համար ինչ որ կրնաք խորհեցէք, որովհետեւ ստիպուած ենք այդպէս ընել ինչ-ինչ պատճառներով: Հոս տեղի քլիւպը բուն պայքար կը մղէ մեր դէմ. ձգէ որ կարեւորութիւն չունի թէեւ, սակայն ազնուահանութիւնը պահպանելու ձգտող քլիւպներ... զիտեմ որ ամէն ջանք ի դործ պիտի դնեն մեր կաղմակերպական դործերը խանդարելու համար: Այդ ալ հոգ չէ:

Միայն թէ դուք մի քանի ուրիշ ընկերներով, մանաւանդ Փանոս էֆենտին ալ մէկտեղ առնելով, անպատճառ շարաթ երեկոյ հոս հասնիք. դործելու ժամանակն է: Բարի նախանձով պէտք է դործենք. ուրիշներ կը դարձեն, մե՞նք:

Նամակիւս պատասխանը այսօր կը սպասեմ:

Մնամ Ձերդ
ԲՃԻՇԿ Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Ա. Ե. 28

ԲԺ. Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած մանիշակագոյն մեղանով, նամակի սովորական չափի քուղքի մը մէկ երեսին վրայ:
Նայնը եւ յաջորդը՝ Ա. Ե. 29:

Էֆքէրէ, 28 Յունուար 1909

Մեծ.

Ստեփան էֆ. Եսայեան

Սիրելի ընկեր,

Ստացայ Ձեր նամակը. Պէլէկէսի խնդիրը այլ կերպով կարողադրելու վրայ եմ: Ես մի քիչ անհանդիստ եմ: Ձեր նամակը ստանալուս հաճի Ստեփան ազան զրկեցի, դեռ չեկաւ. չեմ կարծեր որ վտանգ մը տեղի ունենայ:

Մեր գործը աղէկ է եւ կը յուսամ այսօր մնայուն ենթան(1) պիտի ընտրենք:

Կողմէք նորէն խրատումներու լուրեր կը հասնին.

ինչ է Կեօարիոյ ներկայ կացութիւնը, իմոյ տուէք: Այս զիշեր շրջակայ զիւղերէն կէս զիշերէն վերջը մեղի դիմումներ եղան. ջարդի սպառնալիքներ իբր թէ եղած ըլլան. իրիկունը արդէն մենք քաղաքին մէջ անհանդիստութիւն մը տեղի ունեցած ըլլալուն լուրը առած էինք եւ դահլիճեամբ կը ծանուցանեմ թէ հակառակ տարր մեր ընթերցարանը ամէն օրուանէ աւելի՛ լիքն էր. ատանկ բաներ ա՛լ կ'երեւի մեր տղաներուն վը՛ղ կաւ դոն: Ինչ որ է. այսօր նամակով մը տեղեկութիւններ տուր:

ԽԱՉԻԿ

(1) Ենթակումիտէն: Ոչ գործածական կրճատում մը:

Ա. Ե. 29

ԲԺ. Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Էֆքէրէ, 2 Փետրուար 1909

Մեծ.

Ստեփան էֆ. Եսայեան

Սիրելի ընկեր,

Ստացայ Ձեր վերջին նամակը: «Գաբատաղ»ներու խնդիրը պիտի կարգադրէք. յուսամ այսօր այդ մասին կը տեղեկացնէք: Քանի՞ հատ ունիք պատրաստ, զինքը եւ փամփուշաներու դիները: Այս «ղարատաղ»ները խումբի մը հինգ անդամներուն համար են. ասոնք աւելի դրամ տալով կրաներ պիտի չկարենան դնել, հետեւաբար կարելի եղածին չափ ածան դնել հարկ է:

Գալով կրաներուն, 15 հատ անպատճառ կ'ուղենք: Երէկ լսեցինք որ վաճառական հաճի ձէպրայիլ ազայի կրաներ եկած են շարաթ օր: Ձեր էրէյլին ճամբայ ելած է ըսած կրաները արդեօք ատո՞նք են: Ձեզի զուլիքները ե՞րբ պիտի դան, քանի՞ պիտի կարենաք տալ, քանի՞ օրէն պիտի կարենաք յանձնել. — այս ամէնուն մանրամասնօրէն հաճեցէք այսօր պատասխանել:

Ձեզի 4 ոսկի վաղը կ'ուղարկենք անպատճառ:

Քաղաքի վիճակին վրայ մանրամասն տեղեկութիւն տուր: Ձեզի գալիք ղէնքերուն մէջ մատուցեր ատրճանակներ ալ կա՞ն թէ ոչ. այս ամէնը տեղեկացուցէք:

Երէկ դրաղեալ էի, լսարանի դործերով: Լսարան ունեցանք եկեղեցիին մէջ, ատոր համար չկարողացայ մեր տեղեկագիրը պատրաստել: Վաղը միւս օր կը զրկեմ:

Մնամ Ձերդ
ԽԱՉԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Ա. Ե. 30

ԻԺ. Խ. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած է մանիշակագոյն մերանով, ճամակի սովորական չափի զծաւոր երկթերթ բուղթի մը ա. եւ դ. երեսներուն վրայ:

Էֆրէրէ, 3 Փետրուար 1909

Սիրելի ընկեր,

Երէկի նամակիս չղատատխտնեցիք. հաճեցէք այսօր մանրամասն տեղեկութիւն տալ:

Կը լսեմ թէ քողաքին պաշտպանութեան համար Հնչայ(1) կողմէն մեծ դործունէութիւն ցուցուցած են: Դուք ի՞նչ ըրիք. մասնակցութեամբ թէ կը քննանք. զիտէք, տասնիկ պարագաներու ասիկ մեծ աղբեղութիւն կ'ընէ, ինչպէս որ մենք ալ քիչ շատ դործունէութիւն մը ցոյց կու տանք առանց ասորաճայնութեան:

Մեզի խմբատեար, պաշտօնական թուղթ ղրկեցէք: Մեր «Այլալ»ը չըրկեցիք:

Կարմը գոնուող պարոն Յակոբոս Ասրլալեկեանը եթէ կրնաք, սիրաշահեցէք. կը լսեմ թէ այս կողմերը միևնրեւն համար դործելու գիտումներ միտումներ ունեցած է: Կը լսեմ նաեւ թէ հայերէն չլիտցողներու առջև ձեր դոները պոցած էք. դուք զիտէք, սակայն Կեսարիոյ համար սխալ քայլ մը կրնայ ըլլալ այլ:

Ձէնքի մասին մանրամասն տեղեկութիւն տուր. եթէ այլ մասին գործունէութիւն ցոյց չտրուի Դաշնակցութեան կողմէն, ազէկ աղբեղութիւն չպիտի ընէ, մինչդեռ միևնրեւն առատ խոստումներ ընելով միտքերը գրաւելու ջանքեր կ'ընեն. քիչ մը ջանք, քիչ մը աշխուժութեան պէտք ունինք: Դիտէք, ժողովուրդը այնպիսի հաւատք մ'ունի որ Դաշնակցութիւնը կրնայ մատակարարել ազէկը, աժանը, յարմարը. հետեւորար մէկ աստիճան ճիտերնուս պարտքն է ծառայել, մինչեւ ժողովուրդին մէջ գիտակցութեան արթննալը հաճոյակատարութեան քաղաքականութիւնը մեծ դեր կը խաղայ:

Ներփակ 4 սուկինոց չէքը գանձեցէք Ֆրէնկեաններէն:

Մնամ Ձերդ

ԽԱՉԻԿ ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

(1) Հնչակեաններու:

Ա. Ե. 31

ՊՈՂԱԶԼԵԱՆԷՆ՝ ՍՈՒՐԷՆ Յ. ՆՇԱՆՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԷԻՆ

Գրուած կովիսէական պաշտօնաբուղթի մը երկու երեսներուն վրայ, մանր տաւերով եւ մանիշակագոյն մերանով:

1909 Փետր. 16, Պոլսալլեան

Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Կեսարիոյ Տեղական Կոմիտէին

Ընկերներ,

Ներփակ կը գրկեմ Իյոէլի տեղեկատուութիւնը: Չաղմաղ եւ Պոլսալլեանի տեղեկատուութիւնները արդէն զբիւրած են: Միևնրեւն թէ այս մի քանի շարժումն միջոցին սոյն երկու ղրկուելու մէջ անգամներու թիւը կրկնապատուուած է. Պոլսալլեան ընտրած է ենթակամիտէի 5 անդամներ, որ դործը պիտի վարեն. երկու օր առաջ Չաղմաղ գոցի, թէ՛ երկուցի թէ՛ ժողովաւուն խօսեցայ եւ կողմակերպուելու յորդորեցի. յոյս ունիմ որ Չաղմաղ ամէնէն լաւը պիտի ըլլայ: Կերմիւրցի ձիւփան էֆ. Աշիկեան յայտնի խաչապողութեան սկսած է. պրոպագանդայի գիմակ հաղած գիւղէ գիւղ կը շրջի Իյոէլիէ. Չօյրթիտէն եւ Իւրնէչէ գրամ առած է յանուն կողմակերպութեան, լրատիրը եւն. բերել տալու համար, տեղական (Իյոէլի) ընկերները խարուելով գրամ տուած են իրեն ասոր համար: Պէտք եղածը ըրէք, ես ալ եթէ յարմար մարդեր գտնամ, ամէն ղրկող շրջաբերականներ ղրկելու նպատակ ունիմ:

Կարեւոր պարագայ մ'ալ: Տեղուս կառավարութիւնը, որ բառին անլլիտիան իմաստով լոնայակատուան է, հայ ղրկուցիին կեղեքելու նոր միջոց մը հնարած է. — ղրկուցիին ուտելու հայ չունի ե բոնի տուրք կը հաւաքէ. ղրկուցիք Յ օր ժամանակամիջոց կ'ուզեն հարկը տալու համար. կառավարութիւնը դայո նկատելով անհնազանդութիւն, գիւղի երեսելիներէն չորս հատը կը բանտարկէ. ղրկուցիները կը ղրկեն ընկեր Նեւանի (որ հոս փաստաբանութեամբ կը զբաղի), որ իրենց խտրտա մը ղրկէ եւ ընկեր Նեւտոն խտրտային մէջ այս խօսքը կը դործածէ կառավարութեան դէմ. «Թահրըթ իթմէտէն, իսպաթ վէ շահատ օլմատան օտտեմլերի հէօմի — գարագուշի իլէ հասպ էթմէյէ հալղընըղ եօզ»(1): Ընկեր Նեւտոն շատ յանգուզն դնացը ունի եւ կառավարութիւնը շատոնց առիթ կը փնտռէ եղեր զայն ճգմելու, եւ այս «հէօքմի — դարագուշի» բառը կառավարութեան դէմ մեծ անարգանք մը նկատելով զայն կը բանտարկէ: Ընկեր Նեւտոն, տեղական

Ենթակամբնակի ատենադպրերը եւ ամէնէն զործունեայ անդամը, այսօր բանտն է: Անմիջապէս եղելութիւնը խմացուցէք հոն վալիին, որպէսզի հեռագիր մը տան հոս: Ժողովուրդը ամէն օր ահուզողի մէջ է. սակէ 10-12 օր առաջ չըջակայ թուրք գիւղացիները ամբողջ հոս կը հաւաքուին թալանի նպատակաւ. շուկան 2-3 օր զոց կը մնայ եւ տեղւոյս գայժագամը այս բաներէն շատ գոհ ըլլալ կը թուի. եթէ հոս ազդու գիմում մը ընէք եւ այստեղի կառավարչին խիստ հրաման մը յաջողիք տալ կուսակալին կողմանէ, կազմակերպութեան բրետիֆը(2) բարձրացնելու մեծապէս կը նպաստէ:

Պողոզի գիւղերը ամէնքն ալ Պողազլեանի հետ կապել շատ յարմար է, մինակ Իյտէլի եւ Բումաիլին պէտք է յարարերութիւն ընեն Կեսարիոյ հետ, որ իւրենց աւելի մօտ է. Իյտէլիէն ձեզ պիտի զրկեն գրամ. ինձ համար սպասուրեցէք «Ազգակ» եւ զբքոյկներ եւ պատկերներ. շմունամ ըսելու թէ խաշալող տաքեալ Աշխուեան Վեր. Հնչակեան կուսակցութիւնը կը յանձնարարէ, ցուցնելու համար թէ ինք երկու ընկերութիւններու կողմէ կարգուած զործակալ մ'է. Կեսարիոյ Կոմիտէն թող պաշտօնական նամակ մը գրէ յիշեալ սպասուրեցի եւ զայն ի կարգ հրակիրեցէք. ամօթ է որ մեր քթին տակ այս տեսակ զեղծարարներ ազատօրէն շահատակութիւններ զործեն:

Ընկեր Նեւտոնի խնդրին համար զանցառութիւն մի ընէք. Առաջնորդ Հօր գիմեցէք: Հոս ցարդ որեւէ գործադրութիւն, բարեփոխութիւն չէ եղած. գայժագամը շատ մուլեռանդ է. հոս էսկի քաս եւ էսկի տարագ է. Ժողովուրդը որեւէ բողոք ընելու կը վախնայ: Այսօր Կեսարիա վալիին հեռագիր մը պիտի տանք, եթէ տեղւոյս սպառնալիները յանգստի ինձ հետ համաձայնիլ:

Պողազլեանի ընկերներու թիւը 22 եղած է. ընկեր Նեւտոն բանտ ըլլալուն համար գործերը երեսի վրայ կը մնան:

Ընդունեցէք յարգանքներս:
 Ընկերական բարեւանքով
 ՍՈՒՐԷՆ ՆՇԱՆԵԱՆ

Ստացած եմ ընկեր Եսայեանի նամակը:

(1) Թրքերէն.— «Առանց հարցաճնտրեան, երբ փաստեր եւ վկաներ չկան, նման բռնակառ վճռով մը այդ մարդիկը բանտարկելու իրաւունք չունիք»:
 (2) Ֆրանսերէն բառ, — վարկ, հեղինակութիւն:
 (3) Թրքերէն ըսելու ձեւ, որ կը նշանակէ՝ «Ոչինչ փոխուած է. ամէն ինչ առաջուան նման կը շարունակուի»:

Ս. Ե. 32

ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
 ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻՆ

Թղթածրարին մէջ պահուած այս գրութիւնը (սեւ մելանով, նամակի ընթացիկ չափի գծուոր քուղքի 7 երեսներու վրայ գրուած) ամենայն հաւանականօրեամբ Ստ. Եսայեանի կողմէ Պատասխանատու Մարմնին դրուած նամակի սեւագրութիւնն է: Կը կրէ սրբագրութիւններ:

Կեսարիա, 5/18 Մարտ 909

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ
 Պատասխանատու Մարմնոյն

Յարգելի ընկերներ,

Երէկուայ թուականով հետադրած եմ Ձեզ արդէն այն անարդար ելքը, որ ունեցու ջննիչ յանձնախումբի աշխատութիւնը: Իրողութիւնը բաւական բնական կը գտնենք թէ եւ — որովհետեւ թուրք հին վարչութիւնը կը շարունակուի տարբեր անուան մը տակ — սակայն անկարելի էր առանց բողոքի անցնիլ պրոպագոզ զեղծարարութեան մը առջեւէն. հետեւաբար լուսարանել պէտք է մի քիչ խնդիրը իր խիւղթեան մէջ:

Կեսարիոյ վերջին դէպքերը, որոնք բաւական իւրարանցում առաջ բերին եւ պատճառ եղան 15 օր շուկային զոց մնալուն, եւ զորս ջննելու պաշտօն ունէր այդ յանձնախումբը, պատահած են հետեւեալ պարագաներուն մէջ: Մեր կառավարիչը որ ընտրութեանց աւան շատ երկրէմի ընթացք մ'էր ունեցեր — դուցէ վերէն եկած հրահանգներուն անստույլ — վերջերս՝ Պոլսէն վերադառնալէն յետոյ՝ բոլորովին այլափոխուած, եւ միեւնոյն ժամանակ Անարարի կուսակցութեան պատկանելով, ըստ այնմ ալ գործնականօրէն կ'ընթանար, կառավարական շրջանակներու մէջ հետապնդելով ազդերու հաւասարութեան սկզբունքը եւ միւս կողմէն ալ աշխատելով զիտակից եւ իսկապէս հայրենասէր տարբեր համախմբել իւր շուրջը եւ կազմակերպել Կեսարիոյ մէջ մասնաճիւղ մը Ազատական կուսակցութեան: Շատ բնական էր որ սա շատ ալ զիւր չղար մեր թուրք շովէններու(1), որոնք ամէն միջոց ձեռք առին վիժեցնելու կառավարչին ձեռնարկը եւ, բոլորովին սպառնով մնալու համար, մտածեցին զինքն ալ հեռացնել տեղէն: Հետեւաբար սկսան ամբաստանել եւ սեւցնել կառավարիչը հայասիրութեան մէջ, սկսան հոս հոն տարածայնել որ կեաւուր մութասարքը հայերու պաշտպանութեան համար միայն եկած է եւ թէ թուրք հասարակութեան շահերը զոհ կ'երթան հայերու, եւ այլ նմանօրինակ կարգ մը զրոյցներ՝ որոնք ելլալով մզկիթներէն սկսան շրջանը ընել ամբողջ քաղաքի թրքութեան, մանաւանդ ստորին խաւերուն մէջ: Եւ սակայն աստով

չէր սպառնալուներ տակաւին կառավարչին պաշտօնանկութիւնը, որովհետեւ եթէ միմիայն այդ հողի վրայ բողոքներ ալ ընէին, կառավարիչը կրնար ինքզինք սպառնալու պաշտօնապէս եւ շատ հեշտութեամբ, եւ քանի որ տարբեր դէնք մը չկար դորձածելու, կոչում ըրին խաժանի բարբարոսութեան, որմէ կը կարծէին փախուստի ենթարկել կառավարիչը: Կարող էք կշռել թէ ի՞նչ սովեցութիւն առաջ կը բերեն նմանօրինակ ամբաստանութիւններ մեր թուրք տղէտ մասնային վրայ, որը երթալով կը լեցուէր ատելութեամբ ուղղակի կառավարչին դէմ եւ անուղղակի հայ հասարակութեան դէմ: Կը մտնամ ըսել որ այդ միջոցին անպակաս էին նաեւ տարածայնութիւններ հայերու մղկիթ կոխելուն (մասին):

Դէպքը պայթեցաւ վերջապէս: 3-4000 հողիէ բաղկացած տղէտ ամբար մը կը յարձակին կառավարութեան դուռը, եւ ամենաուղից ցոյցով մը կ'ուզեն պաշտօնանկ ընել կառավարիչը եւ սպանալիքով կը յարձակին մինչեւ խկ, եւ սակայն այս վերջնայն արի ինքնապաշտպանութեամբ եւ զինուորական ուշացած միջամտութեան մը չնորհել՝ ամբար կը ցրուի, սպառնայ խօսք աննելէ յետոյ զինուորական հրամանատարէն, թէ այդ գիշեր խկ պիտի մեկնէր կառավարիչը: Ի՞նչ վիճակի մէջ էր այդ միջոցին շուկան, շատ հեշտ է երեւակայել. շաբաթներէ, ամիսներէ ի վեր ջարդի եւ թալանի սպառնալիքի տակ բթացած տարբերող հայութիւնը խկոյն սարսափի ենթարկուած կը դոցէ իր խանութը եւ կը փութայ տուները, վճռելով ժամ առաջ վերադառնալ իւր ընտանիքի մօտ եւ այս անգամ կարելի եղած չտփով սող ծախել իւր կեանքն ու պատիւը: Այդ վիճակը կը շարունակուի երկու շաբաթներ եւ այդ միջոցին գիւմուճներ կ'ըլլան բնականաբար Գաղատիա եւ Պոլիս: Պէտք է աւելցնել նաեւ որ այդ միջոցին թուրքերը՝ գրաւել ուղեկով հայ հանրային կարծիքը դէպի իրենց գատը, սկսան երգում պատառ ըլլալ, որ հայերու դէմ ոչ մի չար նպատակ չունէին եւ որ շարժումը ուղղուած էր միայն անարդար կառավարչին դէմ. անցնի՛նք:

Դէպքին հետեւեալ օրն խկ Պոլսէն տեղեկութիւն կ'ուղարկէր դէպքին վրայ եւ կը հարցուի միեւնոյն ժամանակ կայսրութեան փոստըւար լինել չլինելը: Անմիջապէս ժողով մը կը դուրսարուի երեք ազգերու էջրէֆներէն, որոնք քննելով քաղաքին վիճակը, անպահաճով կը նկատեն եւ կը հեռագրեն Պոլիս, թէ պէտք է շուտով փութացնել զինուորական ոյժ մը՝ քաղաքին պաշտպանութեան համար եւ միեւնոյն ժամանակ քննիչ յանձնախումբ մը՝ ճշգրտելու եւ պատժելու համար դէպքին պատասխանատուները, որոնք արդէն ծանօթ էին հոս, հաստատուած փաստերով: Ասոր վրայ Պոլսէն կ'ուղարկուի վաշտ մը զինուոր եւ Գաղատիայէն ճամբայ կը հանեն իբր քննիչ՝ կուսակալը եւ Իսթիքաֆ ձեզա րէյիսիմ(2): Ասոնց ժամանումին վրայ շուկան կը

բացուի եւ կը սկսինք սպասել համրտեան ռեժիմի տակ վարպետ երած վալիի մը սահմանադրական դորձողութեանց ելքին: Յանձնախումբը կը ձեռնարկէ դործի՝ ծայրայեղ պաղանապահութեամբ մը, այնպէս որ ոչ մի զաղափար կարելի չեղաւ կաղմել դորձերու ընթացքին վրայ. մի քանի աննշան հարցաքննութիւններ միայն բրին՝ երբեք չհարցուեցաւ բողոքարկուներուն, թէ ինչո՞ւ անտպահաճ գրեցեր են քաղաքին վիճակը եւ թէ առ այդ ի՞նչ փաստեր ունին. հարեւանցի բաներ մը կ'ընէ, կը քաշուի իւր օթէլը եւ կը պատրաստէ քննութեանց տեղեկագիրը: Պնդոյներ կան որ հարցաքննութեանց նախորդ թաղթերը այրած եւ նորեր պատրաստած է, եւ այս պարագան կասկածիլ կու տայ մեզ, թէ արդեօք վալիի Պոլիս պատրաստուած գաւազրութեան մը այտեղի գործիքը չեղա՞ւ: Ինչ որ է, չերկնցնենք. վալին մեկնեցաւ եւ թուղթերը կ'ուղարկուին այսօր Գաղատիա՝ Հիյէթի Իթիսաֆիյէի(3), որմէ ձերբակալման հրամանագիր կը սպասուի այս օրերս, սկսելու համար դատաւարութեան:

Մինչեւ հոս գործանալու քիչ բան կայ. կայ անգլին պարպոյ մը որ սարտափ ու դայրոյթ կ'ազդէ: Արգարութեան եւ Սահմանադրութեան պաշտելի անուններու տակ կը դործուի՝ ամենամանխիղճ եւ վայրաս դարձուածք մը՝ խտրելու համար Եւրոպայի հանրային կարծիքը, որը յուզուած պէտք է ըլլայ այդ դէպքերուն վրայ: Այսինքն թէ, վալիի եւ կամ քննիչ յանձնախումբը, չնչին ուշադրութիւն մը միայն յատկացնելով իր պաշտօնին պարտականութեանը, ձեռքը կ'ունէ հին դէպք մը, 7 ամիս առաջ՝ ազատութիւն հռչակուած օրերը տեղի ունեցած, միմիայն սա նպատակով որ մի քանի հայեր ալ դատապարտեն եւ այդպիսով մասամբ փրկուի թուրք անպատուուած մուսուսանդութիւնը. այդպէս ալ եղաւ: Ազատութեան հետեւող շաբաթներու մէջ հոս կը կազմուի Իթիսաֆի մարմին մը՝ նոյն ժամանակուայ զինուորական հրամանատար Խուլֆի Փաշայի նախաձեռնութեամբ: Այդ մարմնոյ մէջ — որը կարճ կեանք մը ունեցաւ — կը մտնան նաեւ հայոց Առաջնորդը եւ մի քանի ուրիշ հայ եւ կարծեմ յոյն ալ երեւելիներ: Այդ միջոցին Կեսարիոյ ընդհանուր արդարնակութիւնը՝ աղբուելով Պոլիս եւ այլուր տեղի ունեցող հակաբռնապետական ցոյցերէն, հոս ալ մեծ ցոյց մը կը կազմակերպէ եւ գիմելով կառավարատուն՝ դուրս կը շարտէ հոն որջացած կարգ մը հին ռեժիմի քուրմեր, որոնք տարիներէ ի վեր քամած էին խեղճ ժողովուրդին արիւնը եւ քրտինքը: Զգիտենք թէ վալին ինչո՞ւ իրար միացուց այդ երկու իրարու հակառակ դէպքերը. միայն սա ստոյգ է, որ յիշուած աւազակներու ամենահարուստը եւ հետեւաբար ամենաազգեցիկը Շէյի Իպրահիմ կոչուած սրկան, ամիսներէ ի վեր կ'ապրի Գաղատիա, որով պէտք է հաւատալ որ արդէն դրաւած էր վալին իր կողմը եւ ըստ այնմ միջոցը գտած՝ իր դատին ծառայեցնելու

նրա վերջին պաշտօնը: Աչքառու է մանաւանդ սա պա-
րտական՝ որ վաղին հաս չեկած տակաւին Գաղատիայէն
հաս նամակ մը կը գրէ իր քեռայրին. — տեղւոյս
. . . . միւտրիմ — սա բաւերայ. «Ես այստեղէն խուր-
տիպիմով կը գիտեմ տեղւոյդ գէպքերը, որոնք բուրն
ալ Խուրճի Փաշային բարեկամներուն սարքածն է» (տի-
նարկութիւն Շէյխ Իպրահիմի հակառակորդներուն):
Այս նամակն ալ կարգացուած է կառավարչին եւ ուրիշ
4 պատուաւոր մարդոց ներկայութեանը, որոնք կարող
են վկայել ստուգութիւնը եթէ հարկ ըլլայ:

Այդ, այդ եզրութիւններուն մէջ կան մի քանի թա-
ղուն նպատակներ, որոնք լուսարանութեան գալ պէտք
են: Գաղատիայէն մը կայ մէջտեղ եւ որը ուղղուած
է մի քանի ճակատներու գէմ. բայց ամենէն առաջ
Սահմանադրութեան գէմ: Հետագայ սրբապաները
պիտի հաստատեն զայն:

1. Քննիչ Յանձնախումբը եւ կամ կուսակալը —
միեւնոյն բաներ են — հաս չեկած տակաւին զիտէր իւր
հետեւելիք ընթացքը՝ քանի որ Գաղատիայէն կը գի-
տէր գէպքերը իր խուրտիպիմով:

2. Կուսակալը հաս մասնաւոր գէպք մը քննելու
էր եկած, պաշտօն չունէր 7-8 ամիս առաջ տեղի ունե-
ցող գէպքեր պրպտել, ան ալ անարդար ոգիով մը:

3. Եթէ իսկապէս այդպիսի պաշտօն մ'ալ ունէր, ի-
րաւունք չէր իրար խանել երկու գէպքեր՝ որք ոչ մի
նմանութիւն եւ տարբերութիւն չունին իրարու: Առաջինը
ամբողջ բնակչութեան մը զայրոյթի արտայայտու-
թիւնն էր մի քանի զեղծարարներուն գէմ, իսկ վերջի-
նը՝ թուրք տղէտ խուժանի յարձակումն էր կառավա-
րութեան դէմ: 4. Դէպք մը կը պատահի, քաղաքը
վտանգի մէջ կը ներկայացնեն եւ առ այդ միջոցներ կը
պահանջեն. քննիչ Յանձնախումբը ինչպէ՞ս կարողացաւ
լուր տեղեկացիլը պատրաստել առանց լսելու բողոքող-
ներու վկայութիւնը: 5. Մեր պարոն վաղին իր Պոլիս
ուղղած հեռագիրներով վարդադոյն ցոյց կու տայ
տեղւոյս կայութիւնը, ուրեմն ի՞նչ հարկ կայ որ տա-
կաւին Պոլսէն եկած գիտուորները կը յամենան մեկ-
նիլ եւ կը լսենք որ տակաւին բաւական կը մնան:
6. Եւ վերջապէս եթէ քննութիւնը անաշտ էր, ի՞նչ ի-
րաւամբ հարցաքննիչ գատաւորը, հակառակ եղած գի-
մումներու, կը մերթէ տալ Հիյէթի Իթհամիլէին(3)
զրկուելիք գարարնամէին պատճէնը, որը պէտք էր տալ
ըստ օրինի. բայց զարմանալու չէ, կուսակալ էֆենտիին
ազգեցութիւնը կը դործէ ամէն բանի մէջ, քանի որ
ամբողջ կենսարարիին վնասած կաշառակեր պաշտօնեայ
Նազիֆը, այսօր ինքը կը համարձակի Գարահիսարի
միւտրի անուանել, ուրիշ մասնակի պաշտօններու մէջ
դործածելէ յետոյ: Չմոռնանք ըսել նաեւ որ ըստ շա-
տերու կարծիքին, այդ ազգեցութիւնը կը ցանկայ ե-
ղեր նաեւ զատավարութիւնը կատարել տալ իր ուզած
որեւէ քաղաքի մը մէջ. Օր. Չօրուս(4):

Այդ, եզրակացնելով, կ'ըսենք որ կատարելապէս
կազմակերպուած դաւադրութեան մը առջեւ կը դրո-
նելինք, որուն մէջ չենք գիտեր թէ ի՞նչ մատ ունեցաւ
Պոլիսը: Ամէն պարագայի պէտք է պայքարիլ առաջին
առնելու այդ խաղաղութեանց եւ քանի որ եղած քննու-
թիւնը ոչ մի օրէնքով չ'արդարանար, պէտք է պնդել,
որ չեղեալ նկատելով այդ քննութիւնը, նոր մարմին
մը, անաշտ պաշտօնեաներէ կազմուած, ուղարկուի
հաս եւ նոր քննութիւն մը կատարելով՝ պարզէ եղե-
լութիւնը իւր իսկութեամբ. հարուածը պարզապէս
ուզուած է միայն հայ անուան գէմ, կապելով այդ
անունը մոլեռանդ ու տղէտ խուժանի մը ստոր դոր-
ծութեանց: Եւ եթէ յաջողուի իրենց այդ ձեռնարկը,
մենք կը կարծենք որ սա որոշ ազգեցութիւն մըն ալ
կ'ունենայ ներքին հայկական նահանգներուն նմանօրի-
նակ ձեռնարկներուն վրայ:

Անհրաժեշտ է որ Պատասխանատու Մարմինը ամէն
ճիշդ թափէ դործերը այդ ուղղութեան բերելու, այ-
սինքն նոր քննութեան մը պէտքը չեղտելու համար.
հակառակ սրբապային, ոչ (միայն) մի քանի հայերու
անուններ ալ խոսնուած պիտի տեսնանք այդ ստոր
գործերու մէջ, այլ եւ տեղւոյս թուրք ամբօխը բոլո-
րովին երես պիտի տանէ եւ ապա պիտի զոյս ինք-
զինք, մանաւանդ որ այդ ամբօխը առանց ստոր ալ
յանձնարարելի մանթալիթէ(5) մը չունի դժբախտա-
բար:

- (1) Ֆրանսերէն բառ, — ծայրայեղ ազգայնական:
- (2) Պատժական վերաբնիչ Ատեանի նախագահը:
- (3) Ամբաստանիչ Մարմին:
- (4) Անըքեռնի ահուգ մը:
- (5) Ֆրանսերէն բառ, — մտայնութիւն:

Ա. Ե. 33

**Պ. ԿԻՒՄԻՒՇԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ**

Գրուած նամակի ընթացիկ չափի գծաւոր միաթերք թուղթի վրայ, երկու երես:

Գրըհալը, 31 Մարտ 1909

Մեծապատիւ Ստեփան էֆ. Ս. Եսայեան

Կէրմիր

Այս անդամուան ճամբորդութեամբ մի քանի գիւ-
ղեր հանդիպելով մինչեւ Մարը Համզա գնացի. ուր որ

Տանդիպեցայ, անոնք ինչ ուրախատիթ լուրեր կ'ուզէին որ պատմեմ ի նորատա խրեանց կենցաղապարտութեան (թէպէտ աւելի մօտ է Նոպրատ քան Կեսարիա) . առաջնէր կարծեմ թէ ըսած էի ձեզ թէ այս մտտին, նոյն քաղաքի հալապիւրն անասրբեր կը գտնուին որեւէ կուսակցական կազմակերպութեան համար . մինչև ցայժմ զբեթէ մի մարդ, անգամ անակղեակ այցելու, չէ տեսնուած . զիւզացիք տեղեկանալով Կեսարիոյ վերջին զէպիքին առթիւ մեր ազգայնոց պատրաստութեանը, սրոյ կը նախանձին, աւելի ետանդ զրացի անոնց վրայ այս անգամ քան թէ աշնան ժամանակ . բայց կարօտ են յորդոր եւ քարոզութեան եւ մանաւանդ զործօն պաշտօնէից, սրոյ մի նմուշը տեսնուեցաւ աստ զիւզիս մէջ, որ ասիէ իր 15 օր յառաջ Հնչակեան կուսակցութեան կազմանէ իրը զործօն մի մարդ հանգիւղելով 40ի չափ անգամակցող արձանագրեց . թէ եւ մինչև ցայսօր կըրկին այցելու եւ պաշտօնեայ մը չտեսնուեցաւ . նոյնպէս սուրիչ մի քանի զիւզերէն եւս բուսականաչափ ստորագրութիւնք հասարած է, յատարելով որ Կեսարիոյ զործիչը մօտ օրերս յատկապէս գալով պիտի քարոզէ, սրոյ համար կը յառի ալ թէ Պոլիս հրաւիրուեր է յատուկ խորհրդակցութեան համար : Ստուգութիւնը չեմ զխտեր :

Արդեօք սոս՞ջ է այն լուրը, թէ Դաշնակցական եւ Հնչակեան կուսակցութեանց համաձայնութեան համար Վեհ. Կաթողիկոսը միջամտեր է, ամէն ջանք չըխնայելով :

Այս օրերս մի քանի մարդոց բերնէն գանդատանոց խօսքեր լսեցի հանգիւղ ինքնակոչ բնկերացիալ Պր. Աշղեանի, որ սպանակիքով դրամ ժողովելու ետեւէն է եղեր . ինչպէս որ մէնթէչէջի Հայրապետ էֆ. Ի ինչ կերպ եւ բնթաղք բոներ է նէ՛ զխաղնելով եւ գորշացեցելով դրամ շարթած եւ խրացուցած է, յորմէ տեղեկութիւն ալ ունի եղեր Դաթիան էֆ. ... թէպէտեւ կարեւորութիւն չի սրուիր գանդատներուն, բայց ինչ որ ալ բլրայ աջօրինակ ստութեանց Տեղեկակցութեամբ հասարակութեան միտքեր կը խանդարաւին :

Այս մտտին լուրեր հազարելու թէպէտ պարտականութիւն մը ստանձնած չեմ, մանաւանդ որ ո՛չ ընկեր եւ ոչ ալ անդամակից եմ, բայց իրը մի տալչասէք հայ անհատ եւ ըստ իմ տեսութեան եւ գտգափորիս, տեսիլի զօրժողութիւն մը բլրալուն համար կարելուր տեսիլ ծանօթայնիչ դձեղ . եթէ կարեւորութիւնը դուք ալ կը դատէք, տօրիներէք պարտ Եւ պաշտօնը, զիւզացիներու համար զիտ . եթէ, ոչ, այն ալ դուք զխտէք :

Եւ արդեօք կընա՞մք արժանանող պատասխանին՝ որ «համայն կուսակցութեանց դաշնակցութեանը համար հրաւիրուած խորհրդակցութեան ժողովը» պիտի գումարէ՞ եւ ե՞րբ (դաշն կը հրատարակէր «Ժամանակ» թերթը) :

Ձէնքի համար նամակցութեանէն ի՞նչ արդիւնք

զսրացաւ . այս մտտին ձեռ խառամք կը յիշեցնեմ որ պիտի ծանօթացնէ իր գիտ :

Ընդունեցէք յարգանքներս
Պ. Բ. ԿԻՒՄԻՒՇԵԱՆ

Ս. Ե. 34

ՍԵՒ ԲԼՈՒՐԻ (ՍԵՒԱՍՏԻՈՅ) Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱՄԱԿԸ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Գրուած սեւ մեխնով, պաշտօնաբուցքի վրայ, մէկ կրեւ : վերը, աջին, կը գտնենք տպագրուած ընթացիկ վերատարբիւնը՝ «Հայ Յեղափոխական Գաղնակցութիւն — 1890» (կայերէն եւ ֆրանսերէն) : վերը, ձախիմ, գիւնամշտեր, Բարձր անունը («Սեւ Բլուր» — ձեռագիր — եւ ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ — տպագրուած), քուսակը եւ նամակի քիւր :

Ստորագրուած է՝ «Հ. Յ. Գ. Սեւ Բլուրի Կեցր. Կոմիտե», որուն տակ կայ նաեւ տեւն մը, — եւրամօրէն՝ Բաւիլ :

ՍԵՒ ԲԼՈՒՐ
ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ
№ 65

1890 / 7 / VII

Հ. Յ. Գ. ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Այս անգամ համըմաններէ միջոցաւ ձեզ ուղարկեցինք երկու տէնի հաղուտեղէն, որը ստանալուով կը խնդրենք որ ուզարկէք շուտով Ատանա : Արդէն ասիէ մինչև Կեսարիա վարձքը վճարեր ենք : Կը մնայ ասիէց մինչև Ատանայիւր . այդ ալ եթէ կրնաք հող տեղի Կարմիր Թաշի միջոցաւ, եթէ ոչ գուք կը վճարէք եւ մեզ կ'իմացնէք ըստիւր, սրդէպի շուտով ասիէց ձեզի ուզարկենք : Հարկաւ դուք ասիէց կ'ուղարկէք Ատանայի Կարմիր Թաշին եւ կոմ Դաշնակցութեան :

Մենք հաս ծրայրած ենք զի՞ֆունի զործին համար մասնաւորապէս մենք մեզի աշխատիլ, տաանց սպասելու ասոր անոր օգնութեան . արդէն տեղիք շատ յաբմար փորձ բնկերներ, որոնք կարող են անձամբ փխաղըրել ամէն ինչ . եթէ դուք ալ կ'ուզէք առթիւց օգտուիլ, շուտով այժմէն գրամաղլուրը պատրաստեցէք . եւ կըր զործի ձեռնարկներ աւելի մեանքամանն կը հալըրակցիւնք իրարու հետ :

Ընկերակցան բարեաններով
Հ. Յ. Գ. ՍԵՒ ԲԼՈՒՐԻ
ԿԵՆՏՐՕ. ԿՈՄԻՏԵ
ԲԱՍԻԸ

Ս. Ե. 35

Վ. Ս. ՔԻՒՐՔՈՒՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՍՏ. ԵՄԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած է սեւ մեկնով, նամակի 13x20.5 սմ. չափի երկրորդ քուղբի մը չորս երեսներուն վրայ:

Ստեփան Եսայեանի քղթածրարին մէջ գտնուող՝ 1909ի վերջին նամակն է: Բովանդակութեան կը հասկցուի որ Ստ. Եսայեան կետարիայէն մեկնած է արդէն եւ կը գտնուի Կ. Պոլիս: Նամակագիրը, ըստ երեւոյթին, երիտասարդ ուսուցիչ մըն է:

Կեսարիա, 29 Հոկտ. 1909

Սիրելի

Ս. էֆ. Եսայեան

Պոլիս

Կը ցուեմ որ ցարդ ձեր մասին ստույգ տեղեկութիւն մը չունենալով կարելի չեղաւ դրել. ատեն մը լմացանք որ ժընեւ մեկնած էք, ատեն մը ուրիշ տեղ ու այս օրերս միայն Օն. էֆ. Դաւթեանէն կարելի եղաւ հասկնալ որ Պոլիս կը գտնուիք: Ես Մերսինէն վերադառնալով սկսայ դործիս. այս տարի շատ աւելի ծանրաբեռնեցին մեզ, կարծելով որ ուսուցիչը շատ աշխատեցելով շատ բան կը սորվին տղաք. բացարձակ տախտակութեան մէջ կ'անցնի կեանքերնիս. խոնջ ու վատտակաբեկ կը դառնանք տուն, ու չկազուրուած կը վերադառնանք դարձեալ վարոց: Հոսի կեանքը դեռ ոչ մէկ ողեւորութեան նշոյլ ցոյց կու տայ. Տիար Գալֆայեան, Տամրամայեան եւ ուրիշներ հոս գտնուելով հանդերձ՝ տակաւին չկարողացան մագնիսացնել կեանքը. Գալֆայեան էֆ.ին եղած դիմումները ասարդիւն մ'նային. կ'երեւայ հայրենիք, ինչպէս ծնողք եւ ազգականներու ներկայութիւն թուրմորթ կ'ընեն մարդը, կամ թէ այդ պարոններու համբաւը չափազանցուած կը հասնի մեր ականջին, հեռուէն: Տամրամայեանի մասին դեռ յոռետես չենք. հանդիստի պէտք ունի, շատ տառապեցաւ:

Ծանօթ առկա դործերը կը մնան երեսի վրայ. մեր դուռն է որ ափ առած են պարտատէրներ, շատ կը նեղուիմ այդ մասին. գլուխդ ազատեցիր, անիրա՛ւ:

Երբ այսպէս շարունակեն իրերը, մեր մտաւորական տղաք պիտի սնանկանան վերջապէս. մե՛ղք տարուան մը աշխատութեան:

Աղբ. դործերը նոյնպէս, լճացած վիճակի մէջ են. Առաջնորդը տակու կը գտնէ իր կորուսած քամաբէլը. կ'օգտուի պոլսական ժողովներու անկերպարան վիճակէն. Ժան Բեյէր կեղծանունով «Ազատամարտ»ին գրուածները պէտք է հրատարակել տալ աշխատիք բառ առ բառ. ջանք պիտի ըլլայ որ ասկէ վերջ աւելի վաւերական լուրեր եւ յօդուածներ գրուին տեղէս:

Այս օրերս հոս ղրնուորադրութիւնը սկսած է. հայ երիտասարդներ խումբ-խումբ կ'երթան ղրնուորադրուելու. քաղաքին կացութիւնը թէեւ շատ վատ չէ, բայց գաղթողներ չեն պակսիր: Գործերու կայուն վիճակը կը շարունակուի. գանգաւը ընդհանուր է:

Տեմպրատները(1) նոր գործիչ մ'ունեցան, հինին սպրանքէն, անցեալ օր ի ներկայութեան խումբ բազմութեան բաւական հայհոյութիւններ ըրած է Դաշնակցութեան հասցէին:

Լրացիրներէն դատելով՝ կ'երեւայ թէ Դաշնակցութեան դէմ շատ դէշ լարուած են պոլսեցիք. դժբախտաբար, այդ վատ տրամագրութիւնը փոխանցելի կ'ըլլայ հոս եւս:

Ընդհ. ժողովի մասին(2), լրագրներու դրածներէն գատ սչինչ զիտենք. ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ:

Ե. Թօփչեանի արեան վրէժը եթէ չլուծուի յեղափոխութեան պատուարեր եղանակով մը, շատ բան պիտի կորսնցնէ իր հմայքէն. խորապէս ցաւեցանք այդ անպարմանելի կորուստին համար:

Հոս Իթթիհատ գիշերային գառախօսութեանց կը սկսի:

Նոր կառավարիչնիս եկաւ. Իթթիհատական. դեռ դործունէութիւն մը ցոյց չտուաւ հոս. անցեալ դործունէութիւնը կը դադուր:

Գուր ս'ըր էք. ինչո՞վ կը դրապիք, մեզի ալ դործ կը պատրաստէ՞ք. ինչ որ ալ ըլլայ. այնպէս մը կարգադրուել ենք դործերը որ՝ վագանցին(3) պէտք է աշխատինք տեսնուելու, մէկտեղուելու:

Անհամբեր սպասելով ձեր պատասխանին, կը մնամ կարօտի համբոյրներով

Վ. Ս. ՔԻՒՐՔՈՒՅԵԱՆ

(1) Կ'ակնարկուի հաւանորէն Սոցեալ Դեմոկրատ Հնչակեաններուն:
(2) Կ'ակնարկուի Հ. Յ. Գ. Եր. Ընդհ. ժողովին, որ տեղի ունեցաւ 1909 Սեպտեմբերին, Վառնա:
(3) Արձակուրդին:

Ս. Ե. 36

ԳԱՀԻՐԷՅԵՆ՝ ՍՏ. ԵՄԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՌՈՒԲԻԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻՆ

Սովորական չափի գծաւոր քուղբի մը երկու երեսներուն վրայ սեւ մեկնով գրուած այս նամակը ստորագրուած չէ: Հաւանաբար գոյութիւն ունեցած է նաեւ երկրորդ քեթք մը, ներկայիս կորուսած: Թուականն է 2 փետրուար 1910 (նայս գրուած է 1909, ապա, միեւնոյն մեկնով եւ աւելի շեշտուած կերպով, 09ին վրայ գրուած է 10):

Զեռագիրը, մաքուր եւ դիւրաւ ընթեռնելի, Ստեփան Եսայ-

եանի ձեռագիրն է: Այդ օրերուն, ուրեմն, Ստ. Եսայեան արդէն իսկ ձգած էր Պոլիսը եւ վերադարձած եզրիպտոս:

Կ'ենթադրենք թէ բոլորաբար մէջ գտնուածը ուղարկուած նախնային սեւագրութիւնն է:

Գոհարէ, 2 Փետրուար 909

Սիրելի բնիկեր

Պրն. Ռուբէն Զարգարեան, Կ. Պոլիս

Ներկէք որ մինչև հիմա չհարողացայ զբեր Զեզ հակառակ ցանկութեանս, որովհետեւ քանի եկած եմ պղտիկ հիւանդութեամբ մը կը տատապիմ: Թէեւ ոչինչ բան է սակայն կը ստիպէ ինձի յաճախ տուն մնալ եւ հետեւարար ընելիքներս մոռացութեան տալ:

Գոհարէի ընկերական կեանքի մասին հաղորդելիք նորութիւն մը չգտայ, — նոյն ինկած ու թոյլ վիճակը, դուցէ աւելի վատ՝ քան ինչ որ էր Սահմանադրութեանէն առաջ: Կաղմակերպութիւնը կէս քայքայուած վիճակի մէջ է, խուճերը պառակտուած ու իրարու դէմ վատուած՝ ատերութեան եւ կոտորուած: Հին ծանօթ ընկերները, կրնամ ըսել, ամբողջութեամբ քաշուած են դործէն եւ անտարբերութեամբ կը դիտեն եղածները, թոյլ տալով որ ասպարէզը բոլորովին բաց մնայ Լուսարեւր—Արեւեան խմբակի շարաշահութեան, որոնք անարգել կը շարունակեն թանապորել հասարակութեան նորապարզ վերակցութիւնը, միեւնոյն ժամանակ իրենց ձեռք կեղբոնացնելով արդարին մէջ մի հաստատութիւն: Երկար զբեր այդ մասին աւելարգ կը նկատեմ, պատկերը շատ մոռայ է եւ արագան շատ յուսահատական. չգիտեմ, արդեօք պիտի ըլլա՞յ երբեւիցէ, որ Եզրիպտոսի դաշնակցականները զգան ու զգալի ընեն իրենց ոյժը: Այդ չեղաւ մինչև հիմա, իսկ արագա՞ն. դիտելով ներկային, աս ալ ինչպէս ըսի հետո է յոյս ներշնչելէ: Ափսո՛ս, Եզրիպտոսի հայութիւնը կտրուէ է, ի վիճակի է, ամենամեծ գերբեքն վերցնելու Հայաստանի ներկայ վերաշինութեան գործին մէջ, պայմանաւ սակայն որ մեր ընկերները իրենց կոչման բարձրութեան վրայ մնան, եւ դիտանս զեկալարել հասարակութեան մէջ թաղնուած ոյժերը:

Կ'ուզեմ Պիւտոյին ուշադրութեան յանձնել այս անգամ ինչպէր մը, որը ըստ երեւոյթին անկարեւոր է, եւ սակայն պէտք է լուրջ վերաբերուիլ հարցին եւ միջոցներ ձեռք առնել արագայ պատահականութեանց դէմ: Ինչպէս գիտէք Սերպէսկիի տէր Միվլանգատէ Բիֆաթը այստեղ է հաստատուած եւ սկսած է իր թերթին հրատարակութեան: Նա կողմնակի դիմումներ ըրած է մեր ընկերներէն մէկուն, բանակցութեան մտնալու Դաշնակութեան հետ յանուն կազմակերպութեան մը, որուն հետ կապուած են եղեր իբր թէ Իշխ. Սապահէտարին եւ այլ ծանօթ դէմքեր, պատրաստակամութիւն ցուցնելով միեւնոյն ժամանակ պէտք եղած հաւաստի-

քը ընծայել այդ մասին ալ: Նմանօրինակ կազմակերպութեան մը գոյութիւնը կամ նպատակը մեզի այնչափ ալ չի հետաքրքրեր ի հարկէ, եւ հետեւարար բանակցութեան մտնալ ալ չպիտի արժէր, ինչպէս կը մտածէ նուազ մեր բնիկեր Նիկոլը: Սակայն նկատի առնելիք ուրիշ կէտ մը կայ հարցին մէջ, այն է թէ այս մարդիկը որչափ ալ չափազանցեն իրենց ոյժը, եւ կամ որչափ ալ քօղարկել կ'ուզեն իրենց իսկական միտքը. շատ յայտնի է որ մութին մէջ ջանքեր կ'ընեն, բաներ մը պատրաստել կ'ուզեն Իթթիհատի դէմ, — դիրքի, իշխանութեան կոխ մը պարզապէս: Եւ մենք դիտենք թէ Տաճկաստանի մէջ այլօրինակ շարժումներ ինչ վրնասներ կը հասցնեն հայութեան. որչափ ալ չէզոք մնալ ուզենք այդ կոխներուն մէջ, պէտք է ընդունինք որ տոսջին եւ մեծագոյն զոհը պիտի ըլլայ մեր ժողովուրդը: Հետեւարար, իմ կարծիքով պէտք է այդչափ անկարեւոր նկատել այդ ինչպէր. պէտք է, զոնէ կ'ստարաշտոնական միջոցներով, յաջողցնել ասոնց ե Օսմ. Կամիտէի համաձայնութիւնը. եւ կամ զոնէ վիճեցնել այլօրինակ շարժումներ:

Ա. Ե. 37

ՄԵՐՍԻՆԷՆ՝ Գ. Կ. ԵԼԱՆՃԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Ուղղուած է Ստ. Եսայեանին՝ եզրիպտոս: Գրուած է նախնային փոքր չափի (13x20,5 սմ.) գծաւոր երկրորդ թուղթի վրայ, սեւ մեխանով, չորս երես:

Մերսին, 27/9 Յունուար 1912

Սիրելի Ստեփան,

Ստացայ 5/18 Դեկտ. թուակիր նամակը. ճամբորդներուն անվնաս հասած ըլլալէն վերջին աստիճան ուրախացայ. ես կը վախնայի որ ծովի վրայ թշուառ պիտի ըլլային. փառք որ անվնաս հասած են:

Յարութիւնէն շարաթ մը առաջ ես ալ նամակ առի: Զաֆրապուլ վերադարձեր է եւ առողջացեր է. ես մայրիկին հոս եղած տտենը լուր առած էի Պոլիս հիւանդութեան մասին, սակայն բան մը չէի ըսած, ճամբորդութեան ատեն մէյ մըն ալ ատոր շտրտմին ըսելով: Փառք Աստուծոյ, այլեւս վախնալու բան չէ մնացած:

Մեծ մայրիկիս, Ռաֆիկին, Տիւրան աղային եւ Մկրտիչին կարօտալից բարեւներով Սբ. Ծնունդը եւ Նոր Կաղանդը կը շնորհակարարեմ: Տիւրան աղան կ'երեւի թէ Ծնունդէն վերջը պիտի գայ որ չեկաւ, թող եզրիպ-

տասր ազէկ մը վաչկէ՛. սակայն Չեզի խորհուրդ կուտամ որ շատ մի թողուք, ետքը չի վերադառնար եւ թաղուսեան հաս ձինակ կը մնայ. այլևս ան ալ հան ամենէն պատ սրիշ միջոց չկայ. ազէկ մը թոզ սուսմասերէ եւ դարձ մը ճարէ, ան ալ թոզ զայ լմնայ:

Ես ալ փառք Աստուծոյ մարմնով հանդիստ եմ. սակայն սիրելիս այս օրերս հազեկան աշնպխի վիշտաբու մէջ ինկամ ենք որ չեմ կրնար նկարագրել. սա Պալքանեան պատերազմով սկսած հայկական խնդիրները մեզի ամէն բան մտայտցին: Իսք որ արատահաման կը պանակը, կարելի է սրոշ ծրարիրներ ալ կը տեսնաք: Չեր կարծիքը որ ինծի համար մեծ կարեւորութիւն ունի, կը խնդրեմ որ հաճիք անպատճառ ինծի անգեկացնել, թէ ի՛նչ փոխիս մէջ մտած է հիմա բարենաբողման հարցը եւ գեաքանախորհուրդին մէջ պետի կրնա՞ ի նպատակ մեզի սրոշում մը արուիլ եւ դորձադրուիլ. կ'ապաշեմ զխոցածդ ինծի գրեւ եւ «Աւսարեր Արեւ» եկեղեցական թերթն ալ միջ ամիս իմ հասցէիս գրելի տարա համար անօրէնութեան գրէ. Տիգրան ապալին ես հաս ասմ իրեն մեղաճեան: Թէ եւ հիմա հուհուհու հիմա ազէկ գէշ կ'երթայ կոր, սակայն հայերս մէջ բնականաբար ապարտութիւնը ան է, թէ նորէն պետի ջարդարներ. հարկաւ այդ մասին բան մը չէք կրնար գիտնալ, այսուհանդերձ աշնպխի պարապաները գիւրացնող սրեւէ դարձ մը եթէ կայ՝ գրէ, զոնէ յանպատբաստել չըլլանք, ինքնապաշտպանութեան գիմենք:

Էսպիսիք մանուանդ թէ Նուդար Փաշան մասնաւորապէս այս դարձով կը գրուի. ո՞ր աստիճան ստուգութեան կարօտ է, կը յատու՞ք որ օդաւար կ'ըլլայ: Մուշեկ եար. Գահիրէ մերադարձա՞ւ, եւ ինչո՞ւ այլ մասին, վերջապէս ի նպատակ ըլլայ թէ անպատ, Չեր կարծիքը եւ բնականաբար հասանքը ինչ որ է գրելու կը յարապիս. փոսնպի անհամբեր Չեր լուրերուն կը սպասեմ:

Եթէ պատերազմը վերսկսի, որ շատ հասանական է, անպատճառ ջարդ մը պետի ըլլայ, վասնզի թուրքերը շատ լարտած են ընդհ. քրիստոնէից եւ մասնաւորապէս հայերուն դէմ, թէ՛ անկախութեան կը ճըլտին բաշով. հարկաւ ասանց այս հոգեբանութիւնը արատահամանի թէ՛ հայոց, թէ՛ եւրոպական տէրութեանց սեշագրութենէն մրտապիւր. փորձ մը չէ. արդեօք ի՛նչ կը բանին մերթնները այդ պարագային, եւ տէրութիւնները ի՞նչ, — վերջապէս լատարանէ միտքս:

Դաշնակցութեան այս շարքի Աղլային Յոզովին մէջ, Շահրիեանի բերնով լատանները հայկական հարցին շարժ՝ այստեղ բոլոր կուսակցական եւ չեզոք շարժանակներուն մէջ շատ ազէկ տպաւորութիւն թողուցին: Կը յատու՞ք որ նայն կուսակցութիւնը իւր քաղաքական սեղանութիւնը ձգելով բնականաբար հասանքին պետի երթայ չէ թէ մինակ լուսք է: Այս մասին ես կարծիքներդ:

Չեր բարի եւ տեսարեր լուրերուն անհամբեր սպասելով, կարօտայից համբոյրներով մնամ քոյզ՝

Գ. Կ. ԵԼԱՆՃԵԱՆ

Յ. Գ. — Վերջին փոփոխանին Տիգրան տպան եկու, օղջամբ, նամակն ալ ներսիակ է:

Ա. Ե. 38

Գ. Կ. ԵԼԱՆՃԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրած եղև արդի եւ չափի քոյզի վրայ (տես Ա. Ե. 37). սնտ-մանիակոյն միամ-մասիտով. երկու երես:

Մերթն, 19/2 Յուլիս 1913

Միւրեկի Ստեփան,

Շատանց ի վեր Չենէ լուր մը ասած շունիմ զժրախտարար, չեմ գիտեր թէ չգրելու պատճառ մը ունի՞ք: Կը յատու՞ք թէ ամբողջ պարագայիք հանդիստ կը. ես ալ փառք Աստուծոյ մարմնով հանդիստ կ'աշխատիմ կար, շմենելու աստիճան, սպրտաւի մը համար. տեսանք ապագան ինչե՛ր պետի տեսզձէ:

Գործերուդ եւ հանդիստ լուրերուդ ակնդէտ կը սպասեմ. շատ մտատանջ եմ վիճակնիդ մասին, լատ աշնմ՝ շուտ եւ քարի լուրերուդ կը սպասեմ:

Մեծ մօրս ձեռքերը կը համբուրեմ. Ռաֆիկին եւ Միւրախչին սիրալիր եւ անկեղծ բարեւներս հարգեցէք:

Հաս անակնկալ փոփոխութիւն մը չկայ. տեսնանք սա հաշուեյարդարութենէն վերջը հայոց վիճակը ի՛նչ պետի ըլլայ: Ամէն հայ աչքերը գէղի Եւրոպա դարձուցած՝ անհամբեր կը սպասէ տեսարար հրեշտակի ձայնին. չեմ գիտեր թէ ի՛նչ պետի ըլլայ մեր այս զրտբախտ վիճակը, եթէ երբեք աշանան ասանց գործադրութեան գրաւելու օրերը: Վերջին լուր մը եթէ լրագիրներու գրածներէն սարբեր տեսիս, եւ կամ որեւէ փոփոխութիւն մը ի նպատակ թէ անպատ, գրելու մի մտանար:

Շատ կը փախաքէի կար 15-20 օրի շափ թէ՛ օդախտութիւն թէ՛ տեսութիւն մը ընելու մտօք հան դալ, սակայն Քաղաքիքային անակնկալ փոփոխութիւններուն ե շինութիւններուն պատճառաւ չկրցայ փախաքս իրաւանացնել. եթէ դուք օճիք արամազբելի ժամանակ, եկէք 15 օր տեսնուինք. քիչ մըն ալ օղախտութիւն լրամ կը լինիս, նորէն կը վերապահասա:

Համբոյրներով մնամ քոյզ՝
Գ. Կ. ԵԼԱՆՃԵԱՆ

Ա. Ե. 39

ՀԱՄԱԶԱՍՓԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած է սեւ մելանով, նամակի փոքր չափի (13x20,5 սմ.) գծաւոր երկքերթ քուրթի վրայ, չորս երես:

Վարժ եւ յանախ՝ դժուար ընթեռնելի ձեռագիր: Կան տառաւորակներ: Ստորագրուած է՝ Համապատ: Թուականէն եւ բովանդակութենէն դատելով, եթէ Պոլսէն գրուած է (դժբախտաբար գրուած վայրը ճշմանակուած չէ), կրնայ պատկանիլ խումբայեան Համագապ Սրուանձտեանի գրչին: Իրօք, Օսմանեան Սահմանադրութեան օրէրուն, ցարական հայաձանձեքէն յետագայով՝ Պոլիս անցած էր նաեւ Ասիերանի հետոյ: 1914ին, ան մասնակցեցաւ Կարնոյ Տրդ. Ընդի. Ժողովին, իբրեւ Պոլսոյ շրջանի պատգամաւոր: Նամակին մէջ արտայայտուած հոգեբանութիւնը — կառնի եւ յեղափոխական կեանքանի գործին միայն վստահիլ՝ նախագգալով վերահաս մեծ վտանգը, եւ վերապահութեամբ մօտեմալ յոյսեմ՝ քաղաքականութեան կողմնակից դասակարգին — Համագապին է անկասկած, եւ մեր մարտիկ դասակարգին՝ ընդհանրապէս:

Նամակի քուականէն տարի մը չանցած, պիտի իրականանար Համագապի եւ Համագապներու կանխագգացած աղէտը:

1914 Մայիս 15

Սիրելի՛ Ստեփան,

Ներքը ինձ որ ուշացրի քեզ դրելիք նամակս: Գլտես, սիրելիս, միայն քէֆ հարցնելու համար ես աւելորդ եմ համարում դրել եւ ընկերներին ձանձրացրնել:

Սիրելի Ստեփան, ինչո՞ւ ուշացրիք էք զահարումար Միջ-կուսակցականի վերջնական բանաձեւը, որպէս զի այդ մասին մի որոշ ուղղութեան յանդիւն տեղս: Ծատ կարեւոր է այդ:

Կ'երեւի արդէն ստացած կը լինէք օրակարգ. աշխատեցէք յեղափոխական կէտերին ուշ դարձնել, որովհետեւ շատ բան է կախուած այս տարուան Ընդհանուր Ժողովից:

Այստեղ շատ խտուածիւններ են ձեռք առնուած յոյսերի դէմ, նաեւ հայերին. զինուորադրութեան այս նոր ձեւը այս անգամ վերջնականապէս քայքայում է հայ ժողովրդին: Սկսել է մի տարօրինակ դազթ. բոլոր երիտասարդներն են այս անգամ որ Երկրից դուրս կ'երթան:

Այս բոլոր իրողութիւնները դալիս են հաստատելու որ միմիայն յեղափոխութիւնն է, որ պիտի կարողանայ փրկել հայ ժողովրդին այս ցաւերից: Առայժմ բոլորովին հանդանակութեան մասին մի մտածէք. թող մնայ Ընդհանուր Ժողովից յետոյ: Ես երկար խօսեցի այդ մասին այստեղ բժիշկ Զաւրիւնի հետ: Ընդհանուր Ժողովից յետոյ է որ պիտի որոշուի թէ ով ի՞նչ պէտք է ընէ. իսկ այսպիսի քառուսում որ այժմեան մեր ներքին կեանքն է, չպէտք է ուժեղացնել որպէս զի երես առած չչարունակուի: Պէտք է Դանակցութիւնը

կանդնի զուտ իր յեղափոխական դործունէութեան վերայ. շուտով, շատ շուտով, կրկին մեր առաջ բացուելու է մի սոսկալի արիւնոտ դաշտ. այդ դուշակում են յոյն, արաբ, քրեւտ՝ որ սլտորաստուած են. իսկ մենք, շնորհիւ մեր արտօնեալ դասակարգերին լուրեայն հաշտը ում ենք այժմեան աւերելութեան խաղաղութեան հետ: Մեր դժբախտութեան մեծ կէտը հան է, որ այն դասակարգը, այսինքն վաճառական, վարժապետ, խմբաւորներ եւ Ֆանֆառն ինտելիգենցիան՝ որոնք Համբալի ռեժիմի օրերուն նոյնպէս բողոքողներ էին, այժմ ապահովութիւն դանելով, իրենք հակառակ են կանդնում նոյնիսկ բողոքողներին ու բոլոր կենսունակ քայլեր առնողներին, ինչու որ իրենք բաւական ապահով վիճակ մը ունեն:

Իմ ջերմաւրին համբոյրներս Պրն. Սուրէն Պարթեւեանին. չկարծէ որ իր յանձնարարութիւններ մտացել եմ. զեւ բոլորովին չեմ աւարտել. կը դրեմ իրեն մանրամասն:

Նոյնպէս բարեւ ընկեր Ստեփանին եւ սիրելի Արմենակին. ես իրեն նոյնպէս կը դրեմ:

Բարեւներ ընկեր (1), Մեպուհ րէյիս, ընկեր Նեւրուզին եւ ընկեր Զրաքեանին:

Համբոյրներով

Քո՛ւ ՀԱՄԱԶԱՍՓ

(1) Անուն մը՝ դժուար ընթեռնելի. կրնայ ըլլայ Բողարին:

Ա. Ե. 40

ՏՐԱՊԻԶՈՆԵՆ՝ ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ՀԱՆՐԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած Տրապիզոնի «Constantinople Palace» պանդոկի պաշտօնաբողոքի վրայ, երկու երես (սեւ մելան):

Ստորագրուած է միայն ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ: Բայց բովանդակութիւնը եւ ձեւագրին ու ստորագրութեան բաղադրութիւնը Կ17-1ին կետ (տե՛ս էջ 117) կը փարատեն ամէն կասկած. — նամակը կը պատկանի Արտաւազգ Հանրմեանի գրչին:

Արտաւազգ Հանրմեան Եգիպտոսի պատգամաւոր էր Հ. Յ. Դ. Տրդ. Ընդի. Ժողովին: Ժողովէն վերադարձի նամակը վրայ է՝ որ Տրապիզոնէն կը գրէ Ստ. Եսայեանին:

20 Օգոստ. 1914

Սիրելի Ստեփան,

Պոլսէն եւ Կարինէն գրած նամակներս յուսամ ստացած ես ժամանակին, ինչպէս նաեւ մեկնումի ճամբուս վրայ Տրապիզոնէն գրած նամակս:

Ընդհանուր Ժողովը վերջացուց իր աշխատութիւնը

ները նախորդ Զորեքչարթի, Օդոտոս 12ին եւ նոյն օրն իսկ եւ եւ Զարդարեանը ճամբայ ինկանք դէպի Տրապիզոն: Երկար կ'ըլլայ բացատրել թէ ինչպէս չփակուեցանք էրզրումի մէջ եւ թէ ինչպէս զինուոր չենք տակաւին. անշուշտ հող կ'ենթադրէիք որ տառապալիո՞ծ ստամոքսովս հրացանը ուսին մարդանք կատարելու վրայ եմ եւ կամ ճամբայ ինկած դէպի սահմանագլուխ. բայց հանդատացէք, սղջամբ Տրապիզոն հասանք եւ այսօր չորրորդ օրն է որ նաւու կը սպասենք Պոլլիս երթալու համար: Եթէ նաւ գտնուի վըստահ եմ որ Պոլլիս պիտի կրնամ ելլալ բայց անկից անդին ալ չեմ գիտեր. եթէ ուստական սահմանը երթալէ ինքզինքս կրցայ աղատել, չեմ գիտեր թէ պիտի կրնամ աղատել յունական սահմանը զրկուելէ. ամէն պարազայի Պոլլէն կը գրեմ ձեզի:

Հոս «Ազատամարտ»ի մէջ դարձանքով կարգացի որ պաշարման վիճակ հրատարակուած է Եզրպոտոսի մէջ. նամակս ստանալուէ պէս գրէ ինձի Պոլլիս թէ ինչ է այդ պաշարման վիճակը եւ ի՞նչ պատճառով հրատարակուած է: Պոլլիս «Ազատամարտ»ի հոսցէով կըրնաս զրկել նամակդ:

Երկրին վիճակը պարզապէս սղբալի է. զրամ չկայ, հաց չկայ, աշխատող բազում չկայ, զործ չկայ. եւ ասիկա տակաւին պատերազմ չհրատարակուած. ի՞նչ պիտի ըլլայ այս զժբախտ երկրին վիճակը եթէ վաղը պատերազմն ալ իր արհաւիրքը տարածէ ամէն կողմ:

Բարեւէ մեր բժիշկը եւ ըսէ որ եթէ երբեք դատնամ կարծեմ իր խաւարը չպիտի կրնամ հետս բերել: Բօլաուր դարձու անշուշտ բարեւէ իմ կողմէս. սրահի խնդիրը ի՞նչ ըրիք, յուսամ մինչեւ հիմա տեղ մը գըտաք: Նամակս եթէ զրեքնք կը հետաքրքրէ կարգալրենք եւ բարեւէ ջերմօրէն մեր ամբողջ ընկերները:

Պարթեւեանին ըսէ որ մեկնողներուն ետեւէն կարգացած իր խմբապրական անէ՛ծքները բռնեցին եւ ամէնուն քթէն բերնէն եկաւ օգափոխութիւնը:

Գրելիք շատ ունիմ բայց տրամադրութիւն ոչ. Պոլլէն կը գրեմ նորէն:

Քուկը սիրով
ԱՐՏԱՒԱԶԴ

Ա. Ե. 41

ՓԱՐԻԶԷՆ՝ ՆԱՄԱԿ ԱՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻՆ

Գրուած փոքր չափի նամակի գծուար երկօրեք քուկի վրայ, չորս երես: Մելանը եղած է սեւ, բայց ժամանակի ընթացքին գայնը բացուած է: Մտորագրութիւնը կարճ է բայց դժուար ընթեռնելի. կարելի է կարգալ՝ Ա. ԽԱԶ (հաչիկի կամ հաչատուրեանի կրնատու՛մը արդեօք):

Ստեփան Եսայեանի մեր տրամադրութեան տակ գտնուող քղզ-

բածրարի վերջին նամակն է. եւ միակը՝ որ կը պատկանի անկախութեան շրջանին եւ կը շօշափէ Հայաստանի Հանրապետութեան վերաբերող հարցեր:

14/9/19. Paris
Av. Marceau 27 III.

Սիրելի Եսայեան,

Այսօր նորէն հեռադրեցի, թէ Ահարանեան երէկ ուշ տտեն Նիւ-Եորքէն՝ հայ անկախութեան յանձնախումբի նախագահ Ճերարտէն հեռադրի մը ստացաւ, որուն մէջ մասը չկրցայ հեռադրել. ահաւաստիկ ամբողջը. «Ձեր հեռադրին այսօր ստացայ եւ հազարդեցի նախագահին: Ամերիկական զօրքի Հայաստան զրկելը կը քննուի այս պահուս: Նախագահը մեզի հազարդեց, որ Յրանսան 10,000 զինուոր կը զրկէ: Մենք կատարելապէս կը գնահատենք զրութեան կարեւորութիւնը եւ անոր համեմատ ալ կ'աշխատինք»: Այս հեռադրի մէջ ամերիկեան զօրք զրկուելու կարեւորութեան հետ ուշադրու է Ֆրանսականի ալ մասնակցութիւնը. հաւանականորար 1916ի զաշնադրութեան շրջանում պիտի գործեն վերջինները: Հայ Հանրապետութեան ներկայ ստպնապալի կացութեան մէջ 10,000 Ֆրանսացի զինուորի ներկայութիւնը շատ մեծ կարեւորութիւն ունի:

Հայ Հանրապետութեան քաղաքական ու ռազմական կացութիւնը շատ տաղանապալի է: Թուրք, թաթար եւ թլւար գունդեր սահմանի ամէն կողմէն ներս կը խուժեն: Մերիններու զրմադրութիւնը թոյլ է. ուրվհետեւ ժողովուրդն այլեւս հիւժուած եւ ուժասպառ է հինգամեայ կռիւներէն եւ աղէտներէն:

Երկու օր տաաջ դէպի Մարսէյլ ճամբու զրինք բժի. Լօրիս-Մելիքեան (մեծ զօրավարի եղբորորդին): Բժիշկը Քլեմանսոյի անձնական բարեկամն է եւ անոր մասնաւոր յանձնարարութեամբն ու քաղաքական առաքելութեան պաշտօնով պիտի անցնի Պոլլիս, հարուստ իր Բուսաստան, Կովկաս եւ Հայաստան, ուսումնասիրելու տեղական ժողովուրդներու տրամադրութիւնը Յրանսայի վերաբերմամբ: Բժիշկը նախկին զաշնակցական մըն է, թէպէտ տարիներէ հետէ դործէ քաշուած:

Քանի մը օր առաջ Երեւան մեկնեցան Թէքէեան եւ Տէր Ստեփանեան Հայ Հանրապետութեան հետ բանակցելու եւ համաձայնութեան մը դալու: Մարզիկ, որոնք հոս ամէնէն անհաշտներն էին, ինչպէս պիտի համաձայնութեան դան հոն, չեմ հասկնար: Թերեւս Վհահափառ-Մասիս փոքր ինչ հայ ուղի ու զլացում ներշնչէ այս հայրենազօրիկ լեւանթէներուն:

Սակայն անոնց մեկնումը անհրաժեշտ կը դարձնէ իմ ալ երթալը փութացնել: Պիտի չկարողանամ սպասել Ձեր նամակին, եթէ մինչեւ 3 օր չհասնի: Ընկերները կը խոստանան նամակի բովանդակութեանը ընթացք տալ:

Արդէն նախապէս զբեր էի Ձեզի, թէ լեւոնի Պասկի դերամը՝ 1806 Քրանքն յանձնեք եմ Ահարոնեանին, յարմար ժամանակին իր նպատակին զործածելու համար: — Զեր զրկած 250 Քր.էն երկու հեռագրերու համար տուի 123+44=167. մնացածը պիտի յանձնեմ Հոնրմեանին, յանձնարարելով՝ հազորդել Ձեզի կարեւոր լուրերը:

Ամսոյս 2ին Քարտաշեան Նիւ-Եորքէն կը հեռագրէր. — «Մինչեւ 10 օր Ձեզի պիտի հազորդեմ մեզի համար ամենակարեւոր իրողութիւններ, որոնց այժմ հեռագրելը արտօնուած չեմ: Ըլլալիքները վերջ պիտի դնեն մեր բոլոր տանջանքներուն»: Յարգ բան մը չըստացանք. արդեօք ամերիկեան զօրքի առաքումը, որ հեռագրեցի Ձեզի, կ'ակնարկէ, թէ՞ ամերիկեան յանձնառութեան խնդիրն է, զեւ չզարգուեցաւ: Վերջնական տեղեկութիւն ստանալու պարագային պիտի հեռագրեմ անմիջապէս:

Նուպարն եւ իր սնտկալէզները չեն դադարիր Հայ Հանրապետութիւնը վարկաբեկելէ նոյնիսկ օտարներու առջեւ:

Թերեւս Եւրոպայէն վերջին նամակս ըլլայ. ջերմապին բարեկենդան բոլոր բարեկամներուս եւ Ձեզ:

Միշտ Ձեր անձնուէր
Ա. ԽԱՉ

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ ԹՂԹԱՐԱՐԱՐԻՆ

1907, Յունիս 19

«Հայրենիք» ամսագրի 1941 Մարտ, Ապրիլ եւ Մայիս ամիսներու համարներուն մէջ (ԺԹ. տարի, թիւ 5, 6 եւ 7), մեր ազգային ընկերը՝ Վահան Նաւասարեան ունի Ստեփան Եսայեանի կեանքին ու գործունէութեան նուիրուած ուսումնասիրական-յուշագրական յօդուածաշարք մը: Եսայեան է այդ աշխատութիւնը մասնաւորաբար իր այն բաժնով (Մարտ 1941)՝ որ կը վերաբերի Եգիպտոսի հինգ ուխտեայներու երկիր անցնելու ծրագրին եւ ձեռքերուն (Միլրոիչ Եփրեմեան, Պօղոս Քեհեայեան՝ ծանօթ մահ Արշակ Սվաքեան անունով, Սեդրակ Պալըզեան, Տիգրան Եաղուպեան եւ Ստեփան Եսայեան — տեսնել մեր ներածական ծանօթագրութիւնը՝ էջ 197): Յօդուածաշարքին քաղցրով, այդ ձեռնարկի մասին յաւելելով մանրամասնութիւններ կու տանք յարգ բաժնի մեր ներածականին մէջ:

Վ. Նաւասարեանի յօդուածաշարքին կը քաղցրով հետեւեալ տեղեկութիւնները.

ա) «Մեր գրութեան այս մասը կազմելու համար, — կը գրէ Վ. Ն. ծանօթագրութեան մը մէջ (1941 Մարտ, էջ 61), — օգտուած ենք առաւելարար այն նամակներից — թուով աւելի քան 700 հաս — որ մեր տրամադրութեանը տակ դրին ընկերներ Ս. Պալըզեան եւ Տ. Եաղուպեան: Նամակները ամբողջութեամբ պիտի փոխանցուին Հ. Յ. Գ. Թանգարանին»:

Արդ Ստ. Եսայեանի եւ Տ. Եաղուպեանի թղթածրարները, հաւաքաբար, ներկայիս չեն պարունակելու աւելի քան 75-80 նամակներ, որոնց կարեւորագոյն մասը — անոնք որ մեր կուսակցութեան անցնալի գործունէութեան ուղղութեամբ նշանակութիւն կը ներկայացնեն — կը հրատարակենք ներկայ մեր շարքով: Թէ ի՞նչ ֆակտագիր ունեցած են մնացեալները՝ մեզի յայտնի չէ:

Վերադարձուած են արդեօք իրենց տերերուն, թէ՞ կարկառուն հրապարակագրին մանէն տակաւին տասը տարիներ չանցած՝ անհետացած իր կարգ մը այլ թուղթերուն հետ:

բ) Ստեփան Եսայեանի ուղղուած (Հալէպէն եւ Ատանայէն) եւ ԱՐՇԱԿ ստորագրուած նամակներուն հեղինակը նայնի՛նքն Պօղոս Քեհեայեանն է — մէկը Եգիպտոսի հինգ ուխտեայներէն — ծանօթ մահ: Արշակ Սվաքեան կամ Եգիպտացի Արշակ անուններով: Ըստ Վ. Ն.ի՝ ան Ֆեհեսեցի է, «պայտագործ, Մանիկեան քահանայի տղայի՝ Գարեգինի վրայ իզմիրի մէջ կատարուած ահաբեկման մասնակցողներից, իբրեւ գործակից ընկեր ունենալով պրուսացի Արքայապետին»: ամենայն հաւանականութեամբ՝ գահ գացած է Մեծ Եղեռնին: ՔէճԵԱՅԵԱՆ մականունին առընչութեամբ, տեսնել Ս. Ե. 5ի (էջ 202) եւ Ս. Ե. 14ի (էջ 208) մեր ծանօթագրութիւնները:

գ) Իր յեղափոխական գործունէութեան ընթացքին, Ստեփան Եսայեան գործածած է զանազան ծածկանուններ, ինչպէս՝ Արմենակ, Ատրունի, Վրայր, Են.:

դ) Ս. Ե. 4 նամակին մէջ (Գարահալլըէն գրուած, տե՛ս էջ 201), թիւ 1 հարցումին պատասխան տրուած բաւական դժուար ընթեռնելի պարբերութիւնը («Քէպտեւ լուռ, իրենց կը սպասեն գործողութեան») Վ. Ն.ի կողմէ վերծանուած է հետեւեալ ձևով. — «... Ի ցոյց սիրով. առայժմ բռնաբարութիւնի դադարած. պահանջատէրք կը պահանջեն իւրեանց իրաւունք, ո՛չ ցասմամբ: Վերին աստիճան երկմիտ՝ կը դիտեն զպագայն եւ կը սպասեն գործողութեանց»: (Տեսնել «Հայրենիք» ամսագիր, 1941 Ապրիլ — ԺԹ. տարի, թիւ 6 — էջ 84):

ե) Նիւքի գէթ մասնակի ամբողջացման համար, Վ. Ն.ի յօդուածէն առնելով («Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ 1941, էջ 77-78) այստեղ կու տանք այն նամակը՝ գոր իր Եգիպտոսի ընկերներուն գրած է Ստեփան Եսայեան, Կեսարիա հասնելէն անմիջապէս ետք: Նամակը ներկայիս չի գտնուիր Ստ. Եսայեանի թղթածրարին մէջ. ըստ Վ. Ն.ի՝ գրուած է գաղտնի մեխանով:

Մերելի ընկերներ,

Վերջապէս հոս հասայ, եւ անհուն ուրախութիւն կը զլսեմ, երբ իմ այս առաջին նամակս կը զբերմ: Տրամադրութիւններու եւ ուրիշ կարեւոր հարցերու վրայ մանրամասն կը զբերմ, երբ հաստատուիմ գիւլը(1) եւ գլուխս դռնամ, որ, ինչպէս կը գուշակէք, այժմ անկարելի կը դառնայ զբամական սաստիկ նեղութեան հետեւանքով: Հեղհեղ կը ստանաք աւելի մանրամասն նամակներ, երբ կանոնաւորուին մեր յարաբերութիւնները: Այժմ կը սպասեմ, որ շուտով գրէք ինձ հետեւեալ հարցերուն պատասխանները. —

- 1) Ձեր մասին եղած ձերբակալման հրամանը ինչէ՞ն առաջ եկած է(2):
- 2) Ընդհ. Ժողովը ի՞նչ էլք ունեցաւ(3):
- 3) Ի՞նչ էլք ունեցան Ոսկ.ի(4) ձերբակալութիւնները:
- 4) Ա.ը(5) ո՞ր է այժմ եւ ե՞րբ կարող է մեկնել: Մանրամասն բացատրելով նաեւ ձեր մտքերը՝ շու-

առվ զբեցէք պատասխանը, ծածկադիր, ինչպէս որ կ'ուզէք:

Ձերմ համբոյրներ ամէնուզ ալ:

Վ. ԱՏՐՈՒՆԻ

(1) Կ'ակնարկուի անկասկած իր ծննդավայր Կերմիր գիւղին:

(2) Վ. Նաւասարդեանի գրութեանէն կը հետեցունի՝ որ, 1906ի վերջերը կամ 1907ի առաջին ամիսներուն, թուրք ոստիկանութիւնը ձեռք անցուցած է եգիպտոսէն Ֆիլիպէ՝ Ռուբէն Զարգարեանին ուղղուած նամակ մը, ուր գտնուած են անունները եգիպտոսի ուխտեալ ընկերներուն, անոնց ծրագիրը՝ իր մտերմասնութեանց մէջ (թէ իւրաքանչիւրը երկրի ո՛ր մասը պիտի երթայ գործելու, եւն.): Ոստիկանութիւնը, ըստ երեւոյթին, ձերբակալման հրաման է արձակած ենթակայներուն նկատմամբ եւ, աւելի ուշ, թրքական դատարանը զանոնք ի բացակայութեան դատապարտած է ցկեանս բերդարգելութեան: Ասով կրնան բացատրուիլ, անշուշտ, Սո. Եսայեանի իզմիր հասնելուն առթիւ եղած ոստիկանական հետապնդումները, ձերբակալութիւնները, իր թափուտոց մտնելը, իզմիրէն հեռանալն ու ընդլատակեայ գործելը՝ մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակումը (տեսնել մեր ներածական ծանօթագրութիւնները, էջ 197): Վ. Ն. նոյն ձեւով կը բացատրէ նաեւ հինգ ուխտեալներէն մէկ ուրիշին՝ Մկրտիչ Եփրեմեանի զլխուն Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ մէջ եկած փորձանքները:

(3) Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ Ընդհ. ժողովը, որ տեղի ունեցաւ Վիեննա, 1907 փետրուար-Ապրիլ ամիսներուն:

(4) Ոսկեհամբի (Իզմիր): Սո. Եսայեանի իզմիր իջնելուն առթիւ կատարուած ոստիկանական հետապնդումներուն իբր հետեւանք՝ կը ձերբակալուին կարգ մը ընկերներ, որոնցմէ մէկ քանին կը դատապարտուին ցկեանս բերդարգելութեան: Կ'ազատուին բարեբախտաբար շուրջ երկու տարի ետէ, Սահմանադրութեան հռչակումով, Ոսկեհամբի մէջ իրենցմէ առաջ զանազան առիթներով ձերբակալուած՝ վարդ-Մանուշակի (Յակոբ Աբրահամեան, տես 402-4, էջ 78), Հրաչի (Թրեմաքեան) եւ ուրիշներու հետ:

(5) Վ. Ն. ի ենթադրութեամբ, ու շատ հաւանօրէն կ'ակնարկուի Արշակին (Պողոս Բէհեայեան, որ շուտով պիտի անցնէր Կիլիկիա):

**

Ստեփան Եսայեանի յեղափոխական արկածալից գործունէութեան մասին պիտի ունենանք տակաւին յաւելեալ տեղեկութիւններ, յաջորդ գլուխին տակ մեր տալիք՝ Տիգրան Եաղուպեանի եւ ուրիշներու ուղղուած զանազան նամակներուն մէջ:

Ձեռք ուզեր սակայն այս քղթածրարը փակել՝ առանց տալու վերջին նամակ մը եւս.— այն՝ որ իզմիրի բանտէն 1907 Օգոստ-

տոս 5/18ին եգիպտոսի հինգ ուխտեալներէն ողբացեալ Տիգրան Եաղուպեանի ուղղած է Ստեփան Եսայեանի հետապնդումներուն առթիւ ձերբակալուած ընկերներէն՝ վարդան Յ. Գասապեանը: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան բարոյական մքնալորտը եւ Սուրբ Գործին նկատմամբ անխորտակելի հաւատքն ու անսակարկ նուիրումը միայն կրնան բացատրել՝ թէ *ասոնց Ստեփան Եսայեանի պատմաբան ձերբակալուած ու ցկեանս բերդարգելութեան դատապարտուած այս երիտասարդը արտայայտուի այս ձեւով, առանց ոչ ոք մեղադրելու, եւ տակաւին՝ հոգեկան այսպիսի մեծութեամբ, այս իրաւ ազնուականութեամբ:*

Կու տանք վարդան Յ. Գասապեանի նամակը, — գէթ այն մասը՝ գոր հրատարակած է վախան Նաւասարդեան («Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ 1941, էջ 69-70).—

«Գրեւիքս քիչ մը ծանր ըլլալով՝ կը մտածէի երկար րայց ինչ ընեմ, որքան մտածեցի, վերջնական որոշում չկրցայ տալ, սակայն հարկը օրէնքը լուծեց եւ ես ստիպուեցայ զրել: Դու կարծեմ տեղեկութիւն ունիս իմ վճռի մասին — ցկեանս բերդարգելութիւն զուրպը կը թողում կիսն իր մէկ զաւակով. անոնք այժմ ըտլրուիին անօդահան մնացին: Այս կէտը մեծ ցաւ կը պատճառէ ինձ: Սիրելի ընկեր, կը լսեմ որ հող Հայ Կարմիր Սաչի մարմին մը դաշութիւն ունի կը խնդրեմ որ ընտանիքիս մասին զիւրութիւն մը խորհիս: Արամս արդէն հինգ տարին թեւակոխեց, այս Սեպտեմբերին մանկապարտէզ զսկեւու ենք. չեմ ուզեր որ ձրի դրկեն (ընդգծումը մեզմէ). չեմ ալ ուզեր ժողոջները թողուլ, որպէսզի ապագային մեզ չանիծէ: Եղբայր, ասոր համար միջոց մը խորհէ, վերջապէս կարգադրութիւն մը ըրէ: Սիրելիս, արդէն մեծ զուժար մը չեմ պահանջեր. ամիսը եթէ մէկ անդլիտական ոսկի ըլլայ՝ ընտանիքս եւ զաւակս կրնան տարիլ. արդէն ընտանիքս ալ քիչ թէ շատ տնական դուրծեր կ'ընէ: Ի՞նչ ընեմ, եղբայր, քանի որ այս տեսակ զժբախտութիւն պատահեցաւ, որո՞ւ պիտի զլուծեմ. չերկարեմ, քիչէն շատ հասկցիր»:

Խոնարհ հերոս մը եւս, Մեծ Մարդակերտներու վաստակին արգասիք՝ նուիրեալներու մեր հսկայական բանակին մէջ, — ՎԱՐԴԱՆ ԳԱՍԱՊԵԱՆՆԸ:

Ե.— ՏԻԳՐԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐԸ
ԵՒ ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ ԱՅԼ ԹՈՒՂԹԵՐ

1907 - 1921

Եգիպտոսի հինգ ուխտեակներէն մէկն էր աղբաց-
եայ Տիգրան Եաղուպեանը(1): Բնիկ պոլսեցի, ան կա-
նուխէն հաստատուած էր Ադեֆսանդրիա, եւ այնտեղ
լծուած հանրային-կուսակցական աշխատանքի: Հե-
տագային, համաշխարհային առաջին պատերազմի տա-
րիներուն և աւելի ուշ, ան դարձաւ Եգիպտոսի, ի մաս-
նաւորի Ադեֆսանդրիոյ մեր կազմակերպութեան սիւ-
նեբէն մէկը:

Կենսագրական ճշգրիտ տեղեկութիւններ դժբախ-
տաբար կը պակսին մեզի: Բայց նամակներու այն շար-
քը, որ հրատարակութեան կու տանք այս գլուխին
գլուխին տակ, որոշ լաշս կը սփռէ իր ազգային եւ կու-
սակցական գործունէութեան վրայ:

Հրատարակելի շարքէն՝ 30 փաստաթուղթեր միայն,
համարակալուած Տ. Ե. 1էն Տ. Ե. 30, բոլորն ալ 1913-
1921 տարիներուն պատկանող, ներկայիս կը գտնուին
մեր տրամադրութեան տակ: Ըսինք արդէն՝ (2) թէ մե-
զի անձանօք կը մնայ նակատագիրը ընկերներ Ս. Պա-
լլըգնեանի եւ Տ. Եաղուպեանի կողմէ Վ. Նաւասարդ-
եանի յանձնուած «թուով աւելի քան 700 հատ» նա-
մակներուն (3): Մնացեալները — ամենէն շահեկաննե-
րը, վստահօրէն, քանի կը վերաբերին հինգ ուխտեալ-
ներու 1905-1908 տարիներու ծրագիրներուն եւ գոր-
ծունէութեան — կու տանք ներածական այս բաժնին
մէջ, առնելով Վահան Նաւասարդեանի «Ստեփան Ե-
սայեան» աշխատութենէն («Հայրենիք» ամսագիր,
1941 Մարտ — ԺԹ. տարի թիւ 5, էջ 57-78):

(1) Տեսնել այս մասին նախորդ բաժնի ներածականը, էջ 197:
(2) Տեսնել Ստեփան Եսայեանի քղթածրարին ՅԱԻԵԼՈՒԱՄԸ,
(էջ 227):
(3) Վ. Նաւասարդեան, — «Ստեփան Եսայեան», «Հայրենիք»
ամսագիր, Մարտ 1941, էջ 61ի ծանօթագրութիւն:

Ա.— Վահան Նաւասարդեանի ուղղուած գրու-
թեամբ մը, 29 Օգոստոս 1940 թուակիր, Տիգրան Եա-
ղուպեան կարգ մը տեղեկութիւններ կու տայ Եգիպ-
տոսի հինգ ընկերներու (Մկրտիչ Եփրեմեան, Պօղոս
կամ Արշակ Քէհեայեան-Սվանեան, Սեդրակ Պալլըգ-
նեան, Տիգրան Եաղուպեան եւ Ստեփան Եսայեան) ա-
ռաջադրած առաքելութեան — անցնիլ Երկիր, ի մաս-
նաւորի Սեբաստիոյ եւ Կեսարիոյ շրջանները, նախ-
ուելու համար յեղափոխական-կազմակերպչական կեն-
դանի գործին — ծրագրումին եւ իրականացման պա-
րագաներուն մասին.—

«...Այդ օրերուն Յեղափոխական դործ ըսելով
միայն մէկ բան կը հասկնայինք, — կազմակերպուել,
զինուել եւ ինքնապաշտպանուել: Չաւարեանի Եգիպ-
տոս եկած տարին՝ (4) երկար ժամանակէ ի վեր մեր
միջեւ խօսուած դործը կեանք առաւ: Այն ատեն Եգիպ-
տոս որոշ դեր մը կը կատարէր Լեռնավայրի (Կիլի-
կիա), Ոսկէհանքի (Իզմիր) եւ Վիշապի (Պոլիս) գոր-
ծերուն մէջ. այնպէս որ բան մը ընելու ցանկութիւնը
ամէնուս մէջը կար: Մենք դիմեցինք Չաւարեանին եւ
պահանջեցինք, որ Կազմակերպութիւնը ստանձնէ մեր
ծրագրած գործը եւ մենք ինքզինքնիս տրամադրենք
իրեն: Չաւարեանը պատասխանեց, թէ Կազմակերպու-
թիւնը այդ դործի համար պիտոճէ չունի: այն ատեն
Ս. Պալլըգնեան եւ Մ. Եփրեմեան յօժարեցան իրենք
ծախսել մինչեւ 250 ոսկի: Խուճրի առաջին ժողովը ե-
ղաւ Գահիրէ, Չաւարեանի ներկայութեան: Մեր եր-
կու ընկերները, որոնք խոստացեր էին 250 ոսկի տրա-

(4) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ 1905, կամ, ամենէն ուշը,
1906 Յունուար: Յամենայնդէպս ճշգրիտ թուականը գտած չենք
որեւէ տեղ:

մազբել, ուղեցին անջատական բան մը ընել, բայց Զաւարեան կարողացաւ ճամբու լերէլ եւ ամուր կերպով գործը կտալել Կաղմակերպութեան: Հանդոյց խորհրդը-վատուի դեր ունեցած է(5)»:

Բ.— Ըստ երեւոյթին, սակայն, Սիմոն Զաւարեանի ներկայութիւնը վերջնական խթանը միայն հանդիսացած է, միաժամանակ մարմին ու յստակ ձեւ տալով արդէն իսկ ծրագրուած ձեռնարկին: Այդպէս կը հասկըցուի գոնէ հետեւեալ համակի բովանդակութենէն, գրուած, ըստ Վ. Ն.ի, 1905 Հոկտեմբեր 2ին, Արշակի կողմէ, եւ ուղղուած Տ. Եաղուպեանին.—

«...Մի քանի օր առաջ մեր ընկերներէն Պ. Սեդրակ Պալլըճեանը հոգ եկաւ Տօքթորին հետ(6) տեսնուելուն՝ մտանուար մեր խնդրոյ առթիւ. թէպէտեւ կ'ուզէր ձեռք հետ տեսնուել, սակայն ժամանակ չունէր. միայն մէկ ցորեկ կեցաւ ու վերադարձաւ:

Այս օրերս Տօքթորը մեր ինչ տեսակ մարդ ըլլալն ու ինչ դործերով զբաղելը հաստատուելու նամակ մը պիտի զրկէ մեզի, սրտէսդի աչք նամակով միտարն մենք եւս մի նամակ զրեւոյ՝ Բիւրոյին ուղարկենք: Բաւական խորհրդակցելու պէտք ունինք՝ մեր պահանջները ըստ այնմ ներկայացնելու համար Բիւրոյին. ուստի աշխատեցէք որչափ կարելի է շուտ գալ հոս, անհամբեր ձեռք կը սպասենք: Եթէ կ'ուզես, անպատ մը Տօքթորին մօտ դնա, տեսնուէ հետը եւ այս խնդրոյ առթիւ դու եւս լաւ մը իր գործարարը առ. որովհետեւ Տօքթորը այս խնդրոյ առթիւ չափազանց ուրախութիւն յայտնելով Պալլըճեանի՝ ըսած է, որ այս գործը մեր յեղափոխական պատմութեան մէջ եղակի բան մը պիտի ըլլայ, աւելցնելով, որ եթէ Զաւարեանը լուսնալու ըլլայ՝ խիտ գոհ եւ ուրախ պիտի ըլլայ: Այլեւս երկար-բարակ դրեւու պէտքը չկայ կարծեմ. խնդիրը կը հասկնաք»:

Գ.— Զաւարեանի ներկայութեան գործի յստակացումէն ետք, դէպի Երկիր ստաջին համբայ ելլալը կ'ըլլայ, տեսանք արդէն, Ստեփան Եսայեանը: Ան Եգիպտոսը կը սգէ, ըստ երեւոյթին, 1906 Մայիսին, Կիպրոսի վրայով անցնելու համար Կիլիկիա եւ այնտեղէն, հաւանօրէն, իր ծննդավայրը՝ Կեսարիա: 1906 Յունիս 4ին, Մկրտիչ Եփրեմեանը Գահիրէէն նամակով մը կ'աւետէ Տ. Եաղուպեանին՝ Աղեքսանդրիա.—

«...Ստաջանք վերջապէս մի նամակ Ստեփանէն,

(5) Հանգոյց կուսակցական ծածկանունն է Նիկոլ Աղբալեանի, որ 1906-1907 թուականներուն գտնուած է Եգիպտոս, իբրև գործիչ:

(6) Կ'ակնարկուի Տօքթ. Կ. Փաշայեանի հանի, Պարսկաստանի կուսակցական կարկառուն դէմքերէն մէկը, որ 1904էն 1908 ապրած ու գործած է Եգիպտոս: Սահմանադրութենէն ետք, անցած է Պոլիս: Զահ գացած է Մեծ Եղեռնին:

որուն մէջ Կիպրոս հասնելուն պատմութիւնը կ'ընէ: Մէկ-երկու հասցէներու արարելուն կերպով զիմելէ յետոյ, սրտէսը է ցամաքին մօտապայն վայր մը երթալ(7), ուսկից կարելի ըլլայ նաևով անցնել Ատանայի գետը: Նա գտեր է մի մարդ վատահելի, որ յանձն առեր է զինք ուղարկելու. հաւանական է, որ մինչեւ հիմակ նա մտած կ'ըլլայ, որովհետեւ կ'ըսէր թէ նամակիս պատասխանը մինչեւ Յունիս 1 ինծի չհասնելու պարագային, մի՛ գրէք: Յուսանք եւ սրտային յաջողութիւն մաղթենք»:

Զեռնարկը, դժբախտաբար, կը ձայնողի: Յունիս 15ին (1906), Մ. Եփրեմեանը կը գրէ Տ. Եաղուպեանին.—

«...Ներկայի կ'ուղարկենք քեզի Ստեփանէն այսօր ստացած նամակին: Կը տեսնես որ գործը անպատելի ձախողութեանց կը բախի: Մենք ի հարկէ աչք նամակի մտարն պէտք եղած կարծիքը յայտնեցինք եւ որսչում կայացուցինք, սակայն այսպիսի վճռական պարագաներուն ամէնուս ալ կ'առջը հարկաւոր ըլլալուն՝ կը դիմենք եւ քեզ:

Ահաւաստիկ մեր որոշումը.— Գրել անմիջապէս Ստեփանին, որ առժամանակեայ կերպով յետաձգած ենք իր Երկիր մտնելու ձեռնարկը եւ, հետեւաբար, իրեն կը մնայ որոշել թէ հոս կամ Աղեքսանդրիա վերադառնայ, մինչեւ որ Կիպրոսի մէջ աշխատինք մի վրատահելի եւ ապահով մարդ գտնել, որուն աշակցութեամբ կարելի ըլլայ անմիջապէս Երկիր մտնել: Անմիջապէս պատասխանէ»:

Դ.— Ոստիկանութեան հետապնդումներուն ենթակայ՝ Ստեփանը բաւական դժուարութեամբ կը յաջողի ուր դնել Փոքր-Սայիտ: Այնտեղ ալ կը մնայ քանի մը շաբաթ, քղթակցական տեսական կապի մէջ ըլլալով Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիայ իր ընկերներուն հետ: Այս ժամանակաշրջանին փոխանակուած գրութիւններուն ծանօթանալու համար ընթերցողը կրնայ դիմել Վահան Նաւասարդեանի յօդուածին («Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ 1941):

Իր շահեկանութեան համար, կու տանք միայն Ս. Պալլըճեանի եւ Մ. Եփրեմեանի կողմէ 1 Յունիս 1906ին Ստ. Եսայեանին գրուած նամակի մը մէկ մասը, որմէ ի յայտ կու գայ՝ որ ուխտեալներու խումբը կը շարունակէր տեսական կապ պահել Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործադիր մարմիններուն հետ.—

«...Նիւթական այս ընդհանուր ձախողութեանց եւ անակնկալներու հանդէպ զրեթէ շուարած՝ որոշեցինք ժողով մը դուժարել Արշակի հոս եղած ատե-

(7) Ըսել կ'ուզուի անշուշտ՝ «մայր ցամաքին», այսինքն՝ Կիլիկիայ: Ուրեմն Ստ. Եսայեան ուզած է նաևով կամ մակոյով Կիպրոսի հիւսիսային ափէն անցնել Կիլիկիա:

նը(8), եւ քանի որ Ազգայնաբանը պիտի մեկնէր(5)՝ մեր վերջին ակնկալութիւնները Դաշնակցութենէն յայտնեցինք իրեն :

Եւ, իսկապէս, մեր ընդհանուր կացութիւնը պարզելով՝ շեշտեցինք թէ նիւթականը որքան մեծ խոչընդոտներ կը հանէ մեզ հանդէպ, եւ զանոնք հարթելու համար անպայման Դաշնակցութեան օչնութեանը կը կարօտինք եւ կը պահանջենք, որ 500 ոսկի մեր տրամադրութեանը տակ զնեն, մաս առ մաս վճարելի՝ մեր բնիկներուն Երկիր մտնելուն համեմատութեամբ, իսկ մնացորդը յանձնելի Երկիր մտնող վերջին ընկերին : Նա, ի հարկէ(9), համարուած մեր պահանջներու հիմնաւոր ու բնական ըլլալուն վրայ, խոստացաւ ոչ մի ջանք չխնայել անոնց յաջողութեան համար : Պիտի գրենք միանշարժ մի մտնող Սիւննի(10), տեղեկանալու համար թէ մեր հարցը Սորհուրդին(11) ներկայացուցած թէ ոչ, եւ ի՞նչ եղաւ արդիւնքը :

Ե. — Ըստ երեւոյթի՝ նոյն օրերուն է (Յուլիսի սկիզբները) որ Ստեփան Եսայեան Փոք - Սայիտէն կ'անցնի Ազեխանգրիա ու նա կ'առնէ դէպի Յունաստան, այնտեղէն անցնելու համար Իզմիր եւ ապա՝ Կեսարիա : «Նամակներից պարզուիմ է, — կը գրէ Վ. Ն., — որ խումբը՝ նախ քան Ստեփանին ցամաքային հանելը՝ կազմակերպած էր գիծը՝ մինչեւ Իզմիր իր մարդիկն ունենալով . լաւապէս կազմակերպուած էր գործը մասնաւորաբար Իզմիրի մէջ, ուր Ռուբէն, Վարդան(12) եւ Խիզախ ծածկանունները տակ քափուած երեք հոգիներ Ստեփանին նախ զիտի առնէին, առժամաբար նրան օթեւան տային Իզմիրում եւ ապա ցամաքային հանելին դէպի իր առաջնորդեան վայրը» :

Ոստիկանական խիստ հսկողութիւնը Ոսկեհանքի տղոց հնարաւորութիւն չ'ընծայէր սակայն Ստեփանը

նաէն ապահով վար առնելու, եւ ան կը ստիպուի իր ցամաքային շարունակել մինչեւ Տրապիզոն, եւ անկէ վերջնական դադար Իզմիր, ուր վերջապէս կը յաջողի ապահով ռոֆ դնել 1906 Օգոստոս 19ին : ՎՐՈՅՐ ստորագրութեամբ, ան Իզմիրէն կը գրէ Տիգրան Եսայեանին, Օգոստոս 21ին. —

«Երկու օր առաջ հասայ սողահով, բայց ստորստիկի սուղ զնեցինք այդ յաջողութիւնը, որովհետեւ ստիպուած եղայ մինչեւ Թրապիզոն երթալ եւ վերադարձիլ մէջն յոյս կորսուած էր . բայց ինչ որ է, բարի վախճան սնեցաւ զարծը . պէտք է խոստովանիլ, որ Ռուբէնը ձեռքէն կկտրուի չզրկուի» :

Զ. — Յաջողութեան սուղ գնուած ըլլալը Ստ. Եսայեանի մինչեւ Տրապիզոն գացած ու վերադարձած ըլլալուն մէջ չէր կայանար միայն : Ինչպէս առիթ ունեցանք ըսելու(13), նոր գործիչի մը հասնելուն լուրը ստանալով, յեղափոխական-դաւադրական նոր ձեռնարկներու սարսափով, Իզմիրի ոստիկանութիւնը կատարեց բազմաթիւ ձեռնարկներ, եւ քրքական դատարանը արձակեց ախորի եւ բերդարգելութեան բազմաթիւ վճիռներ : Իզմիրէն, Խիզախի կողմէ գրուած 13 Սեպտեմբեր 1906 թուակիր հետեւեալ նամակը որոշ չափով կը պարզաբանէ Ստեփան Եսայեանի ժամանման ոստիկանութեան կողմէ իմացուելու պարագաները : Նամակը ուղղուած է Տիգրան Եսայեանին, Ազեխանգրիա. —

«Յարգելի Պարոն Տիգրան,
Տակաւին ձեզմէ սեւէ նամակ չուսացուցաւ . ուստի Պրն. Արմենակին(14) յանձնարարութեամբ կարեւոր համարեցի այս երկուսը զրուցելու ձեզի ուղղել, բացատրելու համար Արմէն Վաղդէնի ձեռքակալուելու մի քանի մանրամասնութիւնները, որոնք ուղղակի կերպով կապ ունին ձեր ընկեր Պրն. Արմենակի վիճակին հետ : Ահա իրողութիւնը :

Արմէն Վաղդէնը ասկէ մօտաւորապէս երեք շաբաթ առաջ ձեզմէ նամակ ստացեր է՝ յանձնելի Պրն. Արմենակին . ատոր մէջ կայ եղեր 10 ոսկի թուղթ մը, եւ նոյնպէս ձեր նամակին մէջ գրուած Վարդան Գասապեան անուն մը : Այդ նամակը հասցէին տանելու միջոցին հետապնդող լրտեսներէ կասկածուելով՝ կը ձեռքակալուի եւ ոստիկանութիւնը անոր քովէն կը դանդաղեցնէր ձեր նամակը : Ատոր հետեւանքով Վարդանն ալ ձեռքակալուելով՝ ճշումներու կ'ենթարկուի, որպէսզի յայտնէ կամ խոստովանի Երրոսայէն ուրիշ տեղ մը երթալու համար հոս եկող Ստեփանին ո՞վ եւ ո՞ւր լինելը . նոյնպէս խուզարկեցին Վարդանին եւ ուրիշ մի

(8) Ըստ երեւոյթի, Յունիսի վերջերը Արշակ Քեհեայեանը Գահիրէէն անցած էր Ազեխանգրիա, ուրիշ շուտով պիտի մեկնէր դէպի Կովկաս :
(9) Կ'ակնարկուի Գաշնակցութեան ներկայացուցչին՝ Հանգոյցի (Ն. Ազգայեան) :
(10) Սիւննի Զարեանին, որ իր եգիպտոս գտնուած շրջանէն, ինչպէս տեսանք, ծանօթ էր ուխտեալներու ծրագրին :
(11) Հ. Յ. Գ. Խորհուրդը, Սփիայի Յրդ Ընդհ. Ժողովէն ի վեր (1904), կը փոխարինէր Յրդ Ընդհ. Ժողովի հաստատած Գաշնակցութեան կամքը Ներկայացնող Մարմինը :
(12) Ըստ Վ. Ն. ի ծանօթագրութեան («Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ 1941, էջ 65), Վարդան Յ. Գասապեանն է, որու բանտէն գրած նամակը տուիմք նախորդ բաժնի ՅԱԻԵԼՈՒՄԻՎի վերջաւորութեան : Սակայն, այդ պարագային, Ռուբէն եւ Խիզախ ծածկանուններու կողմին դրուած Վարդանը կը դադարի ծածկանուն ըլլալէ : Աւելին, Վարդան Գասապեանի բանտէն գրած այլ մէկ նամակէն, 1/14 Օգոստոս 1907 թուակիր, որ դրուած է Վ. Ն. ի յոգնուածին մէջ (նոյն, էջ 69), ի յայտ կու գայ՝ որ տարաբախտ դատապարտեալը ոչ լսած էր Ստեփան Եսայեանի մասին, ոչ ալ ունէր որեւէ տեղեկութիւն՝ անոր Իզմիր գալուն մասին :

(13) Տեսնել նախորդ բաժնի ներածականը (էջ 197) եւ յաւելուածը (էջ 228) :
(14) Ստեփան Եսայեանի ծածկանուններէն մէկը :

քանի ձերբակալուածներու տունը. բայց Ստեփանի վրձակը ապահովուած էր տեղւոյս բնկերներու կողմէ տնօրինուած թաքստոցի մը մէջ, եւ Վարդանն ալ չէր խոտոտվանամ ոչ մի բան: Այս վերոյիշեալ ծանօթութիւնները տակաւին նոր դուրս եկան բանտի յարարութեանէ զրկուած բնկերով մը կողմէ: Խիստ հակողութիւնները կը շարունակուին. երբեմն փողոցի անցորդները կը կայնեցնեն ու կը հարցաքննեն անոնց ով լինելը (ի հարկէ, ինչ աղբի պատկանելիլ հասկնալու համար) եւ յետոյ վրան-դուրը կը խուզարկեն:

Ձեր բնկերը անհամբեր ձեր պատասխանին կը սպասէ...»:

Է.— Իզմիր հասնելու պէս քախտաց մտած Ստեփան Եսայեանը ի վերջոյ կը ստանայ Տիգրան Եազուպեանի նամակն ու նոր չէֆ մը, եւ կը պատասխանէ ԾՆԿՍԵՆԻՔԻՅԻՆ (1906).—

«Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ նամակդ եւ ներփակ չէքը, թէպէտեւ տակաւին դրամը չեմ ստացած. ստանալու պէս կը տեղեկացնեմ ձեզի, առայժմ շնորհակալութիւններ:

Գաղով տեղւոյս դրութեան, ստակալի վատ վրձակի մէջ է եւ ա՛լ տեղի վատթարանալու վրայ է: Մինչեւ հիմա ձերբակալուածներու թիւը 40ի կը հասնի, եւ տարածներէն ալ ոչ մին չեն թողած, եւ ամէն յարարութեանէ արկիւլուած են. Վ.ի համար(15) զրոյց կայ, որ պիտի աքսարեն Երկիր: Անցնող-դարձող հասցրուն վրան-դուրը կը խուզարկեն, այնպէս որ չէ կարելի առանց երկիւղի շատ ման դալ փողոցները: Մինչեւ հիմա որոշ բան մը չկարողացանք հասկնալ, թէ ինչ է փնտռածնին. միայն սա կայ, որ իբր թէ տինամիթ ներածուած է, այն կ'ուզեն ձեռք անցնել, եւ մէյ մըն ալ Ստեփան անունով մէկը կը փնտռեն եւ ուրիշ մի քանի անձեր: Անշուշտ կը դուշակէք, թէ ասոնց մէծ մասը թուրք օտտիկանութեան խելապատիկէն ծնած շախմատներովիւններ են: Իսկ ես, ինչպէս զիտէք, արդէն շատ հիւանդ եմ, մի քանի տնգամ մահուանէ ազատեցայ եւ մաղթելի էր որ չժամրանար վրձակս(16): Դրամը ստանալուս պէս պիտի ջանամ ճամբայ ելլել. այստեղ դաւառները քու զխոցածիդ պէս չեն մնացեր հիմա, դրեթէ նոյնչափ գէշ են, որչափ հոս: Կը դարձանամ եղբայրներուս դերեզմանային Առութեան վրայ, մինչեւ իսկ բարեւ մը չզրկեցին ցարդ. ի՞նչ է պատճառը, արգեօք անո՞նք ալ հիւանդացան ինծի պէս: Երբեք թող չնեղանան, որ իրենց զատ նա-

մակ չեմ դրեր. շատ զրկեւ արկիւլուած է առայժմ բժիշկին կողմէ, մի քիչ ինքզինքս ամփոփեմ, նորէն կը զրբեմ, թող չկարծեն թէ մտոցեր եմ գիրենք: Նամակիս պատասխանը առաջին փոստով դրէ անպատճառ. եթէ կարեւոր գրելիք ունիս՝ այդ հասցէն ապահով է, միայն մէջի պահարանին վրայ կը գրես՝ Արմենակին: Այս նամակդ շատ ուշ հասաւ ձեռքս, անոր համար կ'ըսեմ թէ առաջին փոստով դրէ եւ՝ եթէ կարելի է՝ նամակին մէջ մի քիչ փոշի դրէք, սրովհետեւ հոս չի գտնուիր եւ ծունկիս համար ուրիշ գեղ չեմ կրնար գործածել, մանաւանդ որ ձմեռն ալ մօտ է, եթէ մինչեւ ձմեռ ողջ մնանք(17): Է՛հ, այլեւս Նախախնամութեան օյնութեան է մնացեր մեր վրձակը:

Չանթան զրկել չ'ուզեր, միայն Մ.ին հետ յարարութեանէ զրկել մի՛ գաղբեցներ եւ ծրարն ալ անպատճառ զրկէ, եթէ մինչեւ հիմա չես յղած(18):

Առայժմ ցտեսութիւն. համբույրներ երեքիդ ալ:

ԱՏՐՈՒՆԻ

Յ. Գ.— Ա.ին (19) բարեւներս կը զրէք նամակ զրկելուդ. ի՞նչպէս է, ս՞ըր է, տեղեկութիւն տուէք. հետագրքեր էի գիտնալ, թէ նախարկ նամակին պատուակուութիւնը ի՞նչ էր»:

Ը.— Շուրջ երկու ամիս պահուած մնալէ ետք՝ Ստեփան Եսայեան իզմիրէն կը յաջողի մեկնիլ Հոկտեմբերի 20ի շուրջ: Խիզախի հետեւեալ նամակները, իզմիրէն գրուած, Եգիպտոսի ընկերներուն տեղեկութիւններ կու տան անոր մասին:

ա) Աղեֆաւնդրիա, Տ. Եազուպեանին, 27 Հոկտեմբեր 1906 քուակառով.—

«...Պրն. Արմենակը թուականէս շարաթ մը առաջ տեղէն մեկնեցաւ. գեռ անկէ սեւէ նամակ չստացուեցաւ իր ապահով վայր մը հասնելու մասին: Նա մեկնելէ առաջ յանձնարարեց ինձ, որ իրեն եկած նամակները ետ վերադարձնեմ հասցէներուն. ահա այս պատճառաւ է որ նոյն ներփակ նամակը ձեզ կ'ուղարկեմ՝ զրկողին հասցէն չզխոնալուս համար:

Պրն. Արմենակին մեկնած լինելը Գահիրէ եւս իմացուցի մասնաւոր նամակով մը»:

բ) Գահիրէ, Յոյակին (Մ. Եփրեմեանի ծածկանունը), 2/15 Մարտ 1907ին.—

«...Յարդ Պրն. Արմենակին գտնուած վայրին ա-

(15) Կ'ակնարկուի անշուշտ վարդան Յ. Գասապեանին:
 (16) Ըստ Վ. Ն.ի, ակնարկութիւնը ոչ քէ փիզիկական սեւէ հիւանդութեան է, այլ Ստեփան Եսայեանի հանդիպած փորձագետներուն եւ հետապնդումներուն:

(17) Կ'ակնարկուի, ըստ Վ. Ն.ի, գաղտնի մելանի փոշիի:
 (18) Որոշ չէ քէ ո՛վ է կամ ի՛նչ է Մ.ն: Արդեօք «Մարմին» ըսել կ'ուզուի, ակնարկելով Արեւմտեան Բիւրոյին կամ կուսակցական պատասխանատու այլ մարմնի մը:
 (19) Որոշապէս՝ կ'ակնարկուի Արշակին, որ այդ օրերուն Կովկաս կը գտնուէր:

նունը կը կոչուի Սօնաուրլու, որ կը դառնուի Չիլիթիլէն երկու կայսրան անդին. աւելի պարզ խօսելով՝ Իզմիրէն երկնցած Այտընի զիծը կը վերջանայ Տինէր. այս քաղաքէն մէկ կայսրան անդին Սիւթլէն անունով կայսրան անեցող զիւզ մը կայ, ուրկէ մասնաւոր երկաթուղային ճիւղ մը երկնցած է մինչեւ Չիլիթիլ: Սիւթլէնէն մինչեւ Չիլիթիլ երկնցող զիծին վրայ երեք կայսրան անեցող զիւզեր կան, — առաջինը՝ Սօնաուրլու, երկրորդը՝ Ինճէքէօյ եւ միւսը՝ Չիլիթիլ»(20):

դ) Ազեխանգրիա, Տ. Եաղուպեանին, 12/25 Մայիս 1907 քուակիր.—

«...Ստացայ Մայիս 16 թուակիրդ, սրուն հետ նաեւ ներփակ երկուսը մը, Պրն. Արմենակին յանձնելի: Սակայն այս վերջինը ցարգ չկարողացայ իր հասցէին զբեկ. Պրն. Արմենակէն երկու շարաթէն աւելի է որ նամակ ստացած չեմ, սրով չգիտեմ թէ նա ո՛ւր կը դառնուի եւ կամ ի՞նչ աղահուսիսեան մէջ է, ուստի խոհեմութիւն համարելի Արմենակի հասցէին ուղղած ներփակ նամակդ չզբեկել իրեն:

...Բանտարկուածներին յղած եմ բարեւներդ. բարեւներ ունին ձեզի:

Մի քանի օր առաջ 101 տարուան դատապարտուած մեր ութը բանտարկեալ ընկերները բերդարդեալութեան ուղարկեցին Պոսրամ: Յուզումը մեծ է հոս մնացող հայ բանտարկեալներու շարքին մէջ: Կ'ըսուի թէ մօտ օրէն անոնք ալ բերդարդեալութեան պիտի ուղարկուին»:

Գիտեմք որ 1907 Յունիսի կէտերուն, երկար ուղիսականէ մը ետք, Ստեփան Եսայեան կը յաջողէր հասնիլ Կեսարիա(21):

Թ.— Ստեփան Եսայեանէն գրեթէ անմիջապէս ետք, Արշակը (Պօզոս Գեհեայեանը) իր կարգին կը ձգէր Եգիպտոսը եւ կ'անցնէր Կովկաս: Թիֆլիսէն, 11 Օգոստոս 1906 քուակիր նամակով մը, ան կը գրէ Տիգրան Եաղուպեանին.—

«...Թուականէս 12 օր առաջ ժամանելով Պաթում՝ երեք օր հոն մնալէ յետոյ եկայ Թիֆլիս: Սիւտնը(22) փնտռելով չկրցայ գտնել, որովհետեւ իմ Թիֆլիս ժամանելէն երկու օր առաջ մեկնած էր. ուստի Արեւելեան Բիւրոյի յանձնարարական նամակը յանձնեցի որ որ անկ էր(23): Ինճ պատասխանեցին, թէ Սիւտնը

զիւզ մեկնած է. ձեր խնդրի մասին տեղեկութիւն տանելու համար՝ պէտք է Սիւտնը հոս լինէր:

...Յանջանեանին իմ նպատակս պարզելով եւ ինձ հետ մեր ընկերոջ(24) Երկիր անցնելը խմայնելով, շատ ուրախ եղաւ, որ մենք այսպիսի մի լուրջ ձեռնարկ բրած ենք եւ խոստացաւ շուտով իմ մասին կարգադրութիւններ ընել: Նոյնիսկ հաւանական էր, որ երէկ մեկնէի Շուշի, սակայն հիմա հոն կ'ուշեւր սկսած լինելով, ճամբաները բո՛ց են թէ ոչ՝ պիտի հասկնայ եւ վաղը պիտի մեկնիմ ես»:

Իրադուրբիւնները ցոյց կու տան սակայն որ Արշակ, երբ կ'անցնի իսկ Շուշի (ինչ որ չեմք գիտեր), երկար չի մնար այնտեղ: Հնկտեմբերի մէջ ան Գանձակէն կը գլխի Եգիպտոս, իսկ 1906 Գեղտեմբերին Ֆիլիպէ է արդէն ուր, համաձայն իր այլ մէկ նամակին, «Անգրանիկի խորհուրդով» կը ծրագրէ Գաշակացուքեան Զինուորական վարժարանը մտնել:

1907 Յունիսին կամ Յուլիսին Պուլկարիա կ'անցնի նաեւ երրորդ ուխտեալը՝ Մկրտիչ Եփրեմեանը, հաւանօրէն այլ նամակով մը Երկիր անցնելու առաջադրանքով: Բայց ան եւս կը հանդիպի ձախորդութիւններու(25): 1907 Յուլիս 30ին, Արշակ Ֆիլիպէէն կը գրէ Տ. Եաղուպեանին.—

«...Անցեալները Եփրեմեանն ալ եկաւ, տեսնուեցանք. շարաթի մը չափ հոս կեցաւ. մեկնելէն քանի մը օր վերջ մտանութիւն կ'ըլլայ, ձերբակալելով Սոֆիա կը տանին, կը բանտարկեն. սակայն իր զխմումին վերայ ստիկանապետը քանի մը օր վերջը ապա կը թողու, պայմանաւ որ սմիսէ մը մեկնի Պուլկարիայէն»:

Մեզի անձանօք պատահաներով, Արշակի Զինուորական վարժարան մտնելու ծրագիրը եւս ջուրը կ'իյնայ: 1907 Օգոստոսին կամ Սեպտեմբերին, ան կը վերադառնայ Եգիպտոս, այլ գծով մը վերստին Երկիր անցնելու վնասակարութեամբ: Գիտեմք արդէն՝ որ տարի մը ետք, ան Հալէպէն, ապա Ատանայէն պիտի քրդապէցէր Ստեփան Եսայեանի հետ(26): Շուտով Պալ-Քաններէն Գահիրէ կը վերադառնայ նաեւ Մկրտիչ Եփրեմեանը:

Արշակի նոր ծրագիրներուն, ինչպէս նաեւ Մ. Եփրեմեանի պատահած ձախորդութիւններուն մասին (ըստ երեւոյթին, պուլկար ոստիկանութենէն ետք, գայն կը ձերբակալէ նաեւ ուսմէն ոստիկանութիւնը) որոշ չափով լոյս կը սփռէ Ռուբէն Զարդարեանի Ֆի-

(20) Արտատպած ենք նայութեամբ: Շփոք մը կա՞յ արդեօք Զիլվիլի եւ Զիլվիլ տեղանուններու կապակցութեամբ:
(21) Տեսնել այս մասին նախորդ բաժնի ներածականը (էջ 197) եւ յաւելումը (Ստ. Եսայեանի 19 Յունիս 1907 քուակիր նամակը, էջ 227-228):
(22) Սիւտն Զաւարեանը:
(23) Պէտք է ըլլայ հաւանօրէն «Արեւմտեան Բիւրոյի յանձնարարական նամակը յանձնեցի որ որ անկ էր», կամ՝ «Արեւելեան Բիւրոյին (ուղղուած) յանձնարարական նամակը...». այլապէս՝ նախադասութիւնը իմաստ չ'ունենար, քանի Արեւելեան Բիւրոն ի՛նքն թիֆլիս էր արդէն:

(24) Կ'ակնարկուի Ստեփան Եսայեանին:
(25) Ստեփան Եսայեանի հետապնդումներուն եւ Մկրտիչ Եփրեմեանի կրկնակ ձերբակալութեանց (Պուլկարիա, ապա Ռուսանիա) հաւանական բացատրութիւնը տեսնել նախորդ բաժնի մեր ՅԱԻԵԼՈՒՄԻՆ մէջ (էջ 227-228):
(26) Տեսնել Ս. Ե. 2 (էջ 199-200), Ս. Ե. 5 (էջ 202) եւ Ս. Ե. 14 (էջ 208) գրութիւնները:

լիպէէն գրած 7/20 Սեպտեմբեր 1907 թուակիր նամակը, ուղղուած Արշակ Բէհեայեանին՝ Գահիրէ։—

«...Պրն. Անդրանիկի Վերմեանի զլուսն եկած փորձանքները չես զլուսն թէ ի՞նչքան մեծ վիշտ պատճառած են ինձի ու բոլոր ընկերներուն ալ, մասնաւորապէս Պրն. Անդրանիկի(27)։ Յաւ, կատարութիւն, դայրոյթ, ամէնքը մէկանց կը զլուսն, բայց ի՞նչ օղբուտ, եղածը եղաւ։ Պ. Երեմեանը ռուսէն ռուսիկանութենէն ապահով ապաստած է արդէն, որմէ զուն տեղեկութիւն չունենալ կը թուէր՝ Բիբէէն գրած նամակէն համաձայն։ Անշուշտ ցարդ տեղ ալ հասած կ'ըլլայ ապահովաբար։ Բայց սրովհետեւ մենք ալ զեռ տարակարգի մէջ ենք՝ վերջնական լուր մը ունեցած չըլլալնուս համար, հաճիր, ուրեմն, շուտով իմացնել մեզ իր ժամանակը։

...Գանք ձեր խնդրոյն. ահա թէ ի՞նչ կը յայտնենք ձեզի՝ խորհրդակցաբար Պ. Անդրանիկի հետ։ Դուն ու քու միւս ընկերդ(28) ունեցէք ձեր վերջնական որոշումը եւ հաղորդեցէք անմիջապէս Բիբէէնին. եթէ այս խորհրդակցութեան ու որոշման միջոցին ձեզի հետ ըլլայ նաեւ ընկեր Հանդոյցն ալ(5)՝ աւելի լաւ։ Բայց իմ տեղեկութեանցս համաձայն՝ անիկա մինչեւ հիմա մեկնած ըլլալու է սակէ։ Մենք եւս Պ. Անդրանիկի հետ կը գրենք կարեւորը Բիբէէնին։ Ատէ՛ք զատ, տուէք Ստեփանի հասցէն Բիբէէնին, որպէսզի ուղղակի Բիբէէնին փոխադրէ հոն հարկաւոր գրածը եւ երկուքին միջեւ կապ հաստատուի(29)»։

Ժ.— Երեւոյթները ցոյց կու տան՝ որ Անդրանիկն ու Ռուբէն Զարդարեանը ծանօթ են եղած Եգիպտոսի ալիստեպաններու ծրագիրներուն, բաւական խանդավառ անոնցմով, ու միշտ՝ քաջալերող դիրքի մէջ։

Արշակին ուղղուած վերի նամակէն ամիս մը ետք, 22 Հոկտեմբերին, Ռուբէն Զարդարեանը կը գրէ Սեդրակ Պալըզնեանին.—

«...Ձեր առաջարկը արդէն վաղուց ծանօթ էր ինձի՝ թէ՛ ընկեր Հերոսին(30) եւ թէ՛ Արշակին պատճառով։

Թիւններէն։ Կը ցաւիմ, եւ խորապէս, որ ժամանակին, այսինքն՝ աւելի կանուխ չէ կրցած եղեր ատիկա գործնական հողի վրայ գրաւել, եւ աւելի ցաւալի է, որ Բիբէէն. Ժողովէն ետքն ալ այսքան սպասողական վիճակ մը ունեցած էք։

...Ապահով եղէք թէ կարելին ըրած ենք ձեզի համար՝ գրելով ազդուօրէն Բիբէէնին եւ ամիտփելով ձեր պահանջը, այնպէս-ինչպէս ներկայացուցած էիք։ Կը ցանկամ որ շուտով ստանաք պահանջաւ եւ Պրն. Արշակին ու իր ընկերը(2) ընդ փոյթ ճամբայ ելլեն։ Մենք պարտաւոր ենք, եւ ստիկա պարտականութենէ աւելի բան մըն է, օղտակար ըլլալ ձեզի՝ ձեր ազնիւ նպատակին իրագործմանը համար»։

29 Հոկտեմբեր 1907 թուակիր նամակով մը, Արեւմտեան Բիբէէն կը գրէ Գահիրէ՝ Սեդրակ Պալըզնեանին.—

«Յարգելի ընկեր, Ձեր Հսկա. 17 թիւ նամակը եւ ներկայեւ նամակները ստացանք։

Ընկեր Յակոբին մասին(31) մեր կարգադրութիւնը շուտով կը հաղորդենք ձեզ։

Այսօրուան փոստով կը փոխադրենք ձեր հասցէին (750) եօթը հարիւր յիսուն Փրանք, որ սլոտի յատկացուել ընկերներ Արշ. Սիմոնեանի եւ Միհրան Պոյաճեանի Երկիր անցնելու ծախքերուն։ Ուստի բարի եղէք յանձնել իրենց եւ իրենցմէ ստացական առնելով ուղարկել մեզ»։

20 Նոյեմբերին, ԱՍԼԱՆ ստորագրութեամբ, Ռուբէն Զարդարեանը Ֆիլիպպէն դարձեալ կը գրէ Սեդրակ Պալըզնեանին.—

«...Անշուշտ ցարդ ստացած կ'ըլլաք Վառնայէն ձեզի գրած նամակս, որով հաղորդած էի թէ ընկեր Անդրանիկի հետ հարկ եղածը զբեղինք Բիբէէնին ձեր գործերու մասին եւ խնդրեցինք շուտափոյթ բաւարարութիւն՝ ձեր պահանջներուն։

Արդ, շատոնց ստացած ենք Բիբէէնի պատասխանը՝ որմէ կը տեղեկանանք թէ բաւարարութիւն տրուած է ձեզի(32)։ Ներեցէք որ աւելի կանուխ չկրցայ զրբել՝ իմ շրջագալութեանս պատճառով։

Կը յուսանք թէ, ուրեմն, ընկեր Արշակ մեկնած

(27) Կ'ակնարկուի Սասնոյ հերոսին, որ կը գտնուի Պուլկարի, ուր վահագն Տաթեւեանի օժանդակութեամբ կը վարէր Յուցա-Տեոտրական Մարմնի գործերը։

(28) Այդ ընկերը, նամակներէն դատելով, Միհրան Պոյաճեան անունով երիտասարդ մըն է, որ Արշակին հետ միաժամանակ պիտի անցնէր Երկիր։

(29) Հիմնուելով կարգ մը այլ գրութիւններու վրայ, Վ. Ն. Իրաւամբ կ'երակցանէ թէ Եգիպտոսի ընկերները (ի մասնաւորի Սեդրակ Պալըզնեանը) դէմ էին Բիբէէնի Ստ. Եսայեանի հետ ուղղակի յարաբերութեան մտքին, վախճալով որ այդ կրնայ աւելի եւս վտանգել կեսարիոյ գիւղերուն մէջ արդէն իսկ ընդատակեայ գործող իրենց ընկերոջ դրութիւնը։

(30) Կ'ակնարկուի Անդրանիկին։

(31) Ըստ Վ. Ն. ի, «խօսքը Յակոբ Փիլիպպոսեանի մասին է», Ակցի, ծնած 1870ին, մինչեւ 1900՝ հնչակեան, ապա Մարտէշի մէջ անցած Դաշնակցութեան շարքերը։ Իր մասին Վ. Ն. կու տայ շահեկան այլ մտնրամասնութիւններ, զորս զանց կ'ընենք՝ ներկայ նիւթին հետ իրենց անմիջական կապի պակասին համար (տեսնել «Հայրենիք» ամսագիր, Մարտ 1941, էջ 76-77)։

(32) Կ'ակնարկուի անշուշտ այն գումարին, զոր զրկած էր Բիբէէն եւ որու մասին կը յայտնէր 29 Հոկտեմբեր 1907ի իր նամակով, ուղղուած Սեդրակ Պալըզնեանին։

ըլլալու է եւ արդէն նախատարատու թիւնները վազուց աւարտած էք:

Մենք, Երկիր անցնելու համար, դատած ենք նոր եւ ազատ ճամբայ մը, որմէ եթէ օգտուելու պէտք ունենաք, հաճեցէք մեզ խմայնել, որպէսզի անհրաժեշտ մանրամասնութիւնները հազարներ ձեզի:

.. Արդէն տեղը հասնող ձեր ընկերոջ(33) զրկեցի՞ք անհրաժեշտ այն նիւթական օժանդակութիւնը, որ խնդրած էր ձեզմէ: Այս մասին նոյն ընկերը Ոսկեհանք ալ դիմած եւ նոյնը խնդրած էր, բայց, մենք, բնականաբար, տեղեակ ըլլալով իր բանակցութեանց, կը յաւատարմեմք որ արդէն գահացուցած կ'ըլլաք զինքը, ուստի դրական բան մը չըրինք»:

ԺԱ.— 1907 Փետրուար-Ապրիլ ամիսներուն, վիեննայի մէջ տեղի ունեցած էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ Ընդհ. Ժողովը: Ժողովը որոշումներ ստած էր նաեւ Բատի (Սեբաստիոյ) շրջանի յաւելեալ կազմակերպման, գործիչներու առաքման եւ մարտական խումբերու՝ տեղական միջոցներով զինման կապակցութեամբ: Այդ ուղղութեամբ առանձնապէս հետաքրքրուած էին Եգիպտոսի ուխտեալները՝ որոնցմէ Արշակը, ինչպէս տեսանք, այդ օրերուն Ֆիլիպէ գտնուելով կենդանի կապի մէջ էր Ասլանի (Ռ. Զարդարեան) եւ Անդրանիկի նման ղեկավար ու պատասխանատու ընկերներու հետ: 30 Յուլիս 1907 քուակիր նամակով մը, Ընդհանուր Ժողովի արտաէն երեք ամիս ետք, Արեւմտեան Բիւրոն կը գրէր Գահիրէ՝ ընկեր վահրիներն (Սեդրակ Պալրգնեանը, ըստ Վ. Ն.ի).—

«Ստացանք ձեր Յուլիս 18ի գրութիւնը: Սերաստիայի մասին Ընդհ. Ժողովը որոշել է առայժմ միայն «կազմակերպութիւն» առաջ բերել եւ այդ նպատակով ընկերներ ուղարկել այնտեղ: Եւ այդ որոշումը իրազործելու համար յատկացուած է որոշ գումար: Հասկանալի է, որ այդ գործը կազմակերպելիս՝ ձեզ եւ ձեր ընկերներին նկատի կ'ունենանք: Այդ առթիւ մենք բանակցութիւնները մէջ ենք դանազան ընկերներէ հետ. արդիւնքի մասին ձեզ կը տեղեկագրենք ժամանակին»:

Վ. Նաւասարդեանի կարծիքով, 4րդ Ընդհանուր Ժողովէն ետք, Եգիպտոս գեկուցելու եկած ներկայացուցչի մը կամ գործիչի մը (ինքնուրիւնը մեզի անծանօթ) գրչին կը պատկանին Տիգրան Նազուպեանի քուակցութեան մէջ գտնուած հետեւեալ նօթերը, որոնք մեզ յաւելեալ կերպով կը լուսարանեն Սեբաստիոյ շրջանի առընչութեամբ Ընդհ. Ժողովին մէջ տրուած որոշումներուն մասին.—

«Ընդհ. Ժողովը որոշեց ընկերներ ուղարկել Սե-

բաստիոյ շրջանը, զիւրութիւններ ստալոյ նոցա (ճանապարհածախ եւայլն) տեղական կազմակերպութիւն առաջ բերելու(34). յետոյ մարտական խմբեր կազմակերպել եւ զինել տեղական միջոցներով:

Առաջին ժամանակներում զնացող ընկերներէ դուրսը պիտի լինի միմիայն կազմակերպել շրջանը եւ այդ հողը վրայ կանգ առնել: Ահա այդ գործի համար ժողովը յատկացրել է տաս հարար(35):

Մեր կազմակերպած մարմինը, ի միջի այլոց, յարգելութեան մէջ պիտի մտնէ Վերակազմեալ-Հնչակեան խմբի հետ, որոնց կազմից առաջարկ է եղել միանալ Դաշնակցութեան:

Մենք առաջարկեցինք միանալու խնդիրը թողնել Երկրի մէջ գործող երկու կազմի ընկերներին, նրանց մտին, — հետեւաբար ընկերները պէտք է աշխատին զրոգուել եւ նպաստել այդ միացման, տեղին վրայ:

Երբ շրջանը կազմակերպուած կը լինի, այդ ժամանակ միայն կարելի է ձեռնարկել մարտական խմբերի եւ զինման գործին, որի համար կազմակերպութիւնն իր սնտուկից դրամ չպէտք է սայ. այդ պիտի կատարուի ժողովուրդի սեփական միջոցներով»:

ԺԲ.— Սեբաստիոյ եւ յարակից շրջաններու կազմակերպման գործի նախապատրաստական աշխատանքները արագօրէն առաջ կը տարուին եւ, ինչպէս Արեւմտեան Բիւրոն խոստացած էր 30 Յուլիսի իր նամակով, շուտով Եգիպտոսի ընկերներէն կը կազմուի Բատի Շրջանի Օժանդակ Մարմինը: Տեղին է Վ. Նաւասարդեանի այն ենթադրութիւնը, որ նոր այդ Մարմինը կազմուած էր հինգ ուխտեալներու Եգիպտոս մնացած երեքէն — ընկերներ Սահակ Պալրգնեան, Տիգրան Նազուպեան եւ Մկրտիչ Եփրեմեան (վերջինը՝ Սեբաստիոյ Բրգնիք գիւղէն, Դ. վարուժանի հայրենակից), կամ՝ որ այդ երեքը անպայման մաս կը կազմէին ա-

(34) Հ. Յ. Դաշնակցութեան կեդրոնական արխիւին մէջ կը գտնուին բազմաթիւ քղթածրարներ, որոնք կը վերաբերին Սե Բյուրի կամ Աւազի (Սեբաստիոյ) եւ Բարսի Սարի (Կեսարիոյ) Մարմիններուն, սկսած 1893-94 քուականներէն՝ մինչեւ 1914-15: Ստեփան Նալբանի քղթածրարին մէջ մեծ հանդիպեցանք արդէն Սե Բյուրի կեդրոնական կոմիտէի մէկ նամակին (Ս. Ե. 34, էջ 221): Ուստի վերը ըստածներէն եւ 4րդ Ընդհ. Ժողովի որոշումներէն սխալ կ'ըլլայ եզրակացնել՝ որ այդ շրջաններուն մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը հինգէն ի վեր ունեցած չէ գործող ընկերներ եւ կազմակերպութիւն: Պէտք է ենթադրել, հաւանօրէն, որ այդ կազմակերպութիւնը զգալապէս քուակցած էր միայն՝ 1904-1907 տարիներուն:

Սեբաստիոյ շրջանի կազմակերպութիւնը անլի եւս գորացաւ, երբ, Սահմանադրութեան շրջանին, այնտեղ գտնուեցան ու գործեցին Մուրատը (Սեբաստացի), Վարդան Շահպազը եւ ուրիշներ:

(35) Վ. Ն.ի նշումով՝ տասը հարար ֆրանք:

(33) Կ'ակնարկուի Ստեփան Նալբանին:

նոր: Այդպէս ցոյց կու տայ, իրօք, Արեւմտեան Բիւրոյի 29 Նոյեմբեր 1907 թուակիր հետեւեալ պաշտօնական նամակի բովանդակութիւնը.—

«Բասալի Շրջանի Օժանդակ Մարմինն,
Փահիրէ

Ընկերներ,

Մենք արդէն ժամանակին հաղորդած ենք մեր ներկայացուցչին միջոցով Սերաստիոյ շրջանի գործունէութեան մասին Դ. Ընդհանուր ժողովի որոշումը, որ մտայած էք անշուշտ, — այն է՝ այդ շրջանի մեր գործիչները պէտք է գրաւին պրոպագանդով եւ կազմակերպական գործով:

Զեր գոգահաւթիւնը այն բանի մասին, թէ մեր ներկայացուցչին միջոցով կը ստանաք տեղեկութիւնները, բայցրովին անտեղի է, քանի որ Բիւրոյի ներկայացուցչը, ով որ ալ ըլլայ, լիազօր է եւ իրաւունք ունի գիտակ ըլլալու այդ շրջանի գործերուն եւ որով զրայ պէտք է սեննալ բացարձակ վստահութիւն: Եւ յետոյ մենք ձեզի հետ չէինք կրնար սեղգակի յարաբերութիւն սեննալ, քանի որ ձեր մարմինը Բիւրոյի կողմէ վերջնապէս ճանչցուած չէր. այժմ, որ այդ մարմինը Բիւրոյի կողմէ կը ճանչցուի իրր Օժանդակ Մարմին Սերաստիոյ Շրջանի, մենք սեղգակի յարաբերութիւն կ'ունենանք ասիկէ յետոյ ե՛ւ ձեզի հետ, մինչեւ ցնոր տնօրնութիւն:

Պէտք է նկատել ասնք այն բանը, որ մեր ընկերները չափազանց շրջանայեաց ըլլալու են դրամական գործառնութիւններու մասին: Մեր մէջ սկզբունքով ընդունուած չէ գործիչներու ապրուստը երկար ժամանակով ապահովել (այդ հնարաւոր է ամենաբացարձակ պարագաներու միայն), այլ ամէն գործիչ, որոշ ժամանակ մը յետոյ, ինքը պէտք է ջանայ իր ապրուստի միջոցները հայթայթել՝ իր գործունէութեան տեղին վրայ, որով գործիչին բարոյական զրութիւնը եւ հե-

ղինակութիւնը աւելի կը բարձրանայ ընկերներու աչքին:

Ընկեր Եսայեանի համար ձեր առաջարկած դումարը մեր իրաւասութենէն դուրս է, բայց քանի որ յեղափոխական մեր գործին համար մեկնած է՝ մենք յանձն կ'անենք հաշուել իր ճանապարհածախսը եւ ապրուստի համար երկու ամսուան նախնական դումար մը, որի քանակը կը հաղորդէք մեզի:

Վկայականները կ'աշխատինք պատրաստել եւ զըրկել, թէեւ այժմ վկայականի դրութիւնը շատ գործածական չէ մեր մէջ իր անպատեհութիւններուն համար. կը զըրկենք միայն որոշ ժամանակով եւ մեր ընկերը կ'աշխատի որքան կարելի է՝ զրուշանալ յաճախակի գործածումէն:

Ընկերական բարեւներով՝
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ»

Թէ այնուհետեւ ի՛նչ գործունէութիւն ունեցաւ Բասալի Շրջանի Օժանդակ Մարմինը, թէ ան կրցա՞ւ Կեսարիոյ շրջանին մէջ ընդյատակեայ գործող Ստեփան Եսայեանէն և Ատանա հաստատուած Արշակ Բէհեայեան Սվանեանէն ետք նաեւ ա՛յլ գործիչներ զրկել Սերաստիա կամ այլուր, — այդ բոլորը մեզի կը մնան անծանօթ: Եունով, արդէն, վրայ պիտի հասներ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը, որ, գէթ քանի մը տարիներու համար, հիմնովին պիտի յեղաշրջէր — դժբախտաբար ո՛չ անպայման դէպի լաւը — կազմակերպական մարմիններու եւ գործիչներու աշխատանքի եղանակը, երբեմն նաեւ բնոյքը: Նախորդ բաժնին մէջ մենք տեսանք արդէն, որ այդ շրջանին (1908-1909) Ստեփան Եսայեան կը գործէր Կեսարիա, ուղղակի կայի մէջ ըլլալով Հ. Յ. Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմինն հետ:

Ստորեւ կու տանք ուրեմն Տիգրան Եղաւթեանի թուղթերուն այն մասը, որ ներկայիս կը գտնուի մեր տրամադրութեան տակ:

S. Ե. 1

ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶԻ ԲԱՑԻԿԸ

Գրուած փրանսական փոստի պաշտօնական carte postale-ի մը մէկ երեսին վրայ: Ուզարկողի հասցէն է՝ P. Schahbaz, № 6, Rue de Poissy, Paris. ուզողուած է Տիգրան Եագոուպեանին, poste restante, Աղեքսանդրիա:

Գրուած է եւ կնքուած՝ 12 Օգոստոսին: Աղեքսանդրիա տապան կնիքի բուսական է՝ 19 Օգոստոս:

Բարսեղ Շահպազ 1912ին անցած էր Փարիզ, ուր կը կետուէր իրաւաբանութեան: Սկսած էր վերահրատարակուիլ Pro Armenia-ն, վիկտոր Պետարի խմբագրապետութեամբ. անոր գլխաւոր երկու գործակիցներն էին Մ. Վարանդեան եւ Բ. Շահպազ: 1914ին այս վերջինը կ'անցնի Պոլիս եւ, 1915ին, 32 տարեկան խոստմնալից այդ երիտասարդ մտաւորականը գոհ կ'երթայ Մեծ եղեռնին:

Փարիզ, 12 Օգ. 1913

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ նամակդ եւ 49 Ֆրանքը, որ անցուցիք Pour les P. de G.-ի(1) հաշուոյն մէջ ըստ քս պահանջը:

Անցեալ օր մեր սոց. դործերի մասին զրեցի բաւական երկար նամակ մը Արտաշէսին անունով, եւ ըսի որ բոլոր ընկերները տեղեակ ըլլան անոր բովանդակութեան: Հարկաւ առիթ կ'ունենաս տեսնելու: Անկէ զատ առանձին նորութիւն չունիմ ես ալ: Սպասողական վիճակի մէջ ենք բոլորս: Բայց պէտք է զիտնալ, որ սպասողականի մէջ մնալ չի նշանակեր քննալ կամ անկործ յօրանջել: Սպասողականէն աւելի՝ պէտք է ըսել պատրաստութեան վիճակ(2): Նիւթապէս թէ բարոյապէս պէտք է պատրաստուիլ զիմպարաւելու համար նոր բարդութիւնները որ պիտի ծնին Ա. թուրքիոյ մէջ: Ուստի ջանացէք այդ ձեր համերաշխական մարմիններին մէջ խօսքէն անցնիլ զործի: ԶիՖոնի(3) մասին բան մը եղա՞ւ արդէն.— ոչի՞նչ եղաւ հապամեր ընկերները թող բռնեն այդ թուլամորթներուն օձիկը եւ գործ պահանջեն: Գիտեմ որ մեղքը ոչ թէ մեր ընկերներուն, այլ ան միւս պոռոտախօսներունն է: Բարեւներով՝

Բ. Շ.

S. Ե. 2

ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՏԻԳՐԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած սեւ մեկանով, 13,5x21 սմ. չափի նամակի երկթերք բուլքի մը երկու երեսներուն վրայ:

Փարիզ, 10-10-913

Սիրելի Տիգրան,

Իր ժամանակին ստացայ Սեպտ. 20ի քարթդ. եւ ըստ փափաքիդ № 20էն իջեցուցի 40 օրինակի: Իսկ № 13-14էն զրկեցի մէկ-մէկ հատ:

Բայց այս կարգադրութիւնը շատ ցաւալի է: Հիմա, մանուանդ առաւել քան երբեք նիւթական օժանդակութեան պէտք ունի մեր այս օրկանը(1) որովհետեւ պատրաստի ֆոնտերը զրեթէ սպառեցան եւ պարտաւոր է այլեւս ինքզինքը սպրեցնել: Գիտես արդէն որ Կապուակերպութիւնը 1 սանթիմ հտուաւ այս թերթին եւ ոչ մէկու ալ համաձայն չէինք որ տար. կողմնակի նուիրատուութիւններով հիմնուեցաւ, սրբէսցի սպրի իր միջոցներով: Կը խնդրենք որ քիչ մը ուժով բռնէք զործը. խօսէ Մարմինն ալ — փրօփականտ բռնէք, քարտկեցէք — բոլոր եւրոպական կարեւոր անձնաւորութիւնները եւ թերթերը այս մեր օրկանէն կը քաղեն կար իրենց տեղեկութիւնները հայ իրականութեան մասին: Մեղք պիտի ըլլայ եթէ չկարենանք սպրեցնել: — Ինծի կը թուի որ քիչ մը աւելի ուժ տալով կրնաք նորէն ոչ միայն 50ի բարձրացնել այլեւ աւելիլ: Եթէ գտնուին այն տեսակ վեհանձն անձնաւորութիւններ որ համակրելով ձեռնարկին ուղեն նուէրներ ալ ընել, սիրով կ'ընդունի վարչութիւնը որովհետեւ պէտք ունի անոնց, այս մահու եւ կենաց օրերուն, չդադրեցնելու համար իր թերթը:

Կուսակցական եւ այլ խնդիրներու վերաբերմամբ արդէն զրեր եմ Միշասին. կը տեղեկանաս անոր նամակէն:

Սպասելով բարի լուրերուդ այս մասին եւ զբամբի — Բոյդ

Ընկերական բարեւներով՝

Բ. ՇԱՀՊԱԶ

6 Rue de Poissy

(1) Հաւանօրէն՝ Prisonniers de Guerre. — Պատերազմական Գերիներ:

(2) Ընդգծուած՝ գրութեան մէջ:

(3) Զինուորական փոնտ:

(1) Pro Armenia-ն, որու խմբագրութեան մաս կը կազմէր Բ. Շահպազ:

S. Ե. 3

Մ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՏԻՓՐԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած մուք կապոյտ մեղանով, միեւնոյն չափի (13,5x21 սմ.) նամակի երկրորդ քուղբի մը երեք երեսներուն վրայ:
Բովանդակութեան կը հասկցուի, որ Տիգրան Եագուպեան գացած է Պոլիս, ուր ուղղուած է այս նամակը, ամենայն հաւանականութեամբ՝ Եգիպտոսէն:

1 Յունիս 1914

Սիրելի ընկեր,

Տիգրան Եագուպեան,

Մինչեւ այսօր Ձեռնէ նամակ չառի: Կը յուսամ որ լուռ էք եւ դո՛ւ: Գարեդինէն իմացայ որ դըքերս յանձներ էք Մատթէսեանին: Մինչեւ այսօր ինձի իրենց զինները չտուին:

Եթէ ճամբադ այն կողմը իյնայ, կը խնդրէի որ ձանձրոյթը յանձն առնէիք անդամ մը յիշեցնելու որ Գարայեանին դրեն եւ իրենց զինները յայանեն: Ընկեր Համապատասխան նամակ մը դրած եմ եւ պատասխան ստացած չեմ: Ժողովի մասին տեղեկութիւններ հաճեցէք յայտնել: «Ազատամարտ»ին յօդուած մը զրկած եմ եւ այս մասին ալ դրած եմ ընկեր Համոյին: Հասկրցէք թէ՛ կ'ուզե՞ն հրատարակել եւ եթէ չեն հրատարակել, ի՞նչ առարկութիւն կ'ընեն:

Ընկեր Ակնունդին երեք նամակ դրած եմ եւ չէ՛ բարեհաճած պատասխանելու:

Անդադար թիւթիւնճեանին կը դրէ եւ կրկին դրեր է եւ Ընդհ. Ժողովի օրակարգը զրկուած ըլլալը Մարմինը դեռ չի գիտեր եւ թիւթիւնճեանը գիտէ:

Այսօր Լեւոնը տեսայ եւ կ'ըսէ որ ինքը Մարմին անդամ է եւ լուր չունի դեռ: Ինչպէս կ'երեւայ մենք Ապակեղորանակի ենք միայն խօսքով: Փոխանակ Մարմինին հաղորդելու, անհատներու կը դրենք: Այս մասին քեզի արտնջալս օւրուտ չ'ընեմ, գիտեմ թէ՛ դու ի՞նչ կը խորհիս: Գոնէ երեք նամակներէն [մէկուն] միայն պատասխանէր ընկեր Ակնունդին եւ ըսէր թէ՛ ես բոլորովին ծուռ կը խորհիմ:

Ինչ որ է: Կ'աղաչեմ որ այս գանդատս չյայտնէք իրեն: Միայն թէ՛ երբ առիթը ներկայանայ, ըսէք թէ իմ նամակները ստացա՞ծ է:

Նաեւ ընկեր Համոյին հետ խօսեցէք «Ազատամարտ»ին որ Արէս ստորադրութեամբ դրած յօդուածս անպատճառ հրատարակեն առանց ղեղձելու:

Շատ կարեւոր եւ օգտակար կը դտնեմ այդ յօդուածը:

Իմ հասցէիս կրնաք դրել Երբեմն, երբ վախաքիք: Մայրը լուռ է: Բնաւ հող մի ըներ անոր մասին: Ուրիշ կարեւոր զրեւիք չունենալով՝ կը սպասեմ Ձեր պատասխանին: Արեմտադիէն, Չամըճայէն սկսելով:

Համոյրներով

Մ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

S. Ե. 4

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ԿՈԶԸ

(ՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԵԱՐԺՄԱՆ ՆԻՒԹԱՊԵՍ ՕԳՆԵԼՈՒ)

Տպագրուած՝ շուրջ 30x50 սմ. քերթի քուղբի մը մէկ երեսին վրայ: Թուական չկայ: Յաջորդ կոչերու քուակահան դասելով, ներկան հրատարակուած պետք է ըլլայ 1914ի վերջին օրերուն կամ 1915ի սկիզբը:

ՕԳՆԵՆՐ ՀԱՅ ԿՈՒԻԻՒՆ ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ

ԿՈՉ ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՅՆԵՐ՝

Դուք արդէն պատասխանեցիք Կովկասէն հասած նոյնամասին կոչին: Բարեդործութեան հանդիսաւոր ժէսթի երկարեցիք դուք դէպի Կովկաս...

Հարկը հաղար թըքահայ փախստականներու թըքառութիւնն անտարբեր չէ՛ր կրնար թողուլ ձեզի, եւ դուք անդամ մըն ալ չթերացաք ձեր աղէտեալ եղբայրներուն օգնութեան հասնելու նուիրական պարտականութեան մէջ:

Աղէտներն ե՞րբ չեն ցնցեր մեր ժողովուրդն ու չեն մղեր զայն կարեկցութեան հաղչտաւ ու թախանձագին արտայայտութիւններու: Մենք միշտ պատրաստ խանդավառութիւն մը ունեցեր ենք հայրենի կոտորումները, որբացումներն ու տարադրումները զիմադրակելու, անոնց դուժբերուն ի լուր տաղնապելու, անոնց դարմանումին անունով հանգանակութիւններ ու զոհարեութեան գիմումներ սարքելու...

Ամէն անգամ, որ Ձուրումն եկեր է իր մահաչուր մղձաւանջը տարածել մեր ազգային դոյութեան վրայ, մենք աճաղարեմ ենք ահազանդ չնչեցնելու...

Մահուան բօթերն աւելի ողբերած են մեր հայրենասիրութիւնը՝ քան Կեանքի ու ազատ կենցաղումի սլաքարին հրաւէրները... Օրհասականին հոգեվարձն երկարել պա՛րտքն է անոր վրայ հսկողներուն. բայց մեծաղոյն պարտականութիւն մը չէ՞ միթէ մաքառիլ սպրոզին սպառնացող վտանգին դէմ...

Բայց այս անգամ կեանքի դործը կանխեց մահ-
տան տերը, եւ այսօր, ա՛յս վայրկեանիս, Ալաոտա-
յրութեան դերասան Կուլը կը շարունակուի հայկա-
կան սահմաններուն վրայ, հակառակ հարիւր հազար
ազգաեակներուն, որոնք խոյս կու տան Զարդի ուրուս-
կանին առջեւէն, եւ Կովկասի եղբայրական դիրքը կ'ա-
պաստանին...

Անկարելի՛ է, հայրենակիցնե՛ր, որ զուք մտածած
չբլլաք այլ Կուլին վրայ, անկարելի՛ է որ ձեր ազգա-
յին հպարտութիւնը սարսաղացած չբլլայ անոր վաղուդ
կամաւորներուն սիրապարծութիւններէն, որոնց ար-
ձագանդները կը բերեն հայ եւ օտար թերթեր, անկա-
րելի՛ է որ զուք սպասած չբլլաք՝ յանուն այդ վրկա-
րար Կուլին ձեզի ներկայանալիք դժոգութեան դերա-
լանց առիթներուն...

Արտասահմանի Հայութիւնը, մինչեւ Ալճերիոյ իր
չկասկածուած, մանրադիտական զազութիւն մէջ, ա-
նոր տեսիլքովն արբշիւ, շտապեց օժանդակութեան իր
բարձրանուէր բաժինն հասցնել այդ բախտորոշ Կուլ-
ին... Մի՞թէ Եզրիտահայն անոր հանդէպ պիտի կըր-
նար իր խղճմանը թեթեւցուցած զգալ՝ պարզապէս
Կովկաս ապաստանող թմբահայերուն քանի մը հազար
սակիի նդաստ մը զրկելով... Մեզի կը թուի, եզրիտ-
տահայ հայրենակիցնե՛ր, որ զուք մէկ մարդու պէս
պիտի ցցուէիք՝ բողբոջելու համար այսպիսի կասկածի
մը դէմ...

Հայ կամաւորական շարժումը դեռ իր երկունքին
սկիզբը կը դնուի. կրակի վրձերուն վրայ լանջը պար-
զու տասնեակ հազար հայ կամաւորներուն ետին, ու-
րիշ տասնեակ հազարաւոր կտրիճ Հայրդիներ՝ ռու-
սական սպաներու հակազութեան տակ՝ մարդուելու
վրայ են այս միջոցիս: Ամբողջ հայկական բանակ մըն
է որ մեր այս կամաւորներուն յարածուն շարքերովը
կը կաղձուի, եւ որ դարձան դրոճ պիտի տայ թշնա-
միւն դէմ... Անդրանիկի, Դրոյի, Քեռիի, Համոյի
զունդերն յառաջապահներն էին միայն այս հայկական
բանակին, որ կոչուած է վճռական դեր կատարելու
Հայաստանի փրկագործումին մէջ:

Սիրտերն ամուր, տրամադրութիւնները բա՛րձր,
մենք իրաւո՛նք ունինք, հայրենակիցնե՛ր, փառաւոր
օրեր յուսալու, եւ ո՛չ մէկ անցաւոր ճախողութեամբ, ո՛չ
մէկ ժամանակաւոր նահանջ կրնայ խախտել մեր անվը-
կանը հաւատքը վերջնական յաղթանակին վրայ:

Հայ ռազմական աշխատանքը Կովկասի մէջ յա-
ռաջ կը մղուի իրթխարի ներուժութեամբ, անտեղի-
տալի յամառութեամբ ու ահագին զոհաբերութիւննե-
րով: Ամբողջ զինուորեալ երիտասարդութեան մը հա-
ւաքական խոյանքը, ամբողջ ուխտուած ժողովուրդի մը
«խաչակրութիւնն» է ասիկա: Եւ մենք ո՛վ, կովկասա-
հայ զիւցաղներդական այս տեսարանը, այս նոր Ա-
ւարայրը պիտի մտաբերէք առանց սարսուռի, առանց
արցունքի...

Հայ Կուլը կը շարունակուի՛, պիտի՛ շարունակ-
ուի, ամէ՛ն գնով, մինչեւ որ հայրենի հողն ամբողջա-
պէս ապստարկուի, մինչեւ որ Ինքնավար Հայաստա-
նի աւետարտ արշալոյսը դայ շողացնել սուրբը մեր
յաղթական լեզէսններուն... Եւ այս անվճատ, անընկ-
ճելի հետապնդումին, մինչեւ նդատակակէտ այս ան-
նահանջ խրդախումբին, այս կատաղի ու երկարաշունչ
մարտուժին բացարձակ գիտակցութի՛ւնն ու վստա-
հութի՛ւնն են որ մեզ կը ստիպեն այս անհրաժեշտ,
այս սրտազին կոչն ուզել Եզրիտահայ հասարակու-
թեան:

Այսօ՛ր կամ երբե՛ք...

Այս կարգախօսն է, հայրենակիցնե՛ր, որ Կովկա-
սահայր կը վարէ, կը լարէ, քողաքացիական իր բու-
լուր առաքինութիւններուն, մարտական իր բոլոր կո-
րովներուն անխնայ վատնումին մէջ:

Ա՛յդ պէտք է բլլայ Հայութեան նշանարանն
ի սիւլետ աշխարհի:

Բա՛ն մը վերապահելու չէ՛նք վաղուան, մեր այ-
սօր տրամադրած նիւթական, բարոյական ու Ֆիլիքա-
կան ուժերէն, եթէ կ'ուզենք որ ներկայ ճակատադրա-
կան Կուլը չվիժի, եթէ կ'ուզենք որ ան մեր հայրենի
ազատագրումին, մեր հաւաքական դոյութեան ապա-
հովումին յանդի... Զոհողութեան ամէն խնայու-
թիւն, ս'ըբան ալ արդարացուցիչ օրէնքներու կռթնի,
դաւաճանութիւն մը պիտի բլլար մեր կողմէն նուերա-
կան Կուլին յաջողութեանը, մեր ապագայն արինա-
դանց Իտալիան դէմ: Մենք մի՛շտ ժամանակ պիտի ու-
նենանք տաճարներ ու դպրոցներ կանդներու, մի՛շտ
ժամանակ պիտի սեննանք բարեկործական ու դարգա-
ցողական հասաստութիւններով մեր ժողովուրդն օժ-
տելու, բայց երբե՛ք, երբե՛ք մեզի պիտի չտրուի այ-
սուհետեւ իրբեւ Այդ արեւուն տակ մեր ինքնուրոյն
գոյութիւնն ապահովելու այսպիսի անցուցական պա-
տահութիւն մը...

Այսօ՛ր կամ երբե՛ք...

Կու դա՛նք հնչեցնել ձեր խղճին, ո՛վ Եզրիտահայ
եղբայրներ, Հայութեան ներկային այս հրամայական
կոչը, որ վճիռ մը կը խտացնէ, լինելու թէ չլինելու
վճիռը, մեզի ու մեր պալիք սերունդներուն համար...
Աղդի մը կեանքին մէջ դարբերն անգամ մը հաղիւ կը
ներկայանան այս վճռական օրերը, եւ երանի՛ այն ժո-
ղովուրդներուն, որ կը դիտանան չխախցնել դերասան
առիթն իրենց նսեհը տիրարար վճռելու...

Կոչ կ'ընենք ձեզի՛ ալ, Եզրիտահայ Հայրենի-
նե՛ր, ասարթէզ դալու եւ բաժնելու Կովկասի ձեր քոյ-
րերուն հիւնալի խանդավառութիւնը Հայ Կուլին եւ
անոր անձնուրաց կամաւորներուն հանդէպ, զոհաբե-
րութեան ճիգերուն հողելին սատարելու, վերջապէս
ցեղին ներկայ երկունքովը սարսալու, կարծօրէն...

Մենք անցեալին անունով չէ՛ որ կու դանք ձեզի,
Եզրիտահայե՛ր, այլ ապագային պատգամովը...

Շա՛տ թիւրիմացութիւններ, շա՛տ գառնութիւններ նաեւ ընդերկար բաժնեցին անցեալին մեզ, եւ մենք պիտի սերտ շփոնէինք մեր այս կոչով եղիպտահայ հասարակական ղեկավարութեան ղեկերը, եթէ վայրկեանը չպարտադրէր մեզի խոչ գնել երէկի մեր հիասթափութեան վրայ, մոռնալ դեռ թարմ ցաւեր, վրիպումներ, եւ այսօրուան Մեծ Պարտականութեան թախանձազին կոչովը գառնալ ամէնաւն, բախել բոլոր սիրտերն ու խղճմտանքները...

Համերաշխութեան, դործնակա՛ն Համերաշխութեան օրն ա՛յսօր խոկ է, Համերաշխութիւն Հայ Կառւիին չուրջը, եւ ոչինչ, ո՛չ մէկ յետազարձ կամ կանխահոգ նկատում մեզ կրնար արդիւիւ էր պարտքը կատարելէ եղիպտահայ Գաղութին մէջ՝ ազգային մարտնչումին հանդէպ:

Եղիպտահայէ՛ր,

Ինչպէ՛ս ըսի՛նք, Կառւը կը շարունակուի, եւ պիտի շարունակուի, եւ այս պարագան խոկ մեր վրայ սրբազան պարտք կը դնէ անոր հետ քաշելու մինչեւ վերջը: Յաղթութիւնը տեւական, անդադրում զոհողութիւն կը պահանջէ: Եւ այս հասկացողութեամբ է որ Հ. Յ. Դ. Եղիպտոսի Կամրոյն կու գայ ո՛չ միայն ձենէ իւրաքանչիւրն հրաւիրելու միանուազ ու վերջնական պահարկութեան մը, այլ կու գայ ձեզ ուղղակի կապել Կառւին՝ մեր կամաւորական գունդերուն օգտին ղեկավարական աւերքով մը, որ պիտի շարունակուի՝ որքան առեն որ շարունակուի Հայ Կառւը:

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

Յ. Գ. — Ձեռնարկը կազմակերպելու, եւ անոր տեւական յաջողութեանն հսկելու նպատակով ընտրուած են առանձին յանձնարարներ Գահիրէի եւ Ալեքսանդրիայ մէջ:

ԳԱՀԻՐԷԻ ՅԱՆՁՆԱՅԻՆՄԵ

- Պ. Պ. ԱԻԵՏԻՐ ԼԱԼԱՅԵԱՆՅ (գաւճապահ)
- ԲԺԻՇԿ Յ. ՆԷՎՐՈՒՉ
- ԱՐՏԱԽԱՉԴ ՀԱՆԸՄԵԱՆ

ԱԳԵՔԱՄԵՂԻՈՅ ՅԱՆՁՆԱՅԻՆՄԵ

- Պ. Պ. ՅԱԿՈՒՔ ԱԶՆԱԻՈՒՐԵԱՆ (գաւճապահ)
- ԱՐԱՄ ՊԷՅ ԱՐՇԱԿԵԱՆ
- ՄԻՆԱՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Տ. Ե. 5

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ԲԱՅԱՏՐԱԿԱՆ – ԿՈՉԸ

Տպագրուած 25x35 սմ. քուղքի վրայ (աւելի լաւորակ՝ քան ցախաղ կոմպի սամար գործածուած քուղքը), մէկ երես:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՆ ՇՈՒՐՁԸ

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Եղիպտոսի Գործազր Յանձնարարներն հրատարակած կոչը եւ հանդանակութեան ձեռնարկը մեր վրայ պարտք կը դնեն կարգ մը բացառութիւններ տալու եւ քանի մը ճշդողումներ ընելու:

Կովկասէն եւ Պաւլոսնիւրէն մեր ստացած պաշտօնական թէ անպաշտօն հազարապարտութիւնները մեզ ցոյց տուած էին մինչեւ հիմա թէ ռազմարեմին վրայ չկան Հնչակեան կամ Դաշնակցական խումբեր, այլ կան միայն հայ կամաւորական գունդեր, ուր Դաշնակցականն ու Հնչակեանը՝ ոչ-կուսակցականին հետ կողք կողքի՝ կը կռուէին դարաւոր թշնամիին դէմ: (Հայ կամաւորական գունդերը կազմակերպուած են Թիֆլիսի Ազգային Բիւրոյին կողմէ, որ կը գտնուի Վեհ. Կաթողիկոսին հովանաւորութեան տակ, ուղղակի Ռուս կառավարութեան եւ Կովկասի Փոխարքային արտօնութեամբն ու աջակցութիւնով):

Մեզի պաշտօնապէս ծանուցուած չլլալով ո՛չ մէկ տեղէ հնչակեան անջատ խումբերու կազմութիւնը, եւ Կովկասէն հասած ամենափերջին թերթերուն մէջ խոկ ամենափոքր յիշատակութեան մը նշույն անգամ երեւցած չլլալով՝ կուսակցական արդարիսի դործունէութիւն մը մատնանշող, մենք կը մնանք վարանոտ:

Իսկ ժողովուրդին կը մնայ իրեն ներկայացող հանդանակիչներէն զրական փոստեր պահանջել հնչակեան անջատ խումբերու գոյութիւնն հաստատող, եւ ապա ճշգրէլ իր գիրքն՝ իր խղճմտանքին համաձայն:

Մենք պիտի չուզէինք ո՛րեւէ ձեւի տակ խոչընդոտ հանդիսանալ Հնչակեաններու այդ ձեռնարկին: Բայց մերը զանազանելու համար անոնցինէն, — ա՛հ, այդ գծաբար մերն ու անոնցը, — պարտաւոր կը զգանք յայտարարելու, թէ մեր հաւաքած նպատակներն Աղգային Բիւրոյի ղեկավարութեան տակ զտնուող հայ կամաւորական գունդերուն սահմանուած են, Անդրանիկի, Օնէի, Մարտիրոսի, Քեռիի, Առաքելի, Եսայոնի, Համոյի, Խեչոյի, Սեպուհի, Վարդանի, Դրոյի, Արմէն Գարոյի եւ այլ գունդերուն, որոնք ահազին ծա-

սույութիւնն մատուցին Ռուս Բանակին՝ իրրեւ յառաջագահներ, Բասէնի, Արշակերտի եւ Պայազիտի մէջ, արշաւեցին մինչեւ Թուրքիոյ սպառնալով Մուշի, արշաւեցին մինչեւ Պաշկաւայ եւ Սէրայ՝ սպառնալով Վանի, նախախնամական դեր կատարեցին հայ զիւղերու պաշտպանութեան համար, եւ հարկը հազարի բարձրացող տաճկահայ զապթականութիւնն՝ անկարելի գժուարութիւններու մէջէն՝ սպառնալ հասցուցին կողմնապէս նուազանկրալը :

Ռուս Կառավարութիւնը, զնահատելով «հայ կամաւորական զուգրերուն» այս անդին աջակցութիւնը, Ս. Գէորգի պատուանշանին առաջին ստալիանը տուած է Անդրանիկին եւ երկրորդ ստալիանը՝ Համոյին, բանակցութիւններու սկսած է Ազգային Բիւրոյին հետ՝ կրկնապատկելու համար կամաւորներուն թիւը, եւ հաստատած է Քանաքեռի մէջ առաջին զինուորական վարժարան մը, ուր յիտուն հայ սպաներ կը պատրաստուին՝ մասնաւորապէս կամաւոր զուգրերուն յատկացուելու առաջադրութեամբ : Այս բոլորէն զատ, Ազգային Բիւրոյին կողմէն իւրաքանչիւր հայ կամաւորի տրամադրուած օրական 35 կողպէի սննդաճախին վրայ՝ Ռուս Կառավարութիւնն որոշած է իր վանձէն աւելցնել օրական 10 կողպէի :

Ահա՛, ուրեմն, այն կազմակերպութիւնը, որուն անունով մենք հրատարակ իջած ենք, եւ ահա՛ այն բացատրութիւնները, զոր պարտաւոր էինք տալ Եգիպտոսայ Հասարակութեան, այս մեծ ձեռնարկը խաչածեւոյ կոչի մը հանդէպ զոր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Եգիպտոսի Գործադիր Յանձնախումբն հրատարակ կը հանէ այնքան անժամանակ արտորանքով մը :

Առիթէն օգտուելով՝ պարտք կը համարինք շնորհակալութիւն յայտնելու Եգիպտոսայ Ժողովուրդին՝ մեր հրաւերին բրտած խնդավառ ընդունելութեան համար :

Հազիւ զիմումներն սկսած՝ մօտ 1600 ոսկիի տարեկան նպաստ մը արձանագրուած է արդէն :

Շրջականերէն ու գաւառներէն նամակով կամ անձամբ արձանագրուելու համար գիմել՝

ԳԱՀԻՐԷ՝ Պ. Աւետիք Լալայեանցիմ, 33, Rue Madabegh, կամ B. P. 313: Իսկ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ՝ Պ. Յակոբ Ագնաւարեանիմ, Medan Alex.

Դրամական առաքումները կանոնաւոր կերպով ամէն ամիս պիտի կատարուին Թիֆլիս՝ Ազգային Բիւրոյին, եւ անոնց մասին հասարակութիւնը միշտ իրազեկ պիտի պահուի :

Ազեքսանդրիա, 7 Մարտ, 1915

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

S. Ե. 6

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ԲԱՅ ՆԱՄԱԿԸ՝ ՌԻՂՂՈՒԱԾ ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱՅԻՆ

Տպագրուած 42x58 սմ. քերթի քուպի մը մէկ երեսիմ վրայ :

ԽՈՆԱՐՀԵՅԷՔ, ՓԱՇԱ, ՀԱՅ ԿՈՒՒԻՒՆ ԱՌՁԵՒ

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ՊՕՂՈՍ ՓԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐԻՆ

ՎՍԵՄ ՓԱՇԱ՛,

Մենք ըրինք, ինչ որ մարդկորէն կարելի էր ընել, խուսափելու համար ամէն սլայքարէ, չցուցադրելու համար անդամ մըն ալ, մեր ու օտարներու աչքին, մեր ներքին անմխարանութեան զղուելի պատկերը, չվրդովելու համար հայ ազատագրութեան հերոսական մարտիկներուն հերոսական աշխատանքը եւ մազաչափ իսկ չխանդարելու համար այն գերադոյն համերաշխութիւնը որ պէտք է բխի վճռական բողոքներու տիրական ստիպողականութենէն :

Հազիւ լուր առած «Ազգային Շահերու Պաշտպանութեան» անունով ձեր ձեռնարկելիք հանդանակութենէն, մենք մտածեցինք որ այլ նոր ձեռնարկը, խաչածեւելով արդէն հրատարակի վրայ դանուող Կամաւորներու նպատուը, շիթութիւններու եւ անխորժութիւններու դուռ պիտի բանար, եւ այլ անտեղութիւններուն առաջը առնելու համար պատգամաւորութիւն մը վութացուցինք ձեզ մօտ՝ ձեր Ա. Շրջարեւականը դեռ լոյս չտեսած : Մեր պատգամաւորներուն շատ համեստ, շատ խոնարհ թերազրութիւնները դուք մերժեցիք բացարձակապէս, եւ ընդունելով հանդերձ ձեր նոր ձեռնարկին առաջ բերելիք ամէն անպատեհութիւնները, չիղճահարուեցաք մեզի առաջարկել իբր դարման այն միակ միջոցը որ չէինք կրնար ընդունիլ, — անմիջապէս դադրեցնել կամաւորներու հանդանակութիւնը :

Մենք ձայն չհանեցինք, փաշա՛, եւ ուղեցինք լռիկ առաջ տանիլ մեր դործը, յուսալով որ իսկապէս չպիտի դրազուէիք կամաւորներով, ինչպէս որ ըսած էիք մեր պատգամաւորներուն, յուսալով որ պէտք եղած խրդահարութիւնը պիտի դնէիք ձեր աշխատելու միջոցներուն մէջ՝ չվնասելու համար կամաւորներու նուիրական ձեռնարկին : Բայց ձերինները առջի օրէն իսկ ամէն սրբութիւն ոտքի տակ տալով սկսան պայքարը, խուլ ու զղուելի պայքար, որ մութին մէջ առաջ տարուելուն համար ո՛չ մէկ փաստի կը կարօտի : Դրամ մի՛ տաք, կամաւորները դրամի պէտք չունին, այս մարդիկը դրամը պիտի ուտեն, դրամը Փաշային տըւէք, Փաշան Կաթողիկոսին փոխանորդն է, ու դեռ ինչե՛ր :

Մենք նորէն ձայն չհանեցինք, Փաշա՛, եւ դիմեցինք Առաջնորդին՝ խնդրելով որ միջնորդէ ձեր կամ ձեր Մասնախումբին մօտ, որուն ինքն ալ կ'անդամակցի, որպէսզի հրապարակաւ հերքէիք ձեր անունով խօսողներուն մեղադարտ թշնամանքները: Այդ դիմումն ալ մնաց սակայն անարձայան և բանասերութեան ու պարտութեան դարձը աւելի քան երբեք եռանդով առաջ տարուեցաւ ձերիններուն կողմէ եւ այս անգամ անոր զլուխ կանխեցան շատ աւելի կարեւոր անձնաւորութիւններ, նոյն խօսքով ձեր Հանրապետիկ Մասնախումբին անդամներէն:

Մենք նորէն ձայն չհանեցինք: Առաջնորդ եւ Քաղաքական Ժողով համաձայնութեան միջնորդ հանդիսացան բարեմտօրէն, ու մենք սին երայնորով օրօրուեցանք՝ մինչեւ որ յաջողեցաք Կաթողիկոսին հովանաւորութիւնը բերել տալ: Եւ հիմա դիմակը կը պատռէք այլեւս ու հրապարակ կու դաք Բ. Շրջաբերակաւորով մը իբր հակառակորդ (դուք էք որ հակառակորդ կ'անուանէք մեզի), համերաշխութեան անունով դերադայն պառակտումի անտեղի ձեռնարկը կը նետէք մէջտեղ, կամաւորներու հակառակ չեմ ըսելով կամաւորներու դարձը կը քանդէք եւ ազգին է՛ն փոփոխ ու վճարական ըստէին պայքարի ձեռնոցը կը նետէք մեզի:

Մեզքը ձեր ու ձերիններուն վրայ, Փաշա՛. մենք կը վերցնենք ձեռնոցը, յսնուն հայ կամաւորներուն, վստահ մեր իրաւունքին ու մեր դատին արդարութեանը վրայ, կարելի ու անկարելի ամէն զոհողութիւն բրած ըլլալու հանդարտ խղճմանքով:

Հասարակական դրժերու մէջ չէք դնուած, Փաշա՛, եւ կը կարծէք որ կը բուէ երկու շրջաբերական հանել հրապարակ, կոչ ընել ազգային դերադայն շահերու տարտամ բայց շլացնող բացատրութիւնով եւ թոյլ տալ որ ձերինները շահագործեն ժողովուրդին միամիտ դիւրահաւանութիւնը՝ 30,000 սակինոց նոր Փոնտ մը հաւաքելու եւ դայն անշարժացնելու համար, ինչպէս անշարժացուցիք Բարեդորձականի 30 հազարը, որը կը պահէք խղճի անհասկնալի հանգարտութիւնով մը, երբ անդին հայութեան կէսը արին արցունք կու լայ, տասնեակ հարարաւորներ մերկ ու անպատսպար կը թափառին ձմրան ձրն ու բորանին, եւ հարարաւոր կիներ ու մանուկներ, հայութեան ապադայի յոյսերը, անտուաղութենէ կը մեռնին՝ բրդուճ մը հացի կարօտովը դալարուած:

Չէ՛, Փաշա՛, ո՛չ ձեր անձնական դիրքն ու տիպոսը, ո՛չ ալ ազգային շահերու պաշտպանութեան տարտամ բացատրութիւնը չեն բաւեր իբր ծրագիր, մանաւանդ երբ ձերինները ապստամբութեան, կամաւորներու, մեծ գործերու խորհրդաւոր անունները կը շահագործեն, մանաւանդ երբ դուք ու ձերինները ձեր

հանդանակութեան հիմերը կ'ուղէք զնեւ կամաւորներու ձեռնարկին աւերակներուն վրայ:

Չէ՛, դուք պարտաւոր էիք պարզել ձեր ծրագիրը, եթէ ոչ մանրամասնօրէն, դէ՞թ իր լայն գծերուն մէջ, որպէսզի ձերինները ամէն արբութիւն չհաճագործեն ձեր հանդանակութեան անունով եւ որպէսզի ժողովուրդը որոշ կերպով տեսնայ ու գիտնայ թէ նախապատուութիւն կրնա՞յ տալ ձեր ձեռնարկին:

Ու քանի որ դուք չէք ուղեր ձեր ծրագիրը պարզել հրապարակաւ, թոյլ տուէք որ մենք հրապարակենք զայն, ճիշդ ա՛յնպէս ինչպէս բացատրած էք զայն մեր պատգամաւորներուն, առանց կէտ մը աւելցնելու կամ պակասեցնելու:

Ա.— Թարգմաններ ու առաջնորդներ տալու...
 Բ.— Դիւանապետական դիմումներու եւայլն ծախսերը հաշուու...
 Գ.— Եւրոպական կարգ մը մեծ թերթեր դրամով շահելու մեր դատին:

Թարգմաններ ու առաջնորդներ... Բայց անոնք արդէն լիուլի կը վարձատրուին եւ երբեք մեզի համար ամօթ չէ որ վարձատրուին:

Եւրոպական թերթերու կաշառում... Բայց հայկական դիւցազնութիւնն ու արիւնը կաշառած են արդէն զանոնք: Չկարողացի՞ք թանկ եւ Նիքր Խաթի դրութիւնները, ամէնէն վերջինները միայն յիշելու համար, ո՞վ կաշառած էր զանոնք: Իսկ եթէ իրաւցնէ կաշառել պէտք ըլլար եւրոպական մամուլին մէկ մասը, մենք կը կարծենք որ Եւրոպական մամուլին մէկ մասը, մենք կը կարծենք որ Եւրոպական մամուլին մէկ մասը, մենք կը կարծենք որ Եւրոպական մամուլին մէկ մասը, մենք կը կարծենք որ Եւրոպական մամուլին մէկ մասը:

Գալով դիւանապետական ծախսերուն, արդար է որ ժողովուրդը հողայ զանոնք, բայց ստոր համար պատիպատ ճարտարաւորումներու, երկնքի ամբողջ սուրբերը վար իջեցնելու, ազգային դերադայն շահերու անունով բարբառելու պէտք չկայ. ժողովուրդը զանոնք կը հողայ, Փաշա՛, ստոր վստահ եղէք. բայց ամէն բան իր ժամանակին, ու այսօր ժամանակը չէ դիւանապետական ծախսերու վրայ մտածելու, այսօր կռիւ է ամբողջ ճակատին վրայ, հայրենիքը հուրի ու սուրի մատնուած է, խօսքը ամէն տեղ սուրինն է. խոնարհեցէ՛ք Հայ Կռիւին առջեւ:

Այնպիսի կնճռալից վայրկեանի մը մէջ կը դնուելինք «երբ ստիպողաբար անհրաժեշտ է պատրաստ դնուելի մեր դատին պաշտպանութեան», կը դրէք դուք ձեր Բ. Շրջաբերականին մէջ:

Կ'երայէ՞ք արդեօք, Փաշա՛. բայց մեր դատը մեր լաւագոյն զակըներուն արիւնովը, հինգ ամիսէ ի վեր է որ կը պաշտպանուի, չըսելու համար 30 տարիէ ի վեր, արեան դաշտերուն վրայ եւ դուք ձեր երանաւէտ հանգստութեանը մէջէն կը կարծէք թէ նո՞ր պիտի պաշտպանուի անիկա. դարմանալի՞ պաշտպանու-

թիւն, որ հայրենիքի զինուորներուն յատկացուած պատաս մը հաջին աչք կը անկէ ամէն բանէ առաջ:

Ի՞նչ պիտի բռնէր եթէ Ծրանասյի մէջ զիւանապետական կամ ուրիշ տարազայ ծախսերու յատկացուելու նպատակով պետութեան եկամուտները վար դնէր մէկը՝ ի միաս բոնակիրն պարենաւորման: Արդարութեան Բարձր Ատենին տալիս պիտի հանէին այդ անձը, որքան ալ բարձր բլլար իր գիրքը, պետութեան ապահովութիւնն աւ հայրենիքին է՛ն սրբազան շահերը վտանգած բլլալուն համար: Ամէն համեմատութիւն պահելով նոյն կացութիւնն է որ ստեղծուած է մեր մէջ:

Ի՞նչ խղճով, Փաշա՛, ոտքի տակ տալ կ'ուզէք, դուք եւ ձերինները, այն դմայելի խոյանքը որով ժողովուրդը զիմաւորեց, ամբողջ Արտասահմանի մէջ, կամաւորներու օգտին կազմակերպուած ձեռնարկները: Ի՞նչպէս սիրա կ'ընէք բոլորեւ, մրտոտը, սպաննելու, հայութեան ամէնէն աւելի աշխատեցող, ամէնէն աւելի նուիրակն զործը՝ անոր արիւնստ աւերակներուն վրայ կերտելու համար ձեր զիւանապետական «հիմնադրամ»ը: Ա՛յս է իրականութիւնը. ձեր անուշով խօսողները, ձեր Մարմնին անդամները, օգտուելով մեր պայքարի մտնելու անվճարականութենէն, տուն տուն, խանութ խանութ կը պատին, շատ անգամ հինգ հոսիսնոց յանձնախումբերով, համոզելու համար կամաւորներու նպատակ արձանագրութեանը սրբազան չվճարեն իրենց զբամբ:

Անոնց բաժնէրը եթէ չըլլային նազկալի՝ պարզապէս տղայական պիտի բլլային ու ծրծաղելի: Կամաւորները դրամի պէտք չունին, կ'ըսեն ձերինները. կարգապէս «Իճըրըն Կաղէթ»ի մէջ հրատարակուած Անգլիական Կարմիր Խաչին կոչը որ կ'ըսէ թէ հայ կամաւորները օրական 6000 սակի ծախս սենին եւ այդ ծախսը կը հոգան աշխարհի չորս կողմը դանսող Հայերը:

Դրամները պիտի ուտեն, կ'ըսեն ձերինները. փա՛ռք Աստուծոյ, ամէն օր յարբերութիւն ունիք Credit Lyonnaisին հետ եւ թէլէֆօնի պատիկ հարուածով մը կրնաք տեղեկանալ ճշմարտութեան: Իսկ եթէ մենք չէ որ պիտի ուտենք այլ Թիֆլիսի Առաջնորդ Մեքրոպ Եպիսկոպոսը, ուրեմն դաղթականներու հանդանակութեան հաշւոյն ձեր միջոցաւ նոյնին զրկուած 20,000 բուսլիին ալ կերուեցաւ:

Մենք դեռ մէկ կողմ կը ձգենք միւս բոլոր ստոր զրոյարտութիւնները որոնք չեն կրնար հասնիլ մեզի: Բայց ինչ որ մեզ կը քստմնեցնէ, այն կատաղութիւնն է որով ձերինները բան դործ ձգած կ'աշխատին նոյն-իսկ ստորագրութիւն հաւաքել՝ կամաւորներու համար արձանագրուած դումարները վճարել չտալու համար: Տեղեր զիտենք ուր ձերիններէն եօթը տարբեր մարդիկ, մէկը միւսին հետեւն զիմամ են՝ հասնելու համար իրենց սրբազան նպատակին:

Ու տակաւին համերաշխութեան խօսք կ'ընէք, Փաշա՛. ո՞ր համերաշխութիւնն է ատիկա: Երբ մեր պատ-

դամաւորներէն մէկը յանուն համերաշխութեան շատ քաղաքավարօրէն խնդրեց ձեզմէ որ գոնէ 15 օր յետաձգէք ձեր ձեռնարկին հրատարակումը, շիտթութիւններու տեղի չտալու եւ ժամանակ տալու համար որպէսզի կամաւորներու հանդանակութիւնը լրանայ, խտտանալով այնուհետեւ նիւթական ու բարոյական ամէն աջակցութիւն ձեր ձեռնարկին, դուք զինքը «խենթ» անուանեցիք, չկրնալով ըմբռնել թէ հասարակ մահկանացու մը ի՞նչպէս կրնար համարձակիլ այդ տեսակ առաջարկ մը բերել ձեզի:

— Մի՛նակ 15 օր, Փաշա՛ . . .

— Ո՛չ իսկ ժամ մը, ո՛չ իսկ վայրկեան մը . . .

Տառապէս ասոնք են ձեր խօսքերը:

Ա՛յս էր ձեր համերաշխութիւնը:

Արդէն ի՞նչպէս համերաշխութեան խօսք կրնաք ընել դուք, որ «ես»ով ու «ինձ»ով միայն կը խօսիք: Զեր ամէն ըսածին այո՛ եթէ բուռի, համերաշխութիւն կայ. այդպէս ստրկեցուցած են ձեզի ձեր շրջապատի մարդիկը: Կամաւորականութիւնն եւ համերաշխութիւն բառերը երբեք չեն կրնար համաձայնիլ իրարու հետ, ու ձեր սխթէմը դերպանցօրէն կամաւորական է: Եթէ այդպէս չըլլար, եսով ու ինձիով չպիտի խօսէիք դուք, մահաւանդ մեր ժողովուրդին հետ, ձեր շրջաբերականները չպիտի ունենային արքայական հրովարտակերտու այն կարուկ ու խրոխտ սճը որ առնուազն անհասկնալի է մեզի համար, եւ ձեր աջակիցներն ու Մարմնի անդամները յարգելու եւ խամաճիկներու տեղ չընելու համար ձեր շրջաբերականներուն տակ չպիտի դնէիք սոսկական Պօղոս Նուպար ստորագրութիւնը:

Այս լեզուն նոր է ձեզի համար եւ անշուշտ շատ դառն, բայց ճշմարտութիւնը միշտ դառն կ'ըլլայ:

Ու հիմա, բէք մեզի, Փաշա՛, ո՛վ տուաւ ձեզի իրաւունք ձեր վէթօն դնելու կամաւորներու ձեռնարկին վրայ. ո՞վ տուաւ ձեզի իրաւունք ձեր հիմնադրամովը հրատարակ իջնալու եւ եղիպտոսէն Ամերիկա, Ամերիկայէն Պալքան ստեղծելու այն պղտոր ու շիտթ կացութիւնը որ ողբալի է պարզապէս:

Այդ իրաւունքը հաստատելու պէտքը կ'երեւի դուք ալ զգացիք էիք, քանի որ Միուքիւնի վերջին առաջնորդողը կ'ըսէ թէ, դուք այդպէս ընելու համար շարժեցաք «Իբրեւ Լիազօր-Պատուիրակ»: Լիազօր-Պատուիրակ՛ . . . Ի՞նչ բանի Պատուիրակ եւ երբէ՞ն ի վեր Լիազօր: Մենք սրճան որ գիտենք, դուք Կաթողիկոսի կողմէ նշանակուած Հայկական Պատուիրակութեան նախագահն էիք եւ երբէ՛ք Կաթողիկոսի Լիազօր-Պատուիրակը. տարբերութիւնը ահազին է, դուք ալ կը հասկընաք, ձերիններն ալ կը հասկնան: Այդ Պատուիրակութիւնը — ինչպէս աշխարհի վրայ ամէն պատուիրակութիւն — որոշ նպատակի մը համար կազմուած էր, այն էր՝ մղում տալ հայկական բարենորոգումներու ծրագրերին որ զիւանադիտութեան սեղանին վրայ էր այն ժամանակ: Այդ հարցը փակուելով Պատուիրակ-

կուսիքին ալ լուծուած է ինքնին, այս շատ պարզ է: Իսկ եթէ այդ Պատուիրակութիւնը զսյուսթիւն ունի մինչեւ այսօր, սպասելով սպառազ զիմուսներու, անկա միտ' յն եւ միմիտ' յն իրաւունք ունի զբաղուելու այն դործերով որոնց համար կոչուած էր պաշտօնի: Ենթադրելով նոյնիսկ պահ մը թէ ձեր այս նոր ձեռնարկը ձեր պատուիրակութեան կոչումին իրաւասութեան սահմաններուն մէջ ըլլար, մենք կը հարցնենք ձեզի, Փաշա', թէ դուք արդեօք ձեր ծրարելիք ենթարկելով՝ Պատուիրակութեան միւս ամբողջ անդամներուն հաւանութեանը: Եւ եթէ այո՛, ինչո՞ւ համար հրապարակ չիջաք ձեր Պատուիրակութեան նախագահի հանդամանքով՝ այլ իբր սոսկ Պողոս Նուպար:

Ու մի' խօսիք մեզի Կաթողիկոսին հեռագրական հաւանութեանն ու հովանաւորութեանը մասին: Այստեղ, Եզրիպոսի Հայութիւնը սակաւին բան մը չի դիտար ձեր ծրարելին էութենէն, Կաթողիկոսը ի՞նչ կ'ուզէր որ զիտնար եւ ի՞նչպէս չչլանար «Ազգային շահութեան պաշտպանութիւն» սեռուցիկ անունէն: Ըսի՞ք Կաթողիկոսին թէ ինչ բանի պիտի յատկացնէք հաւաքուած զսեմաները. բսի՞ք Կաթողիկոսին որ հրապարակի վրայ կամուսներու հանդանակութիւն մը կայ եւ կ'ուզէք դայն քանդել նախ եւ առաջ՝ տեղ բանալու համար ձերինին. զգացուցի՞ք իրեն թէ ամբողջ Արտասահմանի մէջ երկպառակութեան ու պայքարի նմանը չտեսնուած շիտթ չըլան մըն է որ կը բացուի՝ ազգային շահերու պաշտպանութեան համար:

Ու տակաւին երկզիմութեան խօսք կ'ընէք, Փաշա'. մե՞նք ենք երկզիմութիւն ստեղծողը թէ՛ դուք ու ձերինները: Դուք մեր պատգամաւորներուն որոշ կերպով, լաւ հայերէնով ու լաւ Փրանսերէնով ըսիք ու կրկնեցիք թէ՛ դուք «հակառակ էք մեր ձեռնարկին», թէ՛ «մենք պէտք չէինք այդ ձեռնարկը հրապարակ հանել», թէ՛ «կամաւորներու դործը շատ երկրորդական նշանակութիւն մը ունէր», թէ՛ «Մեծ-Հայքը արդէն կորսուած էր մեզի համար», թէ՛ ամէն պարագայի «Ռուսահայերը կրնային հողալ կամաւորները» եւ «Արտասահմանի Հայերը պէտք չունէին կամաւորներով զբաղուելու, այլ աւելի կարեւոր, աւելի մեծ ձեռնարկներով»: Աւելին կայ. ի յարդանս կամաւորներու սարքուած հանդէսին համար ձեզ զըրկուած Ալան-Սէնի օթեակին տոմսակը ստանալ ու վար դնելէ յետոյ, երբ մեր հաւաքիչը ստացական ի ձեռին ներկայացաւ ձեր դանձապահին, երեկոյթէն երեք շաբաթ յետոյ, ձեր դանձապահը ըսաւ որ ինք հրահանգ ստացած էր ձեզմէ այդ տոմսակին զինը չվճարելու. ինչո՞ւ, չենք դիտար:

Ասոր հակառակութիւն կ'ըսեն, Փաշա':

Դուք ձեր Բ. Երջարեակնով կը յայտարարէք սակայն թէ հակառակ չէք օգնութեան ձեռք երկնցներու կամաւորներուն: Մենք ուրախութիւնով կ'ընդունինք այդ յայտարարութիւնը իբր անկեղծ յետս կոչում

մը եւ առաջին քայլը զիջումներու ճամբուն մէջ: Վաղը, մենք վստահ ենք, դուք պիտի լքէք ձեր այն եռանդուն վրախակահոտիտները, որոնք ազդին տունը կը քանդեն, միշտ ձեր անունով եւ որոնց յարգելի անունները մենք պատրաստ ենք հրապարակելու, եթէ կ'ուզէք:

Վաղը, մենք վստահ ենք զարձեալ, կեանքի պահանջն ու վայրկեանին անտեղիտալի ստիպողականութիւնը ձեր վրայ պարտաւորութիւն պիտի դնեն յայտարարելու որ ձեր հիմնադրամէն կարեւոր բաժին մը պիտի յատկացնէք Կովկասի կամաւորներուն:

Բայց ա՛տ ալ չի բաւեր, Փաշա'. եթէ դուք կ'ուզէք իսկապէս Հայու դործ կատարել, պարտաւոր էք ձեր հիմնադրամը ամբողջ, մինչեւ յետին կողմէ կըրկել Կովկաս, որովհետեւ Եզրիպոսի կամ Եւրոպայի մէջ չէ որ այսօր կը պաշտպանուին ազգային շահերը, այլ հո՛ն, Կովկասի մէջ, հեռաւոր ու դժբախտ հայրենիքին միացող աւերակներուն վրայ, ազգին լաւագոյն դաւելներուն քրտինքովն ու երկտատարէ կարմիր արիւնովը:

Սոնարհեցէ՛ք, Փաշա', Հայ Կուրիին տղեւ:

Եզրիպոս, 8 Ապրիլ, 1915

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

S. Ե. 7

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ԿՈԶԸ
ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Տպագրուած 30x38 սմ. սպիտակ-գորշագոյն քերթի քուրթի վրայ (Տ. Ե. 5ի որակով), մէկ երես:

ՄԻ՛ ՄՈՌԱՆԱԲ ՀԱՅՐԵՆԻԲԸ
ԿՈԶ ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Հայրենակիցներ,

Օրուայ գաթան իրականութիւններու անըմբռնելի մոռացումով մը, Թագականութեան, Տէրտէր-տիրացուի պայքարներ ծայր կու տան եզրիպտահայ ազգային հորիզոններուն վրայ: Այդ բանը դուք պէտք չէ՛ որ թոյլ տաք: Բուռ մը խաթարուած խղճմտանքներու, թագականութեան թեկնածուններու եւ անպաշտօն սուղիչներու ստեղծել նկրտած անհարկի եւ մեղապարտ շարժումներուն հանդէպ մենք պարտք կը համարինք հնչեցնել անզղանդը, ձեր ուշքը դարձնել դէպի երկիր եւ ըսել.

Հայեր, մի՛ մոռանաք Հայրենիքը...

Մոայլ գոյժեր կու դան այդ դժբախտ Հայրենի-

քէն: Ամբողջ կողմասեան սահմանադրին երկայնքը արիւնի ծով է դարձեր: Բասէնէն մինչեւ Ատրպատական՝ անցնելով Ալաշկերտէն, Արաղայէն, Աղբաղէն, քաղաք եւ գիւղ, տուն եւ հիւղակ հողի հաւասար են դարձրուած: Այդ շրջաններու մինակ նիւթական կորուստը 15 միլիոն բուրձի կը հանեն Կովկասէն ստացուած տեղեկագրութիւնները: Իսկ մարդկային կորուստը եւ դորձրուած վայրագութիւնները անթուելի են ու քստմնեցընող: Ատրպատականի եւ Աղբաղի շրջաններէն՝ Հերիտոսանի, Բաղի, Արաղի, Մարգաւէնի, Խարատունի, Փիսի եւ Բաշկալայի բնակիչներէն հարիւրին հազիւ թէ 5-6ը կրցեր են ազատուիլ, մնացածները ամբողջ կոտորուել են: Իսկ Ախորիկի, Հասանթամբայի եւ Աւղարիկի բնակիչներէն ազատուել են միայն կիներն ու երախաները: սղամարդիկը ամբողջ ջարդուել են: Այդ շրջաններէն առեւանդուած եւ գերի տարուած են 230 հարսներ ու աղջիկներ:

Ալաշկերտի գաւառին մէջ, Ալաշկերտի, Ձիտկանի եւ Մօլլա-Միւլէյմանի բնակիչներէն ամբողջ տղամարդիկը ջարդուած են՝ առանց խնայելու նոյնիսկ 8-10 տարեկան տղաներուն: Բռնաբարութիւնները դարհուրելի չափերու են հասեր այդ շրջանին մէջ. առեւանդուած եւ գերի տարուած հարսներու եւ աղջիկներու թիւն է 470:

Կովկասի մէջ, Օլթիի, Արդուինի, Արտահանի եւ Արտանուշի շրջաններէն սպաննուած են 1270 հողի եւ գերի տարուած են 250 կիներ ու օրիորդներ: Բացի այդ, Արտանուշի եւ Տանձոտի բնակիչներէն գրեթէ բոլոր տղամարդիկը, 10 տարեկանէն վեր, մորթուած են. ազատուել են միայն կիներն ու մանուկները: Միայն Տանձոտի մէջ 24 կիներ եւ ջահիլ աղջիկներ թունաւորել են ինքզինքնին՝ բռնաբարութեան չենթարկուելու համար: Ծաւլէթի 4 հայկական զիւղերու այր մարդիկը ամբողջ կոտորուել են եւ կիներն ու աղջիկները գեթեվարուել:

Սալմաստի մօտ թուրք զինուորական իշխանութիւնները հաւաքեր են ամբողջ մնացած տղամարդիկը, թուով մօտ 7-800 հողի, հաց բաժնելու խոստումով, եւ ամէնքը մէկանց գաղանօրէն հրացանի են բռներ:

Իսկ Հայաստանի ներքին գաւառներէն մեր ստացած տեղեկութիւնները աւելի՛ յուսահատական են եւ նոյնքան աղետարար: Բարբերէն մինչեւ Տիգրանակերտ եւ Կարինէն մինչեւ Խարբերդ՝ անցնելով Երզնկայէն, Մուշէն, Բաղէշէն եւ Վանէն, սարսափն ու ոճիրն է որ կը տիրապետեն անսանձ: Ամէն կողմ ծեծ ու բռնութիւն, ամէն կողմ սպաննութիւն ու բռնաբարում, ամէն կողմ աւեր ու թալան...:

Ժողովուրդը տնտեսապէս բոլորովին քայքայուած է. աշնանացանք չէր եղած արդէն, հիմա գարնանացանքն ալ չպիտի ըլլայ եւ սուրէն ազատուողը սովի ճարակ պիտի դառնայ: Միւս կողմէն համաճարակները կը ծաւալին ամէն կողմ. Կարնոյ շրջանին մէջ Քի-

փուսը սարսափելի համեմատութիւններու հասած է եւ ամէն օր հարիւրաւոր զոհեր կը տանի:

Դրութիւնը օրէ օր կը ծանրանայ. կառավարական սղաշտօնեաները գաղան են դարձեր. ժանտարմներու կեղեքումներուն չափ չկայ. թուրք կամաւորներու գործած վայրագութիւնները Լէնկթիմուրեան սարսափները կը յիշեցնեն:

Ընդհանուր կոտորածի եւ բնաջնջման սպաննալիքը կախուած է Հայութեան դիմուն վերեւ:

Վասուրաւկանը, Սասունն ու Ձէյթունը, չկրնալով այլեւս դիմանալ այդ կեղեքումներուն՝ բարձրացուցած են ապստամբութեան դրօշակը. իսկ Մուշը կիսապատմական դրութեան մէջ է եւ շուտով կը միանայ շարժումին: Ընդհարումները սկսած են արդէն Հայ ապստամբներու եւ թուրք ժանտարմըրիի ու միլիտի միջեւ ներքին Կարկառի մէջ (Պիթլիսի նահանգ): Առաջին ընդհարումներու ընթացքին սպաննուած են 60է աւելի ժանտարմներ եւ Հայերը կրակի տուած են 11 գիւղ: Գեաւաշի հայ զիւղացիները օչնութեան կը փութան Կարկառի: Կը սպասուի որ Հայ կամաւորական զուղերը ձեռքբերով թուրք բանակը ներս խուժեն՝ օչնութեան փութալու ապստամբող շրջաններուն եւ միասին տանելու հայ ազատագրումին գերագոյն կռիւր:

Ահաւասի՛կ այն լուրերը, որոնք կուզան յաւիտեանական դուրումի աշխարհէն, փոթորկելու մեր սրտերը: Ամէն կողմէն օչնութեան աղիսողում կոչեր կը հասնին. բժշկական օպնութիւն, նիւթական օպնութիւն, գէնքի՛ օպնութիւն. այլապէս աւերակներու կոյտ մը միայն պիտի մնայ Հայաստանէն:

Հայրենակիցներ, վայրկեանը ծանր է ու պատասխանատուութիւններով լեցուն, ամէնքի՛ս համար: Աղբաղի դրութեան հարցն է որ կը վճռուի կրակի եւ արիւնի մէջ: Ամօ՛թ է ու ոճիր միանգամայն այս գերագոյն բոսայէններուն տէրտէլ-տիրացուի սին խնդիրներով զբաղուել:

Մենք մեր մտին հրապարակով ու բարձրաձայն կը յայտարարենք թէ բացարձակապէս հեռու պիտի մընանք տեղական ամէն ճղճիմ պայթարէ՛ նոյնիսկ եթէ այդ պայթարները ուղղուած ըլլան մեր լաւագոյն ընկերներուն դէմ: Ամբողջ այդ ցոյցի եւ հանրագրութեան բացասական գործունէութեանէն բիւր անդամ նախադաս կը համարինք մենք պուտ մը ջուր հասցնել հայրենիքի զինուորին պապակած շրթունքներուն ու սրբել արցունքի շիթ մը թշուառ որբուկի մը աչուրներէն:

Հայրենակիցներ,
Մի՛ ՄՈՒՆԱՔ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ:
ՕԳՆԵՑԻ՛Ք ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ:

Եգիպտոս, 27 Ապրիլ, 1915

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

Տ. Ե. 8

**ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՅ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ
ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ ԴԻԻԱՆԻՆ ԳԻՐԸ՝
Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ**

Նամակի 13,5x21 սմ. գծաւոր պարզ թուղթի վրայ, մէկ երես: Ժողովին նախագահած է նոյնիմէն՝ Տիգրան Եաղուպեանը: Երբեք քարտուղար ստորագրած է Հ. Ն. Գաբրիէլեան:

Աղեքսանդրիւս, 5/4/1918

Յարգելի ընկեր
Տիգրան Եաղուպեան

Աստ

Ապրիլ 3ի ընկ. ընդհ. ժողովը իւր նիստին մէջ Ենթակոմիտէին հրատարեալ մէկ անդամին տեղ զազանի քուէարկութիւն կատարելով 28 քուէսով ընտրեց Ձեզ: Ներկայիւս կը հրաւրենք Ձեզ Ձեր պաշտօնին ուժ ու կորով մաղթելով:

Ընկերական բարեւանքով
Դիւան Ընկ. Ընդհ. ժողովի
Քարտուղար Նախագահ
Հ. Ն. ԴԱՐԲԻԷԼԵԱՆ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ

սիրով: Այլ մասին եփրեմեանի հետ երկար խօսած եմ, նա լիովին ծանօթ է իմ տեսակէտներուս, իրմէն կարող ես տեղեկանալ: Ես ոչ միայն բացարձակապէս չեմ մերժած, այլ եւ երբ տաղլին անդամ ինծի ըսուած է, սիրով արամաղբուած եմ: Բայց այդչափը չէր բաւեր անշուշտ, փառք եւ սրտիւ չունէի փնտռելիք այդ ճամբորդութեան մէջ՝ այլ զործ եւ արգիւնք: Ահա երկու խօսքով իմ բացատրութիւնս: Իսկ շնորհակալ եմ խորապէս այն փառքաւոր բառերուդ համար զորս կը տածես իմ անձին հանդէպ, այդ բառերդ ես կ'ընդունիմ իբրեւ վաղեմի բարեկամութենէ մը բխած սիրոյ զպարտաւորութիւնս արտայայտութիւն, ինչպէս նաեւ քիչ մը սուր սլաքներդ:

«Հայրենիք»ի ընկալադիրներդ չզրկեցի, որովհետեւ Պոսթընէն նամակ կը սպասեմ եւ տակաւին չեմ ստացած:

Հրանդ Ալատեանի ինչկերը չէ կարդալուած տակաւին. արգիւնքը կը գրեմ յետոյ, եթէ պէտք ըլլայ: Ամիրեանին յանձնարարածիդ մասին անհող չեզայ, նոյն օրն իսկ նամակը իրեն զրկեցի իր պաշտօնակից վարդան Գէորգեանի ձեռքով:

Ընկերական բարեւանքով
Բոյլ Ս. ԵԱՍՅԵԱՆ

Յ. Գ. — Եթէ Աղեքսանդրիւս ընկերները բոլորն ալ քեզի պէս կ'ապրանեն զիս Սուրիոյ գործին առթիւ՝ ես պատրաստ եմ անձամբ տալու պէտք եղած բոլոր բացատրութիւնները եւ մանրամասնութիւնները:

Տ. Ե. 9

ԱՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

ՆՈՅՆ

Գրուած է սեւ մելանով, նամակի ոչ-գծաւոր 14,5x21 սմ. երկթերթ թուղթի մը ներքին երկու երեսներուն վրայ:

7 Նոյեմ. 918

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ երէկուան թուակիր նամակդ, որուն կը փութամ պատասխանել, որովհետեւ կը տեսնամ թէ փոքրիկ թիւրիմացութիւններ մը ունիք՝ իմ Սուրիա չեթալուս մասին: Անշուշտ չպիտի ուզես զիս ամբաստանել թէ դործէ փախչողն եմ, ատոր վստահ եմ. բայց ուշադրութեանդ պիտի յանձնէի կարելոր պարագայ մը որ՝ երբ մենք ռուս զործ կը վերցնենք, փառքի պատիւի համար չէ որ կը վերցնենք՝ այլ լիովին կը զգանք դործին պատասխանատուութիւնն ու պահանջները եւ ըստ այնմ կը լծուինք անոր: Կը ցաւիմ ըսելու, սիրելի Տիգրան, որ Աղդ. Միւրթեան դործին վրայ նայելու, անոր մեծութիւնը ըմբռնելու մասին ցոյց տուած տահաւորութիւնը անկարելի կը դարձնէր ինձ վերցնել այդ մի-

Տ. Ե. 10

**Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ**

Գրուած սեւ մելանով, եգիպտոսի կոսիտէի պաշտօնաթուղթի (21x27 սմ.) մը մէկ երեսին վրայ:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԵ
№ 59 1918 Դեկտ. 2

Ընկեր Տիգրան Եաղուպեանին
Աղեքսանդրիւս

Սիրելի ընկեր,

Մարմինս իր վերջին լիակատար ժողովին մէջ քըննութեան առարկայ դարձնելով Շրջանի Մարմիններու դործունէութեան հարցը, ցաւօք նկատած է որ թան-

Թույլ կազմը, մասնաւորապէս, շատ աննախանձելի կացութեան մէջ կը գտնուի: Երջ. Ժողովէն ի վեր, ամբողջ 6/7 ամսուայ բնթացքին, Թանթալի Մարմինը ոչ միայն չէ կատարած, դեռ չափով մ'իսկ, իր վրայ գրւած պարտականութիւնը, այլ կենդանութեան նշույլ մ'իսկ ցոյց չէ տուած:

Նկատի աւնենալով այս պարագան, Մարմինն միաձայնութեամբ լիազօր պատգամաւոր նշանակեց Ձեզ, պաշտօն տալով Ձեզի, ճամբորդութիւն մը կատարել Թանթա ու այցելելով այդ Երջանը ստուգել ու իմանալ մեր ընկերներու լուսթեան պատճառները, ջանալ սեղանակցել անոնց թուլացած կազմը եւ հրաւիրել դանոնք, նոր թափով մը գործի ձեռնարկելու եւ լրացնելու իրենց պարտականութիւնները:

Յոստալով որ փութով կը ձեռնարկէք դործի եւ յաջողութեամբ գլուխ կը հանէք Ձեզ վստահուած առաքելութիւնը, կը մնանք ընկերական բարեւներով՝

Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԷ

S. Ե. 11

ՀԱՅԿ ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ
ՏԻԳՐԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Հայկ Բարաբանանը ապրած եւ գործած է իզմիր: Գտնուած է նաեւ Եգիպտոս: 1919ին կը գտնուի Եթովպիա, ուրիչ կը գրէ Աղեքսանդրիա՝ Տ. Եաղուպեանին:
Սեւ մելան: H. PATAPAN տպագրեալ վերատուրքեամբ, նամակի գծաւոր երկու թուղթ (21x28 սմ.), մէկակն երես:

Տիրէտալա, 19 Փետրուար 1919

Մեծարույց Տիրար
Տիրբան Եաղուպեան

Աղեքսանդրիա

Սիրելի ընկեր

Կը հաստատեմ նախորդ երկու նամակներս որոնք անողատասխանի մնացին: Կը սիրեմ յուսալ որ նախկին մէկ ընկերոջը նամակին պատասխանելու հաճութիւնը կ'ունենաս:

Ես հանդիստ եմ եւ շատ առողջ, բայց Իզմիրէն աւուզակի առաձա լուրերը զիս կը մտազբաղեցնեն:

Վերջերս Գահիրէէն մեր ընկեր Մարտիրոս Սարլեանէն (Մանխասյի) նամակ ստացայ. ծնողքիս չափազանց նեղ վիճակի մէջ ըլլալը կը գուժէր:

Հայրս որ պատերազմէն 4 ամիս առաջ մեռաւ թողուցած էր բաւականաչափ դրամ (400£ աւելի ոսկի), բայց կ'երեւի տնտեսական եւ քաղաքական պատճառներով այսօրուայ արդահատելի վիճակին հասաւ ծընողքս:

Շատ նամակներ զրկեցի պատերազմի վազարէն վերջ, բայց գրածներուս եւ ոչ մէկ պատասխան ստացայ:

Հաղորդակցութիւններու պակասը եւ կամ ուրիշ աւելի տխուր պատճառներ ըլլալու են: Հսեցի նաեւ որ Աղեքսանդրիայէն Պոլիս եւ Իզմիր հաղորդակցութիւնները վերսկսած են կանոնաւոր կերպով, այս առթիւ կ'օգտուիմ առիթէն եւ կը ներփակեմ նամակ մը, որը դոցելէք վերջ հասցէին զրկել կը խնդրեմ:

Կը սիրեմ յուսալ որ չես մերժեր առաջարկս, եւ կը գրես հասցէիս (ուր կ'աշխատիմ):

Հաճէ նաեւ ըսել թէ կրնամ քանի մը հարիւր Քլըրանք եւ կամ աւելի զրկել հասցէիդ (հասցէք տուր ճշդրիւս կերպով) որպէսզի Իզմիր զրկես ծնողքիս հասցէին:

Եթէ կան Իզմիրէն եկողներ ալ, մի մտնար տեղեկութիւններ քաղել ատոնցմէ ծնողքիս մասին եւ առաջին առթիւ իմացնել ինծի: Տեղեկութիւն տուր նաեւ աղբալին լուրերէն եւ մանաւանդ կազմակերպականներէն:

Պատասխանիդ սպասելով քոյդ անկեղծօրէն եւ շատ ջերմ բարեւներով

ՀԱՅԿ ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆ

Adresse

H. PATAPAN
Bank of Abyssinia
Diré - Daoua
Abyssinia

S. Ե. 12

ՀԱՅԿ ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նոյն տիպի թուղթի վրայ (տես Տ. Ե. 11), սեւ մելանով, մէկ երես:

Տիրէտալա, 30 Մայիս 1919

Սիրելի ընկեր
Տիրբան Եաղուպեան
Աղեքսանդրիա

Նամակներդ ստացայ՝ վերջին թուակիրդ 25 Ապրիլ: Զարմանալի դատայ սակայն այսքան ուշացում թղթատարական վարչութեան կողմէ:

Մարտիրոս Սարլեանն ալ գրած էր եւ տուած էր այդ լուրերը. ուրիս եմ: Կազմակերպութիւնը իր թերութիւններովը հանդերձ էր, է եւ կը մնայ ամենազօրեղ կազմակերպութիւնը հայ ժողովուրդին: Այո՛, հաւատքի աչքերով չէ՛ որ կը խօսիմ այլ ճշդուած՝ մաթեմատիքի վրայ:

Կարգը եկաւ հարցնելու — Ի՞նչ կը մտածենք ընել (իրբեւ) ներքին քաղաքականութիւն, եւ արտաքին:

Ինծի կը թուի ընդհ. ժողովը դումարել անհրաժեշտ է ժամանակը ներածին պէս:

Հոս տեղ ալ 5-6 հոգիներ խումբ մը կազմեցի. բայց ի՞նչ կ'արժէ այս թիւը:

Գրէ աւելի երկար. ես այս չոր տեղերէն ի՞նչ կ'ուզեմ որ գրեմ: Փողերդ կը զրկեմ երբ փոսթատան վարչութիւնները աւելի կանոնաւորուին: Որքան ուշ՝ այնքան շատ կը ստանաս...

Քոյդ անկեղծ բարեւներով՝

ՀԱՅԿ ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆ

S. Ե. 13

ԳԱՐԵԳԻՆԻ ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած սեւ մելանով, Եգիպտոսի Հայ Ազգային Միութեան պաշտօնաբուրքի վրայ (13,5x21 սմ.), երկու երես: Թուղբը կը կրէ հետեւեալ վերտառութիւնը.— UNION NATIONALE ARMÉNIENNE — Comité d'Égypte — 3, Rue Mouillard — LE CAIRE (Téléphone 38-01):

Կ'ակնարկուի հաւանորէն Հայկական Լեզուի գիւնդներուն: Նամակագիրը, Տ. Ե. 19ի հետ ձեռագրի մամուլի հետքերով, պէտք է ըլլայ փաստաբան Գարեգին Տիրկերեանը:

Le Caire, 26 - 6 - 1919

Սիրելի Տիրգրան,

Կարդացի նամակդ: Կացութիւնը հետեւեալն է:

Հայկական բանակի զինուորները ազատ արձակուած են: Կու գան շատ խեղճ եւ հիւանդապէս վիճակի մէջ: Իւրաքանչիւրին կու տանք վեց ոսկի եւ կը խոստանանք տալ զգեստեղէն եւն.: Տրուած դրամը շատ քիչ կը դնեն եւ իրաւամբ: Գործադիրին մէջ բուն բախումներ ունեցանք անոնց կացութեան անմիջական բարոյքման մասին: Օրինական առարկութիւն մը եղաւ, այն՝ թէ առանց ընդհ. ժողովոյ հաւանութեան ապօրինի է մեծ դումարներ տրամադրել: Ասոր վրայ անմիջապէս ընդհ. ժողով որոշուեցաւ շաքարթ օրուան համար: Ժողովին բաւական մարկոտ պիտի ըլլայ: Յամենայն դէպս բացակայիլ անպատուաբեր պիտի ըլլայ կուսակցութեան մասին: Կամաւորներուն յոյսը մեր վրայ է: Բանակի կազմութեան գլխաւոր հեղինակները մենք ենք, այսինքն մեր կուսակցութիւնը, եւ հետեւաբար անոնց ներկայ պէտքերը հոգացողներն ալ մենք պիտի ըլլանք: Անգամ մը որ ընդհ. ժողովէն կամաւորներուն արժանի պիտե՞մ մը կորզենք՝ ամէն բան կը զիւրանայ եւ ինքզինքս կրնամ տրամադրել ուզած

դործերուդ: Իսկ այժմ վատութենէն բան մը աւելի պիտի ըլլայ բացակայիլ: Իսկ յետաձգել անկարելի է, նկատի առնելով անոնց նիւթական եւ բարոյական թըշուառ վիճակը: Արդէն մինչեւ շաքարթ օր ունեցածին պիտի հատոցեն եւ պիտի իյնան փողոցները...

Նախ ողջերը մտածենք, որպէսզի իրաւունք ունենանք նահատակներով հպարտանալու:

Հետեւաբար բարկանայք, սակայն եւ մի մեղանչէք...

Քոյդ
ԳԱՐԵԳԻՆ

S. Ե. 14

ԱՏԱՆԱՅԷՆ ՆԱՄԱԿ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած կապտաւուն մելանով, նամակի փոքր չափի (13,5x21 սմ.) երկքերք քուրքի վրայ, չորս երես:

Նամակագրին ինքնութիւնը անձանօք է մեզի: Ստորագրուած է կարապետ Մ. Կ.....: Մականունը անընթեռնելի է. կըրնայ կարգացուիլ ՖԱՐԱՏ կամ ՏԱՏՈՒՐ:

Ատանա, 12 Յուլիս 1919

Սիրելի ընկեր Տիրգրան,

յ'Աղեքսանդրիա

Նախ եւ առաջ քո եւ Ձեր աղնուուհի մայրիկին յատուկ որպիսութիւնը կը հարցնեմ: Քաջայոյս եմ որ հանգիստ էք, եւ Ձեր տաժանելի դործը կը շարունակէք. ի բոլոր սրտէ կը բաղձամ ձեր ազատումը այդ սպանդանոցէն, եւ խօսք կու տամ որ պիտի աշխատիմ ազատել քեզ այդ տեղէն:

Իմ խորին շնորհակալութիւններս այն ամէն ձանձրութեանց զորս պատճառեցի Ձեզ. սիրալիր եւ դուրդուրալից համբոյրներ բոլոր տղոց առանց խորութեան. եթէ թուելու ըլլամ երկար կ'ըլլայ. միմիայն այսպէս կը սկսիմ.— Կոմիտէի կազմին, ենթակոմիտէին, Քննիչ Մարմնին, Յառաջդիմասէրի մեր ընկերներուն, նաեւ մեր համակիրներուն եւ բոլոր բացը մընացող հին եւ նոր ընկերներու՝ վերոյիշեալ տողերս կ'ըսես:

Իսկ զալով մեր մասին, բաւական լաւ ճամբորդութիւն մը ըրինք եւ աւելի լաւն պիտի ըլլար եթէ խեղճ կլինս ներալթիով չտառապէր 6 օր. բարեբախտաբար հիմա լաւ է. իսկ զալով տղոց մասին՝ երկուքն ալ առաջին անգամ ծովային ճամբորդութիւն կ'ընէին. այնպէս որ ամէն քայլափոխին հարցումներ կ'ընէին ամէն մի նոր տեսած առարկաներու եւ կամ ծովային դիրքերու. շատ լաւ ճամբորդութիւն մը ըրինք:

Վեց-եօթը օր Մերսին մնալէ յետոյ եկանք եւ հասաւտուեցանք Ատանա, եւ հիմա խանութ գտնելու ետեւէ եմ. թէ եւ զժուար է, քաղաքը լիք է եւ ամենաչնչին խանութներէ մինչեւ մեծ խանութներ բռնուած են եւ կը դործեն: Տան համար թէ եւ շատ նեղութիւն քաշեցի եւ սակայն հիմա Յ ամսուայ համար պարտէզով տուն մը գտած եմ. անկից վերջը ինչ պիտի ընեմ չեմ գիտեր: Ժողովուրդի հոգեբանութիւնը շատ յուսահատական է, մեր քրիստոնեայ հակառակորդներու բռնած ընթացքին շնորհիւ, եւ սակայն բաւական յուսադրեցի. նաեւ վերջին լուրը դորս գուրջ ալ իմացաք, — ամերիկացի մէկու մը նշանակուելը Հայաստանի բարձր դոմիտէր: Յուլիս 13ի կիրակի օրը միթիւնի կայարանները պիտի ցանկան եղեր իբր թէ՛ այն կառավարութեան մանտաթերութիւն Կիլիկիոյ, ինչ որ իրենց եղբայրները իրենց երկրի մէջ չեն ուզեր եւ թէ այն մտայնութիւնը կայ անոնց մէջ՝ թէ մինչեւ վերջի անհատը պիտի ինչոյ իրենցմէ եւ անկէ յետոյ կրնան տիրանալ իրենց հայրենիքին. այս է Պէյրութի, Դամասկոսի եւ Հալէպի արարներու տրամադրութիւն. զըզուանքով կ'արտայայտուին անոնց զէմ. նոյն իսկ Դամասկոսի մէջ կարգ մը ցոյցեր եղած են հակառակ շահերուն անոնց:

Յետ այսու ամէն նորութեան Ձեզ գիտակից կը պահեմ, ինչ որ ըլլայ:

Տիկինին, Արմենակին, Վարդգէսին եւ իմ կողմէ սիրալիբ բարեւներ:

Քոյզ

ԿԱՐԱՊԵՏ Մ. Կ.

S. Ե. 15

ՆԱՄԱԿ ԵՒ ՀԱՐՅԱՐԱՆ

Նամակը գրուած է փոքր չափի երկօրեք գծաւոր բուզքի մը չորս երեսներուն վրայ: Հարցարանը՝ նոյն չափի առամին բուզքի մը վրայ: Ձեռագիրը մաքուր է, բայց ստորագրութիւնը՝ դժուար ընթեռնելի: Կարելի է կարդալ՝ ՄԱՍԻԿԵԱՆ:

Գահիրէ, 23 Յուլիս 1919

Սիրելի ընկեր Տ. Եաղուպեան

Աղեքսանդրիա

Ներկայի 19 թուակիրը ստացայ: Գրած Յ յօդուած-ուածներուդ մասին կարծիքս.—

Ա. յօդուածը չ'անցնիր, որովհետեւ ամէն բանէ առաջ ուրիշներու ձեռնմխութիւնը կը նշանակէ նպաստի մարմիններուն ներքին դործերուն մէջ. Բարեգործականը երբեք կարելի չէ պարտադրել այդ ձեւ բանի

մը եւ դործադրութիւնն իսկ անկարելի է մանաւանդ Ազգ. Միութեան ներկայ կազմին համար, ուր աշխատող չկայ բառին իսկական նշանակութեամբ:

Բ. յօդուածը արդէն խնդրոյ առարկայ է եւ մեր վերապահումին պատճառներէն մէկը կը կազմէ. խընդիր պիտի ըլլայ արդէն:

Գ. յօդուածը եւս խնդրոյ նիւթ է, բայց այդ մասին առարկութիւնը սա է, թէ վերակազմութիւնը եղած է համեմատական այդ ձեւը ամէնուն հաւանութեան ենթարկելէ վերջ, եւ այդ կէտն էր որ ամիսներով ձգձգեց վերակազմութեան դործը. հիմը այդ համեմատութիւնն է, խախտել այդ հիմը, կը նշանակէ եղածը աւել: Մեր վերապահումներէն մէկն ալ այս մասին է եւ այս կէտին շուրջ մեծամասնութիւն կազմել յաջողելու համար հաւատք չունիմ:

Այս կէտերը պարզելէ վերջ լսեմ, թէ ես անձնապէս երբեք հաւատք չունիմ Ազգ. Միութեան այս կազմով կեանք շարունակելուն մասին. շէնքը շատ խարխուլ է(1), չփլչելէ դատ միջոց չէ մնացած: Նոր խոսակցութեան մասխարայութիւնը, Երեւանի կառավարութեան օրինաւոր ակտին շուրջ սկսած գէվզէկութիւնները, աթոռի բացայայտ խեղկատակութիւնը փոտեցուցին շէնքը. ոչ հեղինակութիւնը կը մնայ Ազգ. Միութեան, ոչ լրջութիւնը:

Վաղը պիտի հաւաքուինք այստեղ Ազգ. Միութեան ձախակողմի անդամներս Հանրապետութեան կառավարութեան ակտին շուրջ(2) Ազգ. Միութեան դիրքը որոշելու մասին խորհրդակցելու համար: Իմ հաւատքս այն է, թէ Ազգ. Միութեան մեծամասնութիւնը համաձայն է հանրապետական կառավարութեան ակտին, եւ սխալ կը դտնէ Պ. Փաշայի ընթացքը(3):

Այս խնդրոյն շուրջ վաղուանէ սկսեալ «Յուսաբեր»ը կը սկսի արտայայտուիլ, «Արեւ»ի ազդեցական խմբադրականն ալ պատասխանը պիտի ստանայ վաղուան թիւին մէջ, ուր պիտի տեսնուի նաեւ Պ. Խախտեանի բացատրականը որ ըրաւ փարլամենտին առջեւ, եւ յաջորդական թիւերն ալ պիտի դրաղին նոյն հարցով: «Յուսաբեր»ին օրաթերթ ըլլալու հաւանականութիւնը կայ. ներկայ շրջանին համար մեծ օգտակարութիւն կ'ունենայ այդ, կ'աշխատիմ որ ըստ կարելոյն շուտ «Յուսաբեր»ը դառնայ օրաթերթ:

Միթիւնի մասին դեռ կանուխ է, սէտք է հանրութիւնը հասունցնել այդ բանին համար, արտօնութեան խնդրին ալ կայ տակաւին: Եթէ Ազգ. Միութեան մեծամասնութիւնը հաւանի Արարատի ակտին, այդ արդէն միթիւնիկն աւելի է:

Այսօր որոշուեցաւ որ «Յուսաբեր» հարցարան մը տպէ եւ ցրուէ մտաւորականներուն, իրենց կարծիքները առնելու եւ ամէնն ալ թերթին մէջ հրատարակելու պայմանով, ազահովէ մտաւորականութեան ստուարագոյն մեծամասնութեան դրական պատասխանը, շատ դեղեցիկ ձեւ մ'է: Միթիւնիկն աւելի բան մ'ալ այս է, եւ

արդիւնքը ձեռք ձգելէ վերջ «Յուսարեր» կրնայ (այս- քան թիւ.) մտաւորականներու անունով պատշաճ հե- ասպիրը քաշել:

Հարցարանին մօտաւոր իմաստը ներկիակ կը պըտ- նէք:

Վաղը հարցարանը պիտի տպագրուի. մէկ-երկու հարիւր օրինակ ուլ ձեզ կը զրկուի. այժմէն պատրաստ- անցէք պահարանները յարմար նկատուած անձերուն հասցէները զրեւով, թուղթերը ստանալուդ անմիջա- պէս կը ցրուէք. հանրային կարծիքը շինելու համար դօրաւոր ձեւ մ'է այս: Այս խնդիրը յայտնած եմ ընկ, Սահակին, վաղը պիտի զրէ՛ ձեզ: Արթուն դարձելու օրեր են, պէտք չէ դանդաղել, դաւեր շատ կան:

Սիրուիլի բարեկներով
Քոյդ

Մեր լիակատարին մէջ ինձ յանձնարարուած յօդ- ւածաշարքը կը մնայ առ այժմ աւելի կենսական հարցերու մէջ պալուն աթիլ:

Ներկիակ ընկալալիլը կը յանձնէք ընկեր Տէր Յա- կրեանի բարեկներու հետ:

- (1) Ստորագծուած՝ բնագրին մէջ:
- (2) Կ'ակնարկուի անկասկած «Միացեալ եւ Անկախ Հայաստան»ի պաշտօնական յայտարարութեան, վարչապետ Խատիսեանի քերթով եւ Հայաստանի կառավարութեան անունով, 1919 Մայիս 28ին:
- (3) Պօզոս նուագար փաշա:

ՀԱՐՑԱՐԱՆԸ

Նախ՝ բացատրութիւն կատարուած ակտի մասին

1. Ի՞նչ է ձեռք մտածուիլ կառավարութեան այս ակտին իրաւական եւ գործնական արժէքին մասին:
2. Հայաստանի ընդհանրական շահերուն տեսակէ- տով օգտակար կը համարէ՞ք զայն:
3. Պէ՞տք էր որ Արարատի սահմաններուն մէջ ապ- րող արեւմտահայերը մասնակցէին Երեւանի խորհրդարանին եւ զինուորագրուէին անոր բա- նակին:
4. Ի՞նչ պէտք է ըլլայ արտասահմանի հայերուն զիբքը այս պատմական իրողութեան հանդէպ:

Թերեւս աւելնայ Տրդ հարցում մը եւս, — պէ՞տք է որ հայ բանակը զրաւէ թրքահայաստանը (կամ ասոր մօտ բան մը):

Տ. Ե. 16

Հ. ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Թուպը 6ոյնը՝ ինչ որ Տ. Ե. 11 եւ 12: Սեւ մեյան: Մէկ երես:

Տիրէտալա, 13 Օգոստոս 1919

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ վերջին նամակդ:

Եթէ Եթովպիան ճանչնայիլ, իրաւունք պիտի տա- յիլ ամէնէն յտեսեսին անպամ:

Այդ քու յիշած անձերդ բացի Մըսրլեան Արմենա- կէն անտարբերութեան մէջ կը խորզան: Մանաւանդ Տաղաւարեան Ստեփան կոչուածը, որը շատ պայծառ պարպաներու մէջ չթողուց Մուրատեան տունը եւ վերջերս ալ A. Besse տունը, որմէ տակաւին bon service չկրցաւ առնել:

Լեկուրդօսը ասորմէ աւելի ճարտասան վաստա- բան մը պիտի չունենայ: Կ'արձանագրեմ եւ կ'անցնիմ այս տխուր թիւին վրայէն, ուրիշ անպամ զբաղուելու անպատուութեանէն ազատ ըլլալու համար:

23 հուլիոյ այս սեւ քաղաքին մէջ եւ եթէ ըսեմ թէ բացի մեր ընկերներէն, սղնայարի սիւն ունեցողնե- րը շատուր չեն՝ անհաւատալի չթուի քեզի:

Յուսահատութեան վայնասիւններ չեն ըսածներս, եթէ ճանչցած ես զիս. քանի որ սկսայ պիտի շարու- նակեմ. պիտի գրեմ քեզի, ուրիշ աթիլ:

Այդ. Պատուիրակութեան եւ հանրապետութեան միջեւ ինչե՞ր են որ կը դառնան:

Ինծի ներկայացուր Աղեքսանդրիոյ մէջ հայեր որ բարձրագոյն կրթութիւն առած ըլլան եւ կարողանած թղթակցիլ ատանց հետ:

Բարեկներով
ՀԱՅԿ ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆ

Տ. Ե. 17

ԱՆԴՐԱՆԵԿԻ ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած սեւ մեյանով, փոքր չափի նամակի երկու երկքերք- քուղքերու յաջորդական 7 երեսներուն վրայ: Սրբագրած եմ կա- րեւոր թիւով տառախալներն ու կէտադրութեան սխալները, ա- նանց փոխելու լեզուն:

Ստորագրուած է ԱնԴրԱնեկ (յստակ), որուն կը հետեւի ՊէՅ կամ ՊէՅԼ (անորսը): Արդեօ՞ք կը պատկանի ազգային հերոսի գրչին: Դժբախտաբար չկրցամք նշդիլ, թէ, արտասահման անց- նելէ հոտ, գորավարը շրջան մը մնացած է Պոլիս: Արտայայտը- ւած մտքերը կը պատշահին անոր այդ օրերու կեցուածքին: Եթէ ճիշդ է մեր այս վարկածը, անուան հետեւող անորսը ՊէՅԼը կըր- նայ ըլլալ ՊԱՐՈՅՐ, որ եղած է Անդրանիկի յեղափոխական ծած- կանուններէն մէկը:

Յիշեցնեմ՝ որ Անդրանիկ 1906-1907 բուականներէն ծանօթ էր եգիպտոսի հինգ ուխտեալներուն եւ խանգալա՝ անոց ծրագիր- ներով:

Յամենայն դեպս նամակագիրը կրնայ ըլլալ նաեւ ուրիշ այլ Անգլիացի:

1919, 5 Նոյ. Պոլիս

Սիրելի Տիգրան,

Տոեսա դնացի եւ եկայ այն յոյսով որ նամակ կ'ու- նենամ քեզմէ, բայց պարտաւ ելաւ յոյսս. ինչո՞ւ չես գրած. երեւի յայտնած էի երթալուս մասին անոր հա- մար չես գրեր. յամենայն դէպս լաւ կ'ըլլայ որ ինձ միշտ տեղեակ պահես տեղույդ մասին, մանաւանդ մեզ հետաքրքրող գործերը: Աղբալին գործերէն դատ կան եւ անձնական գործեր. ինձ միշտ տեղեակ պահէ բուպլիի գններուն մասին. յետոյ դրամի ալլ քուրսերու մասին: Եղիպտոս չպիտի կարողանամ դալ չուտով, կարգ մը պատճառներով, դուք 2-3 ամիսէն յետոյ: Ինձ կը հե- տաքրքրէ ձեր ներքին կեանքի մասին, ինչպէ՞ս է դրու- թիւնդ, մանրամասն իմացուր. երկրորդ խնդրանքս՝

Փանամայի արժեթուղթերս մինչեւ ցարդ պահած եմ, եւ թիւերը նայած չեմ. որդ նամակիս մէջ կու տամ թիւերը, ուշադրութեամբ նայէ հոյ եւ ինձ իմացուր. եթէ լան մը կ'ընէ. հետեւեալ թիւերը ունիմ.—

- 1.994.990
- 1.994.991
- » » » 992
- » » » 993

Տեղույդ մէջ հրատարակուող «Յուսարեր» հայե- րէն թերթին մի քանի թիւերը ձեռքս անցան, կարգա- ցի, ուր երկու տեղ հանդիպեցայ քեզ (փոխան ծաղիկ- պսակի նուէրներով):

Իսկ նոյն թերթին 84 թիւին մէջ «Բաթակը կը յոր- դի...» վերնագրով գրութիւն մը կարդացի Անտունի ստորագրութեամբ, որը վրաս շատ դէժ ազդեց. չեմ գիտեր որ այդ պարոնը ո՞ւր տեսեր է եւ ո՞ր տեղից լսեր է որ Կովկասը եւ կովկասահայն է եղեր որ կուրծք տուեր է եւ այժմ ալ կու տայ թշնամիին դէմ, իսկ ար- տասահմանի հայութիւնը ձեռքը ծալած նստած, ան- տարբեր է: Թող այդ պարոնը եթէ փրփուականտ ընել կ'ուզէ մաքուր հողի վրայ ընէ, ոչ թէ սուտ խեղա- թիւրումներով խառնակութիւն ձգէ ժողովուրդին մէջ: Այս պարագային երբ մենք իրար մօտենալու խիստ պէտքը ունինք ոչ թէ իրարմէ պաղելու, մանաւանդ կովկասցիներու մասին բոլորովին սուտ եւ սխալ է դրածները: Կովկասցիները եթէ անոր գրածին կէսին չափ կուրծք տային թշնամոյն դիմաց, մենք այսօր մեր ամբողջ երկրին տէրն եղած պիտի ըլլայինք: Չմոռ- նանք որ նոյն կովկասցիներէ բազկացած ազգային ժո- դովին մէջն էր, որ որոշեցին մեծամասնութեամբ՝ ձգել Տաճկահայաստանը եւ քաշուիլ Կովկաս, եւ նոյն մարդիկն էին որ լքեցին աշխարհահռչակ բերդերը, ինչպէս էրզրումը, առանց գնդակ մը պարպելու թըշ- նամոյն յանձնեցին իր մէջի անբաւ մթերքով եւ 700 թնդանօթներով. եւ գիտե՞ս թշնամոյն ուժը ինչքան էր,

— 3000 անօթի զինուոր, իսկ էրզրում՝ երբ անառիկ բերդերէն զատ 14,000 ալ զինուորով ձգեցին եւ փա- խան, իսկ Անգլիանիկը մինակ ձգելով. չեմ ուզեր մանրամասն գրել որը՝ հազարաւոր թերթեր կը լեցնէ: Մենք տեսանք թէ՛ Կովկասը եւ թէ՛ կովկասահայը: Թող տեղերնին կենան: Այն կտոր մը հաղամտը որ այսօր դոյսութիւն ունի, ան ալ մի կտորէք որ մենակ կովկա- սահայն է որ աշխատեր է, այլ չհաւնած պարոնին Ար- տասահմանի եւ տաճկահայութեան ջանքերովն է եւ ավաղցութեամբն է որ յոտաջ է եկեր, ուր մինչեւ օրս ալ անոնք կան եւ պիտի մնան. այդ զախնին կովկաս- ցիներուն չէ, մերն ալ է: Կովկասցին կը կուրի այն ժամանակ երբ նեղը մ'նայ եւ փախչելու տեղ մը չունե- նայ, ինչպէս այժմ՝ որ շրջադատուած է, ելքի հնար չկայ, ապա չուզած պիտի կուրի իր դոյսութիւնը պա- հելու: Իրողութիւնը այս է. տեսածներս եւ տասնեակ հազարներու վկայութիւնը: Եթէ չէք հաւատարմ՝ ասանք անցեալի մէջ եղածներն են. իսկ այժմ ի՞նչ ընել, — հարկաւ, այս, ամէն հայ իր կարողութեան շափով օգ- նելու է հայութեան ամէն հատուածներուն, այս պիտի ըլլայ մեր ամէնուս նպատակը. իմ կարծիքս այս է: Այդ պարոնին գրածին [տութիւն] երկար եւ մանրամասն գրուածք մը ունիմ, որը ամբողջացուցած չեմ. պիտի գրկեմ նոյն թերթին եւ մեր հակառակորդ թերթին, որ հրատարակեն եւ ժողովուրդը տեղեակ ըլլայ իրողու- թեան եւ կարեւորութիւն չտայ ստոր անոր խեղապա- տիկն էլ լաւ լուրերուն: Լաւ է ուրիշ միջոցով հակա- ռակորդներուն հետ շափուիլ, ազնիւ հողի վրայ, քան թէ սուտ ու փուտ լուրերով ծուղակը լինալ:

Այս մասին ուրիշ տութիւն եթէ ուզես կամաց կամաց մանրամասն կը գրեմ:

Ալ չունիմ գրելիք. կը մաղթեմ քեզ եւ մայրիկին երջանիկ օրեր, եւ հայ ազգին անհատներուն ալ խելք տայ՝ որ մեր ազգը հաշուեն: Այս է բաղձանքս:

Համբուրելով քեզ եւ բարեւելով մայրիկին, կը վերջացնեմ սպասելով պատասխանիդ՝

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ...

S. Ե. 18

Հ. ԲԱԹԱԲԱՆԵԱՆԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Թուղթը՝ միշտ միեւնոյնը (Տ. Ե. 16): Սեւ մեյան:

H. PATAPAN
c/o Bank of Abyssinia
Adis - Ababa

Ա. Ապագա, 12 Դեկտեմբ. 1919

Սիրելի ընկեր

Տիգրան Եղուպեան

Աղեքսանդրիա

Ընկեր,

Բոլորին ուղղուած նամակը ստացայ: Ստացայ

նաեւ Հ. Յ. Դ. նամակի թուղթերը: Եթէ չեմ սխալիւր 50) հաս էին:

Անհամբեր ընկերներէն նամակ կը սպասենք:

Գալով նամակովդ շօշափած խնդիրներուն, թէ կա-
ռայարութեան հետ սերտօրէն յարաբերուելու եւ թէ
կաթի conserve եւն. պատրաստելու դործին, ընկերնե-
րուն յանձնեցի ատոնց պատասխանելու հողը: Փուլ ալ
ուզած էիր. պիտի զրկուի քեզի:

Բարեւներս ընդունէ ինչպէս նաեւ 1920ի առթիւ
ընկերական մաղթանքներս:

ՀԱՅԿ ԲԱԹԱՒԱՆԵԱՆ

S. Ե. 19

ԳԱՐԵԳԻՆ ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելանով, 21x27 չափի ցամախի քուղթի մը (KA-
RÉKINE DURGHÉRIAN, Avocat վերտառութիւնը կրող)
երկու երեսներուն վրայ:

KARÉKINE DURGHÉRIAN
Avocat
Rue Comanos Pacha 13
Heliopolis

Հելիոպոլիս, 5 I 1920

Սիրելի ընկ. Եաղուպ,

Ստացայ նամակդ: «Վերածնունդ»ները պիտի ջա-
նամ վաղն իսկ զրկել: Մէկ թիւ մը մէկու մը քով կը
դտնուի, ըւր զրկեցի որ այսօր իսկ բերէ: Ծրագրերնե-
րուէ մասին քիչ մը համբերէ: Պէտք եմ Ամիրեանը
տեսնել: Ամէն պարագայի խօսք կու տամ որ թուակա-
նով (տպագրական) համապատասխան երկու ծրագրե-
րներ կրնամ ճարել:

Նամակները դեռ չզրկեցիք: Շատ իրաւունք ունիք:
Յանցանքը իմս չէ: Յաջորդ օրն իսկ կարգացի եւ յանձ-
նեցի միւսներուն: Դեռ չտեսայ զիրենք: Գործին մէջ
գառնութիւնն ալ իր բաժինը ունի անկեղծ ըլլալու հա-
մար: Սակայն թող վստահ ըլլայ Արչակը, զիւրաւ չպի-
տի հրաժարիմ: Մանաւանդ պիտի ապացուցանեմ որ
խոյս տուող մը չեմ եւ ընդարձակօրէն պիտի համո-
զենք իրար թէ որո՞ւ գիրքն էր համապատասխան Արե-
ւելեան Բիւրոյի հրահանգին, թէ Աղբ. Միութեան մի-
ջոցաւ պաշտօնապէս պէ՞տք էր արտայայտուիլ թէ
պարզապէս հարկ էր անանուն կերպով ժողովրդական
միթիւններ սարքել: Ո՛րքան թեթեւ եւ կեղծ է եղած
մեր ընկերական եւ բարեկամական կապը որ առաջին

գաղափարական տարբերութեան ոտքի տակ կ'առնուի
ընկերոջ մը բարոյական արժէքը, սմանց կողմէ կոպիտ
կերպով եւ ոմանց կողմէ ալ լուռ մեղսակցութեամբ:
Այս երկրին ընկերականութեան կտրիճ եփրեմեաններ
պէտք են որոնք խողարան կը բանան ամենայն հան-
դարտութեամբ եւ նոյն կերպով ալ ընկերներ կը պատ-
ուեն իրենց ներկայութեամբ բացման հանդէսը: Տասը
տարի է հոս եմ եւ տեսայ որ միայն նախատողն է որ
կը յարգուի, իսկ մենք մնացինք նոյն գաղափարապաշտ
խմպելը:

Ո՛րքան խղճահարութիւն կը զգամ տեսնելով որ
կուսակցութեան եւ Աղբին ամէնէն բախտորոշ շրջանին
կը կազան այսօրինակ պատճառներով մեր գործերը:
Սակայն հողիներ կան որոնք կարապներու կը նմանին
եւ անկարող են ցեխին մէջ լողալու:

Մնամ ընկերական բարեւներով

Գ. ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆ

S. Ե. 20

Գ. ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելանով, միւսնոյն en tête կրող պաշտօնա-
քուղթի մը առաջին երեսին վրայ:

Le Caire, 18 Փետր. 1920

Սիրելի ընկ. Եաղուպ,

Նամակը առած եմ իր ատենին: Տիկին Չապէլի հետ
տեսնուեցանք երկարօրէն: Կուսակցութեան դժած նոր
քաղաքականութեան մասին հոս տարակարծիք ենք ի-
րարու հետ:

Կը խնդրենք որ համաձայն Հայաստանի Բիւրոյի
թելադրանքներուն ամէն աջակցութիւն չխնայէք տիկ-
նոջ ճամբորդութեան համար: Ինչպէս արդէն Մինասին
դրած ենք Տիկինը ունի Հայաստանի Բիւրոյի կողմանէ
Կոմիտէին ուղղեալ նամակ մը, նոյնպէս բերած է Թ.
Պատգամաւորական Ժողովի կարեւոր որոշումները:
Տիկինը այստեղէն կը մեկնի Ուրբաթ օր կէսօրուան
թռէնով: Անշուշտ կայարանը Չեղմէ մէկը կ'ըլլայ:
Շարք զիչերուան համար Ընդհ. Ժողովը դուժարեւ
տուէք Տիկինը լսելու համար: Իսկ դուք անշուշտ նա-
խապէս կը տեսնուիք:

Քոյդ անկեղծօրէն

Գ. ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆ

S. Ե. 21

ԳԱՐԵԳԻՆ ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Միեւնոյն տիպի քուղթի վրայ, սեւ մեխանով, մէկ երես:

Le Caire, 17 Մարտ 1920

Սիրելի Տիրբան,

Ստացայ համակոչ: Կը ցաւիմ որ ինծի համար շատ անյարմար է ուրբաթ օրուան ժողովը:

Տունը ծանր հիւանդ ունիմ: Այլ պատճառաւ իսկ ընտանեացս մէկ մասը Հէլուան փոխադրած եմ եւ հետեւարար կրնաս երեւակայել վիճակս: Արդէն ընկերներէն պիտի իմանաս անցուցած տալնապալլից օրերս:

Եթէ կրնաս յետաձգել, շատ ուրախ պիտի ըլլամ, իսկ ուրբաթ օրուան համար ինծի անկարելիութիւն կայ:

Ամէն պարագայի ընկերներուն կ'իմացնեմ համակիւ պարունակութիւնը իսկոյն:

Ընկերական բարեւնեքով
ԳԱՐԵԳԻՆ

S. Ե. 22

ԳԱՐԵԳԻՆ ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Միեւնոյն տիպի երկու քուղթի վրայ, սեւ մեխանով, մէկական երես:

Հելիոպոլիս, 24 Դեկտ. 1920(1)

Սիրելի ընկ. Եղազով,

Կը յուսամ թէ հախորդ համակոչ ստացած ես: Անշուշտ Շապանեանի ինդիքը կարողութեցիք: Ներկայիս կ'ուզեմ զրել Ոսկերիչեան Քհնյ. ի մասին: Այդ հարցին համար զրած էիք թէ Ռամկավարներու հացին իւղ քլասած եմ: Սխալ է այդ ըմբռնումը: Կուսակցական խորհուրդ մը չէ ատելիս: Դաշնակցութեան անունը պէտք չէ քաշկռուել ա'յլքան յիմար ինդիքի մը հետ: Իմ ըրածս անհատական sortie(2) մ'է բարեկամի միտթարութեան որու մասին անկեղծ են զլացումներս: Տէր Հայկապուն ներկայիս սպորդ եկեղեցականներուն մէջ իմ կարծիքով առաջին տեղերէն կը զբաւէ: Իր իմաստասիրական դարպասցումը պատիւ կը բերէ հայ եկեղեցիին: Ճիշդ է թէ դաշնակցական չէ, սակայն կղերականներուն ոչ մին դաշնակցական է: Ինչպէս ըսի, եղածները պէտք է բաղդատել իրարու հետ ապա թէ ոչ պէտք է յատուկէն ձեռնադրել... Դժբախտաբար մենէ որքան որ հետաքրքրուող կայ քահանայի դործերով, նոյն համեմատութեամբ չկան մեր մէջ ձեռնադրուել ուղղոյնը եւ կամ կոչում զգացողները: Արդուեանի քննադատութիւններուն մէջ ես ծանր բան մը չտեսայ. Տ. Հօր տըկարակաղմ ըլլալը, եւ կամ մէկ երկու բնուարութեան

զիծերը, ամէնու համար ալ բնական, չեն արդարացրնիր ա'յլքան տղմուել, այն ալ կուսակցական ձեւի տակ՝ եթէ ոչ կուսակցական էութեամբ: Արդուեանի քննադատութիւնները վիճելի ինդիքներ կրնան սեպուել առաւել կամ նուազ չափով, սակայն ինչ որ համակոչ տուն տուաւ, այն զայրոյթ պատճառաւ երեւոյթն է, որով կրքով կուրացած մարդիկ, սկսան այդ քահանային մէջ հալածել ու սպաննել ընտանիքի հայրը(3), Զանալով անպատիւ եւ անբարոյ ներկայացնել: Հո'ս է որ բարեկամի մը լուսթիւնը վատութիւն պիտի համարուէր: Եթէ մէկու մը պատիւը այդ կարգի տղքեմաններով(4) կարելի է վար պարնել, ես Ձեզի կը խոստանամ հարկւրբար տղքեմաններ բերել նոյնքան անձերու համար: Աշխարհի մէջ չկայ օրինակիք մը որ մարդու մը պատիւը այդ կարգի տղքեմաններով սեպրնէ եւ ամօթ պիտի ըլլար մեզ եթէ մէկ քանիներու կրքին եւ ուրիշներու ալ տղխութեան կապենք եւ կաշկանդենք Դաշնակցութեան անունն ալ:

Ես այնպէս համոզուած եմ որ մեր մէկ քանի ընկերները mystifié(5) եղած են այս ինդիքի մէջ, որուն բացատրութիւնը պէտք է փնտռել մերժուած պաշտօնեաներու, լուսարարներու, անմնայ աղջիկներու, շխտի կնիկներու եւ մանաւանդ նախանձոտ պաշտօնակցի սաղբանքին քով:

Ռամկավարները անամօթաբար նախատեցին մեր ամենամարտըր դործիչները անպամ. մեր կողմէ բաւական մեծ վատութիւն մը պիտի ըլլար տանց ի փոխաբէն քահանայ մը խաչել անբարոյականութեան գէնքերով եւ մանաւանդ հատուտը հողի վրայ դնել Տէր Հայկապուն մը եւ Մուշեղ մը:

Ես իմ կարգիս, Տէր Հայկապունի բարոյականի նկատմամբ սրուշապէս անայրայ մնացած եմ եւ այդ մասին պատրաստ եմ ձեռնոցը վերցնել ո'ր կողմէն ալ նետուի ատիկա: Ես ա'յնպէս համոզուած եմ որ մեր ղեկավար ընկերները կամ լրջօրէն պէտք է ստանձնեն մեր մամուլի քննթրու(6) եւ կա'մ պէտք չէ այլայլիւն երբ մենք բանենք երբեմն հակասական ընթացք մը: Պէտք չէ՛ որ առտուն կանուխ ելլողը իր անձնական հաշիւը առաջ քշէ եւ կամ ցուցադրէ իր տղխութիւնը:

Մարտիկ աղան — ի մեծ քրքիջ մեր մէկ քանի չոճուխներուն — զրած էր թէ Ռամկավարները ինծի պէս միամիտներու քթին կը խնդան, լուր զրկեցի թէ կը նախընտրեմ որ մեր հակառակորդները քթիս խրնդան, քան թէ կուսակցական շատ մը բարեկամներս:

Սիրալի բարեւնեքով
Գ. ՏԻՒՐԿԵՐԵԱՆ

(1) Անքոշ. կրնայ նաեւ ըլլալ՝ 1921:
(2) Ֆրանսերէն գրուած, — ելոյթ:
(3) Ընդգծուած՝ բնագրին մէջ:
(4) Ֆրանսերէն բառ, — փաստաբույժ:
(5) Գրուած ֆրանսերէն, — կախարչուած, դիւքուած:
(6) Ֆրանսերէն բառ, — հակակշիռ, հսկողութիւն:

Տ. Ե. 23

**ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ ԴԻԻԱՆԻՆ
ՊԱՇՏՕՆԱԳԻՐԸ**

Գրուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթուղթի վրայ (20,5x27 սմ.): Զինանշանին տակ (վերը՝ ձախին) ԵՆԹԱԿՕՄԻՏԷ: Բառը ջնջուած է ու ձեռագրով գրուած՝ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎ: Սեւ մեյան: Մաքուր եւ ընթեռնելի ձեռագիր:

1920, Յուլիս 26

Յարդեղի ընկեր

Տիգրան Եաղուպեան

Աստ

Հ. Յ. Դ. Եղ. Գրգ. Շրջ. Ժողովը իր երէկուան վերջին նիստի մէջ քուէներու բացարձակ առաւելութեամբ յատուցելոյ շրջանի համար Կամխաէի անդամ ընտրեց զՋեղ եւ ընկերներ՝

- Արեւեան Աւետիս,
- Խաչատուրեան Մինաս,
- Մալխասեան Սարգիս,
- Շալճեան Արշակ,
- Զրադեան Միհրան,
- Պալրդճեան Յակոբ:

Ա՛րք, շնորհաւորելով այս ընտրութիւնը, եւ ապագայի համար լիակատար յաջողութիւն մտղթելով, կը փութանք ուրեմն հրաւիրել զՋեղ՝ Ձեր նորընտիր ընկերներու հետ միասին ընդօրոյթ պաշտօնի ձեռնարկելու:

Ընկերական բարեւններով՝
Ի զիմաց Գրգ. Շրջ. Ժողովի
Քարտուղար Նախագահ
Հ. Փէշրիճեան Հ. ՍԱՆՈՍԵԱՆ

Տ. Ե. 24

**ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ԿՈՄԻՏԷԻ
ՊԱՇՏՕՆԱԳԻՐԸ**

Գրուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթուղթի վրայ, սեւ մեյանով: Զինանշանին տակ, տպագրուած ԿՕՄԻՏԷ ԲԱՅԷՆ ԱՆԱՅ, ձեռագրով աւելցուած է ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ԲԱՂԱՔԱՅԻՆ:

1921 Յունիս 13

Ընկեր Տիգրան Եաղուպեան

Աստ

Յարդեղի ընկեր,

Ներկայլու կը փութանք հաղորդել Ձեզ թէ Հ. Յ.

Դ. Պրապաղանտի Յանձնախումբին անդամ ընտրուած ըլլալով, կը յուսանք թէ սիրով պիտի ընդունելք եւ պիտի տրամադրէք Ձեր մեզի մօտիկ ծանօթ կարողութիւնները այս յոյժ կարեւոր աշխատանքին:

Կանխաւ շնորհակալութիւն յայտնելով մնամք ընկերական ջերմ բարեւններով:

Հ. Յ. Դ. ԱՂԵՔՍ. ԲԱՂԱՔԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԷ
Քարտուղար Կ. ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ

Տ. Ե. 25

**Հ. Յ. Դ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ Ա. ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ
ԺՈՂՈՎԻ ԴԻԻԱՆԻՆ ՊԱՇՏՕՆԱԳԻՐԸ**

Գրուած սեւ մեյանով, ցամախի 20,5x27 սմ. չափի գծաւոր պարզ քուղթի վրայ: «Գաւառական Ժողով»ը ընթացիկ կերպով կիրարկուող ձեւ չէ եղած մեր կազմակերպական կառոյցին մէջ:

Աղեքս. 19-8-921

Յարդեղի ընկեր

Տիգրան Եաղուպեան

Աստ

Հ. Յ. Դ. Եղիպատի Ա. Գաւառական Ժողովը իր 17 Օգոստոս 1921ի ԺԴ. րգ. նիստին մէջ յատուցելոյ շրջանի համար Գաւառական Կամխաէի անդամ ընտրեց Ձեզ հետ ընկերներ,

- Ազնաուրեան Լեւոն
- Գամպուրեան Յովսէփ
- Խանջեան Յրանկիլ
- Նալբանդեան Յակոբ
- Փէշրիգեան Հրաչեայ
- Տէր Յակոբեան Յակոբ

Հաղորդելով զայս Ձեզ, կը հրաւիրենք փութով ձեռնարկել ձեր պաշտօնին եւ այժմէն յաջողութիւն ու կարողութիւն կը մտղթենք տղաւայ Ձեր բոլոր ձեռնարկներուն:

Ընկերական բարեւններով
Դիւան Հ. Յ. Դ.

Ա. ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Քարտուղար Նախագահ
Յ. ՏԷՐ ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ Կ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

S. Ե. 26

ԱՅԼ ՊԱՇՏՕՆԱԳԻՐ

Գրուած սեւ մեխանով, նոյն չափի եւ տիպի քուղքի վրայ: «Թաղային Ժողով», «Թաղային կոմիտէ» նոյնքան եզակի ա- նուններ են որքան՝ «Գաւառական Ժողովն ու կոմիտէն»: Պէտք է ենթադրել՝ որ Ազեխանդրիոյ շրջանի ընկերներու քիւր 1921ին աւելցած էր գգալապէս, որ՝ գտնական քաղաքներ ունէին իրենց առանձին կոմիտէները: Բոլորը ենթակայ ըլլալով «Գաւառ- ական կոմիտէ»ին: Տարօրինակը այն է՝ որ, երկու տարի չան- ցած, 1923ի սկիզբը, կը վերագտնենք Ազեխանդրիոյ ենթակամի- տէր ստատուաքուղքը:

Աղեքս. 29-11-921

Յարգելի ընկեր
Տիգրան Եսալուպեան

Աստ

Հ. Յ. Դ. Եան Բուլղաստանի Թաղային Ժողովը՝ գումարուած 24 Նոյեմբերին, միաձայնութեամբ Բուլ- րաստանի Թաղային կոմիտէի անդամ ընտրեց զՁեզ եւ ընկերներ Հայկ Սանտեան եւ Տրդատ Մալխասեան:

Շնորհակարտով Ձեզ, յաջողութիւն կը մտղթենք: Ընկերական բարեւեներով

Հ. Յ. Դ. Եան
Բուլրաստանի Թաղ. Ժողովի
Քարտուղար
Ա. ԱՐԵՒԵԱՆ Ա. ՏԻՐ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ

S. Ե. 27

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ՝ Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ
ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ

Գրուած մանրշակագոյն մեխանով, նամակի փոքր չափի (13x16,5 սմ.) անգիծ երկփեքք քուղքի մը չորս երեսներուն վը- րայ:

23 Յուլիս 922

Սիրելի Տ. Եսալուպեան

Ստացայ նամակդ ժամանակին, բայց քիչ մը ու- չացուցի. որովհետեւ ձեր ազգական սրահանջատէրէն նամակիս պատասխան կը սպասէի. եկուր տես որ 3-4 շաբաթ է դեռ ոեւէ լուր մը չառի եւ չեմ ալ յուսար որ բարի պիտի ըլլայ դրեւու: Ըստ ձեր փափաքին՝ պատ- չած գրած էի. զժրախտաբար շատ հեռու է, եթէ ոչ անձամբ ալ կրնայի տեսնալ:

Սիրելի՛ ընկեր, կը դրես թէ ժամանակ մը պիտի նեղուիս, բայց նիւթական կ'ապահովես, եւլն. անոր

ժամանակը անցեալն է եղեր. այժմ անդործութիւն եւ հազիւ տպրուելու գրամ. թէեւ իմ դործս լաւ է. միշտ կը դործեմ, եւ տպրուտոս կը հանեմ, ա՛յլքան, աւելի սչիկնչ. եւ զիտե՞ս այդ գրամ շահողները տվքեր են. Ֆիդիլքականով եւ ուղեգով փայտի պէս մարտիկ են: Շատ երկար է այն ամէնը որ կարելի ըլլար նամակով նկարագրել. թէ լաւ եւ թէ վատ կողմեր ունի. եւ մար- դուն համեմատ յանձնարարելի է Ամերիկան: Ես Ֆի- յիդքակն շատ ու շատ օգտուած եմ. մտնուանդ որ Ֆի- յիդքական առողջ աշխատութիւն է դործս. նոյնպէս բն- տանիքս եւ պաւակներս շատ ու շատ օգտուած ենք: Տանտէրնիս պանտաղի անդլիայի են. ծերունի մայր մը, մանչ եւ աղջիկ դաւակներով, շատ աղին ընտա- նիք են. շատ լաւ են մեղի հետ. ահազին սարտէզով տուն է. հոգը շատ էր, մեղի ալ տուին որ ցանենք. ի- բենք ինծի ցոյց տուին եւ այժմ ամէն ինչ բուսած է: Կր վայելենք կար: Կր ցուրտ որ մօտիկ բարեկամներ եւ վաղեմի ընկերներ՝ շատերը հեռու են, որ դէթ միտսին վայելէինք: Ես քիչ մը կը խօսիմ. բայց բնտանիքս բա- ւական լաւ մաքուր կը խօսի. հապա աղջիկս. անպի- տանը սկանջը լեցուած է. ինծի հետ անպիւրէն կը խօ- սի շատ տտեն. շատ շուտ պիտի սկսի խօսիլ. արդէն գալիք տարի զպրոց պիտի դրկենք. պարտաւորիչ է: Եղբայրս Բ. շրջանն ալ յաջող լմնցուց. որով միայն այս տարի մնաց որ դպրոցը աւարտէ. բայց շատ դժ- ւար է իր ճիւղը. որով պատերն ալ գժուար են. այսքան մեր մասին:

Շատ սերախ եղայ առած ընկերական տեղեկու- թիւններէդ: Դժբախտաբար ես շատ մը նորութիւններ չունիմ որ տամ Ամերիկայի մասին. արդէն իմ դիտ- ցածներս դուն ալ դիտես, թերեւս աւելին: Այստեղի անպիտան ժամանակը շատ սուղ է, որ դէթ երկարօ- րէն յաճախ գրութիւններով պարագլէի. շատ բարե- կամներու անգամ դանց առած եմ գրելը՝ հակառակ կամքիս: Բայց իմ վաղեմի անկեղծ ընկերոջս համար զիշերուայ անուշ քնանալէս է որ կը զոհեմ. այնքան ալ զժողոհ չեմ:

Մնարը եւ Չթճեանը տեսած եմ. անոնք լոկ գաղա- վարական հողի վրայ էր որ ստիպուեցան կուսակցու- թեան շարքերէն դուրս մնալ. անոնք նախապէս սկսան ունենալ եռանդուն փրօփախանա մը բոլջեւիկներու մա- սին եւ շատ մը ընկերներ իրենց համակիր դարձուցին, հակառակ Կեղը. կոմիտէի յանձնարարութեան. որով մինչեւ Երջանային Ժողովը ասանք իրենց զխոցածնուն պէս իրենց համակիր ընկերներով սկսան եռանդուն դործունէութիւն մը, յոյս ունենալով թէ իրենք կարող պիտի ըլլան յաղթանակը տանիլ: Ա՛խ այդ օրը տես- նայիր. մըջիւնի պէս, ասդին անդին, համակիր-համա- կիր կը խօսէին, կը վիճէին. վերջապէս Երջանային Ժո- ղովը իրենց վճիռը տուաւ եւ դուրս նետուեցան Դաշ- նակցութենէն: Դաշնակցութիւնը եթէ անհատի ետեւէ երթար թերեւս հիմա դոյուութիւն անգամ չէր ունենար:

Որքան ալ որ մրտեն, ճառեն, խօսին, խածնեն, անողտ է զայն հիմէն վերցնելու: Նա ապառաժ մըն է. զօրաւոր ցնցումներով քիչ մը թերեւս աւելի միասուել, բայց նորէն նա իր տեղը կը մնայ: Ժամանակը պիտի դայ, ամէն ինչ յայտնի կ'ըլլայ: Այո՛ մենք ալ ունեցած ենք մեր սխալը, բայց այդ հայ ժողովուրդին եւ հայ անհատ անձերուն է եղած աւելի. դէշ պայմաններու մէջ երախտալուծիւն պիտի ըլլար մեծ բան սպասել: Իմ կտրծիւրով մենք անհատ դաշնակցականներս եթէ ըլլանք մեր գործերուն եւ խօսքերուն մէջ այնքան բարձր եւ անկեղծ, այնքան աւելի բարձր պահած կ'ըլլանք այդ կուսակցութիւնը: Կարաւանը արդէն ճամբան ձեռք առած՝ կը քալէ իր ուղիով. որքան որ կ'ուզեն թող ուտեն, ծամեն մեր միւսը:

Ընկերներուն ամէնուն բարեւներս յիշէ:

Ընկերական սիրալիր համբոյրներով
Ա. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

Տ. Ե. 28

**ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՅ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԵԻ
ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ**

Գրուած սեւ մելանով, Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթուղթի վրայ:
Ստորագրութիւնը (Քարտուղարի) անորոշ է. կրնայ ըլլալ՝ Ֆ. (ՖՐԱՆԿԻՒԼ) ԽԱՆՁԵԱՆ:

1923 թ. Յունուարի 16

Ընկ. Տ. Եաղուբեան

Աստ

Սիրելի ընկեր,

Ենթակոմիտէս որոշած ըլլալով, համաձայն Շրջ. Ժողովի որոշման, մասնակցիլ իր սեփական անունով քաղաքիս լուստորչական հայերու թեմականի յառաջիկայ ընտրութիւններուն, կազմած է, այդ նպատակով, ընտրական յանձնախումբ մը ձեռնէ եւ ընկերներ Մ. Նորատունկեանէ, Կ. Աստուածատուրեանէ, Լ. Էքսէրճեանէ եւ Մարմինս ներկայացնող ընկերովմէ՛ մը բաղկացած:

Կը խնդրենք որ ձեր առաջին հանդիպումը ա՛յս շաբթու ընթացքին իսկ ունենաք իրարու հետ, խորհրդակցելու համար գործելակերպի եւ այլ յարակից խնդիրներու շուրջ:

Ընկերական բարեւներով
Հ. Յ. Դ. Աղեքս. Ենթակոմիտէ
Քարտուղար՝
Ֆ. ԽԱՆՁԵԱՆ(?)

Տ. Ե. 29

**ՎԱՀԱՆ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
ՆԱՄԱԿԸ Տ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻՆ**

Գրուած «Յոսաբեր»ի արտօնաթուղթի վրայ (21.5x28 սմ), սեւ մելանով:

8 Սեպտ. 1923

Յարգելի՛ ընկ. Եաղուբ,

Նախ՝ ջերմ բարեւներս Ձեզ: Մի խնդիր ունիմ, Ձեզ, ընկեր Եաղուբ, որի համար էլ այս երկտողը գըրում եմ: Գիտեմ, որ հնարաւորութեան պարապային, առանց իմ խնդրանքի էլ, ինքներդ պիտի կատարէք, բայց ես, այնուամենայնիւ, որոշել եմ խնդրել:

Պիտի փափաքէի, որ Շրջանային Ժողովին ամպայման ներկայ գտնուէիք: Ձեր ներկայութիւնը մեր աշխատանքները յաջողութեան տեսակէտից ես անհրաժեշտ եմ համարում: Համոզուած եմ, որ Աղեքսանգրից մեր ընկերները հաճոյքով Ձեզ իրենց ներկայացուցչի պիտի կարգեն, դրա համար անհրաժեշտ է միայն Ձեր համաձայնութիւնը, որի համար էլ գրում եմ այս երկտողը:

Աշխատեցէք, նորից եմ խնդրում, Ժողովին ամպայման դալ:

Ձերմ բարեւներով՝

Վ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Տ. Ե. 30

**ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ
ԴԻԻԱՆԻՆ ՊԱՇՏՏՈՆԱԳԻՐԸ**

Գրուած սեւ մելանով, Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնաթուղթի վրայ: Ձիմանշանին տակ՝ ԿՕՄԻՏԷ բառը ջնշուած է եւ անազրով աւելցուած՝ ԴԻԻԱՆ ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ:

1923 Սեպտ. 16

Յարգելի՛ ընկեր,

Եղիպտոսի ԺԲ. Շրջ. Ժողովը իր Ա. նիստին մէջ (15 Սեպտ.) որոշեց հրաւիրել ձեզ խորհրդակցական ձայնով մասնակցիլ Շրջ. Ժողովի նիստերուն, համաձայն ներքին կանոնադրի 54 եւ 56րդ յօդուածներու տրամադրութեան:

Ընկերական բարեւներով
Դիւան Շրջ. Ժողովի
ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՍՏ. ԵՍԱՅԵԱՆ

Ձ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԴԱՐՁԵԱԼ ԿԻԼԻԿԻԱ, ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ, ԵՒ ՀԱՃԸՆԻ ՈՒԹԱՄՍԵԱՅ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ

Նախորդ բաժինները պատրաստուած էր տպագրութեան յանձնուած էին արդէն, երբ մեր ձեռքը անցան արխիւային եւ պատմական նշանակութիւն ունեցող կարգ մը փաստաթուղթեր, որոնք կը վերաբերին «Նիւքեր»ու առաջին այս հատորին համար նկատի առնուած աշխարհագրական շրջանին՝ Եգիպտոս — Կիլիկիա — Իզմիր — Պոլիս գծին: Աներաժեշտ կը նկատենք սալ անոնցմէ կայեւորագոյնները, առաջին հատորի ամբողջացումով գէթ առժամայէս փակելու համար տուեալ շրջանը եւ անցնելու՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան մէջ այլապէս մեծ կարեւորութիւն ներկայացուցած յեղափոխական ուրիշ շրջաններու:

Առաջինը, եւ հնագոյնը, ատենագրութիւնն է Լեոնավայրի (Կիլիկիա) չորս ենթաշրջաններու ներկայացուցիչներուն 1906 Յունուարին գումարած մէկ ժողովին: Մասնակցած են Հովիտի (Այնթապ), Դաշտի (Ատանա), Արծուաբերդի (Ձէյթուն) եւ Խորշի պատգամաւորները: Խորշը, ամենայն հաւանականութեամբ, Հայոց Ծոցի վրայ նայող կեդրոններէն մէկուն (Խսկենտէրուն, Չոք Մարգուան, Այաս, Էն.) կուսակցական ծածկանունն է, թէեւ Մարթին Մուրատեանի թղթածրարի 1900-1902 տարիներու նամակներուն մէջ Խսկենտէրունի համար աւելի գործածական է Կարաւան անունը: Խորշը կրնայ ըլլալ նաեւ Մերսինը:

Այս կու տանք որբացեալ Սիմոն Վրացեանի թուղթերուն մէջ հոր գտնուած եւ Մինաս Վերածինի վերաբերեալ կարգ մը այլ փաստաթուղթեր, որոնք կայ

ունին ի մասնաւորի՝ 1920ի վերջին ամիսներուն, իբրեւ Հայաստանի Անկախութեան Փոխառութեան Կեդրոն-Յանձնախումբի լիազօր ներկայացուցիչ, Վերածինի Բիւքանիոյ շրջանին մէջ ունեցած գործունէութեան հետ:

Վերջին փաստաթուղթը պատմական այլապէս մեծ շահեկանութիւն կը ներկայացնէ: Ան կը պատկանի նորագ հանգուցեալ մեր վաստակաւոր ընկերներէն՝ Հանրեցի Ասատուր Զալեանի գրչին, եւ կու տայ, օրագրի ձեւին տակ, տեղեկութիւններ եւ տպաւորութիւններ Հանրոյ ութամսեայ հերոսական կռիւներուն, Կիլիկիոյ այլ շրջաններէն Հանրեցի օգնութեան հասնելու ընդհանրապէս անյաջող փորձերուն, եւ ութամսեայ այդ գոյամարտին որբերգական ելքը պայմանաւորող ազգային թէ միջազգային իրադարձութիւններուն, ի մասնաւորի՝ «ասպետական» Ֆրանսայի ոչ-ասպետական դիւքաւորման մասին: Դառն է որբացեալ ընկ. Զալեանի գրիչը յանախ, ու աններող՝ ինչպէս բարեկամ մանչցուած օտար ուժերու, նաեւ, երբեմն, հայ կուսակցութիւններու կեցուածքին նկատմամբ: Կու տանք սակայն ամբողջութեամբ, հաւատարիմ մեր սկզբունքին, առանց յապաւումի, իբրեւ վկայութիւնը կեանքի եւ մահուան իր գերագոյն նիգերուն մէջ փաստօրէն առանձին ձգուած ժողովուրդի մը մէկ գաւկի հոգեվիճակին, ինչպէս նաեւ իբրեւ հում նիւթ եւ ատաղձ՝ ապագայ պատմագրին համար:

Հ. Տ.

1. — ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈՎՏԻ,
ԴԱՇՏԻ, ԽՈՐՇԻ ԵՒ ԱՐԾՈՒԱԲԵՐԴԻ
ՇՐՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Գրուած է մանկշակագոյն մեխանով, 13,5x21 սմ. չափի նամակի գծաւոր քերթերէ կարուած 20 էջոնց փոքր տետրակի մը բոլոր երեսներուն վրայ: Էջերը բուսագրուած են 1էն 20: Զեռագիրը ծայրէ ի ծայր միեւնոյնն է, հակառակ քարտուղարներու փոփոխութեան: Կրնայ արտագրուած պատճէն մը ըլլալ. բայց վերջին էջը կը կրէ պատգամաւորներու ստորագրութիւնները:

Լեզուն, յաճախ տկար ու քերութիւններով լի, պահած ենք անփոփոխ: Եղած են միայն ուղղագրական եւ կէտադրական չնչին սրբագրութիւններ:

Ժողովին վայրը նշուած չէ: Մեզի անձանօք են նաեւ պատգամաւորները, որոնց բուն անունը կամ մականունը յիշատակուած չէ, հասկնալի պատճառներով: Կ'ենթադրենք միայն՝ որ Դաշտի (Ատանայի) պատգամաւոր Աշմարը ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ Լեռնավայրի Պատասխանատու Մարմնի երբեմնի անդամ՝ մեզի ծանօթ Աշոտ Մարթինը (Մարտտեան), որ ուրեմն 1905էն ետք անցած է Կիլիկիա՝ գործելու համար երկրին մէջ: Յիշեցնենք որ Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդի. ժողովէն ետք, 1907 Դիկտեմբերին, «Դաշնակցական ընկերներու ուղղեալ» բողոքագիրը ստորագրող «Դաշտի վարիչ ընկերներ»էն մէկն էր նաեւ Աշոտ Մարթինը (տեսնել էջ 119):

ՆԻՍՏ 1. — 1906 Յունուար 6/19

Ժողովս բացուեցաւ ատենապետութեամբ Յակոբի: Քարտուղարի գէրը կը կատարէր Մայիլը: Ժողովը կը բաղկանար Հովտի(1) երկու, Դաշտի(2) երկու, Խորշի(3) մէկ ու Արծուարերդի(4) մէկ, ընդամէնը վեց ձայներով: Արծուարերդի զործիչ ընկերը իր ձայնը տուած էր Դաշտի ընկերներէն Մայիլի: Խորշի ընկերը ճիշդ ժամանակին հասած չըլլալով, բացակայ էր:

Ժողովին առաջին դարձը եղաւ մշակել օրակարգ մը, որ կը բաղկանայ հետեւեալ խնդիրներէն.

- 1) Շրջանական Կազմակերպութեան հարցը եւ զործիչներու խնդիրը:
- 2) Տեղային կազմակերպութեանց պաշտօնական հանդամանք կրելու իրաւունքը:
- 3) Դրանց եկող ընկերներուն իրաւասութեան դերը տեղային կազմակերպութեան մէջ:
- 4) Երկրի մարմիններուն դերը արտասահմանի օժանդակ մարմիններու առջեւ:
- 5) Ընդհանուր ժողովին ներկայացուելիք տեղեկագիր մը եւ ներկայացուելիք մը զրկելու հարցը:
- 6) Բացի կամաւոր նուիրատուութիւններէն, ուրիշ դրամական միջոցներ ձեռք բերել:
- 7) Կեդրոնական մարմնի մը ընտրութիւնը տեղային շրջաններէն, տեղային եւ արտաքին զործերը վարելու համար:

(1) Հովտ, — Այնթապի շրջանի կուսակցական անունը:
 (2) Դաշտ, — Ատանայի շրջան:
 (3) Խորշ, — ամենայն հաւանականութեամբ՝ Իսկնտէրունի Ծոցին վրայ նայող Բաղաբերէն մէկը. կրնայ ըլլալ նաեւ Մերսինը:
 (4) Արծուարերդ, — Զէյթուն:

- 8) Ընդհանուր զործունէութեան ծրարի մը, եւ ճշդէլ տեղային մարմիններու դերը յառաջիկայ ընդհանուր զործունէութեան հանդէպ:
- 9) Ներքին տեղային ծրարի մը:
- 10) Հաշուետուութիւն:

Ժողովս փակուեցաւ ընկերներու համաձայնութեամբ:

ՆԻՍՏ 2. — 1906 Յունուար 6/19

Ժողովս բացուեցաւ ատենապետութեամբ Յակոբի, ներկայութեամբ բոլոր ընկերներու: Քարտուղարի գէրը կը վարէր Մայիլը: Այս նիստին մէջ ներկայ էր նաեւ Խորշի ընկերը:

ՕՐԱԿԱՐԳ. —

Խնդիր 1. — Ժողովս լսելով ընկերներուն մէջբերած այն պատճառները, որոնց հետեւանքով շրջակայ կարեւոր նկատուած վայրերը բոլորովին թոյլ եւ ետ մնացած են կազմակերպութեան տեսակէտով, սը զործին յարաբերական տեսակէտով աչքի առնուած վայրերէն ամանք բոլորովին երեսի վրայ թողուած են, նաեւ ի նկատի առնելով այդ վայրերուն մեր ընդհանուր զործին մատուցանելիք եւ նպատաւորող պայմաններու անմիջական օգուտները, եւ մասնաւորապէս նկատի առնելով որ մինչեւ այսօր այդ վայրերը կողմակերպելու եւ դէպի նպատակը մղելու համար արամադրելի ուժերը սրակսած չեն, այլ միմիայն դրամական միջոցները, ուստի միաձայնութեամբ որոշուեցաւ յետ այսու տեղային կազմակերպութեան ձեռք բերած դրամին որոշ մասը (1/3ը) յատկացնել շրջանական կազմակերպութեանց մէջ որոշ գէր խաղացող զործիչներու: Այդ շրջաններն են՝ Արծուարերդ եւ շրջակայքը, Սահմանարերդ(5), Հեղհեղհատ(6) եւ շրջակայքը, Կարուան(7) եւ շրջակայքը: Այս վայրերուն կազմակերպութեանց համար պահանջուեցաւ յատկացնել տարեկան երկու հարիւր լիւրայի գումար մը:

Կազմակերպութեան այլեւայլ միջոցներով ձեռք բերած գումարին մնացորդը պէտք է յատկացուի եւ ծախսուի բուն նպատակի իրադրութեան համար (դէնքի եւ ռազմամթերքի, եւն.):

Ժողովս, այս որոշման անպայման զործադրութիւնը խստիւ կը պահանջէ շրջանի մարմիններէն:

Խնդիր 2. — Մինչեւ ցորդ մենք ունեցած էինք ոչ պաշտօնական կինք եւ ոչ պաշտօնական հանդամանք,

(5) Սահմանարերդ, — Մարաշի շրջան:
 (6) Հաւաճօրէն պիտի ըլլայ՝ Հեղհեղատ, մեզի անձանօք շրջանի մը կուսակցական անունը:
 (7) Կարուան, — Իսկնտէրունի շրջան:

սրով կարելիութիւն ունենայինք վտտահութիւն ներ-
շնչել անցելոյն, ինչպէս նաեւ ներկայիս սեւէ անձի՝
լրբեւ յեղափոխական պաշտօնական մարմին, խնդրե-
լու նախարարութիւն և բարոյական օժանդակութիւն-
այս կարեւոր խնդիրը աչքի առաջ ունենալով ժողովս
միաձայնութեամբ սրտչեց սր յետ այսու դոնէ զըլ-
խաւոր մարմինները եւ կարեւոր նկատուած վայրերը
ունենան իրենց պաշտօնական կնիքը եւ հանդամանքը,
սրով կարելիութիւն ունենայ յեղափոխական տեսակէ-
տայ թէ աւելնեցուն եւ թէ աւելի սերտ կապերով իր
հետ կապել իր շարժը համախմբուած խումբերը եւ
մարմինները:

(Աշմարի(8) տուած ծանօթութեան համաձայն որ
այդ կարգի կնիքները նախապէս կը մնային Տեղագ(9),
մեր ներկայացուցիչ Ա.ին յանձնարարուեցաւ որ իր
Տեղագ հասնելուն այդ բաները տեղւոյն մարմնէն պա-
հանջելով գրիչ, հակառակ պարագային պահանջել Ա-
րեւմտ. Բիւրոյին):

Խնդիր 3.— Ի նկատի ունենալով անցաւին դուր-
սէն եկող(ներս) առաւել ձայն ունենալուն, եւ երկրի
միջավայրերու մէջ իրենց պայտթիւնը առանց գործին
մտանելու պահպանելու ոմանց ունեցած անյարմարու-
թիւններուն գործի յատկացման հանդէպ պատճառած
ակներեւ անտեղութիւնները, ժողովս որոշեց միաձայ-
նութեամբ հետեւեալ երեք կէտերը.

Ա) Դուրսէն եկող սեւէ ընկեր տեղային մարմնի
ընկերներուն հաւասար ձայնի իրաւունքով միմիայն
կրնայ մասնակցել տեղային գործերուն:

Բ) Մինչեւ որ տեղային մարմինները անհրաժեշտ
պէտքը չգրան դուրսի ընկերոջ մը դարձան, արտա-
սահմանի օժանդակ մարմինները այդպիսիներ զրկելու
իրաւունքը չունին (բացի Ընդհանուր Ժողովէն ընտրե-
լած Պատ. Մարմնէն):

Գ) Դուրսէն եկող գործիչ ընկերներէն իրբեւ յե-
ղափոխական կը պահանջուի օժտուած լլալ հետեւեալ
յատկութիւններով.

- ա) Գլխաւոր պայման՝ թուրքերէն գիտնալ, որով
կարելի ըլլայ տեղային պայմաններու հետ հա-
համակերպել:
 - բ) Գիտնալ պայթուցիկ նիւթերու գործածութիւն
եւ պարաստութիւն:
 - գ) Զէնքի գործածութիւն:
 - դ) Կազմակերպելու ընդունակութիւն:
- Ժողովս համաձայնութեամբ փակեց իր նիստը:

ՆԻՍ 3.— 1906 Յունուար 7/20

Ժողովս բացուեցաւ տոննապետութեամբ Հիւմիլի,
քարտուղարութեամբ Աշմարի, եւ բոլոր ընկերներու
ներկայութեամբ:

Խնդիր 4.— Ի նկատի ունենալով Հայ Յեղ. Դաշ-
նակցութեան ընդհանուր ծրագրի ըստ ապակեզրոնաց-
ման սահմանած դրութիւնը, տեղային մարմիններու
լիակատար իրաւունքը իւր տեղային գործերը վարե-
լու եւ գեկափարելու տեսակէտին մէջ, ժողովս միա-
ձայնութեամբ որոշեց որ տեղային մարմինները ան-
կախ զգան ինքզինքնին, երկրի գործին վերաբերմամբ
արտասահմանի օժանդակ մարմիններու այս կամ այն
անպայման հրահանգներուն առջեւ, բացի՝ օդտուել
նրանց ընկերական թերազրութիւններէն գործի տեսա-
կէտով:

Շրջանիս բնորեալ Պատասխանատու Մարմինը
երկրէն դուրս հաստատուելու իր դերին մէջ վաւե-
րական չնկատելով, դուրսէն ելած իր թերազրութիւն-
ները անզոր կը մնան երկրի մարմիններու կողմէն գոր-
ծի վերաբերմամբ:

Մարմինը երկրի մտնելու ու գործերուն հետ մօ-
տէն ծանօթանալու եւ մօտէն շփման մէջ մտնելու հա-
մար, կը պահանջենք որ հաստատուին ամենահեռուն՝
Դաշտին մէջ:

Մինչեւ որ Պատասխանատու Մարմինը երկրի հա-
տատուի, շրջանիս գործերը վարելու համար տեղային
մարմիններէն բնորեալ Ղեկավարող Մարմինը պար-
տաւոր է յարաբերութեան մտնել Նոր Աշխարհի(10),
Տեղայի(9) եւ Արեւմտ. Բիւրոյի հետ, զանոնք զի-
տակից պահել երկրի գործերուն հետ, եւ ի պահանջել
հարկին, խնդրել անոնց օժանդակութիւնը: Պատ.
Մարմինը երկրի հաստատուելէն վերջ, գոյութիւն ու-
նեցող Ղեկավար Մարմինը, հաւասար ձայնով, Պատ.
Մարմնոյ սահմանուած իրաւունքներով:

Խնդիր 5.— Յառաջիկայ տեղի ունենալիք Ընդ.
Ժողովին մասնակցելու եւ մանրամասն տեղեկագիր մը
ներկայացուելու պէտքը եւ օգտակարութիւնը, ինչպէս
նաեւ ներկայացուցիչ ընկերոջ մը ներկայութիւնը ան-
հրաժեշտ գասելով, տեղեկագրի պատրաստութեան
մշակումը, ժողովս յանձնեց ընկերներէն՝ Ակ., Աշ., եւ
Հիւմիլին, եւ իրբեւ ներկայացուցիչ իր կողմէն զրկելու
համար ժողովս միաձայնութեամբ որոշեց զրկել Յա-
կոբը:

Ժողովս փակուեցաւ համաձայնութեամբ ընկերնե-
րու:

(8) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ մեզի ծանօթ Աշտ Մար-
քինը (Մուրատեան), որ ուրեմն 1905էն ետք անցած էր Կիլիկիա
(Ատաթայի շրջան) եւ կը գործէր այնտեղ:
(9) Աղեփսանդրիա (Եգիպտոս), որ կեդրոնն էր Կիլիկիոյ Պա-
տասխանատու Մարմինը:

(10) Հիւս. Ամերիկայի կազմակերպութիւնը:

ՆԻՍՏ 4.— 1906 Յունուար 7/20

Ժողովս բացուեցաւ տաճարային տնտեսութեամբ Հիւլմիլի, տաճարային դեր վարեց Աշմարի: Բոլոր ընկերները ներկայ էին:

Խնդիր 6.— Խումբերուն եւ համակրողներուն կամուար նախարարութիւններէն դատ, դրամական միջոցներ ձեռք բերելու համար բանի միջոցը իբրեւ սկզբունք ընդունելով (տեսուր, բոնի հանդանոսութիւն, առեւանդուս եւ հրոսակային խումբեր), ժողովս որոշեց առ այժմ գործադրութիւնը յետաձգել մինչեւ որ մեր շրջաններուն կազմակերպական ոյժերը որոշ հաստատուին եւ զօրանան: Մինչեւ Լայն Վայր (մենք զմեզ դրամական պէտքի առաջ զգացինք) մէն մի շրջան պարտաւոր է ըստ կարելոյն կարճ ժամանակի մէջ ստեղծել ընկերները եւ պատրաստել դոնոնք, թէ յառաջիկային վերստին միջոց նպատակները իբրագործելու եւ թէ տարբեր դանդաղ մեթոտներով ի ձեռք բերելու գումարները՝ դործի անհրաժեշտ պէտքերուն գործածուելու համար:

Խնդիր 7.— Ժողովս անդամներէն մէկը առաջարկեց շրջանիս կազմակերպութեան գոյութիւն ունեցող մարմիններէն մէկը նշանակել եւ վաւերացնել առ ժամեայ կամ տեսական իբրեւ Կեդրոնական Մարմին, որը իրաւունք ունենայ վարելու թէ ներքին եւ թէ արտաքին բոլոր գործերը:

Այս առաջարկը ժողովակրտներու կողմէն առարկուեցաւ, ըսելով թէ մի տեղի սեւէ մարմին սահմանափակուելով իր տեղային գործունէութեան մէջ, կարող չէ լիակատար իրազեկ ըլլալ գործերուն եւ պէտքերուն, ուստի ժողովս միաձայնութեամբ որոշեց որ Ղեկավար Մարմինը ընտրուի գոյութիւն ունեցող այլեւայլ վարիչ մարմիններու կողմէն մի մի ներկայացուցիչներէ, որոնք կազմելով վերոյիշեալ Ղեկավար Մարմինը, վարեն ներքին եւ արտաքին բոլոր գործերը: (Այս որոշումը չի կաշկանդէր երբեք յարաբերելու իրաւունքը տեղային մարմինները իրարու հետ):

Ժողովս փակուեցաւ համաձայնութեամբ բոլոր ընկերներուն:

ՆԻՍՏ 5.— 1906 Յունուար 8/21

Ժողովս բացուեցաւ տաճարային տնտեսութեամբ Հիւլմիլի եւ քարտուղարութեամբ Աշմարի, ներկայութեամբ բոլոր ընկերներու:

Խնդիր 8.— Ժողովս միաձայնութեամբ ընդունեց եւ որոշեց ունենալ մեր ընդհ. գործունէութիւնը շեշտող եւ պարզող ծրարիկ մը, սահմանուած դերերու բաժանումով շրջանի մարմիններու վրայ, որպէսզի շրջանի մէն մի մարմին չսահմանափակուելով իր տեղային գործերու առաջ, յառաջ բերէ իր դերը ապագայ բուն գործի առաջ:

Այլապիսի ծրարիկ մը մշակելու եւ ժողովիս ներկայացնելու իրաւունքը արուեցաւ համաձայնութեամբ՝ ընկերներէն Աշմարի, Հիւլմիլի եւ Սմբատի:

Խնդիր 9.— Դաշտին մէջ գոյութիւն ունեցող ներքին խմբական ծրարիկը ժողովս քննութեան առնելով, պէտք եղած քիչ փոփոխութեամբ ընդհ. համաձայնութեամբ ընդունուեցաւ եւ վաւերացուեցաւ բոլոր շրջաններուն համար:

Ժողովս փակուեցաւ համաձայնութեամբ բոլոր ընկերներու:

ՆԻՍՏ 6.— 1906 Յունուար 8/21

Ժողովս բացուեցաւ տաճարային տնտեսութեամբ Հիւլմիլի եւ տաճարային տնտեսութեամբ Աշմարի: Բոլոր ընկերները ներկայ էին:

Խնդիր 10.— Դաշտի կազմակերպութիւնը իր տրամադրութեան տակ գտնուած հաշիւները, Հովիտի հաշիւները, Հովիտ զրկած եւ ներկայացուցած ըլլալով եւ հաշիւները ամբողջապէս Հովիտի մէջ կեդրոնացած լինելով, Հովիտի ընկերները, հաշիւները իրենց հետ միասին բերած չըլլալուն պատճառաւ ժողովս ստիժ չունեցաւ ընդհ. հաշիւները քննելու: Ուստի ժողովս որոշեց նամակ գրել Հովիտ, որպէսզի այնտեղի մարմինը իր տրամադրութեան տակ գտնուած բոլոր հաշիւները անմիջապէս զրկէ Տեղայ(9), որը մեր տեղեկագրի հետ միացուցած՝ մեր ներկայացուցիչը ներկայացնէ ընդհ. ժողովին:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԻԻՏՃԷ ԵՒ

ԳՈՅՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԵՅՈՂ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ

ԴԱՇՏ.— Խումբերէ դոյացած պատրաստի դրամը՝ 15 մէճրիտ: Առ այժմ ամսական եկամուտ 4 մէճրիտ: Կանոնաւոր վճարող անդամք՝ 12 հոգի: Համակրողներու որոշ թիւ մը կայ՝ 12 ընկեր, որ կը յուսանք ի մօտոյ կանոնաւոր վճարող խումբերու վերածել:

ՀՈՎԻՏ.— Խումբերէն դոյացած պատրաստի դրամը՝ 30 մէճրիտ: Առ այժմ ամսական եկամուտ՝ 8 մէճրիտ: Կանոնաւոր վճարող անդամք՝ 30 հոգի: Համակրողներու որոշ թիւ մը կայ 15 հոգի, որ կը յուսանք ի մօտոյ կանոնաւոր վճարող խումբերու վերածել:

Կայ նաեւ խումբերու կողմանէ գնուած զէնքեր, որոնց քանակը կը մտնէ հաշուեկշռին մէջ:

ԽՈՐՇ.— Պատրաստի դրամ՝ 4 մէճրիտ: Առ այժմ ամսական եկամուտ 1,5 մէճրիտ: Կանոնաւոր վճարող անդամք երեք հոգի:

Ժողովս ի նկատի առնելով Խորշի ընկերներու

Թուլութիւնը եւ տեղային կարեւորութիւնը ներկայ եւ ներկայ եւ յոռաձիկայ գործունէութեան տեսակէտով, պահանջեց Խորշի ներկայացուցիչ ընկերներէն միջոցներ ձեռք տանել, ընդլայնելու եւ տարածելու համար չըջանակը ի մօտ մտածանակի:

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԻՔ

Թէև նախապէս Խոր Վերայի չըջանն ալ համաձայնած էր չըջանական ժողովիս գումարման, եւ մասնակցելու համար, բայց իր նշանակուած պատգամաւորի անակնկալ ձերբակալութեան պատճառաւ ցաւ ի սիրտ կը յայտնենք որ չկրցաւ մասնակցել:

Ժողովիս իր այս չըջանական ժողովի կազմով գործերու յառաջացման ու գարգայման շօշափելի օգուտները ակնհերեւ ունենալով սրտեց յանձնարարել տեղային մարմիններու եւ յոռաձիկային կազմուելիք Ղեկավար Մարտինիս՝ որ վեց ամիս յետոյ անհրաժեշտ է գումարել երկրորդ չըջանական ժողովի:

ՆԻՍ 7.— 1906 Յունուար 10/23

Ժողովիս բացուելու ատենադիտութեամբ Մայիլի եւ ատենադիտութեամբ Հիլմի: Բացի Խորշի ընկերներէն ամէնն ալ ներկայ էին: Խորշի ընկերը իր ձայնի քուէն առած էր Ակորին:

Խնդիր 8.— Այն մասնաժողովի որ Տրդ խնդրել մշակելու (ներքին ծրարի) եւ ժողովիս ներկայացնելու իրաւունքը յանձն առած էր, այսօր պարզեց իր տեղեկագիրը, որ հետեւեալն է.—

«Մենք Հ. Յ. Դ. Մարմիններս անհատապէս եւ թէ մեր կազմակերպութիւնը իր հաւաքական կազմով մասնաորոպէս, իր անցեալի փորձերէն համոզուած ըլլալով թէ մեր նպատակին ձգտող, ներկային թէ պարզային մեր մղելիք բուն կռիւն պէտք է ու անհրաժեշտ է ունենալ կեդրոնացման սրտ վայրերու մէջ, որով կարելիութիւն ունենանք մեր սկսած կռուին գոնէ ամբողջութեամբ մէջ տեւողութեան եւ կիսա-ասպատմութեան լիակատար երեւոյթը տալ, ու այդպէսով ազդել եւ գրագիցնել մեզ ակրապետող ու կաշկանդող Թ. կառավարութեանը եւ Զ. բանակին վրայ, այլ նաեւ սովորել եւ ազդել Եւրոպական դիւանագիտութեան վրայ, որպէսզի միջամտելու համար մեր դատի արդար նրաւունքին, Լեոնապայրը իր դիրքով այդ յարմարութիւնը ներկայացնող ու նպաստաւորող վայրերէն մին լինելով, եւ որ մեր կազմակերպութիւնը տարիներէ ի վեր այս վայրը այդ տեսակէտով իրեն իրբեւ գլխաւոր գործունէութեան վայր ընդունած էր, ներկայ չըջանական ժո-

ղովիս եւս նշդիլով ու հաստատելով այդ որոշումը, կ'ընդունի ու կը վարի միացած ուժերով յառաջիկայ իր բուն գործունէութիւնը ամենատուր զէնով եւ միջոցներով իրականացնել իր ընդունած գլխաւոր նպատակը, մշակելով հետեւեալ ներքին գործունէութեան ծրարները չըջաններու կատարելիք դերերու բաժանումով»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԾՐԱԳԻՐ ԵՒ

ԳԼԽԱՒՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅՐԵՐ

- 1) :
- 2) :
- 3) :

1.— Մէն մի վայրի մարմնի գործունէութիւնը շահամասնակաւելով լսի իր չըջանի գործունէութեան մէջ, իր ձեռք բերած թէ կամաւոր, թէ բանի դրամէն իր տեղային նախապատրաստական պէտքերը հողային վերջ, մնացորդ գումարի մեծամաս քանակը պարտաւոր է յատկացնել բուն կեդրոնացման վայրերու պէտքերուն:

2.— Մէն մի մարմնի իր տեղային հայ ազգային կաթիլներ տարապի կռիւներու եւ կամ ընդհարումներու առաջ սրտ շափով ինքնապաշտպանութեան եւ կամ պաշտպանական միջոցները աչքէ չհեռացնելով, պարտաւոր է իր հետ կապուած օժանդակ յեղ. խումբերէն մարդիկ ու պարտատել կաւող թուրքի խումբեր, մասնակցելու համար ազգայ կեդրոնական վայրերու կռուին ուզգակի եւ կամ անիչ դուրս տալատակելու, եւն.:

3.— Մէն մի մարմնէ խստապէս կը պահանջուի իր արամադրելի գումարական միջոցները հետզհետէ յառկացնել զէնքեր եւ ռազմամթերք ձեռք բերելու, եւ ստեղծել թաքստոցներ եւ ճանապարհ դռնոնք պահելու եւ ի պահանջել հարկին կեդրոնապայրերը փոխադրելու համար:

4.— Երբ կեդրոնացման վայրերն պատրաստուելէ յետոյ, կռուի ասպարէզ դալու նշանը կը յայտարարեն, գուրսի վայրերու մարմինները եւս իրենց տեղւոյն մէջ նախապատրաստուած եւ այդ նպատակին արամադրուած ուժերով պարտաւոր են կռուի ասպարէզ վալ (ցոյց, խմբական կռիւ, եւն.): Որպէսզի Ա) Կեդրոնացման վայրերը իրենց կռիւներով մինակ չմնան եւ լսի տեղային սահմանափակ երեւոյթը չկրեն: Բ) Կառավարութիւնը պէթ մի քանի օրեր շուարի ու յանկարծակի գալով չկարենայ անմիջապէս Զ.ի բանակը իր մեծաքանակ կազմերով կեդրոնացնել կեդրոնական վայրերու վրայ:

5.— Ապագայ ընդհանուր կռուի հանդէպ մէն մի մարմնի իր կատարելիք դերը ճշդելու եւ գիտակցելու վերաբերմամբ պէտք է ուսումնասիրական եւ պատ-

բառատական միջոցներ ձեռք առնէ իր բաժին դերը լիովին իրազօրծելու համար :

6.— Մէն մի մարմին իր քաղաքի մէջ կատարելիք դերէն զուրս, պէտք է մշակէ զանազան ծրագիրներ լեռնային եւ կամ սղառ ճանապարհներու վրայ իրազօրծելու համար, կասեցնելու եւ կամ յատարեցնելու դէպի կեդրոնացման վայրերու վրայ տանող եւ զնացող Ձ.ին շղթան :

7.— Շրջաններու կազմութեան դեր Հովիտի եւ զանազան :

8.— Դաշտի շրջաններու կազմութեան դեր եւ զանազան :

ՆԻՍՏ 8.— 1906 Յունուար 11/24

Ներկայութեամբ բոլոր ընկերներու :
Ընթերցում ժողովի ատենադրութեան եւ ընդհ. ժողովին ներկայացուելիք տեղեկագրի վաւերացումն :

Հովտի պատգամաւորներ
ԱԿՈՒ ՀԻԼՄԻ

Դաշտի պատգամաւորներ
ՍՄԲԱՏ ԱՇՄԱՐ

Խորշի պատգամաւոր
ՁԵՄՄՈՒՐ

Արծուաբերդի պատգ.
ՄԱՅԻԼ

2.— ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ

«Մինաս վերածինի թուղթերը» խորագրով, մեր ողբացեալ ընկերոջ թղթածրարին մէջ գտնուող նամակներն ու փաստաթուղթերն հրատարակած ենք արդէն այս հատարին մէջ (տեսնել էջ 120-137) : Ինչպէս այս բաժնի ներածականին մէջ ըսուեցաւ, հետագայ փաստաթուղթերը, գտնուած ընկ. Միմն վրացեանի թուղթերուն մէջ, յաւելեալ լոյս կը սփռեն ընդհանրապէս Կիլիկիոյ մեր Մարմիններու 1919-1920 շրջանի, եւ ի մասնաւորի ընկ. Միմնաս վերածինի գործունէութեան շուրջ, իբրեւ նորութիւն՝ գաղափար մը տալով նաեւ Պալսայ եւ Բիւթանիոյ (Իզմիտէն Պանտրմա) շրջանին մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան Փոխառութեան մարմիններու աշխատանքներուն շուրջ :

Մ. վերածինի թղթածրարի այս նոր փաստաթուղթերը կու տանք հետեւեալ դասաւորումով.— Ա) Կիլիկիա — Բ) Երեւան 1919, Հ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհ. ժողով — Գ) Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան Փոխառութեան :

Ա.— ԿԻԼԻԿԻԱ

1.— ՕՐԱԿԱՐԳ ԼԵՌՆԱՎԱՅՐԻ 1919Ի ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ

Տպագրուած է 18x41 սմ. չափի օրաթերթի (դիվերսակ) թուղթի վրայ, մէկ էրես : Թուղթին վարի մասի աջ կողմը ծալուելէ մաշած ու փնացած ըլլալով, փոքր մաս մը (ճանի մը տողերու

վերջին 2/5 մասը) վերակալմամբ ենք մեք եւ առած փակագծերու մէջ : Անորոշ կը մնան միայն Մերսինի եւ Տարսուսի ձայներու թիւը, եւ շրջաններու աջակողմեան սիւնակի առաջին անունը (Մերսինէն վեր), որ կը սկսի Ս տառով (կրնայ ըլլալ նաեւ Մ կամ Ա) :

1919ի Յունիս-Յուլիս ամիսներուն գումարուած Լեռնավայրի այս շրջանային ժողովն է որ գրադուած է Հ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհ. ժողովի օրակարգերու բնութեամբ եւ Կիլիկիոյ պատգամաւորներու (Մ. վերածին եւ Տ. Ծամուր) ընտրութեամբ :

Օ Ր Ա Վ Ա Ր Գ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԼԵՌՆԱՎԱՅՐԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ

(ԱՄՓՈՓՈՒՄ)

Ա. Ձեկուցումներ .

- 1.— Լեռնավայրի Շրջանին գործունէութիւնը 1919ի սկիզբէն մինչեւ Շրջ. Ժողով :
- 2.— Կեդր. Կոմիտէի ղեկուցումներ :
- 3.— Շրջաններու ղեկուցումներ :
- 4.— Առաջարկներ :

Բ. Կազմակերպական .

- 1.— Կանոնադրի կազմութիւն :
- 2.— Վերակազմութիւն եւ Կազմակերպութեան աշխատանքներ :
- 3.— Արհեստակցական, Գործակցական եւ Բանուորական միութիւններ :

Գ. Յարաբերական խնդիրներ .

- 1.— Յարաբերութիւն Դրացի Աղլերու հետ : — (Յոյներ, Արաբներ, Գղըլպաշներ եւ այլն.)
- 2.— Յարաբերութիւններ միւս կուսակցութիւններու հետ :
- 3.— Յարաբերութիւն Առաջնորդարանի եւ Աղլ. Մարմիններու հետ :
- 4.— Յարաբերութիւն Փրանսական վարչութեան, Թուրք պետութեան եւ միւս իշխանութեանց հետ :

Դ. Պրոպականտի խնդիր .

- 1.— Գրաւոր Պրոպականտ («Կիլիկիա», «Ալատամարտ» եւ գրքոյկներ) :
- 2.— Բերանացի Պրոպականտ (Գործունէութեան ուղեգր) :

Ե. Ընդհ. Կազմակերպական խնդիրներ .

- 1.— Հ. Յ. Դ. Գրդ. Ընդհ. ժողովի օրակարգը :
- 2.— Հ. Յ. Դ. Կիլիկիոյ Շրջանի կուսակցական պատմութեան կազմութիւն :
- 3.— Ընդհ. ժողովի մասնակցութեան խնդիրը, եւ պատգամաւորի ընտրութիւն :

Զ. Հաշուական .

- 1.— Հաշիւներու ընտրութիւն :
- 2.— Փակում եւ նոր պիւտճէ :
- 3.— Դատական խնդիրներ :

է. Ընտրութիւն մարմիններու.

1.— Ընտրութիւն Կ. Կոմիտէի:

2.— Ընտրութիւն Գործիչներու:

Մանօթ.— Երջանային ժողովը, նկատի առնելով բացառիկ պայմանները, այս անգամ կը դումարուի ընկերներու լայն մասնակցութեամբ, առանց կաշկանդուելու նախընթացներով՝ ու կանոնադրական սահմանափակումներով: Աշխատանքները կը սկսին 1919 Յունիս 25ին, մէջ:

Պէտք է մինչեւ Յունիս 5 ուղարկել Կ. Կոմիտէին Երջանի Մարմիններու ղործունէութեան, տեղական կազմի վրձակին մանրամասն գեկուցադրերը, ինչպէս եւ խորաքանչիւր Մարմնի Դրամական հաշիւները:

Կը հրաւրենք բոլոր Մարմիններն ու ընկերները, վերակազմութեան աշխատանքին հետ՝ ալժմէն իսկ ուղարկութեան առնել ընդհանուր եւ Երջանային ժողովներու օրակարգերը եւ տեղական ընդհանուր ժողովներու մէջ, լւրաքանչիւր հարց զատ զատ վրձարանութեան նիւթ զարձնելէ յետոյ, քուէարկուած բանաձեւերը գրաւոր յանձնել իրենց պատգամաւորներուն:

Պէտք է սրտուած օրը ներկայ դռնուիլ:

Հ. Յ. Դ. ԿԻԼԻԿԻՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

25 Մայիս

Կր յանձնարարենք ձեզ Կ. Պոլսոյ Պա(տասխանատու Մարմնի հրա)հանդները, մասնաւորապէս Գ. եւ Դ. յօդուած(ները, որոնք կը վերաբերին Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան եւ մեռնող ընկերներու կեն(տագրականներուն):

Երջ. ժողովին պիտի մասնակցին Կիլ(իկիւոյ բոլոր շրջանները, ընտր)դական ձայներու հետեւեալ իրաւունքով.

Ատանա	3	ձայն			
Տէօրթ Եօլ	3	»	Ս ?	?	»
Հալէպ	3	»	Մերսին	?	»
Սիւ	3	»	Տարսոն	?	»
Մարաշ	2	»	Հաճըն	1	»
Այնթապ	2	»	Ուրֆա	1	»

2.— ԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ ՓՈԽՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՏԱՆՁՅԻ ՀԱՅ ԱԶԳ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ — ԱՏԱՆԱ տպագրեալ վերտառութեամբ ստացագիր մը (11,3x11,7 սմ. չափի), քիւ 15, 15 Յունիս 1920 քուակիր, 45,000 յրշ.ի.—

Պարոն Կ. Կ. Կ.էն
ստցանք յըշ. քառասուն ու հինգ հաղար դահ. օսմ. թղթադրամ փոխառութեան ձեւին տակ:

Գանձապետ Ատենապետ
Կ. Բ.(?) ԱՇԼԳԵԱՆ ԴՈԿՏ. Ե.(?) ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

Կ. Կ. Կ. կը նշանակէ անշուշտ Կիլիկիոյ Կեդրոնական Կոմիտէ: Ստացագրին կցուած երկտող գրութիւն մը, Մ. Վերածինի ձեռագրով, կը նշէ.— «Ատանան պաշարուած էր: Ատանայի Հայ Ազգ. Միութիւնը դրամական նեղ կացութեան մէջ ըլլալով՝ 45.000 դահ. փոխառութիւն ըրած է Լեռնավայրի Կեդր. Կոմիտէին: Ատոր ընկալագիրը, — քիւ 15: Այդ ատենները Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէին կարեւոր գումար մը փոխադրած էր Կիլիկիա»:

3.— ԱՅԼ ԹՈՒՂԹԵՐ

Մ. Վերածինի Կիլիկեան շրջանի գործունէութեան՝ քղաքաճարին մէջ մնացած են նաեւ տպագրեալ երկու յայտարարութիւններ, 24x31,5 սմ. չափի, մէկը վարդագոյն (Կիրակի, 1 Փետրուար — անշուշտ 1920 — Ատանա), միւրը գորշ-սպիտակ (Կիրակի, 15 Փետրուար, Մերսին) քուղթի վրայ, հետեւեալ բովանդակութեամբ.— «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ, — Անդրանիկ, Սեպուհ, Արամ, Ռոստոմ, Վարդան, Իշխան եւ հայ հերոսներ, — ՎԱՐՁԱՊԵՏ ԽԱՏԻՍԵԱՆ, ԶՕՐ. ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ. — Հայ բանակին յաղթանակը Ձանգեգործի մէջ, — հայկական գունդերը եւ կամաւորական յունամեր, — Էջմիածին, Երևան, Են., Են.: Հայաստանի զինուորական, քաղաքական եւ տրնտեսական կացութեան մասին պիտի բանասօսէ եւ պատկերներու մասին քացարութիւններ պիտի տայ Հայաստանէն նոր վերադարձած ԸՆԿ. ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ»:

Բ.— ԵՐԵՒԱՆ 1919, Հ. Յ. Դ. ԳՐԴ ԸՆԴՆ. ԺՈՂՈՎ

Հետեւեալ քուղթերը կը վերաբերին Մ. Վերածինի երեւան գտնուած շրջանին՝ իբրեւ Կիլիկիոյ պատգամաւոր (Տիգրան Ծամհուրի հետ) Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գրք. Ընդհ. ժողովին: Վերածինի պէտք է երեւան մնացած ըլլայ 1919 Սեպտեմբեր, Հոկտեմբեր եւ Նոյեմբեր ամիսներուն: Դեկտեմբեր 22ին, ան Պոլսու է արդէն, ինչպէս կը վկայէ Պոլսոյ Կ. Կոմիտէի կողմէ «ի պատիւ Հայաստանէ վերադարձող պատգամաւոր ընկերներու» տրուած նաշկերոյթի հրակեր մը («Ճակատամարտ»ի սրահին մէջ), որ կը կրէ «ընկեր Վերածին» ձեռագիր մակագրութիւնը:

1.— ՄՈՒՏՔԻ ՏՈՄՍ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ IXԴ. ԸՆԴ. ՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ, տրուած պատգամաւոր ընկեր Մ. Վերածինին (ամուրը՝ ձեռագիր), 27 Սեպտեմբեր 1919 քուակիր, «երեւան, Արեւիկեան Բիւրօ» տպագրեալ ստորագրութեամբ: Ձեռագրով քուագրուած է՝ № 31: Չափն է 11,7x9,2 սմ.: Գոյնը՝ կարմիր-նարնջագոյն:

2.— ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԻ մուտքի երեք տումակներ, «Հայաստանի Խորհրդի Աւագ Բարտուղար» տպագրեալ ստորագրութեամբ եւ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏ» կնիքով:

3.— Մատիտով ձեռագիր փոքր տում մը Ընդհ. ժողովի նախագահութեան՝ Իշխան Յովսէփ Արդուքեանի ստորագրութեամբ.— «Ընկեր Վերածին, իզմիրի զեկուցումից յետոյ պիտի առաջարկեմ լսել Կիլիկիոյ զեկուցումը, այնուհետեւ անցնել հարցերի եւ քննադատութեան: ԻՇԽԱՆ»:

4.— Մատիտով ձեռագիր փոքր տում մը, Մ. Վերածինին շուղուած ընկ. Վահան Փափագեանի կողմէ (Կոմս), 1 Հոկտեմբեր 1919 քուակիր, հետեւեալ պարունակութեամբ.— «Յարեա՛տ ! — Կնդրեմ այսօր հանդիպել Հարբարտի հետ եկած զինուորական էնժեմիտին եւ 1-2 Ժամով յետ ինչորես Օհանջանեանի կողմէ անոր յանձնուած քարտէզը՝ պատեմէ վերցնելու համար: Բարի եղիր քերելու ինձ մօտ, ես կ'ընդօրինակեմ եւ կը վերադարձնեմ: ՎԱՀԱՆ»: Յիշեցնենք որ Յարեա՛տ Մ. Վերածինի մէկ այլ ծածկանունն էր:

5.— Կոպոյտ մեյանով գրուած փոքր երկտող մը (11,3x14 սմ. չափի քղթիկի մը վրայ), Հ. Կարինեանի կողմէ աղագուած

Ե. Նաթալիի եւ Մ. Վերածինի.— «Ընկերներ Շահան Նաթալի եւ Վերածին, — Այսօր մինչեւ ժամը 12ը խնդրեմ անցնիլ Պարլամենտի գրասենեակ՝ ինձ մօտ, խօսելու իննգշաբթի երեկոյեան ըլլալիք հրապարակային դասախօսութեան շուրջը: ՀՐ. ԿԱՐԻՆԵԱՆ: 24 Հոկտ.»:

6.— Նամակի 13x21 չափի թուղթի վրայ (տպագրուած «ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍ ԳՐԱԳԱՐԱՆ-ԸՆԹԵՐՅԱՐԱՆԻ ՎԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ» վերտառութեամբ) գրուած 16 նոյեմբեր 1919 թուակիր (թիւ 169) «Վկայական» մը, որ կը հաստատէ թէ «Վանի «Ազատութեան Լոյս» գրադարանի վարչութիւնը լիազօրած է Պրն. Մինաս Վերածինը Կիլիկիայի մէջ ձեռնարկելու դրամական եւ գիրքերու հանգանակութեան՝ ի մօտոյ երկիր փոխադրելիք «Ազատութեան Լոյս» գրադարանի օգտին: Նախագահ վարչութեան (անստորագիր): Անդամ Բարտուղար՝ Յ. Բարտուղեան»:

7.— «Հ. Յ. Դ. վրաստանի Կեմտ. Կովտէ» կնիքը կրող ձեռագիր տոմս մը, հետեւեալ պարունակութեամբ.— «Ընկեր Վերածին, Հ. Յ. Դ. վրաստանի Կ. Կովտէն խնդրում է Ձեզ այսօր գիշերուայ 11 ժամին շնորհ քերել ընկերական ժամանցի «Ունիոն» հաշարանում»:

8.— Ձեռագիր (մատիտով) նօթեր (ամենայն հաւանականութեամբ Մ. Վերածինի կողմէ գրի առնուած Ընդհ. Ժողովի իսկ ընթացքին, հետեւեալ բովանդակութեամբ.—

«Ներքին դործոց նախարարի ղեկուցումը
18 / X / 919

Գուտառներու հայերը՝	775.000
քիւրտեր	39.000
թաթարներ	237.000
էգիպտիներ	31.000
այլազգիներ	35.000
Քաղաքները՝ հայեր	127.000
թաթար	12.000
այլազգի՝	8.000

Գաղթական 296.000

Հայաստանի սահմաններէն դուրս (Կովկաս) ապրող հայեր՝ 400.000:

Մեր քաղաքականութիւնը պիտի տարուի յօդուտ աշխատաւոր ժողովրդի, քանի որ հայութեան ստուարազօյն մեծամասնութիւնը կը կաղմեն զիւզացիները եւ բանուորներ: Միւսներն ալ չենք լքեր ի հարկէ»:

9.— Հ. Յ. Դ. 9րդ. Ընդհ. Ժողովին վերաբերեալ Մ. Վերածինի թուղթերուն մէջ կը գտնենք 1919ին ապրող հայութեան թուի վիճակագրական հաշուարկում մը, որ առ նուազն մեծապէս հետաքրքրական է, եթէ ոչ գիտականօրէն շահեկան: «Ձօր. Հարպօրտի ժամանման առթիւ վիճակագրական թուղթեր, — կը նոթագրէ Մ. Վերածին կցուած թղթիկի մը վրայ, — Ռուբէն, Ադօ(?) եւ Ես նշանակուած էինք անդամ մարդահամարի յանձնախումբին»:

«Վիճակագրութիւն»ը ձեռագրով բազմագրուած է 21x31 սմ. չափի երկու թուղթերու վրայ, մէկական երես: Կու տանք նոյնութեամբ:

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՐԻԱԿԱՅԵՐՈՒ ԹԻՒԸ ՆԵՐԿԱՅԻՍ

Այժմ Կովկաս զանուակ 1895ի թրքահայ գաղթականութեան թիւը	120.000
Այժմ Կովկաս զանուակ 1914-15ի թրքահայ գաղթականութեան թիւը	300.000
Պոլսոյ հայ բնակչութիւնը (նորեկ գաւա- ւացիները միասին հաշուելով)	150.000
Իլմիլը, Գանիա, Գաստէմունի, Թրակիա եւ Պոլսոյ մօտակոյ գաւառներու հայու- թեան թիւը (հայ բոլորները միասին)	200.000
Սուրբոյ, Միջագետքի եւ Պաղեստինի մէջ մնացած տարազգիները (արարներու, քիւրտերու եւ թուրքերու մօտ զանուակ սրբերն ու կիները միասին հաշուելով)	150.000
Կիլիկիոյ այժմու հայ բնակչութեան թիւը	120.000
Հայկական վիլայէթներու հայ բնակչու- թեան թիւը (Տրապիզոնի բնակչութիւնը եւ թուրքերու ու քիւրտերու մօտը գրտ- նուած սրբ ու կիները միասին հաշ- ուելով)	150.000
<hr/>	
	1.190.000

ՌՈՒՍԱԿԱՅԵՐՈՒ ԹԻՒԸ ՆԵՐԿԱՅԻՍ

Կովկասի հայ բնակչութեան թիւը (Վրաս- տանի եւ Ատրպէյճանի հայերը միասին հաշուելով)	1.825.000
Հիւսիսային Կովկաս, Խրիմ, Պետրոպօլիս եւ Ռուսաստանի մնացած մասերու հայ հայ բնակչութեան թիւը	200.000
Պաթումի հայ բնակչութեան թիւը	20.000
Արտահայ եւ Օլթիի հայ բնակչութեան թիւը	88.000
Կարս եւ Կաղղմանի հայ բնակչութեան թիւը	140.000
<hr/>	
	2.193.000

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ ԳՏՆՈՒՈՂ ՀԱՅԵՐՈՒ ԹԻՒԸ

Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, Ճափայի հայ բնակչութեան թիւը	150.000
Ամերիկայի հայութեան թիւը	120.000
Եւրոպայի հայութեան թիւը	20.000
Պալէստինեան թերակղզիի հայութեան թիւը	60.000
Եգիպտոս, Սուտան, Հապէշխտան զանուակ հայերու թիւը	50.000
<hr/>	
	400.000

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Թ՛ւրքսահայերու թիւը	1.190.000
Ռուսահայերու թիւը	2.193.000
Արատասման զանազակ հայերու թիւը	400.000
	<hr/>
	3.783.000
Վերջին պատերազմի միջոցին ջարդուած ու կորսուած	1.000.000
	<hr/>
	4.783.000

10.— Հետաքրքրական են նաեւ 10.5x19.5 սմ. չափի երկու քղթիկներու վրայ մեկանով նոթագրուած հետեւեալ տեղեկութիւնները, «Բնակչութեան պարեմաւորումը» խորագրով, որոնք կը յուսն ըլլալ Ընդհ. ժողովին տրուած գեկուցման մը մասերը, կամ այդ առթիւ պատրաստուած ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը պատասխաններ: Բովանդակութեան դատելով, կը վերաբերին Միացեալ Հայաստանի հետագայ պարեմաւորման գործի կազմակերպման կարելիութիւններուն: Ամենայն հաւանականութեամբ, քիւրքը կը համապատասխանեն ի նախագունէ տրուած որոշ հարցադրումներու կամ գրույթներու:—

«25 1,ա.— Թրքահայաստանի մասին որոշ կարելի չէ ոչինչ ասել: Ենթացրուում է որ եղած ցանկը բաւարարած է հոն ներկայիս բնակչութեանը, ինչպէս նաեւ գնալիք 3-400.000 ժողովուրդին (միայն արմտիք նկատի ունենալով), եթէ տեղական ժողովուրդը չպահի, կամ որոշ մարդկանց ձեռք չկուտակուի:—

1, բ.— Հագուստի վերաբերմամբ այսօր կարելի է ասել որ Հայաստանի ժողովուրդը իւր զգեստները մեծաւ մասամբ տնայնագործութեամբ կը պատրաստէ, եւ դա կախուած է բուրդից: Ոչխարներէ քիւրք նուազած է: Այդ երկիրը միշտ էլ եղել է գլխուստարար ոչխար արտածող: Միայն վանի վիլայէթը տարեկան կ'արտահանէ 100-110.000 ոչխար:—

1, գ.— Կարելի է նայիլ վանի, Պիքիսի, Էրզրումի, Տրասիզոնի, Սվազի, Խարքեթի եւ Տիարպէթի արտադրած բերքերու ներքին ցուցակը (մասն ցուցակ քուրքերուն մէջ գոյութիւն չունի. Հ.Տ.):—

25 2.— Նայած ի գործ դրուելիք միջոցներին: Եթէ կիլիկիան երկաթուղիով, Սե Մովու նաւահանգիստներով ու Բաթում—Երեւան—Շախքախտ երկաթուղագիծը օգտագործուին առատօրէն՝ ոչ-մեծ ժամանակ մօտ 2 ամիսէն, իսկ մեծաւ տեսն 4 ամիսէն:—

Վանի վիլայէթը կարելի է պարեմաւորել Բաթում—Թիֆլիս—Շախքախտ—Մակու—Պայագիտ երկաթուղագծի միջոցաւ, եւրոպական ապրանքներով եւ Ատրպատականից պարսկական բերքերով: Յամախային նախապահով այդ պարեմաւորումը, եթէ մքերքները Բաթում յինեն, կարելի է վան հասցնել 10 օրից, իսկ Պարսկաստանից՝ 5-7 օրից:—

25 3.— Նայած թէ ինչքան բնակչութիւն կայ: Պէտք է դիտել՝ վասպուրականի լեռները հարուստ են զանազան սննդատու բոյսերով եւ երկրի ժողովուրդը գարնան մեծաւ մասամբ կ'ապրի այդ բոյսերով ու տառելի ձկնով:—

25 4.— Չեմ կարող ռեւէ բան ասել: Կիլիկիան նաւահանգիստների մասին գրուածք կայ (կը հետեւի ռուսերէն անընթեռնելի ակում մը): Այդտեղ կան երկու յաւելումներ, որոնց մէջ ցոյց են տրուած Ալեքսանտրէք եւ Մերսին նաւահանգիստների ներածութիւնները եւ արտածութիւնները, թէ ըստ երկրների եւ թէ ըստ ապրանց տեսակի:—

25 5.— Բացի պետական կազմակերպութիւնից կարելի է յիշել՝ I.— Հայրենակցական միութիւններ, որ ներկայիս բաւական տարածուած սիստեմ է եղել գաղթական հայութեան մէջ, II.— Կօպերատիւներ. նրանց դերը անցեալի մէջ շատ քիչ է եղել, բացի վանից ուր նրանք բաւական ուժեղ կազմակերպութիւն ունէին: Բայց նրանց դերը յառաջիկային շատ մեծ է յինելու:—

Գ.— ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՍԱՌՈՒԹԻՒՆ

Կիլիկիան վերջնական կերպով ձգել է ետք, եւ նախ քան իր Ա-մերիկա անցելը(1), 1920ի վերջին քանի մը ամիսներուն ընթացքին Մ. Վերածին գրադուած է Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան Փոխառութեան գործով, նշանակուած ըլլալով Պոլսոյ Հ. Հ. Ա. Փոխառութեան Կեդրոնական Յանձնաժողովի ներկայացուցիչ՝ Բիւքարէսի շրջանին համար: Ստորեւ՝ այդ գործունէութեան վերաբերեալ կարգ մը նամակներ եւ փաստաթուղթեր: Կու տանք, ամէնէն առաջ, լուսանկար պատկերը Փոխառութեան արձանագրութեան պաշտօնաթուղթին:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՍԱՌՈՒԹԻՒՆ

6% 1920

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԹՈՒՂԹ

1920

Աստ

Կը խնդրեմ որ հանձնը, Յայտագրին պայմաններուն համաձայն՝ իմ հարչոյս արձանագրել՝ Հայկական Անկախութեան Փոխառութեան

(.....) Տոլար

(*) հաստուցուած:

Ստորագրութիւն

Անուն

Հասցէ

(*) Նշանակել տարողութիւն, քառօրը, կէտը, երեք քառօրը բառերէն ան՝ որ կը համապատասխանէ վճարումին:

Տպագր. Օ. Արզուման

(1) Թղթածրարին մէջ կը գտնենք նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան Պոլսոյ գլխահարկատեղան ներկայացուցիչ Յ. Թախթաճեանի եւ գաղութային գործերու վարիչ Մ. Էպիփրոսեանի կողմէ ստորագրուած անցադիր մը, որ Մ. Վերածինի արտօնութիւն կու տայ ճամբորդելու զէպի Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ: Անցադիրը կը կրէ 29 Յունուար 1921 թուականը:

1.— Հ. Հ. Անկաս. ՓոխԱռՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱՅՈՒՄԻ Ի ՆԱԽԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱՅԻՆԻՆ

Գրուած 20,7x27 սմ. չափի պաշտօնաթուղթի վրայ, «ԱՆԿԱ- ԽՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ, ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԾՈՂՈՎ Կ. ՊՈԼՍՅ, ԱՍՏԱՐԵԿԱՆ ԽԱՆ, ՍՈՒՄԱՅՈՒՅ» տպագրեալ վերտառութեամբ: Կեդր. Յանձնաժողովի անունով ստորագրած է վարիչը՝ Արամ Ինճիճեան:

Կ. Պոլլոս, 27 Հոկտեմբեր 1920

Ազնուամեծար Տխար Վերածին

Աստ

Ազնուամեծար Տխար,

Պիտի խնդրէի Ձեր Ազնուութեանն որ բարի ըլլար անդամ մը եւս գալու Օսմ. Առեւտր. Դրամատունը, վաղը կէսօրէ յետոյ կարգադրելու համար Ձեր ճամբորդութեան մանրամասնութիւնները:

Կանխադատ շնորհակալութեամբ
Ի դիմաց Հ. Հ. Անկաս.
Փոխառ. Կեդր. Յանձ.
վարիչ՝ ԱՐԱՄ ԻՆՃԻՃԵԱՆ

2.— Հ. Հ. Ա. Փ. ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱՅՈՒՄԻ Ի ՆԱԽԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱՅԻՆԻՆ

Գրուած միեւեռյան տիպի պաշտօնաթուղթի վրայ, երկու երես:

Կ. Պոլլոս, 6 Նոյ. 1920

Ազնուամեծար Տեար Վերածին

Աստ

Ազնուամեծար Տեար

Հայկ. Հանրապետութեան Անկախութեան Փոխառութեան Կեդր. Յանձնաժողովս պաշտօն յանձնած ըլլալով ձեզի շրջիլ Բիւթանիոյ հայաբնակ վայրերը կազմելու համար տեղական Յանձնաժողովներ, որոնք պիտի աշխատին զիւրացնել եւ ընդհանրացնել ժողովրդեան մէջ, այս փոխառութեան արձանագրութիւնը. ստորեւ պատիւ ունիմ մանրամասնելու ձեր վերոյիշեալ պաշտօնին կիրառութեան վերաբերեալ պարագաները:

Ձեր այցելած իւրաքանչիւր հայաբնակ վայրի մէջ տեղային Ազգ. Իշխանութիւններու պատասխանատուութեան եւ հսկողութեան ներքեւ ու միեւնոյն Իշխանու-

թիւններու օժանդակութեամբ կը կազմէք յատուկ «Փոխառութեան Յանձնաժողով մը»:

Յանձնաժողովոյ կազմութեան ատեն հարկ է ուշադրութիւն ընծայել որ ամէն յարանուանութիւն, քաղաքական կազմակերպութիւն կամ տեղային հաստատեալ մարմիններ իրենց մասնակցութիւնը սենեանս որպէսզի սնհամաձայնութիւններ չծաղին:

Յանձնաժողովոյ հրաւերով ժողովուրդը կը հրաւիրուի հաւաքոյթի մը, ուր բանախօսութեամբ մը կը բացատրէք այս փոխառութեան կարեւորութիւնը:

Յետոյ Յանձնաժողովը կը ձեռնարկէ բուն արձանագրութեան դրժողութիւններուն, իւրաքանչիւր անձի իր արձանագրուած դումարին համար ստորագրել տալով մասնաւոր արձանագրութեան տպագրեալ թուղթը: Այս թուղթին վրայ պէտք է որոշ կերպով գրուած ըլլան ստորագրողին անունը, մականունը, հասցէն, թիւը (արձանագրութեան), արձանագրուած դումարը ստլարով (իւրաքանչիւր օսմանեան մէկ ոսկինոց թուղթով) մէկ տոլարի հաշուով, ինչ որ արձանագրողին համար 20%է աւելի սկզբնական շահ մը կ'աղահայէ:

Յանձնաժողովները, արձանագրութեան թուղթերը թիւի կամ այրուէնի կարգով կը ցուցակադրեն (զոյգ օրինակով) եւ մէկ օրինակը իրենց քով պահելով միւսը սպահովապահել նամակով ուղղակի Կեդր. Յանձնաժողովի կ'ուղարկեն: Այս ցանկերը պէտք է պարունակեն, անուններու շրջանցիլ էջին վրայ չորս սիւնակներ, որպէսզի ամէն անգամ որ արձանագրողին կողմանէ վճարում մը ըլլայ այդ սիւնակներուն մէջ նշանակուի, վճարման թուականով միասին:

Յանձնաժողովները իրենց կատարած դանձումներուն փոխարէն կու տան տպագրեալ առժամեայ ստացազիւր մը եւ յետոյ, մասնաւոր ցանկով մը, հաւաքուած դումարները, եւ առժամեայ ստացազիւրներու երկրորդ բունը կ'ուղարկեն Օսմ. Առեւտր. Դրամատուն (նախապէս համաձայնելէ վերջ դրամատան Տնօրէնութեան հետ դրամի առաքման եղանակի մասին) եւ փոխարէն կը ստանան դրամատան կազմանէ իւրաքանչիւր վճարողի անունն զրկուելիք ստացազիւրները, զորս կը փոխանակեն, իրենց կողմէ նախապէս տրուած առժամեայ ստացազիւրներու հետ. այնպէս որ արձանագրողներու ձեռքը ի վերջոյ կը մնայ Օսմ. Առեւտր. Դրամատան կողմէ տրուած ստացազիւրը, մինչեւ որ վերջնական պարտաթուղթերը տպագրուելով, բաժնուին արձանագրողներու, եւ առնուելով դրամատան ստացազիւրները:

Մաղթելով որ ձեր պաշտօնը արդիւնաւոր ըլլայ,

Մնամ ի դիմաց Հ. Հ. Անկախութեան
Փոխառութեան Կեդր. Յանձնաժողովոյ
Կեդր. Յանձնաժողովոյ
վարիչ՝ ԱՐԱՄ ԻՆՃԻՃԵԱՆ

3.— Հ. Հ. Ա. Փ. ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԵՐԱԿԱՆԸ

Նոյն չափի եւ որակի քուղք, բայց վերտառութիւնը՝ ֆրանսերէնով, — COMITÉ CENTRAL POUR L'EMISSION A CONSTANTINOPLE DE L'EMPRUNT ARMÉNIEN DE L'INDEPENDANCE, Astartjian Han, Stamboul:

Constantinople, le 6 Նոյեմբեր 1920

Բիւթանիոյ հայաբնակ վայրերու Ազրլային Իշխանութիւններուն

Հայ Հանրապետութեան Անկախութեան Փոխառութեան Կեդրոնական Յանձնաժողովս, պատիւ ունի ներկայիւս յայտարարելու թէ պաշտօն առած ըլլալով Կ. Պոլսոյ մէջ հաստատուած Տխար Վերածինի, շրջիլ Բիւթանիոյ բոլոր հայաբնակ վայրերը, տեղային Ազրլային մարմիններու օժանդակութեամբ եւ անոնց պատասխանատուութեան ներքեւ կազմելու համար «Փոխառութեան Յանձնաժողովներ», կը խնդրէ Բիւթանիոյ յիշեալ Ազրլ. մարմիններէն, որ անվերապահ կերպով աջակցին մեր պատուիրակ Տխար Վերածինի, զիւրացնեն անոր պաշտօնին կիրառութիւնը, որպէսզի առաջադրուած նպատակը՝ որ է օժանդակել Հայ Հանրապետութեան ամրապնդման եւ վերաշինութեան, լատալայն յաջողութեամբ պատկուի:

Կեդր. Յանձնաժողովս քաջայոյս է թէ ամէն հայ, ուր որ ալ ըլլայ, սրտի եւ խղճի պարտականութիւն մը պիտի նկատէ իրեն, կարելի ամենալայն չափով աստարել այս փոխառութեան յաջողութեանը, կը ըստպատէ վատահոլութեամբ անոր արգելնաւոր վախճանին, իր համարատուութիւնը ընելու համար Հայ Հանրապետութեան:

Ի դիմաց Հայ Հանրապետութեան Անկախ. Փոխառութեան վարիչ՝ ԱՐԱՄ ԻՆՃԻՃԵԱՆ

4.— ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻՆ ՆԱՄԱԿԸ ԲԻԻԹԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ, ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ տպագրեալ վերտառութեամբ պաշտօնաքուղքի վրայ, ձեռագիր, սեւ մելանով, մէկ երես (չափ՝ 21,5x27,5 սմ.):

Համար 5656

Կ. Պոլիս, 27 Նոյեմբ. 1920

Գերաշնորհ Սրբազան Առաջնորդին Պանորմա — Պալլքեսէրի եւ Գեր. Առաջն. Փոխանորդին Պրուսայի

Հայկական Անկախութեան Փոխառութեան Կեդր. Յանձնաժողովին կողմէ լիազօր կարգուած է Գրամատոյց Տխար Մ. Վերածին, որ ամբողջ Պալլքեսէր —

Պանարմայի եւ Պրուսայի դաւառները պիտի շրջի նոյն փոխառութեան դրոժին համար Յանձնաժողովներ կազմելու, հաւաքոյթներ սարքելու եւ հարկ դատուած միջոցները կիրարկելու: Հետեւորար կը յանձնարարենք որ նկատի ունենալով խնդրին մեծ կարեւորութիւնն ու ազրլային անհրաժեշտութիւնը, հաճիք Ձեր բոլոր նիւթական ու բարոյական միջոցները տրամադրել նորին սիրելութեան, եւ յամենայնի աջակցիլ իրեն, որպէս զի կարողանայ անիկա իրեն յանձնուած այս կարեւոր աշխատութիւնը ի դուրս հանել արգելնաւորացէս ու վերադառնալ կատարեալ յաջողութեամբ, որ համապատասխանէ նոյն դաւառներու մեր սիրելի հայութեան ազրլային վառ զգացմանց:

Մնամբ ողջունիւ սիրոյ Աղօթակիր Պատրիարք Հայոց ՉԱԻԷՆ ԱՐԲԵՊ.

5.— Հ. Հ. Ա. Փ. ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ:

Թիւ 1 եւ 2 նամակներու պաշտօնաքուղքի վրայ, մէկ երես:

Կ. Պոլիս, 1 Դեկտեմբեր 1920

Յարգելի Տխար Մ. Վերածին Պանարմա

Յարգելի Տխար,

Հ. Հ. Անկախութեան Փոխառութեան Բիւթանիոյ հայաբնակ քաղաքներու մէջ կազմակերպութեանը մասին Ձեզի տրուած հրահանգներուն իբրեւ շարունակութիւն կը խնդրուի որ հետեւեալ կէտերը եւս աչքի առնել ունենաք.

1.— Այն ամէն վայրի մէջ որ Փոխառութեան Յանձնաժողով մը կը կազմէք, Յանձնաժողովի անդամներուն անունները անմիջապէս հաճեցէք հաղորդել մեզի, աւելցնելով միանգամայն անոնց իւրաքանչիւրին մասին տեղեկութիւններ, իրենց հրապարակի վրայ վախճան համբաւին, նիւթական կարողութեան եւ առեւտրական պարկեշտութեան վրայ:

2.— Արձանագրութեան թուղթերու վրայ փակցուած մէկ զրուշնոց եւ տրուած առժամեայ ստացազրին, ինչպէս նաեւ այս վերջնոյն փոխարէն Օսմ. Առեւտր. Դրամատան կողմանէ տրուելիք ստացազրին վրայ փակցնելու անհրաժեշտ եղած քանակական փարանոց գրոշմաթուղթերուն փոխարժէքը, ընդամէնը երկու զրուշ իւրաքանչիւր արձանագրուողէ պէտք է զտնձեն յանձնաժողովները, եւ Դրամատուն զրկուած զուգարներով միասին զրկեն:

Յաջողութիւն մաղթելով Ձեզ մնամ ի դիմաց Հ. Հ. Ա. Փ. Կ. Յ. վարիչ՝ ԱՐԱՄ ԻՆՃԻՃԵԱՆ

6.— Հ. Յ. Դ. ՊԱՆՏՐՄԱՅԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԱՄԱԿԸ Մ. ՎԵՐԱԾԻՆԻՆ

Գրուած մանիշակագոյն մելամով, նամակի 20x26 սմ. չափի գծաւոր պարզ բուլբլի վրայ, մէկ երես:

Հ. Յ. Դ.
Պանորմայի Կամիւռէ
Թիւ 14
7 Դեկտ. 920

Մեծապատիւ Տէր
Պր. Վերածին
Լրացօր ներկայացուցիչ
Հ. Ա. Փսխառութեան
Կեդր. Յանձնարարութի

Տեղւոյս Հ. Ա. Փսխառութեան Յանձնարարութի Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչներէն Պր. Թաղւոր Տ. Փախաղեան հրաժարած ըլլալով սոյն յանձնարարութի անդամակցութենէն, Կամիւռէն յիշեալի տեղ նշանակած է Պր. Յարութիւն Կ. Արղւումանեանը, որով կր խնդրենք իր բարձր հրաւիրէք զինքը սոյն յանձնարարութի անդամակցութեան:

Ընդունեցէք մեր յարգանայ հաւատարմքը:
Կամիւռէի կողմէ
ՆԻԿՈՂՈՍ ՊԱՆՏՐՄԱՅԻ (ԵԱՆ)

7.— ՅԱՆԿ ՊԱՆՏՐՄԱՅԻ ԵՒ ԷՏԻՆՃԻԿԻ Հ. Հ. Ա. Փ. ՅԱՆՁՆԱՑՈՒՄԲԵՐՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐՈՒ

Երկու տարեք բուլբլերու վրայ, կցուած թիւ 6 նամակին: Խրաճանչիւր անուան շիմաց Մ. Վերածին կատարած է մտախտով նոքսգրութիւններ ենթակային գրազնունքին մասին, գործ զանց կ'ընենք:

ա) Պանորմայի Յանձնարարութի

Տէր

Պետրոս Տուալի Փախաղեան
Տօքթ. Համբարձում Թաղւորեան
Տիպրան Պարտպանեան
Կարապետ Ուլուհեան
Գրիգոր Արղւորեան
Յարութիւն Համի Պօղոսեան
Ղազարոս Յովհանեան
Կարապետ Տէր Յովհաննէսեան
Պօզոս Գոսամիլեան
Գրիգոր Գաղանձեան
Յարութիւն Սաղբեան
Յարութիւն Անտէլէրեան
Նասիւլ Ծիրինեան
Լեւոն Նէվրուլեան
Արրահամ Յի. Արամեան
Հրանդ Հոտտիլեան

Վազարչ Ուրբաթեան
Մ. Ոսկրան Արապաճեան
Թաղւոր Կէլլուլեան
Յովհաննէս Թէլլեմէկեան
Թաղւոր Մինարէճեան
Թովմաս Յակոբեան
Յարութիւն Արղւումանեան

բ) Էտինիլի Յանձնարարութի
Ա. Ատեհապետ Տօքթ. Յարութիւն Պաղլիկեանեան
Բ. Ատեհապետ » Յիւր. Փանոսեան
Նաղարէթ Սէլճիլեան
Բ. Ատեհաղպիւր Սամուէլ Վրէժուհի
Ա. Ատեհաղպիւր Գառնիլի Բէօնէան
Գանձապետ Լեւոն Բէօնէան
Խաչատուր Բէօնէան
Գրիգոր Սրապեան
Կարապետ Փիլիպոսեան
Թաղւոր Բակլանեան
Հրանտ Բէօնէան
Գարեգիլի Փիլիպոսեան

Յ.— ՀԱՃՆՈՅ ԻՆՐՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս ըսուեցաւ ներածական բաժնին մէջ, այս ընդհանուր յաւելումին երրորդ եւ վերջին մասը կը կազմէ նորոգ հանգուցեալ ընկ. Աստուր Զալեանի շահեկան օրագրութիւնը (Տ Մարտ — Յ1 Հոկտեմբեր 1920), որ կը վերաբերի Հաննոյ 1920ի ուրբանայ գոյամարտին:

Ծնած Հաննոյ 1892ին, մեր ողբացեալ ընկերը 1920 թուականին սայ իր (տեղակալ) Կիլիկիոյ փրանսական գրաման բանակին մէջ եւ կը գտնուէր Ատանա: Ինչպէս օրագրութիւնը ցոյց կու տայ ասիային, ան Ատանա կը գտնուէր մարմնով միայն, մինչ իր միտքն ու հոգին Հաննոյ էին, իրենց կեանքն ու պատիւը հերոսաբար պաշտպանող իր հայրենակիցներուն հետ: Եւ այնտեղ, դաշտային Կիլիկիոյ մայրաքաղաքին մէջ ու շրջակայքը, ընկ. Զալեան մասնակից էր այն բոլոր ճիգերուն ու ձեռնարկներուն, որոնք ի գործ կը դրուէին, դժբախտաբար յաճախ ոչ դրական արդիւնքով, օգնական ուժ, ռազմամթերք, պարէն կամ որեւէ տեսակի օժանդակութիւն հասցնելու համար պաշարուած Հաննոյին: Ան միաժամանակ իր գործին մասնակցութիւնը կը բերէր Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմակերպական եւ մարտական ճիգերուն: Շահեկան է Հաննոյ գոյամարտին մօտէն, բայց դուրսէն ետեւողի մը այս օրագրութիւնը, — անձի մը մանաւանդ՝ որ, իբրեւ լուստեղեակ փրանսական շրջանակներու սրամադրութիւններուն եւ կեցուածքին, կու գայ ուրիշներէ ետք անգամ մը եւս վկայել՝ թէ Կիլիկիոյ մէջ ինչե՛ր կրնար ընել հայ ազգի մեծ դաշնակիցը, եւ ի՛նչ ըրաւ...: «Ատանայէն դիտուած» օրագրութիւնը աւարտելէ ետք, ընկ. Ա. Զալեան վերջին մասի մը մէջ կը նկարագրէ Հաննոյ կռիւները, իր տեղեկութիւնները թաղելով անշուշտ վերապարողներու բերնէն, կռիւներուն անմիջական կերպով յաջորդող շրջանին:

Երկու բաժնիներն ալ կու տանք ամբողջութեամբ եւ ամենայն հարազատութեամբ, յարգելով մեր ընկերոջ յաճախ բոլորովին անձնական մտքերն ու գնահատումները: Աստուր Զալեանի այս գրութիւնը հարուստ հում նիւթ կը հայթայթէ 1920 թուականի Կիլիկիոյ, եւ ի մասնաւորի Հաննոյ ու յարակից շրջաններու, մեր ժողովուրդի ազգային, խաղաճախան, յարաբերական եւ մարտա-

կան գործունեութիւնը միջազգային շահերու եւ քաղաքական շուկայի իր ամբողջական պարունակին մէջ կշռելու եւ ուսումնասիրելու կոչուած ազագայ պատմաբանին համար:

Կիրիկիայէն ետք, մեր ողբացեալ բնկերը իր ազգային եւ կուսակցական օգտաշատ գործունեութիւնը շարունակած է Լիբանանի մէջ, հաստատուելով Պէյրութ: Եղած է հիմնադիրներէն մէկը Հաննոյ Գոյամարտ Միութեան եւ Լիբանանի դաշնակցական անդրանիկ քերթին՝ Գիտնական: Բազմաթիւ անգամներ անդամակցած է Հ. Յ. Գ. Լիբանանի կեդր. Կոմիտէին, Գաւառական Ժողովին եւ ազգային այլ մարմիններու: Մեռաւ Պէյրութ, 6 Ապրիլ 1972ին:

Իր օրագրի լայն լուսանցքներուն մէջ, ընկ. Ա. Չալեան կուտայ յանախ մանրամասնութիւններ, կ'ընէ յաւելումներ, կը պարզէ անճանկան տպաւորութիւններ եւ դատումներ (օրագիրը գրուած է սեւ մելանով, լուսանցքի յաւելումները՝ կապոյտ): Այդ բաժինները կու տանք իւրաքանչիւր օրուան օրագրի բաժնէն ետք, աւելի մանր տատերով:

Ամբողջութիւնը կը կազմէ 15.50x20.50 սմ. չափի փոքր տետրակ մը, 71 էջ գրութեամբ:

Հ. Տ.

ՀԱՃՂՆԻ ՌԻԹԱՄՍԵԱՅ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ

ԱՏԱՆԱՅԷՆ ԴԻՏՈՒԱԾ Մարտ 8 — 15 Հոկտ. 920

8 Մարտ.— Հաճընի Ինքնուրուշտպանութեան Կամիտէի անունով պ. պ. Միհրան Գոյեան, Յակոբ Չայճեան եւ Սարգիս ձէպէճեան ստորագրութեամբ հեռադրով մը կ'իմացուէր Հաճընի հիւսիսային-արեւմտեան ճակատէն Ռուսլու դիւղին եւ Հաճընի լեռներու մէջ, Չարտալիս եւ Կեօֆ-Թէփէ ըստած տեղերը թշնամիի հետքեր երեւցած ըլլալը: Նախանշանն էր այս Հաճընի սպառնալից պաշարումին:

9 Մարտ.— Հեռադրով կ'իմացուէր կռիւին շարունակումը, ձիւներու մէջ, Հաճընէն 2-2½ ժամ հեռաւորութեան վրայ. կը յայտնուէր Պետրոս Թէրզեանի (սպայ), Յ. Բէճէպեանի եւ Ա. Մարհատեանի Մազարա դիւղերուն մէջ իրենց մարտիկներով անյայտացումը:

Ատանան մասնաւորապէս եւ հաճընցիները ընդհանրապէս իրար անցած էին. Հաճընի Հայրենակցական Միութիւնը թէ՛ Փրանս. կառավարութեան եւ թէ՛ Ազգ. Միութեան մօտ միշտ դիմումները անպակաս կ'ընէր, Հաճընը պաղթեցնելու Միս եւ կամ զին. ոյժ զրկուելու համար: Արդիւնք ըլլալով հեռադրուեցաւ որ դիմադրեն քաջաբար, իրենց մասին կը խորհուի:

10 Մարտ.— Հաճընի Հայր. Միութ. նախաձեռնութեամբ եւ Պետրոս եպս. Սարաճեանի նախազհուրութեամբ Ս. Դ. Հ. կուսկ. ակումբը հաւաքոյթի մը մէջ խօսեցան եւ ժողովուրդի մտքերը պարզեցին Հաճընի մէջ եղած զին. պատրաստութեան եւ անոնց օգնութեան հասնելու մասին: Կամաւորագրուելու տրամադրութիւնը ընդհ. առմամբ լաւ էր: Այդ օրն իսկ առա-

ջին դժբախտութիւնը ծայր տուաւ դժոխստ Հաճընի անկումը բնորոշող եւ կամ զործի անյաջողութեան իրբեւ նախանշան.— Ս. Դ. Հ. ակումբի տախտակամածը հստակագործութեան չգիմանալով սիւնը կտորեցաւ եւ վրաւ. Պետրոս եպս. Սարաճեանի սաքը շաւեցաւ եւ ուրիշ մէկ քանիններու մարմնոյն վրայ թեթեւ վէրքեր յառաջ եկան: Կամաւորագրուելու արձանագրութիւնները սկսան. այդ օրը 3-400 հոգի արձանագրուեցան: Այս հաւաքոյթի արդիւնքին Փրանս. իշխանութիւնը եւ Ազգ. Միութիւնը հաղորդակից պահուեցան: Կառավարութիւնը զին. պիտուէր տալ խստացած էր Ազգ. Միութեան:

11 Մարտ.— Հաճըն հեռադրուեցաւ երէկտան հաւաքոյթին եւ Փրանս. իշխանութեան բարի? արամադրութիւնները հաճընցիներու օյնութեան վաւթալու մասին: Հաճըն մէջ պատրաստութիւններ կը տեսնուէին, սակայն անոնցմէ մեծ մասը — խոհուն դատաւարող —, տեղակալ Չալեանի ստորագրութեամբ հեռադրած էր, որ իրենք կ'ուղեն ասանց կոստի, քանի որ թշնամիի դեռ 2 ժամ հեռաւորութեան վրայ էր Հաճընէն, զաղթել դէպի Սիս խմբային. հրահանք կ'ուղուէր Փրանս. իշխանութեան: Ազգ. եւ Հայր. Միութիւններն ալ տեղեակ էին ատոր: Պ. Շմաւն Փոստոյեան եւ ես (Ասատուր Չայեան) մասնակի խնդրով ներկայացանք Ազգ. Պատ. ներկ. Տիրար Տամատեանի, յայտնելու համար Հաճընի զին. տեսակէտով շատ տկար եւ հետեւաբար կռուելու անկարող վիճակը: Պատրաստ դէնքերու թիւն ալ լսինք, որոնց թիւը 500ը չէր անցնէր: Նոյնպէս թելադրեցինք որ, հաճընցիներու խնդրանքին առաջ երթալու համար համազգային ընդհ. ժողով մը զուարէ այդ օրն իսկ: Ժողովի որոշումով, իրենց հաճընցիներու հեռադրուեցաւ շիֆրէյով, որ անմիջապէս ճամբայ ելլեն Սիս. անհատներ եւս իրենց ընտանեկան պարագաներուն հեռադրեցին ժամ առաջ ձգելով ամէն ինչ ճամբայ ելլել: Կառավարութեան եւս դիմում եղաւ, որպէսզի զօրախումբ մը Սիսէն մինչեւ Ֆէքէ ճամբուն պաշտպանութեան յատկացնէ, քանի որ անոնք կը խոստանային մինչեւ Ֆէքէ իրենց ոյժերով հասնել: Կառավարութիւնը ոչինչ չպատասխանեց:

12 Մարտ.— Կառավարութիւնը անպաշտօն կերպով կողմնակից էր Հաճընի պարպուելուն: Մենք Սիս ալ հեռադրեցինք, որպէսզի պատասպարան եւ ուտելիք պատրաստեն իրենց տունն ու տեղը լքող հաճընցիներուն:

Հաճընի եւ Ատանայի հեռադրական զիծը բաց էր Ֆէքէի ճամբով: Ֆէքէի մէջ տիրահոգակ ձեզմին այդ ատեն Փրանսացիներու կողմն էր դեռ: Օրուան մէջ 2-3 հեռազիր կը ստացուէր եւ կը տրուէր: Մինչեւ իսկ չէինք հաւատար մեր հեռադրով տուած լուրերուն եւ այդ կերպով մեր խղճին դէմ էր որ կը զործէինք:

13 Մարտ.— Պ. Ե. Փոստոյեանին հետ պ. Տամատեանի պայմանք, որ իմանանք թէ Փրանս. իշխանութիւնը Սիւէն մինչեւ Ֆէքէի զիծը զինուոր զրկած էր թէ ոչ: Պ. Տամատեանի պէմքը փայլուն էր, (յեղափոխական մարտ. էր, ոչ քաղաքացեայ, միշտ ալ զէմ էր Հաճընը գողթել տալու, ան կ'ուզէր, որ Հաճըն՝ զաշտային Կլիկիոյ զուար. և լեւոնային Կլիկիոյ պատնէչը, կռուէր, մեռնէր, և կամ յաղթական՝ ամբողջ Կլիկիոյ անկախութիւնը կերտէր: Նամակ մը կարգաց. պաշտօնական էր. պ. Պրեման Փրանս. իշխանութեան Կլիկիոյ քաղաքային բաժնի ընդհ. կասափորէնը, կը զրէր որ, «ամօթ է, որ քաջ Հաճընը ասանց կռուի լքէ իր հայրենիքը, ի՞նչպէս կ'ուզէր որ արգարանայ այս ժողովուրդը Կլիկիոյ պապապրումի պահանջքին մէջ. պէտք է անպայման հոն մնայ և ճակատ ճակատի կռուի թշնամիին զէմ, ու մենք, Փրանս. իշխանութիւնը, Ձեր կողմանէ հատաքում կամաւորական խումբէն իւրաքանչիւր երկու օրը երկու հարիւրական հողի, անոնց օգնութեան պիտի զրկենք զինեզոյ ամէն կարգի զէնքերով և պարէնով. ուրեմն զործի լծուեցէք և մինչեւ երկու օր առաջին խումբը, 200 հողի ճամբայ հանեցէք Միսիսի զծով, սրտեզ ևս Փրանս. իշխանութիւնը պէտք եզած զլուրթիւնը պիտի տայ»:

Ես (Ա. Զ.) և պ. Փոստոյեան զւնտառուեցանք. ճենք զլոտէինք Հաճընի մէջ եզած պաշտը, անոնք չէին կրնար առտառուէն երեք ամիսէն աւելի զիմադրել: Այլ վայրկեանին հայրենիքին մոխրակոյտը երեւակայութիւնս պատեց: Երէկ մեր բնտանեկան պարագաներուն և ինքնապաշտպանութեան կամիտէին հեռապրում էր «լքել Հաճընը և խմբային ճամբայ ելլել զէպի Սիս»:

Մեր ամբողջ հակառակ-փաստերը, թէ Հաճընը չի կրնար կռուիլ, չունի պէտք եզածը, և արդէն անոնք ճամբայ ելած կ'ըլլան մեր երէկուան հեռապրով եւն., բոլորովին պարտոյ անցան: «Այո, պիտի կռուին և մեռնին հակառակ պարտոյային, ազգին շահը այդ կը պահանջէ» եզաւ. պ. Տամատեանի վերջին խօսքը:

Նորէն համազգային ժողով զուժարել պէտք էր: Իրիկուան ժամը Յին Ազը. Միութեան չէնքին մէջ ժողովը զուժարուած էր: Վերջին որոշում. «Հեռազրել որ զիմազրեն և կռուին քաջարար»: Ընդարձակ հեռազիր մը խմբազրուած էր. ինծի վիճակուած էր Հաճնոյ լեզուի փոխել և Փրանսերէն առներով հեռազրել Ինքնապաշտ. կամիտէին: Իմաստը այս էր. «Այս ճիւղին բուքին գաղթելու ասան իրեն յատուկ որոշ զահերը կրնայ ունենալ: Դուք հայտ վայել և հաճընցիներու քաջութեամբ կռուեցէք. իւրաքանչիւր երկու օրը երկու հարիւրական հողի պիտի զրկուի Ձեզի օգնութեան. օգանաւ մըն ալ պիտի գայ Ս. Մարգիսի բաց դաշտը. գուք ներմակ խոշոր խաչ մը շինեցէք, որ իր բերած պիտոյցները և նամակները ձգէ»: Ստորազրուած էր պ. Տամատեանէ, յարանուանութեանց պետերէն, Ազը.

Միութեան և Հայր. Միութեան վարչութեան զլուաններէն: Ժամը զիշերուան 12½ին հեռազրուեցաւ. հեռազրը Հաճըն հասած էր. պ. Կարազեա իվիխանեան ստացած ըլլալը իմացուց. ու հինգ վայրկեան շանցած՝ էր կրկին կը հարցուէր, անպատասխանի մնաց. Ֆէքէն հեռազրութիւյր կարած էր. վերջին հեռազրը և վերջին խօսքը Հաճընի հետ ուղղակի միայն «այս» մըն էր: Յարտերուութիւնը խզուած էր:

14 Մարտ.— Ուրէշ ելք շիրտ. սրացաւ հաճընցիին և Հայր. Միութեան կը մնար կամաւորական շարժումը զօրացնել: Եկեզեցուց զանգակը անընդհատ կը զարնաէր: Կամաւորներու թիւը 200էն աւելի էր:

15 Մարտ.— Յրանս. իշխանութիւնը տառջին հերթին 500 հրացան (մի հարուած), պէտքը չափ վամվուշտ և պարէն տուաւ (հաց, լուրիա, պուլլուր, իւզ, միս ևն.): Իրիկուան զէմ քէմքը մեծ վրանի մը մէջ անցուց 200 հողին, հաղուստ և կապուստ ստացաւ: (Իմ տրամազրութեանս տակ Հ. Բ. Ը. Մ. ի կողմէ զրկուած կը մնար, Հաճըն զրկուելու և կարօտեալներուն բաժնուելու համար:)

16 Մարտ.— Աւտուան թրէնով Ա. խումբը (200 հողի) Միսիս մեկնեցաւ, ևս ալ զացի կէսօրին մօտ: 20-25 հողիէ բազկացեալ ճիւղարներու(*) խումբը հրամանատար Չանկալեանի և Արմազանեանի առաջնորդութեամբ Միսիս հասան: Չինուարին կորովը տեղի էր: Պատրաստութիւն կը տեսնուէր, երկրորդ օրը ճամբայ հանելու:

18 Մարտ.— Ա. խումբը (200 հողինոյ) այսօր Միսիսն մեկնեցաւ, Միս երթալու և անիէ Հաճըն անցնելու համար: Առանա Բ. խումբը պատրաստուած էր. հաճընցիութիւնը իր Հայր. Միութիւնով ամենամեծ շարժումը ստեղծած էր. համազրային շարժում մըն էր, որ տեղի կ'ունենար:

19 Մարտ.— Բ. խումբը պ. Պողոս Թուրսարգիսեանի առաջնորդութեամբ Միսիս եկաւ, երկու օր մարզուեցաւ: Պ. Պողոս Քէյլչեանը միատին էր, փոխ տեղակալի աստիճանով:

21 Մարտ.— Բ. խումբը մեկնեցաւ: Պ. Պողոս Քէյլչեան՝ կարծես նախազրացում մ'ունեցաւ. «Ես պիտի մեռնիմ. երկու տողով կտակս զրեմ և մեռնելէս վերջ՝ Պոլիս սիրուհիս Տօքթ. Նապաշեանի ազջկան զրկէ» ըսաւ, զրեց, զոցեց պահարանի մէջ ու մեկնեցաւ: Այս

(*) Ձիերը և 2 կառք Հայր. Միութիւնը իր դրամով գնած էր:

խումբին մէջ հաճընցիութիւնը քիչ էր: Ես Միսիս եմ, առաքման, մատակարարական եւ զէնքի բաշխման զոր- ծը ստանձնած եմ:

22 Մարտ.— Գ. խումբը Միսիս եկած էր. ու. Կարա- պետ Կէօկտէրէլեանի հրամանատարութեամբ եւ ու. Յակոբ Առաջիկեանի (սոյս) հսկողութիւնով: Որբա- խոյ ու. Հերեանն ալ իրբեւ պարզ զինուոր, 50 տարե- կան, եկած էր: Այս խումբին պակասը շատ էր: Լրա- ցնելու համար քանի մը օր սպասել պէտք էր: Զին- ուսըները մարզանք կ'ընէին: Հրամանատար ու. Կ. Կէօկտէրէլեան Միսիսի մէջ իր երկայն մօրուքը կը ցու- ցադրէր, թուրքերու զայրոյթը զրգոնելու աստիճան: Թուրքերը Միսիսէն միշտ յարաբերութեան մէջ էին ֆեմալակաւններու հետ, սրանք աշխարհ ալ հեռու չէին Միսիսէն: Տեղացի թուրքերը ընդհ. առմամբ լաւ վե- րաբերում ցույց կու տային առ անի:

25 Մարտ.— Բ. խումբը Սիս հասած էր, առաջինն ալ հոն էր. Փրանս. իշխանութիւնը չէր ուզած Հաճընի օդնութեան վաթալ. Ժէնէրալ Կուրսյի մասնաւոր հը- րահանգով, Հաճընի օդնական սլո գրիել արդիւում էր. ըստ Փրանսացիներու Հաճընը պէտք էր մինակը ձուլէր եւ մեռնէր ի հեծուկս թուրքերու: Տեղն է ըսել որ Սիսի մէջ, իրենց որոշ վերապահումներով Սիսի հայութիւնն ալ աշխարհ լաւ արամադրուած չէ եղած Հաճընի օդնութեան վաթալու համար, Սիսի մէջ հա- ւաքուած սլոթերը ձեռքէ հանելու տեսակէտէն: Սիսն ալ պաշարումի վտանգին տակ էր:

Հաճըն 1919ի ամառը խումբ մը զայցած էր, Յով- սէփ Մեծատուրեանի խմբապետութեամբ. այս խումբը եւ կարգ մը ուրիշ հաճընցիներ Հաճընի ապադայ փոր- ձանքներու եւ դժբախտութեան նախադուռը պատրաս- տեցին: Սիսի կառավարիչ հարիւրապետ Մ. Թէոյար- տայի հրամանով՝ վարչակախօրէն այս խումբի մէջ մասին Սիս կանչուելը յարմար տեսնուած էր: Սիսի մէջ ալ իր դերով ծանօթ ու. Յովսէփի խումբի զոր- ծունէութիւնը, զինքը չէր կրնար Սիսի մէջ պարփա- կել. պէտք էր դուրս գալ, իր մօրթը ազատելու հա- մար: Սիսի Աղգ. Միութիւնն ալ Փրանսական իշխա- նութեան հայերու եւ մասնաւորաբար Հաճընի հան- զէպ բռնած աննպաստ դիրքին համար որոշէր էր Ա- տանայի Աղգ. Միութիւնը տեղեակ պահել: Կորսուելի Յովսէփը զրկել: Հաճընցի Տումանեան ու. Յովհաննէ- սի եւ ու. Պողոս Քէյրիշեանին հետ ճամբայ կ'ելլէ Յով- սէփ, Թումուր կը պաշարուի եւ ճարահատ բերքը կը բարձրանայ խմբով: Հուլ, ու. Պողոս Քէյրիշեան իր միամտութեամբ կը յանձնուի մօտակայ զիւղը քեմա- լիստ սպայի մը, ուր իր կարգին քիչ յետոյ կը սպան- նուի, իսկ միւս երեքը, Յովսէփ, իր զինուորը, Կրպա. Արըճեան եւ ու. Տումանեան զիշերանց կը յաջողին Մի- սիս հասնել մերկ վիճակի մէջ: Հրամանատար Կ. Կէօկ-

տէրէլեանի անխահմարտութեամբ, այս աղաքը, լայն Յայկափէն, ձիհանէն եղած թէլէֆօնի մը վրայ մաս- նաւոր պաշտօնով քարթիթէն Շըվետարի, որ Միսիս ե- կած էր, յանձնուեցան եւ Ատանայի բանառ ստաջնոր- ղուեցան:

27 Մարտ.— Գ. խումբը ճամբայ ելաւ զէպի Սիս. Թումուր պաշարուեցաւ եւ հրամանատարի անճարա- կութիւնով 6 հոգիի զահ եւ կորուստ տեղի ունեցաւ. խումբը զիշերանց նահանջեց, ու. Հերեանի քաջարար կտիւ մղելուն եւ խահմարտեան շնորհիւ:

Սումբը բարոյաբուած էր: Պ. Կէօկտէրէլեան իր- բեւ անկարող ետ կանչուեցաւ: Սումբի մնացած բե- կարները զօրացնելու համար Ատանայի մէջ Հայր. Մի- ութիւնը կարելի աշխատանքը տարած էր:

30 Մարտ.— Ձիււորներու լաւ խումբ մը 40 հոգիէ բաղկացած, ու. Մկրտիչ Երբեմեանի եւ սպայ ու. Վա- հան Փորթուղալեանի ստաջնորդութեամբ Միսիս հա- սաւ:

1 Ապրիլ.— Սիսէն ու. Չանկալեանի հետ զայցող ձիւ- տրներու խումբէն 8-10 հոգի Միսիս հասան: Ծամբան որեւէ արդեւքի չէին հանդիպած բացի փոքր մէկ երկու հոգինաց թուրք չէթէներու խումբի հետ ունեցած ընդ- հարումներէն: Ասոնց արտօնուեցաւ Ատանա երթալ եւ երկու օրէն վերադառնալ: Սումբը կը մարդուէր. Փը- րանս. իշխանութիւնը այս անգամ աւելի վճռական կ'ե- բեւար խումբը օր առաջ Միսիսէն ճամբայ հանելու հա- մար:

7 Ապրիլ.— Միսիսցի մասնաւոր վարձկան թուրքերու միջոցով թուրք չէթէներու մասին տեղեկութիւններ ստացուած էր: Դ. խումբը զօրացուած էր. Ատանա զայցող, Սիսէն վերադարձած ձիււորներու խումբն ալ եկած էր, ամէնքն ալ կուռի մարդ: Չաթցի եւ հաճըն- ցի լաւ աղաք:

Այս խումբը իրեն սոյալութիւն ըրած էր 6-7 օրէ ի վեր զիշերները մարզանք ընել: Սումբը ոչ մէկ բանէ տեղեկութիւն չունէր: Պ. Մկրտիչ Երբեմեան, ու. Վ. Փորթուղալեան եւ ես (Ա. Չ.) սրուէր էինք այդ օրը խումբը զիշերանց ճամբայ հանել մարզանքի երթալու անուան տակ. անոր համար որ նախ թուր- քերը չիմանան, ինչպէս եղած էր մեծամօրուհ հրամա- նատարի օրով, յետոյ խումբին մէջ, եթէ երբեք ան- սիրտներ կան, չփախին: Միայն 10 ժամուան կերա- կուր տուի երկու կառքի մէջ: Մնացած սարէնը եւ ռազմամթերքը յաջորդ օրը պիտի զրկուէր:

Սումբը ճամբայ ելաւ: Գիշերուան ժամը 7½ էր:

8 Ապրիլ.— Առտու կանուխ 10 կառք Ատանայէն հա- սաւ, պարէնը եւ ռազմամթերքը բեռնուած էր. ժամը

9ին կը սուրտէր, Թումբուէն գալիք հրամանին, կառքը ճամբու դնելու համար:

Ճիւղաւն գեախին վրայէն թանձր մուխ մը պատած էր. սա նշան էր մեր տղոց յաջողութեան. բայց սուրհանդակը կ'ուշանոր: Մխիթի թարք մըլուր, Ալի պէյ անուն արգանացի մը, լաւ էր մեզի հետ. ան ալ կռահեր էր, առտուանց քաղաքը մարդ չկայ. կամաւորներու շարժումը չերեւիր: Կանչեց զիս. «Այս զիշեր հայերը զիւզացի մը սպաննած են. տէրը եկած է կը բողբէ»: Ես՝ «մերկնները մարդասպան չեն, հաւանաբար այդ խեղճ շօտանը իրենք թուրքերը սպաննեցին հայերու անունը արատուորելու համար Փրանսացիներուն քով» պատասխանը տուի:

Պատրաստ ձի մը հեծայ եւ հետս զինուոր մը տանելով Թումբուի ճամբան բռնեցի, սուրհանդակը քաղաք չօտեցնելու նպատակով: Մուխը հետզհետէ կը շատնար. սա նշան էր, թէ մերկնները բերզը դրաւած են եւ մօտակայ Ղըրմըտլու զիւզը կ'այլեն: Մխիթէն ժամ մը հետոցայ. երկու ձիուոր հեւ ի հեւ կը վազեն զէպի ինձ, զաշտը ոչ ոք չկար, ամայի էր: Սուրհանդակն էր: Պատիկ ընդհարումէ մը վերջ բերզը դրաւած եւ Յ զիւզեր ալքուած էին. սուրհանդակը կու գար պարէնը եւ սպամթերքին աւելցած մասը տանելու:

Ես Մխիթ մտայ, կառքը ճամբայ կը հանէի, յանկարծ օթոյով Փրանս. սորայ մը, գարիթէն Տրոմարը եկաւ. արգիլեց կառքին մեկնումը եւ ինձի ալ խախտ հրահանգեց, որ լաւ դրեմ եւ խումբը ետ կանչեմ: Պ. Վահան Փորթուղալեանին ինքը Փրանսերէն եւ ինձի ալ հայերէն երկուսը մը դրել տուաւ, խումբին անպայման լիբադարձը յայտնող: Սուրհանդակը զնայ: Ճիւղաւնի թուրքերը բողբեր էին սպաննուած չոպանին, այլուած զիւզերուն եւ բերզի դրաման զէմ, հայերը ցոյց տալով իրեւ աւերիչ եւ քանդող բարբարոսասնք այն թուրքերն էին, որ Թումբուէն փախեր էին զէպի ձիւն ալ օրը, ասոնք այն թուրքերն էին որ պ. Պօղոս Քէյլեանը սպաննեցին եւ գոցին ձիւն բողբելու, որ հայ չէթէներ պաշարեր եւ բերզը եւ խաղաղ բնակչութիւնը կը կողոպտեն եւ կը կոտորեն: Ֆրանսացիներու շփոցած դաւակը:

Գիշեր եգաւ ժամը 10, խումբը չեկաւ. պ. Տամատեան Փրանսերէնով կը հեռադէր. «Պ. Պրեմանի կողմանէ եղած պահանջքին վրայ մարդ զրկէ եւ խումբը կանչել տուր»: Գարիթէն Տրոմար քովս եկաւ, իմ հեռագիրը ստանալու հարցուց. իրեն ալ պ. Պրեմանին հեռագրուած էր ինձի հեռագրուած ըլլալը: Տրոմար այնպէս կը կարծէր որ ես սուրհանդակը չէի զրկած խումբը կանչել տալու: Կը սպառնար զիս պատերազմական ատեան կանչել տալ, եթէ խումբը մինչեւ առտու չվերադառնար:

Պարէնը եւ կառքերը գրաւուած էին, վախնալով թէ մի դուցէ ես զազանի կերպով զրկեմ խումբին, որոնք

պաշարը իրենց հետ ունենալով այլեւս չվերադառնան բնաւ:

Լէյկանին չորս տղայ, լաւ եւ քով հայեր՝ պ. պ. Խան, Մ. Շահպաղ, Ժոպ եւ Վէլքիլեան ինձի սկզբի օրէն իրեւ օղնակն տրուած էին: Մթերանոցը 6-700 զէնք եւ փամփուշտ կայ. կանխազգացում մը ունեցայ, որ առտու կանախ Տրոմարը կրնայ դրաւել: Գիշերանց այս չորս տղոցմով, 500էն աւելի զէնք վերցուցինք եւ հոգի փոսերու մէջ թողել տուի, որ յետոյ միջկուցական զին. Մարմինն փոխանցեցին:

9 Ապրիլ.— Արշալոյսին, գուռը ծեծուեցու, արթընցայ. պ. Վահան Փորթուղալեանն էր. յարնած եւ ընկճուած երեւոյթ մը սնէր. անմիջապէս հանդատացուցի: Խումբը ցրուցան կու գար: Մեռել եւ վերաւոր ալ կար: Պ. Երբեմեան վերաւորուած էր ձախ ուսէն, ծանր վերաւոր էր պ. Եղեան, շաթցի Անդրանիկի զինուորներէն յաջթանդամ մէկն էր: Սխեյն վերադարձող ձիուոր խումբին կը պատկանէր: Երկու տղայ ազատելու համար, թուրքերու վրայ խոյսցած ատենը թշնամի գնդակէ մը վերաւորուած էր. Ատանա փոխադրել տուինք եւ հրանդանոցին մէջ մեռաւ:

Տրոմար ամբողջ խումբը զինաթափեց, պիտայքները դրաւեց:

Խումբէն 40-45 հոգի պակաս էր, պ. Լեւոն Փորթուղալեանի ընկերակցութեամբ: Բերզէն չէին կրցած իջնել զիշերանց: Թէլէֆոնով անմիջապէս տեղեկութիւն տուի Ատանա Աղլ. Մխիթեան, յայտնելով անոնց Թումբուի մէջ պաշարուած ըլլալը, անօթի ծարաւ, «օդնաթեան հասէք» լսելով. ամէն զինուոր 10 ժամուան ուտելիք ունէր. 30 ժամէն աւելի է եղած: Օդանաւ մը անցաւ, Մխիթէն զնայ Թումբուի կողմը եւ վերադարձաւ: Պ. Տամատեան կը հեռագրէր, թէ «օդանաւը ոչ ոք չէ տեսած, բայց բերզի շուրջը եղած թուրքերէ»: Մինք այլեւս մեռած կը կարծէինք այդ խումբը:

10 Ապրիլ.— Չտակի շարաթ օրն էր. Ատանայէն ուղտուեցայ. չղացի խումբին տեղեկութիւն մը տուած չըլլալու համար:

11 Ապրիլ.— Չտակի կիրակի առաւօտ, խումբը մեծ մաքառամներէ վերջ եկաւ Մխիթ հասաւ, որուն համար օղանաւը ոչինչ յայտնեց:

Տրոմար այս բեկարներուն զէնքն ալ գրաւեց: Խումբը 6 հոգի կարուստ ունեցած էր:

Ահա այս կերպ վերջացաւ Մխիթի կամաւորական շարժումը անունը կրող Հաճընի օգնութեան փութալու գործը, Փրանսական իշխանութեան բարեացակամութեամբ !!! Իսկ անգին, Հաճընի մէջ, անոր դրօշակին սակ մեռնելու պատրաստ ժողովուրդ մը կը պատրաստուէր յուսալու, ըստ իրենց խոստմանը, իւրաքանչիւր երկու օրը երկու հարիւրական հօգինոց խումբի մը

օգնութեան: Խեղճ Հաճըն, ահա քեզի պաշտպան հանդիսանալու կոչուած ասպետականները, քու դերեզմանդ փութեցին, այն օրը՝ որ քեզի օգնելու խոստամով, քս գաղթիւ արդեւ եղան:

14 Ապրիլ — Երեք օր եւս գարիթէն Տրօմարի հետ պահետի եւ զինուորներուն զինքն եւ այլ պիտայից հաշիւը կարգադրելէ յետոյ Ատանա վերադարձայ:

Հան Հաճընցիութիւնը յուսահատած, իր շատարմի շրջանը կ'ապրէր. Պետրոս եղբ. Ստրաճեան իր հիւանդութեանը պատճառով, ապագայ փախուածները նկատի ունենալով եւ խորհելով թէ Կիպրոս արքա երկիր մը բլրալով կրնայ հանկէ Հաճընցիին վերջուր եւ կարուտի ենթարկուած բլրալը շատ շատ կերպով օտարներուն իմացնել, քանի որ իրենք, Քրանսայիք ուղեւորի Ախէն ճամբայ շտախ կամաւորներուն զէպի Հաճըն մեկնամին եւ այս կողմէն ալ շփոյցած թուրքերուն զիմամներուն տեղի տալով քանդեցին հազար ու մէկ զհազարութիւններով մէջտեղ բերուած կամաւորական շարժման մեծ գործը, — Պետրոս եղբ. այս նպատակով Կիպրոս մեկնած էր:

Յրանապիք (զրական խոստամ մը միայն) Մարտ 20ին օգնուած մը զրկիւր էին Հաճըն, որը Ս. Սարգիսի պաշտին վրայ եղած ճերմակ խաշին վրայ երկու սնուակ փամփուշտ եւ ժողովարար խրախուսող յայտարարութիւններ ձգած էր:

Պետրոս եղբ. Կիպրոս մեկնումէն առաջ Պատրիարքարան եւ այլ տեղեր իրբեւ առաջնորդ Հաճընի եւ օգնութիւն հայցելու համար եկող պատուիրակութեան նախագահ՝ զիմամներ կատարեց, սակայն եւ ոչ մէկ տեղէ զրական օգնութիւն չէր եղած: Պետրոս եղբ. Կիպրոսէն եւս. Ահարոն Գրեգորյան իզմիրէն մասնաւոր թողցիկներով Հաճընի անմիջականօրէն օգնութեան կարօտ բլրալը մինչեւ եւրոպական պետութեանց ուշադրութիւնը թէեւ զբուռեւ տուած էին, սակայն անոնցմէ եւ ոչ մէկը չուղեց միջամտել. հատարար իրենց շահը պիտի փոսնուէր միջամտելու պարագային, ինչպէս կ'ըմբռնէին ասպետականները, փախնալով օգնութեան փութալէ, որ մի զուցէ Յրանքլին Պաշտին սիրելի թուրքերուն բարկութիւնը զրկուուէր, պատճառ գտնալով ապագայ համաձայնութեան խանգարուելուն: Պետութիւնները Հաճընի քայքայումէն, շարքուէն չէին սպասէր: Անոնք մէկ բան միայն նկատի ունէին. — Թուրքիոյ մէջ իրենց ապագայ անտեսական շահերը չփոսնուին:

Հաճընցիութիւնը Հաճընոյ մէջ իր սպորումներուն մէջ միմալը թողուած էր: Ու անոնք երբ զիմային թէ գուրբը, Ատանա դեռ կենդանի է, Հաճընի Հայր. Միութիւնը իր կարելին կ'ընէ ճար մը, միջոց մը գտնելու համար, որոնք միայն յարարութիւն մշակելու մասին, որոնք կը քաջաբերէին. սակայն անկարելի էր, անոնք

այդ ալ չէին զիտեր, անոնք միայն մէկ բան ունէին իրենց զէմը, — քէմարականներու յարձակումները:

Հաճընցիները Հաճընի մէջ, Ատանայի Հայր. Միութիւնը Ատանայի մէջ երբ ալ սպաս իրարմէ լուր ունենալու մտատանջութիւնով կը շարժարուէին, Սիւրը զարգախար մը անեցած էր. — (զրամական վարձատրութիւնով մը) զրկել մէկը, որ կարենայ մտնել Հաճըն եւ հարկ եղածը պատմէ անոնց, կամաւորներու մեծ մասին մինչեւ Սիւ հասնելը, Հաճընցիներու եւ ուղղովին հայութեան իրենց համար շահագրգռուելը հասկնելով տեղեակ պահէ զիրենք ասպետականներուն անհարեացականութեան այս ամէնուն հանդէպ:

Մայիս 19ին, 1920, Հաճընցի պ. Ատատուր Սաչեանը (200 օտմ. հնչուան սակի վարձքով) կը մեկնի Հաճըն եւ պաշտպան շրջան կարելով կը հասնի Հաճըն Ս. Սարգիսի կողմէն, սակայն այդ կողմէն անկարելի բլրալուն մուտքը քաղաք, զեջերանց կ'անցնի Ս. Յակոբայ կողմը, զօրանցի մօտէն, տանց նշմարուելու թշնամի պահակներէն, Պուլախի կամարջէն կը մտնէ ներս, ամսու 22ին: Սիւն աւարած նամակները կը յանձնէ. կը տեսնուի զին. հրամանատար պ. Սարգիս ձէպլճեանին հետ. կը խօսի այն ամէն բաներու մասին, որոնց արեւը կը հանդիսանան ասպետականներ իրենց օգնութեան փութալու գործին մէջ եւ երկու օր միջը կը մեկնի նորէն Սիւ, անտեղով անոնց բազմանքը յայտնող նամակներ:

Պ. Ատատուր Սաչեանը Մայիս 30ին Սիւ կը հասնի. Սիւի մէջ իրարանցում մը, բնականօր շարժում մը կայ. երկու օր առաջ հրահանգուած էր տեղացի հայութեան, որ երկու օրէն Սիւն Ատանա մեկնելու պարտաստուին լքելով քաղաքը թուրքերուն: Սաչեան Ատատուր, սիսեցիներու հետ Ատանայ հասաւ Յունիս 1ին եւ Ատանայի Հաճընցիութիւնը եւ ամբողջ հայութիւնը տեղեակ եղաւ Հաճընի անցքերուն:

Սիւի պարսպամով Հաճըն միակ քաղաքը եղաւ Կիլիկիոյ մէջ, որ միմալը ձգուած էր իր բախտին, կարուտի ճամբուն մէջ կը տուայաէր: Սիւի պարսպամով Հաճընը փրկելու յոյսերը բուրբովին մարեցան. այլեւս անկարելի էր օգնութեան փութալ, Սիւը իրբեւ յենակէս ճառայեցելով: Այլեւս Հաճընի նահանջը յոյսն ալ մարած էր, զանէ ի հարկին կրնային թիչ գահ տալով 2-3 օրէն Սիւ հասնիլ: Ամէն պարագայի տակ Հաճընը այդ օրն էր որ իր զերեզմանը ողջ-ողջ կը զիտէր:

Պարէն չունէր: Ըստ Հաճընցիներու տեղական սոփիստութեան, ձմեռուան համար ամբարուած պարէնը Մայիս ամսու միջերը բուրբովին սպառած պիտի ըլլային: Կոռուղ սլօթերը հեռուհեռէ կ'անհետանային թշնամի զնդակներով եւ անօթութիւնով: Թշնամին մօտեցած էր քաղաքին զուրբ. խոյանքներով թշնամիին զարնել եւ հեռացնել՝ թարմ ութի պէտք ունէր: Այսպէս ամէն ինչ, Հաճընի վերկութեան յոյս չէր ներշնչեր: Հաճընցիին կը մտար այլեւս ընել զերմարդկային այն

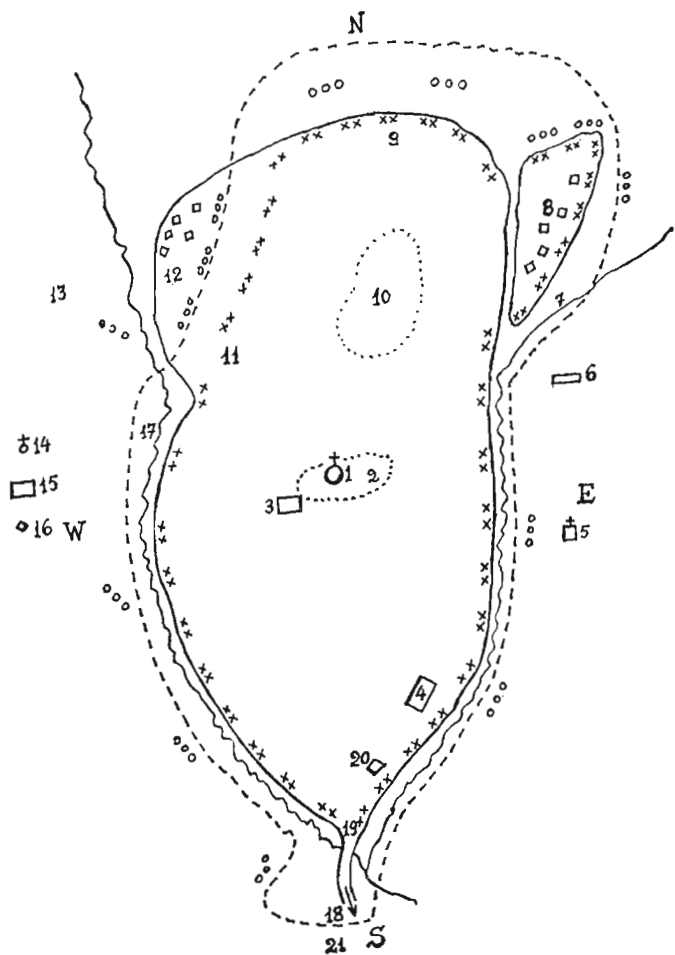
ճիւղերը, որոնք զինքը կրնային օր մը աւելի տարեցնել եւ սոյա մեռնիլ:

Եկած նամակները սրտակեղծք տեղեկութիւններ կու տային: Երկու սուրբ, երկու կրտսի մէջ մնացած էր հաճընցին, — քուրքը եւ սովը. թուրքին պակասը սովը կը լրացնէր: Յուշած հաճընցին ներքնապէս կը կրծուէր, կը մաշէր: Ելք՝ միայն կուտիլ եւ մեռնիլ:

Անոնք անմիջական օղնութենէն աւելի, կ'ուզէին խմանալ թէ Սիւ եւ կամ Ասանա հոյ մնացած է թէ ոչ: Անոնք Մարտ 14էն ի վեր արտաքին աշխարհէն յարաբերութենէ խզուած էին:

ՀԱՃՂՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱԿԱՏԸ
29 ՄԱՅԻՍ 1920ԻՆ

Վարտէսը պատրաստած է դայմադամ
Պրն. Կարապետ Չալեան(1)

- 1.— Մայր եկեղեցի
- 2.— Բերդ

(1) Յար եւ նման քարտէս մը կը գտնուի նաեւ Միւնա վե-րածինի քուրքերուն մէջ, առանց պատրաստողի անուան յիշատակութեան:

- 3.— Դպրոց (քարաշէն)
- 4.— Կառավարչատան
- 5.— Սր. Սարգիսի սրբանոց
- 6.— Խաղախորհարան
- 7.— Գրադար(?) ջուր
- 8.— Գօրուշեաններու թաղ
- 9.— Կէլէկ թաղ
- 10.— Մոխրակայան (այրատ 1915ին)
- 11.— Գանլը Փայտար
- 12.— Եսալեանեանց տաները
- 13.— Չէչպէկ
- 14.— Սր. Յակոբայ վանք
- 15.— Զօրանոց
- 16.— Թուրքարդիտեանեանց տանը
- 17.— Չաթախի ջուր
- 18.— Ատանայի ճամբայ
- 19.— Քէրկեղէնի կամուրջ
- 20.— Ժանտարմըրի շէնք
- 21.— Խամուրճի Կէտիկի (Սինլիքար) շրջան.
- Թշնամի պաշարման օղակը
- o o o Թշնամի ինքնապարծ պէնքեր (զնպայեր)
- x x Մեր զէրքերը:

Հաճընի դայմադամ պ. Կարապետ Չալեան ներկայ քարտէսով շիֆրէ(2) նամակ մը պրած է, որը կու տամ ստորեւ.

ՇԻՖՐԷ ՆԱՄԱԿԻՆ ՊԱՏՃԵՆԸ

Ա.

«Ունիմ 15 օրուայ պարէն եւ 10 օրուայ վամփուշտ եթէ 10 օր ալ ուշանաք՝ փճացումը անխուսափելի է:

Այսքան յարազում դաւաճանութիւն է:

Վաղը պատմութիւնը ճիւղերը պիտի անուանէ ձեզի:

Եթէ խելք ունիք, աչք եւ խիղճ կայ, քարտէսը ձեզ ամէն բան պիտի սրտամէ. աւա՛ղ շատ ուշ է:

Կեցցէ՛ հերոս Հաճընը. մա՛հ խօսքի հերոսներուն: Տակաւին կը խաղա՞ն փարթիի սրիկաները»:

29/5/20
Հաճըն

ՉԱԼԵԱՆ
(ստորագրութիւն)

«Յ. Գ.— Հապճեպուլ, տկար ուժով դալն ալ չիտակ չէ»:

(2) Ծածկագիր (Փրանսերէն):

Բ. ՆԱՄԱԿ ՄԸ

Արամ Զատուչէն գրած՝ Սիւսի կամուրներու հրամանատարութեան, որ Ատանայէն գրուած էին Հաճըն մեկնելու համար:

Սիւրելի պ. Զանկարեան,

Կը յուսամ ողջ ասողջ ձեր գինուարներով Սիւս հասաք. ինչքան երախտապարտ պիտի ըլլայինք, երբ նայն ճամբայով Հաճըն գայիք եւ միացած կտակները թարգին գէմ:

Սիւրելիս, շատպեղէք, ժամանակը կանցնի պարտականութեան, մերջը 6-7 հազար հայութեան դիակը միայն պիտի գանէք: Ատանայի մէջ սենեցած խամբովս պատրաստ եմ ձեզի հետ միասին գործելու. վրեժառու հայր սակ աւելի յարմար ժամանակի չի սղասեր:

Հաճընի Կէլէկ թաղի հրամանատար ԱՐԱՄ ԶԱՒՈՒՇ

28/5/20, Հաճըն

Յ. Գ.— Պ.Պ. Պօլս թուրքպիսեանի, Սարգիս Արմաղանեանի, Ննովք Տարտաղանեանի եւ բարբ հայ կամուար գինուարներան յաջողութիւն կը մաղթեմ. կա՛մ կը մեանանք եւ կամ ոչ, մեր վրէժը թող լուծեն: Սպասելու ժամանակ չէ, Հաճընը ձեռքէ պիտի երթայ. օգնութիւն:

ՆՈՅՆ

Գ. ՆԱՄԱԿ

Հաճըն, 28 Մայիս 920

Տիրար հրամանատար ընդհ. կամուարաց,

Ահա Յ երկար ամիսներ մենք կամուարներս հաճընցիներու հետ միացած, բարբարս թուրքին միթրայէօղին կրակին գէմ կուրծքերնիս եւ ճակատնիս բացած կը կուսինք: Թշնամին քանիցս անգամ իր բոլոր սեփերով փորձեց Հաճըն մանել, բայց փառք Աստուծոյ, մեծ կարաստով նահանջեցին: Հիմա քաղաքին շատ մօտեցած են. վանքը, զօրանոցը, Թուրքարպիսեանենց տունը, Ս. Սարգիսի սրբանոցը, Գրաճտի շէնքերը, Նաղլեանենց ու Ռաքայէլեանենց տաները (Չաթախի կողմէն) թուրքերու կողմէ գրառուած են մեծ կարուստներով: Մեր կարուստը շատ քիչ է: Վաս է այն հայը, կամաւորը, որ կոնակէն կը վիրաւորուի: Հաճըն ամէն կերպով ուժաթափ եղած՝ Ձեր օգնութեան կը սպասէ: Դեռ ուշ չէ, սիրելի ընկերներ, օգնութիւն. վրէժ, վրէժ, կատարենք մեր պարտականութիւնը: Քիչ մը ուշացումով անողուտ է ամէն ինչ. ու այն ատեն աղաղայ սերունդը մեզի անէծքով պիտի մտնայ:

Մեր խումբն ու հաճընցիները կատարեցին իրենց պարտականութիւնը. պահեցին Հաճընը մինչեւ այսօր ամէն գնով: Ասիէ մերջը եթէ երբեք ան մեանի, մե՛զը ձեզի: Ամենամեծ պատասխանատուութիւնը ձեր վզին պիտի հակի: Շատպեղէ՛ք, Հաճընը վիղը ծռած ձեզի կը սղասէ: Անմիջապէս, օգնուով օգնութիւն: Վազեցէ՛ք, ընկերներ, Ձեր հայրենակիցները, գերեզմանի խորերէն ձեզի ձեռք կ'երկարեն, եկէ՛ք, կեանք տուէ՛ք:

Հաճընի կամուարաց խմբապետ (Չ. Թ.) ԶԱՆԻՅԻ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Նամակները շատ էին, անհատական եւ պաշտօնական. ես միայն երեքը մերցայցի, մէկը զայնապամին՝ իշխանութեան մարզան, երկրորդը՝ Հաճընցի կուսակցի, երրորդը՝ հանգանուղ եւ կուսի մէջ մեծ բաժին սենեցող առաջնորդներուն, կամուարներու խմբապետին: Երեքն ալ մէկ բան անին իրենց մէջ. Հաճընը օգնութեան կարօտ է, փրկութեան փութացէ՛ք:

1 Յուլիս.— Սոսցիները ամբողջ մերազարծած էին Ատանա. Սիւր պարպուած եւ յանձնուած էր թուրքերան Ֆրանս. իշխանութեան ձեռքով:

Հաճընի Հայր. Միութիւնը Հաճընի համար յետ այսու հայերու միջոցով փրկութեան համար յոյսը բոլորովին կարած էր: Ժողով մը գումարեցին եւ որոշեցին որ. 1.— Աղբ. Միութեան միջոցով Ֆրանս. իշխանութեան գիմամ կատարուի, Հաճընը եւս Ատանա փոխադրել տարու համար, 2.— Օգնուով մը Հաճըն իմաց տրուի Սիւսի պարպումը, որ նահանջի մը պարագային Սիւս մանելու ջանքով չկատարուի: 3.— Ամերիկացիներու միջոցով Ատանայի մօտիկը բանակած քեմալիստներու պատասխանութեան հետ համաձայնիլ, հաճընցիներու գէմ կուսակց թուրք սթեբու հետ հաշտեցնելու համար:

2 Յուլիս.— Փրանս. իշխանութիւնը Մէրսինի մէջ Ֆրանքօ-քեմալիստ գինուար մը կնքած եւ բանակցութիւնով գրազած ըլլալուն համար, պ. Պրէմոն իրեն եղած զիմումին, Հաճընը փոխադրելու եւ օգնու մը զրկելու մասին, որոշ պատասխան մը չէր տրուած: Զինադադարը հայերու աննպաստ էր. ժողովուրդը շատ յուզուած էր: Համազգային ընդհ. ժողովով որոշեցին գիմել Ֆրանս. իշխանութեան եւ գինուարին քրիստոնեայ տարբերուն աննպաստ ըլլալը ուշադրութեան յանձնել: Ժէնէրալը (Տիւֆիէօ) քաղաքին երեւելիները ընդհանուր խորհրդակցութեան հրահրելով պարզեց գինադադարի կարեւորութիւնը եւ Ֆրանս. իշխանութեան Կիլիկիայէն մեկնելու մասին եղած լուրին բոլորովին սուտ ըլլալը:

3-4 Յուլիս.— Ամանտի անկախութեան հռչակման լուր մը կը տարածուէր: Օր մը վերջ հերքուեցաւ:

5 Յուլիս.— Կատալարութիւնը խոտոցաւ սողմամբէրք տալ եւ օգնուաւ մը զրկելէ Հաճըն:

6 Յուլիս.— Սիւսէն եկող Գաղթակրանոց Յանձնախումբի անդամ ընտրուած էի: Ժէնէրալին կրկին զրաւոր զիմամ եղաւ, զօրք եւ օգնուաւ զրկելու գործը շուտով կարգադրելու համար:

Միտիսէն ոչոր եւս եկան հայեր. Աստուր Հաջեանը տեսայ եւ Հաճընէն լուր տալի. Հաճընէն նոր եկած էր: Ժէնէրալին զօրք եւ սողմամբէրք ուղարկեցաւ: Օգնուաւ զրկել: Գինեմոլ հայ մը օրիշ հայ մը սպաննեց: Ինճիրլիքի վրայ յարձակում եղաւ: 2 թուրք սպաննուեցաւ:

11 Յուլիս.— Տօքթ. Տաա ամերիկացիներու կողմէ, հաճընցիներու համար Իլհամի պէյլին հետ քեմալականներու հետ բանակցութեան սկսաւ: Քեմալականներու պետք, նամակ գրած էր Հաճընի թուրք հրամանատարին, կացութեան տեղեկանալու եւ անոնց այս մասին գաղափարը շօշափելու համար, թէ թուրք զինուորը համաձայն է հաճընցիներու հետ համերաշխելու տաշարիւղուած պայմաններով: Պատասխանը մինչեւ 5 օր պիտի ստացուէր:

Հաճընցիներու, Քրանու. իշխանութեան Հաճըն զրրկելիք զօրքի, սողմամբէրքի եւ մինչեւ անդամ պարզ լրատու օգնուաւ մը զրկելու մասին հաւատք չունէինք. ընդհանուր փախաք մը կար, որ պէտք է ամէն գնով թուրքերու հետ համաձայնութեան գործը յաջողցնել: փրկութեան միակ ճամբան այս է: Պ. Տամատեանի մօտ եղած մեր ինչպանքի վրայ, պ. Տամատեանի մասնաւոր հրաւերով պ. պ. Չամուրեան, Պօլաթեան, Իզմիրլեան, Գրաճեան, Պ. Թուրսարղիսեան, պատուելի Խաչատուրեան — Փոստոյեան (Հաճընի պատուիրակութեան անդամներ) եւ (Չալեան) ես, կանչուեցանք. Հաճըն մասին խորհրդակցեցանք եւ որոշուեցաւ՝ նկատելով որ ամէն տեղէ Հաճընի օպնութեան երթալու մեր զիմումները սաղարիւն կը մնան — մինչեւ անգամ Քրանու. հանր. նախագահին — հետեւեալ առաջարկներով պատուաւոր եւ փրկարար հաշտութիւն մը կնքել թուրքերուն հետ: 1.— Հաճըն մէջ թուրք իշխանութիւն մը հիմնել. 2.— Պրանսականին տեղ թուրք զրօշը պարզել. 3.— Հայերը գէնքերնին չյանձնեն. 4.— Ժանտարմըրիին կէսը հայ եւ կէսը թուրք ընել. 5.— Պարենաւորումը թուրքերը ապահովեն. 6.— Թուրք չեթէն եւ զինուորը քաղաք չմանեն. 7.— Ընդհանուր ներում հայերուն:

Ահա այս հիմունքի վրայ էր որ Տօքթ. Տաա սկսած էր բանակցիլ թուրքերու հետ: Այս բանին սյո կու տար Ատանայի վոյին ձեւալ պէյ եւ պարսկական հիւպատոս Ասաա խան:

9-10 Յնս.— Պ. Չանկալեանը տեսայ. Ինճիրլիքի յարձակումը կը շարունակուի: Աստուր Սաջեանը Պ. Պրէմոնին տարինր. Ժէնէրալ Տիֆէյէն Պէյրութէն եկաւ: Թուրք զինադատարը 15 օր եւս յետաձգուեցաւ: Ժէնէրալը խոտոցաւ օգնել Հաճընին. օգնուաւ պիտի զրկէ: Սեյիթ թուրք տաները զրաւեցին, ստոր վրայ Քըրանոցիք թուրքէն ժանտարմ զրեցին: Գաղմագամ Չալեանէն չիֆթէ նամակ եւ Չանիէլ Թորոսեանէն Հաճընէն 29 Մայիս նամակներ տալ: Ազր. Միտիսիներ հայերը կարգադատութեան կը հրաւիրէր: Ինճիրլիքէն թուրք զերինը բերին. Տօքթ. Տաա էր համի պէյլին հետ քեմալականներու բանակցոց գնաց: Հաճըն օգնուաւ զրկելու համար Պ. Փորթուպալեանը տեսայ:

14 Յուլիս.— Կատալարութեան տուած տեղեկութեան վրայ, Հաճըն երթալիք օգնուաւ զրկելու համար 10 հ. վասօղ, 10 քիլօ քլարաթ տը վաթաս եւ 2000 դարսիլ պարատուեցիլ եւ կատալարութեան յանձնեցինք:

15 Յուլիս.— Օգնուաւ մեկնեցաւ կ'րալին: Պրանու. իշխանութիւնը մեզի կ'օրօրէր. թույլ էր ինչպանքներուն հանդէպ:

16 Յուլիս.— Օգնուաւ չէր մեկնած: Հայրենակցական Միտիսիներ էր ժողովին մէջ որոշեց ժէնէրալի թույլատուութեամբ անթել հետազրայ զիմել Քրանու. հանրապետութեան նախագահ Միլլանի, Էրեւսիստանական Ժողովի նախագահ Տէշանէլի, Ժէնէրալ Կարալի եւ Այզ. Պատուիրակութեան, Հաճընի փրկութեան համար: Հետազրուեցաւ:

18 Յուլիս.— Ատանայարնակ հաճընցիներու ցանկը պարատուեցաւ: Տօքթ. Տաա քեմալականներէն պատասխան ստացած էր. համաձայն էին: Հաճընը այս ձեռնարկին տեղեակ պահելու համար Տօքթ. Տաաին նամակ մը տրուեցաւ, որ քեմալականներու միջոցով Հաճըն հասցուի: Նամակին մէջ կը յիշուէր նոյնպէս որ հայերու կողմանէ Տաաը, պարսկական հիւպատոս Ասաա պէյլը ուրիշ երկու թուրք պատուիրակի հետ հող պիտի գան եւ այլ հիման վրայ պիտի բանակցին: Պայմանները եւս յիշուած էր, զոր վերը յիշեցինք:

Ազամ Սօլանդեանի 1413 60/100 թրք. սակին եւ 50 եգիպտակին եղելէ 3Փ. Քէքլիքեանի տուել ընկալարով: 2/ինազարբը մինչեւ 10 Յր. Էրկարաձուեցաւ: Ժէնէրալ Կարալին հետազրեցինք Հաճընի համար:

19.— Հայեր Գուրա Թէփէէն թրքական 2 զրօշակ զրաւեցին: Մէկը սանճաղ չէնքէն էր: Դաշնակցութեան ղէնքերը զրեցի:

20.— 500 հողինոց զօրախումբ մը կողմուեցաւ: Տօքթ. Տաաին միջոցով քեմալականները Հաճըն նամակ զրեցին հաշտուելու. Տօքթ. Տաա Հաճըն պիտի երթար: Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժաղովին մէջ Հաճընի յարգանք յայանուեցաւ:

25 Յուլիս.— Տօքթ. Տաա Եեմսէտաին պէյլի (քեմալականներու պետը) քով գնաց Գուրա-Թէփէ, Հաճըն մեկնումի պարատուութիւններու մասին խորհրդակցելու համար:

26 Յուլիս.— Վալի ձեմալ պէյ իբրև թանգ քեմա-
յետա Փրանս. իշխանութեան կողմանէ քաւեցաւ Ատա-
նայէն, պարսկական հիւպատոսին հետ, որով Հաճըն
երթալաւ եւ համաձայնելաւ ինդրին շարունակումը
ընդհատեցաւ, եւ յսյ շիար ալլեւս. որովհետեւ այդ
գործը Տօքթ. Տատին հետ Աստա պէյն էր սր կը տա-
նէր: Եւստիտային պէյին վերջին պատասխանը. «Հա-
ճընի մտտին խօսիլ իմ իրատասութենէն վեր է» խօսքը
եղած է: Պէտք էր սիղակի Հաճընի հայութիւնը Հաճ-
նայ շարջի թարք հրամանատարին հետ հասկացողու-
թեան գար:

Ատանայի հաճընցիութիւնը ստարայած էր Սիւր
հաճընցիութիւնով. գրկումը կամաւորները վերագար-
ձած էին երկու ամիս Սոսյ մէջ անօդաւ սարսեղէ
վերջ: Հաճընցի երկատարուներու մի քանիներու նա-
խաձեռնութեամբ ընդհ. հաճընցիական ժողովի մը մէջ
սրտուեցաւ, Այդ. Միութեան միջոցով գիմել Փրանս.
իշխանութեան, որ գլխաւորութիւններ տայ երկարող կա-
մաւորական շարժումի մը ստեղծումին, Հաճըն օդու-
թեան փութալու նպատակով:

Արձանագրութիւնները սկսան. 18-50 տարեկան
հաճընցիները պարտապատճ պիտի ըլլային կամաւո-
րական շարքերուն մէջ մտնելու:

5 հոգիէ յանձնախումբ մը կողմուեցաւ, այս գոր-
ծին հսկելու, որամ հաւաքելու եւ կողմակերպելու
համար: Մարտիրոս Ոսկեան, Եղիշէ Քէջըլիկեան, Հաճի
աղա Ճրտեան, Կարապետ Գրղեաշարեան եւ Ա. Չալեան
յանձնախումբի անդամ ընտրուեցան:

Տօքթ. Տատ չոնոց. սրտուեցաւ գիմամները շարունակել:
Այդ. Միութեան միջոցով գիմամ պիտի ըլլայ Փրանս. կատալա-
րութեան:

27 Յն.— Ատանայարեակ բոլոր հաճընցիութեան կոչ եղաւ.
ժողով կրաւ եւ սրտուեցաւ անպայման Հաճընին օդութեան եր-
թալ: Պ. Տամատեանին Հաճընի քարակէտ տարի:

28.— Հաճընցիք գինուորացիութիւ սկսան:

29.— Եէյի Մուրատի արձակումը սկսաւ. հայեր 100 հոգի-
նոց խումբ մը գրկեցին: Հաճընի գինուորացիութիւնը կը շարու-
նակաւ: Ֆրանս. քաղաքականութիւնը թուրքերուն հանդէպ նպատ-
ատուր կ'երևէր:

30.— Կայութիւնը շատ ծանր կ'երևէր. թուրքերը քաղաքին
չորս կողմերէն ընդհ. յարձակում կը գործէին:

1 Յն.— Չէնք բերելու դաջի ձիհան: Իրիւնընը թուրքերը 3
հոտ թնդանթի առմբ նեղեցին Ատանայի վրայ: ձիհանէն եկաւ.
հաճընցիները 5 հոգինոց յանձնախումբ ընտրեցին, մէկն ալ ես,
գիմամ ընելու բոլոր միութիւններուն եւ գրամ հանդանակելու
համար:

3 Յուլիս.— Չինուորացիութիւնը կը շարունակուէր.
պ. Տամատեան կ'աղահովցնէր կառավարութենէն ըլ-
լալիք աջակցութեան մտտին: Ատանայի հայ ինքնա-

պաշտպանութեան գինուորական հրամանատար պ.
Շիշմանեան իր բարայական աջակցութիւնը խոստա-
ցաւ, նոյնպէս ստեղծները 200 հրայանով օդնել աղե-
ցին: Կառուկցութիւններուն ամէնուն ալ խոստումները
լաւ էին Հաճընի օդութեան փութալու կողմակերպա-
կան գործին մէջ: Այնպէս որ Յանձնախումբը ամէն
կերպով փոտահութիւն ստացած էր բոլոր հայութենէն
այդ գործի օր տալ յաջողութիւնը սպահալելու հա-
մար:

Հաճըն գանուղ ամերիկացի միտնորներուն Պալիս հասնիլը
տեղինք:

Բարեգործականը գրամ պիտի տայ: Ֆէլլասները 11 հայ
աղայ փախցուցին: Հայեր ալ Ֆէլլաս փախցուցին: Ֆրանսացիք
կողպուտը սրգիլեցին:

6 Յուլիս.— Հաճընի Հայր. Միութիւնը իր անեցած
1400 ս. թըք. թղթաղբամ արամպրեց Յանձնախում-
բին անմիջական պէտքերուն համար:

(Հաճընի ամերիկացիները թուրքերու յանձնուելէ
վերջ, Կեսարիայ ճամբով Պալիս հասած էին:)

Պ. Տամատեան կ'աղահովէր Փրանսացիներու ընկըք օդու-
թիւնը: Պ. Շիշմանեան մեր գործին շարունակելը յանձնարարեց.
ստեղք 200 գէնք տալ խոստացան եւ շատին: 5000նոց բանակ ս-
ննայաւ է:

14 Յուլիս.— Բ.Ր. Միութիւնը 1000 կոլտաւ. խոստացաւ
Հաճընի օդութեան գործին. իսկ Տօքթ. Տատը 2428
ստիկ թղթաղբամ: Ամէն կողմէ նուիրատուութիւն կար.
հաճընցիները իրենց հայրենակիցիներէն մեծ-մեծ գաւ-
մարներ կը վերցնէին: Ամէն կողմ խանդավառութիւն
կար. ամէնքն ալ սրտոցաւ էին Հաճընի հանդէպ:

17 Յուլիս.— Հաճընի Եար գլուր Յուլիս 2ին թուրքե-
րու կողմանէ գրատաւ, կրները եւ տղաքը գերեվար-
ուած, իսկ այր մարդոցմէն 70 հոգի գէպիլ Հաճըն ճամ-
նել եւ 10ը՝ Ատանայի սիղութեամբ եկած առեհները կը
սպաննուին Իմամ Օղլուի մօտերը եւ միայն մէկ հոգի՝
պ. Յոյսէփ Օղլուեան կրցած էր ապասիլ եւ Ատանա
հասնիլ:

19.— Հ. Յ. Դ. գործերով գրողուեցաւ. 70 տղայ Աղտոլու
գային. թուրքերը մինչեւ 27 Յն. պէտք է ստարագրեն հաշու-
թիւն: Կսիւ կար. թուրք հին թողը ալլեցաւ. պ. Տամատեանի
հետ հրկահին եւ պ. Շիշմանեանին գայինք: Հայ լեզնական մը
մեծած էր: 2 հայ տղայ գողութիւնով կ'ախեցին:

25 Յուլիս.— Համապային ժողովի սրտուամով, թուր-
տարգիտեան եւ պ. Աշտա Գատարճեան գին. կազմակեր-
պիչ նշանակուեցան, որ աշխատուի մինչեւ 5-10 օր ան-
պայման օդութեան գործը փութացնել եւ խումբը
ճամբայ ելլէ. ընդհ. հրամանատար նշանակուեցաւ պ.
Սարգիս Արցումանեանը: Ատալին անդամ դարաքէօյ-
ցիները իրենք զիրենք տրամպրեցին իբրև գինուոր
Հաճըն երթալու համար. մարդիկ օրերով կ'աթուրիլ ե-
կեղեցուց բակը եւ սղա Տէլի Մէհմէտին խանը կը

սպասեն, շատ անդամ անօթի եւ մերկ, միայն եւ միայն այս մեծ դործի յաջողութեան համար: Այս տղոց՝ աշխատութիւնը, մանուսանդ կազմակերպի եւ արան քալանի այս շրջանին, թուրքերուն Ատանայէն դուրս քեմալականներու մօտ վախուստի պատճառով, որոշ կերպով ամէն զրկանք, նիւթապէս մանուսանդ, աչք առած տուկային. այս դործին ամենէն շատ անձնազուստիւն ցոյց տուողները եղան այս տղաք:

- Պ. Աշտ Գասարճեան կազմակերպիչ եղաւ:
- Պ. Տամատեան Հաճընի զինուորներէն 55 հոգի զինքով առաւ. շատ զէչ ազդուեցանք: Յետոյ 28ը ետ առի զժուարութեամբ:
- Պ. Արմաղանեանին հետ անասուկայ Հաճընի դործին համար:
- Պ. Տամատեան այսօր նորէն 30 հոգի առաւ մեր զինուորներէն. լաւ էր քրտնը:
- Հրացանածուցութիւն շատ եղաւ. Եհնիճէ, Չէյթալազ եւ Քէհ-Լաօղլու գրուեցին Փրանսայիք. Փրանսայիք գրուեք են Գամատ-կոս եւ Հուկպ:

26 Յուլիս. — Ստեղծները դերականօրէն ոչ մէկ կերպով օգնել չուզեցին այս դործին, իրենց խոստումը դրժեցին. ինչ բառով պէտք է սրակել ասոնց այս անտարբերութիւնը Հաճընի հանդէպ:

29 Յուլիս. — Հաճընէն լրարեք եկաւ, սլ. Միհրան Տադէսեան եւ Գարրիէլ անունով երկու քաջեր. 10 օր առաջ, Յուլիս 19ին Հաճընէն դուրս էին եկեր: Ասիկա չորրորդ վտտտան է որ Հաճընէն դուրս կ'ելլէ, բայց աւազ միւս երեքը թշնամիէն կը նշմարուին եւ կը ըստպանուին: Հաճընցիները ուրախ էին: Մանուսանդ անոր համար, որ Յնա. 24ին մեծ յաղթութիւն մը տարեք է Հաճընը, բոլոր ճակատներուն վրայ. բուռ մը անօթի քաջեր Արամ Կայծաղի առաջնորդութեամբ եւ սլ. Սարգիս Ճէպէճեանի հրահանգով, կը բարձրանան լեռներու կատարներն ի վեր, անօթի ծարաւ, կ'ուզեն իրենց օրհասական կեանքը տպրիլ, մա՛հ կամ ազատութիւն: Անօթի առիւծները յուսահատ այլեւս արտաքին աշխարհէն վարիք օգնութեան, իրենք սրողէր են իրենց միջոցով լուծել իրենց ճակատագրին տաղանապը: Ու կը խոյանան ամէնքն ալ, ընդհանրապէս 10-18 տարեկան որբանոցի եւ զպրոցի ուսանողներ, զսնէ մէկ մարմաջով՝ քիչ մը ուտելիք ձեռք ձրել: Բաժնուած խումբ-խումբ. իրենց յանկերդով, «Հուրբա՛, հուրբա՛» յով, եւ ահա թշնամին է որ այդ անցէն հերոսներու առջեւ, գերեզմաններու կմախք դարձած բայց սրտով քաջ կորիւններու առջեւ տեղի կու տայ, կը փախի ձրելով պարէն, ռազմածիւրք (եւ որ աւելին՝ Չերպէկի լանջին վրայ զետեղուած 7½նոց թնդանօթ մը իր ռումբերով). մեր փոքրիկ հերոսները կուշտ են հիմա. իրենց իշխանութեան տակն է Ս. Սարգիսի սրբանոցը, որ թուրքերուն սպայակոյտի պաշտօնատեղին ըլլալ կը կարծուէր: Հոն էր հեռաձայնը, պաշտօնական հազորագրութիւններ մինչեւ Մ. Քեմալէն, որոնց ընթերցումէն որոշ կերպով կը հասկցուէր թէ հաճընցիները գերմարդկա-

յին ճիւղերով հրաշալիօրէն տարած էին կոխը, մինչեւ անկամ իրենց Քեմալ վաշտնի զայրացնելու ատօման, որը կը հրամայէր ամէն զնայ, թէկուզ ամբողջ բանակին բնաջնջումով պէտք է գրուել Հաճընը եւ անխնայ ջարդել, տեղը դարի եւ մոխիր ցանելու համար:

Գրախտի ամերիկացիներու շէնքին մէջ եւ Կէլէկի կողին եղած ծառերուն տակ ամբարտաւած էր պարէնը, իսկ Չերպէկը, թնդանօթի վայրը, միայն թնդանօթաձիւղներու բաւելու չափ պարէն եւ շատիկէլ ասմբ կար: Հաճընցիին բաւականին պարէն սենեցաւ. կշտացած էր այլեւս, թնդանօթը ըրուած էր քաղաք եւ սլ. Թորոս Չալեանի (չաւուշ), Համբարձում Քէչիլեանի, Սեդրակ Ուզունեանի եւ ուրիշ մէկ քանի հաճընցիներու հակադրութեան տակ սկսուած էր թշնամիները շատ հեռուները փախցնելու չափ սարսափ տարածել: Թշնամին հեռոցած էր մինչեւ 3-4 ժամ հեռաւորութեան մը վըրայ:

Հաճընցիին խաղաղ եւ հանդիստ էր. թշնամիի տեղատարափ զնդակներու հասցուածքէն հետո կը մնային. լալվաներու զժոխային կեանքը վերջ գտած էր: Շարունակ չարս ամիս, արպելանքի տակ մնալու ընդերկրային աշխատութիւնները բաց օդի մէջ, ազատ երկնքի տակ կը կատարուէին: Թշնամիին հետ չփուլը զիրենք վարժեցուցած էր, խաղաղ կեանքը չէին սիրեր, պէտքը կը զլային արտաքին աշխարհի տեղեկութիւններուն: Արդեօք հայ մնացած է Կիլիկիոյ մէջ, կ'ուզէին զիտնալ: Եւ ահա այս պատճառով երկու սուրհանդակները ճամբու էին դրած, որոնք ճամբան թերեւս կոխներ սենեցեր էին թուրքերու հետ, սակայն վերջապէս հասան Ատանա: Միհրան Տաքէսեանին մէկ ձեռքը վիրաւորուած էր:

Ազգ. իշխանութիւնը Հաճընի արշաւախումբին օգնելու ժլատ էր: Բարեկործանէն դրամը առինք. սկսանք աշխատիլ, ազգ. մարմինները պատասխանատու բռնելու Էթէ չօղնեն. Հաճընէն եկող երկու տղաքը Պ. Կիլին տարինք եւ տեղեկութիւններ տուինք Հաճընի մասին:

30 Յուլիս. — Կուսակցականները մանուսանդ (Ս.Պ.Հ.) ժլատ էին իրենց խոստումը դործադրելու մէջ. միշտ ալ պառսախօսութիւնով կ'ուզէին կուսակցական նեղմիտ հաշիւներով առաջնորդուիլ: Ահա այս կերպով կազմակերպումի դործը զանդաղ կ'ընթանար:

1 Օգոստ. — Հաճընցիական խառն ժողովի մէջ սրողուեցաւ Տէլի Մեմէտիմ խանը պատրաստ զինուորները դուրս, դաշտը կեդրոնացնել եւ մօտ օրերս, զիչեր մը յանկարծ ճամբու զնել զէպի Հաճըն:

2 Օգոստ. — Գործի վերութեանը համար, կուսակցականներէ մէյմէկ ներկայացուցչի ներկայութեան ժողով մը ունեցանք. ամէն մէկ կուսակցութիւն խոստացաւ իրմէն պահանջուած նիւթական եւ զինուորական պարտականութիւնը եւ աջակցութիւնը չզրանալ:

Հ. Յ. Դ. անունով պ. Վերածին Կլիկիկեան Միջադեռ ինքնադատութիւն հռչակեց Իւրէյէլի Գափըլի գիւղին մէջ:

Ազգ. Միութենէն 10 պարկ ալիւր տոբ: Հաճընի խումբը մեկնելու համար ամէն ինչ պտորտասուեցաւ:

3 Օգոստ.— Վերակազմեալ Հնչ.ներն ալ հռչակեցին: Հաճըն մեկնող կամաւորներուն անհրաժեշտ բաները պտորտասու էին, պ. Արմաղանեանի կը սպասուէր մեկնելու համար:

Պ. Վերածինի կողմ հազարգուեցաւ Ֆրանս. կառավարութեան: Վերակազմեալ եւ Ռամկաժարներն ալ ինքնադատութիւն հռչակեցին գաշտին մէջ:

4 Օգոստ.— Հաճընի տառջին 130 հազինոց խումբը Ինճիրէքը մեկնեցաւ եւ անկէ Ալարճա փոխադրուեցաւ: Միջքրիստոնէական ինքնադատութիւն հռչակուեցաւ Ատանայի մէջ. քաղաքը զրօշադարգուած էր Ալլը. իշխանութեան կազմանէ:

5 Օգոստ.— Կառավարչատունը գրուելու փորձը անյաջող անցաւ: Կառավարութեան հետ Աղղ. իշխանութեան յարաբերութիւնները խզուեցան:

Հաճընի խումբը Ինճիրէքէն Ազարճա փոխադրուեցաւ. աւելի յարմար էր հան հաւաքուիլը: Գիշերը թնդանօթներով թուրքերը մեծ յարձակում րին. ետ մղուեցան:

10-11 Օգոստ.— Պ. Արմաղանեանի վերջապէս հաճեցաւ խումբին հրամանատարութիւնը ստանձնել. ձիււորներու հետ Ալարճա գաղինը. լաւ էին ալաքը. կը սպասէին մեկնումի ժամին:

Պ. Տամատեան եւ Աղղ. Միութիւն խզուեցան Ֆրանս. կառավարութեան հետ: 27 հոգի եւս զրկուեցաւ Ազարճա: Թաւրքերը մերժեցին հաշտութիւնը. յոյները զէնք տուին Հաճընին:

12 Օգոստ.— Ատանայի մէջ կատարուած այս աշխատութիւններուն Հաճընը տեղեակ պահել պէտք էր: Յանձնարարութեամբ 3 տղայ գաւաւ, որոնք ամէն գնով Հաճըն երթալու պատրաստ էին: Վարդան Տաղէսեան, ձաֆէր (հաճընցի են) եւ սվաղցի տղայ մը: Յանձնարարութեամբ պ. Մարտիրոս Ոսկեանի, պր.պր. Գրգեաշարեանի եւ Ա. Չալեանի ստորադրութեամբ նամակ մը գրած էր, մօտաւորապէս Տօթթ. Տատի Շեմսէտալին պէյլի ներկայացուցած պայմաններու նման, այնպէս որ անպայման չէին յուսողներ հաճընցին զրկուելիք ոյժին համար. կրնայ պատահիլ որ օղնութեան չկարեանք փութալ, ինչպէս եղած էր առաջին՝ Միսիսի կամաւորական շարժումի առեւ: Եւ կամ զէյթունցիներու Ձէյթունի մէջ բրած կարգադրութեան հիման վրայ, համաձայնիլ թուրքերու հետ եւ այս կերպով կարենալ իրենց մորթը փրկել: Գրուած նամակը զիրենք կը ձգէր իրենց ճակատագիրը իրենց ձեռքով անօրինակու գործին մէջ, յստով չէր օրօրեր: Հաճընի Հայր. Միութեան փարչութիւնը յարմար չի տեսներ

այս նամակը, գտնելով զայն այդ գիւղքի մարդոց համար յուսահատական. կ'ուզէ որ զիրենք յուսադրէ զրկուելիք օղնութիւններով, զինուորներով եւ չկրահանանալի խոտուածներով, որոնք կրնային հաճընցիին վերջիվերջոյ զերկարմանը փորել: Պ. Տամատեանի թեւադրութեամբ կը գրեն որ «1500ի մօտ կամաւորներ պտորտասու են անմիջապէս մեկնելու, զուք ամէն գնով մինչեւ անոնց ժամանուած աշխատեցէք կոտիլ եւ բարձր պահել ձեր անունը»: Այս նամակը իր ամբողջութեամբ մէջ զրկուելիք ոյժին իրական եւ շատ շուտ ըլլալը կը յայտնէր: Ասիկա բոլորովին սխալ էր. Յանձնարարութեամբ անպայման զէնքն ալ զիջ թէ շատ հասկցած էին պտորտասու անօթով երթալու անկարելի ըլլալը, եւ հետեւարար յուսողները անոնց համար կատարեալ սճիւր էր: Յանձնարարութեամբ իր ձայնը լսելի ընել չկարենալով, հրաժարեցաւ և անպայման յստան իբրեւ սչ-պատասխանատու անհատ հաճընցիներ աշխատել:

Դառաի ոյժերուն զինաթափուիլը հրամայուած էր. Հաճընի խումբը շուտով ճամբէլ սրուուեցաւ. պ. Արմաղանեան ընդունեց հրամանատարութիւնը. Լեւոն Թէրզեանի միջնոցով զէնքերը անցուցի կամուրջէն Ազարճա. հեծեալ խումբը Ազարճա գնաց. 32 հոգի էին:

Հրաժարեցայ Հաճընի գործերէն. ետ անել տուին: Ազարճա գաղի զինուորներուն քով, կառակցութիւններու տակը ոյժը առնելու:

Ատանա ետ եկայ. խանը մնալ հսկել պէտք էր: Գիշերը 3 ապաքը Հաճըն մեկնեցան:

13 Օգոստ.— Այլ 3 հազինոց փոտան, հակառակ մեր պնդումին, որ նամակը փոխեն, Հայր. Միութ. վարչութիւնը զիշերանց զէյլի Հաճըն ճամբու գրած էր: Անհատ հաճընցիներ ալ գրած էին զրկուելիք ոյժին շատ եւ կարեւոր ըլլալուն մասին: Սուտ էին այս մարդիկն ալ եւ վարչութիւնն ալ. գործի բոլորովին պարագութիւնը, Ֆրանս. իշխանութեան քաղաքական նրպատակը, ի նպատակ թուրքերու Հաճընը կորսնցնելու մասին, եւ կառակցականներու հակամարտութիւնները իրարու հանդէպ եւ հետեւապէս անբարեացակամ վերաբերմունքը Հաճընի փրկութեան գործին, չէին զգացած եւ կը հասկնային, թէ անպայման պիտի յաջողին օղնութեան փութալ Հաճընին: Անճարակ մարդիկ միայն մէկ բան ունէին. — զրկումի կատարեալ սպամաններու մէջ մինչեւ այդ կուրծք տուող հաճընցիին (Հաճնոյ մէջ) ազատելու պարագային լաւ երեւնալու, հասկցնելու համար որ այդ ստորագրութեան տէրերն են, որ իրենց համար դերմարդկային ճիւղերով իրենց փրկութեան մեծ գործին մաս եւ բաժին ունին. ահա անոնց մղձաւանջը, որ մի գուցէ վերջը պախարակուին, ամօթով մնան: Հիմա է որ պիտի զըջան. սճրագործներ:

14 Օգոստ.— Ֆրանս. իշխանութիւնը Հաճընի Ազարճայի պտորտասու ոյժը Միսիսի, Ինճիրէքի եւ Ազարճայի

ճայլը կողմերը դարձել տալու հրաման տալու: Լաւ չէր. ցրտէլը փորձ մըն է որ ընել կ'ուզէր:

Պ. Շիշմանեանէն 2 դերմ. արտգահարածները ստի:
92 ձիարհներու խումբը Ազարճա գնաց:

16 Օգոստ.— Օգնութեան գործը շատ զանդազ կ'ընթանար: Եղած գիժումներու վրայ Ազգ. իշխանութիւններուն մօտ, որովհետեւ Հաճընի Հայր. Միութիւնը չէր կրնար տանել միմազը այլ շարժումի մեծ գործին ծանրութիւնը, համազարային ընոյթ տալ սրոշուեցաւ գործին: Ազգը «Կիլիկիոյ Ինքնապաշտպանութեան» յատկացուած 45 հազար թրք. թղթալրամ սակիի չափ գումարէն մնացած մասն եւ պահեստի ալիւրներն եւ այլ նիւթերն ալ (միթրայէօզ, թնդանօթ եւն.) յատկացուց Հաճընի գործին:

Հաճընի օգնութեան գործը ազգային ընոյթ տալու:
Հաճըն երթալիք սթը Ինճիրլիք, Մերսին եւ Ազարճա մտալու հրաման տալիս Քրտնապիք: Ամէն օր նոր խումբեր կը գրկուէին Ազարճա. Հաճընի օգնութեան յանձնախումբը հրաժարեցաւ ելուցալ:

«Փաս» հանել ստի Մերսին երթալու: Ռամկալարները 25 հազի տալին. Հնչակեանները կարգ մը նկատումներով չօղնելու նամակ գրած էին: 100 հրացան ստի օլ. Շիշմանեանէն. կամօրջէն ազատ անցքի հրաման չտալին:

19 Օգոստ.— Պ. Մարալիրոս Ոսկեան 1000 լիրա թրքումիան թղթ ներք տոնելով ձիհան գնաց, անկէ Նաճարլլէն Տէօրթ-Եօլ անցնելու եւ կամաւորական խումբ մը պատրաստելու մտօք: Պ. Տամատեան իր ամբողջ կուսութիւնով Հաճընի գործին տարուած էր. այլ գործին յաջողութիւնը իրեն սլտի հաւատարմացնէր ամբողջ լեւնային Կիլիկիոյ ազատազրուածը: Մեծ յոյս ունէր. ընկճուել չէր ուզէր: Օգոստ. Աի աքթին ջուրը իյնալովը, իրեն ազապաջ փառասիրութիւնը, վարչապետ եւն. ըլլալու մտալին, յոյս ունէր այս կերպով տեսնել: Անիկա ընդհանրապէս լու քաղաքապետ մը չէր: Երանի թէ, իր ամէն բան ըլլալ ուզելու, երեւնալու փորձը դժբախտ Հաճընի վրայ փորձել չլանար. միշտ ալ կը խարուէր Քրտնապիներու խոստումներէն:

Հաճընի օլ. Մարալիրոս Ոսկեան ձիհան գնաց ողմամբերը գնելու. օլ. Տամատեան գիս Մերսին գրկել շուրջ. խումբին հետ Հաճըն պէտք է մեկնէի:

Պ. Տամատեան կ'ուզէ որ խումբը շատով մեկնի, գրաւէ Հաճընը. անցնի Զէյթուն եւ ազա Մարալ: Ես կը վախնամ օլ. Տամատեան կաթուած կ'իջնէ, եթէ խումբը չկարենայ մեկնել: Ատանապիք եւ սեպիք այսօր ալ գիւնուր չտալին: Ինքնավարութիւն հռչակուած Պէօլիք Գափուլի գացինք օլ. Վերածինի քով ինքնաշարժով ընկ. Տիգրանին հետ: Տեսանք ազաքը. շատ խանդավառ էին:

20 Օգոստ.— Խումբի պատրաստութիւնները այսօր կը ըմբան, վաղը միւս օրը նորէն կը սպառին: Յոյս չկայ որ մարդ կարենայ երթալ Հաճըն: Հաճըն մարդու պէտք

չտանի. այլ սաղմամբերքի եւ պարէնի, մարդու տաւելալութիւնը պարէնի տեսակէտով աւելի գէշ է:

Պ. Շիշմանեանը 30 գիւնուր գրկեց մեղի. Քրտնապիք թուրքերը պարտէնէն հետացան. 300 թուրք գերիներ բերին. վերադարձայ Վերածինին քովէն. եթէ պատրաստուն ըլլ. օր պիտի միանայ հաճընիներուն:

22 Օգոստ.— Կատալարութեան գիւմեյլինք որ ինքը իր միջոցներով օգնութեան փութայ. բայց տա՛ղ, միւսին կը խնդային մեր միամտորէն բրած ստաջարկին:

Մեր Միութիւնը կը խորհ օլ. Տամատեանը գործը յաջող յոյս տալով. ինչու որպէս: Քամիւն եւ Գարբիւնեան սուգ պուլ-գուր ստած են: Կը շահադարձ են:

22 Օգոստ.— Հաճընիք Ազարճայէն օգնութեան գացեր են. անօգուտ է. Պալիկեան օլ. Տիգրան Հաճընի խումբին համար գնումներ բրած է. կը վախնամ չի յաջողի. պատասխանատուն օլ. Տամատեանն է. երազային ծրարներով մարդ մըն է. խեղճ Պարտեանն ալ կամայ սկսածայ անոր մտիկ կ'ընէ. թշնամին վրտած է իր յաջողութեան եւ յաւակակի է մեր ծրարներուն. ամէնէն կարճ եւ օպտակար ճամբան, միջոցներ գտնել եւ սաղմամբերք զրկելն է Հաճըն. Հաճըն մարդէ աւելի գիւմեյլիքի պէտք ունի: Պ. Շմաուն Փոստալեանի հետ սրուցիլիք Արմազանեանը միտալին անել, կուսակցութիւններու երթալ եւ Ազգ. Միութեան միջոցով կատալարութեանն գօլօնի մը գրկալիլը խնդրել. մեր միջոցները բնու չեն ներք օգնութեան հասնելու. կուսակցականները սեկ կերպով օպտակար չեն կրնար բլլալ. խոստացածն են ալ չեն տար. Հնչակեանները 100ի աւել 18 հազի, իսկ Ռամկալարներն ալ միայն 8 հազի:

24-26 Օգոստ.— Կուսակցականները ոչ մէկ օգնութիւն ընել կ'ուզեն: Հարիւրուոր գիւնուորի տեղ Հնչակեանները ամբողջը 22, Ռամկալարները 38, Գաղտակցութիւնը 30 եւ Վերակազմակերպը ոչինչ տուած են:

Չամալեան ենովք եւ ուրիշներ սկսան ամառանով աշխատել. այս նուիրական գործը շահու ազրիւր բրին:

Վերածինի խումբը կուրի մէջ է. մեւալ ունեցաւ. թուրքերը՝ 40 մեւալ:

24 Օգոստ.— Շմաունին հետ Ապոսոլու գացինք, Լ. Յ. Գ. գիւնուորները համագրկով Ազարճա բերինք: Ատանայի մէջ խոսն Ժողովի մը սրուածով 900 հազի պատրաստել միջոց. 3 օր եւ անմիջապէս ճամբու գնել գէղի Հաճըն:

25 Օգոստ.— Վերածինին հետ Ատանա իջանք: Ճրանս—թուրք գաղտակիր ստորագրուած է 10-11 Օգոստ.: Հնչակեաններու ներկայացուցիչ օլ. Վահան Ժամիոյեանը Հաճնոյ Հայր. Միութիւնը պատասխանատու կը նկատէ գործին անյաջողութեան. մեր գիւնուորները հիմա ես կը կանչեմ եթէ ուզեմ. Հնչակեաններ 20 հազի եւս զրկած էին, սրանք 1/2 Ժամէն վերադառնալու համար զուրա էլան եւ այլեւս չենք բնու. շատ սուտ խօսեցան եւ կը խօսին միշտ. չեն ուզեր երթալ:

26 Օգոստ.— Վերածինին հետ Ազարճա գացինք, եւ իրիկունք օլ. Արմազանեանին հետ Ատանա կ'անք: Հաճնոյ գործերուն պատասխանատու ղեկավարութիւնը կու տան չեմ աններ: Քայքայուած եւ անյաջող աշխատանք է: Լ. Յ. Գ. ակումբի պահակները ցրուեցի:

27 Օգոստ.— Փարիզէն պ. Ահարանեանը հետադրով Սեւրի վաճառարը ստորագրած ըլլալը կ'իմացնէր: Այս ստորագրութիւնը ստորագրած օգոստոսեանը նախատեսով երկու կողմերէն մէջ գոհարանակարան ուղղութիւն ատեն զինուորները շատցնելու համար քարոզներ տալ: Սակայն անօգուտ էր: Թուրքերը Հաճընի վրայ երթալիք Ալարճայի ոչոք Հաճըն չզրկելու համար Հաճընէն հեռանալով ճամբաները կը սղոսէին, սրով հաճընցիկն հանդիստ ձգուած էր Հաճըն մէջ. թուրքերը կը խօսէին ստիկա:

Վերածինը վերադարձաւ վերջնականօրէն: Յաջողութեամբ համար մաստրակոններու մտանկցութեան վարձքը: Տամասեան, Մնացականեան և 15 հօգի կամար արձանագրուեցան:

28-29 Օգոստ.— Հրամանատար Արմազանեան իր հետ ունենալով վարդան Իսկենտէրեան անունով օդակառն մը, քամին ատաղարկներով գործը վիժեցնելու չափ գիտարութիւններ յատուկ կը քէ: Հաճընի Հայր Միւթիւնը այս ամէնքին ալ ամէն գիտով գոհարամ տալ կ'աշխատի Հաճընի սիրոյն համար. բայց մարդը երթալու միտք չունի. գիտամար աշխարհի գիտարութիւններ ստեղծել կ'ուզէ սր զինքը հրաժարեցնեն: Է, երթալու համար զոհարութիւն պէտք է, եւ այդ է սր կը պակտի պ. հրամանատարին քով:

Հ. Յ. Դ. Ալարճայի զինուորները ետ եկած էին. եւ գրկուեցան զինքերը ստիկալ և մէկը կը սպասեն: Հ. Յ. Դ. հաշիւները մտքեցի. յայտ չկայ Հաճըն երթալու. Արմազանեանը պիտի չերթայ: Իրիկունը բնի. Արամ Մնակեանեանց ճաշեցի: Հաճընցիկները յատուտ էին. կը խորհէին լեզուսէն 100-150 հօգի ստնել և գրկել: Եթէ ըլլայ շատ լաւ է. անոնք չեթէյի ձեւով կրնան երթալ:

30 Օգոստ.— Որոշ հասկցուեցաւ սր Արմազանեանը չերթալու համար երկարատևութիւններ ստեղծել կը ջանայ իր կուսակցութեան թեւազարթութեամբ (Ս. Դ. Հնչակեան): Ստան Յանձնախումբ մը ստեղծուած էր: Ասանք որոշեցին հայ լեզուսէն 3-400 հօգի վարձել եւ Հաճըն զրկել. աւելի յարմար պիտի ըլլայ. կուսակցութիւնները սնանկացած են: Հնչակեանները իրենց աւերիչ թոյներով ամբողջ կամաւորները թունաւորել սկիւսան: Իրենք տուած մարդիկինն կ'ուզեն քաշել:

Գործին լաւ կերպով վարած ըլլալու համար 60 սակի ամսական տալ ուզեցին, չափ. զրամի պէտք չունէի: Մէկ բան կը ստիպէր զիս աշխատելու. Հայրենիքիս սէ՛րը:

Լեզուսեանները և Տօթ. Կիւլպինկեանի հետ խօսուեցաւ և ընդունուեցան իրենց պայմանները. պ. Շիշմանեան արագահարուածը շուտաւ. ամէն մարդ ճիգ մը ունի գործին չաջողուելուն համար, սր ինքն ալ չերթայ:

Թերեւս Ֆրանսացիք արգիլեն յետոյ լեզուսեաններուն մեկնումն ալ: Պ. Պոլատեան խոստացաւ տեւորական գործ տալ ինծի:

2 Սեպտ.— Պ. Արմազանեանը հրաժարեցաւ: Վա՛տ մարդ:

3 Սեպտ.— Ալարճա զայի զինուորները յարգարեւ, ճամբան ձիւն ինկայ. ձեռքերս վերստուեցան. անվրնաս էր:

Ֆրանսացի հայտալը սպայի մը՝ Տը Ֆալուայի ատաղարկով Աճիւտան Գէորդը, մշեցի (Գէորդ Չաւուշ) յայտնի հերոս լեզուսեաններ իրրեւ խումբին հրամանատար կանչուելը որոշուեցաւ:

Պ. Վահրիճը Հնչակեանները կողմանէ Ալարճա զրկուած էր, ներքնապէս կ'աշխատէր քանդելու: Իգմիւրէն խումբ մը հնչակեան զինուորներ եկած էին. Հայրենակցական Միւթիւնը, այս 50ի մօտ աղաքը ճաշի կանչեց Վալէմիւնի մէջ: «Ծայր ինկայ վարժարին կը կասչի»: Յայտնի ատանացի Սուրէնին խումբը և այս աղաքը նապարթ Չաւուշին խումբին հետ Ալարճա մեկնեցան: Ասանք ամէնքն ալ գրամ կը ստանալին Յանձնախումբին: Դրամով զինուոր վարձելու գրամ թիւնը լաւ չէր, յաջող արգիլեմք չառաւ. զինուորը կը շփոցնէր և պարտականութենէն աւելի գրամին կը կողուէր սրտով և մտքով:

Հ. Յ. Դ. զինքերը Ալարճայի բերուեցան: Գոմանտան Հանլը Հաճըն զրկուելու համար մեր տուած նիւթերը ետ տուաւ:

7 Սեպտ.— Դրամի կողուած զինուորը գոհացնել շատ գիտար էր. զէյթունցիները Մալիի խումբը կանխաւ ստացած 10տկան սակին իրրեւ կանխավճար քիչ սեպտեմբր քաշուեցաւ: Քայքայումը սկսած էր. ուշացումը բարոյալքեց զինուորը. գրամն ալ չկրցաւ զինուորին հաւատքը ամուր պահել երթալու մասին:

Պ. Շիշմանեան, Ազգ. Միւթեան անգամները Ալարճա գոցին, Աճիւտան Գէորդը զինուորներուն ներկայացնելու համար:

8 Սեպտ.— Գէորդ Չաւուշ իրրեւ ընդհ. հրամանատար Ալարճա մեկնեցաւ. Հնչակեանները բաժնուելու փորձ րրին:

Պ. Շիշմանեան զինք տուաւ խումբին: Հ. Յ. Դ. ևս զինք տուաւ խումբին:

11 Սեպտ.— Հաճընէն եկող փոստա մը բոնուելով ըստանուեր էին: Հաճըն անօթութենէն կը տատապի եղեր. թշնամիին սղալումը շատ թեթեւ է եղեր Հաճընի շուրջը: Պ. Պրեմոնին Ատանայէն մեկնելու գրոյցը կաւ: Ժէնէրալ Կուրոյի հրամանը շատ խիստ էր. ամէն կերպով պէտք է Հաճըն օդնութիւն վաթացնելու գործը վիժեցնել, թուրքերը չցուցնելու համար: Սիւն արշաւախումբը պ. Պրէմոնին հրամանով սկսած էր, սակայն յետոյ Ժէնէրալ Կուրոյի հրամանով վիժեցաւ: Այս ալ այդ բանին պիտի յանդի: Պ. Կարապետ Գ. ը գաղտնօրէն լմացած էր:

Խումբին գրամ բաժնուեցաւ. պ. Պրեմոն օդնել կ'ուզէ կղեր. Ժէնէրալ Կուրոն չի ձգեր օդնելու:

Պ. Մ. Ոսկեան 5 ընկերներով նաճարլի մօտերը սպաննուած են:

Ֆրանսացիք հայերը Տէօրթ Եօլ, Իսկէնդէրուն եւ Ամերիկա զբիւր կ'ուզէին:

Ազարճա զէնք շատ զբիւրեցաւ: Պօղոս Թուրքարլուան խոստացած 100 եզիպա. սակին շոտուաւ. փախաւ Մերսին:

12 Սեպտ.— Պ. Մարտիրոս Ոսկեան Նաճարլըէն Տէօրթ Եօլը ճամբրան հինգ ընկերներով սպաննուած էր: Երկատասարը բանաստեղծ հաճընցին Հաճընի համար գոհուեցաւ. հաճընցին յանձին Ոսկեանի, մեծ եւ կարեւոր ոյժ մը կորսնցուց: Ոսկեանի սպաննուածովը, Հաճընը պիտի կորսնցնէր իրմէ շատ բաներ, իր յաղթանակի եւ ոչնչացումը պարագային: Անիկա հաճընցի սուգեան էր. Հաճընի ցնծաթեան եւ սիրաթեան սուգի երգերը պիտի երգէր ամբողջ աշխարհին, իր բանաստեղծի պատյուն թելերով:

14 Սեպտ.— Կազմակերպութիւնը այս միճակին մէջ էր. պարտպանները յուսատու չէին: Պ. Պօղոս Թուրքարլուան կազմակերպումի սկիզբի օրերուն 100 եզիպա. սակի նուիրելու եւ իր կազմէն ալ 10 զինուոր պատրաստ սենեակու խոտուածը ըրած էր, սակայն մինչեւ հիմա դրական եւ ոչ մի օգտակարութիւն ցոյց չտալէ դատ իր ամբողջ խոտուածը զրթելով, իր փախաւքին վրայ կ'անցնի, Մերսին կ'երթայ: Ատանայիները եւ սեղիներն ալ մինչեւ հիմա ոչ մէկ օգնութիւն չըրին, ո՛չ զբամական եւ ոչ ալ զինուորական տեսակէտէ:

Պ. Պրեմոնը Ֆրանսա կանչուեցաւ. զնոց այսօր: Ֆրանս. իշխանութեան մէջ միակ մարդն էր, որ անպաշտօն կերպով կ'ուզէր միշտ օգնել եւ օգտակար ըլլալ հայերուն: Հայասէր էր: Եւ այս պատճառով ալ հեռացուցին հաւանարար:

Ֆրանսացիք հայ զաղթականներուն հրաման տուին որ քէմրէն հեռանան եւ երթան Տէօրթ-Եօլ, Իսկէնդէրուն եւ այլուր: Ժողովարարը երթալ չէր ուզեր:

Ազգ. իշխանութիւնը եւ ժողովուրդը Ատանայն զաղթել չէին ազեր:

16 Սեպտ.— Արշտարատի կազմակերպութեան դործը շահագործումի աղբիւր դարձաւ: Զինուորները ցրուելով վերջ տալ պէտք էր. չեն ըներ եւ պարագտեղը զբամ կը վատնուի ասոր-անոր:

Ազարճա Հնչակեանները Գէորդ Չաւուշին վրայ զէնք պարպեցին: Ֆրանսացիք հայերու հանդէպ լաւ չէին: Սօսք կայ որ Ատանան պիտի պարպեն Ֆրանսայիք:

Պ. Մ. Ոսկեանի յիշատակին «Հայ Զայն»ի մէջ յօդուած մը գրեցի:

Ֆրանսացիներուն քաշուելուն մասին կը խօսուէր:

Շիշմանեան եւ Վ. Ժամկոչեան Ազարճա գացին, Հնչակեանները համոզուաւ որ մնան:

18 Սեպտ.— Հնչակեանները Ազարճա պատուեցան խում-

րէն. հաճընցիներու զէնքերը եւ պիտոյքները միասին տանելով հետացած են:

19 Սեպտ.— Ազգ. Միութիւնը այս խնդրին համար բացառիկ ժողովի մէջ պ. Ժամկոչեանին (հնչակեան ներկայացուցիչ) սուտը հաստատելով պ. Շիշմանեանի վրկայութեամբ, եղած զործերան ամբողջ պատասխանատուութիւնը ձգուեցաւ. Հնչակեաններու վրայ:

Ֆրանսացիք կ'ուզէին որ հայերը կամ քաշուէին իրենց հետ եւ կամ կուէին Թուրքերուն զէմ: Պ. Շիշմանեան Ժամկոչեանին սուտը հանց եւ Ժամկոչեան լսեց: Հնչակեանները զինաթափ ընելու սրտամ արուած է:

20 Սեպտ.— Հաճընէն լուր եկաւ. Թուրքի մը միջոցով, որ հայերը թէեւ կորուստ սնեցան կուտի մը ընթացքին, սակայն յաղթող հանդիսանալով մեծաքանակ պարէն եւ սազմամթերք զբաւեցին:

Դէպքերը զէջ երթալ սկսան: Կանխապայցումով մը, որ մի գուցէ Ֆրանսացիները խումբը ցրուեն եւ գրուեն ամէն ինչ, յանձնախումբը սրտեց ամսուն 22էն երկու օր վերջ խումբը զազանի կերպով զիջեանց ճամբայ հանել Գէորդ Չաւուշի ատանորդութեամբ. վերջին պատրաստութիւնները տեսնուեցան:

Կատալարութիւնը պ. Շիշմանեանին հրաման տրուած է որ իր կամուսները ցրուէ եւ պատրաստ ըլլայ ինքն ալ մէկ-երկու օրէն Կիլիկիայէն հեռանալու: Գէմփի ժողովարարը զաղթել չուզելուն համար, կառավարութիւնը քէմիւր շղթայի սակ տուաւ եւ սկսաւ գաղթել տալ:

Պ. Շիշմանեանը զործէն հանցին Ֆրանսացիք: Զինուորները ցրուելու հրաման արուած է:

21 Սեպտ.— Կատալարութիւնը Ազգ. Միութիւնն այլեւս չէր ճանչար. Օղոտա. 5էն ի վեր յարարեութիւնը խղուած էր, սակայն Պրեմոնին մեկնումէն ի վեր բոլորովին կ'անտեսուէր նոյնիսկ կարեւոր հրահանգներ հաղարկելու համար: Այսօր կրօնական պետերը կանչեր էր ժէնէրալը. միայն հայ կաթողիկէ դերասպայծառը դատցած էր: Ազգային Միութիւնը իբրեւ վերջէն ստեղծուած քաղաքական մարմին չէր ճանչցուեր այլեւս. Թրքական հին օրէնքներով ճանչցուած կրօնական պետերու հետ յարարեութիւն մշակել սկսած էր Ֆրանս. իշխանութիւնը:

Յանձնախումբը իրիկուան զէմ Ազարճա զնոց, վաղը խումբին մեկնումին դործերը կարգի դնելու:

Կառավարութիւնը յարանուանութեանց պետերը կանչեր էր. չլացին. դերասպայծառը պացած է միայն:

Զինուորական յանձնախումբը Ազարճա զնոց զործերը կարգի դնելու:

22 Սեպտ.— Յանձնախումբը երբ մեկնումի դործով կը զբաղէր, ատուա կանուխ երկու քուն զինուորով Ֆրանսացիք Ազարճան պաշարեցին. միասին թանկ եւ թղտանթ ալ ունէին: Զինաթափումի հրաման տուին.

զինուորները տասնց ալլեալլի յանձնուեցան: Ֆրանսացիք զինաթափ ըրին տղաքը, Գատրի պէյլին ազարակը տարին եւ անկէ ալ Գարաթաշէն քէշիլին զէպիլ Իզմիր:

Ամբողջ ծրարերը ջուրը ինկաւ. մեկնումի պարագան մատնուած էր: Ազգ. Միութիւնն ալ պատրուակով մը կանչեցին եւ աքտրեցին Կիլիկիայէն դուրս:

Ֆրանսացիք Ազարճան պաշարեցին թնդանոթով եւ թանքով եւ զինաթափ ըրին զինուորները, Գատրի պէյլին ազարակը զրկեցին: Մտանում էինք. ժողովականները կրցեր էին Ատանա հասնիլ: Արժագանեան փախած էր: Ազգ. Միութեան անդամները աքտրուեցան. Շիշմանեան եւս աքտրուեցաւ. Տօթ. Մնացականեանին հետ զինուորներէն մաս մը 30 ձիերով քաղաք եկած էին, Ազարճայի պէյլերը պահուած տեղէն ըրին:

Ազգ. Միութիւնը վերականգնեւ ուղեցին:

23 Սեպտ.— Առաջնորդ Գէորդ զրդ. Արալանեանը մատնած էր: Թուրք տուները պարպելու հրաման տրուած էր. թուրքերը պիտի գային. թրքական քաղաքականութիւնը բռներ էին Ֆրանսացիք:

Առաջնորդ սպանաց, էթէ արտուիլ կ'ուզէն թող կազմեն ըսելով: 7 հոգի եւս աքտրուեցաւ. Ֆրանսական քաղաքականութիւնը թուրքերուն ի նպաստ է:

28 Սեպտ.— Թուրք վարչութիւն հաստատուեցաւ: Բարեկարծականի զսլքերը պ. Հմայակ Ուղուրլեանի յանձնեցի:

30 Սեպտ.— Գանիայէն Միլլի աթանա մը կ'իմացնէր, որ Սեպտ. 4-5ին հաճրնցիք զուրս խոյսցեր եւ 14 կորուստ եւ մէկ զերի տալով քաղաք քաշուեր են կրկին: «Ֆէրտա» թրքական թերթին ալ կը գրէր, թէ հաճրնցիները ազատ են. պաշարումը թոյլ է ամիսէ մը ի վեր:

Հաճրնցիին այնքան աշխատանքը, օգնութեան փութալու գործին, հրացում կ'ազգէր: Անխտիր մեծ թէ փոքր, ամէնքն ալ իրենց աշխատութեան բաժին բերած էին, բայց աւաղ բոլորն ալ ապարդիւն անցան: Մինչեւ 70-80 տարեկաններն ալ գործի մղուած էին:

1 Հոկտ.— Պորտեան Գեղամ - Արշամ գացին:

Հաճրնի օգնութեան Զին. Մարմնի Զինուորներու Ընտրութեան Յանձնախումբը նկատի ունենալով կարգ մը հաճրնցիներու Ֆիզիքական տկարութիւնը, եւ անոնցմէ ալ օգտուելու պարագան, ընդհանուր ժողովի մէջ թեր ու դէմ կարծիքներէ վերջ, Յանձնախումբին տեսակէտը, տասի դէմ 20ով ընդունուեցաւ, ըստ որում, այն ամէն հաճրնցի զինուոր, որ նիւթապէս կարող է եւ կրնայ վճարել 100 լ. թրք. թղթազրամ, զերծ է զինուորական ծառայութենէ: Ներկայ որոշմազրին զործադրութիւնը կը թողուք Զինուորական Մարմնոյն: 14/8/1920, Ատանա:

Չաքար ձէրէճեան, Նազար Տումանեան, Սիմոն

Գալլպէան, Մարտիրոս Կէրթմէնեան, Կարապետ Մըտանումեան, Մանուկ Զարիկեան, Մինաս Թաթուեան: (Ստորագրութիւններ)

(Զինուորական Յանձնախումբի մէկ սրբաւ Յայտարարութիւնը):

3 Հոկտ.— Առաջնորդը նամակով մը Հաճրնի արշաւախումբին լքեալ զսլքերը կը պահանջէր՝ սպանալով:

Հաճրնցիին անոր տէր եւ տիրական ըլլալով հանդերձ, սրտի ցաւէն լքած էր ամէն ինչ. իսկ Ազգ. Միութիւնը եւ պ. Տամատեան այդ զսլքերը, մօտաւորապէս 10-15 հազար սակի թղթազրամի արժէքով, յանձնած էին ատանացի Շահմէր Աշլըեանի եւ Ստեփան Թելլայեանի, սրտեք ծախեցին այդ ամէնը եւ պարտքերը վըճարելէ զատ մնացածին մէկ մասը, 500ական սակի արժէքով, իրենք իւրացնելէ վերջ մի քիչ մասը յանձնած էին աղլին սնտակը:

16 Հոկտ.— Հասան պէյ Հաճրնի կողմերէն եկած էր. լուր կար որ հաճրնցիները թնդանոթ եւ պարէն զրուար են Օդոստ. Դին:

19 Հոկտ.— Հաճրնէն 3 հոգի եկան, Միսաք Կէօղլուքիւչիւքեան, մատէն Դրմեան Արթին եւ Գրիգոր Սաչեան: Կը խօսին հաճրնցիներու հանդստութեան եւ ուտելիքէ նեղուելու մասին: Հաճրոյ մէջ մուկ, կատու, շուն, կէ, ձի եւ այլ կենդանիներ չէ մնացած, ամէնքն ալ կերուած են ժողովուրդէն:

21 Հոկտ.— Հաճրնի օգնութեան փութալու համար Ֆրանս. իշխանութեան դիմում եղաւ: Զինուոր չեն կրնար զրկել, բայց ուրիշ կերպով պիտի աշխատին զուհացում տալ: Ինչ կերպով արդեօք. կ'ուզեն ընդմիշտ վերցնել այդ հարցը՝ Հաճրնի բնաջնջումով: Ճըլմարտութիւնն ալ աս է: Դաւաճաններ. քանդեցին մեր աշխատութեան արդիւնքը, ցրուելով կամաւորական շարժումները:

22 Հոկտ.— Ֆրանսացիք պաշտօնապէս լուր էին զրկեր, «Կիլիկիա» թերթին ալ տղած էր, որ վաղը Հաճրն օգանաւ պիտի երթայ:

23 Հոկտ.— Հաճրնէն ձէրէճեան Թորոս եղբայրը, երկու ընկերներով եկան, առաւօտուն, մերկ, բսկոտն եւ անօթի: Կը պատմէին Հաճրնի Հոկտ. 15ին ինկած ըլլալը: Իրենք 1000ի չափ հողիով քաղաքէն դուրս են եկած. միւսներուն ինչ ըլլալը յայտնի չէ: Խանութները դոցուեցան, Հայկ. Նապոյտը կէս եւ սեւ շղարչով պարզուած էր: Հաճրնցիներն ու յուզուած ժողովուրդը առաջնորդարան վաղեցին, առաջնորդը ծեծեցին, եկեղեցոյ բանալիները առին, կառավարութեան պիտի յանձնէին ի նշան ցոյցի:

Սույր ամէն անց, ամէն սիրտ սրտեց. Ատանան խոր քանի մէջ թաղուած էր, օր ցերեկով, ամէն սք, խօսիլ անգամ չէր ուզեր, լեզուն կտորած էր. արևունը ցամբած, կենդանութիւն չէր նշմարուեր: Ո՛ւր էր այն ետուցեար, խանդի օրերը, որ շարունակ Տ ամիս, մերթ ընդ մերթ ստացուած յաղթական լուրերով կը ցնծար հաճոյցիլին, հայտն սիրտը: Առաջ փոստաց սնցասրի. ամէն ինչ մէկ բանի համար էր եղած, Հաճընի սչնչացումին համար:

24 Հոկտ.— Ատանայի հայ թերթերը, «Կիլիկիա», «Տարսո» և «Հայ Չոյն» միայն մէկ կըլով լոյս ընծայուեցաւ, ի նշան սղոյ ևս սա քանի մը տողերու բովանդակութեամբ միայն:

«Կիլիկիա».— Հաճըն սչ ևս է... Երկէ 23 Հոկտ.ին բոթարեր սուրհանդակներ ութը ամիսներէ ի վեր պատնէջի վրայ կեցող հերոսական Հանքիի հերոսական անկումը դաժեցին: Թշնամի բողբոթիւ ուժեր մեծ թնդանութեամբ կը յարձակին զլույսադներու բոյնին վերայ ևս սամբերս տարալին տակ պատնէջները խորասակելէ յետոյ, ներս կը խափեն ու անխնայ կը կտորեն ընակչութիւնը, նայնիակ ծերերը, կիներն ու մանուկները:

Նախատի՛նք, տկարներու պաշտպանութեան անունով շահուած յաղթանակին:

Նախատի՛նք, քրիստոնեայ աշխարհին:

«Կիլիկիա»

25 Հոկտ.— Այսօր 11 հոգի եկան. մէկը կին էր. ամէնքն ալ կը պատմէին կոկծայլ վախճանը: Գոյժագամ Չոյեանը, Թէրզեան, Էփրիմանեան և սարկներ գերի տարուեր են: Կիրակի ասուտա 17 Հոկտ.ին, գոնաքին մէջ եղողները ամբողջ գերիները վանք տարեր ևս անկէ ալ խումր-խումր հաներով քաղաքին հիւսիսային ձորերան մէջ սպաններ են: 1000էն աւելի հոգիներ, կասող սյժ, կիներ և մանուկներ զուրս կրցեր են ելլել, սակայն շատերը սպանուեր են: Արամին, Չանիէլ և Մեքորոյ Շիրամեանին, և սրբի խումրեր զարսը Սաղըր Սէֆիի մօտ կտրու կը մղեն եղեր: Արզէն քաղաքին մէջ 3-4000 հոգի ջարդուեր են: Եզրօրս ալ զարս ելլելու մտին կը խօսուէր: Մերինները մինչեւ վերջը սղ են եղեր: Ճամբան բեկորներուն օգնութիւն հասցուելու համար 3-400 հոգինոց սյժ մը գէպի Սիս գրկուելու ձեռնարկուեցաւ:

26 Հոկտ.— Այս գիշեր, Արամ Մշեան և Մանուկ Շըրրորմեան եկան Ճիհանէն. 3-400 հոգինոց խումրի մը կը սրտականէին, սրտնք թլանի(*) մէջ սպտտանած կտրու կը մղէին. սրտարուած ըլլալով օղնութիւն հայցելու եկած էին. օղանաւ մը գրկուեցաւ եղած գիմու-

(*) Թլանի (Սոյ Կարողիկոսարանի ջրաղացը):

մին վրայ, օղանաւը սչ սք չէր նշմարած թլանի մօտերը, բայց գաշալ մէջ խաժանին բողբոթիւնը շատ է եղեր:

Ամբողջ շաբաթ մը, սուղի նշան. զարսները և և կեկեցեցիները զոյսիլ սրտուած էր: Կատարութիւնը հայերէ գրկուելը սյժը մերժեց գէպի Սիս, ինքը գրկել խստանալով:

27 Հոկտ.— 12 հոգի ևս եկան. Արամի խումրէն լուր չէլաւ. թլանէն: Օղնութեան Յանձնախումր մը կողմը. Գիշերը սչ տակն Արամին 350 հոգինոց թլանի խումրը ձիհան հասած էր:

28-29 Հոկտ.— Ճիհանէն 16 վերասր եկաւ. մնացածներուն Տէօրթ գրկուելը կը խօսուէր: Պ. Շմաւեանը Հ. Յ. Դ. կատարութեան 150 սակին տարաւ հաճոյցիլներուն բաժնելու համար ձիհան: Թլանի մէջ մեր տղաքը օղանաւը տեսեր էին, զրօշակ ալ պարզեր էին իրենց հետքը ցոյց տալու համար: Իսկ Քրանսայիք ստա խօսեցան ևս չնշմարեցինք լոտմ կին: Ժէնկըտը ձիհան գացած էր տղաքը տեսնելու:

30 Հոկտ.— Մարց չեկաւ. կ'երեւի թշնամին չլթան խօսացուցեր է ճամբան: Փաս հանել սուր ձիհանի համար:

31 Հոկտ.— ձիհան մեկնեցայ, 500 սակի և 4 սնտուկ հագուտա տարի հետս. 500 սակի աղւ. սնտուկէն, իսկ լաթը իմ քովս եղած Հ.Բ.Լ.Մ.ի Հաճընի պահեստի լաթն էր: Տղաք շատ նիհար էին, խնամքի կարօտ: Անօթութիւնը և 15 օրուան շարձարանքները մինչեւ ձիհան հասնելին, գրկենք մաշեցուցեր է: Ասոնց մէկ մասը Տէօրթ-եօլ և մեծ մասն ալ Ատանա գրկուեցաւ:

Այս քանի մը օրերու մէջ հատուկապէս եկածը, ամբողջը, մօտաւորապէս 400 հոգի եղած էր: 8000էն աւելի ժողովուրդէ մը միայն 400 հոգի. ահա՛ ութամսեայ զոյսամարտին արդիւնքը:

Օղնութեան Յանձնախումրը սղաք եղած խնամքը կը սանէր:

Մինչեւ հոս, հաճընցիներուն Ատանայի աշխատաբիւնները միայն նկատի առնուած էր: Ինչ մը Հանքի մէջ երթանք և տեսնենք, թէ ինչ էր որ հոն կը կատարուէր:

1919ի Մայիս ամսու սիկորն էր, որ 15 հոգար հաճընցիութեան կը վերադանար Տէր-Չօրէն և այլ անապատներէն՝ 7-8000 հոգի միայն: Թուրք նախճիրը իր ծրագրին մէջ յաջողած էր: Կլսած էր հաճընցիին թլան իսկ, սրը տարապրութեան 4 տարուայ ժամանա-

կամ իջուցին, ամէն կերպ աշխատութեանց ղեկմանալու շտաբ արգէն շարքաւ կեանքի մը շատ վարժ էր իր ծնընդավայրին մէջ:

Հաճրնի տաներուն 3/4ը 915ի Սեպտ. ամսու 15ին կտաւաբաւթիւնը գիտումնաւոր կերպով, ինչպէս ուրիշ քաղաքներու հայնոցները, Հաճրնի լքեալ դոյքերուն, թողնին հաշիւը վակելու եւ սպարապին, վերադարձի մը պարապային, քաղաքին մէջ չհաստատուելու նպատակով սյրած էր. քաղաքին չէն մտաւ մտխիւր եղած էր, կը մտար Եաշի Թաղին շատ քիչ մտաւ, Գալալթի, Չախարրներու, Գորուշեց, Կէլէկին մէկ մասը, Ս. Յակոբայ կամուրջին եւ Գաւըր Բարսի թաղերուն հին ու մին կրտսեր տաները:

Հաճրնցին Ձինդապարէն վերջ վերադարձին միտայն այս թաղերուն մէջ հաստատուած էր, 3-4 ընտանիք հազիւ մէկ սենեակի մէջ պարփակուելու ձեւով:

Փրանս. իշխանութեան եւ քեմալական սահմանադրութիւն Հաճրնի էր, իր ղեկավարով: Փրանսացիք առնոց Փրանսական զինուորական ուժ զրկելու, տեղացիներէ կազմուած ժամադրութիւն սլոթով սկսան կտաւաբաւթիւն Կիլիկիոյ մէջ առաջին քաղաքն էր որ պետական հայ կազմ ունէր:

Հաճրնցին, արգէն արհեստասր, անմիջապէս խաղաղ աշխատանքի մղուեցաւ: Սկսած էր լաւ շրջան մը բուրդել: Աղքատ չկար. ամէն ոք զիւզելը ելած էին, իրենց հին պահանջները գանձելու եւ աշխատելու համար: Գիւղերը ամբողջութեամբ թուրք էին, միայն Շար-Տէրէ եւ Ռուսլու գիւղերը հայ էին:

Չմեռը հասած էր. ամէն ոք մինչեւ Մայիս ամսուան վերջը իր պարէնը պատրաստած էր ըստ տեղական սովորութեան: Ուրախ զուարթ իր դպրոցական դործին նուիրուած էր:

Աղը. Միութիւն մը կազմուած էր զուտ Հնչակեաններէ: Հնչակեանները հաճրնցիին թէեւ մեծ մասը կը կազմէին, սակայն որակի տեսակետով Գաշնակցութիւնը աւելի ուժ կը ներկայացնէր: Աղը. Միութիւնը իր ոչ-զիտակից կազմովը՝ Գաշնակցութեան հետ չէր կրցած համաձայնիլ, իսկ ժորձառու եւ չէզոքներն ալ իրրեւաղա բուրդովին հետու պահած էին սպառազին դործերու միջամուխ ընելէ: Ահա այս ձեւով կազմուած Աղը. Միութիւնը ամէն ինչ էր Հաճրնոյ մէջ: Ան իր անխոհեմութեամբ շատ անգամ թէ՛ թուրքերու զայրույթը կը զրգէր հանճրնցիներու հանդէպ եւ թէ Փրանսական իշխանութեան համարումը կը պակասեցնէր հաճրնցիէն: Ահա այս գլխաւոր պատճառները, ստիպելին թուրքերուն թշնամանքը հրաւիրել հաճրնցիին հանդէպ եւ 3-4 ամիս՝ վերջը հաւանական դալիք փորձանքը, Հաճրնի վրայ, կանխեցին եւ պատրաստեցին 8000 հողիւ սպանդը, Հաճրնի մոխրակոյտը եւ ութամսեայ դոյսմարտի անփառունակ վախճանը:

Հաճրնցին ձմեռուան սկիզբը զգացեր էր թուրքերուն իրենց հանդէպ սնուցած կասկածանքը: Ազիզիյէ

գաւառակիին եւ ղեկավարին մէջ քեմալական-չեթէյական խիստ դազանի կազմակերպութիւնը Հաճրնի համար էր. երբեմն ձերբակալուած թուրք լրտեսներէ ամէն ինչ իմացուած էր: Հաճրնոյ գլխուն կը պատրաստուէր այդ ամէնը: Թուրքերը չէին մտրտած հաճրնցիներու ամանց կազմանէ եղած անիրաւութիւնները: Թուրքը միշտ ալ մուկ է կատարին հանդէպ եւ կատու՝ մուկին: Երբ քեմալական շարժումը զօրացու Հաճրնի սահմանը սկսած էր որս ղեկավար ընդվզումներ ընել տուրքերը շտաբու, տեղ-տեղ հայ ժամատարներին ձեռնու զորքերով:

Հաճրնն ալ անդործ չէր: Բախտի բերումով, ընդիկ կեսարացի, Անդրանիկի բանակէն, Կալիպալի մէջ, վաշտապետի աստիճանով քաջ հայ մը, պ. Սարգիս ձէպէճեան Հաճրն կը գտնուէր: Լաւ զինուորական էր: Ինքնապաշտպանութեան կամիտէ մը կազմուած էր պ. Սարգիս ձէպէճեանի նախապահութեան տակ եւ Միւսրան Մանիսաճեան, Յակոբ Չայճեան, Տիւրան ձէպիտեան (գաշնակցականներ), Մեարապ Շիրտմեան, Միւսրան Գոյեան, Ռուրէն Երկաթագործեան, Հաճի Տիր-գատեան, Գրիգոր Սրբովնեան (հնչակեաններ), Կարապետ Օղլուզեան եւ Պեարս Թէրզեանի (չէզոք) անդամակցութեամբ:

Պ. Սարգիս ձէպէճեանի շնորհիւ, ամբողջ ժողովուրդը խումբ-խումբ եւ վաշտ-վաշտ զինուորական կրթութիւն եւ մարզանք կը կատարէր, երբ հաճրնցի տեղակալ Կարապետ Չայեան պաշտօնով Հաճրն հասաւ: Քանի մը օր առաջ Չայեանի հասնելէն, 80-100ի չափ Մաղաքա զիւղաքաղաքին երեսիկներէն թուրքեր իրբեւ պատանդ Հաճրն կանչուած եւ բանտարկուած էին հայերու կազմանէ, ապազայ յարձակումի մը եւ կամ զիւղելու մէջ զբուած հայերու գալիք վառնդի մը առաջն առնելու յոյսով: Տեղակալ Չայեան եկածին պէս, թուրքերը սիրաշահելու մարմաջէն տարուած, այս բանտարկեալ թուրք երեսիկները ազատ կը թողու, հակառակ ժողովուրդի ղեկումին եւ այս կերպով հայութեան համակրանքը կը կորսնցնէ, սրը պատճառ կը դառնայ, որ իր երբեմնի խոհեմ թելադրութիւնները անբաւելի կը մնան ժողովուրդէն, վնաս պատճառելով Հաճրնին:

Ներքնապէս ժողովուրդը կազմակերպուած էր, արտաքինապէս ալ, օչնութեան զաներ պատրաստելու յոյսով Պետրոս եղսկ. Սարաճեանէ, վերապատուելի Յարութիւն Սաշատուրեանէ եւ Շմասն Փոստոյեանէ պատուիրակութիւն մը ճամբայ հանց դէպի Սիւ եւ Ատանա, որոնք Սիւ երթալու տոեն առաջին չեթէյական յարձակման ենթարկուելով, բաւական մաքառելի վերջ, Յովակիմեան Յարութիւն Չաուշին քաջութիւնով կրցան ազատիլ եւ հասան Սիւ ու անկէ ալ Ատանա ու հոն պէտք եղած աշխատութիւնը տարին, ինչպէս կը տեսնուի Ատանայի հաճրնցիներու աշխատութեան բաժնին մէջ:

Յարձակումի առաջին նշանը տրուած էր Շար գիւ-

զէն. Մարտնան եպիսկոպոսի պատուիրակութիւնը Փետր. 22ին մեկնեցաւ Սիւ. Շարը 23ին պաշարման տակ ինկաւ:

Մէկ-երկու հարիւր հոգի Հաճընի հիւսիսային կողմէն դուրս ելած էին հետապուստեան, Ռուսլուի մօտերը. այս խումբը թշնամիէն կը պաշարուի. լուր հասաւ Հաճըն. Մարգիս ձէպէճեան 200 հոգիով մեկնեցաւ օգնութեան. Կէօք Թէփէ ձէպէճեանի ճարտար դարձուածքովը, խումբերը տեղ-տեղ դիւրեբաւ մէջ մտան. Արամ Կայծակը, Մկըրը, ձէհէնէմը իրենց խումբերով 3 մեթր ձիւնի մէջէն խոչոցան թշնամիին վրան, եւ թշնամին մաքառամէ վերջ փախուստի մտոնեցին զէպի Ռուսլու եւ հոն կեդրոնացան:

Առաջին յայթանակն էր խրոխտ հաճընցիին. քաղաքը ցնծութեան մէջ էր. ստաջին այս կռիւը տեղի ունեցաւ Մարտ 10/920ին:

16 Մարտ.— Առաջին սուսանակը երեւցաւ Հաճըն եւ Մանսխանէի մօտերը նամակ եւ թերթ նետեց. նամակը աչպէս էր. «1200 քաջեր ճամբայ կը հանուին, օրական 200 հոգի Սիւ զրկուելով. ամուր կեցէք ձեր գիրքերուն մէջ»:

23 Մարտ.— Կիրակի օր սուսանակ մը եկաւ Ս. Մարգիսի գաշար սնտուկ մը փամփուշտ նետեց. մեկնուածէն 4 ժամ վերջ, Չալլանի յարձակումը սկսած էր: Հաճընցիին ոչոքը, Իճօլուզի, Կէօյնիկի, Չալլանի եւ Տօնուզ Մէքլիսի գիրքը բաժնուած էր: Քաղաքին մէջ պահեստի 100 քաջերով պ. ձէպէճեան Չալլան վազեց:

29 Մարտ.— Չալլանի յարձակումին յաջորդեց Ս. Յակոբայ բարձունքի, Կէօյնիկի եւ Տօնուզ Մէքլիսի յարձակումները: Քաղաքը մարդ չէր մնացած, 10 տարեկանէն մինչեւ 80 տարեկան մանչ, աղջիկ կին եւ տղաք փաթացեր էին ճակատ: Կիները չուլէ վրան կը շինէին, կերակուր կը պատրաստէին կուսոզներուն եւ կ'օգնէին ստորերկրեայ աշխատանքին, փոքրիկները սուրհանդակի դեր կը կատարէին: ձէպէճեան ամէն կողմ էր, կը վազէր, կը քաջակերէր եւ ահա կռիւը կը վերջանար ի նպաստ հայերուն:

Այս կռիւը տեւեց մինչեւ ուրբաթ օր, անընդհատ բոլոր ճակատին վրայ:

Հաճընցիները թուրքերու կողմանէ եղած ընդհատ յարձակումներու դիմադրելէ եւ բնութեան, ձիւնին ու բուռն զէմ կուսելէ յողնած, կ'որոշեն ամփոփուիլ քաղաք եւ ինքնապաշտպանութեան կուսի մէջ մանել: Ամիս մը տեւած էր դուրսի կռիւը:

Յունիս Տին, խումբ մը քաջեր, մեծ մասամբ դպրոցական աշակերտներ, Ս. Յակոբայ վանքին կողմէ կը խոչանան զօրանոցին վրայ եւ կրակի կու տան զայն: Թուրքերը զօրանոցին կրակ ու մուխը տեսնելուն պէս կը կարծեն որ հաճընցիներու 3 ամիսէ ի վեր սպասած

փրկութեան բանակը պաշարած է գիրենք՝ սկսան փոխիլ: Լաւ խոյանքով մը, Ս. Մարգիսի բլուրն ալ զբաւելով մեր տղաք, փամփուշտի եւ ուսմբի մեծ պաշարով մը վերապարձան:

Այս կարեւոր յայթանակները սիրտ տուած էր հաճընցիին: Կ'ազէին յարձակիլ Գրուէթի վրայ եւ հոն ամերիկացիներու մօտ գտնուած 290 որբերը աղատել: Ու յանկարծական խոչանքով մը թուրքերը փախան եւ սրբերը Հաճըն փոխադրուեցան:

Այս յայթանակներէն յետոյ հաճընցիին պարէնի եւ սարձամթերքի տալնուպը մեզմայաւ, ալլաբի, ցորենի եւ ոչխարի գրուումով: Միլլիճիները Ս. Մարգիսի իրենց կեդրոնը ըրած էին. հոն թուղթերուն մէջ կարեւոր գրութիւններ կային, որոնք ամէնքն ալ աւելի պահաս, կ'ազէին բնաջնջել Հաճընը. սակայն, անկուրոզ բլաւնան, իրենց հրամանատարներէն նախատահան նամակներ ստացած էին(**):

9-24 Յունիս.— Թուրքերը հակցան որ այս ամբողջ յարձակումը նորէն հաճընցիներն էին որ կը կատարէին, իրենց օրհասական սպորումը կը ցուցադրէին. գարնէն սեւէ ոչոք չէր եկած: Սիւսի հրամանատար Ալլի Սալուրի հրամանատարութեամբ յարձակումը խտուցուցին, թնդանթի, միթրայօզի եւ վէպէի պայթիւնները Հաճընը ամբողջ մուխի մէջ կը թնդացնէին:

Պ. ձէպէճեան վերադարձած էր. իրեն փոխանորդը Արամ Կայծակ ստանձնած էր իր դործը: Կռիւը ետպը թաղին եւ Կէլէկի վրայ երկուստէք սաստիկ էր: Որբանոցի տղաքը կրակներու սակէն չպայթած ուսմբերը կը հաւանքին եւ հայերուն փամփուշտի եւ վէպէի պակասը կը լրացնէին եւ այլ կերպով յարձակումը իր լատ արկինքը կու տար: Քաղցէ հիւժած կիները դեռնուզիներէն շուր կը հասցնէին:

Այս ալ վերջացաւ մերիններուն յայթանակով. առտուանց թուրք գրակները կը ցուցնէին որ կորուստնին շատ է եղած:

Թուրքերը յուսահատ եղած յարձակումներու ապարդիւն մնալէն, գաղար սասած էին: Հաճընցիին աղատ շունչ կ'առնէր:

Ատանայի մէջ Յունիս 11ին Տօքթ. Տատի միջոցով քեմալականներու մօտ Հաճընի համաձայնելու աշխատութիւն կը տարուէր: Թուրքերը այս բանը նկատի ունենալով մտադրած էին, ատկէ առաջ Հաճընի վրայ մեծ յարձակումով մը փնտցնել եւ կատարուած իրօգութեան մը առաջ գնել:

Յունիս 19ին սկսաւ այլ յարձակումը եւ չյաջողեցան: Երկրորդ հրահանգի մը վրայ, Օղոսա. 4-5ին Հաճընի վրայ օւթգին յարձակումի մը կը պատրաստուէին:

(**) Այս ամէնը գրաւուած քուպերու պարունակութեան կը յայտնուէր:

4 Օգոստ.— Հաճընը իր կարելին ըրած էր, թուրքերու եւ բնութեան դէմ սպրդելու համար: Պարէնը սպառած էր, կեանքը քարշ տարւաւ փուլէն դուրս եկած էր. կիները եւ չափահաս աղջիկները օրերով ծոմ պահելով կ'ուզէին իրենցմէ խնայուած կտոր մը չոր հացը, կանաչ խտար, տերեւներէ եխւած լափան տանիլ իրենց ամասիններուն, սրպէտլի կուշա եւ տնօթի կըսուին թուրքին դէմ եւ օր մը, ժամ մը տեւելի սպրին: Սպրտած էին անասուններն ալ: Այս անգամ ամէնքն ալ անխտիր ծոմ պէտք է պահէին եւ օրին մէկին ալ տնօթի անասուպ ստորկերկրեայ խորշերուն մէջ ինքզինքնին մեռած դտնէին. այս առեւի դէշ էր, թշնամին դրեւնք մեռած պէտք էր դտնէր. տեւելի լաւը՝ թշնամիին վրայ խոյանալով մեռնիւն էր. երկու սրբապալին ալ մահը անխուստիւն է:

5 Օգոստ.— Պ. Արամ Կոյժակ, 200 հալի սրտորտա մարտիկներէն գտեալով, քաղաքին հարաւի մտան գիւշերանց կը բարձրանայ լեռ եւ Ս. Յակոբոյ վանքին լեռան կատարէն՝ առանց նշմարուելու, արշաւայտին կը խոյանայ Չէշպէկի սարալանջին զետեղուած թնդանօթին վրայ. կը զբաւեն թնդանօթը. նոյն սրտապալին արիւ խումբ մը, պ. Արշակ Սահակեանի եւ այլ խրմբապետներու առաջնորդութեամբ խոյանքներ կը կատարէ Ս. Սարգիսի, Գրեթի եւ այլ դիրքերու վրայ միաժամանակ: Բարբ ճակատին վրայ սերսուութեան եւ ցնծութեան հարբաներով յառաջխաղացում կը կատարուի. յաղթութիւնը կատարեալ է: Աւար եւ աւեր թշնամի խրամներու մէջ:

Ձեռք անցուած պաշտօնական թույթերու պարունակութիւնը — Տոզան պէյ կը զրէ. «Ամսոյս չորսի մեծ յարձակումին վերջնական յաջողութեան պիտի մասնակցի 600 ռումբերով թնդանօթն ալ: Իւրաքանչիւր գիւղի մասխթար իր գիւղի զինուորներուն պիտի միանայ. որեւէ գիւղի մը բնակչութիւնը յարձակման վարանումի սրտապալին, գիւղը քարուքանդ պիտի ըլլայ եւ բնակիչները մահուամբ պիտի պատժուին»: Մէկ ուրիշ հրամանագիր մը՝ Մ. Քեմալի հրամանագիրը. «Մօտ օրերս Ամերիկեան Հաշտարար Յանձնախումբ մը (Տօքթ. Տատր իր ընկերներով) պիտի գայ Հաճըն հաշտութեան համար. անոր ժամանումէն առաջ աշխատեցէք վերջնականօրէն լուծել Հաճընի խնդիրը, մոխիրի վերածելով դայն», եւ կ'ըսէ. «Ձեր տրամադրութեան առկ եղող ամերիկեան միտինարներու կեանքին հոգ տարէք. այս սրտապալն մեր արտաքին քաղաքականութեան համար անհրաժեշտ է: Հաշտութեան կնքումէն առաջ վերջ տուէք Հաճընի անունին եւ անոր վեցամսեայ համրաւին»:

Ահա այս էր Հաճընի համար ծրագրուածը: Սակայն Հաճընցիին թշնամիի մանր մունր շարժումէն կոտորած էր մեծ յարձակումի մը նախօրեակին մէջ ըլլալը

եւ կանխած էր ինքը եւ այդ կերպով թշնամիին բոլոր յոյսերը ի գերեւ ելած էին:

6 Օգոստ.— Թնդանօթը մեծ զժուարութեամբ յաղթանակներէն քաղաք բերուեցաւ: Ժողովուրդը աննկարագրելի խանդավառութեամբ լեցուած էր:

Ժողովուրդը 8 օրուայ սաշտար հայթայթած էր եւ կարող էր արտերը ելլել, խոտ հնձել եւ թթենիի եւ սրթատունկի տերեւով քանի մը օրուայ սպրէնը տեւցնել: Թնդանօթը կտատրեալ յաջողութեամբ երկու սուամ արձակեց, մէկը Ս. Յակոբոյ սարալանջին եւ միւսը Կիւրդէշէն գիւղին վրայ: Թշնամին հեռացեր էր թնդանօթի հաստութեանէն շատ առեւի հեռու: Ստորերկրեայ աշխատութիւնները վերջ դրած էին: Օր աւեր եւ կը տեսնար 6 ամիսէ ի վեր զժուրք սպրդ հաճընցին:

**

Ժողովուրդին հայերանութիւնը փոխուած էր: Յաղթանակէ յաղթանակ վազքէն զինուորացած, կ'ուզէին խոյանքները շարունակել առեւի հեռու գիւղերը, պարէն սենեալու մարմաջով: Հաշտարար Յանձնախումբին ժամանման սպասելու յոյսով, աննպատակաբար մար սեպուեցաւ դուրս խոյանալը, անտեղի զոհաւորութիւններու տեղի շտալու համար:

Այդ օրերուն տեղակալ Չալեան առաջարկ բերաւ նահանջել դէպի Սիւ՝ թնդանօթի հսկողութեան տակ. սակայն Յանձնախումբին ժամանումը եւ այդ օրերը Ատանայէն զրկուած Յ հոգինաց սուրհանդակին բերած օգնութեան հասնելու բարի լուրերուն վրայ, պաղթի մասին եղած առաջարկը մերժուեցաւ:

Սեպտ. 8ին դուրսը, քաղաքէն 4-5 ժամ հեռաւորութեան վրայ սուրհանդակներ զրկուեցան, ազատաբար բանակին ժամանման եւ կամ Սիւր զբաւուած ըլլալու լուրը բերելու համար: Սուրհանդակները, իրենց քննութեան արդիւնք ըլլալով, թուրքերու մօտ տիրող տրամադրութիւնները մեր կարծածին բոլորովին հակառակը դրած էին:

Օր մը ձիւտոր թուրք մը բռնուած էր մեր հետադատիչներէն. վրայէն տոմսակ մը ելաւ, Ռումլիի կառավարչին՝ Ուլու Գըլայէն, — «Մ. Քեմալի հրամանով, երեք մեծ հրատանդ (հալա թօփու) կու գայ, 15·5, 10·5, 10·5նոց: Իսկոյն 1000 հոգիով ճամբաներու շինութեան ձեռնարկեցէք». ստոր. Տոզան»:

**

Օգոստոսէն յետոյ Սեպտեմբեր ամիսն ալ կ'անցնէր եւ Հաճընցիին ճակատագիրը ոչ մէկ բարելաւում չէր կրեր: Սովը իր աւերները կը շարունակէր դործել մեծ համեմատութեամբ: Ժողովուրդին բարոյական

ոչժր կրկին բնկրկումը ենթարկուեցաւ: Յուսահատու- նր կրկնակի էր անսր համար, սր օգնութեան չէր գար, եւ անսր համար սր ժողովարար մաշած եւ կքած էր սովի ճիրանին սակ:

20 Սեպտ. — Ամէն յուսահատութիւն իրեն համար յու- սատու յոյսամաները կ'ունենայ: Դուրս խոյանք մը, եւ ահա ամէնքն ալ գօտեպնդուած թուրք սղաննելու յաղ- թականի սկիւղ եւ պարենաւորուելու յուսով, թուր- ցածները կրկին աժոպցած սրտաբաստ են շարժելու պա- հանջքի համաձայն: Երկու կարծիք կար. մէկ մասը կիւրլէշէնի, իսկ միւսը Ռուսիայի վրայ խոյանալ կ'ու- գէին: Յասարգասպները կիւրլէշէն կ'ուգէին երթալ, ի հարկին այս զծով ալ Ատանա հասնելու յոյսով: Վի- բասար վազրը, պ. Ճէպէճեան նշմարած էր այս կէտը: Իր փոխանարդին հրամայեց խոյանքը Ռուսիայի, քա- ղաքին հիւսիսային ամենամօտ գիւղին, թուրք բանա- կառակիին վրայ կատարել, ուր պարէն շատ բլլալու հասանականութիւնը աւելի շատ էր:

22 Սեպտ. — Արամ Կալծակ 400 հոգի պատրաստեց: 15 մասի բաժնուած էր այս 400 հոգին՝ 15 խմբապետնե- րու առաջնորդութեամբ, որոնք Ս. Առատածածնայ ե- կեղեցիին մէջ Ս. Հաղարգութեան մասնակցելէ վերջ, սոցուեցան 15 զծով: Հաճրնէն մինչեւ Ռուսիայ եւ Ռուսիայի շարժը, կարեւոր 15 զիւրքերու մէջ կը սղա- սէին հայ քաջեր: Ռուսիայի յարձակումը եւ մուտքը Արամ Կալծակի վիճակուած էր 90 զինուորով: Արամ Կալծակ արշալույսին Ռուսիայի պաշարեց, հետադօտիչ 9 հոգինոց խումբ մը մօտեցաւ գիւղին: Ուրիշ խումբ մը եւս կիւրլէշէնի վրայ պատրաստ կը սպասէր Ռուս- լուէն արտելիք սոցանշանին:

Ռուսիայի մէջ ամբարբուած խառն կրակ տաւին մէք տղաքը եւ խոյացան ձիասար 200 չէրքէզներու վը- բայ, որոնք խրամներու մէջ կը գետեզուէին մէք տղաց գէմ կտուելու համար: Խառն բանկուածով ամբողջ գիւ- ղը լուսաւորուած էր. յարձակումը հաւրաններով սղը- սաւ. ուսմբերու, հրացաններու պայթումէն եւ հաւր- բաններու անհնդհատ յանկերդէն շերքէզները եւ թուր- քերը «Ալլա՛հ, Ալլա՛հ» պոռոտով փախուստի կը գը- մէին: Տոգանն ալ փախած էր:

Իրիկուան գէմ 25 կառք ցորեն, 500 ալծ, ոչխար եւ 60 ձի փոխադրուեցաւ Հաճրն. կիւղէլլովիէն եւս 1000 զամէշ բերուելու առեն՝ Օպրուխի ձորին մէջ թշնամի մեծ ուժէ մը վերադրուած էր:

Ռուսիայի կիւրլէն շերքէզ բժիշկ մը գերի բերուած էր. այս շերքէզը պ. Ճէպէճեանին վերքը կը խնամէր. նամակ գրեց Ախ Բաւնար, որ ինքը ողջ է եւ պէտք է հաճրնցիներու եւ թուրքերու թշնամութեանց վերջ տալ եւ 1000 շինիլ ցորեն զրկել: Նախապէս գրաւուած ա- ւարը հազիւ (7-8000 հոգիի համար) 15-20 օրուան պա- շար էր: Նամակը սուբհանդակ մը 7 ժամուան տեղ մը

տարու եւ կերպով մը յանձնեց հասցէին, սակայն պա- տասխան բնու չեկաւ, հակասակ 20 օր անցած բլլա- ւուն:

Սոխահար ժողովարարը նարէն յարձակում կ'ուգէր: Քանի մը անգամներ գէպի հարաւ. կիւրլէշէնի վրայ բլ- րալիք յարձակումները՝ անձրեւի պատճառով յետա- ձրյաւեցան:

Թշնամին մեր այս սղատուական գրութեանէն օլ- տակելով, նոր ութերով գօրացած, գրուեց Ս. Սարգիսի բարձունքը եւ իշխեց քաղաքին վրայ, նոյնիսկ վտուց- ներու մէջ երթեւեկութիւնը արդիւրելու ստախճան:

Ռուսիայէն բերուած պարէնը սպասած էր. սովա- հար ժողովարարը խաշած խոտ աւտելին զաղիացած եւ հիւծած էր: Կարծ կուսպները աշնան տերեւներու պէս թաժած եւ տժգասած էին: Կենդանի անասունի հետք չէր մնացած քաղաքին մէջ: Սովը յասաջ կը տանէր բնաջնջումի գիւտային ծրարելը:

Թշնամին նոր ոչժերով պօրացած, յարձակումի պատրաստուելու նշաններ ցոյց կու տար:

Հաճրնցին նախառեսելով սղոտանոցով վտանգը, Հաճրնի վրայ բարձրացող սարերուն վրայ հետախոյզ- ներ հանուեցան, թշնամի ոչժերը քննելու համար:

Օրին մէկը, 14 Հոկտ. իրիկուան վերադարձան հետախոյզները. ամէնուան ալ պատմածը մէկ բան կը պարզէր. թշնամին ստուարութիւ ի թնդանթով, միթ- րայսով գննուած մեծ ոչժերով պաշարած էր:

Կայրկեանը ճոյնաժամային էր: Պէտք էր ի մի հա- տաքել մէք գերադոյն կարովը, գլխադրուելու համար վտանգը:

Անմիջապէս խումբեր կազմուեցան. 100 հոգինոց խումբ մը Արամ Կալծակի եւ 100 հոգինոց խումբ մըն ալ Արշակ Սահակեանի առաջնորդութեամբ յասաջա- ցան՝ թնդանթին ետեւը անցնելու եւ երկու զծով պա- շարելու համար:

Ռուսիայի յասաջացան երկու ուղղութեամբ. թըշ- նամին խոտացուցած էր շղթան. հոգիւ 15 վայրկեան գէպի թշնամին մօտեցած էին, թուրք պահակները խիտ կրակով մը արդելը կզան յասաջխոտացումին. նահան- ջեց խումբը:

Ամէն սք գեանալարի խրամները մտան. պէտք էր ինքնապաշտպանութեան կոխը մղել: Կուսարացին, 15 Հոկտեմբերի Ուրբաթ օրը, իր հետ բերաւ Հաճրնի սեւ Ուրբաթը, արհաւիրքի ժամեր կ'անցընէր ժողովուրդը: Մինչեւ իրիկուան երեք կէտերէ, երեք թնդանթները գոտացին. տաները եւ խրամները հիմնայատակ կոր- ծանցին: Երէկ յողթանակէ յողթանակ սուբացող քաջերը, այսօր հիւծած ու սղատած էին քողցէ. մահու սարուսա մը պատած էր իրենց ամբողջ էութիւնը:

Ժողովուրդը խոճապի մասնուած կ'աղօթէ ու կ'անիծէ իր սեւ բախտը, որ այսպէս լքած էր գինքը: Ս. Առատածածնայ եկեղեցիին վրայ ինկու ուսմբ մը, որ քանդեց ամբարցեալ գիւրքերը եւ իր փրտակներու

տակ թողեց ժանտարմբիկի սղոյ սլ. Յովհաննէս Ժամ-
կաշեանը եւ Բարեգործականի հիւանդանոցի ղեղաղործ
սլ. Հմայեակ Փափաղեանը:

Մինչեւ իրիկուն 200 ուսմբ արձակուած էր: Մահը
սովորական դարձած էր. լուսադոյն կտրիճներուն պատ-
նէշի վրայ եւ խրամի մէջ ինկած՝ բլլալու գոյժերը կը
հասնէին իրարու ետեւէ:

Իրիկուն է. ճնշող խուարբ պտտեց. ժաղովուրդը
էրանանցումի մասնուած խեղակորոյս կը վաղէ ամէն
կողմ, սուսմբէն խոստովելու յոյսով: Ապահով տեղ
չկայ: Թշնամին արդէն մեր կրտսնկներուն վրան է,
չէրքերը պարզուած են... մարդ չկայ. Գանլը Բաղա-
բի քաջերն ալ իրենց վերջին վամփուշաը արձակած
էին:

Կրակը պատած էր ամէն կողմ. թշնամին քաղաքին

մէջն էր. մահը սկսած էր իր մանկալը շարժել: Թնդա-
նոթին պակասը՝ կրակը եւ միթրայէօլը կը լրացնէին.
զժսիք եւ վերջին պատաստան: Փախուստ փախուստի.
կրակ եւ հուր:

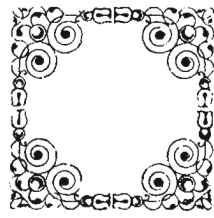
Բոցերու լոյսին տակ անկայսղ հերոսական քա-
ղաքի սերակ վաղոցներէն խումբ-խումբ քաջեր, ձը-
գած ամէն ինչ, կը խոյանան գէպի դուրս, գէպի սա-
րերը: Մարտնչելու յոյսը եւ աւելնը կորած է...:

Հերոս Հաճընը չկայ այլեւս. գիտի գիտիլի վրայ.
իսկ գոհերէն սղջ մնացածները, փախչելու եւ ինքզինք-
նին սպաննելու անկարողները, իրրեւ գերի՝ հիմա Ս.
Յակոբայ վանքին մէջ փոխանակ ազօթքի մրմունջի,
Ժամ աստղ կը սղաան գիհհնու ճարճատիւնին:

Յաղթուած է Հաճըն. չկայ այլեւս:

Փա՛սք յաղթուած Հաճընին:

Ա. ՉԱԼԵՆՅ

ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇԴՈՒՄՆԵՐ

Ա. հասարի աւարտին՝ օգտակար կը նկատենք ընթերցողի ուշադրութեան յանձնել հետեւեալ կարգ մը կէտերն ու հշդումները .

1) Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ոսկեհանքի (Իզմիր) գործունէութեան եւ գործիչներուն մասին հետաքրքրական մանրամասնութիւններ կը գտնենք ՀԱՅՐԵՆԻՔի ամսագրի մէջ լոյս տեսած յուշագրական բնօրրի երկու շահեկան յօդուածաշարքերու մէջ, — Յ. Թօփանեանի Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻԻՆԸ ԻԶՄԻՐԻ ՄԷՋ (ԺԴ. տարի՝ թիւ 9, 10 եւ 11) եւ Յովհաննէս Պոյաճեանի Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻԻՆԸ ԻԶՄԻՐԻ ՇՐՋԱՆԻՆ ՄԷՋ (ԼԴ. տարի՝ թիւ 11, 12, ԼԵ. տարի՝ թիւ 1, ԼԶ. տարի՝ թիւ 1էն 12 եւ ԼԵ. տարի՝ թիւ 1, 2 եւ 3) գրութիւնները: 1904-90՝ի դաւադրական պատրաստութիւններուն եւ անոնց ճշտագրական հետեւանումով թուրք ոստիկանութեան հետապնդումներուն, ձեռքալուծութեանց եւ յեղափոխականներու կրած տանջանքներուն մասին մանրամասն վկայութիւններ կու տայ ի մասնաւորի՝ Յովհ. Պոյաճեան:

2) Վերոյիշեալ երկու յօդուածաշարքերէն մեկնելով, մէկդի ձգելով անշուշտ դէպքերէն տարիներ ետք գլխի առնուած յուշերու մէջ գտնուող կարգ մը անխուսափելի հակասութիւնները(*), մեզ հետաքրքրող շրջաններուն եւ դէմքերուն մասին կրնանք ընել հետեւեալ հետաքրքրական հշդումները .—

ա) Ըստ Յ. Պոյաճեանի, Աշոտ Մարքիւնը (Մարքիւն Մուրատեան) Իզմիր գտնուած է 1895-1898 թուականներուն: Արդ, Մարքիւնի քաղաքապետին գէթ 1896 թուականի նամակները ուղղուած են իրեն՝ Աղեփաւնդրի կամ Կիպրոս: Կրնա՛յ ըլլալ անշուշտ որ Մարքիւն այդ թուականէն առաջ գտնուած ըլլայ Իզմիր: Տրուած ըլլալով նաեւ որ քաղաքապետին մէջ 1897 թուականէն Մարքիւնին ուղղուած ոչ մէկ նամակ կը մնայ՝ որմէ կարելի ըլլայ հետեւցնել անոր այդ թուականին ո՛ր ըլլալը, հաւանական է որքեմն որ ան Իզմիր գտնուած ըլլայ նաեւ 1897ին, նոյնիսկ մինչեւ 1898ի կէսերը . այդ կը հաստատէ նաեւ 498-2 գրութիւնը (էջ 22), ԴՐՕՇԱԿի հմբագրութենէն ուղղուած Մարքիւնին, Աղեփաւն-

դրիա, ուր կ'ըսուի՝ «Ստացուած է նաեւ Իզմիրէն մեզ ուղղած 24 Յովիսի գրութիւնը»:

Հետաքրքրական է նշել՝ որ Յ. Թօփանեան, որ կը թուէ Իզմիր գործած բազմաթիւ հեղինակաւոր դէմքեր, չի յիշեր Աշոտ Մարքիւնը:

բ) 402-5 նամակի (էջ 78-79) հեղինակը՝ կօշկակար Վարպետ Օհանէս՝ ուրիշ մէկը չէ եթէ ոչ յօդուածագիր Յովհաննէս Պոյաճեանը ի՛նքը (Իզմիրի «Ռոնտու» խումբի խմբապետ եւ «Վարպետ» անունով ծանօթ):

Ուշագրաւ է թէեւ՝ որ, իր այդ նամակով Մարքիւնի Իզմիրէն հեռանալուն մէջ «արդիւնաւոր հետեւանք» չգտնող, անոր «նակատէն համբուրող» եւ բուն կերպով Սիսակը պաշտպանող Յ. Պոյաճեանը իր յուշերուն մէջ (ԼԵ. տարի՝ թիւ 1, էջ 89-90) կը գրէ .— «Դժբախտաբար, շուտով գտաւ իր (Ետկարի) փաստաւրական տեղիչը յագուրդ տուող գործակից մը: 1904 Մարտ ամսոյն մէջ էր որ դարձեալ Իզմիր եկաւ Աշոտ Մարքիւնը: Այս երկուքին հետապնդած ուղղութիւնը գալթակցեցուցիչ էր: Հետեւանքը այն եղաւ, որ, փոխանակ ընկերներու համակրութիւն շահելու, ընդհակառակն, անոնց գալթոյքը հրախրեցին իրենց վրայ»:

գ) Սիսակը՝ որ, 402-3 գրութեան ծանօթագրութեան մէջ մեր հանած եզրակացութեան համաձայն, ուրիշ մէկը չի կրնար ըլլալ եթէ ոչ Իզմիրի գործիչ Էդվարդը կամ Էդուարդը, իր բուն անունով՝ կը կոչուի Սմբատ Պոյաճեան: Ան, Մարքիւնին նման, Խարքերդցի է եւ եկած՝ Ամերիկայէն: Միեւնոյն ծանօթագրութեամբ անոր ինքնութեան շուրջ կատարուած հարցադրումները այս ձեւով կը լուսաբանուին եւ կը վերնան:

Ըստ Յ. Պոյաճեանի, Իզմիրի Հ. Յ. Դ. անդրանիկ Մարմինը (1895) կազմուած էր Սիսակէն, Մարքիւնէն, եւ երկու տեղացիներէ՝ Իզմիրցի Թագուր Կարմիրեան եւ սրճեփ Սարգիս (ԼԴ. տարի, թիւ 11, էջ 36):

դ) Սիսակի ինքնութիւնը (իրբեւ Սմբատ Պոյաճեան) կը հաստատուի նաեւ Յ. Թօփանեանի գրութեամբ (ԺԴ. տարի, թիւ 9, էջ 139), այն տարբերութեամբ՝ որ, ըստ այս վերջինին, Սիսակ Ամերիկայէն Իզմիր է եկած 1898ին միայն: Անմիջապէս յիշենք՝ որ Էդվարդը 1896 Մարտ 21 թուակիր նամակ ունի Մարքիւնին ուղղուած, գրուած Պոլսէն (տեսնել 496-5, էջ 12, ապա նաեւ 496-13 եւ 14, էջ 17-19): Ի դէպ, 496-14 նամակը Մարքիւնին ուղղած են Էդուարդը և Ս. Այվազեան . վերջինը իր բաժինը կը սկսի հետեւեալ նախադասութեամբ, — «Նամակդ ստանալուս չկրցայ պատասխանել, որովհետեւ կ'ուզէի որ Սմբատն ալ գրելով ինք մի քիչ հանդարտեցնենք» . կը պարզուի ուրեմն, այստեղ Ս. Այվազեան տուած է պարզապէս Էդվարդի (կամ Սիսակի) բուն անունը:

Սիսակ կը ձեռքալուծուի 1902ին: Հաւանօրէն 1904ին, իրբեւ ամերիկահայատակ, ան կը վայելէ միջամտութիւնը Ամերիկեան Հիւպատոսարանին եւ կ'աւ-

(*) Օրինակ, ըստ Յ. Պոյաճեանի, 1895ին Սիսակը Իզմիր էր արդէն, մինչ, ըստ Յ. Թօփանեանի, ան Ամերիկայէն Իզմիր գործիչ է եկած 1898ին միայն:
Ըստ Յ. Թօփանեանի, Հ. Յ. Դ. Յրդ Ընդհ. Ժողովին (Սօֆիա, 1904) Ոսկեհանքի պատգամաւորը եղած է Իտկարը (Կարապետ Այվազեան). մինչ Յ. Պոյաճեանի համաձայն՝ «տեղեկագիրը զըրկեցինք ընդ. Վարդոյի՛ն՝ մեր ձայնն ալ տուով անոր Ընդհ. Ժողովին մէջ» (ԼԵ. տարի, թիւ 1, էջ 89):

սորուի արտասահման (Յ. Պոյանեան, ԼԴ. տարի, քիւ 12, էջ 100-101): Ըստ Յ. Թօֆանեանի, ան, ծայտեալ վիճակով, շուտով վերստին կը դառնայ Իզմիր, մասնակցելու համար 1904-905ի դաւադրական ծրագիրներու իրագործման (ԺԴ. տարի, քիւ 9, էջ 145-146): Հետագային, ան գոհ կ'երթայ Մեծ Եղեռնին (նոյն): Պոյանեան ուղղակի կերպով չի խօսիր Սիւսկի վերադարձին մասին, բայց անոր յուշագրութեան շարունակութեան մէջ եւս զանազան առիթներով կը հանդիպինք Սիւսկի անուան:

Ը) 1903ին Իզմիրէն Մարթինին գրող Գեղամը (տեսնել 403-2, 403-3, 403-7 եւ 403-19) ուրիշ մէկը չէ, եւ յէ ոչ հետագային Տիգրան Եղուպեանի քղքածրարին մէջ երեւոյց Բարաբանեանը՝ Ա. աշխարհամարտէն ետք Երովսիա հաստատուած: Անոր մասին Յ. Թօֆանեան կը խօսի՝ իբրեւ «Ոսկեհանքի Հ. Յ. Գաշնակցութեան սրտականտի գործին մէջ գլխաւոր դերակատարը», դեռ 1897-98ին (ԺԴ. տարի, քիւ 9, էջ 139): Ըստ Յ. Պոյանեանի, ան իզմիրցի Եղուպը Պալպանեանի օժանդակած է երկու լրտեսներու՝ Պոյանի Ծատուրի եւ Խայրաբոյ Կարապետի ահաբեկման գործին մէջ (1903 Մայիս 13/26), ասոր հետեւանքով ալ ձերբակալուած, նախ մ֊հավինի ստացած, ապա՝ Պոլսոյ վիճարեկատեանին կողմէ՝ 101 տարուան բանտարկութեան դատաւարտուած: Պէտք է եմքադրել որ, Հրաչին եւ ուրիշներու հետ, ան եւս ազատ արձակուած է Մահմանադրութեան հռչակումէն ետք, 1908ին:

Գ) Իզմիրէն Աղեհանգիրոյ ընկերներուն գրող Զարեհը (տեսնել 498-3) կապ ունի՞ արդեօք լրտես Մաքսուտի ահաբեկիչներէն Զարեհ Անդրէասեանի հետ, Արամ կեղծանունով, որ հետագային մասնակցած է Երլորդի մահափորձի աշխատանքներուն, — դժուար է նշել. (այս մահափորձին, ինչպէս նաեւ լրտես Գարեգինի, Պալեօգեանի եւ Իզմիրի ահաբեկչական այլ գործողութեանց մասին տեսնել վերոյիշեալ երկու յոդուածաշարքերը): Ինչպէս ծանօթ է, 1902 Սեպտեմբերին Պետրոս Ազիզօֆի կողմէ (Խորէն Սարգսեան) Պալեօգեանի յաջող ահաբեկումէն ետք՝ յաջորդաբար ձերբակալուեցաւ ինքը՝ Ազիզօֆը (որ կախաղան բարձրացաւ 1905ին) եւ Հրաչը (Թիրեաքեան): Անոնցմէ առաջ՝ բանտարկուած էր արդէն Վարդ-Մանուշակը (Յակոբ Աբրահամեան):

Ը) Կը պարզուի՞ որ Ոսկեհանքի կարգ մը նամակներուն մէջ յիշատակուած «Հուր-Երկար» քաղաքը Մանիսան է (Մաղնիսա), Իզմիրի նահանգին կարեւոր կեդրոններէն մէկը:

Յ) Հրաչի կամ Սեպուհի (Հայկ Թիրեաքեան) կեանքին եւ գործունէութեան մասին շատ շահեկան մանրամասնութիւններ կը գտնենք նաեւ Մ. հաչատուրեանի յոդուածաշարքին մէջ (ՀԱՅԿ ԹԻՐԵԱՒԵԱՆ, տեսնել ՀԱՅՐԵՆԻՔ ամսագիր, ԼԴ. տարի - 1956 - քիւ 5, 6, 7 եւ 8): Յստակ կը դառնայ, ի մասնաւորի, որ Ֆար-

հաւը Հրաչի յեղափոխական բազմաքիւ կեղծանուններէն մէկն է (տեսնել 402-11, 402-12 եւ 403-10 եւ 403-12):

Ը) Ընկ. Սարգիս Սարունի (ներկայիս՝ Լուս Անեքլըս, Բալիփոլնիա, Ա.Մ.Ն.), տեղեակ ըլլալով Նիւթերու Ա. հատորի պրակներու բովանդակութեան, զրկած է մեզի գրաւոր կարգ մը յաւելումներ եւ նըշդումներ: Պիտի ուզէինք որ իր օրինակը վարակիչ ըլլար երեց սերունդի մեր այլ ընկերներուն համար եւս, որոնց տալիք մանրամասնութիւնները, լուսաբանութիւններն ու նշումները կրնան մեծապէս դիւրացնել ապագայ պատմագրին շարկապումի եւ համադրումի աշխատանքը:

Ընկ. Ս. Սարունիի լրացումներէն զանց ընելով կարեւոր բաժին մը՝ Հ. Յ. Գաշնակցութեան Պալեանեանը գործունէութեան վերաբերող (յոյս ունինք հետագային ստանձին հատոր մը յատկացնելու շահ կարելուր այդ շրջանին), կու տանք հետեւեալ կարգ մը նըշդումները՝ որոնք ադերս ունին Ա. հատորով ընդգրկուած աշխարհագրական շրջաններուն՝ Կիլիկիոյ եւ Պոլսոյ յեղափոխական գործունէութեան եւ գործիչներուն հետ:

«ա) ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱԾԻՆ.— Իր կենսալրական տեղեկութիւններուն վրայ պէտք է տեղեկել, որ բացի «Հայերը Նիկիոյի զուտուն մէջ» զբոսով ըստ տեսած իր արժէքաւոր գործէն, Մ. Վերածին ազգալրական տեսմանարտիքին մը անի Բիթանիոյ շրջանի «Հայ Հոսամ»-ներու մասին, կարգ մը յոնադուան զեղբրու բնակչութեան հայկական ծագումը հաստատող: Նաեւ, Վերածին, յոյուածալրքով մը, ԱՍՊԱՐԷՉԻ Խմբակը կողմ շրջանին, ստամբուլիքին մը զբոսած է իր ծննդավայր Պարտիզակի բնակչութեան շարք, յիշելով անոնները այն բնաանիքներուն, որոնք օտար ծագում ունին:

բ) ՏՕՔԹ. ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ, Կիլիկիոյ Կ. Կամլուէի անդամ, որուն անունը Նիւթերու էջ 263ին վրայ հարցականօրէն գրուած է ԴՈԿՏ. Ծ.(?), բնիկը Ա. Մնացականեանն է (բժիշկ), որ հետագային բնակչութիւն հաստատած է Պարտիստան:

գ) Իոկ քանիցս յիշատակուած ՀԱՅԿը (էջ 130, 131, և.և.), ամենայն հասանականութեամբ, բնիկ պարսկահայ, բժշկական իր ստամբուլ աստիճան Զուրկերիոյ մէջ, բժիշկ Հայկ Գրիգորեանն է, որ Կիլիկիոյ մէջ, Տօքթ. Մնացականեանի հետ (նոյնպէս պարսկահայ) գործելէ յետոյ վերադարձաւ Պոլսո: Տօքթ. Հայկ Գրիգորեան Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմինն կողմէ յատուկ առաքելութիւնով զրկուեցաւ Հայաստան (հաստատար 1921ին), Հայաստանի վրայով Պարտիստան իր ծննդքին այցել երթալու պատրուակով: Տօքթ. Գրիգորեան յաջողեցաւ երթալ Պարտիստան, բայց զբժրախտաբար իր առաքելութեան մասին չկրցաւ զեղբուցել, որովհետեւ չկրցաւ վերադառնալ Պոլսո, քանի որ

վերադարձի ճամբուն վրայ մեռաւ Թիֆլիսի մէջ՝ բը-
ծաւոր Ժանտատեհզէ վարակուելով:

դ) Հնչակեան գործիչ ՎԱՀԱՆ ԺԱՄԿՈՉԵԱՆը (տեանել էջ 125, սուր նաեւ 280 եւ 282) բնիկ Օվաճըզ գիւղէն է, Պարտիզակի շրջան: 1915ին լեռ բարձրացած է քանի մը յանդուզն տղաներով եւ ասպատակած մինչեւ 1918ի սկիզբները: Կապ պահած է Պուլոյ ընդ-
յատակեայ մարմնին հետ եւ ձմեռները յաճախ Պուլոս եկած եւ սրտասպարուած սկիւտարարնակ ընկ: Սուբէ-
նի մօտ (բնիկ վանեցի, Թրքական սարայից վարժարա-
նէն շրջանաւարտ էր եւ փախտական վիճակի մէջ կ'ապրէր Սկիւտար): Սուբէնր ունէր Թրքական զինուո-
րական կաշաններու անպնտով բազմաթիւ կեղծ կնիք-
ներ, որոնցմէ կ'օգտուէին Բիւթանիոյ շրջանին մէջ 1915-18 տարիներուն ասպատակող հայ ազաքը, գլխա-
ւորարար օլաճըզլիներ: Կիւլիկիոյ մէջ 1919-1921 տա-
րիներուն գործող այս հնչակեան զեկալար Վահան Ժամկոչեանն ալ օգտուած է այս կնիքներէն եւ մեր
աղոց զինական օժանդակութիւններէն:

Բայց երբ, 1918ի սկիզբները, Վահան Ժամկոչեան
էսկիշէհիբը մէջ կը ձերբակալուի, ան հարցաքննու-
թեան ժամանակ կը մատնէ Պուլոյ մէջ այդ շրջանին
(Շաւարշ Միտաքեանի ձերբակալուելէն ետք) գործող
ընկ. Մկրտիչի (Ասնուտա գիւղ), ինչպէս նաեւ իրեն
այնքան օգտակար եղած ընկ. Սուբէնի (Սկիւտար)

հասցէները: Ընկ. Մկրտիչ եւ իր կինը կը ձերբակալ-
ուին, իսկ ընկ. Սուբէն կ'ազատի շնորհիւ իր տան պա-
տին մէջ պատրաստուած Թաքսոսցին: Բիւթանիոյ
լեռները ասպատակող՝ նոյնպէս օլաճըզլի Տօնիկը պա-
տահմամբ Սուբէնին տունը կ'ըլլայ խաւարիութեան
ընթացքին, բայց, արտակարգ յանդուգութիւնով, Տօ-
նիկ, սասնոց ատրճանակը ձեռքը՝ կը նետուի գանձն
դուրս եւ կը յաջողի ազատուիլ ձերբակալութեան ե-
կողներու հետապնդումէն: Տօնիկի ճակատադիւրը գըժ-
րախտարար գանն եղաւ աւելի աշ. 1922ին, երբ Քե-
մալականները հասան Իլմիբը շրջանը, ան իր խաւարին
հետ սպաննուեցաւ զաւաղարար, յաւանան տարա-
զով ծոպուած քեմալական գումարտակի մը կողմէ»:

Ընկ. Սարուհիի կողմէ տրուած այս հետաքրքրա-
կան տեղեկութիւններով՝ կը փակեմք յաւելումներու և
նշդումներու այս գլուխը, եւ ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇ-
ՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ շարքի աւազին
այս հատարը:

Անգամ մը եւս կոչ կ'ընենք մեր այն ընկերներուն
ու բարեկամներուն, որոնք ի վիճակի են իրենց նշդում-
ներով ու յաւելեալ տեղեկութիւններով հարստացնելու
տուեալ շրջաններու մեր յեղափոխական անցեալի գի-
տութիւնը, անպայման, եւ անյապաղ, գրելու այդ մա-
սին ԱԶԴԱԿ Շաքաթօրեակի խմբագրութեան:

ՅՈՒՑԱԿ

ՅՈՒՑԱԿ Ա. ՀԱՏՈՐԻ

Ա. ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԷՋ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԱԾ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ

- ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄՔԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՂ ՄԱՐՄԻՆ.- 7բ, 46ա, 63բ, 64ա, 65ա, 65բ, 66ա, 72ա, 82բ.
- Հ. Յ. Դ. ԽՈՐՀՈՒՐԻ.- 139ա, 182բ, 231ա.
- ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ.- 30ա, 31ա, 82ա, 83ա, 136բ, 233ա, 263բ.
- ՍՐԵԻՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ (կամ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ).- 7բ, 8ա, 8բ, 11բ, 20բ, 21ա, 21բ, 22բ, 23ա, 25բ, 26բ, 30ա, 34ա, 34բ, 36ա, 36բ, 38ա, 38բ, 39ա, 39բ, 40ա, 42ա, 46բ, 48բ, 49ա, 53բ, 54ա, 56բ, 57ա, 63բ, 64ա, 69ա, 69բ, 77ա, 78բ, 79բ, 82ա, 82բ, 87բ, 89ա, 90ա, 115բ, 116ա, 116բ, 139ա, 163բ, 172բ, 182բ, 186բ, 187բ, 188բ, 190բ, 191ա, 200ա, 213ա, 223ա, 234ա, 234բ, 235ա, 236ա, 236բ, 259ա, 259բ.
- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԻՒՐՕ.- 136բ, 139ա, 191բ, 252բ.
- Հ. Յ. Դ. ԲԻՒՐՕ.- 122ա, 123ա, 136բ.
- ԿԵԼԿԵՆՅԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ Կ. Կ. կամ ԼԵՆԻՆՍԿԻԱՅՐԻ ՊԱՏ. ՄԱՐՄԻՆ.- 6բ, 7բ, 30ա, 37ա, 42ա, 46ա, 48բ, 51բ, 65բ, 75ա, 78ա, 79բ, 82բ, 87բ, 98բ, 101ա, 103բ, 116բ, 126ա, 138բ, 259ա, 259բ.
- Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ Կ. Կ. կամ ՎԻՇՆՊԻ ՊԱՏ. ՄԱՐՄԻՆ.- 138բ, 139ա, 139բ, 172բ, 174բ, 175բ, 176ա, 176բ, 177ա, 177բ, 181բ, 182ա, 197բ, 198բ, 202բ, 203ա, 204ա, 205ա, 205բ, 206ա, 206բ, 207ա, 207բ, 209ա, 209բ, 210բ, 212բ, 213ա, 215ա, 215բ, 218բ, 220բ, 236բ, 263ա, ԻՆՔՆԱՊԱՏՈՒՄ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԿԵՒՐՈՆԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ.- 139ա, 182բ, 184ա, 184բ.
- ՅՈՒՑԱԿԱՆ կամ ՅՈՒՑԱ-ՏԵՌՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ.- 75ա, 113բ, 114ա, 115ա, 116ա, 139ա, 173ա, 234ա.
- ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 35բ, 44ա, 46ա, 46բ, 47ա, 48բ, 52բ, 63բ, 79բ, 82բ, 104ա, 137ա, 263բ.
- ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿՈՄԻՏԵ.- 238բ, 240ա, 240բ, 241ա, 241բ, 244բ, 245բ, 246բ, 247ա.
- ԼԻԲԱՆԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 269ա.
- ԿԵԼԿԵՆՅԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 120ա, 121ա, 122ա, 123ա, 124ա, 129ա, 129բ, 131բ, 133ա, 135բ, 137բ, 213բ, 263ա, 263բ.
- ՊՈԼՍՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 148ա, 148բ, 152ա, 152բ, 153ա, 153բ, 154ա, 155ա, 155բ, 156բ, 157ա, 158ա, 162ա, 162բ, 163բ, 164ա, 164բ, 165ա, 166ա, 167ա, 167բ, 168ա, 169ա, 170ա, 170բ, 171բ, 172բ, 173ա, 180բ, 181բ, 184ա, 185ա, 185բ, 186ա, 188բ, 191բ, 192ա, 192բ, 193ա, 193բ, 194ա, 195ա, 195բ, 263բ.
- ՍԵՒ ԲԼՈՒՐԻ (ՍԵՔԱՍՏԻԱ) Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 221բ.
- ՎՐԱՍՏԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 264ա.
- ՎՐԵՃԻ (ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆ) Կ. ԿՈՄԻՏԵ.- 98բ, 99ա.

- Աբամեան Աբրահամ ՅԿ.- 268ա.
- Աբգարեան Գրիգոր.- 268ա.
- Աբրահամեան Յակոբ (Վարդ-Մանուշակ).- 57բ, 68ա, 69բ, 74բ, 78ա, 84բ, 94ա, 95ա.
- Ադամեան (Յակոբ).- 15ա, 17ա, 85բ.
- Ազատեան Հրանդ.- 246բ.
- Ազիզով.- 94ա.
- Ազիրեան Գրիգոր Եւ Միսսի.- 121բ.
- Ազնաւորեան Լեւոն.- 254բ.
- Ազնաւորեան Յակոբ.- 240ա, 241ա.
- Արմաւաքեան Սարգիս.- 204ա.
- Ալմազ Մանուկ.- 142բ.
- Ալպոյանեան Արշակ.- 197բ.
- Ալեուցի (Մալուսեան Խաչատուր).- 81բ, 139ա, 202բ.
- Ախարոնեան Աւետիս.- 197բ, 226բ, 227ա, 281ա.
- Ախարոնեան Սերոբ Մ.- 74ա.
- Ախարոնեան Վարդգէս.- 133բ.
- Ախմէտ Րիզա.- 199ա.
- Ալասէր.- 6բ, 46ա, 49բ, 51բ, 52ա, 68բ, 70ա, 72ա, 80բ, 81բ, 88ա, 89ա, 102ա, 102բ, 112բ.
- Աղբալեան Նիկոլ (Հանգոյց).- 198ա, 223բ, 231ա, 234ա.
- Անոբեան.- 63ա.
- Ամատունի Կ.- 122բ.
- Ամիրեան.- 252ա.
- Այվազեան Կարապետ (Վ. Էտիար).- 20ա, 20բ, 107բ, 108ա, 110ա, 110բ, 111ա, 113ա, 113բ, 114ա, 114բ.
- Այվազեան Ս.- 8ա, 9ա, 10ա, 10բ, 11ա, 12ա, 13ա, 14ա, 16ա, 18ա, 19ա, 25ա, 48ա, 53ա, 67ա.
- Անդրանիկ Զօրավար (Օզանեան).- 233բ, 234ա, 235ա, 239ա, 240բ, 241ա, 250բ?, 251բ?, 263բ, 272բ, 285բ.
- Անդրեասեան Արտաշէս (Սուրեն).- 163բ.
- Անուշիկեան Յակոբ Ազա.- 124ա.
- Անտէլէրեան Յարութիւն.- 268ա.
- Աշըգեան Կ. Բ.- 262ա.
- Աշըգեան Շահմէր.- 283բ.
- Աշըգեան (Աշըգեան) Պատրիարք.- 143ա, 143բ, 145ա, 145բ, 146ա, 146բ, 147ա, 147բ.
- Աշիգեան (Աշըգեան) Ճիվան Էփէնսի.- 217բ, 218ա, 221ա.
- Աշոտ Լեւոն.- 6բ, 103բ, 104բ.
- Աշուկեան Մերկէրոս Յ.- 211բ.
- Ասատ Խան.- 276ա, 277ա.
- Ասատուրեան Գալուստ.- 162բ.
- Ասատուրեան Մելքոն.- 93ա.
- Ասըլպէկեան Յակոբոս.- 217ա.
- Աստուածատուրեան Կ.- 256ա.
- Ատոմ.- 119բ.
- Արամ Զաւուշ.- 275ա.
- Աբամեան Վահան.- 127ա.
- Աբապանեան Ռսկիան.- 268բ.
- Աբարատեան (Զօրավար).- 263բ.
- Արեւեան Աւետիս.- 254ա, 255ա.
- Արզուման.- 90ա, 253ա.
- Արզումանեան Յարութիւն.- 268ա, 268բ.
- Արզումանեան Սարգիս.- 277բ.
- Արքեան Կարապետ.- 271ա.
- Արդուրեան (Իշխան Յովսէփ).- 263բ.

ՄԱՆՈՒԹ.- էջաթիւերուն կից ա և ք տառերը ջոյց կու տան տասնին և երկրորդ սիւնակները:

Արմաղանեան Սարգիս.- 270բ, 275ա, 278ա, 279ա, 280բ, 281ա, 283ա.
 Արմեն Լ. Գ.- 16ա.
 Արշակեան Արամ Պէյ.- 240ա.
 Արսլանեան Գէորգ վարդապետ.- 283ա.
 Արտաշէս (լրտես).- 148ա, 148բ, 149ա.
 Արտուազդ.- 109բ, 110բ, 111ա.
 Արփիարեան Արփիար.- 21ա, 67բ.
 Աւետիս Զառուշ.- 130բ.
 Աւետիֆեան.- 210բ.
 Աւօ եւ Մարօ (Նազարբէգեան).- 10բ, 11բ.
 Բարազեան Պետրոս.- 198ա, 199բ, 214բ.
 Բաքարեանեան Հայկ.- 247ա, 247բ, 248ա, 250բ, 251բ, 252ա.
 Բակլանեան Թազուր.- 268բ.
 Բաղուսեան Մարտիրոս.- 162բ, 163ա, 163բ.
 Բալայեան Տօֆր.- 114ա.
 Բարսեղեան Սարգիս (վանայ Սարգիս, Շամիլ).- 139ա.
 Բիւրատ Սմբատ.- 24բ, 25ա, 30բ.
 Գարբիէլեան Հ. Ն.- 246ա.
 Գազանեան Գրիգոր.- 268ա.
 Գազանեան Մկրտիչ.- 210ա.
 Գալըպեան Սիմոն.- 283բ.
 Գալտեան Թադէոս եւ Մանուկ.- 103ա.
 Գալփայեան Արսէն Էփէնտի.- 204բ, 205բ, 207բ, 208բ, 222ա.
 Գալփայեան Մարգար.- 70բ.
 Գալփայեան Յ. (վահրամ).- 26բ, 27ա, 31ա, 33ա, 36ա, 37ա, 39ա, 40ա, 43ա, 43բ, 46ա, 58բ, 59ա, 65ա, 70բ, 71բ, 79ա, 79բ, 80ա, 82ա, 82բ, 83ա, 83բ, 85բ, 86ա, 87բ, 88ա, 88բ, 89ա, 89բ, 93բ, 94բ, 95ա, 96ա, 98բ, 100ա, 102ա, 102բ, 104բ, 105ա, 109ա, 111ա, 112բ, 113բ, 202բ.
 Գամպուրեան Յովսէփ.- 254բ.
 Գայեան Միիրան.- 269ա, 285բ.
 Գասպեան վարդան Յ.- 228բ, 231ա, 231բ, 232ա.
 Գասարեան Աշոտ.- 277բ, 278ա.
 Գարսիէօզեան Յակոբ (Զաւէն).- 138ա, 159ա, 172բ.
 Գարայեան.- 238ա.
 Գարապէփի Բ. (Զօրավար).- 134բ.
 Գարեգին հաժախ (Բաբա).- 7ա, 23ա, 47բ, 138բ, 139ա, 143ա.
 Գարինեան Տուրան.- 11ա, 19բ, 21ա.
 Գարօ Արմէն.- 6ա, 7բ, 13բ, 21բ, 46բ, 50ա, 50բ, 51բ, 133բ, 135ա, 135բ, 138բ, 139ա, 163բ, 240բ.
 Գեղամ.- 86բ, 87ա, 89բ, 101ա.
 Գեւոնեան Յարութիւն (Փասալ).- 138ա.
 Գէորգ Անիւտան (Զառուշ).- 281բ, 282ա, 282բ.
 Գէորգեան Կարապետ.- 98բ.
 Գըզզլը Հանը Ղաթըմ հօօա.- 207բ, 208ա.
 Գլբեան.- 25ա, 26բ.
 Գնունի հաչիկ.- 163բ.
 Գոգոյեանց Իսկենտէր եւ Արշակ հան.- 48ա.
 Գոլյուսեան Միսաֆ (Առանձար, Կարին).- 6բ, 22բ, 28ա, 28բ, 30ա, 30բ, 31բ, 33ա, 34բ, 39բ, 40ա, 42ա, 43բ, 46ա, 49բ, 50բ, 51բ, 52ա, 53ա, 55բ, 56ա, 58ա, 58բ, 61ա, 61բ, 63ա, 64բ, 65բ, 67ա, 67բ, 69բ, 71բ, 72ա, 80ա, 80բ, 81բ, 82ա, 88ա, 112բ.
 Գրանեան.- 276ա.
 Գրգեաշարեան Ահարոն.- 273ա.
 Գրգեաշարեան Կարապետ.- 277ա, 279ա.

Գրիգորեան Տօֆր.- 124ա.
 Գօստմիկեան Պօղոս.- 268ա.
 Դաքեան Լիֆէնտի.- 221ա, 222ա.
 Դերմակեան.- 100բ, 106ա.
 Դեւեան Արտաշէս (եզիպտացի).- 138ա.
 Դրօ (Զօրավար).- 239ա, 240բ.
 Եազուպեան Տիգրան.- 197ա, 200բ, 202ա, 208բ, 227ա, 228բ եւ իր քղաժամարը՝ էջ 229-256.
 Ելանեան Գրիգոր.- 202ա, 223բ, 224բ.
 Եղիսէեան.- 213ա, 214ա, 215ա.
 Եւստոփեան Յովհ. (Մեղիլ).- 7բ, 31ա, 138ա, 138բ, 139բ, 145ա, 146բ, 158ա.
 Եսայեան (Տիկին).- 123ա.
 Եսայեան Ստեփան (Արմենակ, Ատրունի, վրոյր).- իր քղաժամարը՝ էջ 197-228, նաեւ՝ 229ա, 229բ, 230ա, 230բ, 231ա, 231բ, 232ա, 232բ, 233ա, 233բ, 246ա, 246բ, 256բ.
 Եսայեան Օշին.- 110ա, 110բ.
 Երանոսեան Արամ.- 213ա.
 Երէցեան.- 128բ.
 Երկաթագործեան Ռուբէն.- 285բ.
 Եփրեմեան Մկրտիչ (Յովակ).- 26բ, 27ա, 197ա, 227ա, 228ա, 229բ, 230ա, 230բ, 232բ, 233բ, 234ա, 235բ, 246բ, 271բ, 272բ.
 Զարդարեան Ռուբէն (Աւան).- 6բ, 139ա, 203բ, 204բ, 222բ, 223ա, 226ա, 228ա, 233բ, 234ա, 234բ, 235ա.
 Զարիկեան Մանուկ.- 283բ.
 Զաւարեան Սիմոն (Անտոն).- 6բ, 81բ, 82ա, 113բ, 120ա, 139ա, 186ա, 186բ, 197ա, 215բ, 229բ, 230ա, 231ա, 233ա.
 Զաւէն Պատրիարք.- 267բ.
 Զաւրիել (Բժիշկ).- 225ա.
 Զարեհ.- 23բ, 24բ.
 Զեմմուր.- 262ա.
 Զէֆի.- 36ա, 42բ.
 Լեղուարդ, Էտվարդ (Սիսակ).- 12ա, 12բ, 17ա, 17բ, 18ա, 18բ, 24ա, 24բ, 27ա, 31բ, 32բ, 33բ, 44ա, 46ա, 53ա, 54բ, 56բ, 58բ, 60ա, 61ա, 62բ, 63բ, 64ա, 64բ, 66ա, 72ա, 74ա, 74բ, 75ա, 77ա, 78բ, 79ա, 84բ, 116բ.
 Լլւմսեան Միհաս (Արսլան).- 84ա, 101բ.
 Լնվէր Պէյ.- 200ա.
 Լնփիէնեան.- 89ա.
 Լալիդարեան Մատթէոս.- 265բ.
 Լվիլսանեան Կարապետ.- 270բ, 284ա.
 Լեմէֆեան Ղազարոս.- 94բ.
 Լեւտերեան Լ.- 256ա.
 Թազուրեան Համբարձում (Տօֆր).- 268ա.
 Թադոսեան վաղարշակ.- 105ա, 105բ.
 Թարուլեան Միհաս.- 283բ.
 Թալթառեան Յ.- 265բ.
 Թահմիզեան Տիգրան.- 103բ.
 Թարգիբաշեան.- 144բ.
 Թափառիկ.- 113բ.
 Թեղլայեան Ստեփան.- 283բ.
 Թերգեան Լեւոն.- 279բ.

Թերզեան Յովսէփ.- 108ա.
 Թերզեան Պետրոս.- 285բ, 269ա.
 Թերլեմէզեան Յովհաննէս.- 268բ.
 Թէքէեան վահան.- 226բ.
 Թէքիբոսազցի Լեւոն.- 159բ.
 Թէօյարտա Մ. (Հարիրապետ).- 271ա.
 Թիւթիւնեան.- 238ա.
 Թիւթիւննիկ (Վիրաբոյժ, մատնիչ).- 153բ, 154ա, 154բ.
 Թիւթեաճեան Հրայ (Սեպուհ, Ֆարիստ).- 6բ, 22բ, 24բ, 27բ, 28ա, 28բ, 29ա, 30ա, 31ա, 31բ, 33ա, 33բ, 34ա, 34բ, 35ա, 35բ, 36բ, 37բ, 39բ, 40ա, 40բ, 41ա, 44բ, 45ա, 46ա, 64բ, 65ա, 70բ, 73բ, 74բ, 77ա, 78ա, 79բ, 81բ, 82բ, 83բ, 84բ, 91ա, 91բ, 94ա, 95ա, 104բ, 112ա, 112բ, 113բ, 138բ.
 Թիւթեաճեան Տօֆր.- 67բ, 70ա.
 Թովմաս.- 119բ.
 Թորոսեան Զանիէլ.- 275բ, 276բ.
 Թուրանեան Երուանդ Եւ Վառձապուհ.- 168բ.
 Թումանեան Յովհաննէս.- 133բ.
 Թուրամեան.- 88բ.
 Թուրսոբղիսեան Պօղոս.- 270բ, 275ա, 276ա, 282ա.
 Թոփայեան.- 87բ, 89ա, 109բ.
 Թօփեան Եղիշէ.- 222բ.
 Թօփուեան Գարեգին.- 162բ.

Ժամկոչեան.- 125ա.
 Ժամկոչեան վահան.- 280բ, 282ա, 282բ.
 Ժօրիս.- 113բ, 173ա, 174ա.

Իգմիրլեան.- 276ա.
 Իգմիրլեան Պատրիարք.- 18ա, 36բ, 151ա.
 Իլիամի Պէյ.-
 Իմամգատէ Էօմէր Էփէնտի.- 207բ.
 Իննիճեան Արամ.- 266ա, 266բ, 267ա, 267բ.
 Իսրահիմ (Շէյխ).- 203բ, 219բ, 220ա.
 Իսկնտէրեան վարդան.- 281ա.
 Իփէկեան Գասպար.- 198ա.

Լագեան Գարրիէլ.- 197ա.
 Լալայեանց Աւետիք.- 197բ, 240ա, 241ա.
 Լեհին.- 134բ.
 Լեւոնեան Արմենակ Ս. (Աշոտ Երկաթ).- 7ա, 46ա, 47բ, 48բ, 49ա, 53ա, 54ա, 56բ, 57ա, 57բ, 62բ, 63բ, 64բ, 69ա, 69բ, 73բ, 74ա, 75ա, 75բ, 76բ, 77ա, 83ա.
 Լուսինեան Նազարէք.- 93ա, 93բ.
 Լօթիկեան Տօֆր.- 121ա.
 Լօրիս-Մեյիֆեան Տօֆր.- 226բ.

Խանգատեան Խաչիկ.- 93ա.
 Խանճեան Գրիգոր.- 114բ.
 Խանջեան Ֆրանգիւլ.- 254բ, 256ա.
 Խաչատուրեան Մինաս.- 198ա, 240ա, 252բ, 254ա.
 Խաչատուրեան Յարութիւն (Վերապատուելի).- 285բ.
 Խաչատրեան Մմբատ (Բորիս).- 22ա, 33բ, 36ա, 36բ, 38բ, 39ա, 41բ, 42ա, 51ա, 51բ, 72ա.
 Խաչիկեան Յակոբ.- 271ա.
 Խատիսեան Ալեքսանդր.- 263բ.
 Խաւուֆեան Պաղտասար.- 84ա.

Խեչօ (Դաշնակցական).- 240բ.
 Խշտոյեան.- 44ա, 46բ.
 Խորէնեան.- 90ա.
 Խոսիտումեան.- 111բ.
 Խուլֆի Փաշա.- 219բ, 220ա.
 Խրիմեան Հայրիկ.- 134բ.

Մամեսր Տիգրան (Գերիտ ձեմիլ, Տ. Ամսէեան).- 137բ, 262բ, 263բ.

Կամսարական.- 119բ.
 Կայծակ Արամ.- 278ա, 286ա, 286բ, 287ա, 288բ.
 Կարապետեան Աւետիս Եւ Մարտիրոս Էփ.- 195ա, 196ա, 196բ.
 Կարապետ Զաւուչ.- 124բ.
 Կարինեան Հր.- 263բ, 264ա.
 Կելիպօլեան Թադար.- 268բ.
 Կէրքմէնեան Մարտիրոս.- 283բ.
 Կեօզիւֆիչիւքեան Միսաք.- 283բ.
 Կեօլիւքեան (Կելիկեան).- 46բ, 47ա.
 Կեօկաթէրէլեան Կարապետ.- 271ա.
 Կիլիկեան (Բժիշկ).- 6բ.
 Կիւլպէնկեան.- 32բ, 56ա, 90ա.
 Կիւլպէնկեան Տօֆր.- 281ա.
 Կիւմիւշեան Պ. Բ.- 220բ, 221բ.
 Կոստանեան Սարգիս.- 29ա.
 Կորին.- 31ա, 41ա, 41բ, 42ա.
 Կորօ (Զօրավար).- 276բ, 281բ.

Հագարեան Ոսկան.- 30բ, 34ա.
 Հայրպեան.- 127ա, 127բ, 128ա, 129ա, 129բ.
 Հանի Պօղոսեան Յարութիւն.- 268ա.
 Համագասպ (Սրտանձօտեան).- 225ա, 225բ, 238ա, 239ա, 240բ, 241ա.
 Համբարձոււմ (մատնիչ).- 162բ.
 Հայկ.- 130ա, 131ա, 133ա.
 Հայկեան Յ. Խ.- 122ա.
 Հայկունի Կ.- 13բ.
 Հայրապետ Էփէնտի (Մէնքէշէցի).- 221ա.
 Հանէսեան.- 107բ.
 Հանրմեան Արտաւազդ.- 117ա, 117բ, 225բ, 226ա, 240ա.
 Հանլէր (Հրամանատար).- 281բ.
 Հաջեան Աստուր.- 276ա.
 Հասան Փաշա.- 160բ.
 Հասկելի.- 135բ.
 Հարրոբ.- 263բ.
 Հեղինեան.- 121ա.
 Հերեան.- 123ա, 271ա.
 Հիւմի.- 259բ, 260ա, 260բ, 261ա, 262ա.
 Հմայեակ.- 85բ, 86ա, 100ա, 100բ, 105բ, 106ա.
 Հուվըր.- 135բ.
 Հոտտիկեան Հրանդ.- 268ա.
 Հրաշեայ.- 11բ.

Ղագարեան վ.- 87ա, 105ա, 116ա, 116բ.
 Ղազրեան Տիգրան Էփէնտի.- 212ա.
 Ղարիպեան Տէր Սարգիս.- 85բ.
 Ղրմեան Արթին.- 283բ.

ձեռնալ Պէյ, ձեռնալ Պէյ (Առանայի կուսակալ)․- 276ա, 277ա․
 ձեռքարտ․- 135բ, 226բ․
 ձեռնեցնել․- 286ա․
 ձեռքհեռան Սարգիս․- 269ա, 278ա, 285բ, 286ա, 286բ, 288ա․
 ձեռքտեղիկեան Յակոբ․- 206բ․
 ձեռքհիրենեան․- 147բ․
 ձեռքտեան Միհրան․- 285բ․
 ձեռքհեռան Զաքար․- 283ա․
 ձեռքհեռան Թորոս․- 283բ․
 ձըռեան Հանի Ազա․- 277ա․

Մաքոսեան Օ․ եւ Կ․- 43ա․
 Մալխասեան Սարգիս․- 254ա․
 Մալխասեան Ստեփան․- 198ա․
 Մալխասեան Տրդատ․- 255ա․
 Մակարեան Կարապետ․- 44ա․
 Մաղափեան․- 85բ․
 Մայիլ․- 119բ, 258ա, 258բ, 261ա, 262ա․
 Մանիկեան (Գարեգին?)․- 91ա, 93բ, 94բ, 95ա, 227բ․
 Մանիսանեան Միհրան․- 285բ․
 Մանուկեան Արամ․- 263բ․
 Մասլաբեան․- 32ա, 32բ, 66բ․
 Մատթեոսեան․- 238ա․
 Մատոյեան Կարապետ․- 93ա․
 Մարգար (Ոստիկանապետ)․- 160բ, 161ա․
 Մարգարեան Գ․- 126բ, 128բ․
 Մարգարեան Կ․- 13բ․
 Մարտիրոսեան Կարապետ․- 173ա․
 Մախսիմով․- 166բ, 167բ․
 Մախսուտ Սիմոն Պէյ․- 143բ, 144ա, 144բ, 146բ, 147ա․
 Միսանիկեան Ալեքսանդր․- 134ա․
 Միլրան (Միլլըրան)․- 276բ․
 Մինասեան Սարգիս․- 135ա․
 Միլվանգատէ Բիֆաթ․- 223ա․
 Մինարեան Թագուր․- 268բ․
 Միսափեան Արտաշէս․- 163բ․
 Միսափեան Միքայէլ․- 109ա, 109բ, 111ա, 111բ․
 Միսափեան Շարաշ․- 122բ, 123բ․
 Միրզայեան Յովսէփ (Արթակ)․- 37ա․
 Միքայէլեան Գրիստափոր․- 7ա, 68ա, 71բ, 75ա, 114ա, 115ա, 115բ, 116ա, 139ա, 173ա․
 Մլեհ․- 60բ․
 Մխիթարեան Գուրգէն․- 256բ․
 Մկր․- 286ա․
 Մնացականեան (Տօֆ․ Արամ?)․- 129բ․
 Մնացականեան (Տօֆ․ Շ․)․- 262ա, 283ա․
 Մնտիկեան․- 71ա․
 Մնտիկեան Արամ․- 281ա․
 Մշեան Արամ․- 284ա․
 Մումեան Թաքուլ․- 92ա․
 Մուշեղ Եպիսկոպոս․- 224ա․
 Մուրատ Սեբաստացի․- 235ա․
 Մուրատ (Հնչակեան)․- 8ա, 9ա, 9բ, 10ա, 16ա, 46ա, 48ա, 53ա, 60բ, 63ա․
 Մուրատեան Մարքին (Աշոտ, Աշոտ-Մարքին, Աշմար, Քաջբերուհի)․- 6ա, 6բ, իր բոլորածրարը՝ էջ 8-119, նաեւ՝ 258ա, 259ա, 2559բ, 260ա, 260բ, 262ա․
 Մտածուիեան Կարապետ․- 283բ․
 Մօզեան Լեւոն․- 122ա, 123բ․
 Մօսկիչեան Սիրական․- 215ա․

Յակոբ, Ակոբ․- 258բ, 259բ, 261ա, 262ա․
 Յակոբ, Յակովբ, Յակոբոս․- 143ա, 144բ, 145ա, 145բ, 146ա, 146բ, 147ա, 147բ․
 Յակոբեան Թովմաս․- 268բ․
 Յակոբեան Կ․- 254բ․
 Յակոբեան Տօֆ․- 20բ․
 Յարութիւն Ազա (Վանեցի)․- 142բ․
 Յարութիւն Պատրիարք (Նրուսաղէմի)․- 144ա․
 Յովհաննէս (Վանեցի, լրտես)․- 160բ․
 Յովհաննէս, Օննիկ (մատնիչ)․- 162բ, 163ա․
 Յովհաննէս (Ջրհանկիթ)․- 142բ․
 Յովհաննեան Ղազարոս․- 268ա․
 Յովսէփ (Չմշկածագցի)․- 162ա․
 Յովակիմեան Յարութիւն Զառուշ․- 285բ․
 Յօլան․- 95ա, 96բ, 99ա, 100ա, 101ա, 101բ, 102ա, 103ա, 108բ, 109ա․
 Նագաշեան Աւօ․- 51բ․
 Նագաշեան Տօֆ․- 270բ․
 Նագարէթ Զառուշ․- 281ա․
 Նագարէկեան (Հնչ․)․- 8բ, 21ա, 51ա․
 Նագարէթ (Հանի)․- 16բ․
 Նագարէթեան․- 23բ, 24ա․
 Նագրմ Փաշա, 147ա, 151բ, 154բ, 160բ, 161ա․
 Նաթալի Շահան․- 264ա․
 Նաբանդեան Յակոբ․- 254բ․
 Նալեան․- 19ա, 19բ, 21ա․
 Նալպանտեան Տիգրան․- 113բ, 173ա․
 Նահիկեան․- 82ա, 100բ, 106ա․
 Նաւասարդեան Վահան․- 203ա, 213ա, 227ա, 229ա, 229բ, 230ա, 230բ, 231ա, 232ա, 232բ, 234բ, 235ա, 235բ, 256բ․
 Ներսէսեան Գրիգոր․- 6ա, 19բ․
 Նէվրուզեան Լեւոն․- 268ա․
 Նէվրուզ (Տօֆ․ Յ․)․- 114բ, 225բ, 240ա․
 Նիսալի Պէյ․- 200ա․
 Նշանեան Սուրէն Տօֆ․- 200բ, 201ա, 204բ, 205ա, 215բ, 217բ, 218ա․
 Նորատունկեան Մ․- 238ա, 238բ, 256ա․
 Նորսիկեան Մ․- 9բ, 10ա․
 Նուպար Փաշա Պօղոս․- 224ա, 227ա, 241բ, 243բ, 244ա, 249բ, 250ա․
 Շալեան Արշակ․- 254ա․
 Շահէնի Վ․- 59բ․
 Շահէն Ֆարհատ․- 21ա, 21բ, 24բ, 25ա, 37ա, 38ա, 40բ, 41ա․
 Շահինեան Միհրան․- 112ա․
 Շահունեան․- 119բ․
 Շահպազ Բարսեղ․- 237ա, 237բ․
 Շահպազ Եղիա․- 159ա, 161ա․
 Շահպազ Մ․- 272բ․
 Շահպազ Վարդան․- 235ա․
 Շահրիկեան Յ․- 120ա, 139ա, 224ա․
 Շամլեան․- 85բ․
 Շանթ Լեւոն․- 198ա․
 Շապանեան․- 253ա․
 Շաւարշ․- 24բ, 27բ, 28բ, 31ա, 31բ, 32ա, 39բ, 40ա, 41բ, 42բ, 45ա, 60բ, 61ա, 63ա․
 Շեմսէտտէն Պէյ․- 276բ, 277ա, 279ա․
 Շեմսի Փաշա․- 200ա․
 Շըվետար (Հարիւրապետ)․- 271բ․

Շիրմանեան.- 126բ, 128բ, 277բ, 280ա, 280բ, 281ա, 281բ, 282ա, 282բ, 283ա.

Շիրինեան Նասիպ.- 268ա.

Շիրվան.- 48ա.

Շիրտեան Մեքոպ եւ Զանիէլ.- 284ա, 285բ.

Շիրտեան Մանուկ.- 284ա.

Ոսկեան Մարտիրոս.- 277ա, 279ա, 280ա, 281բ, 282ա.

Ոսկերիչեան Տէր Հայկազուն.- 253ա, 253բ.

Ուզունեան Կարապետ.- 268ա.

Ուզունեան Սեդրակ.- 278բ.

Ուրբաքեան Վազարշ.- 268բ.

Չալեան Ասատուր.- 257բ եւ իր օրագրութիւնը՝ էջ 268-290.

Չալեան Կարապետ (Տեղակալ, Գայմազաւ).- 269բ, 274բ, 278բ, 284ա, 285բ, 287բ.

Չամալեան Ենովք.- 280բ.

Չամուրեան.- 276ա.

Չայնեան Յակոբ.- 269ա, 285բ.

Չանկալեան.- 124ա, 270բ, 271բ, 275ա, 276բ.

Չարշափնեան Թովմաս.- 44ա, 46բ.

Չաֆընի, Չաֆըշի.- 126ա, 126բ.

Չէրչեան Յակոբ.- 174ա.

Չքնեան.- 255բ.

Չիրնեան.- 84ա.

Չիչէկեան Կարապետ.- 210ա.

Չմշկաժազգի Կարապետ.- 159բ.

Չրագեան Միհրան.- 254ա.

Չրաբեան.- 225բ.

Չօպանեան Արշակ.- 52ա, 55բ, 65ա, 68ա.

Պագիրկանեան Յարութիւն Տօբ.- 268բ.

Պալապանեան Նիկողոս.- 268ա.

Պալապանեան Տիգրան.- 268ա.

Պալըզնեան Յակոբ.- 254ա.

Պալըզնեան Սեդրակ (Վահրիւն).- 197ա, 198ա, 208բ, 227ա, 229բ, 230ա, 234ա, 234բ, 235ա.

Պալլեօզեան Մատթէոս.- 79բ, 91բ, 94ա.

Պապոյեան Ներսէս Մ.- 98բ.

Պարեազտար Յակոբ.- 92ա.

Պարթեան Սուրէն.- 225բ, 226ա.

Պեռար Վիկտոր.- 237ա.

Պետրոսեան Մ.- 123ա.

Պետրոսեան Ս.- 15բ, 48ա, 60բ, 63ա.

Պետո (Պուլկարացի).- 6բ, 46ա.

Պգտիկեան Ե.- 124ա, 124բ.

Պգտիկեան Տիգրան.- 280բ.

Պէկեան Արմենակ.- 122ա.

Պէնիան Մարքէ (Ճախիկն վարդապետ, մատնիչ).- 155ա, 155բ, 156ա, 156բ, 157ա.

Պէօրէկնեան Լեւոն.- 93ա.

Պիքնեան.- 61բ, 62բ.

Պոյատեան, Պոյատեան.- 276ա, 280բ.

Պոյանեան Միհրան.- 234ա, 234բ.

Պոյանեան Սիբակեան.- 100բ.

Պանտացի.- 28ա, 28բ, 29բ, 30բ, 31ա, 31բ, 33ա, 33բ, 36բ.

Պալտուբեան Երուանդ.- 123բ, 124ա.

Պրեմոն, Պրէմոն.- 125ա, 127ա, 127բ, 128բ, 270ա, 272ա, 275բ,

276բ, 281բ, 282ա.

Պրօտօպապ Ադրէ.- 174ա.

Պօղոսոփ Մկրտիչ Լփ.- 204բ.

Ջալլադ.- 11բ.

Ջեանկիւլ.- 24բ, 25ա, 37բ.

Ռահվեր.- 6բ, 80ա, 95ա, 96ա, 96բ, 97բ, 99բ, 100ա, 101ա, 102ա, 102բ, 103բ, 108ա.

Ռոստոմ.- 263բ.

Ռոտոսբոցի Գէորգ.- 162ա.

Ռուշտի.- 119բ.

Ռստիկեան Սմբատ.- 84ա, 100բ, 106ա.

Սազըզեան Յարութիւն.- 268ա.

Սահակեան Արշակ.- 287ա, 288բ.

Սահակեան Կարապետ.- 201ա.

Սանոսեան Հայկ.- 254ա, 255ա.

Սաչեան Ասատուր.- 273բ, 276բ.

Սաչեան Գրիգոր.- 283բ.

Սապահէտոհի (Իշխան).- 199ա, 223ա.

Սառահեան.- 214բ.

Սասունի.- 131ա.

Սարահեան Պետրոս Եպիսկոպոս.- 269ա, 269բ, 273ա, 285բ.

Սարափեան Ա. Ա.- 255ա, 256ա.

Սարգիսեան Նշան.- 103բ.

Սարգսեան Լեւոն.- 56բ, 60ա.

Սարըեան Մարտիրոս.- 247ա, 247բ.

Սարիեան Յովհաննէս.- 63ա, 67ա.

Սարեատ.- 6բ, 113բ, 114ա, 115ա, 116ա.

Սարիատեան Ա.- 269ա.

Սեյիկեան Նազարէթ.- 268բ.

Սեմեֆերիմ (մատնիչ).- 162բ.

Սեպուհ (Զօրավար).- 240բ, 263բ.

Սէլեան Մ.- 11բ, 12ա, 12բ, 55ա.

Սէրէնիկեան Վարդգէս (Զարմայր, Գիսակ).- 138ա.

Սէրտարեան Խաչիկ.- 109ա.

Սէֆէրեան Շահէն (Միս).- 84ա.

Սըզըզնեան Գրիգոր.- 285բ.

Սիսկեան Անտոն եւ Լեւոն.- 20բ.

Սիվրիսարեան.- 87բ, 89ա.

Սիւնի Բարգէն.- 7բ, 138բ, 139բ, 163բ.

Սմբատ.- 88ա, 88բ, 94ա, 260բ, 262ա.

Սմար.- 255բ.

Սուլտուրեան Մկրտիչ.- 14բ, 15ա.

Սուրէն.- 25ա, 26բ, 27ա, 27բ, 28ա, 28բ, 43ա.

Սրապեան Գրիգոր.- 268բ.

Սօլանդեան Ադամ.- 276բ.

Վազգէն.- 213ա, 213բ.

Վահան.- 22բ, 26ա, 28ա, 31բ, 32ա, 33բ, 34ա, 35ա, 38ա, 38բ, 39բ, 44բ, 51ա, 53բ, 55ա.

Վահանեան Կարապետ.- 63ա.

Վահրամ.- 126ա.

Վանարեան.- 130բ.

Վարաժնունի Պ.- 104ա.

Վարանդեան Միհայէլ.- 6բ, 7բ, 79բ, 82բ, 101ա, 104բ, 113բ, 163բ, 173ա, 237ա.

Վարդան (Խանաթարի).- 6բ, 113բ, 116բ, 240բ.

Վարդ-Պատրիկ (Վարդօ).- 7ա, 22ա, 47բ, 53ա, 57ա, 85բ, 114բ.

Վարուժան Դանիէլ.- 235ա.

Վերածին Մինաս (Ֆարիաս)․․․ Իր քղրածրարը՝ էջ 120-137, ապա՝ էջ 262-268, նաև՝ 257ա, 257բ, 279ա, 280ա, 280բ․
 Վեֆրիկան․․․ 272ա․
 Վոստեան Արշակ (Վահագ, Գերձակեան Օճնիկ)․․․ 7բ, 43բ, 53բ, 54ա, 54բ, 56բ, 57ա, 57բ, 58ա, 58բ, 59ա, 59բ, 60ա, 60բ, 61ա, 61բ, 63բ, 64ա, 64բ, 65ա, 68բ, 70ա, 72ա, 73բ, 74ա, 74բ, 77ա, 82ա, 82բ, 83բ, 86բ, 95ա, 100բ, 103ա, 138ա, 138բ, 139բ, 159ա․
 Վրացեան Սիմոն․․․ 257ա, 262ա․
 Վրէժունի Սամուէլ․․․ 268բ․

Տագեան Միհրան․․․ 278ա, 278բ․
 Տագեան Վարդան․․․ 279ա․
 Տաղբնեան Մելիք․․․ 215ա․
 Տարեան Վահագն․․․ 197ա, 234ա․
 Տամատեան․․․ 42բ, 128ա, 129ա, 269բ, 270ա, 272բ, 276ա, 277ա, 277բ, 278ա, 279ա, 279բ, 280ա, 280բ, 281ա, 283բ․
 Տամուխան, Տամվամայեան․․․ 221բ, 222ա․
 Տառ Տօքր․․․ 276ա, 276բ, 277ա, 277բ, 279ա, 286բ, 287ա․
 Տարտազանեան Ենովք․․․ 275ա․
 Տեմիրբեան Կ․ Տօքր․․․ 211բ․
 Տէշանէլ․․․ 276բ․
 Տէր Արարիանեան Ա․․․ 255ա․
 Տէր Կարապետեան Գեղամ (Մշոյ Գեղամ)․․․ 139ա․
 Տէր Մանուէլեան Մարկոս․․․ 44ա, 47ա, 48բ․
 Տէր Մարգարեան Արգար Տօքր․․․ 104ա․
 Տէր Մարտիրոս․․․ 80ա․
 Տէր Մարտիրոսեան Սիմայէլ (Մար-Շիմօն, Մար)․․․ 6ա, 6բ, 7բ, 14ա, 16բ, 19ա, 21բ, 22ա, 25ա, 31ա, 33ա, 33բ, 65ա, 65բ, 114ա․
 Տէր Մինասեան Գրիգոր․․․ 114բ․
 Տէր Մինասեան Ռուբէն․․․ 46ա, 77ա, 264ա․
 Տէր Յակոբեան Յակոբ․․․ 254բ․
 Տէր Յովհաննէսեան Կարապետ․․․ 268ա․
 Տէր Յովհաննէսեան Մարտիրոս․․․ 84ա․
 Տէր Պողոսեան․․․ 144բ․
 Տէր Ստեփանեան․․․ 226բ․
 Տրդատեան Հանի․․․ 285բ․
 Տեօկլէքեան Խաչիկ Տօքր․․․ 205բ, 206ա, 210բ, 211բ, 212ա, 212բ, 214ա, 214բ, 215բ, 216ա, 216բ, 217ա․
 Տիգրան․․․ 85բ, 86ա, 87ա, 88բ, 89բ, 90բ, 91ա, 92ա, 94ա, 95ա․
 Տիգրան Հանի (Ոստիկանապետ)․․․ 151բ, 152ա, 152բ, 153ա․
 Տիրկերեան Գարեգին․․․ 248ա, 248բ, 252ա, 252բ, 253ա, 253բ․
 Տիւփրէօ․․․ 125ա․
 Տիւփիէօ, Տիւփէօ (Զօրավար)․․․ 275բ, 276բ․
 Տումանեան Յովհաննէս․․․ 271ա․
 Տումանեան Նազար․․․ 283ա․
 Տ․ Փափագեան Թագուր․․․ 268ա․
 Տուաի Փափագեան Պետրոս․․․ 268ա․
 Տրօմար (Հարիւրապետ)․․․ 272ա, 272բ, 273ա․
 Տօնապետեան Արմենակ․․․ 14բ․

Տօնիկեան Ս․․․ 211բ․
 Տօքթրեան․․․ 85բ, 88ա, 90բ, 95ա․

Բեկեհեան Յ․․․ 269ա․
 Բիփար Պէյ․․․ 206բ, 207ա․

Փահլավանեան․․․ 147բ․
 Փանոսեան Յակոբ․․․ 268բ․
 Փաշայեան Կարապետ Տօքր․․․ 197ա, 230ա․
 Փատոյեան Շմաւոն․․․ 129բ․
 Փափագեան Կ․․․ 254բ․
 Փափագեան Յակոբ․․․ 41բ․
 Փափագեան Վահան (Կոմս)․․․ 263բ․
 Փեհրիզեան Հրաչ․․․ 254ա, 254բ․
 Փիլաւեան․․․ 110բ, 111բ․
 Փիլիպոսեան Գարեգին եւ Կարապետ․․․ 268բ․
 Փիլիպոսեան Յակոբ․․․ 234բ․
 Փոստոյեան Խաչատուր․․․ 276ա․
 Փոստոյեան Շմաւոն․․․ 269բ, 270ա, 280բ, 284բ, 285բ․
 Փոքրուփայեան Վահան․․․ 271բ, 272ա, 272բ, 276բ․

Քարտաշեան Յ․․․ 264ա․
 Քարտաշեան Վահան․․․ 227ա․
 Քեմալ Մուսրափա․․․ 124բ, 125ա, 287ա, 287բ․
 Քէլիշեան Պօղոս․․․ 270բ, 271ա, 272ա․
 Քենտիրեան Վրամշապուհ․․․ 75ա, 173ա․
 Քեռի․․․ 239ա, 240բ․
 Քելլեհեան Ս․ Ե․․․ 211բ․
 Քեհեայեան Արշակ (Սվանեան Պօղոս)․․․ 197ա, 199բ, 200բ, 202ա, 202բ, 208ա, 208բ, 227ա, 227բ, 228ա, 229բ, 230ա, 231ա, 233ա, 233բ, 234ա, 234բ, 236բ․
 Քեհեայեան Կարապետ․․․ 202բ․
 Քէշիշեան Գ․․․ 103ա․
 Քէշիշեան Համբարձում․․․ 278բ․
 Քէֆլիփեան Եղիշէ Էփեհտի․․․ 276բ, 277ա․
 Քէօլեան Գրիգոր․․․ 211բ․
 Քէօլեան Խաչատուր եւ Լեւոն․․․ 268բ․
 Քէօսեան Հրանդ․․․ 268բ․
 Քէօսեան Մելիօն․․․ 172բ․
 Քիւրքեան Վ․ Ս․․․ 222ա, 222բ․

Օհանեան Աշոտ․․․ 30բ․
 Օհաննէսեան Արամ․․․ 14բ, 15ա, 16բ․
 Օհանջանեան Համօ (Բժիշկ)․․․ 197բ, 233բ․
 Օղլագեան Յովսէփ․․․ 277բ․
 Օղլուգեան Կարապետ․․․ 285բ․

Ֆենէրեան Խարգիս․․․ 122ա․
 Ֆրանգլիկ-Պուլոն․․․ 273ա․
 Ֆրէնկեան․․․ 217ա․

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Էջ և սխալ

ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ
— Հ. Յ. Դ. ԲԻՒՐՕ

Ա. — ԱՐԽԻՎԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԼՆՈՒՆԱՎԱՅԻՐԻ (ԿԻԼԻԿԱ), ԿՎԶԻԻ (ԿԵՊՐՈՍ), ԵԳԻՊՏՈՒՄԻ ԵՒ ՈՍԿԵՀԱՆՔԻ (ԻՋՄԻՐ) ԳՈՐԾՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆՅՎԵՐԱՐԵՐԵԱԼ — 1896-1905

496-1	Ս. Այվազեանի նամակը Մարթինին և Միսաքին	8ա
496-2	Ս. Այվազեանի նամակը Ազեխանդրիոյ ընկերներուն	9ա
496-3	Ս. Այվազեանի նամակը	10ա
496-4	Ս. Այվազեանի նամակը Կիպրոսի ընկերներուն	11ա
496-5	Լյովարդի նամակը Մարթինին	12ա
496-6	Ս. Այվազեանի նամակը Մարթինին	13ա
496-7	Կ. Մարգարեանի նամակը Մարթինին	13բ
496-8	Արմէն Գարոյի նամակը Մարթինին	13բ
496-9	Արամ Օհաննէսեանի նամակը	14բ
496-10	Ամերիկայէն՝ Ս. Պետրոսեանի նամակը Մարթինին	15բ
496-11	Մար-Շիմոնի նամակը Մարթինին	16բ
496-12	Արամ Օհաննէսեանի նամակը Կիպրոսի ընկերներուն	16բ
496-13	Էդուարդի նամակը Մարթինին	17բ
496-14	Էդուարդի և Այվազեանի նամակը Մարթինին	18ա
496-15	Արմէն Գարոյի նամակը Մարթինին	19ա
496-16	Կ. Այվազեանի նամակը Մարթինին	20ա
496-17	«Դրօշակ»ի հարազրուրեան նամակը Կիպրոսի կամ Ազեխանդրիոյ Մարմինին	20բ
496-18	Շահէն Ֆարհատի նամակը (հաւանօրէն Մարթինին)	21ա
497-1	Արմէն Գարոյի նամակը Մարին	21բ
498-1	Ազեխանդրիայէն՝ Սեպուհի (Հրաչ Թիրեաբեան) նամակը Մարթինին	22բ
498-2	«Դրօշակ»ի հարազրուրեան (Արեւմտեան Բիւրօ) նամակը Մարթինին	22բ
498-3	Իզմիրէն՝ Ջարեհի նամակը Ազեխանդրիոյ ընկերներուն	23բ
498-4	Ս.ի նամակը Մարթինին	24բ
498-5	Արեւմտեան Բիւրոյի նամակը Մարթինին	25բ
498-6	Ս.ի (Սեպուհ) նամակը Մարթինին	26բ
498-7	Սուրէնի նամակը Մարթինին	27ա
498-8	Սեպուհի (Հրաչ Թիրեաբեան) նամակը Մարթինին	27բ
498-9	Ս.ի (Սեպուհ, Հրաչ) նամակը Մարթինին	28բ
499-1	Ս.ի (Սեպուհ, Հրաչ Թիրեաբեան) նամակը Մարթինին	29ա
499-2	Ս.ի (Հրաչ) նամակը Մարթինին	30ա
499-3	Ս.ի նամակը Մարթինին՝ Գահիրէ	31ա
499-4	Էդվարդի նամակը Մարթինին	31բ
499-5	Միսաքի նամակը Մարթինին	33ա
499-6	Ս.ի (Հրաչ) նամակը Մարթինին	33ա
499-7	Արեւմտեան Բիւրոյի նամակը Մարթինին	34ա
499-8	Ս.ի (Հրաչ) նամակը Մարթինին	34բ
499-9	Վահանի նամակը Մարթինին	35ա
499-10	Ս.ի նամակը	35բ
499-11	Ս.ի նամակը	36բ
499-12	Ս.ի (Հրաչ) նամակը	37բ
499-13	Միսաքի (Գուլումեան) նամակը	39բ
499-14	Ս.ի (Հրաչ) նամակը	40ա
499-15	Ս.ի (Հրաչ) նամակը	41ա
499-16	Յ. Գալֆայեանի նամակը	43ա
499-17	Միսաքի (Կարին, Առանձար) նամակը Մարթինին	43բ
499-18	Ամերիկայի Կ. Կ.ի նամակը	44ա

499-19	Էդվարդի նամակը Մարթինին	44ա
499-20	Ա. Ս. Լեւոնեանի նամակը	46ա
499-21	Ամերիկայի Կ. Կ.ի նամակը	46բ
499-22	Վարդույի նամակը Մարթինին	47բ
499-23	Ա. Ս. Լեւոնեանի նամակը	47բ
499-24	Ս. Պետրոսեանի նամակը Մարթինին	48ա
499-25	Աշոտ-Երկաթի (Ա. Ս. Լեւոնեան) նամակը	48բ
499-26	Աշոտ-Երկաթի (Ա. Ս. Լեւոնեան) նամակը	49ա
499-27	Միսաքի (Կարին, Առանձար) նամակը Մարթինին	49բ
499-28	Արմէն Գարոյի նամակը	50ա
499-29	Միսաքի (Կարին, Առանձար) նամակը Մարթինին	50բ
499-30	Ազատերի նամակը Մարթինին	51բ
499-31	Կարինի (Միսաք Գուլումեան) նամակը Մարթինին	52բ
499-32	Ամերիկայի Կ. Կ.ի նամակը	52բ
499-33	Էդվարդի նամակը	53ա
499-34	Արեւմտեան Բիւրոյի նամակը	53բ
400-1	Աշոտ-Երկաթի նամակը	54ա
400-2	Էդվարդի նամակը	54բ
400-3	Առանձարի (Կարին) նամակը	55բ
400-4	Ա. Վառմանի (Վահագ) նամակը	56բ
400-5	Աշոտ-Երկաթի նամակը	57ա
400-6	Աշոտ-Երկաթի նամակը	57բ
400-7	Ա. Վառմանի նամակը	58ա
400-8	Առանձարի (Կարին) նամակը	58բ
400-9	Ա. Վառմանի նամակը	59բ
400-10	Էդվարդի նամակը	60ա
400-11	Միսաքի (Առանձար, Կարին) նամակը	61բ
400-12	Միսաքի (Առանձար, Կարին) նամակը	61բ
400-13	Էդվարդի նամակը	62բ
400-14	Ա. Վառմանի նամակը	63բ
400-15	Ա. Վառմանի նամակը	64բ
400-16	Միսաքի (Առանձար, Կարին) նամակը	64բ
400-17	Կամիլ տեղեկագրի	65բ
400-18	Էդվարդի նամակը	66ա
400-19	Կարինի (Առանձար) նամակը	67բ
400-20	Ա. Ս. Վառմանի նամակը	68բ
400-21	Կարինի (Առանձար) նամակը	69բ
401-1	Յ. Գալֆայեանի նամակը	70բ
401-2	Կարինի (Առանձար) նամակը	71բ
402-1	Էդուարդի նամակը	72ա
402-2	Աշոտ-Երկաթի նամակը	74ա
402-3	Էդվարդի նամակը Աշոտ-Երկաթին	75ա
402-4	Էդվարդի նամակը՝ Մարթինին	77ա
402-5	Իզմիրէն՝ նամակ Մարթինին	78ա
402-6	Յ. Գալֆայեանի (Վահրամ) նամակը	79բ
402-7	Վահրամի (Յ. Ա. Գալֆայեան) նամակը	79բ
402-8	Կարինի (Առանձար) նամակը	80բ
402-9	Կարինի նամակը Մարթինին	81բ
402-10	Ա. Վառմանի նամակը	82ա
402-11	Ա. Վառմանի նամակը	82բ
402-12	Ա. Վառմանի նամակը	83բ
402-13	Ամերիկայէն նամակ Մարթինին	85ա
402-14	Արեւմտեան՝ Տիգրանի նամակը Մարթինին	85բ
403-1	Ամերիկայէն՝ Հմայեանի նամակը Մարթինին	86բ
403-2	Իզմիրէն՝ Գեղամի նամակը Մարթինին	86բ
403-3	Գեղամի նամակը Մարթինին և Տիգրանին	87ա
403-4	Վահրամի (Յ. Գալֆայեան) նամակը	87բ
403-5	Արեւմտեան՝ Մարտի նամակը Մարթինին	88ա
403-6	Վահրամի նամակը Մարթինին	88բ
403-7	Գեղամի նամակը	98բ
403-8	Վահրամի նամակը	89բ
403-9	Տիգրանի նամակը	90բ

403-10	Տիգրանի նամակը	91բ	Մ.Վ.15 (հաշուակահ)	128ա
403-11	Տիգրանի նամակը	92ա	Մ.Վ.16 Գ. Մարգարեանի նամակը	128բ
403-12	Սմբատի նամակը	94ա	Մ.Վ.17 Գրիգորի երկտողը	128բ
403-13	Տիգրանի նամակը Մարքիեին	94ա	Մ.Վ.18 Հալըպենանի երկտողը	129ա
403-14	Յ.ի նամակը	95ա	Մ.Վ.19 Կիլիկիոյ Կ. Կոմիտէի նամակը	129ա
403-15	Յօլանի նամակը	96բ	Մ.Վ.20 Վերածինի նամակը Մերսինի զին. կառավարիչին	129բ
403-16	Վրէժի (Արարատականի) Կ. Կ.ի նամակը Կիլիկիոյ Կ. Կ.ին	98բ	Մ.Վ.21 Հայկի նամակը Վերածինին	130ա
403-17	Պէլյուքէն՝ Յ.ի (Յօլան) նամակը Մարքիեին	99ա	Մ.Վ.22 Հայկի նամակը Վերածինին	131ա
403-18	Ամերիկայէն՝ Հմայեակի նամակը	100ա	Մ.Վ.23 Ստացագիրը	133ա
403-19	Իզմիրի ընկերներու նամակը Լեռնավայրի Պատ. Կ. Կ.ին	101ա	Մ.Վ.24 Կիլիկիոյ Կ. Կոմիտէի նամակը	133ա
403-20	Պէլյուքէն՝ Ռահվերի և Յօլանի նամակը Մարքիեին	101ա	Մ.Վ.25 Արմէն Գարոյի նամակը Մ. Վերածինին	133բ
403-21	Ռահվերի նամակը Մարքիեին	102ա	Մ.Վ.26 Արմէն Գարոյի նամակը	135ա
403-22	Ռահվերի նամակը Մարքիեին	102բ	Յատկուած Մ. Վերածինի քղբածրարին	
403-23	Ա. Վուստեանի նամակը	103ա	ՇՐՋԱՐԵՐԱԿԱՆ ԹԻՒ 5	Կիլիկիոյ Կ. Կ. 135բ
403-24	Ռահվերի նամակը Կիլիկիոյ Պատ. Մարմնին	103բ		
403-25	Մարտիէն՝ Վ. Ղազարեանի նամակը	105ա	Գ. — ՓԱՍՏԱԹՈՒՎԹԵՐ ՊՈԼՍՈՅ ՇՐՋԱՆԻ ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆԷՆ՝	
403-26	Վ. Թադոսեանի նամակը	105ա	ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆԻՍԻՆ՝ — 1890-1914	138
403-27	Հմայեակի նամակը	105բ		
403-28	Ս. Պ.ի նամակը Մարքիեին	106բ	Պ-1 «Հնչակ»ի բուռցիկ քերք՝ Գում-Գարուի ցոյցին առ-	
403-29	Կարապետ Այվազեանի նամակը	107բ	քիւ	140ա
403-30	Յօլանի նամակը՝ Ռահվերին	108բ	Պ-2 Մահափորձ Աշըգեան Պատրիարքի դէմ	143ա
403-31	Միքայէլ Միսաքեանի նամակը	109ա	Պ-3 Գարեգին հաժակի յօղուածը Աշըգեանի դէպքին առի-	
403-32	Կարապետ Այվազեանի նամակը	110ա	քով	143ա
403-33	Արտաւազդի նամակը Մարքիեին	110բ	Պ-4 Յ. Կուսուփեանի նամակը «Դրօշակ»ին	145ա
403-34	Միքայէլ Միսաքեանի նամակը	111ա	Պ-5 Մաքսուտ Սիմոն Պէշի տեղորը	146բ
403-35	Արամի նամակը	111բ	Պ-6 Կուսուփեանի նամակը «Դրօշակ»ին	146բ
403-36	Ամերիկայէն՝ Դարիքի նամակը	112ա	Պ-7 Լրտես Արտաշէսի ահաբեկումը	148ա
403-37	Իզմիրէն՝ Վ. Լալայի նամակը	113ա	Պ-8 Ազրիլ Յի ցոյցը Բերայի գերեզմանոցին մէջ	149ա
404-1	Աղեքսանդրիայէն՝ Թափառիկի նամակը	113բ	Պ-9 Մայիս 11ի ժողովրդական ցոյցը	150բ
404-2	Յուզական Մարմնի նամակը	113բ	Պ-10 Ոստիկանապետ Հանի Տիգրանի ահաբեկումը	151բ
405-1	Էսկարի (Կ. Այվազեան) նամակը	114ա	Պ-11 Պոլսոյ Կ. Կ.ի ազդը	153բ
405-2	Էսկարի նամակը Մարքիեին	114բ	Պ-12 Վերաբոյժ Թիւքիսեանի անաբեկումը	153բ
405-3	Գրիստափորի նամակը Մարքիեին	115ա	Պ-13 Պոլսոյ Կ. Կոմիտէի բաց նամակը «Հնչակ»ի խմբագ-	
405-4	Գրիստափորի նամակը Մարքիեին	115բ	րուքեան	155ա
405-5	Գրիստափորի նամակը Մարքիեին	115բ	Պ-14 Մատիւշ Մամբրէի ահաբեկումը	155ա
405-6	Վ. Ղազարեանի նամակը	116ա	Պ-15 Թուրքիկ քերք Հ. Յ. Գ. Պոլսի Կեղրուեանական Կոմի-	
405-7	Արեւմտեան Բարոյի նամակը	116բ	տէին, Թիւ 1, 2	157ա
417-1	Արտաւազդ Հանըմեանի նամակը	117ա	Պ-16 Ահաբեկիչների կռիւը	159ա
Յատկուած Մարքիեի քղբածրարին			Պ-17 Ահաբեկչական գործողութիւններ	160բ
ՌԻՂՎԱԿԱ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ	117բ		Պ-18 Պոլսէն նամակ՝ «Դրօշակ»ին	161ա
			Պ-19 Պոլսի Կ. Կ.ի բուռցիկ քերքը (քիւ 9) երկու ահաբե-	
			կիչներու կախազաններ	162ա
			Պ-20 Նոր կախազաններ	162բ
			Պ-21 Մատիւշ Յովհաննէսի տեղորը եւ ահաբեկիչ Մարտի-	
			րոս Բապուճեանի մահը	162բ
Բ. — ՄԻՆԱՍ ՎԵՐԱՄԵՆԻ ԹՈՒՎԹԵՐԸ — 1920-22	120		Պ-22 «Պանֆ Օթօման» եւ Մամբրիա	163բ
Մ.Վ.1	Կիլիկիոյ Կ. Կոմիտէի նամակը Սիսի Կոմիտէին	121ա	Պ-23 Պոլսոյ Կեղր. Կոմիտէի շքաբերականները	165ա
Մ.Վ.2	Գրիգոր Ազիրեանի յանձնարարական նամակը՝ Մի-	121բ	Պ-24 Պոլսոյ Կեղր. Կոմիտէի բուռցիկ քերքը (քիւ 11)	166ա
	սաֆ Ազիրեանին		Պ-25 Պոլսոյ Կ. Կ.ի ազգարարացիրը՝ Երուսական պետու-	
Մ.Վ.3	Տեղեկատուութիւնք	121բ	րեանց ղեկավարներուն	167բ
Մ.Վ.4	Պոլսէն՝ Լ. Մօզեանի նամակը Մ. Վերածինին	122ա	Պ-26 «Դրօշակ»ի ազդը	168բ
Մ.Վ.5	Երուանդ Պալաուհեանի նամակը	123բ	Պ-27 Ահաբեկչական նոր գործողութիւններ Պոլսոյ մէջ	169ա
Մ.Վ.6	Ե. Պարիկեանի նամակը	124ա	Պ-28 Պոլսոյ Կեղր. Կոմիտէի նոր յայտարարագիրը	170բ
Մ.Վ.7	Կարապետ Ջաւաշի կոչը	124բ	Պ-29 Զուլեհի (Յակոբ Գարակէօզեան) երեսական մահը	172բ
Մ.Վ.8	Ժամկոչեանի նամակը Վերածինին	125ա	Պ-30 Ահաբեկում	172բ
Մ.Վ.9	(անստորագիր)	125բ	Պ-31 Ահաբեկում	173ա
Մ.Վ.10	Վահրամի նամակը	126ա	Պ-32 Պոլսոյ եւ Իզմիրի ուժային ծրագիրները	173ա
Մ.Վ.11	Գ. Մարգարեանի նամակը	126բ	Պ-33 Ահաբեկում	174ա
Մ.Վ.12	Վահան Արամեանի նամակը	127ա	Պ-34 Հ.Յ.Գ. Պոլսոյ Պատ. Մարմնի յայտարարութիւնը՝	
Մ.Վ.13	Հալըպենանի նամակը	127ա	Օտմանեան Սահմանադրութեան առթիւ	174բ
Մ.Վ.14	Հալըպենանի նամակը	128ա		

Պ-35 Հ. Յ. Գ. Պոլսոյ Պատ. Մարմնի 30 Յուլիս 1908ի շրջաբերականը 174բ

Պ-36 Հ. Յ. Գ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնի յայտարարութիւնը 176ա

Պ-37 Հ. Յ. Գ. Պոլսոյ Պատ. Մարմնի շրջաբերականները 176բ

Պ-38 Պատասխանատու Մարմնի նախագգուշացումը 177բ

Պ-39 Հ. Յ. Դաշնակցութեան պաշտօնական պահանջները՝ Սահմանադրական Թուրքիոյ կառավարութեան 178ա

Պ-40 Միջկուսակցական որոշումներ 180բ

Պ-41 Միջկուսակցական համերաշխութեան ժողովի որոշումներէն 181ա

Պ-42 Հրապարակային դատաստութեանց յայտագիր 181բ

Պ-43 Ինքնապաշտպանութեան կեդր. Մարմնի շրջաբերականը 182բ

Պ-44 Պոլսոյ կեդր. կոմիտէի շրջաբերականը (1913, Յուլիս 20) 184ա

Պ-45 Պոլսոյ կեդր. կոմիտէի շրջաբերականը (1913, Սեպտեմբեր 1) 185բ

Պ-46 «Օգնենք Սասունի» Յանձնախումբի բռուցիկը 186ա

Պ-47 Միջկուսակցական համերաշխութիւն 186բ

Պ-48 Պոլսոյ կեդր. կոմիտէի շրջաբերականը (1914, Մարտ 26) 188բ

Պ-49 Վիշապի (Պոլսոյ շրջանի) Ջ. Շրջանային ժողովը (1914) 191բ

Յաւելում 195բ

Գ.— ՍՏԵՓԱՆ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐԸ — 1908-1919 197

Ս.Ե.1 Իզմիրէն՝ Պ. Բաբագեանի նամակը Ստ. Եսայեանին 198ա

Ս.Ե.2 Հալեպէն՝ Արշակի նամակը Ստեփան Եսայեանին 199բ

Ս.Ե.3 Տօֆր. Սուրբն Նշանեանի նամակը 200բ

Ս.Ե.4 Գարահալլըյէն նամակ Ստեփան Եսայեանին 201ա

Ս.Ե.5 Ասամայէն՝ Արշակի նամակը Ստ. Եսայեանին 202ա

Ս.Ե.6 Ստեփան Եսայեանի նամակը Հ.Յ.Գ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնին 203ա

Ս.Ե.7 Հ.Յ.Գ. Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնի նամակը 204ա

Ս.Ե.8 Տօֆր. Սուրբն Յ. Նշանեանի երկտողը 204բ

Ս.Ե.9 Ստեփան Եսայեանի նամակը Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնին 205ա

Ս.Ե.10 Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնի նամակը 205բ

Ս.Ե.11 Ստ. Եսայեանի պատասխանը 206ա

Ս.Ե.12 Պոլսոյ Պատ. Մարմնի նամակը 206բ

Ս.Ե.13 Ստ. Եսայեանի նամակը Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնին 207բ

Ս.Ե.14 Արշակի նամակը Ստ. Եսայեանին 208ա

Ս.Ե.15 Պոլսոյ Պատ. Մարմնի նամակը կեսարիոյ նորակազմ կոմիտէին 209ա

Ս.Ե.16 Պատասխանատու Մարմնի նամակը Ստեփան Եսայեանին 209բ

Ս.Ե.17 Բժիշկ Խաչիկ Տէօվլէքեանի նամակը 210բ

Ս.Ե.18 Էվէրէկի նորակազմ Մարմնի նամակը կեսարիոյ կոմիտէին 211ա

Ս.Ե.19 Բժ. Խաչիկ Տէօվլէքեանի նամակը 211բ

Ս.Ե.20 Բժիշկ Խաչիկ Տէօվլէքեանի երկտողը 212ա

Ս.Ե.21 Բժիշկ Խ. Տէօվլէքեանի երկտողը 212ա

Ս.Ե.22 Պոլսոյ Պատ. Մարմնի նամակը կեսարիոյ կոմիտէին 212բ

Ս.Ե.23 Վազգէնի նամակը Ստ. Եսայեանին 213ա

Ս.Ե.24 Բժ. Խաչիկ Տէօվլէքեանի նամակը 214ա

Ս.Ե.25 Բժ. Խ. Տէօվլէքեանի նամակը 214բ

Ս.Ե.26 Պատասխանատու Կ. կոմիտէի նամակը Ստ. Եսայեանին 215ա

Ս.Ե.27 Բժ. Խաչիկ Տէօվլէքեանի նամակը 215բ

Ս.Ե.28 Բժ. Խ. Տէօվլէքեանի նամակը 216ա

Ս.Ե.29 Բժ. Խ. Տէօվլէքեանի նամակը 216բ

Ս.Ե.30 Բժ. Խ. Տէօվլէքեանի նամակը 217ա

Ս.Ե.31 Պաղպղեանէն՝ Սուրբն Յ. Նշանեանի նամակը կեսարիոյ կոմիտէին 217բ

Ս.Ե.32 Ստ. Եսայեանի նամակը Պոլսոյ Պատասխանատու Մարմնին 218բ

Ս.Ե.33 Պ. կիւմլիշեանի նամակը Ստ. Եսայեանին 220բ

Ս.Ե.34 Սեւ Բլուրի (Սեբաստիոյ) Կ. կոմիտէի նամակը կեսարիոյ կոմիտէին 221բ

Ս.Ե.35 Վ. Ս. Քիւրճեանի նամակը Ստ. Եսայեանին 222ա

Ս.Ե.36 Գահիրէէն՝ Ստ. Եսայեանի նամակը Ռուրթն Զարդաբեանին 222բ

Ս.Ե.37 Մերսինէն՝ Գ. Կ. Ելանեանի նամակը Ստ. Եսայեանին 223բ

Ս.Ե.38 Գ. Կ. Ելանեանի նամակը 224բ

Ս.Ե.39 Համագապի նամակը Ստ. Եսայեանին 225ա

Ս.Ե.40 Տրապիզոնէն՝ Արտաւազը Հանրմեանի նամակը Ստ. Եսայեանին 225բ

Ս.Ե.41 Փարիզէն՝ նամակ Ստ. Եսայեանին 226ա

Յաւելում Ստ. Եսայեանի քղթածրարին 227ա

Ե.— ՏԻԳՐԱՆ ԵԱՂՈՒՊԵԱՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐԸ ԵՒ ԱՐԽԻԱՅԻՆ ԱՅԼ ԹՈՒՂԹԵՐ — 1907-1921 229

Տ.Ե.1 Բարսեղ Շահպագի բացիկը 237ա

Տ.Ե.2 Բարսեղ Շահպագի նամակը Տիգրան Եղուպեանին 237բ

Տ.Ե.3 Մ. Նարստուկեանի նամակը Տիգրան Եղուպեանին 238ա

Տ.Ե.4 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի կոմիտէի կոչը 238բ

Տ.Ե.5 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի կոմիտէի բացատրական-կոչը 240բ

Տ.Ե.6 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի կոմիտէի բաց նամակը՝ ուղղում Պողոս Նուպար փաշային 241բ

Տ.Ե.7 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի կոմիտէի կոչը եղիպտահայ հասարակութեան 244բ

Տ.Ե.8 Աղեֆանդրիոյ ընկերական ընդհ. ժողովի դիւանին գիրը՝ Տ. Եղուպեանին 246ա

Տ.Ե.9 Ստեփան Եսայեանի նամակը 246ա

Տ.Ե.10 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի կոմիտէի նամակը Տ. Եղուպեանին 246բ

Տ.Ե.11 Հայկ Բաքարեանի նամակը Տիգրան Եղուպեանին 247ա

Տ.Ե.12 Հայկ Բաքարեանի նամակը 247բ

Տ.Ե.13 Գարեգինի նամակը Տ. Եղուպեանին 248ա

Տ.Ե.14 Ասամայէն նամակ Տ. Եղուպեանին 248բ

Տ.Ե.15 Նամակ Խ. Խարցարան 249ա

Տ.Ե.16 Հ. Բաքարեանի նամակը 250բ

Տ.Ե.17 Անդրանիկի նամակը Տ. Եղուպեանին 250բ

Տ.Ե.18 Հ. Բաքարեանի երկտողը 251բ

Տ.Ե.19 Գարեգին Տիւրկերեանի նամակը 252ա

Տ.Ե.20 Գ. Տիւրկերեանի նամակը 252բ

Տ.Ե.21 Գ. Տիւրկերեանի նամակը 253ա

Տ.Ե.22 Գ. Տիւրկերեանի նամակը 253ա

Տ.Ե.23 Եղիպտոսի Շրջ. ժողովի դիւանին պաշտօնագիրը 254ա

Տ.Ե.24 Աղեֆանդրիոյ կոմիտէի պաշտօնագիրը 254ա

Տ.Ե.25 Հ.Յ.Գ. Եղիպտոսի Ա. Գաւառական ժողովի դիւանին պաշտօնագիրը 254բ

Տ.Ե.26 Այլ պաշտօնագիր 255ա

Տ.Ե.27 Արեւիկայէն՝ Ա. Սարափեանի նամակը Տ. Եղուպեանին 255ա

Տ.Ե.28 Աղեֆանդրիոյ ենթակոմիտէի նամակը Տ. Եղուպեանին 256ա

Տ.Ե.29 Վահան Նաւասարդեանի նամակը Տ. Եղուպեանին 256բ

Տ.Ե.30 Եղիպտոսի Շրջ. ժողովի դիւանին պաշտօնագիրը 256բ

2.— ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱԻՆԼՈՒԱԾ	257	3.— Հաննոյ ինքնապաշտպանութիւնը	268բ
1.— Ասեմագրութիւն Հովտի, Դաշտի, Խորշի եւ Արծուա- բերդի Շրջանական Ժողովի (1906)	258ա	ՀԱՃԸՆԻ ՈՒԹԱՄՍԵԱՅ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ	Ա. Զալեան 269ա
2.— Մինաս վերածին		ԿԱՐԳ ՄԸ ՃՇԴՈՒՄՆԵՐ	290
Ա) Կիլիկիա	262ա	ՅՈՒՅԱԿ Ա. ՀԱՏՈՐԻՆ ՄԷՋ ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԱԾ ԿՈՒՄԱԿՑԱԿԱՆ	
Բ) Երեւան 1919, Հ.Յ.Դ. Գրոյ Ընդի. Ժողով	263բ	ԿԱՐԵՒՈՐ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ	293
Գ) Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախու- թեան Փոխառութիւն	265բ	ՅՈՒՅԱԿ Ա. ՀԱՏՈՐԻ ԱՆՋՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ	293
		ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ	299

ՆԿԱՏՈՒԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

է՞՞ Եւ սիւնակ

- 33ա.— Հրաչի Կ99-6 նամակի բուսականը պէտք է ըլլայ 16/28 Յունվ. 99 :
- 81բ.— Կը պակսի Կ02-9 նամակի խորագիրը՝ ԿԱՐԻՃԻ (ԱՌԱՆՁԱՐ) ՆԱՄԱԿԸ :
- 113բ.— Կ04-1 նամակին մէջ Ծոց բառը՝ գլխագրով : Ծոցը Պէյրուքի կու-
սակցական անունն էր :
Նոյն էջին վրայ, ՅՈՒՅԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻ ՆԱՄԱԿԻՆ քիւր պէտք է ըլ-
լայ՝ Կ04-2 :
- 117ա.— Կ17-1 (Ա. Հանրմեանի նամակը), բացատրականի 14րդ. տող, —
պէտք է ըլլայ՝ *վարիչ ընկերներու կողմէ* :
- 164.— «Ծանօթ խմբ.»ի (Եւ սիւնակի) վերջին տողը պէտք է կարգալ *թէքսթի*
(ՄԵՐ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ ՄԱՐՍԷՅԼՈՒՄ) նախավերջին եւ վերջին տողե-
րուն միջեւ :
- 165ա.— ՊՈՂՍՈՅ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՇՐՋԱՔԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ բաժնի քիւն է Պ-23, եւ
ոչ Պ-24 :
- 197.— Խորագիրը պէտք է ըլլայ՝ Գ.— ՍՏԵՓԱՆ ԵՄԱՅԵԱՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐԸ :
- 213բ.— Սիւնակի վերջին տողը պէտք է ըլլայ՝ *Պէյրուքի ծածկանունը*, եւ
Ալեքսանտրէի (Ծոց անունն իբրեւ բացատրութիւն) :
- 251ա.— Անգլաանկի նամակին առաջին բառը պէտք է ըլլայ Օտեսա :

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Հ. Յ. Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ՆԻԻԹԵՐ Հ. Յ. Դ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ա. Հ Ա Տ Ո Ր

Հրատարակութեան պատրաստեց եւ խմբագրեց ՀՐԱՉ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Կեդրոնատեղի

LIBRAIRIE HAMASKAÏNE
10, Rue Hussein Beyhoum
Beyrouth — LIBAN

Հ Ա Մ Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն Ի Վ Ա Հ Է Ս Է Թ Ե Ա Ն Տ Գ Ա Ր Ա Ն